LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

KONSTANTINAS AVIŽONIS

RINKTINIAI RAŠTAI

I

ROMA 1975

BAJORAI VALSTYBINIAME LIETUVOS GYVENIME VAZŲ LAIKAIS

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

KONSTANTINAS AVIŽONIS

COLLECTED WORKS

I

The Nobility of the Lithuanian State in the times of the Grand Dukes Vaza

ROMA 1975

R. Avižonis

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

KONSTANTINAS AVIŽONIS

RINKTINIAI RAŠTAI

I

BAJORAI VALSTYBINIAME LIETUVOS GYVENIME VAZŲ LAIKAIS

1975
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija
Piazza della Pilotta, 4
ROMA

Spaustuvės išlaidos apmokėtos dr. Angelės Avižonienės lėšomis

Perspausdino Pontificia Università Gregoriana spaustuvė Romoje

LEIDĖJŲ ŽODIS

Iš plačių Lietuvos istorijos dirvonų, taip reikalingų pajėgių darbininkų jiems purenti, per paskutinius mūsų gyvenamo laikotarpio tris dešimtmečius pasitraukė visa eilė (A. Janulaitis, Ign. Jonynas, P. Pakarklis, V. Steponaitis, M. Urbšienė, J. Matusas, J. Stakauskas, K. Jablonskis, A. Šapoka, K. Avižonis, Z. Ivinskis) talentingų istorikų. Per ankstyva mirtis daugumą jų pakirto dar pačiame darbo pajėgume. Nelauktai jie turėjo palikti savo užsimotus, bet nebaigtus darbus ir parašytas, bet nebespėtas išleisti studijas.

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, šalia kitų savo uždavinių besirūpindama galimai geriau atskleisti ir nušviesti mūsų tautos praeitį, suprasdama mūsų istorikų paliktų darbų svarbą ir vertę bei matydama mūsų ir kitų tautų istorikų didelį susidomėjimą Lietuvos istorijos problemomis, ryžtasi surinkti ir išleisti mūsų istorikų raštus, perduoti jų mokslinį-istorinį palikimą kitoms kartoms.

Darbas pradedamas istoriko prof. dr. Konstantino Avižonio raštais. Pirmuoju jo raštų tomu išleidžiamas jo didelės vertės veikalas Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais. *Šis veikalas, tiesa, jau buvo atspausdintas 1940 metais, bet tada nespėta jo išplatinti. Beveik visi jo egzemplioriai žuvo karo audroje. Dabar jis perspausdinamas fotomechaniniu būdu, pridedant tik naują jo santrauką anglų kalba ir bendrą įvadą į jo raštus :* Konstantinas Avižonis ir jo mokslinis palikimas. *Į kitus tomus įeis jo dar nespausdintos studijos ir straipsniai paskelbti istorijos mokslų žurnaluose. Konstantino Avižonio rinktinių raštų seriją sudarys 3 ar 4 tomai. Šio užsimoto darbo — išleisti K. Avižonio raštus — iniciatorė, bendradarbė ir rėmėja yra dr. Angelė Avižonienė. Jai priklauso už tai nuoširdi padėka.*

L. K. MOKSLO AKADEMIJA

Roma, 1975.II.16 d.

KONSTANTINAS AVIŽONIS IR JO MOKSLINIS PALIKIMAS

Lietuvių tautos praeitis slepia savyje neaprėpiamus kiekius įvairių vertybių. Amžių klodai turi pridengę jos kilmę, augimą ir brendimą, jos žygius, kovas ir laimėjimus, jos šviesius, tamsius ir tragiškus įvykius, jos medžiagines ir dvasinės kultūros lobius, tradicijas ir visokį kitokį protėvių palikimą. Tautos praeityje, tarsi žemės gelmėse slypinčias vertybes reikia atrasti, iškasti, išgryninti, įvertinti ir perduoti naujoms kartoms. Tai atlikti imasi praeities tyrinėtojai istorikai. Vienas iš tokių yra profesorius daktaras Konstantinas Avižonis. Pasekime jo nueitą gyvenimo kelią ir apžvelkime jo nuveiktus darbus istorijos srityje.

Konstantinas Avižonis gimė 1909 m. sausio 16 d. Žagarėje, Šiaulių apskrityje, garbingoje inteligentų šeimoje. Jo tėvas Petras Avižonis, studijavęs Petrapilio universitete gamtos mokslus (1895-1897) ir baigęs Dorpato (Tartu) universiteto medicinos fakultetą (1900), tuo laiku vertėsi gydytojo praktika Žagarėje (1902-1910), vėliau buvo ypatingai pagarsėjęs akių gydytojas, oftalmologijos mokslo Lietuvoje pradininkas, akių klinikos steigėjas ir vedėjas, Vytauto Didžiojo universiteto oftalmologijos katedros ordinarinis profesorius, medicinos fakulteto dekanas (1922-1923), universiteto prorektorius (1924-1925) ir rektorius (1926). Konstantino motina Sofija Gruzdytė taip pat buvo studijavusi Tartu universitete akušeriją ir masažistiką ir dirbo taip pat medicinos srityje. Avižonių šeimoje augo trys sūnūs ir viena duktė. Visi jie išėjo aukštąjį mokslą : vyriausias sūnus Jonas, baigęs Aukštąją Technikos mokyklą Berlyne, buvo inžinierius ir dirbo geležinkelių žinyboje, 1940 metais jis buvo bolševikų suimtas ir išvežtas į Sibirą, kur ir mirė. Antrasis sūnus Vytautas sekė tėvo pėdomis — studijavo mediciną, specializavosi oftalmologijos srityje, buvo Vytauto Didžiojo universite profesorius, oftalmologijos katedros vedėjas ir akių klinikos direktorius. Antrojo pasaulinio karo metu nuo bolševikų pavojaus pasitraukė į Vakarus, nuo 1949 m. gyvena Jungtinėse

Amerikos Valstybėse ir dirba gydytojo darbą Milforde, De. Duktė Birutė, baigusi ekonominius mokslus, ištekėjo už JAV armijos kapitono Blazevičiaus ir gyvena Bristol, Conn.

Konstantinas Avižonis mokslo semtis pradėjo 1920 m. Kauno *Aušros* gimnazijoje, kurią baigęs 1927 m., įstojo į universitetą, Humanitarinių mokslų fakultetą. Žengdamas universitetan jis jau buvo apsisprendęs būti istoriku, nes pagrindiniu studijų objektu pasirinko Lietuvos istoriją, o šalutiniu — visuotinę istoriją ir pedagogiką. Lietuvos universitetas tuo metu buvo ką tik pradėjęs antrąjį penkmetį akademinio darbo. Humanitarinių mokslų fakultete istorijos dalykus dėstė profesoriai: Augustinas Janulaitis, Ignas Jonynas, Jonas Yčas, Leonas Karsavinas, Vaclovas Biržiška, Eduardas Volteris, ano meto įžymūs Lietuvos istorikai, išsimokslinę Vakarų Europos (pirmieji trys) ir Rusijos universitetuose bei turį nemažą patirtį Lietuvos praeities tyrinėjimo srityje.

Konstantinas Avižonis jauno studento uolumu klausė jų paskaitų ir atlikinėjo praktikos darbus seminaruose. Trokšdamas vispusiškesnio išsimokslinimo ir pasiruošimo profesūrai, Konstantinas po trijų semestrų pakeitė universitetą, išvykdamas istorijos studijų tęsti į užsienį. 1929 m. lapkričio mėnesį jis įsimatrikuliavo Fridriko Wilhelmo universitete Berlyne. Ten buvo keletas pasaulinio garso istorikų — viduramžistų ir naujųjų amžių istorijos specialistų, kaip A. Brackmann, E. Caspar, H. Oncken, E. Perels, O. Hoetzsch ir kiti. Konstantinas Avižonis užsirašė pas juos klausyti paskaitų ir dalyvauti seminaruose. Beveik tuo pat metu į Berlyno universitetą studijuoti istorijos buvo atvykęs Juozas Jakštas, o iš Müncheno atskubėjo ir Zenonas Ivinskis. Vieni kitus paragindami ir lenktyniaudami, jie nėrėsi į istorijos mokslų gelmes. Berlyno bibliotekos, ypatingai Slavistikos seminaro, Rytų Europos istorijos instituto, universiteto bendroji ir valstybinė (Preussische Staatsbibliothek) buvo patogios ir turtingos, kuriose buvo taip pat ir Lietuvos istorijai svarbių ir naudingų šaltinių, veikalų ir žurnalų. Per trejus metus K. Avižonis išklausė daugelio profesorių dėstomų istorijos kursų paskaitų, išlaikė egzaminus, surinko medžiagą disertacijos darbui ir jį parašė. Istorijos studijose K. Avižonis koncentravosi į vėlybuosius viduramžius ir naujesniuosius laikus. Iš šio laikotarpio jis pasirinko ir disertacijos temą — Lietuvių bajorų atsiradimas ir vystymasis iki Lietuvos-Lenkijos unijos

1385 [1]. Jai medžiagos apsčiai rado Danzigo archyve ir Slaptame Prūsų archyve (Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlen), kurio direktoriumi tada buvo vienas K. Avižonio profesorių A. Brackmann. Įteikęs universitetui disertacinį darbą, kuris buvo labai gerai įvertintas, K. Avižonis 1932 m. gruodžio 10 d. gavo filosofijos daktaro laipsnį ir po to pargrįžo į Kauną. Taip pat ir čia jis pasiryžo užbaigti anksčiau nutrauktas studijas. Kitais metais (1933) kovo 29 d. Vytauto Didžiojo universitetas suteikė jam Humanitarinių mokslų fakulteto baigimo diplomą. Tų metų vasaros atostogas K. Avižonis panaudojo išvykai į Prancūziją. Grenoblyje jis lankė vasarinius prancūzų kalbos kursus. Iš ten K. Avižonis nuskubėjo į Lenkiją, kur 1933-1934 metais rausėsi Krokuvos (Jogailos universiteto, Lenkijos Mokslų akademijos ir Čartoriskių) archyvuose, rinkdamas Lietuvos istorijos medžiagą.

Iš tų studijinių kelionių pargrįžęs į Lietuvą, K. Avižonis atsidėjo pedagoginiam ir moksliniam darbui. Nuo 1934 m. rudens iki 1941 jis dėstė Lietuvos ir visuotinę ūkio istoriją Prekybos institute Klaipėdoje ir Šiauliuose, mokytojavo (1935-1939) Kauno *Aušros* gimnazijoje, 1941-1943 m. profesoriavo Vilniaus universitete, skaitydamas Humanitarinių mokslų fakultete specialius Lietuvos istorijos kursus. Šalia mokymo dirbo dar įvairiose mokslo institucijose : buvo Lituanistikos instituto reikalų vedėjas ir mokslinis sekretorius (1939-1940), Lietuvos Mokslų Akademijos Istorijos instituto Lietuvos istorijos sekcijos asistentas, ir veikė visuomeninėse organizacijose: dirbo vyriausiame Lietuvos skautų štabe, ruošė jaunimo ekskursijas savo kraštui pažinti, dalyvavo skautų tarptautiniuose suvažiavimuose, atstovaudamas Lietuvai. Tuo metu K. Avižonis priklausė jaunųjų istorikų grupei [2], kurie (J. Jakštas, Z. Ivinskis, P. Šležas A. Šapoka, V. Trumpa, S. Sužiedėlis) istorijos mokslus buvo ėję Lietuvos ir įvairiuose Europos universitetuose, visi buvo jauni, kūrybingi istorikai, naujų Lietuvos istorijos mokslo kelių ieško-

---

[1] DR. KONSTANTINAS AVIŽONIS, *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385,* (*Historische Studien,* 233), Berlynas 1932, VI-174 p. Perspausdintas fotomechaniniu būdu, Vaduz. 1965.

[2] J. JAKŠTAS, *Dar vieną istoriką į amžinybę palydėjus.*

tojai, užsimoję eiti į istorinių šaltinių gelmes, Lietuvos istorijos problemas išvilkti iš romantizmo rūbo ir atitiesti kitataučių istorikų netikslias Lietuvos istorijos faktų bei įvykių interpretacijas.

Profesoriaudamas Vilniaus universitete, K. Avižonis sukūrė šeimą — 1942 m. vedė Angelę Asevičiūtę, kuri buvo baigusi germanistikos studijas Vytauto Didžiojo universitete Kaune ir jas dar gilinusi Berlyno, Müncheno ir Vienos universitetuose. Prieš ištekėdama už K. Avižonio, ji buvo 14 metų vokiečių kalbos mokytoja Kauno *Aušros* gimnazijoje, yra išvertusi iš vokiečių kalbos daug straipsnių ir keletą knygų. Atvykusi su vyru į JAV, ji N. Carolina universitete studijavo ir baigė (1953) bibliotekininkystės mokslus. Tada ji buvo pakviesta N. Carolina universiteto vadovauti Svetimų kalbų departamentui. Šias pareigas ji ėjo penketą metų. Po to perėjo į Elon kolegiją taipgi Svetimų kalbų departamente dėstyti vokiečių kalbą, literatūrą ir germanų kultūrą. Už nuopelnus mokslo srityje N. Carolina universitetas suteikė jai garbės daktaro (Ph. D) laipsnį. Gavusi iš Elon kolegijos metams atostogų, ji 1974 m. atvyko į Romą, kur rūpinasi prof. dr. Konstantino Avižonio raštų išleidimu.

Antrojo pasaulinio karo metu, esant artimam pavojui Lietuvai būti Sovietų okupuotai, K. Avižonis 1944 m. vasarą pasitraukė į Vakarus. Atvykęs į Vokietiją, ten ėmėsi tuojau Lietuvoje nutraukto mokslinio ir pedagoginio darbo : 1944-1948 m. dirbo Freiburgo universiteto bibliotekoje, 1945-1947 m. dėstė Freiburgo universitete Rytų Europos istoriją, 1946-1948 m. profesoriavo Pabaltijo universitete Hamburge-Pinneberge, skaitydamas Filosofijos fakultete Lietuvos ir Rytų Europos istorijos kursą. 1949 metais persikėlęs į JAV, nuo tų metų rudens Elon kolegijoje, N. Carolinoje, dėstė prancūzų ir vokiečių kalbas ir Europos istoriją, būdamas svetimų kalbų ir istorijos asist. profesorius, 1952-1956 istorijos asso. profesorius ir tais pačiais metais jam buvo suteiktas istorijos ir politinių mokslų profesoriaus laipsnis, 1966 m. buvo paskirtas vadovauti socialinių mokslų departamentui, kuriame dirbo per 20 dėstytojų, 1964-1965 m. buvo pakviestas į Kansas (Lawrence, Kansas) universitetą, kur svečio profesoriaus teisėmis skaitė keletą ciklų paskaitų temomis : Rusijos viduramžių istorija, viduramžinės Rusijos socialinės-intelektualinės problemos, Pabaltijo, ypatingai Lietuvos istorijos klausimai ir Europos naujoji istorija.

Elon kolegijoje prof. dr. K. Avižonis profesoriavo beveik 20 metų. Šalia pagrindinio Europos ir ypatingai Rusijos istorijos kurso, jis per eilę semestrų skaitė dar šiuos specialius dalykus: Vakarų civilizacijos istorija, Renesansas ir reformacija, Europos ekspansija XV-XVII a., Nacionalizmas, liberalizmas ir diktatūros Europoje XIX-XX a. ir kitus. Visus savo paskaitose liečiamus klausimus K. Avižonis gebėjo svarstyti giliai, ramiai, konkrečiai ir kartu įdomiai.

Be dėstomojo darbo K. Avižonis gyvai reiškėsi lietuvių ir amerikiečių mokslo organizacijose. Jis buvo narys Baltų Tyrimo Instituto Bonnoje (Baltisches Forschungsinstitut), Lituanistikos Instituto JAV, Lietuvos Istorijos Draugijos, American Historical Association, Southern Historical Association, American Association for Advancement of Slavic Studies, National Social Science Honor Society Pi Gamma Mu, International Platform Association. Kad K. Avižonis buvo labai gerai žinomas ir vertinamas amerikiečių mokslo pasaulyje, rodo faktas, kad jo vardas buvo įrašytas tarp įžymiųjų amerikiečių mokslo žmonių šiuose leidiniuose: Who's who in American Education, Directory of American Scholars, Who's who in Social Sciences, Who's who in South and Southwest, International Who's Who ir kituose.

Darbštumas, tvarkingumas ir didis pareigingumas ryškėjo visame K. Avižonio gyvenime ir darbe. Dėl to greit jis įgijo nuoširdų palankumą, aukštą vertinimą ir tikrą pagarbą bei meilę taip savo kolegų profesorių, taip ir studentų tarpe. Elon kolegija iškėlė jį į ordinarinius profesorius ir patikėjo jam socialinių mokslų departamento vadovavimą, studentai gausiai lankė jo paskaitas ir jo prižiūrimus pratybų seminarus.

Visi Elon kolegijos profesoriai ir studentai parodė K. Avižoniui nepaprastą rūpestingumą ir jo ligos metu, kai 1968 m. pabaigoje buvo sunkiai susirgęs kraujo vėžiu. 36 profesoriai ir studentai dovanojo jam kraujo, reikalingo transfuzijoms. Nors tuo ir nepavyko profesoriaus išgelbėti nuo mirties (jis mirė 1969.IV.20 d.), kolegijos akademinė bendruomenė rodė ir toliau K. Avižoniui meilę, pagarbą ir vertinimą. Elon kolegija suruošė iškilmingas jo laidotuves, profesoriai ir studentai, skaitlingai dalyvaudami, palydėjo jį į amžinojo poilsio vietą, į Magnolijų kapines, prakalbose ir spaudoje iškėlė jo nuopelnus Lietuvos ir bendrosios istorijos mokslui. Reikia dar pažymėti gražų gestą,

parodytą Elon kolegijos profesorių ir studentų choro, kai jis per K. Avižonio laidojimo pamaldas giedojo lietuviškas giesmes, kad tuo būdu pagerbtų ir parodytų meilę savo buvusiam profesoriui, kurį buvo pažinę ir pamilę kaip taurų lietuvį. Elon kolegija dargi pasižadėjo kasmet pagerbti savo ilgametį profesorių, surengdama jo paminėjimą su pamaldomis, paskaita ar simpoziumu. Ir tą įsipareigojimą Elon kolegija iki dabar ištikimai vykdo.

Visas K. Avižonio gyvenimas, pradedant studijomis ir baigiant paskutine akademine paskaita aukštojoje mokykloje, buvo perpildytas kruopštaus darbo — mokymo ir rašymo. Mokymo medžiagą, aidinčią auditorijose pasisavino šimtai ir tūkstančiai moksleivių ir studentų, o mums liko jos apčiuopiama tik dalis, paties profesoriaus pasirašytuose paskaitų skriptuose ir konspektuose. Tuo tarpu rašymo darbo rezultatai — našūs vaisiai beveik visi išliko mums. K. Avižonis paliko daug ir įvairių rašytinių darbų. Vieni jų buvo atspausdinti, kiti tebėra rankraščiuose Visas jo rašytinis palikimas yra svarus įnašas bendrajam istorijos mokslui, o ypatingai Lietuvos istorijai.

Rašyti K. Avižonis pradėjo anksti. Gimnazijos lankymo ir studentavimo metais, o taip pat ir baigęs studijas, jis aktyviai reiškėsi visuomeniniame veikime : organizavo skautus, ruošė jaunimo ekskursijas po kraštą, domėjosi sportu. Tuo metu parašė ir išspausdino šiuos dalykus : *Kelios istorinės Lietuvos vietos*, Kaunas 1927 ; *Kaip stovyklauti?*, Kaunas 1933, 308 psl. ; *Kaip išmokti* pašliūžomis šliužinėti?, Kaunas 1933, 96 psl. ; *20 kelionių po Kauno apskritį*, Kaunas 1937, 110 psl., 40 foto ir 1 žemėlapis. Šie darbai tačiau dar nebuvo istorijos mokslo. Tik du jų — pirmasis ir ketvirtasis (pastarasis parašytas drauge su prof. St. Kolupaila ir prof. Ign. Končiumi) — šiek tiek siejasi su istorija, kur aprašoma kai kurių Lietuvos vietovių gilioji praeitis ir jų sąsaja su istoriniais faktais.

Prie tikrųjų Lietuvos istorijos tyrinėjimų K. Avižonis priėjo, berinkdamas medžiagą savo disertaciniam darbui. Jau tada jis užsibrėžė sau tyrinėjimo sritį, kuri buvo — Lietuvos praeities luominės, socialinės, ekonominės bei teisinės problemos, ir kuriai jis liko ištikimas, galima sakyti, visą savo gyvenimą. Pagrindinį dėmesį K. Avižonis atkreipė į Lietuvos bajorus : jų atsiradimą, jų luomo susidarymą ir jų vaidmenį senosios Lietu-

vos ir Lietuvos-Lenkijos respublikos gyvenime. Iš šios srities jis davė mums du stambius, didelės ir nepraeinančios vertės mokslinius darbus ir taip pat eilę kitų mažesnių, kurie įėjo į Lietuvos istoriografiją ir joje pasiliks.

Pirmasis K. Avižonio mokslinis darbas — rūpestingai parašyta ir Berlyno universitete apginta (pas prof. dr. Otto Hoetzsch) disertacija daktaro laipsniui gauti : *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385*, Berlynas 1932, VI - 174 psl. [3] Šiame veikale K. Avižonis, apžvelgęs seniausių Lietuvos laikų šaltinius ir literatūrą, lietuviškas gentis, Lietuvos valstybės užuomazgą bei jos augimą, plačiai nagrinėja aukštesniojo luomo susiformavimo raidą, jo ekonominės, socialinės ir politinės padėties kaitą XIII-XIV a. Remdamasis istoriniais šaltiniais jis įrodo, kad socialinės diferenciacijos pradai lietuvių gentyse užtinkami jau seniausiais laikais, kad ekonominiai ir socialiniai skirtumai pas senovės aisčius (baltus) buvo jau nuo pat istorinių žinių apie juos pradžios. Tie skirtumai ypatingai ryškūs jų žemdirbystėje, kuria jie vertėsi dar priešistoriniais laikais. Visuomenėje aiškiai pastebima nelygybė, jos santvarkoje jau randama mažaturčių ir turtuolių, kilmingųjų ir nekilmingųjų, sričių valdovų ir jų valdomųjų. Tai paliudija visa eilė aukštesniųjų luomų terminų : *kniazi*, *konige*, *nobiles*, *electi*, *furnemsten*, *bayores*, *potentes*, *dives*, *riche* ir kiti, kuriuos autorius kruopščiai išrankiojo iš seniausių Lietuvos istorijos šaltinių. Turto skirtumas ir kariška tarnyba buvo svarbiausios kilmingųjų luomo susidarymo priežastys. Jau prieš valstybės įkūrimą Lietuvoje buvo aukštesniojo luomo žmonių, kurie pasižymėjo savo turtu ir pasireiškimu to meto politikoje. Kuriantis valstybei ir besiformuojant didžiojo kunigaikščio valdžiai, keitėsi ir kilmingųjų luomo pozicija. Nors Mindaugo valdymo metu, taip pat ir Gedimino laikais aukštesnio luomo įtaka ir reikšmė buvo kiek sumažėjusi, bajorai buvo kiek nustumti nuo aktyvaus dalyvavimo politiniame gyvenime, bet vis tiek kunigaikščiai neapsėjo be bajorų. Jie buvo valdovo pagalbininkai besiplečiančios ir stiprėjančios valstybės valdyme ir dažnuose karuose, gaudavo žemių ir privilegijų ir taip stiprėdavo savo įtaka. Autorius pabrėžia, kad Lietuvos

[3] Išleista plačiai žinomoje, Dr. Emil Ebering redaguojamoje istorinių studijų serijoje *Historische Studien*, Heft 223.

bajorija išaugo iš savų šaknų, kad ji jau buvo nuo seniau ir kad ne 1385 metų unija su lenkais ir gautos iš jų privilegijos ją sukūrusios. Unija ir privilegijos tik palengvino ir pagreitino jos tolimesnį išsivystymą. Šiuo veikalu K. Avižonis pradėjo savo kaip istoriko darbuotę, duodamas jau rimtą įnašą į Lietuvos istorijos tyrinėjimų sritį.

Antrasis ir pats stambiausias K. Avižonio istorijos veikalas yra *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas 1940, 592 p. Veikalo tematika — Lietuvos bajorai, bet iš kito laikotarpio. K. Avižonis savo tyrinėjimų objektu pasirinko laikus po Liublino unijos, kaip charakteringiausius bajorų įsigalėjimu ir dominavimu visame Lietuvos gyvenime. Tai buvo XVI a. antroji ir XVII a. pirmoji pusė — Vazų dinastijos karalių Lietuvos-Lenkijos respublikos valdymo laikai. Tuo metu tikrai visas krašto valdymas buvo bajorų rankose. Jie tačiau buvo daugiau susirūpinę savo luomo teisių didinimu, o ne bendraisiais valstybės reikalais. Dėl to krašte suklestėjo bajorų teisės, privilegijos, bajorų *aukso laisvės, liberum veto* ir įsigalėjo netvarka ir anarchija.

Šis Lietuvos istorijos laikotarpis buvo dar mažiausiai istorikų tyrinėtas, dėl to jis buvo K. Avižoniui kaip pirmą kartą plėšiamas dirvonas. Jokių parengiamųjų studijų ar monografijų iš to laikotarpio nei bendro pobūdžio, nei kuriais nors atskirais klausimais beveik nebuvo. Medžiagos reikėjo ieškoti archyvuose. Dėl to 9 mėnesius K. Avižonis dirbo Krokuvoje, rinkdamas medžiagą kunigaikščių Čartoriskių archyve, Lenkų Mokslo Akademijos bibliotekoje ir archyve, Krokuvos Jogailos universiteto bibliotekoje ir archyve, o taip pat jam buvo naudingi šiuo atžvilgiu ir kiti Lenkijos archyvai, kaip grafų Ossolinskių Lvove, Varšuvos Viešosios Biblitekos archyvas ir grafų Dzialinskių archyvas Kurnike, netoli Poznanės. Ypatingai daug medžiagos K. Avižonis užtiko Čartoriskių archyve. Tai buvo apsti Lietuvos didikų ir bajorų korespondencija, jų laiškų originalai ir nuorašai, bajorų biografijos ir autobiografijos, įvairūs jų užrašai, testamentai, bažnyčių, vienuolynų ir mokyklų steigimo aktai, įvairios teismų bylos, teismų sprendimai, didikų ir bajorų rašyti memuarai ir dienoraščiai, vaivadijų ir pavietų seimelių nutarimai ir instrukcijos, seimų dienoraščiai, įvairios didikų proginės ir politinės kalbos, bajorų dvarų inventoriai, dvarų ir valstiečių sąrašai, nuomų sutartys, revizijų, pirkimo-

pardavimo aktai ir kita. Surastos archyvinės medžiagos ir taip pat dar išrankiotos iš spausdintų šaltinių buvo tiek daug, kad galėjo užtekti plačiai kelių tomų studijai apie Lietuvos bajorus. K. Avižonis, pirmiausia krititiškai įvertinęs ir apdirbęs dalį medžiagos, parašė užsimotos plačios studijos apie bajorus pirmąją dalį : *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais.* Vėliau jis tikėjosi galėsiąs parašyti ir kitas studijos dalis, išnagrinėdamas to laikotarpio Lietuvos bajorų socialinę, kultūrinę ir ekonominę buitį, veiklą ir reikšmę.

Prie aukščiau minėto veikalo K. Avižonis dirbo septynetą metų. Tik jį išspausdinus, užgriuvo karo įvykiai, nutraukė profesoriaus darbą ir išbloškė jį iš tėvynės į tremtį. Surinkta medžiaga pasiliko Lietuvoje, ir nežinia koks jos likimas. Jos nebeturėdamas, K. Avižonis nebegalėjo tęsti savo užsimoto darbo — parašyti kitų veikalų apie bajorus Lietuvoje.

Tiesa, prof. K. Avižonis tuo pačiu laiku (1933-1940), panaudodamas surinktą archyvuose medžiagą, parašė vieną kitą mažesnę studiją apie Lietuvos bajorus. Savo darbe : *Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI amžiuje* [4], autorius nagrinėja lietuvių kilimo iš romėnų teorijos atsiradimą, jos išplitimą istoriografijoje ir populiarumą ypatingai diduomenės tarpe. Pagal tą teoriją lietuviai esą ainiai romėnų, senovėje atkeliavusių į Lietuvą, o lietuvių kalba — tai tik amžių bėgyje apkitusi lotynų kalbos tarmė. K. Avižonio nuomone ta teorija yra gimusi XV a. pirmoje pusėje, kada ją bus sudarę humanizmo paveikti lietuviai didikai, kuriems rūpėjo išaukštinti Lietuvos vardą ir pakelti lietuvių bajorų ambiciją, pabrėžiant, kad jie esą romėnų didikų ainiai, nuo amžių esą bajorai, turį savo nuosavus herbus ir nemažiau garbingus protėvius, kaip kad lenkai. Tačiau tai yra legendinė teorija, neturinti jokio istorinio pagrindo ir dėl to istorijos mokslo visiškai atmesta.

Iš kitų K. Avižonio parašytų ir išspausdintų studijų paminėtinos dar šios : *Švietimas Lietuvoje XVII-jo amžiaus pirmoje*

---

[4] Ši studija buvo parašyta 1933 m. ir turėjo pasirodyti istorijos mokslo žurnale *Praeitis*, III t., Kaunas 1939, 1-30 psl., bet dėl karo įvykių žurnalo *Praeitis* III t. nebeišėjo, o pasirodė tik atspaudas : Dr. K. Avižonis, *Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a.* Atmušta iš III *Praeities* tomo, Kaunas 1939 m.

pusėje[5], *Stanislovo Albrechto Radvilo « Memoriale »*[6] ir *Bendroji rusinimo politika. Rusinimo politikos istorinė raida ligi 1863 m.*[7]

Berinkdamas medžiagą Vazų laikotarpio Lietuvos istorijai, K. Avižonis rado nemaža žinių ir to laikotarpio kultūriniams, ypatingai švietimo klausimams nušviesti. Švietimo gi sritis mūsų istorikų iki tol buvo mažiausiai paliesta. Panaudodamas surinktą medžiagą, K. Avižonis parašė studiją apie švietimą Lietuvoje XVII a. pirmoje pusėje. Joje jis nagrinėja Lietuvos bajorų jaunimo auklėjimą ir mokymą. Pradžioje apžvelgia pradinį mokslą — mokymą namuose arba parapijinėse mokyklose, kurių daugumą buvo įkūrę bajorai didikai. Vidurinį mokslą bajorų jaunimas ėjo aukštesniosiose mokyklose, taip vadianmose kolegijose. XVII a. pirmoje pusėje Lietuvoje buvo žinomiausios ir gausiausios jėzuitų kolegijos. Prie jų autorius ilgiau ir sustoja, plačiau panagrinėdamas jų įsteigimą, mokslo programą, auklėjimo kryptį, tų mokyklų bendrabučius, bibliotekas, teatrus, spaustuves, sodalicijas ir kita. Paliečia taip pat ir kitų konfesijų : kalvinų, liuteronų ir pravoslavų mokyklas. Šios studijos buvo išspausdinta tik pirmoji dalis. Jos tąsa liko rankraštyje Lietuvoje.

Ypatingai svarbus yra Lietuvos istorijai K. Avižonio, 1933-1934 metais bedirbant Krokuvos archyvuose, atrastas ir 1941 m. paskelbtas[8] Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilo 1632-1656 m. rašytų atsiminimų *Memoriale* originalo gabalas, apimąs 1653-1655 metus. Jau anksčiau pastebėjęs, kad St. A. Radvilo atsiminimų originale, kuris laikomas Čartoriskių archyve Krokuvoje, trūksta pabaigos, K. Avižonis atkreipė dėmesį į tų atsiminimų nuorašus, esančius tame pačiame ir kituose archyvuose. Betyrinėdamas Varšuvos Viešojoje bibliotekoje (Biblioteka Narodowa) esantį nuorašą, aptiko jame įrištus 26 nenumeruotus St. A. Radvilo atsiminimų originalo pabaigos lapus. Matyt, knygrišys per klaidą buvo juos įrišęs į nuorašo egzempliorių. Atradimas buvo svarbus, nes per 200 metų buvo manoma, kad toji atsiminimų dalis yra žuvusi.

---

[5] Žr. *Lietuvos Praeitis,* I t., Kaunas 1941, 541-568 psl.

[6] Žr. *Lietuvos Praeitis* I t., Kaunas 1941, 211-292 psl.

[7] Žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos,* Chicaga 1957, 27-65 psl.

[8] *Stanislovo Albrechto Radvilo « Memoriale »,* žr. *Lietuvos Praeitis,* I t., Kaunas 1941, 211-292 psl.

K. Avižonis, atradęs ją, tuojau nurašė ir, parsivežęs į Lietuvą, parengė spaudai, pridėdamas pradžioje viso originalo ir daugelio jo nuorašų bei vertimų aprašą. Jau vien nuorašų gausumas rodo, kad St. A. Radvilo *Memoriale* yra nepaprastos reikšmės šaltinis to laikotarpio Lietuvos-Lenkijos istorijai [9].

K. Avižonis buvo geras žinovas ir Lietuvos kaimynų — Lenkijos ir Rusijos istorijos. Pastarosios istoriją jis daugelį metų dėstė Elon kolegijoje. Iš šios srities yra jo spausdintas darbas : *Bendroji rusinimo politika. Rusinimo politikos istorinė raida ligi 1863 m.* [10]

Didelė duoklė Lietuvos istorijai yra K. Avižonio straipsniai *Lietuvių Enciklopedijoje*. Nuo pat I-jo *Lietuvių Enciklopedijos* tomo jis buvo vienas iš pagrindinių jos bendradarbių ir Rusijos bei Lenkijos istorijos skyriaus redaktorius. Jis rūpestingai aprašė įvairių istorijos įvykių, asmenų, miestų, vietovių istorijas, iškeldamas ir pabrėždamas jų sąlytį su Lietuva. K. Avižonis yra davęs *Lietuvių Enciklopedijai* 601 straipsnį, kurių apimtis yra 58.405 eilutės arba 512 puslapių. Tai sudaro jau beveik vieną pilną *Lietuvių Enciklopedijos* tomą [11]. Kai kurie jo straipsniai *Lietuvių Enciklopedijoje* yra plačios ir išsamios studijos, pavyzdžiui : *Bajorai* (II t. 54-58 psl.), *Dvaras* (V t. 275-281), *Galicija* (VI t. 486-490), *Glinskis* (VII t. 324-327), *Gudijos istorija* (VIII t. 35-36), *Haličas* (VIII t. 99-100), *Ipatijaus kronika* (IX t. 44-45), *Jaroslavai, rusų kunigaikščiai* (IX t. 314-316), *Jonai*, Maskvos-Rusijos didieji kunigaikščiai (IX t. 461-469), *Lenkijos istorija* (XIV t. 398-414), *Bajorų viešpatavimo laikai* 1572-1795 *m.* (XV t. 305-325), *Lietuvos Brasta* (XVI t. 105-106), *Magnatai* (XVII t. 73-76), *Maskvos valstybė* (XVII t. 459-464), *Mokesčiai Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje* (XIX t. 114-116), *Mozūrai* (XIX t. 343-350), *Naugardas* (XX t. 44-51), *Pavietas*

[9] Pilną St. A. Radvilo atsiminimų — *Memoriale rerum gestarum in Polonia 1632-1656* — tekstą dabar išleido Lenkų Mokslų Akademija Krokuvoje. Spaudai tekstą parengė Adam Przyboś ir Roman Żelewski. Jau pasirodė visi tomai — I t. : 1632-1633, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968; II t. : 1634-1639, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970; III t. : 1640-1647, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972; IV t. : 1648-1656, Wroław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974.

[10] Žr. išnašą 7.

[11] J. PUZINAS, *Metai be Konstantino Avižonio*, žr. *Darbininkas*, 1970 m. 29-31 nr.

(XXII t. 208-212), *Polocko kunigaikštija* (XXIII t. 249-251), *Priešseiminiai seimeliai* (XXIV t. 37-39), *Privilegija sen. Lietuvoje* (XXIV t. 66-70), *Pskovo respublika* (XXIV t. 199-203), *Rusija* (XXVI t. 147-166), *Seimas, seimeliai sen. Lietuvoje* (XXVII t. 167-181), *Slavai* (XXVII t. 121-124), *Šlėkta* (XXX t. 47-49), *Teismas sen. Lenkijoje ir Lietuvoje* (XXX t. 506-510), *Tribunolas sen. Lietuvoje* (XXXI t. 453-457), *Tverės kunigaikštija* (XXXII t. 93-97), *Ukrainos istorija* (XXXII t. 169-178), *Urėdai* (XXXII t. 317-319), *Valkininkų konfederacija* (XXXIII t. 41-44), *Višnioveckiai* (XXXIV t. 357-360), *Vladislovas Vaza* (XXXIV t. 445-450), *Volinija* (XXXIV t. 510-516), *Zamoiskiai* (XXXV t. 30-32 p.), *Zigmantas Vaza* (XXXV t. 90-97).

Pabaigus leisti *Lietuviškąją Enciklopediją*, K. Avižonis tuojau pradėjo ruošti straipsnius ir užsibrėžtai leisti enciklopedijai anglų kalba. Tą darbą dirbo iki pat paskutiniųjų savo gyvenimo dienų. *Encyclopedia Lituanica* tomuose, kurie išėjo jau po K. Avižonio mirties, randame šiuos jo stambesnius straipsnius : *Administration of the Grand Principality of Lithuania* (I t. 17-18 psl.), *Alexander, Grand Prince of Lithuania* (59-62), *Alexander I, II, III, Tsar of Russia* (I t. 62-67), *Alexandra, Princess of Masuria* ir *Alexis, Tsar of Russia* (I t. 67-69), *Andrusovo armistic agreement* (I t. 100-101), *Archaeographic Commissions* (I t. 115-116), *Catharine The Great* (I t. 478-479), *Chancellary* (I t. 493-495), *Chronicles Lithuanian and Russian* (I t. 519-523), *Cossacks* (I t. 580-581), *Council of Lords* (I t. 585-587), *Diet* (II t. 73-76), *Dietine* (II t. 76-77).

Nevisi K. Avižonio parašyti darbai buvo išspausdinti. Nemaža jų yra palikę rankraščiuose. Čia paminėsime tik stambesniąsias studijas :

Lietuvos Statutai, 195 mašinraščio puslapiai. Įžangoje autorius apžvelgia iki šiol atliktus mokslinius Lietuvos statuto tyrinėjimus, visų trijų Lietuvos statuto laidų leidinius, apie Lietuvos statutą lenkų, lietuvių ir rusų istorikų bei teisininkų parašytas studijas ir gausią pagalbinę literatūrą, reikalingą Lietuvos statutams tyrinėti. Toliau darbą paskirsto į 4 skyrius : I. Teisinė buitis Lietuvoje ligi I-jo Lietuvos Statuto išleidimo, II. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529), III. Antrasis Lietuvos Statutas (1566), IV. Trečiasis Lietuvos Statutas (1588). Šiuose sky-

riuose autorius plačiai nagrinėja Statutų susidarymą, jų paskelbimą, jų turinį ir reikšmę.

Baudžiavų istorija Lietuvoje, 142 mašinraščio puslapiai. Trijuose šios studijos skyriuose autorius nagrinėja baudžiavų Lietuvoje įsigalėjimo, klestėjimo ir nykimo laikotarpius. Pabaigoje apžvelgia taipgi Lietuvos ūkį po baudžiavos panaikinimo, o pradžioje nurodo šiam klausimui tyrinėti šaltinius ir literatūrą.

Ūkio istorijos pagrindai, tai trečioji dar nespausdintų K. Avižonio studijų (63 mašinraščio psl.), kurioje svarstoma pagrindinės ūkio istorijos sąvokos, metodai ir apimtis bei aptariama šie klausimai : ūkiškojo veikimo sąlygos, ūkio istorijos laipsniai, senovės ūkio istorija, ankstybųjų viduramžių ūkis, ponų valdymo laikotarpio ūkis, žemės ūkis feodalizmo gadynėje, vėlybųjų viduramžių (XIII-XV a.) ūkis, pinigų ir kredito ūkis ir naujųjų laikų ūkio dinamika.

Terminų žodynas, apie 100 puslapių rankraščio. K. Avižonis, betyrinėdamas Lietuvos praeities luominį, socialinį, ekonominį, kultūrinį, politinį, valstybinį-administracinį gyvenimą susidūrė šaltiniuose su įvairiais tų sričių terminais, išsireiškimais, sąvokomis daugiausia lotynų, vokiečių, lenkų ir rusų kalbomis. Tokie rečiau užtinkami terminai ne vienam istorikui sudaro nemažų sunkumų juos suprasti arba išversti į lietuvių kalbą. K. Avižonis paruošdamas *Terminų žodyną* padarė labai naudingą darbą. Šis *Terminų žodynas* numatomas išleisti II-me K. Avižonio raštų tome, į kurį įeis taip pat trys anksčiau paminėtos studijos (*Lietuvos Statutai, Baudžiavų istorija Lietuvoje, Ūkio istorijos pagrindai*).

Prie rankraštinio K. Avižonio palikimo priklauso dargi šie jo darbai : *Lietuvos istorija*, apimanti šiuos skyrius : Priešistoriniai laikai Lietuvoje, aisčių kiltys ir jų gyvenamosios vietos, Lietuvos valstybės kūrimosi laikotarpis, Didžiųjų kunigaikščių patriarchalinės monarchijos laikotarpis : Mindaugo laikai, Lietuva nuo Mindaugo iki Gedimino dinastijos kilimo, Vytenio bei Gedimino laikų Lietuva, Didikų įsigalėjimo laikotarpis, Didikų ir bajorų viešpatavimo laikai, XVII a. Lietuva : vidaus ir užsienio politika, Lietuvos santykiai su Lenkija, Lietuva Rusijos valdžioje ir Nepriklausomoji Lietuva.

Gausūs yra K. Avižonio plunksnos darbai. Jie rodo K.

Avižonį buvus kruopštų, įžvalgų ir kritiškai objektyvų istoriką. Jau pačioje savo mokslinio darbo pradžioje K. Avižonis ėjo prie istorinių šaltinių, iš archyvų pririnko dokumentinės medžiagos ir ja grindė savo rašomus darbus. Jau pirmaisiais veikalais jis prezentavosi kaip naujas, subrendęs, gerą vardą įgijęs ir daug žadantis istorikas mokslininkas. Bet tuo metu mūsų kraštą ištiko tragedija — Lietuvą okupavo rusai, uždėdami jai komunistinio-sovietinio režimo priespaudą. K. Avižonis žinojo, kad komunizmo sistemoje yra neįmanomas laisvas mokslinis darbas, nei objektyvi mokslinė kūryba, kad komunizmas išprievartauja mokslininką istoriką, priversdamas jį mąstyti, dėstyti ir rašyti pagal sovietinę-marksistinę doktriną, o ne pagal objektyvią istorinę tiesą. Istorikas K. Avižonis dėl to pasirinko išeivio dalią. Geležinė uždanga atitvėrė jam priėjimą prie Lietuvos ir Lenkijos bibliotekų bei archyvų, kurie būtų buvę taip labai reikalingi Lietuvos istorijos tyrinėtojui, rašančiam naujas studijas ir veikalus. Išeivijoje K. Avižonis turėjo daugiau atsidėti pedagoginiam darbui, kuris atėmė jam didžiumą laiko ir jėgų. Bet nežiūrint to, K. Avižonis nuostabiai gerai panaudojo tuos atliekamo laiko trupinius ir davė istorijos mokslui šimtus vertingų enciklopedinių straipsnių.

R. Krasauskas

BAJORAI VALSTYBINIAME LIETUVOS GYVENIME VAZU LAIKAIS

Dr. KONSTANTINAS AVIŽONIS

BAJORAI

VALSTYBINIAME LIETUVOS GYVENIME VAZŲ LAIKAIS

LITUANISTIKOS INSTITUTO
LIETUVOS ISTORIJOS SKYRIAUS LEIDINYS

KAUNAS · · · · · · · · · · · · · 1940

Išspausdinta 1000 egz.

Akc. „Spindulio“ B-vės spaustuvė Kaune, 1940 m.

Savo brangiam Tėvui

Prof. Dr. med. Petrui Avižoniui

(1875. IV. 5 – 1939. X. 17)

pagerbti

Pratarmė

Medžiagą šiam savo darbui rinkti pradėjau dar 1933 m. rudenį. Pasirinkdamas temą iš Lietuvos istorijos po Liublino unijos laikų, iš karto susidūriau su dideliais sunkumais. Šio laikotarpio Lietuvos istorijos tyrinėjimas žymiai skiriasi nuo tyrinėjimo laikų prieš Liublino uniją. Ankstybesnieji Lietuvos istorijos laikai jau yra susilaukę nemaža darbščių ir kruopščių tyrinėtojų, parašiusių vertingų studijų ne tik svetimomis, bet ir lietuvių kalba. To negalima pasakyti apie pounijinius mūsų praeities tyrinėjimus. Apskritai kažkodėl tuo laikotarpiu mažiau domėtasi, negu ankstybesniais laikais. Tam Lietuvos istorijos laikotarpiui, be paskirų straipsnių ar brošiūrų, dar neturime išsamių studijų nei lietuvių, nei svetimomis kalbomis, nei bendro pobūdžio, nei kuriais nors specialiniais klausimais. 1938 m. pavasarį, man bebaigiant rašyti šį darbą, pasirodė pirmas didesnis lietuvių kalba veikalas apie pounijinius mūsų praeities laikus. Tai buvo A. Šapokos disertacija „Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos". Bet ir čia gvildoma tik viena klausimų grupė, griežtai susijusi su Lietuvos ir Lenkijos politiniais santykiais. Be to, A. Šapoka šiuos santykius stengiasi nušviesti daugiau iš formalinės pusės, tuo tarpu gi man labiau rūpėjo faktiškoji, o ne teisinė padėtis. Dėl to kai kur ir skirtingų išvadų prieita.

Taip pat ir kitataučiai istorikai mažai tesidomėjo Lietuva po Liublino unijos. Atskiras problemas šiek tiek daugiau yra užkliudę lenkų istorikai. Tačiau jie paprastai į Lietuvą žiūrėjo, nelyginant, kaip į Lenkijos provinciją ir atskirai Lietuvos praeities nenagrinėjo, išvadas neteisingai abiem kraštam apibendrindami, nes ne visa tai, kas taikoma Lenkijai, galima pasakyti ir apie Lietuvą. Dėl to ir į lenkų istorikų studijas vienu ar kitu klausimu tenka žiūrėti kritiškai, kiekvieną jų išvadą iš naujo perkratyti ir pervertinti.

Nesant jokių rengiamųjų studijų ar specialinių monografijų, darbas teko pradėti iš pat pradžios, nuo archyvinės medžiagos.

Dėl to ir pats darbas užtruko kur kas ilgiau, negu buvau manęs. Kadangi daug kur teko pajudinti visai dar neliesti klausimai, tai ir ši mano studija vietomis gali atrodyti, kaip pirmą kartą plėšiamas dirvonas, kurį reiktų ne tik priekėti, bet dar ir gerai įdirbti. Tai sakau, norėdamas iš dalies pasiteisinti dėl spragų ir nelygumų, kurių šiame darbe dar galima rasti. Savaime suprantama, su laiku, ištyrus dar daugiau archyvinės medžiagos, kai kurios mano prieitos išvados galės būti modifikuotos ar papildytos.

Kadangi reikėjo pradėti nuo archyvinės medžiagos rinkimo, o mano pasibrėžtai temai ir laikotarpiui nedaug jos tėra pas mus, tai teko vykti į šiuo atžvilgiu turtingesnę Lenkiją. Čia devynis mėnesius dirbau Krokuvoje, ieškodamas medžiagos kunigaikščių Čartoriskių archyve, Krokuvos Lenkų Mokslo Akademijos bibliotekoje bei archyve ir Krokuvos universiteto Jogailos vardo bibliotekoje bei archyve. Teko užmegzti ryšius ir su grafų Ossolinskių archyvu Lvove, su Varšuvos Viešosios Bibliotekos archyvu ir su grafų Dzialinskių archyvu Kurnike netoli Poznanės. Iš nespausdintos archyvinės medžiagos teko peržiūrėti viskas, kas pavyko surasti ir kas tiesiogiai ar netiesiogiai lietė man rūpimuosius klausimus.

Tokiu būdu mano darbo pagrindą sudarė nespausdintieji šaltiniai, kurių daugiausia teko rasti kunigaikščių Čartoriskių archyve. Čia aptikau daugybę medžiagos, nors ir buvau apsiribojęs vien didžiųjų kunigaikščių Vazų laikais. Daugiausia tai buvo įvairūs dokumentai, liečią labiau politinę Lietuvos istoriją, tačiau pavyko rasti nemaža medžiagos ir kultūriniams, socialiniams bei ekonominiams klausimams nušviesti. Šiuo atžvilgiu labai svarbus šaltinis — didikų ir bajorų tarpusavio korespondencija. Teko rasti daug Lietuvos didikų ir bajorų laiškų originalų ir nuorašų. Labai daug gražios medžiagos davė biografijos ir autobiografijos, įvairūs testamentai, užrašai, bažnyčių, vienuolynų ir mokyklų steigimo aktai, įvairių civilinių ir kriminalinių bylų teismų sprendimai, išrašai iš teismo knygų ir kt. Dar svarbesnis šaltinis buvo įvairūs memuarai ir dienoraščiai, kurių irgi man pavyko surasti dar nespausdintų[1]. Viešajam

[1] Jono Antano Chrapovickio dienoraščio originalas 1656—1664 m. (tolimesnis to dienoraščio tęsinys 1668—1672 yra J. Rusieckio išspausdintas 1845 m.); Konstancijos Sapiegaitės 1651—1684 m.

bajorijos gyvenimui nušviesti gausios ir ypač instruktyvios medžiagos radau gana apstinguose Lietuvos vaivadijų ir pavietų seimelių bei atskirųjų Lietuvos suvažiavimų - seimų nutarimuose, taip pat seimelių instrukcijose, duotose savo atstovams į seimus, didžiojo kunigaikščio instrukcijose ir deliberatorijose seimeliams, seimų dienoraščiuose, įvairių pasiuntinybių aprašymuose ir apyskaitose, didžiojo kunigaikščio aktuose, Lietuvos iždininko apyskaitose, įvairiose didikų politinėse bei proginėse kalbose, protestuose, pilies teismo knygų išrašuose, atsišaukimuose ir kt. Ekonominiam bajorų gyvenimui ir materialinei Lietuvos kultūrai nušviesti aptikau įvairių, dar nespausdintų, bajorų dvarų inventorių, dvarų ir valstiečių sąrašų, revizijų aktų, nuomų sutarčių, pirkimo - pardavimo ar užstatymo aktų, įvairių judomojo turto ar kraičio sąrašų ir kt.

Greta nespausdintos medžiagos, teko peržiūrėti ir visus spausdintus šaltinius, liečiančius mano pasirinktą temą ir laikotarpį. Iš spausdintųjų šaltinių peržiūrėjau Lietuvos Statutą, įvairius dokumentų rinkinius, teismų knygas, aktus, sutartis, memuarus, testamentus, laiškus, pranešimus, instrukcijas, seimų dienoraščius, XVI ir XVII amž. brošiūras ir knygas, religinę poleminę literatūrą, autobiografijas, biografijas, iškilmių aprašymus, laidotuvių pamokslus, progines kalbas, svetimšalių Lietuvos ir Lenkijos aprašymus[2], kelionių įspūdžius, pasiuntinių ir nuncijų reliacijas, politinius raštus, satyras, panegirikas ir kt.

---

užrašų originalas; originalas Adomo Chreptavičiaus XVII amž. rašyto „Rod Ichmosciow Panow Chreptowiczow"; originalas Joachimo Chreptavičiaus „Pamiętnik Rodu Litaworow Chreptowiczów do 1795"; Žemaičių bajoro Teodoro Bilevičiaus 1677—1678 m. kelionių po Čekiją, Austriją, Italiją, Ispaniją, Prancūziją, Angliją, Olandiją ir Vokietiją dienoraščio originalas; nuorašas „Memoire de Voyage de M-me Louise Marie de Gonzague en Pologne"; Stanislovo Albrechto Radvilo 1632—1655 m. dienoraščio originalas (jo lenkiškas vertimas, išleistas E. Raczyńskio 1839 m., gerokai sutrumpintas ir vietomis iškraipytas).

2 Su tokiais svetimšalių aprašymais reikia elgtis ypač atsargiai. Ne visada jie atvykdavo į pačią Lietuvą, bet savo Lietuvos aprašymams pasitenkindavo informacijomis iš lenkų, kurias gaudavo būdami Lenkijoje. Tos informacijos dažnai būdavo tendencingos. Užsieniečių Lietuvos ir Lenkijos aprašymai dažniausiai rėmėsi lenko Kromerio darbais, o nuo 1632 m. lenko Starovolskio veikalu *Polonia* (žr. Kot, St., Rzeczpospolita Polska w literaturze Zachodu, p. 98).

Kartais įvairūs svetimšaliai ir nesąmonių prirašydavo apie Lietuvą. Taip vienas italas XVI amž. apie Lietuvą rašo, kad Lietuva esanti toks žemas ir

Taip pat teko perskaityti ir visus spausdintus lenkų ar kitų istorikų veikalus, tiek ištisai aprašančius Lietuvos ir Lenkijos istorijos Vazų laikotarpį, tiek nagrinėjančius paskirus tų laikų klausimus, ypač bajoriją, jos valstybinį, socialinį ir kultūrinį gyvenimą. Čia teko susipažinti su visais XIX ir XX amž. veikalais, rašytais man rūpimais klausimais.

Tokiu būdu susirinko nemažas ryšulys medžiagos, kurią dar reikėjo kritiškai įvertinti ir apdirbti. Buvau pasiryžęs pilnai aprašyti Lietuvos bajorijos gyvenimą Vazų laikais, pavaizduoti bajorų politinę, socialinę, kultūrinę ir ekonominę buitį Lietuvoje. Dabar spausdinamas šis mano darbas turėjo būti tik pirmoji dalis plačios studijos apie Lietuvos bajorus Vazų laikais. Tačiau dėl susidėjusių darbo sąlygų ir medžiagos gausumo šiuo tarpu teko pasitenkinti tik pavaizdavimu bajorų vaidmens politiniame bei valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, teapdirbant tik dalį surinktosios medžiagos. Tikiuosi su laiku panaudoti ir likusią turimos medžiagos dalį, pavaizduodamas atskirais straipsniais ar didesne studija taip pat socialinius, kultūrinius bei ekonominius to laikotarpio klausimus, kurie kai kuriais atžvilgiais daug įdomesni už politinius ir mūsų istorinėje literatūroje visai dar nepaliesti.

Šia proga reiškiu nuoširdžią padėką visiems, kurie šiokiu ar tokiu būdu prisidėjo prie šio mano darbo, tiek patarimais, tiek palankių darbui sąlygų sudarymu, ypačiai dėkoju prof. Ig. Jonynui.

Kaunas, 1939 m. kovo mėn.

---

vandenimis aptvinęs kraštas, kad čia tik pašalus tesą galima keliauti („Di Lithuania s'aggiunge ch'il paese è tanto basso et aquoso, che non è possibile à scorrerlo, se non quando è ridurato dal gelo", Relatione di Polonia di Paolo Emilio Giovannini 1565, *Script. rer. Polon.* t. XV, p. 182). Kokių nesąmonių kartais prirašydavo užsieniečiai apie Lietuvą, parodo Venecijos pasiuntinio Petro Duodo 1592 m. pranešimas Venecijos senatui, kuriame jis teigia, kad Lietuvoje velniai kartu gyveną su žmonėmis, jiems padedą dirbti, su jais santykiaują ir kad čia senovėje buvęs pragaras, kadangi ir dabar Lietuvoje nuolat pasirodančios piktosios dvasios (jo pranešimo lenkišką vertimą išspausdino Niemcewicz, Zbiór pamiętników, t. IV, p. 84). O Jono Sobieskio rūmų gydytojas, anglas Bernard O'Connor, sakosi parašęs net specialią disertaciją apie tai, kad Lietuvoj nekartą žmonių vaikus užauginančios meškos, kurių čia esą labai daug. Jis sakosi pats viename vienuolyne matęs tokį meškos užaugintą vaiką ir tuo visai neabejojąs (jo aprašymo vertimo lenkiškas ištraukas išspausdino Niemcewicz, Zbiór pamiętników, t. IV, p. 417).

Šaltiniai ir literatūra

1. Archyvinė medžiaga

Čart. Arch. — Kunigaikščių Čartoriskių Archyvas Krokuvoje:

1. Naruševičiaus Tekos (Teka Nar.) — įvairios archyvinės medžiagos nuorašai ir jų rinkiniai.

2. Seimų dienoraščiai (rankraščiai, Ms.): 1606 m. Liublino suvažiavimo, 1606 m. Varšuvos seimo, 1611 m., 1620 m., 1623 m., 1625 m., 1628 m. ir 1629 m. seimų, 1632 m. konvokacinio seimo, 1632 m. elekcinio seimo, 1637, 1639 m., 1642 ir 1643 m. seimų, 1648 m. elekcinio seimo, 1668 m. abdikacinio seimo, 1668 m. konvokacinio seimo, 1669 m. elekcinio seimo ir 1669 m. karūnacinio seimo.

3. Dokumentų, aktų, laiškų, inventorių, užrašų ir kitokios archyvinės medžiagos originalų bei amžininkų nuorašų rinkiniai ir rankraščiai.

4. Stanislovo Albrechto Radvilo atsiminimų originalas (1632—1653 m.) — *Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundi III inchoatum et continuatum.* Tų pačių atsiminimų įvairūs nuorašai ir ištraukos.

Jog. Bibl. — Krokuvos Universiteto Jogailos Bibliotekos Rankraščių Skyrius:

1. Dokumentų ir įvairios archyvinės medžiagos originalų ir nuorašų rinkiniai bei rankraščiai.

2. Jono Antano Chrapovickio 1656—1664 m. dienoraštis (originalas).

Kurniko (netoli Poznanės) Bibliotekos (Bibljoteka Kórnicka) buv. grafų Działynskių archyvas:

1. Joachimo Chreptavičiaus Pamiętnik rodu Litaworow Chreptowiczów od początku jak wiadomość zasięga do r. 1795 (originalas).

2. Teodoro Bilevičiaus užsienio kelionių 1677 m. dienoraštis.

3. 1651 m. Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos knygų katalogas (originalas).

Ossolinskių Archyvas Lvove:

Dokumentų ir kitokios archyvinės medžiagos originalų ir nuorašų rinkiniai bei rankraščiai.

Viešosios Bibliotekos Varšuvoje (Bibljoteka Narodowa) Archyvas:

Stanislovo Albrechto Radvilo atsiminimų (*Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundi III inchoatum et continuatum*) originalo pabaiga (1654—1655 m.) ir tų pačių atsiminimų 1729 m. nuorašas.

2. Spausdintieji šaltiniai ir literatūra

Acta historica res gestas Poloniae illustrantia 1507—1795, t. I—XIII, *Cracoviae* 1878—1908.

Acta unji Polski z Litwą 1385—1791, wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, Kraków 1932.

Акты издаваемые коммиссiею выс. учрежд. для разбора древнихъ актовъ въ Вильнѣ (Акты изд. Виленскою Археографическою Коммиссiею для разбора древнихъ актовъ, Акты издаваемые Виленскою Коммиссiею для разбора древнихъ актовъ) т. I — XXXIX, Вильна 1865 — 1915.

Акты относящiеся къ исторiи Западной Россiи, изд. Археографическою Коммиссiею, т. I — V, Санктпетербургъ 1846 — 1853.

Акты относящiеся къ исторiи Южной и Западной Россiи, изд. Археографическою Коммиссiею, т. I — XIV, С.-Петербургъ 1863 — 1889.

Alekna Antanas, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, Kaunas 1936.

Археографическiй Сборникъ документовъ относящихся къ исторiи Сѣверозападной Руси издаваемый при Управленiи Виленскаго Учебнаго Округа, т. I — XIV, Вильна 1867 — 1904.

Archiwum Domu Radziwiłłów, wyd. A. Sokołowski, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. VIII, Kraków 1885.

Archiwum Domu Sapiehów, t. I, listy z lat 1575—1606, wyd. A. Prochaska, Lwów 1892.

Atrivm *immortalitatis imaginibvs heroicarum virtutum Ill. et Excell. S. R. I. Principis, Ducis in Olyka et Nieswiez, Domini D. Alberti Stanislai Radziwil M. D. Lithuaniae Cancellarii, Tucholien. Meuen. Caunen. Pinscen. Velonen. etc. etc. Capitanei... a Collegio Pinscensi Societatis Iesv exornatum, Cracoviae* 1658.

Avižonis, Konstantinas, Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385, Berlin 1932.

— St. Alb. Radvilo *Memoriale rerum gestarum*, Atspaudas iš „Lietuvos Praeities" I tomo, Kaunas 1940.

Baliński, Michał, Pamiętniki historyczne XVII w., Wilno 1859.

— Pisma historyczne, t. III, Warszawa 1843.

— Historya Miasta Wilna, t. I—II, Wilno 1836.

— Dawna Akademia wileńska 1579—1803, Petersburg 1862.

Baranowski, Ig., Sprawa szlachty poddańczej w starostwie Tykocińskiem, Przegląd Historyczny, t. XIII, Warszawa 1911.

Baranowski, Ignacy, Tadeusz, Podlasie w przededniu Unii Lubelskiej, I, Szlachta, Przegląd Historyczny, t. VII, Warszawa 1908.

— Trzy hrabstwa Białoruskie (Baranowski, Ig., Wieś i folwark, studja z dziejów agrarnych Polski, Warszawa 1914).

Barclaii, Ioannis, Icon Animorum, Bononiae, Editio Postrema, 1657.

Bardowski, Nicolaus, *Panegyricvs Illvstrissimo ac Reverendissimo Domino D. Georgio Tyszkiewicz Magno Samogitiae Praesvli,* 1643.

Bartoszewicz, Julian, Zamek Białski, Przewodnik Naukowy i Literacki, t. VIII, Lwów 1880.

— Pamiętnik Jana Cedrowskiego własną jego ręką spisany, Biblioteka Warszawska, pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi, 1856 t. III, Warszawa.

— Elekcja Michała Korybuta (J. Bartoszewicz, Studja historyczne, t. II, Dzieła t. IX, Kraków 1881).

Bartoszewicz, Kazimierz, Radziwiłłowie, Warszawa - Kraków 1928.

Barwiński, Eugenjusz, Zygmunt III i dyssydenci (Reformacja w Polsce, organ towarzystwa do badania dziejów reformacji w Polsce, red. Stanisław Kot, Rocznik I, Warszawa 1921).

Беларускі Архіў, т. I, Менск 1927.

Bersohn, Mathias, Studenci Polacy na Uniwersytecie Bolońskim w XVI i XVII w., t. I—II, Kraków 1890—1894.

— Dawna zbrojownia Książąt Radziwiłłów w Nieświeżu, Warszawa 1904.

Бершадскій, С. А., О наслѣдованіи въ выморочныхъ имуществахъ по литовскому праву, С.-Петербургъ 1893, atspauda iš Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1892, т. XI.

— Литовскій Статутъ и Польскія конституціи, С.-Петербургъ 1893.

(Blialozor) Honor Academicvs in exequiis Illustris ac Magnifici Domini D. Gabrielis Woyna M. L. D. Vicecancellarii Capitanei Merecensis etc. etc. exhibitus ac Moestissimis e dulcissimi Parentis sui morte Filijs Illvstribvs Dominis D. Ioanni Capitaneo Opescen. etc. D. Michaeli Cap. Pienian. etc. D. Stephano Woynis a Ioanne Carolo Bialozor Philosophiae in alma Academia Viln. S. I. Auditore oblatus, Vilnae 1615.

Bieliński, Józef, Uniwersytet Wileński (1579—1831), t. I—III, Kraków 1899—1900.

Bielski, Marcin, Kronika świata, Kraków 1582.

Birkowski, Fabjan, Kazanie po pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza, hrabi ze Szkłowa i Myszy, na Bychowie, Wojewody Wileńskiego... W. Ks. L. Hetmana Najwyższego... miane w Ostrogu w Kościele Farskim 1621. IX. 24 (Pamiątki z dziejów dawnej Polski, wydał Jan Kanty Radecki, t. I, Poznań 1843).

Bystroń, Jan St., Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI—XVIII, Warszawa-Kraków 1932.

Bobowski, Mikołaj, Wychowanie panicza polskiego za granicą w wieku XVII (1639—1641), Biblioteka Warszawska 1886, t. III, Warszawa.

Boniecki, Adam, Herbarz Polski, część I, wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich, t. I—XVI, Warszawa 1899—1913.
Boreyko - Chodźko, Leonard, Rodowod domu Xiążąt z Kozielska Ogińskich, Paryż 1858.
Bravn, Georgivs, Civitates orbis terarvm, De praecipvis totivs vniversi vrbibvs, t. I—VI, *Coloniae* 1572—1617.
Brensztein, Michał, Eustachy, Telsze, szkic historyczny dziejów miasta i starostwa, Przewodnik naukowy i literacki, r. XXX, t. XXX, Lwów 1902.
Brückner, Aleksander, Dzieje kultury Polskiej, t. I—III, Kraków 1931.
Cedrowski, Jan, Pamiętnik (M. Baliński, Pamiętniki Historyczne XVII w., Wilno 1859).
(Cellarius) Regni Poloniae Magnique Ducatus Lituaniae novissima descriptio studio Andreae Cellarii, Gymnasii Hornani Rectore, Amstelodami 1659.
Харламповичъ, К., Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, Казань, 1898.
Chmiel, Adam, *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*, t. III (1551—1606), *Cracoviae* 1904.
Chodynicki, Kazimierz, Sprawa o spalenie zboru Ewangelickiego w Giałowie na Żmudzi, Reformacja w Polsce, red. St. Kot, r. V, Warszawa 1928.
— Kilka zagadnień z dziejów wewnętrznych Litwy po Unji Lubelskiej, Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie 1930, I (referaty), Lwów 1930.
Chomętowski, Wł., Materyały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII w., Biblioteka Ordynacyi Krasińskich, t. II, Warszawa 1876.
— Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza, Biblioteka Ordynacyi Krasińskich, t. I, Warszawa 1875.
— Rozprawy o małżenstwie i wychowaniu w dziełach z drugiej połowy XVI i pierwszej XVII w., Ognisko Domowe, Warszawa, 1876, nr. 1—4.
Chrapowicki, Jan, Antoni, Wojewoda Witepski, Dyaryusz, wyd. J. Rusiecki, Warszawa 1845.
(Connor), Descriptio Regni Poloniae et Mag. Duc. Lithuaniae per D. Bernardum Connor, medicum Londinensem, antea Ioannis III. Regis Poloniae archiatrum ex idiomate anglicano in latinvm translata (Mizlerus de Kolof, Historiarum Poloniae et Magni Dvcatus Lithvaniae scriptorum Collectio Magna, t. *II, Varsaviae* 1769).
Co Nowego, zbiór anegdot polskich z r. 1650, wyd. Aleksander Brückner, Biblioteka Pisarzów Polskich, t. 48, Akademia Umiejętności w Krakowie, Kraków 1903.
Cor Leonis signum coeli sub quo Ill. D. D. Chr. Sapieha 17. Augu. Mortuus. Illmo Dmo D. Leoni Sapieha M. D. Lit. Supremo Exer. Duci Palat. Vilnen. Optimo filivm Christo. Nico. Sapieha M. D. Litu.

Notarivm in moribus suis et mente Rpcae superstitem Sodalitas Annuntiatae Virgi. In Alm. Vniu. Viln. (1631?).

Crassinii, Ioannis, *Polonia ad Serenissimvm et Potentissimum Henricum primum Valesium Dei gratia vtriusque Poloniae Regem, Bononiae 1574.*

Czaplewski, P., Polacy na studyach w Ingolsztacie, Poznań 1914.

Czarlinski, Bonawentura, Zakonv Fransiczka S. Oycow Bernardinow, Kaznodzieia Wilenski, Kazanie na Pogrzebie Iasnie Wielmoznego Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, Hrabie ze Szkłowa y Myszy etc. 1622. XI. 6.

Czarnik, Bronisław, Łukasz Górnicki, Przewodnik naukowy i literacki, t. X, Lwów 1882.

Czermak, Wiktor, Młodość Jerzego Lubomirskiego 1616—1636, (W. Czermak, Studya Historyczne, Kraków 1901).

— Na dworze Władysława IV (W. Czermak, Studya Historyczne, Kraków 1901).

— Polska wobec wyniku wojny 30-letniej (W. Czermak, Studya Historyczne, Kraków 1901).

Czubek, Jan, Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606—1608, t. I—III, Kraków 1916—1918.

Davksza, M., Postilla Catholicka Tai est: Iżguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwętes per wissus metus, Vilnius 1599 (tos Postilės fotografuotinis leidimas Kaune 1926).

Diarjusz anonima peregrynacji Włoskiej, Hiszpańskiej, Portugalskiej 1595, wyd. Jan Czubek, Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, Serja II, t. I, nr. 1, wyd. Akademji Umiejętności w Krakowie, Kraków 1925.

Dyjarjusze Sejmowe r. 1587, Sejmy Konwokacyjny i Elekcyjny, wyd. Aug. Sokołowski, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XI, Kraków 1887.

Dyaryusze Sejmowe r. 1591—1592, 1597, wyd. Eug. Barwiński, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XX, *Cracoviae* 1907.

Документы объясняющіе исторію западно-русскаго края и его отношенія къ Россіи и къ Польшѣ.
Documents servant a éclaircir l'histoire des provinces occidentales de la Russie ainsi que leurs rapports avec la Russie et la Pologne, S.-Peterburg 1865.

Dorohostajski, Krysztof Monwid, Porządek według którego aby się małżonka moja i czeladz przy niej będąca sprawowała, W. Al. Maciejowski, Dodatki do Piśmienictwa Polskiego, Warszawa 1853.

Довгялло, Дм. Ив., Смоленскъ въ 1654 г., Вильна 1905.

Доўнар-Запольскі, Мітрафан, Соцыяльна-экономічная структура Літоўска-Беларускае дзяржавы ў XVI—XVIII сталецьцях, Гістарычна-Археолёгічны Зборнік, нр. 1, Інстытут Беларускае Культуры, Менск 1927.

Довнаръ-Запольскій, Очерки по организаціи западно-русскаго крестіянства въ XVI в., II, 1905.

(Dubiński) Zbiór praw y przywilejow Miastu Stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych na żądanie Wielu Miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego Ułożony y wydany przez Piotra Dubinskiego Burmistrza Wileńskiego, Wilno 1788.

(Dubowicz) Wyprawienie Osoby Ktorą od Boga wziął y na Theatrum świata szczęśliwie odprawił Jasnie Wielmożny Jego Mość Pan Ianvsz Skvmin Tyszkiewicz, Woiewoda Wileński, Brasławski, Jurborski, Nowowolski etc. Starosta. Wystawione w Wilnie w Cerkwi S. Troyce Oycow Bazylianow Vnitow w Roku 1642 Oktobra 24 dnia. przez W. O. Alexego Dvbowicza, Archimandrytę Wileńskiego, Wilno 1642.

— Kazanie na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Je° Mości Pana P. Theophila Tryzny Woiewody Brzeskiego Wołkowyskiego, Błudnieńskiego etc. Starosty miane w Cerkwi Bytenskiey Zakonu S. Bazilego. Dnia Februarij Roku 1645 przez X. Alexego Dvbowicza Archimandritę Wileńskiego zakonu S. Bazilego, Wilno 1645.

— Haft ręka Bozą na dobrey duszy Wielmożney Jey Mośći Paniey Heleny Sapiezanki Kvncewiczowey Chorążyney Lidzkiey Koniawskiey Dubickiey etc. Starośćiney Położony a przez W. X. Alexego Dvbowicza Archimandrytę Załosnym Roku 1645 Mśća Lutego Dnia 23 w Cerkwi S. Troyce Oycow Baźilianow w Wilnie Kazaniem obiaśniony, (Wilno 1645).

— Pioro lekkie cięszki swiat noszące na pogrzebie I. M. P. Iana Kolendy Woiewodztwa Wileńskiego, Trybunalskiego, Ziemskiego Pisarza. W wilnie w Cerkwi S. Troyce Oycow Bazylianow w iedności S. będących Roku 1636. Dnia 18. Mieśiąca Dec. Wystawione przez O. Alexego Dubowicza Starszego Mon. Wil. Zakonu S. Bazyl. W. Wilno 1637.

Dunin - Kozicki, Zygmunt, Nieznane pismo Łukasza Górnickiego o szlachcie wolnej i niewolnej, Miesięcznik Heraldyczny, r. VI, Lwów 1911.

Ehrenkreutz, St., Separatyzm czy ciążenie Litwy ku Polsce po unji Lubelskiej, Pamiętnik IV powszechnego zjazdu historyków Polskich w Poznaniu 1925, I (referaty), Lwów 1925.

Elogivm Natale Illvstrissimo Domino D. Casimiro Leoni Sapieha Dignissimo Senatori et Procancellario Magni Ducatus Lituaniae pro die 4. Nonas Martij Anni 1646.

Finkel, L., Opis Rzeczypospolitej Polskiej z roku 1574 według relacyi Ludwika Gonzagi ks. de Nevers, Biblioteka Warszawska 1887, t. IV, Warszawa 1887.

Friedlaender, Ernst, Aeltere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt a. O. (1506—1648), Publicationen aus den Königl. Preussischen Staatsarchiven, Bd. 32, Leipzig 1887.

Gadon, Włodzimierz, Statystyka Xięstwa Żmudzkiego, Vic (Meurthe) 1839.

Giedroyć, Fr., Materyały do dziejów farmacyi w dawnej Polsce, spis aptekarzy w. XIV—XVIII, Odbitka z Wiadomości Farmaceutycznych, Warszawa 1905.

(Giovannini) Relatione di Polonia di Paolo Emilio Giovannini 1565, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XV, *Analecta Romana, edidit* Joseph Korzeniowski, *Cracoviae* 1894.

Gloger, Zygmunt, Szlachta okoliczna na Żmujdzi, Biblioteka Warszawska 1877, t. IV, Warszawa 1877.

— Opisy majątkowe (inwentarze) na Litwie w XVI w. (Z wieku Mikołaja Reja, Księga jubileuszowa 1505—1905, Warszawa 1905).

— Inwentarze ruchomości domowych w dawnych wiekach na Litwie, Kwartalnik Litewski, 1910, Petersburg.

Gołębiowski, Łukasz, Ubiory w Polszcze od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych, Warszawa 1830 ir wydanie J. Turowskiego, Kraków 1861.

— Domy i dwory, Warszawa 1830.

— Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym lub niektórych tylko prowincyach, Warszawa 1831.

Gołębiowski, Seweryn, Strona moralna Jana Karola Chodkiewicza wyczytana z jego listów, Biblioteka Warszawska 1854, t. III, Warszawa 1854.

Gornicki, Łukasz, Rozmowa o elekcyey, o wolności, o prawie y obyczaiach polskich pod czas elektiey Krola Jego Mći Zygmunta III czyniona, Kraków 1616.

— Droga do zupełney wolności, Elbing 1650.

— Dzieła wszystkie, wyd. R. Loewenfeld i P. Chmielowski, t. I—III, Warszawa 1886.

Grabowski, A., Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski, t. I—II, Kraków 1845.

— Władysława IV króla Polskiego listy i inne pisma urzędowe, Kraków 1845.

Grabowski, M., i Przezdziecki, A., Zrzódła do dziejów polskich, t. I, Wilno 1843.

Gratiani Antoni Mariae informatio de rebus Poloniae ad Henricum Regem 1574, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XV, *Analecta Romana, edidit* J. Korzeniowski, *Cracoviae* 1894.

Grodzicki, Stanisław, Kazanie na pogrzebie Oświeconey Księżny J. M. Paniey P. Katarzyny z Tęczyna Radźiwiłowey, Woiewodźiney Wileńskiey etc. etc. 20. VII. 1592, Wilno 1592.

Grodziecki, A., Przestroga o tytułach y dygnitarstwach cudzoziemskich, 1634.

Grużewski, Bolesław, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Kielmach, Warszawa 1912.

Gumowski, M., Mennica Wileńska w XVI i XVII w., Warszawa 1921.

Gvagnini Alexandri Veronensis, Equitis Aurati, peditumque praefecti Sarmatiae Evropeae descriptio, qvae Regnum Poloniae, Litvaniam, Samogitiam, Rvssiam, Massoviam, Prvssiam, Pomeraniam, Li-

voniam et Moschoviae Tartariaeqve partem complectitur. Spirae 1581. Naudojausi šia antrąja laida (pirmoji — 1578) ir lenkišku 1611 m. vertimu, paties autoriaus papildytu: Alexandra Gwagnina Kronika Sarmacyey Europskiey, vertė M. Paszkowski, Kraków 1611.

Hasivsz, Iakub, Kazanie na dzień naznaczony pogrzebowi I. W. Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, Hrabie ze Szkłowa y Myszy... miane w Nieświeżu w Kościele *Societatis Iesv* 1622. XI.16.

— Kazanie na pogrzebie WM. Pana I. M. P. Mikołaia Bogvsława Bratoszyna Zenowicza, Kasztellana Polockiego Czeczerskiego, Propoyskiego etc. etc. starosty, w expediciey Wołoskiey... za Wiarę y Oyczyznę odważnie poległego. Miane w Smvrgonskim Kosciele X. Iakvba Hasivsza *Societatis Iesv* 25. Febr. Wilno 1622.

Hedemann, Otton, Historja Powiatu Brasławskiego, Wilno 1930.

Heidensteina, Reinholda, Dzieje Polski, t. I—II, Petersburg 1857.

Heidensteinii, Reinholdi, secretarii Regii Rerum Polonicarum ab excessv Sigismundi Augusti libri XII (1572—1602), *Francofurti ad Moenum* 1672.

(Herberstein) Rervm Moscoviticarum Commentarij Sigismundi Liberi Baronis in Herberstain, Neyperg, et Guettenhag, Basileae 1556 (naudojausi šia antrąja laida; pirmoji — Bazelyje 1549).

Inglot, Stefan, Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588—1607, Studja z historji społecznej i gospodarczej poświęcone Franciszkowi Bujakowi, Lwów 1931.

(Iuroviusz) Pogrzeb Iego Mosci Pana Mikolaia Paca z Kiwaszyc, Podkomorzego Brzescia Litevvskiego. Przez Iedzeia Ivrovivsza. W Krakowie 1595.

Jabłonowski, Aleksander, Stosunki rodzinne na Wołyniu na przełomie XVI i XVII w., Przegląd Historyczny, 1910, t. XI, 1911, t. XII—XIII.

Jablonskis, K., XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Istorijos Archyvas, t. I, Kaunas 1934.

Jakubėnas, P., Kunigaikštis Janušas Radvilas (1612—1655), Biržai 1927.

Janulaitis, A., Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, 1916.

— Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI—XVIII amž., Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto Darbai, t. II, knyga 4, Kaunas 1927.

Jaroszewicz, J., Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII, t. I—III, Wilno 1844—1845.

Jarzemski (Jarzębski), Adam, Gościniec abo krotkie opisanie Warszawy 1643, wyd. Al. Kraushar, Warszawa 1909.

Ясинскій, М. Н., Главный Литовскій Трибуналъ, его происхожденіе, организація и компетенція. Выпускъ первый. Происхожденіе Главнаго Литовскаго Трибунала, Кіевъ 1901.

J[elski], A., Zarys Obyczajów szlachty w zestawieniu z ekonomiką i dolą ludu w Polsce i Litwie, t. I—II, Kraków 1897—1898.
Jemiołowski, Mikołaj, Pamiętnik 1648—1697, wyd. Aug. Bielowski, Lwów 1850.
Jerlicz, Joachim, Latopisiec albo kroniczka, wyd. K. Wł. Wojcicki, t. I—II, Warszawa 1853.
Jewłaszewski, Teodor, Nowogrodzki Podsędek, Pamiętnik 1546—1604, wyd. T. Lubomirski, Warszawa 1860. Iš gudų kalbos rankraščio lenkų kalbon išvertė Eug. Ciemniewski, Laidos, rodos, gudų kalba, atspausdintos knygoj Мемуары относящіеся къ исторіи Южной Руси, т. II, Кіевъ 1896, nepavyko gauti.
Jodkowski, Józef, O czarowniku Znaku na inkwizycji w Grodnie w 1691 r. i o ziołach czarodziejskich, Lud, Serya II, t. X, Rok 1931, Lwów.
Jucewicz, Ludwik Adam, Wspomnienia Żmudzi, Wilno 1842.
Yčas, Jonas, Biržai, tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė, Kaunas 1931.
Kalicki, Bernard, Bogusław Radziwiłł, Koniuszy Litewski, Kraków 1878.
Kallenbach, Joseph, Les humanistes polonais, Fribourg (Suisse) 1891.
— Polacy w Bazylei w XVI w., z metryk uniwersytetu Bazylejskiego, Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. VI, Kraków 1890.
(Kamienski) Kazanie na pogrzebie Jey Mośći Paniey Elżbiety Chaleckiey z Chalca Stephanowey Siesickiey miane przez X. Petronivsza Kamieskiego Lektora Pisma Swiętego Przeora y Kaznodzieię Klasztoru Wileńskiego w Kośćiele S. Ducha Oycow Dominikanow. Dnia 11. Lutego Roku 1631, Wilno 1631.
Karbowiak, A., Olizarowski o edukacyi, Muzeum, czasopismo wydawane przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół wyższych, r. XXI (1905), Lwów.
Karłowicz, Jan, Polacy na wszechnicy heidelberskiej w wiekach XV do XVII, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. XV, Poznań 1887.
— Czary i czarownice w Polsce, Wisła, miesięcznik geograficzno-etnograficzny, t. I, Warszawa 1887.
(Karpowicz) Przemowa y napomnienie do oblubieńcow w Stan. S. małżeński wstępuiących przy szlvbie J°M. Kniażia Samuela Ogińskiego Podkomorzyca Trockie° Starośćica Dorszuniskiego y Kormiałowskiego etc. Y Iey Mśći Panny Zophiey Bilewiczowny, Ciwunowny Szaudowskiey przez Oyca Leontia Karpowicza Archimandritę Monastera Cerkwie Brackiey Wileńskiey S. Ducha w Wilnie roku 1619 w trzecią pochwalebnym zmartwych wstaniu Panskim niedzielę przy znamienitym zgromadzeniu tak niektorych Ich M. Panow Senatorow, Xiążąt, Paniąt, vrzędnikow Ziemskich, Iako y wielu innych zacnego Szlacheckiego stanu osob czynione z Ruskiego na Polski ięzyk przełożone. Drukowano w Wilnie.

Kętrzyński, Wojciech, Taryfa Księstwa Żmudzkiego, wyrażająca dymy szlacheckie, poddańskie i królewskie w powiatach wszystkich (1690—1697), Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1908, Wilno 1909.

Kochanowski, Jan, Wszystkie Dzieła, wyd. J. Turowski, t. I, Przemysl 1857.

Kochowski, Vespasianus, Annales Poloniae ob obitv Vladislai IV, t. I—III, *Cracoviae* 1683—1688.

Kognowicki, Kazimierz, Życia Sapiehow y listy od monarchow, książąt i rożnych panuiących do tychże pisane, t. I—III, Wilno—Warszawa 1790—1792.

(Kojałowicz) Historiae Litvanae Pars prior; De rebvs Litvanorvm Ante susceptum Christianam Religionem, conjunctionemque Magni Litvaniae Ducatus cum Regno Poloniae, Libri novem. Auctore P. Alberto Wiivk Koialowicz, Soc. Iesu S. Th. D. Dantisci 1650. *Pars altera, sev de rebvs Litvanorvm, A coniunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad Vnionem eorum Dominiorum. Libri octo. Antverpiae* 1669.

Kojałowicz, Albert Wijuk, Fasti Radiviliani, gesta illustrissimae domus Ducum Radziwiłł compendio continens, Vilnae 1655.

(Кояловичъ, М.) Дневникъ послѣдняго похода Стефана Баторія на Россію, изд. М. Кояловичъ, С.-Петербургъ 1867.

Koiałowicz, Petrus Wiiuk, De rebus anno 1648 *et* 1649 *contra Zaporovios cosacos gestis, Vilnae* 1651.

Kojałowicz, Wojciech Wijuk, Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego (*Compendium* czyli o klejnotach albo herbach), wyd. Fr. Piekosiński, Kraków 1897.

(Kolęcki) Kazanie na pogrzebie Zacney pamięci Iaśnie Wielmożnego Pana Iego Mći Pana P. Chrysztopha Narvszewica, W. X. Litewskiego Podskarbiego Wielkiego, Pisarza, Vspolskiego, Bułakowskiego etc. etc. Starosty. Miane w Hanuszyszkach oyczystey maiętnosci przez X. Floriana Kolęckiego... Roku 1631 dnia 1. Octobra, Wilno 1631.

Konopczyński, Władysław, Geneza *„liberum veto"*, Przegląd Historyczny, t. I, Warszawa 1905.

— *Liberum veto*, studyum porównawczo-historyczne, Kraków 1918.

— Udział Polski i Litwy w tworzeniu wspólnej polityki zagranicznej, Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków Polskich w Wilnie 1935, I (referaty), Lwów 1935.

Korzon, Tadeusz, Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, t. I—VI, wydanie II, Kraków—Warszawa 1897—1898.

— Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, t. I—III, wydanie III, Lwów 1923.

Kościałkowski, Stanisław, Ze studjów nad dziejami ekonomji królewskich na Litwie, Wilno 1914, Odbitka z V-go Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno 1914.

— Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie, Nauka Polska, t. V, Warszawa 1925.

K o t, S t a n i s ł a w, Historja Wychowania, Warszawa—Kraków 1924.

— Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu, Kraków 1919.

— Stosunki polaków z uniwersytetem lowańskim, Minerwa Polska, kwartalnik poświęcony historji szkolnictwa i wychowania w Polsce, Lwów—Warszawa—Kraków, Rok I, nr. 3, 1927.

— Aron Aleksander Olizarowski, Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i 10 wskrzeszenia uniwersytetu wileńskiego, t. I, Wilno 1929.

K o t ł u b a j, E d w a r d, Galerja Nieświeżka portretów Radziwiłłowskich, Wilno 1857.

— Życie Janusza Radziwiłła, Wilno—Witebsk 1858.

K r a s a u s k a i t ė, M., Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts, Borna—Leipzig 1927.

K r a s z e w s k i, J. I., Wilno od początków jego do roku 1750, t. I—IV, Wilno 1840—1842.

K r o m e r, M a r c i n, Polonia siue de situ, populis, moribvs, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo, Coloniae 1578 (naudojausi šia antrąja laida; pirmoji — Kiolne 1577 m.).

K r o n i k a mieszczanina krakowskiego, wyd. H. B a r y c z, Kraków 1930.

K s i ę g a pamiątkowa ku uczczeniu 400 rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego, red. S t. E h r e n k r e u t z, Wilno 1935.

K u b a l a, L., Wojna Moskiewska r. 1654—1655 (K u b a l a, L., Szkice historyczne, serya III, Warszawa 1910).

— Pierwsze *„liberum veto"* (L. K u b a l a, Szkice historyczne, serya II, Lwów 1880).

K u r c z e w s k i, J a n, Biskupstwo Wileńskie, Wilno 1912.

— Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, t. I—III, Wilno 1908—1916.

— Wiadomość o szkołach parafjalnych w djecezji wileńskiej, Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1908, Wilno 1909.

K u r p i e l, A. M., Pięć listów Łukasza Górnickiego do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, Odbicie z. t. X Archiwum dla historyi literatury i oświaty w Polsce Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1903.

K u t r z e b a, S t a n i s ł a w, Historja ustroju Polski w zarysie, t. I (Korona), wydanie VII, Kraków, 1931; t. II (Litwa), Lwów 1914.

— Skład Sejmu Polskiego, Przegląd Historyczny, t. II, Warszawa 1906.

L a b o u r e u r, J e a n l e, Histoire et relation du voyage de la Royne de Pologne et du retour de madame le Mareschalle de Guébriant, t. I—III, Paris, 1648. To veikalo lenkiško vertimo kelios ištraukos išspaustos pas N i e m c e w i c z, Zbiór Pamiętników, t. IV, Warszawa 1822.

L a m p a r t o w i c z, C a s p e r, *Omen* wesole na przezacne Wesele Ich M.M.P.P... Cryśpina na Rawdani Kierszensteyna y... Anny Szemetowny... 1617.IX.10, Wilno.

Lansius, Thomas, *Fred. Achillis Ducis Wurtembergiae etc. Consvltatio de principatu inter provincias Evropae*, Amstelodami 1636 (naudojausi šia penktąja laida; pirmoji — Tiubingene 1613).

Lappo, I. I., Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI a. pabaigoje, Praeitis, t. I, Kaunas 1930.

— Iš vyriausiųjų Lietuvos suvažiavimų istorijos XVI a., 1577 m. suvažiavimas rytų Vilkaviškyje, Kaunas 1932.

— Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, Kaunas 1932.

— Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos XVI amž., Kaunas 1932.

— 1588 m. Lietuvos Statutas, t. I, d. 1—2, Kaunas 1934—1936; t. II, Kaunas 1938.

Лаппо, И. И., Великое Княжество Литовское за время отъ заключенія Люблинской уніи до смерти Стефана Баторія (1569—1586), т. I, С.-Петербургъ 1901.

— Великое Княжество Литовское во второй половинѣ XVI столѣтія, Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ, Юрьевъ 1911.

— Земскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI вѣка, Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія 1897, т. VI, С.-Петербургъ 1897.

— Подкоморскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія, 1899, т. VIII, С.-Петербургъ 1899.

— Гродскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ XVI столѣтіи Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія 1908, т. I, С.-Петербургъ 1908.

— Пинскій сеймикъ послѣ отреченія Яна Казимира, Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія, 1910, т. II, С.-Петербургъ 1910.

— Уравненіе правъ Великого Княжества Литовского и Короны Польской въ 1697 г., Записки Русского Научного Института въ Бѣлъградѣ, т. I, Бѣлъградъ 1930.

— Западная Россія и ея соединеніе съ Польшею въ ихъ историческомъ прошломъ, Прага 1924.

(Ławrinowicz) *Chyromantia* albo kazanie na pogrzebie Zacnie Vrodzonego Jego Mości Pana P. Macieia Wodoradskiego Czesnika Kowienskiego Miane w Wilnie w Kościele Panny Przenaświętszey na Piaskach przezwanym Franćiszkańskim Dnia 2. Czerwca Roku 1643. Przez X. Mikołaia Ławrinowicza Doktora Theologa Wikaryego y Kustosza Wileńskiego Franćiszkana, Wilno 1643.

Леонтовичъ, Ѳ. И., Правоспособность литовско-русской шляхты, Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія, 1908, т. III, V—VII; 1909, т. II—III, С.-Петербургъ 1908 - 1909.

— Вѣча, сеймы и сеймики въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія, 1910, т. II—III, С.-Петербургъ 1910.

— Центральныя судебныя учрежденія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, Журналъ Министерства Юстиціи, 1910, II.

— Спорные вопросы по исторіи Русско-Литовского права, С.-Петербургъ 1893.

— Къ вопросу о выморочныхъ имуществахъ по литовскому праву, Журналъ Министерства Юстиціи 1897, т. VI—VIII, С.-Петербургъ 1897.
— Сельскіе промышленники въ Литовско-Русскомъ государствѣ, Варшавскія Университецкія Извѣстія 1897, т. IV, V, VII, Варшава 1897.
— Сельскіе ремесленники въ Литовскомъ государствѣ, Варшавскія Университецкія Извѣстія 1898, т. II—III, Варшава 1898.

Lepszy, Kazimierz, Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III, (Prace Krakowskiego Odziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, t. V), Kraków 1929.

Lewicki, K., Walka o biskupstwo Wileńskie z końnca XVI w., (Prace historyczne w 30-lecie działalności profesorskiej St. Zakrzewskiego, Lwów 1934).

Левицкій, Орестъ, О семейныхъ отношеніяхъ въ югозападной Руси въ XVI—XVII вѣкахъ, Русская Старина, т. XXIX, 1880.

Литовская Метрика, t. I, d. III, Русская Историческая Библіотека, t XXX, Кіевъ 1914.

Любавскій, Матвей, Литовско-Русскій сеймъ, Москва 1901.
— Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства, Москва 1915².

*Loeaechius, Andreus, Schediasmata II, Qvorvm altero Ill*mi *D.R*mi *Nicolai Pac, Samogitiae Episc. enconivm continetvr, altero Perillvstris et Mag*ci *Domini Hieronymi Wołowicz M.D.L. Svpremi Thesavrarii... evdoxia exhibetvr... Vilnae* 1612.

Łoziński, Władysław, Życie polskie w dawnych wiekach, wydanie VII, Lwów 1931, wydanie III illustrowane, Lwów 1912.
— Prawem i lewem, t. I (Czasy i ludzie), t. II (Wojny prywatne), Lwów 1904.

Łukaszewicz, Józef, Historya szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794, t. I—IV, Poznań 1849—1851.
— Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, t. I—II, Poznań 1842—1843.

Maciejowski, Wacław, Aleksander, Polska aż do pierwszej połowy XVII w. pod względem obyczajow i zwyczajow, t. I—IV, Petersburg—Warszawa 1842.
— Historya włoscian i stosunków ich politycznych, społecznych i ekonomicznych od czasów najdawniejszych aż do drugiej połowy XIX w., Warszawa 1874.
— Gry i zabawy w Polsce w XVI w. z niedrukowanych rękopismów, Piśmienictwo Krajowe, wyd. Hippolita Skimborowicza, Warszawa 1841.

Mackiewicz, Dyaryusz Moskiewskiej wojny w Wielkiem Xięstwie Litewskiem będącej 1659—1660 (August Podgórski, Pomniki dziejów Polski w. XVII, t. I, Wrocław 1840).

Malinowski, M., i Przezdziecki, A., Żródła do dziejów polskich, t. II, Wilno 1844.

Maskiewicz, Samuel, Dyaryusz (Pamiętniki) 1594—1621, wyd. Jan Zakrzewski, Wilno 1838.

Maszkiewicz, Bogusław, Kazimierz, Diariusz 1643—1649 (J. U. Niemcewicz, Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polszcze, t. V, Puławy 1830.

Матерiалы историко-юридическiе, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губернiй Витебской и Могилевской, хранящихся въ центральномъ архивѣ въ Витебскѣ, т. I—XXXII, Витебскъ 1871—1904.

Die Matrikel der Universität Freiburg in Breisgau von 1460—1656, hrsg. von Hermann Mayer, Freiburg in Breisgau 1907.

Die Matrikel der Universität Ingolstadt 1472—1550, bearbeitet von Georg Wolff, München 1906.

Medeksza z Prószcza Stefan Franciszek, sekretarz Jana Kazimierza, Sędzia Ziemski Kowieński, Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654—1668, wydał Władysław Seredyński, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. III, Kraków 1875.

Meysztowicz, Aleksander, Karpiowe herbu własnego, Wilno 1906.

M[erczyng], H., Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczypospolitej, Warszawa 1905.

— Mikołaj Krysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w. r. 1567, Przegląd Historyczny, 1911, t. XII, Warszawa 1911.

Mews S., Eine englische Gesandtschaftsbericht über den polnischen Staat zu Ende des XVI. Jahrhunderts, Leipzig 1936.

Monvmentvm *virtvti meritissimae perillustris et magnifici herois D. Theodori Tiskiewicz Skvmin Palatini Novogroden., Grodnensis, Olyten., Ivrbvrgen., Novowolensis capitanei etc. Solamen paternae virtvtis haeredi, magnifico et generoso domino D. Ianvsso Tiskievicz Skvmin, Braslauien. Capitaneo M. D. L. Notario etc. Honor Academicvs. Vilnae, in Acad. Soc. Iesv, A. D. 1618.*

Morawski, Kazimierz, Wskazówki dla poszukiwania źródeł humanizmu polskiego, Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. V, Kraków 1886.

Muchliński, Antoni, Listy Władysława IV do Krzysztofa Radziwiłła Hetmana Polnego W. X. Lit. pisane 1612—1632 r. z autografów Biblioteki Cesarskiej w Petersburgu, Kraków 1867.

Muczkowski, Josephus, Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica 1402—1849, *Cracoviae* 1849.

Muzeum Konstantego Świdzińskiego, t. I—VIII, Warszawa 1875—1885.

Narbutt, Justyn, Dzieje wewnętrzne narodu Litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II (wyciągi z różnych notacyów i manuskyptów), wydanie II, t. I—II, Wilno 1843.

Naruszewicz, A., Historya Jana Karola Chodkiewicza, t. I—II, Warszawa 1781.

— Historya panowania Zygmunta III, t. I—III.

Nevgebaver, Salomon, Historiae rervm polonicarvm libri quinque, Francofvrti 1611.

N i e m c e w i c z, J. U., Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polszcze, t. I—VI, Warszawa—Puławy—Lwów 1822—1833.

— Dzieje panowania Zygmunta III, t. I—III, wydanie II, Kraków 1860.

N i e s i e c k i, K a s p e r, Herbarz Polski, wydany przez J a n a N e p. B o b r o w i c z a, t. I—X, Leipzig 1839—1845.

N o w a k o w s k i, F r a n c i s z e k, Źródła do dziejów Polski, t. I—II, Berlin 1841.

O b s t, J a n, Kat miasta Wilna, Litwa i Ruś, r. II, Wilno 1913.

O b v c h o w i c z, M i c h a e l, *Sacrarium hymenaei inter nvptias Illvstrissimi et Excellentissimi Domini D. Michaelis Caroli Radivili S. R. Imperii Principis, Dvcis in Olyka et Nieswiez, Heredis in Kleck et Grodek etc. etc. M. D. L. Incisoris et Illvstrissimae Dominae D. Isabellae Catharinae Sapiezanka Illvstrissimi Domini D. Andreae Stanislai Sapieha Castellani Vilnensis, Capitanei Rigensis, Hamersztynen. Iawnopilien. etc. etc. Filiae ab Alma Academia et Uniuersitate Vilnensi Societatis Iesv.* — Wesele przy Szczęśliwym akćie weselnym Iaśnie Oświeconey Iego Mośći Pana P. Michała Karola Radziwiłła Xiążęćia na Olyce y Nieświeżu etc. etc. z Iaśńie Wielmożną Iey Mośćią Panną P. Izabellą Katarzyną Sapiezanką Kasztellanką Wileńską, Starośćianką Ryską etc. etc. od Akademiey Wileńskiey *Societatis Iesv* przez M i c h a ł a O b u c h o w i c z a k teyże Akademiey Philozophiey Auditora Opisane y Ofiarowane Roku Pańskiego 1645, *Vilnae* 1645.

O b u c h o w i c z, K a z i m i e r z, F i l i p, wojewoda Smoleński, Dyaryusz 1630—1654 (M. B a l i ń s k i, Pamiętniki historyczne XVII wieku, Wilno 1859).

O b u c h o w i c z, M i c h a ł, strażnik W. Ks. Lit., Dyaryusz (M. B a l i ń s k i, Pamiętniki historyczne XVII wieku, Wilno 1859).

O b u c h o w i c z, T e o d o r, H i e r o n i m, kasztellan Nowogródzki, Dyaryusz 1656—1700 (M. B a l i ń s k i, Pamiętniki historyczne XVII wieku, Wilno 1859).

O g e r i i, C a r o l i, *Ephemerides sive iter Danicvm, Svecicvm, Polonicvm, Lvtetiae Parisiorvm* 1656.

O k o l s k i, S z y m o n, W. O., Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem w r. 1638, tudziez kontynuacya dyaryusza wojennego w roku 1638, wyd. J. T u r o w s k i, Kraków 1859.

(O l i z a r o v i u s) De politica hominum societate libri tres auctore A a r o n e A l e x a n d r o O l i z a r o v i o Jurium Doctore, et eorundem in Alma Vniversitate Vilnensi Professore, Dantisci 1651.

O l s z e w s k i, I a k v b, Harmonia Nieba y Ziemie na szczęsliwą elekcyą Naiiasnieyszego Władysława IV... wyprawiona w trzech Kośćiołach Soc IESV w Wilnie 1632 (Kazania J a k u b a O l s z e w s k i e g o, Wilno 1645).

— Kazanie na pogrzebie Iaśnie Oświeconey Iey M. Paniey Anny Sapieżanki Albrichtowey Radziwiłowey... Kasztellanowey Trockiey... 1627. VI. 22, Wilno 1627.

— Tytvł po tytvłach J. W. P. J. M. P. Gryzelle Wodyńskiey Sapieżyney,

Marszałkowey Wielkiey W. X. L. 1633. IV. 26, Wilno 1633.
— Kazanie na pogrzebie W. P. I. M. Pana Samvela Paca Wielkiego W. X. L. Chorążego 1627. III. 2, Wilno 1627.
— Kazanie na pogrzebie Wielebnego w Bogu Prałata I. M. X. Karola Iana Białozora Proboszcza Wilenskiego Referendarza W. X. Lith. 1631. VI. 13, Wilno 1631.
— Kazanie na pogrzebie Prześwietnego y Przewielebnego w Christusie Oyca y Pana IM. X. Evstachego Wołowicza Biskvpa Wilenskiego Primasa W. X. Litews. 1630. II. 7, Wilno 1630.
— Grono Winne pod zodyakiem Sapieżyńskim w młodem wieku doyrzałey cnoty na pogrzebie Wielmoż. Pana IE. M. P. Krysztofa Sapiehi Woiewodźica Wileńskiego 1631. XI. 27, Wilno 1631.
— Tryvmf przezacney konwokacyey Wilenskiey Ich MM. PP. Senatorow y Posłow W. X. Lit. po zwycięstwie otrzymanym od Naiasnieyszego Władysława IV... kiedy 24 dnia Lutego Roku tego zwyciężywszy potężne Woysko Moskiewskie... pod Smoleńskiem... Kazaniem przy podziękowaniu P. Bogu wystawiony w Kościele Kathedralnym Wileńskim 7 dnia Marca 1634 (Kazania albo tytuły Jakuba Olszewskiego, roznych lat roznym osobom wystawione, znowu teraz ponowione, Wilno 1645).
— Snopek Naiaśnieyszego Zygmvnta III... 30 Kwietnia od smierci pozęty (Kazania J. Olszewskiego, Wilno 1645).

Opaliński, Krzysztof, Satyry albo przestrogi do naprawy rządu y obyczajów w Polszcze, wyd. Kazimierz Bartoszewicz, Kraków 1884.

[Opaliński, Łukasz], Rozmowa Plebana z Ziemianinem albo dyszkvrsz o postanowieniv teraznieyszym Rzeczy Pospolitey y o sposobie zawierania seymow, 1641.

Описанiе рукописнаго отдѣленiя Виленской Публичной Библiотеки, т. I—V, Вильна 1895—1906.

Опись документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ, т. I, Акты Россiенскаго земскаго суда за 1575—1586 годы Вильна 1901; т. II, Акты Россiенскаго земскаго суда за 1588—1591 годы, Вильна 1903, т. III, Акты Россiенскаго земскаго суда за 1592—1595 г., Вильна 1904; т. IV, Акты Россiенскаго земскаго суда за 1595—1598 г., Вильна 1905; т. V, Акты Россiенскаго земскаго суда за 1598—1600 годы, Вильна 1907; т. VI, Акты Вилкомирскаго гродскаго суда за 1596—1607 годы. Вильна 1908; т. VII, Акты Упитскаго земскаго[1] суда за 1585—1587 г., Акты Россiенскаго подкоморскаго суда за 1595—1655 г., Вильна 1909; т. VIII, Акты Упитскаго гродскаго суда за 1584—1615 годы, Вильна 1912; т. IX, Акты Вилкомирскаго гродскаго суда за 1609—1624 гг., Вильна 1912; т. X, Акты Брестскаго гродскаго суда за 1575—1715 годы, Вильна 1913.

[1] Iš tikrųjų čia atspausti ne žemės, bet Upytės pilies teismo aktai. Žiūr. klaidos atitaisymą VII-jo tomo III pusl. 1-je pastaboje.

Orzelski, Pamiętniki (Niemcewicz, Zbiór pamiętników historycznych, t. I, 1822).
Ossoit Druszkiewicz, Stanisław Zygmunt, stolnik parnawski, Diariusz (Pamiętniki) 1621—1686, Dziennik Literacki 1856, t. II, Lwów 1856.
(Osiński) Swawola studentów wileńskich, wyjątek z Pamiętników Filona Osińskiego, Pamiętnik Naukowo-Literacki, t. II, zeszyt VI, Wilno 1850.
Oświęcim, St., Dyaryusz 1643—1651, wyd. W. Czermak, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XIX, Kraków 1907.
Pac, Stefan, Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku w dzienniku podróży Krolewicza Władysława do Niemiec, Austryi, Belgii, Szwajcaryi i Włoch 1624—1625, wydał J. K. Plebański, Wrocław 1854.
Parentalia in Obitvm Illvstris et Magnifici Domini D. Georgii Chodkievicii Generalis Capitanei Samogitiae etc. etc. A. Sodalibvs Congregationis Parthenicae, Academiae Vilnensis, Societatis Iesv, Mortem Sodalis svi et moderatoris Qvondam vigilantissimi deflentibvs conscripta, Vilnae 1595.
Pasek, z Gosławic, Jan, Chryzostom, Pamiętniki, z rękopisu wydał Jan Czubek, wydanie zupełne (Bibljoteka pisarzów polskich nr. 81, wyd. Polskiej Akademji Umiejętności w Krakowie), Kraków 1929.
Pepłowski, Kasper, Politica o wolnosci Polski Pospolity, Poznań 1611.
Phoenix Orbis Litvani Illvstrissimvs Dominvs D. Casimirvs Leo Sapieha, Comes in Bychow et Sapieżyn, Procancellarivs Magni Ducatus Lituaniae, Orsensis, Volpensis, Berezynensis Praefectvs, Oeconomiae Brestensis Administrator, Ivris Vtrivsque in Alma Academia Vilnensi Fvndator, ad cineres funebres. Illvstrissimo Domino D. Pavlo Ioanni Sapieha Comiti in Bychow, Palatino Vilnensi, Supremo M. D. L. Exercituum Dvci, Zdżitouiensi, Roslauiensi, Borćianensi Praefecto Kobrynensis et Szaulensis Administratori ad exulibus socijs Collegij et Academiae Vilnensis Societatis Iesv Dicatus. Varsaviae 1659.
Piwarski, Kazimierz, Opozycja litewska pod koniec XVII w., Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 1930, t. I (Referaty), Lwów 1930.
Poczobut Odlanicki, Jan, Władysław, Pamiętnik 1640—1684, Biblioteka Ordynacyi Krasińskich, t. III, Warszawa 1877.
Podgórski, Aug., Pomniki dziejów Polski wieku XVII, t. I—II, Wrocław 1840.
Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej, t. II, 1572—1795, Warszawa 1931.
Portae Trivmphales Honori Illvstrissimi Domini D. Martiani De Kozielsk Oginski Supremi Cancellarij M. D. L. Radoszkoviensis, Dorsunensis, Mscisloviensis, Sidricensis etc. Capitanei nec non Illustrissimae Dominae D. Constantiae Wielopolska Cancellaridis Regni Po-

ioniae Sub fortunatas Nuptias erectae a Collegio et Alma Universitate Vilnensi Soc: Iesu Anno Domini 1685.

Prochaska, Antoni, Protest kupców wileńskich z 1621 r., Kwartalnik Historyczny, t. VII, Lwów 1893.

Пташицкій, С. Л., Къ исторіи литовскаго права послѣ третьяго Статута, С.-Петербургъ 1893, отпечатокъ изъ Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1893 г., т. X.

— Описаніе книгъ и актовъ Литовской Метрики, С.-Петербургъ 1887.

— Къ вопросу объ изданіяхъ и комментаріяхъ Литовскаго Статута, С.-Петербургъ 1893.

Ptaszycki, St., Nieco o trzecim Statucie Litewskim i normach prawnych po nim na Litwie, Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera, t. II, Lwów 1925.

— Pierwsze wydanie trzeciego Statutu Litewskiego, Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400 rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego, red. St. Ehrenkreutz, Wilno 1935.

— Konfederacja Warszawska 1573 w trzecim Statucie Litewskim, Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400 rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego, red. St. Ehrenkreutz, Wilno 1935.

Radecki, Jan, Kanty, Pamiątki z dziejów dawnej Polski, t. I, Poznań 1843.

[Radoliński, W.], Pamiętnik podróży odbytej r. 1661—1663 po Austryi, Włoszech i Francyi. Z rękopismu Biblioteki Kórnickiej wydał Z. C[elichowski], Toruń 1874.

Radziwiłł, Książe Bogusław, Przyjaciel Ludu, Leszno 1840, rok VII, t. I.

Radziwiłła, Xięcia, Bogusława żywot, przez niego samego napisany z rękopismu wydany przez Edwarda Raczyńskiego, Poznań 1841 (Żywoty Sławnych Polaków XVII w., wyd. Ed. Raczyński, Poznań 1841).

Radziwiłła, Księcia, Bogusława, Żywot, wydał Popliński z rękopismów T. Działyńskiego, Poznań i Trzemeszno 1840.

Radziwiłła Księcia Bogusława Informacya domowa i polityczna, Syrokomla Władysław, Przyczynki do historyi domowej w Polsce, Wilno 1858.

Radziwiłła, X. Albrechta, Żywot, z rękopismu wydany przez Edwarda Raczyńskiego (Żywoty Sławnych Polaków XVII w., wydane przez Ed. Raczyńskiego, Poznań 1841).

Radziwiłła, X. Albrychta, Stanisława, konclerza w. litewskiego Pamiętniki 1632—1653, wyd. Ed. Raczyńskiego, t. I—II, Poznań 1839.

Radziwiłła, Księcia Krzysztofa, hetmana polnego W. Ks. Litewskiego, Sprawy Wojenne i Polityczne 1621—1632, wyd. Biblioteki Polskiej, Paryż 1859.

Radziwiłła Księcia Kardynała Jerzego Pamiętnik z lat 1556—1575, wydał Teodor Wierzbowski, Biblioteka zapomnianych poe-

tów i prozaików polskich XVI—XVIII w., zeszyt XII, Warszawa 1899.

Radzivilli Stanislai Alberti, S. R. J. *Principis, Ducis in Olyka et Niesviez, Magni Ducatus Lithuaniae Cancellarii, Epitome rerum gestarum in Regno Poloniae, regnantibus Sigismundo III et Vladislao* IV. Lenkų kalbon išvertė ir titulu „Rys Panowania Zygmunta III" išspausdino Ed. Kotłubaj, *Athenaeum*, pismo zbiorowe poświęcone Historji, Filozofji, Literaturze, Sztukom i t. d., wydawca J. I. Kraszewski, t. III—V, Wilno 1848.

Rakowski, Kazimierz, Wewnętrzne dzieje Polski, zarys rozwoju społecznego i ekonomicznego, Warszawa 1908.

Regnard, Jean François, Voyage de Pologne 1683 (Oeuvres de Regnard, nuovelle edition, t. I, Paris 1770).

Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690, wydanie Biblioteki Polskiej w Paryżu, t. I—II, Berlin-Poznań 1864.

Rerum in Magno Ducatu Lithvaniae per tempus rebellionis Russicae gestarum commentarius, Regiomonti 1653. Antra laida *Elbingae* 1655.

Ribinski, Jan, Ku czci Jaśnie Wielmożnemu Panu Lwowi Sapieże, Wilno 1607, wydal w podobiznie Karol Badecki, Lwów 1907.

(Rotundus) De dignitate Ordinis Ecclesiastici Regni Poloniae (Appendix ad libertatem Volani adiecta) Authore Augustino Rotundo Mieliesio I. V. Doctore, Praetore Vilnensi, Cracoviae 1582.

Ruhig, Philipp, Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften, Königsberg 1745.

Sapiehowie, materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe, wydanie nakładem rodziny, t. I—III, Petersburg 1890—1894.

Sapiehy Lwa Żywot, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Sanok 1855—1856.

Sapiehy Jana Piotra Dziennik 1608—1611, Polska a Moskwa w pierwszej połowie w. XVII, wyd. Aleksander Hirschberg, Lwów 1901. To dienyno papildymai: В. Криксинъ, Дневникъ Сапѣги по списку Рубинковскаго, Извѣстія отдѣленія Русскаго Языка и Словесности Императорской Академіи Наукъ, 1908 года тома XIII-го кн. 4-я, С.-Петербургъ 1909.

Sarbiewski, Maciei, Kazimierz, Laska Marszałkowska na pogrzebie J. W. P. I. M. P. Iana Stanisława Sapiehi Marszałka Wielkiego W. X. L..., *Vilnae 1635.*

Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго общества, т. 71, С.-Петербургъ 1892.

Semkowicz, Władysław, Stanowisko prawno-społeczne szlachty polskiej w swietle opinji własnej i obcej, Miesięcznik Heraldyczny, t. IX, 1930.

— Tradycja o kniaziowskiem pochodzeniu Radziwiłłów, Kwartalnik Historyczny, t. XXXIV, Lwów 1920.

Siarczyński, Franciszek, Obraz wieku panowania Zygmunta III czyli obraz stanu, narodu i kraju, wystawiający religią, obyczaje, nauki, prawa etc. t. I—II, Poznań 1843—1858.
— Obraz wieku panowania Zygmunta III, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, t. I—II, Lwów 1828.

Siemieński, Józef, Polska kultura polityczna wieku XVI, odbicie z księgi „Kultura Staropolska".

Syrokomla, Przyczynki do historji domowej w Polsce, Wilno 1858.

Skarga, Piotr, Wzywanie do pokvty Obywatelow Korony Polskiey y W. Księstwa Litewskiego, Kraków 1611 (Piotra Skargi Pisma Wszystkie, t. II, Warszawa 1924).
— Kazania sejmowe z pierwodruku r. 1579, wydał Ign. Chrzanowski, wydanie II, Warszawa 1912.

Skrupuł bez skrupułu w Polsce albo oświecienie grzechów narodowi naszemu, wyd. J. Turowski, Kraków 1858.

Śliwiński, Artur, Jan Karol Chodkiewicz hetman wielki Litewski, Warszawa 1922.

Smoleński, Władysław, Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej, Przegląd Historyczny, t. II—III, Warszawa 1906.

Sobieskiego Jakóba Pamiętnik Wojny Chocimskiej, iš lotynų kalbos į lenkų vertė Władysław Syrokomla, Petersburg 1854.

Sobieski, Wacław, Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III, Warszawa 1902.
— Pamiętny sejm 1606, Kraków 1913.
— *Si non jurabis, non regnabis,* spór o przysięgę krolewską, Reformacja w Polsce, organ towarzystwa do badania dziejów reformacji w Polsce, red. St. Kot, r. II, Warszawa 1922.

Собранiе древнихъ грамотъ и актовъ городовъ Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ монастырей, церквей и по разнымъ предмѣтамъ, часть I—II. Zbiór dawnych dypłomatow i aktow miast Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi i w różnych sprawach, część I—II, Wilno 1843.

Собранiе государственныхъ и частныхъ актовъ, касающихся исторiи Литвы и соединенныхъ съ ней владѣнiй отъ 1387 до 1710 года, изд. Маврикiя Круповича. Zbiór dypłomatów rządowych i aktów prywatnych, posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów od 1387 do 1710 r., wyd. Maurycego Krupowicza, Część pierwsza, Wilno 1858.

Sochaniewicz, Kazimierz, Przyczynek do czarów na Żmudzi w XVII w., Lud, organ polskiego towarzystwa etnologicznego, Serya II, t. I, Lwów 1922.

Sokołowski, August, Kartka z dziejów wychowania w Polsce w w. XVI i XVII, Muzeum, czasopismo wydawane przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół wyższych, rocznik II, Lwów 1886.

Solikowski, žr. *Solikovii.*

Sprengeri, Johannes Theodori, Polonia Nov-Antiqua ex antiquis et novissimis Poloniae scriptoribus excerpta, Francofvrti 1656.

Srzeniawa Łzami płynąca na pogrzebie Jasnie Oswieconego Pana y Xiążęcia Albrichta Stanisława Radziwiła Kanclerza W. X. L. Tucholskiego, Mewelskiego, Pinskiego, Kowienskiego, Wielonskiego etc. Statosty, Krakow 1658.

(Starckius) Sermo Funebris Inclytae Memoriae Christophori Radziwil Ducis Birzarum et Dubinkorum Sacri R. I. Principis, Palatini Vilnensis et exercituum M. D. Lithvaniae Generalis etc. etc. Principis incomparabilis in exseqviis ejusdem celebrandis Wysuni Lithvanorum die 22. Ianuarij Anni MDCXLI oblatus a Ioh. Friderico Starckio, Elbingae 1641.

Starovolsci, Simonis, Polonia nunc denuo recognita et aucta, Wolferbyti (Wolfenbütel?) 1656. Naudojausi šia trečiąja papildyta laida; pirmoji laida — Kiolne 1632, antroji — Dancige 1652.

Starowolski, Szymon, Prawy rycerz (1632), wyd. J. Turowskiego, Kraków 1858.

— Reformacya obyczajów polskich teraźniejszych czasów zepsowanych bardzo potrzebna (apie 1645—1650), wyd. Kazimierza Józefa Turowskiego, Kraków 1859.

Статут Великого Князства Литовского от наяснешего гдра Короля его млти Жикимонъта Третего на коронацыи въ Кракове выданый року 1588, В Вилни друковано в дому Мамоничовъ.

Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego od Naiasnieyszego Hospodara Krola J. M. Zygmvnta III. na Koronacyey w Krakowie Roku 1588 wydany a teraz po drugi raz polskim ięzykiem do druku podany, w Wilnie 1619.

Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego Od Naiasnieyszego Hospodara Krola Iego Mosci Zygmvnta Trzeciego na Koronacyey w Krakowie naprzod w Roku 1588, a potym drugi raz także Polskim ięzykiem w Roku 1619..., teraz zaś trzeci raz... do drvkv padany, 1648, Warszawa.

Stephanvs Theodori, Occvbvit Ill. et Magnif. Dom. D. Theodorvs Tiskiewicz Skvmin Palatinvs Novogrodensis etc... (1618?).

Стороженко, Н. В., Западно-Русскіе пров. сеймики во второй половинѣ XVII в., Кіевъ 1888.

Strykowius Mathys Prekonides, Przesławnego wyazdu do Krakowa... Henryka Walezyusza... wierszem opisanie, Kraków 1574, J. I. Kraszewski, Pomniki do historij obyczajów z XVI i XVII wieku, Warszawa 1843.

Strykowskiego, Matysa, O wolnosci Korony Polskiey y Wielkiego Xięstwa Litewskiego a o srogim zniewoleniu inszych Krolestw pod tyrańskim iarzmem Tureckim, Kraków 1587. Naudojausi šia antrąja laida; pirmoji — Krokuvoje 1575.

Stryjkowski, Maciej, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi, wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewieckiego z roku 1582, t. I—II, Warszawa 1846.

Studnicki, Wacław Gizbert, Czy Wilno wysyłało posłów na sejmy Rzeczypospolitej, Przegląd Historyczny, t. VII, Warszawa 1908.

Svlikovii, Ioannis Demetrii, Archiepiscopi Leopoliensis, Commentarius brevis rerum polonicarum a morte Sigismvndi Avgvsti Poloniae Regis Anno 1572, Dantisci 1647. Naudojausi šia laida. Yra ir ne visai tikslus lenkų vertimas: Jana Dimitra Sulikowskiego Krótki pamiętnik rzeczy polskich od 1572 do 1590, vertė Władysław Syrokomla, Petersburg i Mohylew 1855.

Szajnocha, Karol, Urazy królewiąt polskich (Szajnocha, Szkice Historyczne, t. III, Lwów 1861, wydanie III, Lwów 1901).

Szelągowski, Adam, Walka o Bałtyk 1544—1621, Lwów 1904, 1921.

Szujski, J., Dzieje Polski, t. III, Kraków 1894.

Šabūnas, L., Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Iždo Tribunolas 1613—1764, Kaunas 1936.

Šapoka, Adolfas, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, jų valstybinių santykių bruožai, Kaunas 1938.

Šepetys, J., Reformacijos istorija Lietuvoje, I d., Vilnius 1922.

Tarnowski, St., Pisarze polityczni XVI w., Kraków 1886.

Таўсталес, Аксіньня, Права сямейнае паводле Літоўскіх статутаў, Запіскі аддзелу гуманітарных навук, кніга 8, працы клясы гісторыі, т. III, Беларуская Академія Навук, Менск 1929.

Tectander, Georgius, Iter Persicvm, Kurtze doch auszführliche vnd wahrhafftige beschreibung der Persianischen Reisz. Beyneben fleissigen verzeichnisz aller gedenckwürdigen sachen in Polen, Littaw, Reussen, Moscaw, Tartarey etc. Altenburg in Meissen 1609.

Temberski, St., Roczniki 1647—1656, wyd. W. Czermak, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XVI, Kraków 1897.

Tyszkiewicz, Eustachy, Birże, Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi, St. Petersburg 1869.

[Tyszkiewicz, Jozaphat], Pobożne Panię w Wielmoznym Jego Mosci Panv P. Stanisławie Pacv Staroscie Prenskim, Dworzaninie Pokoiowym I. K. M. Przez W. Oyca Jozaphata od Naswiętszej Panny Przeora na ten czas Karmelitow Bosych Klasztoru Głembockiego, na kazaniu pogrzebowym w Kościele Wilenskim tychże Oycow w Roku 1643. 12. Octobr. wysławione. A przez Vrodzonego Ierzego Rewkowicza do druku podane. W Wilnie 1648.

Tyszkiewicz, Józef, Tyszkiewiciana, Poznań 1903.

Tyszkowski, Kazimierz, Przejście Lwa Sapiehy na katolicyzm w 1586 r., Reformacja w Polsce, red. St. Kot, r. II, Warszawa 1922.

— Odgłosy rokoszowe na Litwie, Ateneum Wileńskie, t. 1, nr. 1, Wilno 1923.

— Poselstwo Lwa Sapiehy w Moskwie 1600 r., Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, wydz. II Historyczno-filozoficzny, t. IV, Lwów 1928.

T o m k o w i c z, S t a n i s ł a w, *Metrica nec non liber nationis Polonicae universitatis Lipsiensis ab anno* 1409 *usque ad* 1600, Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. II, Kraków 1882.

— Polacy w uniwersytecie Lipskim w XV i XVI w., Przegląd Polski, Rok XV, t. 60, Kraków 1881.

T r u m p a, V i n c a s, Paskutiniai V. Gosiauskio metai, Atspaudas iš „Lietuvos Praeities" I tomo, Kaunas 1940.

W a l i s z e w s k i, K., Polsko-Francuzkie stosunki 1644—1667, opowiadania i źródła historyczne ze zbiorów archiwalnych francuzkich, Kraków 1889.

W a r s e v i c i i, C h r i s t o p h o r i, De optimo statv libertatis libri duo, Cracoviae 1598.

V a r s e v i c i i C h r i s t o p h o r i Opuscula inedita, edita a T h e o d o r o W i e r z b o w s k i, Varsoviae 1883.

W a w r z e n i e c k i, M a r j a n, Dwa processy o czary z 1684 r., Lud, organ polskiego towarzystwa etnologicznego, Serya II, t. IV, Lwów 1925.

W i d a w s k i W ę ż y k, P i o t r, Lekarstwo na Vzdrowienie Rzeczypospolitey. Z Vniwersałem poborowym na zbytki, utraty y niepotrzebne wystawa domowe. Kraków 1649. Naudojausi šia trečiąja laida; pirmoji — 1603 m.

W i e r z b o w s k i, T e o d o r, *Vademecum*, wyd. II, Lwów—Warszawa 1926.

W i l k i e w i c z - W a w r z y ń c z y k o w a, A l i n a, Spory graniczne polsko-litewskie w XV—XVII w., Wiadomości studium historii prawa litewskiego, t. I, Wilno 1938.

W i n d a k i e w i c z, S t., Księgi Nacyi Polskiey w Padwie, Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. VI, Kraków 1890.

W i z e r u n k i i roztrząsania naukowe, t. XXII, Wilno 1841.

В л а д и м і р с к і й - Б у д а н о в ъ, М., Черты семейнаго права Западной Россіи въ половинѣ XVI в., Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца, книга IV, Кіевъ 1890.

W ó j c i c k i, K. Wł., Jan Karol Chodkiewicz w domowych swych stosunkach, Tygodnik Illustrowany, r. 1864, t. X, nr. 264—265.

— Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza, t. I—II, Warszawa 1846.

(W o d o r a d s k i) Pompa Wspaniałego wiazdv Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana P. Krzysztofa Chodkiewicza Woiewody Wilenskiego, Krewskiego, Wiszniewskiego, Bielickiego etc. etc. Starosty. Opisana y w druk podana przez A l e x a n d r a I a k v b a W o d o r a d s k i e g o Audytora Eloquent: w Akademii Wileńskiey *Societatis Iesv*. Roku Pańskiego 1642. 19. Octob: Wilno 1642.

(W o j n i ł o w i c z) Rosa Bogv y lvdziom miła y przyiemna Jaśnie Wielmożna Iey Mość Pani, P. Marcibella Anna Na Dąbrownie y Zasławiu Hlebowiczowna Oginska Woiewodzina Trocka, Mścibowska, Dorsuniska, Rochaczewska Staroscina Roku 1681 dnia dwunastego Grudnia Ziemie do Nieba przez śmierć przeniesiona, w Rosi Roku 1683 dnia dwunastego Stycznia w Kościele Oycow Dominikanow przy S. Dvchv

w Wilnie przez X. Michała Woyniłowicza S. Theol. Doktora Ex Prowincyała, Pierwszego Oyca Prowincyey Litewskiey przeora poporskiego tegoż zakonu kaznodzieyskiego Dominika Swiętego Słowem Bożym obiawiona, (Wilno 1683).

Wojtkowski, Andrzej, Polacy na studjach w Ingolsztadzie, Minerwa Polska, rok I, nr. 3, 1927.

V[olanus], A., *Oratio ad illvstres Radivillos et Chotkiewicios, Vilnae* 1600.

Volanus, Andreus, De Libertate Politica sive Civili libellvs lectv non indignvs, Cracoviae 1572. Antroji laida ten pat 1582. Tos pačios knygos lenkiškasis vertimas: O wolności Rzeczypospolitej albo szlacheckiej, Książka godna ku czytaniu, przedtem od niemałego czasu od pana Andrzeja Wolana sekretarza K. J. M. Pisana, a dopiero nowo z łacińskiego języka na polski przełożona od Stanisława Dubińgowicza, 1606; wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego, Biblioteka Polska, Kraków 1859.

— *Nuptiae Radiviliae, hoc est Oratio ad Principem D. Georgivm Radivilivm Castellan. Trocensem et Sophiam D. Ioannis Zborovi Castellani Gnesnensis F.* 24. X. 1601.

Wolff, Józef, Pacowie, Senatorowie i Kniaziowie Litewscy, Petersburg 1885.

— Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego 1386—1795, Kraków 1885.

Woliński, J., Stan i problemy badań nad historyą Litwy XVII w., Pamiętnik V powszechnego zjazdu historików polskich w Warszawie 1930, I (referaty), Lwów 1930.

Volumina Legum. Prawa, Konstytucye y przywilici Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych seymiech uchwalone, t. I—IX, Petersburg—Kraków 1859—1889.

Wotschke, Theodor, Polnische Studenten in Leipzig, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. Bd. VII, 1931, Breslau 1931.

— Polnische und litauische Studenten in Königsberg, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. Bd. VI, 1930, Breslau 1930.

— Polnische Studenten in Wittenberg, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. Bd. II, Heft II, 1926, Breslau 1926.

— Polnische Studenten in Heidelberg, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. Bd. II, Heft III, 1926, Breslau 1926.

— Polnische Studenten in Leiden, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, N. F. Bd. III, Heft IV, 1927, Breslau 1927.

Zahorski, Władysław, Morowe powietrze na Litwie, Litwa i Ruś, t. IV, Wilno 1912.

Załeski, Stanisław, Jezuici w Polsce, t. I—V, Lwów 1900—1906.

— Jezuici w Polsce w skróceniu 5 tomów w jednym, Kraków 1908.

— Kolegium jezuitów w Nieświeżu 1582—1608, Przegląd Powszechny 1897, II (t. 54), Kraków 1897.

(Zaliwski) Lament Zalosny na pogrzeb Wielmożney Paniey Jey Mośći P. Anny Kopćiowny Małżonki Wielmożnego Pana Jego Mośći Pana Jędrzeia Woyny Krayczego W. X. Lit. Starosty Wołkowiskiego etc. etc. Pana a dobrodzieia swego M. od Kaspra Zaliwskiego Audi. Theol. *Acad. Vilnen.* temuz Jego M. oddany, Wilno 1616.

Ząmbkowicz, Staniław, Młot na czarownice, postępek zwierzchowny w czarach także sposob uchronienia się ich, y lekarstwo na nie, Kraków 1614.

Zapiski Litwina 1560—1593, Biblioteka Ossolińskich, poczet nowy, t. XI, Lwów 1868.

Zawisza, Krzysztof, Wojewoda Miński, Pamiętniki 1666—1721, wyd. Juliana Bartoszewicza, Warszawa 1862.

Zbiór listów własnoręcznych różnych kardynałów do rodziny XX. Radziwiłłów, Kwartalnik Litewski, Petersburg 1910.

Zbiór pamiętników do dziejów polskich, wyd. Włodzimierz Stanisław Broel-Plater, t. IV, Warszawa 1859.

Zdanie wolnego szlachcica na sejmiki w roku 1608 na dwa punkty potrzebne, wyd. Theodor Wierzbowski, Biblioteka zapomnianych poetów i prozaików Polskich XVI—XVII wieku, t. XIII, Warszawa 1900.

Zeillerus, Martinus, Newe Beschreibung desz Koenigreichs Polen vnd Groszherczogthumbs Lithauen, Ulm 1652. Naudojausi šia antrąja laida; pirmoji — Amsterdame 1648.

— Andere Beschreibung desz Koenigreichs Polen und Groszherczogthums Litauen, Ulm 1657 (tai naujai perdirbta, naujais, daugiausia lenkų šaltiniais paremta knyga, nelyginant papildymas pirmosios knygos dviejų laidų).

Zeissberg, Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau, 1872.

(Zenowicz) Materyały Historyczne z rękopisu Krzysztofa Zenowicza Cesarskiej Biblioteki Publicznej, Tygodnik Peterburski, gazeta urzędowa Królestwa Polskiego, 1842 nr. 52.

Zenowicz, Krzysztof, Wojewoda Brzeski, Tragedia albo początek upadku znacznego W. X. Litewskiego, *Civile bellum* Xięstwa Lithewskiego, *Athenaeum*, 1845, t. III, Wilno 1845.

Złota księga szlachty polskiej, wyd. Teodor Żychliński, 1890—1896.

Zrzódła do dziejów polskich wydawane przez Michała Grabowskiego, Alexandra Przezdzieckiego i Mikołaia Malinowskiego, t. I—II, Wilno 1843—1844.

Zwierciadło Rzeczypospolitej Polskiej na początku roku 1598 wystawione, wydanie K. J. Turowskiego, Kraków 1859.

Zwolski, Bogumił, Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639—41, Wilno 1936.

Жуковичъ, Сеймовая борьба православнаго западнорусскаго дворянства съ церковной уніей, т. I—VI, С.-Петербургъ 1901—1912.

Įvadas. Bajorų luomo įsigalėjimas

Bajorijai Lietuvos istorijoje teko suvaidinti svarbų vaidmenį[1]. Visuomenės diferenciacija ir bajorų luomo užuomazga pastebima jau pačiais seniausiais Lietuvos istorijos laikais, — dar prieš valstybės įsikūrimą[2]. Patriarchalinės monarchijos laikotarpyje (nuo valstybės įsikūrimo ligi Žygimanto nužudymo 1440 m.) pradėjusi reikštis bajorų įtaka valstybiniame, kultūriniame, socialiniame bei ekonominiame gyvenime kas kartas didėjo, kol vėliau pamažu visas Lietuvos likimas pateko į bajorų rankas. Didikų viešpatavimo laikais (1440—1569 m.) išsikovojusi įvairių privilegijų, nuo XVI amžiaus vidurio bajorija tampa neribota Lietuvos valdove. Savo aukštumoje ji išliko visą bajorų įsigalėjimo laikotarpį, — nuo XVI amž. vidurio ligi pat senosios Lietuvos valstybės žlugimo, ligi trečiojo Lietuvos padalinimo 1795 m.

XVII-jo ir XVIII-jo amžiaus Lietuvą galima drąsiai apibūdinti kaip vienaluomę bajorų valstybę. Jei Vakarų Europos kultūrą teisinga būtų charakterizuoti kaip miestų ir miestiečių kultūrą, tai anų laikų Lietuvos kultūra buvo grynai kaimiška, teisingiau pasakius, grynai bajoriška. Bajorų dominavimas valstybiniame, kultūriniame, socialiniame ir ekonominiame Lietuvos gyvenime — būdingas aniems laikams. Dėl to man ir parūpo patyrinėti anų laikų Lietuvos bajorijos[3] viešasis gyvenimas. Vaizduodamas bajorų dalyvavimą viešajame Lietuvos gyvenime, nagrinėsiu jų vaidmenį valstybėje bei politinę jų veiklą ir nušviesiu Lietuvos ir Lenkijos bajorų tarpusavio santykius. Dažnai teks paliesti įvairius užsienio ir vidaus politikos klausimus. Tačiau

---

[1] Sąvoką „bajorai", „bajorija" vartosiu plačiąja žodžio prasme, t. y. tuo terminu suprasiu ne vien tik šlėktą arba šiaip bajorus, bet ir magnatus, didikus, apskritai visą aristokratiją, kilmingąją bei privilegijuotąją visuomenės dalį.

[2] Avižonis, K., Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union 1385.

[3] Čia kalbėsiu ne vien apie etnografiškai lietuvišką bajorijos dalį, bet apskritai apie visą anų laikų Lietuvos bajoriją valstybės teritorijos ribose.

juos tekliudysiu tik tiek, kiek jie buvo svarbūs bajorijos gyvenime arba kiek bajorija juose dalyvavo. Kadangi visa anų laikų Lietuvos valstybinė, socialinė ir ekonominė santvarka buvo, nelyginant, drabužis, sukirptas tik bajorijai, tai Lietuvos gyvenimą vaizduosiu, išeidamas iš bajorijos ir tik tiek, kiek bajorija jame dalyvavo ar pasireiškė. Teks kiek plačiau paliesti valstybės vidaus santvarką, taip pat ir socialinius klausimus, nes čia visur reiškėsi dominuojantis bajorų vaidmuo.

Šitoje savo studijoje apsiriboju tik didžiųjų Lietuvos kunigaikščių Vazų laikais (1587—1668)[3a]. Palyginti tai tik trumpas epizodas, bet jis labai svarbus Lietuvos istorijoje. Svarbus ne tik tuo, kad švedų dinastijos didieji kunigaikščiai nelaimingu savo viešpatavimu įtraukė Lietuvą į ilgus ir pražūtingus karus su Švedija, Maskva, Turkija ir su sukilusiais kazokais. Vazų viešpatavimas svarbus ir tuo, kad tuo laiku susikristalizavo Lietuvos valstybės vidinė ir socialinė santvarka, galutinai nusistojo bajorų vaidmuo valstybėje. Jei po Stepono Batoro mirties Vazų dinastija perėmė valdyti dar gana stiprią ir valstybiškai atgijusią Lietuvą, tai po kelių dešimtų metų paliko ją išoriškai visiškai nusilpusią, o vidujai pakrikusią. Jau tuo laiku visas Lietuvos gyvenimas pateko į stagnaciją ir nebežengė pirmyn, bet labai atsiliko, ypačiai palyginus su kitomis Vakarų Europos valstybėmis.

Vazų laikai apima tik dalį bajorų viešpatavimo laikotarpio. Nors bajorų luomo istorijos atžvilgiu čia nematyti griežtos ribos tarp Vazų laikmečio ir ankstybesnių bei vėlybesnių laikų, vis tiktai Vazų laikmetis gali būti nagrinėjamas kaip atskiras bajorijos istorijos laikotarpis. Bajorų įsigalėjimui pradžią davė XVI amžiaus vidurio reformos. Tačiau faktiškai bajorija visose gyvenimo srityse įsigalėjo ir pradėjo dominuoti tik Vazų laikais. Tame laikotarpyje nusistojo ir susikristalizavo bajorų vaidmuo viešajame gyvenime, o vėlybesnieji laikai iš esmės nebe daug ką nauja tedavė. Bajorų aukso laisvė, anarchija, ta vėžio liga, suėdusi

---

[3a] Po Liublino unijos Lietuvos valdovai gyvenime paprastai būdavo vadinami karaliais, nors juridinis jų titulas ir toliau liko didieji Lietuvos kunigaikščiai. Aukštesniu karalius titulu jie buvo vadinami tik dėl to, kad kartu jie buvo ir Lenkijos karaliai. Tačiau nereikia užmiršti, kad, griežtai juridiškai paėmus, jie niekada nebuvo Lietuvos karaliai, o tik didieji Lietuvos kunigaikščiai, todėl šioje studijoje ir esu linkęs labiau vartoti jų juridinį didžiųjų kunigaikščių, bet ne įsigalėjusį karalių titulą.

senąją Lietuvos valstybę, savo šaknimis kaip tik siekia Vazų laikus. Dėl to šis laikotarpis ir yra įdomus. Tai yra pradžia lėto, bet pastovaus valstybės smukimo. O šis smukimas buvo išdava bajorų įsigalėjimo ir bajoriškos valstybės santvarkos susikristalizavimo Vazų laikais. Vėlybesnė politinė, socialinė ir kultūrinė Lietuvos istorija buvo tik logiška išvada to laikmečio. Todėl šioje studijoje ir apsiriboju Vazų laikų bajoriškąja Lietuvos santvarka.

Vazų laikų teisinė bajorijos padėtis Lietuvos valstybėje rėmėsi praeities socialiniais bei politiniais laimėjimais. Ji buvo pasekmė ilgos raidos, trukusios porą šimtų metų. Sekant bajorų įsigalėjimo eigą, galima pastebėti, kad politinė aukštosios bajorijos reikšmė ėmė kilti jau Kęstučio ir Jogailos tarpusavio vaidų metu. Vytautas ilgą ir sunkią kovą su Jogaila laimėjo tik Lietuvos bajorijos remiamas. Už tai atsidėkodamas jis jai suteikė privilegijų. Didėjant bajorijos įtakai, stiprėjo ir jos teisinė padėtis. Žingsnis po žingsnio bajorų teises plėtė garsiosios XV-jo amžiaus privilegijos (1413, 1434, 1447, 1492 m.[4]).

Bajorų teisių didinimas ėjo trejopa linkme: buvo nustatomas bajorų santykis su žeme, garantuojama jų asmens laisvė ir plečiamos jų politinės teisės. Santykyje su žeme bajorai pamažu darosi savarankiai savo dvarų valdovai, galį elgtis su žemėmis, kaip su tikra savo nuosavybe. Bajorų žemės nuosavybės garantija pateko ir į III-jį Lietuvos Statutą 1588 m [5]. Šis Statutas taip pat patvirtino jau XV-jo amžiaus privilegijų suteiktą bajorų asmens laisvę ir neliečiamybę, plačiausiai tai formuluodamas. III-jo Lietuvos Statuto 1-jo skyriaus 2-me straipsnyje didysis kunigaikštis žada bajorams remdamasis įtarimu, viešu ar slaptu įskundimu nieko nebausti nei pinigine, nei kraujo bausme, nei kalėjimu, nei garbių, urėdų ar dvarų atėmimu; kaltė turinti būti aiškiai įrodyta seime ar teisme, kur apskųstasis pats galėtų stoti ir būtų įtikintas kaltas esąs; o jei skundėjas negalėtų įrodyti apskųstojo kaltės, tai jis pats turįs būti baudžiamas. Čia buvo laikomasi garsaus dėsnio *„neminem captivabimus nisi jure victum"*, kurį bajorai teisingai laikė vienu svarbiausių savo

---

[4] Krasauskaitė, M., Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. Леонтовичъ, Правоспособность Литовско-Русской шляхты, Журн. Мин. Нар. Просв. 1908, нр. 3, 5—7; 1909, нр. 2—3. Pirmąsias privilegijas bajorai gavo jau 1387 m.

[5] 1588 m. Lietuvos Statutas, skyr. III, str. 2, 5, 17 ir 41.

laisvių ramsčiu[6]. Žygimanto Augusto sekretorius ir jo garsiosios Vilniaus bibliotekos prižiūrėtojas Lukošius Gornickis su pasididžiavimu rašė, kad Lietuvos Lenkijos valstybėje nieko nedera imti į kalėjimą, kieno kaltė nebūtų įrodyta įstatymais[7]. Taip pat niekas neturėjo būti atsakingas už svetimą kaltę, bet kiekvienas bajoras turėjo atsakyti tik pats už save[8]. Tas dėsnis

[6] Jonušas Radvilas 1646 m. seime pareiškė, kad bajoriškoji laisvė remiasi dviem kolonomis: *„neminem captivabimus nisi jure victum"* ir *„Nihil de me sine me"*, Konopczyński, Geneza *liberum veto*, Przegl. Hist. I, p. 320, išnaša 4.

[7] „U nas nikogo do więzienia brać się nie godzi, aż przekonanego prawem", Gornicki, Rozm. o elekc., Dzieła Wszystkie, t. III, p. 23. Łukasz Górnicki (1527—1603), žymus Lietuvos ir Lenkijos humanistas rašytojas, kilimo buvo lenkas. Jis mokėsi Krokuvoje ir Paduoj (Italijoje). Prisiplakė prie Žygimanto Augusto, 1552 m. važiuodamas kartu su juo iš Karaliaučiaus į Vilnių. Nuo 1559 m., kaip Žygimanto Augusto sekretorius, jis gyveno Vilniuje ir tvarkė bei prižiūrėjo garsiąją Žygimanto Augusto biblioteką, kartu tarnaudamas didžiojo kunigaikščio dvare Vilniuje. Čia jis turėjo progos gerai pažinti Lietuvos bajorijos gyvenimą. 1565 m. didžiojo kunigaikščio biblioteką perkėlus į Tikociną (Palenkėje, kuri ligi 1569 m. priklausė Lietuvai), kaip bibliotekos prižiūrėtojas ten apsigyveno ir Gornickis, nuo 1572 m. tapęs Tikocino seniūnu. Pats būdamas bajoras ir gerai pažindamas lietuvių ir lenkų bajorų gyvenimą, jį kritikavo, savo raštuose iškeldamas įvairias valstybės santvarkos negeroves ir pabrėždamas galimą valstybės pražūtį dėl per daug didelio bajorijos įsigalėjimo. Gyvendamas Tikocine, Gornickis parašė šiuo atžvilgiu įdomius ir laikotarpį apibūdinančius veikalus, Zigmantą Vazą išrinkus Lietuvos ir Lenkijos valdovu: Rozmowa o elekcyi ir Droga do zupełnej wolności. Pirmasis veikalas liečia Zigmanto Vazos išrinkimą. Autorius pats savo akimis matė tą netvarkingą elekciją ir, kritikuodamas valstybės santvarką, graudinosi dėl valstybės likimo. Bijodamas sukelti prieš save bajorų neapykantą ir nedrįsdamas dėl to šio savo veikalo išleisti, Gornickis jį nusiuntė pasiskaityti ir pareikšti savo nuomonę Lietuvos didikams Mikalojui Krištupui Radvilui, Eustachijui Valavičiui ir Petrui Viesiolovskiui. Tačiau jie patarė veikalo nespausdinti, kaip per daug nukreipto prieš bajorų „aukso laisvę". Šis įdomus veikalas vis tik buvo išleistas po autoriaus mirties 1616 m. Gornickis susirašinėjo ir palaikė glaudžius ryšius ne tik su minėtais, bet ir su kitais Lietuvos didikais. Czarnik, Br., Łukasz Górnicki (Przewodnik Naukowy i Literacki, t. X, Lwów, 1882); Tarnowski, St., Pisarze polityczni XVI w., Kraków 1886; Kurpiel, A. M., Pięć Listów Łukasza Górnickiego do Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, atspaudas iš Archiwum dla historyi literatury i oświaty w Polsce, t. X, Akademia Umiejętności w Krakowie, 1903; Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana, t. XXV, Warszawa, 1900.

[8] „Нихто ни за чий кольвекъ учинокъ не маеть каранъ и сказанъ быти, толко тотъ который въ чомъ самъ виненъ зостанетъ", 1588 m. Liet. Stat., sk. I, str. 18.

nebuvo taikomas tik valstybės išdavikams ir didžiojo kunigaikščio majestoto įžeidėjams. Šiuo atveju galiojo kolektyvinė atsakomybė, ir už tokį nusikaltimą turėjo būti baudžiami garbės bei gyvybės atėmimu ir turtų konfiskavimu ne tik nusikaltę, bet ir jų šeimos nariai, suaugę ar nesuaugę, dalyvavę ar bent žinoję apie nusikaltimą. Čia kolektyvinė atsakomybė ėjo tiek toli, kad turtų konfiskavimu turėjo būti baudžiami net nepilnamečiai ir tie suaugę šeimos nariai, kurie apie tėvo nusikaltimą visai nežinojo[9].

Labiausiai bajorai stengėsi praplėsti savo politines teises. XV-jo amžiaus privilegijos ir šioje srityje žingsnis po žingsnio darė jiems nuolaidas ir atleido bajorus nuo įvairių valstybinių prievolių, išskyrus karo tarnybą. Bajorų prievolės kas kartas mažėjo, bet teisės didėjo. Šiuo atžvilgiu bajorams ypač vaisingas buvo XVI-sis amžius. Kadangi jau 1447 m. Kazimiero privilegija, papildydama ir išplėsdama ankstybesnes privilegijas, atleido bajorus ir jų valstiečius nuo mokesčių valstybei, tai valstybės iždas nustojo svarbaus savo pajamų šaltinio ir dėl to atsidūrė keblioje padėtyje. Beveik nuolatinis sunkus karas su Maskva, prasidėjęs XV-jo amž. pabaigoje, reikalavo daug lėšų, ir didieji kunigaikščiai, jų neturėdami, buvo priversti kreiptis į bajorus. Pradėta šaukti bajorų seimai, pradėta prašyti jų malonės apsidėti mokesčiais valstybės naudai. O bajorai, pasijutę esą padėties viešpačiai, kiekvieną kartą už apsidėjimą mokesčiais bei aukas valstybei reikalavo iš didžiojo kunigaikščio vis naujų nuolaidų, tiek politinių, tiek socialinių ir ekonominių. Tokiu būdu juo toliau, juo labiau bajorija plėtė savo politines, socialines ir ekonomines privilegijas, stiprino savo teisinę padėtį valstybėje, žinoma, didžiojo kunigaikščio, miestiečių ir valstiečių sąskaiton, siaurindama jų teises. Didysis kunigaikštis buvo verčiamas kas kartas dalį savo valdžios perleisti bajorams. Dėl ekonominių bajorų privilegijų ir jų ekonominės politikos miestai visai nusmuko, miestiečiai buvo nustelbti, o valstiečiai jau nuo 1447 m. Kazimiero privilegijos buvo patekę visiškon bajorų valdžion, nustoję būti valstybės piliečiais ir tapę tik bajorų valdiniais, nelyginant, dalimi jų kilnojamo turto.

---

[9] Ten pat.

Nuolatinis bajorų derėjimasis su didžiasiais kunigaikščiais, privilegijų kaulijimas, nuolaida po nuolaidos ir ypačiai XVI-jo amžiaus vidurio reformos tą luomą tiek iškėlė teisiškai, jog niekas kitas nebegalėjo jam prilygti. Nuo XVI-jo amž. vidurio bajorai įsigijo suvereninę valstybės valdžią, į jų rankas atiteko ir visas krašto valdymas. Tiek įstatymų leidimas, tiek jų vykdymas, tiek teismas priklausė bajorų geros valios, o visa valstybė pamažu virto vienaluome bajorų valstybe. Tokiu būdu susidėjusių istorijos raidos aplinkybių dėka bajorų luomas nepaprastai įsigalėjo Lietuvoje.

Nors bajorams atiteko toks svarbus vaidmuo valstybėje, tačiau jie, kaip vėliau matysime, ne tiek rūpinosi visos valstybės, kiek savo luominiais reikalais. Bedidindami savo teises, bajorai kas kartas vis mažiau bepildė viešų ir valstybinių pareigų; beaugant viešosioms ir privatinėms bajorų privilegijoms, jų prievolės vis mažėjo ir išsisemdavo beveik vien karo tarnyba. Kaip vėliau matysime, dėl tokio bajorijos įsigalėjimo ir rūpinimosi beveik vien savo luominiais reikalais greit ėmė smukti valstybė ir irti visa vidaus tvarka. Kartu su bajorų įsigalėjimu plito ir parlamentarizmas, kuris jau Vazų laikais išaugo ligi nesveiko laipsnio, o Lietuvos valstybė virto bajoriška respublika su renkamuoju didžiuoju kunigaikščiu ligi gyvos galvos priešakyje.

I. Bajorai ir didysis kunigaikštis

Vazų laikotarpio bajorų santykiai su didžiuoju kunigaikščiu įdomūs ir būdingi. Iš jų aiškėja Lietuvos bajorijos pažiūros į valstybę ir menkas bajorų valstybingumas. Į santykius su didžiuoju kunigaikščiu bajorų buvo žiūrima kaip į santykius tarp dviejų luomų. Keistu anų laikų bajorų supratimu, Lietuvos ir Lenkijos valstybėje tebuvo tik trys „luomai": 1. karalius (Lietuvoje — didysis kunigaikštis), 2. senatoriai ir 3. šlėkta. Visi kiti gyventojai nebuvo priskiriami prie jokio luomo ir buvo, nelyginant, tik priedas prie visuomenės; jie nebuvo net piliečiai ir neturėjo teisių valstybėje. Senatoriai, kaip visai negausus „luomas", su šlėkta paprastai sudarydavo lyg vienumą, jie buvo lyg vieno bendro bajorų luomo sudėtinė dalis. Ypačiai santykiuose su karaliumi Lietuvos ir Lenkijos senatoriai ir šlėkta buvo vieningi, stovėjo griežtai priešingose karaliui pozicijose ir gynė bendras bajorų luomines teises ir laisves, kuriomis lygiai naudojosi vieni ir kiti.

Bajorų ir didžiojo kunigaikščio santykiai formaliai buvo normuojami sutartimi. Apskritai visa karaliaus, arba didžiojo kunigaikščio, padėtis valstybėje rėmėsi kontraktu su bajorija. Kaip kiekviena sutartis, taip ir tas bajorų kontraktas su didžiuoju kunigaikščiu galėjo būti nutrauktas, jei šis pastarasis nesilaikytų kurių nors sutarties punktų.

Formali sutartis tarp bajorų ir didžiojo kunigaikščio paprastai būdavo daroma tarpuvaldžio metu raštu, kada, vienam valdovui mirus, būdavo renkamas kitas. Su renkamuoju didžiuoju kunigaikščiu buvo derimasi, kaip su kokiu samdiniu. Ta proga buvo plečiamos bajorų teisės, išsiderima iš didžiuoju kunigaikščiu renkamo asmens visokių įvykdomų ir neįvykdomų pažadų ir dalykų. Tarpuvaldžio metu sudaromi ir didžiojo kunigaikščio prisiekiami *pacta conventa* buvo kardinalinė valstybės teisė, pagrindinis valstybės santvarkos įstatymas. Renkant naują valdovą bajorų raštu sudaryta sutartis su didžiuoju kunigaikščiu, — *pacta conventa,* — kartkarčiais buvo praplečiama ir papil-

doma ne tik naujų tarpuvaldžių metu, bet ir šiaip seimuose, leidžiant įstatymus, konstitucijomis vadinamus. Tačiau šiaip bajorų santykiai su didžiuoju kunigaikščiu ir visa valstybinė santvarka labiausiai rėmėsi tarpuvaldžių metu sudarytais *pacta conventa*. Dėl to Lietuvos ir Lenkijos istorijoje ypatingos reikšmės ir įgijo tarpuvaldžiai, kurie kas kartas daugiau nešė anarchijos į valstybės gyvenimą, nes kiekvieno tarpuvaldžio metu bajorai stengėsi dar labiau praplėsti savo laisves ir labiau suvaržyti karalių, o bajorijos luominiai ir egoistiniai norai buvo neriboti.

Norint geriau suprasti bajorų santykius su didžiuoju kunigaikščiu, pirmiausia tenka peržvelgti tarpuvaldžių tvarką, didžiųjų kunigaikščių rinkimus ir su jais sudaromus kontraktus. Būti renkamas į Lenkijos karalius ir Lietuvos didžiuosius kunigaikščius formaliai galėjo kiekvienas bajoriškos kilmės žmogus, nes joks įstatymas to nevaržė. Vis tik Vazų laikais tai buvo tik teorija, ne praktika, nes faktiškai buvo renkami Švedijos karališkos dinastijos valdovai. Tačiau apskritai kiekvieno bajoro teisė būti renkamam į karalius nebuvo grynai teorinė. Čia pavyzdžiu gali eiti tokie valdovai, kaip Mykolas Kaributas Višniaveckis, Jonas Sobieskis, Stanislovas Leščinskis arba Stanislovas Augustas Poniatovskis. Jie nebuvo net krašto magnatai, bet tik šiaip turtingesni bajorai. Stanislovas Augustas Poniatovskis nebuvo net senatorius, ir savo karaliumi išrinkimo metu užėmė tik kuklų Lietuvos stalininko urėdą. Be to, yra žinomi faktai, kad žymesnieji didikai taip pat atvirai reiškė savo pretenzijas į sostą, kaip, pvz., Jonušas Radvilas. Taigi Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi galėjo būti renkamas nebūtinai karališkos kilmės asmuo.

Nors savo krašte ir netrūko žmonių, tinkamų į karalius, tačiau bajorų viešpatavimo laikotarpyje karaliais dažniausiai būdavo išrenkami ne savo krašto žmonės. Bajorai savo valdovais ypač mėgdavo išrinkti svetimšalius ir svetimtaučius. Čia kyla klausimas, kodėl bajorai į sostą dažnai kviesdavosi ne saviškius, bet užsieniečius? Be abejo, čia turėjo reikšmės ir politinės aplinkybės. Vienas ar kitas užsienio kandidatas į valdovus būdavo išrenkamas, remiantis įvairiais politiniais sumetimais. Tačiau ne vien šis pradas nulemdavo užsieniečio išrinkimą. Bajorams kartais būdavo daug patogiau karaliumi turėti ne savo krašto žmo-

gų, svetimšalį, nemokantį vietinės kalbos, nežinantį krašto papročių ir įstatymų, pasiduodantį vien dėl to bajorų patarėjų įtakai, kaip, pvz., Henrikas Valois. Tokį svetimšalį karalių buvo galima „vedžioti už nosies", toks valdovas buvo patogus bajorams ir nepavojingas jų teisėms ir laisvėms. Kitą kartą užsieniečio išrinkimą nulemdavo ir ta aplinkybė, kad jis bajorams duodavo daugiausia pažadų ir net pinigais juos papirkdavo, kaip tai padarė Augustas II Saksas, kuris tiesiog už pinigus nusipirko sau Lietuvos ir Lenkijos sostą.

Jau nuo pirmojo tarpuvaldžio, įvykusio po Žygimanto Augusto mirties, įsigalėjo paprotys Lenkijos karalių ir Lietuvos didįjį kunigaikštį rinkti *viritim*. Kitaip sakant, didįjį kunigaikštį rinkti turėjo teisę visi bajorai. Tačiau gyvenime, kaip vėliau matysime, dažnai būdavo visai kitaip. Praktiškai ne visi bajorai galėdavo suvažiuoti į didžiojo kunigaikščio rinkimus. Vieniems, pvz., Žemaičių bajorams, buvo per tolimas kelias vykti į rinkimus, įvykstančius ties Varšuva; kiti dėl įvairių priežasčių negalėdavo savo ūkių apleisti, dar kiti per maža lėšų teturėdavo, kad galėtų sumokėti taip tolimos ir sunkios kelionės ir brangaus pragyvenimo Varšuvoje išlaidas valdovo rinkimo metu. Todėl faktiškai į rinkimus daugiausia suvažiuodavo tik artimesniųjų vaivadijų bajorai, ypačiai iš Didžiosios Lenkijos. Rinkimuose, žinoma, dalyvaudavo nemaža ir Lietuvos bajorų, bet apie tai rašysiu kiek vėliau, nagrinėdamas tarpusavio Lietuvos ir Lenkijos bajorų santykius. Taip pat vėliau paaiškės, kad vieno ar kito didžiojo kunigaikščio išrinkimą paprastai nulemdavo ne šlėkta, ne šiaip sau bajorai, bet didikai, kurie vedė visą Lietuvos politiką. Tačau teoriškai visi bajorai turėjo teisę rinkti karalių, ir jie tą teisę labai brangino.

Skaitant Vazų laikotarpio įvairius raštus, laiškus, progines kalbas ir kt., ryškiai krenta į akis nepaprastas bajorų didžiavimasis savo teise rinkti karalius. „Pas mus karaliai negimsta, bet visų bajorų sutikimu renkami" — tai mėgstamas anų laikų bajorų posakis[1], dažnai vartojamas kur reikia ir kur nereikia. Lietuvos kalvinų vadas A n d r i u s V o l a n a s XVI-jo amžiaus pabaigoje vienoje savo knygoje pasididžiuodamas rašo, kad tuo tarpu, kai kitose valstybėse karaliai paveldėjimo teise užimą

---

[1]) Pav., P e p ł o w s k i, Politica o wolnosci, 1611, p. 55; W o l a n, O wolności, 1606, p. 38.

sostus, tai Lietuvoj ir Lenkijoj jie ne tik kad negimstą, bet tik visiems bajorams sutinkant tegalį būti išrenkami; be to, Lietuvos ir Lenkijos valdovai dar priesaika ir privilegijomis privalą patvirtinti, kad jie esą laisvu noru išrinkti, ir patys prisipažįstą, kad jokia paveldėjimo teise, bet tik savo valdinių noru ir malone viešpataują[2]. „Be bajoro sutikimo pas mus karalius jokios valdžios neturi", — išdidžiai pabrėžia Volanas[3]. Garsus XVII-jo amžiaus Vilniaus pamokslininkas Jokūbas Olševskis savo pamoksle, pasakytame Vladislovo Vazos darnaus išrinkimo proga, pareiškia: „Mes neturime jokios prievartos ar prievolės sau prisiimti valdovą ir taip jį laisvai išsirenkame, kad jam drąsiai galime sakyti: ar gerbi mane, ar gerbi mano kūną ir mano nuomonę?"[4] Kitoje vietoje tas pats Olševskis pabrėžia, kad

---

[2] Wolan, O wolności, p. 38. Andrius Volanas (1530—1610) kilimo buvo lenkas iš Didžiosios Lenkijos, tačiau nuo pat savo jaunų dienų gyveno Lietuvoje. Baigęs mokslus, buvo Mikalojaus Radvilo Rudojo sekretorius. Jo buvo pasiųstas į Karaliaučių, geriau pramokti lotynų kalbos ir ten mokėsi dar trejus metus. Grįžęs tapo pirmuoju Radvilo patarėju. Gyveno daugiausia Vilniuje ir Nesvyžiuje ir Lietuvoje įsigijo didelio turto. Radvilo pastangomis prasimušė ligi Žygimanto Augusto sekretoriaus ir didžiojo kunigaikščio buvo apdovanotas žemėmis Ašmenos apylinkėse. Be to, pats buvo nusipirkęs dvariuką ir dar gavo iš didžiojo kunigaikščio ligi gyvos galvos valdyti Nemiežą ir Rudaminą netoli Vilniaus. Buvo žymus pamokslininkas ir karštas kalvinas. Kadangi jis buvo Lietuvos kalvinų vadas, tai buvo pravardžiuojamas net Lietuvos kalvinų popiežiumi. Dirbo kartu su kitais mokslininkais Vilniuje, Radvilų rūmuose, jų visaip remiamas. Prie reformatų bažnyčios Vilniuje jis buvo įsteigęs nuosavą spaustuvę. Jis yra parašęs apie 30 veikalų, daugiausia religinio turinio. Keli veikalai, kaip oracijos, skirti jo geradariams Radvilams. Nuo jaunystės ligi pat mirties gyvendamas Lietuvoje, didesnę gyvenimo dalį čia praleidęs, kovojęs už kalvinų reikalus, gerai pažinojo Lietuvos gyvenimą ir ypačiai Lietuvos bajoriją. Matydamas, jog bajoriškoji anarchija veda valstybę prie pražūties, jis savo raštuose kritikavo valstybės santvarką, ypačiai bajorų „aukso laisvę", ir perspėjo bajorus dėl galimo valstybės žlugimo. Šiuo atžvilgiu labai svarbus jo politinis veikalas *De libertate politica,* išleistas 1572 m. Krokuvoje. Veikalas turėjo didelio pasisekimo. Jo lenkiškąjį vertimą Andrzeja Wolana o wolności Rzeczypospolitej išleido Vilniuje 1606 m. Stanislovas Dubingovičius (antroji lenkiška laida Turowskio Krokuvoje 1859 m.). Encyklopedya Powszechna; Michał Baliński, Pisma historyczne, t. III, Warszawa, 1843.

[3] Ten pat, p. 39.

[4] Olszewski, Harmonia Nieba y Ziemie na szczęsliwą Elekcyą... Władysława IV, Kazania Olszewskiego, p. 54. Jokūbas Olševs-

bajorų išdidumas neleidžiąs klausyti to, kuriam patys bajorai nėra pavedę valdžios[5].

Didysis Lietuvos kunigaikštis tik bajorų išrinkimo dėka tegali sėstis į Lietuvos sostą. Bajorai jį išrenka ir pasodina, bajorai turi teisę jį ir atstatyti[6]. Anų laikų bajorų supratimu, pats didysis kunigaikštis savo laisva valia negali nė sosto atsisakyti. Kai 1668 m. abdikacijos seime Jonas Kazimieras norėjo apleisti Lietuvos ir Lenkijos sostą, lietuvių atstovai griežtai priešinosi, jam neleisdami to daryti, nes tai esą priešinga teisei ir karaliaus priesaikai[7]. To seimo dienoraštyje skaitome, kad lietuvių atstovai „karaliui abdikuoti neleidžia, nes Jo Malonybė Karalius to negali kitaip padaryti, kaip tik *omnium consensu* (visiems sutinkant), nes *omnium consensu* jis buvo išrinktas"[8]. Todėl abdikacijai nepakanką paprasto seimo atstovų, bet reikią visų bajorų susivažiavimo ir nutarimo, kaip ir renkamajame seime. Nors lenkai prikaišiojo, kad lietuviai tik dėl savo privatinių interesų nenorį leisti Jonui Kazimierui abdikuoti[9], bet lietuvių atstovai buvo griežtai užsispyrę ir pakartotinai tvirtino, kad visų išrinktas valdovas tik visiems sutinkant tegalįs atsisakyti nuo sosto[10]. Iš kito to paties abdikacijos seimo dienoraščio[11] sužinome, kad po ilgų ginčų, trukusių kelias dienas, tik tokiu būdu tepavyko prikalbėti Lietuvos bajorus leisti Jonui Kazimierui abdikuoti, kad esą vienas senatorius pareiškęs, jog jis iš tikrų šaltinių sužinojęs, kad prievarta verčiamas karalius soste paliksiąs, bet tik tam, kad

---

kis, jėzuitas, buvo žymus XVII amžiaus pirmos pusės Lietuvos pamokslininkas. Būdamas teologijos daktaras, Vilniaus akademijos profesorius, kurį laiką teologijos dekanas ir akademijos vicekancleris, jis sakydavo pamokslus įvairiose bažnyčiose. Savo pamoksluose jis peikė per didelį bajorijos įsigalėjimą ir nesirūpinimą valstybės reikalais.

[5] Ten pat, p. 54.

[6] Tai matysime iš *pacta conventa*.

[7] Chrapowicki, Dyaryusz, p. 60—61.

[8] Diariusz Sejmu *abdicationis*, Niemcewicz, Zbiór pamiętników, t. V, p. 134.

[9] Esą Lietuvos raštininkui Polubinskiui, Jono Kazimiero numatytam Žemaičių seniūnu, rūpėjo išlaikyti karalių soste ligi tol, kol žemaičiai jį išsirinks savo seniūnu ir karalius tai patvirtins, nes prie kito karaliaus Žemaičių seniūnija galinti nebetekti Polubinskiui, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 60—61.

[10] Dyaryusz Seymu 1668, Čart. Arch., Teka Nar. 163, dok. nr. 116, p. 483, 499.

atkeršytų bajorams ir valstybę pražudytų: esą jis apsigyvensiąs Marienburge, seimų nebešauksiąs, o jei ir sušauksiąs, tai juos išardysiąs, nuo priešų krašto nebeginsiąs ir kt. Tik taip pribauginti bajorai tesutikę leisti karaliui atsisakyti nuo sosto, bet kartu nutarę įrašyti į konstitucijas, kad ateityje abdikacijų nebebūtų[12].

Nors didysis kunigaikštis, bajorų išrinktas, pats savo valia negali apleisti sosto, tačiau valdovą, nevykdantį savo pažadų ir priesaikų, bajorai gali atstatyti. Bajorų pažiūros į pasidavimą didžiojo kunigaikščio valdžiai laisva savo valia ėjo tiek toli, jog ir paskiri asmenys, nepatenkinti valdovu, tarėsi galį jo neklausyti. Yra žinomi atsitikimai, kada gale XVI-jo amžiaus keli didikai išsikraustė į užsienius, kai karaliumi buvo išrinktas jiems nepriimtinas asmuo[13]. Jonušas Radvilas Rokošininkas, nepatenkintas karaliumi Zigmantu Vaza, 1618. IV. 27 rašė jam tiesiog į akis, verčiau emigruosiąs kur į Vokietijos Imperiją, negu savo tėvynėje kęsiąs nemalonę ir visokius pažeminimus bei nuoskaudas[14]. Paskutines savo dienas jis ir praleido daugiausia užsienyje, gyvendamas pas savo svainį, Brandenburgo elektorių[15]. Visiems gerai žinomas faktas, kad garsusis Lietuvos didysis etmonas Jonušas Radvilas visai nepripažino Jono Kazimiero, su juo nesiskaitė ir Lietuvoje viešpatavo kaip koks karaliukas[16].

Jau pirmųjų tarpuvaldžių metu nusistojo Lenkijos karalių ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rinkimų tvarka. Ją čia paminėsiu tik bendrais bruožais, kiek tai liečia bajorų santykius su didžiuoju kunigaikščiu. Laikas nuo vieno karaliaus mirties ligi kito vainikavimo buvo vadinamas tarpuvaldžiu (*interregnum*). Šitų tarpuvaldžių metu ypatingos reikšmės ir įgydavo bajorija, o mirusio valdovo vietą laikinai užimdavo valstybės primas — Gniezno arkivyskupas, kitaip dar vadinamas *interrex*. Lietuvoje tarpuvaldžio metu vyriausiu valdžios atstovu buvo laikomas savo rangu pirmasis Lietuvos senatorius — Vilniaus vyskupas, kai kada net Lietuvos primu vadinamas[17]. Tarpuvaldžio metu visi senatoriai rūpindavosi valstybės

---

11 Ten pat, p. 488—489.

12 Ten pat, p. 491.

13 Brückner, Dzieje Kultury Polskiej, t. II, p. 24—25.

14 Laiškas išspausdintas *Athenaeum*, 1848, IV, p. 13—14.

15 Ten pat, p. 33, pastaba 34.

16 Kubala, L., Wojna Moskiewska 1654—1655, Szkice Historyczne, serya III.

17 Olszewski, Kazanie na pogrzebie... Evstachego Wołowicza Biskvpa Wilenskiego Primasa W.X.Litews. 1630.II.7.

likimu, bet bendri visos valstybės reikalai lyg apmirdavo, nes kiekvieno pavieto bajorija tarpuvaldžio metu savarankiškai tvarkydavo savo reikalus. Tai buvo atliekama per bajorų kaptūrinius seimelius ir kaptūrinius teismus, sudaromus kiekviename paviete tik tam tarpuvaldžiui. Kaptūriniai seimeliai leisdavo visam pavietui privalomus nutarimus, įvairios bajorų bylos būdavo sprendžiamos kaptūriniuose teismuose, o vieša rimtimi ir tvarka turėjo rūpintis viso pavieto bajorija[18]. Tokiu būdu, palyginti, ir taip jau savarankiški pavietai, tarpuvaldžio metu įgydavo dar daugiau savarankiškumo, negu prie valdovo gyvos galvos.

Primas nustatydavo ir vaivadijoms bei pavietams pranešdavo laiką konvokaciniam seimui, į kurį suvažiavę pavietų seimelių atstovai su senatoriais svarstydavo ir spręsdavo valstybės reikalus. Primas, sušaukdamas konvokaciją, išsiuntinėdavo į pavietus universalus su savo pasiūlymais, kuriuos turėdavo apsvarstyti prieškonvokaciniai pavietų seimeliai ir kurie turėjo būti keliami konvokaciniame seime. Į konvokaciją susirinkdavo padidintas, bet tiksliai nenustatytas pavietų atstovų skaičius. Konvokaciniame seime būdavo svarstomi patys svarbiausieji to meto visos valstybės reikalai, tariamasi dėl naujo karaliaus rinkimo, nustatomas elekcijai laikas, svarstomos naujam karaliui statysimos sąlygos ir kt. Kaip ordinariniuose, taip ir konvokaciniuose seimuose nebūdavo jokios darbų tvarkos ir dėl to neplaningai būdavo liečiami įvairiausi dalykai: čia primas praneša apie karaliaus mirtį ir jo laidojimo tvarką, čia klausoma senatorių kalbų, čia primas vėl skaito savo „propoziciją", čia tariamasi *„de securitate patriae ab interno et externo hoste"* (apie valstybės saugumą nuo vidaus ir išorės priešų), čia keliamos įvairios exorbitancijos, siūlomi būsimam karaliui reikalavimai, čia tariamasi dėl elekcijos vietos ir laiko, čia priimami ir išklausomi užsienio pasiuntiniai, čia vėl tariamasi *„de modo electionis"* (dėl rinkimų būdo), nustatoma „punkta o porządku *interregni*" (tarpuvaldžio tvarkos nuostatai), čia imamos spręsti įvairios kriminalinės ir kitokios seimų bylos, čia nustatoma elekcijos atvykimo ir pačios elekcijos tvarka, tariamasi dėl kaptūrinių seimelių ir teismų veikimo ir kt. Bajoriška netvarka, būdinga visam anų laikų gyvenimui, aiškiai atsispindi ir konvokaciniuose seimuose.

Konvokaciniam seimui pasibaigus, po kurio laiko būdavo šaukiamas elekcinis seimas naujam karaliui rinkti. Į elekcinį seimą

---

[18] 1632 m. konvokacijos seime buvo nutarta, kad tarpuvaldžio metu kiekviena vaivadija ir pavietas turi sudaryti savo kaptūrus tvarkai palaikyti ir vidaus sauvalei suvaldyti. Tie kaptūrai „przeciwko takim *consurgere* mają, którzyby gwałty i najazdy czynili". Tam reikalui kiekvienoje vaivadijoje turi būti pasamdoma kariuomenė. Įvairioms byloms spręsti sudaromi bajorų kaptūriniai teismai, turį veikti viso tarpuvaldžio metu; visi kiti teismai tuo metu nustoja veikę. Diariusz konwokacyi 1632, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 658—659.

suvažiuodavo ne tik pavietų seimelių atstovai, bet ir šiaip visi bajorai, kurie norėdavo dalyvauti karaliaus rinkimuose. Čia būdavo baigiama svarstyti *pacta conventa*, tariamasi su kandidatų atstovais, sprendžiami svarbiausieji valstybės einamieji reikalai, priimami užsienio pasiuntiniai, išrenkamas naujas valdovas ir nustatomas laikas karūnaciniam seimui sušaukti. Aiškios programos ir darbų tvarkos elekciniuose seimuose taip pat nebūdavo. Pagal įsigalėjusį paprotį, naujai išrinktą valdovą nominuodavo primas, o paskelbdavo abu, Lietuvos ir Lenkijos, maršalkos[19] (Lietuvos maršalka išrinktąjį paskelbdavo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, o Lenkijos maršalka jį paskelbdavo Lenkijos karaliumi). Konvokaciniai ir elekciniai seimai įvykdavo prie Varšuvos, Volios kaimo laukuose. Senatoriai sėdėdavo specialiai sukaltoje pastogėje, aplink kurią ratu rinkdavosi seimo nariai. Visa rinkimų vieta buvo apsupta apkasais, už kurių vaivadijomis sustodavo bajorai.

Pasibaigus elekcijai, po kiek laiko bajorų pavietų atstovai rinkdavosi į karūnacinį seimą. Karūnaciniai seimai įvykdavo Krokuvoje. Jų dienotvarkė būdavo tokia pati, kaip ir paprastų ordinarinių seimų, tačiau karūnaciniai seimai turėdavo ir nepaprastą paskirtį: čia išrinktas asmuo būdavo vainikuojamas Lenkijos karaliumi ir kartu pakeliamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Karūnaciniame seime jis turėdavo patvirtinti visus Lietuvos ir Lenkijos įstatymus ir teises (*confirmatio generalis iurium*) ir prisiekti šventai laikyti ir saugoti bajorų teises ir laisves. Tuo baigdavosi tarpuvaldis, nes tik vainikavimas suteikdavo pilnas teises karaliui. Savo priesaiką karalius dar turėdavo patvirtinti raštu — *litterae iuramenti praestiti*.

Tarpuvaldžių metu ypatingos reikšmės įgydavo bajorai. Tačiau ir į tarpuvaldžius jie įnešdavo daug anarchijos ir netvarkos. Patys tarpuvaldžiai užtrukdavo ilgai, ir iki bajorai išsirinkdavo naują valdovą, praeidavo net pusantrų dveji metai. Kiekvienas tarpuvaldžių seimų nusitraukdavo po vieną ir porą mėnesių ir dar ilgiau. Tai įvykdavo ne dėl programos didumo ir darbų gausumo, bet dėl netvarkos, ginčų, barnių, bajorų triukšmavimo[20] arba tiesiog dėl papročio. Taip, pvz., 1648 m. tarpu-

---

[19] Volumina Legum, t. III, p. 760.

[20] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632 ir 1648 m. tarpuvaldžiai. Šiame savo darbe St. Alb. Radvilo atsiminimus visur cituoju pagal rankraštinį originalą, kurio dalis, apimanti 1632—1653 m. laikotarpį, yra Čart. Arch. Ms. 2356, o kita dalis, apimanti 1654—1655 m. laikotarpį, yra Viešojoj Bibliotekoj Varšuvoj Ms. Lat. Q. IV. 27. Cituoju įvykių datomis, bet ne puslapiais, kad būtų galima sekti ir pagal Raczyńskio išleistą tų atsiminimų lenkišką vertimą, kuris vietomis yra sutrumpintas ir iškraipytas.

valdžio metu, kada grėsė valstybei didelis pavojus iš sukilusių kazokų ir iš Maskvos, net nesant didelių ginčų dėl kandidatų į sostą, lietuviai vis tiek neleido sutrumpinti elekciniam seimui skirto laiko ir pagreitinti pačią elekciją, nes, anot jų, tai būtų buvę priešinga teisei[21].

Kaip visuose valstybės reikaluose, taip ir karalių rinkimuose lemiamos įtakos turėjo ne šiaip sau bajorai, bet didikai. Jie palaikydavo ir proteguodavo į sostą vieną ar kitą kandidatą, atsižvelgdami ne vien į valstybės interesus, bet žiūrėdami ir privatinių savo šeimos reikalų. Didikams ypač svarbu buvo įtraukti kandidatu sau palankų asmenį, kuris vėliau, išrinktas karaliumi, atsidėkodamas favorizuotų jį rėmusius didikus ir apibertų juos savo malonėmis, skirdamas jiems aukštąsias vietas arba dalindamas turtingas seniūnijas.

Didikai rinkimų metu sudarydavo atskiras partijas ir tarpusavyje varžydavosi. Henrikui Valois pabėgus iš Lietuvos ir Lenkijos, Mykalojus Radvilas Rudasis vedė atskirą savo šeimos užsienio politiką ir su savo šeima buvo vienas didžiausių Ernesto

---

[21] Dėl kazokų pavojaus buvo kilęs sumanymas konvokacinį ir elekcinį seimą sulieti į daiktą. Tai minčiai energingai priešinosi Lietuvos atstovai. 1648.VI.25 įvairių Lietuvos seimelių instrukcijos (pav., Lietuvos Brastos, Vilniaus, Upytės, Žemaičių, Gardino, Smolensko, Ukmergės, Naugarduko, Vitebsko) įsakmiai uždraudė savo atstovams konvokaciją paversti į elekciją, nes tai esą ne tik priešinga senovės laisvėms ir teisėms, bet taip pat galįs būti blogas pavyzdys ateičiai (Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 51, 75, 77, 81—83, 86, 88, 89). 1648. VI. 25 Naugarduko seimelio instrukcijoj atstovams į konvokaciją, be to, dar įsakoma: „aby na przyszłey da Pan Bóg Elekcyi, *ante Omnia* nieprzychodzic do Nominacyi Pana Przyszłego, aż wszystkie *vulnera* Rzeczypospolitey y *gravamina* tak prywatne iako y publiczne *excessus,* y exorbitancye, Którebysię iedno pokazać mogły *authoritate Electionis* zniesione, y wswą klubę wprawione były, co wszystko *dexteritati, et prudentiae* Jchmość Panow Posłów Naszych zleciwszy, wewszystkim *fidem, et conscientiam* Jchmosciow obowiązuiemy", Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 88. Toje pat ir 1648.VIII.27 Smolensko seimelio instrukcijoje pasiuntiniams į elekciją skaitome: „Elekcyi niezaczynać, aż pierwiey *Pacta conventa,* które przyszłemu Panu podane być maią, namówione y urazy Rzeczypospolitey zlecone będą", Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 167. 1648 m. elekcijos seime X. 17, 19, 21 d. lietuvių atstovai griežtai priešinosi paskubinti elekciją, nors kazokai jau buvo užėmę Lietuvos Brastą. Atstovai priešinosi, nenorėdami nusižengti teisei, ir tik vėliau tesutiko kiek pagreitinti elekciją, St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1648.X.17, 19, 21.

Habsburgo šalininkų Lietuvoje[22]. Tarpuvaldžio metu po Stepono Batoro mirties, Leonas Sapiega palaikė Zigmanto Vazos kandidatūrą prieš Maksimilijoną Habsburgą ir savo įtaka bei veiklumu paveikė kitus Lietuvos didikus, kad jie pripažintų Zigmantą Vazą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu[23]. Jono Kazimiero laikais ypač buvo iškilusi didikų Pacų giminė, karaliaus favorizuojama, nes ji padėjo ir karaliui įsigalėti[24]. Po Jono Kazimiero abdikacijos karštos varžybos vyko tarp Radvilų ir Pacų šeimų. Radvilai rėmė Vokietijos Imperijos, Pacai — Prancūzijos kandidatus į Lietuvos ir Lenkijos sostą[25]. Šita didikų nesantaika, tarpusavio ginčai, varžybos, bajorų verbavimas geruoju ir bloguoju ilgai trukdė 1669 m. elekciją.

Kad per elekciją didikų žodis ir argumentai būtų svaresni, jie atsiveždavo į Varšuvą šimtus palydovų, savo privatinę kariuomenę, net savo artileriją[26]. Vieno ano meto amžininko liudijimu, visų bajorų teisė rinkti karalių elekcijos seimuose tapdavo fiktyvi, nes čia tas renkąs karalių, kas didesnį palydovų ir kareivių būrį į rinkimus atsivedąs[27]. Kai 1587 m. dvi vienodai galingos partijos savo kandidatus apšaukė karaliais, — Maksimilijoną Habsburgą ir Zigmantą Vazą, — tai klausimą galutinai išsprendė tik ginklas.

Ypačiai daug netvarkos į karalių rinkimus ir į bajorų santykius su karaliais įnešdavo svetimos valstybės. Jos varžėsi tarpusavyje dėl Lietuvos ir Lenkijos sosto. Svetimos valstybės, norė-

---

22 Kotłubaj, Galerja, p. 70.

23 Sapiehowie, t. III, p. 146.

24 Relacye nuncyuszów, t. II, p. 323; Wolff, Pacowie. Pacų giminė, viešpataujant Jonui Kazimierui ir Mykolui Kaributui Višniaveckiui, buvo pasiekusi savo kulminacinės reikšmės. Prie Jono Sobieskio jos politinė reikšmė jau žymiai sumažėjo, nes karalius, norėdamas palaužti jo įtakai nepasiduodančių Pacų galybę, atvirai rodė jiems savo nepalankumą ir favorizuodamas kėlė Radvilų bei Sapiegų šeimas, kaip Pacų varžovus. Nuo to laiko Pacai perėjo į karaliaus opoziciją ir ranka rankon ėjo su Habsburgais, remdami jų politiką prieš Joną Sobieskį. Ten pat, p. 167.

25 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 60, 125. Tuo metu Pacai buvo svarbiausi prancūzų politikos rėmėjai Lietuvoje, nors vėliau, prie Jono Sobieskio, ta pati Pacų giminė ypačiai rėmė Habsburgų politiką, Wolff, Pacowie, p. 163—164, 167.

26 J. Bartoszewicz, Elekcja Michała Korybuta, Studja historyczne, t. II, p. 10.

27 Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła Wszystkie, t. III, p. 16.

damos pasodinti į Lietuvos ir Lenkijos sostą savo žmogų, turėjo įvairių sumetimų. Jų politiniai sumetimai buvo įsigalėti Lietuvoj ir Lenkijoj, įtraukti ją į savo tarptautinius politinius planus ir laikyti ją savo politinėje tarnyboje. Prancūzai, turėdami savo ar sau palankų asmenį Lietuvos ir Lenkijos soste, galėjo sėkmingiau vesti savo politiką, nukreiptą prieš Habsburgus, o Habsburgai sėkmingiau kovoti prieš turkus, Maskvos valstybė — turėti išėjimą į Baltijos jūrą, Švedija — turėti sąjungininką prieš Maskvą ir kt. Užsienio valstybių kandidatai į Lietuvos ir Lenkijos sostą, be politinių sumetimų, turėjo ir savo asmeninių, pvz., garbė, ekonominiai patogumai ir kt. Lietuvos ir Lenkijos bajorai, rinkdami svetimų valstybių kandidatus savo valdovais, taip pat turėjo savo išskaičiavimų ir patogumų. Vokietijos Imperijoje elektoriai stengdavosi išsirinkti valdovą iš sau lygių. Ten valdovas būdavo tik *primus inter pares*, kartais renkamas net ir iš mažiau pasiturinčių kunigaikščių, — kad kiti kunigaikščiai galėtų turėti įtakos jam ir kad jis negalėtų pavergti kitų kunigaikščių. Viso to Lietuvoj bajorams nereikėjo, nes didikai čia buvo tiek galingi, jog galėjo pasipriešinti kiekvienam karaliui ir kartu su bajorais neleisti jam savo teisių ir laisvių varžyti. Dėl to bajorai nebijodavo rinkimų metu balsuoti net už tokį kandidatą, kuris buvo kilęs iš garsių ir galingų Vakarų Europos karalių šeimų, žinodami, kad vis tiek jį suvaldys (*pacta conventa*) ir neleis jam čia įvesti absoliutizmo tvarkos. Be to, kaip jau buvau anksčiau minėjęs, užsienietis bajorams buvo tuo patogesnis už savišką, kad rinkimų metu iš jo buvo galima dar daugiau teisių ir laisvių išsiderėti ir kad toks užsienietis savaime labiau davėsi valdomas ir patariamas, kaip nepažįstąs vietos teisių ir papročių.

Kandidatai, besivaržydami dėl Lietuvos ir Lenkijos sosto, stengėsi patraukti į savo pusę bajorus rinkėjus, lenktyniaudami visokiais galimais ir negalimais įvykdyti pažadais. Kaip vėliau matysime iš atskirų *pacta conventa* punktų, kandidatų pažadai nekartą peržengdavo galimybės ribas. Bet varžovai į sostą to nežiūrėjo, nes kas daugiau žadėjo, tas ir buvo populiaresnis. 1648 m. tarpuvaldžio metu kandidatas į sostą Karolis Vaza, mirusio Vladislovo Vazos brolis, ėmėsi net tokios agitacijos priemonės: jis pastatė ties savo rūmais Varšuvoje prie Vislos smuklę, kur elekcinio seimo metu nemokamai girdė ir valgydino visus atėjusius bajorus rinkikus. Tam reikalui jis išleidęs net milijoną

su viršum auksinų[28], bet ir tai nieko nepadėjo, nes bajorai vis tiek buvo besočiai. Karaliumi jie išrinko ne jį, bet dar labiau mokėjusį jiems įtikti jo brolį Joną Kazimierą.

Skaitydami ano meto amžininkų atsiminimus, sužinome, kad XVII amžiuje kandidatai į Lietuvos ir Lenkijos sostą ne tik nesigailėjo bajorams žadėti įvairiausių dalykų, bet taip pat lenktyniaudami rinkikus vaišino, girdė, privačių malonių žadėjo, dovanas dalydavo, pinigus barstydavo ir kt.[29]. Nusipirkęs sostą, karalius tikėjosi vėliau išlaidas su kaupu iš to paties krašto išsirinkti. Ypačiai svetimšaliai nesigailėdavo tam reikalui pinigų. Matydami lemiamą didikų vaidmenį valstybėje, jie ne tik juos pačius stengėsi papirkti, bet taip pat nešykštėjo jiems siųsti pinigų, esą reikalingų agitacijai tarp bajorų. Jau Zigmantą Vazą renkant didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, žymų vaidmenį vaidino Habsburgų taleriai šlėktos rankose[30]. Juo toliau, juo svarbesnę vietą pinigas užėmė karalių rinkimuose, iki pagaliau Augustas II Saksas tiesiog nusipirko sostą: kai kitų kandidatų įgaliotiniai jau buvo išdalinę besočiams bajorams visus savo atsivežtus pinigus, Saksonijos elektorius atsiuntė savo pasiuntinius su pilnais pinigų maišais, ir Lietuvos ir Lenkijos bajorai džiūgaudami jį išrinko savo karaliumi. Nepasotinami didikai ir bajorai ištvirko, pinigus ėmė iš karto iš kelių priešingų kandidatų, jei tik jie davė, ir žadėjo visus remti. Tas dar labiau didino netvarką, pvz., per tarpuvaldį Jonui Kazimierui atsisakius nuo sosto[31].

Užsienio valstybėms brangiai atsieidavo Lietuvos ir Lenkijos karalių rinkimai, — didikų ir bajorų papirkinėjimai. Kai kuriuos skaičius galima patvirtinti net dokumentais. Taip, pvz., Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos archyvuose yra užsilikę seni pažymėjimai ir sąskaitos, kiek buvo išleista pinigų XVII-jo amžiaus viduryje Lietuvos ir Lenkijos didikams papirkinėti, kad jie remtų prancūzų politiką ir prancūzų kandidatus į savo sostą. Kaip matyti iš to archyvo dokumentų, prancūzai vieniems Lietuvos didikams žadėjo duoti pelningų urėdų ir seniūnijų, kitus stengėsi palenkti pinigais. Prancūzų, taip pat kaip ir austrų,

---

28 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1648.X.25.

29 Ten pat, 1632 ir 1648 m. rinkimų aprašymai; J. Chr. Pasek, Pamiętniki, p. 447.

30 Siarczyński, Obraz wieku Zygmunta III, Obraz stanu, t. I, p. 247.

31 J. Chr. Pasek, Pamiętniki, 1668 m. tarpuvaldžio aprašymas.

pinigai šimtais tūkstančių plaukė į Lietuvos ir Lenkijos bajorų kišenes[32].

Kryžiuojantis austrų ir prancūzų įtakų sferoms ir jų politiniams siekimams Lietuvoje bei Lenkijoje, čia jau 1659—1660 m. kilo projektas tartis dėl būsimų kandidatų į sostą, nors Jonas Kazimieras dar nesirengė nei mirti, nei apleisti sosto. 1661 m. gegužės mėn. seime buvo iškeltas Jono Kazimiero įpėdinio klausimas. Austrai savo kandidatu būsimam tarpuvaldžiui piršo erchercogą Leopoldą, prancūzai — kunigaikštį D'Anghien. Ir vieni ir kiti nesigailėjo pinigų papirkimams, rengdami dirvą savo kandidatui. Iš Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos archyvo sužinome, kad jau tada prancūzai Lietuvos didžiajam etmonui palenkti savo pusėn jo žmonai išmokėjo 1.000 talerių. Kiti, kaip Polocko vaivada Kazimieras Sapiega, pasitenkino garantija, kad gaus sau pageidaujamų seniūnijų ir ekonomijų. Tokiomis priemonėmis prancūzams pavyko prikalbėti beveik visą senatą remti seime elekcijos projektą dar prie senojo valdovo gyvos galvos[33]. Tačiau šiame seime karaliaus įpėdinio elekcijos atlikti nepavyko, nes visą dalyką prancūzams sumaišė austrų politikos rėmėjai, kai kurie seimo atstovai[34]. Šį kartą nepavykus, tą patį dalyką buvo ketinama kelti kitame seime. Prancūzų iždas vėl nešykštėjo pinigų, jau iš anksto verbuodamas sau šalininkus, kurie paremtų seime karaliaus įpėdinio elekcijos projektą ir prancūzų kandidatūrą. Agitacijai už savo kandidatą vienais tik 1661 m. prancūzai įvairiems Lietuvos ir Lenkijos magnatams ir įtakingesniems asmenims išdalijo viso 344.700 livrų[35]. Iš jų teko: Lietuvos vicekancleriui Pacui 61.000 livrų[36], Pacienei — 3.000, Vilniaus vaivadai — 6.000, Mykolui Radvilui 3.000, Brastos kaštelionui Grudzinskiui 2.000, Lietuvos maršalkai Krištupui Zavišai — 1.200, Chrapovickiui — 3.000 ir Lietuvos raštininkui Judickiui — 1.000 livrų. Tačiau, kad ir kaip labai stengėsi prancūzai, 1662 m. seime vėl buvo priimta konstitucija, draudžianti

---

[32] K. Waliszewski, Polsko-Francuzkie stosunki 1644—1667, nuolat.

[33] Ten pat, p. 89.

[34] Ten pat, p. 92—93.

[35] Ten pat, p. 102—103.

[36] Dalis tų pinigų buvo skirta jam pačiam, kita dalimi Pacas turėjo palenkti prancūzo kandidato pusėn Žemaičių seniūną (3.000 livrų), du žemaičių atstovu į seimą (3.000 livrų) ir papirkti įvairius Lietuvos seimelius, kad išrinktų palankius atstovus į seimą, ten pat.

galvoti apie naujo karaliaus rinkimą prie senojo gyvos galvos[37]. Prancūzai betgi nenustojo vilties ir savo pinigais bei pažadais toliau ruošė dirvą savo kandidatui. Tuo reikalu didikui Gonsievskiui buvo mokama iš Prancūzijos iždo kasmetinė 18.000 frankų premija[38]. 1666 m. Lietuvos kancleriui buvo paskirta 100.000, o Vilniaus vaivadai 50.000 livrų[39]. Taip veikiant prancūzams, austrai irgi nesnaudė.

Tokiomis aplinkybėmis, savaime suprantama, karalių rinkimai būdavo labai triukšmingi ir karšti. Apie tai turime vaizdingų liudijimų, ano meto dalyvių paliktų. Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, aprašydamas 1633 m. karūnacinio seimo paskutinę dieną, pažymi: „Jau nuo 15 metų beveik visuomet būdavau seimuose, bet niekuomet jų nebuvau matęs taip sumišusių, netvarkingų, triukšmingų, be jokios pagarbos karaliaus didybei: niekas nebuvo daroma be šūkavimo, ginčų, užtrunkančių ligi įkyrumo"[40]. Vaizdingai yra aprašęs nepaprastai triukšmingą Mykolo Kaributo Višniaveckio išrinkimą 1669 m. elekcinio seimo dalyvis — Jonas Chrizostomas Pasekas. Štai santrauka ištraukų iš jo atsiminimų:[41]

> Ilgai užtruko elekcijos seimas. Jame pasireiškė didelė netvarka ir karšti barniai bei intrigos tarp Radvilų ir Sapiegų. Užsienių valstybių papirkinėjimai jau buvo visiems įgrisę ligi gyvo kaulo. Tada 1669.VI.17, visiems susirinkus elekcijos lauke, vienas Lenčicos vaivadijos šlėktelė, būdamas tarp savo vaivadijos raitų atstovų, sušuko: „Tylėkite, prancūzo šalininkai, arba pradės lakstyti kulkos apie kaktas". Vienas senatorių jam kažką griežtai atsakė. Tada kad prasidėjo šaudymas. Senatoriai pasileido bėgti iš savo vietų, vieni slapstėsi tarp karietų, kiti po kėdžių. Pakilo sumišimas, tumultas. Kai kurie kariuomenės būriai iš kitos pusės tuoj šoko pėsčiuosius sklaidyti, trypti. Pėstieji išsiblaškė. Visas rinkimų laukas buvo apsuptas. Tada bajorai pradėjo „laikyti egzortas" didikams: „Jūs išdavikai, iškaposime jus, neišleisime iš čia; be reikalo Respubliką kankinate; kitus senatorius pastatysime, iš savo tarpo karalių išsirinksime, kokį Dievas nurodys mūsų širdims". Taip šita sesija pasi-

---

37 Ten pat, p. 105.

38 Ten pat, p. 111.

39 Ten pat, p. 165.

40 *„Jam a quindecim annis cum fere semper interfuissem comitijs nunquam tam tumultuaria, clamosa, nulla maiestate Regis obseruata confusa vidi: nihil ne tentatum quidem sine acclamationibus, controuersijs ad nauseam vsque durantibus"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633.III.17.

41 Jan Chr. Pasek, Pamiętniki, p. 447—453.

baigė tragišku reginiu. Vadai sušaukė savuosius, kariuomenės daliniai pasitraukė iš rinkimų lauko, o ponai vyskupai ir senatoriai išlindo iš po kėdžių, iš po karietų vos gyvi ir išsivažinėjo vieni namo, kiti į palapines, kurie buvo sustoję lauke. Kitą dieną sesijos nebuvo, nes didikai gydėsi žaizdas ir nuo išgąsčio gėrė hiacintus. Vaivadijų atstovai taip pat neišėjo į rinkimų lauką, bet stovėjo savo stovyklose. VI.19 bajorai pareikalavo, kad senatoriai rinktųsi į lauką posėdžiauti. Šie, bijodami, nesirinko. Bajorai juos grasė laikyti valstybės išdavikais: „Kas garbingas senatorius ir kas nori, tegu išeina su mumis, — išsirinksime sau valdovą; kas į lauką neišvažiuos, laikysime jį tėvynės išdaviku ir tegul toks pats susipranta, kokia iš to bus išvada". Pradėjo rinktis vaivadijų atstovai, įpykę ant didikų už jų fakcijas, kyšius, intrigas, savų kandidatų piršimą ir kt. Pasigirdo balsai, kad karalių turi rinkti visa bajorija, bet ne keli asmenys. Senatoriai delsė rinktis į lauką, nes manė, kad vaivadijų atstovai nieko be jų nepradės. Bet kai pamatė, kad bajorai ir be jų posėdžiauja, tai kad pasipylė karietos iš Varšuvos: vieni risčia, kiti šuoliais. Visi skubėjo į rinkimų lauką. Atvažiavo ir arkivyskupas, pamatęs, kad niekas nesilanksto jam ir nemano atsiprašyti. Senatoriai susėdo ir tylėjo, nieko nepradėdami. Kažkas iš minios atsiliepė: „Maloningieji ponai, ne dykaduoniauti mes čia atvažiavome. Tylėdami ir žiūrėdami vienas į kitą nieko čia nepadarysime. Kadangi jo malonybė kunigas iš Pražmovo (t. y. Gniezno arkivyskupas, primas) savo urėdui prideramos funkcijos neatlieka (t. y. nenominuoja karaliaus), tai prašome jo malonybę poną Krokuvos kaštelioną, kaip pirmąjį senatorių Karūnoje, mums būti direktoriumi: juk mes čia ne popiežių renkame, galime apsieiti ir be kunigo". Tada arkivyskupas, bijodamas netekti savo teisės, pašoko neužleisti savo vietos, sutiko pirmininkauti ir prašė konkrečiai siūlyti, ką nominuoti karaliumi. Vėl prasidėjo ginčai ir barniai: vieni siūlė vieną, kiti kitą. Lenčicos ir Kujavijos Brastos bajorai reikalavo: „Mums nereikia turtingo pono, nes jis bus turtingas, tapęs karaliumi. Nereikia mums susigiminiavusio su kitais monarchais, nes tai būtų *periculum libertatis;* bet mums reikia narsaus ir karingo vyro". Sandomiriečiai pageidavo karaliumi išrinkti ką nors iš savo krašto žmonių: „Neilgai mums tereikia ieškoti karaliaus, jį turime tarp savęs. Prisimenant dorybę, garbę ir didelius nuopelnus mūsų tėvynei a. a. kunigaikščio Jeronimo Višniaveckio, teisinga būtų atsidėkoti jo įpėdiniams. Štai čia yra jo malonybė kunigaikštis Mykolas (Mykolas Kaributas Višniaveckis), kodėl jo neturime apšaukti? Argi jis ne iš senos žymių kunigaikščių šeimos, argi jis nevertas vainiko?" Mykolui ramiai besėdint, o kitiems dar besiginčijant, sandomiriečiai ėmė ir apšaukė jį karaliumi, kepures bemėtydami aukštyn ir šūkaudami: „*Vivat* Piast, *vivat rex Michael*". Kiti irgi ėmė šaukti „*vivat* Piast", entuziazmo pagauti ir nė patys nežinodami už ką. Magnatai bandė dar priešintis, nes iš įvairių kandidatų buvo paėmę nemaža pinigų ir gavę pažadų, bet bajorai,

užsidegę savo idėja, juos perrėkė. Įsivedę Višniaveckį į ratą, pradėjo jį sveikinti, o primas, gelbėdamas savo padėtį, buvo priverstas jį nominuoti.

Tokiomis aplinkybėmis, visai netikėtai, Mykolas Kaributas Višniaveckis tapo Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Nepatenkinti užsienio kandidatų varžybomis, šio triukšmingo tarpuvaldžio metu lietuviai irgi sutiko rinkti „piastą", tačiau jį išrinkę patys stebėjosi, kaip tai įvyko[42]. Prie tokio rinkimų pakrypimo nemaža prisidėjo visiems įgrisę Lietuvos didikų Radvilų ir Pacų vaidai bei varžymasis[43].

Triukšmingas, didikams visai nelauktas, tokio nežymaus asmens išrinkimas karaliumi buvo ne kas kita, kaip aiškus šlėktos protestas prieš magnatų hegemoniją. Jau paties elekcinio seimo metu bajorai aiškiai pareiškė didikams, kad karalių turi rinkti visa *„nobilitas, non certus numerus personarum"* (visa bajorija, bet ne tam tikras asmenų skaičius)[44].

Kiek triukšmingos ir netvarkingos paprastai būdavo karalių elekcijos, rodo dar ir šis pavyzdys. 1632 m. tarpuvaldžio metu Lietuvos ir Lenkijos bajorai, gresiant karui su Maskva dėl Smolensko, palyginti, labai greitai ir be ginčų karaliumi išrinko Vladislovą Vazą[45]. Šitoks sutartinis ir ramus valdovo išrinkimas ano meto amžininkų buvo laikomas tikru stebuklu, kadangi tokiame dideliame ginkluotų bajorų susibūrime ne tik kad nieko

[42] J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 130—132.

[43] Ten pat, p. 136—139. Tų vaidų priežastis buvo ta, kad Jonas Kazimieras prieš pat savo abdikaciją Lietuvos lauko etmono dignitoriją atidavė vicekancleriui Radvilui. Kadangi tai įvyko neatsižvelgiant į didžiojo etmono Paco pastangas tai sutrukdyti, karalius, apleisdamas sostą, liepė šitą paskyrimą išlaikyti paslaptyje, kad neužgautų kitų varžovų į šitą urėdą. Todėl Radvilo privilegija nebuvo parodyta kancleriui Pacui ir buvo antspauduota mažuoju antspaudu. Kai vicekancleris Radvilas sumanė užimti lauko etmono vietą, seime kilo triukšmas ir protestai. Visa Lietuva suskilo į dvi partijas. Radvilų šalininkai, darydami piktumą Pacams, nustojo remti prancūzų kandidatą. Pacai, nebesitikėdami vieni patys priversti bajorus išrinkti karaliumi prancūzų kandidatą, iš pradžių priešinosi Mykolo išrinkimui, bet greit perėjo į jo pusę ir pasirašė elekcijos aktą. M. K. Višniaveckio laikais Pacai tapo galingiausia ir įtakingiausia šeima Lietuvoje, Wolff, Pacowie, p. 163—164. Naujam karaliui sunkiai tepavyko sutaikyti Radvilus su Pacais, kompensuojant vienus ir kitus įvairiomis vietomis, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 139.

[44] J. Chr. Pasek, Pamiętniki, p. 449.

[45] Radziwiłł, Sprawy wojenne, Diariusz konwokacyi 1632, p. 627.

neužmušta, bet nieko ir nesužeista, nei šaudyta, nei daug plėšikauta arba daug nuostolių padaryta[46].

Negalima sakyti, kad bajorai būtų nematę tos visos netvarkos ir kad jie būtų nesistengę jos pašalinti. Priešingai, vartydami *Volumina Legum*, galime aptikti konstitucijų, kurių tikslas buvo garantuoti elekcijų saugumą ir ramumą. Pvz., 1632 ir 1648 m. konvokaciniuose seimuose buvo nutarta[47], kad nė viena valstybės dalis (Lietuva ar Lenkija) viena be kitos nerinks sau karaliaus, visi laikysis vienybėje, niekas nedarys jokių privatinių fakcijų ir nesistengs ką nors pasodinti į sostą, laužant laisvos elekcijos principą. Kiekvienas, tiek lenkas, tiek lietuvis, kuris drįstų kurį nors kandidatą nominuoti, paskelbti karaliumi arba vainikuoti *„sine unanimi omnium Ordinum consensu"* (be vieningo visų luomų sutikimo), — tas turi būti laikomas *„pro hoste patriae"* (tėvynės priešu). Taip pat konstitucijomis buvo garantuojama taika tarp *„dissidentibus in religione christiana"* (kitatikių)[48]. Tarp 1632 m. konvokacijos seimo nutarimų randame konstituciją, kuri reikalauja, kad į rinkimus visi bajorai važiuotų ir grįžtų ramiai, neplėšikaudami, nenaikindami, neniokodami, be stacijų rinkimo, be priespaudos[49]. Tame pačiame 1632 m. seime buvo išdirbta smulki tvarka, kaip bajorai turės laikytis elekcijos metu[50]. Tarp įvairių nutarimų čia skaitome, jog į rinkimus draudžiama atvažiuoti su svetimšaliais ir atsivežti patrankas. Bet kurios tautos svetimšalių pulkų ir rotų, raitelių ir pėsčių, taip pat patrankų niekas negali nei viešai, nei slaptai privesti arčiau kaip 3 mylios prie Varšuvos. Kas to neklausytų, būtų laikomas tėvynės priešu (*„pro hoste patriae"*). Šis nutarimas tačiau nelietė paskirų svetimšalių, tarnaujančių pas didikus ne karo reikalams, bet *„propter domesticum ministerium"* (jų

---

[46] Olszewski, Harmonia Nieba y Ziemie na szczęśliwą Elekcyą... Władysława IV, Kazania J. Olszewskiego, p. 21. Taip pat ir St. Alb. Radvilas savo atsiminimuose stebisi tokiu ramiu ir greitu karaliaus išrinkimu: *„Mirum dictu spatio unius horae Electio expedita... Stantes omnes vnanimi (quod inauditum) voce, nemine excepto Vladislaum nominauimus"*, *Memoriale*, 1632.XI.8. Jis tiesiog pareiškia, kad tai negirdėtas dalykas, jog visi vienu balsu karalių išrinktų.

[47] *Volumina Legum*, t. III, p. 724; t. IV, p. 149.

[48] Ten pat, t. III, p. 725.

[49] Ten pat, t. III, p. 729.

[50] Ten pat, t. III, p. 754—757.

namams aptarnauti). Toliau rinkimų tvarkos ir saugumo dėliai buvo draudžiama į rinkimų aikštę atvykti su lankais arba šaunamaisiais ginklais ir juos čia nešioti, išskyrus bajorams įprastus šaltuosius ginklus[51]. Taipgi buvo draudžiama į rinkimų vietą atsivesti palydovų ir tarnų būrius. Buvo nustatyta, kad vienas kito neužpuldinėtų, neatiminėtų ir neužiminėtų butų, maršalkų paskirtų seimo laikui. Jei kas nuo tokių butų nuplėštų kieno nors herbą arba užteptų ten apsigyvenusio bajoro pavardę, jei tai būtų bajoras, tai turi būti nubaustas 200 grivinų pabauda ir kalėjimu elekcijos metu; jei tai padarytų nebajoras, tai turi būti nubaustas rankos nukirtimu. Jei kas elekcijos metu vaikščiotų po miestą ar priemiesčius su užtaisytu šautuvu arba šaudytų, tai turi būti baudžiamas 200 grivinų pabauda, jei bajoras, o jei ne — šešių mėnesių kalėjimu. Tas pats buvo suprantama ir apie bajorų tarnus. Jei seimo vietoje kas griebtųsi ginklo, nors ir nieko nesužeistų, jei bajoras, tai turi būti baudžiamas 200 grivinų pabauda ir 6 savaitėmis kalėjimo, jei nebajoras, — mirtimi. Jei kas elekcijos metu kurioj nors vietoj vienas kitą sužeistų arba užmuštų, nors ir nebajorą, — tai turi būti baudžiamas mirtimi, o jei teisman nestotų — infamija. Už triukšmo kėlimą ir peštynes rinkimų vietoje buvo grasoma mirties bausme. Kad bajorai tvarkingai rinktųsi į rinkimų lauką, buvo paskirti specialūs vartai lietuviams, didlenkiams ir mažlenkiams. Vaikams, pusberniams ir tarnams buvo uždrausta grūstis į rinkimų vietą. Buvo liepiama visur ramiai laikytis, be jokio rėkimo, šaukimo, švilpimo, ypačiai klausantis svetimų kraštų pasiuntinių pranešimų. Jei kas tuo nusižengtų ir už tai lazda ar bizūnu gautų, už tai jų ponai neturi įsižeisti. Buvo draudžiama iššaukinėti vienam kitą į dvikovą, vežioti ir pardavinėti degtinę arti rinkimų vietos, taip pat vyną, alų ir kitus gėrimus, plėšti krautuves ir imti prekes prievarta arba mokėti pigiau, negu tam tikrų komisijų nustatyta ir kt. Už bet kuriuos nusižengimus viešajai tvarkai elekcijos metu buvo žadamos griežtos bausmės.

---

[51] „Aby żaden na ten plac, gdzie się Ichmość PP. Senatorowie z rycerstwem do Rady zieżdzaią, z strzelbą, z łukiem, ani inszą bronią, oprocz zwyczayney, to iest miecza, szable, korda, pałasza, koncerza, szpady przyieżdzać nie ważył się", „czekanow, puinałow, aby żaden iadąc do tego mieysca Elekcyi, y w nim samym, y z niego odieżdzaiąc, nie nosił", *Volumina Legum*, t. III, p. 754.

Tie patys nutarimai buvo atnaujinti dar 1648 m. konvokaciniame ir elekciniame seime[52]. Bet visa tai likdavo neįgyvendinta. Jau pačios tos konstitucijos būdingai pavaizduoja anų laikų bajorų įpročius ir gyvenimą elekcijų metu. Retai kada būdavo triukšmingesnių ir kruvinesnių bajorų suvažiavimų, kaip elekciniai seimai, o konstitucijos tam ir būdavo rašomos, kad jų niekas nevykdytų, nes nė vienas bajoras nenorėjo paklusti. Vėliau matysime, jog aname anarchijos laikotarpyje nedaug tebuvo priemonių laisvą bajorą priversti vykdyti tai, kas jam pačiam nepatiktų. Čia nepadėdavo nė grasymas didžiausiomis bausmėmis, pvz., infamija ir banicija. Pagaliau ir banitos, kaip vėliau matysime, drįsdavo viešai pasirodyti seimuose ir net tyčiotis iš įstatymų, ir už tai niekas jų nesuimdavo.

Valdovo rinkimai bajorų gyvenime pasidarė viena svarbiausių priemonių savo teisėms užfiksuoti ir savo teisinei bei politinei padėčiai stiprinti. Ta proga bajorai išreikalaudavo iš naujai renkamų didžiųjų kunigaikščių patvirtinti visas savo senas viešąsias ir privatines privilegijas, teises bei laisves. Sudarydami sutartis su renkamais valdovais, bajorai kas kartas dar labiau plėtė savo laisves, įrašydami į sąlygas, kuriomis sutinka pripažinti naujai renkamą valdovą, net tokius dalykus, kurie nesiderino su sveiko proto reikalavimais ir nebuvo įvykdomų galimybių ribose.

Kadangi didžiojo kunigaikščio padėtis valstybėje rėmėsi kontraktu su šlėkta, o tas kontraktas, valdovui neįvykdžius kurio nors punkto, galėjo būti nutrauktas, tai bajorai išnaudodavo savo padėtį ir elekcijų metu stengėsi tokias sutartis sudaryti sau kuo palankiausias. Pirmieji *pacta conventa* bajorų buvo sutarti su Henriku Valois 1573 m. Tai turėjo būti sąlygos, specialiai taikomos Henrikui Valois, kuriomis jis pripažįstamas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Šitokios asmeninės sąlygos, dažnai skirtingo turinio, bajorų būdavo statomos ir kitiems valdovams, vėliau bajorų renkamiems į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Tačiau, be *pacta conventa,* Henrikas Valois turėjo dar prisiekti vadinamuosius Henriko artikulus. Tai buvo bendro pobūdžio sąlygos, nustatančios renkamojo valdovo padėtį valstybėje. Henriko artikulai vėliau būdavo tiesiog nukopijuojami ir beveik be pakeitimų statomi kiekvienam naujai renkamam ka-

---

[52] Ten pat, t. IV, p. 156, 181—185.

raliui. Jie tapo valstybinės santvarkos pagrindiniu įstatymu, dabartine sąvoka tariant — valstybės konstitucija. Ilgainiui taip pat ir Henriko artikulai pradėti vadinti *pacta conventa* vardu.

Kadangi Henriko artikulai ir *pacta conventa* aiškiai nustatė valdovo padėtį valstybėje ir tapo kertiniu valstybės santvarkos akmeniu, kadangi tai buvo bajorų sutartis su didžiuoju kunigaikščiu, būdinga anų laikų bajorų ir valdovo tarpusavio santykiams, — tai smulkiau teks panagrinėti tas bajorų sąlygas, kuriomis renkami asmenys būdavo pripažįstami Lenkijos karaliais ir Lietuvos didžiasiais kunigaikščiais.

Štai kas buvo įrašyta į 1573. V. 20 Henriko artikulus[53]. Pirmuoju punktu ėjo laisvos elekcijos patvirtinimas[54]. Karalius savo ir būsimųjų valdovų vardu išsižadėjo skirti savo įpėdinį, jį rinkti ar kuriuo nors būdu rūpintis jo išrinkimu ir amžiniems laikams patvirtino laisvą karaliaus rinkimą. Kad nebūtų nė šešėlio paveldimos monarchijos, karalius atsižadėjo vartoti įprastą titulą — *haeredis*. Pirmasis Henriko artikulų punktas buvo vienas svarbiausių paragrafų, ir bajorai jį labai brangino, laikydami laisvą valdovo rinkimą viena svarbiausių savo teisių garantija. Bajorai nieko taip nebijojo, kaip absoliutizmo, o paveldimos monarchijos įsigalėjimas kaip tik galėjo būti pavojingas jų laisvėms. Jų baimė ėjo tiek toli, jog savo laisvėms pavojų matė net tame, kad karalius tituluotųsi valstybės paveldėtoju. Dėl to jam ir uždraudė vartoti titulą *haeredis*, o laisvos elekcijos principo patvirtinimą būtinai įrašydavo kiekvienam valdovui į *pacta conventa*. Laisvą elekciją turėjo garantuoti ir Steponas Batoras, ir Zigmantas Vaza, ir Vladislovas Vaza, ir Jonas Kazimieras, ir kiti valdovai, sudarydami rinkimo sutartis su bajorais[55].

---

[53] Ten pat, t. II, p. 897—901.

[54] „Za żywota naszego My y Potomkowie nasi Krolowie Polscy, y ciż Wielkie Xiążęta Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Żmudzkie, Kijowskie, Wołyńskie, Podlaskie, Inflantckie, y innych Państw nie mamy mianować, ani obierać, ani obierania iakiego składać żadnym sposobem, ani kształtem wymyślonym, Krola na Państwo, sukcessora naszego, wsadzać. A to dla tego, aby zawzdy wiecznemi czasy poześciu naszym, y Potomkow naszych, wolne obieranie Krola zostawało wszem Stanom Koronnym. Dla czego y tytułu *Haeredis* używać niemamy, ani Potomkowie nasi Krolowie Polscy", ten pat, t. II, p. 898.

[55] Ten pat, t. II, p. 902—903, 1097—1201; t. III, p. 762—767; t. IV, p. 193—197.

Antruoju punktu Henriko artikuluose ėjo pažadas amžinai išlaikyti taiką tarp skirtingų religijų pagal 1573 m. Varšuvos konfederaciją. Juo buvo norima užkirsti kelias religiniams vaidams, kurie ypač aštriai reiškėsi Vakarų Europoje, privesdami net prie religinių karų. Lietuvos bajorai tų vaidų vengė, šitą tolerantingumo principą kaip būtiną sąlygą statydami kiekvienam naujai renkamam valdovui[56], nes religijos laisvė taip pat išplaukė iš bajoriškų laisvių supratimo. Šitas tolerantingumo dėsnis, garantuojąs laisvę ir tarpusavio taiką įvairioms tikyboms, suformuluotas 1573 m. Varšuvos konfederacijos nutarimuose, buvo įtrauktas ir į III-jį Lietuvos Statutą[57].

Trečiuoju punktu iš valdovo buvo reikalaujama nepriiminėti ir nesiuntinėti į užsienius jokių pasiuntinybių ir apskritai nieko nedaryti („nic zaczynać y czynić") be abiejų tautų senatorių žinios. Valdovui draudžiama be senatorių žinios palaikyti kokius nors santykius su užsieniais net ir savo asmeniniais reikalais. Tuo reikalavimu, statomu visiems renkamiems valdovams, bajorai bandė užkirsti kelią valdovui stiprinti savo valdžią viduje, remiantis kokiais nors susitarimais su užsieniais. Tuo pat užkertamas kelias karaliui vesti bet kokią savarankišką užsienio politiką, nes tai pačių bajorų reikalas, kuriems čia atstovauja senatas ir seimas. Tokiu būdu užsienio politika išskiriama iš didžiojo kunigaikščio kompetencijos.

Ketvirtas Henriko artikulų punktas liečia karo reikalus. Bajorai susiaurina ir čia didžiojo kunigaikščio teises ligi minimumo. Jis neturi teisės skelbti visuotinio šaukimo (*motio generalis*, pospolite ruszenie), pradėti karą arba šiaip ką nors daryti karo reikaluose be seimo „visų luomų", t. y. senatorių ir atstovų sutikimo. Tuo bajorai suvaržo valdovą, neleisdami jam savarankiškai pradėti kokias nors karo avantiūras, galinčias bajorams uždėti nepageidaujamų prievolių ar kitokių naštų. Bajorai apskritai bijojo įsivelti į bet kurį karą, nes kiekvienas karas galėjo pasibaigti jų laisvių suvaržymu. Todėl jie ir draudė valdovui savarankiškai pradėti karą. Jo teisės susiaurinamos ir paties karo metu dėl tos pačios baimės, kad karalius per daug neįsigalėtų. Jei jau seimas nutartų paskelbti visuotinį bajorų

---

[56] Ten pat.

[57] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 3.

šaukimą į karą, tai tuo atveju tas pats Henriko artikulas draudė valdovui laikyti skirtoje vietoje susirinkusius bajorus ilgiau kaip dvi savaiti. Šitoks terminas, atrodo, nustatomas todėl, kad bajorai buvo dvarininkai, ir ilgesnis atsitraukimas nuo savo ūkių jiems galėjo būti nepatogus ir nuostolingas, tuo labiau, kad karo prievolė buvo einama savo lėšomis. Savo iniciatyva karaliui taip pat buvo uždrausta išvesti kariuomenę už valstybės sienų. Šituo draudimu bajorai manė apsisaugosią nuo menamo pavojaus, kad karalius, išvedęs bajorus kariauti kur nors į užsienį, galįs juos ten pražudyti ir tuo būdu įvesti absoliutizmą savo valstybėje. Jei jau seime visiems „luomams" sutinkant būtų nutarta išvesti kariuomenę į užsienį ir ji būtų išvesta, tai valdovas privalo kiekvienam bajorui ir kareiviui, tiek raitam, tiek pėsčiam, iš anksto sumokėti po 5 grivinas algos, dar prieš kariuomenei pereinant valstybės sieną. Už tą atlyginimą didysis kunigaikštis negali kariuomenės užsienyje laikyti ilgiau kaip ketvirtį metų. Be to, jam draudžiama kariuomenę dalyti į didelias ar į mažas dalis.

Tokiais draudimais laisvai operuoti už valstybės sienų ir reikalavimu mokėti ypatingą atlyginimą, jei tektų kariauti užsienyje, buvo užkirsta galimybė vesti ofenzyvinius karus, taip pat labai apsunkinti ir defenzyviniai karai. O neleidžiant didžiajam kunigaikščiui dalyti kariuomenės į dalis vėl pasireiškė bajorų baimė, kad karalius, juos sušaukęs į visuotinį šaukimą, išdalijęs mažais būreliais, jų kare kaip nors nepražudytų ir po to pats valstybėje neįsigalėtų. Pagaliau, tuo pačiu Henriko artikulu karaliui buvo uždedama prievolė savo lėšomis pirkti visą karo amuniciją ir išlaikyti patrankininkus. Čia aiškiai matyti bajorų noras didesnę karo išlaidų dalį suversti ant paties didžiojo kunigaikščio. Panašus dalykas reikalaujamas ir penktuoju artikulu, kuriame pažymima, kad valstybės sienas valdovas privalo ginti savo lėšomis.

Šeštasis Henriko artikulų punktas nustatė karaliaus galią taikos metu. Jis nieko negali daryti einamuosiuose valstybės reikaluose be senatorių patarimo ir žinios. Tam reikalui kiekviename seime privalo būti skiriama po 16 asmenų iš Lietuvos ir Lenkijos senatorių, kurie nuolat gyventų prie karaliaus, saugodami valstybės laisves ir teises. Iš tų 16 senatorių rezidentų kiekvieną pusmetį pakaitomis prie karaliaus turi nuolat gyventi po

4, tarp jų vienas vyskupas, vienas vaivada ir du kaštelionai. Jie turi būti seime renkami paeiliui tokia tvarka, kokia sėdi senate. Senatoriai rezidentai už šitas pridedamas pareigas turi gauti po 500 auksinų pusmečiui, išskyrus katalikų dvasininkus, kurie ir taip gerai esą aprūpinti. Jei senatorių rezidentų nuomonės skirtųsi, tai karalius turi elgtis pagal tą nuomonę, kuri labiausiai sutaptų su teisėmis ir privilegijomis. Senatoriai rezidentai savo veikimo apyskaitą turi pateikti seimui. Be senatorių rezidentų, gali ir kiekvienas kitas senatorius atvažiuoti, gyventi prie karaliaus ir dalyvauti pasitarimuose. Laiškais reikia atsiklausti nuomonės ir tų senatorių, kurie prie karaliaus nereziduoja.

Kaip matyti iš šitų reikalavimų, senatoriai rezidentai turėjo būti nuolatiniai karaliaus sargai, be kurių žinios ir patarimo šis pastarasis nieko negalėjo daryti. Ypatingai pabrėžiama jų priedermė saugoti bajorų teises ir laisves. Iš pradžių tokių senatorių rezidentų seimuose buvo renkama po 16, o nuo 1641 m. po 28, kurių ketvirtadalis nuolat turėjo būti prie karaliaus[58]. Tačiau praktikoje nevisada visi išrinktieji prie jo reziduodavo. Taip 1604. XII. 9 Slanimo seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įgaliojami „prašyti ir stropiai reikalauti, kad Jų Malonybė Ponai Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos senatoriai po kelis asmenis, kaip kad privalo, paeiliui prie Jo Malonybės Karaliaus visuomet gyventų dėl valdovo majestoto puošnumo ir dėl Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos respublikos reikalų"[59]. Taip pat 1615. I. 31 Slanimo generalinio suvažiavimo nutarimuose reikalaujama, kad Lietuvos senatoriai reziduotų prie karaliaus[60]. Matyti, jie nevisuomet stropiai atlikdavo šias taip svarbias savo priedermes.

Septintame Henriko artikulų punkte buvo nustaytas seimų laikas. Pagal jį seimai privalo būti šaukiami ne rečiau kaip kas dveji metai. Dažniau jie gali būti šaukiami prireikus, abiejų tautų senatui patariant. Seimai neturi trukti ilgiau kaip po 6 savaites. Šituo punktu bajorai įpareigoja karalių šaukti seimus taip dažnai, kaip tai jiems yra patogu. Jie nustato, kad seimai

---

[58] Kutrzeba, Hist. ustr. Polski, t. I, p. 213.

[59] „Prosić też y pilnie się domawiać tego aby Ichmc Panowie Senatorowie W:X:L: Koleią po kilku osob tak iako powinni przy Krulu J° Mśći zawsze obecnie mieszkali, a to y dla ozdoby Maiestatu Pańskiego y dla potrzeb Rzeczypospol: Wiel: Xttᵃ Litew.", Czart. Arch., Teka Nar. 99, dok. 258.

[60] Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 11.

nebūtų šaukiami per retai ir dėl to neimtų stiprėti karaliaus valdžia. Taip pat jie apsisaugo, kad seimai neužtruktų per ilgai, nes tai galėtų sudaryti nepatogumų ir išlaidų bajorams žemvaldžiams. Tuo pačiu punktu reikalaujama, kad prieš seimus būtų šaukiami bajorų pavietų seimeliai, o Lietuvoje dar ir priešseiminis generalinis suvažiavimas seimelis Volkoviske[61]. Tuo lietuviai garantavo sau teisę ir galimybę prieš bendrąjį seimą su lenkais savo atstovams susirinkti Volkoviske ir čia aptarti visus Lietuvos reikalus, kad vėliau galėtų juos vieningai kelti ir apginti bendrajame seime.

8 — 11 punktuose karalius pasižada nevartoti savo privatinio antspaudo arba signeto valstybės reikaluose, pilnai išlaikyti visus urėdus, jų nemažinti ir neatidavinėti svetimšaliams, pripažinti pilną bajorų nuosavybę į jų turtus, esamus jų žemėje, ir neatiminėti nuo bajorų seniau jiems duotų žemių. Toliau dvyliktas punktas nusako, kad pasienio pilių atstovai tarpuvaldžių metu privalo prisiekti niekam savo pilių neperduoti, kaip tik visų sutartinai išrinktam karaliui.

Pagal 13 Henriko artikulų punktą karaliaus karūna tarpuvaldžio metu turi būti laikoma Krokuvos ižde, užrakinta ir užantspauduota Lietuvos ir Lenkijos senatorių raktais ir antspaudais. Vainikas iš ten gali būti išimamas tik visiems senatoriams ir „luomams" sutikus. Tuo buvo norima išvengti kivirčų, kurie galėtų kilti tarp lietuvių ir lenkų tarpuvaldžio metu renkant naują valdovą, jei abiejų tautų nusistatymas dėl renkamo asmens būtų skirtingas.

Keturioliktas artikulas reikalavo išlaikyti teismų teisingumą, o penkioliktas apsaugojo bajorus nuo naujų mokesčių ir rinkliavų. Karaliui buvo draudžiama be seimo nutarimo uždėti kokius nors naujus mokesčius ar rinkliavas, taip pat įvesdinėti naujus muitus ar monopolijas. Kaip vėliau matysime, bajorai apskritai vengė bet kurių prievolių valstybei, todėl ir rinkdami karalių jam statė būtiną sąlygą — be pačių bajorų sutikimo neįvesdinėti jokių mokesčių.

Henriko artikulais buvo suvaržyta net karaliaus asmens laisvė. Jam draudžiama vesti ar ką nors nutarti vedybų reikalu be abiejų tautų senatorių žinios. Ir tai nebuvo tuščias reikalavi-

[61] „głowny seymik", *Volumina Legum*, t. II, p. 899.

mas. Tai parodo nors ir tas faktas, jog Steponas Batoras buvo priverstas vesti pasenusią Oną Jogailaitę. Arba, kai į senatą buvo įneštas projektas, pagal kurį Vladislovas Vaza ketino vesti dukterį Reino pfalcgrafo Fridricho, kuris buvo protestantas, tai Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas tiek griežtai pasipriešino, jog karalius turėjo atsisakyti nuo savo sumanymo[62]. Taip pat senatoriai, net vyskupai, vertė Joną Kazimierą vesti savo mirusio brolio Vladislovo žmoną, ir tai taupumo sumetimais, kad nereikėtų išmesti didelių sumų pasiuntiniams siųsti į užsienius ieškoti naujos karalienės, jai sutikti ir ją aprūpinti žemėmis, nes tai visa sudarytų didelių išlaidų valstybei ir patiems senatoriams[63].

Paskutinis Henriko artikulų punktas buvo vienas pačių svarbiausių ir karaliui nemaloniausių. Jis juo pasižada visas sąlygas pilnai išlaikyti ir išpildyti, o jei kuo nors nusikalstų prieš teises, laisves, artikulus ir sąlygas, arba jei ko nors neįvykdytų, tada abiejų tautų gyventojus jis atleidžia nuo sau privalomos ištikimybės ir paklusnumo[64]. Šitas artikulas buvo vadinamas *de non praestanda oboedientia.* Jis ypačiai varžė karalių, nes dėl mažiausio kurio nors pažado neįvykdymo jis lengvai galėjo prarasti savo sostą. Turint omenyje, kokie sunkūs reikalavimai būdavo statomi naujai renkamiems valdovams, lengva suprasti, jog bajorams visai nesunku buvo rasti priekabę, esą karalius nevykdo savo kontrakto su šlėkta. O karalius, bijodamas, kad jo sutartis su šlėkta nebūtų nutraukta, turėjo aklai tenkinti visus bajorijos įnorius.

Be šitų bendro pobūdžio sąlygų, virtusių, nelyginant, valstybės konstitucija ir su mažais papildymais statomų visiems naujai renkamiems karaliams[65], kiekvienas kandidatas dar turėdavo prisiekti visą eilę ypatingų sąlygų, statomų specialiai tik jam. Taip Henrikas Valois dar turėjo patvirtinti šitokius asmeninius

---

62 St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1635.III.19.

63 Ten pat, 1649.I.23.

64 „A ieślibyśmy (czego Boże uchoway) co przeciw prawom, wolnościom, artykułom, kondycyom wykroczyli, abo czego nie wypełnili, tedy obywatele Koronne oboyga narodu od posłuszeństwa y wiary Nam powinney wolne czyniemy", *Vol. Leg.,* t. II, p. 901.

65 Ten pat, t. II, p. 902—903, 1097—1201; t. III, p. 762—767; t. IV, p. 193—197 ir kt.

pacta conventa[66]: 1. Išlaikyti amžiną taiką tarp Lietuvos bei Lenkijos ir Prancūzijos ir teikti tarpusavio pagalbą kare pinigais ar kariuomene. 2. Karui su Maskva savo lėšomis pristatyti iš Prancūzijos 4.000 rinktinių pėstininkų. 3. Savo lėšomis įsteigti laivyną. 4. Kuriame nors Prancūzijos uoste Lietuvos ir Lenkijos pirkliams įsteigti kontorą ir leisti jiems Prancūzijoje laisvai prekiauti vietinių pirklių teisėms. 5. Parsivežti iš Prancūzijos 450.000 florenų ir tuos pinigus suvartoti Lietuvos ir Lenkijos reikalams. 6. Tuoj atvykus sumokėti pusę senatorių išlaidų, padarytų valstybės reikalams tarpuvaldžio metu; antrą pusę sumokėti dviejų metų būvyje. 7. Pakelti Krokuvos akademijos mokslo lygį, parsikviečiant gerų profesorių. 8. Iš savo lėšų skirti šimtui bajorų vaikų stipendijų mokytis Paryžiaus ar Krokuvos universitetuose. 9. Neparsivežti jokių kitų svetimšalių, kaip tik reikalingų asmens ir namų patarnavimui, ir tuos pačius vėliau atleisti, užmokėjus jiems algą iš savo lėšų. 10. Nedalyti jokių urėdų ar dvarų svetimšaliams. 11. Patvirtinti visas teises ir privilegijas.

Steponas Batoras papildomai turėjo prisiekti šias asmenines sąlygas[67]: 1. Pilnai saugoti visas teises, laisves ir tai, kas bus senate ir seime nutarta. 2. Savo lėšomis užmokėti valstybės skolas. 3. Atgauti žemes, kurias užėmė Maskva. 4. Palaikyti amžiną taiką su turkais. 5. Sustiprinti visas valstybės sienas nuo priešų. 6. Atsivežti 200.000 florenų valstybės reikalams. 7. Savo pastangomis ir lėšomis išpirkti bajorus, patekusius į rusų nelaisvę. 8. Vesti Oną Jogailaitę. 9. Patvirtinti visas teises, laisves ir privilegijas. 10. Atsivežti 1.000 raitininkų ir 500 pėstininkų. 11. Be senato sutikimo neįvesti į valstybę užsienio kariuomenės pagalbinių būrių.

Zigmantas Vaza taip pat turėjo patvirtinti įvairius asmeninius reikalavimus, rinkimų metu jam pastatytus ir su juo sutartus[68]: 1. Sudaryti su Švedija sąjungą prieš abiejų valstybių priešus. 2. Aprūpinti savo vaikus ne tik iš Lietuvos ir Lenkijos, bet ir iš Švedijos išteklių. 3. Į Švedija vykti tik bajorams sutinkant. 4. Švedų valdomą Livonijos dalį prijungti prie Lietuvos ir Lenkijos. 5. Savo lėšomis įsteigti Lietuvos ir Lenkijos laivyną.

---

[66] Ten pat, t. II, p. 860—862.
[67] Ten pat, p. 895—896.
[68] Ten pat, p. 1097—1205.

6. Švedijos lėšomis aprūpinti Lietuvos ir Lenkijos pilis amunicija. 7. Apmokėti Žygimanto Augusto ir Lietuvos bei Lenkijos skolas. 8. Atiduoti Lietuvai ir Lenkijai karo ginklus, atimtus iš Maskvos. 9. Aprūpinti amunicija savo lėšomis 5 pilis pagal seimo nurodymą. 10. Su savimi atsivežti tik nedaug svetimšalių ir vėliau juos atleisti, sumokėjus jiems algas savo lėšomis; kai taps Švedijos karaliumi, neleisti į Lietuvą ir Lenkiją atvykstantiems švedų senatoriams kištis į Lietuvos ir Lenkijos reikalus. 11. Asmens sargybą laikyti tik iš Lietuvos ir Lenkijos piliečių. 12. Nedalyti svetimšaliams jokių turtų ir urėdų. 13. Rūpintis kariuomenei sumokėti skolas, užsilikusias nuo Stepono Batoro laikų. 14. Griežtai išlaikyti taiką tarp įvairių tikybų. 15. Sumokėti įvairiems asmenims išlaidas, padarytas valstybės reikalais tarpuvaldžio metu. 16. Išlaikyti, saugoti ir plėsti visas teises, laisves, imunitetus, privilegijas, įstatymus, sąlygas ir viską, kas liečia laisves ir teises.

Vladislovas Vaza tarp kitų įvairių dalykų dar papildomai pažadėjo[69]: 1. Nuraminti ginčus tarp unitų ir graikų katalikų. 2. Įkurti karo mokyklą. 3. Paskirti artilerininkus Lietuvos ir Lenkijos patrankoms prižiūrėti. 4. Atnaujinti sutartis ir taikas su kaimynais ir stengtis palaikyti taiką. 5. Sugrąžinti nuo valstybės atplėštus kraštus. 6. Išsirūpinti, kad karaliaus broliai prisiektų ištikimybę valstybei. 7. Be valstybės sutikimo neįvesti jokių svetimšalių kariuomenių dalinių ir jokio ofenzyvinio karo nepradėti. 8. Pastatyti Lietuvos ir Lenkijos pasieniuose 4 pilis. 9. Neprileisti svetimšalių į patarėjus ir nedalinti jiems jokių urėdų ir seniūnijų. 10. Išlaikyti savo lėšomis karališkai garbei praderamą dvarą; asmens gvardiją laikyti tik iš Lietuvos ir Lenkijos piliečių; tos gvardijos vadas turi būti lenkas arba lietuvis ir prisiekti ne tik karaliui, bet ir visai valstybei[70]. 11. Nedauginti ekonomijų be ypatingo seimo pritarimo. 12. Niekam neduoti dviejų urėdų. 13. Vakansus, atsiradusius seimui neposėdžiaujant, išdalyti vėliausiai per 6 savaites, o atsiradusius seimų metu — jų pradžioje. 14. Sutvarkyti raitąją ir pėsčiąją kariuomenę ir pasirūpinti, kad ji daugiau nebespaustų ir nebeplėštų

---

[69] Ten pat, t. III, p. 762—767.

[70] Vėliau buvo nustatyta, kad karalius savo gvardijoj gali laikyti ne daugiau kaip 800 vietinių raitelių, Vol. Leg., t. IV, p. 85. Matyti, bijotasi, kad gvardija nepadėtų karaliui įsistiprinti ir suvaržyti bajorų laisvę.

žmonių. 15. Stengtis užmokėti visas skolas. 16. Pasirūpinti įkurti laivyną. 17. Panaikinti lenkų ir rusų žemėse padūmės ir arklo mokestį. 18. Visas exorbitancijas (t. y. nukrypimus nuo teisės) savo orbiton grąžinti. 19. Visas teises ir laisves pilnai išlaikyti.

Jonas Kazimieras irgi prisiekė visą eilę ypatingų asmeninių reikalavimų[71]. Jie buvo tokie: 1. Nuraminti ginčus ir skriaudas, kilusias tarp graikų katalikų ir unitų. 2. Iš karališkų dvarų pajamų aprūpinti valstybę karo amunicija, būtent, salietra, rūda, paraku, kulkomis, patrankomis ir kt. 3. Įsteigti ir pastatyti Lvove karo mokyklą. 4. Išlaikyti taikas ir sutartis su užsieniais. 5. Atvaduoti nuo valstybės atplėštas žemes. 6. Tvarkingai užlaikyti pinigų kalyklas. 7. Be valstybės žinios ir pritarimo neįvesti svetimšalių kariuomenės ir nevesti ofenzyvinių karų; taip pat be valstybės žinios neišvesti kariuomenės į užsienį. 8. Nelaikyti savo patarėjais svetimšalių ir nedalyti jiems jokių dignitorijų, seniūnijų, tenutų ir urėdų. 9. Išlaikyti karaliaus garbei pritderamą dvarą iš vietinių žmonių; taip pat iš vietinių žmonių turi būti laikoma karaliaus gvardija ir jos vadai. 10. Jei tektų vesti, tai tik pagal senato patarimą; jei tektų vesti svetimšalę, tai prie jos laikyti svetimšalių ne daugiau ir ne ilgiau, kiek leis senatas. 11. Nedauginti ekonomijų skaičiaus. 12. Neduoti vienam asmeniui kelių urėdų. 13. Laiku išdalyti vakansus. 14. Sutvarkyti raitųjų ir pėsčiųjų kariuomenę ir neleisti jai sauvaliauti. 15. Tėvo paimtus iš iždo kleinotus sugrąžinti į iždą ir jų skaičiaus nemažinti. 16. Apmokėti visas valstybės skolas. 17. Įsteigti laivyną. 18. Atitaisyti exorbitancijas. 19. Patvirtinti visų ir visas teises ir laisves.

Iš visų tų punktų matome, kokio pobūdžio sąlygas, bajorų statytas, turėdavo patvirtinti naujai renkami karaliai. Jie jas prisiekdavo prieš vainikavimą[72] ir po to dar raštu patvirtindavo savo priesaiką[73]. Tik tada bajorai karalių vainikuodavo ir pripažindavo savo valdovu, iš anksto apsirūpinę rašytinėmis ir žodinėmis karaliaus priesaikomis bei savo laisvių garantijomis. Bijodami, kad karalius jų neapgautų, jie į priesaikos formulę įrašy-

---

[71] Ten pat, t. IV, p. 193—197.

[72] Ten pat, t. II, p. 863—864; t. III, p. 778—779; t. IV, p. 258—259 ir kt. Čart. Arch., Ms. 328, p. 115—116.

[73] Ten pat, t. II, p. 1202—1205; t. III, p. 779—783; t. IV, p. 259—264.

davo ir visų anksčiau buvusių karalių vardus, suteikusių jiems privilegijas, stropiai žiūrėdami, kad kokia nors jų laisvių ir teisių formulė ar žodelis nebūtų praleistas[74] ir kad dėl to vėliau karalius negalėtų išsisukinėti to neprisiekęs. Kiekvienoje priesaikoje dar būdavo pakartojamas artikulas *de non praestanda oboedientia*[75], kuriuo bajorai buvo atleidžiami nuo paklusnumo ir ištikimybės karaliui, jei jis bent mažiausios savo priesaikos dalies nevykdytų.

Peržiūrėję bajorų kontraktus su didžiuoju kunigaikščiu, matome, kokią silpną padėtį valdovas užėmė valstybėje. Jis buvo, nelyginant, bajorų samdinys, su kuriuo jie galėjo daryti ką norėdami. Savo sutartyje su bajorais jis žada ne tik valstybinius reikalus, bet beveik viską atlikti savo lėšomis, užsideda ant savęs įvairiausių prievolių, duoda bajorams daugybę pažadų, bet pats beveik jokių teisių ir nieko negauna. Jam lieka tik garbė būti Lietuvos ir Lenkijos valdovu, reprezentacija, teisė dalyti seniūnijas ir urėdus, bet ir čia, kaip vėliau matysime, jis negali laisvai

---

[74] 1633.II.6. Vladislovo Vazos priesaikoje skaitome: „*Omnia jura, libertates, immunitates, privilegia publica et privata, juri communi utriusque gentis et libertatibus non contraria, ecclesiasticas et saeculares, Ecclesijs Catholicis Romanis, Principibus, Baronibus, nobilibus, civibus, incolis, et quibuslibet personis, cujuscunque status et conditionis existen: per Divos Praedecessores Meos Reges et quoscunque Principes Regni Poloniae et Magni Duc. Lit. praesertim vero Casimirum antiqvum, Ludovicum Loiz nuncupatum, Vladislaum Primum Jagellonem dictum, Patremque ejus Vitoldum, M. L. Ducem, Ladislaum Secundum Jagellonis Filium, Casimirum Tertium Jagellonidem, Joanem Albertum, Alexandrum, Sigismundum Primum, Sigismundum Secundum Augustum, Henricum, Stephanum, Sigismundum Tertium piae memoriae Parentem nostrum, Reges Poloniae, et Magnos Duces Lithvaniae, juste et legitime datas, concessas, emanatas et donatas, ab omnibusque Ordinibus tempore Iterregni statutas atque sancitas, Mihi oblatas, tum pacta conventa per Oratores Meos, cum Ordinibus Regni et M.D.Lit. inita, manutenebo, observabo, custodiam, et adimplebo, in omnibus conditionibus, articulis et punctis in eisdem expressis*", — Vol. Leg., t. III, p. 778—779. Tokia pat priesaika buvo duota Jono Kazimiero 1649.I.17, ten pat, t. IV, p. 258—259.

[75] 1649.I.17. Jono Kazimiero priesaikoje skaitome: „*et si, quod absit, in aliquibus juramentum Meum violavero, nullam Mihi incolae Regni, omniumque Dominiorum uniuscujusque gentis, obedientiam praestare debebunt, imo ipso facto eos ab omni fide, obedientia Regi debita, liberos facio*", — Vol. Leg., t. IV, p. 259; taip pat 1633.II.6. Vladislovo Vazos priesaikoje, ten pat, t. III, p. 779.

elgtis pagal savo norą, bet turi atsižvelgti į senatorių patarimus. Šiaip viskas, ir įstatymų leidimas, ir vykdymas, ir teismas, ir vidaus bei užsienio politika buvo pačių bajorų rankose. Net asmeninis valdovo gyvenimas buvo tiek suvaržytas, jog jis pats savo nuožiūra negalėjo vesti, išvažiuoti į užsienį ir kt. Tam buvo reikalingas bent senatorių pritarimas. 1669 m. seimo konstitucija nustatė, kad karalienė būtinai turi būti katalikė, o jei ji būtų nekatalikė, tai tol jos nevainikuoti, kol ji priims katalikybę[76]. Kiekvienu atveju karalienei buvo draudžiama maišytis „*in negotia status*" (į valstybės reikalus)[77]. Kai po savo tėvo mirties Zigmantas Vaza norėjo išvažiuoti į Švediją sutvarkyti savo reikalų, 1593 m. seime bajorai karštai ir triukšmingai svarstė, ar jam tai leisti, ar ne. Jie tol priešinosi, kol Zigmantas Vaza raštu garantavo, jog greit grįš ir tada jau pastoviai gyvens Lietuvoj ir Lenkijoj[78]. Kai 1638 m. rugpiūčio mėn. Vladislovas Vaza su žmona „bez konsensu Rzeczypospolitey" (be valstybės pritarimo) išvažiavo į Vieną ir už jos į vieną kurortą pasigydyti, šita jo kelionė labai nepatiko bajorams, kaip niekad negirdėtas dalykas. Todėl 1639. X. seime bajorai tą įvykį iškėlė kaip exorbitanciją ir visą savaitę dėl to gaišino laiką[79]. Kadangi šis seimas nutrūko, tai klausimas vėliau vėl buvo svarstomas, ir 1641 m. seime teko išleisti net konstitucija, draudžianti karaliams be seimo sutikimo išvažiuoti į užsienį[80].

Valstybės viduje kiekvieną karaliaus žingsnį sekė bajorų pristatyti sargai, — senatoriai, — be kurių žinios ir patarimo karalius nieko negalėjo atlikti. Karaliaus teisės buvo tiek siauros, jog valstybė iš tikro buvo tik aristokratinė respublika (ji ir vadinosi Rzeczpospolita), nors ir su renkamu karaliumi priešakyje, kurio uždavinys — savo lėšomis ginti valstybę ir saugoti bajorų laisves ir teises ir dar labiau jas plėsti.

Karalius turėjo išgyventi iš savo atsivežtų iš užsienio pinigų ir iš pajamų, gaunamų iš ekonomijų. Ekonomijos — tai buvo valstybiniai dvarai, kurių pajamos skiriamos „karaliaus stalui" išlaikyti, — karaliaus šeimai ir įvairiems valstybės reikalams,

---

76 *Vol. Leg.*, t. V, p. 13.
77 Ten pat, t. V, p. 14.
78 Siarczyński, Obraz wieku Zygm. III, Obraz Stanu, t. I, p. 230.
79 K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 6—7.
80 *Vol. Leg.*, t. IV, p. 4.

kuriuos karalius buvo apsiėmęs atlikti savo lėšomis. 1589 m. seimo konstitucija ekonomijomis Lietuvoje buvo paskirti didžiuliai Šiaulių, Alytaus, Gardino, Mogiliavo ir Lietuvos Brastos bei Kobrino dvarai su kaimais ir savo apylinkėmis[81]. Kaip matėme, į *pacta conventa* būdavo įrašoma, kad ekonomijos nebūtų didinamos ir dauginamos. Matyti, bajorai bijojo, kad karaliaus pajamos nedidėtų, kurias vėliau galėtų suvartoti savo valdžiai stiprinti.

Kalbėdami apie Lietuvos urėdus, vėliau matysime, kad bajorai griežtai saugodavo, jog karalius nedelsdamas išdalytų bajorams seniūnijas (t. y. valstybinius dvarus), kai tik mirdavo seniūnijų valdytojai ar laikytojai. Čia bajorų norėta, kad karalius, ilgiau neskirdamas seniūno, pats sau tų seniūnijų nepasilaikytų ir jų pajamomis nesinaudotų. Tokių atsitikimų galėjo pasitaikyti, nes 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje atstovams į seimą randame įgaliojimą stropiai žiūrėti, kad karališki „stalo dvarai" nebūtų dauginami ir kad nebūtų daromos įvairios nuomos sutartys „stalo" naudai ir valstybės nenaudai[82].

Tokiu būdu karaliui pragyventi ir savo reikalus tenkinti teko iš pajamų, gaunamų iš nuolatinių apriboto skaičiaus valstybinių dvarų, tik tam reikalui skirtų. Karalienės būdavo aprūpinamos kitokiu būdu. Bajorai seime paskirdavo specialiai kiekvienai karalienei kai kurių valstybinių dvarų - seniūnijų pajamas[83]. Tas pajamas karalienė ir galėjo vartoti savo reikalams. Taip pat būdavo aprūpinami ir karalių vaikai. Jiems irgi specialiai buvo paskiriamos pajamos iš kai kurių seniūnijų[84]. Karaliaus šeima kitą kartą galėjo turėti ir ypatingų pajamų šaltinių. Taip 1631 m. karalaitis Vladislovas pažadėjo savo lėšomis iškasti perkasą tarp Neries ir Berezinos ir tuo būdu vandens keliu sujungti Baltijos Jūrą su Juodąja. Už tai jam žadėta leisti imti muitas tose upėse nuo praplaukiančių laivų, ligi išrinks išleistą sumą[85].

---

81 Ten pat, t. II, p. 1286.

82 Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 21.

83 *Vol. Leg.*, t. II, p. 880, 923, 1022, 1402, 1605; III, p. 668, 926; IV, p. 90, 104.

84 Ten pat, t. III, p. 368, 370, 495, 668, 734, 764, 792, 853; t. IV, p. 4, 5.

85 Popiežiaus nuncijaus Honorato Visconti reliacija kardinolui de Torres, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 181.

Nors bajorai karaliams labai maža teisių tesuteikdavo, bet reikalavimus jam statydavo labai didelius. Tie reikalavimai buvo statomi ne vien tarpuvaldžio metu sudarant sutartį, bet ir šiaip valdymo metu. Nagrinėdami anų laikų seimus, matysime tas begales privatinių ir viešųjų peticijų, kurios būdavo pateikiamos karaliui. Vieši ir privatūs reikalavimai jam būdavo statomi kiekviena proga. Atrodo, kad bajorai į valdovą žiūrėjo kaip į kokį tarną, privalantį jiems viską padaryti. Apiplėš karo metu priešas kur bajorų žemes arba saviškė kariuomenė, negaudama atlyginimo, nuniokos dvarus, tuoj tos apylinkės bajorai ir kreipiasi į karalių: Maloningasis Mūsų Pone, gink mus, negana to, ir atlygink mums nuostolius, tartum karalius būtų kaltas dėl anarchijos. Arba iš senumo sugriuvo ar sudegė kur kokia pilis, ir vėl bajorai kreipiasi: Karaliau, atstatyk ją savo lėšomis ir aprūpink ginklais bei žmonėmis, nes ta pilis mums labai svarbi, o juk per vainikavimą prisiekei mus ginti. Arba siaučia kur apylinkėje plėšikai arba sauvaliauja patys bajorai banitos, ir apylinkės bajorai vėl kreipiasi į karalių: Valdove, nebegalime gyventi, gelbėk mus, atsiųsk žmonių jiems sugauti, nes kitaip nebeklausysime Tavęs.

Kaip matyti iš privatinių laiškų ir iš seimelių instrukcijų, į karalių bajorų kreipiamasi be galo, tartum jis vienas viską privalėtų ir galėtų daryti. Štai keli būdingesni pavyzdžiai tiems bajorų santykiams su didžiuoju kunigaikščiu. 1606. VIII. 23 Upytės rokošinio seimelio instrukcijoje, duotoje pavieto atstovams į rokošą, reikalaujama, kad didysis kunigaikštis asmeniškai kas treti metai apvažinėtų Lietuvos valstybės sienas ir tuo būdu pats, bet ne per komisijas, vietoje apžiūrėtų pilis, kurias pagal *pacta conventa* savo lėšomis turi išlaikyti[86]. 1607. III. 26 Vitebsko seimelis įgalioja savo atstovus seime reikalauti, kad didysis kunigaikštis pataisytų apgriuvusią Vitebsko pilį[87]. Tos pačios dienos Ašmenos seimelio instrukcijoje prašoma, kad karalius remontuotų to pavieto pilis[88]. 1611. VIII. 19 Polocko seimelio instrukcijoje atstovams į seimą skaitome, kad Polocko pilies mūrai visai sugriuvę. Polocko pavieto bajorai reikalauja, kad

---

86 Čart. Arch., Ms. 2244, dok. 27.

87 Ten pat, Teka Nar. 103, dok. 27.

88 Ten pat.

didysis kunigaikštis greičiau remontuotų pilį ir nebeatidėliotų savo pažadų, duotų jau 1607 m. Jie prašo taip pat parūpinti piliai patrankų, šautuvų, parako, šovinių ir švino, nes jei kas ir buvo pilyje iš ankstyvesnių laikų, tai to jau nebėra, kadangi viskas suvartota Smolensko ir Livonijos kare[89]. 1614. IX. 10 Žemaičių seimelio instrukcijoje, duotoje pasiuntiniams į generalinį suvažiavimą Vilniuje, prašoma, kad valdovas pataisytų ir aprūpintų amunicija Livonijos pilis, kurios esančios apgriuvusios ir kurių sargybos visai neturinčios ginklų[90]. 1614. X. 1 Lietuvos bajorai Vilniaus generalinio suvažiavimo nutarimuose taip pat prašo karalių kuo greičiausiai savo lėšomis atstatyti sudegusią Vitebsko pilį ir aprūpinti ją amunicija bei sargyba[91]. 1653. XII. 31 Volkovisko pavieto bajorai savo instrukcijoje, duotoje atstovams į seimą, reikalauja iš karaliaus, kad jis tą pavietą gintų nuo kazokų, primindami jam jo „karališką prievolę", t. y. jo priesaiką vainikavimo metu[92].

1591. V. 13 Naugarduko seimelio instrukcijoje aiškiai išsireiškiama, kad karalius privaląs bajorus ginti ne tik nuo išorės, bet ir nuo vidaus priešų[93]. Šiuo atžvilgiu ypač įdomią instrukciją savo atstovams į 1615. II. 12 seimą davė to paties Naugarduko seimelio bajorai. Jie kaltino karalių įžeidus ir sulaužius įvairias bajoriškas teises ir laisves ir pareiškė: „Jo Karališkos Malonybės valdžios ir aukštos vietos prievolė yra mus namie ginti ne tik nuo išorinių, bet ir vidinių skriaudų ir užpuolimų. Taip įsigalėjo kažkokie sauvaliautojai, kad jie, sutrypę mūsų teises ir laisves, tuo niekindami Jūsų Karališkosios Malonybės Didybę, vykdo mūsų tėvynėje didelius ir negirdėtus nusikaltimus... Prašyti Jo Karališkos Malonybės, kad jis senus įstatymus vykdytų, mus gindamas ir užkirsdamas pasikėsinimus, bet ne mums patiems liepdamas naikinti juos (t. y. sauvaliautojus), jau gerai apsiginklavusius"[94]. Tokį keistą reikalavimą bajorai stato karaliui, tartum jo prievolė būtų gaudyti kur pasirodžiusius plėšikus.

---

[89] Ten pat, Teka Nar. 106, dok. 35.

[90] Ten pat, Teka Nar. 108, dok. 219.

[91] Ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225.

[92] Ten pat, Teka Nar. 147, dok. 59.

[93] Ten pat, Teka Nar. 94, dok. 118.

[94] „Powinność to iest władzy, y Dostoieństwa JEgo Królewskiey Mości Nietylko od Postronnych, ale y Domowych gwałtów, najazdów nas Doma bro-

1614. II. 26 Oršos pavieto seimelis pasiuntė Oršos stalininką Mikalojų Bojarinskį pas karalių su skundu, esą algos negavę kareiviai apleido pasienį, o įsiveržusi Maskvos kariuomenė naikina ir niokoja pavietą. Be šiaip bajorų, skundą pasirašė ir žymūs didikai, kaip Trakų vaivada Aleksandras Katkevičius, Vilniaus kaštelionas Jeronimas Katkevičius, Lietuvos etmonas Jonas Karolis Katkevičius, Oršos seniūnas Aleksandras Sapiega ir kt. Jie kartu su kitais bajorais karaliui naiviai prikaišioja, kam jis neginąs to pavieto nuo priešų ir nesirūpinąs jo ginti, neva teisindamasis, esą jam bajorai surišę rankas (t. y. per *pacta conventa* ir kitokiais būdais jo galią suvaržę): „Jūsų Karališkoji Malonybe nurodei savo rankas esant surištas, mus gelbėti negali ir apskritai liepi mums patiems savimi rūpintis". Toliau prikaišioja bajorai, esą karalius savo priesaikos nesilaikąs, ir net graso jam: „Prisimink savo karališkąją priesaiką mus gelbėti ir mumis rūpintis, kad mes Dievo keršto nesišauktume. Išlaikyk mums, Jūsų Karališkoji Malonybe, taiką pasienyje, kad priešas mus daugiau nebeniokotų, mus, mūsų žmonas ir vaikus grobiu nebeimtų, kad Jūsų Karališkoji Malonybė nerodytumei priešui mus tokius esant, tartum mes būtume be valdovo, tartum nebūtų kam mūsų ginti"[95].

Šitas atsitikimas aiškiai rodo, kokius reikalavimus bajorai teikė karaliams ir nematė, jog čia patys kalti, nes, neleisdami

---

nić. Wzieła jakaś swawola takową górę, że podeptawszy Prawa, y Wolnosci Nasze, zniewazaiąc wtym dostojeństwo Waszey Królewskiey Mości, wielkie, niesłychane zbrodnie po Oyczyznie naszey wypełniaią, są otym Prawa zwyczayne dawne, bywało oto dosyć wrzawy, za Xiążąt, Królów Korony Polskiey, (bo inaczey o takowych rozumieć niemozemy, y zwać inaczey, Jedno jak przedtym onich y rozumiano, y mianowano). Prosic Królewskiey JEgo Mości aby temu Prawu staremu dosyć czynił, broniąc nas, y początkòm zabiegaiąc, a nie nam Samym kazać Onych znosić, już dobrze uzbrojonych", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 109, dok. 8.

95 „W. K. Mość ukazałeś sobie ręce związane, ratować nas nie możesz, y owszem nam samym o sobie myslić ukazuiesz", „wspomniey na przysięgę Swą Pańską, abyś nas ratował, abyś o nas przemyslał, iakobyśmy o pomstę do Boga nie wołali. Zachoway nam W. K. Mość pokoy granicom, iakoby się więcey nieprzyiaciel nad nami nie pastwił, nas, Żon, dzieci naszych *in praedam* nie brał, iakobyśmy nas W. K. Mość nieprzyiacielowi za takich niepodawał, żechmy bez Pana, a nie masz ktoby nas bronił", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 108, dok. 173; kitas to paties skundo nuorašas t e n p a t, Ms. 360, dok. 16.

sustiprinti vykdomosios valdžios ir per *pacta conventa* suvaržydami karaliaus galią, iš anksto pakirsdavo bet kurį karaliaus veikimą, ypačiai karo metu. Karalius be seimo nutarimo negalėjo nė žingsnio padaryti karo dalykuose, o bajorai seimuose, kaip vėliau matysime, ypačiai vilkino nutarimus karo reikalais, nenorėdami apsidėti mokesčiais ir vengdami kokio nors nutarimo, kuriuo remdamasis karalius galėtų kiek savarankiškiau veikti. Ir šį kartą didysis kunigaikštis per savo įgaliotinį visai teisingai atsakė į Oršos bajorų priekaištus: „Kuo kaltas valdovas, jei seimo nutarimas neleidžia pulti priešo, bet liepia karą baigti sutartimis", „kuo kaltas valdovas, kad jis atvirai parodė savo surištas rankas tiems, kurie prašėsi jo pagalbos"[96]. Toliau didysis kunigaikštis sakosi norėjęs ofenzyviniu karu sumušti priešą jo paties lizde, bet seimas tai uždraudęs ir jam laisvės veikti nedavęs. Taigi ne jo kaltė esanti, jog jis privaląs skųstis neturįs laisvės. Dėl viso to reikią kaltinti mūsų laisvių perteklių („zbytek wolnoscy y swobod naszych") ir netvarkingus seimus[97].

Oršos pavieto bajorų skundas ir didžiojo kunigaikščio atsakymas yra tipingas bajorų santykių su didžiuoju kunigaikščiu pavyzdys. Patys *pacta conventa* dažnai būdavo neįvykdomi, o kandidatai į sostą turėdavo pakankamai lanksčios sąžinės juos prisiekti. Kai bajorai vėliau prikaišiodavo jiems, kam jie nevykdo savo pažadų, tai šie rasdavo labai lengvą pasiteisinimą, — nieko negalį padaryti, nes patys bajorai supančioję jų rankas. Ir jei didysis kunigaikštis, nors ir netiesioginiai, pasiūlydavo bajorams atrišti savo rankas, tai to ir pakakdavo, — bajorai tuoj nurimdavo. Panaikinti didžiojo kunigaikščio varžtus, atrišti jam rankas — ano meto bajorų supratimu — buvo visai negalimas dalykas. Kaip vėliau matysime, bajorai bevelijo viską kęsti, kad tik nereikėtų praplėsti valdovo galios, nes tai būtų žingsnis prie *absoliutum dominium*.

Absoliučios valdžios baubas pakirsdavo valstybėje visas kūrybines jėgas ir laikė kraštą stagnacijoje. Pagal anų laikų bajorų pasaulėžiūrą, geriau tebūnie netvarka, anarchija, *nihil*

---

[96] „Co winen Pan że Seymowy edict infestować nieprzyiaciela niekazał, ale tractatami konczyc sprawę", „co winen Pan kiedy *confidenter* zwiazane sobie ręnce przod tymi pokazał, ktory sie od onego domagali ratunku", Čart. Arch., Ms. 360, dok. 16.

[97] Ten pat.

novi, bet už tai teišlieka mistiška „aukso laisvė", negu vykdomosios, ypačiai didžiojo kunigaikščio valdžios sutvirtėjimas. Ir iš tikro bajorai kuo stropiausiai saugojo, kad didysis kunigaikštis nė piršto nepajudintų, kad nebūtų nė mažiausio įtarimo jį siekiant *absolutum dominium*. Tais sumetimais beveik kiekviename seime būdavo iškeliama daugybė exorbitancijų. Tai buvo įvairūs būti ir prasimanyti didžiojo kunigaikščio nusikaltimai bajorams, kaltinimai, esą jis iškrypęs iš teisės „orbitos", nusidėjęs savo prisiektoms bajorų teisėms ir laisvėms. Beveik kiekvieną seimą didysis kunigaikštis buvo varginamas tokiomis exorbitancijomis ir turėdavo teisintis prieš bajorus bei pažadėti viską grąžinti į savąją orbitą.

Bajorai stropiai sekė valdovo veikimą ir beveik kiekviename seime dėl kokio mažmožio pakeldavo didelį triukšmą. Valdovą vargino jie visokiais menkniekiais ne dėl paties dalyko, bet dėl principo, kad karalius šventai vykdytų savo priesaiką saugoti bajorų teises ir laisves ir kad jis nebandytų stiprinti savo valdžios. 1592 m. įvyko net vadinamasis inkvizicinis seimas, tokį vardą gavęs dėl to, kad didesnė seimo laiko dalis buvo skirta karaliaus nusikaltimams prieš bajorų teises ir laisves kelti ir tyrinėti. Zigmantas Vaza, vos kelerius metus tepabuvęs Lietuvos ir Lenkijos valdovu, čia gavo išgirsti nemaža priekaištų ir karštų žodžių, kokių karaliai nebuvo pratę klausytis užsieniuose. Čia daug kalbėta apie karaliaus nusikaltimus valstybei, iš kurių labiausiai jam buvo prikišami pasikėsinimai į bajorų aukso laisvę, noras stiprinti savo valdžią, slaptos derybos su Habsburgais ir kt.

Priekaištų, daromų didiesiems kunigaikščiams, seimuose susirinkdavo gana daug. Naugarduko seimelio atstovai į 1615. II. 12 seimą iš savo „brolių" instrukcijoje gavo įgaliojimų karaliui pateikti ir reikalauti atitaisyti 9 bajorų laisvių, teisių ir privilegijų įžeidimus, kuriuos padaręs karalius („urazy o Swobodach, Wolnosciach, y Prawiech Naszych")[98]. 1626 m. seime karaliui buvo pateiktos irgi 9 exorbitancijos[99]. 1625 m. seime, kurio maršalka buvo Lietuvos raštininkas Sokolinskis, karaliui buvo paduota 10 exorbitancijų *(„in minore numerum redac-*

---

[98] Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 8.

[99] Dyaryusz seymowe 1626, Čart. Arch., Ms, 354, p. 78—83.

ta")[100]. 1620 m. jau pačioje seimo pradžioje iš karaliaus reikalauta išdalyti vakansus ir ta pačia proga iškelta keliosdešimt jo nusižengimų — exorbitancijų[101]. Taip pat kelios dešimtys *gravamina* jam buvo iškelta ir 1606 m. seime[102]. 1623. I. 24 seime karaliui raštu buvo įteiktas 41 jo nukrypimas nuo teisių, pažeidęs bajorų laisves, privilegijas ir teises, paties karaliaus ir jo pirmtakų prisiektas („exorbitancye te ktore rozumiemy że *afficiunt libertates et immunitates nostras* y Prawa tak od Przodków WKMci iako od Samego WKMći nam poprzysiężone"); kartu buvo iš jo reikalaujama padaryti satisfakciją visam tam, kas iš savo provėžų išėjo („w tym wszystkim coby z kluby swoiey wypadło skuteczną y rzetelną satisfakcyą")[103]. 1632. VI. 25 konvokacijos seime kiekviena vaivadija paeiliui kėlė karaliaus nusikaltimus teisei ir surinko net 47 exorbitancijas[104]. 1637 m. seime bajorai karaliui padavė irgi kelias dešimtis *postulata,* kuriuos reikalavo įvykdyti[105]. 1606. VIII. 23 tik vieno Upytės pavieto bajorai savo seimelyje išrinktam į rokošą pasiuntiniui įdavė net 50 exorbitancijų, kurias jiems pavedė reikalauti iš karaliaus atitaisyti[106].

Jei pažiūrėsime seimuose karaliui pateikiamų „exorbitancijų", *„gravamina"*, *„postulata"*, „urazy" ir kt. turinio, matysime, kad tai bus viešo ar privataus pobūdžio stambesni ar smulkesni didžiojo kunigaikščio prasilenkimai su teise, su bajorų privilegijomis. 1606. VIII. 23 Upytės pavieto seimelio instrukcijoje iškelti kaltinimai karaliui lietė daugiausia įvairius *pacta conventa* punktus, kuriuos jis visai nepildąs ar nepilnai teįvykdęs. Ypačiai pabrėžiamas laisvos elekcijos principas ir reikalaujama visai nekalbėti apie įpėdinio skyrimą[107]. Kad geriau būtų

---

[100] Dyaryusz seymu 1625, ten pat, p. 49—52.

[101] Dyaryusz seymu 1620, ten pat, Ms. 390.

[102] Seim 1606, ten pat, Ms. 1623, p. 473—491.

[103] Dyaryusz Seymu 1623, ten pat, Ms. 354, p. 16—22.

[104] Diariusz konwokacyj 1632, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 617.

[105] *Postulata* od Izby Poselskiey do J. K. Mci wniesione, Čart. Arch., Teka Nar. 133, dok. 89. Karaliaus atsakymas į tuos reikalavimus ten pat, dok. 91.

[106] Čart. Arch., Ms. 2244, dok. 27.

[107] Ten pat.

galima suprasti bajorų priekaištus valdovui, čia paduodu kai kurių exorbitancijų trumpą turinį. Taip 1623 m. seime karaliui mesti kaltinimai[108] liečia nepilnai vykdomą reikalavimą senatoriams nuolat prie karaliaus gyventi, nepateisinamą kelių urėdų sujungimą vieno asmens rankose (pvz., klausiama, kodėl Minsko vaivadija ir Minsko seniūnija sujungta vienose rankose) ir kt. Karalius klausiamas, kodėl jis pasienyje nestato pilių, kodėl nesunormuojami bajorijos ir dvasininkijos tarpusavio santykiai *(compositio inter status)*, kodėl padauginta Lietuvoje ekonomijų dvarų, kodėl kalami blogi pinigai, kodėl bajorai negauną pagal teisę pakankamai druskos ir kodėl druskos gavimu Varšuvos miestiečiai lyginami su šlėkta, kodėl totoriams nesiunčiamos dovanos, vadinamos „upominki"; kodėl nesutvarkomi kazokai; kodėl miestai nedalyvavo visuotiniame šaukime; kodėl spaudžiami stačiatikiai ir nežiūrima 1607 ir 1620 m. konstitucijų tuo reikalu; kam neteisėtai karaliaus teisme sprendžiamos bajorų bylos dėl dvarų; kodėl skriaudžia bajorus komisijos, turinčios nustatyti sienas tarp bajorų ir valstybės dvarų; kodėl prūsams duodami indigenatai ir kodėl jie nepanaikinami; kam žydai skriaudžia bajorus, rinkdami muitus; kodėl Lietuvos kancleriai, gavę tribunolo nutarimą, neišduoda banicijų; kodėl nevykdomos įvairių metų konstitucijos; kodėl Smolensko pilis neremontuojama ir kt.

Panašios exorbitancijos, kaip 1623 m., buvo iškeltos ir 1625 m. seime[109]: dėl druskos gavimo, dėl blogos monetos, kelių urėdų sujungimo vienose rankose, laisvos elekcijos garantijos, stačiatikių priespaudos, tribunolo dekretų neteisėto panaikinimo ir kt. 1626 m. seime Zigmantas Vaza vėl buvo daugeliu dalykų apkaltintas ir iš jo buvo reikalaujama[110]: kad jis nedaugintų ekonomijų ir atitaisytų bajorų teisių įžeidimą, atšaukdamas vienos ekonomijos atidavimą svetimšaliui; kad, atiduodamas Varmijos vyskupiją savo sūnui Jonui Kazimierui, Zigmantas Vaza garantuotų, jog ateityje nebepasikartos tokie dalykai ir jog vyskupijos daugiau nebebus duodamos karaliaus šeimos nariams. Toliau iš jo buvo reikalaujama, kad nebūtų kaldinami

---

[108] Ten pat, Ms. 354, p. 17—22.

[109] Ten pat, Ms. 354, p. 49—52.

[110] Ten pat, Ms. 354, p. 78—83.

blogi pinigai ir kad tuo reikalu prie Lenkijos iždininko būtų sudaryta komisija iš senato ir seimo atstovų; kad pagal teisę druskos sandėlių valdininkai bajorams pakankamai išdavinėtų druskos; kad Lietuvos Brastoj būtų įsteigtas druskos sukrovimo ir išdavimo punktas („przykomorek"); kad būtų sutvarkyti stačiatikių tikybos reikalai, kurie paprastai daug neramumo įneša į kiekvieną seimą; kad bajorų teisės nebūtų siaurinamos, nes Pinsko valdytoju esąs paskirtas nebajoras; kad karalienė nesistengtų gauti dvarų; kad būtų sunormuoti santykiai tarp dvasininkijos ir bajorijos, kad jau šiame seime būtų pabaigtos Brastos ir Mozyriaus bylos; kad seime ar karaliaus teisme nebūtų kasojami ar mandatais paliečiami Lietuvos ir Lenkijos tribunolų sprendimai, kaip tai įvyko Ašmenos pakamorės byloje su Breslaujos maršalka ir kt.

Didysis kunigaikštis, gavęs seime visą eilę tokių ir panašių priekaištų bei paklausimų, juos apsvarstydavo ir seime papunkčiui atsakydavo arba tik pasiaiškindavo. Jei bajorai būdavo nepatenkinti jo pasiaiškinimu, tada seime būdavo replikojama į karaliaus atsakymą. Po replikų šis vėl aiškindavosi ir stengėsi „exorbitancijas" įvesti į prideramas „orbitas". Jei bajorai dar buvo nepatenkinti, tai jie vėl tarėsi su senatu dėl gauto atsakymo, bet šį kartą jau karaliui nebedalyvaujant *(colloquium rege absente)*. Šitokie pasitarimai be karaliaus šiam pastarajam buvo ypač nemalonūs, ir per juos paprastai vėl buvo atnaujinami seimo reikalavimai, kartais dar griežtesnės formos, kuriuos didysis kunigaikštis daugiausia turėdavo patenkinti, bijodamas, kad bajorai jam nepritaikytų paragrafo *de non praestanda oboedientia*.

Šitokia procedūra — viešo bei privataus pobūdžio priekaištai valdovui ir derybos su juo dėl jų — kartais gana ilgai trukdydavo normalią seimo eigą bei darbą, nes bajorai paprastai kietai laikydavosi savo reikalavimų ir buvo nenuolaidūs, ypačiai karaliui[111]. Nepatenkinti valdovo pasiteisinimu, kitą kartą jie sukeldavo tikrą audrą seime, ir karaliui dėl savo elgesio ar bajorams nepriimtino pasiaiškinimo kartais tekdavo iškęsti tikrą pirtį[112]. Kai 1625 m. seime į įvairias exorbitancijas Zigmantas Vaza atsakė,

---

[111] Dyaryusz Seymu 1623; Dyaryusz seymowe 1626; Čart. Arch., Ms. 354, p. 23—34; 84—98.

[112] Dyaryusz Seymu 1625, ten pat, p. 54—55.

o šiuo atsakymu buvo nepatenkinti kai kurie bajorai, tai Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas pasakė ugningą kalbą prieš karalių, gindamas pažeistas bajorų teises ir laisves. Tarp ko kita jis šaukė, kad kaip *„bonus civis patriae"* (geras tėvynės pilietis) jis ginąs bajorų laisves; kadangi karalius, nežiūrėdamas prašymų, nieko nenorįs daryti bajorų laisvėms ir teisėms apsaugoti, tai jis, Kristupas Radvilas, nieko neleisiąs svarstyti seime, iki bajorų teisėti reikalavimai nebūsią patenkinti; esą būtų valstybės išdavimas nusileisti karaliui ir neginti savo laisvių, šventu protėvių krauju įgytų[113].

Šitoks griežtas exorbitancijų kėlimas, reikalavimas iš valdovo pasiaiškinti ir iš provėžų iškrypusius dalykus grąžinti į savo vietą, toliau valdovo teisinimasis seime ir bajorų reikalavimų tenkinimas, — vis tai būdingi dalykai anų laikų bajorų santykiuose su didžiuoju kunigaikščiu. Vartydami seimų dienoraščius, matome, kad kartais dėl kokio mažmožio bajorai karštai imasi su didžiuoju kunigaikščiu seime, stengdamiesi apginti savo nusistatymą ir bijodami ateičiai sudaryti precedentą valdovo valdžiai stiprinti.

Absolutum dominium bajorams buvo taip baisus dalykas, jog kitą kartą ir dėl nesvarbaus klausimo seime buvo keliamas tikras triukšmas. Taip 1635. III. 17 seime lietuviai buvo nutarę vaivadijose mokesčiais surinktus pinigus panaudoti, mokant algą ne visos valstybės, bet savo vaivadijų kariuomenei. Kai Vladislovas Vaza, stebėdamasis tokiu nutarimu, pareiškė, jog ir jis kariuomenei algos nebemokėsiąs ir jai stovėti savo dvaruose nebeleisiąs, — tai bajorai seime pakėlė visą valandą trukusį aliarmą, esą jau aiškiai jų galvoms gresiąs *absolutum dominium*[114]. Jau kitoje vietoje minėjau, kad kitą kartą dėl menkniekio seime atstovai šaukė beveliją prarasti valdovo malonę, negu savo laisvę, ir diktatorių nesą reikalingi. Kai Vladislovas Vaza 1646 m. buvo sumanęs ofenzyvinį karą prieš turkus, bajorai griežtai užprotestavo, bijodami, kad surinkta kariuomenė nebūtų panaudota prieš jų aukso laisvę. Seime net du mėnesiu buvo triukšmaujama, kam karalius savarankiškai tardamasis su svetimomis valstybėmis rengėsi į karą su Turkija be Lietuvos ir Lenkijos

---

[113] Jo kalba išspausdinta Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 503—506.

[114] *„Alij confuso clamore aperte absolutum dominium imminere ceruicibus congrebantur... Vltra horam strepitus linguarum duraverat"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. III. 17.

žinios ir pritarimo[115]. Jau priešseiminiuose seimeliuose, įvykusiuose 1646. IX. 13, buvo karštai svarstomas šitoks karaliaus nusikaltimas prieš bajorus. Bajorai įvairiuose seimeliuose audringai prikaišiojo karaliui už rengimąsi į karą *„sine scitu et consensu ordinum"* (be luomų žinios ir pritarimo), už svetimšalių kariuomenės samdymą, už samdomųjų laiškų antspaudavimą savo kambariniu antspaudu ir kt. Vilniaus, Trakų, Ukmergės, Gardino, Minsko, Slanimo, Breslaujos, Naugarduko, Lietuvos Brastos pavietų ir Žemaičių seniūnijos bajorai tuose seimeliuose savo atstovams į seimą įdavė tuo reikalu labai griežtų instrukcijų[116]. Dar audringiau pačiame seime karaliui buvo prikaišiojama, kam jis savavališkai savo dvare laikąs ginkluotus svetimšalius, kam jis savavališkai padidinęs gvardiją, be senatorių sutikimo pradėjęs samdyti kariuomenę, be valstybės leidimo darąs sąjungas su kitomis valstybėmis prieš turkus, kam karalius vartojąs privatinį antspaudą viešuose dalykuose, pvz., tada, kai kancleriai atsisaką neteisėtus raštus antspauduoti ir kt. Bajorams seime iškėlus tokią pirtį karaliui, šis pastarasis, bijodamas netekti sosto, turėjo atsisakyti savo plataus sumanymo sudaryti koaliciją prieš turkus, turėjo paleisti jau savo lėšomis susamdytą kariuomenę, o jo gvardija iš 5.000 buvo sumažinta ligi 1.200 žmonių. „Kai šis seimas laimingai užsibaigė", — rašo vienas Lietuvos bajoras, dalyvavęs tame seime, — „lengviau atsidusau, praėjus tokiam dideliam laisvių netekimo ir *absolutum dominium* pavojui"[117]. Lydos pavieto bajorai, 1647. IV. 11 įduodami savo atstovams į kitą seimą instrukciją, įgaliojo juos pareikšti karaliui dėl karo su turkais, kad jis dėl menkos priežasties nelieptų trimituoti į karą, ir, taikydamasis prie valstybės tarybos, apskritai malonėtų vengti ofenzyvinio karo priekabių[118].

---

115 Obuchowicz, Dyaryusz, p. 15—17.

116 Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 103, 112, 113; Teka Nar. 126, dok. 2, 4; Teka Nar. 138, dok. 180, Ms. 375, p. 1095—1098. Kitų seimelių instrukcijų nepavyko rasti, bet, galimas daiktas, jie davė irgi panašius įgaliojimus savo atstovams į 1646 m. seimą.

117 Obuchowicz, Dyaryusz, p. 17. Palygink St. Alb. Radvilo — *Memoriale*, 1646. XII. 6.

118 „aby zlada okazyi na Woynę trąbić niekazał, y Owszem *occasiones belli offensivi* wystrzegaćsię raczył stosuiącsię do Rady Rzeczypospolitey", Čart. Arch., Teka Nar. 141, dok. 16.

Bajorai kiekviena proga šiaušėsi prieš karalių, bijodami jo neribotos valdžios, bet savo dvaruose, nelyginant autarkiškose valstybėlėse, kaip vėliau matysime, jie buvo tikrai absoliutūs viešpačiai, pavojingi kiekvienam, kuris tik drįstų ar pabandytų griauti šitą jų neribotos valdžios principą. „Gimiau laisvas bajoras, nieko nesibijau, net paties karaliaus, kuris man nieko negali padaryti prieš įstatymus" — būdavo dažnas posakis bajorų lūpose, kaip tai tvirtina garsusis to meto pamokslininkas Petras Skarga[119]. Jis pats kitame pamoksle apie savo amžininkus bajorus išsireiškia, kad niekas karaliaus nebebijąs, nei jo teismo, nei kokios bausmės. Kiekvienas apie jį kalbąs, ką norįs; kiekvienas jį mokąs ir norįs būti jo pedagogu. Kas dieną karaliaus valdžia silpnėjanti, o žmonių drąsa ir išdidumas didėją[120]. Skargai, pareiškusiam daug būdingų minčių apie savo laikus, nesunku buvo peikti ir kritikuoti bajorus, kadangi jis pats, kaip jėzuitas, buvo absoliutizmo šalininkas[121]. Bet tuo pačiu, kaip tvirtos karaliaus valdžios gerbėjas, jis buvo tik reta išmintis bajorų visuomenėje.

Absoliutizmo pavojumi buvo galima pakelti tikrą aliarmą valstybėje ir visus bajorus pastatyti ant kojų. Garsusis 1606—1607 m. rokošas ir buvo ne kas kita, kaip viešas bajorų sukilimas prieš karalių, įtartą nevykdant *pacta conventa* ir siekiant patarėjų jėzuitų bei svetimšalių pagalba sustiprinti savo valdžią. Šlėkta ginklu rankoje stojo ginti savo aukso laisvės. Pats Zigmantas Vaza buvo nepopuliarus, kaip svetimšalis, jėzuitų auklėtinis, be to, apsisupęs patarėjais jėzuitais, mėgstąs savo dvare laikyti svetimšalius švedus ir vokiečius. Jau pats jo nepopuliarumas

---

119 Skarga, Kazanie VI sejmowe, p. 334. Petras Skarga, miręs 1612 m., jėzuitas, iš pradžių buvo Vilniaus jėzuitų kolegijos prorektorius, vėliau (1580—1584) pirmasis Vilniaus akademijos rektorius, Vilniaus Katedros ir Šv. Jono bažnyčios garsus pamokslininkas, Zigmanto Vazos išpažintininkas ir pamokslininkas. Jis pagarsėjo savo kontrreformaciniu veikimu ir politiniais pamokslais. Savo politinio turinio pamoksluose jis smerkia bajorų anarchiją, pranašauja valstybės žlugimą, ragina bajorus susiprasti, tvarkyti kraštą ir sustiprinti karaliaus valdžią. Šiuo atžvilgiu labai svarbūs jo pamokslai: Wzywanie do pokvty Obywatelow Korony Polskiey y W. Księstwa Litewskiego, Kraków, 1611, ir Kazania sejmowe, 1597. Baliński, Akademia Wileńska; Enciklopedya powszechna.

120 Skarga, Kazanie Seymowe I, p. 242—243.

121 Tas matyti iš jo paties pamokslų, pav., ten pat, p. 325—344.

statė bajorus nuolatinėn opozicijon prieš jį, ir bajorai saugojo kiekvieną karaliaus žingsnį, kad jis nebūtų pavojingas jų laisvėms. O kai jie pajuto, kad karalius iš tikro ketina stiprinti savo valdžią, tai visa šlėkta sujudo subruzdo dėl savo aukso laisvės likimo. Karalius gi turėjo išdirbęs aiškų planą ir siekė jį įgyvendinti[122]. Vidaus politikoje Zigmantas Vaza norėjo įvesti tikrus, nuolatinius ir seimo nepriklausomus mokesčius, įvesti nuolatinę kariuomenę, aprėžti šlėktos parlamentarizmą ir „*liberum veto*", elekcinį sostą pakeisti paveldimuoju ir galutinai išnaikinti reformaciją Lietuvoj ir Lenkijoj. Užsienio politikoje Zigmantas Vaza siekė atgauti Švedijos sostą ir dėl to sudaryti sąjungą su Habsburgais, kuriems, anot sukilėlių įtarimo, ketino pavesti net Lenkijos regentūrą (tam aiškių ir įtikinamų įrodymų nėra, jei įtarimu nelaikytume derybų su Habsburgais). Rokošo laikotarpio ir to meto įvykių tyrinėtojas Sobieskis teisingai pastebi[123], jog nenuostabu, kad šlėkta stojo kovoti su karaliumi prieš tokius pasikėsinimus į savo laisves, vadovaujama magnatų Zebžidovskio ir Jonušo Radvilo, turėjusių taip pat ir savo asmeninių planų bei nepasitenkinimo priežasčių, nes tokios reformos kartu grėsė ir „karaliukų" — didžiūnų įtakos sumažėjimui. Šlėkta sukilo prieš tokį karaliaus planą, kuris tikrai grėsė panaikinti bajorišką respubliką su renkamuoju karaliumi priešakyje ir ketino įvesti absoliutinę monarchiją. Tačiau nereikia užmiršti, kad rokošas buvo gerokai nudažytas ir religiniu atspalviu, nes disidentai, matydami karaliaus netoleranciją ir pajutę jį norint išnaikinti reformaciją, stojo kovoti ne tik už bajorišką, bet ir už savo tikybinę laisvę.

Bajorų nepasitenkinimas Zigmantu Vaza viešai griežtai pasireiškė ir 1606 m. seime. Jame karaliui buvo patiekti keli „*gravamina*", kuriuose bajorai jam prikaišiojo, esą jis nepildo *pacta conventa,* nesilaiko teisių, surašytų „*in legum volumine*", prie savęs nelaiko senatorių rezidentų, viską savarankiškai sprendžia, didina savo ekonomijas, ilgai laiko vakansus, jų neišdalydamas bajorams, prie savęs laiko svetimšalius ir negina valstybės savo lėšomis[124]. Ypačiai griežti kaltinimai Zigmantui Vazai buvo me-

---

[122] Sobieski, Pamiętny sejm, p. 5—8.

[123] Ten pat.

[124] Ten pat, p. 109—110.

tami dėl nesilaikymo religinės tolerancijos ir dėl katalikų dvasininkų išsišokimų favorizavimo[125]. Karalius seime turėjo net tris kartus teisintis prieš bajorus, pirmą kartą raštu, kitus du — žodžiu, papunkčiui atsakydamas į priekaištus ir peržiūrėdamas *pacta conventa*. Dėl daugelio dalykų jam teko nusileisti bajorams, taip pat pažadėti pilnai išlaikyti religinę toleranciją ir griežtai bausti religinių riaušių kėlėjus[126]. Bet visa tai nesutaikė bajorų su karaliumi, nes katalikų dvasininkai energingai ir griežtai pasipriešino religinei tolerancijai patvirtinti. Jau būtų buvę prieita prie santaikos ir seimas būtų laimingai pasibaigęs, bet visą dalyką sugadino karaliaus patarėjai jėzuitai, ypačiai įtakingas pamokslininkas Petras Skarga, kurių prikalbinėjimo dėka Zigmantas Vaza ir kai kurie seimo atstovai buvo prikalbėti nedaryti jokių nuolaidų disidentams dėl religinės tolerancijos pripažinimo ir dėl tikybinių riaušių kėlėjų baudimo[127]. Dvasininkams jokiu būdu neleidžiant patvirtinti sąžinės laisvės principo, 1606 m. seimas nutrūko, ir taip prasidėjo rokošas, t. y. bajorų sukilimas prieš karalių.

Zigmantas Vaza, prikalbėtas Petro Skargos ir kitų patarėjų jėzuitų, bijodamas nusidėti savo sąžinei, nepatvirtino konstitucijos dėl tumultų, pagal kurią turėjo būti baudžiami be jokių išimčių visi religinių riaušių kėlėjai ir kurstytojai, net ir dvasininkai[129]. Tai ir buvo priekabė rokošui. Bajorai, bijodami prarasti savo aukso laisvę, sukilo prieš karalių. Sukilimui pritarė ir jame gausiai dalyvavo ir lietuviai ir lenkai, be tautybės skirtumo, nes bajoriškos laisvės jiems visiems buvo lygiai brangios. Rokoše gausiai dalyvavo ir didikai, nes Zigmanto Vazos užsimojimai sustiprinti karaliaus valdžią galėjo gerokai aprėžti faktiškąją didikų įtaką valstybėje. Rokošui vadovavo Krokuvos kaštelionas

---

[125] Ten pat, p. 135.

[126] Ten pat, p. 118—122, 132, 202—205.

[127] Ten pat, p. 205—212.

[128] Ten pat, p. 225.

[129] Zigmantas Vaza nepatvirtino konstitucijos dėl tumultų, nes ir Švedijos protestantiškų *pacta conventa* patvirtinimą laikė priežastimi to, jog prarado Švedijos sostą. 1593 m. patvirtindamas Švedijos reikalavimus, jis buvo pripažinęs Švedijoje protestantų tikybą valstybine. Švedų sosto praradimą jis laikė Dievo bausme už „erezijos" patvirtinimą, negalėdamas suprasti, kad sostą prarado kaip tik dėl savo nepopuliarumo ir užsimojimo grąžinti švedus į katalikybę, W. Sobieski, Nienawiść wyznaniowa, p. 121.

Mikalojus Zebždovskis ir Lietuvos taurininkas (podczaszy) Jonušas Radvilas.

Nutrūkus 1606 m. seimui, tais pačiais metais buvo sušauktas bajorų suvažiavimas į Liubliną pasitarti, kurių priemonių griebtis prieš karalių. Šito suvažiavimo maršalka (pirmininku) visų sutartinai buvo išrinktas Lietuvos taurininkas Jonušas Radvilas[130], žymus didikas, bajorų laisvių gynėjas, karštas protestantas, žinomas Zigmanto Vazos asmeninis priešas[131]. Kartu su juo į rokošą stojo nemaža Lietuvos bajorų ir didikų[132]. Lietuvos bajorai, pritardami rokošui, susirinkę į nepaprastus pavietų seimelius, pasiuntė savo atstovus į Liublino suvažiavimą, juos įgaliodami ginti savo bajoriškas teises ir laisves („prawa i wolności naszych szlacheckich")[133] ir skelbti rokošą prieš *„absolutum dominium"*[134].

Skaitydami rokošo metu įvykusių bajorų suvažiavimų dienoraščius ir Lietuvos seimelių instrukcijas, randame, kad tuose suvažiavimuose dalyvavo ir rokošui pritarė bei jį rėmė Vilniaus, Ašmenos, Polocko, Kauno, Upytės, Vitebsko, Pinsko, Trakų, Minsko, Oršos, Naugarduko, Lietuvos Brastos pavietų bajorai[135].

---

[130] *Diarius* ziazdu pod Lublinem 1606, Čart. Arch., Teka Nar. 101, dok. 43; *Diarius* Rokoszowy, Čart. Arch., Ms. 1623, p. 687.

[131] Vėlybesnis Lietuvos kancleris, Stanislovas Albrechtas Radvilas, nurodo, kad rokošą organizuoti Jonušą Radvilą paskatino taip pat ir asmeniniai sumetimai; Zigmantas Vaza jį nuskriaudęs, atimdamas iš jo Dūdų seniūniją ir ją atiduodamas Jonušo Radvilo priešui — Jonui Karoliui Katkevičiui, St. Alb. Radzivilli, *Epitome rerum gestarum, Athenaeum*, III, p. 30.

[132] Kotłubaj, Galerja, p. 157.

[133] Diarius ziazdu pod Lublinem 1606, Čart. Arch., Teka Nar. 101, dok. 43, p. 383.

[134] Ten pat, p. 344. K. Tyszkowski, Odgłosy rokoszowe na Litwie, Ateneum Wileńskie, r. I, 1923, p. 39—57 nepamatuotai bando aiškinti rokošą ir Lietuvos bajorų dalyvavimą jame kaip išdavą privatinių Radvilų ir Katkevičių vaidų, kuriuos rėmė bajorai.

[135] 1606 m. rokošiniame Liublino suvažiavime dalyvavo Vilniaus, Ašmenos, Polocko bajorų atstovai, *Diarius* ziazdu pod Lublinem 1606, Čart. Arch., Teka Nar. 101, dok. 43. Tame pačiame suvažiavime dalyvavo dar Lietuvos Brastos ir Minsko vaivadijų atstovai, pritarę rokošui, taip pat ir Lietuvos maršalka Dorohostaiskis, *Diarius* Rokoszowy, Čart. Arch., Ms. 1623, p. 708, 712—713. 1606. VII. 12 Kauno pavieto bajorai, susirinkę į seimelį Kaune, išrinko savo įgaliotinius Adomą Sumoroką, Kauno žemės teisėją, ir Lukošių Hričiną į rokošą dalyvauti Sandomiro suvažiavime

Pavietų seimelių instrukcijos, įduotos atstovams į rokošo suvažiavimus, buvo skaitlingai bajorų pasirašomos. Taip, pvz.,

---

ir pavieto vardu pareikšti: „Cokolwiek stego Rokoszu ku zatrzymaniu całosci ojczyzny naszey stanie tego wszystkiego spowinnosci dobrych synow poprzeć gotowismy", Kauno seimelio instrukcija, Čart. Arch., Ms. 2244, dok. 25. 1606. VII. 21 Vitebsko vaivadijos seimelis siunčia savo atstovus į rokošą dalyvauti Sandomiro suvažiavime ir visų pavieto bajorų vardu atsiprašo, patys negali atvykti dėl per vėlaus pranešimo ir dėl pavojaus iš Maskvos pusės; dėl to šitokį savo pasielgimą, kad siunčia tik atstovus, bet ne patys visi atvyksta, prašo nelaikyti ir neišaiškinti blogu; atstovams į rokošą suteikia pilną galią tartis, kaip apsaugoti visas teises ir laisves, Vitebsko vaivadijos instrukcija ten pat, Ms. 2244, dok. 26. 1606. VIII. 23 Upytės pavieto bajorai, nors ir pasisako negavę jokių kviečiamųjų universalų iš rokošo vadovybės, tačiau, išgirdę apie Liublino suvažiavimą, patys susirenka į seimelį apsvarstyti susidariusios padėties. Jie pritaria akcijai prieš karalių, kuris nusižengė bajorų laisvėms, tačiau, patys negalėdami visi atvykti į rokošą dėl pavojaus iš Švedų ir Livonijos, jie siunčia į rokošą savo pasiuntinį Joną Rajeckį, kad jis su kitais rokošo dalyviais Upytės pavieto vardu „o naprawie Exorbitancij Vrazow praw y wolnosci naszych obmyszlawał y radził"; be to, Upytės pavieto bajorai dėkoja rokošo dalyviams už jų rūpinimąsi valstybe ir bajorų laisvėmis ir pareiškia visi esą pasiryžę stoti ginti savo teisių ir atvykti, jei tik jų pasiuntinys jiems praneš, jog tai būtų reikalinga. Rajeckis įgaliojamas pranešti, kad visas Upytės pavietas pasiryžęs atvykti į rokošą, kai tik praeis pavojus iš Livonijos. Upytės pavieto bajorai Rajeckiui įteikė net 50 reikalavimų, kuriuos jis turėjo pastatyti karaliui. Tos „exorbitancijos" daugiausia liečia karaliaus nusižengimus ir *pacta conventa* nevykdymą, bet taip pat yra ir privatinių reikalavimų atlyginti iš valstybės iždo įvairiems nusipelniusiems asmenims, Upytės pavieto instrukcija ten pat, Ms. 2244, dok. 27. Kaip matyti iš 1607 m. Pinsko seimelio instrukcijos atstovams į porokošinį seimą, kurioje reikalauja karalių vykdyti visus savo pažadus, Pinsko pavieto bajorai irgi buvo už rokošą, Pinsko seimelio instrukcija ten pat, Teka Nr. 103, dok. 250. Kaip matyti iš Trakų seimelio instrukcijos į 1607 m. seimą, Trakų bajorai buvo rokošo šalininkai. Jie liepia savo atstovams padėkoti karaliui už pažadą atitaisyti visas exorbitancijas, bet kartu pastebi: „postrzegaiąc tego, iako naypilniey, aby Prawa, y wolności Nasze nam od JEgo Krolewskiey Mości raz poprzysiężone wcale bez wszelakiey dyskwizycyi, y ynterpretacyi zostawały". Be to, Trakų bajorai dar stato įvairių reikalavimų karaliui, Trakų seimelio instrukcija ten pat, Teka Nar. 103, dok. 57. 1607. III. 26 Minsko vaivadijos seimelio instrukcijoje dėkojama broliams bajorams, kovojusiems rokoše už bajoriškas laisves. Iš tos instrukcijos matyti, kad minskiečiai irgi buvo pasiuntę savo pasiuntinius į rokošą. Jų pačių siunčiami į 1607 m. susitaikymo seimą atstovai įgaliojami žiūrėti, kad karalius patenkintų visus artikulus, rokošo metu jam pateiktus, Minsko seimelio instrukcija ten pat, Teka Nar. 103, dok. 25. 1607. III. 26 Oršos pavieto seimelis įgalioja atstovus

1606. VII. 21 Kauno pavieto seimelio instrukcijos originale randame net 41 antspaudą ir 27 parašus[136]. 1606. VII. 21 Vi-

---

į pacifikacinį seimą saugoti, kad karalius įvykdytų visus Vislicos suvažiavimo reikalavimus — artikulus ir atitaisytų visas skriaudas, padarytas bajorų teisėms ir laisvėms, Oršos seimelio instrukcija t e n p a t, Teka Nar. 103, dok. 28. 1607. III. 26 Vitebsko seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įpareigojami atidžiai saugoti, kad karalius tesėtų visus savo pažadus rokošininkams, o jei jų nepatvirtintų, tai jokių dalykų seime daugiau nebesvarstyti, Vitebsko seimelio instrukcija t e n p a t, Teka Nar. 103, dok. 27. 1607. III. 26 Ašmenos pavieto seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įgaliojami generaliniame Slanimo seimelyje prieš seimą tartis: „zewszystkiemi Stany o potrzebach Rzeczypospolitey wewszystkim, o Artykulech Ich Msciow od nas także u Wszystkich Woiewodztw, y Powiatów na Seym zleconych do Uspokoienia, y zatrzymania Całości Rzeczypospolitey, wolności Swobod, y Praw, znaszacsię maią"; atstovai įpareigojami reikalauti, kad karalius įvykdytų Sandomiro ir Vislicos artikulus; Ašmenos seimelio instrukcija t e n p a t, Teka Nar. 103, dok. 26. 1607. III. 28 antrasis Oršos seimelis siunčia pasiuntinį „na Rokosz Jędrzejewski" pareikšti, kad pavieto bajorai pasirengę ginti savo teises; jie stebisi, kodėl jiems nebuvo pranešta apie Jendžejevo rokošo šaukimą; Oršos seimelio instrukcija t e n p a t, Teka Nar. 103, dok. 29. 1607. III. 29 Naugarduko seimelis, išgirdęs, kad karalius žada netesėti savo pažadų, taip pat siunčia savo pasiuntinius į Jendžejevo suvažiavimą „dla obmyszlawania y poparcia Praw y wolnosci". Naugarduko bajorai žada padėti sukilėliams prieš karalių ir įgalioja jiems pranešti „gotowosć naszę na zatrzymanie praw y wolnosci miłey oyczyzny naszey". Be to, jie praneša pasiuntę atstovus į pacifikacinį seimą reikalauti iš karaliaus pažadų vykdymo. Jei karalius tų reikalavimų nepatenkintų, įgalioja tuos pačius atstovus vykti pas rokošininkus į Jendžejevą. Sukilimo prieš karalių reikalams Naugarduko bajorai apsideda net viena rinkliava (pobor). Prireikus jie nesigailėsią nė kraujo bajoriškoms laisvėms ginti, Naugarduko seimelio instrukcija t e n p a t, Ms. 2244, dok. 31. 1607. V. 12 į Vilnių buvo suvažiavę įvairių vaivadijų ir pavietų bajorai tribunolo ir teismų reikalais. Išgirdę apie sukilėlių suvažiavimą Jendžejeve, kuris turėjo įvykti prieš tik ką karaliaus sušauktą pacifikacinį seimą, Vilniuje minėtą dieną buvę bajorai susirinko, apsvarstė susidariusią padėtį ir pasiuntė savo pasiuntinius į Jendžejevą, — Vilniaus vicestalininką Samuelį Petkevičių ir Adomą Vnučką. Jiems buvo pavesta padėkoti sukilėliams už rūpinimąsi visų laisvėmis ir jie buvo įgalioti pareikšti: „Oswiadczamy: Gdzieby Jego Kr. Msc. tę sprawę wprolongatią puscił, a praw y wolnosci naszych nam według Artykułow Sandomirskich nie stwierdził, ze my *pro posse nostro* do Jch Msci (t. y. sukilėlių) stawić się chcemy na czas y miesce ktorze od Jch Msci będzie oznaymione, y pospołu z Jch Msciami statecznie poprzeć tego wszytkiego, czego vrazy tey Oyczyzny, całość zadzierzenia praw y wolnosci potrzebuią", Vilniaus bajorų susirinkimo nutarimas t e n p a t, Ms. 2244, dok. 32.

[136] Č a r t. A r c h., Ms. 2244, dok. 25.

tebsko vaivadijos seimelio instrukcijos originalą pasirašė 18 bajorų ir prispaudė dar 13 anstpaudų[137]. 1606. VIII. 23 Upytės seimelio instrukcijos originale randame 17 bajorų antspaudų ir 23 parašus[138]. 1607. II. 29 Naugarduko seimelio instrukcijos originale suskaitome 44 antspaudus ir 46 didikų ir bajorų parašus[139]. 1607. V. 12 atsitiktinio bajorų suvažiavimo Vilniuje nutarimus pasirašė 61 didikas ir bajoras ir savo antspaudus prispaudė 39 bajorai[140]. Apskritai ryškiai pastebima, kad seimelių instrukcijos, duotos atstovams į rokošą, apsčiau pasirašomos, negu šiaip instrukcijos, duodamos atstovams į ordinarinius seimus. Visa tai liudija, kad sukilimo prieš karalių idėja rado plataus atgarsio ir pritarimo Lietuvos bajorų masėje.

Galimas daiktas, jog be aukščiau minėtų vaivadijų ir pavietų taip pat ir kiti seimeliai buvo atsiuntę savo pasiuntinius į rokošą, nors apie tai ir nepavyko aptikti įsakmių žinių. Tačiau klaidinga būtų tvirtinti, jog 1606—1607 m. bajorų sukilimas prieš karalių būtų buvęs visuotinis. Mes gerai žinome, kad prasidėjus ginkluotiems susirėmimams tarp sukilusių bajorų ir karaliaus šalininkų bei kariuomenės, kautynėse abiejose pusėse dalyvavo lietuvių ir lenkų bajorai[141]. Lietuvoje didžiojo kunigaikščio šalininkams vadovavo toks žymus asmuo, kaip Jonas Karolis Katkevičius[142]. Pagaliau, 1607. VII. 6 garsiose Grochovo kautynėse Zigmanto Vazos šalininkams pavyko sumušti rokošininkus. Tas rodo, kad jo šalininkai irgi buvo gausingi. Tačiau aiškios persvaros karalius neturėjo, ir rokošo mintis buvo tiek įsigalėjusi, kad kraštas dar ilgai nenurimo.

---

137 T e n p a t, dok. 26.

138 T e n p a t, dok. 27.

139 T e n p a t, dok. 31.

140 Nutarimų originalas t e n p a t, dok. 32.

141 K o t ł u b a j, Galerja, p. 158—159.

142 Ś l i w i ń s k i, J. K. Chodkiewicz, p. 85. Be to, mes žinome, kad 1606. IX. 23 Naugarduke įvyko atskiras lietuvių seimas, kuriame Leonas Sapiega buvo įgaliotas oficialiai atstovauti karaliui. Tas seimas ragino bajorus nekelti neramumų krašte, nutraukti rokošą ir visą ginčą pavesti spręsti bendram seimui, Сборникъ импер. истор. общества, т. 137, p. 305; A r c h i w u m domu S a p i e h ó w, p. 501. Matyti, tą atskirą Lietuvos suvažiavimą bus sušaukęs pats karalius ar jo šalininkai Lietuvoje. Iš to suvažiavimo nutarimų, prieštaraujančių atskirų Lietuvos seimelių nutarimams, aiškėja, kad tame suvažiavime dalyvavo tik karaliaus šalininkai.

Sujudę kovoti dėl savo laisvės, rokošininkai ir po Grochovo kautynių nenusileido. Jie ir toliau ryžosi kariauti su valdovu. Penktą dieną po Grochovo kautynių rokošo konfederacijos maršalka Jonušas Radvilas paskelbė naują manifestą, kuriame kvietė viso krašto bajorus susirinkti į Varšuvą naujo karaliaus rinkti. Manifeste Lietuvos ir Lenkijos senatorių ir bajorų vardu pareiškiama, jog reikią rinkti naują valdovą, nes „Zigmantas Vaza visą savo 20 metų viešpatavimo laiką ieškojo visokių piktų būdų bajorams išplėšti laisvę"[143]. Ir bajorai, siųsdami atstovus į karaliaus sušauktą 1607 m. pacifikacinį seimą, kuriame jis norėjo susitaikyti su bajorais, kartu siuntė atstovus ir į sukilėlių suvažiavimą, tuo pačiu laiku šaukiamą Jendžejeve[144].

Nepatenkintų bajorų pasipriešinimas Zigmantui Vazai buvo toks didelis, jog šis pastarasis, nežiūrėdamas Grochovo kautynių laimėjimo, vis tik turėjo nusileisti sukilusiems bajorams, bijodamas prarasti sosto. Ir taip po 1606—1607 m. rokošo buvo prieita prie kompromiso. Zigmantas Vaza ir toliau liko Lietuvos ir Lenkijos valdovu, bet turėjo patenkinti bajorų reikalavimus ir pasižadėti niekad nebebandyti stiprinti karaliaus valdžios. Ir iš tikro, tai buvo paskutinis nevykęs bandymas siekti stipresnės valdžios. Daugiau tokių griežtų bandymų jau neberandame ne tik visame Vazų laikotarpyje, bet ir vėliau XVII amž. Zigmantas Vaza atsisakė nuo savo absoliutizmo siekimų ir pasidavė tai gyvenimo srovei, kurioje jį nešė bajorų luominis ir individualinis egoizmas.

Po rokošo susitaikydamas su bajorais, Zigmantas Vaza turėjo pakartotinai prisiekti *pacta conventa,* ypačiai pabrėždamas artikulą *de non praestanda oboedientia.* Buvo išleista speciali seimo konstitucija[145], kurioje buvo smulkiai nustayta, kada ir kaip bajorai gali nutraukti savo kontraktą su karaliumi, kada jie gali jo nebeklausyti. Ši kontrakto su karaliumi nutraukimo tvarka buvo šitokia. Jei karalius laužytų įstatymus arba ką nors prieš teises ir laisves spaustų ir jei tai būtų aiškiai įrodoma, tai kiekvienas

---

143 „Przez te lat 20 iako nam panował wszystkich złych sposobów szukał, aby nas z wolności złupił", 1607. VII. 11 universalas, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 103, dok. 97.

144 Žiūrėk šios dalies 135 išnašą.

145 *Vol. Leg.*, t. II, p. 1638.

apie tai gali pranešti savo apylinkės senatoriui, o šis Gniezno arkivyskupui, kaip primui. Primas pats ar su kitais senatoriais turi priminti karaliui, o šis pastarasis tada privalo atitaisyti kiekvieną nukrypimą nuo teisės. Jei karalius to nepadarytų, tai primas su kitais senatoriais turi antrą kartą įspėti karalių. Ir antram priminimui nepaveikus, visas seimas privalo kreiptis į karalių. Jei ir tada karalius neišpildytų jam pateikto reikalavimo, tada jau įsigalioja artikulas *de non praestanda oboedientia*. Šitokia tvarka atsisakyti nuo paklusnumo karaliui buvo atnaujinta dar 1609 m. seimo konstitucija[146]. Tokiu būdu kiekvienas bajoras, nors ir dėl privatinio menkniekio, galėjo kelti nepasitikėjimo karaliumi klausimą, o karaliaus veikla buvo visai suvaržyta.

1607 m. pacifikaciniame seime Zigmantui Vazai susitaikant su bajorais, dalyvavusiais rokoše, pakartotinai ryškiai buvo pabrėžta, kad karalius negali nieko daryti be senato ir seimo. Atnaujindamas konstituciją dėl 16 senatorių rezidentų, karalius pasižadėjo „*absolute*" nieko nedaryti be senatorių leidimo, o pačią konstituciją atnaujino dėl to, kad patenkintų visų „luomų" reikalavimą ir kad niekam nepaliktų joks skrupulas „*de usurpando absoluto dominio contra leges Regni*" (dėl absoliučios valdžios užgrobimo prieš valstybės įstatymus)[147]. Be to, tame pačiame 1607 m. susitaikymo su bajorais seime karalius dar atskirai buvo priverstas pasižadėti, jog negalvoja ir negalvos apie sosto įpėdinį. Atskira konstitucija jis turėjo garantuoti laisvos elekcijos principą[148]. Jei kas nors nusikalstų prieš tą principą, dar prie karaliaus gyvos galvos galvotų apie jo įpėdinį ar kas kokių pretenzijų reikštų į sostą, tai kiekvienas toks turėjo būti laikomas „*pro hoste patriae*" (tėvynės priešu) ir turėjo būti baudžiamas didžiausia bausme, kaip tėvynės išdavikas.

Apskritai laisvoji elekcija buvo laikoma svarbiausiu aukso laisvės ramsčiu. Bajorai iš savo valdovų reikalaudavo garantuoti laisvą rinkimą ir įpėdinystės teisių išsižadėjimą ne tik tarpuvaldžių metu, sudarydami *pacta conventa*, bet ir šiaip kiekvienai progai pasitaikius. Laisvoji elekcija, nekalbant jau apie *pacta conventa*, karalių pakartotinai buvo patvirtinta dar 1593, 1607,

---

146 Ten pat, t. II, p. 1661.

147 Ten pat, t. II, p. 1598.

148 Ten pat, t. II, p. 1597—1598.

1631, 1662, 1667 ir kt. metais[149]. Pačių bajorų nepaprastas laisvos elekcijos principo vertinimas ir jo svarbumo supratimas vaizdžiai atsispindi seimelių instrukcijose. 1648. VI. 25 Upytės seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams į konvokacinį seimą, skaitome: „Laisva valdovo elekcija yra visų mūsų teisių ir laisvių siela"[150]. 1587. IX. 10 Lietuvos Brastos seimelio nutarimuose randame, kad patys bajorai susivažiavę rūpinsis ir tarsis savo krašto reikalais, „jei tik koks pasikėsinimas įvyktų į laisvą valdovo rinkimą"[151]. 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje bajorai pareiškia, kad ne tik priešinga teisėms ir laisvėms, bet ir baisus dalykas esąs tartis apie naujo valdovo rinkimą prie karaliaus gyvos galvos[152]. Į 1615. II. 12 seimą Naugarduko seimelio instrukcijoje paduodami keli „urazy o Swobodach, Wolnosciah, y Prawiech Naszych". Tarp kita ko čia nusiskundžiama, esą atsiradę tokių, kurie gudraudami drįsta galvoti apie sosto įpėdinį, nes Lietuva neva esanti valdovo *„haereditarium"*. Todėl Naugarduko pavieto bajorai reikalauja prieš tokius imtis griežtų priemonių ir išleisti aštrius įstatymus, kad niekas nebedrįstų galvoti apie sosto įpėdinį. Jie pareiškia, kad būdami „laisva bajorų tauta", be Dievo garbės ir malonės, savo tėvynėje jie neturi nieko svarbesnio, kaip laisvą karalių rinkimą[153].

Kai 1626 m. seime Lenkijos vicekancleris Lubienskis dėl neramumų ir karo su Švedija seime pasiūlė pagalvoti apie sosto

---

[149] Ten pat, t. II, p. 1398, 1597—1598; t. III, p. 665—666; t. IV, p. 831, 915 ir kt.

[150] *„Libera Electio* Pana iest wszystkich Praw y wolnosci naszych duszą", Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 82.

[151] „gdziebi byc gwalth iaki sthał nad wolne obieranie Pana", ten pat, Ms. 2243, dok. 14.

[152] „Acz to straszliwa rzecz przy Krolu o obieraniu Krola radzić Poniewasz K. Je° M. Pana nasze° Zlaski Pana Boga wszechmogącego mamy Pana dobrze zdrowego młodego odrugim myslić niechcemy", Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 21.

[153] „Po łasce Bożey, y Chwale Jego Swiętey nic nay przednieyszego niemamy wOyczyźnie, jako swobodne, y wolne obieranie Królów, y Panów, za Króle, y Pany będac wolnym Narodem Szlacheckim, które to wolność naszą, jako Przodkowi Nasi po wszystkie Czasy strzegli, y iako *sacrosanctum* to usiebie mieli swiadczą Prawa otym często, a często pisane, swiadczą y tych teraznieyszych Czasów też Prawa ponowione zobostrzeniem", ten pat, Teka Nar. 109, dok. 8.

įpėdinį, bajorai tiek įsikarščiavo ir jį puolė, jog jis tik ką savo galva už tai neužmokėjo. Bajorai seime reikalavo jam pritaikyti bausmę, kaip valstybės išdavikui[154]. Kai 1668 m. Jonas Kazimieras, prieš atsisakydamas nuo sosto, seime iškėlė savo įpėdinio rinkimo klausimą, bajorai vieningai jam pasipriešino ir, įsikarščiavę, net seimą nutraukė (1668. III. 7), rekalaudami imtis griežtų priemonių ir prieš didikus, palaikančius slaptus ar viešus ryšius su užsieniais dėl būsimų kandidatų į sostą[155]. Po Jono Kazimiero abdikacijos, prieš renkant naują karalių, Pinsko seimelio bajorai 1668. X. 17 įrašė į instrukciją, duotą savo atstovams į konvokaciją, jog Pinsko paviete neatsiras nė vieno, kuris nusidėtų prieš laisvos elekcijos įstatymą *(„contra legem liberae electionis")*[156]. 1669. I. 18 to paties seimelio instrukcijoje atstovai į elekcinį seimą įgaliojami reikalauti, kad naujai išrinktas karalius niekad nei viešai, nei slaptai negalvotų apie įpėdinį ir kaip laisvą rado elekciją, taip ją ir po savo mirties laisvą paliktų *(„liberam* został *electionem,* tak *eandem* y *post fata sua relinquat")*; o jei jis to neįvykdytų, tai valstybė turinti būti atleista *(„solvi debet Res Publica")* nuo prievolės jo klausyti ir nuo priesaikos jam[157].

Iš to viso, kas čia buvo sakyta apie bajorų santykius su didžiuoju kunigaikščiu, aiškėja, kaip labai valdovas bajorų buvo suvaržytas. Magnatai dažnai būdavo galingesni ir įtakingesni už didžiuosius kunigaikščius, todėl ir santykiuose su jais jie sau leisdavo tokių dalykų, už kuriuos kitose monarchijose galėjo būti net mirtimi nubausti. Lietuvos ir Lenkijos karaliai, būdami visai suvaržyti ir nieko negalėdami padaryti, kartais turėdavo net skaudžius bajorų įžeidimus nukęsti. Kiek buvo nesiskaitoma su jų asmeniu, parodo nors ir šie keli pavyzdžiai. Didikai ir kiti, buvę prie Lietuvoje mirštančio Žygimanto Augusto, išgraibstė visus jo turtus, jog nebelikę nei kuo lavono padoriai pridengti,

---

154 Siarczyński, Obraz wieku Zygmunta III, Obraz Stanu, t. I, p. 236, 246.

155 Medeksza, Księga pamiętnicza wydarzeń zaszłych na Litwie 1654—1668, wyd. Wł. Seredyński, *Scriptores Rerum Polonicarum,* t. III, p. 484—485.

156 Лаппо, И., Пинскій сеймикъ послѣ отреченія Яна Казимира, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1910, т. II, p. 290.

157 Ten pat, p. 296.

kaip kad rašo vienas ano meto amžininkas[158]. 1572 m. seime, įvykusiame po Žygimanto Augusto mirties, buvo iškelta aikštėn, jog didikai, buvę prie mirštančio Žygimanto Augusto, nesigėdinę mirštančio ir merdinčio karaliaus ranką vedžiodami dėti parašus ant sau pasirašytų privilegijų. Tarp kitų didikų čia buvęs minimas ir Lietuvos maršalka Radvilas, kuris esą tokiu būdu gavęs valdyti Šiaulių ekonomiją[159]. Kiek tos žinios yra tikros, be abejonės, šiandien jau sunku bepatikrinti.

Kitas pavyzdys, parodąs didikų nesiskaitymą su karaliumi, gali būti šitoks. Henrikas Valois, per savo vainikavimą Krokuvos Vavelyje, prisiekdamas *pacta conventa* ir bajorų teises bei laisves, norėjo praleisti punktą, garantuojantį disidentams religinę laisvę. Kadangi jis nenorėjo prisiekti religinės tolerancijos, tai Lenkijos maršalka Firlejus, išėjęs į priešakį, drąsiai karaliui pareiškė: „*Si non jurabis, non regnabis*" („Jei neprisieksi, nekaraliausi") — ir Henrikas Valois turėjo prisiekti[160]. Kiek anksčiau, kai Lietuvos ir Lenkijos pasiuntiniai buvo atvykę į Paryžių tartis su Henriku Valois dėl *pacta conventa* ir kai šis Paryžiaus katedroje vengė prisiekti artikulus *de non praestanda oboedientia* ir dėl religinės laisvės, tai vienas delegacijos narių, Jonas Zborovskis, griežtai pareiškė Henrikui Valois: „*Et nunc nisi id feceris, rex in Polonia non eris*" („Jei dabar to nepadarysi, karaliumi Lenkijoje nebūsi"). Ir Henrikas Valois tuos artikulus turėjo patvirtinti priesaika, nežiūrėdamas nė spaudimo, kurį stengėsi padaryti į Lietuvos ir Lenkijos delegatus Prancūzijos karaliaus dvaras ir popiežius[161].

Stanislovas Albrechtas Radvilas, prisimindamas Zigmanto Vazos laikus, savo atsiminimuose aprašo, kaip kartą vienas senatorius karaliui pareiškė, jog čia ne Švedija ir reikią elgtis ne kaip su švedais; skirtingi įstatymai ir skirtingos laisvės karalių čia verčią kitaip ir elgtis[162]. Nenorom karalius turėjo pakęsti tokį

---

158 Orzelski, Pamiętniki, išspausta pas Niemcewicz, Zbiór pamiętników historycznych, t. I, p. 133—135, 138.

159 Ten pat, p. 133.

160 W. Sobieski, *Si non jurabis, non regnabis*, Reformacja w Polsce, Rocznik II, 1922, p. 54—70.

161 Ten pat.

162 „*Regi Sigismundo iam defuncto, in presentia protulit senator, non esse in Suecia nec cum Suecis agendum hic, aliae Leges aliae Libertates requirunt vt Rex aliter procedat*", St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. VI. 22.

įžeidimą, nes kiekvienas bajorėlis jam galėjo ką norėdamas į akis drožti, kadangi laisvoje valstybėje „sunku laisvei burną užčiaupti"[163]. Per 1618 m. karą su Maskva Jonas Karolis Katkevičius elgėsi savarankiškai ir nenorėjo klausyti karalaičio Vladislovo Vazos nurodymų. Kai dėl to šis pastarasis jam parašė aštrų laišką, Katkevičius dar aštriau atsakė, karalaitį net girtu išvadindamas ir grasindamas: „Mano galvos niekas nepalies, kas savosios nepraras"[164].

Jau anksčiau buvau pažymėjęs, kad 1625 m. seime, kai Zigmantas Vaza nenorėjo patenkinti bajorų reikalavimų, Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas karštai pareiškė nieko neleisiąs seime svarstyti, iki teisėti reikalavimai nebūsią patenkinti[165]. Zigmantui Vazai jau merdint mirties patale, kai daktarai jam jau nebedavė jokios vilties pagyti, prie jo buvo susirinkę daug senatorių. Vieni iš gailesčio verkė, tačiau buvę ir tokių, kurie juokavo ir šaipėsi iš mirštančio karaliaus, sakydami, kad jis jau lavonu dvokiąs arba kad karalius turįs per daug raguotą vėlę, kuri nenorinti apleisti kūno[166].

Kai 1642 m. karalienė norėjo atimti iš Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilo pelningą Tucholo seniūniją, šis, nesutikdamas atiduoti ir protestuodamas, karaliui prikaišiojo, esą jis blogai elgiasi su gerai nusipelniusiais ministrais. Kaip pats Radvilas savo atsiminimuose rašo, jis pareiškęs jokių mandatų nesibijąs ir geriau tegu seimas nutrūkstąs, negu su juo būtų elgiamasi neteisėtai[167]. Kai karalius šį reikalą norėjo išspręsti savo ir senato teisme, St. Alb. Radvilas, su juo susipykęs dėl to, jam tarė: „*Ego ad Rempublicam appellabo*" („apeliuosiu į valsty-

---

[163] „*cum libertati os difficile sit occludere*", ten pat.

[164] Naruszewicz, Historya Jana Karola Chodkiewicza, t. II, p. 130.

[165] Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 503—506.

[166] „*Fuere tamen nonnulli maximis a Rege defuncto deuincti beneficijs, qui ridere, discurrere, dicere iam Cadauer tantum male olens esse, alij nimium cornutam habere animam Regem quae exire nollet cum cachino me absente alijs praesentibus et summam ingratitudinem detestantibus proferrebant*", St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. IV. 29.

[167] „*Dixi... non sic tractari Officiales bene meritos, non timere se vlla mandata; potius Comitia rumperentur... quam vt ius mihi contra omne fas diceretur*", ten pat, 1642. VI. 23.

bę")[168], — ir karalius vis tik turėjo nusileisti ir Tucholo seniūniją palikti Lietuvos kanclerio rankose. Šio konflikto metu karalienei (ji buvo Habsburgaitė) tiesiog į akis buvo sakoma: „Čia ne Viena, čia negalima įsakinėti laisvai tautai, nebent tik tiek, kiek įstatymai leidžia; Habsburgai yra papratę savo valdžiai pasisavinti ir tai, kas jiems nepriklauso"[169].

1652 m. lenkas Zamoiskis, karštai gindamas Radziejovskį, daugelio bajorų manymu karaliaus per smarkiai nubaustą už smurtą ir už vienų rūmų užpuolimą Varšuvoje, prieš karalių seime pareiškė, kaltindamas karalių neteisėtai pasielgus: „*Apud me non Rex sed Lex imperat*" („Man ne karalius, bet įstatymas įsakinėja")[170]. Karalius už šitokį savo majestoto įžeidimą reikalavo teisti Zamoiskį, bet kitiems tarpininkaujant buvo prieita prie to, jog jiedu susitaikė, ir Zamoiskis turėjo atsiprašyti karaliaus[171]. Tačiau atsiprašydamas jis pareiškė: „*Apud me non lex sed rex imperat*" („Man ne įstatymas, bet karalius įsakinėja"). Tai savo prasme buvo dar didesnis karaliaus įžeidimas, bet šis pastarasis jau nieko nebegalėjo padaryti.

1668 m. seime per dvi savaiti (I. 24 — II. 8) nieko daugiau nebuvo daroma, kaip tik reikalaujama iš Jono Kazimiero, kad svetimšaliai pasiuntiniai apleistų Varšuvą ir tuo būdu neturėtų įtakos seime. Karaliui nesutinkant, visas seimas kasdien ėjo prašyti pas jį, posėdžiaujantį kartu su senatoriais. Pagaliau II. 8 pas jį susirinkęs visas seimas perskaitė jam senas konstitucijas, norėdamas karaliui priminti įstatymus, jei šis juos būtų užmiršęs[172].

Iš tų pavyzdžių matyti, kad bajorai savo santykiuose su didžiuoju kunigaikščiu nesivaržė. Tai patvirtina, kad didžiųjų kunigaikščių padėtis valstybėje buvo tikrai silpna. Kaip pažymi Brückneris, vienas ano meto amžininkas teisingai buvo apibūdinęs XVII amžiaus Lietuvos ir Lenkijos valstybę: ji esanti praraja karaliams, dangus bajorams, skaistykla dvasininkams, pragaras valstiečiams, rojus žydams ir aukso kasykla pirkliams[173].

---

[168] Ten pat, 1642. VI. 22.

[169] „*Non esse Viennam hic, non posse libero populo imperari nisi quod Legibus permittitur; Austriacam domum asueuisse suo imperio appropriare est quandoque alienum*", ten pat, 1642. VI. 11.

[170] Ten pat, 1652. III. 1.

[171] Ten pat, 1652. III. 2; Obuchowicz, Dyaryusz, p. 38.

[172] J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 4—9.

[173] Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, p. 398—399.

Tačiau, antra vertus, greta šitokio karaliaus varžymo ir visiško nesiskaitymo su juo, tuo pačiu metu reiškėsi nepaprasta, tiesiog nesuprantama pagarba karaliui. Skaitant įvairių Lietuvos seimelių instrukcijas, duotas pavietų atstovams į seimus, jose pastebimas didelis priešingumas. Instrukcijų įžangoje paprastai pareiškiama didžiausia pagarba ir padėka karaliui už rūpinimąsi valstybės reikalais, o toliau seka aštrūs priekaištai bei reikalavimai ir dažnai griežtas karaliaus pasiūlytų dalykų atmetimas[174]. Net ir seimuose, kur reiškėsi beveik nuolatinė kova tarp karaliaus ir bajorų, neapsieidavo be pagarbios ir iškilmingos karaliaus rankos pabučiavimo ceremonijos seimą pradedant ir baigiant, net ir atstovams su karaliumi susipykus ir seimą nutraukus.

Kartą viename seime (1629 m.) Zigmantas Vaza nenorėjo paduoti rankos Lietuvos lauko etmonui Kristupui Radvilui, užsigavęs už jo susirašinėjimą su užsienio valdovais dėl ateityje būsimų kandidatų į Lietuvos ir Lenkijos sostą. Kristupas Radvilas, laikydamas tai savo teisių įžeidimu, išlaukęs visą savaitę audiencijos ir neprileistas prie Zigmanto Vazos rankos, seime pasakė jaudinančią kalbą, kurioje išdėstė savo ir savo protėvių nuopelnus valstybei bei karaliui ir nurodė, kokias nemalones bei skriaudas jis dabar turįs kęsti nuo karaliaus. Tokiomis aplinkybėmis, t. y. negavęs pabučiuoti karaliaus rankos, jis nebenorėjo toliau dirbti seime ir demonstratyviai apleido jį. Atsisveikindamas su seimu ir jausdamasis labai nuskriaustas, Kristupas Radvilas pareiškė, kad prireikus jis bevelytų atsisveikinti ir su tėvyne, negu nustoti laisvės[175].

Kaip matyti iš popiežiaus Urbono VIII nuncijaus Honorato Visconti 1636 m. reliacijos, bajorai laikė sau didele garbe dalyvauti karaliaus rengiamose iškilmėse, sėdėti kartu su juo prie stalo vaišėse, būti jo palydovais iškilmėse, būti jo rūmų garbės urėdais ir kt.[176]. Kaip kitoje vietoje teks iškelti, karaliaus dvaras

---

174 „Panowie poslowie naszy JeKM podziękować pozdrowic yako znawiększą vczciwoscią: Poddanstwo wiernosć służb naszych ophiarować maią", — beveik stereotipinė formulė, randama seimelių instrukcijų pradžioje, pav., Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 21,45; Teka Nar. 99, dok. 258 ir kt.

175 „Nic to, choć będę *extra patriam*, byle *non extra libertatem*". Jo kalba atspausta: Radziwiłł, Sprawy wojenne i polityczne, p. 590—598.

176 Relacye nuncyuszów, t. II, p. 219—220.

buvo tartum mokykla jauniesiems bajoraičiams, kuriuos čia tėvai siuntė prasilavinti ir užimti įvairių garbės urėdų.

Reikšdami didelę išviršinę pagarbą karaliui, patys bajorai buvo išleidę griežtus įstatymus, reikalaujančius didelės bausmės tiems, kurie triukšmautų karaliaus rūmuose ar įžeistų jo majestotą. Jei kas nors prie karaliaus dvaro kuriuo nors ginklu ką nors sužeistų, tai pagal 1588 m. Lietuvos Statutą turėjo būti baudžiamas mirtimi. Jei kas nors ką nors užmuštų arba sužeistasis mirtų, tai turėjo būti baudžiamas mirtimi ir dar garbės atėmimu. Jei karaliaus rūmuose kas nors tik griebtųsi ginklo, bet nieko nesužeistų, vien už tai turėjo būti baudžiamas rankos nukirtimu[177]. Už karaliaus majestoto įžeidimą tas pats Lietuvos Statutas nustatė bausmę[178] — garbės ir gyvybės atėmimą ir turto konfiskavimą. Karaliaus majestoto įžeidimu buvo suprantami tokie nusikaltimai, kaip suokalbio ar sukilimo rengimas prieš jį, blogų pinigų kalimas, palaikymas ryšių su priešais, agitavimas prieš karalių, valstybės išdavimas ir pilių atidavimas priešui. Už tokius nusikaltimus kartu turėjo būti baudžiami ir sūnūs, žinoję apie tėvo nusikaltimą. Nesuaugę sūnūs, nedalyvavę tėvo nusikaltime, turėjo nustoti visų tėvo dvarų ir turtų paveldėjimo teisės. Tik žmonos, nedalyvavusios nusikaltime įžeidžiant karaliaus majestotą, nebuvo baudžiamos, o dukterys, nedalyvavusios tėvo nusikaltime, galėjo paveldėti dvarus, bet tik iš savo motinų. Tačiau gyvenime ir šie griežti įstatymai paprastai neturėdavo reikšmės. Kaip vėliau matysime, bajorai tik karalių vertė griežtai laikytis ir vykdyti visas teises, o patys dažnai įstatymų nesilaikė ir net viešai šaipydavosi iš jų.

Nors politiniame gyvenime mažai tebuvo skaitomasi su valdovu, tačiau šiaip jau visur jam buvo reiškiama didelė pagarba. Didikų ir bajorų šeimos laikydavo sau garbe, jei karalius ar jo šeima palaikydavo santykius su jais. Skaitydami žymesniųjų XVII amžiaus Lietuvos bajorų ir didikų biografijas, dažnai randame žinių apie jų glaudžius ryšius su karaliais ir jų šeima[179]. Ne tik didikai aktingai dalyvavo gyvenime prie karaliaus rūmų,

---

177 1588 m. Lietuvos Statutas, skyrius I, str. 9.

178 Ten pat, skyr. I, str. 3.

179 Pav., Kotłubaj, Galerja Nieświeżka portretów Radziwiłłowskich; Sapiehowie; Wolff, Pacowie ir kt.

įvairiose puotose, vaišėse, priėmimuose, vestuvėse, krikštynose, laidotuvėse ir kt., bet ir priešingai, pats karalius ar jo šeimos nariai dažnai pagerbdavo didikus, atsilandydami ir viešėdami pas juos, dalyvaudami didikų šeimyninėse šventėse, būdami jų vaikų krikšto tėvai, didikų sūnų ir dukterų globėjai, piršliai, dalyvaudami jų vestuvėse, laidotuvėse ir kt. Spausdintuose šaltiniuose ir archyvuose randame daugybę laiškų, liudijančius apie glaudžius didikų ir karaliaus bei jo šeimos narių tarpusavio santykius, nuolatinį susirašinėjimą viešais ir privatiniais reikalais ir kt.[180]. Zigmanto Vazos tarpusavio santykiai su Stanislovu Albrechtu Radvilu ir Leonu Sapiega buvo tiek geri, jog jis mirdamas juos paskyrė savo testamento vykdytojais ir savo vaikų globėjais[181]. Karalaitis Vladislovas Vaza, dar prie tėvo gyvos galvos, nuolat atsiklausdavo Leono Sapiegos patarimų ir nieko svarbesnio be jo nurodymų nedarydavo, kaip kad pats prisipažįsta viename savo laiške Leonui Sapiegai[182]. Jonas Kazimieras, atsiradus svarbiam reikalui, dažnai siųsdavo pakviesti senelį Stanislovą Albrechtą Radvilą, kad šis jam patartų kuriuo nors keblesniu klausimu[183].

Nors dažnai ir gražūs būdavo didikų ir didžiojo kunigaikščio tarpusavio santykiai, nors bajorai iš pažiūros reikšdavo didelę pagarbą jam, tačiau jo padėtis valstybėje vis tik buvo labai silpna, o jo teisės visai suvaržytos. Atsižvelgiant į anų laikų bajorų ir didžiojo kunigaikščio tarpusavio santykius, tenka prieiti išvados, jog jau XVII amžiuje Lietuva buvo virtusi vienaluome bajorų respublika, nors formaliai dar ir buvo renkamas didysis kunigaikštis.

---

180 Archiwum Sapiehów, wyd. A. Prochaska; Muchliński, Listy Władysława IV do Krzysztofa Radziwiłła; Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski. Čart. Archyve yra daug dokumentų ir laiškų originalų bei nuorašų rinkinių. St. Alb. Radvilas savo *Memoriale* (1652. II. 3, 10—13) aprašo labai iškilmingas Lietuvos stalininko Gonsievskio vestuves, kuriose dalyvavo karalius ir karalienė su visu savo dvaru, kartu ir nuncijus.

181 St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1632. V. 4; Raczyński, Pamiętniki St. Alb. Radziwiłła, t. I, p. IV.

182 Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 214—215.

183 „Biegaycie proście staruszka naszego kochanego, iegosię musiemy w tey trudnosci poradzić", Memoryał życia St. Alb. Radziwiłła, Čart. Arch., Ms. 2242, p. 170.

II. Bajorų dalyvavimas įstatymų leidime

Peržvelgę bajorų santykius su didžiuoju kunigaikščiu, kuris buvo bent teoriškai vyriausias suverenines valdžios reprezentantas, dabar pažiūrėsime, kokie buvo bajorų santykiai su įstatymų leidžiamąja valdžia ir koks buvo bajorų vaidmuo įstatymų leidime.

Įstatymai Lietuvoje buvo leidžiami seimo. Seimas buvo bajorų luomo atstovybė. Jis buvo pagrindinis suverenines valdžios organas, o didysis kunigaikštis — tik pirmasis „urėdas" valstybėje[1]. Seimo, kaip valstybę tvarkančio ir valdančio bajorų luomo atstovų suvažiavimo, kompetencija buvo labai plati, beveik neribota. Jis turėjo visai savarankiškos įstatymus leidžiamosios galios. Tai buvo nustatęs jau antrasis Lietuvos Statutas 1566 m. Taip pat ir trečiajame Lietuvos Statute (1588 m.) buvo pažymėta, jog įstatymai turi būti leidžiami tik seimuose, visiems luomams susitarus ir juos priėmus[2]. „Visais luomais" čia buvo suprantama didysis kunigaikštis (karalius), senatas ir bajorų seimelių atstovai. Kaip jau anksčiau matėme, valdovo balsas čia labai mažai tereiškė, nes faktiškai jis buvo tik seimo nutarimų vykdymo prižiūrėtojas.

Įstatymų leidimas sudarė pagrindinį seimų uždavinį. Patys įstatymai buvo įvairiausio turinio, apimą įvairiausius bajorijos ir valstybės reikalus [2a]. Tačiau Vazų laikotarpio Lietuvos ir Lenkijos seimai nebuvo grynai įstatymų leidžiamasis organas. Į sei-

---

[1] Леонтовичъ, Вѣча, сеймы и сеймики, Журн. Мин. Нар. Просв. 1910, nr. 3, p. 51.

[2] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 15.

[2a] Įdomu būtų panagrinėti smulkiau to meto įstatymų turinį, iš ko paaiškėtų, kurie klausimai buvo sprendžiami įstatymų leidimu. Taip pat vertėtų pastudijuoti, kurios seimų konstitucijos buvo priimtos karaliaus ir vyriausybės pastangomis, kurios bajorijos iniciatyva. Iš to dar labiau paaiškėtų, kurie dalykai ypač rūpėjo bajorijai. Tų problemų smulkiau čia neliečiu, nenorėdamas per daug nukrypti nuo temos ir jas palikdamas specialioms studijoms.

mų kompetenciją įėjo ir visi svarbieji vidaus ir užsienio politikos klausimai. Bajorai juos laikė tiesioginės savo kompetencijos dalyku. Pirmoje vietoje čia tenka paminėti seimo teisė spręsti karo ir taikos reikalus. Jau *pacta conventa* nagrinėdami matėme didįjį kunigaikštį šiuo atžvilgiu labai suvaržytą buvus. Jis čia nieko negalėjo savarankiškai nuspręsti, nei karo skelbti, nei visuotinio šaukimo vykdyti be seimo nutarimo. Karas ir taika buvo pilnoje seimo kompetencijoje. Tą patį patvirtino ir 1588 m. trečioji Lietuvos Statuto laida. Ji nustatė, kad karas ir įvairios rinkliavos karo reikalams gali būti skiriami ir nutariami tik seimuose senatoriams ir pavietų atstovams sutinkant ir leidžiant; be seimo nutarimo karalius negali pradėti ir vesti karo[3]. Tik labai svarbiam reikalui ištikus, ypatingu atveju jam galėjo būti suteikta daugiau laisvės karo dalykuose. 1611 ir 1613 m. seimų konstitucijos daro išimtį, leisdamos valdovui skelbti visuotinį šaukimą, t. y. sušaukti ginkluotus bajorus priešui staiga kraštą užpuolus ir gresiant dideliam pavojui; tačiau ir šiuo atveju valdovas įpareigojamas pasitarti su senatoriais[4]. Jau *pacta conventa* draudė valdovui išvesti valstybės kariuomenę į užsienius. 1628 ir 1632 m. konstitucijos papildomai uždraudė valdovui be seimo nutarimo kviesti ir į kraštą įvesti svetimas kariuomenes[5]. Apskritai visa tai, kas lietė karo bei taikos klausimus, buvo palikta seimų žiniai.

Taip pat ir diplomatiniai santykiai su užsieniais įėjo į seimų kompetenciją. Įvairios sutartys ir taikos su kitomis valstybėmis galėjo būti sudaromos tik seimuose abiem tautom, t. y. lietuviams ir lenkams sutinkant; tik su seimo žinia ir pasiuntiniai į užsienius tegalėjo būti siunčiami[6]. Jei seimui neposėdžiaujant kiltų būtinas reikalas palaikyti diplomatinius santykius su užsieniais, tai šiuo reikalu turėjo rūpintis senatoriai rezidentai savo nuožiūra, tačiau ne valdovas. Karalius be senatorių rezidentų negalėjo daryti jokių tarptautinių sutarčių arba siųsti pasiuntinius ar šiaip kuriuos diplomatinius agentus į užsienius. Kadangi seimui priklausė užsienio politikos priežiūra, tai čia būdavo

---

[3] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 2 ir 3; *Volumina Legum*, t. III, p. 929 ir kt.

[4] Vol. Leg., t. III ,p. 1, 163.

[5] Ten pat, t. III, p. 583, 765.

[6] Ten pat, t. II, p. 771.

priimami ir išklausomi užsienio valstybių atstovai bei pasiuntiniai, taip pat išklausomos savųjų pasiuntinių į užsienius apyskaitos bei pranešimai.

Į seimų kompetenciją įėjo ir svarbieji krašto vidaus politikos reikalai. Čia būdavo svarstomi ir sprendžiami ekonominiai ir finansiniai dalykai, tvarkomi valstybės iždo reikalai, skiriami mokesčiai, nustatomi muitai ir įvairios rinkliavos karo bei kitiems valstybės reikalams, kai kada net paskiriamos kainos įvairioms prekėms. Kadangi jau garsiąja 1447 metų Kazimiero privilegija bajorai ir jų valstiečiai buvo atleisti nuo mokesčių valstybės naudai, tai tik seimo nutarimu galėjo būti uždėtos kokios nors rinkliavos. Seimas sprendė ir pinigų kaldinimo reikalus, taip pat svarstydavo bei priimdavo valstybės iždininkų apyskaitas. Kaip vėliau matysime, seimas galėjo kištis net į vykdomųjų valstybės organų veikimą, kontroliuoti juos, reikalauti apyskaitų net iš senatorių rezidentų, ką jie yra nuveikę ir kaip jie yra saugoję valdovo veiklą seimams neposėdžiaujant ir kt.

Kai kuriuo atžvilgiu seimai turėjo net ir teisiamosios galios. Jų metu įvykdavo vadinamieji seimų teismai[7], kuriuose bylas spręndė pats karalius su senatu. Seimų teismams priklausė ypatingos bylos, kaip pvz., *„crimen laese Majestatis"* (karaliaus majestoto įžeidimas), įvairūs nusižengimai prieš valstybę, valstybės išdavimas, bėgimas į priešo žemę, bylos dėl bajoro garbės, pilies teisman nestojusių žmogžudžių bylos, žemės ar pilies teismo urėdus ar senatorius sužeidusių ar užmušusių bylos ir kt[8]. Prieš seimą buvo atsakingas ir pats valdovas, Lietuvos didysis kunigaikštis, Lenkijos karalius. Jau anksčiau buvau pažymėjęs, kad seimo galioje buvo rinkti Lietuvos ir Lenkijos valdovą ir čia jis turėdavo teisintis prieš bajorus, atsakydamas į įvairius jam daromus priekaištus, vadinamus *gravamina* ir exorbitancijas. Tokiu būdu seimai galėjo kontroliuoti paties valdovo veiklą, kuriam čia labai dažnai būdavo daromi pagrįsti ir nepagrįsti priekaištai.

---

[7] 1633 m. seime tokie teismai įvyko vasario mėn. 14—17, 21, 22 d., kovo mėn. 3, 5, 7, 11 d. 1634 m. seime teismai įvyko VII. 25. 1635 m. seime kriminalinės bylos buvo sprendžiamos II. 7, 9, 12, 13, 15—23, 28 d. Antrajame 1635 m. seime teismai buvo XI. 29. 1637 m. seime teismai įvyko II. 5, 6, 18 ir kt. dienomis, St. Alb. Radvilo *Memoriale.*

[8] 1588 m. Lietuvos Statutas, I sk., str. 4, 7, 9, 10, 14, 28.

Be viso to, seimo kompetencijoje dar buvo nobilitacijos[9] ir indigenato[10] suteikimas.

Iš šios trumpos seimų galios charakteristikos aiškėja jų ypatinga reikšmė tuometiniame Lietuvos gyvenime. Jų svarba buvo labai didelė, o kadangi tai buvo bajorų atstovybė, tai tuo labiau ryškėja nepaprastai plati bajorų kompetencija ir jų lemiamas vaidmuo Lietuvos valstybėje. Nors tiesioginis bei svarbiausias seimų tikslas buvo įstatymų leidimas, tačiau, dėl bajorų įsigalėjimo ir nuolatinio jų teisių plėtimo, seimai virto viso politinio gyvenimo centru. Nuo gero ir tikslaus jų veikimo priklausė ir valstybės likimas, ir priešingai, seimams šlubuojant, turėjo šlubuoti ir visa valstybė. Kaip žemiau matysime, seimų žalingas pakrikimas dėl menko bajorų valstybingumo ėmė reikštis jau Vazų laikais.

Lietuvos ir Lenkijos seimai buvo įvairių rūšių. Jie skirstėsi į paprastuosius, arba ordinarinius, ir į nepaprastuosius, arba ekstraordinarinius. Ordinariniai seimai būdavo šaukiami įstatymams leisti ir bėgamiesiems valstybės reikalams svarstyti. Nagrinėdami *pacta conventa* matėme, jog jau ten buvo nustatytas laikas, kaip dažnai ir kuriam laikui turėjo būti šaukiami seimai. Karalius privalėjo juos šaukti ne rečiau kaip kas dveji metai ir ne ilgesniam laikui kaip šešioms savaitėms. Tačiau praktikoje seimai būdavo šaukiami daug dažniau, ypačiai, kai jie nutrūkdavo ir skubūs valstybės reikalai likdavo neišspręsti.

Nepaprasti, arba ekstraordinariniai, seimai būdavo konvokaciniai, elekciniai ir karūnaciniai. Juos sušaukdavo Gniezno arkivyskupas, arba primas, tarpuvaldžio metu vadinamas *interrex*. Šie seimai siejosi su naujo valdovo rinkimu ir apie juos jau buvo anksčiau rašyta, nagrinėjant karalių rinkimo tvarką, todėl nebekartosiu. Prie nepaprastųjų seimų tenka dar priskirti 1668 m. įvykusį Jono Kazimiero abdikacijos seimą ir trumpalaikius seimus, skubiai šaukiamus kuriam nors vienam reikalui apsvarstyti[11].

---

[9] *Volumina Legum*, t. II, p. 971, 1502, 1516, 1627; t. III, p. 169, 190, 313; t. IV, p. 290 ir kt.

[10] Ten pat, t. II, p. 1293, 1404, 1516, 1634; t. III, p. 314, 551; t. IV, p. 11,870 ir kt.

[11] Taip, pvz., 1624. II. 6 buvo sušauktas trijų savaičių seimas „*in casum* tylko woyny Inflanckiey albo pogańskiey", karaliaus instrukcija seimeliams, paskirtiems 1624. I. 6 d., Čart. Arch., Teka Nar. nr. 115, dok. 3. Nepaprasti seimai Vazų laikais dar įvyko 1613, 1650, 1659, 1662 ir kt. metais, Wierzbowski, *Vademecum*, p. 204. Nepaprastas dviejų savaičių seimas įvyko dar 1637 m., St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. V. 12. 1637

Kalbant apie seimų rūšis, dar tenka paminėti atskiri lietuvių seimai, šaukiami ypatingiems Lietuvos reikalams spręsti. Juose dalyvaudavo tik Lietuvos senatoriai ir Lietuvos seimelių atstovai. Smulkiau juos paliesiu vėliau, nagrinėdamas lietuvių ir lenkų bajorų tarpusavio santykius. Prie nepaprastųjų seimų, pagaliau, tenka priskirti ir konfederaciniai seimai, kurie įvykdavo jau vėlesniais laikais, kada bajorai, norėdami pasiekti kurį nors tikslą, susitardavo tame seime klausimus spręsti balsų dauguma.

Bendrųjų Lietuvos ir Lenkijos seimų vieta Vazų laikais paprastai būdavo Varšuva. Tik retais atvejais seimai įvykdavo kurioje nors kitoje vietoje. Taip, pavyzdžiui, 1653 metų seimas posėdžiavo Lietuvos Brastoje, nes tuo metu Varšuvoje siautė epidemija[12]. 1595 metų seimas Zigmanto Vazos noru buvo susirinkęs ir posėdžiavo Krokuvoje. Taip pat išimties keliu ne Varšuvoje seimai Vazų laikais įvyko: 1603 m. — Krokuvoje ir 1626 m. — Torne[13]. Taip pat ir karūnaciniai seimai įvykdavo Krokuvoje (atskiras pakėlimas į didžiuosius kunigaikščius Vilniuje nebebūdavo daromas). Šiaip visų kitų seimų įprastinė rinkimosi vieta buvo Varšuva.

Seimams šaukti laikais, be *pacta conventa*, smulkiau niekur nebuvo nustatytas, ir jie būdavo šaukiami prireikus. Vazų laikais seimai kartais įvykdavo net ir po porą kartų į metus[14]. Seimavimo laikas trukdavo nuo dviejų ligi šešių ir daugiau savaičių[15].

Lietuvos ir Lenkijos seimas susidėjo, nelyginant, iš dviejų rūmų: aukštųjų ir žemųjų. Aukštaisiais rūmais būtų galima pavadinti nuolatinį senatą, arba valstybės tarybą, žemaisiais — nenuolatinius bajorų pavietų seimelių atstovų suvažiavimus, arba patį seimą siaurąja žodžio prasme.

Senatas, arba nuolatinė valstybės taryba, susidėjo iš senatorių „luomo". Šį „luomą" sudarė karaliaus skiriami asmens, paprastai didikai. Senatoriai buvo skiriami ligi gyvos galvos. Į senatą įeidavo iš savo pareigos visi vyskupai, vaivados, kaštelionai ir ministrai. Tokiu būdu senatas turėjo grynai aukštosios valdininkijos organo pobūdį.

---

m. konstitucija (*Vol. Leg.*) buvo uždraudusi karaliui šaukti dvisavaitinius seimus, bet 1638 m. konstitucija vėl leido jam šaukti seimus „*sine solennitatibus*". Taip 1665 m. kovo mėn. įvyko vėl dvisavaitinis seimas, Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 135.

12 Obuchowicz, K. F., Dyaryusz, p. 40; St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1653. III.

13 Wierzbowski, *Vademecum*, II laida, p. 204.

14 Ten pat, p. 204—205.

15 Ten pat.

Senatorių skaičius nevisuomet būdavo pastovus[16]. Jis svyruodavo apie 140, destis, kurios žemės prisidėdavo ar atkrisdavo nuo Lietuvos ir Lenkijos valstybės. Iš Lietuvos į senatą įeidavo: Vilniaus, Žemaičių ir Smolensko (nuo 1613) vyskupai, 9 vaivados (Vilniaus, Trakų, Smolensko, Polocko, Naugarduko, Vitebsko, Lietuvos Brastos, Mstislavlio ir Minsko), Žemaičių seniūnas vaivaidų teisėmis, 10 kaštelionų (po vieną iš kiekvienos vaivadijos ir 1 iš Žemaičių seniūnijos), didysis ir rūmų maršalkos, kancleris, vicekancleris ir iždininkas. Kiti ministrai, tai yra abu etmonai (didysis ir lauko) ir rūmų iždininkas ligi antrosios XVIII-jo amžiaus pusės nebuvo laikomi senatoriais. Tokiu būdu senate lietuviai toli gražu nesudarydavo nė vieno trečdalio senatorių, nors tokios proporcijos paprastai buvo laikomasi kitose gyvenimo srityse santykiuose su lenkais.

Į senato kompetenciją įėjo dalyvauti įstatymų leidime ir visuose seimo veiksmuose bei nutarimuose, kurie turėjo būti daromi visiems „luomams" sutinkant (čia senatoriai buvo laikomi atskiru „luomu"). Be to, senatas turėjo dar ypatingų pareigų. Senatoriams buvo pavesta prižiūrėti visą karaliaus veiklą ir jam valstybės reikaluose patarti. Senato patarimai karaliui paprastai būdavo privalomi. Jau anksčiau buvo minėta, kad prie valdovo nuolat privalėjo gyventi vadinamieji senatoriai rezidentai, be kurių žinios ir pritarimo jis negalėjo atlikti nė vieno valstybinio pobūdžio veiksmo. Seimui neposėdžiaujant, senatas iš dalies atlikdavo ir seimo funkcijas, tačiau vėliau privalėjo teikti šios savo veiklos apyskaitą pavietų atstovų rūmams, t. y. seimo branduoliui.

Kadangi senatoriais paprastai būdavo paskiriami tik didikai, o šios pareigos buvo sujungtos kartu su ministrų, vaivadų, kaštelionų bei vyskupų pareigomis, tai savaime suprantama, kad senatoriai kartu buvo ir faktiškieji krašto valdovai. Jų rankose buvo visa krašto vidaus ir užsienio politika, o pavietų bajorai ir seimo atstovai, kaip vėliau matysime, dažnai sekdavo senatorius ir aklai klausydavo didikų, retai tedrįsdami jiems pasipriešinti ir savo nuomonę nuosekliai palaikyti arba pravesti. Tokiu būdu senatas turėjo ypatingos reikšmės valstybėje ne tik tuo metu, kai seimai neposėdžiavo, bet ir pavietų atstovams į seimus susirinkus. Seimų metu senatoriai posėdžiaudavo atskirai, tik tam tikrais

---

[16] K u t r z e b a, Skład sejmu Polskiego, Przegląd Historyczny, t. II, p. 65—71.

atvejais susirinkdami kartu su pavietų atstovais. Senato posėdžiuose dalyvaudavo pats valdovas. Iškelti klausimai senate buvo sprendžiami balsų dauguma, bet ir čia, kaip seime, nebūdavo balsuojama: senatoriai kalbomis (*„vota"*) pareikšdavo savo nuomones, o karalius iš jų turėdavo padaryti atitinkamas išvadas ir suformuluoti nutarimus (būdavo sakoma: konkliuduoti).

Senatoriai bajorų buvo laikomi ypatingoje pagarboje. Orumas ir iškilmingumas čia visur būdavo pabrėžiamas, o išviršinė pagarba visur lydėjo senatorius. Kuriuose nors susiėjimuose ar susivažiavimuose, viešame ar privačiame gyvenime, visur jiems būdavo teikiama pirmenybė. Šiaip iškilmėse ar net seimo posėdžiuose būdavo pabrėžiamas išviršinis skirtumas tarp senatorių ir pavietų atstovų: prie karaliaus asmens senatoriai galėjo sėdėti pridengta galva, o pavietų atstovai ir šiaip bajorai privalėjo stovėti užpakalyje senatorių nusiėmę skrybėles[17]. Seimų posėdžiuose kiekvienas senatorius turėjo specialią savo kėdę (iš čia kilo dažnas anų laikų išsireiškimas — didikų varžybos dėl senatorių kėdžių, t. y. noras tapti senatoriumi).

Didelė pagarba senatoriams buvo visai suprantama, atsižvelgiant į jų didelę reikšmę valstybės gyvenime. Kiekviena didikų šeima, norėdama įsigalėti Lietuvoje, stengėsi užimti kuo daugiau senatorių vietų. Tačiau ne visos senatorių vietos buvo laikomos vienodos vertės. Tarp senatorių buvo nustatytas tam tikras rangas, pagal kurį jie turėjo senate sėdėti ir savo nuomones (*„vota"*) reikšti. Pagal 1569 m. Liublino seimo nutarimą, pirmoje vietoje sėdėdavo arkivyskupai (Lietuvoje jų nebuvo), toliau vyskupai, vaivados (tarp jų Žemaičių seniūnas ir Vilniaus bei Trakų kaštelionai), dar toliau kaštelionai, antraeiliai kaštelionai (Lietuvoje jų nebuvo) ir pagaliau ministrai[18]. Tačiau ir atskirose senatorių grupėse buvo nustatytas tam tikras rangas bei pirmenybė: Vilniaus vyskupas turėjo pirmumą prieš Žemaičių, Vilniaus vaivada — prieš Trakų, didysis maršalka — prieš kanclerį ir kt.[19] Lietuvos senatoriai pagal savo rangą

---

[17] Svetimšaliams ypačiai krisdavo į akis, kad prie karaliaus *„libertas in comitiis obtecto capite sedendi non nisi senatoribus conueniat, cum nobilium legati mitras manibus tenentes retro stare debent"*, C o n n o r, *Descriptio Regni Polon. et M. D. Lit.*, M i z l e r u s d e K o l o f, *Historiarum Poloniae et Magni Dvcatus Lithavanie scriptorum Collectio Magna, t. II, p. 221.*

[18] W i e r z b o w s k i, *Vademecum*, p. 189.

[19] Lietuvos senatoriams 1569 m. Liublino seime buvo nustatytas toks rangas: Vilniaus vyskupas, Žemaičių vyskupas, Vilniaus vaivada, Vilniaus kaštelionas, Trakų vaivada, Trakų kaštelionas, Žemaičių seniūnas, toliau vaivados: Smolensko, Polocko, Naugarduko, Vitebsko, Lietuvos Brastos, Mstis-

buvo įterpti ir išblaškyti tarp lenkų senatorių. Kalboms sakyti ir savo nuomonėms reikšti pirmenybė tekdavo ne pagal tautybę, bet pagal rangą, mišriai, tai lenkui, tai lietuviui[20]. Pirmumo eilės buvo griežtai žiūrima. Taip pat ir paaukštinimai būdavo suteikiami, keliant didiką iš savo rangu žemesnės į aukštesnę bei svarbesnę senatoriaus vietą[21]. Rangu aukštesnę vietą užimančio senatoriaus balsas buvo įtakingesnis ir svaresnis.

Senatas savo įtaka dažnai nulemdavo seimo eigą bei nutarimus. Tačiau pagrindinė įstatymų leidžiamojo organo dalis vis tik buvo pavietų atstovų rūmai, arba pats seimas siaurąja žodžio prasme. Jo nariai galėjo būti bajorų išrinkti pavietų seimelių atstovai. Tokiu būdu seimas buvo luominė bajorų rinkta atstovybė. Atstovai buvo renkami iš bajorų. Juos rinko tų pačių bajorų seimeliai, kurie įvykdavo prieš kiekvieną seimą kiekvienoje vaivadijoje ar paviete.

Kiekvienos vaivadijos ar pavieto seimelis rinko po du atstovu. Iš viso tokių atstovų susirinkdavo apie 172. Tačiau jų skaičius svyravo, destis, ar valstybės teritorija padidėdavo, ar sumažėdavo[22]. Iš Lietuvos į seimą atstovų būdavo išrenkama po 48[23]. Tačiau faktiškai dėl kelio tolumo ar kitokių priežasčių nevisada visi tesusirinkdavo į Varšuvą. Lietuvos pavietų rinkti atstovai, kaip ir senatoriai, nesudarydavo trečdalio visų atstovų skaičiaus. Tačiau praktikoje tai neturėjo didelės reikšmės, nes seimuose svarstomi dalykai buvo sprendžiami ne balsų dauguma, bet laikantis *liberum veto* sistemos. Be to, kaip vėliau matysime, reikalus, kurie lietė tik Lietuvą, sprendė vieni Lietuvos atstovai, o specialius Lenkijos reikalus — tik Lenkijos atstovai; bendrai buvo sprendžiami tik bendri abiejų valstybių reikalai.

Pavietų atstovai, kaip ir senatoriai, seime užimdavo vietą ir savo nuomonę reikšdavo pagal atstovaujamo pavieto rangą. O šis buvo nustatytas 1588 m. Lietuvos Statute ir atitiko vaivadijų rangą, pagal kurį sėdėdavo senatoriai[24]. Dėl pasitaikančių prasilenkimų su

---

lavlio ir Minsko; kaštelionai: Žemaičių, Smolensko, Polocko, Naugarduko, Vitebsko, Lietuvos Brastos, Mstislavlio ir Minsko; toliau ministrai: didysis maršalka, kancleris, vicekancleris, iždininkas ir rūmų maršalka, ten pat, p. 189.

20 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. XII. 1—5 d.

21 Žr., pvz., Wolff, Pacowie, nuolat.

22 Kutrzeba, Skład sejmu Polskiego, Przegląd Historyczny, t. II, p. 194—195.

23 Ten pat, p. 195; Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. I, p. 267.

24 „послове земъские местъца и вота свои мають мети водле порадку воеводствъ и поветов, яко которые по которых местьца свои звыклые маютъ", 1588 m. Lietuvos Statutas, skyr. III, 6 str.

nustatyta pirmumo tvarka kildavo net ginčų ir barnių tarp atstovų, kam kurią vietą užimti[25].

Senatorių ir seimo atstovų darbas nebuvo apmokamas. Tačiau tolimos kelionės iš atstovų reikalaudavo nemaža lėšų, todėl Lietuvos pavietų atstovams buvo skiriama tam tikra suma jų kelionės į seimą išlaidoms sumokėti. Atsižvelgiant į atstovaujamo pavieto tolumą nuo Varšuvos, tam reikalui kiekvienam atstovui buvo numatyta nuo 120 ligi 200 kapų grašių. Tuos pinigus jie turėdavo gauti iš savo atstovaujamo pavieto[26].

Seimeliuose išrinktų atstovų pareiga buvo atstovauti viso savo pavieto bajorams ir ginti jų reikalus. Tokiu būdu per pavietų atstovus seimuose buvo atstovaujama visa bajorija, ir seimai turėjo grynai luominį bajorų atstovybės pobūdį.

Seimus šaukdavo pats didysis kunigaikštis — karalius. Tik tarpuvaldžių metu jie būdavo šaukiami primo. Seimų šaukimo tvarka buvo tokia. Karalius, pasitaręs su senatoriais, išsiuntinėdavo į pavietus universalus, kuriais paskirdavo laiką seimams ir priešseiminiams seimeliams[27]. Seimeliai turėjo įvykti kiekviename paviete bent per šešias savaites prieš seimą, o karaliaus universalai turėjo būti skelbiami bent per dvi savaiti prieš seimelius[28]. Universalai būdavo siunčiami į kiekvienos vaivadijos ar pavieto pilies teismus, o iš čia išnešiojami į namus visiems to pavieto senatoriams ir bajorams, taip pat viešai skelbiami susirinkusiems į miestų turgavietes ir parapines bažnyčias.

Į seimelius privalėjo suvažiuoti visi tame paviete gyveną senatoriai, urėdai ir bajorai. Tokiu būdu seimeliai buvo viso pavieto bajorų suvažiavimai, — grynai luominė bajorų institucija. Jei kuris nors bajoras į seimelį neatvažiuotų, jis vis tiek privalėjo pripažinti ir pasiduoti visiems tiems nutarimams, kurie seimelyje būtų priimti[29]. Seimelis negalėjo užtrukti ilgiau kaip 4 dienas, bet visi privalėjo atvykti jau pirmąją dieną. Į seimelį susirinkusiems bajorams užimti vietas ir savo nuomonėms reikšti taip pat buvo nustatyta eilė — rangas. 1588 m. Lietuvos Statuto III-jo skyriaus 6-me straipsnyje ši eilė nustatoma tokia: vaivada, kaštelionas (kur jo nėra, tai to pavieto maršalka), pavieto pakamorė, pavieto karūža, pavieto teisėjas, pavieto viceteisėjas, pavieto vaiskis, pavieto stalininkas, pavieto

---

[25] St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1632. X. 21.

[26] 1588 m. Lietuvos Statutas, skyr. III, str. 7.

[27] Tokių universalų yra daug Čartoriskių Archyve, Naruševičiaus Tekose. Tarpuvaldžių metu Lietuvos seimeliai būdavo skiriami primo, pvz. Čart. Arch., Teka Nar. nr. 142, dok. 76, 77, 81, 86, 88, 89.

[28] 1588 m. Liet. Stat., sk. III, str. 6. Seimeliai Lietuvoje buvo įvesti 1565. XII. 30 Vilniaus seimo nutarimu.

[29] 1588 m. Liet. Stat., skyr. III, str. 6.

vicestalininkas, žemės raštininkas, toliau pilies teismo urėdai, ponai (didikai) ir kita šlėkta. Pagal 1598 m. seimo konstituciją[30], Trakų tėvūnas turėjo pirmenybę prieš visus kitus žemės urėdus.

Priešseiminiai pavietų seimeliai privalėjo svarstyti tai, kas buvo nurodoma karaliaus universaluose *(deliberatoria)* arba kas buvo keliama specialiai įgaliotų karaliaus pasiuntinių, atvykusių į priešseiminius seimelius[31]. Karalius, šaukdamas seimus ir priešseiminius seimelius, pasitaręs su senatoriais, į kiekvieno pavieto priešseiminį seimelį pasiųsdavo savo deliberatoriją arba propoziciją, tai yra raštą, kuriuo seimeliams pavesdavo apsvarstyti visus tuos reikalus, kurie valdovo bus keliami bendrajame seime[32]. Šitas deliberatorijas arba propozicijas į seimelius atveždavo ir jas čia perskaitydavo dažniausiai specialiai karaliaus įgalioti pasiuntiniai[33]. Seimeliai, apsvarstę deliberatorijose iškeltus klausimus, kurie bus sprendžiami šaukiamajame seime, taip pat susitarę dėl seime keltinų savo pavieto reikalų, išrinkdavo nuo kiekvieno pavieto po du atstovu į seimą. Šie pastarieji iš juos išrinkusio seimelio gaudavo vadinamąją instrukciją, kurioje surašytų pavieto bajorų ir seimelio nurodymų turėjo griežtai laikytis seime. Tose seimelių instrukcijose pavietų atstovai buvo įgaliojami seime teigiamai arba neigiamai spręsti karaliaus deliberatorijose iškeltus klausimus ir ginti savo pavieto reikalus. Instrukcijos buvo pasirašomos ir antspauduojamos seimelyje dalyvavusių bajorų.

Bajorų seimelių reikšmė valstybiniame Lietuvos gyvenime kas kartas didėjo. Be jau minėtų priešseiminių, buvo dar ir kitokių rūšių seimelių[34]: reliaciniai, elekciniai, grabnyčių, kaptūriniai ir kitokie nepaprasti seimeliai. Reliaciniai kitaip dar buvo vadinami poseiminiais, nes jie būdavo šaukiami po seimo ir privalėjo įvykti

---

[30] *Volumina Legum*, t. II, p. 1465.

[31] 1588 m. Liet. Statutas, sk. III, str. 6.

[32] Pvz., deliberatorijoje, duotoje karaliaus pasiuntiniui į 1664.X.15 Ukmergės seimelį, Jonas Kazimieras išdėsto savo nuopelnus valstybei, beginant kraštą nuo išorės priešų ir stengiantis jį apsaugoti nuo pavojų; teisinasi prieš gandus, esą jis norįs karo; žada seime pataisyti visas exorbitancijas ir laisvių bei teisių įžeidimus; siūlo seimeliams apsvarstyti, kurių priemonių reikėtų imtis prieš karaliaus šmeižikus; siūlo tartis dėl taikos su Maskva, dėl algos kariuomenei, dėl amunicijos papildymo; dėl ekonomijų išpirkimo iš įkaitų laikytojų; prašo rasti pinigų užmokėti valstybės skoloms privatiems asmenims; papildyti pėstininkus, apsvarstyti mokesčių klausimus, hibernas, aprūpinti pasienio pilis, geriau aprūpinti karaliaus stalą, sumokėti valstybės skolas bažnyčioms ir kt., Čart. Arch., Teka Nar. 158, dok. 69.

[33] Tokių propozicijų ir įgaliojimų karaliaus pasiuntiniams į seimelius nemaža yra Naruševičiaus Tekose, Čart. Arch.

[34] Palygink Лаппо, Великое Княжество Литовское, Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ, p. 341—542; Леонтовичъ, Вѣча, сеймы и сеймики Журн. Мин. Нар. Просв., 1910, II.

keturių savaičių būvyje kiekvienam seimui pasibaigus[35]. Reliaciniais buvo vadinami dėl to, kad juose buvo pranešama apie praėjusio seimo darbus. Iš seimo sugrįžę pavieto atstovai privalėjo apie savo sugrįžimą pranešti vaivadai arba savo pavieto pilies teismo seniūnui ar jų pavaduotojams, kurie sušaukdavo viso pavieto bajoriją į reliacinį seimelį. Čia pavieto atstovai, dalyvavę seime, referuodavo apie savo veiklą seimo metu ir painformuodavo pavieto bajorus apie visus seimo nutarimus. Šie turėjo būti įrašomi ir į pilies teismo knygas. Nedalyvavusiems reliaciniame seimelyje bajorams negrėsė jokia bausmė, bet jie privalėjo pripažinti ir vykdyti lygiai su dalyvavusiais seimo ir seimelio nutarimus[36].

Reliacinių seimelių reikšmė kas kartas augo. Su laiku jie pasidarė net svarbesni už seimus, kadangi seimų nutarimai pagal bajorų laisvės dvasią galėjo būti paviete nevykdomi, jei to pavieto bajorai jų nepripažindavo ir nepatvirtindavo savo reliaciniame seimelyje. Kaip vėliau matysime, pavietų atstovai į seimą seimelių instrukcijomis dažnai būdavo tiek suvaržomi, kad būdavo konkrečiai įpareigojami neprileisti svarstyti seime vieną ar kitą deliberatorijoje iškeltą dalyką arba būdavo įgaliojami kai kuriuos seimo nutarimus, jei tokie būtų padaryti, ypačiai dėl mokesčių, nepriimti, bet parsivežti patvirtinti „broliams" („do braci"), tai yra savo pavieto bajorams. Jei reliaciniame seimelyje tokie seimo paskelbti nutarimai ar įstatymai nebūtų bajorų patvirtinti, tai jie tame paviete galėjo būti ir nevykdomi. Tokiu būdu reliacinių seimelių *lauda* (nutarimai) tampa svarbesni už seimo priimtas konstitucijas — įstatymus[37]. Savaime suprantama, kad reliacinio seimelio nutarimai

---

[35] 1588 m. Liet. Statutas, sk. III, str. 9, 6.

[36] Ten pat.

[37] Tokių reliacinių seimelių *lauda* galima rasti Čartoriskių Archyve. Pvz., 1661.VIII.9 Žemaičių reliacinio seimelio *lauda* yra Čart. Arch., Ms. 2738, p. 84—86; tarp kitų nutarimų, Žemaičių bajorai čia apsideda dviejų padūmių mokesčiu kariuomenei apmokėti. 1648.VIII.28 Smolensko reliacinio seimelio *lauda* patvirtina prieš tai buvusio konvokacinio seimo nutarimus, jų tarpe ir tuos, kurie pavieto atstovų buvo paimti „do braci"; išrenka pinigų rinkikus apsidėtom rinkliavom surinkti, nustato, kaip tie pinigai turės būti suvartoti ir kt., ten pat, Teka Nar. 142, dok. 169. 1614 m. Minsko vaivadijos bajorai savo reliaciniame seimelyje protestuoja, kad praėjusiame seime buvo svarstoma daugiau dalykų, negu kad buvo įrašyta karaliaus deliberatorijose seimeliams; taip pat protestuoja, kad jiems atsiųstose spausdintose praėjusio seimo konstitucijose yra daugiau dalykų, negu kad seime buvo nutarta. Minsko seimelis palaiko savo atstovus, kurie dar seime buvo protestavę prieš papildomus nutarimus, ir įgalioja savo pasiuntinius karaliui pareikšti: „Stoiąc tedy przy protestacyi Jch Mciow Panow Poslów naszych z Seymu iadąc uczynioney y naszey na pismie do Xiąg Grodżkich podaney, y teraz wszystkiey gromadzie naszey protestuiemy się, iż okrom czterech poborów któreśmy dać pozwolili pod żadne postanowienie tego

galiojo ir buvo privalomi tik tam pavietui, kuriame jie buvo padaryti.

Elekciniai seimeliai turėjo ypatingą paskirtį[38]. Jie susirinkdavo atsiradus reikalui išrinkti kandidatus į to pavieto teismo arba kitus kuriuos nors laisvus urėdus, pvz., pakamorės, į įvairius žemės urėdus ir kt. Dėl to šie seimeliai ir buvo vadinami elekciniais, t. y. renkamaisiais. Juose dalyvavo tik tame paviete gyveną ar turį savo žemės bajorai. Iš elekcinių seimelių išrinktųjų kandidatų didysis kunigaikštis ir paskirdavo vakuojančius pavieto urėdus.

Grabnyčių seimeliai taip pat turėjo specialią paskirtį[39]. Jie įvykdavo grabnyčių dieną, — iš čia ir jų vardas, — ir būdavo šaukiami išrinkti savo pavieto deputatams į tribunolą. Grabnyčių seimeliai iš pažiūros tuo skyrėsi nuo kitų, kad į juos bajorai susirinkdavo be ginklų, kadangi čia turėjo būti renkami aukščiausios teismo instancijos nariai.

Kaptūriniai pavietų seimeliai įvykdavo tarpuvaldžių metu. Karaliui mirus, primas išsiuntinėdavo universalus visiems pavietams, kuriuose buvo pranešama apie karaliaus mirtį ir paskiriamas laikas kaptūriniams seimeliams susirinkti[40]. Savo vardą šie seimeliai gavo nuo to, kad bajorai, gedėdami mirusiojo karaliaus, užsidėdavo gedulo kaptūrus. Visi pavieto bajorai, ginkluoti, lyg kad karui ištikus, privalėjo susirinkti į kaptūrinį seimelį ir svarstyti visus, tarpuvaldžio metu kilusius, aktualiuosius pavieto reikalus. Kaptūrinio seimelio nutarimai buvo privalomi visam pavietui. Tuose seimeliuose buvo paskiriami kaptūriniai teismai ir išrenkami jiems teisėjai, privalėję spręsti įvairias bylas, paviete kilusias tarpuvaldžio metu. Paviete sudaryti kaptūriniai teismai dar turėjo būti patvirtinti konvokaciniame seime[41]. Kaptūriniams seimeliams teko rūpintis savo pavieto saugumu, jo valdymu ir tvarkymu tarpuvaldžio metu. Tų seimelių nutarimai (*lauda*) paviete turėjo įstatymų galios ir buvo labai griežti, ypačiai saugumo klausimais[42]. Pavyzdžiui, 1632.VI.5 Vil-

---

Seymu podlec w naymnieyszey rzeczy niechcemy", ten pat, Teka Nar. 108, dok. 265 ir Ms. 360, dok. 16.

[38] Лаппо, Великое Княжество Литовское, Литовско - Русскій повѣтъ и его сеймикъ, p. 498 — 523.

[39] Ten pat, p. 524—542.

[40] Tokių primo universalų galima rasti Čart. Archyve.

[41] Tai matyti iš 1648.VI.19 Brastos vaivadijos seimelio instrukcijos į konvokacinį seimą, ten pat, Teka Nar. 142, dok. 51. Tos pačios vaivadijos *lauda* dėl kaptūrinio teismo ten pat, dok. 53. Panašūs Lydos seimelio (1648.VI.25) ir Smolensko seimelio (1648.VI.25) *lauda* ten pat, dok. 76 ir 78.

[42] Pvz., 1632.V.15 ir 1632.VI.5 Vilniaus kaptūro *lauda*, Čart. Arch., Ms. 2246, dok. 24 ir 23; 1648.VI. Brastos kaptūro *lauda*, ten pat, Teka Nar. 142, dok. 52 ir 53.; 1648.VI.25 Smolensko ir Lydos kaptūrinių seimelių *lauda*, ten pat, dok. 78 ir 76; 1648 m. Žemaičių kaptūro *lauda*,

niaus kaptūrinis seimelis nutaria[43] Vilniaus mieste ir visame paviete paskelbti apsiausties metą. Tais nutarimais (*lauda*) miesto mūrai ir tvoros sustiprinamos ir pavedama stropiai saugoti, dalis vartų į miestą užmūrijama, nė vienam svetimam neleidžiama mieste nakvoti. Sargybos įpareigojamos saugoti miesto vartus ir kontroliuoti visus atvykstančius, o visame paviete neprileisti prie bet kurių sumišimų. Nustatoma griežta tvarka, kaip miestiečiai ir sargybos turi elgtis ir kt. Daugelis 1648 m. kaptūrinių seimelių imasi priemonių prieš galimą pavojų iš sukilusių kazokų, nutaria paviete skelbti visuotinį šaukimą (mobilizaciją), pasamdyti reikiamos kariuomenės, surinkti pinigų ir juos laikyti pavieto kasoje ir kt.[44]. Trumpai sakant, kaptūriniai seimeliai tarpuvaldžių metu įgydavo nepaprastos reikšmės. Tuo metu jie būdavo viso pavieto savarankiški valdomieji organai, o visa valstybė suskildavo, nelyginant, į daugelį savarankiškų sričių, kurios per savo kaptūrinius seimelius tesirūpino vien tik savimi, o visais bendraisiais valstybės reikalais tuo metu rūpinosi tik senatas.

Be visų minėtų seimelių rūšių, retkarčiais dar buvo šaukiami nepaprasti seimeliai. Tokie nepaprasti bajorų seimeliai susirinkdavo spręsti ypatingai svarbių ir skubių pavieto reikalų, kada, pavyzdžiui, dėl karo pavojaus nebuvo galima laukti bendrojo seimo nutarimų ir kitų pavietų pagalbos, o patiems bajorams reikėjo galvoti apie save. Pavojaus užkluptas pavietas elgėsi savarankiškai. Pavieto bajorai tada buvo kompetetingi daryti nutarimus, visiems privalomus to pavieto ribose. Toks nepaprastas seimelis įvyko Polocke 1653.IX. 4, didžiojo Lietuvos etmono Jono Kiškos sušauktas tartis dėl gynimosi nuo Maskvos kariuomenės. Šitas seimelis paskelbė savo *lauda*[45] kariuomenei samdyti, patiems bajorams *viritim* karan stoti, Polocko pilį ginti, ją aprūpinti amunicija, maistu ir pašaru, pinigus amunicijai rinkti, pilies remontui medžiagos pristatyti ir kt. Tas pats nepaprastas seimelis uždėjo prievoles miestiečiams ir žydams, taip pat išrinko rinkikus, kurie privalėjo paviete surinkti nutartus apsidėti mokesčius. Panašus nepaprastas seimelis įvyko 1654.XI.28 Slanime[46], kur karo su Maskva spaudžiami susirinkę bajorai vietoje mobilizacijos (pospolite ruszenie) nutarė apsidėti mokesčiais ir už juos pasamdyti pavieto kariuomenę (żołnierz powiatowy). Toks pats nepaprastas seimelis visuotinio šaukimo metu susirinko 1661. X.25 Vilniuje karo pavojaus akivaizdoje. Bajorai jame nutarė

---

ten pat, dok 91; Minsko 1648.VIII.20 kaptūrinio seimelio *lauda*, ten pat, dok. 157; Naugarduko 1648.VIII.25 *lauda*, ten pat, dok. 162; Smolensko 1648.VIII.28 kaptūriniai nutarimai, ten pat, dok. 169 ir kt.

[43] Čart. Arch., Ms. 2246, dok. 23.

[44] Žr. šio skyriaus 42 išnašą.

[45] Čart. Arch., Teka Nar. 147, dok. 45.

[46] *Laudum* Powiatu Słonimskiego na podatek *in vim* pospolitego ruszenia, ten pat, Teka Nar. 147, dok. 144.

apdėti karališkus ir savo dvarus 7 padūmėm, už kurį išrinktą mokestį turėjo būti išlaikoma Vilniaus pilies įgula[47].

Prie nepaprastųjų seimelių tenka priskirti dar tuos, kurie įvykdavo prieš atskiruosius lietuvių seimus ir po jų. Savo turiniu jie nesiskyrė nuo priešseiminių ir poseiminių seimelių. Apskritai, juo toliau, juo pavietai darėsi savarankiškesni, juo dažniau susirinkdavo nepaprasti seimeliai, savarankiškai skelbią savo *lauda*, privalomus visiems pavieto gyventojams.

Visų rūšių bajorų seimeliai įvykdavo vaivadijų ir pavietų centruose[48]. Tik nepaprastais atvejais, priešui užėmus pavieto centrą, priešo pavojaus metu („*in casu hostilitatis*") arba dėl epidemijų seimeliai galėdavo įvykti ir kitose kuriose vietose[49]. Kadangi nebūdavo specialių pastatų, į kuriuos būtų galėję sutilpti viso pavieto bajorai, tai seimeliai paprastai posėdžiaudavo bažnyčiose. Jiems vadovaudavo jų rinkti pirmininkai — seimelių maršalkos. Atstovų į seimą rinkimas, kaip ir visi kiti seimelio nutarimai, pagal 1588 m. Lietuvos Statutą turėjo būti atliekami vienu balsu[50]. Dėl bajorų tarpusavio vaidų ir anarchijos tai buvo labai sunkiai teįmanoma. Kad būtų užkirstas kelias seimeliams nutraukinėti, 1613 m. seimo

---

[47] Ten pat, Ms. 2108.

[48] Vilniaus vaivadijoje: Vilniuje, Ašmenoje, Lydoje, Ukmergėje, Brėslaujoje. Trakų vaivadijoje: Trakuose, Gardine, Kaune, Upytėje (šio pavieto seimeliai įvykdavo ir Panevėžyje). Žemaičių seniūnijos seimeliai posėdžiaudavo Raseiniuose. Smolensko vaivadijoje: Smolenske ir Starodube. Polocko vaivadijoje: Polocke (šioje vaivadijoje pavietų nebuvo). Naugarduko vaivadijoje: Naugarduke, Slanime, Volkoviske. Vitebsko vaivadijoje: Vitebske ir Oršoje. Lietuvos Brastos vaivadijoje: Brastoje ir Pinske. Mstislavlio vaivadijoje: Mstislavlyje (šioje vaivadijoje pavietų nebuvo). Minsko vaivadijoje: Minske, Mozyriuje ir Rohačiove (Riečicos pavieto), Kutrzeba, Skład sejmu Polskiego, Przegląd Historyczny, t. II, p. 331—332.

[49] Smolenskui ir Starodubui atitekus į Maskvos valdžią, nuo 1657 m. Smolensko seimelis rinkosi Gardine, Starodubo — Virbalyje; nuo 1667 m. abu šie seimeliai rinkosi Vilniuje; į tokius seimelius suvažiuodavo iš minėtų Maskvos užimtų sričių pabėgę bajorai, Chrapowicki, J. A., Diariusz, Jog. Bibl., Ms. 4438. Polocko seimelis nuo 1659 m. dėl tos pačios priežasties įvykdavo Kobrine, kai kada Medeliuose; Vitebsko ir Oršos seimeliai *in casu hostilitatis* rinkdavosi Minske arba Slanime; Mstislavlio seimelis po 1659 m. kai kada posėdžiavo Krinkuose; 1659 m. seimo konstitucija (Vol. Leg., t. IV, p. 677—678) Maskvos užkariautiems pavietams bajorų seimeliams rinkimosi vietas nustatė šias: vietoje Mozyriaus—Kobrine, vietoje Rohačiovo — Kėdainiuose; vėliau Mozyriaus seimeliai įvykdavo Lachovičiuose, o Rohačiovo — nuo 1661 m. Nesvyžiuje, Kutrzeba, Skład sejmu Polskiego, Przegląd Historyczny, t. II, p. 331—332. 1604.XII.9 d. Slanimo seimelis dėl epidemijos įvyko Dzieviontkovičiuose, Motiejaus Božiminskio dvare, kaip matyti iš to seimelio instrukcijos atstovams į seimą, Čart. Arch., Teka Nar. 99, dok. 258.

[50] 1588 m. Liet. Statutas, sk. III, str. 6.

konstitucijoj buvo padarytas pakeitimas[51]: seimelių nutarimai toliau turėjo būti daromi balsų dauguma (*per pluralitas suffragiorum*). Seimelių nutarimai, kitaip dar vadinami *lauda*, buvo įrašomi į pilies teismo knygas, iš kurių kiekvienas suinteresuotas galėjo gauti išrašus.

Seimelių, kaip atskirų vaivadijų ir pavietų savarankiškų bajorų institucijų, reikšmė kas kartas vis augo. Jau Vazų laikotarpyje valstybinio gyvenimo sunkumo centras iš seimų pamažu persikėlė į seimelius, ypač reliacinius, nes ir visos valstybės seimų nutarimai bei įstatymai tapo visai priklausomi pavieto bajorų geros valios, nes jų reliaciniai seimeliai galėjo juos priimti arba nepriimti. Bajorai čia laikėsi savo aukso laisvės dėsnio — *nihil de me sine me* (nieko be manęs, kas mane liestų). Visa valstybė suskilo, nelyginant, į daugelio savarankiškų vaivadijų ir pavietų sąjungą, kurioje kiekvienas pavietas žiūrėjo savo teritorialinių interesų ir dažnai *liberum veto* sistema ardydavo viso seimo nutarimus, jei jie būdavo nepriimtini tam pavietui, nors ir naudingi visai valstybei. Vaivadijos ir pavietai dėl bajorų savarankiškumo ambicijos su laiku organizavosi beveik į nepriklausomus autarkiškus teritorinius vienetus, kurie galėjo nevykdyti visos valstybės įstatymų, bendrajame seime priimtų, jei pavietų reliaciniai seimeliai jų nepatvirtindavo. Decentralizacija apėmė ir daugelį kitų valstybinio gyvenimo sričių, kaip teismą, kariuomenę, iždą, iš dalies net įstatymų leidimą, nes seimeliai vis dažniau ėmė skelbti savo savarankiškus *lauda*, privalomus visam pavietui ir čia net svarbesnius už bendrojo seimo išleistus įstatymus[52]. Seimų nutarimus, ypačiai dėl mokesčių, pavietų atstovai vis dažniau imdavo „do braci". Seimeliai savarankiškai nutardavo, kuriais ir kokio didumo mokesčiais apsidėti, patys išsirinkdavo mokesčių rinkikus, juos kontroliuodavo, reikalaudavo, kad valstybė pavietuose surinktus mokesčius naudotų tų pačių pavietų seimelių konkrečiai nustatytiems tikslams. Decentralizacija iždo dalykuose kas kartas plėtėsi vis labiau, ir jau 1666. IX. 28 d. Ašmenos seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams į seimą, reikalaujama, kad pavietuose mokesčiais surenkamus pinigus laikytų nebe valstybės iždininkas, bet patys pavie-

[51] *Volumina Legum*, t. III, p. 182, 184, 199.

[52] 1588 m. Liet. Statute pažymėta, jog jei kuris bajoras neatvyktų į seimelį, tai jis „подтое все подлегаетъ, штосе тамъ становить", sk. III, str. 6.

tai[53]. Vėliau matysime, jog seimeliai nutardavo savo paviete surinktas lėšas vartoti tik pavieto reikalams. Karo dalykuose irgi reiškėsi didelis pavietų savarankiškumas. Kaip vėliau matysime, prireikus, pavietai savo ribose galėjo paskelbti visuotinį šaukimą, kariuomenėje buvo sudaromos atskiros vaivadijų ir pavietų vėliavos (daliniai), tarpuvaldžių metu pavietai savarankiškai rūpinosi viešosios apsaugos reikalais ir kt. Bajorai seimeliuose ėmė net reikalauti, kad būtų sudaryta atskira pavietų kariuomenė — żołnierz powiatowy[54]. Be to, seimeliai patys išsirinkdavo savo pavieto žemės teisėjus, turėjo savo teritorines teismo įstaigas, o tarpuvaldžių metu visai savarankišką kaptūrinį teismą. Įvairių pavietų garbės urėdų ir pareigūnų rinkimas taip pat įėjo į bajorų seimelių kompetenciją. Iš to viso aiškėja ypatinga bajorų seimelių reikšmė valstybiniame gyvenime.

Bajorų seimeliai, siųsdami savo atstovus į visos valstybės bendrąjį seimą, juos suvaržydavo savo instrukcijomis. Apsvarstę didžiojo kunigaikščio atsiųstas deliberatorijas ir išrinkę savo atstovus į seimą, priešseiminiai seimeliai jiems įteikdavo rašytines instrukcijas, pavieto bajorų pasirašytas ir antspauduotas. Tose instrukcijose atstovams į seimą buvo nurodoma, kaip jie ten turės elgtis svarstant vieną ar kitą klausimą. Tokiu būdu klausimai, kurie bus iškelti seime, jau iš anksto buvo apsvarstomi seimeliuose ir čia priimami nutarimai, kurių seimelių atstovai privalėjo laikytis bendrajame seime. Be to, į instrukcijas buvo įrašomi ir atskiri pavietų bajorų reikalavimai, kuriuos bajorų atstovai seimuose privalėjo pravesti. Visais ar atskirais instrukcijose pažymėtais klausimais atstovai gaudavo *plenariam* arba *limitatam potestatem* (pilną arba suvaržytą galią), t. y. būdavo įgaliojami laisvai tuos klausimus svarstyti ir išspręsti seime, arba suvaržomi tų klausimų svarstyme bei sprendime, reikalaujant galutinai nieko nenutarti arba nutarti tik pagal instrukcijoje griežtai suformuluotą reikalavimą[55]. Jau anksčiau buvau minė-

---

[53] Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4.

[54] Tokios kariuomenės reikalaujama 1628.XII.7 d. Oršos seimelio instrukcijoje, Čart. Arch., Teka Nar. 120, dok. 101. Taip pat Naugarduko 1636.XII.11 d. seimelio instrukcijoje, ten pat, Ms. 375, p. 635—641.

[55] Pvz., 1658. VI. 21 Kauno pavieto seimelis savo instrukcijoje atstovams į seimą įrašo: „*plenariam* panom posłom naszym dajemy *facultatem*" tartis krašto gynimo ir taikos reikalais. Ši instrukcija išspausdinta Medek-

ięs, kad niekas seime negalėjo būti svarstoma, kas nebūtų iškelta karaliaus deliberatorijoje, nebent tik pačių pavieto bajorų keliami reikalavimai. Formaliai atstovai teisinosi negalį seime svarstyti deliberatorijoje neiškeltų klausimų, nes tiems klausimams spręsti neturį savo brolių, t. y. pavieto bajorų įgaliojimų ir nežiną jų nusistatymo. Tokiu būdu karalius seime negalėjo kelti klausimų, seimeliams iš anksto nepraneštų deliberatorijomis. Tačiau pavietų bajorų papildomi reikalavimai, seimelių įrašyti į instrukciją, visuomet galėjo būti keliami seime ir čia privalėjo būti svarstomi.

Pavietų atstovai privalėjo griežtai laikytis jiems duotų instrukcijų ir apie tai teikti apyskaitą reliaciniuose seimeliuose. Kai kurie seimeliai reikalaudavo net priesaikų iš savo atstovų, kad šie pastarieji seime nenukryps nuo jiems duotų instrukcijų. Tačiau šiaip paprastai seimeliai pasitikėdavo savo atstovais ir apsieidavo be jų priesaikos, — pasitenkindavo, apeliuodami į jų sąžinę, garbę ir meilę savo tėvynei bei „broliams"[56].

šos, Księga pamiętnicza 1654—1668, p. 170. 1668. X. 17 Pinsko seimelio instrukcijoj atstovai gauna „*limitatam potestatem*"; jiems uždraudžiama svarstyti bet kuriuos kitus klausimus, išskyrus tuos, kurie liečia valstybės saugumą ir kurie atskirai įsakmiai instrukcijoje išvardijami, Лаппо, Пинский сеймикъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвещенія, 1910, II, p. 292. 1607 m. Pinsko seimelis savo atstovams į seimą instrukcijoje duoda „moc niezamierzoną", Čart. Arch., Teka Nar. 103, dok. 250. 1607 m. Trakų seimelis instrukcijoje savo atstovams duoda „*illimitatam potestatem*", ten pat, Teka Nar. 103, dok. 57. 1616. III. 13 Slanimo seimelis savo atstovams instrukcijoje į seimą duoda „moc zupełną, niezamierzoną", ten pat, Teka Nar. 109, dok. 103. 1617. II. 2 Vilniaus seimelis atstovams į Vilniaus suvažiavimą instrukcijoje duoda „moc zupełną, niezamierzoną", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 4. 1617. II. 3 Naugarduko seimelio instrukcija suvaržo savo atstovus daryti nutarimus dėl mokesčių: „Panom Posłom naszym zamierzamy moc", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 6. 1618 m. Slanimo seimelio instrukcija atstovams į seimą teikia „*plenariam potestatem*", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 197. 1640. III. 27 Vladislovas Vaza savo universaluose į priešseiminius seimelius prašo, kad bajorai savo atstovams į seimą duotų „*plenariam facultatem*", ten pat, Teka Nar. 137, dok. 56. Ypačiai vėlesnių laikų seimelių instrukcijomis suvaržoma pavietų atstovų galia seimuose.

[56] Seimelių instrukcijose dažnai mėgstamas posakis: „Co wierze i cnocie Ichmosc Panow Posłow naszych zlecamy" arba „z miłości ku R. P. oiczyznie swey i ku nam braci swey czyniąc"... Tokių seimelių instrukcijų yra daug užsilikę pavietų teismų knygose ir Čartoriskių Archyve Krokuvoje.

Skaitant gausiai užsilikusias Lietuvos seimelių instrukcijas, aiškiai iš jų dvelkia atskirų pavietų egoistinis teritorizmas. Bajorai dažnai laiko svarbiausiais tik savo pavieto reikalus ir net reikalauja, kad šie seime būtų svarstomi pirmiausia. Kaip vėliau matysime, į instrukcijas nuolat buvo įrašoma daugybė įvairių įvairiausių pavieto bajorų privatinių reikalų, — *privata*. Atstovai į seimus privalėjo juose kelti ir ginti ne tik viso pavieto, bet ir grynai asmeninius bajorų reikalus, įrašytus į seimelių instrukcijas.

Kai kada instrukcijos tiesiog draudsdavo atstovams seime svarstyti kuriuos nors kitus kad ir valstybinio masto klausimus, iki nebus patenkinti pavieto reikalavimai ir *privata*. Kaip vienas ano meto amžininkas pastebi, seimelių atstovai į seimą atvažiuodavo net su tokiomis instrukcijomis: „Jei karalius tam to neduos, tai jokių dalykų nebesvarstyti"[57]. 1648. VI. 19 d. Brastos seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams į seimą, skaitome: „Jų malonybė ponai atstovai nieko neprivalo galutinai nutarti, nebent, jei liktų laiko apgalvojus gynimąsi, tik parengiamai aptarti ir visą reikalą mums į reliacinį seimelį parvežti, kad mes, teleidžia Dievas, galėtume apie tai tartis generaliniame suvažiavime, dėl ko jų malonybei savo atstovams duodame suvaržytą galią"[58]. 1666. IX. 28 d. Ašmenos seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įpareigojami daug nutarimų parsivežti „do braci" ir net pareiškiama: „Jų malonybės ponų pasiuntinių galią suvaržome kuo sunkiausia priederme; jei ne prisieks, tai mažiausia tegu palietę krūtinę pažada, kad mūsų instrukcijos laikysis ir niekam neleis jos niekaip interpretuoti"[59]. 1661. VIII. 15 d. Minsko seimelio instrukcijoje atstovams nedviprasmiškai pareiškiama, jog jie

---

[57] „Jeśli temu król tego nie da, tedy do żadney rzeczy nie przystępować", anonimo Zwierciadło Rzeczypospolitej Polskiej na początek r. 1598 wystawione, p. 7.

[58] „Jchm. Panowie Posłowie nic *conclusive* stanowic niemaią, chyba iesliby po obmysleniu obrony, co czasu stawało *in vim praeparationis* namowiwszy, *rem integram* do nas na Seymik relacyiny przyniesli, abysmy da Bóg na zjezdzie głownym, o tym namawali, wczym *limitatam* Jchm. P. Posłom daiemy *potestatem*", Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 51.

[59] „*Limitare* Ich Mci Panow Posłow *potestatem* iako nacięższym obowiązkiem Jesli nie przysięgą tedy przynamniey *tacto pectore* niech przyrzeką ze Instructiey naszey trzymacsię będą y zadnych *non admittent* interpraetatij niodkogo", Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4.

jokių dalykų seime nesvarstytų, iki nebus patenkinti pavieto reikalavimai[60]. 1626. XII. 31 d. Vilniaus seimelis, siųsdamas savo atstovus į 1627. III. 13 Varšuvos seimą Livonijos karo reikalų svarstyti ir aptarti bei rasti, iš kur gauti lėšų tam karui vesti, savo instrukcija juos įpareigoja seime nieko galutinai nepriimti ir viską parvežti broliams; o jei būtų norima nutarti kas nors priešinga teisėms ir laisvėms, tai atstovai privalą to neleisti ir karaliaus kanceliarijoj įrašydinti protestą[61]. Toks atstovų pasielgimas faktiškai prilygo seimo nutraukimui, neatsižvelgiant nė į išorės pavojus valstybei. 1646 m. Minsko seimelio instrukcija įgaliojo savo atstovus tiesiog nutraukti seimą, jei pavieto bajorų reikalavimai nebūtų seime patenkinti[62].

Argi buvo galima pažanga gyvenime, kai pavietų bajorai uždrausdavo savo atstovams seimuose svarstyti instrukcijoj nepažymėtus, nors ir labai svarbius reikalus ir ypačiai įpareigodavo vengti naujenybių[63]? Šiaip ar taip, visa tai rodo menką bajorijos valstybingumą, nors jai ir buvo patikėtas įstatymų leidimas. Bajorai savo instrukcijomis ir savo seimeliais, galbūt ir nesąmo-

---

[60] „Daiemy Ichmc. Panom Posłom moc zamierzoną, aby do żadnych spraw seymowi należących nieprzystempowali, aż się temu wszystkiemu dosyć stanie", ten pat, Teka Nar. 106, dok. 36.

[61] Atstovai įgaliojami elgtis „postrzegaiąc, abysię uyma Prawóm y wolnosciom naszym niedziała, aco kolwiek tam namowiono będzie *conclusivé* nieczyniąc, do nas Braci przynieść, y referować ma, a gdzieby nam co obciążliwego przeciw Prawom, y wolnosciom naszym stanowić tam chciano nietylko niepozwalać, ale y protestacyą solenną tam wKancellaryi Królewskiey J° Mości, iako y u Grodów uczynic powinien będzie", ten pat, Teka Nar. 118, dok. 79.

[62] Toje instrukcijoje skaitome: „*Serio* zlecamy, aby zaraz tamże *Jnfacie Reipublicae* solenną uczyniwszy, że *vim patimur*, protestacyą do żadnych Spraw Seymowi należących nieprzystempowali, ale zaraz J° Król: Mość Pana naszego miłosciwego żegnali", ten pat, Teka Nar. 140, dok. 103.

[63] 1666. IX. 28 Slanimo seimelio instrukcijoje įrašyta: „iesli by co nad punkta zlecone pozwolili zeto *nullitati Subiacere* miało", „Iako *nouitates* naybarziey Oyczyznie szkodzą: y stare Prawa nasze wątlo, tak na nie cale niepozwałac P. Posłowie będą", ten pat, Ms. 2736, dok. 1. 1666. IX. 28. Ašmenos instrukcija, norėdama, kad teisės neitų *„in ruinam"*, „limitoja" atstovus *„in potestatem"*, kad „wzadne nad Artykuły Instructiey nie maią wdawacsię materye pogotowiu *nouitates* Ale iesliby co Allegowano do Braci wziąc maią *sine Assecuratione*", „Jako *nouitates* naybarziey oyczyznie szkodzą y stare prawa wątlą taknanie cale niepozwalac", ten pat, Ms. 2736, dok. 4.

ningai, dažnai dirbo ne kuriamąjį, bet valstybės griaunamąjį darbą ir tuo būdu prisidėjo prie anarchijos išsiplėtimo. Kaip matyti iš gausių seimelių instrukcijų, atstovai į seimą pirmiausia turėjo būti bajorų laisvių sargai, žiūrėti jų ir savo pavieto egoistinių interesų, ir tik antroje vietoje tarti valstybės reikalus.

Seimeliuose galėjo dalyvauti visi tame paviete gyveną ar turį žemės bajorai. Formaliai jų visų balsas buvo lygus, bet faktiškai lygybės nebuvo. Kaip visose valstybinio gyvenimo srityse, taip ir čia lėmė didikai, kurie darė, ką norėjo. Jų balsas čia nusverdavo vienokį ar kitokį klausimo sprendimą. Kaip vėliau matysime, smulkioji šlėkta, dažnai mintanti iš didikų kišenės, buvo aklas įrankis jų rankose ir nulemdavo seimelių eigą, ypač renkant atstovus į seimą[64]. Būdami galingi, turėdami net savo privatinę kariuomenę, didikai dažnai imdavosi represijų prieš sau nepaklusnius pavieto bajorus. Padegimais, žemių užgrobimais, grasinimais, sumušimais, suėmimais, arba gerumu, vaišėmis, suteikdami savo dideliuose dvaruose įvairių tarnybinių vietų, turėdami įtakos tribunole, didikai, kaip vėliau matysime, savo pavietuose būdavo tikri valdovai. Todėl nenuostabu, kad ir seimeliuose jų užgaidos būdavo tenkinamos ir jie patys arba jų tarnai būdavo išrenkami pavietų atstovais į seimą. Garsus Zigmanto Vazos pamokslininkas, jėzuitas Petras Skarga, kurį laiką dirbęs Kražiuose, apie pavietų atstovų į seimą rinkimus vaizdžiai išsireiškia: „Seimeliuose atstovų rinkimas būna toks, kad galingesnieji ir drąsesnieji daro, ką norėdami: arba patys save išsirenka ir kiti tas pareigas beveik ligi gyvos galvos pasiima, arba tokius atstovais pastato, kurie jų mintims ir sumanymams tarnauja"[65]. Gerai dar, jei paviete tik viena kuri didikų šeima buvo įsigalėjusi. Tačiau jei tame pačiame paviete kelios didikų šeimos varžėsi dėl įtakos, savaime suprantama, jog tai skaudžiai atsiliepdavo į seimelius ir čia įnešdavo daug sumaiščių. Tada seimeliuose nebū-

---

[64] XVIII amž., 1768 m., didikai pravedė seime konstituciją, leidusią neposesionuotiems plikbajoriams pilnomis teisėmis dalyvauti seimeliuose, *Vol. Leg.*, t. VII, p. 624. Plikbajoriai dažniausiai būdavo didikų tarnai, kurių pagalba didikai seimeliuose galėjo bet kuriuos nutarimus pravesti.

[65] „Obieranie posłów na sejmikach takie jest, iż możniejszy a śmielszy czynią, co chcą: abo się sami obierają, i drudzy mało nie dożywotny sobie ten urząd czynią, abo takie wystawiają, którzy ich myślom i pszedsiewzięciu służą", Skarga, Kazanie VI Sejmowe, p. 338.

davo jokios tvarkos, tik šūkavimai, nuomonių chaosas, nes tuoj susidarydavo partijos, norinčios atstovais į seimą išrinkti vieno ar kito didiko kandidatus. Nekartą būdavo griebiamasi ir jėgos, ir seimeliai nutrūkdavo, jei kuri nors pusė neturėdavo aiškios persvaros.

Apie triukšmingus seimelius galima rasti žinių įvairių ano meto amžininkų atsiminimuose[66]. Zigmanto Vazos laikais seimeliai jau dažnai būdavo nutraukiami dėl nesutarimo[67], todėl 1613 m. ir buvo išleista konstitucija, jog seimelių nutarimai turi būti daromi balsų dauguma. Jau Vladislovo Vazos laikais seimeliuose kai kur buvo prieita net ligi kraujo. Stan. Albr. Radvilas savo atsiminimuose rašo, kad 1637 m. įvykusieji prieš ekstraordinarinį dviejų savaičių seimą seimeliai daugelyje vietų buvo nutraukti *(„multa rupta")*[68]; 1641. VII. 9 kai kurie seimeliai buvo nutraukti, kituose prieita net prie kraujo praliejimo[69]; 1647. IV. 11 irgi daugelis seimelių nutrūko, nesutariant dėl išrinktinų atstovų į seimą *(„multa consilia rupta ob discordiam eligendorum nuntiorum")*[70]. J. A. Chrapovickis savo dienoraštyje pažymi, jog 1669. VIII. 20 Gardino seimelis nutrūko, bajorams pradėjus kardais muštis, kadangi didikas Masalskis su savo sūnumi užkapojo vieną bajorą; per muštynes daug bajorų buvę sukapota[71]. Počobutas savo atsiminimuose aprašo, jog 1669 m. Ukmergės reliaciniame seimelyje, Počobutui susibarus su Vladislovu Bialozoru, visas seimelis pasidalijo į dvi dalis ir griebėsi kardų[72].

---

66 St. Alb. Radvilas savo atsiminimuose aprašo, kad 1647 m. Trakų seimelis buvo ypačiai triukšmingas, bajorams nenorint pasiduoti Trakų vaivados Sluškos įtakai; vis tik Sluška privertė seimelį atstovais į seimą išrinkti savo kandidatus, nors šlėkta ir skundėsi tokia priespauda, Radvilo *Memoriale*, 1647. IV. 11. Triukšmingus Vilniaus ir Smolensko seimelius mini J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 91 ir kt.

67 Konopczyński, Ganeza *liberum veto*, Przegl. Hist., t. I, p. 323.

68 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. V. 12.

69 *„Comitiola antecedentia comitia celebrata, non vbique eodem euentu, rupta aliqua vt Plociae et Vijsnae, aliqua etiam sanguine polluta, vt Luceoriae et Grodnae"*, ten pat, 1641. VII. 9.

70 Ten pat, 1647. IV. 11.

71 „Seymik rozerwany bo P. Massalski z synem rozsiekał P. Eysmonta, y wielu porąbano szlachty", J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 150. Pakartotinai seimelis įvyko Gardine 1669. IX. 6, ten pat, p. 153.

72 Poczobut, Pamiętnik, p. 116.

Kitą kartą seimeliai trukdydavos net dėl to, kad bajorai susibardavo dėl rango ir pirmenybės, kuriam pirmesnėje vietoje sėdėti ir pirmam kalbėti. Todėl 1598 m. buvo išleista speciali konstitucija, nustačiusi Trakų tėvūnui vietą seimelyje, kad užkirstų ateityje kelią ginčams dėl pirmenybės[73].

XVI-jo amž. galo rašytojas vilnietis Volanas ypačiai nusiskundžia seimelių netvarkingumu: esą čia nieko nedaroma be šūkavimo, ir dėl nuomonių skirtingumo ir įvairiausių norų nieko tikro negalima esą nutarti; dėl tokios netvarkos ir elekciniuose seimeliuose visai netinkami teismo urėdai esą išrenkami[74]. Pirmą kartą į seimelį patekęs, jaunas didikas Andrius Stanislovas Sapiega juo net pasibaisėjo. Savo laiške, rašytame 1613 m. iš Gardino seimelio Leonui Sapiegai, jis stebisi, kad tame seimelyje, apleidus valstybinius reikalus, privatiniai interesai buvo svarstomi. Toliau jis pareiškė nežinąs, ar visuomet taip seimeliuose būną, nes esąs dar jaunas ir pirmą kartą į seimelį patekęs[75]. Daugiau nepavyko aptikti to didiko pastabų apie seimelius, gali būti, ir jis su jų tvarka su laiku apsiprato. Vieno amžininko aprašymu, bajorai, norėdami įkišti jėga savo kandidatus ar savo nuomonę paremti, į seimelius išsirengią nelyginant į kokį karą, ir į seimus su tokiomis ginkluotomis gvardijomis atvažiuoją, kokių niekada į karo lauką prieš valstybės priešą neatsivedą[76]. Nenuostabu, jog tokiomis aplinkybėmis seimeliuose tas buvo teisingesnis, kas buvo galingesnis, ir tokio kandidatai būdavo išrenkami į seimą.

Lietuvos pavietų atstovai, išrinkti į bendrąjį su lenkais seimą, ne iš karto vykdavo į Varšuvą. Lietuvos Statutas dar buvo numatęs Lietuvos pavietų atstovų generalinius suvažiavimus, arba generalinius seimelius Slanime[77]. Jie turėdavo įvykti per dvi savaiti

---

[73] *Vol. Leg.*, t. II, p. 1465.

[74] W o l a n, O wolności, p. 86.

[75] „Na tym sejmiku, opuściwszy publiczne *interessa*, o prywatnych traktowano; czy to tak na sejmikach zawsze bywa, nie wiem; jam pierwszy raz na sejmiku i młody; w nowinę mi się to trafiło; zdało mi się to jednak donieść", S a p i e h o w i e, t. II, p. 66.

[76] „Na sejmiki, jako na wojnę się wyprawuiemy i na sejm z takiemi gwardyami przyjeżdżamy, jakich nigdy przeciw nieprzyjacielowi koronnemu w obozie niemamy", S t a r o w o l s k i, Reform. obycz. pol., p. 82.

[77] 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t o III sk. 8 artikulas rašo: „О сой-мику або зъезде головномъ въ слониме пѣредъ соймомъ великомъ вальнымъ.

prieš kiekvieną seimą ir trukti pagal reikalą, bet taip, kad atstovai nepavėluotų atvažiuoti į seimą. Slanimo suvažiavime privalėjo dalyvauti visi Lietuvos senatoriai ir pavietų atstovai. Tai buvo, nelyginant, Lietuvos seimai, įvykstą prieš bendrus seimus su lenkais.

Slanimo suvažiavimo tikslas, kaip nustato 1588 m. Lietuvos Statutas, buvo — visiems Lietuvos atstovams susitarti valstybės reikalais, palyginti savo seimelių instrukcijas ir vieningai nusistatyti, kad ir bendrame su lenkais seime darbas vyktų sėkmingiau ir greičiau.

Kad tokie priešseiminiai Lietuvos atstovų suvažiavimai tikrai įvykdavo, parodo 1595 m. Vilniaus reliacinio seimelio nutarimai, kuriuose pažymima, kad po priešseiminių seimelių pavietuose „ziazdy glowne przed seymem u nas w litwie w slonimie" įprasta atlikinėti[78]. Slanimas, kaip vieta generaliniams susivažiavimams, turi būti, todėl buvo parinktas, kadangi jis ne per toliausia buvo nuo Lenkijos sienų ir į seimą važiuojantiems pavietų atstovams nesusidarydavo didelio vingio čia užsukti.

Kaip seimams bei seimeliams, taip ir generaliniam Slanimo suvažiavimui laiką paskirdavo pats did. kunigaikštis[79]. Kaip į seimelius, taip ir į generalinį Slanimo suvažiavimą karalius atsiųsdavo savo pasiuntinį, kuris jo vardu suvažiavimui išdėsty-

---

А догажаючи тому абы послове земъские у сихъ земль великого князства литовского въ справахъ и потребахъ земских могли згодными намовами и умыслы на сеймъ великий приежъдчати зачим бы се и на сойме потребы речи посполитое без великого затрудненья снаднеи и спешней отправовали, про то уставуемъ ижь передъ кождымъ соймомъ великимъ валнымъ за две недели мають вси станы того паньства великого князства такь панове рада ихъ милость, яко и послове земъские зъездъ свои волный метн у слониме и тамъ знести в посродокъ себе иньструкцыи всих земль и поветов, мають межы себе намовы спольные в м[и]л[о]сти братерской о всихъ потребах земъских чинити приводечи се до одного слушиого зрозуменья и уваженья речей ку доброму речи посполитое, зачимъ бы вжо на великомъ вальномъ соиме порадней и спешней справы и потребы речи посполитое становити и отправовати се могли. А так у слониме тотъ соймикъ трвати маеть водле часу и потребы, якобы только иа сеймъ великий в час прибыти не омешкали."

[78] Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 38. Prieš 1588 m. tokie suvažiavimai įvykdavo Volkoviske. *Vol. Leg.*, t. II, p. 899, 911.

[79] Tai matyti iš įvairių Zigmanto Vazos laiškų Leonui Sapiegai, Żywot Lwa Sapiehi, wyd. Turowskiego, p. 187, 223, 234 ir kit.

davo *„deliberatoria"*[80]. Slanimo generalinis suvažiavimas, apsvarstęs visus seime keltinus klausimus ir statytinus lietuvių reikalavimus, liečiančius Lietuvos didžiąją kunigaikštiją, savo nutarimus surašydavo raštu, kad kiekvienas atstovas juose geriau susivoktų. Tokie nutarimai turėdavo juridinę galią ir stiprino lietuvių poziciją bendrame seime. Jie būdavo dalyvavusių senatorių ir atstovų pasirašomi ir antspauduojami[81]. Kas tokiam susivažiavimui pirmininkaudavo ir kaip būdavo daromi nutarimai, man nepavyko surasti nurodymų, bet galima manyti, kad Slanimo generalinio suvažiavimo, kaip ir seimelių, nutarimai galėjo būti daromi balsų dauguma. Šiaip ar taip, Slanimo generaliniai seimeliai buvo labai svarbus organas Lietuvos valstybiniame gyvenime, nes padėjo lietuviams vieningai laikytis bendruose seimuose su lenkais ir ginti savo savarankiškumą. Čia lietuviai iš anksto galėjo suvienodinti savo instrukcijas, susitarti dėl vieningos lietuvių pozicijos bendrame seime su lenkais, statyti savo reikalavimus ir kt. Tačiau patys lietuviai nevisuomet išnaudodavo šitokią savo valstybės instituciją. Lenkybei kas kartas vis daugiau skverbiantis į Lietuvą ir įsigalint egoistiniam pavietų teritorizmui, nyko lietuvių vienybė, ir Lietuvos senatoriai bei atstovai, vykdami į seimus, pradėjo aplenkinėti Slanimo generalinius suvažiavimus. Jei dar XVII amž. pradžioj pavietų seimeliai neužmiršdavo savo atstovams į seimą į instrukcijas įrašyti, kad jie, atvažiavę į priešseiminį Slanimo suvažiavimą, pirmiausia bendrai aptartų visus valstybės reikalus[82], tai vėlesnėse instrukcijose tokių nurodymų vis rečiau terandama. Vis daugiau atsirasdavo pasiuntinių, kuriais nors sumetimais aplenkiančių Slanimo suvažiavimą. Tai matyti iš 1614. X. 3 Vilniaus genera-

---

[80] Toks karaliaus laiškas 1628 m. susivažiavusiems į Slanimą seimelių atstovams, rekomenduojąs jo pasiuntinį Jeronimą Valavičių, kuris turėsiąs išdėstyti karaliaus vardu *„deliberatoria"*, yra Čart. Arch., Teka Nar. 120, dok. 113.

[81] Pav., 1615. I. 31 Slanimo generalinio suvažiavimo nutarimai yra Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 11.

[82] Pav., 1611. VIII. 15 Minsko seimelio instrukcija, Čart. Arch., Teka Nar. 106, dok. 36; 1611. VIII. 15 Vilniaus seimelio instrukcija, ten pat, dok. 37; 1611. VIII. 15 Ašmenos seimelio instrukcija, ten pat, dok. 40; 1611. III. 15 Ašmenos pavieto instrukcija, Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 16. 1618 m. Slanimo seimelio instr., Čart. Arch., Teka Nar. 110, dok. 197 ir k.

linio suvažiavimo nutarimų, kuriuose rašoma, esą priešseiminis generalinis Slanimo susivažiavimas esąs apleistas; todėl nutariama, kad tiek senatoriai, tiek atstovai to suvažiavimo neapleisdinėtų, nes čia galima esą pašalinti įvairius sunkumus did. Lietuvos kunigaikštijos reikaluose[83]. Nors šitoks nutarimas turėjo įstatymo galią, bet, matyti, ir jis nelabai tebuvo vykdomas, kad 1615. I. 31 Slanimo suvažiavimo nutarimuose vėl primenama, jog visi Lietuvos senatoriai ir pasiuntiniai „nie omieszkiwali" atvykti į savo generalinius suvažiavimus Slanime, ir reikalaujama numatyti bausmes tiems, kurie neatvyktų[84]. 1631 m. buvo išleista net seimo konstitucija, Lietuvos senatoriams ir atstovams draudžianti apleisdinėti tuos suvažiavimus[85]. Tačiau gyvenimas ėjo savo keliu, ir savo asmeniniais arba pavieto reikalais susirūpinę, nebedaug bendrų ryšių bejuntą, atstovai vengdavo tos naudingos Lietuvai institucijos, nesuprasdami jos reikšmės valstybinio savarankiškumo atžvilgiu. Nieko čia nepadėjo nė šviesesniųjų, labiau susipratusių balsai, nė valstybingesnių Lietuvos pavietų reikalavimai, įrašomi į instrukcijas[86]. Bajoriškas galvojimas ir pasaulėžiūra paėmė viršų. Lietuvos atstovai nebematė reikalo prieš seimus vieningai pasitarti, ir jau Vazų laikais tokie Slanimo generaliniai suvažiavimai baigė nykti.

Ilgainiui bendras lietuvių senatorių ir atstovų sutartinumas mažėjo taip pat ir seimuose. Bendrųjų lietuvių ir lenkų seimų eiga ir tvarka buvo šitokia[87]. Senatoriams ir atstovams suvažiavus

---

[83] „Ziazd głowny Słonimski przed Seymem zaniedbany iest. Postanawiamy tedy *vigore Conventus*, aby tego Ziazdu jako Ichmość Panowie Senatorowie, tak y Panowie Posłowie nie omięszkiwali, gdyż ten ziazd rozumieią bydź uprzątnieniem wielu cięźarów, które przypadaią na Wielkie Xstwo Litt.", Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225.

[84] Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 11.

[85] *Vol. Leg.*, t. III, p. 703.

[86] 1641. VII. 11 Naugarduko seimelio instrukcijoje skaitome: „Ziazd Poslow WXL w Slonimie jako wiele pozyteczny sprawom WXL y namowię aby *disparibus Consilyis* na Seymie wniey *deuiare* nie przychodzilo reuocowac y Constitucią *in posterum* warowac", Čart. Arch., Ms. 375, p. 605. 1646. IX. 13 Slanimo seimelio instrukcijoje įrašyta: „Zjazd Słonimski z Uymą reputacyi W° Xtta Litt° zaniedbany, aby nową Konstytucyą był renowowany, Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 57.

[87] Ją pavaizduoju pagal spausdintus ir nespausdintus seimų dienoraščius, kurių nemaža teko rasti Čartoriskių Archyve Krokuvoje.

į Varšuvą, karaliaus skirtą dieną seimas prasidėdavo mišiomis, dalyvaujant visiems trims seimo „luomams". Po to visi seimo dalyviai išsiskirstydavo. Pavietų atstovai, be karaliaus ir senatorių, susirinkdavo į atstovų rūmų posėdžių salę. Vietos, kaip jau anksčiau minėjau, buvo paskirstytos ir užimamos pagal vaivadijos ir pavieto rangą. Atstovams susirinkus, buvo renkamas seimo pirmininkas ir tikrinamas atstovų išrinkimo teisėtumas. Seimo pradžioje pirmininkavo praėjusio seimo pirmininkas, iki buvo išrenkamas naujas. Seimo pirmininkas vadinosi seimo maršalka arba seimo direktorius. Kas trečio seimo maršalka būdavo lietuvis, kadangi į bendrą Lietuvos ir Lenkijos respubliką buvo žiūrima kaip į trijų dalių junginį: Lietuvos, Didžiosios ir Mažosios Lenkijos. Seimui pirmininkauti eilė buvo nustatyta šitokia: vieno seimo maršalka — kas nors iš Mažosios Lenkijos atstovų, antro seimo pirmininkas — iš Didžiosios Lenkijos ir trečio — iš Lietuvos atstovų[88]. Eilės atžvilgiu tarp ordinarinių ir ekstraordinarinių seimų skirtumo nebūdavo daroma. Tokiu būdu kitą kartą lietuviams pagal eilę tekdavo pirmininkauti ir labai svarbiems seimams[89]. Jei seimai nutrūkdavo kuriam nors Lietuvos atstovui esant seimo maršalka, lietuviai tatai laikė didele sau skriauda. Kadangi tai pasitaikydavo dažnai, tai lietuviai išreikalavo, kad nutrūkusio seimo pirmininkavimo teisė nebūtų įskaityta į eilę. 1641 m. seime buvo nutarta, kad, seimui nutrūkus pirmininkaujant lietuviui, sekančiame seime maršalka turi būti išrinktas vėl iš Lietuvos atstovų[90].

Seimo pirmininkas buvo renkamas ne balsavimo būdu, bet tiesiog jį apšaukiant. Dėl to su maršalkos rinkimais prasidėdavo visa netvarka seime. Tuoj prasidėdavo triukšmingos varžybos dėl pirmininko vietos, ir maršalkos rinkimai kitą kartą užtrukdavo gana ilgai. 1611 m. seimo dienoraštyje skaitome apie seimo

---

88 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. VI. 21.

89 Pvz. 1592 m. inkvizicinio seimo maršalka buvo Jonas Pacas, Wolff, Pacowie, p. 45. 1632 m. konvokacinio seimo maršalka buvo Krištupas Radvilas, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632 m. 1648 m. elekcinio seimo direktoriumi buvo Mozyriaus vaiskis Obuchovičius, Dyariusz Elekcyi 1648, Čart. Arch., Teka Nar. 143, dok. 52. 1668 m. konvokacinio seimo pirmininkas buvo Vitebsko vaivada J. A. Chrapovickis, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 72.

90 St. Alb. Radvilo, *Memoriale*, 1641. IX. 26.

maršalką, kad jo išrinkimas, kaip tai visuomet būna, dėl didelio nuomonių skirtumo užtruko kelias dienas[91]. 1632 m. seimo maršalkos išrinkimas užtruko 5 dienas, besiginčijant, ar anksčiau jį rinkti, ar nustatyti didžiųjų maršalkų valdžios kompetenciją[92]. 1649 m. karūnaciniame seime atstovai net 8 dienas barėsi, kol išsirinko sau pirmininką[93]. Tokiu būdu vien šitam formalumui atlikti buvo sugaištama daug brangaus laiko, o nuo XVII amž. galo seimai kitą kartą nutrūkdavo besiginčijant, dar maršalkos neišrinkus[93a].

Seimo maršalkos išrinkimas būdavo pranešamas karaliui ir senatoriams per 3 pasiuntinius (vienas iš Lietuvos, kiti du iš Did. ir Maž. Lenkijos atstovų). Seimo pirmininkas padėkodavo jį išrinkusiems atstovams[94]. Po to visi trys seimo „luomai", t. y. karalius, senatoriai ir atstovai, susirinkdavo į vieną salę; dažniausiai visi eidavo pas karalių. Čia seimo maršalka visų atstovų vardu pasveikindavo karalių iškilminga kalba. Po to visi pagal vaivadijų ir pavietų rangą eidavo bučiuoti karaliui rankos[95]. Kuris nors įgaliotų senatorių karaliaus vardu atsakydavo į seimo maršalkos kalbą, linkėdamas sėkmingai dirbti, ir tuo baigdavosi iškilmingas seimo posėdžio atidarymas. Visai tai procedūrai irgi buvo bergždžiai gaištamas laikas.

Po visų tų iškilmių prasidėdavo seimo darbas. Darbas buvo pradedamas nuo vakansų, t. y. neužimtų urėdų, sąrašų sudarymo. Kaip matyti iš seimų dienoraščių, atstovai pirmu savo darbu laikė surašyti visus laisvus urėdus ir kandidatus tiems vakansams užimti[96]. Po to per seimo maršalką jie prašydavo karaliaus tuos

---

[91] „Obieranie to iako pospolicie bywa *in tanta diversarum sententiarum multitudine* kilka dni czasu proznych wziel̄o", Seym walny 1611, Čart. Arch., Ms. 1662, p. 277.

[92] *Diarius electionis* 1632, Čart. Arch., Ms. 1662, p. 214—220.

[93] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649. I. 19; Obuchowicz, Dyaryusz, p. 23—25.

[93a] Konopczyński, Geneza *liberum veto*, Przegl. Hist., I., p. 131—132.

[94] Tokia padėkos kalba 1646 m. seimo pirmininko, Ariogalos tėvūno Mikalojaus Stankevičiaus yra Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 69.

[95] Seim 1606, Čart. Arch., Ms. 1623, p. 426.

[96] Dyaryusz Seymowe 1597, Čart. Arch., Teka Nar. 97, dok. 6. Seym walny 1623, Teka Nar. 115, dok. 8, p. 50. Dyaryusz seymu 1628, Čart. Arch., Ms. 354, p. 106 ir k. Taip pat Radvilo *Memoriale*, 1633, 1646. X. 28; 1649. I. 26; 1649. XI. 27 ir k.

vakansus išdalyti seimo rekomenduojamiems kandidatams. Jei karalius šį reikalą vilkino, seimas pakartotinai jį ragino išdalyti vakansus, kitą kartą nenorėdamas jokio kito darbo pradėti, iki šis klausimas nebus baigtas. 1625. II. 14 Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas seime griežtai reikalavo išdalyti laisvus urėdus, neleisdamas jokio kito klausimo svarstyti ir pareikšdamas, jog savo vaivadijos vardu iš savo vietos nepasijudinsiąs ir viską trukdysiąs, jei atstovai nusileisią karaliui dėl vakansų išdalijimo[97]. Nors tuo metu grėsė švedų pavojus Lietuvai ir tas seimas turėjo svarstyti gynimosi klausimus, tačiau Kristupas Radvilas neleido pradėti tų reikalų svarstyti, karą laikydamas ne valstybės, bet privatiniu karaliaus reikalu; kadangi karalius nenorįs išdalyti vakansų ir tuo būdu nieko nedarąs bajorams, tai ir bajorai kare su švedais neprivalą padėti karaliui. Karaliui vilkinant urėdų išdalijimą, Lietuvos lauko etmonas, neatsižvelgdamas nė į švedų pavojų, grasino net seimą nutraukti[98].

Nekartą seimai, sušaukti karo pavojaus akivaizdoje, nieko nesvarstę nutrūkdavo dėl to, kad karalius dėl kurių nors priežasčių neišdalydavo urėdų. O rietenos dėl vakansų buvo nuolatinis seimų dienotvarkės punktas. 1618 m., kai Lenkijai grėsė pavojus iš turkų, o švedai Livonijoje nekliudomi ėmė miestus ir pilis vieną po kito, seimas neturėjo pakankamai laiko imtis priemonių gintis, nes bajorai seime didesnę laiko dalį praleido besiriedami dėl seniūnijų, užuot galvoję apie gynimąsi[99]. Taip pat ir 1619 m. seime daugiau buvo baramasi dėl seniūnijų ir urėdų, negu tariamasi apie priemones prieš užsienio priešus[100]. Dėl karaliaus vilkinimo išdalyti vakansus ypač triukšmingi

---

[97] „Stojąc ja przy pierwszej naszej konsultacyi, i od niej odstępować nie chcąc, żadną miarą nie pozwalam abyście WMościowie tę porzuciwszy, inną przed się materyą brali, i z tem się WMościom moim miłościwym panom deklaruję: jeżeli WMościowie tego punktu wakancyj rozdawania ustąpią, ja z miejsca mego, imieniem województwa mego, do niczego nie przystąpię, aż się dosyć temu prawu od J. K. Mości stanie", jo kalba atspausta Radziwiłł, Sprawy Wojenne, p. 501.

[98] Ten pat, p. 501—503. Taip jis elgėsi ne dėl to, jog menkai tesuprastų valstybės reikalus, bet dėl asmeninio pykčio ant karaliaus, kuris Kristupą Radvilą, kaip protestantą, laikė savo nemalonėj ir aiškiai jam rodė savo nepalankumą.

[99] Siarczyński, Obraz wieku Zyg. III, Obraz Stanu, t. I, p. 234.

[100] Ten pat, p. 234.

buvo 1603, 1605, 1624 ir kitų metų seimai, o 1613 m. seime dėl to prieita net ligi muštynių[101].

Ne iš karto nurimdavo seimas ir po to, kai karalius išdalydavo vakansus, ypačiai, jei karalius laisvus urėdus atiduodavo ne tiems kandidatams, kuriuos pasiūlydavo seimai. Tada bajorai seime vėl aštriai kritikuodavo karaliaus pasielgimą pasirenkant kandidatus ir keldavo karaliui visokius *gravamina*.

Pateikę per savo maršalką karaliui išdalytinų vakansų sąrašą, pavietų atstovai vėl susirinkdavo į bendrą posėdį su senatoriais. Čia buvo skaitoma karaliaus propozicija, kuri beveik nieko nesiskyrė nuo deliberatorijų, prieš seimą išsiuntinėtų į seimelius. Propoziciją karaliaus vardu dažniausiai skaitydavo lenkų kancleris arba vicekancleris. Toliau bendruose senato ir seimo posėdžiuose buvo klausomi senatorių *vota*. Tai buvo senatorių kalbos, kuriose jie pareikšdavo savo asmeninę nuomonę dėl svarstytinų seime dalykų ir dėl vienokio ar kitokio jų išsprendimo. Senatoriai savo kalbas sakydavo taip pat pagal rangą, tuo būdu mišriai, čia lenkai, čia lietuviai, destis kieno rangas buvo aukštesnis. Senatorių kalboms klausyti buvo gaištama nemaža laiko, nes kiekvienas senatorius galėjo kalbėti ir kalbėdavo ilgai, stengdamasis pasirodyti savo gražbylyste. Kadangi daug buvo kalbama ne *ad rem*, tai kitą kartą visos dienos posėdį užpildydavo poros ar kelių senatorių kalbos[102]. Senatorių *vota* dažniausiai trukdavo kelias dienas[103], o 1654 m. seime — net 15 dienų[104]. Iš tų visų kalbų nedaug tebuvo naudos, nes jos nieko nenusverdavo, kadangi visi dalykai vėliau buvo svarstomi seime. Pats Lietuvos kancleris Stan. Albr. Radvilas piktinosi tokiu nereikalingu brangaus laiko gaišinimu[105], taip pat bergždžiomis senatorių kalbomis stebėjosi ir užsieniečiai[106].

---

101 Ten pat, p. 232—235.

102 1641. VIII. 22 tik 3 senatoriai teatliko savo *vota*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1641. VIII. 22.

103 Pav., 1611 m. seime *vota* truko 5 dienas, Seym walny 1611, Čart. Arch., Ms. 1662, p. 282.

104 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1654. II. 2—16 d.

105 „*Cum tempus consumi manifestum non audita declaratione...*", Radvilo *Memoriale*, 1632. VI. 25.

106 Venecijos pasiuntinys Jeronimas Lippomano rašė savo vyriausybei, kad Lietuvos ir Lenkijos senate dėl ilgų kalbų ir daugybės kalbė-

Pavietų atstovai, išklausę senatorių *„vota"*, atsiskirdavo nuo senato ir posėdžiaudavo atskirai. Lygiagrečiai atskirai įvykdavo ir senato posėdžiai. Prireikus seimas su senatu susižinodavo per pasiuntinius arba kai kada susieidavo vėl į bendrus posėdžius, pvz., priimant svetimų valstybių pasiuntinius, klausant savo pasiuntinių į užsienius pranešimus ir kt.

Išklausius senatorių *„vota"*, prasidėdavo darbo posėdžiai, kuriuose buvo svarstomi deliberatorijose bei karaliaus propozicijoje iškelti klausimai ir įvairūs valstybės reikalai. Bet ir čia pagal tradiciją darbas dažnai prasidėdavo nuo exorbitancijų ir *gravamina* kėlimo karaliui. 1646. IX. 13 Trakų seimelio atstovai instrukcijoje įpareigojami pradėti seimą pagal tradiciją tyrinėjant, ar visos exorbitancijos ir nukrypimai nuo teisių esą atitaisyti[107]. Tokių pat reikalavimų randame ir kitų pavietų seimelių instrukcijose[108]. Greta exorbitancijų kėlimo, ieškojimo karaliaus nusižengimų teisei ir reikalavimo iš senatorių pasiteisinti, kaip ir kodėl jie yra patarę karaliui, seimams neposėdžiaujant, — darbo seimai dažnai prasidėdavo nuo *privata* ir *petita*. Tai kaip tik būdinga anų laikų bajorų menkam valstybingumui, kad jų atstovai seimuose pirmu dienotvarkės punktu laikydavo ne visos valstybės reikalus, bet pavietų ir net paskirų bajorų asmeninių reikalų kėlimą. 1647. IV. 11 Pinsko seimelio atstovai į seimą instrukcijoje tiesiog įpareigojami seimą pradėti nuo exorbitancijų ir privatinių reikalavimų: „od exorbitancyi, et

---

tojų praeina kelios dienos, kol kas nors susitariama, R e l a c y e N u n c y u s z ó w, t. I, p. 255. Vieno svetimšalio pasakymu, senate kalbosę buvę vartojama 500 žodžių ten, kur užtenka 5, B r ü c k n e r, Dzieje Kultury Polskiej, t. II. p. 23.

107 „Według Praw, y dawnego zwyczaju Jchmość Panowie Posłowie Nasi Seym przyszły od recessu zacząc maią, iakobysię dawne exorbitancye wrezę swą wprawiły, y konwulsya Wolnosci, Praw, Rzeczypospolitey zleczona była", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 140, dok. 55.

108 Pav., 1647. IV. 11 Pinsko seimelio instrukcijoje skaitome: „Seym teraznieyszy według Konstytucyi Seymu przeszłego sześć niedzielnego od exorbitancyi, *et desiderijs Privatis* zaczynać maią Jchmość Panowie Posłowie", Teka Nar. 139, dok. 89. 1666. IX. 28 Ašmenos seimelio instrukcijoje: „A *pactis Conuentis innitia* seymowania zaczynac *et ratio Senatus Consultorum exigienda* aco wnich *exorbitatum per quem stetit authores pytac et enim aduersionem* domawiacsię", Č a r t. A r c h., Ms. 2736, dok. 4; taip pat Slanimo seimelio instrukcija, t e n p a t, dok. 1.

desiderijs Privatis"[109]. Skaitydami instrukcijas ir seimų dienoraščius, randame, kad šitoks pasiuntinių įgaliojimas nebuvo pavienis reiškinys. Tai nebuvo išimtis, bet norma. Seimų pradžioje po kelias dienas buvo sugaištama, iki visi atstovai iškeldavo savo pavietų atskirus reikalavimus ir privatinius prašymus už save ar savo pavieto bajorus. Tokie reikalavimai buvo surenkami iš visų pavietų ir įteikiami karaliui, kad jis juos patenkintų. Turinio atžvilgiu tai buvo įvairių įvairiausios pavietų ir bajorų pretenzijos ir grynai asmeniniai prašymai — *desideria:* dažniausiai prašoma, kad karalius atlygintų vienam ar kitam didikui ar bajorui už nuopelnus valstybei; atleistų per karą ar kitokiu būdu nukentėjusį bajorą nuo seimuose apsidėtų mokesčių; grąžintų kam valstybės skolas; už asmeninius ar giminių (pvz., tėvo, brolio) nuopelnus kare suteiktų kam žemių ar kitaip atlygintų; apdovanotų vieną ar kitą bajorą dvarais, miškais, ežerais; atiduotų ligi gyvos galvos ar amžinai valdovo žemę kuriam nors bajorui; sušelptų vieną ar kitą nusigyvenusią bajorų šeimą; grąžintų kuriam nors bajorui pinigus, karo metu privačiai išleistus; paskolintų kam nors pinigų; atlygintų nuostolius kuriam bajorui, nukentėjusiam nuo karo ar plėšikų; prileistų ką nors prie „karališkos malonės"; dovanotų kam nors bausmę ar teigiamai išspręstų jo bylą; nubaustų sauvaliautojus ar kam bausmę sumažintų; atleistų nuo totoriškos tarnybos kurio nors bajoro žemę, pirktą iš totoriaus; pagreitintų kurio nors bajoro bylos išsprendimą; patenkintų vienokio ar kitokio turinio kurio nors bajoro prašymą; dovanotų kuriam nors bajorui kelis karališkus valstiečius ir dar pinigų iš iždo pridėtų; patvirtintų vieno ar kito bajoro fundaciją ar teisių suteikimą kuriam miestui; išimtų iš miesto jurisdikcijos vieno ar kito bajoro sklypą ar namą kuriame mieste; išduotų vienam ar kitam bajorui baniciją; išgaudytų toje apylinkėje sauvaliaujančius plėšikus ir kt. Tokiomis ir panašiomis peticijomis seimai būdavo verste užverčiami. Labai reta kurio nors pavieto seimelio instrukcija, duota atstovams į seimą,

---

109 Čart. Arch., Teka Nar. 139, dok. 89. Exorbitancijos ir reikalavimai karaliui kartais buvo keliami dar prieš senatorių kalbas. 1668 m. seime, prasidėjusiame I. 24, karaliui buvo statomas griežtas reikalavimas seimo metu iš Varšuvos pašalinti visus svetimšalius. Dėl to ginčai su karaliumi užtruko visą mėnesį, ir dar II. 24 nebuvo išklausyti senatorių *vota,* Chrapowicki, Dyaryusz, p. 4—17.

kurioje nebūtų privatinių prašymų ar nebūtų užtariami asmeniniai vieno ar kito bajoro reikalai. Normaliai kiekvienoje instrukcijoje randame po kelias ar keliolika, kitą kartą net keliasdešimt, tokių *„petita"*[110]. 1611. X. 3 seimo maršalka iš visų vaivadijų ir pavietų surinko iki 200 atskirų reikalavimų - artikulų, o peticijų iki 400 kartu su Lietuvos pavietais[111]. Kaip matyti iš to seimo dienoraščio, vien toms peticijoms išklausyti seime buvo sugaišta kelios dienos[112]. 1649 m. karūnaciniame seime buvo keliami beveik vien tik privatiniai reikalai ir nieko nenutariama valstybei ginti nuo kazokų, o II. 9 šis seimas dėl to vos nenutrūko[113].

Tie visi privatiniai reikalavimai dar seimo darbų pradžioje buvo įteikiami karaliui. Jei jis peticijų nepatenkina, seime vėl kyla ginčai, barniai, grasinimai nieko daugiau nebesvarstyti, neatsižvelgiant nė į išorės pavojus valstybei. Seimų dienoraščiuose neretas dalykas, kad vienas ar keli seimo atstovai protestuoja ir grasina neprileisią svarstyti jokių kitų klausimų, kol nebus patenkinti jų reikalavimai. Šiuo atžvilgiu ypač triukšmingas buvo 1638 m. seimas, kur dėl kokio nors menkniekio tuoj buvo grasinama nutraukti seimas, jei vieno ar kito bajoro prašymas nebūtų

---

110 Pav. 1607. III. 26 Ašmenos seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Teka Nar. 103, dok. 26) randame tokių *„petita"* 16; 1611. VIII. 15 Minsko seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 106, dok. 36) — 8 *„privata"*; 1611. VIII. 17 Vilniaus seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 106, dok. 37) — 18 *„petita"*; 1611. VIII. 15 Ašmenos seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 106, dok. 40) — 6 *„petita"*; 1611. VIII. 19 Polocko seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 106, dok. 35) — 16 *„privata"*; 1616. III. 13 Slanimo seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 109, dok. 103) — 8 prašymai; 1616. III. 15 Ašmenos seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 16) — 11 prašymų; 1636. XII. 11 Naugarduko seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Ms. 375, p. 635—641) — 14 *„privata"*; 1643. I. 2 Naugarduko seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Ms. 375, p. 661) — 9 *„peitita"*; 1645. I. 2 Gardino seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 139, dok. 76) — 13 prašymų; 1664. X. 15 Ukmergės seimelio instrukcijoje (Teka Nar. 158, dok. 157) — 10 prašymų; 1666. IX. 28 Ašmenos seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4) — 15 *„petita"*; 1666. IX. 28 Slanimo seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 1) — 26 *„petita"*; 1661. III. 28 Žemaičių seimelio instrukcijoje (Čart. Arch., Ms. 2108, p. 263—287) net 50 privatinių prašymų.

111 Seym Walny 1611, Čart. Arch., Ms. 1662, p. 283.

112 Ten pat, p. 290.

113 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649 m. seimo aprašymas.

patenkintas[114]. Kai kada ir didikai šiuo atžvilgiu nebuvo pažangesni už šiaip jau bajorus. 1632. X. 6. elekciniam seime Lietuvos etmonas Krištupas Radvilas „deklarował się że do żadney rzeczy nieprzystąpi" (pareiškė jokio dalyko nepradėsiąs), jei nebus atsižvelgta į beveik grynai privatinį jo reikalavimą, kuris po dviejų dienų ginčų ir turėjo būti patenkintas[115].

Toks atstovų užsispyrimas dėl asmeninių savo reikalų pasireikšdavo kitą kartą net tada, kai seimas turėjo aptarti valstybės gynimo reikalus. Pvz., 1597 m. seimo dienoraštyje kovo 3 d. posėdžio aprašyme skaitome, kad atstovai neprileidžią jokio valstybės gynimo, jei jų prašymai nebūtų patenkinti („gdzieby się im petitom dość nie stało, na żadnę obronę Rzepltey nie zezwalaią"); tik ta sąlyga jie tesutinką svarstyti krašto gynimo reikalus, jei karalius patenkintų jų peticijas[116].

Ano meto amžininkas Gornickis, kritikuodamas anų laikų Lietuvos ir Lenkijos seimų netvarką, apgailestaudamas pareiškia, kad seimuose valstybės ir viešosios gerovės reikalai esą apleisti, o atstovai vien tik patys savimi ir savo reikalais tesirūpiną[117]. Nors šitoks pareiškimas gal būtų kiek perdėtas, vis tik jis yra būdingas anų laikų seimams. Kiekvienas bajorėlis užsispyręs laikosi savo reikalavimų, o visas seimas kartu priešinasi karaliui, jei tik jo veikloje įžiūrima koks nors pavojus bajorų teisėms ir laisvėms.

---

114 „*Mirabilis in qualibet lectione contradictio, non vsu audita, statim responsum, si hoc non fiet, rumpantur comitia*", St. Alb. Radvilo *Memoriale* 1638. IV. Tame seime IV. 28 vienas bajorėlis reikalavo sau privilegijos, jog jam būtų leista žvejoti karališkuose ežeruose, trukdydamas svarstyti bet kurį kitą dalyką. Jis davėsi nuraminamas tik po kelių valandų triukšmo, ten pat.

115 Jis reikalavo, kad Varšuvoje būtų priiminėjami prūsų pinigai, kurių daug turėjo iš savo dvarų vedamos prekybos su Karaliaučiumi. Atsivežęs daug jų į Varšuvą, jis nenorėjo jų keisti ir dėl to turėti nuostolių, todėl grasinimu neleisti svarstyti jokio dalyko seime, išreikalavo nutarimo, pagal kurį Varšuvoje ligi karūnacijos turėjo būti priiminėjami ir prūsų pinigai, Diariusz Elekcji 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162; *Diarius electionis* 1632, Čart. Arch., Ms. 1662, p. 224.

116 Dyaryusz Seymowe 1597, Čart. Arch., Teka Nar. 97, dok. 6.

117 „O rzeczposp. żaden się tu nie stara, ani myśli o tym, żeby wszytkim dobrze było, ale tylko się sam o się i o swą rzecz stara", Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 72.

Jei karalius nenori atitaisyti exorbitancijų ar nepatenkina kurių nors seimo reikalavimų, tai seimas susirenka į bendrus posėdžius su senatu ir bendrai tariasi dėl karaliaus elgesio. Tokie seimo pasitarimai *(„colloquia")* su senatu įvyksta dalyvaujant *(„in praesentia")*, o labai svarbiam reikalui esant, net nedalyvaujant karaliui *(„in absentia regis")*[118]. Tokių bendrų seimo ir senato posėdžių metu karaliui prikaišiojama ir jis spiriamas patenkinti bajorų reikalavimus. 1668 m. seime nuo I. 24 ligi II. 8 nieko daugiau nebuvo daroma, kaip iš karaliaus reikalaujama, kad visi užsienio valstybių pasiuntiniai seimo metu apleistų Varšuvą ir tuo būdu neturėtų įtakos seimo nariams. Karaliui nenusileidžiant, visas seimas kasdien ėjo to reikalauti pas karalių, posėdžiaujantį senate. II. 8 atėję seimo nariai iš buvusių seimų konstitucijų skaitė karaliui įstatymus, kad jis juos prisimintų, jei užmiršęs. Ginčai su karaliumi užtruko ligi III. 7, ir, nė vienai pusei nenusileidus, seimas nutrūko[119].

Panaši netvarkos dvasia ir bajorų luominis ar privatus egoizmas viešpatavo ir atskirose lietuvių sesijose bendrųjų su lenkais seimų metu. Liublino unijos akte įstatymams leisti ir visiems valstybės reikalams svarstyti buvo numatyti tik bendrieji lietuvių ir lenkų seimai[120]. Vis dėlto, kaip jau anksčiau buvo pabrėžta ir kaip vėliau dar matysime, Lietuvoje būdavo šaukiami atskiri seimai, kuriuose dalyvaudavo tik lietuviai. Be to, ir bendrųjų su lenkais seimų metu įvykdavo atskiros Lietuvos sesijos[121]. Lietuviai dažnai turėdavo specifinių savo reikalų, kurie lietė ne bendrą Lietuvos ir Lenkijos valstybę, bet tik Lietuvą, ir kurie lenkams nerūpėjo. Taip pat ir lenkai turėjo specifinių savo reikalų, kurie lietuviams nerūpėjo. Todėl bendrųjų seimų metu atskiros dienos buvo paskiriamos vadinamosioms „provincijų sesijoms". Valstybė buvo laikoma sudėta iš trijų dalių — Lietuvos, Didžiosios ir Mažosios Lenkijos. Kiekviena šių dalių ir

---

118 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 6—7, 9, 10, 59 ir k.

119 Ten pat, p. 4—26.

120 „Sejmy i rady ten oboj narod ma zawżdy mieć spolne koronne", „Sejmow innych żadnych osobnych stanom koronnym i litewskim od tego czasu krol JMość składać nie będzie, jedno zawżdy spolne sejmy temu obojemu narodowi jako ciału jednemu w Polsce składać będzie", Akta unji Polski z Litwą, p. 344—345.

121 Sesijomis tada buvo vadinama kiekvienas seimo posėdis.

turėdavo atskiras savo „provincijų sesijas"[122], nors šiaip seimuose visi bendrai posėdžiaudavo. Provincijų sesijos įvykdavo būtinai vienu laiku ir būtinai tomis pačiomis dienomis. Didžiosios ir Mažosios Lenkijos atstovai kai kada turėdavo savo bendrus posėdžius, bet lietuvių provincijų sesijos įvykdavo visada atskirai. Lietuviams posėdžiaujant atskiroje savo sesijoje, bendrame seime niekas nebuvo svarstoma[123], nes pagal principą *nihil de me sine me* bendrieji valstybės reikalai turėjo būti kartu lietuvių ir lenkų svarstomi. Atskiros lietuvių sesijos įvykdavo ne vien ordinarinių, bet ir konvokacinių, elekcinių ir kt. seimų metu[124].

Atskirųjų lietuvių sesijų šaukimas nebuvo sunormuotas jokiu juridiniu aktu. Taip pat nebuvo jokios taisyklės, kuri nustatytų, kiek tokių atskirų sesijų turėjo įvykti seimo metu. Jos įvykdavo pagal reikalą — pagal svarstytinų dalykų kiekį. Skaitydami seimų aprašymus ir dienoraščius, kito seimo metu randame vos vieną, bet kitą kartą ir kelias atskiras lietuvių sesijas: juo daugiau svarstytinų klausimų, juo daugiau specifinių lietuvių reikalų ir juo lietuviai nevieningesni, tuo daugiau ir įvyksta atskirųjų posėdžių[125]. 1669 m. elekciniame seime lietuviai turėjo 6, o 1668 m.

---

[122] Dyaryusz Seymu 1668, Čart. Arch., Teka Nar. 163, dok. 116; St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1643. III. 17.

[123] Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162.

[124] Pvz., 1632. XI. 3 elekcijos seimo metu, Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162; 1668. VIII. 30 ekstraordinariniame abdikacijos seime, Dyaryusz Sejmu 1668, Teka Nar. 163, dok. 116; 1633. III. 9 karūnavimo seime, St. Alb. Radvilo *Memoriale*; 1669. V. 26 elekciniame seime, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 115; 1648. XI. 7 elekc. ir 1649. II. 11 karūn. seime, St. Alb. Radvilo *Memoriale*; 1668. XI. 19 konvokaciniame seime, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 76; 1632. VII. 11 konvokaciniame seime, St. Alb. Radvilo *Memoriale*; 1650. XII. 18 ekstraordinariniame seime, St. Alb. Radvilo *Memoriale* ir k.

[125] Pav., po vieną lietuvių sesiją buvo 1632. XI. 3 seime (Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162); 1633. III. 9; 1634. VII. 26; 1643. III. 17; 1645. III. 24; 1646. X. 22; 1648. VII. 25 seimuose, St. Alb. Radvilo *Memoriale*. 1632 m. konvokacijos seime lietuvių sesijos įvyko VII. 11 ir VII. 12 (St. Alb. Radvilo *Memoriale*); 1638 m. seime II. 10 ir II. 11 (ten pat); 1641 m. seime IX. 24 ir IX. 25 (ten pat); 1648 m. elekciniame seime XI. 3, XI. 7, XI. 8 ir XI. 16 (ten pat ir Dyariusz Elekcyi 1648, Teka Nar. 143, dok. 52); 1649 m. karūnaciniame seime II. 10 ir II. 11 (St. Alb. Radvilo *Memoriale*); 1650 m. seime I. 4, I. 5 ir I. 7 (ten pat); 1652 m. antrajame seime

konvokacijos seime net 8 savo sesijas[126]. Kaip nebuvo nustatyta skaičiaus lietuvių sesijų, seimo metu turinčių įvykti, taip nebuvo ir pastovios vietos, kur lietuviai į savo sesijas susirinkdavo. Kartą jie susirenka specifinių Lietuvos reikalų svarstyti Varšuvos karališkuose rūmuose[127], kitą kartą jėzuitų vienuolyne[128], trečią kartą — pačioje seimo posėdžių salėje[129] arba net privačiuose didikų rūmuose[130]. Taip pat nebuvo nustatyta laiko, kada turėjo įvykti provincijų sesijos ir kiek ilgai jos turėjo trukti. Dažniausiai jos įvykdavo seimui jau įpusėjus ir trukdavo visą dieną. Atskirose sesijose dalyvaudavo tuo metu Varšuvoje buvę lietuvių senatoriai ir seimo nariai — Lietuvos vaivadijų ir pavietų atstovai, kartais net pats karalius[131]. Iš turimos medžiagos nepavyko nustatyti, kas toms lietuvių sesijoms pirmininkaudavo ir kuria tvarka buvo svarstomi klausimai. Galimas daiktas, jog ir čia viskas vyko tokia pat tvarka, kaip ir bendruose seimuose[132]. Tų

VIII. 5 ir VIII. 11 (ten pat); 1653 m. seime IV. 9 ir IV. 15 (St. Alb. Radvilo *Memoriale)*; 1654 m. antrajame seime VI. 29 ir VII. 8 (ten pat); 1659 m. seime V. 5 ir V. 21 (Chrapowicki, Diariusz, Bibl. Jog., Ms. 4438); 1669 m. karūnaciniame seime X. 27, X. 28 ir XI. 10 (Chrapowicki, Dyaryusz, p. 171, 176).

126 1669 m. elekciniame seime lietuvių sesijos buvo: V. 26, VI. 24, VII. 3, VII. 4, VII. 5 ir VII. 6 d.; 1668 m. konvokaciniame seime lietuvių sesijos buvo: XI. 19, XI. 20, XI. 21, XI. 22, XI. 23, XI. 24, XI. 27 ir XI. 28, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 76—79 ir 134—141.

127 Pvz., 1632. XI. 3, Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162.

128 Pvz. 1646. X. 22, St. Alb. Radvilo *Memoriale*; 1668. XI. 19 ir XI. 21, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 76—77; 1658. VIII. 24, Chrapowicki, Diariusz, Bibl. Jog., Ms. 4438.

129 Pvz. 1669. VI. 24, ten pat, p. 134.

130 Pvz. 1638. IV. 13 Radvilo rūmuose Varšuvoje, St. Alb. Radvilo *Memoriale*; 1643. III. 17 ir 1645. III. 24 Vilniaus vaivados rūmuose Varšuvoje, ten pat.

131 *„Nuntij terrestres* M. D. *L-e habuerunt sessionem suam cum Senatoribus Lyth-e"*, Radvilo *Memoriale* 1632. VII. 11. 1650. XII. 18 lietuvių sesijoj dideliam lenkų nepasitenkinimui dalyvavo pats karalius, Radvilo *Memoriale*.

132 1669. VI. 24 elekcijos seime lietuvių sesijoje svarstytinus dalykus iškėlė („proponował") Lietuvos kancleris, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 134; kaip žinome, bendruose seimuose propoziciją skaitydavo lenkų kancleris. 1669 m. karūnacinio seimo aprašyme randame, jog X. 28 lietuvių atskiroje sesijoje senatoriai „odwotowali", ten pat, p. 171. Tai panašu į senatorių kalbas bendruose seimuose.

sesijų eigoje ir darbotvarkėje čia reiškėsi tokia pat netvarka, kaip ir bendruose seimuose. Jokios nustatytos darbotvarkės nebuvo, ir be jokios tvarkos buvo svarstomi visi sesijoje iškeliami klausimai. Dažniausiai tai buvo įvairūs Lietuvos reikalai, kaip gynimasis nuo išorės priešų, kariuomenės reikalai, mokesčių apsidėjimo ir suvienodijimo klausimai, santykiai su lenkais, disidentų teisės Lietuvoje ir kt.[133]. Lietuvių sesijų nutarimai turėjo įstatymų galią ir seimo pabaigoje bendruose su lenkais posėdžiuose buvo skaitomi ir į *Volumina Legum* įrašomi kaip konstitucijos, liečiančios Lietuvą, greta konstitucijų, galiojančių Lietuvoje ir Lenkijoje.

Netvarka ir anarchija, buvusi bendruose seimuose, persimesdavo ir į atskiras lietuvių sesijas. Neturime jokių duomenų, kad čia būtų buvusi didesnė tvarka, negu bendruose seimuose. Kas galioja bendrai apie seimą, tas galioja ir apie lietuviškąsias sesijas, tik, gal būt, su tuo papildymu, kad bendruose seimuose bajorai baisėjosi ir triukšmavo saugodamiesi *absolutum dominium* pavojaus, o lietuviai savo sesijose tiukšmavo ir prieš lenkus, bijodami, kad jie neįsibrautų į Lietuvą ir negautų čia lygių teisių. Daug netvarkos į lietuvių sesijas įnešdavo taip pat privatiniai atskirų didikų interesai ir ginčai. Dauguma negau-

---

133 1649. II. 11 karūnaciniame seime savo sesijoje lietuviai nutaria krašto gynimo reikalams mokėti specialų mokestį, St. Alb. Radvilo *Memoriale*. 1648. XI. 16 elekciniame seime savo sesijoje lietuviai sutiko apsidėti 10 kontribucijų krašto gynimo reikalams, ten pat; 1648. XI. 3 seime lietuvių sesijoje tartasi kariuomenės padidinimo ir mokesčių reikalais, Dyariusz Elekcyi 1648, Teka Nar. 143, dok. 52. 1668. XI. 19 konvokacijos seime atskiroje lietuvių sesijoje tartasi dėl santykių su Maskva, dėl komisarų paskyrimo deryboms vesti, dėl seimelių *lauda* aprobacijos, dėl algos kariuomenei sumokėti, dėl vidaus ir išorės saugumo, dėl visuotinio šaukimo paskelbimo ir į elekciją atvedimo, dėl elekcijos laiko, dėl kandidatų į sostą ir dėl konvokacijos pratęsimo, Dyaryusz Seymu *Convocationis*, Čart Arch., Teka Nar. 163, dok. 167. 1669. VI. 24 elekciniame seime lietuvių sesijoje tartasi dėl pasiuntinių siuntimo į Maskvą, dėl algų išmokėjimo kariuomenei ir dėl kariuomenės paleidimo, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 134—135. 1669. X. 27 karūnaciniame seime savo sesijoje lietuviai svarstė įvairius savo valstybės reikalus: kaip elgtis su lenkais, jei šie prašytų dėtis į karą su turkais; ar patvirtinti taiką su Maskva; kaip išbristi iš skolų kariuomenei; iš kur gauti lėšų algoms kariuomenei sumokėti; kaip amunicija ir ginklais aprūpinti pasienio pilis ir ginklų sandėlius; reikalauti, kad uždarytoji Lietuvos pinigų kalykla vėl būtų atidaryta, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 171.

singai užsilikusių žinučių apie lietuvių atskiras sesijas seimuose labai trumpos, bet būdingos tuo, kad neužmiršta pažymėti apie tų sesijų triukšmingumą. Štai pora tokių užrašų. 1632. VII. 11 atskiros lietuvių sesijos dalyviai atsistojo ir išsivaikščiojo nieko nenutarę, Lietuvos kancleriui Stan. Alb. Radvilui neleidžiant priimti miestams nepalankaus nutarimo[134]. 1632. XI. 3 lietuvių sesijoje buvo daug priekaištų ir ginčų, ypač etmonams, kancleriams ir iždininkams, tačiau vis tik kai kuriuose klausimuose susitarta[135]. Į 1646. X. 22 lietuvių sesiją ne visi atstovai tesusirinko dėl tarpusavio nesutikimų[136]. Dėl ginčų ir barnių, kilusių tarp Lietuvos lauko etmono ir Lietuvos vicekanclerio, 1648. VII. 25 lietuvių sesijoje nieko nebuvo nutarta[137]. Lietuvos kancleris Stan. Alb. Radvilas, dalyvavęs 1653. IV. 9 lietuvių sesijoje, apie ją rašo, kad diena be vaisių buvusi sunaudota, karštais ginčais gaištant laiką *(„diem sine fructu consumpsimus altercationibus asperis etiam tempus extractum")*[138]. 1653. IV. 15 įvyko tame pačiame seime kita lietuvių sesija, bet ir čia lietuviai bergždžiai dirbo *(„in Vanum laborauerunt")*[139]. 1668. IX. 7 abdikacijos seime lietuvių sesija visai neįvyko „dla niezgód niektórych przemożnych" (dėl kai kurių didžiūnų nesantaikos)[140]. 1668 m. konvokacijos seime netvarkingos lietuvių sesijos buvo XI. 19, XI. 20, XI. 22 ir XI. 28[141]. 1669. VI. 24 elekciniame seime įvyko bergždžia lietuvių sesija, nes besiginčydami ir berėkaudami dalyviai negalėjo susitarti net dėl to, nuo kurio klausimo pradėti savo darbą[142]. Kaip rašo vienas to seimo dalyvis, tame seime įvyko dar 4 lietuvių sesijos, tačiau irgi be

---

134 St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1632. VII. 11.

135 Ten pat, 1632. XI. 3.

136 Ten pat, 1646. X. 22.

137 Ten pat, 1648. VII. 25.

138 Ten pat, 1653. IV. 9.

139 Ten pat, 1653. IV. 15.

140 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 60. Kaip matyti iš to paties dienoraščio IX. 6 aprašymo, ta nesantaika buvo kilusi tarp Lietuvos antspaudininkų (kanclerio Kristupo Paco ir vicekanclerio Mykolo Radvilo).

141 Ten pat, p. 76—79.

142 Apie tą sesiją vienas dalyvių rašo: „Nadyskurowawszy się, nahałasowawszy się, bo się nie mogli zgodzić co w przód tractować, porwali się y rozeszli", Chrapowicki, Dyaryusz, p. 135.

vaisių: VII. 3 sesija buvo triukšminga, VII. 4 sesijoj „cały dzień na hałasach trawili" (visą dieną triukšmavo), VII. 5 vėl nieko nenutarta, o VII. 6 susirinkę dalyviai sėdėjo ligi 6 val. vakaro ir negalėjo susitarti[143]. Apie 1670. X. 27 lietuvių sesiją seime Vitebsko vaivada J. A. Chrapovickis rašo: „Myśmy zasiadali na sessyi gzieśmy nasze materye ucierali w srogich hałasach przez cały dzień y noc z wielkim niewczasem" (posėdžiavome sesijoje, kur su dideliu nepasisekimu ir griežtais šūkavimais visą dieną ir naktį svarstėme savo reikalus)[144]. Visos tos trumpos žinutės liudija, kad ir lietuvių sesijose, kaip ir bendrame seime, darbas nevisuomet buvo vaisingas.

Apskritai, jau Vazų laikais Lietuvos ir Lenkijos parlamentizmas išsiplėtojo ligi nesveikos ribos ir kai kuriuo atžvilgiu įgijo karikatūros bruožų. Vargu kur kitur buvo galima rasti didesnę netvarką, kaip anų laikų Lietuvos ir Lenkijos seimuose. Greta neribotos bajorų „aukso laisvės", netvarką į seimus nešė ir juos darė nebevaisingus taip pat ir ta aplinkybė, kad bajorai seimuose nepripažino jokios dienotvarkės. Skaitant seimų dienoraščius, pastebimas nuolatinis reiškinys, kad vienas atstovas permuša kito atstovo kalbą, kas nors iškelia vis naują klausimą, pirmojo dar nebaigus svarstyti. Dėl dienotvarkės nebuvimo atsirasdavo tikras chaosas; kas kam ateidavo į galvą, tuoj tą klausimą keldavo, jau pradėtus svarstyti reikalus nustumdavo į šalį, ginčydavosi, bardavosi, pešdavosi, protestuodavo, savo privatinius reikalus keldavo, kiekvienas savo iškeltą klausimą laikydavo svarbiausiu ir reikalaudavo, kad jis pirmiausia būtų išspręstas. Nors seimui pirmininkaudavo pačių atstovų išrinktas maršalka, bet ir jis nieko negalėdavo padaryti, kadangi neturėjo teisės nei nepakenčiamai ilgų kalbų pertraukti, nei atstovų priversti laikytis temos. Atstovai stengėsi vienas kitą perrėkti, tuoj griebdavosi grasinimo nutraukti seimą, nieko daugiau nebesvarstyti ir kt. Kurią nors bendrą išvadą prieiti buvo labai sunku, nes prie viso to dar reiškėsi atskirų pavietų teritorinis ir paskirų bajorų privatinis egoizmas. Nesant jokių seimo taisyklių ir nepripažįstant jokios dienotvarkės, dažnai visa diena praeidavo atstovams besiginčijant, nuo kurio klausimo pradėti darbą, ir darbas

---

[143] Ten pat, p. 139—141.
[144] Ten pat, p. 222—221.

vis nebuvo pradedamas[145]. Seimų aprašymuose kitą kartą sutinkame tik trumpą pastabą, — esą visą dieną vien tik ginčytasi: „cały dzień iednemi gaiono sprzeczkami"[146]. 1668. VIII. 31 abdikacijos seime posėdis buvo nutrauktas tik dėl to, kad atstovai negalėjo susitarti, ką svarstyti[147]. „Sausio mėn. 14 d. prasidėjo seimas ir truko ligi velykų; visą tą laiką buvo tik ginčijamasi ir rėkaujama, tik prieš pat pabaigą karalius dvi dienas ir naktis nepaleido „luomų", iki jie priėmė tai, ką jis buvo sumanęs", — rašo vienas užsienietis apie 1678 m. seimą[148]. Ir taip seimuose dienos plaukė be jokių nutarimų.

Nuolat buvo siūlomi svarstyti vis nauji, dažnai privatiniai dalykai, tačiau niekur nebuvo vienybės, net tame, ar iškeltą klausimą tuoj svarstyti ir ar aplamai jį svarstyti. Jei ir pradėdavo jau kurį klausimą svarstyti, tai netrukus kitas atstovas jį pertraukdavo kitu pasiūlymu, kiekvienas savo seimelio duotą instrukciją ir savo iškeltą klausimą laikydamas svarbiausiu. Dažnai bajorai griebiasi protestų, šaukia *„sisto activitatem"*, neleidžia ko nors svarstyti ir vėl kelia naują dalyką. Net svarbiausi gyvybiniai valstybės reikalai, kaip gynimasis nuo besiveržiančio į kraštą priešo, būdavo neišsprendžiami ir vis atidedami paskutinėms seimo dienoms, o kai ir čia nebelikdavo jiems laiko, tai kildavo ginčai dėl seimo pailginimo, ir taip seimai kai kada nutrūkdavo, atstovams išsivažinėjus ir nieko nenutarus.

Mėtymasis nuo klausimo į klausimą ryškiai matyti seimų dienoraščiuose. Svarsto, būdavo, seimas krašto saugumo reikalus, staiga kas iškelia pinigų kalimo klausimą, visi pereina prie to, o šio klausimo dar nebaigus, kyla religiniai ginčai, kuriuos vėl perkerta kiti reikalai. Vėl kas išlenda su savo pasiūlymu ir rėkia „nieko neleidžiu" („na nic niepozwalam"), kol jo klausimas

---

145 1632 m. elekcijos seime, Diariusz Elekcji 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162.

146 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 75.

147 „Gdy się nie mogli zgodzić na nic *slta* (t. y. *soluta) sessio"*, ten pat, p. 56.

148 „14 stycznia zaczął się sejm, trwał aż do Wielkiejnocy. Cały atoli czas, zszedł na sporach, i krzykach, aż przy samym już końcu, król przez dwa dni i dwie nocy nierozpuścił stanów, aż póki co zamierzył, nieuchwalono", Dziennik Franciszka Tannera, Niemcewicz, Zbiór pamiętników, t. V, p. 161.

nebus išspręstas. Seimo maršalka nedaug tesikiša į ginčus ir šūkavimus, laukia, kol atstovas išsikalbės ir nutils, nes laisvam bajoriškam balsui negalima uždrausti kalbėti. Kai kada seimo posėdžius nutraukia kurio nors užsienio pasiuntinio atvykimas ir jo priėmimas bei išklausymas. Po to vėl iškyla kokie privatiniai reikalai, kurie ypač trukdo seimavimą[149]. Toliau vėl svarstomi įvairūs kariuomenės dalykai, mokesčių reikalai, beveik nuolatiniai klausimai dėl kariuomenės algų. Tuos neužbaigtus dalykus vėl pertraukia kurių nors specialiai paskirtų komisijų pranešimai, etmonų, iždininkų apyskaitos, pasiuntinių iš užsienio grįžimas ir jų pranešimai, kam nors mirus vėl iškyla vakansų klausimas, vėl svarstomi mokesčių ir kariuomenės reikalai ir kt. Kiekvienam dalykui gaištama daug laiko. 1670. IV. 9 seime Lenkijos vicekancleris net 4 valandas skaitė „reliaciją" apie savo kelionę pas imperatorių, o IV. 10 atvykę į seimą Lenkijos kariuomenės pasiuntiniai 3 val. skaitė savo „instrukciją"[150]. 1634 m. seimas buvo pavadintas padėkų seimu, nes daug dienų buvo sugaišta įvairioms padėkoms ir panegirikoms visiems tiems asmenims, kurie šiuo ar tuo prisidėjo prie Smolensko karo laimėjimo[151]. Štai būdinga ištrauka iš atskirų seimo posėdžių aprašymo: Vytebsko vaivada J. A. Chrapovickis, aprašydamas 1668. III. 2 seimo posėdį, pažymi, kad, panašiai kaip ir kitomis dienomis, buvo svarstomi įvairūs dalykai ir įvairios nuomonės; skaityta konfederacijos projektas, bet nesusitarta; norėta skaityti nuostatai dėl visuotinio šaukimo, bet ir dėl to nesusitarta; po to įvairūs klausimai kelta; reikalauta, kad konstitucija būtų paskirtas laikas ir vieta visuotiniam šaukimui, po to vėl ginčas, ar eiti „ant aukšto" (t. y. į bendrą posėdį pas senatorius), ar ne; vieni norėjo eiti, kiti siūlė ten nuėjus vėl grįžti į seimo posėdžių salę, ir taip, ligi vėlaus laiko sugaišus, buvo nutraukta sesija[152]. 1628. VII. 3 seime, tarp daugybės kitų klausimų, tą dieną svarstytų, benagrinėjant Krokuvos atstovų privatinius artikulus, jų nebaigus, Ašmenos pavieto atstovas įsikišo su savo skundu, kad pamoksli-

[149] Pvz., daug laiko trukdė privatiniai reikalai 1646 m. seime X. 31, XI. 2, XI. 21, XI. 22; 1649 m. seime II. 4, II. 6; 1649 m. seime XII. 28 „*cum priuatis instantijs tempus consumerent*", St. Alb. Radvilo *Memoriale*.

[150] Chrapowicki, Dyaryusz, p. 199.

[151] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1634. VII. 28.

[152] Chrapowicki, Dyaryusz, p. 21.

ninkas jėzuitas kažkur iš sakyklos šmeižęs evangelikus, esą jie visas paslaptis priešams išdavę, ir vos davėsi perkalbamas šio klausimo tuo tarpu seime nesvarstyti[153]. Kitą kartą seimų dienoraštininkams ir memuarų rašytojams atsibosta aprašinėti kiekvienos sesijos netvarkingumą, ir jie, nebeminėdami visų svarstytų dalykų, trumpai teužrašo: „*apud Nuntios chaos materiarum*"[154]; „daremnemi dyskursami czas trawiono"[155]; „*varii varia* u posłow *loquebantur*, raz o obronie, o prawach, o petitach prywatnych"[156]; „*more solito*... różni różne *intermedia* wnoszą"[157]; „*solita confusio*"[158]; „*neque his dies felicior altero*"[159]; „*tergiuersatio nuntiorum in varijs materijs proponendis et ex vna in aliam mutatio ita vt vix initium Comitiorum appareret*"[160] ir panašiai („seime svarstomų dalykų chaosas"; „veltui ginčais laikas gaišta"; „apie įvairius dalykus seime kalbėta: apie gynimąsi, apie teises, apie privatinius prašymus"; „įprastu būdu... įvairūs dalykai siūlomi svarstyti"; „įprasta maišatis"; „ši diena nebuvo laimingesnė už kitas"; „taip buvo šokinėjama nuo vieno dalyko prie kito ir tiek daug įvairių dalykų buvo siūloma, kad seimas atrodė vos tik teprasidedąs").

Prie to viso dar reikia pridėti, kad bajorų — seimo atstovų išsilavinimas būdavo labai menkas. Tuo galima išaiškinti ne vien tik jų nedarbingumą ir nesugebėjimą dirbti seime, bet ir menką valstybinių reikalų nuovoką. Čia gali eiti pavyzdžiu garsioji Smolensko kašteliono Jono Meleškos kalba, pasakyta 1589 m. seime, kuri buvo virtusi savo rūšies anekdotu ir dažnai prisimenama beveik per visą Vazų viešpatavimo laikotarpį[161]. Žinoma, tai dar

---

153 Dyaryusz Seymu 1628, Čart. Arch., Ms. 354, p. 109.

154 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1640. V. 18.

155 1668. III. 6, Chrapowicki, Dyaryusz, p. 23.

156 1597. III. 1, Dyaryusz Seymowe 1597, Čart. Arch., Teka Nar. 97, dok. 6.

157 1597. III. 6, ten pat.

158 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1643. III. 1.

159 Ten pat, 1643. III. 2.

160 Ten pat, 1643. III. 6.

161 Jono Meleškos kalba tapo populiari ilgam laikui dėl savo originalumo ir buvo mėgstama bajorų pasiskaityti. Tai liudija išlikę gausūs jos nuorašai. Vien Krokuvos Čartoriskių Archyve randame 3 jos nuorašus: Čart. Arch., Teka Nar. 105, dok. 76; Čart. Arch., Ms. 966, p. 457—458 ir Ms. 1662, p. 458—461. Nežinia iš kurio nuorašo ar originalo

nereiškia, kad ir kiti senatoriai būtų buvę tokie naivūs analfabetai, kaip šis Smolensko kaštelionas, tačiau, apskritai imant, daugumo net pasiturinčių bajorų mokslas ir išsilavinimas buvo labai žemas, o beraščiai bajorai kai kuriuose pavietuose sudarydavo ne išimtį, bet taisyklę[162]. Tik didikų vaikams buvo prieinamas aukštesnis mokslas, bet ir jie dažnai į jį žiūrėjo pro pirštus, kaip tai aiškiai matyti iš didikų biografijų[163]. Dėl to ir pats seimavimas buvo netvarkingas ir neplaningas. Kadangi bendruose posėdžiuose sunku buvo prieiti prie vieningo nusistatymo, tai svarbesniems klausimams apsvarstyti pradėta skirti komisijas iš seimo narių, paprastai žiūrint, kad į jas lygiu skaičiumi įeitų Lietuvos, Didžiosios ir Mažosios Lenkijos atstovai. Tačiau ir tose komisijose klausimai nebūdavo galutinai išsprendžiami, nes jų prieitas išvadas turėdavo patvirtinti bendrieji seimo posėdžiai.

---

ji yra išspausdinta Акты Южной и Западной Россіи, t. II, p. 188—190 ir Niemcewicz, Zbiór Pamiętników, t. II, p. 480. Visi tie nuorašai smulkmenomis skiriasi šiek tiek vienas nuo kito. Dėl šitos savo kalbos Smolensko kaštelionas Jonas Meleška buvo prisimenamas dar 1655 m., kaip drąsus senatorius, kuris „choć nic więcej nie umiał jak psałterz i modlitwy czytać, a jednak nie lękał się prawdy wszystkim w obec Króla powiedzieć", kaip matyti iš vieno Naugarduko bajoro apylinkės laiško, 1655. VII. 6 rašyto Smolensko vaivadai Kazimierui Pilypui Obuchovičiui ir išspausdinto Baliński, Pamiętniki Historyczne XVII w., p. VIII. Šita Meleškos kalba charakterizuoja anų laikų menką bajoro, patekusio net į senatorius, išsilavinimą ir visišką valstybinių reikalų nenumanymą.

162 Dokumentų originalų parašai aiškiausiai liudija, kad jų autoriai labai sunkiai temokėjo valdyti plunksną arba vos tesugebėjo parašyti. Dažnas daiktas, ypač seimelių instrukcijose, kad už daugybę viso pavieto beraščių bajorų pasirašo keli arba keliolika bajorų, o kiti, nemokėdami pasirašyti, vien tik savo antspaudus teprispaudžia arba inicialus išbraižo. Kitą kartą pačioje instrukcijoje pasiteisinama, kodėl ant jos tiek maža parašų ir antspaudų: „ymienim swym y ymienim Braczi naszey ktorich thu niemała liczba biła a pieczeczi szwich na ten czasz przi sobie nie miely, a Drudzi podpiszowac nie umiely pieczeczią swą przipieczetował", Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 14. Taip pat ir iš pilies teismo aktų knygų įrašų matyti, kad už dokumentus sudarančius bajorus beraščius dažnai kas nors kitas pasirašo.

163 Apie menką ne tik bajorų, bet ir didikų išsilavinimą palygink: St. Kot, Historja wychowania, Warszawa — Kraków, 1924; A. Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, Kraków, 1931; J. Łukaszewicz, Historya szkół w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem, t. I—IV, Poznań, 1844—1851; W. Czermak, Młodość Jerzego Lubomirskiego, Studya Historyczne, Kraków, 1901 ir kt.

Negalima sakyti, kad patys bajorai nebūtų matę seimų posėdžių neplaningumo žalos. Seimų netvarka buvo iškeliama ne tik anų laikų valstybės ir visuomenės kritikos literatūroje, bet ir pačiuose seimuose. 1632 m. elekciniame seime to seimo maršalka protestavo prieš darbo beplaningumą ir kėlimą įvairių klausimų, tarpusavyje nieko bendra neturinčių[164]. 1646 m. seime vienas atstovas reikalavo tvarkos dėlei sudaryti seimuose dienotvarkę, pagal ją planingai visus klausimus svarstyti ir nutarti, kad vėliau į seimą atvykę atstovai nebegalėtų panaikinti to, kas jau kitų buvo priimta[165]. Bet šie pasiūlymai, kaip ir daugelis kitų sveikų balsų, liko be atgarsio. Tuos pasiūlymus prie priprastos netvarkos tuoj permušė kiti. Seimo reguliamino klausimas buvo nebaigtas svarstyti, o tuoj pereita prie grynai privatinių klausimų, ir tuo reikalu nieko nebuvo padaryta[166].

Greta darbo neplaningumo, kitas būdingas seimo posėdžiams bruožas buvo savotiškas savo nuomonių argumentavimas. Atstovai argumentuodavo savo nuomones ne tiek įrodymais ir aiškiu protavimu, kiek rėkavimu, plūdimu, grasinimais, šaukimu „*sisto activitatem*", „na nic niepozwalam", argumentais „*ad hominem*" ir p.[167]. Kaip rašo savo memuaruose Lietuvos kancleris St. Alb. Radvilas, seimuose esąs paprotys griebtis protestų, kai nebepadeda nei prašymai, nei įtikinėjimai[168]. 1635 m. seime Podolės atstovas vienas pats 6 valandas laikėsi užsispyręs savo nuomonės, nesiduodamas perkalbėti nei argumentais, nei prašymais[169]. Besiginčijant dėl algos kariuomenei ir kiekvienam atkakliai laikantis savo nuomonės, vienas 1638 m. seimo posėdis, prasidėjęs 12 val. dienos, nusitęsė ligi 9 val. ryto kitos dienos[171]. Ga-

---

164 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. X. 29.

165 Ten pat, 1646. X. 31.

166 Ten pat.

167 Tai ryškiai matyti iš įvairių seimo aprašymų memuaruose, pvz., St. Alb. Radvilo *Memoriale*, Chrapowicki, Dyaryusz, ir iš spausdintų ir nespausdintų seimų dienoraščių, kurių nuorašų yra Čart. Arch. Krokuvoje. Kaip vėliau matysime, besiginčijant kitą kartą kildavo peštynių pačiame seime.

168 „*....cum id moris sit vt si neque rationes neque petitiones suffragentur ad protestationes refugium esse*", St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1647. V. 14.

169 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. XII. 6.

171 Ten pat, 1638. IV. 29.

liojant *liberum veto* sistemai, visiems tekdavo skaitytis su paskiro atstovo balsu ir užsispyrimu. Tačiau faktiškai šita teise galėjo pasinaudoti tik galingesnieji.

Kartą Vilniaus vaivada ir didysis Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas norėjo seime pravesti konstituciją savo naudai, bet vienas Lietuvos atstovas nekaip nenorėjo to leisti. Atsibodo Jonušui Radvilui to atstovo prašyti, ir jis per savo tarną jam pagrasino: „Liepsiu šimtą lazdų duoti, nors ir pats turėčiau žūti" („Sto kijów każę dać, choćbym miał zginąć"); užkulisinių argumentų paveiktas, atkaklusis atstovas seime tuoj pareiškė: „Jo Malonybės Kunigaikščio argumentų paveiktas sutinku" („*Victus rationibus* Xcia Imci, pozwalam"), ir nusileido[172]. Savaime suprantama, tokių argumentų galėjo griebtis tik nieko nesibiją didikai.

Seimų darbus kartais trukdydavo pavėluotas atstovų atvykimas į Varšuvą ir vėlybas rinkimasis į posėdžius. Kadangi pats įkarštis prasidėdavo tik seimams įpusėjus, tai kiti atstovai visai neskubėdavo atvykti Varšuvon į seimo pradžią[173]. 1629. XI. 13 seimui prasidėjus, labai mažai tebuvo suvažiavę seimo narių: vos 6 senatoriai, jų tarpe 1 lietuvis, o pavietų atstovų nebuvo nė keturių dešimtų[174]. Tik po kelių dienų tepradėjo rinktis atstovai. Į 1638 m. seimo pradžią taip pat visai nedaug atstovų teatvyko, o senatorių dar mažiau; kaip po seimo maršalkos kalbos reikėjo eiti bučiuoti karaliui rankos, pasirodė, kad iš Lietuvos vos keturi atstovai tebuvo, iš Lenkijos irgi nedaug[175]. Į 1632 m. elekcinį seimą svarbiausias Lietuvos senatorius pagal rangą Vilniaus vyskupas su palydovais į Varšuvą teatvyko vos į trečios savaitės vidurį po seimo pradžios[175a], o į 1654 m. seimą Vilniaus vaivada

---

172 K o n o p c z y ń s k i, Geneza *„liberum veto"*, Przegl. Hist., t. I, p. 334, pastaba 1.

173 Kaip matyti iš C h r a p o v i c k i o dienoraščio, jis į seimus atvažiuodavo kartais trečią dieną seimui prasidėjus, pav., 1658. VII. 12, 1659. III. 19 ir kt., C h r a p o w i c k i, Diariusz, B i b l. J o g., Ms. 4438.

174 Odprawienie Seymu 1629, Č a r t. A r c h., Ms. 361, dok. 100. Dyaryusz Seymu 1629, Teka Nar. 121, dok. 124 nurodo, kad iš viso tik 5 senatoriai tebuvo, jų tarpe tik vienas lietuvis.

175 S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale* 1638. III. 11.

175a T e n p a t, 1622. X. 19.

Jonušas Radvilas ir jo brolis Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas tik seimui įpusėjus teatvažiavo[175b]. Tur būt, lietuvių vėlavimasis arba tiesiog neatvykimas į seimus buvo pasidaręs nuolatiniu reiškiniu, nes 1647. VI. 11 Lydos seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įpareigojami reikalauti, kad, jei kuris senatorius 3 kartus paeiliui į seimą neatvyktų, nustotų savo senatoriškos dignitorijos[175c]. Tačiau šitoks reikalavimas, matyt, nebuvo patenkintas, nes tarp konstitucijų nerandame jokios, kuri grasintų bausmėmis už pavėlavimą ar nedalyvavimą seime.

Žalingas buvo ir atstovų vėlybas rinkimasis į posėdžius. Dėl bajorų nepareigingumo ir nerangumo seimų posėdžiai neretai prasidėdavo vos 11 — 12 val., nors būdavo skiriami 9 val. ryto[176]. Seimo maršalka čia nieko negalėjo padaryti, negalėjo priversti atstovų punktualiai rinktis[177]. 1632 m. elekcinio seimo maršalka, norėdamas priversti atstovus nesivėluoti į posėdžius, siūlė nutarti pasivėlavusių nelaukti ir spręsti valstybės reikalus be jų. Be to, jis siūlė nutarti, kad pasivėlavę atstovai negalėtų priešintis nutarimams, padarytiems be jų. Tačiau bajorai nesutiko taip susivaržyti [178], ir atstovų vėlavimasis įėjo į tradiciją. 1668 ir 1669 m.

175b Ten pat, 1654. III. 10 (seimas prasidėjo II. 1).

175c Čart. Arch., Teka Nar. 141, dok. 16.

176 Dyaryusz Seymu 1620, Čart. Arch., Ms. 390; Dyaryusz Seymu *Convocationis* (1668), Čart. Arch., Teka Nar. 163, dok. 167; Diariusz Electiey 1669, Čart. Arch., Ms. 480 ir kt.

177 Ypač 1632 m. elekcijos seime bajorai buvo įpratę vėluotis. St. Alb. Radvilas savo *Memoriale* pažymi dažnus seimo maršalkos nusiskundimus dėl vėluojančių atstovų (1632. X. 8, X. 14, X. 19, X. 25, X. 30, XI. 2, XI. 4, XI. 5). Tačiau tas nieko nepadeda. Atstovai vis tiek vėluojasi, nors ir svarbūs dalykai turi būti svarstomi: *„Director incusat tarditatem venientium, cum gravissimae materiae tractari debeant"* (St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. X. 14); *„Conqueritur Director se esse infelicem qui rogando et obsecrando non potest impetrare vt citius conueniant, nam loco decimae duodecima veniunt, iterat petitum vt velint tempore assignato adesse"* (ten pat, 1632. X. 19); *„Director consuetam querimoniae de tardo aduentu canit cantilesam"* (ten pat, 1632. XI. 5). Krokuvos viceteisėjas Janovskis bajorų vėlavimosi priežastimi nurodė tai, kad daugelis bajorų — seimo atstovų esą didikų tarnai ir jie labiau rūpinąsi patarnauti ir asistuoti didikams, negu laiku rinktis į seimą svarstyti valstybės reikalus (ten pat, 1632. XI. 5). Ši aplinkybė labiau dar paryškina didikų galią ir reikšmę, nes per savo tarnus bajorus, seimelių išrinktus atstovais į seimą, jie gali laikyti savo įtakoje visą seimą.

178 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. X. 25.

seimuose jie susirinkdavo jau tik 13 arba 14 val.[179]. Savaime suprantama, jog nevisada posėdžiai taip vėlai prasidėdavo, bet vis tik toks atstovų nesąžiningumas buvo didelė kliūtis pačiam darbui[180].

Vėlai susirenkant niekas nebuvo galima nudirbti, juo labiau, kad ir atstovai nevisuomet būdavo blaivūs. Seimų aprašymuose nekartą minima, kad susirinkę girti senatoriai ir atstovai tik triukšmą kelią, bet nieko rimto nutarti negalį[181]. Sunku būdavo senatoriams ir atstovams nepasigerti, kai ne tik kas šventadienį, bet beveik kas dieną vakarais būdavo rengiami įvairūs triukšmingi ir puošnūs pokyliai, vaišės, iškilmingi priėmimai ir kt. Beveik kas vakaras įvykdavo kokios vaišės įvairiomis progomis pas kurį nors kitą didiką, ir vaišintis bei linksmintis mėgstą bajorai vis rasdavo naujų pramogų, beveik neturėdami laiko išsipagirioti[182]. Šitoks nuolatinis senatorių ir

---

[179] 1668 m. konvokacijos seime „sesijos" prasidėjo 13 val. XI. 7, XI. 27, XI. 28 ir kt. dienomis, Dyaryusz Seymu *Convocationis*, Čart. Arch., Teka Nar. 163, dok. 167. 1669 m. elekcijos seime posėdžiai prasidėjo 13 val. V. 29, o 14 val. — VI. 1, VI. 4; normaliai — 11—12 val., Diariusz Electiey 1669, Čart. Arch., Ms. 480. 1629 m. seime 14 val. posėdis prasidėjo XI. 28, Dyaryusz Seymu 1629, Čart. Arch., Teka Nar. 121, dok. 124.

[180] „W kole generalnym poźno zasiadłszy, różne materye weszły z hałasami srogiemi.... y tak mało siedziawszy, nic niesprawiwszy *slta* (t. y. *soluta) sessio*", Chrapowicki, Dyaryusz, p. 135. Panašių posėdžių aprašymų dienoraščiuose ir memuaruose randame ir daugiau.

[181] Pvz., St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. III. 19, 1637. II. 10, 1643. III. 29, 1648. XI. 5 ir k. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 77, 127 ir kt. *„Dies S-i Mathiae congregauit nuntios quidem, magis ad vixas quam ad aliquid boni concludendum, sobrietas in multis defuit, neque ebritas tacere didicerat, dispari Cerebro consultatio vana"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. II. 24.

[182] Tokie pokyliai nuolat minimi St. Alb. Radvilo *Memoriale* įvairių seimų aprašymuose, taip pat J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, nuolat; Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162 ir kt. Ypačiai triukšmingus tikrai kunigaikštiškus pokylius ruošdavo Radvilai ir kiti didikai, į kuriuos sutraukdavo karaliaus šeimą, užsienio pasiuntinius, beveik visus senatorius su šeimomis ir daugybę žymesnių seimo atstovų. Pokylių metu buvo surengiamos turtingiausios ir prabangiausios vaišės, iliuminacijos, šaudymai; svečiai buvo apdovanojami dovanomis; šokiams grodavo geriausi orkestrai. Šiuo atžvilgiu ypač buvo pagarsėję St. Alb. Radvilo ir kitų Radvilų pokyliai, ruošiami seimų metu, Memoryał życia St. Alb.

atstovų puotavimas seimų metu dar labiau trukdė rimtą kūrybinį darbą, o neblaivūs atstovai dar daugiau netvarkos įnešdavo į taip jau triukšmingus seimų posėdžius. Nenuostabu, kad, per kiaurą naktį puotavę, bajorai kitą dieną neskubėdavo rinktis į posėdžius, o posėdžiuose patriukšmavę ir nieko nenutarę, vėl išsiskirstydavo į įvairias vaišes.

Be visų minėtų ydų, seimų darbo našumą dar trukdydavo įvairios bajorų peštynės seimuose ir už jų. Toms peštynėms susidarydavo ypačiai palankios sąlygos, kai seimo metu pilna Varšuva privažiuodavo greitų bartis ir peštis bajorų.

Didikai ir bajorai į seimus važiuodavo, veždamiesi didžiulius būrius tarnų, palydovų, savo pačių kareivių, su savo virtuvėmis, virėjais, maisto ištekliais, namų apyvokos daiktais, indais, brangiais drabužiais ir viskuo, kas galėjo būti reikalinga prabangiam gyvenimui ir puošnumui seimų metu. Į 1632 m. elekcijos seimą daugelis atvažiavo net su patrankomis. Dėl to kilo dideli ginčai ir buvo reikalaujama jas palikti bent per 3 mylias nuo Varšuvos[183]. Su gausingais palydovais - tarnais vykstą į seimą bajorai jau pakelėje neapsieidavo be barnių ir skriaudų[184]. Tuo labiau jie buvo linkę prie įvairių ekscesų aukso laisvės priedanga pačioje Varšuvoje, kai iš visur suvažiuodavo su dideliais palydovų būriais. 1632 m. į elekcijos seimą atvažiuojančius karalaičius Vladislovą ir Kazimierą pasitiko 3 Radvilai, išvykdami prieš Varšuvą su savo palydovais, kurių, be Radvilų kazokų ir raitininkų, buvo apie 600 bajorų[185]. 1632. X. 7 į seimą atvyko Vilniaus kaštelionas, lydimas gausingų palydovų, dėl ko kilo barniai

---

Radziwiłła, Čart. Arch., Ms. 2242, p. 175—177 ir kt. Chrapovickis, aprašydamas 1668 m. konvokacijos seimą, savo dienoraštyje sužymi banketus, kuriuose jis dalyvavo arba kuriuos jis suruošė: XI. 6 dalyvavo bankete pas primą, XI. 11 vaišino konvokacijos maršalką, XI. 12 dalyvavo pas Lietuvos kanclerį Pacą, XI. 14 pas Lietuvos arklidininką Boguslovą Radvilą, XI. 16 pas save vaišino lietuvių seimo atstovus, XI. 18 puotavo pas Lietuvos etmoną Pacą, XI. 20 pas save vaišino lenkus, seimo atstovus, XI. 25 dalyvavo bankete vėl pas Lietuvos etmoną, XI. 30 pas Lenkijos kanclerį, XII. 2 pas save surengė pokylį; čia visai neminimi visi kiti pokyliai, kuriuose autorius nedalyvavo; Chrapowicki, Dyaryusz, p. 73—81. Panašių „linksmų" seimų aprašymų pas jį randame ir daugiau.

183 Diariusz Elekcji 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162.

184 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. X. 5.

185 Ten pat, 1632. X. 4.

tarp lenkų ir lietuvių[186]. Į tą patį elekcinį seimą Kristupas Radvilas atsiveže kelis tūkstančius savo ginkluotų palydovų, kurie buvo pasirengę paremti seime disidentų reikalus[187]. 1648. XI. 2 Lietuvos etmonas, Žemaičių seniūnas ir Smolensko vaivada atvažiavo į elekcinį seimą su didele svita (*„apparatu splendido"*)[188]. Ypačiai su gausingais savo bajorų, palydovų ir tarnų būriais Lietuvos didikai rinkosi į 1669 m. elekcinį seimą, labiausiai Pacai, kurie tokia iškilminga ir puošnia eisena įvažiavo į Varšuvą, kad lenkus net pavydas ėmė[189]. Toje eisenoje įvažiavo iš karto trys Pacai, — Lietuvos kancleris Krištupas, Lietuvos etmonas Mykolas ir Žemaičių vyskupas Kazimieras, — lydimi, be garbės sargybos, 3000 rinktinių raitininkų ir pėstininkų; vien tik etmonas atsivedė apie 2000 savo palydovų[190]. 1669. V. 1 į tą patį seimą atvyko Lietuvos vicekancleris Mykolas Kazimieras Radvilas, taip pat puošnia eisena įvažiuodamas į Varšuvą, su savimi atsivesdamas didelį pulką savo raitininkų ir 1800 pėstininkų, iš viso 21 vėliavą[191]. Garsusis Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas ta pačia proga įvažiavo Varšuvon su didele daugybe bajorų, savo draugų, klijentų, tarnų ir su keliolika vėliavų kareivių, turtingais ir spalvotais drabužiais aprengtų; jis su savimi turėjo 8000 žmonių, labai gražiai išpuoštų; Lietuvos lauko etmonas Mykolas Radvilas, Boguslovo asistencijai padauginti, jį pasitikdamas išvedė savo svitą ir 16 vėliavų kareivių raitininkų, kuriuos laikydavo savo lėšomis, aprengdamas juos puošniais spalvotais drabužiais ir duodamas jiems turtingai išpuoštus žirgus; Radvilų pasitikti išėjo beveik visas seimas, nutraukęs tos dienos posėdį[192].

---

186 *Diarius electionis* 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 161. Kitame to paties seimo dienoraštyje to įvykio data paduodama 1632. X. 9, *Diarius electionis* 1632, Čart. Arch., Ms. 1662, p. 225.

187 Kotłubaj, Galerja Rad., p. 109.

188 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1648. XI. 2.

189 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 104—105; J. Bartoszewicz, Elekcja Michała Korybuta, jo Studja Historyczne, t. II, p. 10.

190 Dyaryusz Elekcyi 1669, Čart. Arch., Ms. 1661; Opisanie elekcyi króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 353.

191 Dyaryusz Elekcyi 1669, Čart. Arch., Ms. 1661; Opisanie elekcyi króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego 1669, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 353. Vėliavomis buvo vadinami atskiri kariuomenės daliniai.

192 Żywot Bog. Radziwiłła, wyd. Popliński, p. 188—189. Jan Chr. Pasek, Pamiętniki, p. 446.

Ir iš tikro buvo ko pažiūrėti, kai Lietuvos didikai iškilmingai įvažiuodavo į Varšuvą į elekcinius seimus. Užsieniečiai, negalį atsistebėti tomis iškilmėmis, aprašo, kaip per kelias dienas vis rinkos į Varšuvą didikai, lydimi pėstininkų ir raitininkų vėliavų, gražiai išpuoštų ir tvarkingai žygiuojančių palydovų[193]. Vienas svetimšalis, 1669 m. elekcijos metu buvęs Varšuvoje, negalėjo atsistebėti, „kad kunigaikščiai Radvilai išlaiko ir atsiveda tikras kariuomenės"[194]. Kaip aprašo vienas 1669 m. elekcijos seimo dienoraštis, taip pat ir kiti didikai turėjo atsivedę po 1500—2000 palydovų, — „Usarzow, Raytariey, Dragoniey, Semenow y inney rozney Piechoty, wszyscy ci zbroyno, stroyno, z choragwiami, bebnami, trabami, surmami"[195]. Taip pat ir ne tiek žymūs bajorai pagal savo išgales stengėsi atsivežti palydovų „hajdukų" ir tarnų[196].

Nesunku įsivaizduoti, kokia triukšminga tapdavo Varšuva seimų metu ir kokioje sunkioje atmosferoje turėjo būti dirbamas atsakingas seimų darbas. Žinoma, į elekcinius seimus didikai atsivesdavo tokias minias savo bajorų ir kareivių, norėdami daugiau įtakos turėti karaliaus rinkimuose. Tačiau be palydovų, nors ir mažiau gausingų, neapsieidavo ne tik didikai, bet ir šiaip įtakingesni bajorai, važiuodami ir į šiaip jau seimus. Seimo atstovas, nors ir menkas bajorėlis, stengėsi pagal savo išgales turėti bent kelis ginkluotus tarnus. Todėl ir paprastų seimų metu kartu su senatoriais ir atstovais suplaukdavo nemaža žmonių į Varšuvą. Į 1606 m. seimą Jonušas Radvilas atsivedė 500 rinktinių ir gražių raitininkų bei pėstininkų[197]. Tur būt, nemažiau palydovų turėjo ir St. Alb. Radvilas, Lietuvos kancleris, važiuodamas į 1642 m. seimą, jei pakelėje dėl blogo kelio jam nusibaigė keli arkliai, o keliasdešimt arklių apraišo[198]. 1647 m. seimo metu Varšuvoje vien tik rusų vaivados ir Karūnos karūžos asistencija siekė ligi 5000 žmonių dėl jųdviejų tarpusavio nesantaikos[199]. Vykdamas į 1662 m. seimą, Boguslovas Radvilas kartu vežėsi, jo paties žodžiais tariant, labai maža palydovų, vos 12 asmens

---

193 Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 352.
194 Żywot Bogusława Radziwiłła, p. 188—189.
195 Diariusz Electiey 1669, Čart. Arch., Ms. 408.
196 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 180.
197 Sobieski, Pamiętny sejm 1606, p. 106.
198 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. II. 2.
199 Ten pat, 1647. V. 5.

tarnų ir apie 120 dragūnų[200]. Į 1653 m. seimą tik vienas Radvilas, Žemaičių seniūnas, atvyko į Lietuvos Brastą beveik su 3000 žmonių, o daugelis seimo atstovų išvyko jo pasitikti[201]. Taigi ir į šiaip jau seimus didikai atsiveždavo nemaža ginkluotų žmonių. Dėl to jų žodis seime darėsi svaresnis. Tais puošniais senatorių ir seimų atstovų palydovais ypačiai stebėjosi užsieniečiai, nepratę pas save matyti tokių reginių. Vienas čekas, apkeliavęs nemaža pasaulio ir 1678 m. kartą seimo metu patekęs Varšuvon, rašė: „Visa Varšuva turėjo stebėtis tokia senatorių daugybe, atvykstančių būriais iš visų pusių su puikiais dvariškiais; kiekvienas ponas važiavo į rūmus apsuptas puošnaus būrio dvariškių, brangiai aprengtų, ant puikių arklių, su dragūnais ir haidukais; karalius, apsuptas ponų ir savo dvariškių, aukso karietoje važiavo į posėdžių vietą; puošnesnio reginio nebuvau matęs"[202].

Daug atsieidavo didikams ir įtakingesniems seimo nariams pats seimavimas ir lenktyniavimas seimų metu puošnumu, išlaikant visus tuos gausingus palydovus ir dvariškius, tačiau iš viso to būdavo maža naudos. Pamokslininkas Skarga, kritikuodamas visas anų laikų seimų blogybes, stegėsi bajorams praverti akis, šaukdamas: „Žiūrėkime, kaip jų protas aptemęs. Susivažiuoja jie ne kaip į pasitarimus, bet kaip į karą: tiek daug tarnų, pėstininkų, arklių iš visos valstybės su savimi atsivesdami, veltui suvartoja tai, ko užtektų visam mėnesiui kariuomenei išlaikyti. O kai tėvynei kyla reikalas gintis nuo priešų, vos vienas kitas plėšikautojas ar raitininkas tepasirodo"[203]. Taip pat ir Starovolskis, kritikuodamas valstybės ir visuomenės papročius, pareiškia: „Į seimus su tokiomis gvardijomis susivažiuojame, kokių niekada prieš valstybės priešą į karo stovyklas neatsivedame"[204]. Patys

---

[200] Żywot Bogusława Radziwiłła, p. 45.

[201] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1653. III. 29.

[202] Dziennik Franciszka Tannea, Niemcewicz, Zbiór pamiętników, t. V, p. 161.

[203] Skarga, Wzywanie do pokuty, rašyta Vilniuje 1610 m.; Pisma Wszystkie, t. II, p. 122. Panašiai Skarga apibūdina seimus, kuriuose tiek ilgai sėdima, bet maža tepadaroma, ir kitame savo pamoksle, Skarga, Kazanie Sejmowe I, p. 243.

[204] Starowolski, Reform. obycz., p. 81. Simonas Starovolskis buvo garsus XVII amžiaus lenkų rašytojas. Jo giminė yra kilusi iš Lietuvos Brastos vaivadijos. Starovolskis kelis metus yra buvęs Jono Karolio Katkevičiaus sekretorius, todėl pažinojo ir Lietuvos gyvenimą, nors daugiausia rašė apie Lenkiją. Svarbesni jo veikalai: Simonis Starovolsci

didikai matė, kiek nuostolinga buvo visa ta prabanga ir tokių gausingų palydovų seimų metu išlaikymas, tačiau vis tik nuo įprasto puošnumo neatsisakydavo. Iš gyvenimo patyręs, kiek brangiai atsieidavo dalyvavimas seimuose, Boguslovas Radvilas, prieš mirdamas, parašė informaciją savo įpėdiniams ir giminaičiams, kurioje duoda įvairių praktiškų pamokymų ir patarimų, kaip išlaikyti aukštybėje savo šeimos galią. Tarp ko kita, savo įpėdiniams jis pataria stengtis „būti seimuose, bet ne taip, kad jų metu savo iš tėvų paveldėtus turtus pravalgytų; nes tuo daugiausia žūna „familijos", kai neturtingas priešinasi galingam, stengdamasis turėti tokią pat asistenciją, kaip ir turtingiausias"[205]. Toliau jis pataria pusę tokių išlaidų, kurias bajorai paprastai skiria savo palydovų išlaikymui seimų metu, geriau skirti tribunolams ir atstovams savo pusėn palenkti, taip pat geriems juristams ir rezidentams prie rūmų laikyti; „jei prabangos vaikysimės, greit mūsų nebeliks ir tikrai taip su mumis atsitiks, kaip atsitiko su kunigaikščiais G...., kurie dabar patys arti turi"[206]. Tačiau šie sveiki patarimai nerado atgarsio, — Radvilai ir toliau seimuose garsėdavo savo prabanga ir savo dvariškių impozantiškumu.

Šiaip ar taip, gausingų palydovų būrių atsivežimas į seimus turėdavo neigiamos įtakos ramiam seimų darbui, taip pat labai kenkdavo viešajai ramybei. Jau vien dėl tos priežasties, kad į seimus suvažiuodavo tokios minios žmonių, mieste nebeužtekdavo butų ir kildavo vaidai ir peštynės. Dėl tos priežasties ypačiai lietuviai bardavosi seimuose su lenkais, skųsdamiesi, kad lenkams artimesni ir patogesni, o lietuviams tolimesni ir ne taip geri butai paskiriami[207]. Kartais lietuvių ir lenkų barniai dėl butų tapdavo tiek aštrūs, kad, pvz., 1646. IX. 13 Vilniaus seimelis savo atstovams į instrukciją tiesiog įrašė seime neprileisti jokio dalyko svarstyti, ligi nebus patenkintas jų reikalavimas, kad seimų metu Lietuvos atstovams būtų užleidžiama ⅓ Varšuvos ir kad

---

Polonia (pirmoji laida Kiolne 1632); Starowolski, Sz., Reformacya obyczajów polskich teraźniejszych czasów zepsowanych bardzo potrzebna, išleista apie 1645—1650; Starowolski, Sz., Prawy rycerz, 1632. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna; Kojałowicz, Herbarz, p. 136.

205 Syrokomla, Przyczynki do hist. domowej, p. 57.

206 Ten pat, p. 58.

207 Pvz., St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1633. II. 1.

dėl to lietuviai nebūtų skriaudžiami[208]. 1648. VI. 25 Gardino seimelio instrukcijoje taip pat randame griežtą reikalavimą, kad ⅓ Varšuvos būtų skiriama Lietuvos atstovams[209], tačiau šio klausimo sprendimas,matyt, nėjo taip sklandžiai, nes 1648. VIII. 27 Smolensko seimelio instrukcijoje nusiskundžiama, kad lietuviai šiuo atžvilgiu skriaudžiami[210].

Nenuostabu, kad anais anarchijos laikais seimo metu stipresnis silpnesnį išmesdavo iš buto, o dėl gatvių siaurumo ir senatorių palydovų gausumo kildavo ginčai ir peštynės dėl pirmenybės, kuriam pirmam ta gatve pasinaudoti ir iškilmingai pravažiuoti, dėl ko kartais galų gale būdavo ir užmuštų[211]. Anksčiau jau minėti gausingi pokyliai ir vaišės seimo metu taip pat neapsieidavo be muštynių[212]. Jau kartą minėtas svetimšalis čekas, pa-

---

208 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 140, dok. 61.

209 T e n p a t, Teka Nar. 142, dok. 81.

210 „Trzecia część Warszawy na Gospody Jchmość Panom Senatorom, y Panom Posłom W-o Xtt-a Litt-o *debetur*, a teraz W-o Xtt-o Litt-o nietylko w Gospodach Warszawskich, ale y wszędzie uposledzenie ponosi zabieżeć temu wszelkim sposobem, y porządęk Gospod W-o Xtt-a Litt-o obwarować", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 142, dok. 167.

211 Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas kartą net bažnyčioje buvo susibaręs su Lietuvos rūmų maršalka Vesiolovskiu, kam šis išmetęs Radvilo draugą iš buto Vašuvoje, visiems renkantis į elekcinį seimą; tačiau kiti senatoriai juodu sutaikė, S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1632. IX. 26. Kitą kartą Lietuvos maršalkos Sapiegos tarnai, susikivirčiję su Sapiegos draugo Lenkijos maršalkos Opalinskio tarnais, vieną jų užmušė, bet visas klausimas pasibaigė tuo, kad už tai teko sumokėti kelis tūkstančius auksinų, t e n p a t, 1632. IX. 26. Dar kitą kartą, 1652. III. 6, Lietuvos lauko etmonas Jonušas Radvilas, seimo metu, važiavo viena siaura Varšuvos gatve į karaliaus rūmus, lydimas gausingos kavalkados. Pakelėje teko pravažiuoti pro namą, kuriame buvo sustojęs didikas Dzialinskis. Kadangi ties namo durimis stovėjo pakinkyta Dzialinskio karieta, kuri trukdė tvarkingai prajoti gausingiems etmono palydovams, tai tuoj prasidėjo peštynės. Pats etmonas, iškišęs galvą iš karietos, liepė mušti. Muštynėse laimėjo Jonušo Radvilo gvardija, vadovaujama Ukmergės karūžos Komarovskio, kuris kartu buvo ir atstovas į seimą. Pasekmė buvo ta, kad buvo užmušti du Dzialinskio haidukai, o jo vežėjas sužeistas. Dėl to įvykio vėliau kilo barniai seime, kur lenkai ir Radvilų priešai Sapiegos reikalavo teisti etmoną, bet viskas pasibaigė niekais, nes netrukus seimas nutrūko. K u b a l a, Pierwsze *„liberum veto"*, Szkice Historyczne, Serya II, p. 105.

212 1634 m. seimo metu daug svečių dalyvavo Vilniaus vaivados Kristupo Radvilo surengtuose pietuose, kurių pabaigoje susipešė du vaivadaičiai — Danilavičius ir Radziejovskis. Visi svečiai kardais įsimaišė į peštynes, ir būtų priėję ligi kraujo praliejimo, jei nebūtų buvę sulaikyti abiejų vaivadaičių pa-

tekęs į Varšuvą seimo metu, būdingai yra išsireiškęs apie seimus, esą dar ir į tai reikią atkreipti dėmesys, jog senatoriams ir seimo atstovams tarpusavyje besibarant žodžiais, jų kareiviai ir tarnai nusigėrę griebiąsi kardų ir mušąsi, neretai daug kraujo praliedami[213]. Visa tai čia suminėjau dėl to, kad ryškiau matytųsi, kokioje triukšmingoje aplinkoje ir nepalankioje atmosferoje tekdavo dirbti seimams. Savaime suprantama, jog tokiomis aplinkybėmis vargiai tegalėjo būti našus seimų darbas.

Nesantaikos tarp gausybės didikų ir seimų atstovų, vaidai tarp gausingų palydovų, barniai puotų ir vaišių metu greitai iš gatvės ir miesto buvo perkeliami į pačius seimus, ir jų posėdžiai tapdavo tiek triukšmingi, jog ir čia kartais prieidavo ligi vaidų, juo labiau, jei valstybės reikalų svarstyti susirinkdavo neblaivūs atstovai. Skaitydami memuarus ir seimų dienoraščius, gausiai randame tokių pastabų apie seimų posėdžius: *„In Collegio Nuntiorum summa turbatio"*, *„Confusio maxima fuit inter nuntios"* *„iterum turba exorta"*, *„ibi clamor, contradictiones audiebantur"*, *„Iterum fremitus apud Nuntios"*, *„neque inter Nuntios quid actum rixa continua explente dies"*[214] („seime didžiausia netvarka", „pas atstovus vėl didžiausia maišatis", „vėl kilo triukšmas", „ten girdėjosi šaukimas ir ginčai", „vėl triukšmas pas atstovus", „nieko atstovai nedarė be pertraukos ginčydamiesi visą dieną"); „mało do szabel nieprzyszło", było hałasu dosyć a tak beskutecznie *slta sessio"*, „hałasowali, a na zmroku rozeszli się", „barziey na hałasach niżeli *in consilio Reipublice* strawili ten dzień", „trwała sessia w zwyczaynym tumulcie az po wtorey zpulnocy"[215] („vos ligi kardų neprieita", „buvo pakankamai triukšmo ir taip nevaisingai pabaigta sesija", „šūkavo, o temstant išsiskirstė", „labiau triukšmaudami, negu valstybei patardami praleido šią dieną", „įprastoje netvarkoje sesija truko ligi antros valandos nakties"). Apie 1635 m. seimo kovo mėn. 16 ir 17 d. posėdžius Lietuvos kancleris Stan. Alb. Radvilas rašo: *„Ingens*

---

lydovų būriai, skubą į pagalbą savo ponams, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1634. VII. 30.

213 Dziennik Franciszka Tannera, Niemcewicz, Zbiór pamiętników, t. V, p. 161.

214 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. VII. 14, 15; 1645. III. 11, 13; 1652. III. 7 ir kt.

215 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 121, 164, 169 ir kt. Odprawienie Seymu 1629, Čart. Arch., Ms. 361, dok. 100.

confusio, dissenssio, clamor, rixa ad vndecimam noctis, tamen vnanimi consensu conclusa omnia... Duodecimus horologij sonus conuocauerat Regem et omnes in Senatum; durauitque sessio ad sextam matutinam. Bone Deus quis calamo comprehendere posset dicta et facta diei"[216] („Didžiulė netvarka, nesutarimas, šūkavimas, ginčai truko ligi 11 val. nakties, tačiau vieningu sutarimu pasibaigė viskas... Dvyliktoji valanda sušaukė karalių ir visus į senatą; sesija truko ligi 6 val. ryto. Geras Dieve, kas galėtų aprašyti, kas tą dieną buvo pasakyta ir padaryta"). Apie 1637 m. seimą tas pats Radvilas išsireiškia: *„Apud Nuntios statim ab ouo summa inquies, quae finem vsque comitiorum est fideliter comitata"*[217] („Pas atstovus didžiausias triukšmas nuo pat pradžios, kuris ištikimai buvo tęsiamas ligi pat seimo pabaigos").

Tokiai liūdnai padėčiai esant, vienas Lietuvos seimo atstovas, K. F. Obuchovičius apgailestauja, kad seimai kas kartas blogiau bepavykstą dėl pačių bajorų kaltės[218]. Jei kartais pasitaikydavo kiek ramesnis seimas, tai tokia išimtis nelikdavo neužrašyta: vienoje kronikoje skaitome apie 1589 m. seimą Varšuvoje, kad sunku esą atsiminti kitą tokį ramų seimą, be jokių sumišimų, be šaudymo, be rėkavimo ir muštynių[219].

Kad ir kaip buvo žalinga seimavimo tvarka, jokių reformų nebuvo daroma. Bajorai buvo apsipratę su visa ta netvarka, ir rodėsi, jog taip ir turi būti. Iš čia kilo ir garsus anų laikų posakis, esą Lenkija netvarka ir laikosi. Bajorai, nelyginant apakę, neklausydami nė paskirų perspėjančių visuomenę balsų, nematė jokio reikalo šalinti tos netvarkos. O visuomenėje atsirasdavo žmonių, kurie aiškiai matė, prie ko veda ši anarchija. Vienas 1606 m. seimo atstovas, pritrūkęs kantrybės, kad seimas betriukšmaudamas nesiima jokių priemonių prieš gresiantį turkų pavojų, savo kalboje būdingai pareiškė: „Kur gi aš patekau, ar

---

216 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. III. 16, 17.

217 Ten pat, 1637. I. 23.

218 1653. III. „Coraz się gorzej udają nam sejmy, że prawa exekucyi nie mają, a sposobu concludowania dla niesforności nas samych mieć nie możemy", K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 40.

219 „Pamiętnika niemasz, jako to był sejm bardzo cichy, spokojny, przez wszelkich turbacyi, przez strzelania, wołania, mordowania. Przy wielkości panów rad koronnych i panów Wielkiego Księstwa Litewskiego ten sejm sprawiedliwie był odprawowany", Kronika mieszczanina Krakowskiego 1575—1595, wyd. H. Barycz, p. 69.

į bravorą, ar į smuklę, tokie barniai, toks triukšmas, o mielas Dieve"[220].

Buvo susidariusi net savo rūšies literatūra, kurioje buvo kritikuojamos anų laikų Lietuvos ir Lenkijos valstybinės ir visuomeninės ydos. Joje ypačiai būdavo nusiskundžiama pakrikusiais Lietuvos ir Lenkijos seimais. Štai pora ištraukų. Pamokslininkas Skarga viename savo pamoksle seimo atstovams taip apibūdina seimus: „Seimai, kurie jums buvo vaistai visoms valstybės ligoms, pavirto į nuodus, nes juose tik iškeliate daug nesantaikų, nuomonių ir luomų skirtumų. Juose kyla kurstymai ir išdavimai, ir iš jų išvažiuojate labiau susibarę, negu atvažiuojate; ir taip seimai, įvesti bendrai broliškai santarvei ir meilei stiprinti, tarnauja vaidams kelti"[221]. Kitame savo pamoksle tas pats Skarga, pirmasis Vilniaus Akademijos rektorius, apie seimą išsireiškia: „O jų atstovų rūmuose, Dieve mano, kokie gėdos verti pasielgimai. Laiką gaišta kelias dienas rinkdami maršalką, o kartą dėl to sugaišo net pustrečios savaitės... Gėda apsakyti, kokie ten būna barniai, ginčai, rėkavimai ir ginklo griebimasis... Laiką tuščiais žodžiais gaišta, o slaptai derybas ir sąmokslus rengdami, užmiršta viešąją gerovę ir vidaus ramybę"[222]. Nusivylęs bajorų seimais, anarchijai krašte besiplečiant, jau Zigmanto Vazos laikais Skarga pranašavo valstybės žlugimą[223].

---

220 „A gdzie żem tho trafil? czy do browara? czy do karczmy? taki swar, taki gwar, o miły Boże", Seim 1606, Čart. Arch., Ms. 1623, p. 467.

221 „Sejmy, które wam były lekarstwem na wszytki Rzeczyposp. choroby, w jad się wam obróciły; bo na nich więcej niezgód i odrażenia myśli jeden od drugiego i stanu od stanu przyczyniacie. Na nich się buntowania i sedycye rodzą, z nich z więtszym rozwaśnienim wyjeżdżacie, niźli przyjeżdżacie. I tak sejmy, na ukrzepczenie zgody i miłości spólnej braterskiej uczynione, na zapalenie rozterków służą", Skarga, Kazanie Sejmowe III, p. 281.

222 „A w ich poselskim kole, o Boże mój, jakie tam wstydu godne postępki! Kiła dni obierając marszałka, a raz, pomnię, półtrzecie niedziele na tym trawiąc, czas tracili", „Jakie zaś swary, zwady i wrzaski i broni dobywania między nimi bywają, wstyd powiadać", „Czas na próżnych słowach tracą, a cicho targi y zmowy czyniąc, na dobre pospolite ir pokój domowy nie pamiętają", Skarga, Kazanie Sejmowe IV, p. 339—340.

223 „Ustawiczne się mury Rzeczypospoli. waszej rysują, a wy mówcie: „Nic, nic: nierządem stoi Polska!" Lecz, gdy się nie spodziejecie, upadnie i was wszytkich potłucze", Skarga, Kazanie Sejmowe VIII, p. 372. Taip pat valstybės galą jis pranašauja ir Wzywanie do pokuty, Skarga, Pisma Wszystkie, t. II, p. 139. „I ta niezgoda przywiedzie na was niewolą, w której wolności wasze utoną i w śmiech się obrócą", Skarga, Kazanie Sejmowe III, p. 282.

Beveik tuo pačiu metu ir kitas valstybinio gyvenimo kritikas, ilgai Lietuvoje gyvenęs bajoras G o r n i c k i s, savo raštuose daugelyje vietų pranašavo valstybės galą, jei ir toliau tokia anarchija truks: „Jūs nemokate naudotis laisve; reikia bijoti, kad Dievas jos jums neatimtų"[224]. Kitas kritikas, bajoras V i d a v s k i s rašė: „Kai kas pasakys: Lenkija netvarka laikosi. Geriau, kad tvarka laikytųsi, tai ir stipresnė ir turtingesnė būtų"[225]. O rašytojas P e p l o v s k i s tiesiog pareiškė: *„Abusus libertatis et potentiae proximus ad ruinam gradus"*[226] („Nemokėjimas naudotis laisve ir galybe yra artimiausias žingsnis į pražūtį"). Tačiau visi šitie blaivesni balsai, perspėją bajorus dėl galimo valstybės žlugimo, jei nebus šalinama anarchija, į seimų tvarką neturėjo įtakos. Bajorai tiek jau buvo apsipratę su ta netvarka, kad ir nebemanė jos šalinti, o jei kas ir siūlė įvesti tvarką, tai jo balsas likdavo nenugirstas ar kitų užrėktas.

Tokiu būdu, dėl visų anksčiau suminėtų aplinkybių bergždžiai būdavo gaištamas seimų laikas. Savaitė plaukė po savaitės be jokių apčiuopiamų darbo vaisių. Seimų aprašymuose ir dienoraščiuose dažnai aptinkame nusiskundimų, jog seimui skirtas laikas jau baigiasi, bet dar nieko nesą padaryta. Štai kelios tokios būdingesnės pastabos. 1611 m. seimo dienoraštyje skaitome, jog jau tik savaitė laiko bebuvo likusi ligi seimo pabaigos, bet dar nieko nebuvo nutarta[227]. Jau trys savaitės buvo praėjusios nuo 1632 m. elekcinio seimo pradžios, bet bajorai dar nieko nebuvo nutarę, iš dalies dėl ginčų ir nuomonių skirtumo, iš dalies dėl vėlybo atstovų rinkimosi į sesijas. Praėjo dar viena savaitė, bet irgi be vaisių, ir seimo maršalka vėl skundėsi, kad bajorai *„toto tempore hactenus nihil egerunt"*[228] („visą šį laiką nieko neveikė"). 1641 m. seimas prasidėjo VIII. 20, bet dar IX. 27 nebuvo jokio nutarimo, kadangi *„in contumaciam fere omnes causae abierant"*[229] („maišatyje praeidavo beveik visi klausi-

---

[224] „Wy nie umiecie używać wolności, trzeba się bać, iżby jej wam Bóg nie odjął", G o r n i c k i, Rozmowa o elekcyey, Dzieła Wsz., t. III, p. 105.

[225] „Ale rzecze kto: Nierządem Polska stoi. Lepiey żeby rządem stała, y mocnieyby stała y bogatsza była", W i d a w s k i, Lekarstwo na uzdrowienie Rzeczypospolitey, p. 15.

[226] P e p ł o w s k i, Politica o wolności, p. 1.

[227] Seym walny 1611, Č a r t. A r c h., Mš. 1662, p. 298.

[228] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1632. X. 16, 1632. X. 23.

[229] T e n p a t, 1641. IX. 27.

mai"). 1654 m. seimas prasidėjo II. 1, bet dar III. 20 nebuvo nieko nutarta, nors jau buvo praėję daugiau negu pusantro mėnesio laiko ir ligi seimo galo beliko tik 5 dienos. Nors valstybei grėsė didžiausias pavojus iš kazokų, totorių ir Maskvos, visas tas laikas seime bergždžiai praėjo, vien besiginčijant, ar prašyti karaliaus, kad jis atiduotų Lietuvos etmono ir Polocko vaivados vakuojančius urėdus, ar ne, ir ar paimti iš etmono priesaiką, ar ne. Tie patys ginčai ir, be to, barniai tarp rusų ir lenkų atstovų užtruko dar 8 dienas, ir III. 28 seimas nutrūko, nieko nenutaręs[230].

Seimų darbo nevaisingumas badė akis patiems bajorams, bet vis dėlto nieko nebuvo padaryta tam trūkumui pašalinti. Dar 1604. XII. 9 Slanimo bajorai savo seimelio instrukcijoje buvo įgalioję savo atstovus į seimą imtis priemonių, kad seimai nebūtų vilkinami privačiais ginčais ir reikalais, taip pat, kad dėl atstovų tingumo ir nerūpestingumo visi valstybės reikalai nebūtų atidėliojami į seimų pabaigą kelioms paskutinėms valandoms, kada jie tik paskubomis bet kaip išsprendžiami[231]. Tačiau šitoks slanimiečių reikalavimas nebuvo patenkintas, ir toliau visi svarbieji reikalai būdavo sprendžiami paprastai tik seimų pabaigoje.

Kadangi paprastai beveik visas seimams skirtas laikas praeidavo besibarant ir besiginčijant, o kelių paskutiniųjų valandų ar net dienų nebeužtekdavo nė svarbiesiems reikalams apsvarstyti, todėl išeitis būdavo ieškoma, seimus pratęsiant dar kuriam laikui. Jau Vazų laikais įsigalėjo paprotys seimus pratęsinėti, nedarbingai praleidus seimams skirtą laiką. Į baigiamuosius posėdžius vėl kartu susirinkdavo karalius, senatas ir pavietų atstovai[231a]. Čia buvo skaitomi seimų nutarimai — konstitucijos. Tačiau ir baigiamieji posėdžiai būdavo tokie pat triukšmingi,

---

[230] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1654. III. 28.

[231] „Sejm, którzy tylko na opatrowanie spraw i potrzeb rzpltej z czasem swym należy, niepotrzebnymi sporami kontentacyami zaciągami prywatnymi, a więcej czasem za niektórych ludzi, niedbale i leniwą odprawuje się tak, iż czasem na samę ostatnię kilka godzin sprawy i potrzeby rzpltej przychodzą, zaczem bez pożytku lada jako rzeczy się kończą", Archiwum domu Sapiehów, p. 436.

[231a] 1628. VII. 18 paskutinė seimo diena aprašoma taip: „*Tandem* wszyscy PP: Posłowie szli na gorę do krola Jmci y do Sanatu y tam byli przez całą noc, *in ipso diluculo* we Szrzodę Seym się skończył y Posłowie Krola Jmci żegnali", Dyaryusz Seymu 1628, Čart. Arch., Ms. 354, p. 120.

kaip ir visi seimai[232]. Jie ilgai nusitęsdavo, o kadangi dėl nesutarimo maža kas tebuvo galima nutarti, tai tekdavo seimo narių prašyti, kad jie sutiktų seimą pailginti. Tačiau bajorai, nevaisingai praleidę seimų laiką, nenorom tesutikdavo juos pailginti. Kitą kartą tai labai sunkiai tepavykdavo.

Štai keli pavyzdžiai tokio sunkaus seimų pratęsimo. 1641 m. seimas turėjo baigtis X. 1, tačiau baigiamajam posėdžiui nusitęsus ligi vidurnakčio, vos pavyko jis pratęsti dar trims dienoms[233]. 1647 m. semas turėjo baigtis V. 23, bet kadangi kaip paprastai nieko konkretaus dar nebuvo padaryta, o laikas tik tuščiais ginčais praleista, vargais negalais pavyko seimą pratęsti dviem dienom, nors lietuviai ir labai tam priešinosi. Tam laikui išėjus, baigiamasis posėdis nusitęsė vėl ligi vidurnakčio, kol po ilgų ginčų pavyko seimą pratęsti dar dviem dienom[234]. Sunkiai buvo pailgintas ir 1650 m. seimas[235]. 1668 m. kovo mėn. 7 d. seimas buvo nutrauktas, bajorams jokiu būdu nesutinkant jo pratęsti, nors karalius Jonas Kazimieras ir labai prašė[236]. 1668 m. konvokacijos seimas net tris kartus buvo pratęstas, bet tik tokiu būdu, kad bajorams atsibodo būti ilgai užtrunkančiuose baigiamuose posėdžiuose, ir jie sutikdavo skirti posėdį dar kitai dienai[237].

Seimų pailginimas virto tradicija, o nuo 1632 ligi 1652 m. nebuvo nė vieno seimo, kuris nebūtų buvęs pratęstas[238]. Po

---

[232] Tai matome iš seimų aprašymų, pvz., St. Alb. Radvilo *Memoriale*, nuolat. Apie 1632 m. konvokacinio seimo pabaigą jis rašo, kad baigiamajame posėdyje buvo tokie *„clamores et strepitus"*, jog seimo maršalkai Krištupui Radvilui jėgų ir balso nebeužteko jiems raminti, 1632. VII. 16; *„in confuso lectae Constitutiones"*, ten pat, 1654. VII. 20.

[233] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1641. X. 1. Sunkiai buvo pailgintas ir 1640 m. seimas, bajorams smarkiai triukšmaujant, ten pat, 1640. V. 31.

[234] Ten pat, 1647. V. 23, 25.

[235] Ten pat, 1650. I. 7, 11.

[236] „Za lat 20 panowania mego, dajcie mi, proszę, prolongacyą do jutra!" „I na to nie pozwolono", Medeksza, Księga pamiętnicza, p. 480—481.

[237] 1668. XI. 29 „siedzieliśmy do północy, bo niechcieli prolongacyi pozwalać", bet, nusibodus, leido pailginti. XII. 1 bajorai posėdžiavo ligi kitos dienos 2 val. ryto, o XII. 4 ligi kitos dienos 6 val. ryto, kol sutiko pailginti. J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 80—81.

[238] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632—1652. Tokiu būdu visai nebuvo vykdoma 1633 m. konstitucija (*Volumina Legum*, t. III), pagal kurią seimai neturį būti nei sutrumpinti, nei pailginti, bet 5 dienas prieš „konkliuziją" atstovai turį ateiti į senatą su tinkamais artikulais ir čia tartis.

pratęsimo seimų darbai taip pat sunkiai baigdavosi. Karalius, senatas ir seimo nariai kartais posėdžiaudavo visą naktį ligi ankstybo ryto, kol pabaigdavo visus seimo darbus. 1629 m. seimo paskutinės sesijos (XI. 27 ir 28 d.) truko ligi vidurnakčio[239]. 1632. IV. 3 seimas pasibaigė taip pat vidurnaktyje didžiausiu triukšmu (*„in summa confusione")*[240]. 1635 m. antrojo seimo baigiamasis posėdis dėl ilgų ginčų truko ligi 1 val. nakties[241]. Taip pat ir 1637 m. antrasis ekstraordinarinis seimas karštai besiginčijant tik po vidurnakčio tepasibaigė[242]. 1646 m. pailginto seimo paskutinis posėdis įvyko III. 7, kuris užsitęsė ligi kitos dienos 4 val. ryto[243]. Dukart pailgintas 1647 m. seimas netikėtai laimingai pasibaigė V. 28 d. 4 val. ryto, nors jau buvo manyta, kad jis nutrūks dėl privatinių reikalų ir disidentų reikalavimų[244]. 1649 m. seimas taip pat buvo pasižymėjęs tuo, kad jame buvo keliami beveik vien privatiniai reikalai; paskutinė jo sesija įvyko II. 13, ir seimas laimingai pasibaigė, posėdį nutęsus ligi kitos dienos 4 val. ryto[245]. 1650. I. 12 baigiamoji seimo sesija užtruko net ligi 7 val. ryto kitos dienos[246]. Kelis kartus pratęstas 1652 m. antrasis seimas, kurio paskutinė sesija įvyko VIII. 17, laimingai pasibaigė taip pat tik kitos dienos 7 val. ryto[247]. 1654 m. antrojo seimo paskutinis posėdis nusitęsė visą dieną ir naktį, net ligi kitos dienos 8 val. ryto [248]. 1668 m. vieno seimo paskutinis posėdis (III. 7) nusitęsė ligi kitos dienos 4 val. ryto, o tų pačių metų kito seimo (XII. 5) — ligi kitos dienos 7 val. ryto[249]. Šituo atžvilgiu rekordinis seimas buvo 1650 m. Jo baigiamoji sesija prasidėjo gruodžio mėn. 23 d., truko visą dieną, naktį ir kitą dieną ligi 18 val., nusitęsdama be pertraukos net 34 valandas[250]. Visą tą laiką bajorai išeidavo ir vėl grįždavo, o karalius išbuvo posėdyje be pertraukos, nes jei tik būtų išėjęs, tai ir

---

239 Dyaryusz Seymu 1629, Čart. Arch., Teka Nar. 121, dok. 124.
240 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. IV. 3.
241 Ten pat, 1635. XII. 8.
242 Ten pat, 1637. VI. 17.
243 Ten pat, 1646. III. 7.
244 Ten pat, 1647. V. 27.
245 Ten pat, 1649. II. 13.
246 Ten pat, 1650. I. 12.
247 Ten pat, 1652. VIII. 17.
248 Ten pat, 1654. VII. 20.
249 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 26, 82.
250 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1650 XII. 23, 24.

seimas būtų nutrūkęs. Juo toliau, juo sunkiau bepavykdavo „konkliuduoti" seimus, o kitą kartą tik tokiais ilgais posėdžiais tebuvo galima laimingai baigti seimą ir pravesti kokie nors nutarimai.

Zigmanto ir Vladislovo Vazų laikais dar pavykdavo šiaip taip pailginti seimus, nors tam dalykui beveik visada atsirasdavo opozicionierių. Prieštaraujantieji dažnai geruoju ar bloguoju būdavo priverčiami nusileisti, nes ne kiekvienas bajorėlis drįsdavo savo priešu įgyti kokį didiką ar patį karalių. Ne kiekvienas opozicionierius teįstengdavo perrėkti triukšmingą kelių šimtų bajorų minią, susirinkusią į seimą, ir prieštaraujančio balsas kartais likdavo nenugirstas. O kitam ir kantrybės pritrūkdavo kelias valandas kartoti „niepozwalam" („nesutinku"), o kai tik nutildavo, tai kiti tuoj išaiškindavo, kad jau sutinka. Kadangi prie karaliaus seimo atstovai negalėdavo sėdėti (sėdėdavo tik senatoriai), tai, pagaliau, ne kiekvienas bajoras turėdavo fizinės jėgos baigiamojoje sesijoje keliolika valandų išstovėti ant kojų, ir nusileisdavo. Vladislovo Vazos laikais tik tokiais būdais dar pavykdavo gauti bajorų sutikimą pailginti seimus[251], o be seimų pailginimo nebebuvo galima išsiversti, nes visos šešios savaitės, skirtos seimams, bajorų ginčais ir barniais dažnai būdavo bergždžiai sugaištamos, kartais net be jokio nutarimo. Jonas Kazimieras, kai jam nusibodo dieną iš dienos pratęsinėti 1653 m. seimą Lietuvos Brastoje, kartą tiesiog pareiškė Lietuvos kancleriui St. Alb. Radvilui, kad ilgomis sesijomis tyčia reikią nuvarginti seimų narius, o jie nuvargę jau nusileis, kad tik greičiau baigtųsi seimas[252]. Taip jis ir padarė, baigiamajame posėdyje (IV. 17) išsėdėjęs net 28 valandas, seimą nutęsdamas ligi kitos dienos 16 val.

Seimai pasibaigdavo karaliaus rankos bučiavimu, — ceremonija, kuri buvo atliekama baigiamojoj sesijoj perskaičius visas konstitucijas bei jas priėmus ir instigatoriui paskelbus banitas. Ceremoniją pradėdavo seimo maršalka, toliau eidavo karaliui rankos bučiuoti visi kiti atstovai pagal savo rangą[252a]. Čia irgi neapsieidavo be įvairių padėkos kalbų.

---

[251] K o n o p c z y ń s k i, Geneza *„liberum veto"*, Przegl. Hist., t. I, p. 351—352.

[252] *„Oportet macerare nuntios vt tandem fatigati condescendant ad media iusta. . ."*, S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1653. IV. 17.

[252a] 1637 ir 1645 m. seimams nutrūkus dėl lietuvių ir lenkų barnių, taip pat neapsieita be karaliaus rankos pabučiavimo, t e n p a t, 1637. III. 3; 1645. III. 27.

Šitokia seimavimo tvarka, kada seimai būdavo pailginami ir ilgai užtrunkančiose sesijose paskubomis daromi nutarimai, daug kam nepatiko. Jau vien ekonominiu atžvilgiu bajorams brangiai atsieidavo seimų metu gyventi Varšuvoje, todėl bergždžiai praleidę visą laiką, kartais jie ir nebenorėdavo pratęsti seimo[253]. Taip pat ir valstybiniu atžvilgiu toks seimų pratęsinėjimas buvo žalingas, nes bajorai seimo metu rimtai valstybės reikalų nesvarstydavo, žinodami, jog tai spės paskubomis padaryti ir seimą pratęsę. Tačiau paskubomis sprendžiant valstybės reikalus, šie gerokai nukentėdavo. Todėl visai suprantama, kad atsirasdavo nemaža protestuojančių prieš seimų pailginimą. Kas kartas sunkiau bepavykstant tvarkingai pabaigti seimus, 1641 m. buvo išleista anoniminė brošiūra, kurioje buvo reikalaujama reformuoti seimavimą ir ypačiai kritikuojama seimų baigimo tvarka, kuri galinti privesti ne tik prie laisvės, bet ir prie pačios valstybės žlugimo[254].

Atsirasdavo seimo narių, taip pat iš Lietuvos, kurie nenorėjo prileisti seimų pratęsimo. 1638 m. seimo metu lietuviai priešinosi, nesutikdami pailginti seimo, bet pagaliau nusileido[255]. 1659 m. seime Lietuvos Brastos kaštelionas savo kalboje protestavo prieš blogą paprotį pratęsinėti seimus, laikydamas tai visų didžiausia exorbitancija ir skųsdamasis, kad nėra nustatytos jokios tvarkos nei seimavimo būdui, nei jų pabaigimui. Būdingai jis pareiškė apie seimus, kad bajorai iš pradžių kalbą, kas jiems patinka, toliau užsispyrimu ir intrigomis visą seimui skirtą laiką sugaištą, o kai jau reikia baigti, tai tik tada seimą pradedą, visi

---

[253] M e d e k š a aprašo savo memuaruose, kad jis, iš Kauno pavieto išrinktas atstovu į seimą, 1680 m. seimo metu Varšuvoje išgyveno net 22 savaites, kadangi tiek ilgai truko seimas. Jis pastebi: „miałem straty na tym sejmie więcej dwóch tysięcy", M e d e k s z a, Księga pamiętnicza, p. 10.

[254] „R o z m o w a Plebana z Ziemianinem albo o postanowieniv teraznieyszym Rzeczypospolitey y o sposobie zawierania seymow". B r i u c k n e r i s tos brošiūros autoriumi spėja buvus L u k o š i ų O p a l i n s k į (žr. E s t e r e i c h e r i o bibliografijos 23 tomo priedą). Toje brošiūroje, be to, stengiamasi bajorams įrodyti, kad laisvė nutraukinėti seimus esanti didžiausia nelaisvė; nurodoma, kad prie *„liberum veto"* sistemos dažnai nusverią privatiniai reikalai, o laisvė iš tikrųjų tampanti nelaisve, kai vienas kuris priešgyna priverčia visus savęs klausyti; nurodoma ir žalinga dienotvarkės stoka, kuri leidžia kiekvienam savo privatinį dalyką kelti *„ante omnia"*.

[255] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1638. IV. 21.

iš karto su įvairiais reikalais ir konstitucijomis išsišokdami[256]. Skaitydami įvairių Lietuvos seimelių instrukcijas, taip pat randame nurodymų atstovams, išrinktiems į seimą, kad jie neprileistų pailginti seimo. Instrukcijoje savo atstovams į 1615. III. 12 seimą Naugarduko pavieto bajorai tarp kitų savo laisvių ir teisių „įžeidimų" mini netvarkingą seimavimą ir reikalauja, kad pasitarimai seime būtų atliekami ne vieną, ir tai paskutinę, dieną ir ne visi dalykai iš karto, bet tvarkingai ir be laisvų balsų priespaudos[257]. 1643. I. 2 Naugarduko seimelio instrukcijoje skaitome griežtą nurodymą atstovams į seimą jokiu būdu neleisti pratęsti seimo („Na prolongatią *sub fide honore et Conscientia* niepozwalac")[258]. 1645 m. Trakų seimelio instrukcijoje draudžiama net vienai valandai pratęsti seimą („Y Jedney godziny na prolongowanie Seymu niepozwalali *sub nulitate omnium consiliorum")*[259]. Taip pat ir Vilniaus seimelio 1646. IX. 13 instrukcijoje atstovams neleidžiama seimą pratęsti nė vienai valandai[260]. Seimus pratęsti draudžiama dar 1645 m. Breslaujos, 1645 ir 1646 m. Gardino ir kitose seimelių instrukcijose[261]. Ašmenos seimelio 1666. IX. 28 instrukcijoje atstovams į seimą buvo įrašyta griežtų draudimų dėl seimų pratęsimo[262].

Kitą kartą seimelio instrukcijoje išskaitome neabejotiną atstovų įgaliojimą seimą net nutraukti, jeigu būtų bandoma jis pailginti. Pagal 1590 m. Vilniaus seimelio instrukciją, Vilniaus atstovai, jei seimas užtruktų ilgiau kaip 6 savaites, su protestu

---

256 Jo kalba yra Č a r t. A r c h., Teka Nar. 152, dok. 133.

257 „aby Konsultacye Seymowe niejednego Dnia ostatniego, y niezaraz wszystkie (zkąd wielka konfuzya, azatym praktyk chytrych, y szkodliwych wykonanie nastempuje), ale porządnie namówione, y wzgodzie zwyczayney Seymowey konkludowane bez wszelkiey aklamacyj, a pogotowiu opressyj wolnych głosów Konkludowałysię", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 109, dok. 8.

258 Č a r t. A r c h., Ms. 375, p. 658.

259 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 143, dok. 162.

260 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 140, dok. 61.

261 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 139, dok. 76, 77. Teka Nar. 140, dok. 60 ir kt.

262 „Seymu prolongatia iako zawsze praw oyczystych *conuulsionem* factiami y subtelnosciami *causam* takiey zadną miarą nie pozwalac y choc by naieden dzien wymierzyc ią *In ruinam* praw naszych chciano tedy *pro irrito actum* iey miec chcemy wczesnie tedy ostrzegą się Panowie Posłowie ze Artykulum oprolongatią *Indispensabilem* od nas maią", Č a rt. A r c h., Ms. 2736, dok. 4. Visai panašūs įgaliojimai įrašyti ir Slanimo 1666. IX. 28 instrukcijoje, t e n p a t, dok. 1.

turį išvažiuoti („sprotestatią odiachać maią")[263], kas reiškia ne ką kitą, kaip formalų seimo nutraukimą. Į 1645 m. Slanimo seimelio instrukciją bajorai įrašė panašų įgaliojimą nutraukti seimą[264]. Taip pat 1641. VII. 9 Žemaičių seimelio instrukcijoje reikalaujama, kad seimai nebūtų pratęsinėjami; atstovai į seimą įgaliojami nesiimti jokių darbų („do zadnych spraw Rptey nie przystępowali"), jei seimas būtų pailgintas[265]. Tačiau tie visi reikalavimai, matyt, praktiškai neturėdavo didelės reikšmės, nebent tik prisidėdavo prie dar didesnio triukšmo įnešimo į seimus ir vėliau prie jų nutraukinėjimo. Blogas paprotys netvarkingai seimuoti ir pratęsinėti seimus liko ir toliau, nes jau per giliai buvo įleidęs šaknis. Svarbiausieji valstybės reikalai dažnai būdavo svarstomi tik seimui baigiantis ar jį pratęsus. Taip pat ir įvairūs nutarimai dažniausiai buvo daromi tik seimų pabaigoje.

Jau Vazų laikais Lietuvos ir Lenkijos seimuose lemiamai nuspręsdavo ne dauguma, bet mažuma, nors formaliai buvo laikomasi dėsnio *„cum omnium consensu"* („visiems sutinkant"). Kaip matyti iš seimų dienoraščių, svarstant ir priimant kuriuos nors nutarimus seimuose nebūdavo balsuojama[266]. Senatoriai ir seimo atstovai kalbomis pareikšdavo savo nuomonę, kuri niekur nebuvo oficialiai užfiksuojama. Iš diskusijų kuriuo nors klausimu susidarydavo bendra opinija. Seimo maršalka be balsavimo iš viso to triukšmo ir nuomonių skirtumo turėdavo suformuoti nutarimą, kaip tada sakydavo „konkliuduoti". Jei tokiu būdu suredaguotą konstituciją skaitant niekas nesipriešindavo, o seimo atstovai surikdavo „zgoda, zgoda", tai ji ir būdavo priimta[267]. Bet jei kas nors pasinaudodavo *liberum veto* teise ir

---

263 Č a r t. A r c h., Ms. 2343, dok. 21.

264 „Zlecamy Jchmosc Panom Posłom żeby ostatniego Dnia Seymu niepozwalaiąc naymnieyszey procrastinacyj, żegnali Króla Jegomosci zprotestacyą, ieslibysię Jchmosc Drudzy na prolongacyą pociągnącsię dali", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 126, dok. 5.

265 Č a r t. A r c h., Ms. 378, dok. 35.

266 Įvairūs seimų dienoraščiai, užsilikę Č a r t. A r c h. Man pavyko aptikti labai retą išimtį 1654 m. seime. Birželio mėn. 20 d. posėdyje norėta neleisti dalyvauti dviem seimo atstovams, Sakavičiui ir Volanui, kurie buvo nusikaltę įstatymams. Tačiau balsavimo keliu buvo nutarta leisti jiems posėdžiauti: *„Judicium formatum per Vota nuntiorum 90 pro illis vt sederent data, contra vndecim tantum"*, S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1654. VI. 20.

267 Šitokia nutarimų procedūra labai stebino užsieniečius. St. A l b. R a d v i l a s savo *Epitome rerum gestarum* (*Athenaeum* 1848, t. IV, p. 16) aprašo,

protestuodavo, o jo nepavykdavo perkalbėti ar priversti nusileisti, tai nutarimas laikomas atmestas, nors ir dauguma atstovų tą nutarimą būtų palaikę. Tokiu būdu seimuose nusverdavo mažumos nuomonė, o dauguma turėdavo nusileisti kad ir vienam užsispyrėliui. O bajorų įsitikinimas, kad Lietuvoj ir Lenkijoj esanti didžiausia laisvė, nes seimuose nutarimai daromi tik visiems sutinkant, iš tikrųjų buvo nelaisvė, nes venas kuris užsispyrėlis galėdavo priversti savęs klausyti visą seimą ir sugriauti daugumos nutarimus.

Kaip aklai užsispyrusi bajorija nenorėjo sudaryti jokio seimų reguliamino, taip pat tvirtai ji laikėsi ir *liberum veto* teisės, būdama įsitikinusi, kad *liberum veto* yra pagrindinis bajorų aukso laisvės ramstis. Šiuo atžvilgiu būdingas Minsko vaivadijos bajorų pareiškimas, įrašytas į jų seimelio instrukciją, duotą atstovams į 1645. II. 11 seimą, įgaliojantis atstovus priešintis karaliaus sumanymui seimų nutarimus daryti balsų dauguma[268]. Bet kuris pasiūlymas įvesti seimuose sprendimus balsų dauguma[269] bajorų triukšmingai būdavo atmetamas, laikantis principo, esą *„omnis novitas periculosa"*[270] („kiekviena naujenybė pavojinga"). Ir kai mažuma nenorėdavo sutikti su daugumos nuomone, seimai nutrūkdavo, ypačiai vėlesniais laikais.

Juo toliau, juo dažniau būdavo panaudojama *liberum veto* teisė. Įsigalėjo paprotys, kad vienam atstovui užprotestavus ir išėjus, „užgesdavo" viso seimo *„activitas"* (galia ką nors nutarti). Jei tokio atstovo geruoju ar bloguoju nepavykdavo sugrąžinti į seimą, tai ir seimas turėdavo nutrūkti, nes, užprotestavusiam atstovui išėjus, seime niekas nebeturėjo *„vocem activam"*

---

kaip kartą jis 1618 m. seime išrūpino vietą papos nuncijaus padėjėjui Altieri. Seimui pasibaigus, jis paklausęs Altieri, kaip jam patikę; šis gi atsakęs, „iż najwięcej dziwiło go to, że wszyscy razem krzyczą tak, że jeden drugiego nie rozumie; a jednak wszystko jedno-zgodnie stanowią".

268 „Proponować J° Król: M° w Jnstrukcyi swey raczy, aby *Consilia* Seymowe *pluralitate* konkludowane były, Co *pugnat contra libertatem*, zaczym postrzegać tego Jchm. Panowie Posłowie będą, aby ta reforma, iako *nociva*, wolnosciom nieszkodziła, ale wolnemi głosami stawały, y konczyły się seymowe Konsultacye", Č a r t. Ar c h., Teka Nar. 147, dok. 100.

269 Balsų dauguma būdavo sprendžiami klausimai tik konfederaciniuose seimuose, kurie dažniau įvykdavo vėlesniais laikais. Konfederacijomis būdavo vadinami bajorų susibūrimai kuriam nors tikslui pasiekti, nors ir ginklu.

270 Diariusz konwokacyi 1632, R a d z i w i ł ł, Sprawy wojenne, p. 653.

(sprendžiamo balso), o kalbantis *„passive"* (be galios spręsti) nieko nebuvo galima nutarti[271]. Nekalbant jau apie garsųjį 1652 m. seimą, kuris buvo nutrauktas Upytės bajorui Sicinskiui-Čičinskui išėjus, dėl vieno užprotestavusio atstovo (P. Olizaro) išėjimo nutrūko 1669. XI. 12 ir 1669 m. karūnacinis seimas[272].

Žinoma, nevisada vienas atstovas galėdavo nutraukti seimą. Nereikia užmiršti, kad kiekvienas seimo narys buvo įgaliotas viso pavieto bajorų atstovas, ir jo pareikštas *liberum veto* turėjo būti suprantamas ne kaip jo vieno, bet kaip viso pavieto bajorų protestas. Tik kurio nors didiko asmeninis protestas tegalėjo būti reikšmingas. Jei šiaip kuris nežymus bajorėlis pareikštų savo asmeninį protestą, tai dėl to dar nebūtinai turėtų nutrūkti seimas, ypačiai jei to bajorėlio užnugaryje nestovėtų kuris didikas arba nebūtų ir daugiau atstovų, tam protestui pritariančių.

Seimų aprašymuose ir dienoraščiuose randame ir pavyzdžių, kada teoriškai visiems prieinama *liberum veto* teise praktiškai ne visi tegalėjo pasinaudoti ir kada vienas kuris užsispyrėlis turėdavo nusileisti visiems. Čia kitą kartą tekdavo pavartoti ir prievartą. Jau anksčiau buvau minėjęs, kaip vienas priešgyna bajorėlis, Jonušo Radvilo pagrasintas lazdomis, seime pareiškė: *„Victus rationibus* Księcia Jegomości pozwalam" („Įtikintas Jo Malonybės Kunigaikščio argumentais sutinku"), ir nusileido. Kitą kartą tik tokiu būdu tebuvo galima pravesti koks nutarimas, nes kiekvienas seimo atstovas bijojo kurį galingą magnatą įsigyti savo priešu. Taip pat jau buvau minėjęs, kad ne kiekvienas opozicionierius teįstengdavo perrėkti į seimą susirinkusią bajorų minią arba, fiziškai nuvargęs, keliolika valandų bestovėdamas baigiamojoj sesijoj, ar pritrūkęs kantrybės kelias valandas kartoti „niepozwalam" („nesutinku"), imdavo ir nusileisdavo. Jei užsispyrę paskiri atstovai, neturį didesnio pritarimo, protestuodami apleisdami seimą norėdavo jį nutraukti, tai kitą kartą pavykdavo juos net jėga sulaikyti, uždarius salės duris, pastačius sargybas prie durų ir kt.

Štai pora pavyzdžių, kur priešgynos jėga priverčiami nusileisti visam seimui. 1642. II. 25 Krokuvos atstovai jau norėjo nutraukti iki vėlybos nakties užtrukusį seimą ir apleido posėdžių salę. Tada Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas ir

---

[271] Chrapowicki, Dyaryusz, p. 174—176, 202.

[272] Ten pat, p. 177.

kiti senatoriai, juos pasivijęę, prilaikė ir už rankų paėmę parsivedė į salę. Smarkiai triukšmaujant, seimas nusitęsė dar ligi 6 val. ryto, bet laimingai pasibaigė[273]. Jau vien nuovargis tokiuose ilguose posėdžiuose galėjo nutildyti priešgynas. Taip pat ir 1643. III. 29 seimas jau buvo benutrunkąs, kai kai kurie užprotestavę atstovai norėjo išeiti iš salės, bet jie buvo jėga sulaikyti. Lietuvos kancleris St. Alb. Radvilas šitaip aprašo tą sceną: „Atbėga senatoriai, maršalka šaukia, kad duris uždarytų, aš su Lietuvos vicekancleriu sulaikiau besipriešinantį Plocko raštininką, kiti kitus; vieną valandą triukšmauta, po to audra nurimo"[274]. Tas pats seimas ir anksčiau (III. 28) tik nenutrūko, kai vienas Lydos pavieto atstovas protestuodamas apleido salę. Karaliaus pasiųstam Lietuvos referendoriui pavyko jį prikalbėti grįžti į seimą, bet ir grįžęs jis ne su visais nutarimais tesutiko[275]. Tas seimas vis tik laimingai pasibaigė, nors teko apgauti girtus atstovus triukšmadarius. Jie buvo įtikinti, kad seimas tą dieną (sekmadienį) dar nesibaigsiąs, ir taip vieni jų išėjo miegoti, kiti puotauti. Tuo tarpu pasilikę atstovai (trūko 38 narių) ramiai posėdžiavo ligi 4 val. ryto ir laimingai pabaigė seimą, kuris kitaip būtų buvęs nutrauktas[276]. Tokiu būdu priešgynos buvo apgauti, o jų protestai nebeturėjo reikšmės, nes jie jų nepareiškė seimo posėdžių metu. Seimas gi galėjo priimti nutarimus ir ne visiems atstovams dalyvaujant, svarbu buvo tik tai, kad koks nors atstovas protestuodamas neapleistų salės.

1649. XII. 22 seimo metu Lietuvos maršalkos sargyba sulaikė vieną seimo atstovą, neišleisdama jo iš namų į seimą, nežinia dėl kurios priežasties[277]. Gal būt, Lietuvos maršalka čia pavartojo prievartą, manydamas, kad tas atstovas gali pakenkti jo reikalams seime. 1668. II. 23 dėl smarkių ginčų grėsė seimo

---

[273] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. II. 25.

[274] *„Accurant senatores, Marsalcus clamat vt Janua clauderetur, ego cum Vicecancellario M. D. Lae Notarium Plocensem inuitum retinui, alij diuersos, vna hora tumultatum, tandem conquieuit tempestas"*, ten pat, 1643. III. 29.

[275] Ten pat, 1643. III. 28. Posėdžiui nusitęsus ligi vakaro, seimas sunkiai buvo pratęstas dar vienai dienai. Lietuvos atstovai tačiau protestavo, pareikšdami nė vienai valandai daugiau į seimą nebeateisią, jei seimas kitą dieną nepasibaigsiąs.

[276] Ten pat, 1643. III. 29.

[277] Ten pat, 1649. XII. 22.

nutraukimas, bet atstovas P. Bartnickis, norėjęs jau išeiti iš salės, buvo sulaikytas[278]. Kitą kartą atstovai, negalėdami perrėkti beseimuojančių ir pareikšti savo nuomonės, pašūkavę turėjo nutilti[279]. 1669. VI. 6 elekcijos seime opozicionieriai turėjo nutilti, nes jie buvo kitų „užrėkti" („okrzykniono") ir jiems neleista kalbėti. Taip pat ir Kijevo vaivada bandė priešintis, bet ir tokį aukštą asmenį „užrėkė". Jis norom nenorom turėjo nusileisti[280]. Šie pavyzdžiai rodo, kad faktiškai ne kiekvienas opozicionierius tegalėdavo nutraukti seimą arba panaikinti visų nutarimą, nors dėl to kitą kartą ir prievartą tekdavo pavartoti. Tačiau šiaip ar taip, nutarimai turėjo būti daromi *nemine contradicente* (niekam neprieštaraujant), ir formaliai mažuma galėjo priversti daugumą nusileisti.

Seimų nutarimai, vadinami konstitucijomis, baigiamuosiuose posėdžiuose perskaityti ir priimti, po to išspausdinti ir išsiuntinėti į pavietus, kartais būdavo iškraipomi. Jau vien ta aplinkybė, kad seimuose nebuvo rašomi jokie oficialūs protokolai arba dienoraščiai[281], taip pat, kad nebuvo oficialiai užfiksuojamos atstovų kalbos, leido į konstitucijas įsibrauti netikslumams. Be to, naudojantis baigiamųjų posėdžių sąmyšiu ir tikintis, kad triukšmo nuvarginti bajorai ne viską atsimins, kitą kartą į konstitucijas gera ar pikta valia patekdavo tokie dalykai, kurie iš dalies arba ir visai seime nebuvo svarstyti ir nebuvo priimti[282].

---

278 Chrapowicki, Dyaryusz, p. 16.

279 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. XI. 12.

280 „niedali y wymówić bo okrzyknęli srodze y tak rad nierad musiał pozwolić", Chrapowicki, Dyaryusz, p. 122.

281 Archyvuose užsilikę seimų dienoraščiai yra surašyti privačia iniciatyva, kuriam nors didikui savo raštininkui paliepus arba šiaip kuriam bajorui, seimo atstovui, norint susižymėti, kas ir kaip buvo daroma seime, kuriame jis buvo atstovas. Žymesnių seimų dienoraščiai randami net po kelis, tuo tarpu kai kitų seimų dienoraščių visai neaptinkame. Taip pat tokie dienoraščiai nevienodai išsamūs ir jų nevienoda reikšmė, kaip šaltinių. Vienas 1668 m. seimo dienoraštis buvo surašytas didikui J. A. Chrapovickiui pavedus savo raštininkui, nes jis pats, būdamas išrinktas to seimo maršalka, neturėjo laiko jo rašyti, J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 72. 1632 m. konvokacijos seimo dienoraštį Lietuvos didžiajam maršalkai Jonui Stanislovui Sapiegai surašė jo tarnai, Čart. Arch., Ms. 2086.

282 Ta aplinkybė gerokai sumažina *Volumina Legum* kaip oficialaus istorijos šaltinio reikšmę, nes čia patekdavo ir iškraipytai suredaguotos

Dėl to įvairiuose istorijos šaltiniuose aptinkami dažni anų laikų bajorų nusiskundimai, kad išspausdintos konstitucijos esančios iškraipytos arba ir ištisai netikros. Štai keli tokių nusiskundimų pavyzdžiai. 1595 m. Vilniaus reliacinio seimelio nutarimuose minima, esą kai kurie dalykai spausdintose konstitucijose ir mokesčių universale esą įrašyti, kurie praėjusiame Krokuvos seime nebuvę aptarti, o kai kurie dalykai visai nebuvę nė paminėti[283]. Tuose pačiuose nutarimuose toliau skundžiamasi, kad Lietuvos atstovai mokesčių konstituciją paėmę „dobraciey", bet toje konstitucijoje apie tai visai neminima ir kanceliarija net nepriėmusi protesto. 1614 m. grabnyčių seimelyje Minsko vaivadijos bajorai išrinko atstovus karaliui įteikti protestą prieš visas praėjusio seimo paskelbtas konstitucijas, kurios buvo nutartos Minsko atstovams protestuojant ir kurioms priimti Minsko atstovai neturėjo „brolių" įgaliojimų, nes tie dalykai karaliaus propozicijoje nebuvo pasiūlyti[284]. 1615. II. 12 Naugarduko seimelio instrukcijoje, tarp įvairių bajorų teisių ir laisvių skriaudų („urazy"), paduodamas ir sauvališkas konstitucijų iškraipymas. Kad to nebūtų, Naugarduko vaivadijos bajorai toje instrukcijoje reikalauja, kad konstitucijos tuoj kitą dieną po seimo būtų įrašomos į Varšuvos pilies teismo knygas, kad jos būtų abiejų kraštų antspaudininkų (t. y. kanclerių) pasirašomos ir antspauduojamos, o jų nuorašai seimų atstovams išduodami; į tas pačias Varšuvos pilies teismo knygas turį būti priimami ir paskirų atstovų protestai dėl konstitucijų. Naugarduko bajorų instrukcija reikalauja skirti bausmes tiems, kurie šitokio nutarimo nevykdytų[285]. 1617. IV. 12 Vilniaus generalinio suvažiavimo nutarimuose skaitome, esą seimeliuose ir kituose viešuose suvažiavimuose bajorų luomas dažnai nusiskundžia, kad konstitucijos esančios rašomos po seimo ir kad kai kurie dalykai, visų sutartinai priimti, esą išmetami, o išspausdinama tai, dėl ko

---

konstitucijos, taip pat ir tokios, kurios reliacinių seimelių kitą kartą nebūdavo patvirtintos. Be to, ne visa tai, kas seimuose nutarta, gyvenime būdavo įvykdoma.

[283] „Niektore rzeczy naprzeszlym seimie krakowskim ktore tam namawiane nie byli A w drukowaney Constituciey y w uniwersale poborowym są napisane a nie ktorze tesz rzeczy ani byli wypominane", Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 38.

[284] Č a r t. A r c h., Teka Nar. 108, dok. 265.

[285] Č a r t. A r c h., Teka Nar. 109, dok. 8.

sutikimo nebuvę[286]. Tuose pačiuose nutarimuose reikalaujama, kad to daugiau nebebūtų ir kad konstitucijos būtų pasirašomos ir antspauduojamos Lietuvos ir Lenkijos kanclerių. 1618. I. 2 Minsko seimelio instrukcijoje vėl reikalaujama, kad seimai baigtųsi be laisvų balsų priespaudos ir kad konstitucijos teisingai būtų spausdinamos[287].

Matyti, konstitucijos būdavo dažnai iškraipomos, kad tiek daug randame nusiskundimų, jog į konstitucijas įsibrauna seimo nepriimtų dalykų. Pagaliau tuo reikalu 1637 m. seime buvo specialiai nutarta, kad tik tos seimo konstitucijos turi turėti *vim legis* (įstatymo galią), kurios priimtos visiems luomams sutinkant („za zgodą wszech stanów")[288]. Bet ir šitas nutarimas neužkirto kelio ginčams, ar seimui pasibaigus išspausdintos ir į pavietus išsiuntinėtos konstitucijos visos nutartos visiems „luomams" sutinkant ir ar jos nėra iškraipytos. Pagaliau ir to paties 1637 m. seimo nutarimo dėl konstitucijų iškraipymo nebuvo laikomasi, nes randame nusiskundimų ir iš vėlesnių laikų. Taip 1641. VII. 9 Žemaičių seimelio instrukcijoje reikalaujama, kad seimams pasibaigus atstovai ir senatoriai privačiai nesirinktų ir kad per tuos privačius susirinkimus konstitucijų neištaisinėtų[289]. Taip pat 1646. IX. 13 Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcijoje nusiskundžiama, kad į *Volumina Legum* dažnai įrašomos konstitucijos, priešingos teisei ir nutarimams, o protestų prieš tokius dalykus pilių teismai nenori priimti[290]. 1666. IX. 28 Ašmenos pavieto seimelio instrukcijoje reikalaujama griežtai prižiūrėti, kad į konstitucijas nebūtų įrašinėjama tai, kas nėra nutarta, nes seimo maršalka įprato į konstitucijas tai įrašinėti, kas seime nebuvo svarstyta ir nutarta[291]. Toks pats reikalavimas randamas ir 1666. IX. 28 Slanimo seimelio instrukcijoje[292].

---

286 „Częste tak na Seymikach iako y na inszych publicznych ziazdach stan szlachecki wnosi *querelae*, że się Constitutie po Seimie piszą y nie ktore rzeczy zgodną wszytkich zawarte, bywaią wyrzucone, a to na co zgody nie było wdruk wychodzi", ten pat, Ms. 2245, dok. 21.

287 „Konstytucye, abe wiernie do druku, y zdruku wychodzily", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 72.

288 *Volumina Legum*, t. III, p. 913.

289 Čart. Arch., Ms. 378, dok. 35.

290 T. y. nenori įrašyti į pilies teismo knygas, Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 61. Anais laikais pilies teismai atstodavo ir notaro įstaigas.

291 „w Constitucie wpisowac co wyzbie Poselskiey nie tractowano pogotowiu nie concludowano", ten pat, Ms. 2736, dok. 4.

292 Ten pat, dok. 1.

Visa tai parodo, jog ir seimų nutarimuose buvo nemaža klaidų, būdingų anų laikų sauvalės laikotarpiui. Iš to taip pat aiškėja, kad ne visos seimo konstitucijos turėjo įstatymo galios ir ne visas konstitucijas bajorai pripažindavo ir vykdydavo, aiškindamiesi, jog jos esančios iškraipytos ar netikros. Jau vien dėl to šlubavo Lietuvos įstatymų leidimas.

Seimų konstitucijų vertę ir galią mažino dar ir ta aplinkybė, kad seimuose bajorai įprato daugelį dalykų galutinai nenutarti, bet galutinį reikalo išsprendimą pasiimti „do braci". Iš St. Alb. Radvilo ir kitų seimų aprašymų matyti, kaip dažnai seimų atstovai nutarimus priima su sąlyga, kad jie galios, jei reliacinis seimelis juos patvirtins. „Do braci" buvo imamos konstitucijos dažniausiai dėl apsidėjimo mokesčiais[293]. Mokesčių reikalai seimuose sukeldavo didžiausių ginčų. Bajorai, ir labai dideliam reikalui esant, didžiausiu nenoru jais apsidėdavo. Todėl, kaip jau minėjau, bajorų seimeliai iš anksto savo atstovams į seimą duodavo instrukcijų jokių naujų mokesčių nenutarti arba visus nutarimus mokesčių reikalais parsivežti „pas brolius". Mokesčių klausimais bajorų atstovai į seimą dažniausiai gaudavo *limitatam potestatem* (suvaržytą galią spręsti), todėl suprantama, kad tokie nutarimai dažnai būdavo pasiimami „do braci". Tačiau galutinai „broliams" išspręsti galėjo būti parsivežami ir kitokie nutarimai. Taip 1625 m. seime Lietuvos atstovai, nepatenkinti karaliaus atsakymu į jam patiektas exorbitancijas, net šitą atsakymą pasiėmė „do Bracia"[294]. Seimų nutarimai reliaciniuose bajorų seimeliuose galėjo būti ir nepatvirtinti[295]. Tada jie tame paviete ir nebuvo vykdomi. Su laiku dezorganizacijai plintant, vis labiau mažėjo bendrųjų seimų kaip įstatymus leidžiamosios įstaigos reikšmė ir kilo reliacinių seimelių svarba, kurie ėmė leisti savarankiškus nutarimus, vadinamus *lauda* ir privalomus

---

293 Pvz., 1620. XI. seime nutariamus mokesčius karui su turkais daugelis Lietuvos vaivadijų pasiima „do Braciey", Dyarvusz seymu 1620, Č a r t. A r c h., Ms. 390. Tokios pastabos užtinkamos įvairiuose seimų dienoraščiuose ir aprašymuose, taip pat ir pačiose konstitucijose.

294 Dyaryusz Seymu 1625, Č a r t. A r c h., Ms. 354, p. 56.

295 Į Vilniaus 1595 m. reliacinį seimelį atvykęs karaliaus atstovas, Lietuvos rūmų arklidininkas Povilas Sapiega, prašė bajorus neatsisakyti mokėti mokesčius turkų ir totorių pavojaus akivaizdoje, bet bajorai, šitą seimo nutarimą mokesčių reikalais pasiėmę „do braciey", atsisakė apsidėti mokesčiais. 1595 m. Vilniaus seimelio nutarimai, Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 38.

visam pavietui. Tai atitiko bajorų aukso laisvės dvasią ir pasaulėžiūrą.

Bajorų aukso laisvė ir *liberum veto* buvo valstybės vėžys, kas kartą labiau graužęs valstybės organizmą. Įstatymų leidimas, atitekęs į bajorų rankas, turėjo daugybę defektų ir kas kartas vis labiau negalavo. Bajorų anarchijai plečiantis, vis sunkiau bepavykdavo laimingai pabaigti seimus ir išleisti kokius nors įstatymus. Ir jau XVII amž. vidury įsivyravo paprotys seimus nutraukinėti. O seimui nutrūkus, nustodavo galios net ir tos konstitucijos, kurios jau buvo tame seime priimtos. Iš čia aiškėja ypatinga seimų nutraukimo žala valstybiniu atžvilgiu. Iš pradžių seimai nutrūkdavo rečiau, tik labai karštiems ginčams kilus. Vėliau seimai būdavo nutraukiami dažniau. Jau pabaigoje Vazų laikotarpio seimų nutraukinėjimas buvo nuolatinis dalykas. Jono Sobieskio laikais seimai nutrūkdavo berenkant seimo maršalką ir dar net prieš jo rinkimą. Juo toliau, juo menkesnės priežasties tam užtekdavo: didikų tarpusavio vaidai, varžybos į dignitorijas ir urėdus, pavydas, noras parodyti savo galią, noras pažeminti kitus, galingo magnato privatinė užgaida, nenoras mokesčius mokėti, svetimos valstybės kyšis, už ką nors pyktis ant karaliaus, privatinių reikalavimų nepatenkinimas, — vis tai priežastys, dėl kurių seimai tragiškai pasibaigdavo. O karaliams Saksams valdant atėjo tokie laikai, kad beveik kiekvienas seimas iširdavo, ir žmonės nebeatmindavo gerai pasibaigusių seimų.

Klaidinga yra daug kur įsigalėjusi nuomonė, kad panaudojant *liberum veto* pirmą kartą seimas buvo nutrauktas 1652 m. Upytės atstovo Sicinskio. Kaip žinome, tas seimas III. 9 d. nutrūko dėl to, kad Upytės atstovas Sicinskis, beposėdžiaujant trečią dieną jau pratęstam seimui, nesutiko pripažinti mokesčių nutarimo ir nebenorėjo leisti dar kartą pratęsti seimo[296]. Kut-

[296] St. Alb. Radvilas savo *Memoriale* (1652. III. 9) pažymi, kad Sicinskis, nesutikdamas pailginti seimo, protestuodamas pareiškė, kad seimo nutarimai negalioja, ir slapta išvyko. Nors kilo klausimas ir buvo ginčijamasi, ar vieno atstovo pasipriešinimas gali nutraukti seimą, tačiau seimas vis tik nutrūko. Kitas amžininkas to seimo nutraukimą aprašo šitaip: „Pozwolona była prolongacja i już rzeczy ku dobremu końcowi się miały, aliści na trzecim dniu prolongowanego Sejmu, niejakiś Syciński z Upity Poseł, mając *pro gravamine* Dekret Sejmowy, względem podymnego szesnaściorga, które Król Jmć słusznie z Ekonomii swojej Szawelskiej i innych być oprobował, a Upita poborami wydając, wielu do skarbu winną została: zaniósł protestacją że dekret skasowany nie był, przeciwko wszystkiemu Sejmowi i zaraz z Izby

rzeba, nagrinėdamas šį seimą, pažymi, jog ir anksčiau seimai būdavo nutraukiami, tik Sicinskio seimas tiek giliai įstrigęs bajorų atmintyje kaip pirmasis, ta prasme turįs būti laikomas pirmuoju, kad jis nutrūko tik dėl vieno atstovo užsispyrimo[297]. Tačiau ir ši nuomonė nėra visai teisinga, nes jau anksčiau matėme, kad dažnai vieno kurio bajorėlio užsispyrimą kiti net prievarta pašalindavo. Taip pat ir kiti šaltiniai leidžia manyti, kad ne vienam Sicinskiui rūpėjo to seimo nutraukimas, bet buvo ir daugiau suinteresuotų asmenų. Kazimieras Pilypas Obuchovičius, aprašydamas to seimo nutraukimą, būdingai pastebi, kad ne vien dėl Sicinskio nutrūko seimas, nes „buvo didesnės dūdos, kurios kurstė mažesnius švilpukus"[298]. Tai parodo, jog Sicinskis buvo tik įrankis kitų, galingesnių, rankose. Kubala, remdamasis Lvovo Ossolinskių Bibliotekos archyvine medžiaga, priėjo išvadą, kad už Sicinskio pečių stovėjo didikai, — Lietuvos lauko etmonas Jonušas Radvilas ir Lietuvos kancleris St. Alb. Radvilas, turėję savo privatinių interesų[299].

Seimų nutraukimai jau buvo žinomi kur kas anksčiau už garsųjį Sicinskio išsišokimą 1652 m. Kutrzeba nurodo, jog pirmą kartą seimas buvo nutrauktas jau Stepono Batoro laikais[300]. 1606 m. seimo dienoraštyje tačiau skaitome, jog seimo maršalka, III. 9 seimo pradžioje sveikindamas savo kalboje karalių, tarp ko kita pareiškė, esą ne naujiena ir tai, kad seimai nepasibaigdavę, ir nurodė, jog jau Kazimiero laikais seimai būdavo nutraukiami[301]. Mano turimomis žiniomis, Zigmanto Vazos

---

zniknął, za Wisłę się przewiózł. I tak pretextem wolności, że za jednego kontradykcją nic się nie stanowi na Sejmie, Sejm się rozerwał", K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 37.

297 Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. I, p. 270.

298 „Były sporsze dudy które mniejsze nadymały piszczałki", K. F. Obuchwicz, Dyaryusz, p. 37.

299 Kubala, Pierwsze *„liberum veto"*, Szkice Historyczne, Serya II, p. 104.

300 Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. I, p. 269. Jis turi omenyje 1576 m. Torno seimą arba 1585 m. seimą. Palygink Sobieski, Pamiętny Sejm 1606, p. 225.

301 „Nie nowina y tho Naiasnieiszy M. krolu że seimy nedochodzily", Seim 1606, Čart. Arch., Ms. 1623, p. 424. Žinoma, tai liečia tik Lenkiją.

laikais buvo nutraukti 1591[302], 1605[303], 1606[304] ir 1615[305] metų seimai. Vladislovo Vazos laikais seimai nutrūko 1637 pirmasis[306], 1639[307] ir 1645[308] metais. Jonui Kazimierui valdant, buvo nutraukti jau minėtas 1652 m. seimas, toliau 1654 m.[309], 1664—

---

302 K u b a l a, Pierwsze *„liberum veto"*, Szkice Historyczne, Serya II, p. 116.

303 Jis buvo nutrauktas dėl karaliaus pastangų susiaurinti seimo kompetenciją, S o b i e s k i, Pamiętny Sejm 1606, p. 28.

304 T e n p a t, p. 225.

305 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 109, dok. 21. Jis buvo nutrauktas dėl to, kad lenkai nenorėjo duoti pagalbos lietuviams kare su Maskva, t e n p a t, dok. 23.

306 1637 m. seimas nutrūko III. 3 šiomis aplinkybėmis. Paskutinę seimo dieną lietuviai susibarė su lenkais, reikalaudami, kad jų reikalai pirmiau būtų svarstomi, ir neleisdami nieko kito svarstyti. Ginčai nusitęsė ligi vidurnakčio. Lietuviai senate neleido lenkams skaityti nutarimų, o lenkai užgauliojo lietuvius (*„colloquia et acerba quidem verbaque mordacia a Polonis Lythuanis superaddita"*). Lenkai niekuo nenorėjo prisidėti prie rusiškųjų žemių gynimo ir neleido nutarti jokių kontribucijų. Barniai užtrūko ligi 4 val. ryto, kada seimas ir nutrūko. S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1637. III. 3. Aprašydamas to seimo nutraukimą, autorius pažymi, kad seimai *„saepe pace dominante rupta fuere"*, ir stebisi, kad šį kartą seimas nutrauktas gresiant karo pavojui, t e n p a t.

307 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 137, dok. 56. K. F. O b u c h o w i c z, Dyaryusz, p. 7. Tas seimas buvo nutrauktas dėl to, jog Lenkijos vicekancleris vienam seimo atstovui pagrasė lazda, S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1639. XI. 16. K u b a l a pastebi, kad šis seimas buvo nutrauktas panašiomis sąlygomis, kaip ir Sicinskio, Pierwsze *„liberum veto"*, Szkice Histor., serya II, p. 120. 1640 m. seimas irgi buvo nevaisingas: „ten sejm mało się nierozerwał, bo żadna nie stanęła konstytucya", K. F. O b u c h o w i c z, Dyaryusz, p. 8.

308 K. F. O b u c h o w i c z, Dyaryusz, p. 12 pastebi, jog šis seimas nutrūko dėl Trubecko bylos, kai lenkai nenorėjo atlyginti lietuviams už Trubecko atskirimą nuo Lietuvos ir kai kurių Maskvos valstybės žemių priskirimą prie Lenkijos. S t. A l b. R a d v i l a s, aprašydamas paskutinę to seimo dieną (III. 27) stebisi, kad anksčiau *„clamore rupta fuere Comitia"*, o šis seimas nutrūko visiems tylint, *Memoriale*, 1645. III. 27.

309 Jis nutrūko III. 28 dėl lietuvių tarpusavio ginčų, trukusių visą seimo laiką nuo pat jo pradžios (II. 1). Buvo ginčijamasi, ar prašyti karaliaus, kad jis išdalytų Lietuvos etmono ir Polocko vaivados vakuojančius urėdus, ir ar iš etmono reikalinga imti priesaiką. Prie to dar prisidėjo barniai tarp prūsų ir lenkų atstovų, ir seimas nutrūko kazokų sukilimo ir totorių bei Maskvos karo akivaizdoje, S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1654. III. 28.

1665 m.[310], 1665 m.[311], 1666 m. pirmasis[312], 1666 m. antrasis[313] ir 1668 m. pirmasis[314] seimai. Tokiu būdu, vien Vazų laikais žinoma net 14 nutrauktų seimų. Bet tai buvo tik seimų nutraukinėjimų pradžia, palyginus su vėlesniais laikais. Mykolo Kaributo Višniaveckio laikais iš 6 įvykusių seimų nutrūko net 4[315], o Augusto II ir Augusto III laikais iš viso tik keli seimai laimingai tepasibaigė[316].

Pačių bajorų pažiūros į seimų nutraukinėjimą buvo ganą skirtingos. Kaip jau minėjau, vieni jų tai teisino, tvirtai laikydamiesi *liberum veto,* kaip pagrindinio aukso laisvės ramsčio. Kiti tačiau matė, kur visa tai vedė, ir reikalavo sudrausti sauvaliautojus. Taip, pvz., 1641. VII. 11 Naugarduko vaivadijos bajorų seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama bausti tuos, kurie būtų seimo nutraukimo priežastimi[317]. 1667. XII. 13 Kauno pavieto seimelio instrukcijoje, duotoje bajorų atstovams į seimą, skaitome: „Valstybė turi didelių nuostolių dėl seimų nutraukinėjimo, kas šiais laikais įvyko keturis kartus dėl asmeninių reikalų, bet ne dėl viešosios gerovės. Jų malonybė mūsų ponai pasiuntiniai privalo turėti omenyje, kad, jei dėl privatinių dalykų turėtų nutrūkti seimai, seimų nutraukinėti neleistų. Seimų pratęsimai taip pat neatneša jokios naudos. Dėl to nemaža ir konstitucijų yra nutarta, kurių jų malonybė ponai pasiuntiniai privalo laikytis ir jokiu būdu neprileisti seimo pratęsti ir iš viso, kad tas būtų išvengta, reikia nuo pat seimo pradžios sun-

---

310 Seimas prasidėjo 1664. XI. 25, nutrūko 1665. I. 7, J. A. Chrapowicki, *Diarius,* Bibl. Jag., Ms. 4438. Sunkių karų akivaizdoje jis buvo nutrauktas dėl garsiosios Liubomirskio bylos, Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 134. Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4.

311 Jis buvo nutrauktas III. 28 dėl tos pačios Lubomirskio bylos, Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 135; Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4.

312 Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4; M. Jemiołowski, Pamiętnik, p. 199.

313 M. Jemiołowski, Pamiętnik, p. 199.

314 Jis nutrūko III. 7 dėl atstovų reikalavimų iš karaliaus, kad šis pastarasis įsakytų visiems svetimšaliams apleisti Varšuvą. Ginčai dėl svetimšalių truko nuo seimo pradžios (I. 24) ligi pat jo galo, dėl ko beveik nieko kita ir nebuvo svarstoma, J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 4—26.

315 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 177, 202, 281, 293, 294.

316 Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. I, p. 271.

317 Čart. Arch., Ms. 375, p. 605.

kiausius dalykus apsvarstyti ir nutarti"[318]. Kauno pavieto atstovas į seimą reliaciniame 1668. VI. 5 Kauno seimelyje savo reliacijoje apgailestaudamas pareiškė: „Aš bematau mūsų tėvynės nelaimę, kad juo toliau, juo labiau padaugėjo tų nelaimingųjų metų ir seimai įprasta būtinai nutraukinėti"[319].

Kita proga jau minėjau, kad dėl plintančios bajorų anarchijos ir per didelės laisvės kai kas net valstybės žlugimą pranašavo. Tačiau buvo ir tokių bajorų, kurie ne tik kad pateisindavo esamą netvarką, bet net ir seimelių instrukcijose atstovus į seimą įgaliodavo seimą nutraukti, jei jų reikalavimas nebus patenkintas. Be kelių jau aukščiau minėtų tokių instrukcijų (pvz., dėl seimų pailginimo arba dėl įvairių *privata* ir *desideria)*, čia paminėsiu dar 1646 m. Minsko vaivadijos seimelio instrukciją, kurioje atstovai tiesiog įgaliojami nutraukti seimą, jei nebus patenkintas jų reikalavimas: „Rimtai pavedame, kad ten pat valstybės akivaizdoje iškilmingai užprotestavę, jog prievartą kenčiame, jokių seimui priklausomų dalykų nesvarstytų, bet tuojau atsisveikintų su Jo Malonybe Karaliumi, mūsų maloninguoju valdovu"[320]. Vitebsko vaivada J o n a s A n t a n a s C h r a p o v i c k i s savo dienoraštyje pažymi, kad 1668 m. sausio mėn. Minsko seimelyje atstovu buvo išrinktas P. Lukomskis specialiai tam, kad nutrauktų seimą, kaip ir anksčiau jis tai yra daręs[321]. Įvairių instrukcijų, kuriose atstovai į seimą įgaliojami nieko neleisti svarstyti („na nic nie zezwalać"), jei pirmoj eilėj nebus patenkinti jų reika-

318 „Wielka się szkoda dzieje w rpltej przez rozrywanie sejmów, które się stały cztery kroć w tych leciech z prywat *non ex bono publico*. Mają Ichmpp. posłowie nasi mieć *in consideratione*, jeśliby dla prywat rozrywać się miały sejmy, aby na rozerwanie sejmów nie pozwalali, prolongacyje też sejmu *nullam adferunt utilitatem*. O tem nie mało konstytucyj jest postanowionych, których trzymając się Jchmpp. posłowie na prolongacyją żadnym sposobem pozwalać nie mają i owszem, aby onej strzedz się mogli, z początku sejmu materyje najtrudniejsze umawiać i do zgody przystąpować". Instrukcija išspausdinta pas M e d e k s z a, Księga pamiętnicza, p. 468.

319 „Ja tylko widzę nieszczęście tej ojczyzny naszej, że czem dalej, co się zwłaszcza tych lat niefortunnych zamnożyło, sejmy potrzebne rozrywać zwykli", t e n p a t, p. 495.

320 „*Serio* zlecamy, aby zaraz tamże *Infacie Reipublicae* solenną uczyniwszy, że *vim patimur*, protestacyą do żadnych Spraw Seymowi należących nieprzystempowali, ale zaraz J° Król: Mość Pana naszego miłosciwego żegnali", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 140, dok. 103.

321 „na to żeby Sejm zerwał tak iak y dawniej", J. A. C h r a p o w i c k i, Dyaryusz, p. 4.

lavimai, randame gana daug. Jos aiškiai parodo menką bajorų valstybinį subrendimą, kada jie savo pavieto ar vaivadijos interesus stato aukščiau už visos valstybės reikalus. Kaip matyti iš tų pačių instrukcijų, pavietų ar vaivadijų interesai yra ne kas kita, kaip įvairūs privatiniai reikalai arba jų suma. Taip susipina privatiniai, teritoriniai ir luominiai interesai, ir visi vaidai ir ginčai seimuose kyla dėl bajorijos privatinio, teritorinio (seimų atstovai buvo teritorijų — vaivadijų ar pavietų atstovai) ir luominio egoizmo. Šitoks egoizmas buvo apėmęs ne vien šiaip sau bajorėlius, bet ir gerai išlavintus ir žymius didikus. Jau anksčiau, kalbėdamas apie įvairių privatinių reikalavimų kėlimą seimuose, buvau pažymėjęs, kad dažnai vienas ar kitas didikas grasina nutraukti seimą, jei jo reikalavimas nebus pirmoje vietoje svarstomas ir patenkintas. 1642. VI. 23 seimą grasino nutraukti net garsusis Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, kai buvo paliesti jo privatiniai reikalai, karalienei ir karaliui norint atimti iš jo Tucholo seniūniją[322]. Jei jau tokių priemonių savo egoizmui patenkinti griebėsi žymiausieji anų laikų didikai, tai ką jau bekalbėti apie menko išsilavinimo šiaip jau bajorėlius, seimo atstovus, kuriems buvo patikimas toks svarbus dalykas, kaip įstatymų leidimas ir valstybės reikalų sprendimas.

Netenka aiškinti, kiek žalingas valstybei buvo seimų nutraukinėjimas. Kadangi buvo skubių ir neatidėliotinų valstybės reikalų, tai jie vis tiek reikėjo kuriuo nors būdu išspręsti. Dažniau pradėjus seimams nutrūkinėti, todėl pradėta tuoj po seimų šaukti ypatingus senato posėdžius karaliui dalyvaujant. Tokie nepaprasti senato susirinkimai vadinosi *senatus consultum postcomitiale*. Jie įvykdavo tuoj po nelaimingai pasibaigusio seimo ir juose būdavo aptariami svarbiausieji valstybės reikalai[323]. Svarbaus reikalo, pvz., karo, ištikti pavietai, kaip jau anksčiau buvau

---

[322] Pats Radvilas savo memuaruose tą įvykį aprašo, kad, kai karalienė norėjo iš jo atimti Tucholo seniūniją ar bent išspausti didesnę nuomos sumą, jis pareiškęs, kad *„potius Comitia rumperentur et gratitudo Regis* (karaliaus skolų mokėjimas iš valstybės iždo) *fluctuaret quam vt ius mihi contra omne fas diceretur"*; be to, norėdamas parodyti savo galią, jis rašęs laiškus ir į pavietus, kad šie nesutiktų apsiimti mokėti karaliaus skolų, *„nisi ille vicissim iniuratis (in genere positum fuerat) satisfaceret"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. VI. 23 ir 1642. X.

[323] Po 1668. III. 8 nutrūkusio seimo nepaprasti senato posėdžiai įvyko kovo mėn. 9, 10, 12, 13, 14, 15 ir 16 d., Chrapowicki, Dyaryusz, p. 26—27. Po 1669. XI. 12 nutrūkusio karūnacijos seimo *„senatus consul-*

minėjęs, tokiu atveju taip pat susirinkdavo į savo seimelius ir čia nutardavo savo *lauda*, kuriuos paviete ir vykdydavo, nelaukdami, kol vėl bus sušauktas seimas.

Tokios priemonės, kurių buvo griebiamasi seimams nutrūkus, buvo tačiau laikinės ir dar labiau ardė visos valstybės vienybę, nes pratino kiekvieno pavieto bajorus pačius apie save galvoti ir autonomiškai savo reikalus spręsti. Tačiau bajorams nesutinkant keisti seimavimo tvarkos ir įvesti aiškų reguliaminą, kitos išeities ir nebuvo, nes niekas jų negalėjo priversti paklusti. Seimai gi kas kartas sunkiau bepavykdavo. Tiek įstatymų leidimas, tiek visokie sveiki ir geri projektai, naudingi sumanymai ir nutarimai užkliūdavo nepabaigiamose seimų diskusijose ir neįstengdavo jas nugalėję pereiti į gyvenimą. Seimuose lengviau buvo griauti, negu kurti, lengviau buvo ardyti, negu statyti. Bajorai, į kurių rankas buvo patekęs valstybės reikalų sprendimas ir įstatymų leidimas, nesugebėjo, gal būt, ir nenorėjo to sunkaus darbo dirbti, o kartu su seimų negalavimu, negalavo ir visa valstybė. Šitoks bajorų įsigalėjimas buvo tikras stabas valstybės gyvenime. Kadangi vis mažiau bebuvo išleidžiama naujų įstatymų, Lietuvos valstybė greitai atsiliko nuo gyvenimo ir ėmė smarkiai iš vidaus irti, artindamosi prie savo žlugimo.

---

tum postcomitiale" įvyko XI. 13, 14, 15 ir 16 d., o po nutrūkusio 1670. IV. 19 seimo — IV. 21, 22, 24 ir 25 d., t e n p a t, p. 177—179; 202—203.

III. Bajorai valstybės dignitoriai ir urėdai

Bajorų rankose, be įstatymų leidimo, taip pat buvo ir krašto valdymas. Bajorų luomas ne vien tik leido įstatymus, rinko didžiuosius kunigaikščius, svarstė ir sprendė visus svarbiausius vidaus ir užsienio politikos reikalus. Bajorai taip pat valdė ir visą kraštą, kaip įvairūs administracijos pareigūnai. Krašto administracijoje tokio tobulo valdininkų aparato, kaip kad šiandien yra, anais laikais nebuvo.

Anų laikų įvairūs administracijos pareigūnai buvo vadinami dignitoriais ir urėdais. Šių dienų valdininkų vardas jiems pavadinti netinka, nes yra esminių skirtumų tarp šių dienų valdininkų ir anų laikų administracijos aparato. Šiandien valdininkai laikomi valstybės tarnautojais. Jie skirtu laiku susirenka į įstaigas ir čia ar kitur vienokiu ar kitokiu būdu atlieka visus krašto administracijos darbus, dirbdami tiksliai nustatytą laiką ir už tai gaudami iš valstybės nuolatinę pastovią algą. Jie sudaro samdomą aukštesnįjį ir techninį valstybės valdymo personalą. Nieko panašu Lietuvoje nebuvo Vazų laikais. Tada nebuvo nei tokių įstaigų, kaip dabar, nei tiksliai nustatyto valdininkų aparato, nei apibrėžto darbo laiko, nei algos. Būti kuriuo nors valstybės vykdomosios valdžios pareigūnu anais laikais buvo garbės dalykas, ir toks pareigūnas rūpinosi valstybės reikalais negaudamas algos, nors iš savo užimamo urėdo ir galėjo turėti vienokios ar kitokios materialinės naudos. Pareigūnai neturėjo nei pastovios savo įstaigos, nei aiškiai apibrėžtų savo darbo prievolių bei kompetencijos, nei nustatyto darbo laiko. Apskritai, administracijos aparatas buvo dar labai netobulas. Tik žemesnysis techninis personalas gaudavo šiokį tokį atlyginimą, bet ir jis nebuvo panašus į mūsų dienų valdininkus. Administracijos darbas dažnai nebuvo rišamas net su pastovia darbo vieta ta prasme, kad kuris nors pareigūnas savo pareigas atlikdavo ne būtinai kurioje nors pastovioje įstaigoje, bet ir važinėdamas po kraštą iš vieno savo dvaro į kitą arba net kur svečiuodamasis. Pagaliau ir pačios jų pareigos būdavo

labai nesudėtingos, net daugybė buvo tik garbės pareigūnų, jokio konkretaus darbo neturinčių. Dėl to ir šių dienų valdininkais netinka juos vadinti. Vazų laikais administracijos pareigūnams geriau palikti senas jų istorinis dignitorių ir urėdų vardas.

Dignitoriais buvo vadinami patys aukštieji ir žymieji anų laikų pareigūnai, — pvz., senatoriai, krašto ir didžiojo kunigaikščio rūmų pareigūnai, — o visi kiti, ne tiek svarbūs ir žymūs — urėdais. Tačiau ir čia nuoseklumo nebuvo. Pats Lietuvos Statutas aiškiai neskiria dignitorių ir urėdų sąvokų. Vienur dignitoriais vadinami patys aukštieji urėdai, turį teisę įeiti į senatą, t. y., senato nariai, o provincijos ir didžiojo kunigaikščio rūmų valdomieji organai vadinami urėdais[1], kitur tas pats Statutas urėdo sąvoką taiko taip pat ir senato nariams[2]. Pagaliau įvairiuose dokumentuose dažnai sutinkame dignitoriais vadinant ir įvairius garbės urėdus, gyvenime neturinčius jokių konkrečių pareigų. Taigi dignitoriaus vardas labiau buvo taikomas, norint pažymėti ypačiai urėdo orumą. Šiaip administracijos organai paprastai buvo vadinami urėdais.

Visi Lietuvos urėdai, atsižvelgiant į teritoriją, kurioje reiškėsi jų kompetencija, buvo dvejopi: arba centro, arba provincijų valdomieji urėdai. Centro urėdai savo keliu dar skirstėsi į krašto ir rūmų urėdus, t. y. į valdomuosius organus, kurių veikimas lietė visą kraštą arba tik didžiojo kunigaikščio rūmus. Tačiau aiškios kompetencijos ribos tarp krašto ir rūmų urėdų nebuvo ir daugelyje atvejų didžiojo kunigaikščio rūmų ir viso krašto reikalai nebuvo griežtai skiriami ir tarpusavyje pynėsi. Provincijų urėdai rūpinosi vykdomąja ir teisiamąja valdžia atskirose Lietuvos dalyse, t. y. vaivadijose ir pavietuose.

Svarbiausieji Lietuvos centro urėdai buvo šie: didysis maršalka, kancleris, vicekancleris, iždininkas ir rūmų maršalka. Jie visi buvo, nelyginant, anų laikų ministrai ir įėjo į senatą po vyskupų, vaivadų ir kaštelionų čia nurodyta tvarka, pagal 1569 m. Liublino seimo nustatytą rangą. Savo veikimu ir reikšme mūsų laikų ministrams prilygo dar didysis etmonas, lauko etmonas ir rūmų iždininkas, nors Vazų laikais jie ir neturėjo teisės dalyvauti senate[3].

---

[1] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 34.

[2] Ten pat, sk. I, str. 22.

[3] Abu etmonai senato nariais buvo pripažinti tik 1768 m., o rūmų iždininkas — 1775 m. įstatymu. Didžiajam etmonui rangas buvo nustatytas tuoj po didžiojo maršalkos, lauko etmonui — po rūmų maršalkos, o rūmų iždininkui — po lauko etmono, Kutrzeba, Skład sejmu polskiego, Przegl. Hist., t. II, p. 75—76.

Didysis maršalka pagal jo užimamą rangą buvo laikomas pirmuoju urėdu valstybėje[4]. Jo pareigos atitiko iš dalies mūsų laikų vidaus reikalų, iš dalies teisingumo ministro pareigoms. Didysis maršalka pirmoje vietoje rūpinosi tvarka didžiojo kunigaikščio — karaliaus gyvenamoje ar pravažiuojant sustojamoje vietoje ir jo saugumu. Toliau jis buvo savo rūšies iškilmių tvarkytojas, nelyginant ceremonimeisteris. Dėl to ir savo valdžios ženklu turėjo specialią maršalkos lazdą, kurią pakėlus visi turėdavo nurimti ir klausyti maršalkos. Palaikydamas tvarką karaliaus gyvenamojoje vietoje, jis rūpinosi pas karalių atvykstančiais pasiuntiniais ir svečiais, skirstydavo jiems butus ir maistą, dalyvaudavo ir pirmininkaudavo karaliaus rengiamose iškilmėse, iškilmių ir posėdžių metu teikdavo norinčiam kalbėti balsą ir kt. Seimų metu didysis maršalka skirstydavo butus senatoriams ir seimo atstovams, žiūrėdavo tvarkos, kad karaliaus gyvenamojoje ar pravažiuojant sustojamojoje vietoje nekiltų kokie barniai, vaidai ar riaušės ir kt. Didysis maršalka per savo tarnus galėdavo suimti karaliaus saugumui pavojingus asmenis, įvairius riaušių ar vaidų kėlėjus karaliaus gyvenamojoje ar sustojamojoje vietoje, vis tiek, ar tai būtų bajorai, ar jų tarnai, ir juos teisti bei bausti. Didžiojo maršalkos teismui priklausė ir įvairūs nusikaltimai, kaip užpuolimai, žmogžudystės, sužeidimai, vagystės, papildomos karaliaus gyvenamojoje ar sustojamojoje vietoje. Šiuo atžvilgiu maršalkos teismas buvo trumpas ir griežtas, o kriminaliniai nusikaltimai jo galėjo būti baudžiami net mirtimi. Dėl to didysis maršalka buvo labai gerbiamas. Net anarchiškai nusiteikę bajorai jo klausydavo.

Kadangi didžiojo maršalkos pareigos buvo labai įvairios, tai jo asmenyje pynėsi viso krašto ir didžiojo kunigaikščio rūmų urėdo pareigos. Be didžiojo maršalkos dar buvo rūmų maršalka, senate pagal ministrų rangą užimąs penktą, t. y. paskutinę vietą. Rūmų maršalkos tiesioginėje žinioje buvo visi didžiojo kunigaikščio rūmų tarnai ir urėdai. Jis taip pat rūpinosi tvarka karaliaus rūmuose ir karaliaus saugumu. Be to, rūmų maršalka pavaduodavo didįjį maršalką iškilmėse ir kitur. Kadangi didysis kunigaikštis dažniausiai gyvendavo Lenkijoje, o lenkai turėjo savo didįjį ir savo rūmų maršalką, tai dažnai kildavo ginčai tarp lietuvių ir lenkų maršalkų dėl kompetencijos, bet apie juos rašysiu vėliau, nagrinėdamas lietuvių ir lenkų bajorų tarpusavio santykius.

Antrą vietą tarp ministrų pagal senatorių rangą iš tradicijos užėmė kancleris. Jo pareigos atitiko iš dalies mūsų laikų ministro pirmininko pareigas, užsienio reikalų ministro, iš dalies vidaus reikalų ir net teisingumo ministro. Tokiu būdu kanclerio reikšmė ir įtaka buvo labai didelė, nes jis faktiškai užėmė pirmą vietą tarp ministrų. Šitokį rango ir faktiškos reikšmės priešingumą aiškiai matė patys amžininkai. Taip St. Alb. Radvilas savo atsimi-

---

[4] Žr. nuncijaus Honorato Visconti 1635 m. reliaciją, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 254.

nimuose svarbiausiu ministru laiko ne didįjį maršalką, bet kanclerį[5]. Jono Kazimiero sekretorius užsienietis Sebastijonas Cefali viename savo rašte taip charakterizuoja Lietuvos ir Lenkijos ministrus: „Karūnoje yra penki ministrai, priklausą senatorių luomui, tiek pat ir Lietuvoje, einą pagal savo rangą šitokia tvarka: didysis maršalka, kancleris, vicekancleris, iždininkas ir rūmų maršalka. Šie žemiausieji savo rangu prieš visus senatorius, toli gražu aukštesni už juos savo valdžia ir reikšme, ir todėl tik pabuvę visose senatorių pakopose tepasiekia šituos laipsnius, o jų niekas jau nebeapleidžia, nebent tik dvasininkas ministras, turįs tapti Gniezno arkivyskupu arba Krokuvos vyskupu. Didysis maršalka... yra pirmas savo rangu ir įtaka ministras, turi didelę galią, tačiau didesnę teismo dalykuose, negu politiniuose reikaluose... Kancleris savo rangu antrasis ministras, tačiau dėl savo valdžios ir politinių reikalų tvarkymo gali būti pirmuoju vadinamas"[6].

Faktiškai svarbiausias tarp ministrų ir buvo kancleris. Jo žinioje buvo visa valstybės kanceliarija (iš čia ir jo vardas), ir per jo rankas pereidavo visi valstybinės reikšmės raštai ir dokumentai tiek vidaus, tiek užsienio politikoje, tiek gaunamieji, tiek siunčiamieji, lietę Lietuvos reikalus. Kanclerio žinioje buvo ir Lietuvos Metrika, valstybinis archyvas, kuriame buvo surenkama ir saugojama gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų originalai ir nuorašai. Savo valdžios ženklu kancleris turėjo didįjį Lietuvos valstybės antspaudą, dėl to kitą kartą jis būdavo vadinamas didžiuoju antspaudininku. Be jo ar vicekanclerio antspaudo Lietuvoje negaliojo joks raštas, išėjęs iš valstybės kanceliarijos, nors jis būtų ir paties karaliaus rašytas. Be didžiojo ar mažojo valstybės antspaudo negalėjo būti siunčiamas joks didžiojo kunigaikščio — karaliaus oficialinis raštas taip pat ir į užsienius. Privatiniu karaliaus antspaudu antspauduotas raštas valstybinės reikšmės neturėjo ir galėjo būti nevykdomas. Šiuo atžvilgiu kancleris buvo svarbesnis ir už patį valdovą, nes ir karaliaus veiksmai priklausė kanclerio aprobatos. Kancleris, kartu būdamas Lietuvos teisių sargas, galėjo priešingus teisei ir įstatymams karaliaus aktus ir neaprobuoti, juo labiau, jog karalius neturėjo teisės jo pašalinti, kaip ir visų kitų urėdų, kurie Lietuvoje buvo skiriami ligi gyvos galvos ir kurie savo vietos galėjo nustoti tik kaip valstybės išdavikai arba šiaip papildę svarbų nusikaltimą prieš valstybę.

Iš čia ir išplaukė ypatinga kanclerio reikšmė. Jis antspauduodavo visus karaliaus universalus, pranešimus, įsakymus, seimų šaukimo pranešimus, urėdų paskyrimo dokumentus, visuotinio šaukimo paskelbimus, seimų konstitucijas, ištraukas ar išrašus iš Lietuvos Metrikos, įvairias sutartis, visus į užsienį siunčiamus raštus ir kt. Jam tekdavo ir suredaguoti įvairūs valstybinės reikšmės dokumentai ir aktai. Jis priiminėdavo užsienių valstybių atsto-

---

[5] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. XII. 5, 1637. X. 11 ir kt.
[6] Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 315—316.

vus, seimo metu ar kur kitur kalbėdavo didžiojo kunigaikščio vardu, tardavosi visais svarbiaisiais valstybės reikalais su didžiuoju kunigaikščiu ir kitais senatoriais ir kt. Kadangi Vazų laikais kancleris tvirtino ir teismų išduodamas banicijas bei infamijas (teismo sprendimus kaltininką baudžiant ištrėmimu arba garbės atėmimu), taip pat ir teismų mirties sprendimus, tai kancleriui iš dalies priklausė ir teisingumo ministro funkcijos, juo labiau, kad kitą kartą jis tų teismų sprendimų ir nepatvirtindavo, t. y. banicijų ir infamijų iš Lietuvos kanceliarijos neišduodavo. Būdamas teisių sargu, kancleris turėjo žiūrėti, kad iš valstybės kanceliarijos neišeitų koks nors raštas, priešingas įstatymams, pažeidžiąs arba Lietuvos valstybės, arba didžiojo kunigaikščio, arba bajorų teises ir laisves. Koks nors karaliaus raštas, nesuderintas su valstybės ir bajorų teisėmis ir laisvėmis, galėjo būti ir neantspauduotas. Pagaliau teisėtas karaliaus raštas, bet nesuderintas su Lietuvos interesais, kanclerio taip pat galėjo būti neantspauduotas. Taip, pvz., 1621. VIII. 17 Zigmantas Vaza buvo pasiuntęs Lietuvos kancleriui Leonui Sapiegai universalus, kuriais skelbė bajorų visuotinį šaukimą į karą prieš turkus, ir prašė juos užantspauduoti ir išsiuntinėti į pavietus, tačiau Lietuvos kancleris tų universalų neantspaudavo ir nepaskelbė, manydamas, kad reikalinga Lietuvos jėgas laikyti Lietuvoje gintis nuo švedų[7]. Apskritai, valstybėje nebuvo atliekama nė vieno svarbesnio reikalo, nepasitarus su kancleriu.

Savaime suprantama, jog tokiam svarbiam ir sunkiam savo darbui kancleris buvo reikalingas talkininkų. Dėl to kanceliarijos reikalams tvarkyti jis turėjo savo žinioje kelis raštininkus, kurių vieni buvo pasaulininkai, kiti dvasininkai. Tie raštininkai buvo taip pat vadinami notarais ar sekretoriais. Kadangi Lietuvos kanceliarijoje buvo rašomi ir gaunami dokumentai įvairiomis kalbomis, tai čia buvo laikomi ir specialūs vertėjai arba raštininkai, moką tas kalbas. Pagaliau kancleris savo pavaduotoju turėjo vicekanclerį, kuris senate pagal ministrų rangą užėmė trečią vietą. Vicekanclerio teisės ir pareigos buvo tokios pat, kaip ir kanclerio, skyrėsi tik tuo, kad vicekanclerio žinioje buvo ne didysis, bet mažasis valstybės antspaudas. Tačiau nereikia užmiršti, kad abiejų antspaudų vertė tada buvo lygi, ir vienodai galiojo raštai, antspauduoti tiek didžiuoju, tiek mažuoju valstybės antspaudu. Tai buvo patogu kancleriams, nes vienas kitą galėjo pavaduoti, taip pat ir bajorams, nes, kuriam nors kancleriui išvykus arba susirgus, nereikėdavo ilgai laukti. Tokia dviejų antspaudų ir dviejų kanclerių sistema patogi buvo ir didžiajam kunigaikščiui, kadangi tarpusavyje kancleriai nevisuomet sutikdavo ir kitą kartą vicekancleris antspauduodavo tokį didžiojo kunigaikščio raštą, kurį antspauduoti būdavo atsisakęs pats kancleris. Vienas kanclerių galėjo būti skiriamas ir iš dvasininkų[8].

---

[7] Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowskiego, p. 254.

[8] Sebastijono Cefali 1665 m. reliacija, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 317.

Trečią vietą senate tarp ministrų užimdavo krašto iždininkas. Jo pareigos atitiko maždaug mūsų laikų finansų ir valstybės turtų ministro pareigas. Jo žinioje buvo valstybės iždas, jo pajamos ir išlaidos, pinigų kaldinimas, mokesčių rinkimas, surinktų lėšų vartojimas valstybės reikalams, samdomajai kariuomenei algų mokėjimas ir kt. Iždininko žinioje buvo ir valstybės dvarai, miškai bei vandenys, teikę taip pat valstybei pajamų. Dėl to iždininkas tvarkė valstybės dvarų, ypač ekonomijų administraciją, kontroliavo ir prižiūrėjo pajamas iš ekonomijų, pajamas iš miškų eksploatacijos, rinko dalį pajamų iš kitų valstybės dvarų, išdalijamų bajorams už nuopelnus ligi gyvos galvos ir kt. Iždo reikalų priežiūrai ir tvarkymui iždininkas turėjo savo padėjėjų, — įvairių raštininkų ir kasininką (skarbny). Vazų laikais šis iždininko padėjėjas — kasininkas (skarbny) prižiūrėdavo iždo archyvą, išduodavo asignacijas muitinėms ir mokesčių rinkėjams, pakvituodavo juos, išduodavo asignacijas kariuomenei sumokėti, vėliau dalyvaudavo iždo tribunole, kaip raštininkas vedė visą iždo raštinę, išduodavo ištraukas iš iždo aktų ir prireikus pavaduodavo patį iždininką[9].

Kadangi krašto iždininko priežiūroje buvo taip pat ir valstybės dvarų pajamos, o šios buvo skiriamos valstybės ir asmeniniams didžiojo kunigaikščio reikalams, todėl krašto iždininko pareigos buvo susipynusios iš dalies ir su didžiojo kunigaikščio rūmų urėdo pareigomis. Šiaip tačiau didžiojo kunigaikščio privatus iždas Vazų laikais buvo atskira nuo valstybės iždo institucija, pavesta specialiam asmeniui, vadinamam rūmų iždininkui. Rūmų iždininkas prižiūrėjo ir tvarkė privatinį didžiojo kunigaikščio iždą, jo pajamas ir išlaidas, skirtas did. kunigaikščio šeimos reikalams. Jis saugojo taip pat didžiojo kunigaikščio kleinotus. Tai buvo, nelyginant, privatinis didžiojo kunigaikščio finansų ministras. Tačiau jis irgi nebuvo vien tik rūmų urėdas, nes, krašto iždininkui mirus, jam tekdavo perimti ir tvarkyti taip pat valstybės iždas, iki būdavo paskirtas naujas iždininkas. Prieš Liublino uniją rūmų iždininkas turėjo daugiau teisių, nes jis buvo laikomas ponų tarybos nariu[10]. Po Liublino unijos jo teisės buvo suvaržytos, ir jis nebegalėjo įeiti į senatą. Tik 1775 m. jis buvo pripažintas pilnateisiu senato nariu.

Ypatingą vietą tarp centro urėdų užėmė etmonai. Jų buvo du: didysis ir lauko etmonas. Vazų laikais, jie, kaip ir rūmų iždininkas, nebuvo laikomi pilnateisiais senato nariais. Tačiau, atsižvelgiant į jų pareigų svarbumą ir į tai, kad jų klausė visa kariuomenė, reikėjo, kad ir jie gautų dalyvauti senato posėdžiuose. Dėl to etmonai gaudavo dar kurio nors vaivados ar kašteliono vietą, ir tokiu būdu taip pat galėdavo dalyvauti senate. Pilnateisiais senato nariais etmonai buvo pripažinti tik 1768 m. Etmonų urėdas atitiko

---

9 Wiadomość o urzędu Skarbnego w Wielkim X-e Litewskim, Čart. Arch., Ms. 964, p. 515—516.

10 Любавскій, Литовско-Русскій сеймъ, p. 840.

maždaug mūsų laikų kariuomenės vado ir krašto apsaugos ministro pareigas, nes jie vadovavo kariuomenei ir niekieno nevaržomi tvarkė kariuomenės reikalus. Etmono valdžios ženklu buvo etmono buožė.

Didžiajam etmonui priklausė visos ginkluotos krašto jėgos ir jų tvarkymas. Šiuo atžvilgiu jo žinioje buvo ir samdomoji kariuomenė, ir visuotinis bajorų šaukimas (mobilizacija). Su seimo ar senato pritarimu karaliui paskelbus visuotinį bajorų šaukimą, didysis etmonas pasiimdavo vadovauti susirinkusiems į karą bajorams, kuriuos tvarkė tol, iki jie vėl buvo paleidžiami. Pagal etmono artikulus jo valdžia buvo labai plati. Didysis etmonas ne tik vadovavo karo veiksmams, bet savo žinioje turėjo ir sąrašus bajorų, privalančių atvykti paskelbus visuotinį šaukimą. Senus, paliegusius ir sergančius jis galėjo atleisti nuo tos prievolės, pasižymėjusius pristatyti karaliui apdovanoti, nestojusius į visuotinį bajorų šaukimą arba šiaip karo metu kariuomenėje kuo nors nusikaltusius teisti ir bausti kalėjimu, net mirtimi.

Bajorams vis labiau nenorint dalyvauti karuose ir vis rečiau beskelbiant visuotinį šaukimą, kas kartas didėjo samdomosios kariuomenės reikšmė. Iš pradžių samdytosios kariuomenės reikalais, kaip jos samdymu bei priežiūra, taip pat vadovavimu karo metu rūpinosi specialiai lauko etmonas, kaip didžiojo etmono pavaduotojas. Tačiau vis rečiau besusirenkant į karą patiems bajorams, vadovavimą ir rūpinimąsi samdytosios kariuomenės reikalais perėmė pats didysis etmonas, o lauko etmonas virto jo pavaduotoju, vadovavo jam pavestai kariuomenės daliai ir, didžiajam etmonui mirus, ėjo jo pareigas, iki būdavo paskirtas kitas didysis etmonas. Didžiuoju etmonu paprastai buvo skiriamas asmuo, anksčiau ėjęs lauko etmono pareigas.

Raštinės reikalams vesti etmonų žinioje buvo vadinamasis lauko raštininkas, kuris surašydavo į karą atvykusius, sužymėdavo, kiek ilgai kuris tarnavo, apskaičiuodavo samdytiems kareiviams algą ir kt. Etmonų žinioje buvo dar ir kiti kariuomenės urėdai, kaip stovyklininkas (oboźny, *castrorum metator*), artilerijos generolas, krašto vėliavininkas (chorąży wielki arba chorąży ziemski, *vexillifer*, хорунжий), sargybininkas (straźnik, *vigiliarum praefectus*, стражникъ), rūmų vėliavininkas (chorąży nadworny, *vexillifer*, хорунжий) ir kiti.

Abiejų etmonų, kaip ginkluotų pajėgų viršininkų, reikšmė valstybėje buvo labai didelė. Faktiškai etmonų ir kanclerių ministerijos būdavo pačios reikšmingiausios ir įtakingiausios, todėl kancleriais ir etmonais būdavo skiriami tik patys žymiausieji ir labiausiai prityrę Lietuvos didikai. Taip pat ir kitų ministrų urėdus užimdavo tik žymūs didikai, nors pagal rangą senate iš tradicijos ministrų vietos buvo laikomos paskutinėmis, einančiomis po provincijos urėdų — vaivadų ir kaštelionų. Apskritai, ne tik ministrai, bet ir kiti senatoriai Lietuvoje būdavo tik žymūs didikai, ir visas senatas turėjo ryškų aristokratiškumo požymį.

Be ministrų, buvo dar visa eilė kitų centro urėdų. Vieni jų buvo svarbesni, turėjo aiškias pareigas valstybėje ar prie didžiojo kunigaikščio rūmų, kiti gi buvo tik tituliniai urėdai. Prie tokių svarbesnių centro urėdų tenka priskirti Lietuvos referendorius. Jų buvo du: vienas pasaulietis, vienas dvasininkas[11]. Referendoriai buvo raštininkai, bet jie taip pat rinkdavo ir pateikdavo skundus didžiajam kunigaikščiui. Be jau minėtų raštininkų (*notarius*) arba sekretorių, dirbusių kanclerių žinioje, buvo dar asmeniniai didžiojo kunigaikščio sekretoriai, kurie tvarkė asmeninius didžiojo kunigaikščio raštus ir jo asmeninę kanceliariją. Didžiojo kunigaikščio sekretorių ir raštininkų urėdai dažnai būdavo sujungiami su kitais krašto, rūmų arba pavietų urėdais to paties bajoro asmenyje. Ypatingas centro urėdas buvo Lietuvos instigatorius[12] (*instigator*, инстикгаторъ), — anų laikų valstybės prokuroras prie karališkojo teismo byloms dėl karaliaus majestoto įžeidimo, dėl nusižengimų valdovui ar valstybei, bylose dėl stalo dvarų, dėl valdovo ir iždo pajamų, dėl nestojimo į seimą ir kt. Visur čia jis atstovavo valdovo ar valstybės interesams. Privačių asmenų bylose su valstybės dvarų valdiniais ar dėl jų skriaudų instigatorius atstovavo ir gynė šių pastarųjų reikalus. Kaip valstybės prokuroras, jis dalyvavo ne tik karaliaus, bet ir komisarų bei pavietų teismuose. Laisvu noru bei susitarimu jis galėjo stoti į teismą ir kaip privačių asmenų įgaliotinis.

Be jau minėtų įvairių centro urėdų karo reikalams, kaip stovyklininko, vėliavininko ir k., šiokios tokios reikšmės dar turėjo pakamorė (podkomorzy, *succamerarius*), kuris prižiūrėjo didžiojo kunigaikščio gyvenamuosius kambarius. Toliau ėjo visa eilė mažiau svarbių krašto ir rūmų urėdų, kurie turėjo labai nežymias pareigas arba buvo tik garbės urėdai, šaltiniuose dažnai vadinami dignitoriais, jokių pareigų neturį. Tokie buvo: taurininkas (podczaszy, *subpincerna*, подчаший), vicetaurininkas (czesnik, *pincerna*, чашникъ)[13], raikytojas (*incisor*, крайчий, krajczy),

---

[11] Nuncijus Honoratas Visconti savo 1636 m. reliacijoje pažymi, kad Lietuvos referendorius, arba didysis raštininkas, yra vienintelis dvasininko užimamas urėdas Lietuvoje, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 247.

[12] Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 394—398.

[13] Taurininko (podczaszy) urėdą užimdavo dažniausiai didikai Ostrogiškiai, Katkevičiai, Radvilai ir kt., tuo tarpu, kai vicetaurininko (czesnik) šiaip bajorai. Tai parodo, jog „podczaszy" urėdas buvo aukštesnis už urėdą „czesnik", ir čia priešdėlis „pod", kaip ir titule „podkomorzy, *succamerarius*, podskarbi", visai nereiškė, kad asmuo, užimąs tą urėdą, stovėtų savo rangu žemiau už „czesnik, *camerarius*, skarbnik" ir kad jis būtų buvęs šio pastarojo žinioje, taip kaip ir pavietų pakamorės stovėjo aukščiau už pavietų kamarninkus, kurie buvo tiesioginėje pakamorių valdžioje. Kituose tituluose tačiau priešdėlis „pod", „*sub*" reiškė subordinaciją: taip stalinin-

stalininkas (*dapifer,* стольникъ, stolnik), vicestalininkas (*subdapifer,* подстолий, podstoli), kardininkas (*ensifer,* мечникъ, miecznik), arklidininkas (*praefectus stabuli,* конюший, koniuszy), vicearklidininkas (*subpraefectus stabuli,* подконюший, podkoniuszy), virtuvininkas (*praefectus culinae,* кухмистръ, kuchmistrz), medžioklininkas (*venator,* ловчий, łowczy), girininkas (leśniczy), patalininkas (łożniczy), vaiskis (wojski), rūsininkas (piwniczy), kelių prižiūrėtojas (мостовничий), kambarinis (*cubicularius, camerarius,* коморникъ, pokojowy)[14] ir kt. Visi jie buvo vadinami „didžiaisiais", t. y. didysis Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos taurininkas, didysis Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos stalininkas ir t. t., tuo būdu juos atskiriant nuo bendravardžių garbės urėdų, buvusių kiekviename paviete (pav. Kauno pavieto taurininkas, Ašmenos pavieto stalininkas ir kt.).

Kai kurie garbės urėdai buvo dvejopi, vienas viso krašto, kitas rūmų: pvz., krašto virtuvininkas, krašto arklidininkas ir rūmų virtuvininkas, rūmų arklidininkas. Tokiu būdu šitokių dignitorių skaičius darėsi dar didesnis. Jų skaičių didino dar ir tai, kad didžiojo kunigaikščio pavyzdžiu ir jo žmona turėjo savo rūmų urėdus, pakaitomis užimamus lietuvių ir lenkų didikų ir bajorų. Tokie didžiosios kunigaikštienės, arba karalienės, urėdai buvo: rūmų prižiūrėtojas (ochmistrz=Hofmeister), maršalka, kancleris, iždininkas, sekretorius, raikytojas ir kt., sudaromi didžiojo kunigaikščio rūmų urėdų pavyzdžiu[15].

Ne visi krašto ir rūmų garbės urėdai buvo laikomi lygiai „garbingi". Vieni jų buvo aukštesni, kiti žemesni. Taip taurininko urėdas buvo laikomas aukštesniu už raikytojo, stalininko už kardininko ir vicetaurininko ir t. t. Įvairūs visos Lietuvos garbės urėdai buvo pakopos Lietuvos didikams ir bajorams prie svarbiųjų urėdų, duodančių teisę įeiti į senatą. Tačiau tikslaus visų garbės urėdų sąrašo ir jų rango dėl medžiagos stokos sudaryti šiuo tarpu dar negalima, nes Vazų laikais irgi nebuvo jokio pilno oficialaus jų sąrašo.

Krašto ir rūmų garbės urėdai Vazų laikais dažniausiai neturėjo jokių nuolatinių pareigų, net pastoviai negyveno prie didžiojo

---

kas, „*dapifer,* stolnik" buvo aukštesnis urėdas už vicestalininką — „*subdapifer,* podstoli"; arklidininkas „*praefectus stabuli,* koniuszy" buvo aukštesnis už vicearklidininką — „*subpraefectus stabuli,* podkoniuszy" ir p.

[14] Kambarinių prie didžiojo kunigaikščio rūmų buvo labai daug. Nuo jų bajoraičiai dažnai pradėdavo savo karjerą. Juodam darbui atlikti būdavo kambarinių ir iš nebajorų, Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 419.

[15] St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1639. II. 17, 1639. V. 24, 1639. VII. 4, 1640. IV. 19, 1642. VIII, 1644. V. 19, 1646. V. 22 ir kt. Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 332; Dyaryusz Sam. Maskiewicza, p. 100.

kunigaikščio rūmų, čia atvažiuodami tik seimų ir iškilmių metu[16]. Nuncijus Honoratas Visconti savo 1636 m. reliacijoje popiežiui Urbonui VIII pažymi, kad karaliaus rūmai tik tada tampą gyvi ir triukšmingi, kai seimo ar kita kuria proga į juos suvažiuoją bajorai; kas tada matąs karaliaus rūmus, turįs į ką pažiūrėti, nes lenkai mėgstą labai puošniai pasirodyti ir rodą didelę pagarbą karaliui, kurį patys išsirinko; tada vien tik kambarinių dažnai apie keliasdešimt sukąsi apie karalių; tai esą garbės urėdų pa-

---

[16] Lappo, atskirai apibūdindamas kiekvieną Lietuvos krašto ir rūmų urėdą, remdamasis Lietuvos Metrikos aktais ir kitais šaltiniais, stengiasi įrodyti, kad įvairūs krašto ir rūmų urėdai, kaip virtuvininko, arklidininko, medžioklininko, kambarinio, raikytojo, taurininko ir kt. nebuvę vien garbės urėdai, bet turėję ir konkrečias, kai kada net nemažas pareigas. Tai įrodyti jam tačiau nepavyko. Jis nurodo, kad didysis arklidininkas, remiantis Stepono Batoro 1579 m. arklidžių ordinacija, nebuvo vien tuščias garbės urėdas, bet jo žinioje buvo įvairiose Lietuvos vietose buvusios didžiojo kunigaikščio arklidės (Naujadvaryje, Lipniškėse, Alytuj, Birštone, Vilkijoj, Veliuonoj, Skirsnemunėj, Rodūnėj ir kt.), tų arklidžių priežiūra ir personalas, su kuo rišosi ir kai kurios konkrečios pareigos, tvarkant pačias arklides ir jų aptarnavimą, atrenkant arklius, juos skirstant, dalį prieauglio parduodant ir kt. Pagal šitą ordinaciją arklidiniko priežiūroje buvo vicearklidininkas, arklininkai, kalviai, arklių mitrintojai ir kt., prie arklidžių priskirti valstiečiai, rūpinęsi arklių ganymu, šieno piovimu, mėšlo vežimu ir kt. Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 362—368). Galimas dalykas, kad arklidininkas, kaip ir daugelis kitų rūmų urėdų, pačioje pradžioje ir turėjo konkrečias pareigas, tačiau Vazų laikais, tie urėdai virto beveik išimtiniais garbės urėdais. Nei spausdintuose, nei archyviniuose šaltiniuose man nepavyko rasti jokių nurodymų, kad arklidininkas Vazų laikais būtų turėjęs kokias nors konkrečias pareigas, pvz., garsusis Lietuvos arklidininkas Boguslovas Radvilas. Lappo dar nurodo, kad ir didžiojo medžioklininko urėdas, užimamas dažnai didikų Valavičių ir Radvilų, turėjęs konkrečias pareigas. Medžioklininko žinioje esą buvusios visos Lietuvos didžiojo kunigaikščio girios, tose giriose gyveną valstiečiai ir girių urėdai, girininkijos, didžiojo kunigaikščio medžioklių rengimas ir kt. Esą jis rūpinosi girių ir žvėrių apsauga, net didžiojo kunigaikščio medžiokliniais šunimis, sakalais ir kt. (ten pat, p. 369—374). Tačiau visa tai tvirtinti ir apie Vazų laikų medžioklininkus vargu bebūtų galima, kada visa tai atlikdavo daugybė specialių žemesnių žmonių, net nebajorų, o medžioklininko pareigos liko tik garbės pareigomis. Lappo nurodo, kad ir didysis virtuvininkas savo žinioje turėjo didžiojo kunigaikščio virtuvę ir jos personalą, pirmoje eilėje virėjus (ten pat, p. 360—362), tačiau nepaduoda nė vieno dokumento, kuris tą jo prileidimą patvirtintų. Toliau Lappo stengiasi surasti konkrečias pareigas ir kitiems panašiems rūmų ir krašto urėdams, kaip taurininkui, raikytojui, stalininkui ir kt., bet tokių pareigų jam surasti nepavyko, ir jis pats pripažįsta, kad jų pareigos buvo minimalinės (ten pat, p. 374—377, 382—387). Dėl to tuos krašto ir rūmų urėdus pamatuotai galima vadinti tik tituliniais urėdais.

reigos, tartum rūmų noviciatas, į kurį karalius išrenka neribotą skaičių žymiausios krašto jaunuomenės; jie visi turį teisę įeiti į ka- karaliaus kambarį, kur jis rėdosi, ir ten dažnai sutilpti nebegalį, todėl nekartą pasitaiką, jog dėl tarnų pertekliaus karalius būna blogai aptarnaujamas[17].

Ir iš tikro, šiaip palyginti ramūs didžiojo kunigaikščio rūmai tapdavo triukšmingi, kai kuria nors proga susivažiuodavo į juos bajorai, dažnai būdami kartu ir tituliniai urėdai. Tik čia ir reiškėsi jų minimalinės pareigos. Garbės urėdai iškilmių metu tikrai asistuodavo didžiajam kunigaikščiui ir jam patarnaudavo, kiekvienas savo srityje. Iškilmingais atvejais jie būdavo karaliaus garbės palydovais, asistuodavo jam iškilmėse, viešuose pasirodymuose, kaip, pvz., karūnacijos metu, karaliaus vestuvėse, priimant svetimus monarchus, puotose seimų metu ir kt. Kardininkas ceremonijų metu laikydavo didžiojo kunigaikščio kardą, rūmų vėliavininkas nešiodavo dvariškių vėliavą, taurininkai, raikytojai, stalininkai patarnaudavo valdovui prie stalo, arklidininkai palaikydavo arklį karaliui į balną sėdant ir kt.[18]. Tačiau jie nieko bendro neturėjo nei su arklių priežiūra, nei su duonos raikymu, ir jų garbės pareigos pasibaigdavo tomis pačiomis iškilmėmis.

Centro urėdų tarpe atskirą kategoriją sudarė didžiojo kunigaikščio dvariškiai (dworzane). Jie stovėjo žemiau už garbės urėdus ir buvo įvairūs rūmų tarnai, skiriami iš vidutinių bajorų. Tokių dvariškių buvo labai daug. Jie skirstėsi į dvi kategorijas[19]. Vieni jų buvo priskirti prie didžiojo Lietuvos kunigaikščio raštinės įvairiems administraciniams reikalams atlikti, kiti tarnavo didžiojo kunigaikščio rūmuose ginkluotų palydovų bei garbės sargybos karo tarnybą, gaudami net atlyginimą pinigais už savo ir savo palydovų (почты) patarnavimus. Dvariškių patarnavimais didieji kunigaikščiai pasinaudodavo įvairiais atvejais: siųsdavo juos naują seniūną ar laikytoją įvesdinti į seniūniją ar į dvarą, perduoti jam tos seniūnijos ar dvaro inventorių, prižiūrėti pilių ir tiltų statymo bei taisymo, prižiūrėti bei kontroliuoti valstybės dvarų administraciją, surašyti dvarų inventorius, kontroliuoti seniūnus ir kt. Kai kada dvariškiai būdavo siunčiami ir į pavieto seimelius kaip didžiojo kunigaikščio pasiuntiniai, išvežiodavo įvairius universalus ir kt. Kai kurie dvariškiai patarnaudavo didžiajam kunigaikščiui ir prie stalo. Už karo ir garbės sargybos tarnybą dvariškiai gaudavo atlyginimą, už kitus įvairius patarnavimus jie būdavo skiriami įvairiais pavietų ar kitais garbės urėdais ir kartais gaudavo dvarų ir seniūnijų. Ekonominę ir socialinę padėtimi dvariškiai buvo labai įvairūs. Tarp jų buvo galima rasti Lietuvos kunigaikščių ir

---

[17] Relacye Nuncyuszów, t. II p. 219—220.

[18] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. IX. 13; J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 39; Любавскій, Литовско-Русскій сеймъ, p. 422; Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 387 — 388.

[19] Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 409—418.

didikų šeimų sūnus, kurie kartais nuo dvariškių pradėdavo savo valstybinę karjerą. Tačiau dvariškių daugumą sudarydavo vidutiniai bajorai. Buvo galima rasti dvariškių ir iš smulkiosios bajorijos. Bajoras dvariškiu pasidarydavo, įrašant jį į dvariškių sąrašus, ką daryti turėjo teisę įvairūs rūmų urėdai, reikalingi sau padėjėjų ir talkininkų. Tačiau reikia manyti, kad priėmimas kurio nors bajoro į dvariškius įvykdavo rūmų maršalkai sutikus arba net su paties didžiojo kunigaikščio žinia. Dvariškiai sudarė ir ginkluotą jėgą prie didžiojo kunigaikščio rūmų, o karo metu iš jų buvo sudaroma atskira vėliava (kariuomenės dalinys), kuriai vadovavo rūmų vėliavininkas. Pagaliau prie didžiojo kunigaikščio rūmų buvo daugybė tarnų nebajoriškos kilmės, atliekančių juodąjį darbą.

Antrą urėdų kategoriją Lietuvos valstybėje sudarė provincijų urėdai. Jie turėjo trejopą charakerį: arba jie buvo provincijos administracijos bei teismo pareigūnai, arba valstybės dvarų administratoriai, arba tituliniai urėdai, neturį jokios praktiškos reikšmės. Aiškios kompetencijos ir ribų tarp jų taip pat nebuvo. Kitą kartą įvairios funkcijos buvo jungiamos to paties urėdo asmenyje, kada jis buvo ir valstybės dvarų administratorius, o kartu ir teismo bei administracijos pareigūnas.

Administraciniu atžvilgiu Lietuvos valstybė buvo padalyta į vaivadijas ir į pavietus. Vaivadijos Lietuvoje buvo šios (pagal vaivadų, kaip senato narių, rangą): Vilniaus, Trakų, Žemaičių[20], Smolensko, Polocko, Naugarduko, Vitebsko, Lietuvos Brastos, Mstislavlio ir Minsko. Vilniaus vaivadija dalijosi į Vilniaus, Ašmenos, Lydos, Ukmergės ir Brėslaujos pavietus; Trakų vaivadija — į Trakų, Gardino, Kauno ir Upytės pavietus; Smolensko vaivadija — į Smolensko ir Starodubo pavietus; Naugarduko vaivadija — į Naugarduko, Slanimo ir Volkovisko pavietus; Vitebsko vaivadija — į Vitebsko ir Oršos pavietus; Lietuvos Brastos vaivadija — į Brastos ir Pinsko pavietus ir Minsko vaivadija dalijosi į Minsko ir Riečicos pavietus. Polocko ir Mstislavlio vaivadijos į pavietus nebuvo dalomos, o Žemaičių seniūnija, ėjusi vaivadijos teisėmis, dalijosi[21] į Ariogalos, Vilkijos, Veliuonos, Raseinių, Viduklės, Kražių, Tendžiogalos, Josvainių, Šiaulių, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Beržėnų, Užvenčio, Telšių, Rietavo, Pajūrio, Viekšnių, Karšuvos, Šiauduvos, Gondingos, Patumšio, Tverų, Biržuvėnų, Palangos, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų ir Žarėnų sritis arba tėvūnijas. Žemaičių tėvūnijos neatitiko kitų vaivadijų pavietų, nes neturėjo pavieto teisių ir pavieto institucijų. Centriniai vaivadijų pavietai (pvz., Vilniaus, Trakų ir kt.) dažnai irgi buvo vadinami vaivadijomis (pvz., seimelių instrukcijose), nors šiuo atveju vaivadijos sąvoka apėmė tik centrinį pavietą, bet ne visą vaivadiją.

---

[20] Ji buvo vadinama iš tradicijos ne vaivadija, bet seniūnija, nors Žemaičių seniūnas turėjo vaivados teises.

[21] W i e r z b o w s k i, *Vademecum*, p. 210.

Lietuvos pavietai[22] pirmoje eilėje buvo teritoriniai vienetai, turį administracinės, teisminės, karinės ir politinės reikšmės. Pavietai buvo gana savarankiški valstybės organizmo vienetai. Kiekvienas jų turėjo savo teismus, savo seimelį, kaip politinį bajorų susivažiavimą, savo urėdus, duodamus tik tame paviete gyvenantiems bajorams, savo karo vadus, kurie vadovavo visuotinio bajorų šaukimo į karo lauką metu atvykusiems pavieto bajorams, savo mokesčius ir savo mokesčių rinkėjus. Antras pavietų požymis buvo tas, kad jie visą bajorų „tautą" (narod szlachecki) dalijo į atskiras dalis, į savarankiškas pavietų korporacijas. Pavietuose pasireiškė visas politinis bajorų veikimas, ir visos pavieto institucijos buvo skiriamos tik pavieto bajorijos reikalams. Šiuo atžvilgiu pavieto bajorijos savarankiškumas didėjo, kai ji savo seimeliuose pradėjo leisti savarankiškus *lauda* ir reliaciniuose seimeliuose tvirtinti bendrojo seimo nutarimus, pavieto atstovų pasiimtus „do braci".

Kadangi administratyviniu atžvilgiu Lietuva dalijosi į vaivadijas ir pavietus, tai ir provincijos urėdai skirstėsi į visos vaivadijos ir į pavietų urėdus. Kiekvienos vaivadijos priešakyje stovėjo vaivada ir kaštelionas. Tik Žemaičiuose atitinkamas pareigūnas buvo vadinamas ne vaivada, bet Žemaičių seniūnu. Vaivados ir kaštelionai buvo senatoriai, savo rangu aukštesni net už ministrus, nors savo reikšme ir valdžia toli gražu negalėjo prilygti ministrams.

Vaivadų. kaip svarbiausių provincijos urėdų, funkcijos buvo gana komplikuotos[23]. Kiekvieno vaivados pareigos buvo trejopos: karo, administracijos ir teismo. Vaivada, kaip karinės valdžios atstovas, savo vaivadijoje buvo laikomas karo vadu. Iš čia kilo ir jo vardas. Visuotinio šaukimo metu jis vadovavo savo bajorijai, einančiai į karą. Bajorams vis labiau vengiant patiems dalyvauti kare, karinės vaivadų pareigos darės minimalinės. Administratyvinės vaivados pareigos irgi buvo keleriopos. Jas galima dalyti net į keturias kategorijas: 1. valdymas tų valstybinių žemių, kuriose jis yra seniūnas; 2. jo administracinė reikšmė centriniame vaivadijos paviete; 3. jo administracinė reikšmė necentriniame vaivadijos paviete ir 4. jo reikšmė savivaldybes turinčiuose miestuose. Pirmosios jo pareigų kategorijos atžvilgiu čia jis buvo toks pats valstybės dvarų seniūnas, kaip ir kiekvienas kitas bajoras, valdąs kurią nors neteisminę seniūniją[24]. Dėl antrosios jo pareigų kategorijos vaivada vien tik centriniame paviete, kuris siauresne žodžio prasme kai kada buvo vadinamas vaivadija, tebuvo pilnas administratorius ir teisėjas, taip, kaip kituose pavietuose teismo seniūnai. Tik centrinio pavieto seimelyje jo balsas ir autoritetas tiesioginai

---

22 Žr. Лаппо, Великое Княж. Лит., p. 313; Лаппо, Великое Княжество Литовское во второй половинѣ XVI столѣтія, Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ, p. 104—129.

23 Лаппо, Великое Княжество Литовское, p. 607—608.

24 Apie teisminius ir neteisminius seniūnus kiek vėliau.

turėjo didelę įtaką. Kiti pavietai buvo visai savarankiški, tiesiog nepriklausą vaivados nei savo politiniame veikime, nei administracijoj, nei teisme. Administracinė vaivados reikšmė necentriniuose pavietuose buvo labai maža. Necentrinius pavietus su vaivada rišo tik karo pareigų santykiai, kaip su vyriausiu vaivadijos karo vadu. Tačiau, būdamas visos vaivadijos svarbiausiu urėdu ir visos vaivadijos bajorijos vadu, jis turėjo šiokios tokios įtakos ir necentriniuose pavietuose. Mirus kurio nors pavieto žemės teismo urėdui, vaivada sušaukdavo pavieto seimelį naujiems kandidatams į žemės teismo urėdus išrinkti ir pristatydavo kandidatus didžiajam kunigaikščiui patvirtinti[25]. Ypatingų pareigų vaivada turėjo savo vaivadijos miestuose, turinčiuose savivaldybės teisę. Čia jis rūpinosi miesto saugumu ir tvarka, prižiūrėdavo matus ir nustatydavo kainas. Teisminių pareigų vaivada turėjo ir centriniame, ir visuose kituose pavietuose. Centriniame paviete jam priklausė pilies teismas, ir jis čia ėjo teismo seniūno funkcijas. Be to, visoje vaivadijoje jis teisė žydus. Savo pareigoms atlikti vaivada laikydavo nemažą ginkluotų tarnų būrį. Savo padėjėju jis galėjo turėti ir vicevaivadą (*vice palatinus*, podwojewodzy), kurį jis pats sau pasiskirdavo[26].

Iš visų vaivadų savo ypatingomis teisėmis išsiskyrė trys: Žemaičių seniūnas ir Polocko bei Vitebsko vaivados. Visi vaivados būdavo skiriami didžiojo kunigaikščio, tačiau žemaičiai turėjo teisę patys rinkti savo seniūną, kurį didysis kunigaikštis tik patvirtindavo. 1643. XII. 5 Žemaičių seimelis, kuriame buvo renkamas kandidatas į jų seniūnus, buvo labai triukšmingas[27]. Čia buvo prieita beveik ligi kraujo praliejimo. Vieni dalyvių paskelbė, kad seimelis buvo nutrauktas, kiti gi tvirtino, kad seniūnu buvo išrinktas Žemaičių kaštelionas Lackis, kurį Vladislovas Vaza ir patvirtino. Kadangi Žemaičių bajorai laikė tai savo teisių įžeidimu, tai gausinga jų delegacija nuvyko pas didįjį kunigaikštį Vladislovą Vazą ir iš jo išreikalavo laisvo Žemaičių seniūno rinkimo patvirtinimo[28]. Pagal šitą Žemaičių ypatingų teisių patvirtinimą nustatoma, kad mirus ar pasitraukus Žemaičių seniūnui, didysis kunigaikštis pats turi skirti Žemaičių seimelį naujam seniūnui išrinkti. Jei jis pats pavėluotų sušaukti šitokį seimelį, tada Žemaičių bajorai, susitarę su senatoriais, per savo atstovus turi prašyti didįjį kunigaikštį paskirti elekciją, kurią jis neatidėliodamas ir turi paskirti. Pati elekcija privalo įvykti ne kur kitur, kaip tik didžiojo kunigaikščio Raseinių dvaro rūmuose arba prie jų, atsižvelgiant į didelį susirinkusiųjų bajorų skaičių. Didysis kunigaikštis Žemaičių bajorų išrinktą kandidatą į seniūnus savo privilegija turi patvirtinti ir iš jo priesaiką paimti ne anksčiau, kaip po keturių savaičių.

---

25 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 598.

26 Tenpat, p. 599, 612; St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1647. V. 9.

27 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1643. XII. 5.

28 Tos privilegijos nuorašas Čart. Arch., Teka Nar. 141, dok. 78.

Taip pat ir Vitebsko bei Polocko vaivados buvo renkami, bet ne tiesiog karaliaus skiriami. Kaip matyti iš išnašoje paduotos citatos, kurį laiką šito dėsnio nebuvo laikomasi, tačiau Vazų laikais vitebskiečiai ir polockiečiai bajorai išsikovojo, kad jų senos teisės rinkti sau vaivadas būtų patvirtintos[29].

Antrą vietą tarp provincijos urėdų užėmė kaštelionai. Jų buvo po vieną kiekvienoje vaivadijoje, taip pat ir Žemaičių seniūnijoje. Kaštelionų reikšmė tačiau buvo nedidelė. Kaip ir vaivados, jie buvo senatoriai, bet savo vaivadijoje beveik neturėjo jokių funkcijų. Jie buvo laikomi tik vaivadų pavaduotojais, nors ši pareiga buvo labiau titularinė. Kiek daugiau reikšmės jie turėjo centriniuose vaivadijų pavietuose, bet ir tai nedaug. Čia jų pareigos pasireikšdavo tik visuotinio bajorų šaukimo metu, ir tai tik tiek, kad jie susirinkusią bajorų kariuomenę priimdavo nuo centrinio pavieto vėliavininko ir perduodavo ją vaivadai. Bajorijai vengiant pačiai kariauti ir vis rečiau beskelbiant visuotinį šaukimą, kaštelionai nustojo ir tos savo pareigos. Jie beliko tik centrinio vaivadijos pavieto bajorijos vadai ir visu kuo atitiko necentrinių pavietų maršalkas. Senate kaštelionai sėdėjo tuo pačiu rangu, kaip ir atitinkami vaivados. Tik du kaštelionai savo teisėmis skyrėsi iš kitų. Tai buvo Vilniaus ir Trakų kaštelionai. Jie senate sėdėjo ne tarp kitų kaštelionų, bet tarp vaivadų, kiekvienas po savo vaivados[30].

Tarp provincijos urėdų tik vaivada ir kaštelionas savo kompetencija apėmė visą vaivadiją. Visi kiti provincijų urėdai buvo pavieto urėdų charakterio. Taip pat ir visi kiti centrinių vaivadijų pa-

---

[29] 1648. VI. 29 Vitebsko seimelio instrukcijoje į konvokaciją skaitome reikalavimą, kad „Wojewodzstwu Naszemu, zdawnych czasów wolna Jchmość Panów Wojewodów zostawała Elekcya, która niedawnemi *evanuit* czasami, *Jnstabunt* Jchmość Panowie Posłowie, aby za postąpieniem na wyzsze Wojewodzstwo, teraznieyszego J° Mość Pana Wojewody naszego, *vel post sera fata decessum* J° Mosci, nam potwierdzona, y roborowana *nova lege* deklaracya była, iaku już Xieństwu Żmuydzkiemu, y Województwu przywrócona Połockiemu, którymsię taz zgubiona restaurowała elekcya, na co y przywileja nadane, *ad manus* Jchm: Panów Posłow dajemy", Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 89. Taip pat ir 1654. XII. 31 Vitebsko seimelio instrukcijoje skaitome: „Staraćsię będą Jchm: Panowie Posłowie Nasi, aby elekcya J° M° Pana Wojewody Witebskiego według danego *majoribus nostris* przywileju przy Województwie Naszym zostawała, żebysmy, iako y Przodkowie Nasi *liberis vocis* J° M° Pana Wojewodę *in posterum* sobie obierali", Čart. Arch., Teka Nar. 147, dok. 157. St. Alb. Radvilas 1654. III. 9 savo *Memoriale* mini, jog neseniai polockiečiams bajorams leista patiems sau rinktis vaivadą, kurį turis patvirtinti karalius, kaip kad Žemaičiuose renkamas ir tvirtinamas Žemaičių seniūnas. 1654 m. polockiečiai savo vaivada ir išsirinko Boguslovą Radvilą, kurį didysis kunigaikštis ir patvirtino, Żywot Bogusława Radziwiłła, p. 24.

[30] *Volumina Legum*, t. II, p. 93.

vietų administraciniai ir tituliniai urėdai, nors kartais jie vadinami vaivadijos urėdų vardu, (pvz., Trakų vaivadijos stalininkas, Vilniaus vaivadijos taurininkas), buvo tokie patys pavieto urėdai, kaip ir kitų pavietų, niekuo nuo jų nesiskirdami.

Pavietų pareigūnams, turėjusiems šiokių tokių pareigų, taip pat buvo nustatytas rangas. Pagal 1588 m. Lietuvos Statuto III skyriaus 6 straipsnį, tarp provincijos urėdų pirmoji vieta skiriama vaivadai, toliau seka kaštelionas[31], kur jo nėra, — pavieto maršalka[32], pakamorė, vėliavininkas, teisėjas, viceteisėjas, vaiskis, stalininkas, vicestalininkas, žemės teismo raštininkas, toliau pilies teismo urėdai, ponai ir kita šlėkta[33].

Tokiu būdu pavieto maršalka buvo aukščiausias urėdas necentriniuose pavietuose[34]. Centriniuose vaivadijų pavietuose maršalkų visai nebuvo. Čia juos atitiko kaštelionai. Prieš Liublino uniją pavietų maršalkos, kaip ir kaštelionai, buvo ponų tarybos nariai, nes jų reikšmė necentriniuose pavietuose buvo panaši į centrinių pavietų kaštelionus. Tačiau nuo Liublino unijos pavietų maršalkos nustojo buvę senatoriais, nors Lietuva ir nekartą reikalavo juos įsileisti į senatą lenkų mažųjų kaštelionų teisėmis, kokių Lietuvoje visai nebuvo[35]. Tokiu būdu Lietuvos pavietų maršalkos prilygo Lenkijos mažiesiems kaštelionams. Kadangi pavieto maršalkos buvo aukščiausias urėdas necentriniuose pavietuose, tai pirmumo range ir urėdų paaukštinimuose aukštesnė pakopa jiems buvo kašteliono kėdė senate. Lappo nurodo Lietuvos Metrikos dokumentus, kuriais kuris nors bajoras iš pavietų maršalkų pakeliamas į kaštelionus[36]. Taip pat ir Wolff'as nurodo tokių pakėlimų iš

---

31 Centriniuose vaivadijų pavietuose.

32 Necentriniuose pavietuose.

33 A. Šapoka savo redaguotoj „Lietuvos Istorijoje" (p. 264) klaidingai tvirtina, esą bajorų valdymo laikotarpyje Lietuvoje pavietuose vyriausias urėdas buvo seniūnas, kartu buvęs ir pavieto pilies teismo pirmininkas. Tokia tvarka Lietuvoj gal ir galėjo būti ligi III Lietuvos Statuto išleidimo, bet jį išleidus, pagal jo III skyr. 6 str., pirmoji vieta pavietuose buvo skiriama pavieto maršalkai, bet ne seniūnui. Taip pat ir Lenkijoje Vazų laikais pilies teismo seniūnai neužėmė pirmos vietos tarp pavieto urėdų; jie čia ėjo tuoj po pavietų pakamorių, Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. I, p. 260.

34 Aukščiausią vietą maršalkoms pavietuose skiria ir prieš 1569 m. nustatytas „Списанье поветов великого князства Литовского и врядниковъ в нихъ", išspausdintas Любавскій, Литовско - Русскій сеймъ, 79 priedas. Tokią vietą jiems skiria ir didžiojo kunigaikščio universalai, esą Lietuvos Metrikoje, pav. „князем, паном, воеводам, кашталянам, маршалком, старостам, державцам и иным всим врадником нашым"; išspausdinti Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 321.

35 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 318.

36 Ten pat, p. 319.

maršalkų į kaštelionus[37]. Kiekviename paviete buvo tik po vieną maršalką. Jis buvo laikomas pavieto bajorų vadu, tačiau žymių administracinių pareigų neturėjo. Daugiau reikšmės jis įgydavo visuotinio bajorų šaukimo metu, kada jis, kaip ir kaštelionas centriniame paviete, perimdavo iš vėliavininko į karą susirinkusius bajorus, juos vesdavo pas vaivadą ir jam perduodavo, pranešdamas, kuris bajoras ir kodėl neatvyko. Taip pat kartu su vėliavininku jis dalyvaudavo taikos metu daromuose bajorų ir ginklų patikrinimuose (okazowanie). Be to, pavieto maršalka pirmininkaudavo įvairiuose pavieto bajorų suvažiavimuose ir susibūrimuose.

Centriniuose pavietuose po kašteliono, necentriniuose — po maršalkos ėjo pavieto pakamorė, kiekviename paviete po vieną. Tai buvo teisminis urėdas, sprendęs žemės ribų bylas, todėl jį smulkiau paliesiu, nagrinėdamas Lietuvos teismų santvarką.

Po pakamorės savo rangu buvo statomas pavieto vėliavininkas. Jų buvo po vieną kiekviename paviete. Vėliavininko pareigos irgi rišosi su bajorijos visuotiniu šaukimu į karą. Jis pranešdavo savo pavieto bajorams apie visuotinįjį šaukimo paskelbimą, sušaukdavo savo pavieto bajorus, patikrindavo susirinkusius ir jų palydovus (poczty) bei jų ginklus, surašydavo, kas ir kodėl neatvyko, ir visus susirinkusius į karą bajorus perduodavo pavieto maršalkai arba kaštelionui. Bajorijai einant į karą, jis pats nešdavo pavieto vėliavą. Pavietų vėliavos skyrėsi spalvomis, tačiau kiekvienoje buvo žymimas vytis baltame ar raudoname fone[38]. Vėliavininkas tikrindavo bajorijos pasiruošimą į karą ir taikos metu per bajorų pasirodymus (okazowanie). Pavietui gresiant priešo pavojui, vėliavininkas irgi sušaukdavo pavieto bajorus gintis.

Iš kitų svarbesnių pavietų administracijos pareigūnų dar tenka paminėti vaiskį ir pilių prižiūrėtoją. Vaiskis (*tribunus*, wojski, воiский) buvo urėdas, kurio pareigos pasireikšdavo karo metu. Kiekviename paviete buvo po vieną vaiskį, kuris rūpindavosi pavieto saugumu karo metu, bajorijai išvykus į karą. Todėl vaiskis buvo atleidžiamas nuo visuotinio bajorų šaukimo į karą prievolės. Visiems išvykus, jis likdavo savo paviete, gyvendavo pilyje ir ją prižiūrėdavo.

Panašios pareigos buvo ir pilių prižiūrėtojų (horodniczy, городничий) Jie buvo skiriami pavietuose svarbesnioms pilims prižiūrėti. Tose pilyse, kur nebuvo specialaus pilių prižiūrėtojo, jo pareigas atlikdavo seniūnai. Pilies prižiūrėtojo žinioje buvo pati pilis, jos remontas, ginklai, amunicija, pilį privalą remontuoti ir ginti žmonės. Talkininku pilies prižiūrėtojui buvo skiriamas specialus raštininkas. Ypačiai svarbūs būdavo pasienio vaivadijų pilių prižiūrėtojai. Dėl to ir 1588 m. Lietuvos Statute nustatytoji pavieto urėdų rango eilė buvo Vazų laikais papildyta tuo

---

[37] Wolff, Senatorowie i dygnitarze, p. 176, 177 ir kt.

[38] „Списанье поветов великого князства Литовского", išspausdinta Любавскiй, Литовско-Русскiй Сеймъ, 79 priedas.

būdu, kad Vitebsko, Polocko, Minsko ir Mstislavlio pilių prižiūrėtojai savo rangu turėjo eiti tuoj po žemės teismo raštininko, o Oršos pilies prižiūrėtojui už didelius nuopelnus vieta buvo paskirta net prieš žemės raštininką[39].

Administracines funkcijas pavietuose iš dalies turėjo ir pilies seniūnai, buvę kartu ir pilies teismo pirmininkai. Seniūnų pareigos buvo komplikuotos. Jų asmenyje pynėsi ir provincijų administracinių organų, ir teismo organų, ir valstybės dvarų valdytojų funkcijos. Dėl to faktiškai pavietuose jų reikšmė buvo didelė, taikos metu didesnė net už visus kitus pavieto urėdus, nors savo rangu jie užėmė labai kuklią vietą, stovėjo net po žemės teismo raštininkų.

Kiekviename paviete buvo po vieną teisminį seniūną, t. y. tokį, kuriam kartu priklausė ir pilies teismas. Dėl to jie būdavo vadinami dar nevisai tinkamu pilies seniūno vardu. Teisminių arba pilies seniūnų nebūdavo tik centriniuose vaivadijų pavietuose, kur tas pareigas ėjo patys vaivados. Šiuo atžvilgiu tik Lietuvos Brastos, Mstislavlio ir Minsko vaivados neturėjo pilies seniūnų pareigų, nes šitų vaivadijų centriniuose pavietuose irgi būdavo skiriami teisminiai seniūnai[40]. Kadangi teisminės seniūnijos dažnai būdavo skiriamos žymiems asmenims ir didikams, taip pat dažnai jas gaudavo ir senatoriai, todėl tokie didikai, kaip, pvz., J. K. Katkevičius, Leonas Sapiega, Stanislovas Albrechtas Radvilas, Jonušas Radvilas ir kiti dažnai patys negalėdavo eiti administracinių ir teisminių funkcijų savo paviete. Dėl to 1588 m. Lietuvos Statuto IV skyriaus 37 straipsnis reikalauja, kad kiekvienas pilies seniūnas pasiskirtų sau vietininką arba viceseniūną (podstarosci) iš tame paviete apsigyvenusių bajorų, kuris ir atlikinėtų seniūno funkcijas.

Pavieto administracijos srityje pilies seniūno arba jo vietininko pareiga buvo rūpintis didžiojo kunigaikščio universalų ir kitų raštų bei įsakymų skelbimu pavieto bajorams ir kitiems pavieto gyventojams. Jis vykdė pavieto ribose ir didžiojo kunigaikščio įsakymus bei prižiūrėjo mokesčių rinkimą. Pilies seniūnai arba jų vietininkai vykdė ir teismo sprendimus, tam reikalui laikydami ginkluotus vyrus ir savo žinioje turėdami antstolius (šaukūnas, vaznys, woźny), budelius ir kalėjimus. Kaip teismo valdžios pareigūnai, pilies seniūnai buvo pilies teismų pirmininkai. Pilies teismai sprendė įvairias kriminalines bylas. Šiuo atžvilgiu pilies seniūnai teisė visą pavieto bajoriją. Kadangi nevisada patys seniūnai galėjo teisti, tai juos pavaduodavo jų vietininkai. Seniūnų žinioje buvo ir pilies teismų raštininkai. Be pilies seniūnų kiekviename paviete buvo ir kitų teisiamosios valdžios pareigūnų, kaip jau minėtas pavieto pa-

---

[39] *Volumina Legum*, t. III, p. 883, 966; t. IV, p. 32, 808 ir 900.

[40] Лаппо, Гродскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1908, I, p. 56; Лаппо, Великое Княжетво Литовское, т, I, p. 294.

kamorė, toliau žemės teismo teisėjas, viceteisėjas, žemės teismo raštininkas ir kt., apie kuriuos kalbėsiu vėliau, aprašydamas Lietuvos teismų santvarką.

Greta administracijos ir teismo pareigūnų, antrą provincijos urėdų kategoriją sudarė įvairūs valstybės dvarų administratoriai. Beveik kiekviename paviete buvo daugiau ar mažiau valstybės dvarų, kuriuos prižiūrėdavo specialūs, karaliaus paskirti, administratoriai. Jie tuo skyrėsi nuo kitų pavieto urėdų, kad jų kompetencija lietė tik konkrečiai jiems paskirtus prižiūrėti dvarus, tuo tarpu kai kitų provincijos urėdų kompetencija lietė visą vaivadiją arba visą pavietą.

Valstybės dvarai buvo dalijami į dvi rūšis: į ekonomijas, skiriamas didžiojo kunigaikščio šeimai išmaitinti, administruojamas specialaus pareigūnų aparto, ir į seniūnijas, išdalijamas ligi gyvos galvos nusipelniusiems bajorams, kurie tik mažą dalį savo pajamų teatiduodavo į iždą. Ir vienų ir kitų valstybės dvarų administratoriai buvo skiriami iš bajorų, dažnai net didikų. Valstybės dvarų administratoriai dažniausiai vadindavosi seniūnais ir laikytojais (державцы). Tarp tų sąvokų jokio kito skirtumo nebuvo, kaip tik tas, kad seniūnais buvo vadinami didesnių, laikytojais mažesnių dvarų administratoriai[41]. Ir vienų ir kitų prievolė buvo rūpintis jiems pavestais dvarais, prižiūrėti jų ūkį, net teisti jų valstiečius (nebajorus). Skirtumas buvo daromas tarp teisminių ir neteisminių seniūnų. Neteisminiai seniūnai buvo tik jiems pavestų valstybės dvarų administratoriai, o teisminiai, kitaip pilies seniūnais vadinami, kaip jau matėme, turėjo dar svarbių visame paviete administracinės ir bajorų teismo valdžios funkcijų. Šiuo atžvilgiu jų funkcijos buvo dvejopos: vienokios visame paviete, kitokios jų administruojamuose valstybės dvaruose, kur jos nesiskyrė nuo paprastų seniūnų funkcijų. Teisminis seniūnas kiekviename paviete galėjo būti tik vienas, o paprastų seniūnų daug, kadangi kiekviename paviete galėjo būti daug ir valstybės dvarų. Visoje Lietuvoje šitokių seniūnų urėdų buvo labai daug. Prie jų dar teks sugrįžti kiek vėliau.

Trečią provincijos urėdų kategoriją sudarė įvairūs garbės urėdai. Panašiai, kaip daug buvo įvairių krašto ir rūmų dignitorių, neturinčių jokių pareigų, taip ir kiekviename paviete buvo daug įvairių titulinių urėdų. Daugumas jų ne tik neturėjo jokių pareigų, bet taip pat neturėjo jokios praktinės reikšmės. Jie buvo sugalvoti tik bajorų savigarbai ir titulomanijai patenkinti. Dažnai jie buvo tiesiog kopijuojami iš krašto ir rūmų titulinių urėdų. Taip kiekviename paviete buvo pavieto stalininkas, pavieto vicestalininkas, pavieto taurininkas, pavieto vicetaurininkas, pavieto raikytojas, pavieto kardininkas, pavieto arklidininkas, pavieto raktininkas ir viceraktininkas, pavieto kelių prižiūrėtojas ir kt. Pilno jų sąrašo pateikti negalima, kadangi nežinomas joks oficialus jų sąrašas, taip

41 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 266—268.

pat oficialiai nebuvo nustatytas ir jų rangas tarpusavyje ir tarp kitų pavieto urėdų. Tik pavieto stalininkui ir vicestalininkui buvo skiriama vieta po pavieto vaiskio ir prieš žemės teismo teisėją[42].

Iš visos šios bendro pobūdžio Lietuvos urėdų apžvalgos matome, kad Lietuvoje centro ir provincijos urėdų buvo įvairių ir daug, ir jie labai skyrėsi savo reikšme ir verte. Su mažomis išimtimis beveik visus juos skirdavo pats didysis kunigaikštis, pasitaręs su senatu[43]. Kurį nors bajorą skirdamas urėdu, jis jam išduodavo tam tikrą privilegiją[44]. Kaip visur, taip ir urėdų skyrime didysis kunigaikštis buvo gerokai suvaržytas. Valstybės centro ir provincijos pareigūnu jis galėjo skirti tik bajorą. Lietuvos Statutas draudė urėdus duoti nekilmingiems žmonėms, t. y. nebajorams[45]. Kadangi tik bajorai galėjo būti įvairūs valstybės administracijos pareigūnai, tai ne vien tik įstatymų leidžiamoji, bet ir vykdomoji valdžia buvo bajorų rankose ir priklausė geros jų valios, tuo labiau, kad visa Lietuvos administracija buvo paremta asmens principu, bet ne įstaigų sistema. Kaip matėme, urėdai paprastai neturėjo savo žinioje jokių įstaigų. Taip pat nebuvo jokių taisyklių ar reguliaminų, kurie smulkiai nustatytų urėdų veikimą bei jų kompetenciją. Urėdų iniciatyvai buvo paliekama daug laisvės, ir jų vienokia ar kitokia veikimo kryptis priklausė tik paties asmens, jo sugebėjimų, įtakos ir autoriteto. Todėl bajorų vaidmuo valstybės gyvenime darėsi dar svarbesnis, nes nuo jų pačių sugebėjimo, veiklumo ir iniciatyvos priklausė valstybės likimas. Į urėdų ir su jais surištų įvairių garbių bei pajamų gavimą bajorai žiūrėjo kaip į savo luomo monopolinę teisę. Bloga buvo tai, kad, kaip vėliau matysime, daugelis jų į urėdus žiūrėjo kaip į tam tikrą pasipelnymo šaltinį. Patys kitą kartą nesugebėdami eiti atsakingų pareigų, kitam jų neužleisdavo. Ypačiai stropiai bajorai žiūrėjo, kad kuris nors nebajoras neįsibrautų į urėdus ir tuo būdu netaptų pavojingas bajorų laisvėms. Dėl to jie ir suvaržė didįjį kunigaikštį, neleisdami jam urėdus dalyti kuriam nors nebajorui.

---

[42] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 6.

[43] Tas dėsnis įsigalėjo jau nuo Aleksandro 1492 m. privilegijos, kurioj buvo reikalaujama, kad didysis kunigaikštis skirtų urėdus pasitaręs su taryba, Любавскій, Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства, p. 332.

[44] Tokių privilegijų galima rasti Čartoriskių Archyve, pvz., Teka Nar. 94, dok. 53, 54 ir k. Taip pat ten galima rasti ir įvairių bajorų kalbų, urėdo gavimo proga pasakytų, pvz., Ms. 964 ir k.

[45] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 18.

Dar labiau didysis kunigaikštis buvo varžomas kandidatų į provincijos urėdus pasirinkime. Pvz., kurios nors vaivadijos ar pavieto urėdus jis galėjo dalyti tik tikrai toje vaivadijoje ar tame paviete gyvenantiems bajorams[46]. Tai visai atitiko bajorų pažiūrą, jog visos pavieto gėrybės turi būti naudojamos tik pavieto bajorų. Jau anksčiau buvau pabrėžęs, jog ne tik visa valstybė teritoriškai buvo suskilusi į gana savarankiškus vienetus — pavietus, bet ir kiekvieno pavieto bajorija sudarė gana savarankišką korporaciją visame bajorų luome, anais laikais vadintame bajorų „tautos" vardu. Taip pat ir bajorų garbės troškimas bei noras turėti kokį nors, kad ir titulinį urėdą, neleido į pavieto urėdus brautis kuriam nors kito pavieto bajorui. Dėl to didysis kunigaikštis ir neturėjo teisės vaivadijos ar pavieto urėdus dalyti kitų pavietų bajorams.

Pagaliau, nevisi urėdai paties didžiojo kunigaikščio buvo skiriami. Jau matėme, kad Žemaičiai, vitebskiečiai ir polockiečiai patys sau rinkosi vaivadas. Šituo atžvilgiu bajorija stengėsi praplėsti savo įtaką ir kištis į urėdų skirstymą. Tretysis Lietuvos Statutas garantavo bajorams teisę pavietuose rinktis sau žemės teismo teisėją, viceteisėją ir raštininką[47], taip pat pavieto pakamorę[48] ir vėliavininką[49]. Į specialų didžiojo kunigaikščio sušauktą pavieto bajorų suvažiavimą, vadinamą renkamuoju seimeliu, turėjo suvažiuoti visi pavieto bajorai ir iš savo tarpo kiekvienam minėtų urėdų išrinkti po 4 kandidatus, iš kurių didysis kunigaikštis vieną patvirtindavo toms pareigoms. Jau buvo minėta, jog vaivados galėjo sau pasiskirti vicevaivadas, o pilies seniūnai — savo vietininkus ir kitus pilies teismo urėdus. Tokiu būdu didžiojo kunigaikščio teisė pasirinkti sau tinkamą administracijos personalą bajorų buvo gerokai suvaržyta ir apkarpyta. Paties didžiojo kunigaikščio paskirtas urėdas dažnai galėjo nebesiskaityti su jo valia, nes didysis kunigaikštis buvo suvaržytas ir urėdų atleidime.

Tiek centro, tiek pavieto urėdai buvo skiriami ligi gyvos galvos arba ligi tol, kol didysis kunigaikštis teiksis juos paaukštinti[50].

---

[46] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 12.

[47] Ten pat, sk. IV, str. 1.

[48] Ten pat, sk. IX, str. 1.

[49] Ten pat, sk. II, str. 5.

[50] „до своего живота, албо до лепъшого опатреня нашого", pavyzdžiai iš Lietuvos Metrikos pas Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 266 sekant.

Be kaltės ir teismo jis negalėjo nė vieno urėdo pašalinti[51]. Ta aplinkybė stiprino urėdų poziciją santykiuose su didžiuoju kunigaikščiu, kurio jie galėjo ir neklausyti. Toks didžiojo kunigaikščio suvaržymas buvo ypač naudingas bajorams, nes valdovui užkirto kelią stiprinti savo valdžią per administraciją. Nors bajorai urėdais buvo skiriami ligi gyvos galvos, tačiau dažnai jie tiek ilgai savo pareigose neišbūdavo, nes būdavo paaukštinami. Gavus paaukštinimą iš žemesnio į aukštesnį urėdą, žemesnysis paprastai likdavo laisvas ir būdavo atiduodamas kuriam nors kitam bajorui. Taip pat bajorai galėjo nuo jiems skirto urėdo atsisakyti[52]. Kad didysis kunigaikštis nesusiaurintų bajorų teisių ir pats iš to neturėtų naudos, pvz., iš seniūnijų, bajorai pasirūpino suvaržyti didįjį kunigaikštį ir ta prasme, jog jis nebegalėjo per ilgai laikyti neišdalytų urėdų. 1588 m. karūnacijos seime buvo nutarta, jog laisvi urėdai didžiojo kunigaikščio privalo būti išdalyti ne vėliau, kaip per pusę metų nuo jų laisvo buvimo, o jei atsirastų vakansų prieš pat seimą, tai jie turi būti išdalyti ne vėliau, kaip per savaitę nuo seimo pradžios[53]. Bajorai ypač stropiai saugojo, kad karalius per ilgai nelaikytų laisvų urėdų. Šiuo atžvilgiu jie pasirūpindavo, jog ir tarpuvaldžio metu vakansai neliktų laisvi. Tarpuvaldžių metu urėdai buvo skiriami senato ligi didžiojo kunigaikščio „valios ir malonės", tačiau naujai išrinktas valdovas paprastai juos patvirtindavo[54].

Įtakingiausieji ir svarbiausieji urėdai paprastai būdavo duodami tik žymiems didikams. Tai buvo daroma ne vien dėl to, kad būtų patenkinta didikų ambicija, bet ir praktiniais sumetimais. Mat, anais laikais įvairūs urėdai savo pareigas atlikdavo savo lėšomis, laikydami tai sau garbe. Pačių aukštųjų urėdų pareigos buvo susijusios su nemažomis išlaidomis, kurios tiesioginiai iš valstybės iždo nebuvo atlyginamos. Taip, pvz., kancleriams nemaža atsieidavo reprezentacija, išlaikymas gausingų puošnių palydovų būrių, priėmimas užsienio pasiuntinių, jų

---

51 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 14.

52 Pvz., Jonas Pacas 1589 m. atsisako nuo savo turėto Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos vicetaurininko urėdo, Wolff, Pacowie, p. 45.

53 *Volumina Legum*, t. II, p. 1222.

54 Lietuvos Metrikos pavyzdžiai pas Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 723.

apdovanojimas brangiomis dovanomis ir kt.[55]. Ir kitų aukštųjų urėdų pareigos reikalavo iš jų nemaža turto ir išlaidų. Dėl to jie buvo užimami turtingų didikų. Jokių algų, panašių į mūsų laikus, ar su tarnyba susijusių išlaidų atlyginimo pinigais anais laikais nebuvo. Valstybinė tarnyba buvo laikoma garbės dalyku, nors kai kada ji buvo ir labai pelninga.

Klaidinga būtų manyti, jog valstybės pareigūnai už savo darbą ir išlaidas negaudavo jokio atpildo. Didysis kunigaikštis jiems atlygindavo įvairiais kitokiais būdais. Dažniausiai valstybei nusipelnę asmenys gaudavo ligi gyvos galvos valdyti valstybės dvarų, seniūnijų, kurių didesnė dalis pajamų jiems ir ėjo. Žymiausieji valstybės urėdai kitą kartą valdydavo net po keliolika tokių seniūnijų, ir iš jų gaunamos pajamos dažnai viršijo išlaidas, surištas su valstybinių pareigų ėjimu. Kitų urėdų pačios pareigos duodavo jiems pelno. Taip įvairūs didžiojo kunigaikščio ekonomijų administratoriai už savo darbą pasiimdavo sau dalį dvaro pajamų ir jame gyvendavo. Pilies, žemės ar pakamorės teismo urėdai turėdavo pajamų iš įvairių teismo rinkliavų. Kitiems urėdams, pvz., pilių prižiūrėtojams, turėjo būti duodama savo rūšies ordinarija, — visas išlaikymas javais ir galvijais[56]. Pagaliau kai kuriems urėdams, nors žymiai rečiau, buvo duodamos savotiškos piniginės subsidijos, vadinamos юркгелтъ, jurgelt[57]. Tokias pinigines subsidijas gaudavo didžiojo kunigaikščio

---

[55] Pasiuntinių apdovanojimo paprotys minimas St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. III. 9, 1635. III. 12, 1638. IV. 15 ir kt. Taip pat ir Lietuvos pasiuntiniai į kitas valstybes turėjo būti turtingi, kad galėtų sumokėti ne tik brangias kelionės, bet ir reprezentacijos išlaidas. Lietuvos pasiuntinys į Maskvą Leonas Sapiega, pagal įsigalėjusį paprotį, 1600 m. nuvykęs pas carą, jam dovanojo vertingą apikaklę su brangiais akmenimis, deimantais ir auksine grandine; tris dideles auksuotas taures; arklį su balnu, perlais papuoštu; caro sūnui davė meniško darbo auksinį laivelį, dvi taures ir arklį su raudono aksomo mituku (gūnia). Taip pat ir kiti pasiuntiniai carui davė daug brangių dovanų. Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowskiego, p. 42.

[56] 1662. V. 4 Jonas Kazimieras Mogiliavo pilies prižiūrėtojo (horodniczy) pareigoms paskiria Joną Pietuchą, kuriam iš apylinkės valstybės dvarų paskyrė „prowiant doroczny": „z włok dwoch przetak ięczmienia, przetak owsa, z włok czterech przetak przenicy, przetak gryki, z włok dwudziestu woz siana, z włok dwuchset iałowica, kaban ieden, para baranow, a nadto żadney rzeczy nie powinien będzie wymyslac", Историко - Юридическіе Матеріалы, t. X, p. 321—323.

[57] Tas žodis greičiausiai yra skolinys vokiškojo „Jahrgeld".

sekretoriai, raštininkai, įvairūs nusipelnę kariai, kai kada net urėdai[58]. Atlyginimas iš valstybės iždo buvo išmokamas kaip kasmetinės subsidijos arba kaip vienkartinės pašalpos. Tai buvo lyg perėjimas prie naujųjų laikų valdininkų algų, nors dar ir labai skyrėsi nuo jų. Įdomu pažymėti, jog Vazų laikais jau galima aptikti piniginių subsidijų, duodamų net tokiems aukštiems urėdams, kaip Lietuvos didysis ar rūmų maršalka[59].

Lietuvos bajorai žiūrėjo, jog Lietuvos valstybės urėdai būtų duodami tik vietos žmonėms. Net ir po Liublino unijos jie mokėjo užkirsti kelią lenkams brautis į Lietuvą, neleisdami jiems Lietuvoje užimti urėdų ar gauti valstybės dvarų. 1588 m. Lietuvos Statuto III skyriaus 12 straipsnis neleido svetimšaliams gauti Lietuvoje pilių, dvarų, žemių, seniūnijų, tenutų ir posesijų. Tas pats straipsnis draudė bet kuriuos Lietuvos urėdus ar dignitorijas duoti svetimšaliams bei kaimynams. Tokiu būdu, Lietuvos Statutas garantavo, jog nė vienas svetimšalis ar kaimynas negali brautis į lietuvių teises, gaudamas kurių nors žemių ar urėdų. Įdomu pabrėžti, kad lietuviai privačiame bei šeimyniniame gyvenime noriai draugavę ir palaikę ryšius su lenkais, valstybiniu atžvilgiu juos tačiau laikė tokiais pat svetim-

---

58 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 398—405, 439, 615, 661 ir kt.

59 Pvz., Vladislovas Vaza savo 1633. IX. 1 laišku Lietuvos iždininkui Steponui Pacui praneša rūmų maršalka paskyręs Aleksandrą Liudviką Radvilą ir įsako: „chcemy miec po Uprzeymosci waszey, y roskazuiemy, abys Uprzeymosc wasza onemu iurgelt zwyczayny osobie Marszałkowskiey należący, to iest dwa tysiące złotych Polskich, z summy, ktorą pomieniony Wielmozny Marszałek Nadworny Starosta Nasz Słonimski z Economiey Szawelskiej do Skarbu W. Xięstwa Litewskiego wnosic powinien, za gotowe pieniądze bez zadney zwłoki, y trudnosci w kozdy rok potrącał, y onego kwittował. Co Upzreymosci waszey, a po Uprzeymosci Waszey następpującym Podskarbim za tem listem naszym na liczbie przyięto będzie", Čart. Arch., Teka Nar. 128, dok. 181. Taip pat ir Jonas Kazimieras 1656. III. 4 rašė Lietuvos iždininkui Gedeonui Tryznai, kad jis neužgaišdamas kasmet išmokėtų piniginę subsidiją Lietuvos didžiajam maršalkai Aleksandrui Liudvikui Radvilui. Jonas Kazimieras liepia neužlaikyti „mu jurgeltu na Laskę iego Marszałkowską należącego, a od nie małego czasu zatrzymanego y nieoddanego w Skarbie Wielkiego Xięstwa Litewskiego" ir liepia jam išmokėti tą subsidiją, kuri maršalkai „y z Urzędu iego onemu *debetur*", „Żeby Wielmożny Marszałek Wielki Wielkiego Xięstwa Litewskiego, tego Jurgelta swego Marszałkowskiego z Jntraty Ekonomiey naszey niepotracał", Čart. Arch., Teka Nar. 149, dok. 205.

šaliais, kaip ir kuriuos nors kitus svetimšalius. Minėtas 1588 m. Lietuvos Statuto straipsnis įsakmiai nurodo, kad Lietuvos urėdus, dignitorijas ir dvarus gali gauti tik Lietuvos, Rusės, Žemaičių ir kitų Lietuvai priklausomų žemių gyventojai, iš seno čia gimę ir gyveną.

Kaip pamename, *pacta conventa* irgi draudė valdovams dalyti urėdus svetimšaliams. Lietuvos bajorai ypač saugojo šitą savo teisę, nenorėdami nieko kito prileisti prie Lietuvos urėdų garbių ir pajamų. Jei tik valdovas kur nors nukrypdavo nuo šios lietuvių teisės, tai jie pakartotinai reikalaudavo jos laikytis. 1631 m. seime pakartotinai buvo nutarta ir didžiojo kunigaikščio pažadėta vakansus dalyti tik bajorams *terrigenis et indigenis*[60]. Tačiau, tur būt, pasitaikydavo ir nukrypimų, nes 1648. VIII. 27 Smolensko seimelio instrukcijoje skaitome reikalavimą, kad Lietuvos urėdai būtų dalijami „*Jndigenis* tylko *possessionatis*"[61], t. y. vietos bajorams, turintiems nuosavos žemės. Čia kartu buvo įnešamas naujas reikalavimas, kad kandidatai urėdams gauti ne vien tik turėtų vietos požymį, bet kad jie turėtų ir žemės savo nuosavybe. Kuris nors svetimšalis tik tuo būdu galėjo tapti Lietuvoje urėdas ar dvaro savininkas, jog čia įsigydavo indigenatą, t. y. būdavo pripažįstamas vietos žmogumi. Kaip tokie indigenatai būdavo teikiami, nagrinėsiu kiek vėliau. Čia tik noriu pažymėti, jog ir tokiu būdu, tai yra įsigydami indigenatą, svetimšaliai įsibraudavo į Lietuvą ir čia gaudavo urėdų. Dėl to 1647. IV. 11 Lydos seimelio instrukcijoje randame protestą prieš svetimšalių brovimąsi į Lietuvą. Atstovai į seimą įgaliojami neleisti niekam suteikti indigenatų, nes jų tiek padaugėjo, kad per juos ir saviškiai nebegalį pasiekti tėvynės „beneficijų"[62]. Tačiau šitoks lietuvių protestas nieko nepadėjo, nes, kaip toliau matysime, ypač vėlesniais laikais, svetimšaliams gausiai buvo teikiami indigenatai. Tai buvo pasidaręs net savo rūšies valstybės iždo pajamų šaltinis.

Įvairūs svarbesni ir mažiau svarbūs urėdai dažnai būdavo jungiami vieno asmens rankose. Lietuvos etmonų urėdai visuomet būdavo sujungiami su kurio nors senatoriaus urėdu, nes tik

---

60 *Volumina Legum*, t. III, p. 668.

61 Čart. Arch., Teka Nar. 142, dok. 167.

62 „Na Indygenaty żadne Jchmość Panowie Posłowie pozwalać niemaią, gdyżsię ich namnożyło, że y *Patrici ad beneficia Patriae* zaniemi docisnącsię nie mogą", Čart. Arch., Teka Nar. 141, dok. 16.

tokiu būdu, patys būdami nesenatoriai, jie galėdavo patekti į senatą. Kitą kartą net kelios senatorijos būdavo sujungiamos vienose rankose. Taip XVI amž. antroje pusėje Jonas Jeronimas Katkevičius buvo užėmęs net trijų senatorių kėdes: Vilniaus kaštelono, Žemaičių seniūno ir didžiojo maršalkos vietą. Eustachijus Valavičius, Jonas Hlebavičius ir kiti didikai taip pat turėjo po kelias sanatorijas[63]. Stepono Batoro laikais Mikalojus Radvilas Rudasis buvo Lietuvos etmonas, be to, užėmė dar dviejų senatorių vietas: jis kartu buvo Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris[64].

Šitoks svarbių urėdų jungimas vienose rankose labai stiprino atskirų didikų bei jų šeimų reikšmę Lietuvoje, bet tuo pačiu silpnino Lietuvos padėtį santykiuose su lenkais. Be to, dėl to nukentėdavo ir valstybės reikalai. Todėl imta reikalauti, kad bent svarbiausieji urėdai nebūtų jungiami vieno asmens rankose. Jau 1588 m. Lietuvos Statute buvo įrašytas straipsnis „О недаванью двохъ достоеньствъ або врядовъ одной особе", draudžiąs duoti vienam asmeniui dvi dignitorijas senate, taip pat du krašto bei rūmų urėdus ar teismines seniūnijas sujungti vieno asmens rankose, nors tas asmuo būtų labiausiai kilmingas ir labiausiai nusipelnęs[65]. Teismo urėdai galėjo gauti ir kitus valstybės dvarus valdyti[66], bet dvi pilies teismo seniūnijos jokiu būdu negalėjo būti sujungtos vieno asmens rankose[67]. Pavieto vėliavininkui buvo leidžiama užimti ir kitus pavieto urėdus, bet griežtai draudžiama jam kartu būti ir žemės teismo urėdu[68]. Tokiu būdu bent kai kurie Lietuvos urėdai negalėjo būti sujungiami viename asmenyje. Šiuo atžvilgiu Kutrzeba klysta, teigdamas, esą Lietuvoje urėdų *„incompatibilitas"* (draudimas jungti kelias pareigas vienam asmenyje) nebuvo žinoma[69]. Ta-

---

63 Wolff, Senatorowie i dygnitarze.

64 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 71.

65 „уставуемъ и мети то хочемъ и полнити обецуемъ, штож одной особе бы назацнейшои и назаслуженшой двухъ дыкгнитарствъ в лавицы рады нашое такъ тежъ двухъ врядовъ земъскихъ и дворныхъ и староствъ судовыхъ от сего часу и на вси потомные часы давати не маемъ", 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 34.

66 Ten pat, sk. IV, str. 2.

67 Ten pat, sk. I, str. 34 ir sk. IV, str. 1 ir 2.

68 Ten pat, sk. IV, str. 2.

69 Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. II, p. 93.

čiau gyvenime šiai taisyklei būdavo ir nusižengiama. Taip St. Alb. Radvilas savo memuaruose aprašo, kad 1639 m. seimo darbą labai trukdė ir daug ginčų kėlė „*incompatibilia*"[70].

Įvairių urėdų jungimas vieno asmens ir vienos šeimos rankose ypačiai kėlė Lietuvoje didikų įtaką. Svarbiausios senato vietos atitekdavo įvairiems didikams, kaip Radvilams, Sapiegoms, Valavičiams, Tiškevičiams, Naruševičiams, Gonsievskiams ir kt. Norėdama faktiškai valdyti visą Lietuvą, kiekviena didikų šeima stengėsi kuo daugiau senatorijų ir šiaip svarbių urėdų sujungti savo rankose.

Pabaigoje XVI amž. ir pirmoje pusėje XVII amž. šitokiu būdu ypačiai buvo įsigalėję Radvilai. Stepono Batoro laikais Trakų kaštelionas buvo Mikalojus Krištupas Radvilas Našlaitis, didysis Lietuvos maršalka — Albrechtas, rūmų maršalka — Stanislovas, Vilniaus vaivada ir lauko etmonas — Krištupas Perkūnas ir Vilniaus vyskupas — Jurgis Radvilai[71]. Aprašydamas 1632. X. 15 elekcijos seimą, su pasididžiavimu pažymi St. Alb. Radvilas: „*veneramus eo die quinque Radiuilij cum non exigua assistentia*" („atvykome tą dieną penki Radvilai su nemažu palydovų būriu). Tarp jų St. Alb. Radvilas buvo Lietuvos kancleris, Aleksandras Liudvikas Radvilas — Brastos vaivada, Krištupas Radvilas — lauko etmonas ir dar du Radvilai, — vienas Trakų kaštelionas, kitas vicekancleris. Netrukus Krištupas Radvilas tapo Vilniaus vaivada, o Aleksandras Liudvikas Radvilas — rūmų, vėliau didžiuoju maršalka. Kiti Radvilų šeimos nariai tuo pačiu laiku užėmė įvairius kitus urėdus[71a].

Antroje pusėje XVII amž. panašiu būdu ypačiai buvo iškilusi Pacų giminė. Pabaigoje Jono Kazimiero viešpatavimo ir po jo atsistatydinimo didikų Pacų šeima stovėjo aukščiausiame savo galybės laipsnyje. Jos narių rankose tada buvo visi svarbiausieji Lietuvos urėdai[72]. Tada Vilniaus vaivada ir kartu didysis etmo-

---

[70] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1639. X.

[71] Archiwum Domu Radziwiłłów, p. XVI—XIX.

[71a] Toks pat pasididžiavimas savo šeimos galybe matosi ir iš kitos St. Alb. Radvilo *Memoriale* vietos, kur aprašoma, kaip nominavus Vladislovą Vazą, 1632. XI. 12 jį sveikino visos Radvilų giminės vardu arba kaip 1648. XI. 20 penki Radvilai važiavo sveikinti naujai išrinkto karaliaus Jono Kazimiero: „*Nos quinque numero ex familia cum Palatino Trocensi vehebamur ad Regem*".

[72] Wolff, Pacowie, p. 127—130, 138, 156—169, 174, 179—183.

nas (nuo 1669 m. ligi 1682 m.) buvo Mykolas Kazimieras Pacas. Lietuvos kancleris (1658—1684) buvo jo giminaitis Kristupas Zigmantas Pacas, anksčiau buvęs Lietuvos vicekancleriu. Šio pastarojo brolis Mikalojus Steponas Pacas buvo Trakų vaivada (1651—1670). 1670 m. jis tapo Vilniaus kaštelionu, o vėliau Vilniaus vyskupu (1671—1684). Kazimieras Pacas tuo laiku (1666—1695) buvo Žemaičių vyskupas, prieš tai buvęs Smolensko vyskupu. Mikalojus Kazimieras Pacas ligi 1667 m. turėjo užėmęs Smolensko vaivados ir lauko etmono urėdus. 1667 m. jis tapo Vilniaus kaštelionu ir didžiuoju etmonu, o nuo 1669 m. Vilniaus vaivada ir didžiuoju etmonu. Kiti Pacai buvo užėmę daug smulkesnių Lietuvos urėdų. Be to, Pacai buvo susigiminiavę su visomis Lietuvos didikų šeimomis, todėl beveik visa Lietuvos valdžia buvo vienos didelės šeimos rankose. Jau Jono Kazimiero laikais apie didikus Pacus buvo kalbama, kad jie „užplūdo" visą Lietuvą[73].

Žymiausios didikų šeimos, papratusios savo rankose laikyti svarbiuosius valstybės urėdus, ėmė į tai žiūrėti, kaip į savo paveldimą teisę. Taip, pvz., pabaigoje XVI amž. etmonų urėdai Rad-

---

[73] Tarp „Akta za panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1663 Roku" randasi toks eilėraštis apie Pacus (Č a r t. A r c h., Ms. 400, dok. 20):

„Litwa w swoich Kosciołach *da Pacem* prosiła
A Bog mniemał o Paca, dał im Pacow siła,
Kanclerzow, Woiewodow Wodzow Pułkownikow
Podkomorych Biskupow mnieyszych Urzędnikow
Patrz co może modlitwa gorąca u Boga
Przez Ktorą naipewnieysza zawsze k niemu droga
Lecz iak pretko wswych modłach byli wysłuchani
Tak wnet postrzegli sie że przez ten dar skarani
Bo co miało zbyc Panstwo swych dolegliwosci
To ie Pac w wieksze potym uwikłał trudnosci
Znowu zas biedna Litwa idzie do Kosciola
Z gorącemi modłami, y do Pana woła
Dzięki czynim o Panie za twe hoyne dary
Zas nam miasto Pokoiu dał Pacow bez miary
Pobierz ich znowu nazad z swey łaski do Siebie
Niech tam sobie z daleku od nas siedzą w Niebie
A gdy nas za grzech iaki Karac będzie trzeba
Po iednemu z nich tylko na dol zrzucay z nieba
Upewniam że naiwiekszy gniew Twoj na nas Panie
Usmiery się przez Paca iedne° zesłanie
Ktory w Oyczyznie biedy tak narobi siła
Ze zniey Litwa nie wybrnie, poki bedzie żyła".

vilų rankose buvo beveik paveldimi. 1579 m. lauko etmonu buvo paskirtas Krištupas Radvilas Perkūnas, tuo tarpu, kai jo tėvas Mikalojus Rudasis buvo didžiuoju etmonu. Šiam mirus, 1589 m. Krištupas tapo didžiuoju etmonu, kartu būdamas ir Vilniaus vaivada[74]. 1639. V. 24 mirė Smolensko vaivada Gonsievskis, o jo urėdą užėmė jo sūnus[74a]. Vilniaus vaivados ir etmono urėdus Radvilai laikė, nelyginant, savo nuosavybe. Kitas, Krištupas Radvilas, Lietuvos lauko etmonas, pats kaip kalvinas būdamas Zigmanto Vazos nemalonėje ir nesitikėdamas gauti Vilniaus vaivadijos po Jono Karolio Katkevičiaus mirties, savo 1621. X. 30 laiške Vaitiekui Radvilui, Lietuvos vicekancleriui, ragino jį nesigailėti jokių pastangų, atsižadėti net ir vicekanclerystės, kad tik taptų Vilniaus vaivada, tuo būdu užimtų ir neišleistų iš Radvilų rankų aukščiausios pasaulinės senatorijos, kuri iš tradicijos nuo senų laikų Radvilų buvo užimama[75]. 1622. V. 18 Krištupas Radvilas vėl rašė Vaitiekui Radvilui, kad šis aktyviai rūpintųsi gauti Vilniaus vaivadiją ir jos neišleistų iš Radvilų šeimos rankų[75a].

Kai Radvilams tekdavo rūpintis savo šeimos autoriteto ir įtakos išlaikymu, jie visi laikydavosi vienybės, nežiūrėdami nė tikybinių skirtumų, kurie ypač aštrėjo krašte dėka netolerantingos Zigmanto Vazos politikos. Mikalojus Krištupas Radvilas Našlaitis savo 1590. VI. 16 laiške rašė prieš seimą Krištupui

---

[74] Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 675.

[74a] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1639. V. 24.

[75] Štai ištraukos iš to įdomaus laiško: „Co się województwa tyczy, wiemci, że to w dom nasz przynoszono, i rzadko kiedy od domu naszego oddalano", „taką radę i braterską daję przestrogę, abyś wszystkiemi siłami konkurował do województwa wileńskiego, bo ja w domu naszym nie widzę *subjectum*, któreby nad W. Ks. Mość tego stołka bliższe było". „Nie patrzaj W. Ks. Mość na to, że pieczęć masz w ręku: może to być pospolu aż do sejmu, a też mamy przykłady, że przodkowie nasi te dygnitarstwa na ten pierwszy stopień frymarczyli; i to niech W. Ks. Mość nie uwodzi, żeś jeszcze nie tak w lata zaszedł, żebyś drugiej okazyi doczekać nie miał. Nie o to idzie, jeśli to za naszego wieku będzie albo niebędzie wakowało, ale o to, żeby *posteritas* na nas nie narzekała, gdybyśmy *nostra culpa* do tego tytułu, który *continua serie* z domu naszego od dawnych wieków nie wychodził, drugi raz komu inszemu wyprzedzić się dali", Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 105.

[75a] „O to się starał, żebyś *avitam* domu naszego dignitarstwa tego *possessionem* w osobie swej kontynuował", ten pat, p. 204.

Radvilui Perkūnui, esą būtinai reikia, kad Radvilai būtų budrūs savo šeimos interesuose[76].

Kai Zigmantas Vaza 1600 m. Joną Karolį Katkevičių buvo paskyręs lauko etmonu, o 1605 m. didžiuoju etmonu, nenorėdamas jais skirti nekatalikų Radvilų, šių pastarųjų šeima jautėsi labai įžeista. Dėl to prasidėjo dideli kivirčai tarp Radvilų ir Katkevičiaus. Po Jono Karolio Katkevičiaus mirties 1621 Radvilai vėl tikėjosi atgauti savo tradicinį didžiojo etmono urėdą[76a]. Tačiau Zigmantas Vaza delsė paskirti naują didįjį etmoną. Užsigavęs Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas, 1625 m. seime, sušauktame apsidėti mokesčiams karui su švedais, reikalavo, kad seimas pirmoje eilėje svarstytų bajorų laisvių ir teisių apsaugos klausimą ir grasino net nutraukti seimą, jei didysis kunigaikštis dar ilgiau laikytų vakuojantį didžiojo etmono urėdą[77]. O kai Zigmantas Vaza didžiojo etmono urėdą atidavė Leonui Sapiegai, kuris pats buvo iškilęs Radvilų paramos dėka, skaudžiai užsigavęs Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas parašė aštrų laišką savo svainiui Leonui Sapiegai, prikišdamas, kam jis drįso įsiveržti į Radvilų šeimos teises ir priimti didžiąją buožę, kurią garbingai laikė ir jo tėvas, ir senelis, ir prosenelis, ir prosenelio tėvas, ir visi, kas prieš juos buvo buvę[78]. Taip pat ir Zigmantui Vazai jis parašė griežtą laišką, prikaišiodamas, kam jis nusižengė senų laikų tradicijai, lauko etmono nepakeldamas į didžiuo-

---

[76] „Pewnie tego trzeba abyśmy w sprawach domu naszego byli czujni", Archiwum domu Radziwiłłów, p. 39. Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitis buvo katalikas, o Kristupas Radvilas Perkūnas — kalvinistas. Taip pat ir kitas griežtas katalikas, Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, karštai rėmė savo pusbrolį kalvinistą Kristupą Radvilą, stengdamasis iš didžiojo kunigaikščio išgauti jam Vilniaus vaivados dignitoriją, nors šiaip religiniais klausimais su šiuo savo pusbroliu dažnai aštriai susikirsdavo, ypač seimuose.

[76a] Arčiausiai prie to urėdo stovėjo Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas, kuris dabar tikėjosi būti paskirtas didžiuoju etmonu, kaip matyti iš jo laiškų, rašytų didžiajam kunigaikščiui (1622. VI. 17), vicekancleriui Vaitiekui Radvilui (1621. X. 30) ir Lietuvos raštininkui Pacui (1621. X. 30), Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 100, 105 ir 217.

[77] Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 37.

[78] „buławę wielką, która i ojciec, i dziad, i pradziad, i naddziad mój, *et qui hos anteiverunt, gloriose* zawiadywali", 1625. IX. 14 laiškas, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 507—509.

sius etmonus[79]. Dėl to prasidėjo nesantaika tarp didžiojo ir lauko etmono, kuri trukdė karą su švedais[80]. Krištupas Radvilas, negaudamas paramos iš didžiojo kunigaikščio, veikė visai savarankiškai, samdėsi sau kariuomenę ir nepakluso Zigmantui Vazai, kai šis liepė tą kariuomenę paleisti, bijodamas, kad ji nebūtų pavartota prieš jį patį[81].

1635 m. Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, norėdamas sustiprinti savo šeimos galią, iš didžiojo kunigaikščio išprašė rūmų maršalkos dignitoriją savo broliui Aleksandrui Radvilui, Brastos vaivadai[81a]. Šiaip ar taip, kad ir buvo retų išimčių, aukštieji urėdai beveik automatiškai atitekdavo didikams, kuo ir rėmėsi jų galybė. Vien Radvilų šeimoje yra buvę 13 Vilniaus vaivadų, 7 Vilniaus kaštelionai, 6 Trakų vaivados, 8 Trakų kaštelionai, 4 Žemaičių seniūnai, 8 kancleriai, 4 vicekancleriai, 5 didieji maršalkos, 7 didieji ir 7 lauko etmonai, nekalbant jau apie mažiau svarbias senatorijas ir kitus urėdus[82].

A. Sokołowskis[83], išleidęs „Archiwum Domu Radziwiłłów", teisingai pastebi, kad Lietuvos istorija buvo kuriama ne tiek karaliaus kabinete, ne tiek seimuose, kiek Lietuvos didikų dvaruose. Galingi savo turtais, stiprūs šlėktos parama, tarpusavyje susirišę giminystės ir bendrų interesų ryšiais, užimdami svarbiausius valstybės urėdus, jie lemdavo valstybės ir visos tautos likimą. Nors bajorija ir buvo savanaudiška ir nenorėjo pasiduoti tvarkoma, didikai Vazų laikais dar įstengdavo tvarkyti valstybę ir gyvybinius jos reikalus. Spausdinta ir nespausdinta archyvinė medžiaga liudija artimus didikų tarpusavio ryšius. Gyvendami išsiblaškę po visą Lietuvos teritoriją, kaip įvairūs Lietuvos urėdai, jie nuolat siuntinėjo vienas pas kitą pasiuntinius su laiškais, kuriuose daugiau liečiami ne privatiniai, bet valstybiniai reikalai. Daugybė tokių laiškų išspausdinta rinkiniuose „Archiwum Domu Radziwiłłów „Archiwum Domu Sapiehów"

---

[79] 1625. XI. 7 savo laiške jis rašė, kad didysis kunigaikštis „*hanc metamorphosim* w urzędach wojennych mimo zwyczajów wielu wieków uczynił", Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 515—516.

[80] Abiejų etmonų kivirčai aiškiai matosi iš įvairių Krištupo Radvilo laiškų, išspausdintų „*Athenaeum*", 1848, V, p. 7—17.

[81] Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 38—39.

[81a] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. IV. 14.

[82] Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 29.

[83] Pratarmėj Archiwum Domu Radziwiłłów.

ir kt., dar daugiau nespausdintų jų guli archyvuose[84]. Politiniais reikalais didikai susirašinėjo ir su kitų kraštų karaliais bei valdovais, siuntinėjo pas juos ir nuo jų priimdavo pasiuntinius ir kt.[84a].

---

[84] Vien leidinyje „Archiwum Domu Sapiehów" laikotarpyje nuo 1582 ligi 1606 m. randame 240 Leono Sapiegos laiškų Radvilams (didžiajam etmonui ir Vilniaus vaivadai Kristupui Perkūnui, Mikalojui Kristupui Našlaičiui, kardinolui Jurgiui ir kitiems Radvilams) ir daug laiškų įvairiems Lietuvos ir Lenkijos didikams, taip pat didžiajam kunigaikščiui Zigmantui Vazai. Ten pat išspausdinta to paties laikotarpio laiškai, kuriuos gavo Leonas Sapiega. Tarp jų jis gauna 93 laiškus nuo Zigmnto Vazos, po kelis laiškus nuo Stepono Batoro našlės Onos Jogailaitės, nuo švedų karalienės Onos Jogailaitės, nuo Brandenburgo elektoriaus Joachimo Fridricho, nuo Prūsų kunigaikštytės Marijos Eleonoros, nuo Kuršo kunigaikščių Fridricho ir Vilhelmo, nuo Lenkijos primo Karnkovskio ir primo Maciejovskio (14 laiškų), nuo lenkų vicekanclerio Petro Tylickio, nuo Lvovo arkivyskupo Jono Dimitro Solikovskio, nuo Lucko vyskupo Stanislovo Gomulinskio, nuo Žemaičių vyskupo Melchioro Giedraičio, nuo Vilniaus vyskupo Benedikto Vojnos (12 laiškų), nuo Vendeno vyskupo Otto v. Schenking, nuo Kijevo vyskupo Kristupo Kazimirskio, nuo Varmijos vysk. Simono Rudnickio, nuo Kijevo metropolito Hipatijaus Pociejaus (19 laiškų), nuo nuncijų Comuleus ir Rangoni, nuo Eustachijaus Valavičiaus, nuo Radvilų, kitų Sapiegų ir kitų didikų. Daug įvairių didikų nespausdintų laiškų randame Čartoriskių ir kituose archyvuose.

[84a] Tiek spausdintuose, tiek nespausdintuose šaltiniuose galima aptikti daug popiežių, imperatorių, karalių, kurfiurstų, kunigaikščių ir kt. laiškų, rašytų Lietuvos didikams, kuriuose ne tik prašoma paremti vieną ar kitą reikalą Lietuvoje, bet palaikomi ir asmeniniai draugiški santykiai. Štai keli pavyzdžiai: popiežiaus Urbono VIII laiškas St. Alb. Radvilui, jo *Memoriale*, 1632. VII mėn. pabaiga; 1630. XI. 5 Švedijos karaliaus Gustavo Adolfo laiškas Leonui Sapiegai, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 275—276; imperatoriaus Ferdinando II 1632. II. 20 laiškas Leonui Sapiegai, ten pat, p. 276—277; imperatoriaus Ferdinando II laiškas Jonui Stanislovui Sapiegai, Čart. Arch., Ms., 2086, dok. 64; 1932. IX. 30 Brandenburgo elektoriaus laiškas tam pačiam, ten pat, dok. 65; 1620. I. 23, 1620. II. 16 ir 1621. X. 30 Brandenburgo elektoriaus Jurgio Vilhelmo laiškai Leonui Sapiegai, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 228—230, 257—258; 5 Transilvanijos ir Moldavijos valdovų laiškai Leonui Sapiegai, ten pat, p. 179—181, 196—198, 203—205; Brandenburgo elektoriaus laiškai St. Alb. Radvilui, jo *Memoriale*, 1932. VII. 3, 1633. VII. 22; Kristupo Radvilo laiškai Saksonijos ir Brandenburgo elektoriams, Čart. Arch., Teka Nar. 128, dok. 165 ir 166; 1633. VIII. 23 jo paties laiškas Reino pfalcgrafui, ten pat, dok. 195. Daug didikų korespondencijos su popiežiais ir užsienių valdovais yra Čartoriskių Archyve Krokuvoje. Per šitokius santykius didikai vedė savo užsienių politiką, išeidami iš savo šeimos interesų. Beveik visos žymesnės didikų giminės siuntinėjo savo pasiuntinius ir susirašinėjo su užsieniais. Pasitaikius progai, jie pas save pri-

Tarpuvaldžio metu 1586. VI. 1 Mikalojus Kristupas Radvilas viename laiške pasisako tiek daug gavęs iš įvairių valstybių laiškų, jog ir kelių dienų neužteksią į juos atsakyti[85].

Kitą kartą negalėdami patys vykti į seimą, didikai pasiųsdavo ten savo tarnus-bajorus, kurie laiškais pranešinėdavo seimo įvykių eigą[86]. Tokie didikų tarnai surašydavo ir seimo dienoraščius bei konstitucijas ir visa tai persiųsdavo juos pasiuntusiam didikui. Kitą kartą didikai turėjo savo atstovų ir užsieniuose, nes jiems reikėjo palaikyti santykius ir su užsieniais. Įvairiuose dokumentų rinkiniuose galime rasti tokių atstovų laiškų didikams iš Vienos, iš Briuselio, Hamburgo ir kt.[88]. Šitie laiškai irgi politinio turinio, daugiausia įvairūs pranešimai apie įvykius Vakarų Europoje.

Didikai iš tikrųjų ir tvarkė valstybinius Lietuvos reikalus. Jie dar sugebėjo dirbti valstybinį kurybos darbą, nors kartais ir patys pasiduodavo anarchiškai laiko dvasiai.

Šiaip Lietuvos bajorija paprastai sekdavo savo didikus, užimančius aukštuosius valstybės urėdus. Jau anksčiau minėjau, kad ir seimeliai buvo didikų rankose. Į juos jie atvykdavo su gausiais ginkluotų palydovų bajorų būriais ir savo įtaka ar jėga priversdavo atstovais į seimą išrinkti savo žmones, kartais net savo tarnus bajorus. Garsusis Jonušas Radvilas Rokošininkas 1606 m. seime dalyvavo kaip Lydos pavieto atstovas[89]. Kitą kartą didikai, karaliaus pavyzdžiu, į seimelius išsiuntinėdavo net savo universalus, kuriais siūlydavo seimeliuose apsvarstyti vieną ar kitą klausimą, kelti jį seime, užtarti prieš didįjį kunigaikštį

---

imdavo ir vaišindavo užsienio valstybių pasiuntinius. 1633 m. Leonas Sapiega Vilniuje pas save vaišino Venecijos pasiuntinius, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 131. 1634 m. St. Alb. Radvilas Varšuvoje pas save priėmė turkų pasiuntinį, jo *Memoriale*, 1634. VII. 25. 1635 m. jis iškėlė vaišes imperatoriaus, Anglijos ir Florencijos pasiuntiniams, ten pat, 1635. III. 23, 28 ir V. 2.

85 „Ani wiem skąd mi się teraz z różnych ziem tak wiele listów naniosło, że z kilka dni będę miał co czynić, niż je odprawię", Archiwum domu Radziwiłłów, p. 26.

86 Keliosdešimt tokių laiškų originalų, laike 1632 m. konvokacijos rašytų bajorų tarnų iš seimo savo ponui Jonui Stanislovui Sapiegai, Lietuvos didžiajam maršalkai, randame Čart. Arch., Ms. 2086.

87 Čart. Arch., Ms. 2086.

88 Ten pat.

89 Sobieski, Pamiętny sejm, p. 58.

vieną ar kitą asmenį, reikalauti kam nors atpildo už nuopelnus valstybei ir p.[90]. Šiaip bajorai nelabai tedrįsdavo priešintis galingiems didikams, skaitėsi su jų norais, skubėjo patenkinti didikų reikalavimus ir sekė juos. Ypačiai smulkioji bajorija seimeliuose ir kitur rėmė didikus, iš kurių malonės dažnai pati gyveno.

Kai kurie didikai dėka savo užimamų urėdų valstybėje, dėka savo turtų ir įtakos į bajoriją būdavo tikri nevainikuoti Lietuvos karaliukai. Toks buvo garsus Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas, ypačiai pagarsėjęs 1655 m. Kėdainių sutartimi, norėjęs nutraukti Lietuvos unijos ryšius su Lenkija ir sudaryti sąjungą su Švedija. Jonušas Radvilas, kartu būdamas ir didysis etmonas, buvo tiek galingas Lietuvoje, jog pats didysis kunigaikštis Jonas Kazimieras jo bijojo ir, visokiomis intrigomis keldamas kitus didikus, stengėsi paraližuoti jo galią Lietuvoje. Viename savo laiške iš Oršos 1654. VI. 25 Jonušas Radvilas rašė garsiam kazokų sukilimo vadui Bagdonui Chmielnickiui, jį patikrindamas, kad ką jiedu abu sutarsią, tą visa valstybė ir priimsianti, nes jis žinąs tokias priemones, kurias pavartojus niekas tų jųdviejų susitarimų negalėsiąs sugriauti[91]. Tai nebuvo vien tušti pasigyrimo žodžiai, nes žinome, kad savo aukšto urėdo ir savo didžiulių turtų dėka jis turėjo daugybę ištikimiausių šalininkų ir rėmėjų, ne tik plačiose bajorų masėse, bet ir tarp didikų, ištikimai jam atsidavusių. Kariuomenė irgi noriai ėjo su juo, nes jis ja rūpinosi ir buvo jai dosnus[92]. Būdamas tartum koks karalius Lietuvoje, jis vedė net savo užsienio politiką, be jokių valstybės įgaliojimų priiminėjo pasiuntinius iš Maskvos, nuo sukilusių kazokų, be valstybės pritarimo siuntinėjo savo pasiuntinius pas Bagdoną Chmielnickį, į Maskvą, pas Moldavijos valdovą, pas Brandenburdo elektorių, savarankiškai vedė derybas su Moldavijos valdovu Rakoči, su kazokais, neklausė Jono Kazimiero nurodymų, elgėsi dažnai visai priešingai, gyvendamas aiškioje nesantaikoje su didžiuoju kunigaikščiu, kryžiavo jo planus. Taip pat ir didysis kunigaikštis trukdė jo veikimą[93]. Bajorija gi sekė paskui Jonušą Radvilą, kaip ir paskui kitus didikus, nes jie puikiausiai mokėjo prisidengti,

---

[90] Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 94; Archiwum Sapiehów, p. 41 ir k.

[91] Акты Южной и Западной Россіи, t. XIV, 131.

[92] Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 44.

[93] Medeksza, Księga pamiętnicza, p. 14 ir kt.; Kubala, Wojna moskiewska, Szkice Historyczne, serya III, p. 247—266.

viską darą tik *pro bono publico* (dėl viešosios gerovės), saugodami bajorų aukso laisvę ir gindami ją nuo karalių[93a].

Būdami galiūnai Lietuvoje, didikai kartais nebesitenkino urėdais, užimamais savo valstybėje, bet stengėsi įsigyti tarnybų ir kur kitur. Nenuostabu, kad jie pakaitomis su lenkais gaudavo urėdų ir Livonijoje, nes ji priklausė kartu Lietuvai ir Lenkijai. Nuostabiau, kad Lietuvos didikai Tiškevičiai, Sapiegos ir kiti užimdavo aukštus urėdus ir Lenkijoje[94]. Bet ir tai dar buvo šiek tiek suprantama, kadangi per Liublino uniją didelė Lietuvos žemių dalis buvo atimta ir prijungta prie Lenkijos. Tokiu būdu tie patys didikai turėjo savo dvarų ir Lietuvoje ir Lenkijoje, dėl to galėjo užimti abiejų valstybių urėdus, juo labiau, kad jos draugiškai sugyveno. Tačiau visai keista padėtis buvo Boguslovo Radvilo. Švedų karo metu, kada Prūsai jėga ir diplomatija stengėsi išsivaduoti iš Lietuvos-Lenkijos karalių vasalinės priklausomybės, 1657 m. Brandenburgo elektorius jį paskyrė Prūsų generalgubernatoriumi[95]. Tuo metu ir vėliau, jau prūsams įgijus nepriklausomybę, Boguslovas Radvilas, būdamas užsienio valstybės valdininkas, kartu buvo ir Lietuvos arklidininkas bei daugelio seniūnijų seniūnas. Nors jis didesnę laiko dalį gyveno užsienyje, buvo užsienio valdovo tarnas, tačiau iš įvairių Lietuvos pavietų buvo renkamas atstovu beveik į kiekvieną seimą ir čia dalyvaudavo. Taigi jis buvo kartu dviejų valstybių pareigūnas. Anais laikais didikams ir tas buvo leidžiama. Bet kartu tai reiškė valstybinės minties išsigimimą ir tokių asmenų nevalstybingumą. Boguslovas Radvilas tačiau ir kitiems patarė užsieniuose ieškoti tvirtesnės atsparos, nes ji ir praktiškai galėsianti praversti, jei Lietuvos valstybę, anarchijai plintant, ištiktų kokia nors nelaimė[96]. Boguslovas Radvilas mirdamas paliko plačią informaciją savo įpėdiniams ir giminaičiams, kurioje dėl šeimos garso ir pažibos pataria ne tik studijuoti užsieniuose, bet ir įsigyti tarnybų pas Vokietijos ir Prancūzijos valdovus. Tam reikalui

---

[93a] Ypačiai įdomūs yra didikų ir smulkiosios bajorijos santykiai, didikų partijos, jų tarpusavio kova ir kt. Visa tai smulkiau žadu paliesti atskiroje studijoje, skiriamoje socialinei Lietuvos santvarkai Vazų laikais nušviesti. Dėl to šioje vietoje pasitenkinu tik bendresnio pobūdžio nurodymais.

[94] Žiūr. Złota księga szlachty polskiej, wyd. Żychliński.

[95] Żywot Bogusława Radziwiłła, wyd. Popliński, p. 149.

[96] Jo informacija savo įpėdiniams arba politinis testamentas, Syrokomla, Przyczynki do historji domowej, p. 58—59.

pataria nesigailėti dalį savo dvarų parduoti tėvynėje ir už tuos pinigus užsieniuose įsigyti kokią nors pilį ir giminiuotis su žymių užsienio kunigaikščių šeimomis, nes visa tai galį praversti praktiškai[97]. Tačiau juo daugiau Lietuvoje radosi tokių aukštų pareigūnų, galvojančių panašiai, kaip Boguslovas Radvilas, juo labiau silpnėjo Lietuvos valstybė. Deja, juo toliau, juo daugiau atsirasdavo tokių didikų. Čia pakanka prisiminti karalių Saksų ir Stanislovo Augusto Poniatovskio laikus.

Didikai ir bajorai Lietuvos valstybės urėdus laikė savo garbės ir pasipelnymo šaltiniu. Dėl to jie labiau buvo linkę urėdų skaičių didinti, negu mažinti. Šiuo atžvilgiu reiškėsi irgi keista tradicija, jog būdavo skiriami net tų žemių urėdai, kurios jau faktiškai buvo atplėštos nuo Lietuvos. Savaime suprantama, jog tokie urėdai ne tik negalėjo eiti pareigų, bet jie negalėjo ir gyventi priešo užimtose žemėse. Praktiškai jie neturėjo jokios reikšmės, tačiau vis tik ir jie būdavo skiriami, patenkinant bajorijos ambiciją, nes pagal 1588 m. Lietuvos Statutą didysis kunigaikštis privalėjo pilnai išlaikyti visas dignitorijas ir urėdus, jų nesumažindamas[98]. Taip, pvz., 1659. VII. 18 pabėgę iš Smolensko vaivadijos bajorai Gardine išrinko Joną Antaną Chrapovickį Smolensko pakamore, nors Smolenskas jau seniai buvo rusų valdžioje[99]. Tame pačiame Gardine bėgliai smolenskiečiai rinkosi ir į savo seimelius, kuriuose išrinkdavo atstovus į bendrąjį seimą[100]. Kai 1667 m. Andrusovo taika daugelis Lietuvos žemių atiteko Maskvai, tai Smolensko, Starodubo, Naugarduko, Sieversko, Polocko ir kitų sričių bajorai, ir toliau norį pasilikti savo aukso laisvėj, iš ten emigravę apsigyveno įvairiuose Lietuvos pavietuose. 1668, 1669 ir 1671 m. seimuose šitie „tremtiniai" reikalavo sau atlyginimo likusioje Lietuvos dalyje žemėmis ir urėdais. Buvo paskirtos specialios komisijos, kurios rūpinosi šitų *„exulum"* reikalais ir svarstė, kaip teisingiau jiems turi būti atlyginta už prarastas žemes, kaip pasidalyti gautu atlyginimu ir kt. Ypač 1669 m. spalių mėn. seime daug triukšmo ir ginčų kėlė „tremtinių " reikalavimas, kad jie už savo nuostolius būtų atlyginti ne tik valstybės dvarais, bet ir laisvomis dignitorių ir urėdų

---

97 Ten pat.
98 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 13.
99 J. A. Chrapowicki, Diariusz, Bibl. Jog., Ms. 4438.
100 Pav., 1661. III. 28/29 d.; 1664. X. 15, ten pat.

vietomis. Dėl to buvo grasinama net nutraukti seimą. Tremtiniai triukšmavo kelis metus ir tol nenurimo, kol jų reikalavimai bent iš dalies nebuvo patenkinti[101].

Būdami godūs urėdų ir jungdami juos savo rankose, paskiri bajorai nevengė pasiimti ir pelningų miestų urėdų, nors pačius miestiečius niekino, kaip žemesnės kilmės žmones. Be savo pavieto urėdų, jie mielai užimdavo ir įvairius miesto urėdus, taip pat būdavo kitą kartą muitininkai ir laikini mokesčių rinkėjai[102]. Net toks žymus asmuo, kaip Žemaičių seniūnas Eustachijus Valavičius, kartu buvo Mogiliavo miesto vaitas[103].

Šiaip būdami vieningo nusistatymo, jungiami bendros aukso laisvės ir pastangų ją išsaugoti, bajorai dažnai susipykdavo, besivaržydami dėl laisvų urėdų. Jau anksčiau buvau pažymėjęs, kiek daug triukšmo ir netvarkos į seimus įnešdavo vakansų dalijimo reikalai. Jau pačioje seimų pradžioje bajorai susibardavo, iki sustatydavo kandidatų į vakansus sąrašus ir prašydavo karaliaus juos išdalyti. O vakansus išdalijus vėl kildavo įvairios intrigos ir triukšmas, kodėl kuriuo nors urėdu paskirtas tas, o ne kitas bajoras. Siarczyński s, surinkęs nemaža medžiagos apie daugelį seimų, įvykusių Zigmanto Vazos laikais, charakteringai apibūdina 1616 m. seimą, esą jis visai ramiai praėjęs, nes nebuvę vakuojančių urėdų ir seniūnijų, todėl nebuvo dėl ko bartis[104]. Šiaip jau bajorai, pajutę, jog atsirado vienas ar kitas urėdas, tuoj savo pretenzijomis ir intrigomis vargindavo didįjį kunigaikštį. 1633. VII. 7 Vilniuje mirė Leonas Sapiega, ir Vladislovą Vazą, buvusį Vilniuje, dar tą pačią dieną apspito visas būrys pretendentų į urėdus, palikusius laisvus po Leono Sapiegos mirties[105].

Į laisvus urėdus niekuomet netrūkdavo pretendentų. Tai buvo įvairių įvairiausių nešvarių intrigų ir vaidų šaltinis, kai vienas kitam stengėsi užbėgti už akių, savo pretenzijas paremti svarbesnėmis rekomendacijomis, grasinimais ir net kyšiais[106]. Pamokslininkas Petras Skarga būdingai yra išsitaręs apie šitas

---

101 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 18, 33—44, 158 sek., 169, 230.

102 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 352.

103 Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 116.

104 Siarczyński, Obraz wieku Zygmunta III, Obraz Stanu, p. 234.

105 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. VII. 7.

106 Ten pat, 1636. IV. 1; 1639. IV. 26; V. 24; VII. 4, 11; 1641. XII; 1642. X; 1644. IV; 1646. IV. 11; XII. 6 ir k.

bajorų varžybas dėl vietų: „Žmonės trokšta geros nuomonės apie save, urėdų, pasaulinės garbės, savo šeimos išaukštinimo; ir tuo noru užsidegę, jei tik negauna, ko trokšta, kelia sumaiščius ir neapykantą, keršydami arba grasindami, kad tik pasiektų tai, ko nori; o vienus (urėdus, K. A.) gavę, trokšta kitų, ir niekada nepasisotina"[107]. Kitas amžininkas, kažkoks škotas Loeaechius, šitaip charakterizuoja dėl urėdų besivaržančius bajorus: „Daug tokių, kurie savo godumui ir savo naudai atsiduoda, daug, kurie tik prabanga rūpinasi; nedaug tokių, kurie tarnautų savo tėvynei ir jos saugumui arba būtų ištikimi savo valdovui"[108]. Ir iš tikro, bajorai tik tol klausė didžiojo kunigaikščio ir tol su juo skaitėsi, ligi jis išdalydavo urėdus ir seniūnijas. Urėdus gavę ir žinodami, kad be teismo ir kaltės jų niekas nebegali atimti, dažnai visai nebesiskaitė su didžiuoju kunigaikščiu.

Kiek Zigmantas Vaza delsė dalyti vakansus, norėdamas pasirinkti sau tinkamiausius ir ištikimiausius kandidatus, tiek, priešingai, jo sūnus ir įpėdinis Vladislovas Vaza buvo greitas dalyti laisvus urėdus. Jis juos išdalydavo tuoj sužinojęs apie kurio nors urėdo mirtį, kitą kartą net per pamaldas bažnyčioje[109]. Toks greitas vakansų dalijimas turėjo tikslą užbėgti už akių visoms nešvarioms bajorų intrigoms, tačiau kėlė kanclerių ir kitų senatorių nepasitenkinimą, kad karalius savarankiškai elgėsi, nepasitaręs su jais. Dėl to randame ir senatorių protestų prieš tokį neįprastą didžiojo kunigaiščio elgesį[110].

Dėl skubėjimo dalyti vakansus pasitaikydavo ir kuriozų. St. Alb. Radvilas savo atsiminimuose aprašo, kad 1634 m. birželio mėn. gale pasklido žinia apie Lietuvos vicekanclerio mirtį. Ji tuoj sukėlė daug pretendentų į po jo palikusius urėdus. Vladislovas Vaza, nelaukdamas tikros žinios apie vicekanclerio mirtį, tuoj išdalijo po jo likusius vakansus, tačiau netrūkus sveikam ir gyvam vicekancleriui atvykus, apsivylę godūs pretendentai visų buvo išjuokti[111]. Kitą kartą pasitaikydavo, kad didysis kunigaikštis tą patį urėdą atiduodavo dviem asmenim arba net ne

---

107 Skarga, Kazanie III Sejmowe, p. 284.

108 Loeaechius, *Srediasmata* III... *Nicolai Pac... et... Hieronymi Wolowicz, Vilnae*, 1612.

109 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. III. 27; IV. 11; VII. 8, 9 ir kt.

110 Ten pat, 1633. III. 30; IV. 11; 1635. V. 26 ir kt.

111 Ten pat, 1634. VI.

ligi gyvos galvos, išnaudodamas sau palankius besivaržančių kandidatų pažadus ar pasiūlymus. Tai pasitaikydavo Jono Kazimiero laikais. Toks dalykas tačiau buvo aiškus nusižengimas teisei. Dėl to 1669. I. 18 Pinsko seimelio instrukcijoje atstovams į elekcinį seimą protestuojama prieš urėdų davimą ne ligi gyvos galvos ir prieš to paties urėdo davimą keliems asmenims. Toje instrukcijoje bajorai reikalauja, kad dignitorijos ir urėdai būtų dalijami sena teise ir papročiu ne kuriam nors laikui, bet ligi gyvos galvos ir be jokių obligacijų, atpildų bei priesaikų kiekvienam valstybei nusipelniusiam[112]. Toje pačioje instrukcijoje reikalaujama, kad „*sit lex in perpetuum*" („amžinai būtų įstatymas"), jog antspaudininkai tuo rūpintųsi, kad nė vieną vakansą atiduodant neišeitų iš kanceliarijos po dvi privilegijas įvairiems asmenims.

Be kurio nors didiko rekomendacijos sunku buvo gauti koks nors urėdas. St. Alb. Radvilas, savo atsiminimuose aprašydamas, kada kas kurį urėdą gavo, dažnai pažymi, kad tai įvyko jam pačiam kandidatą užtariant[113]. Leonas Sapiega, ankstybesnis Lietuvos kancleris, irgi rekomenduodavo kandidatus[114]. Ir mažiau svarbius, pvz., pavieto, urėdus dalydamas, didysis kunigaikštis elgėsi pagal vieno ar kito didiko rekomendaciją[115]. Dėl to šlėkta dar labiau klausydavo didikų, nes jų užtariama galėjo gauti įvairių urėdų. Savaime suprantama, jog didikai pirmoje eilėje rekomenduodavo savo giminaičius arba ištikimus sau bajorus, net savo tarnus bajorus. Didžiajam kunigaikščiui nenorint pasekti kurio nors didiko patarimu, kitą kartą šie, neatsižvelgdami nė į priešo pavojų, spaudimu bandė didįjį kunigaikštį priversti. Taip garsusis Salaspilio (Kircholmo) mūšio laimėtojas, didysis Lietuvos etmonas Jonas Karolis Katkevičius, 1621 m. nenorėjo eiti į karą su turkais, iki karalius nepažadėjo jo broliui atiduoti Borisovo seniūniją[116]. 1646 m. seime XII. 6 d. Lietuvos vice-

---

112 „Dignitarstwa y urzędy wszelkie, tak WXL., iako też ziemskie, aby podług dawnego prawa y zwyczaiu nie do czasu, ale dożywotnie y bez żadnych obligaty, reuersałow y przysiąg każdemu tey rzptey zasłużonemu dawane były", Лаппо, Пинскій сеймикъ, Журн. Мин. Нар. Просв., 1910, II, p. 297.

113 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. III. 8, 10; V. 16; 1635. IV. 1, 14 ir kt.

114 Čart. Arch., Teka Nar. 94, dok. 41.

115 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1634. II. 1, 1646. XII. 6.

116 St. Alb. Radvilo *Epitome rerum gestarum, Athenaeum*, 1848, IV, p. 33.

kancleris pats priešinosi ir saviškius ragino priešintis, neleisdamas jokių dalykų svarstyti ir tokiu būdu grasindamas net seimą nutraukti, kadangi didysis kunigaikštis Naugarduko raštininko urėdą atidavė ne jo, bet Krištupo Radvilo rekomenduotam kandidatui[117]. Kitą kartą ir seimas priversdavo didįjį kunigaikštį urėdą paskirti savo kandidatui. Taip, pvz., Jonas Kazimieras, būdamas asmeninis Jonušo Radvilo priešas ir jo prisibijodamas, jokiu būdu nenorėjo jam atiduoti didžiojo etmono buožės. Nežiūrėdamas kazokų maišto ir karo su Maskva, jis vilkino šį reikalą. Dėl to daug triukšmo buvo keliama ir seime, bet vis tik seimas privertė Joną Kazimierą didžiuoju Lietuvos etmonu paskirti Jonušą Radvilą[118]. Kai Zigmantas Vaza Varmijos vyskupu paskyrė savo jauną sūnų Albrechtą, 1625. III. 5 Lietuvos ir Lenkijos senatoriai raštu pareiškė savo protestą prieš šitokį bajorų laisvių ir teisių siaurinimą, reikalaudami, kad Albrechtas, sukakęs 24 m., duotų senatoriaus priesaiką ir kad karalius savo šeimos nariams daugiau nebedalytų jokių Lietuvos ir Lenkijos urėdų *„sine particulari consensu ordinum"*[119] („be specialaus luomų sutikimo"), ką karalius ir pažadėjo.

Paprastai bajorai net ligi susipykimo varžydavosi dėl urėdų, (pvz. XVII amž. pradžioje Radvilai ir Katkevičiai). Tačiau pasitaikydavo ir tokių išimčių, kada jie visai neprašydavo arba net ir nepriimdavo jiems paskirto urėdo. Taip, pvz., Jonas Karolis Katkevičius, nors giliai buvo įbridęs į skolas, savo lėšomis bemokėdamas kariuomenei algą, vis tik įkyriai nelindo prie didžiojo kunigaikščio ir neprašė vakansų. Kai 1616 m. Lietuvos vicekancleris norėjo jam išrūpinti Vilniaus vaivadiją, Katkevičius jam dėkodamas kukliai atrašė: „Aš jau tenkinuosi tokia karaliaus malone, kurion esu paskirtas; aš nenoriu įkyrėti karaliui ir įsigyti gobšumo opiniją"[120]. Vis tik jis buvo paskirtas Vilniaus vaivada. Yra žinoma, kad laisvu noru sau skirtų urėdų nepriėmė keli kuklūs Naruševičių šeimos nariai: Povilas Naruševičius nepriėmė jam skirtos Naugarduko vaivadijos, o Jonas Naruševičius dėkodamas atsisakė priimti Žemaičių kašteliono, vėliau ir Minsko

---

117 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. XII. 6.

118 Ten pat, 1654. VI. 17.

119 Čart. Arch., Teka Nar. 117, dok. 33.

120 „Ja już na takiej łasce jego Król. mości przestaję, na jakiej jestem postawiony. Ja jego Król. mości uprzykrzać się nie chcę i wnieść na się opinję chciwości", Śliwiński, Chodkiewicz, p. 26—27.

vaivados urėdą[121]. Krištupo Naruševičiaus laidotuvių proga sakęs pamokslą Kolenckis pažymi, jog tokių kuklumo pavyzdžių kitose šeimose maža terandama arba ir visai jau nebėra. Taip pat jis pastebi, kad anais laikais tos garbės nebuvo perkamos („się tych dostoienstw nie dokupowano")[122]. Taip pat ir Slanimo maršalka Grigorijus Tryzna XVII amž. pirmoje pusėje nepriėmė jam skirto Smolensko kašteliono urėdo, nors tokiu būdu galėjo patekti į senatą[123]. Visai kitoks buvo Krištupo Radvilo pasielgimas, kai po Leono Sapiegos mirties Vladislovas Vaza 1633. VII. 9 jį paskyrė Vilniaus kaštelionu. Jis to urėdo nepriėmė, užsigavęs, kam negavo Vilniaus vaivadijos[124], į kurią Radvilai buvo papratę žiūrėti, kaip į paveldimą savo šeimos urėdą.

Tarpusavyje berungtyniaudami dėl urėdų, bajorai ir didikai nesigailėjo nė kyšių, duodami juos pačiam didžiajam kunigaikščiui. Skaitydami Stan. Alb. Radvilo atsiminimus, juose randame tokių vietų, kur pažymima, kad pretendentai į urėdus siūlo didžiajam kunigaikščiui pinigų sumas arba kad didysis kunigaikštis seniūnijas atiduoda tam, kas jam didesnę pinigų sumą iš šitų seniūnijų pasiūlo[125]. Mikalojus Krištupas Radvilas Našlaitis savo laiške 1586. III. 30 Krištupui Perkūnui apie vakansų dalijimą rašo: „Iš Gardino nieko nežinau, ar jau pabaigė vakansų turgų"[126]. O lenkų poetas Krištupas Opalinskis, savo satyromis pašiepdamas visuomenės ir valstybės santvarką, rašo, kad įsigalėjo paprotys pardavinėti urėdus; pakanką pažvelgti tik į seimą arba į karaliaus rūmus, ir lengva įsitikinti, jog ne tik urėdai, bet viskas čia parduodama, net garbė, tikyba ir tėvynė; pas svarbiuosius urėdus ir protekcijos gaunamos už auksą; negeriau esą ir teismuose: kiekvienas galįs įsitikinti pas bylas laiminčius, ką reiškia auksas įvairiuose teismuose ir net tribunole[127]. Jog kyšininkystė buvo plačiai įsigalėjusi, liudija ir kiti

---

121 Fl. Kolęcki, Kazanie na pogrzebie JWP. Kr. Naruszewicza 1630. X. 1.

122 Ten pat.

123 Niesiecki, Herbarz, t. IX, p. 123.

124 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. VII. 9.

125 Ten pat, 1640. XI. 17, 1643. III. 14.

126 „Z Grodna nic niewiem jeśli ten jarmark wakancyjny już odprawili", Archiwum Domu Radziwiłłów, p. 22.

127 Kr. Opaliński, Satyry, p. 147 — 148. Krzysztof Opaliński buvo XVII amžiaus vidurio lenkų poetas. Jis savo raštais stengėsi atkreipti bajorų dėmesį į Lietuvos ir Lenkijos netvarką ir į neigiamus bajo-

šaltiniai. Stan. Alb. Radvilas savo atsiminimuose rašo, kad vienas senatorius 1638 m. už Lenkijos kanclerio vietą siūlė karaliui 40.000 raudonųjų zlotų[128], o už Lenkijos maršalkos urėdą 1650 m. karalienei buvo siūloma net 100.000[129]. Lenkas Kazanovskis 1642 m. Sandomiro kaštelioniją pardavė Vitkovskiui už 50.000[130].

Norėdami gauti garbingų ir pelningų urėdų, didikai nesigailėjo išlaidų ir kitokiais būdais įgyti didžiojo kunigaikščio palankumo. Taip Lietuvos rūmų maršalka Sapiega 1644 m. sausio mėn. viename savo dvare 9 dienas negirdėtai ištaigingai vaišino karalių ir karalienę su visais jų palydovais. Be to, jis karaliui dovanojo aukso servizą, 2.000 raudonųjų auksinų vertės, ir olandiškus apmušalus, 10.000 raudonųjų auksinų vertės; karalienei dovanojo už 16.000 pirktą žiedą ir už 1.000 Maskvoje pirktus sabalių kailinius; Lenkijos kancleriui davė didelę sidabrinę taurę, Kamienieco vyskupui sabalių kailius, visiems karalienės palydovams po rubiną, pakamorei auksu papuoštą kardą, kunigams jėzuitams kiekvienam po 100 raudonųjų vengrų auksinų, o iš mažesniųjų taip pat nė vieno neišleido neapdovanojęs, išdalydamas didelę pinigų sumą. Visą tą laiką kiekvienas galėjo gerti ir valgyti kiek norėjo, o vyno buvo begalės išgerta. Šitas vaišes ilgai stebėdamiesi prisimindavo karalius ir kiti. Sapiega tas vaišes surengė, norėdamas iš didžiojo kunigaikščio gauti mažąjį Lietuvos antspaudą[131].

Jonušas Radvilas savo 1618. IV. 27 laiške Zigmantui Vazai prikaišiojo, kad skirstant urėdus, labiau žiūrima pinigų, negu nuopelnų valstybėje[132]. 1652 m. seime buvo skundžiamasi, kad

---

rijos įsigalėjimo reiškinius. Būdamas Poznanės vaivada, kaip senatorius, turėdavo reikalų ir su Lietuvos senatoriais bei bajorų atstovais į seimą, todėl pažinojo ir Lietuvos bajoriją. Savo raštuose jis liečia ne vien Lenkiją, bet ir Lietuvą. Jo veikalas Satyry albo Przestrogi do naprawy Rządu y Obyczajów w Polszcze pirmą kartą buvo išspaustas 1650 m. Ta knyga XVII amžiuje, per 48 metus, susilaukė net 10 laidų, kas anais laikais buvo negirdėtas dalykas. Tokio didelio pasisekimo knyga turėjo dėl drąsios kritikos XVII amžiaus Lietuvos ir Lenkijos bajorų gyvenimo ir papročių. K. Opaliński, Satyry, wyd. K. Bartoszewicz, Kraków, 1884.

[128] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1638. III. 20.

[129] Ten pat, 1650. I. 3.

[130] Ten pat, 1642. XI.

[131] Ten pat, 1644. I. 1.

[132] Laiškas išspausdintas *Athenaeum*, 1848, IV, p. 12.

vakansai tiesiog pardavinėjami: „*Omnia esse venalia et pecunia emuntur tanquam in foro vacantias*"[133] (viskas esą perkama ir net teismo vakansai pinigais perkami). Boguslovas Radvilas savo politiniame testamente net nurodo, kiek reikia duoti kyšio didžiajam kunigaikščiui už seniūnų urėdus, kad šie apsimokėtų[134].

Kaip matome, įvairūs urėdai kartais būdavo nešvariu keliu įgyjami. Geresnieji atitekdavo tiems, kurie duodavo didesnį kyšį didžiajam kunigaikščiui. Suprantama, jog formaliai tokia vakansų prekyba buvo neteisėta, tačiau visuomenėje ji buvo įprasta, nors ir pridengta, kadangi kyšius valdovas gaudavo kaip „auką" arba „dovaną". Be to, formaliai tos „aukos" galėjo būti pateisintos, ypač dalijant valstybės dvarų administracijos urėdus — seniūnijas. Kadangi dalis seniūnijų pajamų buvo mokama didžiajam kunigaikščiui, tai jis formaliai su skiriamu seniūnu galėjo susiderėti, kokią sumą iš tos seniūnijos turi gauti. Dėl to prekyba urėdais visuomenėje nekeldavo didelio pasipiktinimo ar didelio nepasitenkinimo, išskyrus vieną kitą protesto balsą. Kai kada tokie protestai būdavo pareiškiami ir seimeliuose. 1616. III. 15 Ašmenos seimelio instrukcijoje reikalaujama sutvarkyti dignitorių ir urėdų davimą, nes esą dabar prieita prie to, kad dignitorijos ir seniūnijos perkamos už pinigus, o verti ir valstybei nusipelnę žmonės jokio atlyginimo nebegalį gauti[135]. Taip pat ir 1653. XII. 31 Volkovisko seimelio instrukcijoje nusiskundžiama, kad didysis kunigaikštis seniūnijas ir tenutus tiems atiduodąs,

---

133 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1652. I. 30.

134 Boguslovo Radvilo informacijoje savo giminėms ir įpėdiniams skaitome: „O honory ojczyste starać się należy, niekupując ich sobie jednak, ale się ich dosługiując"... „A jeśliby przyszło *honoraria* dawać za królewszczyzny, nie dawać więcej za starostwo, najwięcej coby intraty roczney jednej wynosiło". Jis pataria savo įpėdiniams stengtis pakliūti į senatą, bet jokiu būdu neieškoti teismo urėdų, „bo w sądach szukać zysku grzech i plugawo, ale czyste mieć sumienie. Nie radzę żadnemu z krewnych moich, żeby się dał obrać deputatem a pogotowiu marszałkiem trybunalskim: bo nie podobna żeby sumienia swego nie miał nadwerężyć dla konsyderacyj jakich, przeciw przysiędze swej"... „Nadewszystko podskarbim, proszę, niech żaden z domu naszego jak nigdy nie był tak i dalej nie bywa", Syrokomla, Przyczynki do historji domowej, p. 56—57.

135 „Teraz przisło do tego zedignitarstwa y starostwa za pieniądze kupuyą o ludzie godni y w RPtey zasłuzeni dozadney nagrody przysc niemogą", Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 16.

kuriuos iškelia pinigai, bet ne nuopelnai[136]. Kaip matėme iš anksčiau paduotų pavyzdžių, į tuos nusiskundimus nebuvo atsižvelgta.

Dar kitas nenormalumas urėdų dalijime buvo tas, kad juos kartais gaudavo dar visai jauni ir valstybės reikaluose neprityrę asmenys. Tokiems didikams, kaip Radvilams, Sapiegoms, Pacams, įvairios dignitorijos, urėdai ir seniūnijos atitekdavo beveik automatiškai. Valstybė buvo jiems, tartum, pažadėtoji žemė, kurioje jie savaime, be jokių nuopelnų ar specialaus išsilavinimo, gaudavo įvairius urėdus. Skaitant įvairius šaltinius ir biografijas, atrodo, jog kiekviena didžiųjų šeimų buvo įsitikinusi, kad jau vien gimimas jos nariams teikdavo pirmumo teisių į aukščiausius urėdus. Taip pat ir seniūnijas, t. y. valstybės dvarus, vadinamus „*panis bene merentium*" (gerai nusipelniusiųjų duona), didikų vaikai gaudavo „už nuopelnus" labai anksti, vos keliolika metų teturėdami ir vien dėl tokio savo amžiaus dar niekuo negalėję nusipelnyti valstybei. Šiuo atžvilgiu buvo įsigalėjęs tikras nepotizmas, nes, kaip matyti iš biografijų ir urėdais skiriamųjų privilegijų, patys tėvai nekartą išsirūpindavo seniūnijų ir urėdų savo jauniems sūnums, kurių vienintelis nuopelnas buvo tai, jog jie gimė didikų vaikais, paveldėdami savo tėvų garbę ir nuopelnus. Kaip pačiuose skiriamuosiuose raštuose matyti, įvairiais pareigūnais jie buvo skiriami jau už savo tėvų nuopelnus.

Įžymių didikų vaikai labai anksti pradėdavo valstybinę tarnybą. Dėl savo tėvų įtakos, dar jauni berniukai būdami, jie būdavo išrenkami pavietų atstovais į seimą. Mykolas Kazimieras Radvilas, 22 metų jaunuolis, 1648 m. buvo išrinktas atstovu į konvokacijos seimą[137]. Boguslovas Radvilas, vos 11 m. berniukas, 1621 m. seime pasakė pilną juridinių sąvokų kalbą, nukreiptą į Zigmantą Vazą, besibylinėdamas su Lietuvos kancleriu Leonu Sapiega dėl Kopyliaus dvarų ir tą bylą laimėjo[138]. Tas pats Boguslovas Radvilas 1636 m., vos 16 m. berniukas, Ašmenos seimelyje buvo išrinktas į seimą[139]. Jonas Mikalojus Radvi-

---

136 „Starostwa zaś y dzierzawy tym *cedet*, Ktorze pieniądze, a nie zasługi swoie za Promotorow maią", Čart. Arch., Teka Nar. 147, dok. 59.

137 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 378.

138 Żywot Bogusława Radziwiłła, p. 4; Kalicki, Bogusław Radziwiłł, p. 11—13; Żywot Bogusława Radziwiłła, wyd. Popliński, p. 43.

139 Savo autobiografijoj jis rašo: „byłem na sejmiku oszmiańskim pierwszy raz obrany posłem", Żywot Bogusława Radziwiłła, p. 5.

las, gimęs 1681 m., jau 15 m. būdamas pradėjo viešą valstybinį gyvenimą[140]. Bajorija, norėdama įgyti didikų palankumą ir užtarimą, jiems pataikaudavo, jų sūnus net berniukus rinkdama atstovais į seimą. Keli Radvilai pavietų atstovais į seimą buvo 16 metų, vienas 15, o garsusis „Panie Kochanku" vos 14 metų teturėdamas[141]. Tačiau nereikia manyti, kad visi atstovai į seimą būdavo tokie jauni. Tas buvo leidžiama tik žymiems ponaičiams, užnugaryje turintiems galingus tėvus.

Jauni didikų vaikai greit gaudavo ir įvairius rūmų urėdus. Kaip matyti iš biografijų, šiek tiek pasimokę Lietuvoje, 15—17 m. jaunikaičiai, dažnai jaunesni, labai retai vyresni, vykdavo į užsienių akademijas pasitobulinti, keliaudavo iš krašto į kraštą ir, grįžę į tėvynę, tuoj būdavo skiriami garbingais rūmų urėdais. Radvilai, anksti pradėję savo viešąjį gyvenimą, sulaukę 18—20 m. amžiaus, jau būdavo skiriami nebe pavietų, bet Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės raikytojais, vicestalininkais, kardininkais, stalininkais, taurininkais ir k. [142]. Pavietų garbės urėdai didikams dažnai būdavo per žemi, ir jie likdavo šiaip bajorijai. Kitą kartą į įvairius urėdus būdavo pakeliami dar užsienyje tebesivažinėją jaunikaičiai. Boguslovas Radvilas, tebebūdamas užsieniuose, 1638 m. buvo paskirtas Lietuvos vėliavininku, nors jis tada teturėjo vos 18 m. [143]. Būdamas 26 m., jis buvo paskirtas Lietuvos arklidininku, nors vis dar tebegyveno užsieniuose[144]. Tokiu būdu ne jis urėdų, bet šie jo laukė. 24 m. Steponas Pacas 1611 m. tapo didžiojo kunigaikščio sekretoriumi, 28 m. didžiuoju Lietuvos raštininku [145]. Leonas Sapiega 23 m. amžiaus buvo paskirtas didžiuoju Lietuvos sekretoriumi, o jo sūnus Kristupas, miręs 24 m. amžiaus, buvo jau Lietuvos raštininku *(notarius)*[146]. Kristupas Radvilas Perkūnas 17-kos metų gavo Lietuvos raikytojo, greit po to Lietuvos taurininko urėdą [147]. Jurgis Radvilas,

---

140 K o t ł u b a j, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 350.

141 B a r t o s z e w i c z, Radziwiłłowie, p. 28.

142 B a r t o s z e w i c z, Radziwiłłowie, p. 28; K o t ł u b a j, Galerja Portretów Radziwiłłowskich; W o l f f, Pacowe; S a p i e h o w i e ir kt.

143 Ż y w o t B o g u s ł a w a R a d z i w i ł ł a, p. 6; Żywot B o g u s ł a w a R a d z i w i ł ł a, wyd. P o p l i ń s k i, p. 50.

144 K a l i c k i, Bogusław Radziwiłł, p. 19.

145 W o l f f, Pacowie p. 80—86.

146 Ż y w o t L w a S a p i e h y, wyd. T u r o w s k i, p. 14, 139.

147 K o t ł u b a j, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 84.

gimęs 1578 m., 21 m. amžiaus jau buvo Lietuvos stalininkas, o Mikalojus Radvilas, sūnus Rudojo, būdamas vos 15 metų, kare su Maskva dėl Livonijos vadovavo vienam Lietuvos kavalerijos daliniui [148]. Tikrą rekordą paėmė Mikalojus Kristupas ir Jurgis Radvilai, nes pirmasis jų jau 16-tais gyvenimo metais tapo vicestalininkas, antrasis — taurininkas, t. y. vienas aukščiausių rūmų garbės urėdų [149]. Kaip matyti iš biografijų, Radvilai ir Sapiegos niekada nebūdavo keliami į rūmų urėdus vyresni, negu 27 m., normaliai vis jaunikaičiai.

Iš žemųjų rūmų urėdų didikai greit kildavo į aukštuosius ir taip pat jauni tapdavo senatoriais bei ministrais, be jokio specialaus išeito mokslo ar pasirengimo. Krištupas Radvilas Perkūnas, 25 metų amžiaus, 1572 m. jau buvo paskirtas Lietuvos lauko etmonu, kai jo tėvas buvo didžiuoju etmonu [150]. Jonas Jurgis Radvilas, taip pat 25 m. amžiaus, 1613 m. buvo paskirtas Trakų kaštelionu[151]. Jurgis Radvilas 18-kos metų amžiaus tapo Vilniaus vyskupo koadjutorius, 23 metų (1579 m.) — Vilniaus vyskupas, 30 metų — kardinolas[152]. Stanislovas Albrechtas Radvilas jau 25-tais savo gyvenimo metais buvo paskirtas Lietuvos vicekancleriu[153]. Mikalojus Pacas, gimęs 1570 m., 1596 m. jau buvo nominuotas Vilniaus kanauninku[154]. Krištupas Radvilas Rokošininkas 18-kos metų amžiaus gavo lauko etmono buožę, o Mikalojus Krištupas Radvilas Našlaitis taip pat 18-kos metų tapo rūmų maršalka[155]. Jurgis Radvilas 1599 m. buvo išrinktas Lietuvos tribunolo pirmininku, nors teturėjo 21 m. amžiaus; 1600 m. jis tapo Trakų kaštelionu[156]. Kazimieras Leonas Sapiega, tik ką grįžęs iš kelionių po užsienius, 20 m. amžiaus buvo išrinktas Slanimo pavieto deputatu į Lietuvos tribunolą[157], o Teodoras Jevla-

---

148 Ten pat, p. 81—82, 77—78.

149 Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 28.

150 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 84.

151 Ten pat, p. 324.

152 Pamiętnik Kardinała J. Radziwiłła, p. 1—2.

153 Jo biografija, vieno jo tarno parašyta, Čart. Arch., Ms. 2242, p. 140; St. Alb. Radvilo *Epitome rerum gestarum, Athenaeum*, 1848, IV, p. 11.

154 Wolff, Pacowie, p. 58.

155 Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III, Opis osób, t. II, p. 117, 124.

156 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 82.

157 Kognowicki, Życia Sapiehów, t. III, p. 8.

ševskis, neturėdamas nė pilnų 20 m., jau buvo mokesčių rinkėjas[158].

XVIII amž. su urėdų dalijimu nepilnamečiams buvo nueita dar toliau. Garsusis Karolis Radvilas „Panie Kochanku" penktais savo gyvenimo metais iš Reino Pfalcgrafo gavo šv. Huberto ordiną, tryliktais savo gyvenimo metais buvo išrinktas Vilniaus seimelio maršalka, 14-kos metų seime atstovavo Ašmenos pavietui, 16-kos metų buvo Lietuvos tribunolo deputatas, 17-tais metais tapo pulkininku, 18-tais — Lietuvos taurininku ir greit po to Lietuvos kardininku[159]. Netenka nė aiškinti, kaip visa tai žalingai atsiliepdavo į pačią valstybę, kai jauni ir nepritvrę didikai tapdavo svarbiais krašto pareigūnais.

Kuriam nors urėdui mirus, į jo vietą buvo pakeliamas kitas. Ta proga paaukštinant įvairius urėdus, kitą kartą įvykdavo daug pasikeitimų ir persikėlimų į aukštesnius[160]. Kelias, kurį atskiriems asmenims reikėdavo pereiti, norint pasiekti senatą ir ten gauti senatoriaus „kėdę", buvo labai įvairus. Nors ir buvo pradedama nuo įvairių krašto ir rūmų garbės urėdų, tačiau ne vieną ir ne visas pakopas reikėdavo pereiti. Rūmų ir krašto garbės urėdai irgi buvo įvairaus rango, tačiau tas rangas niekur nebuvo oficialiai nustatytas. Taip pat nebuvo jokių taisyklių, nustatančių, kuriuos garbės urėdus reikėjo pereiti, norint tapti vienu ar kitu senatoriumi. Kitą kartą tas kelias buvo ilgas, kitą kartą labai trumpas. Steponas Pacas (1587—1640) iš pradžių tapo didžiojo kunigaikščio sekretoriumi, paskui didžiuoju Lietuvos raštininku, toliau referendoriumi, rūmų ir pagaliau Lietuvos iždininku (1635 m.), susilaukęs jau žilos senatvės[161]. Tuo tarpu įvairūs Radvilai, kaip jau matėme, dar jaunuoliai tapdavo senatoriais ir ministrais, nedaug pakopų teperėję. Kazimiero Paco († 1654) karjeros kelias buvo toks: didžiojo kunigaikščio sekretorius, Slanimo klebonas, Baltstogės klebonas, Vilniaus ir Geranainių klebonas, Smolensko vyskupas, Žemaičių vyskupas[162]. Stanislovas Leonas Sapiega perėjo žymiai trumpesnį kelią: grįžęs iš užsienių, tuoj buvo paskirtas Zigmanto Vazos kambariniu, vėliau

---

158 Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, įžanga.

159 Bartoszewicz, Radziwiłłowie, p. 147.

160 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1640. IX. 19, X. 10; 1642. VII. 1; VII. 19; 1646. IV. 11; 1650. VII ir kt.

161 Wolff, Pacowie, p. 80—86.

162 Ten pat, p. 138.

stalininku, tuoj po to rūmų maršalka ir didžiuoju maršalka[163]. Kitas bajoras tik po ilgo vargo prasimušdavo ligi kokio nežymaus kašteliono, tuo tarpu, kai Mikalojus Steponas Pacas († 1684) iš karto tampa žymiu senatoriumi: 1651. IV. 21 jis paskiriamas Trakų vaivada, 1670. I. 23 Vilniaus kaštelionu, 1671. VI Vilniaus vyskupu (tais pat metais jis priėmė ir pirmuosius įšventinimus į kunigus)[164].

Karjeros kelio ilgis ligi senatoriaus kėdės buvo nevienodai ilgas, atsižvelgiant į tai, ar pretendentas buvo įtakingos aukštos šeimos narys, ar jis buvo kilęs iš vidutinių savo materialine padėtimi šeimų. Taip pat trumpesnis kelias ligi senatorių urėdų buvo kuriam nors mažų gabumų ir mažai išlavintam didiko sūnui, negu šiaip sau bajorui, nors ir išsimokslinusiam, bet neturinčiam rekomendacijų, vien savo gabumais ir energija norinčiam prasiskinti kelią į įtakingąsias vietas ir aukštuosius urėdus. Didelę reikšmę turėjo ir asmeninis įsitarnavimas pačiam didžiajam kunigaikščiui, kuris savo malone tą kelią žymiai sutrumpindavo. Nors ir būdavo pereinami įvairūs stalininkų, kardininkų ir kt. urėdai, bet nebuvo jokios taisyklės, kiek jų ir kuria tvarka juos reikėjo pereiti. Kiekvienu atveju senatą labai greit pasiekdavo didikai, beveik savaime, be didelių pastangų. Iš Radvilų tik tie nepasiekdavo aukštųjų senatorių urėdų, kurie arba visai jauni mirdavo, arba patys šalindavosi nuo viešo veikimo, ramiai savo dvaruose gyvendami.

Senate irgi buvo daromi įvairūs pakėlimai. Tarp senatorių buvo nustatytas aiškus rangas, tačiau čia irgi nebuvo vienos bendros taisyklės, iš kurio į kurį urėdą buvo keliama. Kiti senatoriai visą laiką pasilikdavo savo pakopoje, kiti gi labai greit pasiekdavo aukščiausių urėdų, peršokdami viduriniuosius. Normaliai rūmų maršalkos buvo pakeliami į didžiuosius maršalkas, rūmų iždininkai į iždininkus, vicekancleriai į kanclerius, lauko etmonai į didžiuosius etmonus, Trakų vaivada į Vilniaus vaivadą, Smolensko vyskupas į Žemaičių vyskupą, šis į Vilniaus vyskupą ir kt.[165]. Bet tai dar nereiškia, kad būtinai šio kelio reikėjo laikytis.

---

163 M. Sarbiewski, Laska Marszałkowska.

164 Wolff, Pacowie, p. 174—179.

165 Wolff, Pacowie; Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich; Sapiehowie; Wolff, Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego; Archiwum domu Radziwiłłów; Archiwum domu Sapiehów ir kt.

Net ir pasaulietis senatorius galėjo būti pakeltas į dvasininkus, kaip tai įvyko 1671 m. su Mikaloju Steponu Pacu, kuris, būdamas pasaulietis, iš Vilniaus kašteliono buvo pakeltas į Vilniaus vyskupus[166].

Skaitydami didikų biografijas, randame įvairių įvairiausių pakėlimų pačiame senate, ir jokio kito dėsnio nematyti, kaip tik tas, kad iš žemesnio senatoriaus urėdo kuris nors didikas keliamas į aukštesnį, tačiau nebūtinai į sekantį aukštesnį. Taip pat atrodo, kad čia labiau buvo vertinama ne faktiškoji urėdo reikšmė ir įtaka valstybėje, kiek titulinis rangas senate. Kaip matėme, faktiškai patys svarbiausieji valstybėje ministrų urėdai senate buvo laikomi pagal savo rangą žemiausi. Tačiau bet kuris bereikšmis kaštelionas savo rangu buvo aukštesnis net už kanclerį. Žinoma, ne kiekvienas, kuris patekdavo į kaštelionus, galėdavo patekti ir į ministrus. Ministrais būdavo skiriami tik ypačiai įtakingi asmenys. Tačiau daug randame pavyzdžių, kad kuris nors didikas iš ministrų keliamas į mažiau reikšmingus, bet rangu aukštesnius vaivadų ir kaštelionų urėdus. Pvz., Aleksandras Liudvikas Radvilas iš didžiojo maršalkos urėdo perėjo į Polocko vaivados urėdą[167]; didysis maršalka Mikalojus Kristupas Radvilas 1586 m. buvo pakeltas į Trakų kaštelionus[168]; didysis maršalka Stanislovas Radvilas 1595 m. buvo pakeltas į Žemaičių seniūnus[169]; 1664. XI. Zaviša iš didžiojo maršalkos urėdo sutiko pereiti į Vilniaus kašteliono urėdą, maršalkos vietą už dovanas perleidęs Polubinskiui, didžiajam kunigaikščiui sutinkant[170].

Kitą kartą savo vaivadijoje įtakingieji vaivados būdavo pakeliami į praktiškai bereikšmius kaštelionus, tik dėl to, kad šie savo rangu buvo aukštesni. Taip Mstislavlio vaivada Povilas Pacas 1593 m. buvo pakeltas į Vilniaus kaštelionus; taip pat Jeronimas Katkevičius, irgi Mstislavlio vaivada, 1595 m. tapo Vilniaus kaštelionu[171]. Rango atžvilgiu vis tai buvo paaukštinimas,

---

166 Wolff, Pacowie, p. 178—179.

167 Archiwum domu Radziwiłłów, p. XX.

168 Čart. Arch., Ms. 964, p. 513.

169 Ten pat.

170 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 176.

171 Wolff, Pacowie, p. 37, 38. Kaip pamename, Vilniaus ir Trakų kaštelionai savo rangu buvo aukštesni už kitus vaivadas, nes senate jie ėjo tuoj po savo vaivadų, tuo tarpu, kai visi kiti kaštelionai savo rangu ėjo tik po visų vaivadų.

bet ne pažeminimas. Tačiau kitą kartą galime rasti ir priešingų pavyzdžių, kada kuris nors vaivada pereina į ministrų urėdus, kurie savo rangu už vaivadas žemesni, bet faktiškai valstybėje reikšmingesni. Taip 1600 m. Andrius Zaviša iš Minsko vaivados tapo Lietuvos iždininku[172], o 1668 m. Vilniaus vaivada Radvilas, pirmasis urėdas tarp pasaulinių senatorių, buvo paskirtas Lietuvos vicekancleriu[173]. Tas viskas rodo, kad keliant iš vieno urėdo į kitą nebuvo laikomasi jokios pastovios taisyklės ar dėsnio, nes tokio ir nebuvo. Tačiau anų laikų urėdų keitimas visai nebuvo panašus į šių dienų mūsų valdininkų paskyrimus, kurie daromi tarnybos labui, nes, kaip matėme, anais laikais urėdai buvo skiriami ligi gyvos galvos arba ligi paaukštinimo. Pažeminimai be paties žeminamojo sutikimo visai nebuvo galimi, kaip kad nebuvo galima urėdo atleisti be kaltės ir teismo sprendimo.

Savotišką vietą tarp kitų urėdų užimdavo seniūnai — valstybės dvarų administratoriai ir valdytojai. Nors seniūnijos, palyginti su kitais valstybės urėdais, buvo tik smulkus objektas, tačiau vargu dėl kurių nors kitų urėdų užėmimo buvo tiek varžomasi, kiek dėl jų, nes seniūnijų valdymas rišosi su nemažomis pajamomis. Šiuo atžvilgiu ypač pelningos buvo seniūnijos ne ekonomijose, bet valstybės dvaruose, vadinamuose *„panis bene merentium"*, kuriuos didysis kunigaikštis pivalėjo išdalyti nusipelniusiems valstybei bajorams. Jei kuris nors bajoras būdavo skiriamas administratoriumi ar seniūnu ekonomijose[174], kitaip vadinamose didžiojo kunigaikščio stalo dvarais, tai čia jis didesnę pajamų dalį turėjo atiduoti į didžiojo kunigaikščio iždą, pats mažą jų dalį (pagal inventorius dažniausiai ⅓) sau pasilikdamas. Tuo tarpu seniūnai, gavę ne ekonomijų valstybės dvarus, vadinamus *„panis bene merentium"*, beveik visas pajamas iš jų ėmė sau, labai mažai didžiajam kunigaikščiui teatiduodami, kartais ¼, kartais ⅕ pajamų, o kartais ir nieko į iždą neprivalėdami mokėti.

---

[172] Wolff, Pacowie, p. 46.

[173] J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 46.

[174] 1589 m. konstitucija ekonomijoms Lietuvoje paskyrė: „Grodno ze wszystkim, Szawle ze wszystkim, *post decessum moderni possessoris:* Brześć z Kobrynem ze wszystkim, Mohilow ze wszystkim: Olita ze wszystkim", *Volumina Legum*, t. II, p. 1286. Visi kiti valstybės dvarai, kurie buvo išmėtyti visoje Lietuvos teritorijoje ir nepriklausė čia paminėtiems dvarų kompleksams, sudarė seniūnijas, vadinamas *„panis bene merentium"*.

Literatūroje įsigalėjusi nuomonė, kad Lietuvoje iš tokių ne stalo dvarų seniūnijų ¼ pajamų, neva vadinamų „kvarta", ėjo į iždą, yra klaidinga. Kiekvieną kartą įstatymu arba seniūnijos paskyrimo aktu buvo atskirai nustatoma, kiek iš tos seniūnijos pajamų turi eiti į iždą. Į iždą iš seniūnijų einančių pajamų dalis galėjo būti paskirta labai didelė ir labai maža. Pvz., atvadavus Smolenską ir jį prijungus prie Lietuvos, atskira 1613 m. konstitucija buvo nustatyta, kad iš ten buvusių valstybinių dvarų seniūnai ir laikytojai sau galės pasiimti tik ⅕ pajamų; ²/₅ pajamų skiriama pilims remontuoti, kariuomenei laikyti bei patrankininkams apmokėti ir ²/₅ — didžiojo kunigaikščio stalui[175]. Antra vertus, randame tokių seniūnijų paskyrimo aktų, kuriuose bajoras, gavęs seniūniją, iš jos pajamų nieko neprivalo atiduoti į iždą. Taip, pvz., 1588 m. Mykolas Sapiega gavo Oršos seniūniją su visomis jai priklausančiomis žemėmis be atskaitomybės („bez czynienia liczby")[176]. 1594 m. Leonas Sapiega gavo dvarų Mstislavlio vaivadijoj taip pat be atskaitomybės ir be prievolės didžiajam kunigaikščiui, jo iždui ar kam kitam ką nors duoti[177]. 1600 m. kažkoks Jurgis Goleniščas gavo iš Zigmanto Vazos Brėslaujos paviete du valstybės kaimu irgi be jokios prievolės valstybės iždui ar didžiajam kunigaikščiui, visas pajamas galėdamas imti sau[178]. 1605 m. už savo nuopelnus Leonas Sapiega iš Zigmanto Vazos gavo Slonimo seniūniją su pilimi, miestu, palivarkais ir kaimais „bez czynienia liczby"[179]. Tokiomis pat sąlygomis Leonas Sapiega 1598 m. gavo net dvarų iš ekonomijų: Zigmantas Vaza jam atidavė Mogiliavo seniūniją „bez zdawania liczby"[180]. Buvo pagaliau ir tokių seniūnijų, kurių seniūnai privalėjo didžiajam kunigaikščiui atiduoti tam tikrą dalį pajamų, paskyrimo akte net sumomis tiksliai nustatytų. Tokiomis sąlygomis Lietuvos kancleris Stan. Alb. Radvilas valdė Tucholo, Pinsko ir ki-

---

175 *Volumina Legum*, t. III, p. 197.

176 Sapiehowie, t. I, p. 117.

177 „Ничого намъ господару и до скарбу нашого и никому иншому давати, и личбы чинити не будучи повиненъ", Акты Южной и Западной Россiи, t. I, p. 251. Panašūs paskyrimai ten pat, t. I, p. 238, 254; t. II, p. 30, 31, 53.

178 „Небудучи повиъни съ того нам гдру и до скарбу нашого ничого давати, личбы чинити и никоторое повинъности полнити", Собранiе древнихъ грамотъ и актовъ Вильни, Ковна, Трокъ, t. II, nr. 87.

179 Čart. Arch., Teka Nar. 100, dok. 45.

180 Sapiehowie, t. I, p. 161.

tas seniūnijas[181]. Taip pat ir kelis kart minėtas Leonas Sapiega, turėjęs įvairių seniūnijų „bez czynienia liczby", turėjo ir tokių seniūnijų, iš kurių dalį pajamų privalėjo atiduoti į iždą[182]. Taigi valstybės dvarai, seniūnijos ir tenutai bajorams būdavo duodami įvairiomis sąlygomis, reikalaujant dalį pajamų atiduoti arba ir visai nereikalaujant nieko mokėti į iždą.

Seniūnijos ir tenutai, sudarydami „nusipelniusiųjų duoną", privalėjo būti dalijami valstybėje nusipelniusiems bajorams, kaip atlyginimas už jų nuopelnus arba savo lėšomis einamą valstybės tarnybą. Seniūnijų ir tenutų davimas turėjo bajorus paskatinti tolimesnei valstybės tarnybai. Tai aiškiai matyti iš įvairių Lietuvos Metrikoje išsilikusių seniūnijas skiriamųjų aktų[183]. Steponas Batoras 1586 m. Leonui Sapiegai davė didelę Slanimo seniūniją specialiai, kaip atlyginimą už išlaidas, kurias šis turėjo 1584 m., vykdamas pasiuntiniu į Maskvą[184]. Taigi seniūnijų buvo galima gauti ir už kuriuos nors konkrečius pasitarnavimus. Tačiau, kaip toliau matysime, dažnai seniūnais būdavo skiriami asmens, nieko valstybei nepasitarnavę ar dėl savo jauno amžiaus nė negalėję nusipelnyti. Kaip teisingai pastebi vienas amžininkas, bajorai į seniūnijas žiūrėjo tik kaip į priemonę savo pajamoms didinti ir mielai stengėsi įsigyti ne tik valstybinių, bet ir bažnytinių žemių[185].

---

181 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. VI. 24.

182 Kai kada jis privalomą pajamų dalį iš tokių seniūnijų neatiduodavo į iždą, Inglot, Sprawy gospodarcze, p. 169.

183 Pvz., tokiuose aktuose rašoma: „маючи ласкавый взгляд на заслуги", „хотячи мы его ешче уперед ку службамъ нашимъ господарьскимъ тым охотнейшого способити", Лаппо, Великое Княжество Литовское, p. 269 sekant. Štai dar viena tipinga tokio dokumento (1589. VII. 12) ištrauka: „Мы, маючи ласкавый взглядъ и баченье нашо гсcподарское на зацные и завжды намъ прыемные накладнѣ отдаваные заслуги подканцлерого великого князства Литовского, державцы Красносельского, пана Кгабрыеля Войны, который обѣсными пильными, намъ господару и Речы Посполитой пожиточными, прыстойными службами своими ласку нашу собѣ заслугуючы, всякихъ працъ, трудностей и утратъ маетности свое прыймовати не лютуеть, до чого и впередъ его милости хутливымъ мѣть хотечы, зъ ласки нашое господарское дали есьмо" jam Upytės paviete įvairius dvarus, likusius po Kurbskio mirties, Акты Южной и Западной Россіи, t. I, p. 227.

184 Sapiehowie, t. I, p. 146.

185 „iednym okiem patrząc na Duchowny chleb, drugim na Swiecki", Widawski, Lekarstwo na uzdrowienie Rzeczypospolitej, p. 13.

Į seniūnus buvo žiūrima kaip ir į kitus valstybės urėdus, ir po mirties kurio nors seniūno likusios laisvos seniūnijos turėjo būti vėl išdalytos. Šituo atžvilgiu laisvos seniūnijos buvo traktuojamos kaip ir kitų urėdų vakansai, kurių didysis kunigaikštis pats sau pasilikti negalėjo ir kuriuos privalėjo išdalyti pagal bendrą vakansų dalijimo tvarką. Net ir tokios žemės, kurios valstybei arba didžiajam kunigaikščiui atitekdavo kaduko teise, t. y. išmirus visiems teisėtiems įpėdiniams, turėjo taip pat būti išdalytos bajorams kaip naujos seniūnijos[186].

Kaip kiti vakansai, taip ir laisvos seniūnijos į seimus įnešdavo daug netvarkos ir ginčų su didžiuoju kunigaikščiu. Patys amžininkai pastebi, jog kartais seimuose labiau rūpinamasi seniūnijomis, negu aktualiais valstybės reikalais. 1632. XI. 12 elekcijos seime Lenkijos didysis maršalka aiškiai pabrėžė *„bona Reipub-e esse praemium bene meritorum"* (valstybės dvarai esą gerai nusipelniusiųjų premijos"), o Poznanės pakamorė Manieckis prikaišiojo bajorams, kad jie, laikydami valstybės dvarus savo žemėmis, mielai mėgstą seimuose apie seniūnijas kalbėti, jei tik tikįsi ką nors iš valstybės gauti; o jei iš tų dvarų ką nors reikią duoti valstybei, tai bajorai reikalą vilkiną, priešinąsi ir ilgai apie tai galvoją[187].

Seniūno urėdas rišosi ne tik su teise gauti iš valstybės dvarų pajamų, bet ir su tam tikromis pareigomis[188]. Jis privalėjo tuos dvarus prižiūrėti ir administruoti, taip pat teisti jų gyventojus. Seniūnų pareigos ir pajamos buvo skirtingos, atsižvelgiant į tai, ką jie gaudavo seniūnijų vardu.

Seniūnijomis būdavo vadinami labai skirtingos apimties ir vertės objektai. Kitą kartą seniūnijai priklausė dideli žemės plotai, į kuriuos įėjo net miestai, pilys, miesteliai, keli dvarai, palivarkai, daug kaimų su visais ežerais, upėmis, tvenkiniais, malūnais, smuklėmis, miškais, pievomis ir kt. Tokias pelningas ir turtingas seniūnijas paprastai gaudavo tik didikai. Kitos seniūnijos buvo ir visai mažos apimties, vos keli arba net vienas dvaras ar palivarkas su priklausomais kaimais. Pats seniūnijų skaičius buvo nepastovus, kartais pora mažesnių buvo sujungiama į vieną didesnę, bet ir, priešingai, kuri nors didelė seniūnija skaidoma į kelias mažesnes ir išdalijama

---

[186] Toks dėsnis buvo įrašytas net į Liublino unijos aktą. Aktas išspausdintas Lappo, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 152 ir Acta unji Polski z Litwą.

[187] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. XI. 12.

[188] Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 279—293.

keliems bajorams. Pasitaikydavo, jog didysis kunigaikštis kam nors seniūno teisėmis atiduodavo tik dalį dvaro arba vos porą kaimų. Tokia dvaro dalis arba visai maža seniūnija paprastai būdavo vadinama tenutu (держава), o jos seniūnas laikytoju (державца). Tačiau, kaip jau vienoje vietoje buvau minėjęs, tarp seniūnų ir laikytojų jokio kitokio esminio skirtumo nebuvo, tik tas, jog mažesnių plotų valdytojai buvo vadinami laikytojais, o didesnių — seniūnais. Tie patys seniūnai Žemaičiuose buvo vadinami tijūnais arba tėvūnais, o jų valdomi valstybės dvarai — tijūnijomis arba tėvūnijomis; taip pat Vilniaus ir Trakų seniūnai iš tradicijos buvo vadinami tijūnais arba tėvūnais[189], nors šiaip niekuo nesiskyrė nuo kitų seniūnų.

Atskirą seniūnijų rūšį sudarė girininkijos, t. y. valstybės miškų daliniai su apylinkės miškais, kaimais, valstiečiais ir įvairiais gyventojais. Girininkijos buvo atiduodamos bajorams tomis pačiomis teisėmis, kaip ir seniūnijos, o girininkai (лесничий) savo teisėmis ir pareigomis irgi nesiskyrė nuo kitų seniūnų, nebent tik tiek, jog jiems tekdavo rūpintis ne vien žemės, bet ir miškų ūkiu bei miškų apsauga[190].

Seniūnai valstybės dvarus gaudavo su įvairių kategorijų gyventojais, tuose dvaruose gyvenusiais ir jiems priklausiusiais: miestiečiais, įvairių pakopų valstiečiais, baudžiauninkais, net bajorais. Visi jie klausė seniūnų administracijos ir jurisdikcijos. Kaip administratoriai, seniūnai iš jų išrinkdavo pagal inventorius nustatytus ar seimo nutarimu apdėtus mokesčius; žiūrėjo, kad jie duotų pagal inventorius nustatytas duokles ir vykdytų prievoles, taip pat įvairius didžiojo kunigaikščio nurodymus, pvz., duotų specialiais tikslais pastočių, vyktų taisyti kelių, pilių ir kt. Kaip teisėjai, jie teisdavo ir bausdavo seniūnijų, t. y. valstybės dvarų, gyventojus, net miestiečius, jei jie priklausė valstybės dvarui ir neturėjo savivaldybės teisių. Valstybės dvarų valdytojai teisė ir tų dvarų bajorus, jei jie nebuvo išsiprašę iš didžiojo kunigaikščio specialių privilegijų, atleidžiančių juos nuo valstybės dvarų valdytojų teismo ir sulyginančių juos jurisdikcijos atžvilgiu su visais pavieto bajorais[191].

Bajorai, dažnai valdydami po kelias seniūnijas, išmėtytas įvairiose Lietuvos dalyse, patys visų jiems uždedamų administracinių ir teismo pareigų neatlikdavo, bet nuo savęs kartais jas pavesdavo savo įgaliotiniams, kurie taip pat vedė tų seniūnijų ūkį ir pajamas atiduodavo seniūnams.

Seniūnai, vis tiek, ar jie privalėjo ar neprivalėjo atiduoti dalį gaunamų pajamų į iždą, naudojosi visokiausiomis pajamomis, kokių tik buvo galima gauti ar išsigalvoti iš jiems pavestų valstybės dvarų. Jiems išduodamose privilegijose paprastai būdavo įrašoma šita jų

---

189 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 305, 310 — 311.
190 Ten pat, p. 301 — 304.
191 Ten pat, p. 287 — 292.

teisė[192]. Tačiau santykiuose su valstiečiais ir kitais seniūnijų gyventojais jie privalėjo laikytis normų ir iš jų nereikalauti jokių papildomų prievolių ar mokesčių, kurie nebūtų įrašyti į inventorius ar nustatyti kitu kuriuo būdu. Betgi plėsti dvarų ūkį naujais plėšimais arba naujakurių įkurdinimu jiems tomis pačiomis privilegijomis buvo leidžiama.

Bajorai seniūnijas, tėvūnijas, girininkijas, tenutus ir įvairius kitus valstybės dvarus gaudavo ligi gyvos savo galvos. Skyrimo aktuose paprastai įrašoma, jog tie dvarai duodami „до живота", „доживотнымъ правомъ", „в держанье и выживанье доживотное" [193]. Tačiau būdavo ir išimčių. Kitą kartą,rečiau, seniūnijos būdavo duodamos ligi didžiojo kunigaikščio valios „до воли и ласки" [194]. Be to, kitą kartą randame ir tokių seniūnais skiriamų aktų, kuriais valstybės dvarai kuriam nors bajorui atiduodami „ligi dviejų gyvų galvų" — „до двухъ животовъ" [195]. Čia reikia suprasti, jog tais dvarais turėjo teisę naudotis ne tik apdovanotasis bajoras ligi gyvos galvos, bet ir po jo mirties — jo žmona ar sūnus ligi gyvos galvos.

1588 m. Lietuvos Statutas[196] nustatė, kad be kaltės ir teismo seniūnų urėdai ir dvarai neturi būti atimami. Net ir tas seniūnas, kuris nusikalstų dvarų turtą išeikvodamas ar gadindamas, negali būti atstatytas, remiantis vien įskundimu. Pirmiau turi būti pravestas tardymas ir teismas, ir jei pasirodytų esąs kaltas, tik tada gali būti atstatytas. Tačiau šitas reikalavimas nevisada buvo vykdomas. Taip 1646. IX. 13 Trakų seimelio instrukcijoje atstovams į seimą reikalaujama, kad gerai nusipelniusiųjų dvarai nebūtų atiminėjami, nebent teismo keliu įrodžius jų

---

[192] 1594. V. 20 Zigmantas Vaza, atiduodamas Leonui Sapiegai Mstislavlio vaivadijoj valstybines Onofrievo vienuolyno žemes, įrašė: „маеть его, милость преречоный минастырь Онофреевскій до живота своего держати, пожитковъ всякихъ оттуль и съ подданыхъ тамошнихъ приходячихъ, водлугъ давного наданья, на себе уживати и оныхъ примножати", Акты Южной и Западной Россіи, t. I, p. 251; panašiai ten pat, t. I, p. 238, 254; t. II, p. 30, 31, 53 ir kt. Arba seniūnams leidžiama: „держати и въживати, доходы и иные всякие припадки, на старосты и державцы у великомъ князстве Литовскомъ постановенные, ку пожитку своему брати", Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 280.

[193] Pavyzdžiai iš Lietuvos Metrikos pas Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 273—274.

[194] Ten pat, p. 274.

[195] Ten pat, p. 274.

[196] Sk. III, str. 14.

kaltę[197]. O kad karalius tos pačios seniūnijos neskirtų keliems asmenims iš karto, bajorai 1613 m. seime išleido įstatymą, aiškiai draudžiantį į tą patį objektą duoti kelias privilegijas. Jei vis tik per apsirikimą tas pats objektas būtų paskirtas keliems asmenims, tai turi galioti tik pati pirmoji privilegija, o visos kitos likti be galios[198].

Kadangi bajorai seniūnijas gaudavo ligi gyvos galvos, bet ne pilnon nuosavybėn, tai kartais į jas žiūrėjo tik kaip į priemonę pasipelnyti ir stengėsi jas kiek galima daugiau išnaudoti. Žinodami, kad po jų mirties jos atiteks kam nors kitam, kartais nesirūpindavo jokiais pagerinimais ar patobulinimais. Iš tikrųjų nukentėdavo patys valstybės dvarai, kurių žemė tapdavo apleista ir nuplėšta.

Petras Skarga viename savo pamoksle būdingai išsireiškia apie bajorų apleistus valstybės dvarus, esą čia viskas pūva, byra, griūva; valstiečiai lieką nuskurdinti ir bėgą, visur esą daug tuščių sodybų; kur važiuodamas pamatysi dengtus rūmus, — tai bajorų; kur nuplyšusius ir tuščius, — tai karaliaus ir valstybės: toks didelis esąs nerūpestigumas, godumas ir neprotingas egoizmas[199]. Kad Skargos žodžiuose daug teisybės, gali paliudyti 1599 m. Rezytės seniūnijos revizija. Tos revizijos aktuose, įrašytuose į Polocko žemės teismo knygas, Rezytės „zameczek" atrodo šitaip: keli gyvenamieji kambariai apleisti, krosnys apgriuvusios, kai kurie langai išdaužyti, durys supuvusios, rūsys užgriuvęs, virtuvė apgriuvusi, daugelio kambarių lubos įlūžusios, pusė rūmų nedengta, mūro siena apie pilaitę labai patrešusi, nedengta, vietomis griūva[200]. Negeriau ta pati pilaitė atrodė ir prieš 9 metus.

---

[197] „Aby Dobra *bene meritis* odbierane niebyły chyba *legitimo processu et jure convictis*", Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 55.

[198] Volumina Legum, t. III, p. 172.

[199] Skarga, Wzywanie do pokuty obywatelów Korony Polskiej i W. Księstwa Litewskiego, 1610, Piotra Skargi Pisma wszystkie, t. II, p. 122.

[200] Štai kelios ištraukos iš 1599 m. Rezytės seniūnijos revizijos aktų: „Gmachów kilka dla mieszkania nieprawnych", „izba, w niey piec prosty zły, okno iedne szkłane złe, drzwi na zawiasach nie dobre", „Pod szpiżarnią piwnica, która się zawaliła", „piec prosty, zły, okien cztery, błony szklane w nich złe", „kuchnia zapadła w murze nienakryta, piekarnia w murze nie przykryta. Inszych nie mało gmachów pozawalanych y nie nakrytych, iakoby mnieysza połowica zamku niekrytego", „Mur około zamku bardzo wątłły nie nakryty y mieyscami się wali", Историко-юридические Материалы Витебской-Могилевской губернии, t. 27, p. 133—134.

Taip tos pačios Rezytės seniūnijos 1590 m. revizijos aktuose skaitome, kad pilaitės apatiniai ir viršutiniai kambariai, kaip ir rūsiai, visai supuvę ir apgriuvę, tik trijuose kambariuose tėra durys, o grindys išpuvusios; kieme prie mūro tvoros buvusi kažkokia patalpa užgriuvusi, stovi tik sienos be stogo[201]. Klaikiai atrodė ir tos seniūnijos dirbamoji žemė. Pagal 1599 m. revizijos aktą, laukai netręšiami buvo tiek nuplėšti, jog žemė vos trečią grūdą tenešė; vis dėlto toks derlius buvo laikomas geru; galvijų visai nesą, o palivarkuose rasta dveji tvartai galvijams, bet nė vieno raguočio[202].

Kaip visus urėdus, taip ir seniūnijas didysis kunigaikštis dalydavo pasitaręs su senatoriais ir jų rekomenduojamiems kandidatams. Savaime suprantama, jog didikai ir įtakingesnieji bajorai gaudavo geresnes, pelningesnes seniūnijas. Bajorai, norį gauti seniūnijų, ieškodavo užtarimo pas didikus, kurie, kaip senatoriai, juos rekomenduodavo. Skyrimo ir dovanojimo aktuose paprastai pažymima, jog ta ar kita seniūnija duodama už nuopelnus tam ar kitam senatoriui užtariant[203]. Seniūnijas gaunant, kitą kartą irgi neapsieidavo be kyšių pačiam didžiajam kunigaikščiui. St. Alb. Radvilas, norėdamas gauti Geranainių seniūniją,

---

201 „Wszystkie gmachi dolne, górne, iakoteż y piwnice wszytkie pogniły y opadły, tylko u trzech gmachow drzwi drzewiane", „był też gmach iakis przy murze murowany, ale opadł, tylko sciany stoią nienakryte", t e n p a t, p. 113.

202 „Urozay żyta y innego zboża w rewizyi *anni millesimi quingentesimi nonagesimi* napisali panowie rewizorowie, że się we czworo rodza, to iest z iednego pura posianego urodzało się purow cztery. Teraz urzędnicy pod summieniem powiadali y regestrami pokazowali, że tak bydź nie może. Mogło by bydź gdyby pola gnoiem zwożone były, ale iż bydła nie masz, ledwo wetroje, y to dobrym urodzaeim bywa". Folvarkuose „chlewów dla bydła dwa, w krórych żadnego bydlęcia nie masz", Историко-юридическіе М а т е р и а л ы Витебской-Могилевской губерніи, t. 27, p. 137.

203 Štai charakteringos formulės iš skirimo aktų: 1600. IV. 19 „Маючы залецоные службы отъ ясне вельможного лва сапеги канцлера нашого великого князства литовского", С о б р а н і е древнихъ грамотъ и актовъ Вильни, Ковна, Трокъ, t. II, nr. 87. Arba 1593. III. 4 „за которым и некоторые их милост панове рада и врядники наши великого князства литовского насъ господара впричине жедали годност его ку службамъ няшимъ и речи посполитой залецаючи", t e n p a t, nr. 86. Panašiai ir dok. nr. 88 ir 89. 1589. VIII. 21 „на прычыну его милости пана воеводы Виленского", А к т ы Южной и Западной Россіи, t. 1, p. 231. Taip pat L i e t u v o s M e t r i k o s pavyzdžių yra pas Л а п п о, Великое Княжество Литовское, p. 700—704.

1644 m. Vladislovui Vazai davė 1000 vengriškų auksinų „dovanos" ir gavo pageidaujamus dvarus[204]. Tas pats Radvilas prieš tai iš Vladislovo Vazos už 24.000 buvo „nusipirkęs" Kauno seniūniją, vertą vos 12.000, nors ir tai gerokai įgriso didžiajam kunigaikščiui, kol iš jo ją išprašė[205]. Gardino seniūniją 1650 m. gavo tas, kuris pinigų „dovana" karaliui viršijo visus kitus savo varžovus[206]. Kitą kartą ir už protekciją tekdavo brangiai sumokėti. Medekša savo atsiminimuose pasisako Lietuvos kancleriui sumokėjęs 1600 auksinų vien už protekciją, sau norėdamas gauti seniūniją, o savo brolavaikiui teismo raštininko vietą[207].

Kuris nors didikas ar bajoras, įsigijęs seniūnijų ligi gyvos savo galvos, stengdavosi ir po savo mirties išlaikyti jas savo šeimos valdžioje. Dėl to jau iš anksto imdavo rūpintis gauti didžiojo kunigaikščio privilegiją ar bent pažadą tas seniūnijas perleisti po savo mirties žmonai ar vaikams. Didžiojo kunigaikščio ižde pinigų niekad nebūdavo per daug, dažniausiai jų trūkdavo, dėl to jis sutikdavo išduoti privilegijas ir ateičiai. Taip 1600. IV. 20 Jonas Pacas gavo Zigmanto Vazos sutikimą po savo mirties Kamienieco seniūniją perleisti savo žmonai ir vaikams, o Povilas Pacas 1592 m., karaliui sutinkant, Mstislavlio ir Radomo seniūnijas užleido savo sūnui Petrui[208]. Po Lietuvos vicekanclerio Stepono Paco mirties 1640. XI. 17 jo valdytos seniūnijos atiteko jo sūnums pagal anksčiau išrūpintas privilegijas[209]. Kaip matyti iš 1637. X. 15 Jonušo Radvilo laiško savo tėvui Vilniaus vaivadai Krištupui Radvilui, Vladislovas Vaza ir karalienė Jonušui žadėjo po tėvo mirties atiduoti ne tik visas jo valdytas seniūnijas, bet taip pat ir etmono bei Vilniaus vaivados urėdus[210].

Kitą kartą didikai, per daug nepasitikėdami karaliaus pažadais ir privilegijomis ateičiai, pasirūpindavo, jog dar prie jų gyvos galvos seniūnijas faktiškai užvaldytų jų sūnūs ir kad karalius

---

204 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1644. IV. *„mille Vngaricos a me dono datos accepit"*.

205 *„In coronatione, in electione, et toto tempore perseuerans in seruitio, vix duodecim millibus Caunensem Capitaneatum constantem extorsi, vel potius emi dando 24 millia Regi"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. VI. 24.

206 Ten pat, 1650. XI.

207 Medeksza, Księga pamiętnicza, p. 9.

208 Wolff, Pacowie, p. 47, 37.

209 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1640. XI. 17.

210 Kotłubaj, Życie Janusza Radziwiłła, priedai, p. 324.

tokius seniūnijų perleidimus vaikams patvirtintų. Taip Steponas Pacas, Lietuvos iždininkas, vyresniajam savo sūnui Stanislovui perleido Prienų seniūniją, o jaunesniajam Krištupui Zigmantui, vos 12 metų berniukui — Vilkaviškio seniūniją. Vladislovas Vaza šitokį seniūnijų perleidimą patvirtino 1633. VI. 18[211]. Taip pat ir Leonas Sapiega savo 15 metų sūnui Kazimierui Leonui ir 4 metų sūnui Jonui Stanislovui perleido įvairias seniūnijas ir tenutus, ką Zigmantas Vaza patvirtino[212]. Gi Steponas Pacas 1589 m., vos poros metų tebūdamas, karaliui sutikus, dar lopšyje gavo iš savo dėdės Jono Paco dalį Kamienieco seniūnijos[213]. Dar kitą kartą, 1633 m. vienas nepilnametis Sapiega iš paties didžiojo kunigaikščio gavo seniūniją, kaip atmintį už jo tėvo nuopelnus[214]. Taip įvairiais būdais mažamečiai didikų vaikai įsigydavo „nusipelniusiųjų duonos", patys niekuo dar nenusipelnę, nebent tik tuo, jog turėjo žymius ir įtakingus tėvus, kurie jiems ir išrūpindavo seniūnijų.

Įvairių didikų nuopelnai buvo, nelyginant, paveldimi, nes ir našlės savo mirusių vyrų nuopelnų sąskaiton galėjo gauti seniūnijų. Taip Lietuvos iždininkui Krištupui Naruševičiui mirus, Zigmantas Vaza už jo nuopelnus atidavė jo našlei Užpalių seniūniją, o vyresniajam sūnui — Lietuvos raštininko urėdą[215]. Po didžiojo Lietuvos maršalkos Viesiolovskio mirties daugumas jo turėtų seniūnijų didžiojo kunigaikščio buvo paliktos jo žmonai[216]. 1627. I. 12 Stanislovas Albrechtas Radvilas savo žmonai Reginai perleido Veliuonos ir Baisogalos miestelius su dvarais ir palivarkais, ką Zigmantas Vaza savo privilegija patvirtino, atsižvelgdamas į jos vyro nuopelnus[217]. Petronėlė Pacienė po savo vyro Samuelio Paco mirties už jo nuopelnus 1634 m. gavo įvairių seniūnijų ir teisę eksploatuoti miškus[218].

Tokiu būdu ligi gyvos galvos duodamos bajorams seniūnijos didikų rankose kartais virsdavo paveldimomis ir paveldimai

---

211 Wolff, Pacowie, p. 83 ir 150.

212 Sapiehowie, t. II, p. 1—2 ir 13—14.

213 Wolff, Pacowie, p. 80.

214 „Przez pamięć na adważne w różnych ekspedycijach zasługi ojca jego", Sapiehowie, t. II, p. 152.

215 Fl. Kołęcki, Kazanie na pogrzebie JWP Kr. Naruszewicza 1630. X. 1.

216 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. IV.

217 Čart. Arch., Teka Nar. 120, dok. 26.

218 „Wyrabiania towarów leśnych", Wolff, Pacowie, p. 92.

būdavo valdomos, nors ir toliau likdavo valstybės dvarais bei „gerai nusipelniusiųjų duona". Yra žinomas tačiau ir toks atsitikimas, kad valstybės dvarai tapdavo nuosavybe. Taip 1652 m. Lietuvos stovyklininko *(excubiarum praefecti)* Mirskio valdomi valstybės dvarai už didelius jo nuopelnus Jono Kazimiero buvo paversti privatine jo nuosavybe[219].

Ne tik seniūnijos, bet ir žemieji urėdai kartais tapdavo paveldimi. Taip Minsko pilies prižiūrėtojas (городничий) Martinas Volotkovičius, būdamas senas, dėl senatvės prašė karaliaus leisti atsisakyti nuo savo urėdo ir jį perleisti savo sūnui Adomui; Trakų vaivadai Jonui Hlebavičiui rekomenduojant, Zigmantas Vaza 1588 m. ir davė Adomui tą urėdą „до живота своего альбо до лепшого опатренья нашого"[220] (ligi jo gyvos galvos arba ligi geresnio aprūpinimo). Apie žymiųjų urėdų paveldėjimą didikų giminėse jau anksčiau buvo rašyta.

Seniūnijų paveldėjimas, davimas jų našlėms ir mažiems vaikams už tėvo nuopelnus, perleidimas savo giminaičiams, — visa tai buvo šalintina negerovė, įsibrovusi į Lietuvos urėdų skirstymą. Dėl to kartais kildavo visuomenėje nepasitenkinimo. Pamokslininkas Petras Skarga apgailestaudamas pareiškia, kad bajorai valstybės dvarus ne tik ligi gyvos galvos užvaldė, bet net vaikai lopšyje, sūnus po tėvų iš kartos į kartą paveldi ir našlės juos valdo, nesirūpindamos valstybės gerove[221]. 1589 m. įstatymu Lietuvoje buvo uždrausta teismo seniūnijas ir pasienio pilis duoti vaikams ir nepilnamečiams[222], tačiau dėl kitų seniūnijų paveldėtino valdymo ar perleidimo nepilnamečiams jokio įstatymo nebuvo išleista. Dėl to laike Zebžydovskio rokošo, keliant įvairius karaliaus nusižengimus bajorų laisvėms ir teisėms, kelta taip pat ir žalingas paprotys dalyti seniūnijas nepilnamečiams. Taip Upytės pavieto bajorai savo 1606. VIII. 23 rokošinio seimelio nutarimuose reikalavo, kad privilegijos į seniūnijas, Zigmanto Vazos duotos neteisėtai senatorių vaikams, kurie dar netarnavo ar netarnauja valstybei, būtų panaikintos, o pačios seniūnijos būtų išdalytos nusipelniusiems bajorams[223]. Taip pat ir

---

219 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1652. VIII. 17.

220 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 334, 9 išnaša.

221 Skarga, Wzywanie do pokuty, Piotra Skargi pisma wszystkie, wyd. Michalski - Iwieński, t. II, p. 122.

222 *Volumina Legum*, t. II, p. 1286.

223 Čart. Arch., Ms. 2244, dok. 27.

1632 m. konvokacijos seime buvo keltas reikalavimas, kad vaikams ir moterims seniūnijos nebūtų dalijamos[224], tačiau visa tai liko tik paskiri reikalavimai, į kuriuos gyvenime nebuvo atsižvelgta, nes, kaip matėme iš anksčiau paduotųjų pavyzdžių, ir Vladislovas ir Jonas Kazimieras patvirtindavo seniūnijų perleidimus vaikams ir žmonoms.

Mokėdami įgyti didžiojo kunigaikščio palankumo, kai kurie didikai gaudavo valdyti net po kelias seniūnijas. Lietuvos kancleris Leonas Sapiega vien tarp 1588—1599 m. vieną po kitos gavo Slanimo, Markovo, Medelos, Josvainių, Bludenų, Ostrynės, Pernavos, Mogiliavo seniūnijas ir Rietavo tėvūniją. Vėliau jis gavo dar daugiau seniūnijų, kurių visų plotas toli gražu pralenkė jo nuosavų dvarų plotą[225]. Jau tiek daug turėdamas seniūnijų, Leonas Sapiega vis dar jautėsi nuskriaustas ir ne pagal savo nuopelnus atlygintas, todėl iš Zigmanto Vazos dar daugiau prašė valstybinių dvarų[226].

Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, kaip matyti iš jo memuarų, buvo Pinsko, Tucholo, Gnievo, Daugų, Veliuonos, Kauno, Baisogalos, Lipnikų, Geranainių ir Kobrino seniūnas[227]. Mykolas Kazimieras Radvilas XVII amž. viduryje turėjo net 15 seniūnijų: Pšemislio, Čluchovo, Chotnicos, Rabštino, Kameneco, Ostževo, Kričevo, Homelio, Propoisko, Choinicų, Gulbinų, Nižinos, Lydos, Upytės ir Telšių[228]. Lietuvos vicekancleris Steponas Pacas, miręs 1640 m., buvo Prienų, Vilkaviškio, Brastos, Birštono, Kričevo, Rakantiškės, Lavoriškių seniūnas, o Lietuvos pakamorė Feliksas Jonas Pacas XVII amž. vidury valdė Ratiboro, Disnos, Breslaujos ir Daugėliškių seniūnijas, be to, buvo daugelio dvarų laikytojas[229]. Tuo pat laiku Lietuvos iždininkas Gedeonas Mykolas Tryzna buvo Brastos, Suražo, Mstislavlio seniūnas, Gardino ir Mogiliavo ekonomas (eko-

---

224 „Aby dzieciom y białogłowom starostwa dawane nie bywały", Diariusz konwokacyi 1632, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 634.

225 Inglot, Sprawy gospodarcze, p. 166—167.

226 Tai matyti iš įvairių Zigmanto Vazos ir karalienės Onos laiškų Leonui Sapiegai, Archiwum domu Sapiehów, nr. 69 ir 90, taip pat iš jo laiškų Kristupui Radvilui, Archiwum domu Radziwiłłów, p. 183, 198.

227 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632—1654.

228 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 385.

229 Wolff, Pacowie, p. 80—88, 100—116.

nomijų valdytojas), Perštunės, Perlojos ir Rudnikų girininkas[230]. Mykolas Kazimieras Pacas, Vilniaus vaivada ir etmonas, Jono Kazimiero laikais buvo Kvėdarnos, Tryškių, Merkinės, Lipniškės, Baisogalos ir Daugpilio seniūnas[231]. Vilniaus kaštelionas, nuo 1671 m. Vilniaus vyskupas, Mikalojus Steponas Pacas valdė Kričevo, Lavoriškių, Rakantiškės, Olušicos, Vižainių, Seinų ir Skirsnemunės seniūnijas[232], o Krištupas Pacas 1674 m. Jono Sobieskio elekciją pasirašė kaip Lietuvos kancleris, Pinsko, Šeduvos, Vilkijos, Vilkaviškio, Kozinieco, Ostryniaus, Tryškių „etc. starosta", Gardino ir Alytaus ekonomijų administratorius ir Nemaniūnų girininkas[233]. Be tų seniūnijų, jis dar buvo Volpos, Anykščių, Vištyčio, Kauno, Kleščelės, Kirsnos, Širvintų, Maišiagalos, Upytės ir Gražiškės seniūnas[234]. Tokiu būdu, jis buvo 20 valstybės dvarų kompleksų valdytojas. Skaitydami Sapiegų biografijas, taip pat randame, jog daugelis jų turi po kelias, kartais po kelioliką seniūnijų[235].

Turėdami savo žinioje tiek daug valstybės dvarų, savo privatinių žemių ir, be to, dar eidami svarbias valstybines pareigas, didikai ne tik negalėjo patys vesti visose gautose seniūnijose ūkį, bet sunku buvo jis jiems ir prižiūrėti, kadangi tos seniūnijos buvo išbarstytos po visą Lietuvą, kai kurios jų buvo net Lenkijoje. Dėl anų laikų susisiekimo sunku buvo jiems visas savo nuosavas bei valdomas žemes ir apvažinėti. Dėl to randame atsitikimų, kad tos seniūnijos didikų būna nuo savęs išnuomojamos, keičiamos, perleidžiamos ar net parduodamos kitiems bajorams, žinoma, didžiajam kunigaikščiui sutikus.

Skaitant žymesnių Pacų ir Sapiegų biografijas[236], sunku benustatyti, kiek kuris jų tiksliai valdė seniūnijų, nes jie nuolat jas maino su savo giminaičiais ar negiminaičiais, užleidžia jas kitiems, perima jas iš kitų, naujų įgyja ir kt. Boguslovas Radvilas, 1649 m. gavęs nuo Jono Kazimiero Ašmenos seniūniją, dovanojo ją net savo tarnui bajorui Adomui Sakavičiui, kuris vėliau tapo Smolensko vaivada ir Lietuvos iždininkas; kitam savo

---

230 N i e s i e c k i, Herbarz, t. IX, p. 124.

231 W o l f f, Pacowie, p. 130—131.

232 T e n p a t, p. 173—178.

233 *Volumina Legum*, t. V, p. 293.

234 W o l f f, Pacowie, p. 150—171.

235 S a p i e h o w i e, t. I—III, nuolat kartojasi.

236 W o l f f, Pacowie, nuolat; S a p i e h o w i e, t. I—III, nuolat.

tarnui bajorui Fronckevičiui, kuris vėliau tapo Lietuvos lauko raštininku, jis perleido iš karaliaus gautą Mozyriaus seniūniją[237]. Jevlaševskis, gavęs Ukmergės seniūniją, pardavė ją Ukmergės pavieto maršalkai, žinodamas, jog dėl kitų pavydo neįstengs jos išlaikyti savo rankose[238]. Visai teisingai piktinosi lenkų rašytojas Opalinskis, primindamas bajorams, kad valstybės dvarai jiems dalijami ne tam, kad jie būtų atpildas už pasitarnavimą valstybei[239]. Tačiau ir ši negerovė, kaip ir daugelis kitų, nebuvo pašalinta iš gyvenimo.

Bajorai, žiūrėdami į visą valstybę, kaip į priemonę tenkinti savo reikalams, taip pat žiūrėjo ir į valstybės centro ar provincijos urėdus, stengdamiesi iš jų sau įsigyti garbės ir naudos, kitų luomų žmonių neprileisdami prie valdžios, o patys retai kada tesirūpindami valstybės reikalais. Kadangi visa administracija rėmėsi ne įstaigomis, bet asmens principu, o daugumas bajorų nebuvo tinkamai pasirengę atsakingoms urėdų pareigoms eiti, tai visas valstybės organizmas nuo to gerokai kentė. Nors ir didelis buvo administracijos aparatas, tačiau iš jo buvo maža naudos, o tikros vykdomosios valdžios kaip ir nebuvo. Ši aplinkybė leido dar labiau plisti bajorų sauvaliavimui, net garsiems tarpusavio užpuolimams (najazdy), kadangi nebuvo kam nusikaltusiųjų suimti ar nubausti, nors teismas ir būtų taręs savo žodį. Tvirtos vykdomosios valdžios stoka visai atitiko bajorų aukso laisvės ideologiją, tačiau kartu buvo viena priežasčių, pagreitinusių Lietuvos valstybės žlugimą.

---

237 Żywot Bogusława Radziwiłła, wyd. Poplinski, p. 78-79.

238 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649. VI. 23.

239 Kr. Opaliński, Satyry, p. 38. Opalinskio „Satyry albo Przestrogi do naprawy Rządu y Obyczajów w Polszcze", pirmą kartą išėjusi 1650 m., susilaukė negirdėto pasisekimo, nes per 48 metus buvo išleista net 10 jos laidų, Bartoszewicz laidos I—IV pusl.

IV. Teisiamosios valdžios silpnumas ir bajorų nesiskaitymas su ja

Dėl didelio bajorų įsigalėjimo matėme atsiradusių daug ydų Lietuvos įstatymų leidžiamoje valdžioje, ydingas buvo ir įstatymų vykdymas. Negeriau buvo ir su teisiamąja valdžia. Ji taip pat turėjo daug negerovių, kurių pagrindinė buvo ta, kad ji buvo tiek silpna, jog patys bajorai su ja nesiskaitė, galima sakyti, tiesiog ignoravo. Kiek žemiau matysime, kaip nesuvaldomi bajorai tiesiog šaipėsi iš teisingumo ir nepripažino teismo organų nutarimų. Prieš tai tačiau reikia apžvelgti Lietuvos teismų organizaciją. Ją aš paliesiu trumpai, tik tiek, kiek tai būtina žinoti, kokia ji buvo, ir norint iškelti jos ydas, leidusias bajorams ir teisingumo srityje sauvaliauti. Taip pat apsiribosiu tik tais teismais, kurie teisė bajorus, visai neliesdamas miestų savivaldybių, dvasininkų ir privatinių žemių savininkų bei valstybės dvarų valdytojų teismų, kurie teisė tose žemėse gyvenančius valstiečius ir kitus valdinius.

Jau vienoje vietoje buvau pažymėjęs, kad tik bajorai ir dvasininkai buvo laikomi pilnateisiais piliečiais, kiti gi luomai valstybiniu atžvilgu nebuvo pripažinti. Privatinių dvarų valstiečiai buvo laikomi, nelyginant, tų dvarų gyvojo inventoriaus dalimi ir jurisdikcijos atžvilgiu priklausė savo ponų ar jų įgaliotinių teismams. Valstybės dvarų valstiečius teisė jų valdytojai, — seniūnai arba jų įgaliotiniai. Tokia pat buvo ir neprivilegijuotų miestų gyventojų padėtis teismų atžvilgiu. Geresnėje padėtyje buvo miestiečiai, turį savo savivaldybes, bet valstybinės reikšmės ir jie neturėjo. Dvasininkų teismai teisė tik dvasininkus, o valstybės teismų organizacija buvo skiriama tik bajorams. Kadangi pati valstybė buvo vienaluomė, tai ir jos teismai su retomis išimtimis rūpinosi tik tuo luomu. Visa valstybinė teismų organizacija buvo sukirpta bajorų luomui, sudaryta pagal bajorijos reikalavimus ir jai pritaikyta. Tokiu būdu valstybės teismai kartu buvo luominė bajorų institucija jų tarpusavio byloms spręsti.

Žemiausioji valstybės teismų instancija buvo pavieto teismai. Kiekvienas pavietas turėjo savo teismus įvairioms bajorų byloms spręsti. Jie buvo trejopi: žemės, pilies ir pakamorės. Žemės teismams ir jų urėdams Lietuvos Statutas[1] visur teikia pirmenybę, vis antroje vietoje teminėdamas pilies teismus ir jų urėdus. Pakamorės teismai paprastai minimi trečioje vietoje, nors seimeliuose ir įvairiuose bajorų suvažiavimuose pačiam pavieto pakamorei skiriama vieta tuoj po kašteliono arba pavieto maršalkos, aukštesnė savo rangu už žemės ir pilies teismo urėdus[2].

Žemės teismas paviete buvo laikomas svarbiausiu. Tai aiškiai matyti iš įvairių 1588 m. Lietuvos Statuto paragrafų, skirtų tam teismui. Palyginus su kitais Lietuvos teismais, žemės teismas buvo gana geras, ir čia mažiau reiškėsi sauvalia, negu kituose teismuose. Žemės teismas turėjo galią teisti visus be išimties paviete gyvenančius ar žemių turinčius bajorus. Jo kompetencijoje buvo visos bylos, kurios įsakmiai nebuvo pavestos pilies, pakamorės ar kitokiems teismams[3]. Tokiu būdu žemės teismas nagrinėjo įvairiausias civilines bylas ir kai kada net kriminalines[4]. Žemės teismas veikė ne nuolat, bet rinkdavosi į pavieto centrą skirtu laiku bylų nagrinėti. Lietuvos Statute buvo numatyta kas metai po 3 žemės teismo sesijas, vadinamas „роки"[5], susirenkančias vieną kartą vasarą, vieną kartą rudenį ir vieną kartą žiemą. Pirmoji sesija vadinosi „роки троицкие" ir prasidėdavo pirmadienį po Šv. Trejybės šventės (I-mas sekmadienis po Sekminių). Antroji sesija vadinosi šv. Mykolo sesija, nes prasidėdavo tuoj po šios šventės (29.IX.). Trečioji sesija vadinosi „роки трекрольские" ir prasidėdavo kitą dieną po Trijų Karalių šventės (6. I). Kiekviena sesija turėjo trukti tol, ligi buvo bylų. Žemės teismo sesijos galėjo neįvykti skirtu laiku tik dėl visuotinio bajorų šaukimo į karą, epidemijos ir dėl teismo urėdo mirties[6].

Žemės teismą sudarė trys asmenys: žemės teisėjas, viceteisėjas ir žemės raštininkas. Jie visi buvo paties pavieto bajorų laisvai

---

[1] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, nuolat.

[2] Ten pat, sk. III, str. 6.

[3] Ten pat, sk. IV, str. 3.

[4] Ten pat, sk. II, str. 18. Skaitydami Žemaičių, Upytės ir kitų žemės teismų knygas, jose randame įregistruota daugybę net kriminalinių bylų, ypač ryšium su užpuolimais („najazdy") ant bajorų dvarų, jų turto grobimu, sužeidimais, užmušimais valstiečių ar bajorų ir kt., nors tokios bylos, kaip vėliau matysime, priklausė pilies teismams. Опись документовъ виленского центральнаго архива, t. I, t. II, t. VII, nuolat. (VII-jo tomo antraštėje klaidingai pažymėta, kad čia spausdinami Upytės žemės teismo aktai, bet iš tikro čia yra Upytės pilies teismo aktai: žr. šios klaidos atitaisymą VIII tomo III pusl. 1-je pastaboje).

[5] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 46.

[6] Ten pat.

renkami[7]. Kuriam nors teismo urėdų mirus, turėjo būti šaukiami specialūs to pavieto bajorų seimeliai naujam teismo urėdui išrinkti. Kandidatams į teisėjus nebuvo statomos jokios kitos sąlygos ir iš jų nebuvo reikalaujama jokio kito pasirengimo arba cenzo, kaip tik žiūrima, kad jie būtų Lietuvos piliečiai tame paviete tikrai iš seno gyveną bajorai, žmonės „geri, pamaldūs ir dorovingi", moką rašyti ir išmaną teisę[8]. Į kiekvieną žemės teismo urėdą bajorai išrenka po keturis kandidatus, iš kurių didysis kunigaikštis patvirtina po vieną ligi gyvos galvos ar ligi kito kurio paaukštinimo. Tokiu būdu žemės teismai buvo grynai bajoriška institucija, bajorų reikalams sukurta ir pačių bajorų išrinkta. Teisėjai, būdami patys bajorai ir bajorų išrinkti, galėjo visai nepaisyti įstatymais neparemtos didžiojo kunigaikščio valios, nes jie tapdavo teisėjais ligi gyvos galvos ir juos, kaip ir kitus urėdus, nebuvo galima pašalinti be kaltės ir teismo.

Patvirtintas kandidatas į žemės teismo urėdus tik po priesaikos pradeda savo pareigas. Kad nenukentėtų teisingumas, vienam asmeniui draudžiama užimti dviejų žemės teismų urėdus. Kuriam nors žemės teismo urėdui taip pat draudžiama kartu būti dvasininku, kaštelionu, maršalka, pilies teismo seniūnu, pakamore, vaiskiu, vėliavininku ir apskritai būti kuriuo nors kitu krašto, rūmų ar pavieto urėdu, tačiau nedraudžiama gauti ir valdyti valstybės dvarų, nepriklausomų teismo seniūnijoms[9].

Žemės teismui priklausomas bylas turi spręsti visi trys žemės teismo urėdai kartu, t. y. teisėjas, viceteisėjas ir raštininkas. Jei kuris nors jų dėl kurių nors priežasčių negalėtų atvykti į teismo sesiją, tada bajorai specialiai tai sesijai išrenka kitą asmenį, tokių pat kvalifikacijų, kaip ir kiti žemės teismo urėdai[10]. Už savo darbą žemės teismo urėdai turėjo pajamų iš įvairių teismo mokesčių, kurių dalis ėjo jų naudai[11]. Žemės teismo raštininkas privalėjo mokėti rusiškai, nes jam uždedama prievolė vesti žemės teismo knygas, daryti jose įvairius įrašus ir išrašus, rašyti šaukimus „rusiškai, rusų raidėmis ir rusų žodžiais"[12], t. y. senąją Lietuvos kanceliarinė rašto kalba. Savo darbui žemės raštininkas gali turėti sau padėjėjų, raštininkėlių.

---

7 Ten pat, sk. IV, str. 1.

8 „мають на местьцо того змерълого врядника спосродку себе чотырох особъ шляхътичовъ людей добрыхъ, побожныхъ, цнотливых годныхъ, в праве умеетъныхъ, писати умеючых родичовъ того паньства великого князства, и в томъ повете не ново не змышлене оселых обрати", ten pat, sk. IV, str. 1. Faktiškai į žemės teisėjus būdavo išrenkami teisėje patyrę asmenys.

9 Ten pat, sk. IV, str. 2.

10 Ten pat, sk. IV, str. 3.

11 Ten pat, sk. IV, str. 5 ir 6.

12 Ten pat, sk. IV, str. 1.

Žemės raštininkas kartu ėjo ir mūsų laikų notaro pareigas, nes pačios žemės teismo knygos turėjo notarinės reikšmės. Į žemės teismo knygas buvo įrašomi ne tik teismų tardymai, bylos eiga, liudytojų parodymai ir sprendmiai, bet taip pat ir įvairių įvairiausi dokumentai bei aktai, kaip atskirų asmenų ar grupių privilegijos, testamentai, pirkimo, pardavimo, mainų, užstatymo aktai, karaliaus laiškai, pranešimai, inventoriai, turto ir žemės sienų aprašymai, pasogos, vainiko, dovanojimo užrašai, globos priėmimo ir perdavimo aktai, trečiųjų teismo sprendimai, pasidalijimo aktai, skundai, protestai, vaznių (šaukūnų, возный, woźny) parodymai, paliudijimai, teismo sprendimo įvykdymo arba jo įvykdymo kliudymo pažymėjimai, į turto valdymą įvesdinimo aktai ir įvairiausio pobūdžio dokumentai, kuriuos tik kuris nors bajoras turėjo įrašyti į knygas, kad jie turėtų galios, arba norėjo apsaugoti nuo užmiršimo ar pražuvimo.

Tokie įvairūs įrašai buvo daromi teismo sesijų metu. Tuo pat metu iš žemės teismo knygų bajorai galėdavo gauti sau reikalingų išrašų[13]. Išrašai iš žemės teismo knygų turėjo tokios pat galios, kaip ir originalai. Jie būdavo duodami su žemės teismo teisėjo, viceteisėjo ir raštininko parašais[14]. Dėl viso to teismų knygos buvo ypačiai svarbios, todėl ir stropiai saugojamos. L i e t u v o s S t a t u t a s numato joms laikyti kiekviename paviete specialias patalpas prie pilies arba specialiai pastatytuose rūsiuose. Taip pat ir įvairiomis seimo konstitucijomis būdavo skiriami specialūs namai ir sklypai bei leidžiama statyti rūsius teismo knygoms laikyti[15]. O kad į tas knygas neįsibrautų įvairių neleistinų pataisų ar suklastojimų, dėžės su tomis knygomis turėjo būti užantspauduotos ar užrakintos trimis užraktais, kurių raktai buvo po vieną pas teisėją, viceteisėją ir raštininką.

Jei žemės teismas buvo įkurtas ypačiai civilinėms byloms spręsti, tai pilies teismo paskirtis spręsti kriminalines bylas. Pagal L i e t u v o s S t a t u t ą[16], pilies teismui priklausė bylos: dėl bajoro sodybos užpuolimo, krikščioniškos bažnyčios užpuolimo, moterų ir mergaičių išniekinimo, užpuolimų miestuose, apiplėšimų pakelyje, piktadaryščių, falsifikavimo, padegimų, burtų, nuodijimo, keršto bajorui ugnimi ar jo sveikatai kenkiant ir dėl bajoro užmušimo. Bylos dėl pabėgusių valstiečių ir tarnų pagal bajoro valią galėjo būti nagrinėjamos pilies arba žemės teisme. Be to, pilies teismas dar sprendė bylas dėl vaznio (šaukūno) sumušimo, neteisėto bajoro kaltinimo ir dėl saikų neteisingumo. Bylos dėl bajoro išmetimo iš namų ir jo žemių atėmimo taip pat galėjo būti sprendžiamos

[13] T e n p a t, sk. IV, str. 13.

[14] T e n p a t, sk. IV, str. 12.

[15] T e n p a t, sk. IV, str. 13. *V o l u m i n a L e g u m*, t. II, p. 969, 1021, 1343, 1344, 1286, 1530, 1691; t. III, p. 38, 830, 701, 968, 888, 969; t. IV, p. 22, 23, 31, 32, 122; t. V, p. 531 ir k.

[16] 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t a s, sk. IV, str. 30.

pilies teisme, jei nuskriaustasis dėl to nenorėtų bylinėtis žemės teisme.

Pavieto pilies teismui priklausė visi tame paviete gyveną ar turį žemės bajorai. Pilies teismas irgi nebuvo nuolat veikianti institucija. Bylų spręsti jis rinkdavosi pavieto centre kas mėnuo. Jo sesijos vadinosi „рочки". Jos turėjo prasidėti kiekvieno mėnesio pirmą dieną ir trukti po dvi savaiti[17]. Pilies teismas buvo pavestas centriniame vaivadijos paviete vaivadai, necentriniuose — pilies arba teisminiam seniūnui[18]. Jis buvo skiriamas didžiojo kunigaikščio, tačiau tam pačiam asmeniui buvo draudžiama duoti dvi teismo seniūnijos[19]. Teisdavo dažniausiai ne patys vaivados ar pilies teismo seniūnai, nes teismo seniūnijos dažniausiai buvo duodamos tik svarbiems asmenims, didikams, o šie, būdami užimti kitais valstybės ir savo reikalais, nevisada galėjo turėti laiko teismams, juo labiau, kad kas mėnuo po dvi savaiti reikėjo spręsti pilies teismo bylas. Todėl vaivados ir pilies seniūnai buvo įpareigoti patys sudaryti pilies teismus. Jie savo nuožiūra turėjo paskirti pilies teismo urėdus: savo vietininką arba viceseniūną, pilies teisėją ir raštininką, kurie prisiekia pagal žemės teismo urėdų priesaiką[20]. Iš pilies teismo narių irgi nebuvo reikalaujama jokio specialaus mokslo ar pasirengimo, užteko tokių kvalifikacijų, kad jie būtų tame paviete gyveną bajorai, Lietuvos piliečiai, geri, garbingi ir verti žmonės, teisę išmaną ir rusišką raštą moką.

Pilies teismas buvo vienintelis paviete, kurio urėdai buvo ne renkami, bet skiriami. Tačiau ir jis buvo grynai bajoriška institucija, sukurta bajorų reikalams. Vaivadomis ir seniūnais didysis kunigaikštis galėjo paskirti tik bajorus. Be kaltės ir teismo jų nebuvo galima atleisti. Pilies teismo nariai buvo taip pat bajorai, vaivadų ir seniūnų paskirti, nereikalingi jokio didžiojo kunigaikščio patvirtinimo, taigi jo nepriklausą. Tokiu būdu ir pilies teismą faktiškai sudarydavo bajorai.

Pilies teismo bylas nagrinėjo ir sprendė visi trys teismo nariai kartu: seniūnas arba jo vietininkas, pilies teisėjas ir raštininkas[21].

---

17 Ten pat, sk. IV, str. 33.

18 Ten pat, sk. IV, str. 30. Tik Brastos, Mstislavlio ir Minsko vaivados nėjo pilies seniūno pareigų, nes ir čia centriniuose pavietuose buvo skiriami pilies seniūnai, Лаппо, Гродскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ, Журналъ Минист. Народнаго Просвѣщенія, 1908, I, p. 56; Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 294.

19 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 34.

20 „наместника, албо годъстаростего, судью замъкового и писара", ten pat, sk. IV, str. 37.

21 Kutrzeba, Historja Ustroju Polski, 1921², t. II, p. 119 klysta, manydamas, kad teisė tik vienas vietininkas ir tuo būdu pilies teismas buvo vieno asmens teismas. 1588 m. Lietuvos Statuto IV sk., 38 str. aiškiai pasakyta, jog bylas turi teisti visi trys pilies teismo urėdai kartu.

Vienam kuriam jų susirgus ar dėl kurios kitos svarbios priežasties negalint atvykti į teismo sesiją, ši neįvykdavo. Tačiau, kad dėl teismo narių kaltės bylos nebūtų vilkinamos, pilies teismo urėdas, triskart be svarbios priežasties neatvykęs į „рочки", turėjo nustoti savo urėdo, ir jo vietoje vaivada ar pilies seniūnas privalėjo paskirti kitą[22]. Pilies teismo urėdų neteisėti pasielgimai galėjo būti skundžiami žemės teismui[23]. Pilies teismo raštininkas tvarkė pilies teismo knygas, kurios turėjo tokios pat notarinės reikšmės, kaip ir žemės teismo knygos.

Be žemės ir pilies teismo, kiekviename paviete dar buvo pakamorės teismas. Jis priklausė kiekvieno pavieto pakamorei (подкоморый, podkomorzy). Į pakamorės teismo kompetenciją įėjo bylos, kurios specialiai lietė ginčus dėl žemių ir jų sienų[24]. Tos bylos jam būdavo atsiunčiamos iš žemės arba pilies teismo[25]. Tokiu būdu pakamorės teismui iš dalies priklausė ir įvairių užpuolimų bei pagrobimų („najazdy") bylos, bet tik tiek, kiek čia buvo paliestos žemių sienos. Šituo atžvilgiu pakamorės teismas buvo pagalbinė žemės ir pilies teismo institucija. Tačiau kitu atžvilgiu pakamorės teismas kartu buvo savarankiška institucija, nes bylas dėl žemių sienų buvo galima pradėti tiesiog čia, į pilies ar žemės teismą visai nesikreipiant[26].

Pakamorės teismas buvo taip pat bajoriška institucija, bajorų reikalams sukurta ir jų pačių renkama. Pakamorei priklausė viso pavieto bajorai, o jis pats buvo renkamas tokiu pat būdu, kaip ir žemės teismo urėdai, t. y. pavieto bajorai seimelyje išrinkdavo keturis kandidatus, iš kurių didysis kunigaikštis vieną ir paskirdavo pakamore ligi gyvos galvos arba ligi paaukštinimo[27]. Kaip ir kitus urėdus, didysis kunigaikštis jo negalėdavo atleisti be kaltės ir teismo. Prieš pradėdamas eiti savo pareigas, jis turėjo prisiekti žemės teisme bajorų akivaizdoje būti ištikimas didžiajam kunigaikščiui ir savo pavieto žemvaldžiams[28]. Už savo darbą pakamorė gaudavo specialiai nustatytas teismo pajamas[29]. Bylas spręsti galėjo ne būtinai pats pakamorė. Lietuvos Statutas jam leidžia pagalbai pasiskirti vieną arba du kamarninkus (коморъники, komornicy)[30]. Kaip ir pakamorei, jiems nestatoma jokių kitų kvalifikacinių reikalavimų, kaip tik tai, kad jie būtų tame paviete gyveną bajorai, geri žmonės, išmaną teisę ir moką rašyti. Paka-

---

22 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 38.

23 Ten pat, sk. IV, str. 37.

24 Ten pat, sk. IX, str. 2.

25 Ten pat, sk. IX, str. 2.

26 Лаппо, Подкоморскій судъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1899, VIII, p. 364.

27 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IX, str. 1.

28 Ten pat.

29 Ten pat, sk. IX, str. 9.

30 Ten pat, sk. IX, str. 10.

morės paskirti kamarninkai turėjo prisiekti tą pačią priesaiką žemės teisme, kaip ir pats pakamorė. Kamarninkams buvo leidžiama savarankiškai spręsti tik smulkesnes ir mažiau svarbias bylas ir juos buvo galima apskųsti pačiam pakamorei[31]. Svarbesnes bylas privalėjo spręsti pats pakamorė, o jei jis triskart be svarbios priežasties praleistų byloms skirtą laiką, jis gali nustoti ir savo urėdo[32]. Specialių sesijų pakamorės teismui nebuvo numatyta. Jo teismas turėjo įvykti nusikaltimo vietoje, lauke, po 6 savaičių nuo šaukimo įteikimo teisiamajam. Teisiama remiantis besibylinėjančių priesaika ir liudytojų parodymais. Ginčą išsprendęs teismas praveda sienas ir prižiūri kapčių kasimą, o kaltininką priteisia mokėti bausmę[33].

Be kamarninkų, pakamorė savo padėjėjais turėjo dar matininkus ir kasėjus[34]. Jam priklausė ir pakamorės teismo knygų vedimas. Po pakamorės mirties tos knygos turėjo būti saugojamos žemės teisme. Išrašai ir nuorašai iš jų interesantams turėjo būti išduodami žemės teismo raštininko su jo parašu ir žemės teisėjo bei viceteisėjo antspaudais[35].

Visų pavieto teismų pagalbinis urėdas buvo vaznys, arba šaukūnas (возный, woźny). Jo pareigos buvo gana įvairios. Pirmiausia Lietuvos Statutas[36] jį įpareigoja pavieto bajorams išnešioti įvairius didžiojo kunigaikščio, tribunolo, žemės, pilies ir pakamorės teismo raštus, taip pat didžiojo kunigaikščio ir seimo bei karinius laiškus bei šaukimus. Kaip teismo pasiuntinys, jis privalėjo įteikti bajorams kvietimus į teismą. Kitame Lietuvos Statuto paragrafe[37] nustatoma, kad vaznys (šaukūnas) prie liudytojų šaukimą į teismą šaukiamajam turi įteikti į rankas, kur tik jį surastų; jei šaukiamojo nesurastų, šaukimą gali su liudytojais įkišti į šaukiamojo dvaro rūmų duris, jei nebūtų įsileistas į kiemą, tai į vartus. Toliau vaznys ėjo ir teismo antstolio pareigas. Jis privalėjo vykdyti teismo sprendimą, perduoti laimėjusiai pusei dvarus, žemes, įvesdinti į jas ir kt.[38]. Pagaliau, vaznys prižiūrėjo teisme tvarką ir buvo oficialus liudytojas, teismo siunčiamas arba bajoro kviečiamas nusikaltimo vieton. Vis tiek kur jis būtų surastas, ar namie, ar turguje, ar vaišėse, ar pakelėje, jis privalėjo kviečiamas tuoj vykti į nusikaltimo vietą, apžiūrėti užpuolimo ar muštynių vietą, užmuštus, sužeistus, jų žaizdas, padarytus nuostolius ir kt. Kaip liudytojas, jis su savimi tokiais atvejais turėjo pasiimti du patikimus bajorus. Be jų vienas pats apžiūrėti galėjo tik užmuštus ar sužeistus

---

31 Ten pat.

32 Ten pat, sk. IX, str. 6.

33 Ten pat, sk. IX, str. 2.

34 Лаппо, Подкоморскій судъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1899, VIII, p. 394 sekant.

35 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IX, str. 9.

36 Ten pat, sk. IV, str. 9.

37 Ten pat, sk. IV, str. 17.

38 Ten pat, sk. IV, str. 9.

valstiečius ir šiaip mažesnius nuostolius bei skriaudas. Po to, kaip oficialus liudytojas, jis viską turėjo įrašydinti pilies ar žemės teismo knygose, kurių užrašai galiojo kaip dokumentai. Teismo metu jis stodavo oficialiu liudytoju ir prisiekdavo[39].

Tokiu būdu vaznys (šaukūnas) buvo pavieto teismų urėdas įvairiems teismo reikalams. Kiekviename paviete jų galėjo būti du ar trys arba ir daugiau. Jie irgi buvo pačių pavieto bajorų renkami ir po to vaivadų skiriami[40]. Iš vaznio buvo reikalaujama, kad jis būtų bajoras, gyventų tame paviete ir būtų geras, patikimas ir garbingas žmogus[41]. Tačiau jis galėjo būti ir beraštis[42].

Pavietų teismuose bylos buvo sprendžiamos pirmoje instancijoje. Iš jos abiem šalim buvo galima apeliuoti į Lietuvos tribunolą[43]. Tik garbės dalykuose turėjo būti apeliuojama į patį didįjį kunigaikštį[44]. Šiaip visokios apeliacinės bylos iš pavieto teismų galutinėje instancijoje buvo sprendžiamos tribunole[44a], jei jos įsakmiai nebuvo iš tribunolo kompetencijos išimtos[45]. Pirmoje instancijoje tribunole galėjo būti svarstomos bylos, keliamos prieš pavieto urėdus, jei jie savo teismuose pasielgdavo ne pagal įstatymus ir ypačiai jei jie neprileisdavo apeliacijos.

Lietuvos tribunolas irgi buvo bajoriška institucija, sukurta bajorų byloms spręsti ir pačių bajorų renkama. Pats tribunolas buvo įkurtas (1581 m.) ne tik dėl to, jog didysis kunigaikštis pats nebespėjo spręsti visų apeliacinių bylų, bet ir dėl to, jog bajorija siekė visiškos emancipacijos, trokšdama ir vyriausįjį teismą pasiimti į savo rankas. Tribunolo teisėjus vieneriems metams rinko spe-

---

39 T e n p a t, sk. IV, str. 9.

40 T e n p a t, sk. IV, str. 8.

41 T e n p a t, sk. IV, str. 8.

42 T e n p a t, sk. IV, str. 17.

43 T e n p a t, sk. IV, str. 86. Л а п п о, Подкоморскій судъ, Журналъ Министерства Народн. Просвѣщенія, 1899, IX, p. 359 sekant, klysta, teigdamas, esą iš pakamorės teismo nebuvo galima apeliuoti arba jei ir buvo, tai tik pakamorei leidus. Jo nurodomi L i e t u v o s III S t a t u t o artikulai (IX, 5; IV, 42) visai nedraudžia apeliuoti, o tik nustato pakamorės teismo byloms „rok zawity", t. y., kad nestojęs be svarbių ir specialiai nurodytų priežasčių į teismą savo bylą pralaimi. Taip pat jo nurodomas 1588 m. Lietuvos Statuto IX sk., 7 straipsnis, leidžia abiem šalim apeliuoti iš pakamorės teismo į tribunolą, nereikalaudamas jokio specialaus pakamorės sutikimo.

44 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t a s, sk. IX, str. 67.

44a Apie Lietuvos tribunolą žiūrėk: J a n u l a i t i s, A., Vyriausias Lietuvos Tribunolas XVI — XVII a., Kaunas 1927; L a p p o, J., Iš Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo istorijos, Kaunas 1932; Ясинскій, М. Н., Главный Литовскій Трибуналъ, Кіевъ, 1901; Л е о н т о в и ч ъ, Ѳ И., Центральныя судебныя учрежденія въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, Журналъ Министерства Юстиціи, 1910, II.

45 Lietuvos Tribunolo įsteigimo aktas, priedas prie 1619 m. L i e t u v o s S t a t u t o laidos, p. 6—7.

cialūs bajorų seimeliai, įvykstą kiekviename paviete per Grabnyčias (II. 2), todėl Grabnyčių seimeliais vadinami. Kiekvienas pavietas turėjo teisę rinkti po du asmenis[46], Žemaičiai — iš viso tris atstovus[47]. Kaip ir iš visų teisėjų, taip ir iš tribunolo narių, vadinamų deputatais, nebuvo reikalaujama jokių specialių kvalifikacijų. Užteko, kad jis buvo tame paviete gyvenąs bajoras, geras, pamaldus ir padorus žmogus, išmanąs Lietuvos teisę ir papročius. Tik buvo draudžiama tą patį asmenį vėl kitais metais rinkti deputatu į tribunolą, nebent tik visi pavieto bajorai vienu balsu sutiktų[48]. Taippat buvo draudžiama deputatu rinkti tokį bajorą, kuris pats tuo metu tribunole turėtų bylą. Atstovai į tribunolą buvo renkami balsų dauguma[49]. Prieš pradėdami posėdžiauti, jie turėdavo prisiekti[50]. Tribunolui pirmininkavo pačių deputatų išrinktas tribunolo pirmininkas, vadinamas tribunolo maršalka. Deputatai, kaip ir kitose bajoriškose institucijose, sėdėjo ir nuomones reiškė pagal savo vaivadijos rangą senate. Bylos būdavo sprendžiamos balsų dauguma. Jei tekdavo spręsti bylos bajorų su dvarininkais, tai specialiai toms byloms būdavo sudaromas mišrusis teismas, į kurį įeidavo 6 tribunolo deputatai ir 4 dvasininkai[51]. Specialiai iždo ir mokesčių byloms spręsti nuo 1609 m. Lietuvoje buvo sudarytas iždo tribunolas[52].

Lietuvos tribunolas buvo renkamas vieneriems metams. Tribunolo posėdžiams vieta iš pradžių buvo paskirta Vilniuje, Trakuose, Naugarduke ir Minske, tačiau nuo 1588 m. tvarka buvo pakeista. Nuo tada tikrosios Lietuvos bylos buvo svarstomos Vilniuje, o gudiškųjų sričių — vienais metais Naugarduke, kitais Minske[53]. Tribunolas posėdžių į Vilnių susirinkdavo po dviejų savaičių po Velykų ir čia 11 savaičių spręsdavo tikrosios Lietuvos ir Polocko vaivadijos bylas. Į Naugarduką arba į Minską gudiškų žemių bylų spręsti susirinkdavo po 22 savaičių po Velykų ir čia posėdžiaudavo 15 savaičių[54].

Tribunolo sprendimai buvo nebeapeliuojami. 1633 m. konstitucija uždraudė didžiajam kunigaikščiui panaikinti tribunolo sprendimus, bet, antra vertus, tribunolas neturėjo spręsti bylų, priklausiusių didžiajam kunigaikščiui. Tirbunolo nutarimus įrašyti į knygas

---

[46] Ten pat, p. 2—3.

[47] Ten pat, p. 8.

[48] Ten pat, p. 2—3. Iš pradžių buvo reikalauta dviejų, vėliau (nuo 1611 m. konstitucijos) ketverių metų laiko, iki tas pats asmuo vėl gali būti renkamas deputatu.

[49] Ten pat, p. 3.

[50] Ten pat, p. 4.

[51] Ten pat, p. 5.

[52] Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. II, 1921², p. 159.

[53] Lietuvos Tribunolo įsteigimo aktas, priedas prie 1619 m. Lietuvos Statuto laidos, p. 8—9.

[54] Ten pat, p. 8—9, 11.

buvo pavesta tam žemės teismo raštininkui, kur vyko tribunolo posėdžiai[55]. Tribunolo nutarimus vykdyti turėjo ne vaznys (šaukūnas) su bajorais, bet patys žemės ar pilies teismo urėdai[56].

Ne visose bylose iš pavietų teismų buvo galima apeliuoti į tribunolą. Kai kurias bylas apelacinėje instancijoje turėjo nagrinėti paties didžiojo kunigaikščio teismas. Tokie teismai paprastai įvykdavo seimų metu, dėl to kartais buvo vadinami seimų teismais. Teisdavo didysis kunigaikštis su senatu seimo posėdžių metu[57]. Didžiojo kunigaikščio, arba seimo, teismui priklausė šios bylos: karaliaus majestoto įžeidimo, valstybės išdavimo, senatorių sužeidimo arba užmušimo, einančių savo pareigas teismo urėdų sužeidimo ar užmušimo ir neteisingo muitų ėmimo[58]. Šitos bylos čia buvo sprendžiamos pirmoje ir paskutinėje instancijoje. Apeliacinėje instancijoje didžiojo kunigaikščio teisme turėjo būti sprendžiamos valstybės dvarų žemių užgrobimo, valstybės dvarų ir iždo urėdų skriaudų bajorams, įvairios ekonomijų bei iždo bylos[59] ir, pagaliau, visokios bajoro garbės bylos[60]. Be to, apeliacinėje instancijoje čia buvo sprendžiamos ir tokios kriminalinės bylos, kurios lietė kartu bajoro užmušimą ir garbės įžeidimą, taip pat apeliacinės bylos iš komisarų teismų[61].

Savo teismui priklausomas bylas didysis kunigaikštis-karalius turėjo spręsti kiekvieno seimo metu, — pirmą savaitę po senatorių „*vota*" kasdien, kitomis savaitėmis ligi seimo galo — trečiadieniais, penktadieniais ir šeštadieniais[62]. Pagal 1589 m. konstituciją, Lietuvos kriminalinės bylos seimuose turėjo būti sprendžiamos kas savaitę antradieniais[63]. Dėl bylų gausumo, matyt, praktikoje šito laiko negalėjo užtekti, nes 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje skaitome reikalavimą, kad Lietuvos byloms spręsti seime būtų skiriama mažiausia po dvi dieni savaitėje[64].

Prie didžiojo kunigaikščio teismo dar buvo specialus urėdas — instigatorius. Tai buvo, nelyginant, valstybės prokuroras įvairioms byloms[65]. Seimui pasibaigus, baigiamajame posėdyje jis taip pat paskelbdavo infamijas[65a].

---

[55] T e n p a t, p. 12—13.

[56] T e n p a t, p. 15.

[57] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1632. III. 18, 23, 24; 1642. II. 14, 18, 19; 1643. II. 20, 21, 25; III. 14, 18, 20, 21 ir kt.

[58] 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t a s, sk. I, str. 4, 14.

[59] T e n p a t, sk. I, str. 14, 15.

[60] T e n p a t, sk. III, str. 11, 46; sk. I, str. 28; sk. XI, str. 61.

[61] Lietuvos Tribunolo įsteigimo aktas, priedas prie 1619 m. L i e t u v o s S t a t u t o laidos, p. 7.

[62] T e n p a t, p. 7.

[63] *V o l u m i n a L e g u m*, t. II, p. 1286.

[64] Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 21.

[65] Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 394—398. Žiūr. šios studijos 186 pusl.

[65a] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1653. IV. 18; 1654. VII. 20.

Be pavietų, tribunolo ir seimo teismų, dar buvo Lietuvos maršalkos teismas. Kaip jau anksčiau buvo minėta, maršalkos teismui priklausė bylos, susijusios su didžiojo kunigaikščio saugumu ir tvarka jo reziduojamoje ar pakelėje sustojamoje vietoje. Maršalkos teisė už įvairius kriminalinius nusikaltimus didžiojo kunigaikščio gyvenamoje vietoje, nusikaltėlius galėdami bausti net mirtimi.

Ypatingoms bajorų byloms spręsti būdavo sudaromi dar komisarų teismai. Tokiems komisarų tiesmams priklausė pirmoje eilėje valstybės dvarų ar žemių, miškų, ežerų bei žmonių užgrobimo ar pasisavinimo bylos[66]. Valstybės dvarų užgrobimo bylos galėjo būti iš karto sprendžiamos didžiojo kunigaikščio teisme, arba, bajorui pageidaujant, komisarų teisme kaip pirmoj instancijoj. Didžiojo kunigaikščio skirtiems ir bajorų pasirinktiems komisarams tarpusavyje susitarus, apeliuoti į aukštesnį teismą nebebuvo galima. Apeliuoti šiuo atveju į didžiojo kunigaikščio teismą galima tik tada, jei komisarai tarpusavy nesusitaria. Toliau, komisarų teismams priklausė apskritai visos sienų tarp valstybės ir privatinių bajorų ar dvasininkų žemių bylos[67]. Dvasininkai, valdą kuria nors teise ne bažnytinius dvarus, turėjo būti teisiami už nusikaltimus tose žemėse, kaip ir kiti bajorai, pavieto teismuose. Tačiau, jei kiltų ginčai dėl sienų ar dėl skriaudų tarp bažnytinių žemių, dovanotų bažnyčiai paties didžiojo kunigaikščio, ir tarp bajorų ar valstybės dvarų, tai tokioms byloms spręsti didysis kunigaikštis turėjo skirti komisarus. Betgi bylos tarp bajorų dvarų ir bažnytinių žemių, kurias bažnyčia gavo užrašymu iš bajorų, turėjo būti sprendžiamos pavieto žemės arba pakamorės teisme. Didžiojo kunigaikščio *ad hoc* skirtiems komisarų teismams dar priklausė užstatytų valstybės dvarų išpirkimo[68] ir valstiečių skundų ant valstybės dvarų seniūnų bylos.

Komisarų teismus skirdavo kiekvieną kartą *ad hoc* didysis kunigaikštis. Jie susidėjo iš 3 asmenų, paskirtų didžiojo kunigaikščio, ir iš tiek pat asmenų, ieškovo ar atsakovo pasirinktų. Didysis kunigaikštis komisarais galėjo skirti tik Lietuvos piliečius ir to paties pavieto bajorus[69]: kaštelioną (kur jo nėra, maršalką), pakamorę ir vieną bajorą. Jei kur nebūtų kašteliono ar maršalkos, tai skiriami pakamorė ir du bajorai arba kuris kitas to pavieto urėdas. Ieškovas ar atsakovas iš savo pusės pasirenka iš bajorų tiek pat komisarų[70].

Specialiais atvejais komisarų teismai galėjo būti paskirti ir Lietuvos tribunolo. Jie buvo skiriami apeliacijose iš pakamorės teismo į tribunolą. Tribunolas tokioms byloms galutinai spręsti paskirdavo 3 komisarus iš tame pačiame paviete gyvenančių bajorų, ypačiai pavieto kaštelioną (kur jo nėra, pavieto maršalką arba pilies se-

---

66 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 15, 19.
67 Ten pat, sk. III, str. 33; sk. IV, str. 83 .
68 Ten pat, sk. IV, str. 83.
69 Ten pat, sk. I, str. 19; sk. IV, str. 83.
70 Ten pat, sk. IV, str. 83.

niūną) ir dar du bajorus[71]. Komisarų teismo sprendimai buvo įrašomi į pavieto pakamorės, žemės ar pilies teismo knygas.

Iš komisarų teismų aukščiau minėtų atveju, t. y. komisarams tarpusavyje nesusitarus, buvo galima apeliuoti į Lietuvos tribunolą, jei tos bylos priklausė tribunolui persvarstyti[72], arba į didžiojo kunigaikščio teismą, jei tos bylos priklausė didžiojo kunigaikščio teismui.

Savo bylas bajorai galėjo spręsti ir trečiųjų teisme, kurio sprendimai, neprieštaraują įstatymams, turėjo tą pačią galią, kaip ir valstybės teismų nutarimai[73].

Prie ypatingų teismų, kuriuose buvo teisiami bajorai, dar reikia priskirti kaptūrinius teismus. Kaip jau anksčiau buvo minėta, didžiajam kunigaikščiui mirus, tarpuvaldžio metu, kiekviena vaivadija ir pavietas sudarydavo savo kaptūrą tvarkai palaikyti ir vidaus sauvaliai suvaldyti. Tie kaptūrai pagal 1632. VII. 7 konvokacijos seimo nutarimus turį stoti prieš tuos, kurie kitus skriaustų ir užpuldinėtų („przeciwko takim *consurgere* mają, krórzyby gwałty i najazdy czynili"). Kiekviena vaivadija ne tik turi pasisamdyti kariuomenės tvarkai palaikyti ir sauvaliai suvaldyti, bet ir išsirinkti specialius kaptūro teisėjus. Tarpuvaldžio metu visi kiti teismai nustodavo veikę, o visas bylas teisė pavieto bajorų išsirinkti kaptūro teisėjai *„a morte regis ad coronationem"* („nuo karaliaus mirties ligi karūnacijos")[74]. Kaptūro teisėjų sprendimai, kaip ir visi pavietų kaptūrų nutarimai, bendra tvarka vėliau būdavo patvirtinami naujai išrinkto valdovo ir seimo.

Iš visos šitos bendro pobūdžio Vazų laikų teismų apžvalgos, kurie teisė bajorus, matome, kad teismų organizacija Lietuvoje vis tik buvo nebloga. Savo gerumu iš kitų teismų ypačiai išsiskyrė žemės teismai. Tačiau dažnai sunku buvo surasti teisingumą, nes dėl bajorų sauvalios teisiamoji valdžia buvo nusilpusi, kai kuriais atvejais tiesiog nepajėgi net tvarką palaikyti. Bajorai gi, matydami teisiamosios valdžios nepajėgumą, dažnai visai su ja nesiskaitydavo, nežiūrėdami nė griežtas bausmes numatančių įstatymų. Buvo daug priežasčių, dėl kurių teisiamoji valdžia nusilpo: įvairūs teisės trūkumai, kaip įstatymų neaiškumas ar nepilnumas, įvairios bajorų privilegijos ir neliečiamybės teisės; pačių teisėjų menkas išsilavinimas; teismų organizacijos neto-

---

71 Ten pat, sk. IX, str. 7.

72 Ten pat, sk. IV, str. 86; sk. I, str. 15. Lietuvos Tribunolo įsteigimo aktas, priedas prie 1619 m. Lietuvos Statuto laidos, p. 7.

73 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 85.

74 Kaptūro teisėjams pavedama spręsti *„causas facti et cujusvis violentiae, non juris* między stanem szlacheckim zachodzące", Diariusz konwokacyi 1632, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 658—659.

bulumai, net kriminalinių bylų neteisimas ir kaltininkų nebaudimas, jei nėra kaltintojo; tikrai painus teismo proceso labirintas, leidžiąs įvairiais būdais teisingumo išvengti ar visą bylą labai ilgai vilkinti; teismų sprendimų nevykdymas; stoka organų, kurie priverstų vykdyti teismų nutarimus ir su jais skaitytis; savotiškos piniginės bausmės net už užmušimus ar kūno sužalojimus; kalėjimu nebaudimas ir kt. Teisiamosios valdžios silpnumas išplaukė iš įvairių negerovių ir ydų, įsibrovusių į įstatymų leidžiamąją, teisiamąją ir į įstatymų vykdomąją valdžią.

Kokios negerovės buvo įstatymų leidžiamojoje valdžioje, jau matėme, kalbėdami apie bajorijos dalyvavimą įstatymų leidime. Svarbiausia buvo tai, kad bajorai, bijodami, jog nesustiprėtų karaliaus valdžia, laikėsi principo *nihil novi* ir *liberum veto* teisės. Kaip pasekmė, kas kartas vis didesnei dezorganizacijai reiškiantis seimuose, įstatymų leidimas labai šlubavo, nes sunku buvo išleisti koks naujas įstatymas. Senieji gi nelaiku atsiliko nuo gyvenimo ir jam nebetiko, nes įstatymuose buvo daug nepilnumo ar neaiškumo. Kita labai svarbi įstatymų leidimo negerovė buvo ta, kad pavietų atstovai, kaip jau matėme, seimų nutarimus vis dažniau pasiimdavo „do braci". 1624 m. seime Lietuvos vaivadijos ir pavietai pasiėmė „do braci" net tokius nutarimus, kuriais turėjo būti užkertamas kelias beplintančiam plėšikavimui ir sauvaliavimui[75]. Tokiu būdu išleistų įstatymų vykdymas dar parėjo nuo to, ar bajorų reliaciniai seimeliai juos tvirtino ar ne.

Toliau prie kitų įstatymų leidimo negerovių, silpninusių teisiamąją valdžią, reikia dar priskirti tokių įstatymų išleidimas, kurie teikė bajorams ypatingų teisių ir laisvių jų santykyje su teisiamąja ar vykdomąja valdžia. Šiuo atžvilgiu teisėtumą ir teisingumą įgyvendinti ypačiai kliudė bajorų teisė, garsi savo vardu *„neminem captivabimus, nisi jure victum"*. Bajoras negalėjo

[75] „O sweywoli domowey Wielkiego X. L.", „A iż nie tylko w Koronie, ale y w Wielkim Xięstwie Litewskim, od gromad ludzi swowolnych, stanowi szlacheckiemu, miastom, y dobrom naszym wielkie się bezprawia dzieią, na ktore acz są prawa, iednak tey sweywoli gruntowniey chcąc zabieżeć obywatele W. X. Litew. biorą sobie do braci, do Woiewodztw y Ziem, abo Powiatow swoich, na Seymiki Relacyine, na ktorych sposob gotowości, aby się tey insolencyi ukrociło, namowić maią", *Volumina Legum*, t. III, p. 469.

būti suimtas kitaip, kaip tik pagal įstatymus į teismą pašauktas ir čia „įtikintas", t. y. teisme įrodžius jo kaltę ir nuteisus[76]. Šitokia laisvė tiesiog globojo bajorų sauvaliavimą, nes bajoro, nors ir žmogžudžio, nebuvo galima suimti be ilgos teismo ir jo instancijų procedūros. Išimtis buvo leidžiama tik tada, jei toks bajoras būtų sugautas *in flagranti*. Tada jis galėjo būti suimamas be šaukimo į teismą[77]. Tačiau jei bajoras iš nusikaltimo vietos spėjo pabėgti ir kur pasislėpti, jis galėjo būti ieškomas ir suimamas tik 24 val. būvyje nuo nusikaltimo įvykdymo. Po to jau jis nebesuimamas ir traukiamas teisman normalia tvarka. Bet jei pabėgęs bajoras nesuimtas spėjo sugrįžti į savo bajorišką dvarą, tai čia jis jau buvo nebeliečiamas, — čia jo jau nebebuvo galima suimti nė minėtų 24 val. būvyje. Tik bežemį bajorą buvo leidžiama visur ir visada gaudyti ir suimti.

Pabėgęs iš nusikaltimo vietos bajoras, turįs žemės, galėjo būti traukiamas teismo atsakomybėn tik normalia tvarka, įteikiant jam šaukimą[78]. Bet nuo čia prasidėdavo ilgas teisės labirintas, ir bajorams, kaip žemiau matysime, labai dažnai pavykdavo išsisukti ir išvengti bausmės. Dėl to, ką nors nužudę ar šiaip nusikaltę, bajorai stengėsi pasprukti iš nusikaltimo vietos ir grįžti namo, arba išsisaugoti bent 24 val., žinodami, kad po to jie bus laisvi, kad visa byla galės labai ilgai užsitęsti ir kad dėl įstatymų savotiškumo galės išvengti mirties bausmės.

Įdomų panašaus įvykio aprašymą savo atsiminimuose paliko vienas bajoras, Boguslovo Radvilo tarnas, Stanislovas Zigmantas Asaitis Druškevičius. Vladislovo Vazos laikais, per Vilniaus vaivados Krištupo Radvilo laidotuves, Slucke jis užmušė kitų bajorų akivaizdoje, kambaryje, kitą Boguslovo Radvilo tarną, bajorą, šio pašieptas ir įžeistas. Bijodamas būti suimtas *in flagranti*, jis pasislėpė bažnyčioje, kadangi tą dieną buvo šventadienis. Tačiau iš miesto jam buvo sunku pabėgti, nes miestas buvo aukštų mūrų apsuptas, o sargyba stipri. Vis tik jis pabėgo

---

76 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 10.

77 Ten pat, sk. IV, str. 30.

78 Ten pat. Bajoro dvaras buvo neliečiamas net ir tuo atveju, jei jame slėptųsi vagis. Įstatymai nenumato tokio bajoro dvare besislepiančio vagies suimti, tik reikalauja, kad bajoras atsakytų pats už tokio vagies nusikaltimus, kurį jis slėptų arba kuriam jis leistų pas save gyventi, ten pat, sk. XIV, str. 13.

iš miesto tokiu būdu, kad atvažiavo jo įspėta teta ir jį perrengusi moteriškais drabužiais išvežė iš miesto[79]. Vengdamas teismo, kurį laiką jis gyveno Ukrainoje, vėliau tapo Jono Kazimiero pulkininku ir Pernavos stalininku, 1678 m. iškildamas net ligi Lubačevo kašteliono. Savo atsiminimuose jis niekur nemini, kad už savo nusikaltimą būtų buvęs nubaustas ar bent būtų buvęs teistas[80].

Tai tik vienas būdingas pavyzdys, kaip dėl įstatymų netobulumo ir savotiškų bajoriškų laisvių žmogžudys lieka nenubaustas. Šitokios keistos bajoriškos laisvės stebindavo užsieniečius. Ludvikas Gonzaga de Nevers, aprašydamas 1574 m. Lietuvos ir Lenkijos valstybę, pastebi, kad bajorų luome viešpatauja didelė sauvalia, nes jei bajoro nesugaus per 24 val. po nusikaltimo, negalima jo suimti kitaip, kaip tik teismo keliu. Niekas, net pats karalius negalįs jo greitu teismu teisti, dėl ko baudimas kalėjimu ilgai nusivilkina, ypačiai svarbesniais atsitikimais, kurie tik seime svarstomi; dėl viso to teisingumas esąs labai vilkinamas, jei priešingoji šalis nėra pakankamai tvirta ir rūpestinga[81]. Pamokslininkas Petras Skarga, piktindamasis šitokiais sauvaliavimui palankiais įstatymais, viename savo pamoksle pareiškė, kad vien tik žmogžudystės ir nuolatinis nebaudžiamas kaimynų kraujo praliejimas galįs tą karaliją paskandinti, kurioje galvažudys, plėšikas, namų užpuolikas, užmušęs ir vieną, ir kitą, ir dešimtą niekad negalįs būti suimtas ir įstatymų nesibijąs, gali keliolika metų ir ilgiau išvengti teisingumo[82].

Kitas Lietuvos įstatymų trūkumas, leidžiąs išvengti teisingumo, buvo tas, jog net kriminaliniuose nusikaltimuose nebuvo numatyta kelti bylų, jei nukentėjęs pats to nesiimtų. Bajorus žudikus ar užpuolikus patys teismo organai ar pati valdžia atsakomybėn netraukė. Pagal įstatymus valdžia įsikišdavo tik tada, jei nuskriaustoji šalis pašaukdavo tokį žudiką ar užpuoliką į teismą. Bet ir čia nusikaltėlis, remiantis įstatymais, turėjo būti išteisintas, jei ieškovas pats be svarbios priežasties nestodavo į teismą[83].

---

79 Pamiętniki Stanisława Zygmunta Ossoita Druszkiewica, Dziennik literacki, 1856, t. II, p. 125.

80 Ten pat, p. 126—150.

81 L. Finkel, Opis Rzeczypospolitej Polskiej 1574 przez Ludwika Gonzagi de Nevers, Bibl. Warsz., 1887, t. IV, p. 178.

82 Skarga, Kazanie VIII Sejmowe, p. 367.

83 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 24, 42.

Kai vėliau matysime, dėl proceso painiavų ne kiekvienas teįstengdavo nusikaltusį bajorą patraukti į teismą, o silpnesnieji kartais ir nedrįsdavo su kuriuo nors didiku bylinėtis. Lietuvoj gyvenęs bajoras Gornickis, pačioje pabaigoje XVI amž. viename savo rašinyje kritikuodamas valstybės santvarką, pažymi, kad seime vieną kitą sauvaliaujantį bajorą nors ir nubaudžia, bet nesuskaitoma daugybė esanti tokių, kurie dėl savo nusikaltimo net šaukimo negauną[84].

Jono Kazimiero sekretorius Sebastijonas Cefali viename savo rašte stebisi tokia tvarka, kad mirtimi esąs baudžiamas tik toks bajoras, nužudęs kitą bajorą, kuris nusikaltimo vietoje sugaunamas; tačiau į šitokį nusikaltimą valdžia visai nesikišanti, žmogžudžio nesuimanti ir nebaudžianti, jei užmuštojo giminaičiai nekelią bylos arba susitaiką su galvažudžiu[85]. Petras Skarga viename savo pamoksle, pasakytame pradedant seimą, bando įtikinti bajorus, kad blogi esą įstatymai, kurie neliepią suimti nė didžiausio piktadario, nors jis ir tėvynę išduotų, ir karaliaus majestotą įžeistų, ir šimtą žmonių užmuštų, ir namus apiplėštų, ir užpuolimo metu užmuštų tiek, kiek norėtų; nesuimk tik jo, ir byla užsitęsianti po keliolika, kartais keliasdešimt metų; bloga esą ir tai, kad tokios bylos pavedamos spręsti seimams, kuriuose ir šiaip daug kas esą daryti ir be reikalo laikas gaištamas, o tokios bylos vos penkios šešios teišsprendžiamos[86].

Jono Kazimiero gydytojas anglas Connor'as, aprašydamas XVII amž. Lietuvą, stebisi nepaprastais jos įstatymais, neįpareigojančiais pačią valstybę bausti žmogžudžius ir neleidžiančiais suimti bajorą *„nisi jure victum"*[87].

Klaidinga būtų manyti, jog patys bajorai nematė šitokių savo įstatymų ydų. Jie tik jų nešalino, bijodami nustoti savo laisvės. Kaip pažymi savo raštuose Gornickis, bajorai godėsi esama tvarka, nes, anot jų, jei tik būtų leista suiminėti bajorus, tai jau būtų galima imti bajorų laisvių „šermenims skambinti"[88].

---

84 „Niezliczona jest liczba tych, którzy i pozwu o swe zbrodnie w domu nie mieli", Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła Wszystkie, t. III, p. 40.

85 Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 323.

86 Skarga, Kazanie VII Sejmowe, p. 359.

87 Connor, *Descriptio Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae*, *Mizlerus de Koloff, Historiarum Poloniae et M. D. Lithuaniae scriptorum collectio*, t. II, p. 284.

88 Gornicki, Rozmowa o wolności, Dzieła wszystkie, t. III, p. 28.

Bergždžiai bandė ir Simonas Starovolskis[89] savo raštais įtikinėti bajorus, kad niekuo nevaržoma laisvė iš tikrųjų esanti tikra nelaisvė, kadangi kiekvienas bajoras be jokios bausmės galįs daryti ką norėdamas, užpuldinėti, užmušinėti, plėšikauti ir įvairių nedorybių išsigalvoti; veltui bandė jis bajorus įtikinėti, kad geresnės ateities esą negalima tikėtis, iki patys bajorai šitokios savo laisvės neišsižadėsią ir iki įstatymams nepaklusią[90]. Niekas neklausė ir Zigmanto Vazos laikų valstybės santvarkos kritiko Volano vertėjo Peplovskio teisingos pastabos, kad bajorai, bijodami vieno tirono, dėl blogų žmogžudžių baudimo įstatymų turį kęsti daugybę tironų[91].

Lietuvos įstatymuose buvo ir daugiau trūkumų, palankių sauvaliai ir nusikaltimams plisti. Čia turiu omenyje įvairias bausmes, Lietuvos Statute numatytas ir taikytas nusikaltusiems bajorams. Jų lengvumas ir savotiškumas, ypačiai jų nevykdymas taip pat skatino sauvaliavimą ir nesiskaitymą su įstatymais bei teismu.

Lietuvos Statutas smulkiai buvo numatęs bausmes už įvairius nusikaltimus[92]. Pvz., jei kas užpuolęs svetimą dvarą, kaimą ar žmones apiplėštų, kaltę įrodžius, turi mokėti piniginę bausmę ir atlyginti nuostolius[93]. Jei bajoras užpultų ir apiplėštų pirklius, įrodžius jo kaltę, turi būti baudžiamas mirtimi, o nuostoliai iš jo dvaro atlyginami[94]. Jei bajoras kviestą ar nekviestą svečią bevaišindamas sumuštų ar sužeistų, turėjo būti baudžiamas 12 savaičių kalėjimo ir pinigais už padarytas žaizdas bei nuostolius. Taip pat, jei svečias sužeistų ar sumuštų šeimininką, šeimininkę, jų vaikus, tarnus ar valdinius, ar kitus svečius, — turi būti baudžiamas 12 sav. kalėjimo ir privalo užmokėti už kiekvieną žaizdą ir atlyginti nuostolius. Jei vienas kuris svečias sužeistų ar užmuštų ką nors iš šeimininko šeimos narių, tarnų ar kitų svečių, o pats liktų nesužeistas, tai jis turi būti suimtas ir baudžiamas, kaip

[89] Rašytojas Simanas Starovolskis buvo kilęs iš Lietuvos Brastos vaivadijos. Kurį laiką jis buvo garsiojo Jono Karolio Katkevičiaus sekretorius, Orgelbranda, Encyklopedja Powszechna; Kojałowicz, Herbarz, p. 136.

[90] Starowolski, Reformacya obyczajów, p. 27—28.

[91] Pepłowski, Politica o wolności, p. 68.

[92] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, XIII.

[93] Ten pat, sk. XI, str. 43.

[94] Ten pat, sk. XI, str. 31.

sugautas *in flagranti*[95]. Jei kuris nors bajoras užpultų kito bajoro dvarą ir ką nors užmuštų, jo kaltę įrodžius, turi būti baudžiamas mirtimi kartu su savo padėjėjais, o nukentėjusiai šeimai iš jo dvaro turi būti sumokėta už gyvybę „головщизна, głowszczyzna". Jei nieko neužmuštų, o tik sužeistų, tai, kaltę įrodžius, tik pats užpuolikas baudžiamas mirtimi, o jo padėjėjai turi kalėti 1 metus ir 6 savaites pačiame bokšto kalėjimo dugne, o iš užpuoliko dvaro turi būti sumokėta nuostoliai ir pagal luomą atlyginta už žaizdas — „навезка, nawiaska". Jei per užpuolimą nieko neužmuštų ir nesužeistų, turi mokėti 12 kapų grašių bausmės ir atlyginti nuostolius, be to, kartu su padėjėjais turi kalėti 12 savaičių. Prie tokių užpuolimų ponų tarnai padėjėjais neturi būti suprantami. Tokios pat bausmės skiriamos ir už užpuolimus mieste ar pakelėje[96]. Jei kas bajorą užmuštų peiliu, durklu ar kitokiu mūšiui neįprastu įrankiu („до бою не звыклым начиньем"), tai vis tiek, ar tai būtų bajoras, ar nebajoras — turi būti baudžiamas kūno sukapojimu į keturias dalis („четьвертькованьемъ"). Tačiau, jei bajoras tokiu būdu užmuštų prastą žmogų, nustoja tik rankos, išskyrus tokį atvejį, jei būtų sugautas nusikaltimo vietoje. „Головщизна", t. y. pabauda už gyvybės atėmimą, turi būti mokama iš nusikaltusiojo turtų. Jei tokiu pat būdu bajoras sužeistų kitą bajorą, tai jis nustoja rankos, o jei bajorą sužeistų prastas žmogus, tai jis baudžiamas mirtimi. Jei bajoras sužeistų prastą žmogų, tai jis moka tik piniginę pabaudą, o jei prastas žmogus sužeis prastą žmogų, nustoja savo rankos[97].

Bajoro ar didžiojo kunigaikščio namų padegėjas, įrodžius 6 liudytojų priesaika jo kaltę, turi būti baudžiamas sudeginimu[98]. Jei sumuštas ar sužeistas bajoras per 24 dienas nuo įvykio lankytųsi į smukles, turgus ar vaišes ir dėl savo žaizdų mirtų, tai sužeidėjas moka tik už žaizdas („навезка"), bet ne už galvą („головщизна"), ir baudžiamas tik už sužeidimą, bet ne už nužudymą[99]. Jei bajoras užpultas besigindamas namie, laukuose ar kelyje nužudytų užpuoliką ir įrodytų, jog tai padarė besigindamas, tai jis lieka laisvas nuo bet kurių bausmių. Jei peštynėse besigindamas užmuštų užpuoliką, — moka tik piniginę pabaudą

95 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 42.
96 Ten pat, sk. XI, str. 1.
97 Ten pat, sk. XI, str. 16.
98 Ten pat, sk. XI, str. 19.
99 Ten pat, sk. XI, str. 53.

už galvą („головщизна"). Taip pat ir netyčia užmušęs baudžiamas tik pinigine pabauda už galvą[100]. Jei kas keršydamas bajorui atkirstų ranką, koją, nosį, ausį bei lūpą, ar išmuštų, išdurtų bei apakintų akį, turi būti baudžiamas tokiu pat sužalojimu pagal dėsnį akis už akį ir dar mokėti piniginę pabaudą už kiekvieną sužalojimą pagal Lietuvos Statute nustatytą taksą[101].

Taigi Lietuvos Statute nusikaltusiems bajorams buvo numatytos įvairios, kartais net griežtos bausmės mirtimi, kūno dalies nustojimu, kalėjimu ir pinigais. Apskritai vyrauja piniginės bausmės. Bajoras mirtimi turėjo būti baudžiamas, be minėtų atvejų, dar už karaliaus majestoto įžeidimą; už stengimąsi pabėgti kraštą išdavus; už kieno nors sužeidimą prie didžiojo kunigaikščio rūmų; už kurio nors teismo urėdo sužeidimą per žemės ar pilies teismo sesijas; už dukters vedimą be tėvų žinios ir jai nesutinkant; už nužudymą kito bajoro dvikovoj; už neteisingą vaznio (šaukūno) paliudijimą; už kalinio paleidimą ar išvadavimą; už sužeidimą iš pasalų; už bajoro numarinimą savo privačiame kalėjime; už kieno nors sužeidimą ar užmušimą teisme; už tėvų užmušimą; už totoriaus užmušimą, jei bajoras būtų sugautas *in flagranti*[102].

Tačiau daugeliu atvejų mirties bausmė bajorui grėsė tik tada, jei jis būtų sugautas nusikaltimo vietoje. Kitaip jo kaltė turėjo būti įrodyta teisme. Čia mirtimi jis galėjo būti baudžiamas, tik jo kaltę įrodžius 7 liūdytojų priesaika, o tuo būdu neįrodžius — pinigine bausme ir kalėjimu[103]. Kai kada bajoras nuo mirties galėjo išsigelbėti prisiekęs, jog yra nekaltas[104] arba jog nužudė besigindamas ar netyčia[105]. Pagaliau nuo mirties bausmės bajoras galėjo atsipirkti. Jei jis nuo mirties atsipirkdavo arba jo giminės ar žymūs ponai savo užtarimu išprašydavo mirties bausmės nevykdyti, bajoras likdavo gyvas, tik nebegalėjo naudotis bajoriškomis privilegijomis, nors jo vaikams tai nekenkė[106]. Toliau dar matysime, jog galvažudys bajoras galėjo išvengti

---

[100] Ten pat, sk. XI, str. 19—23.

[101] Ten pat, sk. XI, str. 27.

[102] Ten pat, sk. I, str. 3, 6, 9, 10; sk. IV, str. 7, 9, 31, 62, 63; sk. XI, str. 7, 13, 14, 17, 28; sk. XII, str. 10.

[103] Ten pat, sk. I, str. 5; sk. XI, str. 1; sk. XII, str. 1.

[104] Ten pat, sk. XI, str. 2, 25, 35.

[105] Ten pat, sk. XI, str. 19—21.

[106] Ten pat, sk. XI, str. 56.

mirties ir teismo, jei kuriomis nors sąlygomis susitaikydavo su užmuštojo ar sužeistojo giminėmis arba jei nestodavo į teismą. Tokiu būdu faktiškai kaltininkui bajorui buvo įvairių galimybių išvengti mirties bausmės legaliu keliu, kas irgi silpnino teisiamąją valdžią ir skatino prie sauvalės ir bausmės nebijojimo, nekalbant jau apie nelegalų bausmės vengimą. Ir iš tikro, skaitant įvairias pilies teismų knygas, labai retai kada tenka aptikti mirties bausmę bajorui. Tačiau dažnai būna įvykių, kada kaltinamasis, kuriam gresia mirties bausmė, nestoja teisman ir nuteisiamas ištrėmimu (banicijon)[107]. Dar rečiau kur nors šaltiniuose minima bajoro nubaudimas mirtimi. Jei tokių atsitikimų ir pasitaiko, tai tik ypatingais atvejais[108]. Dažniausiai pasitenkinama mokėjimu piniginių pabaudų. Jos buvo mokamos ne tik už įvairius daiktus ar gyvulius[109], bet ir už žmogaus nužudymą[110].

Lietuvos Statutas bajoro gyvybę vertino 100 kapų grašių, dvarininko gyvybę — taip pat 100 kapų grašių, valstiečio pagal jo padėtį — nuo 20 ligi 60 kapų grašių, o miestiečio pagal jo padėtį — nuo 24 ligi 50 kapų grašių[111]. Šitokia piniginė bausmė už žmogaus nužudymą ir buvo vadinama головщизнagłowszczyzna". Taip pat buvo numatytos ir įvairios piniginės bausmės („навезка, nawiaska") už bajoro kūno sužalojimą: už bajoro ranką, koją, nosį, ausį, lūpą ar akį — po 50 kapų grašių; už rankos ar kojos pirštą — po 20 kapų grašių; už galvos sužeidimą, nuo kurio bajoras taptų nebylys — 100 kapų grašių; už galvos žaizdą su kaulo sužalojimu — 30 kapų grašių; už veido sužalojimą — 40 kapų grašių; už įvairias kitas žaizdas — po 20 kapų grašių; už antaustį, barzdos ar plaukų rovimą — 12 kapų grašių[112]. Už panašius valstiečio kūno sužalojimus turėjo būti moka-

---

107 Pav., Ukmergės pilies teismo aktai 1609—1624, Опись документовъ Виленскаго Центральнаго архива, t. IX, nuolat. 1588 m. Lietuvos Statuto IV sk. 30 str. numato, kad pašauktas ir nestojęs teisman galvažudys bajoras baudžiamas ištrėmimu. Taip pat XI sk. 4 str.

108 Taip Vilniuje tribunolo nutarimu 1633 m. buvo nukirsdintas Bykovskis, žiauriai nužudęs savo miegantį brolį, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. VII. 19. 1636 m. buvo suimtas ir nukirsdintas 60 metų banita Snarskis, ten pat, 1636. VII. 12, 21.

109 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XIII, str. 1—14.

110 Ten pat, sk. XI, str. 3—6, 27.

111 Ten pat.

112 Ten pat, sk. XI, str. 27.

ma pabaudos nuo 1 ligi 3 kapų grašių, o už miestiečio — nuo 3 ligi 5 kapų grašių[113].

Bajorų bausmės kalėjimu Lietuvos Statute žymiai rečiau minimos ir neprašoka vienerių metų ir 6 savaičių laiko.

Šitokie savotiški bausmių įstatymai, ypač galėjimas išvengti mirties bausmės už žmogžudystę ir įvairios piniginės pabaudos už užmušimą bei sužeidimą, iššaukdavo visuomenėje nemaža pasipiktinimo. Mikalojaus Radvilo Rudojo sekretoriaus Andrius Volanas[114], Ašmenos pavieto bajoras, pramintas Lietuvos kalvinų popiežiumi, savo veikale „*De libertate politica*" (1572), kritikuodamas bajorišką valstybės santvarką ir visuomenės papročius, peikdamas žmogžudžių baudimą ne mirtimi, bet pinigais ir kalėjimu, apgailestauja bajorų sauvaliai palankius įstatymus: „Matyti į mūsų valstybę atnešta liūdniausia dalykų padėtis ir visuomenės ramybės drumstimas ne dėl ko kito, kaip dėl neteisingų įstatymų, nes labai nedaug tėra bajorų namų, kuriuose nebūtų gedulo, arba kuriuose nebūtų našlaičių, kur arba žmona vyro, arba tėvas sūnaus, arba sūnūs užmušto tėvo neapverktų, kadangi išsiplėtė ir be saiko išaugo užmušimų sauvalia, kadangi nebaudžiami žmogžudžiai gyvybę išplėšia ir jokios bausmės nebijo. Ar kuris kraugerys ne mieliau vienerių metų kalėjimo vargą pakęs ir nežymią pinigų sumą sumokės, jei tik turės galimybę pykčio ir įtūžimo apimtas įvykdyti nusižengimą pagal savo norą? Dėl to dažnai girdime perpykusių balsus, kurie dėl lengviausios priežasties mirtimi kitiems grasina, pasižadėdami jų nužudymą pinigais atpirkti. O piliečių laisvė, geruose ir teisinguose įstatymuose geriausiai pagrįsta! Argi tu manai laisvą žmogaus kūną esant, kai bet kas gali jį nupirkti ir kaip gyvulį užmušti? Tokiu būdu žmogžudžiai mūsų valstybėje nesiskiria nuo skerdėjų, kurie

---

113 Ten pat, sk. XI, str. 3—6.

114 Andrius Volanas (1530—1610), kilęs iš Didžiosios Lenkijos, nuo jaunų dienų gyveno Lietuvoje kaip Mikalojaus Radvilo Rudojo sekretorius. Jo buvo pasiųstas į Karaliaučiaus universitetą geriau pramokti lotynų kalbą. Grįžęs tapo pirmuoju Radvilo patarėju. Lietuvoje įsigijo didelio turto ir, kaip Žygimanto Augusto sekretorius, gavo iš jo paveldimai žemių Ašmenos apylinkėse, taip pat įvairių seniūnijų Vilniaus apylinkėse. Pasižymėjo kaip karštas mokslininkas Radvilų rūmuose Vilniuje ir kaip uolus kalvinizmo platintojas bei gynėjas. Vilniuje buvo įsteigęs savo nuosavą spaustuvę. Parašė daug religinio ir politinio turinio knygų. Ligi savo mirties gyvendamas Lietuvoje, gerai pažino Lietuvos bajorų gyvenimą, Encyklopedja Powszechna, Wolan.

perka žmones užmušimui, nes jei kuriuos nužudo, jų giminaičiams užmoka. Tik tuo atžvilgiu gyvulių padėtis rodosi pakenčiamesnė, kadangi jie tik ponams sutinkant ir gera valia užmokesnį priimant būna parduodami. Bet už žmonių nužudymą, neprašant ir nenorint tiems, kurie turėjo galimybę krauju atkeršyti, mokestis primetamas"[115]. Anot V o l a n o, dar blogiau esą su bausmėmis tiems, kurie nužudo valstiečius, nes jų užmušimas, nelyginant gyvulių, labai maža kaina teapmokamas; peiktini neteisingi įstatymai dėl žmogžudžių, kurie gyvybę tokia pigia kaina teįvertiną, o bajorą, kuris užmušė kitą bajorą, tik nedidele pinigine pabauda ir vienerių metų kalėjimu tebaudžią[116]. Toliau V o l a-

---

[115] *„Videre enim est tristissimam rerum faciem, et ciuilis societatis foedam perturbationem, quae non aliunde, quam ex iniquo hoc legis statuto in Rempub. nostram inuecta est. Paucae nimirum nobilium domus sunt luctus expertes, et non insigni aliqua orbitate notabiles, vbi vel vxor virum, vel pater filium, aut filij patrem amissum deplorant. Excreuit enim et supra modum aucta est occidendi licentia, dum homicidae impune vitam eripiunt, et nullam poenam exhorrescunt. Nam quis sanguinarius non libenter squallorem carceris annui perferat, et modicam peccuniam contemnat, dum scelerati explendi desiderij sui, ira et furore percitus, facultatem habeat? Audimus igitur crebras furiosorum voces, qui leuissima etiam de causa mortem alijs minitantur, pecunia illorum caedem se expiaturos pollicentes. O libertatem ciuium in bonis et iustis legibus optime fundatum! An vero liberum corpus homines tu putes, cuius emendi et tanque iumenti necandi penes aliquem sit potestas? At vero non dissimili a lanijs ratione homicidae in Repub. nostra homines necandos emunt, quia quos occiderint, cognatis illorum persoluunt. In hoc tamen conditio tolerabilior iumentorum esse videtur, quia non nisi volentibus dominis, et precium vltro accipientibus venundantur. At vero pro hominibus necatis, inuitis etiam et nolentibus his qui vindicandi sanguinis habebant potestatem, merces obtruditur",* V o l a n u s, *De libertate politica*, p. 61—62. Pirmoji laida 1572 m., antroji 1582. Lenkiškas vertimas S t a n i s l o v o D u b i n g o v i č i a u s 1606 m. Tą vertimą nuplagijavo P e p ł o w s k i, Politica o wolności, 1611 m. Visos laidos Vazų laikais turėjo didelio pasisekimo.

[116] *„Non loquor de plebeis et inferioris notae hominibus, quorum caedes perinde ac iumentorum exigua admodum pecunia vindicatur, vt vel hoc nomine turpissimum seruitutis onus sustinere videri debeant, sed de nobilitate nobis sermo est, quae et libertatem suam iactat, et plurimis alijs gentibus hoc sese nomine praefert. Et quod recte praeferat in multis quidem vitae partibus, supra à nobis ostensum est: Verum cum tam iniquam in homicides latam legem patiatur, et capita sua tam leui praecio aestimet, non modicum libertati suae inducere neuum, et reliquam totius corporis venustatem deformare putanda est. Ita enim ferunt instituta legis nostrae, vt quicunque nobilis occideret hominem nobilem, ille certam quandam peccuniae*

n a s pabrėžia, kad dėl blogų įstatymų ir sauvalios bajorai negalį džiaugtis nė pagrindiniais laisvės dalykais, nebūdami saugūs nei savo turto, nei gyvybės. Blogai esą ir tai, kad bajorai labiau vertiną turtą, negu gyvybę, nes vagims ir plėšikams įstatymai numatą tik mirties bausmę. Dėl to nenuostabu esą, kad blogų įstatymų dėka žmogžudystės pasidariusios tiek dažnos, jog viename seime net kariuomenę iš žmogžudžių buvo siūlyta sudaryti[117]. Nebaudimas privedęs prie to, jog vieną nužudęs, žmogus nebesusilaikąs ir nuo kitų žmogžudysčių; dėl to tiek paplitęs žmogaus kraujo troškulys, jog tik apie žmogžudybes galvojama ir tik ieškoma priekabių; žmogžudystėms nebūną paliovos, iki sauvaliaujantis kitų nužudomas[118]. Esą bijomės stiprios valdžios ir ginamės vieno tirono, bet pakenčiame tokius įstatymus, kurie savo pakantumu daugelį tironų kitų pražūčiai globoja (*„cognoscimus, et leges eas ipsi patimur, quae indulgentia sua plurimos in multorum exicium tyrannos excitant")*[119].

Anot V o l a n o, ir tai nereikią nutylėti, kad kai tokia visai maža kaina piliečių gyvybė teįkainojama, kitos lengvesnės skriaudos, kaip kūno sumušimas ir sužeidimas, net ir nusikaltimu nebelaikoma ir beveik visuomet liekančios nenubaustos. Nes nors ir nustatytos įvairios piniginės pabaudos už bajorų žaizdas, bet jos tiek mažos, kad sužeistieji ir nuskriaustieji patys jų gėdisi. Retai kuris pagal įstatymus sau atpildo pareikalaująs, biaurėdamasis imti pinigus už savo kraują. Kadangi lengvos bausmės nieko nuo nusižengimo neatbaidančios, dėl to beveik visi beveliją už skriaudą panašia skriauda atsimokėti, negu įstatymų keliu bausmės už kūno sužeidimą ieškoti[120]. Pagaliau ir pačiame

---

summam neque eam grandem exoluat, et carceris annui sessionem perferat", V o l a n u s, *De libertate politica*, p. 59.

117 T e n p a t, p. 62—63.

118 *„Neque tamen vel vnum ex tanto reperias numero, qui vna defunctus caede, non in pluribus necandis strenuam exercueri carnificinam. Tanta enim ex impunitate et peccandi vsu quosdam inuaserat rabies, et sanguinis humani hauriendi sitis, vt nihil iam nisi caedes meditarentur, et omnes vltro sceleris patrandi quaererent occasiones. Nec vllum vnquam perimendorum hominum imposuissent finem, nisi ab alijs interfectoribus similem sortirentur exitum vitae"*, t e n p a t, p. 63.

119 T e n p a t, p. 63.

120 *„Neque vero et illud praetereundum esse puto, quod cum tam leui praecio ciuium aestimentur capita, minores aliae iniuriae, vt pote corporum pulsationes et verbera, ne pro crimine quidem reputentur, et semper fere*

Lietuvos Statute buvo numatyta, kad dvikovoje besipešdami bajorai, vienas kitą sužeidę, nebegali teisme ieškoti atlyginimo už žaizdas[121]. O dviem bajorams peštynių metu vienam kitą nužudžius, jų įpėdiniams ar giminaičiams nebeleidžiama ieškoti atlyginimo už galvą[122]. Be to, kaip jau minėta, pati vyriausybė nusikaltėlių, nors ir didžiausių, į teismą netraukė, jei to nereikalavo nukentėjusioji šalis.

Kitas rašytojas, kritikavęs Lietuvos ir Lenkijos valstybę, Starovolskis taip pat nusiskundžia, kad žmogžudžiai nebaudžiami mirtimi [123]. Keistais Lietuvos ir Lenkijos bajorų žmogžudžių baudimo įstatymais, ypačiai galėjimu išvengti mirties bausmės, atsipirkti ir kt., stebisi ir kiti įvairūs amžininkai užsieniečiai, pvz., A. *Cellarius*, M. *Zeillerus*, S. Cefali, Connor ir kt.[124]. Sebastijonas Cefali savo 1665 m. reliacijoje popiežiui pastebi, kad Lietuvoje ir Lenkijoje įsigalėjusi ne laisvė, bet sauvalia ir tikra prekyba žmogaus krauju[125]. Panašiai ir Jono Kazimiero gydytojas anglas Connor, aprašydamas Lietuvą, pažymi, kad čia *„homicidia et alii scelerati homines non nisi pecunia multantur"* (žmogžudystės ir įvairūs nusikaltę žmonės ne kitaip, kaip tik pinigais baudžiami)[126].

---

maneant impunitae. Nam et si mulctae quaedam peccuniariae pro vulneribus nobilitati inflictis legibus sunt constitutae, tamen adeo sunt leues, vt eos etiam, qui laesi et affecti iniuria sunt, ipsarum pudeat. Nec facile inuenias aliquem, qui secundum leges satis fieri sibi postulet, vt qui indignam pro sanguine suo mercedem omnino auersetur. Et quia supplicij laeuitas neminem a scelere deterret, ideo ferre omnes ad iniuriam simili iniuria potius rependendam animantur, quam vt vindictam pro laeso corpore a legibus exposcere velint", ten pat, p. 66.

121 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 14.

122 Ten pat, sk. XI, str. 10.

123 Starowolski, Reformacya obyczajów, p. 15.

124 Andreae Cellarii *Regni Poloniae* M. D. L. *novissima descriptio*, 1659 m., p. 38. *Martinus Zeillerus*, Newe Beschreibung desz Koenigreichs Polen vnd Groszherczogthumbs Lithauen, 1652 m., p. 52; *Martini Zeilleri* Andere Beschreibung desz Koenigreichs Polen und Groszhertzogthums Litauen 1657, p. 12; S. Cefali 1655 m. reliacija, Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 323; Connor, *Descriptio Regni Poloniae et M. D. L.*, *Mizlerus de Kolof*, *Historiarum Poloniae et Magni Dvcatus Lithvaniae scriptorum Collectio Magna*, t. II, p. 284, 307.

125 Relacye Nuncyuszów, t. II, p. 323.

126 Connor, *Descriptio Regni Poloniae et M. D. L.*, pas *Mizlerus* de Kolof, *Hist. Pol. et M. D. L. scriptorum collectio*, t. II, p. 307.

Kitas Lietuvos įstatymų keistumas bei savotiškas bajorų teisingumo supratimas buvo tai, jog vagys buvo baudžiami mirtimi, galvažudžiai dažniausiai pinigais. Lietuvos Statutas reikakalavo vagį, kuris būtų pavogęs daugiau negu už 4 kapas grašių, bausti mirtimi[127]. Dėl tokių įstatymų minėtas Volanas pažymi, kad bajorai brangiau vertiną turtą negu gyvybę, nes galvažudžiai išvengią bausmės, sumokėję kiek pinigų, o vagims jokiais pinigais ar kalėjimu negalima esą atpirkti gyvybės[128]. Kitas Lietuvoj gyvenęs bajoras Gornickis XVI amž. pabaigoje stebėjosi tuo, jog ir menkniekį pavogęs vagis tuoj gaudomas, o laisvo bajoro nedera suimti, nors jis būtų ir namą užpuolęs, ir kelis žmones nužudęs, kieno dukterį išniekinęs, žmoną sužeidęs, visus iš namo išvaręs ir pats jame apsigyvenęs; vagį greitai pakarią, o galvažudį tik pinigais nubaudžią[129]. Dar kitas bajoras, Vidavskis, piktinosi, jog dėl tokių įstatymų kuinas brangesnis negu žmogus („droższa szkapa niż człowiek")[130]. Jog jo žodžiai nėra perdėti, galima įsitikinti iš kitų šaltinių. Pamename, kad bajoro ir dvasininko galva buvo vertinama pagal Lietuvos Statutą 100 kapų grašių, valstiečio — 20—60 kapų grašių, o miestiečio 24—50 kapų grašių[131]. Tuo tarpu bajoras Počobutas, 1659 m. netyčia nušovęs bajoro Konstantino Zaleskio arklį, už jį užmokėjo 300 auksinų, nors šis buvo pasirengęs prisiekti, jog tas arklys atsiėjęs 600 auksinų; 1661 m. Počobutui už arklį buvo siūloma 500 auksinų[132]. 1659 m. Naugarduko viceteisėjui Jonui Korsakui už jo eržilą buvo siūloma 600 auksinų[133]. Pagal kursą, XVII amž. vidury vienas auksinas buvo vertas 30 grašių[134], o kapa turėjo 60 lietuviškų skatikų, kurių vertė buvo lygi 75 lenkiškiems grašiams. Tokiu būdu iš tikro arklys kai kada buvo vertinamas beveik triskart brangiau už bajoro ir nuo šešių ligi penkiolikos kartų brangiau už valstiečio gyvybę. Žinoma, tai buvo tik išimtis, jei

---

[127] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XIV, str. 7.

[128] Volanus, *De libertate politica*, p. 62; taip pat Pepłowski, Politica o wolności, p. 67.

[129] Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 27, 45.

[130] Widawski Wężyk, Lekarstwo na vzdrowienie Rzeczypospolitey, 1649, p. 7.

[131] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 3—6, 27.

[132] Poczobut, Pamiętnik, p. 29, 52.

[133] Mackiewicz, Dyaryusz, atspaustas pas Podgórski, A., Pomniki dziejów Polski w. XVII, t. I, p. 191.

[134] Wierzbowski, *Vademecum*, p. 221.

jau patys bajorai rado reikalą savo atsiminimuose užfiksuoti tokią nepaprastai aukštą arklių kainą, juo labiau atsimenant, jog tai buvo karų ir sumaiščių laikas, kada arkliai ypačiai buvo reikalingi ir brangūs.

Pagal bajorų ideologiją, Lietuvos Statute buvo numatytos bausmės, aukštesnės net už mirties bausmę. Tai buvo bajoro ištrėmimas (*bannitio*, выволание, wywołanie) ir bajoro garbės atėmimas (*infamia*). Tomis bausmėmis nubausti vadinosi *banniti* ir *infames*. Tos bausmės dažniausiai buvo sujungiamos su mirties bausme, kartais ir su turtų konfiskavimu, tokiu būdu sudarant aštresnę mirties bausmės formą.

Banicijos bausmė daugiausia buvo taikoma ypatingais atsitikimais, ypačiai bajorui nenorint paklusti teismo organams. Banicijos bausmė buvo dvejopa: paprastoji ir amžinoji banicija. Paprastąja banicija turėjo būti baudžiamas kiekvienas bajoras, kuriam už nusižengimą grėsė mirties bausmė, jei jis pašauktas nestojo į teismą[135]; bajoras, ką nors sužeidęs teismo sesijos metu toje vietoje, kur vyksta teismas, jei atsisako atsėdėti skirtą bausmę kalėjime[136]; bajoras, pralaimėjęs civilinę ar kriminalinę bylą, jeigu jis priešinasi teismo sprendimo vykdymui[137]; bajoras, ką nors sužeidęs ar užmušęs prie karaliaus rūmų, jei jis pabėga ir jei jo kaltė įrodoma[138]; bajoras, kuris palaiko santykius su banitomis, padeda jiems ar laiko juos savo namuose[139]. Amžinąja banicija turėjo būti baudžiamas kiekvienas bajoras, kuris, nuteistas už dalykus, baudžiamus mirtimi, pats padavęs apeliaciją, nestos į aukštesnės instancijos teismą[140], taip pat kiekvienas bajoras, nubaustas banicija už trukdymą įvykdyti teismo sprendimą, jei jis pakartotinai trukdys tą sprendimą įvykdyti[141].

---

135 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 9; sk. IV, str. 30; sk. XI, str. 4, 5. Jei bajoras nestoja į teismą, pašauktas atsakyti už nusižengimus, už kuriuos jam negresia mirties bausmė, tai jis nebaudžiamas banicija, bet tik pralaimi savo bylą, ten pat, sk. IV, str. 30.

136 Ten pat, sk. I, str. 10.

137 Šiuo atveju baudžiamas kartu ir turtų konfiskavimu, ten pat, sk. IV, str. 30, 95, 96.

138 Šiuo atveju baudžiamas kartu ir garbės atėmimu, ten pat, sk. I, str. 9.

139 Ten pat, sk. XI, str. 36.

140 Ten pat, sk. XI, str. 67.

141 Šiuo atveju jis turėjo būti baudžiamas ir mirtimi, ten pat, sk. IV, str. 30, 95, 96.

Banita buvo laikomas beteisiu žmogumi, jo žmona — našle, o vaikai — našlaičiais. Jis pats negalėjo naudotis jokiomis teisėmis, ligi, didžiajam kunigaikščiui leidus ir jam stojus į teismą bei pasiteisinus prieš ieškovą, jis vėl bus priimtas į visuomenę[142]. Jei nubaustas banicija bajoras norėtų stoti į teismą ir ten pasiteisinti, jis iš didžiojo kunigaikščio raštinės galėjo gauti banicijos vykdymo atidėjimą, vadinamą *sublevatio* arba gleyt[143]. Tai laikinai bajorą vėl padarydavo pilnateisiu. Tačiau, jei bajoras, gavęs tokią sublevaciją, vėl ką nors sužeistų ar užmuštų ir pasislėptų nuo teisingumo organų, tada jis jau turėjo būti baudžiamas amžinosios banicijos bausme[144]. Taip pat amžinąja banicija turėjo būti nubaustas ir toks bajoras, kuris, gavęs sublevaciją, vienerių metų ir 6 savaičių būvyje nestotų į teismą[145].

Banicija nubaustas asmuo buvo laikomas išmestas iš visuomenės, nustojęs visų teisių, turįs būti ištremtas iš valstybės. Tai buvo civiliškai miręs asmuo, įstatymų neglobojamas ir pats negalįs atlikti jokio teisės akto. Įstatymai įsakmiai draudė Lietuvos gyventojams visoje valstybės teritorijoje pas save slėpti banitas, su jais bendrauti ir jiems padėti[146]. Šį įstatymą nevykdantiems buvo grasinama taip pat banicijos bausme, išskyrus tą atvejį, jei bajoras, banitą slėpęs, prisiektų nežinojęs, jog jo draugas buvo nubaustas banicija[147]. Amžinuosius banitas įstatymai leido be bausmės nužudyti[148]. Ieškovai su teismo organais galėjo visur juos gaudyti ir bausti mirtimi[149]. Amžinieji banitos net pačių valdžios organų, be ieškovų, turėjo būti gaudomi ir žudomi[150]. Tai vienintelis atsitikimas, kada pati valdžia be nuskriaustosios šalies įpareigojama imtis bausti nusikaltėlius.

Infamija, kaip pati aukščiausia bausmė, aukštesnė net už mirties ir banicijos bausmę, kilo iš bajorų savotiško garbės supratimo ir buvo taikoma ypatingai svarbiais atsitikimais. Bajoro garbės atėmimu dažniausiai buvo paaštrinamos kitos bausmės.

---

142 Ten pat, sk. XI, str. 5.
143 Ten pat, sk. IV, str. 30.
144 Ten pat, sk. I, str. 13. Šiuo atveju jis kartu nustodavo ir garbės.
145 Ten pat, sk. XI, str. 4.
146 Ten pat, sk. XI, str. 36, 68.
147 Ten pat, sk. XI, str. 36.
148 Ten pat, sk. XI, str. 4.
149 Ten pat, sk. XI, str. 67.
150 Ten pat, sk. XI, str. 4.

Pvz., bajoras, įžeidęs karaliaus majestotą ar rengęs sąmokslą prieš jį, turėjo būti baudžiamas garbės atėmimu, mirtimi ir turto konfiskavimu[151]. Infamija ir mirtimi turėjo būti baudžiamas sugautas krašto išdavikas, o garbės atėmimu ir turto konfiskavimu — išdavikas, pabėgęs į užsienius[152]. Infamija ir mirtimi turėjo būti baudžiamas bajoras, užmušęs kurį nors senatorių ar pareigas einantį teismo urėdą[153]. Infamijos, mirties ir piniginė bausmė už galvą buvo skiriama tam, kuris ką nors mirtinai sužeistų prie didžiojo kunigaikščio - karaliaus rūmų[154]. Jei toks bajoras pabėgtų, tai, jo kaltę įrodžius, jis turėjo būti nubaustas infamija ir banicija[155]. Mirtimi, garbės atėmimu ir mokesčiu už galvą turėjo būti baudžiamas tas, kas prie karaliaus rūmų ką šaunamu ginklu nušautų ar teismo vietoje ką užmušęs šaukiamas nestotų į teismą[156]. Jei banita, turėdamas sublevaciją, ką nors sužeidė ar užmušė ir buvo sugautas *in flagranti,* turėjo būti baudžiamas mirtimi ir infamija; jei tačiau toks bajoras pabėgo ir pasislėpė, turėjo būti baudžiamas amžina banicija ir infamija[157]. Garbės turto ir gyvybės turėjo nustoti toks sūnus ar duktė, kuris užmuštų katrą nors savo tėvų[158], o bajoras, iš pasalų užmušęs kitą bajorą, turėjo nustoti garbės ir būti sukapotas į 4 dalis arba būti užmautas ant mieto[159]. Infamija ir turto konfiskavimas grėsė pabėgusiam iš kovos lauko[160], o vien tik garbės atėmimu turėjo būti nubaustas bežemis bajoras, pabėgęs iš kariuomenės[161].

Garbės atėmimas, kaip ir ištrėmimas, atimdavo bajorui visas teises ir išmesdavo jį iš visuomenės. Infamija nubaustas bajoras nustodavo savo garbės, nuo jo buvo atimami visi urėdai ir pareigos, įstatymai nebesaugojo jo turto ir asmens laisvės bei gyvybės, jis kiekvienam buvo galima be bausmės užmušti. Be to, visoje

---

151 Ten pat, sk. I, str. 3.
152 Ten pat, sk. I, str. 6.
153 Ten pat, sk. I, str. 14; sk. IV, str. 7.
154 Ten pat, sk. I, str. 9.
155 Ten pat.
156 Ten pat, sk. I, str. 10.
157 Ten pat, sk. I, str. 13.
158 Ten pat, sk. XI, str. 7.
159 Ten pat, sk. XI, str. 17.
160 Ten pat, sk. II, str. 14.
161 Ten pat, sk. II, str. 10.

valstybėje buvo draudžiama gyventojams pas save slėpti garbės netekusius bajorus, o kuris drįstų palaikyti su infamija nubaustais santykius, laikytų juos savo namuose, bendrautų su jais ir teiktų jiems pagalbos, tai toks irgi turėjo būti baudžiamas tokia pat infamijos bausme[162].

Pagal įstatymų dvasią, Lietuvoje bajorams, nubaustiems banicija ar infamija, nebegalėjo būti gyvenimo. Tačiau, jei jau bajorai nebijojo mirties bausmės ir sauvaliavo, tuo labiau jie nebijojo banicijos ir infamijos, nors pagal bajorų ideologiją ir garbės supratimą šios bausmės buvo baisesnės už mirtį. Iš įvairių šaltinių mes patiriame, kad faktiškai banitoms ir garbės nustojusiems bajorams nebuvo jau taip bloga gyvenime, kaip būtų turėję būti pagal įstatymų dvasią. Kaip tuoj matysime, dėl teisiamosios ir vykdomosios valdžios silpnumo, jie ne tik nebijojo valstybės organų ir visuomenės, bet, priešingai, visuomenė bijojo jų, kadangi banitos dar labiau sauvaliavo ir tiesiog siautė po kraštą. Gyvenime labai dažnai banicija nieko nereiškė. Ištrėmiman pasmerkti bajorai visai nemanė kur nors išsikraustyti, o valdžios organai ir visuomenė neįstengdavo jų iš savo tarpo pašalinti. Jau Vazų laikais baudimas banicijomis buvo nuolatinis reiškinys, o banitų buvo tiek daug, jog niekas su šitokia bausme ir nesiskaitė. Wolff'as, pagal Lietuvos Metrikos dokumentus parašęs Pacų šeimos monografiją, pastebi, jog kaip XVI amž. svarbiausias Lietuvos Metrikos bruožas buvo įvairios privilegijos, taip XVII amž. labai žymią Lietuvos Metrikos dokumentų dalį sudaro banicijos, kontumacijos (bylų sprendimai atsakovui ar ieškovui į teismą nestojus dalykuose, kur negresia mirties bausmė), po jų paprastai sekusios sublevacijos (bausmės vykdymo atidėjimai), po kurių labai dažnai ėjo ir reliaxacijos, t. y. galutinis bylų nutraukimas[163].

Banicijos buvo toks nuolatinis reiškinys, jog net ir didikai bei žymūs valstybės urėdai jomis būdavo nubaudžiami. Štai keli pavyzdžiai, kokių XVII amžiuje daug galima rasti didikų biografijose ir teismų knygose. 1623 m. seime už užpuldinėjimus ir skriaudas savo kaimynams banicija buvo nubaustas Lukošius Sapiega su savo žmona[164]. 1614 m. Trakų kaštelionas Jonas Jur-

---

[162] Ten pat, sk. XI, str. 36, 68.
[163] Wolff, Pacowie, p. VI—VII.
[164] Sapiehowie, t. I, p. 196—197.

gis Radvilas už užpuolimą buvo paskelbtas banita ir *„infamis"*, bet šios bausmės jam nieko nepakenkė, nes jis ir toliau liko Trakų kaštelionu[165]. XVII amžiaus antrame ketvirtyje banita buvo paskelbtas Vitebsko vaivada Krištupas Kiška už skolos negrąžinimą Jonui Donavojui, o Lietuvos vicekanclerio Stepono Paco pusbrolis, Lietuvos raštininkas Jonas Kazimieras Pacas, gyvenęs pirmoje pusėje XVII amžiaus, dėl įvairių nusikaltimų net penkis kartus buvo paskelbtas banita[166]. Aleksandras Pacas 1635 m. buvo nubaustas banicija, kadangi nenorėdamas mokėti skolos Kaminskiui pasipriešino tribunolo sprendimo vykdytojams[167]. 1650 m. banita buvo paskelbtas Lietuvos etmonas, Polocko vaivada Jonušas Kiška, neleidęs iš savo dvarų išieškoti skolą, priteistą Mikalojui Steponui Pacui. Banicija tačiau Jonušui Kiškai nieko nepakenkė, nes 1651. IV. 15 Jonas Kazimieras išdavė jam sublevaciją 12-kai savaičių, apsaugančią jį nuo bet kurių skriaudų ir pasikėsinimų ir leidžiančią vėl draugauti su garbingais žmonėmis[168]. Skaitydami pilies teismų knygas[169], dažnai randame teismo sprendimų, kuriais bajorai už įvairius nusikaltimus baudžiami banicijomis, kartais tas pats asmuo net po kelis kartus skelbiamas banita.

Visos tos banicijos praktiškai mažai teturėjo reikšmės. Minėtas Lietuvos raštininkas Jonas Kazimieras Pacas 1647 m. Vladislovo Vazos buvo pasiųstas pasiuntiniu į Maskvą, nors tuo metu jau turėjo tris banicijas; vėliau jis dar du kartus buvo paskelbtas banita už pasipriešinimą teismo sprendimo vykdymui, bet vis dėlto nuolat gaudavo įvairių privilegijų iš paties karaliaus[170].

Kaip matome iš banicijų paskelbimų aktų, jos turėjo užkirsti kelią didėjančiai sauvaliai[171]. Bet turime įrodymų, kad ne tik

---

165 Łoziński, Prawem i Lewem, t. II, p. 82—84.

166 Wolff, Pacowie, p. 98, 73—76.

167 Ten pat, p. 69.

168 Ten pat, p. 174.

169 Pav., Ukmergės pilies teismo knygos, Опись документовъ Виленскаго центральнаго архива, t. IX, nuolat.

170 Wolff, Pacowie, p. 73—76.

171 Pav., 1609. X. 1 Petras Vaitiekavičius dėl užpuolimo ant Krištupo Krasauskio dvaro buvo nuteistas banicijon, „забегаючи своволенству великому, которое се на сесь часъ вельми в панстве его королевской мсти великого князства Литовского розмножило", Ukmergės pilies teismo knygos 13889 dok. 1, Опись документовъ Виленскаго центральнаго архива, t. IX.

didikai, bet ir šiaip bajorai bei visuomenė į banicijas daug dėmesio nekreipė. Pvz., Kijevo metropolitas Hipatijus Pociejus savo 1603. IV. 5 laiške skundėsi Lietuvos kancleriui Leonui Sapiegai, kad banicijomis nubausti vilniškiai pravoslavų popai nieko nebodami gyveną Vilniuje ir keliąsumaiščius, nors iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinės sublevacijos, t. y. banicijos vykdymo atidėjimo, neturį[172]. Taip pat ir 1605. XII. 2 tas pats Pociejus savo laiške skundėsi Leonui Sapiegai, kad Vilniaus pravoslavų popai, nubausti banicija dėl išsišokimų prieš unitus, visai į tai dėmesio nekreipią, gyveną mieste, viešai su žmonėmis bendraują, procesijas rengią, vakarienėse ir vaišėse dalyvauja ir garsiai tyčiojąsi: „Ką gi mums karalius su savo banicija padarė?"[173]. Ar pavyko šituos banitas sudrausti, žinių neaptikau. Tačiau nusiskundimų dėl banitų sauvaliavimo randame ir daugiau. 1645.I.2 Breslaujos seimelio instrukcijoje skaitome: „Banitos, kurie turi net kelias banicijas, teisėtu keliu vienos nusikratę, bet likę kitose banicijose, nebaudžiami drįsta bendrauti su žmonėmis, nieku viešąją teisę laikydami; prieš tokius turėtų sukilti vaivadija ir pavietas ir juos pašalinti iš savo tarpo, o jei to pareikalauta vaivadija ar pavietas nenorėtų paklusti, tai jiems bausmė turi kristi pagal įstatymus"[174]. Panašių nusiskundimų randame ir Gardino 1645. I. 2 seimelio instrukcijoje, esą Lietuvoje amžinųjų banitų tiek padaugėjo, kurie, savo infamiją laikydami didžiausia laisve, svetimus dvarus užiminėją, silpnesniųjų dvarus užpuldinėją ir juose įsitvirtiną, nejausdami jokio teisės griežtumo; dėl to pavieto atstovai į seimą įgaliojami reikalauti, kad

---

[172] „Popowie Wileńscy już znowu w Wilnie mieszkają, tryumfy i bunty stroją, chocia z kancelaryjej Litewskiej sublewacyjej nie mają, powiadając, że dosyć na koronnej, gdyż na sejmie wydane", Archiwum domu Sapiehów, p. 368.

[173] „Popi bratscy (t. y. brolijos prie šv. Dvasios cerkvės Vilniuje) nic o banicyą nie dbają, w Wilnie mieszkają, publice z ludźmi obcują, processye jawnie *cum aliorum scandalo* odprawują, na kolacyach i biesiadach bywają i w głos szczekają: a coż nam król swoją banicyą uczynił?", Archiwum domu Sapiehów, p. 475.

[174] „Banici, którzy maiąc kilka banicyi na sobie, *via ordinaria Juris*, lubo też znioższy iedną, a w drugich zostaiąc, ważąsię *impune* konwersować z Ludzmi, zanic sobie Prawopospolite poważaiąc; przeto przeciwko takowym wojewodzstwo, y Powiat ma *consurgere*, y onych *de medio tollere*, a jeżeliby Województwo albo Powiat *requisitus* niechciał *exequi*, tedy *subeat paenas Legum*", Čart. Arch., Teka Nar. 139, dok 77.

seime būtų apgalvota ir nutarta sėkmingesnis įstatymų vykdymas prieš banitas[175]. 1646 m. Minsko seimelio instrukcijoje irgi beviltiškai skundžiamasi banitų sauvalia, nuo kurios nebesą galima apsisaugoti jokiais įstatymais, nes banitos tų įstatymų nebiją ir savo apylinkėje siaučią, kartais net iš didžiojo kunigaikščio kanceliarijos neteisėtai gaudami gleitus, t. y. laikinius bausmės vykdymo sustabdymus, jiems leidžiančius laisvai važinėti krašte[176]. Nusiskundimų dėl banitų sauvaliavimo ir nesiskaitymo su teise randame ir kitose seimelių instrukcijose, pvz., 1646. IX. 13 Žemaičių[177], tų pačių metų Gardino[178], 1646 m. Lietuvos Brastos[179] ir kt.

Visi tie nusiskundimai likdavo tik tuščias aimanavimas, praktikoje nieko nepakeitęs. Banitos ir garbės atėmimu nubaustieji, nebodami įstatymų, tiesiog iš jų tyčiojosi, net pačiuose seimuose dalyvaudami, nors pagal įstatymus juos visur ir visada buvo galima ir reikėjo suimti ir nužudyti. Taip 1632 elekcijos seimo metu X. 22 buvo reikalaujama, kad banitos, garbės atėmimu nubaustieji ir kriminalines bylas turį nebūtų seimo atstovais ir neposėdžiautų senate[180]. Šitoks reikalavimas parodo, kad kitą

---

[175] „Wieczystych Banitów tak się wiele zagęsciło w Xieństwie Litewskim, którzy Jnfamie swoie maiąc *pro summa licentia*, cudze Dobra zaieżdzaiąc, mniey potężnych zabieraiąc, Jch Dobra naieżdzaią, na Jch się Maiętnosciach fortifikuią niewidząc żadnego nasię rygoru prawnego, tedy pociągnowszy Jchmość Panowie Posłowie Nasi prawo, y Konstytucye Koronne o exekucyi na Banitach do Xtta Litto starac się maią, aby ieszcze skutecznieysza exekucya natym seymie namówiona była", Čart. Arch., Teka Nar. 139, dok. 76.

[176] „Banici wieczni, przeciwko którym już nam żadne Prawa *praesidio* być niemogą, Jżsię w Jnsolenciach swoich im daley tym barziey pomnażaią. A będąc *vacui omni metu Legum impune grasantur*, maią Jchm: Panowie Posłowie Nasi *omnes inire modos, et rationes*, aby się temu zabieżało y ci *Contemptores Legum Magistratus coerciti* być mogli, doczego będzie należało, aby z Kancellaryi J° Królewskiey Mości takowym gleyty nad Prawo niebyły wydawane, a Jchm: Panowie Pieczętarze, aby powinności swey dosyć czyniąc potrzebuiącym *noncontradictando* banicye wydawali, czegosię oboyga Jchm: Panowie Posłowie Nasi *serio* domawiać maią", Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 103.

[177] Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 62; Teka Nar. 143, dok. 165.

[178] Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 60.

[179] Čart. Arch., Teka Nar. 126, dok. 4; Teka Nar. 140, dok. 112.

[180] „*Infames Banniti* i ci co Kryminały maią aby Posłami niebyli i w Senacie także takowi Senatorowie żeby niezasiadali", Diariusz elekcji 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162.

kartą ir seimeliai banitas išrinkdavo savo atstovais į seimą. Bet ir tas reikalavimas, matyt, nebuvo patenkintas, nes X. 30 vėl buvo keliami balsai, kad tiek senatoriai, tiek pavietų atstovai, banicija ar infamija nuteisti, būtų pašalinti iš seimo[181]. Kuo tas reikalas pasibaigė, šaltiniuose nebeteko rasti nurodymų, tačiau toks įvykis aiškiai parodo, kad pati visuomenė, išeidama iš bajoriškos aukso laisvės supratimo, nesiėmė jokių griežtų priemonių prieš banitas, drįsusius net į įstatymų leidimo įstaigą atvykti.

1638 m. seime vėl posėdžiavo banita Smolensko vyskupas[182]. 1640 m. seime taip pat dalyvavo vienas banita. Dėl jo bajorų nuomonė seime pasidalijo, vieni reikalavo jį išvaryti, kiti jį užstojo[183]. Kuo pasibaigė šis reikalas, taip pat nežinia. Tačiau 1649 m. seime vėl dalyvavo banita Smolensko vyskupas, posėdžiavęs senate, nežiūrėdamas Mstislavlio teisėjo protesto prieš tokį tyčiojimąsi iš Lietuvos įstatymų ir teismų[184].

Negeriau buvo ir Lenkijoje su sauvaliaujančiais banitomis. Ten ypač buvo pagarsėjęs bajoras Samuelis Laščas, Lenkijos sargybininkas, už įvairius plėšimus ir žmogžudystes baustas net 236 kartus banicija ir 37 kartus infamija. Tačiau nieko jam nebuvo galima padaryti, o jis iš tų banicijų ir infamijų pasisiūdino apsiaustą ir viešai paradavo, tyčiodamasis iš įstatymų[185].

Daug kartų minėtas Gornickis šitaip aprašo banitų gyvenimą: gyvena sau namie arba pas kurį giminaitį, visai tuo nesirūpindamas, kad yra pasmerktas ištrėmimu, o jei turi ne vieną, bet septynias, aštuonias ir daugiau banicijų, tai ant jų miega labai gerai; tokių banitų viename paviete būna penkiasdešimt ir daugiau; kitas net džiaugiasi, turėdamas baniciją: o kas man iš to, — sako, — juk esu laisvas, prieš teisę atsakyti manęs niekas nebešaukia, nes ten neturiu vietos; man dar geriau su niekuo nesibylinėti, jei kur ir nusikalsiu, viskas man leidžiama, kaip tam, su kuriuo jau joks teismas nebeturi jokio reikalo[186]. Ir iš

---

181 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. X. 30.

182 Ten pat, 1638. II. 8.

183 Ten pat, 1640. IV. 20, 24.

184 Ten pat, 1649. II. 8.

185 A. J[elski], Zarys Obyczajów szlachty, t. I, p. 231.

186 „Mieszka sobie doma, abo u powinnego, namniej go to nie obchodzi, że jest wywołany, a będzie miał na sobie nie jednę, ale siedm, ośm, i dalej banicyj. Na które on śpi barzo dobrze. A będzie takich pięćdziesiąt i więcej w jednym powiecie. A drugi rad, że je ma na sobie. A co mi na tym —

tikro, jausdamasis jokių įstatymų nebevaržomas, bajoras banita dar laisviau galėjo sauvaliauti.

Ištrėmimo ir garbės atėmimo bausmes silpnino dar ir ta aplinkybė, kad jos galėjo būti panaikintos. Pagal Lietuvos Statutą didysis kunigaikštis turėjo teisę banicijas panaikinti[187]. Tokiu būdu 1624 m., įsikišus ir užtarus daugeliui galingų didikų, buvo panaikinta Lukošiaus Sapiegos banicija[188]. Taip pat ir infamija baustiems kartais būdavo grąžinama garbė ir teisės. Nuo Vladislovo Vazos laikų beveik kiekvieno seimo konstitucijose randame įstatymų, vadinamų *restitutio honoris*, restytucya do czci, kuriais įvairiems asmenims, kartais net keliems iš karto, panaikinama infamijos bausmė, seimui sutinkant, dažniausiai už jų nuopelnus karuose[189].

Greta įvairių ydų, įsibrovusių į įstatymų leidimą ir į pačius įstatymus, buvo negerovių ir teismų organizacijoje bei pačioje teisiamojoje valdžioje, ją silpninusių ir bajorų sauvalią skatinusių. Pirmoji blogybė čia buvo ta, jog iš teisėjų nebuvo reikalaujama jokio specialaus pasiruošimo savo darbui arba kokio nors mokslo išėjimo. Tad nenuostabu, kad ir teismai negalėjo turėti didelio autoriteto, jei patys teisėjai apie teisę nedaug tesuprato, niekuo nesiskirdami iš visos bajorų masės. Ypač tai kenkė tribunolo autoritetui. Gornickis nusiskundžia, kad renkant į tribunolą teisėjus dedasi didelė netvarka, kad keli didikai tarpusavyje susitarią ir priverčią išrinkti pavieto deputatu tą, ką norį, o kartais ir taip jauną bajorą, kad jis vos 20 metų teturįs[190]. Jau kalbėdami apie didikų skyrimą įvairiais urėdais, matėme, kaip jauni jie patekdavo į įvairius urėdus ir į tribunolo narius ar net pirmininkus.

Kita teismų blogybė buvo ta, jog tai nebuvo nuolat veikiančios institucijos, o tik skirtu laiku į sesijas susivažiuojančios. Kaip

---

prawi — a tom wolen; do prawa nie pozywa mię nikt, bo tam miejsca nie mam. A witaj mi to — prawi — z nikim się nie prawować, cokolwiek zbroję, wszytko mi wolno, jako temu, do którego już nic nie ma sąd żaden", Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 70—71.

187 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 95.

188 Sapiehowie, t. I, p. 197.

189 *Volumina Legum*, t. III, IV, nuolat. Pvz., tokiu būdu 1662 m. buvo panaikinta infamija Konstantinui Voinai ir Jonui Drazdauskui dėl jų nuopelnų karuose, ten pat, t. IV, p. 905.

190 Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 84—85.

matėme, žemės teismo sesijos (роки) turėjo įvykti kas metai po tris kartus, o pilies teismo (рочки) — kas mėnesį. Bet ir tai buvo numatyta išimčių, kada teismai galėjo neįvykti. Žemės teismas galėjo nesusirinkti ir nespręsti bylų visuotinį šaukimą paskelbus, epidemijai užėjus ar kuriam nors teismo urėdui mirus[191]. Pilies teismas galėjo neįvykti kuriam nors pilies teismo urėdui sergant ar jei jis tuo pačiu metu turėtų bylą kitame paviete[192]. Seimo metu pavietų teismuose negalėjo būti sprendžiamos senatorių ir seimo atstovų bylos[193]. Taip pat ir karo metu gerokai susitrukdydavo teismų darbas. 1664. X. 15 Ukmergės seimelio instrukcijoje randame nurodymą, jog Ukmergės pavieto žemės teismas jau 11 metų bylų nebebuvo sprendęs[194]. Tokiu būdu labai vilkinosi bylos. Vilkinosi jos ir seimuose, kur dėl įvairių kitų reikalų ir netvarkos nedaug telikdavo laiko teismams, nors ir daugeliu atveju buvo galima apeliuoti į didžiojo kunigaikščio, arba seimo teismą. Kvietime atgailauti, rašytame 1610 m. Vilniuje, Petras Skarga nusiskundžia, kad seimuose nelieką laiko teismams, o dėl to žmogžudystės ir įvairios skriaudos plintančios krašte. Jis nurodo, kad per paskutinius 17 seimų vos kelios bylos dėl užpuolimų ir užmušimų tebuvusios spręstos, o daugybė tokių kaimynų užpuolimų ir kraujo praliejimo bylų visų urėdų akivaizdoje metų metais esą vilkinama. Tuo tarpu sauvalia nestabdoma greitai plintanti, ir jei kas pabandytų vien paskutiniais bėgamaisiais metais visus užpuolimus ir kraujo praliejimus surašyti, gautų ilgą sąrašą[195]. 1646 m. rudens seime dėl karaliaus ligos teismo bylos visai nebuvo svarstomos[196]. Norint užkirsti kelią teisingumo vilkinimui, daugeliui nusikaltimų buvo nustatytas apibrėžtas laikas („rok zawity, рокъ завитый"), kuriuo šaukiamas atsakovas būtinai turėjo stoti į teismą, o jei nestotų, tai bylą pralaimėtų[197].

---

191 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 46.

192 Ten pat, sk. IV, str. 38.

193 Ten pat, sk. IV, str. 47.

194 „Iż roki ziemskie Wiłkomierskie przez lat iedenascie niebyły sądzone, obwarować to prawem, aby się nikt niemogł excypować dawnoscią y prezencyą z okazyi i Cessacyi przez tak długi czas sądow *emergentis*", Čart. Arch., Teka Nar. 158, dok. 157.

195 Skarga, Wzywanie do pokuty, Pisma Wszystkie, t. II, p. 124, 125, 128.

196 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. X—XI.

197 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 8, 10, 14, 22, 23, 24, 34; sk. IV, str. 23, 24, 27, 31—34, 40, 42 ir kt.

Bet ir čia buvo leidžiama atsakovui nestoti dėl ligos, dėl karo tarnybos arba dėl to, kad tuo pačiu metu turėtų bylą dėl kraujo praliejimo kitame paviete[198].

Sunku buvo rasti teisingumas ir ypačiai ilgai buvo galima vilkinti bylos dėl teismo proceso painumo. Čia buvo tikras labirintas, iš kurio sunku buvo rasti ir išėjimas. Sunku būtų nurodyti įvairiausias teisėtas galimybes ir priemones, kuriomis buvo galima išvengti bausmės bei stojimo į teismą ar ilgai vilkinti bylą: tiek daug visokių kabliukų buvo numatyta Lietuvos Statute. Tačiau aiškumo dėliai iškelsiu tik vieną kitą bruožą tos painios bylų eigos.

Kaip minėjau, pati valdžia ir teismo organai nesirūpino teisingumu ir net galvažudžių netraukė į teismą. Tai buvo nuskriaustojo ar jo artimųjų reikalas. Nukentėjęs turėjo skriaudiką šaukti į teismą. Kriminaliniuose dalykuose nusikaltusį bajorą buvo galima suimti tik *in flagranti* arba per 24 val. nuo nusikaltimo, jei jis nepasislėpė savo dvare, kur jis buvo laikomas nebeliečiamas ir iš kur jau turėjo būti šaukiamas į teismą normalia tvarka. Tik bežemį bajorą buvo galima visur gaudyti ir suimti[199]. Jei nusikaltimas įvyko svetimame paviete, tai bajoras teisiamas tame paviete, kur nusikalto, kur užpuolė, apiplėšė, sužeidė ar užmušė[200]. Esant neaiškumui, ypač pasienyje, kuriam pavietui priklauso nusikaltimo vieta, ginčais buvo galima vilkinti laikas. Kad tokių neaiškumų nebebūtų, turėjo būti aiškiai nustatytos pavietų sienos. Taip 1601 m. dėl prievartos užpuolimų, žmogžudysčių, kitų nusikaltimų („naiazdow gwałtownych, mężoboystw, y inszych dolegliwości) ir dėl žemių užgrobimo, seime buvo paskirta komisija nustatyti sienai tarp Žemaičių ir Kuršo[201]. Bet, matyti, darbas nesisekė, nes komisija dar buvo atnaujinta 1607, 1609, 1611, 1613, 1616 ir 1638 metais[202].

Šaukimai nusikaltusiam į teismą turėjo būti įteikiami tam tikra tvarka[203]. Juos turėjo įteikti vaznys (šaukūnas) kartu su

---

198 Ten pat, sk. IV, str. 42.

199 Ten pat, sk. IV, str. 30.

200 Ten pat, sk. IV, str. 29.

201 *Volumina Legum*, t. II, p. 1529.

202 Ten pat, t. II, p. 1634, 1686; t. III, p. 40, 202—205, 312—313, 949.

203 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 17, 18, 33, 34.

ieškovais arba su liudytojais asmeniškai, kur tik šaukiamąjį suras ar užklups. Tačiau jei nusikaltėlis slėptųsi, vaznys su liudytojais šaukimą privalėjo nuvežti į šaukiamojo dvarą, palikti jį rūmuose arba užkišti jį už durų ar vartų ar per tvorą paduoti kuriam nors dvariškiui, jei į dvarą nebūtų įsileistas. Jei nieko namie nebūtų, palikęs šaukimą minėtu būdu, vaznys turi apie tai pranešti pirmam sutiktam dvariškiui ar to dvaro valdiniui. Šaukimas turi būti parašytas žemės teismo raštininko, kriminaliniuose dalykuose vaivados, teismo seniūno arba jo pavaduotojo ir jų antspauduotas bei pasirašytas. Šaukime būtinai turi būti data ir jis turi būti įteiktas asmeniškai per keturias, už akių — per šešias savaites prieš teismą. Jei nebeužtektų tiek laiko ligi 10 dienos nuo teismo pradžios, nusikaltėlis turi būti šaukiamas į kitą teismo sesiją. Kriminalinėse bylose šaukimas turėjo būti įteiktas 4 savaites prieš teismo sesiją. Jei praeitų 10 savaičių nuo įvykio ir nebūtų įteiktas šaukimas, tai kaltininko jau nebebuvo galima šaukti į teismą, nebent nukentėjęs įrodytų, jog skirtu laiku negalėjo pašaukti dėl karo tarnybos ar maro. Tik šaukimą nusikaltėliui įteikus tegalėjo prasidėti byla. Bet ir tai dar šaukiamajam likdavo įvairių vadinamų „teisės vaistų", — kabliukų, išsisukimų ir priemonių bylą vilkinti tiek civiliniuose, tiek kriminaliniuose nusikaltimuose. Šaukiamasis galėjo paskelbti šaukimą esant neteisėtą ir negaliojantį, jei jame nebūtų pažymėta data; jei jame klaidingai būtų įrašytas šaukiamojo vardas, jo tėvo vardas ir aukščiausias šaukiamojo titulas, kuriuo šaukiamasis pasirašo ir vadinasi; jei nebūtų nurodyta vieta ir tikslus laikas, kur įvyko nusikaltimas ir jei šaukimas būtų buvęs paliktas ne jo dvare[204]. Be to, šaukimai negalėjo būti išskusti ar ištaisyti[205]. Dėl tų visų priežasčių byla negalėjo būti svarstoma, o kadangi nebebuvo įstatymais reikalaujamo 4 ar 6 savaičių laiko naujam šaukimui įteikti, savaime visas dalykas turėjo būti atidėtas bent ligi kitos teismo sesijos, į kurią kaltinamasis vėl turėjo būti iš naujo šaukiamas.

Jei kaltinamasis be teisėtų priežasčių nebūtų stojęs į pirmą teismo sesiją, tai pašauktas į antrą sesiją nebegalėjo šaukimą paskelbti esant neteisėtą[206]. Ieškovas privalėjo turėti šaukimo

---

[204] Ten pat, sk. IV, str. 19.
[205] Ten pat, sk. IV, str. 17, 19.
[206] Ten pat, sk. IV, str. 19.

nuorašą, visu kuo atitinkantį šaukimą, įteiktą atsakovui[207]. Tačiau ieškovui pametus savo šaukimą dar prieš teismo sesijos pradžią, toje sesijoje byla galėjo būti nebesvarstoma, ir vėl reikėjo įteikti šaukimas nustatyta tvarka kitai sesijai[208]. Tai buvo reikalaujama todėl, kad šaukimas teisme buvo skaitomas vietoje kaltinamojo akto[209] ir kad kiekvienas šaukimas galiojo tik vienai teismo sesijai[210].

Kita priemonė byloms vilkinti buvo ta, kad šaukiamasis nestodavo į teismą. Jei tai įvykdavo civilinėje byloje, tai kaltininkas turėjo būti šaukiamas į kitą teismo sesiją. Tačiau kad nebūtų galima kažin kiek bylos vilkinti, buvo nustatyta, kad jei šaukiamasis du kartu be pateisinamos priežasties (sunki liga ar karo tarnyba) į teismą nestotų, tai jis pripažįstamas kaltu ir pralaimi bylą[211]. Taip pat ir ieškovas pralaimi bylą, du kartu be pateisinamos priežasties nestojęs į teismą[212].

Jau pačiam teismui prasidėjus, bylą buvo galima atidėti, reikalaujant tardymą atlikti vietoje *(scrutinium)*. Tardymas vietoje turėjo būti atliktas, jei to reikalavo bent viena kuri šalis[213]. Tardymas vietoje privalėjo būti įvykdytas visose bylose, kuriose grėsė mirties bausmė arba garbės atėmimas, taip pat, jei bajoras bajorą pakelyje užpuolė ir nužudė arba tik apiplėšė, jei bajoras pakelėje apiplėšė pirklius ar vaišėse įvyko peštynės, kuriose kas nors buvo nužudytas[214]. Kad nebūtų vilkinamos bylos, kitais atvejais *scrutinium* atlikti neleidžiama[215]. Pareikalavus įvykdyti tardymą nusikaltimo vietoje, byla šitoje teismo sesijoje nebebuvo svarstoma. Sesijai pasibaigus, *scrutinium* turėjo įvykdyti pats pilies seniūnas arba jo pavaduotojas su pilies teisėju, arba katras nors iš šių dviejų su pilies raštininku, arba ir vienas pats kuris pilies teismo urėdas. Į įvykio vietą kartu su pilies teismo urėdu turėjo vykti vaznys (šaukūnas) ir bent 3 bajorai[216]. Tik dėl

---

[207] Ten pat, sk. IV, str. 17.
[208] Ten pat, sk. IV, str. 20.
[209] Ten pat, sk. IV, str. 54.
[210] Ten pat, sk. IV, str. 43.
[211] Ten pat, sk. IV, str. 22.
[212] Ten pat, sk. IV, str. 24.
[213] Ten pat, sk. XI, str. 61.
[214] Ten pat, sk. XI, str. 21, 30, 31, 42, 61.
[215] Ten pat, sk. XI, str. 61.
[216] Ten pat, sk. XI, str. 62.

užmušimo vaišėse tardymą turėjo įvykdyti vienas pats vaznys su trim bajorais[217]. Tokiu būdu, reikalaudamas pravesti *scrutinium*, kaltininkas bylą galėjo pratęsti dar ligi kitos teismo sesijos. Įvykdžius tardymą, abi šalys be šaukimų turėjo stoti į artimiausią teismo sesiją. Jei kuri šalis į pirmąją po tardymo teismo sesiją neatvyktų, turėjo pralaimėti savo bylą[218].

Buvo dar ir kitų priemonių bylai nutęsti. Bajoras, traukiamas atsakomybėn už kito bajoro nužudymą, galėjo lavonui primesti *„ignobilitatem"*, t. y. paskelbti, kad užmuštasis visai nebuvo bajoras. Tada užmuštojo giminaičiai privalėjo įrodyti, jog užmuštasis tikrai buvo bajoras[219]. Tačiau užmuštojo bajorystę įrodyti nebuvo taip lengva. Reikėjo rasti užmuštojo du tėvo ir du motinos giminaičius, bajorus, kurie turėjo prisiekti, jog jis tikrai jų giminaitis ir bajoras[220]. Priesaika įrodyti užmuštojo bajorystę galėjo ir du apylinkės bajorai. Bajorystė paprastai būdavo įrodoma Grabnyčių seimelio metu. Tokiu būdu visa byla vėl gerokai nusitęsdavo. Dėl to 1646. IX. 13 Trakų seimelio instrukcijoje ne tik reikalaujama neleisti lavonui primesti nebajorystę, bet taip pat reikalaujama leisti užmuštojo bajorystę įrodyti nelaukiant Grabnyčių ten, kur ta nebajorystė buvo primesta[221].

Šiaip ar taip, ta visa procedūra sugaišindavo nemaža laiko. Kriminalinės bylos buvo vilkinamos ir kitu būdu. Iš pradžių kaltininkas visai nestoja į teismą. Pagal įstatymus, kaltininkas, nestojęs teisman, jei jam už nusikaltimą gresia mirties bausmė, turėjo būti pasmerkiamas banicija[222]. Tačiau pats teismas paskelbti banicijos negalėjo. Savo nutarimą jis turėjo siųsti didžiajam kunigaikščiui ir prašyti, kad šis iš savo kanceliarijos išduotų baniciją. Žmogžudžiui nestojus teisman ir teismui apie tai pra-

---

217 T e n p a t, sk. XI, str. 42.

218 T e n p a t, sk. XI, str. 64.

219 T e n p a t, sk. III, str. 23.

220 T e n p a t, sk. III, str. 19.

221 „Są Tacy co zaboystwo popełniwszy ważąsię trupowi *ignobilitatem* zadawać, y Człowieka *integri juris, et status* za żywota, po smierci *dehonestare*, zaczym, aby to napotym niebywało konstytucyą warować. A ieslibysię przydało tedy pokrewni zabitego na temże mieyscu gdzie to im będzie *obiectum, deducere nobilitatem* maią, nieodsyłaiąc do gromnic", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 140, dok. 55.

222 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t a s, sk. XI, str. 4; sk. IV, str. 30.

nešus didžiajam kunigaikščiui, šis tą žmogžudį turėjo paskelbti banita[223]. Karaliaus nesant, bajorų banicijos („na szlachcicow prawu pospolitemu nieposłusznych y sprzeciwiaiących się") turėjo būti išduodamos kanclerio ar vicekanclerio savo nuožiūra[224]. Tačiau iki didžiojo kunigaikščio kanceliarija išduodavo banicijos skelbiamą raštą, vėl praeidavo nemaža laiko. Prie dalyko vilkinimo galėjo prisidėti ir pažintys su kancleriu. Kartais banicijos iš kanceliarijos visai nebuvo išduodamos. 1611. VIII. 15 Ašmenos seimelio instrukcijoje kaip tik randame nusiskundimą, kad kancleriai neišduodą banicijų ir tuo būdu teisingumą vilkiną. Dėl to toje instrukcijoje reikalaujama nustatyti bausmes kancleriams už banicijų neišdavimą[225].

Pirmoji banicija beveik nieko nereiškė, ir, kaip anksčiau matėme, bajorai daug dėmesio į jas nekreipė. Nors banita ir nustodavo visų pilietinių teisių, bęt, gavęs iš didžiojo kunigaikščio sublevaciją *de salvo conductu* (gleyt), vėl jas įgydavo. Gavęs sublevaciją, t. y. banicijos vykdymo atidėjimą, banita nebegalėjo būti kieno nors sužeistas ar užmuštas be bausmės[226]. Gavęs sublevaciją, bajoras vėl galėjo stoti į teismą ir ginti savo bylą. Šitokią sublevaciją, atidenčią bausmės vykdymą ir leidžiančią vėl stoti į teismą, banita galėjo gauti net tris kartus[227]. Sublevacija buvo duodama vėl iš didžiojo kunigaikščio kanceliarijos[228]. Tačiau sublevacijos galiojo tik vienerius metus ir 6 savaites, po to jau nebeduodamos[229]. Jei banita per vienerius metus ir 6 savaites sublevacija nepasinaudos, tai jis skelbiamas amžinu banita, jokios sublevacijos daugiau gauti nebegali, o jo dvarus turi užvaldyti užmuštojo įpėdiniai, iki banitos įpėdiniai jų neišpirks, sumokėję teismo nustatytąją sumą[230]. Tačiau jei nusikaltėlis pasinaudoja sublevacija, tai tik tada teisme teprasideda jo byla

---

[223] T e n p a t, sk. XI, str. 4; sk. I, str. 10.

[224] *V o l u m i n a L e g u m*, t. II, p. 1460.

[225] „A iż za niewydawaniem Banicyj zKancellaryj J° Krol: Mść zatrzymywasię sprawiedliwość, y Exekucya oney, wina aby na Pieczętarze o niewydawanie namówiona była, oco *forum* na Trybunał", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 106, dok. 40.

[226] 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t a s, sk. I, str. 13.

[227] T e n p a t, sk. I, str. 12; sk. IV, str. 30.

[228] T e n p a t, sk. I, str. 12, 13.

[229] T e n p a t, sk. I, str. 12.

[230] T e n p a t, sk. XI, str. 4, 67.

pirmoje instancijoje. Vilkindamas laiką, čia jis vėl gali griebtis įvairių „teisės vaistų": šaukimą į teismą paskelbti negaliojančiu, nevietoje padėtu, blogai parašytu, reikalauti tardymo nusikaltimo vietoje, teisintis negalėjęs atvykti dėl ligos, dėl potvynių, dėl karo tarnybos, primesti užmuštajam nebajorystę ir kt.

Jei pirmoje instancijoje bajoras galvažudys ar šiaip nusikaltėlis ir būtų nuteistas, jis dar gali apeliuoti į tribunolą. Abi šali čia pirmuoju šaukimu turi stoti[231]. Jei žemesnėje instancijoje nusikaltėlis būtų nubaustas mirtimi, padavęs apeliaciją gali būti laisvas, tik už jį turi garantuoti kiti bajorai, kad jis nepabėgs ir nesikėsins prieš ieškovus[232]. Tribunole nusikaltėlis vėl galėjo skųstis, kad šaukimas ne pagal teisę įteiktas, kad byla *iniuridice* (neteisėtai) svarstyta arba jau įsisenėjo[233], kad teismo sprendimas negalioja kaip blogai gautas, blogai parašytas (*de male obtento, de male narrata*) ir kt. Prireikus tribunolas galėjo skirti komisiją dviejų asmenų iš savo tarpo tardymui atlikti nusikaltimo vietoje[234]. Tas dalykas vėl vilkina bylą. Po *scrutinium* abi pusi be šaukimų vėl turi stoti į tribunolą[235]. Jei pirmoje instancijoje pasmerktasis nestos į apeliacijos teismą, tada jis jau skelbiamas amžinu banita[236]. Tačiau ir tribunolui nuteisus, dar nelengva buvo įvykdyti teismo sprendimas, kaip tai vėliau matysime.

Kadangi garbės dalykuose buvo galima apeliuoti į didžiojo kunigaikščio teismą, tai daugybė bylų atsidurdavo seimo teismuose. Kitą kartą didžiojo kunigaikščio teismas panaikindavo ir tribunolo sprendimą, nors pagal įstatymus iš tribunolo niekur toliau nebebuvo galima apeliuoti. Tokiems neteisėtiems tribunolo sprendimų panaikinimams vis pasikartojant, 1638 m. buvo išleista konstitucija, draudžianti panaikinti tribunolo sprendimus bylose, kurios savo kilme, savo pobūdžiu ir įstatymų nuostatais (*„ex sua origine et natura et praescriptio legis"*) tribunolui priklausė[237].

---

231 Ten pat, sk. IV, str. 89.

232 Ten pat, sk. XI, str. 67.

233 Apie įsisenėjimus žiūr. ten pat, sk. III, str. 45; sk. IV, str. 35, 91; sk. VII, str. 10; sk. XI, str. 52.

234 Ten pat, sk. XI, str. 66.

235 Ten pat, sk. XI, str. 66.

236 Ten pat, sk. XI, str. 67.

237 *Volumina Legum*, t. III, p. 935—936.

Į seimą patekusios bylos, kaip jau buvau užsiminęs, irgi ilgai būdavo vilkinamos. Lietuvos kalvinų veikėjas Volanas, pabaigoje XVI amž. kritikuodamas blogą teismų santvarką, pastebėjo, jog net ir priežodis esąs susidaręs, jog apeliacija į didžiojo kunigaikščio teismą esanti ne kas kita, kaip bylos nutęsimas amžiniems laikams[238]. Kartu jis pastebi, kad jau labai daug susirinkę senų bylų, dar iš seno neišspręstų[239]. Kitas valstybės kritikas Gornickis rašo, jog nuo vieno ligi kito seimo tiek daug bylų dėl užmušimų ir užpuolimų susirenka, kad didysis kunigaikštis, nors ir per visą šešių savaičių seimo laiką teistų nevalgydamas ir nemiegodamas, vis tik visų jų negalėtų išspręsti. Tokiu būdu kitos bylos nusitęsiančios net į kelintą seimą[240]. Ir seime pradėjus bylą, dar buvo galima, kaip ir pirmoje instancijoje, įvairiais būdais ją nutęsti. Ir čia vėl galėjo būti paskirta komisija iš 2—3 bajorų tardymui nusikaltimo vietoje atlikti[241]. Taip 1635. II. 13 seimo teisme buvo svarstoma vieno žmogžudžio bajoro byla, bet ištardžius vietoje, jis vis tik buvo išteisintas, nors viešosios nuomonės buvo smerkiamas[242]. Nesitikėdamas bylos laimėti, kaltininkas į seimo teismą galėjo ir nestoti. Šiuo atveju jis turėjo būti baudžiamas amžina banicija[243]. Tačiau didysis kunigaikštis, kaip matėm, galėjo panaikinti baniciją ir išduoti reliaxaciją, t. y. visiškai nutraukti bylą. Tokių reliaxacijų XVII amž. ypač daug aptinkama Lietuvos Metrikoje tarp kitų dokumentų[244].

Visas šitas ilgas proceso labirintas ne kiekvienam bajorui buvo įmanomas išeiti ne vien tik dėl įvairių painiavų, bet ir dėl tokio ilgo teismo brangumo. Gornickis savo raštuose pažymi, jog mažiau pasiturįs bajoras, nors ir būtų jo artimas giminaitis nužudytas, viso to proceso išeiti nepajėgia ir be teismo stengiasi kaip nors susitaikyti su žmogžudžiu, bijodamas ir dėl savo gyvybės[245]. Taip pat ir Petras Skarga viename savo pamoksle nusiskundžia, kad daugelis bajorų, galingesniųjų spaudžiami, besi-

---

238 Wolan, O wolności Rzeczypospolitey, p. 87.

239 Ten pat, p. 87.

240 Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła Wszystkie, t. III, p. 33.

241 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 65.

242 *„Ille condemnatur opinione, scrutinio vltra spem fauente absoluitur"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. II. 13.

243 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 67.

244 Wolff, Pacowie, p. VI.

245 Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła Wszystkie, t. III, p. 33.

bylinėdami seimuose ir paskutinį savo turtą išeikvoja[246]. Pagaliau jei nuskriaustasis ir laimėtų bylą prieš žmogžudį ar kitą skriaudėją aukščiausioj instancijoj, tai dar bevykdant teismo sprendimą ieškovui buvo galima primesti jį esant nebajorą. Tada ieškovas turėjo vykti į tą pavietą, iš kurios jis yra kilęs, ir ten savo giminaičių priesaika, išimties keliu pagreitinant bylą, pilies ar žemės teisme įrodyti savo bajorystę. Iš čia turėjo būti pranešta apie jo bajorystę teismo organams tame paviete, kur sprendimas turi būti įvykdytas[247].

Kaip netrukus matysime, teismų sprendimai irgi labai sunkiai būdavo įvykdomi, nuteistiesiems priešinantis. O jei jau vaznys (šaukūnas) pagal sprendimą ir būtų bylą laimėjusį įvesdinęs į pralaimėjusio turtą, tai po kurio laiko šiam naująjį savininką vėl išvarius, byla dėl to turėjo prasidėti iš naujo[248]. Ir taip faktiškai buvo nepabaigiamas teismo labirintas. Dėl to ir teismų autoritetas žemai buvo nukritęs, o galingesni bajorai su teismais nė nemanė skaitytis. Nežinomas autorius XVI amžiaus pačioje pabaigoje šitaip apibūdino liūdną padėtį dėl teismų santvarkos ir proceso netobulumo: visur esąs girdimas kruvinas verksmas prispaustųjų, kurie iš dalies dėl begalinių teisės suktumų, iš dalies dėl savo priešininkų galybės, negalį surasti teisingumo ne tik dėl išplėštų savo turtų, bet ir dėl nekaltų tėvų ir vyrų nužudymo[249].

Kita negerovė, palanki bajorų sauvaliai plisti, įsibrovusi į teismus, buvo priesaikos kaip įrodymo pripažinimas. 1588 m. Lietuvos Statutas teismuose svarbiausiu ir neabejotinu įrodymu laiko ieškovo ir jo liudytojų priesaiką, duodamą teisme kiekvieno pagal savo tikybos papročius[250]. Paprastose civilinėse bylose įrodoma trijų bajorų liudytojų priesaika. Jei tačiau ieško-

---

[246] Skarga, Kazanie VIII Sejmowe, p. 366.

[247] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 50.

[248] Ten pat, sk. IV, str. 100.

[249] „Krwawy płacz sierot uciśnionych, które częścią prze wykręty prawne, bo im końca niemasz, częścią prze potężność adwersarzów ich, a promocye owych dobrych ludzi, nie jeno o wydarte majętności, ale i niewinne ojców, mężów swych zamordowanie, sprawiedliwości dojść nie mogą, i częstokroć jej odbiegają, do Pana Boga tylko o pomstę wołając", Zwierciadło Rzeczypospolitej Polski 1598, p. 12.

[250] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 49, 51, 53, 72; sk. XI, str. 58 ir kt.

vas tegali pastatyti tik du liudytoju, leidžiama jam pačiam kartu su liudytojais prisiekti[251]. Taip pat ir pakamorės teisme kaip įrodymas galioja priesaika[252]. Bylose dėl žemės ieškovas gali prisiekti su dviem liudytojais[253]. Jei tačiau dvaras būtų užgrobtas, atimtas ar prievarta užvaldytas, nukentėjęs tai turi įrodyti savo ir dar 7 bajorų priesaika. Tokia pat sustiprinta priesaika reikalaujama ir tada, kai byla eina dėl sužeidimų, užmušimų ir kitų dalykų, kurie gali būti baudžiami mirtimi[254]. Jei ieškovas iš užpuoliko ar plėšiko reikalauja atlyginti nuostolius, kurie buvo padaryti užpuolimo metu, tai turi prisiekti tų nuostolių didumą[255]. Jei tačiau ieškovas savo pretenzijų dėl nuostolių neparemia priesaika, pralaimi savo bylą[256].

Įdomu pažymėti tai, jog nuo prisiekusiųjų skaičiaus priklausė ir nusikaltėlio baudimas bei jo bausmės didumas. Mirties bausmė su kitomis bausmėmis pilnai galėjo būti taikoma nusikaltėliui, sugautam *in flagranti,* jo kaltę įrodžius. Jei tačiau jis nebūtų sugautas, o šaukimo keliu stotų į teismą, tai bausmės didumą nulemdavo prisiekusiųjų liudytojų skaičius. Jei bajoras nusikalstų užpuolęs kito bajoro dvarą, sužeidęs, užmušęs ar kaip kitaip nusidėjęs, už ką gresia mirties bausmė, tai sugautas *in flagranti* kartu su savo draugais turėjo būti baudžiamas mirtimi, jo kaltę įrodžius nuskriaustojo ir dviejų bajorų priesaika. Jei ieškovas neturėtų tų dviejų liudytojų bajorų, gali jis pats su žmona ir suaugusiais vaikais prisiekti. Vaikų nesant, galioja nuskriaustojo, jo žmonos ir 3 namų tarnų priesaika. Tokiu pat būdu ir nuskriaustojo giminaičiai gali prisiekti. Po šitokios trijų bajorų arba 2 bajorų ir 3 nebajorų priesaikos, sugautas nusikaltėlis ir jo talkininkai baudžiami mirtimi, kartu pinigine bausme už galvą, už žaizdas ir už nuostolius[257]. Nesugauto *in flagranti* užpuoliko ar kitokio nusikaltėlio, kuriam gresia mirties bausmė, nusikaltimui įrodyti jau nebepakako trijų bajorų priesaikos. Pilna bausme, t. y. mirtimi, jis galėjo būti baudžiamas prisiekus septyniems,

---

251 Ten pat, sk. IV, str. 81.
252 Ten pat, sk. IX, str. 1.
253 Ten pat, sk. IV, str. 72.
254 Ten pat, sk. IV, str. 92.
255 Ten pat, sk. XI, str. 58.
256 Ten pat, sk. XI, str. 59.
257 Ten pat, sk. XI, str. 1, 2.

t. y. nuskriaustajam ir 6 bajorams. Jei nukentėjusi šalis tiek liudytojų negalėjo pastatyti, tai galėjo prisiekti ir trise. Tačiau šiuo atveju kaltės įrodymas buvo laikomas ne pilnu, ir nusikaltėlis nebegalėjo būti baudžiamas mirtimi, o vien tik piniginėmis bausmėmis, nuostolių atlyginimu ir kalėjimu. Jei ieškovas visai neturėtų liudytojų, tada kaltininkas nei kalėjimu, nei piniginėmis bausmėmis už užpuolimą neturėjo būti baudžiamas, vien tik pabaudomis už žaizdas ir nuostolių atlyginimu[258].

Savaime suprantama, jog šitoks kaltės įrodymo būdas teisme, kada bausmės didumas priklausė nuo liudytojų skaičiaus, buvo labai patogus įvairiems žmogžudžiams ir šiaip sauvaliaujantiems bajorams, galintiems išvengti mirties bausmės. Dar keisčiau buvo tai, jog Lietuvos Statutas priesaika leido naudotis ir kaltinamiesiems, kaip savo nekaltumo įrodymu. Kaltinamasis vienas pats arba su 1—6 liudytojais pagal bylos svarbumą galėjo prisiekti esąs nekaltas, ir po to turėjo būti išteisintas. Dažniausiai užtekdavo vieno paties kaltinamojo priesaikos, net ir tada, jei jam grėsė mirties bausmė. Kaltinamojo išsiteisinimas priesaika numatomas daugeliu atvejų įvairių Lietuvos Statuto paragrafų ir vadinamas отприсеженье, odprzysiężenie, o kaltininkui leidžiama отприсегнутися, odprzysiądz się[259]. Užpuolimo kaltininkai, nesugauti *in flagranti*, irgi galėjo išsiteisinti priesaika, nors per užpuolimą ir būtų buvę užmuštų[260].

Lietuvos Statute, pagaliau, buvo paragrafas, palankus neteisingoms priesaikoms. Pagal jį, priesaika išsiteisinusio kaltinamojo nebebuvo galima dėl to paties dalyko vėl pašaukti į teismą, apkaltinus jį, esą jis neteisingai prisiekė[261]. Tai jau buvo prisiekusiojo sąžinės dalykas. Tačiau kad priesaikos nekenktų apeliacijai į aukštesnį teismą, vienai kuriai nors šaliai norint apeliuoti, priesaikos turėjo būti atidedamos ligi bylos išsprendimo tribunole arba didžiojo kunigaikščio teisme, o pavieto teismų sprendimai daromi remiantis tik pažadais prisiekti, kurie jau buvo nebeatšaukiami, nes ir mirusio įpėdiniai tokią atidėtą prie-

---

258 Ten pat, sk. XI, str. 2.

259 Ten pat, sk. IV, str. 49, 72, 75, 81; sk. XI, str. 1, 2, 6, 19, 21, 25, 30 ir kt.

260 Ten pat, sk. XI, str. 1, 2.

261 Ten pat, sk. IV, str. 75.

saiką turėjo prisiekti[262]. Jei pasižadėjęs prisiekti nebenorėtų tai padaryti, pralaimi savo bylą[263].

Kadangi daugeliu atvejų vienoks ar kitoks bylos išsprendimas priklauso nuo to, kas prisieks, ar ieškovas ar atsakovas, tai vienas ir kitas galėjo laimėti bylą savo priesaika. Tačiau abiem prisiekti nebuvo leidžiama, kad nebūtų teismo kompromitacijos. Priesaikos imtis tada buvo leidžiama tam, kurio įrodymai rodėsi tikresni .Taip pat buvo nustatyta, jei du bajorai, peštynėse susižeidę, neturėdami liudytojų, abu norėtų savo priešininko kaltę įrodyti priesaika, tai burtų keliu turėjo būti išspręsta, katram iš jųdviejų prisiekti[264]. Burtai nulemdavo kam prisiekti ir tada, kai bajorai susipešė ir susižeidė vaišėse, o abi šalys savo priešininkų kaltę norėjo įrodyti priesaika[265]. Taip anais laikais kai kada net burtai nulemdavo teismo sprendimą.

Kaip ir kitos anų laikų valstybės ir visuomenės santvarkos negerovės, taip ir šitoks kaltumo ar nekaltumo įrodymas priesaika valstybės ir visuomenės kritikos literatūroje susilaukė skaudžių priekaištų. Gornickis nusiskundžia, kad įvairūs sauvaliautojai bajorai visai nesivaržo kitus užpuldinėdami, sužeisdami ar nužudydami, o kai jiems byla iškeliama pilies teisme, jie išsisukinėja, kad tai ne užpuolimas, o tik *simplex injuria* (paprasta skriauda), kuri privalo būti teisiama žemės teisme, arba tiesiog bausmės išvengia, prisiekdami, jog esą nekalti[265a]. Gornickis nurodo tokį įvykį, kad kartą keli bajorai buvo paties pilies seniūno vietininko ir vaznio (šaukūno) užklupti mišką bevagią, bet teisme prisiekė esą nekalti ir buvo išteisinti, nors prieš juos liudijo patys teismo urėdai; pats teisėjas pareiškęs, jog jis kitaip nebūtų galėjęs pasielgti, nors ir pats nusikaltimą būtų matęs, kadangi priesaika nulemianti[265b].

Keldamas įvairias gyvenimo negeroves, Gornickis savo knygoje visą skyrių paskiria teismų ydoms[266], duodamas pavyzdžių iš kasdieninio gyvenimo, kaip sauvaliaujantieji bajorai nesiskaito su teismais, nestoja į juos dėl „ligos", dėl to, kad „blo-

---

262 Ten pat, sk. IV, str. 86.
263 Ten pat, sk. IV, str. 81; sk. XI, str. 58, 59.
264 Ten pat, sk. XI, str. 10, 30, 64.
265 Ten pat, sk. XI, str. 42.
265a Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 61.
265b Ten pat, p. 58—59.
266 Ten pat, p. 43—78.

gai" arba ne į tą teismą pašaukti, atvyksta su ginkluotais palydovų būriais į teismą, grasina ieškovui ir patiems teisėjams, vilkina bylas, ypačiai dažnai išvengia bausmių priesaikomis, neteisingai prisiekia ir kt. Pašiepdamas savo laikų teismus, jis pažymi, kad juose jokios bylos negalima esą laimėti be priesaikos, o dažnai neteisingai prisiekiama, jei tik tuo būdu galima išvengti bausmės ar svetimą turtą bei dvarą užgrobti. Esą ir pats vaznys (šaukūnas), kaip oficialus liudytojas, neteisingai prisiekia, paliudydamas už tą šalį, kuri jam brangiau užmokanti[267]. Aplink teismus vaikščioją bajorai, siūląsi būti liudytojais ir prisiekti tam, kas brangiau užmokės ir kam savo įrodymams paremti reikalinga priesaika. Jie nesigėdiną net teisėjų akivaizdoje imti pinigus už tai, kad prisiekė tą, ko niekad nebuvo matę nei žinoję, nes neteisingai prisiekusiems nebuvo numatomos bausmės. Tokiu būdu bylą tas laimįs, kas daugiau pinigų turįs liudytojamas papirkti, o įvairūs piktadariai triumfuoją, kai geri žmonės turį kęsti begalines skriaudas[268]. Lietuvoj ir Lenkijoj net ir girti prisiekią, ir čia tiek daug būną priesaikų per vienerius metus, kiek nebūną jų per 10 metų visoje Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, Vengrijoje, Čekijoje, gal ir Vokietijoje[269]. Gal būt, ir šiandien dar iš anų laikų išliko bajoriškas paprotys ar reikia, ar nereikia duoti „garbės žodį". Jei Gornickio visa tai ir būtų gerokai perdėta, vis tik daug ir tiesos pasakyta, nes jo žodžius gali paliudyti pačių pilies ir žemės teismų knygos.

Pagaliau teisėjų autoritetą silpnino ir kyšininkystė. Jau Gornickis skundėsi, kad oficialūs teismo liudytojai vazniai (šaukūnai) esą paperkami[270]. Taip pat ir Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas savo atsiminimuose skundėsi teisėjų paperkamumu[271]. Net ir tribunolo teisėjai esą auksu paperkami[272]. O 1661 m. Šklovo dvarų administratoriaus išlaidų knygoje randame tiesiog įrašyta 100 zlotų, išmokėtų Ludzinskiui, Oršos pavieto deputatui į tribunolą „dla Pilnowania spraw Panskich"

---

267 Ten pat, p. 49, 58—59.

268 Ten pat, p. 58, 60, 63, 64.

269 Ten pat, p. 58.

270 Ten pat, p. 49.

271 *„Videres corruptos auro Judices instar Radinorum assidentes"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. VII. 6.

272 Ten pat, 1646. VI mėn. pabaigoje.

(pono byloms saugoti)[273]. Tokiu būdu ir tribunole nevisada buvo galima rasti teisingumą.

Teismų autoritetą mažino ir bajorų sauvalią skatino ne tik įvairios įstatymų leidžiamosios ir teisiamosios valdžios ydos, bet ir tvirtos vykdomosios valdžios stoka. Nagrinėdami bajorų dalyvavimą vykdomojoje valdžioje, matėme, kad kiekviename paviete buvo daugybė įpareigotų ir titulinių urėdų, bet ir jie visi buvo nepajėgūs įvykdyti teismo sprendimus, ypač galingesniems bajorams ar didikams. Jokios policijos ar kitokios ginkluotos pajėgos viešajai tvarkai ir vidaus rimčiai palaikyti nebuvo, o teismo sprendimų vykdymas buvo pavedamas patiems ieškovams. Suprantama, jog jau vien dėl to sunku buvo įvykdyti teismo sprendimą prieš kurį galingesnį bajorą ar didiką.

Teismo organai patys sprendimo nevykdė, o tik padėjo ieškovui, norinčiam įvykdyti teismo sprendimą, duodami iš savo pusės tik vaznį (šaukūną). Pagal Lietuvos Statutą[274], nukentėjusiai šaliai priteisti iš atsakovo dvarai, žemės, žmonės (valstiečiai), įvairūs daiktai ar pinigai išieškomi pačių ieškovų, jiems su vazniu ir trimis bajorais nuvykus į atsakovo dvarą. Jei to dvaro savininkas ar tarnai žodžiu ar veiksmu pasipriešintų ieškovą įvesdinti į priteisto turto užvaldymą, tai nenumatoma jokių prievartos sankcijų, bet turi būti vėl keliama byla teisme, šį kartą dėl pasipriešinimo įvykdyti teismo sprendimą. Tada į nuteistojo dvarą su ieškovais vyksta kuris nors teismo urėdas su dviem vazniais ir 5 bajorais ir dar kartą bando ieškovą įvesdinti į jam priteisto turto užvaldymą arba išieškoti jam priteistus pinigus bei daiktus. Jei ir šį kartą atsakovas priešintųsi teismo sprendimo vykdymui[275], tai vykdytojai apie tai raštu turi pranešti didžiajam kunigaikščiui. Šis tada atsakovą paskelbia esant banitą ir pasiunčia vieną savo dvariškį, kuris su 2 vazniais ir 5 bajorais jau trečią kartą bando įvykdyti teismo sprendimą, o už neklausymą konfiskuoja didžiojo kunigaikščio naudai atsakovo turtą, kuris lieka, skirtą jo dalį pagal teismo sprendimą atidavus ieškovui. Atimtoji valstybės naudai turto dalis gali būti grąžinta

---

[273] Šklovo dvarų išlaidų knyga, Čart. Arch., Ms. 2190, p. 42. Tuo metu Šklovo dvarų savininkai buvo Sieniavskiai, 1661 m. Šklovo dvarų inventorius, ten pat, Ms. 4471.

[274] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 94.

[275] Ten pat, sk. IV, str. 95.

tik iš didžiojo kunigaikščio malonės, prieš tai jam nuo buvusio savininko nuėmus baniciją.

Jei ir didžiojo kunigaikščio pasiųstam dvariškiui nuteistasis priešintųsi, neleisdamas įvykdyti teismo sprendimą, tada ieškovas jam dar kartą turi iškelti bylą, pašaukdamas už neleidimą vykdyti teismo sprendimo tiesiog į didžiojo kunigaikščio teismą. Čia jo kaltę įrodžius, nuteistasis baudžiamas mirtimi. Jei tačiau jis į didžiojo kunigaikščio teismą nestotų, smerkiamas amžina banicija, ir jam niekad nebegalima grįžti į valstybę. Tačiau ir čia nenumatoma jokios prievartos ar represijų prieš šitokio teismo sprendimą nevykdantį bajorą. Iš tos ilgos procedūros ieškovui yra tik tokia nauda, kad jis vienas pats ar su bajorais gali visur amžiną banitą gaudyti ir nebaudžiamas jį nužudyti, o viso krašto bajorams draudžiama banitai padėti ar su juo palaikyti santykius[276]. Teismo urėdai, sužinoję, kad jų paviete slepiasi toks amžinas banita, privalo irgi jį gaudyti ir nubausti[277].

Jei kaltininkas pagal teismo sprendimą baudžiamas kalėjimu, tai perskaičius teismo sprendimą, jis tuoj turi būti suimtas ir uždarytas į kalėjimą[278]. Pasmerktas mirti atiduodamas pilies teismo urėdamas, kurie pasirūpina bausmės įvykdymu. Jei tačiau toksai pabėgtų, urėdai ir gyventojai turi padėti vieni kitiems jį sugauti[279]. Taip pat ir *in flagranti* sugauti, grandiniais apkalti, pilies teismo urėdų turi būti laikomi kalėjime[280].

Jei kaltininkas, nestojęs į teismą, civiliniuose dalykuose būtų nuteistas už akių grąžinti ieškovui skolą ar atiduoti kuriuos daiktus, tai ieškovas, gavęs teismo sprendimo vykdomąjį raštą, jo nuorašą su vazniu (šaukūnu) ir dviem bajorais turi įteikti atsakovui arba palikti jo dvare, keturias savaites prieš skolos ar priteistų daiktų atidavimo terminą. Tos skolos ar daiktų skirtu laiku atsakovui neatidavus, jie išieškomi ir teismo sprendimas vykdomas aukščiau pavaizduota bendra tvarka[281].

Tokiu būdu ta visa ilga bausmių ir teismo sprendimų vykdymo procedūra dar labiau sunkino teisingumo suradimą. Var-

---

276 Ten pat, sk. XI, str. 67, 68.
277 Ten pat, sk. XI, str. 4.
278 Ten pat, sk. XI, str. 27; sk. IV, str. 32.
279 Ten pat, sk. IV, str. 32.
280 Ten pat, sk. IV, str. 32.
281 Ten pat, sk. IV, str. 93.

gais negalais po ilgų teismų laimėjęs bylą, nuskriaustasis dar negreit tegalėjo sulaukti teismo sprendimo įvykdymo. Kadangi sprendimo įvykdymas ir atsakovo nubaudimas buvo jo paties reikalas, o jokios ginkluotos pagalbos iš valstybės organų jis negalėjo gauti, tai kitą kartą nukentėjusiam visai būdavo neįmanoma įvykdyti teismo sprendimą prieš galingesnį ir gerai ginkluotą skriaudiką.

Įvairūs sauvaliautojai, matydami teismų ir valstybės urėdų nepajėgumą juos nubausti, nesiskaitė su teismų nutarimais, nieku laikydami ir banicijos bei infamijos bausmes. Pagaliau jei nuskriaustasis po ilgo proceso teismo sprendimu ir būtų įvesdintas į jam priteisto turto ar žmonių valdymą, jis irgi nebuvo garantuotas, kad senas to turto savininkas vėl jį neišvarys. Šiuo atveju, t. y. senajam savininkui išvarius naująjį iš šiam pastarajam priteisto turto, byla vėl turėtų prasidėti nuo pat pradžios iš naujo[282]. Tokiu būdu gavosi *circulus vitiosus.*

Nusikaltėliams bausti Lietuvos Statutas numatė visuose didžiojo kunigaikščio miestuose, pilyse ir teismo seniūnijose pastatydinti tvirtus ir gilius, ligi 6 sieksnių į žemę gilumo, bokštus, kuriuose turėjo būti laikomi kaliniai[283]. Tačiau gyvenime ne visur tokie kalėjimai buvo pastatyti, ne dėl to, kad nebūtų nusikaltėlių, bet dėl to, kad prie bajoriškų aukso laisvių sunku buvo nusikaltėlius į kalėjimą pasodinti. Net ir Kaune tokio kalėjimo nebuvo, ir tik 1613 m. seimo nutarimuose randame konstituciją dėl kalėjimo pastatydinimo tame mieste[284]. Toje pačioje konstitucijoje nusiskundžiama, kad dėl kalėjimų stokos sauvaliautojai lieką nenubausti. Tačiau ir ten, kur kalėjimai buvo, iš jų būta maža naudos. Jie paprastai būdavo įrengiami pilių bokštuose, bet, kaip vėliau matysime, pačios pilys, net ir pasienio, būdavo neremontuojamos, visiškai apirusios, todėl iš kalėjimo nesunku būdavo ir pabėgti. XVII amž. vidurio Vilniaus miesto sąskaitose budeliui išlaikyti dažnai įrašoma įvairios pozicijos miesto kalėjimo bokšto durims pataisyti ir skylėms už-

---

282 Ten pat, sk. IV, str. 100.

283 Ten pat, sk. IV, str. 31.

284 „Wieże, dla swywolnych występnych ludzi, zamkowey y dworney w Kownie nie masz, zaczym takowi swywolni bez karania uchodzić zwykli, a Urząd Starościn. zatrudnienie niemałe ztąd miewa", *Volumina Legum*, t. III, p. 204.

lopyti, pro kur, prasiardę mūro sieną, paspukdavo kaliniai[285]. Sunku tikėtis, jog provincijos kalėjimai būtų buvę geresni už Vilniaus.

Bausmėms įvykdyti ir torturoms atlikti Lietuvos Statutas buvo įpareigojęs pilies seniūnus prie kiekvieno pilies teismo laikyti po budelį[286]. Jei tačiau kuris seniūnas jo nelaikytų, prireikus privalėjo iš kitur jį parsivežti savo lėšomis. Tokius budelius XVII amž. viduryje turėjo Vilniaus, Kauno, Kėdainių, Lydos miestai[287], gal būt ir kiti žymesni centrai. Tačiau, kaip jau anksčiau matėme, dėl įstatymų savotiškumo ir teismo proceso painumo, mirties bausmė bajorų nekartą būdavo išvengiama. Bajorų nusikaltimai, už kuriuos grėsė mirties bausmė, buvo nuolatinis reiškinys, tačiau retai kada aptinkama žinia, kad jiems būtų įvykdyta mirties bausmė. Budeliai mirtimi dažniausiai bausdavo nebajorus[288].

Teismo sprendimų vykdymo pavedimas suinteresuotai šaliai irgi skatino bajorų sauvalią. Prisidengdami įstatymų ir teismų sprendimų vykdymu, jie galėjo vėl padaryti nemaža nusikaltimų vardan įstatymų. Tokiu būdu ne tiek žalinga buvo įstatymų stoka arba jų nepilnumas, kiek tvirtos vykdomosios valdžios nebuvimas ir nusikaltėlių nebaudimas. Bajorai, nepajėgdami patys įvykdyti teismo sprendimų ir nenorėdami keisti esamos aukso laisvės tvarkos, kreipėsi į didįjį kunigaikštį, reikalaudami, kad jis juos apsaugotų nuo sauvalios. Naugarduko vaivadijos bajorai,

---

285 J. Obst, Kat Miasta Wilna, Litwa i Ruś, 1913, t. I, p. 29—40.

286 „Кождого вряду судового кгродъского обовезуемъ звласча, где права Майдебуръского нетъ, ижъ мають и повинни будуть на врядехъ своихъ мистра, тоестъ, ката ку каранью злыхъ своволныхъ людей, которые бы правомъ посполитымъ на смерть поконаны, або на муку выдани были", 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 5. Visų luomų vagius ir burtininkus torturuoti leidžia to paties Statuto XIV skyriaus 18 str.

287 J. Obst, Kat Miasta Wilna, Litwa i Ruś, 1913, t. I p. 26, 101—103, 163, 165.

288 J. Obst, Kat miasta Wilna, Litwa i Ruś, 1913, t. I, p. 29, 34 ir kt. Mirties bausmė XVII a. vid. Vilniuje būdavo vykdoma virvės ir kardo pagalba; vaikažudžiai ir šventvagiai būdavo nukirsdinami; nuolatiniai plėšikai kapojami į keturias dalis; vagys viešai plakami, kirsdinami arba kariami. Egzekucijos vieta buvo turgavietė prieš rotušę, o kartuvės už miesto. Vilniaus budelis gaudavo nuolatinę algą ir turėjo kelis savo pagalbininkus. Kaip matyti iš Vilniaus miesto išlaidų sąskaitų budeliui, torturoms buvo vartojami įvairūs įrankiai, daugiausia žvakės, ten pat, p. 25—40.

savo 1615. II. 12 seimelio instrukcijoje, išvardydami įvairius Zigmanto Vazos nusikaltimus („urazy") bajorų laisvėms ir teisėms, primeta jam ir plintančios sauvalios nesuvaldymo kaltę: „Jo Karališkosios Malonybės urėdas ir valdžia privalo mus ginti ne tik nuo išorės, bet ir vidaus skriaudų bei užpuolimų. Kažkokia sauvalia taip įsigalėjo, kad sauvaliautojai, pamynę teises ir mūsų laisves, paniekindami Jūsų Karališkos Malonybės urėdą, mūsų tėvynėje įvykdo didelius, negirdėtus nusikaltimus; dėl to turime senus įprastus įstatymus, daug triukšmo dėl to buvo prie kunigaikščių, Lenkijos karalių... Prašyti jo Karališkosios Malonybės, kad patenkintų senus teisės reikalavimus, mus gindamas ir užbėgdamas įvykiams už akių, bet ne mums patiems liepdamas juos (t. y. sauvaliautojus) naikinti, jau gerai apsiginklavusius"[289].

Vykdomosios valdžios bei policijos stoką, kaip svarbiausią bajorų sauvalios akstiną, nurodo ir to meto amžininkai. Gornickis nusiskundžia menka teismų sprendimų reikšme, kada juos patiems nuskriaustiesiems reikią vykdyti. Kitas bajoras neturįs tiek galios, kad įstengtų kokį galingą banitą sugauti, o viso pavieto bajorus išjudinti sunku, pagaliau, tiek daug esą banitų, jog visi bajorai kasdien turėtų nieko neveikti, kaip tik juos gaudyti, o ne kiekvienas banita ir pasiduotų sugaunamas ar namie sėdėtų[290]. Taip pat ir Volanas visos netvarkos kaltę suveda į vykdomosios valdžios stoką, stengdamasis įtikinti amžininkus bajorus, kad įstatymai negalį apsaugoti viešosios laisvės, kai nesą valdžios, kuri juos įgyvendintų[291]. Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas savo memuaruose mini kažin kokį Tarnovskį, kuris nužudė 20 su viršum žmonių, tarp jų ir savo dėdę. Po to jis nenubaustas stojo į dvasininkus ir tapo kunigu. Susipykęs su savo kaimo klebonu, ir jį nužudė, o pats, užsivilkęs

---

289 „Powinność to iest władzy, y Dostoieństwa JEgo Królewskiey Mości Nietylko od Postronnych, ale y Domowych gwałtów, najazdów nas Doma bronić. Wzieła jakaś swawola takową górę, że podeptawszy Prawa, y Wolnosci Nasze, zniewazaiąc wtym dostojeństwo Waszey Królewskiey Mości, wielkie, niesłychane zbrodnie po Oyczyznie naszey wypełniaią, są otym Prawa zwyczayne dawne, bywało oto dosyć wrzawy, za Xiążąt, Królów Korony Polskiey... Prosic Królewskiey JEgo Mości, aby temu Prawu staremu dosyć czynił, broniąc nas, y początkom zabiegaiąc, a nie nam Samym kazać Onych znosić, już dobrze uzbrojonych", Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 8.

290 Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 71.

291 Wolan, O wolności, p. 83—93.

kunigo drabužius, ties jo lavonu reikalingas apeigas atliko[292]. Net ligi tokių kuriozų prieita. Tik vėliau arkivyskupas jį sugavo ir uždarė į kalėjimą[293].

Taip pat ir oficialiniuose raštuose randame amžininkų nusiskundimų, patvirtinančių minėtų rašytojų mintis dėl sauvaliaujančių bajorų nesiskaitymo su įstatymais ir teisėmis. 1607 m. Trakų seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams į seimą, skaitome: „Kadangi atsiranda daug sauvaliaujančių žmonių, kurie prievartauja, nes jie paprato pakamorės, komisarų, žemės ir pilies teismuose kėsintis prieš žmones, kurie viešąja teise ir nedideliais palydovų būriais apsisaugodami atvyksta bylinėtis, ir juos ne tik žodžiais plūsti, bet ir prieš jų asmenį kėsinantis ginklų griebtis, todėl pavedame mūsų ponams atstovams, kad nutartų kuo griežčiausius įstatymus prieš tokius sauvaliautojus, kurie Jo Karališkos Malonybės viršenybę prievartauja, taip pat prieš tuos, kurie užpuldinėja bajorų namus, skriaudas, užpuolimus, žudymus ir padegimus atlieka[294]. Panašių nusiskundimų randame ir 1611. VI. 12 didžiojo kunigaikščio deliberatorijoje, išsiuntinėtoje Lietuvos seimeliams: „Reikia apgalvoti ir apsaugoti vidaus tvarką ir viešąją ramybę. Teismai tiek nustojo savo orumo, įstatymai paniekinti, urėdai pažeminti, sauvalia išsiplėtė ne tik laisvės skraistės priedanga, bet tiek išaugo, kad kiekvienas nebaudžiamas ką norėdamas gali daryti; plinta smarkūs užpuolimai, daugėja namų užpuolimų, pilna žmogžudysčių, dažni namų apiplėšimai; anksčiau negarbingas plėšikavimas dabar laikomas vyriškumo privalumu, svetimas turtas sauvaliautojų laikomas savo paveldėjimu, kas kadaise buvo nusikaltimu[295]. Tame savo

---

292 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. IV. 1.

293 Ten pat, 1646. V. 16.

294 „Jźsię znayduje wiele ludzi Swowolnych, ktorzy zniewalaią, iż Rzeczy Podkomorskie, y Ziemskie, Komissarskie, y Grodzkie zwykli na Ludzie, którzy ubespieczeni prawem pospolitym w niewielkim poczcie do Spraw przychodzą targać, y Onych nietylko słowy łżyć, ale y na osobysię, same targaiąc do broni się pozywać, przeto zlecamy Panom Posłom Naszym, aby na takowe Swowolniki, Którzy zwierzchność JEgo Krolew: Mości zniewalaią, tak y natych, którzy na Domy Szlacheckie najeżdżają, gwałty, najazdy, mordy, y pożogi czynią, prawo iaknaysrozsze postanowili", Čart. Arch., Teka Nar. 103, dok. 57.

295 „Wnętrzny rząd powszechny pokoy obmyslić y warować potrzeba. Oto *subsellia* straciły powagę swoje znieważone prawa, zniżone urzędy, licencya nietylko pod płaszczykiem wolności urosła, ale tak wyrosła, ża każ-

universale Zigmantas Vaza siūlė bajorams rasti išeitį iš tokios liūdnos padėties.

Negalima sakyti, kad bajorai nebūtų ieškoję išeities iš tų blogybių, kurios susidarė dėl teisiamosios ir vykdomosios valdžios nepajėgumo. Tačiau bajorai ėjo ne tuo keliu. Bijodami prarasti savo laisvę, jie ne vykdomąją valdžią stiprino, bet stengėsi leisti naujus ir atnaujinti senus griežtus įstatymus prieš sauvaliautojus. Štai keli pavyzdžiai. Pagal Lietuvos Statutą rankos nukirtimu turėjo būti baudžiamas kiekvienas, kuris teisme griebtųsi ginklo, nors ir nieko nebūtų sužeidęs; už kieno nors sužeidimą teisme grėsė mirties, už užmušimą — mirties ir infamijos bausmė[296]. Rodos, tokios griežtos bausmės jau turėjo bet ką atbaidyti nuo išsišokimų teisme. Bet taip nebuvo, nes po keliolikos metų nuo Lietuvos Statuto išleidimo 1601 m. vėl buvo skelbiamas naujas įstatymas, grasinąs mirties bausme ir infamija ne tik už nušovimą, bet ir už kieno nors sužeidimą bet kuriame teisme, seimelyje, viešo ar privataus pobūdžio bajorų susibūrime ir kt., jei nusikaltėlis bus vietoje suimtas ir nusikaltęs ne gindamasis[297]. Tačiau ir toks griežtesnis įstatymo suredagavimas sauvaliai kelio neužkirto. Praėjo dar 10 metų, ir vėl (1611 m.) teko atnaujinti įvairias konstitucijas dėl sauvalios, kadangi tuo laiku neribota sauvalia paplito tiek, kad ne tik viešuose ir

---

demu *impune* co się podoba czynić wolno, płużą mocne rozboje, mnożą się domowe najazdy, pełno mordow, gęste wybierania domow, łup przed tym bezecny za mężną dziś przewagę, cudze dostatki za własne u swawolnych dziedzictwa, co kiedyś *nefarium* było", Čart. Arch., Teka Nar. 106, dok. 21.

296 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 62.

297 1601 m. konstitucija: „Prawo pospolite w statucie W. X. Litewskiego, także y w konstytucyach Seymowych opisane: Sądy Trybunalskie, Ziemskie, Grodzkie, Kommissarskie, Podkomorskie, y inne wszelakie, *subsellia*, także Seymiki, Ziazdy głowne, *authoritatem* ich, iako y bespieczeństwo, assekuruiąc, tak na prywatnych, iako y pospolitych zieździech, biesiadach, y szlacheckich strzelby, pułhakow, rusznic, łukow, y innege oręża takowego, coby się iedno strzelbą nazywać, a rozumieć mogło, wszelakiego stanu ludziom, zażywać zabraniamy: a ktoby kogo na ktorymkolwiek z pomienionych mieysc, z rusznice, lub z łuku zabił, albo postrzelił: ten nie tylko zabitemu głowczyznę, a rannemu nawiaski płacić, ale *eo ipso facto*, ieżliby zabił, albo postrzelił, *sine evasione* gardłem *et poena infamiae* karan bydź ma: oprocz ieżliby się *in invasione domus*, albo gospody broniący, kogo zabił, albo ranił, za słusznym wywodzeniem *scrutinia* tey penie podlegać nie będzie winien", *Volumina Legum*, t. II, p. 1528—1529.

privatiniuose suvažiavimuose, bet ir bažnyčiose bei savo namuose žmonės nebegalėjo būti saugūs[298]. Tais pačiais 1611 m. buvo išleistas dar specialus įstatymas prieš tokius sauvaliautojus, kurie būriais traukė iš pavieto į pavietą, plėšikaudami, užpuldinėdami bajorų namus, juos degindami, turtą pasisavindami, žmones žudydami, įvairių iki šiol negirdėtų žiaurumų išsigalvodami, nei valdžios, nei įstatymų nebijodami[299]. Po 13 metų (1626) dėl nė kiek nesumažėjančios bajorų sauvalios vėl buvo atnaujintos visos ankstybesnės konstitucijos sauvaliai suvaldyti[300]. Tačiau maža nauda buvo iš griežtų įstatymų leidimo arba jų atnaujinimo, jei nebuvo pajėgos, galėjusios priversti bajorus juos vykdyti.

Kad teisiamieji ir ieškovai negalėtų daryti spaudimo vieni į kitus ir į teisėjus, Lietuvos Statutas draudė bajorams į teismą atvykti su dideliais tarnų, kareivių, palydovų ir draugų būriais, nes dėl jų gausingumo kildavo vaidai, peštynės ir sauvalia, o mažiau pasiturį ir butų negalėdavo gauti[301]. Tik senatoriams leidžiama atsivežti tiek tarnų, kiek jų orumui būsią reikalinga. Į pačią teismo salę kiekviena besibylinėjanti šalis gali

---

298 „Iż się tych czasow swawola niezmierna w ludziach rozmnożyła, tak iż nie tylko na ziezdziech publicznych y prywatnych, ale też y w kościołach y domach swych własnych, ludzie spokoyni bespieczni bydź nie mogą", *Volumina Legum*, t. III, p. 3—4. Seni įstatymai buvo atnaujinti „zabiegaiąc temu, aby tak gęste mordy y mężoboystwa, a zwłaszcza z rusznic pohamowany były".

299 Ten pat, t. III, p. 13—14.

300 „Ponieważ swawola ludzka im daley tym bardziey gorę bierze... tak w Koronie, iako y w W. X. L. ludzi siła swawolnych gromadzi y kupi, wielkie szkody, gwałty, w domach szlacheckich, w dobrach naszych y duchownych czyni", ten pat, t. III, p. 522—523.

301 „Ижъ некоторые станы люди можные звыкли приеждчати до судовъ и врядовъ нашыхъ з великими почты слугъ и приятелъ своихъ, за чимъ тежъ многие розницы, розрухи и своволеньства межи людми деються, а убожъшымь людемъ и о господы, а о покой передъ таковыми трудно бываеть. Прото уставуемъ и такъ мети хочемъ, абы на роки земские и рочки кгродские, также и до судовъ подъкоморъскихъ и комисаръских ни хто якогожъ колвекъ стану и достоеньства звеликими непотребными почты слугъ и приятелъ своихъ также збройне и згайне дуками (1619, 1648 ir k. laidose „z haydukami", K. A.) або драбы не приежъдчалъ одно в почъстве мерънomъ, скромномъ, такой справе уживанью справедливости, святое прыстойномъ и потребномъ, а панове рады нашы будуть мочы слугъ з собою мети водлугъ важности достоеньства и потребы своее", 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 52.

įsivesti tik vieną gynėją ir 6 bajorus liudytojus[302]. Taip pat ir toje vietoje, kur posėdžiauja tribunolas, niekam neleidžiama su savimi turėti daugiau kaip 50 žmonių[303]. Tokių priemonių griebiamasi, kad būtų išvengta bajorų tarpusavio vaidų ir riaušių. Tačiau ir tie įstatymai, nors buvo grasinama bausmėmis, neįstengė apsaugoti teismų orumo ir ramybės. 1638 m. Vilniuje net tribunolo posėdžių metu įvyko muštynės tarp to tribunolo maršalkos (pirmininko) Kiškos, Mstislavlio vaivados, žmonos ir deputato Chaleckio tarnų, į kurias įsimaišė ir studentai, kurių du buvo užmušti; vaivadienė gavo akmeniu galvon, o vaivados namas net tris dienas buvo apsuptas, iš kurio pats vaivada tik naktį pabėgo[304]. Pagal įstatymus tokie užpuolimai, įvykę teismų vietoje, turėjo būti tuoj teisiami[305]. Mstislavlio vaivada Kiška iškėlė tribunole bylą prieš Vilniaus akademiją, bet šį kartą Vladislovas Vaza ėmėsi globoti užpuolikus ir bylą kasavo[306].

1666 m. tribunolo sesijos metu Vilniuje daug puotauta ir girtuokliauta, netrūko taip pat ir peštynių, per kurias buvo irgi užmuštų[307]. Nors ir įstatymai buvo griežti, peštynės beveik nuolat įvykdavo ir seimeliuose[308]. Dar XVII amž. pradžioje jaudinosi pamokslininkas Petras Skarga, kad dingo paklusnumas ir disciplina, kad kiekvienas, apgaudamas valstybę, tik asmenine savo nauda tesirūpina, kad niekas nei urėdų, nei įstatymų nesibijo ir į juos neatsižvelgia, kad visi savo nusikaltimus aukso laisve pateisina ir ja prisidengdami stipresnieji silpnesniuosius skriaudžia[309]. Taip pat ir Peplovskis tuo pačiu metu pabrėžė, jog gėda būtų išpasakoti, kiek paskutiniais metais įvyko žmogžudysčių, kiek sunaikinta kaimų, miestelių ir rūmų, kai niekas įstatymų ir teisingumo nebegerbia, o vien tik prievarta ir ginklu savo skriaudas atkeršyti ir teisybę surasti bando[310].

Jei šie amžininkai kiek ir perdėjo, norėdami parodyti bajorams, kur veda jų aukso laisvė ir griežtos vykdomosios valdžios

---

302 Ten pat, sk. IV, str. 33.
303 Radziwiłł, Sprawy Wojenne, p. 664.
304 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1639. III. 4.
305 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 64.
306 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1639. III. 4.
307 Poczobut, Pamiętnik, p. 97—98.
308 Łoziński, Życie polskie, p. 147.
309 Skarga, Kazanie I Sejmowe, p. 241—242.
310 Pepłowski, Politica o wolności, p. 123.

nebuvimas, vis tik jų žodžiuose nemaža tiesos pasakyta. 1615. IV. 23 Slanimo seimelis, siųsdamas pasiuntinius į Vilniaus generalinį suvažiavimą, įpareigojo juos ten tartis ne tik dėl krašto išorės saugumo, bet ir kaip užkirsti kelią vidaus pavojui, kylančiam iš sauvaliautojų, kurie didžiąją Lietuvos kunigaikštiją naikina, niokoja ir tuština, bajoriškus namus užpuldinėja ir tiesiog kaip priešai plėšikauja[311]. Slanimo pavieto seimelis ta pačia proga kaip priemonę suvaržyti sauvalią siūlė skirtomis dienomis į vaivadijas ir pavietus sušaukti bajorus patikrinti („okazów nato albo popisów"), kur susirinkę ginkluoti bajorai ta proga imtų naikinti sauvaliautojus. Taip daryti turėtų vienas kitam padėti ir gretimi pavietai. O kad būtų kam vadovauti sauvaliautojams gaudyti, apie kurį spiestųsi bajorai, buvo siūloma, kad kiekviename paviete etmonai paskirtų žymius bajorus ir jiems duotų po 100 ietininkų, po 100 kazokų ir po 100 pėstininkų, kurie tuoj gaudytų ir naikintų sauvaliautojus, kur nors jiems pasirodžius[312]. Kitaip sakant, Slanimo bajorai siūlė įvesti policiją arba nuolatinę ginkluotą pajėgą, kuri palaikytų tvarką ir ramybę. Dėl nesuvaldomo amžinųjų banitų siautimo, kurie jautėsi jokių įstatymų nevaržomi ir prieš nieką nebeatsaką, taip pat ir Žemaičių seimelis 1646. IX. 13 instrukcijoje siūlė imtis priemonių pagreitinti banitų bausmių vykdymą[313]. Tos pačios dienos Lietuvos Brastos seimelis patarė banitoms ir sauvaliautojams suvaldyti šaukti pavietuose bajorų patikrinimus, vadinamus „okazowania"[314], o Gardino seimelio instrukcijoje buvo siūloma apsaugai prieš banitas net totorius mobilizuoti[315]. Tačiau visa tai liko geri norai ir pasiūlymai, o konkrečiai nieko nebuvo padaryta. Geriausiu atveju bajorai atnaujindavo griežtus įstatymus, bet nesiryždavo sustiprinti vykdomosios valdžios, bijodami nustoti savo bajoriškos laisvės.

---

[311] „Iako y domowemu niebespieczeństwu od swowolnych ludzi zabieżeć, ktorzy Państwa JKMci Oyczyznę naszę Wielkie X. Litt. niszczą, plądruią y pustoszą, domy nasze szlacheckie naieżdzaią, łupią prawie nieprzyiacielskim sposobem", Čart. Arch., Teka. Nar. 109, dok. 23.

[312] Ten pat, dok. 23.

[313] „Exekucya na Banitow aby prędsza była", Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 62; Teka Nar. 143, dok. 165.

[314] Ten pat, Teka Nar. 140, dok. 112; Teka Nar. 126, dok. 4.

[315] Ten pat, Teka Nar. 140, dok. 60.

Kadangi teismo ir pavieto urėdai net kartu su nuskriaustaisiais ieškovais dažnai būdavo per silpni teismo sprendimams įgyvendinti, tai dažnas galingesnis bajoras ir nemanė jų įsileisti į savo dvarą, neklausydamas teismo sprendimo ir nebijodamas aukščiausių banicijos ar infamijos bausmių. Čia nieko nepadėjo griežtos bausmės, numatytos įstatymuose už pasipriešinimą teismo sprendimo vykdytojams, nes nebuvo kam ir tų bausmių įvykdyti, jei jos ir būtų buvusios priteistos. Kiti pavieto bajorai nesiimdavo jokių žygių prieš nuteistuosius bajorus, nenorėdami kištis į svetimas bylas ir bijodami keršto, o administracinė valdžia, neturėdama nei policijos, nei kitokios ginkluotos jėgos, nepajėgė nuteistuosius, ypačiai galingesnius, bajorus priversti vykdyti teismo sprendimų. Pati teisėjų padėtis buvo irgi kebli, nes vienu ir kitu atveju, — pasmerkus arba išteisinus kaltinamąjį, — jam grėsė ginklo kerštas kitos pusės. Teisėjams dažnai tekdavo skaitytis su stipresniąja besibylinėjančia šalimi[316]. Įvairių Lietuvos pavietų žemės ir pilies teismų knygose dažnai randamas įrašytas vaznio (šaukūno) pranešimas, kad nuteistasis kliudė priteistajam perduoti teismo priteistą dalį turto, išieškoti skolas, įvesdinti naują savininką į priteisto dvaro ar jo dalies bei valstiečių valdymą ir kt.[317]. Būdavo, jog nuteistieji ir jėga pasipriešindavo, vaznį (šaukūną) ir naują savininką sutikdavo kaip priešus, su ginklais, su lazdomis rankose, neįsileisdavo jų į savo dvarą, kaip paprastai rašoma vaznio pranešimuose, „моцно боронили и не поступали“ perduoti jų žemes priteistiesiems[318].

Stipresni ir galingesni už bylą laimėjusį bajorai ir nemanydavo pasiduoti teismo sprendimui[319]. Raseinių žemės teismo knygose skaitome vaznio pranešimą iš 1586. VI. 1, kad Žemaičių viceseniūno Pranciškaus Zavadskio vietininkas , t. y. pats pilies teismo urėdas, išplūdo negarbingais žodžiais, sumušė, sukruvino ir apkalęs geležiniais įmetė į savo kalėjimą Viešvienų vaznį Joną Tamaševičių, vykstantį teismo sprendimą vykdyti, t. y. išieškoti

---

[316] Лаппо, Гродскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1908, I, p. 112.

[317] Опись документовъ виленскаго центральн. архива, t. I—X, nuolat.

[318] Ten pat.

[319] Лаппо, Земскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ, Журн. Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1897, t. VI, p. 289.

nesumokėtos skolos[320]. Jei jau pats teismo urėdas pavartoja smurtą ir net sumušęs privatiniame savo kalėjime kalina geležiniais surakintą vaznį, atvykusį įvykdyti teismo sprendimo, tai ką jau bekalbėti apie kitus bajorus, ypač vėlesniais laikais, kai labiau paplito anarchija.

Skaitydami Sapiegų biografijas, nuolat randame juos priešinantis vazniams ir ieškovams, vykdantiems teismo sprendimus. Jie nuolat už tai baudžiami banicijomis, bet vis tiek teismo sprendimų vykdytojų neįsileidžia į savo dvarus[321]. Skaitant įvairius aktus, kurie liečią Sapiegų šeimą, randame tiek daug banicijų už priešinimąsi teismo organams, jog jei jos visos iš tikro būtų buvusios įvykdytos, tai daugelis didikų būtų turėję apleisti kraštą. Tačiau tokiems didikams, kaip Sapiegos, nė amžinos banicijos nekenkė, ir jie greit avansavo valstybinėje tarnyboje, iškildami ligi pačių aukštųjų urėdų[322]. Taip pat ir didikų Pacų šeimoje banicijos buvo nuolatinis svečias už trukdymą vazniams įvykdyti teismo sprendimus išieškoti skolas ar atlyginimus už skriaudas, už neįsileidimą sprendimo vykdytojų ir kt. Tačiau tokie banitos, žymūs didikai, kaip Pacai, greit gaudavo iš didžiojo kunigaikščio sublevacijas ir reliaksacijas, t. y. bausmės vykdymas jiems būdavo atidedamas arba bylos visai nutraukiamos[323]. Nėra pagrindo manyti, kad geriau būtų buvę ir su kitomis didikų šeimomis.

Kiekvienas nuteistojo atsisakymas vykdyti teismo sprendimą sukeldavo vėl naują bylą, o iki jos išsprendimo vėl praeidavo nemaža laiko. Tuo tarpu kaltinamasis dažnai galėdavo suskubti šiaip ar taip išsisukti, jėga priversti susitaikyti savo priešus arba ir teisėjus priversti bylą išspręsti savaip. Dažnai visa byla ir baigdavosi tuo, kad nuteistasis nepasiduodavo teismo sprendimui. Nors žemės ir pilies teismo knygose labai dažnai minimi pasipriešinimai vazniui (šaukūnui), tačiau apie tolimesnę bylos eigą žinių paprastai sunku rasti. Matyti, dažnai viskas tuo ir baigdavosi.

---

320 „Словы неучтивыми зсоромотилъ и до везеня его въ господе своей въ ланцугъ осадити далъ", „осадилъ въ господѣ своей въ ланцугу у везене", „збилъ и невинне споличковалъ и за лобъ его рвалъ и скрвавилъ", Опись документовъ виленскаго центральнаго архива, t. I, Žemaičių žemės teismo knyga nr. 14586, dok. 107—108.

321 Sapiehowie, t. II, p. 72, 74, 75, 80, 81, 82, 83, 94 ir kt.; t. III, p. 53 ir kt.

322 Ten pat, nuolat.

323 Wolff, Pacowie, nuolat.

Visos tos aplinkybės labai silpnino teismų autoritetą ir buvo nepaprastai palankios plisti bajorų sauvaliai, kuri išaugo ligi to, jog jau Vazų laikais įvairios bajorų peštynės, muštynės, užpuolimai, vienas kito sužeidimai, užmušimai stovėjo dienos programoje ir buvo nuolatinis reiškinys. Ypačiai gausūs buvo įvairūs ginkluoti bajorų užpuolimai ant vienas kito dvarų, vadinami „najazdy", kada kuris nors bajoras, dėl kurios nors priežasties pykdamas ant savo kaimyno, surinkęs būrį kitų bajorų ir savo tarnų, užpuldavo savo kaimyną, jį sumušdavo, sužeisdavo, kartais ir nužudydavo, o jo turtą sunaikindavo arba išplėšdavo. Štai pora tokių būdingų užpuolimų. 1585 m. Upytės paviete bajoras Jonas Kriaušas (Кровшъ) su daugeliu savo padėjėjų ir tarnų, įvairiais kariniais ginklais apsiginklavę („з розными бронями войне належачыми"), užpuolė jėga („моцно кгвалтомъ") Tomo Rimkavičiaus Koliuvių dvarą, namų duris išlaužę jį patį su dviem sūnumis, Steponu ir Augustinu, nekaltus sumušė ir įvairiais ginklais, lazdomis ir kardais žiauriai sužeidė („ворота домовые отбившы самого и зъ сынми его двема Щефаномъ и Августиномъ, ихъ самыхъ безвинне збили и окрутне розными бронями, якъ кийми такъ и шаблями збили, змордовали"), o patį Tomą Rimkavičių, sumušę ir sužeidę, surištą vos gyvą pas savo valdinius nuvedė ir ten sunkiai ir žiauriai kalino („бившы и мордовавшы ледво жывого звезавшы до подданыхъ своихъ отвели и тамъ въ тяшкомъ и окрутномъ везеню держать). Be to, užpuolikai išplėšė klėtį ir išvežė daug turto[324]. 1611 m. Ukmergės paviete bajorai Aleksandras ir Adomas Rudianskiai užpuolė bajoro Jono Martinavičiaus namus, sumušė jo žmoną, o jį patį, sumušę, sužeidę ir surišę iš namų išvedė mušdami ir kankindami ir į Rudianskių namus nuvedė, kur kelias dienas geležiniuose kalinę, nežinia kur gyvą ar užmuštą jo kūną padėjo[325]. Dėl to Ukmergės pilies teisme buvo iškelta byla, bet kaltinamasis su 10 bajorų prisiekė, jog viso to nedarė, ir buvo išteisintas[326].

---

[324] Опись докум. центр. вил. арх., t. VII, Upytės žemės teismo knyga nr. 15190, dok. 353.

[325] „Збившы, змордовавшы и звезавшы, з дому его биючи, мордуючи вывели и до дому своего Ридянского одведшы, и черезъ колько дней у везеню своем в ланцуху и у путах ховавшы, нет ведома естли живого, або забивъшы, тело его где задели", ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 58.

[326] Ten pat, dok. 64 b.

1618. XI. 8 Ukmergės pilies teisme skundėsi Mikalojus Vroblevskis ant Gedeono Rajeckio, kuris iš Čedasų savo tarnus buvo užsiuntęs ant jo dvaro. Tarnai, radę Vroblevskį bedirbantį, jį jėga ir prievarta žiauriai ir negailestingai sumušę, kojas ir rankas surišę, paėmę jį patį ir jo kumelę į Rajeckio Čedasų dvarą atvedė ir tame dvare požeminiame kalėjime, apkaustę už kaklo, rankų ir kojų, įsakė kalinti ir toliau žiauriai elgtis; Rajeckis, norėdamas jį pakarti, liepė vesti prie kartuvių, bet Vroblevskis čia ištrūko ir pabėgo[327]. 1619. IX. 6 Ukmergės pilies teisme buvo nagrinėjama byla, Jokūbo Tautgino iškelta Jurgiui ir Halškai Milaševskiams bei jų talkininkams už Jokūbo Tautgino Šilų dvaro užpuolimą. Užpuolėjas, siunčiamas savo žmonos, atvažiavo iš savo dvaro, darydamas skriaudą, sumaištį, surinkęs žmones sauvaliautojus, be tarnybos gyvenančius, iki kelių dešimtų žmonių ir su Milaševskio valdiniais, ligi 300 žmonių, įvairiais šautuvais, patrankomis ir įvairiais kariniais ginklais visą Šilų dvarą išnaikino ir nuniokojo[328].

Skaitydami įvairių pilies ir žemės teismų knygas, jose randame daugybę tokių ir panašių bylų, kada kuris nors bajoras, dažniausiai dieną, rečiau naktį, užpuolęs („наехавъшы моцно кгвалътомъ") kito bajoro dvarą, jį išplėšia, kartais padega, o šeimininkus, jų žmonas, vaikus, tarnus žiauriai sumuša, kartais ir užmuša[329]. Kartais bajorai per tokį užpuolimą išsiveža šeimininką

---

[327] „Усильствомъ кгвалтовне, окрутне и нелитостиве его збившы, звезавъшы ноги и руки, самого взявшы и клячу его, до именя его, Раецкаго, Чадоскаго отпровадили и там же в том именю, до подземного темного везеня турмы, оковавшы за шыю, за руки и за ноги, осадити росказалъ и потомъ дальшые окрутенства чынечы, хотечы его обесити, подъ шубеницу его водити казалъ....", t e n p a t, dok. 308.

[328] „Прыехавшы з двора Шопова, за волею и посланемъ малжонки своей... чынечы кгвалт, розрух, тумульт, набравшы людей лозных свовольников, без службы мешъкаючых, до колько десят чоловека и с поддаными п. Милашевского двора Шоповского, до 300 чоловека, з розною стрельбою, гарматою, з розными бронями, до бою годными....", t e n p a t, dok. 346.

[329] О п и с ь документовъ виленскаго центральн. архива, t. VI, Ukmergės pilies teismo 1596 m. knyga nr. 13878, dok. 1, 2, 6, 21, 23, 24, 27, 202, 205; 1597 m. knyga nr. 13879, dok. 243, 260; 1598 m. knyga nr. 13880, dok. 65, 145, 189, 206, 238; 1600 m. knyga nr. 13881, dok. 20, 38, 40, 60—62, 76; 1601 m. knyga nr. 13882, dok. 80; 1604 m. knyga nr. 13885, dok. 10, 11, 36, 38, 56, 82, 92, 93, 97, 99, 100, 147; 1605—1607 m. knyga nr. 13886, dok. nr. 31, 46, 54, 55, 79, 100, 101, 102,

ar kitą bajorą, uždaro jį savo kalėjime, kalina, kitą kartą net priverčia išsipirkt[330]. Dažnai minimi ir giminaičių užpuolimai vienas ant kito: sūnus užpuola ir sumuša motiną, posūniai sumuša, kalina geležiniuose arba išvaro pamotę vieną pačią arba su mažais vaikais, posūniai išvaro patėvį, brolis užpuola ir sumuša brolį ir jo šeimą, brolis užpuola seserį ir kt.[331]. Kitą kartą bajoras už-

---

118, 148, 311, 320, 336, 340, 357, 361, 372, 378. Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo 1585—1587 m. knyga nr. 15190, dok. 3, 5, 6, 14, 19, 23, 30, 38, 41, 43, 45, 49, 50, 68, 81, 89, 101, 114, 115, 126, 128; 133, 141, 143, 160, 167, 205, 210, 213, 222, 225, 237, 246, 248, 249, 259, 260, 266, 268, 277, 281, 285, 289, 290, 291, 294, 296, 314, 328, 342, 345, 347, 352, 353, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 380, 384, 416, 417, 425, 439, 444, 463, 470, 475, 477, 481, 492, 494, 539, 548, 553a, 556, 570, 572, 592, 604, 607, 633, 644, 652, 653, 665, 694, 702, 703, 715, 717, 727, 742, 756, 769, 777, 781, 797, 812, 853, 855, 857, 872, 875, 894, 915, 919, 920, 924, 938, 995, 1001, 1013, 1024, 1040, 1041, 1046, 1075, 1082, 1092, 1104, 1110, 1156, 1211, 1212, 1216, 1219, 1220, 1221, 1242, 1247, 1255, 1270, 1271, 1273, 1297—1299, 1311, 1313—1315, 1319, 1320, 1338, 1340, 1349, 1359, 1360, 1365, 1371, 1380, 1388, 1415, 1418, 1420, 1427, 1429, 1436, 1441, 1456, 1466, 1467, 1480, 1483, 1489a, 1514, 1545, 1552, 1556, 1564, 1583, 1590. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo 1588—1589 m. knygos nr. 15191, dok. 3, 5, 12, 27, 38, 53, 54, 87, 90, 100, 105, 136, 142, 144, 153, 160, 169, 182, 187, 193, 207, 213, 241, 242—244, 248, 257, 269, 272, 283, 298, 300, 303, 307, 310, 320, 321, 324, 326, 342, 343, 347, 356, 358, 369 ir daug kitų. Upytės pilies teismo 1594—1595 m. kn. nr. 15192, dok. 13, 24, 94, 97, 111, 126, 127, 136, 153, 155, 162, 165, 167, 181, 182, 192 ir daug kitų. Upytės pilies teismo 1611—1615 m. kn. nr. 15194, dok. 8, 14, 19, 27, 37, 57, 58, 63, 71, 83, 96, 114, 117, 119, 125, 131 ir d. k. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo 1620 m. knyga nr. 13891, dok. 2, 12, 14, 20, 23, 24, 28, 30, 37, 43, 44, 53, 56, 58, 60, 64, 67, 70 ir k. Ukmergės pilies teismo 1609—1619 m. knyga nr. 13889, dok. 4, 13, 19, 29, 42, 48, 51, 58, 64b, 75, 83, 87, 98, 99, 102—104, 108, 110, 122, 123, 134, 138, 146, 149, 157, 161, 163, 166, 173, 177, 182, 192, 193, 201, 208, 220, 221, 230, 234, 236, 253, 256, 258, 261, 263, 269, 271, 281, 282, 292, 300, 304, 307, 308, 318a, 338, 344, 346. Ukmergės pilies teismo 1622—1624 m. knyga nr. 13892, dok. 1—3, 10, 14, 15, 30, 36, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 57, 59, 60, 63.

[330] Опись документ. виленск. центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo 1585—1587 m. knyga nr. 15190, dok. 353; t. VIII, Upytės pilies teismo 1611—1615 m. knyga nr.15194, dok. 96, 119 ir k.; t. IX, Ukmergės pilies teismo 1609—1619 m. knyga nr. 13889, dok. 58, 308 ir k.

[331] Ten pat, t. I, Žemaičių žemės teismo 1586 m. knyga nr. 14584, dok. 67; t. VII, Upytės pilies teismo 1585—1587 m. knyga nr. 15190, dok. 50, 159, 174, 184, 277, 812, 1013; t. VIII, Upytės pilies teismo

puola kito bajoro dvarą, tikėdamasis pasiplėšti ir parsivežti turto bei brangenybių. Taip 1586. VIII. 3 Upytės pilies teisme skundėsi Jadvyga Vasnevičiutė Skromblienė, kad Mikalojus Skromblis, įvairiais ginklais apsiginklavęs, užpuolęs Papyvesio dvarą („наехавшы... кгвалтомъ, з розными бронями на имене, лежачое у повете Вилкомирскомъ, в поли Попивесю"), kurį savo valia jis buvo užleidęs savo sūnui, skundėjos vyrui, išlaužęs dvaro vartus, ją pačią žiauriai lazdomis sumušęs, sužeidęs, ir nukankinęs („окрутне кийми збилъ, и зранилъ, змордовалъ"), iš dvaro ją išvarė, o visą jos judomą turtą, auksą, sidabrą, perlus, brangius drabužius, vario ir cino indus, pinigus, privilegijas ir kitką viską pagrobė[332]. 1648 m. Brėslaujos paviete bajoro buvo užpultas Apsos seniūnas, iš kurio pagrobta daug pinigų, aukso ir sidabro brangenybių, brangių drabužių, kailių, brangių ginklų, indų ir daug kitokio turto[333]. 1700. IX. 7 Naugarduko pilies teisme buvo skundžiamas Mykolas Chreptavičius, užpuolęs tame paviete Kasparo Kersnausko dvarą Horodziejų ir pagrobęs įvairių brangenybių, kleinotų, vyriškų ir moteriškų drabužių, kilimų, apmušalų, įvairių namų ruošos dalykų, iš viso už 100.000 auksinų vertės[334]. Beveik kiekvieno užpuolimo metu pagrobiama daugiau ar mažiau vertingų daiktų.

1588—1589 m. knyga nr. 15191, dok. 224, 242, 248, 257, 321, 324 ir k.; t. IX, Ukmergės pilies teismo 1609—1619 m. knyga nr. 13889, dok. 13 (posūnis užpuola ant pamotės dvaro, kurį išplėšia, o savo pamotę sumuša, dvi dienas išlaiko kalėjime ir bando skandinti, bet ji ištrūksta), 122 ir kt.

[332] Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 812.

[333] „487 czerw. złotych i 200 talarów twardych, bachmaty, kulbaki aksamitne, 25 obligów, ferezję karmazynową na sobolach z guzami rubinowemi (cena 3000 zł.), żupany atłasowe z guzami szczerozłotemi, żupany aksamitne z guzami złotemi i szafirami, szablę szczerozłotą, wsiądzenia husarskie aksamitne i karmazynowe tureckie, czołdry haftowane, łęki jaspisami, rubinami i turkusami sadzone, koncerz także drogiemi kamieniami sadzony, strzemiona złociste, wsiądzenia krymskie (za 3000 i 1800 zł.), buzdygan srebrem suto powleczony, namiot turecki, półkirysy złociste z szyszakami, zbroi 12 polerowanych z szyszakami... kotłów husarskich 2, muszkietów 17, hakownic 10, kobył 30, oszczepów 3, olster gdańskich 4, skrzyń wielkich rysowanych inkrustowanych pięknej gdańskiej roboty 12, alembiki, miedź, cynę, żelazo, skrzynie z sukniami, szaty różne, sobole i rysie szuby i t. p.", Archiwum Akt Dawnych w Wilnie, Ms. 190, p. 268. Cituoju iš Hedeman, Historja powiatu Brasławskiego, p. 71—72.

[334] Ossolinskių Arch., Ms. 5412, p. 37—40.

Atskirą, labai gausią, užpuolimų kategoriją sudarė bajorų „кгвалтовное наехане и зу спокойнаго держаня з кгрунту отчизного выбите". Tai buvo įvairūs įvairiausi neteisėtumai žemių valdymo atžvilgiu, atskirų laukų, pievų, miškų, kitą kartą net ištisų dvarų užgrobimai bei pasisavinimai, savininkus iš jų išvarant. Archyvuose randama daug atskirų bajorų ar jų šeimų bylų ir dokumentų, kurie liečia tokius neteisėtus žemių užgrobimus[335]. Dar daugiau tokios bajorų sauvalios ir neteisėtumų liudijimų randame įvairių žemės ir pilies teismų knygose[336]. Dažniausiai tai svetimų pievų prievarta nušienavimas arba svetimų javų lau-

---

[335] Pvz., Ossolinskių Archyve Naugarduko pavieto bajorų Vainilavičių bylos iš XVI amž. pabaigos ir XVII amž. pradžios su Kristupu Radvilu dėl dvarų užgrobimo ir su kitais, originalai ir nuorašai, Ossol. Arch., Ms. 5411.

[336] Опись докум. виленск. центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo 1585—1587 m. knyga nr. 15190, dok. 20, 26, 31, 34—37, 47, 48, 51, 53, 57, 70, 79, 90, 97, 137, 138, 158, 164, 178, 183, 189, 192, 193, 195, 200, 201 204, 209, 223, 229, 235, 238, 243, 245, 250, 251, 256, 258, 264, 265, 270—272, 283, 284, 295, 320, 335—339, 341, 342, 344, 349, 354, 360, 364, 367, 368, 370, 371, 381, 382, 383, 387, 394, 395, 401, 408, 412, 421, 424, 426—429, 431, 471, 477, 497, 504, 507, 508, 510, 512, 513 (užgrobia visą Zarėčės miestelį), 515, 540, 542, 547, 549, 551, 552, 555, 560, 561, 569, 583—586, 633, 643, 645, 657, 676, 678, 681, 683, 695, 700, 705, 709—711, 713, 716, 718a, 719—723, 725, 729, 733, 735, 744, 745, 749, 762, 765, 767, 768, 774, 790, 797, 800, 801, 804, 810, 811, 815, 816, 822, 827, 829, 836, 841, 842, 857, 863, 868, 869, 878, 887, 893, 895, 907, 930, 940, 954, 968, 969, 973, 982, 983, 985, 988, 989, 1037, 1039, 1114, 1129, 1222, 1223, 1235, 1251, 1260, 1261, 1287, 1295, 1308, 1312, 1322, 1323, 1331, 1346, 1354, 1355, 1358, 1368, 1375, 1382, 1383, 1387, 1391, 1396, 1398, 1405, 1407, 1413, 1419, 1422, 1426, 1435, 1444—1448, 1459, 1477, 1488, 1489b, 1492, 1493, 1501, 1502, 1507, 1513, 1518—1520, 1524, 1528a, 1533, 1536, 1542, 1555, 1557, 1571, 1572, 1585, 1600. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo 1588—1589 m. knyga nr. 15191, dok. 59, 112, 123, 145, 154—157, 175, 191, 196, 199, 207, 223, 224, 230, 233, 234, 239, 247, 249, 251, 265, 285, 308, 328, 346, 373 ir daug kitų. Upytės pilies teismo 1594—1595 m. knyga nr. 15192, dok. 29, 86, 88, 92, 94, 96, 100, 106, 110, 118, 122, 137, 138, 147, 208 (užpuolę kaimyno užsėtus javus ištrypia) ir daug kitų. Upytės pilies teismo 1611—1615 m. knyga nr. 15194, dok., 28, 30, 39, 41, 43, 45—50, 54, 55, 72, 74, 77, 79 ir daug kitų. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo 1620 m. knyga nr. 13891, dok. 11a, 11b, 17, 22, 65, 69, 92 ir k. Ukmergės pilies teismo 1622—1624 m. knyga nr. 13892, dok. 12, 13, 24, 39, 40, 43, 48, 57 ir kt.

kų nupiovimas. Daugeliu atvejų užgrobikai žemę užvaldo. Tokiu būdu bajorai ar valstiečiai, išarę ir užsėję laukus, niekad nebuvo tikri, ar juos ir nuvalys. Pačios piūties metu dažnai atvažiuodavo kaimynas su savo valstiečiais ir, nesėjęs, nearęs, jėga nusivalydavo ir užgrobdavo pasėlį. Kitą kartą bajoras užpuola kito bajoro dvarą ir nuvagia ar viešai prievarta išsiveža jau suvalytą šieną, javus, daržoves ir kt.[337]. Lukošius Sapiega viename savo laiške (1603. XI. 12) skundėsi esą jo kaimynas Loveika, jam keršydamas, užpuolęs jo žmonos dvarą ir liepęs visą šieną sudeginti[338]. Kitą kartą bajorai jėga užpuola ir iškerta kaimyno mišką arba atima jau jį bevežamą į dvarą[339]. Krištupas Jačinskis, 1588 m. Upytės pilies teisme paklaustas, kodėl jis Ramygalos lauke užpuolęs Ezofo Grinevičiaus pievą ir joje išsikirtęs ąžuolą, pareiškė: „Ši pieva, pone Grinevičiaus, yra tavo ir aš į ją nieko nepretenduoju, bet ąžuolą dėl to nusikirtau, kad jis man patiko ir pravers mano namų reikalams"[340].

Kaip bajorai nebuvo garantuoti savo dvarų, pievų, laukų, miškų saugumu, taip pat nežinojo, ar vakare besulauks galvijų, iš ryto išgintų į ganyklą. Teismų aktuose nuolat minima, kaip vienas ar kitas bajoras, užpuolęs savo kaimyno žemę, pagrobia iš laukų ar ganyklų pono ar valstiečių galvijus, ypačiai tinkamus

---

[337] T e n p a t, t. VII, Upytės pilies teismo 1585—1587 m. knyga nr. 15190, dok. 23, 28, 30, 34, 51, 52, 55, 56, 61, 80, 277, 325, 326, 333, 340, 346, 359, 362, 364, 365, 369, 374, 412, 413, 666, 702, 703, 706—708, 752—755, 759, 764, 792, 802, 806, 814, 834, 836, 849, 876, 879, 898, 927, 1390, 1439, 1453, 1463, 1473, 1475, 1479, 1496, 1498, 1500, 1515, 1581. T e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo 1611—1615 m. knyga nr. 15194, dok. 7, 55; t e n p a t, t. IX, Ukmergės pilies teismo 1609—1619 m. knyga nr. 13889, dok. 3, 109, 195, 314, 329. Ukmergės pilies teismo 1622—1624 m. knyga nr. 13892, dok. 28 ir kt.

[338] A r c h i w u m domu S a p i e h ó w, p. 394—395.

[339] О п и с ь докум. виленскаго центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 72, 84, 88, 97, 119, 125, 130, 240, 473, 637, 788, 872, 1035, 1039, 1055, 1058, 1081, 1083, 1113, 1177, 1202, 1352, 1465, 1476, 1485, 1530. T e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 14, 35, 126, 128, 135, 190, 364. Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 11, 23, 31, 38, 143 ir daug kitų. T e n p a t, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 17, 219, 263 ir kt.

[340] „То есть сеножать, пане Гриневичу, твоя, я дей до тое сеножати ничого не маю, але дубъ для того есми порубалъ, ижъ ми се сподобалъ и зыдеть се на потребу мою домовую", t e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 59.

darbui jaučius ir arklius, taip pat avis, ožkas, kiaules, paukščius, sumuša arba užmuša juos, išsiveda iš kūčių pas save, kartu gerokai primuša ir piemenis bei darbininkus[341]. 1661. VI. 30 Naugarduko pilies teisme skundėsi Trojanas Vainilavičius ant Slanimo pavieto bajoro Jurgio Bankauskio, kuris tais pačiais metais su 5 talkininkais, gerai apsiginklavusiais, užpuolė Vainilavičiaus dvarui Borišinui priklausomą sklypą, užpuolė jame beariantį valstietį Vasilijų Dijaką, sumušė ir sužeidė jį, be to, išsikinkė iš arklo karvę ir ją nusivarė. Kai tą pačią dieną buvo susekta, kuriame dvare užpuolėjas apsistojo, sumuštasis pas jį teiravosi dėl tokio užpuolimo priežasties, bet vėl buvo sumuštas, sužeistas ir visą dieną išlaikytas kalėjime[342].

Šitokia bajorų sauvalia iš tikro primena viduramžių Vokietijos kumščio teisės it riterių plėšikų (Raubritter) laikus. Keliaują pirkliai irgi nevisada išvengdavo bajorų užpuolimų. 1570 m. Povilui Sapiegai buvo iškelta byla už armėnų pirklių, turkų sultono valdinių, karavano užpuolimą ir apiplėšimą[343]. Bajorų bū-

---

341 T e n p a t, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 3, 10, 17, 23, 33, 46, 67, 75, 86, 89, 94, 95, 98, 102, 108, 109, 122, 124, 125, 129, 145, 169, 211, 234, 252, 255, 262, 263, 267, 273, 275, 278—280, 288, 290, 291, 292, 298, 302, 303, 309, 310, 315, 323, 325, 332, 334, 340, 347, 348, 363, 372, 373, 375—377, 386, 390, 403, 415, 418, 419, 436, 456, 457, 469, 474, 478, 491, 493, 498, 509, 568, 580b, 582, 592, 593, 605, 615, 629, 632, 635, 650, 651, 660, 661, 669, 683, 685, 689, 691, 692, 712, 726, 738, 771, 782, 817, 820, 821, 830, 847, 848, 851, 865, 871, 875 (bajoro sūnų piemenį mirtinai užmuša), 876, 882, 899, 904, 908, 922, 923, 932, 942, 945, 955, 979, 999, 1004, 1008, 1015, 1027, 1042, 1064, 1079, 1092, 1133, 1153, 1182, 1190, 1206, 1209, 1211, 1225, 1249 (pagrobiami bearią du jaučiai su arklu); 1265 (pagrobiami bearią 3 jungai jaučių su arklais), 1296, 1299, 1306, 1311, 1323, 1324, 1337, (pagrobiami iš lauko 2 jaučiai su arklu), 1369, 1381, 1392, 1403, 1428, 1431, 1432, 1434, 1437, 1469, 1472, 1484, 1486, 1494, 1498, 1516 (išmuša visas kiaules), 1519 (2 jaučiai su arklu), 1539 (3 jungai jaučių); 1547, 1558, 1562 (du jaučiai su arklu), 1539 (3 jungai jaučių); 1547, 1558, 1562 (du jaučiai su arklu), 1579, 1596, 1597, 1601. T e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 37, 66, 125, 188, 226, 289, 290, 291, 299, 314, 315, 325, 329, 377 ir daug kitų. Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 10, 113, 114, 144, 157, 158, 171, 230, 247, 279, 288 ir kt. Upytės pilies teismo knyga nr. 15194, dok. 12, 54, 126. T e n p a t, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 20, 26, 65, 66, 109, 265. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13891, dok. 87 ir kt.

342 O s s o l. A r c h., Ms. 5411, p. 85—88.

343 S a p i e h o w i e, t. I, p. 82.

davo užpuolami ir apiplėšiami ir kitų bajorų valstiečiai, su pinigais ir prekėms grįžtą iš Rygos ar Kuršo, ten savo ponų javus pardavę[344]. Dažnai bajorai nesivaržydavo net ir valstiečius apiplėšti bei jų turtą pasisavinti. 1597 m. Naugarduko teisman buvo šaukiamas Jurgis Čartoriskis už tai, kad apie pusantro šimto jo bajorų ir valstiečių užpuolė Aleksandro Polubinskio vieną kaimą, kuriame išplėšė valstiečių turtą, o juos pačius sumušė, kelis nužudė[345].

Teismų aktuose labai dažnai minima, kad vienas ar kitas bajoras, bekeršydamas savo kaimynui ar norėdamas padaryti jam nuostolių, naktį ar dieną pats ar pasiuntęs savo valstiečius ir tarnus užpuola kaimyno valstiečius, namie bemiegančius ar laukuose bedirbančius, juos sumuša, dažnai užmuša, jų turtą sunaikina arba išplėšia, o galvijus išsiveda[346].Kadangi į valstiečius buvo žiūrima kaip į darbo jėgą, tai dažnai pasitaikydavo, jog kuris nors bajoras, norėdamas pakenkti savo kaimynui ir pats

---

[344] Опись докум. виленск. центр. архива ,t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 222, 260, 263.

[345] Археографическій сборникъ документовъ къ исторіи сѣверо-западной Руси, t. I, p. 202—205.

[346] Опись докум. виленск. центральн. архива, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 7, 10, 13, 21, 24, 49, 52, 65, 66, 74, 78, 91, 102, 105, 110, 117, 123, 127, 134, 144, 157, 191, 198, 202, 246, 275, 279 (sumuša mirtinai), 297, 298, 299, 306, 313 (mirtinai), 314, 316—318, 331, 340, 350 (mirtinai), 372, 377, 398 (mirtinai), 410, 417, 456, 460, 462 (mirtinai), 466, 467, 472, 482 (mirtinai), 495, 496, 501, 503 (mirtinai), 506 (mirtinai), 545, 564 (mirtinai), 565, 573, 576, 593, 627, 629, 632, 634, 637, 638 (mirtinai), 640 (mirtinai), 655, 658, 668, 669, 686, 706, 712 (svetimi valstiečiai pagrobti kalinami), 726, 730, 736, 741, 770, 817, 844, 852, 856, 857, 860, 871, 883, 914, 927, 928, 963, 981, 994, 1001, 1038, 1047, 1065, 1067, 1069, 1072 (valstiečiai pagrobti kalinami), 1087, 1090 (mirtinai), 1097, 1101, 1102, 1105, 1106, 1109, 1147 (mirtinai), 1168, 1209, 1211, 1212, 1225, 1228, 1242, 1248, 1278, 1279 (kalinami), 1282 (mirtinai), 1289 (mirtinai), 1301 (mirtinai), 1336 (mirtinai), 1339, 1364, 1369, 1394, 1417, 1427, 1487, 1529, 1569, 1577, 1593 (mirtinai). Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 1, 4, 6, 20, 60, 65 (mirtinai), 69, 75 (sumuštą valstietį kažkur paslėpė), 78, 82—85, 93 (mirtinai), 97, 103, 109, 124, 131, 158, 173, 181, 185, 214 (mirtinai), 238, 280 (mirtinai), 288 (mirtinai), 306, 313, 317, 323, 359, 366—368, 370, 376, 378 ir kt. Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 45, 203, 221, 289a, 320 (mirtinai), 327 ir kt. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 1, 52 (mirtinai), 107, (mirtinai), 276b (mirtinai), 321.

įsigyti daugiau darbo jėgos, ne tik paviliodavo dvaro šeimyną ar laisvuosius valstiečius pas save, bet ir jėga pagrobdavo savo kaimyno samdinius ir baudžiauninkus, paskirai ar kartu su visa jų šeima ir visu turtu juos parsiveždamas ir apgyvendindamas savo dvare. Teismo aktuose dažnai randame nusiskundimų ar bylų šitokių valstiečių pagrobimų[347].

Nuo eilinių sauvaliautojų bajorų niekuo nesiskyrė ir daugelis didikų. Būdami galingi ir nebijodami teisingumo rankos, jie taip pat sauvaliavo ir užpuldinėjo savo kaimynus, jiems keršydami, juos sumušdami, užmušdami, pagrobdami jų turtą, valstiečius ir kt. Sapiegų ir Pacų monografijų[348] turinį beveik išimtinai ir sudaro tų didikų įvairios tarpusavio ir su kaimynais bajorais bylos. Čia minimi nuolatiniai teismai dėl žemių ar turto užgrobimo, užpuolimų, įvairiausių neteisėtų pasielgimų, skriaudų ir kt. Kaip matyti iš didikų biografijų, dažnas jų kas kelinti metai ir net kas metai turi po kelias bylas dėl įvairių sauvalios veiksmų, o dėl nesiskaitymo su teismo organais nevienas jų smerkiamas banicija[349]. Tai buvo tikri sauvalios, tarpusavio vaidų, užpuolimų ir užgrobimų laikai, o didikai, būdami galingi, elgėsi niekuo nesivaržydami. Ypačiai gausi Sapiegų šeima pasižymėjo tokiais neteisėtumais, užpuolimais ant kaimynų, jų ar jų valstiečių sužeidimais ar užmušimais, bajorų išmetimu ar išvarymu iš jų dvarų, judomo ir nejudomo turto užgrobimais, miško medžiagos pasisavinimu, savo tarnų ar valstiečių užsiuntimu ant asmeninių

---

[347] Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 44, 68, 128, 161, 198, 406, 451, 454, 455, 465, 497, 500, 655, 680, 693, 828, 954, 1030, 1032, 1045, 1063, 1073, 1074, 1096, 1100, 1102, 1103, 1108, 1121, 1137, 1149—1151, 1163, 1169, 1183, 1185, 1194, 1207, 1208, 1224, 1238, 1378, 1509, 1510, 1525; 126, 292, 307, 322, 324, 330, 392, 446, 459, 578, 587, 588, 647, 662, 698, 718, 761, 805, 831, 910, 911, 1028, 1051, 1057, 1075, 1076, 1188, 1199, 1201, 1204, 1280, 1288, 1293, 1317, 1332, 1344, 1347, 1548, 1599. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 13, 32, 33, 118, 177, 227, 322, 334, 357, 362, 363, 371, 394, 430, 477, 540, 591, 605, 606, 794, 851, 888, 925, 936, 1042. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 35, 36, 66, 214, 249, 282, 332, 333, 465, 592, 624, 697, 734, 844, 896, 962, 972, 983.Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15194, dok. 20, 32, 42, 92, 100, 104, 124, 156. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 2, 5, 6, 60, 75, 106, 109, 111, 112, 141, 145, 218, 225, 339. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13891, dok. 7, 18, 81. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13892, dok. 12, 19.

[348] Sapiehowie, t. I—III; Wolff, Pacowie.

[349] Ten pat, nuolat.

savo priešų dvarų ir kt.[350]. Nieko nepadėjo čia nei teismai, nei teismų skirtos bausmės, nes nebuvo kam priversti didikus paklusti teismo sprendimams. Bajorai Mitkevičiai, kurių dvarus 1622 m. užgrobė Lukošius Sapiega, nors Lietuvos tribunolas užpuoliką pasmerkė banicija, neįstengė atgauti savo dvarų ir buvo priversti taikytis su savo skriaudėju, kompensavusiu juos kitomis žemėmis Mozyriaus paviete[351]. Klaidinga būtų manyti, jog tik Sapiegos pasižymėjo sauvalia. Tą pat galima pasakyti ir apie kai kuriuos kitus, net labai žymius didikus. 1598. VIII. 7 Vitebsko vaivada Mikalojus Sapiega savo laiške skundėsi Lietuvos kancleriui Leonui Sapiegai, kad Vilniaus kaštelionas Jeronimas Katkevičius, užsiuntęs savo tarnus ir kareivius („nasławszy własnych sług i hajduków swych") ant Mikalojaus Sapiegos Kopitovo dvaro, liepęs nupiauti ir pagrobti rugių už 300 kapų grašių, o daržoves ištrypti ir sunaikinti[352]. 1603. XI. 2 Lukošius Sapiega rašė laišką Lietuvos kancleriui Leonui Sapiegai, skųsdamasis ant kunigaikščio Romano Rožinskio, kuris, jau iš mažens būdamas „kazokiškai" išauklėtas, visus savo kaimynus ir priešus terorizuojąs, darydamas „najadzy domowe, rozboje po drogach, łupy, zabicia, pożogi i insze rzeczy nieprzystojne"; jis užsiunčiąs po keliasdešimt savo raitelių tarnų ant kaimynų, juos ir jų šeimas kankinąs ir žudąs, tarnus ir valstiečius išmušąs, turtą išplėšiąs, dvarus deginąs ir kt. Laiško autorius prašo Leono Sapiegos pagalbos ir siunčia pinigų 30-čiai raitelių ir 20-čiai pėstininkų pasamdyti, kurie galėtų jį apginti nuo Rožinskio[353]. Ukmergės pilies teisme 1618. V. 7 bajoras Alijošius Koryzna skundė Mikalojų Hlebavičių su žmona dėl vieno bajoro pagrobimo („о выпроваженье боярына щаснаго Янелевича-Декгутевича") su visa šeima ir jo apgyvendinimo Anykščių dvare[354]. Hulevičiai 1622. VII. 8 teisme skundė Joną Kazimierą Pacą, Minsko vaivados Jono sūnų, kad jis surinkęs apie tūkstanties žmonių būrį, susidedantį iš bajorų, savanorių kareivių, miestiečių ir valstiečių iš savo Čartorisko ir Vladimirkos dvarų, užpuolė ant Hulevičių

---

[350] Sapiehowie, t. I, p. 67, 68—69, 72, 73, 75—76, 81, 123, 194—196 ir kt.

[351] Sapiehowie, t. I, p. 197.

[352] Archiwum domu Sapiehów, p. 193.

[353] Ten pat, p. 390—391.

[354] Опись документовъ виленск. центр. архива, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 289.

Okonsko dvaro, jį jėga paėmė, dvaro rūmus, smuklę ir valstiečių trobas sudegino, tarnus sumušė ir net kelis užmušė; vienu žodžiu, visą dvarą kuo labiausiai sunaikino ir ištuštino; be to, užmušę kelis valstiečius, jų lavonus liepė įmesti į ugnį; kitus valstiečius liepė pakarti[355]. Kad ir kaip didelis buvo nusikaltimas, tačiau tas pats Pacas 1633 m. buvo išrinktas Lietuvos tribunolo pirmininku[356]. 1647. V. 1 jis vėl buvo skundžiamas teisme, kad su ginkluotais žmonėmis užpuolė Baranku palivarką[357]. 1667 m. Lietuvos pakamorė Feliksas Jonas Pacas bylinėjosi su Vilniaus vaivada Mykolu Radvilu, kuris buvo užpuolęs ir užgrobęs Disnos seniūnijos Astravo ir Loviščių palivarkus[358]. Net ir pats 1588 m. Lietuvos Statuto redaktorius, Lietuvos teisių sargas, garsusis Lietuvos kancleris Leonas Sapiega buvo pasidavęs laiko dvasiai. 1603. VII. 3 savo laiške Jonas Puciata jį skundė dėl užpuolimų Vilniaus vaivadai Kristupui Radvilui. Puciata rašė, kad Leonas Sapiega jo dvarus Ašmenos paviete (Smyčių, Češilovą, Lučają, Mankavičius ir Voroniecą) savo didiko galybe prievarta užėmė ir iš jo rankų visa tai atėmė („potęgą swą pańską gwałtem zajechał i mnie to wszystko z rąk moich wziął"). Patį Puciatą su jo bičiuliais ku. igaikščiu Vosyliu Masalskiu ir Jonu Dziviečka, pasikvietęs pas s. ve, Leonas Sapiega įsakė savo tarnams su kareiviais, bajorais ir miestiečiais iš įvairių savo dvarų, sekmadieniui švintant, savininkui namie nesant jo dvarus užimti prievarta; užpuolėjų buvę keli šimtai žmonių, turinčių iš Medelos per šešiolika patrankų ir kitokių šaunamųjų ginklų. Puciatos dvarus gynusius bajorus — tarnus Leonas Sapiega suėmė ir įmetė į Ašmenos kalėjimą, kur žiauriai geležiniais prikalė prie sienų[359]. Žymiai anks-

---

355 „Zebrawszy tłum około tysiąca ludzi, ze szlachty, lisowczyków, bojarów, mieszczan i chłopów, z dóbr swych Czartoryska i Włodimirki, napadł na majątek Hulewiczów Okonsk, takowy szturmem zdobył, dwór pański, karczmę i chaty chłopskie spalił, sług pobił a nawet kilku pozabijał; jednym słowem cały majątek jaknajzupełney zniszczył i spustoszył. Oprócz tego, zabiwszy kilku chłopów, trupy ich w ogień powrzucać kazał; innych chłopów rozkazał powiesić", iš skundo akto cituoja Wolff, Pacowie, p. 70—71.

356 Ten pat, p. 71.

357 Ten pat, p. 75.

358 Ten pat, p. 108—109.

359 „Rozkazać raczył sługom swym z hajdukami z bojary z mieszczany z różnych majętności swych, na świtaniu dnia niedzielnego, w niebytności mojej, szturmem kilką set człowieka, mając hakownic z Miedziła przez szesnaście i inszą ruśniczą strzelbę...", Archiwum domu Sapiehów, p. 374—375.

čiau, dar 1577 m. tas pats Leonas Sapiega buvo pašauktas į Oršos pilies teismą kartu su savo broliu Gregoriju ir tėvu Jonu už Staroselių, Horkių ir Būdų dvarų užpuolimą ir paskelbtas banita, kadangi į teismą nestojo[360]. Kad ir toks buvo, vis dėlto vėliau jis iškilo net į Lietuvos kanclerius.

Skaitydami anų laikų šaltinius, randame, jog sauvalios dvasios buvo prisigėrę kai kur ir dvasininkai, patys kilę iš bajorų ir niekuo nuo jų nesiskyrę. Kaip matyti iš Upytės pilies teismo knygų, 1587. VIII. Žemaičių archidiakonas, Vilniaus ir Ramygalos klebonas Motiejus Klodinskis kartu su savo broliu ir draugais ir tarnais užpuolė („наяхавшы моцно кгвалтомъ") Ramygalos, Panevėžio ir Krekenavos dvarus ir išvarė iš jų nuomininkus[361]. 1611. IX. 5 Ukmergės pilies teisme buvo teisiamas Anykščių klebonas Grigorijus Lavinskis, kuris, „griaudamas viešąją ramybę, viešojoj teisėj aprašytą, negerbdamas savo dvasininko asmens, turinčio kunigišku pamaldumu dievobaimingai gyventi, ne kaip katalikų kunigas, bet kaip viešos tvarkos ardytojas, jėga užpuolęs pats su Anykščių klebonijos vaitu ir daugeliu kitų tarnų, su savo Anykščių klebonijos miestiečiais ir valdiniais, Jurgiškių dvarui priklausantį rūmą, Dautoriškėmis vadinamą, greta jo, klebono, sklypų, ...tuo prievartos užpuolimu iš ramaus valdymo ir naudojimo... išmušė ir išvarė" Vaitiekų Zablockį, o dvaro prievaizdo žmoną, bajorę, pats lazda sumušė ir pavojingai sužeidė („кием збил и шкодливе зранилъ"), už ką teismas kleboną nuteisė sėdėti kalėjime ir atlyginti sumuštai bajorei, sumokant 80 kapų[362]. 1620. IV. 7 tame pačiame teisme buvo sprendžiama Giedraičių klebono Simono Šaklevskio byla, kuris bajorą Stanislovą Orlauską, „užtikęs kieme,... pagriebė už

---

360 Sapiehowie, t. I, p. 72.

361 Опись докум. виленск. центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 1531.

362 „Взрушиваючи покой посполиты, в праве посполитомъ описаны, и не поважаючы особы своее духовное в побожности капланское жытем жывота богобойного, не яко капланъ католицки, але яко зрушитель покою посполитого, нашодшы кгвалтовне, наехавшы сам особою своею з войтом плебании Оникштенское и иншими многими слугами, мещаны и поддаными своими плебании Оникштенское, на дворецъ до именя Юргишского належачый, назыв. Довторышки, подле плацов его, плебана..., тым кгвалтовным найстем и наеханем с покойного держаня и ужываня... выбилъ и выгналъ", Опись документовъ виленскаго центральнаго архива, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 83.

kaklo ir už barzdos tampė, o kai kai kurie jo žmonės jį apgynė, jis, kunigas, grasino pakenkti jo sveikatai, žadėdamas greitu laiku jį užmušti"[363]. 1623. V. 6 Ukmergės pilies teismas nagrinėjo Ukmergės klebono Adomo Paprockio bylą, kuris po pamaldų Vidiškio miestelyje girtas su daugeliu savo žmonių ir valdinių užpuolęs („пияны прыпадшы з мноством людей и подданых своих"), bajorą Alijošių Telką „niekuo nekaltą liepė mušti, o kai šis kardu gindamasis nuo jo ir jo valdinių pradėjo trauktis, tai Ukmergės klebonas, iš įkarščio puolęs ant jo ginklo, ištraukdamas iš jo kardą ir jį mušdamas pats įsipiovė"[364]. Ši byla, kaip tarpusavio peštynių byla, buvo perduota į Ukmergės žemės teismą. 1632. IV. 13-14 naktį Pinsko vienuolis pranciškonas Jonas Podnesienskis su savo broliu vienuoliu Steponu ir su vienuolyno valdiniais, paėmęs apie 50 vežimų, užpuolė Pinsko paviete Naujadvarį, kurio šeimininką jėga suėmė, surišo, parsivežė į vienuolyno palivarką Rudką ir čia visą parą išlaikė kalėjime. Tuo tarpu patį Naujadvarį visai išgriovė, išardė gyvenamą namą, tvartus, kepyklą, bravorą ir pirtį ir visus tuos išardytus triobesius parsivežė pas save. Vienuoliai, be to, pagrobė visus bravoro įrankius, išsivedė arklį, jautį, išsivežė 300 „kvartų" degtinės, daug alaus ir jo raugo, įvairių įrankių, drabužių, žąsų, vištų, ančių. Dalį triobesių, nebegalėdami su savimi pasiimti, sudegino, šulinį užvertė, o vietą, kur stovėjo triobesiai, užarė ir mėšlu apvežė[365].

Visokiai sauvaliai taip įsigalėjus visuomenėje, iš laiko dvasios nesiskyrė nė kai kurios moterys bajorės. Teismų knygose galime rasti atsitikimų, kada jos kartu su savo vyrais aktyviai dalyvauja arba pačios vienos rengia užpuolimus ant kaimynų. Pvz., 1586. VII. 14 Upytės pilies teisme skundėsi Povilas Mate-

---

363 „Потрафившы у дворе... порвавши за шию и за бороду торгалъ, а кгды его люди некоторые отъратовали, онъ, ксендзъ, похвалку и отповедь на здорове его учинилъ, обецуючи се в короткомъ часе забить". Ši byla buvo perduota spręsti mišriam teismui, t e n p a t, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13891, dok. 20.

364 „Ни в чом собе невинного, бити казалъ, и кгды перед ним и поддаными его шаблею складаючы се уходити почал, ино ксендзъ плебанъ вилкомирски нападшы с попудливости своее на бронь его, выдераючы шаблю от него и биючы его, оберзнулсе", t e n p a t, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13892, dok. 10.

365 Археографическій сборникъ документовъ къ исторіи сѣверо-западной Руси, t. VI, p. 223—225.

jevičius, kad Stanislovas Žaibas su savo žmona Barbora užpuolė („наехавшы кгвалтовне") jo dvarą Upytę, jį patį liepė savo žmonai ... prie žemės prispausti ir pešti ir barzdą nurovė („казалъ жоне своей... ку земли придушити и дерть, и бороду вырвалъ"), o atplėšę klėtį jėga išsivežė didelę dėžę su visu turtu[366]. 1587. II. 24 Upytės pilies teismui pranešė Andrius Stanislavavičius, kad Grigas Steponavičius su savo žmona Jadvyga ir draugais užpuolė jo namą Sobancuose, Upytės pav., atplėšė tvorą, išlaužė langus ir duris, jį patį, jo žmoną Gendrutą ir jų sūnų Urboną sumušė ir sužeidė[367]. Ukmergės pilies teisme 1606. V. 8 skundėsi Vaitiekus Lakštutis, kad Sebastijonas Kulakauskas su savo žmona Jadvyga užpuolę („неехавшы кгвалтомъ") jo nuosavą, iš tėvų paveldėtą Daugintų dvarą Ukmergės paviete, išlaužę duris, jį patį sumušė, sužeidė ir barzdą išrovė, o jo nepilnametę dukterį sumušę išsivežė pas save ir geležiniuose kalino[368]. Kitą kartą randame teismų aktuose, kad kuri nors bajorė sumuša kitas bajores ir vaikus, užpuola su savo tarnais kurio bajoro dvarą ir jo savininką sumuša, užpuola svetimus valstiečius ir juos apiplėšia arba pasiunčia savo valdinius užpulti kaimyno[369].

Jei jau bajorai, nebijodami teismo bausmių, įvairiais sumetimais tyčia rengdavo užpuolimus ant kitų bajorų dvarų, tai dar daugiau įvairių skriaudų ir sauvalios veiksmų pasitaikydavo įvairiuose bajorų susibūrimuose, pvz., vaišėse. Bajorai mėgo įvairiomis progomis rengti vaišes, į kurias iš apylinkės susirinkę greit susibardavo ir susipešdavo. Štai keli tokie peštynių pavyzdžiai vaišių metu iš Upytės pavieto tiesmų knygų aktų. 1585 m. gegužės mėn. Martino Janavičiaus dvare Ezofas Grigorjevičius peiliu puolė Krištupą Jurevičių ir jį sužeidė į koją[370]. 1585. VIII vaišėse pas Kasparą Vaitkevičių susimušė svečiai ir vienas kitą sužeidė[371]. 1586. VII vaišių metu pas Stanislovą Paškevičių jo brolis Mikalojus buvo užpultas Andriaus Salmanavičiaus, kuris jį žiauriai sumušė („збилъ и зранилъ киемъ, окрутне змордовалъ"), taip

---

366 Опись документовъ виленск. центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 715.

367 Ten pat, dok. 1114.

368 Ten pat, t. VI, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13886, dok. 100.

369 Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 314, 345; t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 310.

370 Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 231.

371 Ten pat, dok. 60.

pat sumušė ir jo tarnus, norėjusius gelbėti savo mušamą poną[372]. 1586. XII vaišėse pas Stanislovą Janavičių Markas Stanislavavičius be jokios priežasties užpuolė Stanislovą Paulavičių ir jį sumušė („збилъ и споличковалъ")[373]. 1587. VII Ukmergės pilies teisėjo Kasparo Daugirdo namuose per vaišes Sabastijonas Chmieliauskas, susibaręs su Laurynu Juškevičium, nekaltai jį sumušė ir sužeidė („безвинне его збилъ, зранилъ и окрутн змордовалъ"); Juškevičiui grįžtant namo iš tų vaišių, Chmieliauskas pakelėje vėl jį užpuolė, sumušė, atėmė arklį ir įvairius daiktus[374]. Jevlaševskis, 1586 m. būdamas svečiuose pas Teodorą Zenkevičių, norėdamas perskirti susipešusius svečius, pats nežinia kieno buvo sužeistas į ranką[375].

Kitą kartą patys šeimininkai vaišėse nukentėdavo nuo kviestų ar nekviestų svečių bajorų. Štai keli pavyzdžiai tokių atsitikimų Upytės paviete. 1586 m. birželio mėn. Grigas Rimkevičius, viešėdamas pas Stanislovą Matejevičių, nekaltai sumušė ir sužeidė šeimininko žmoną ir jos draugę[376]. 1587. II Biržėlių dvare pas Joną Mikalajavičių, pakviestas į vaišės, Stanislovas Montigaila, nekreipdamas dėmesio į vaišinimą, bet pikta valia ardydamas gerą nuotaiką („не дбаючи на учту его, але наполнившися злоо умыслу своего, псуючи добрую беседу"), be jokios kaltės iškeikė šeimininką ir jo žmoną, po to išėjęs kieman liepė savo tarnams šaudyti į trobos langus, kur buvo svečiai, o pats, išsitraukęs kardą, sužeidė kelis šeimininko tarnus, beginančius namą, kurių vienas nuo žaizdų mirė; be to, jis dar nušovė vieną arklį[377]. 1587. VI. Kasparas Malcheravičius pavaišinęs lydėjo namo Stanislovą Radvilavičių, kuris pakelėje jį sumušė[378]. 1586. XI Jurgis Romaškevičius buvo susikvietęs pas save daug Upytės pavieto bajorų į vaišes, į savo sūnaus Grigorijaus vestuves. Vaišių įkarščio metu, 4 val. ryto atvyko nepakviestas Kristupas Tomaševičius, užpuolė svečius, sumušė lazda Kasparą Jakubavičių, sudaužė ir sunaikino nemaža daiktų ir, tuo nesitenkinda-

---

372 Ten pat, dok. 701.

373 Ten pat, dok. 1031.

374 Ten pat, dok. 1327.

375 Jewłaszewski, Pamiętnik, p. 49.

376 Опись докум. вил. центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 642.

377 Ten pat, dok. 1089, 1093, 1107 ir 1141.

378 Ten pat, dok. 1335.

mas, kieme nudūrė vieną arklį[379]. 1586. IX laike vaišių pas vieną Upytės pav. bajorą įsibrovė nekviestas Lenartas Alekšejevičius ir kėsinosi nužudyti ten buvusį svečią Joną Močigombą, tačiau kiti jį išstūmė laukan. Čia jis grasino Močigombai: „Tavo laimė, kad šiandien gyvas likai, bet sakau, greitu laiku tikrai nepaspruksi nuo mano rankų; aš jau vieną tavo brolį Grigorijų Močigombą užmušiau ir išvažiavau; aš ir tave taip pat užmušęs į svetimą žemę išvažiuosiu, o tavęs gyvo nelaikysiu, nes ir savo tėviškės nelabai tesaugau, kadangi nedaug jos teturiu[380]. 1587. X vaišių metu pas Andrių Koreivą įsibrovė nekviesti Lenartas ir Vaitiekus Močigombos, apsiginklavę, tartum į karą („з розными бронями, з ручницами, зъ шаблями и з секирами, праве на якую войну") ir taip sumušė ir sukapojo kitą svečią, Mikalojų Juškevičių, kad jis būtų miręs, jei kiti svečiai nebūtų jo išgelbėję[381].

Dažnai ir patys šeimininkai sumušdavo savo svečius arba tyčia pasikviesdavo ką į vaišes, kad čia galėtų ką sumušti. 1585. IV Stanislovas Aleksandravičius Pamūšio dvare, pasikvietęs į vaišes Jokūbą Stanislavavičių, jam grasino ir akis užliejo vandeniu[382]. 1585. IV Mikalojus Vekavičius, pas save bevaišindamas daugelį svečių, sunkiai sumušė ir sužeidė pasikviestą Jurgį Paleckį[383]. 1585. X vaišių metu Birželių dvare šeimininkas Mikalojus Šimkavičius sumušė svečią Vaitiekų Stankevičių[384]. 1586. VI Mikalojus Raukutevičius pas save vaišių metu lazda sumušė svečią Grigą Jurevičių[385]. 1586. XI Jonas Vekavičius pasikvietė pas save Mikalojų Veprikavičių ir, jam įsilinksminus, šovė į jį[386]. 1587. V Upytės karūža, bevaišindamas pas save, sumušė ir sužeidė Joną Matejevičių, be to, jį pas save kalino visą naktį[387]. 1586. VI Žemaičių žemės teisme Matas Jurevičius skundėsi ant

---

[379] Ten pat, dok. 987.

[380] „Счастье твое, ижъ сегодня живъ зосталъ, але поведаю, певне отъ рукъ моихъ не уйдешъ в короткомъ часе, н вжо дей одного брата твоего Григория Мочикгомба забилъ и прочъ поехалъ, а я дей тебе такожъ забившы, в чужую землю заеду, а тебе живити не буду, до и о отчизну мало дъбаю, кгдыжъ ее немного маю", ten pat, dok. 929.

[381] Ten pat, dok. 1602.

[382] Ten pat, dok. 179.

[383] Ten pat, dok. 212.

[384] Ten pat, dok. 452.

[385] Ten pat, dok. 679.

[386] Ten pat, dok. 997.

[387] Ten pat, dok. 1259.

Aleknos Černievskio, kuris jį, pasikvietęs pas save į svečius, į Duguinių dvarą, Tendžiogalos valsčiuje, nežinia kuriuo būdu ir dėl ko, surišęs jį ir geležiniais apkalęs, liepė jį savo kalėjime po klėties pasodinti ir kankinti, grandine prie rąsto taip pririšęs, kad žemės nesiektų, liepdamas jam tai prisipažinti, kas jam patiko[388]. 1586. VI Kasparas Jakubavičius Pateklėnų dvare, Biržuvėnų vals., pasikvietęs į vaišes Martiną Rupeikavičių, pagrobė jo arklį ir įvairius daiktus, o jį patį sumušė[389]. 1588. III Povilas Misevičius savo Gegedų dvare, Upytės pav., pasikvietęs į svečius Grigą Steponavičių, atėmė iš jo kumelę[390]. Šitokių ir panašių bajorų sauvalios veiksmų vaišėse aprašymų dažnai užtinkame įvairiose teismų knygose[391]. Dar daugiau įvairių bajorų užmušimų, sužeidimų ir peštynių įvykdavo smuklėse, bajorams begirtuokliaujant[392].

Atskirą bajorų sauvalios veiksmų rūšį sudarė įvairūs vaidai ir užpuolimai kelionėse. Kartais muštynės įvyksta vien dėl to, katras bajoras katram turi iš kelio išsukti. 1644 m. bajoras Karpis, bevažiuodamas į Vilnių, pakelėje susitiko su Minsko vaivados sūnumi Masalskiu. Peštynėse Karpis buvo pašautas ir Masalskio tarnų taip užkapotas, jog kitą dieną mirė[392a]. 1614 m. Lietuvos kancleris Leonas Sapiega pakelėje sumušė bajoro Sa-

---

[388] „...на учту, неть ведома в который способъ и з якой вазни, накинувши на него сукню якую серую, звезалъ дей его и в ланцугъ и в пута оковавши до везеня своего в подклетю осадити и мучити казалъ, завесивши ланцугомъ высоко до балки иж бы до земли не досегалъ, росказуючи ему мовити и зезнавати чтосе ему подобало", t e n p a t, t. I, Žemaičių teismo knyga nr. 14586, dok. 152b, 180.

[389] T e n p a t, dok. 159.

[390] T e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 127.

[391] T e n p a t, t. II, Raseinių žemės teismo 1590 m. knyga nr. 14590, dok. 173, 225, 232; knyga nr. 14591, dok. 765 ir kt. T e n p a t, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 32, 213, 231, 438 (užpuolikai sumuša ir išvaiko visus svečius), 642, 772, 852, 926, 1095, 1184. T e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 21, 805, 913. Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 263, 281, 307, 319, 330, 353, 603, 644 ir kt.

[392] T e n p a t, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 22, 32, 118, 156, 480, 495, 559, 564, 566, 737, 743, 837, 918, 1010, 1145, 1284, 1395, 1512a, 1578, 1588, 1603. T e n p a t, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 107, 1033, 1038; Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 84, 271, 289b, 406, 882, 893.

[392a] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1644. II. 19.

muelio Maskevičiaus tarnus[393]. 1668 m. bajoro Počobuto tarnai, pasigėrę važiuodami pro Volpėnų dvarą, susitiko ir susipešė su Lietuvos iždininko Kazimiero Sapiegos dragūnais ir tarnais, kurių nemaža sužeidė[393a]. Dažnai ir teismų aktuose sutinkame bajorų skundus ar tarpusavio bylas dėl to, jog pakelėje vienas kitą užpuolė, apšaudė, sukapojo, sumušė, sužeidė, apiplėšė, vienas kitam barzdas rovė, nuo arklių numetė, kai kada užmušė, atėmė vienas kitam arklius, vežimus užgrobė ir kt.[394]. Dar daugiau teismų knygose randame bajorų grasinimų įvairiausiomis progomis atimti vienas kitam gyvybę ar sveikatą. 1614. II. 7 Upytės pilies teisme buvo svarstoma kunigaikščio Žygimanto Giedraičio byla, kuris bajorui Stanislovui Malinauskui grasino, dieną liepsiąs jį užmušti kaip šunį ir rasiąs tam būdą[395]. Labai dažnai bajorai barasi tarp savęs, įžeidinėja vienas kitą, plūstasi, viešai grasina vienas kitą sužeisti, užmušti, padegti namus ir kt. Teismų aktuose dažnai randame šitokių grasinimų („похвалки"): „greitu laiku tave pats užmušiu arba savo valdiniams liepsiu užmušti ir visokiais būdais tave naikinsiu"[396]; „visokiais būdais pasirūpinsiu tavo sveikata arba ir ugnimi tavo namus sude-

---

393 Dyaryusz Sam. Maskiewicza, p. 94.

393a Poczobut, Pamiętniki, p. 104.

394 Опись докум. виленск. центр. архива, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 27, 39, 42, 58, 65, 66, 96, 100, 105, 113, 116, 117, 142, 155, 172, 216, 217, 287, 300, 308, 317—319, 321, 329, 345, 350, 355, 379, 436, 448, 453, 461, 466, 493, 505, 543, 562, 606, 639, 661, 714, 724, 746, 757, 818, 832, 835, 867, 870, 914, 981, 1078, 1087, 1116, 1122, 1127, 1136, 1165, 1173, 1175, 1179, 1189, 1192, 1193, 1195, 1214, 1215, 1227, 1248, 1253, 1263, 1264, 1294, 1318, 1325, 1342, 1343, 1348, 1373, 1376, 1393, 1416, 1460, 1482, 1504, 1532, 1535, 1543, 1550, 1573, 1574, 1587, 1591, 1598. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 2, 74, 110, 119, 133, 217, 222, 228, 229, 252, 260, 261, 263, 270, 274, 287, 309, 316, 335, 337, 338, 339, 353 ir kt. Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 3, 60, 80, 294, 299, 309, 321, 327, 328 ir kt. Upytės pilies teismo knyga nr. 15194, dok. 139, 164, 169. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 35, 45, 100, 257. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13891, dok. 59.

395 „В день тебе кажу забити, аки пса, вынайду я таки способъ", ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15194, dok. 131.

396 „В коротномъ часе тебе забью самъ албо подданымъ своимъ розкажу забити и всякимъ способомъ тебе буду нишчити", ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo 1594—1595 m. knyga nr. 15192, dok. 629.

ginsiu"[397]; „žinok tai nuo manęs, kad lazdomis tave mušiu ir už žaizdas užmokėsiu; taip tave mušiu, iki viduriai pasileis, o kas pasileis, tą suėsi"[398]; „kur tave sutiksiu, ten ir užmušiu arba peiliu nudursiu"[399]. Kitas grasina liepsiąs mirtinai užmušti, pasmaugti, su namu sudeginti ir turtą visokiais būdais sunaikinti[400]; dar kitas kitą išvadina negarbingos motinos sūnumi, benkartu ir išsigimėliu[401]. Įvairiose teismų aktų knygose surašyta daugybė bylų dėl šitokių grasinimų vienas kitam[402].

Dėl visos šitos bajorų sauvalios, išplaukiančios iš „aukso laisvės", skatinamos teisiamosios valdžios nusilpimo ir nepajėgumo nubausti nusikaltėlius, ramus gyvenimas darėsi sunkiai beįmanomas. Liūdnas įspūdis gaunamas beskaitant teismų bylas. Gyvenimas labai žiaurus, neteisingas, pilnas priespaudos ir sauvalios; pasaulis negailestingas, be valdžios, be tvarkos, kuriame sunku būti garbingam, o ramiam gyventi beveik neįmanoma jau vien dėl kraujo pigumo ir įvairių užpuolimų, kada lengva buvo kitą užmušti, sunku pačiam išlikti neužmuštam. Žmogus niekad negalėjo būti saugus nei dėl savo gyvybės, nei dėl turto, nes

---

397 „Я се постараю о здрове твое всякимъ способомъ албо и огнемъ домъ твой спалю", ten pat, dok. 609.

398 „Ведай то отъ мене, же тебе кийми бити буду и навезку дамъ, и такъ дей буду бити, ажъ пустышъ, и што пустишь, то зъеси", ten pat, dok. 286.

399 „Тебе где подкаю, там тебе забию, або ножомъ проколю", ten pat, dok. 107.

400 „На смерть забить, о горло приправить, з домом спалить и з маетности всякимъ способомъ знищити", ten pat, dok. 783.

401 „Неучтивое матки сыномъ, бенкартомъ и потварцою", ten pat, dok. 98, 99, 104.

402 Ten pat, t. II, Raseinių žemės teismo knyga nr. 14587, dok. 104. Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, dok. 8, 22, 25, 63, 64, 69, 71, 77, 112, 159, 173, 222, 230, 232, 236, 269, 299, 351, 398, 447, 502, 590, 604a, 659, 732, 760, 837, 861, 948, 962, 966, 1107, 1205, 1120, 1291, 1304, 1307, 1334, 1357, 1374, 1410, 1414. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 28, 29, 267, 271, 456, 575, 578, 593, 630, 632, 635, 636, 769, 855, 877, 901, 1043, 1090. Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 246, 287, 339 ir kt. Upytės pilies teismo knyga nr. 15194, dok. 12, 13, 31, 60, 63, 91, 120, 129, 131, 139, 140, 142 ir kt. Ten pat, t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, dok. 1, 74, 78, 105, 133, 147, 167, 171, 220, 230, 262. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13891, dok. 1, 13, 19, 25, 34, 77, 80, 88, 89, 91, 93.

valstybė neįstengė išlaikyti teisingumo pusiausvyros ir apsaugoti gyventojus nuo piktos valios žmonių. Teisingai Skarga juokėsi iš bajorų mėgstamo pasididžiavimo posakio, esą „gimiau laisvas ir nieko nesibijau, net paties karaliaus, kuris nieko prieš įstatymus man negali padaryti"; tačiau tas pats bajoras, net karaliaus nebijąs, turėjo bėgti nuo savo kaimyno ir bijotis kiekvieno kito bajoro, toje laisvėje galinčio jį užpulti, nužudyti ir apiplėšti[403]. Ir iš tikro, įvairūs kriminaliniai nusikaltimai, užpuolimai, sužeidimai, nužudymai ir įvairiausi sauvalios veiksmai bajorų gyvenime buvo beveik nuolatinis reiškinys. Neskaitant jau įvairių bajorų kriminalinių nusikaltimų, įrašytų į pilies teismo knygas, Raseinių žemės teismo knygose, greta civilinių bylų, randame: 1586 m. dar 125 kriminalinius bajorų nusikaltimus, 1588 m. — 75, 1589 m. — 162, 1590 m. — 223, 1591 m. — 11, 1592 m. — 34, 1593 m. — 24, 1595 m. — 40, 1596 m. — 20, 1597 m. — 21[404]. Upytės pilies teismo knygose 1584 m. randame įrašytus 93 to pavieto bajorų kriminalinius nusikaltimus (iš 120 aktų, esamų toje knygoje); 1585 m. randame jau 321 tokį nusikaltimą (iš 468 aktų); 1586 m. — 355 (iš 586); 1587 m. 414 (iš 542); 1588 m. — net 432 (iš 702); 1589 m. — 210 (iš 401); 1593 m. — 40 (iš 69); 1594 m. — 89 (iš 277); 1595 m. — 126 (iš 332)[405]. Tai toli gražu ne pilni sąrašai, ir toks didelis nusikaltimų svyravimas paskirais metais reiškiasi vien dėl to, jog pavietų teismų knygų išliko tik nuotrupos, be to, kitose trūksta daugelio lapų, o kai kurie aktai jau nebeišskaitomi. Taip pat kai kurie kriminaliniai nusikaltimai būdavo įrašomi ir į žemės teismų knygas. Be to, daugelis bajorų dėl įvairių priežasčių, kaip jau buvo anksčiau minėta, visai netraukdavo savo skriaudėjų į teismus. Tokiu būdu čia paduoti sąrašai tik iš dalies tegali pavaizduoti padėtį. Tačiau ir jie vaizdžiai parodo, kiek labai buvo paplitusi bajorų sauvalia, bent Upytės paviete, kur įvairūs bajorų kriminaliniai nusikaltimai tapo beveik kasdie-

---

403 Skarga, Kazanie VI sejmowe, p. 334.

404 Опись докум. виленск. центр. архива, t. I, Žemaičių žemės teismo knyga nr. 14584, 14585, 14586; t. II, Žemaičių žemės teismo knyga nr. 14587, 14588, 14589, 14590, 14591, 14592, 14593, 14594, 14595, 14596, 14597, 14598, 14599, 14600, 14601, 14603, 14604, 14605, 14606, 14607, 14608, 14609, 14610.

405 Ten pat, t. VII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15190, 15191, 15192, 15194.

ninis reiškinys, o kai kuriais metais savo skaičiumi pralenkė net metų dienų skaičių. Įdomu pažymėti, kad visose tose bylose mirties sprendimų bajorams neaptinkama, nors pagal įstatymus už daugybę nusikaltimų, iškeltų minėtose bylose, jiems grėsė mirties bausmė.

Remiantis vien tik teismų aktais negalima susidaryti pilno anų laikų gyvenimo vaizdo, kadangi tame istorijos šaltinyje atsispindi beveik išimtinai tik neigiamosios gyvenimo ypatybės, tačiau vis tik minėti teismų aktai būdingai liudija anų laikų nepaprastą bajorų sauvalią, nežinančią jokių ribų. Nereikia užmiršti, kad į pavietų teismų knygas buvo įrašomi tik bajorų arba jų valdinių nusikaltimai prieš kitus bajorus, o pačių bajorų kiekviename paviete buvo ne per daugiausia. Gi įvairūs valstiečių nusikaltimai būdavo teisiami pačių bajorų ir į valstybės teismus nepakliūdavo.

Dėl teisiamosios valdžios silpnumo bajorai ne tik kad nesiskaitė su teismų sprendimais, bet nuskriausti dažnai ir visai į juos nesikreipdavo, patys atkeršydami skriaudėjams arba su jais susitaikydami. Bajorai, ypačiai didikai, buvo pamėgę dvikovas, kaip priemonę savo kivirčams spręsti nesikreipiant į teismą. Nors 1588 m. Lietuvos Statutas dvikovas draudė, išskyrus ypatingus atsitikimus, kada jas leisdavo pats didysis kunigaikštis arba kariuomenėje etmonas[406], tačiau dvikovų vis tik netrūko[407]. 1630 m. dvikovoj su savo svainiu žuvo Jonas Sapiega[408]. 1632 m. Oršos seniūnas Zenavičius dvikovoje nukirto ranką Tomui Sapiegai, už ką jam buvo paskelbta infamijos bausmė[409]. 1634 m. Naugarduko vaivados Sapiegos sūnus seimo metu kovėsi su vienu mozūru ir buvo sužeistas[410]. 1658 m. Lietuvos Brastoje, posėdžiaujant komisijai kariuomenės algoms mokėti, įvyko dvikova tarp Lietuvos Brastos vaivados Masalskio sūnaus ir bajoro Luneckio[411]. Jonas Vladislovas Počobutas, tarnaudamas kariuo-

---

406 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. XI, str. 14.

407 Łoziński, aprašydamas bajorijos gyvenimą XVII amž., klysta, manydamas (Życie polskie, p. 115), jog jau XVII a. dvikovos buvo išėjusios iš mados, o jei kokios ir buvo, tai tik kaip išimtis, kaip retas dalykas.

408 Sapiehowie, t. II, p. 75.

409 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. IV. 21.

410 Ten pat, 1634. VIII. 8.

411 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, Bibl. Jog., Ms. 4438, 1658. IV. 12.

menėje, turėjo dvikovas 1658, 1660, 1661, 1662, 1664 ir 1666 m.[412]. 1668 m. į dvikovą jį buvo iššaukęs Lietuvos iždininkas Kazimieras Sapiega dėl to, jog Počobuto tarnai sužeidė kelis Sapiegos tarnus, tačiau dvikova neįvyko[413]. Jonas Pasekas, aprašydamas kariuomenės dalinio veiksmus, kuriame pats dalyvavo, pažymi, kad 1660 m. vieną dieną tame dalinyje įvyko net 15 dvikovų, o pats autorius net 3 kartus tą pačią dieną kovėsi[414]. 1670 m. Lietuvos maršalkos Tiškevičiaus sūnus, Gardine susipykęs su bajoru Eismontu, dvikovoje jį užmušė[415]. Tai tik keli pavyzdžiai, kada susipykę bajorai ne teisme, bet dvikovoje savo ginčą sprendžia.

Kadangi dėl teismo valdžios silpnumo ir proceso labirinto sunku teisme būdavo surasti teisybę, dažnas bajoras, kurio nors kito bajoro nuskriaustas, nė nesikreipdavo į teismą, nors ir jo artimas giminaitis būtų buvęs nužudytas. Kartais ir patys sauvaliautojai, nužudę kurį bajorą, grasindami jo giminaičius priversdavo taikytis ar geruoju tarpusavyje susitardavo, pinigais atlygindami skriaudą. Tokiu atveju nuskriaustieji ar nužudytojų giminaičiai pasižadėdavo bylos nebekelti, o teisingumo organai irgi nesikišdavo, jei nebūdavo kaltintojų. Tokie „susitaikymai" būdavo atliekami raštu ir net įrašomi į žemės ar pilies teismo knygas. Štai pora būdingesnių tokių užmuštojo giminaičių ir galvažudžių susitaikymo pavyzdžių. Kaip matome iš 1605 m. Ukmergės pilies teismo knygų, 1602 m. bajorai Valentas ir Kristupas Narbutavičiai buvo nužudę bajorą Vaitiekų Paulavičių Vilpišauską. 1605 m. nužudytojo broliai Matas ir Petras ir duktė Ona susitaikė su žmogžudžiais ir, nutraukdami bylą, teismui pranešė, kad iš žmogžudžių gavo pinigais atlyginimą už nužudytąjį ir dėl to juos atleidžia nuo bet kurios atsakomybės[416]. To paties Ukmergės teismo knygose randame kitą kartą motiną susitaikant su

---

412 Poczobut, Pamiętnik, p. 25, 37, 56, 59, 90, 98.

413 Ten pat, p. 104—105.

414 J. Chr. Pasek, Pamiętniki, p. 121.

415 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 189.

416 „З вынаָлязску прыятельского зобудвухъ сторонъ, поеднали есми се и за голову брата нашого а отца того досыть се стало, головщызну заплатили водле порадку правного, а мы за досыть учыненье отъ головъщызны, горла а седенья вольными п. Нарбутовичовъ чынимъ", Опись документовъ виленск. центральн. архива, t. VI, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13886, dok. 54.

jos sūnaus užmušėju ir pasižadant nebekelti bylos, kuris už tai jai sumoka 60 kapų grašių[417]; kitą kartą brolis ima pinigus (60 kapų) iš žmogžudžio už užmuštojo brolio galvą („за голову)"[418], dar kitą kartą sūnūs susitaiko su jų tėvą nužudžiusiu bajoru („волнымъ чынять"), gavę iš jo 130 kapų ir 20 grašių atlyginimo[419], arba tėvas susitaiko su vieno savo sūnaus užmušėju[420]. Vienas Lietuvos bajoras savo atsiminimuose aprašo, kaip 1662 m. Slanimo pavieto bajoras Civinskis nužudė bajorą Jarmolavičių, už ką jo tėvui sumokėjo 2000 auksinų[421]. Stan. Alb. Radvilas mini, jog Kauno pavieto bajoras Ivickis supykęs nužudė savo brolį, bet liko laisvas ir nenubaustas, nes tėvas, vieno sūnaus nustojęs, bevelijo kitą, nors ir žmogžudį, gyvą palikti[422]. 1611 m. į Upytės pilies teismo knygas buvo įrašytas vienos motinos ir dukters susitaikymo aktas su žmogžudžiu, nužudžiusiu pirmosios vyrą, antrosios tėvą, ir už tai joms sumokėjusiu tik 50 kapų grašių, nors pagal Lietuvos Statutą bajoro gyvybė buvo vertinama 100 kapų grašių[423].

Teismų knygose randame nevieną panašų giminių „susitaikymą" su žmogžudžiais arba šiaip įvairių susitarimų su skriaudėjais dėl sužeidimų, užpuolimų ir įvairių kitokių skriaudų, kada nukentėję įvairiais sumetimais taikosi ir atsisako kelti bylas skriaudėjams[424]. Tokiu būdu sauvaliautojai išvengdavo ne tik

---

[417] Ten pat, Ukmergės pilies teismo 1604 m. knyga nr. 13885, dok. 10.

[418] Ten pat, Ukmergės pilies teismo 1598 m. knyga nr. 13880, dok. 189; 1606 m. knyga nr. 13886, dok. 340, 361.

[419] Ten pat, Ukmergės pilies teismo 1606 m. knyga nr. 13886, dok. 118.

[420] Ten pat, dok. 148.

[421] Poczobut, Pamiętniki, p. 58.

[422] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1636. V. 2. Pas Raczyński data klaidingai pažymėta 1636. V. 7.

[423] Опись докум. вил. центр. архива, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15193, dok. 54.

[424] Ten pat, t. VI, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13878, dok. 202; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13879, dok. 243; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13880, dok. 206; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13881, dok. 40; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13882, dok. 80 ir kt.; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13886, dok. 336. Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15191, dok. 213; Upytės pilies teismo knyga nr. 15193, dok. 18, 49, 68, 94, 121, 127, 128, 135, 136, 142, 162, 170, 219, 223, 279, 283, 285, 300, 302, 336, 344, 358, 409, 427. Ten pat,

daugeliu atvejų jiems gresiančios mirties bausmės, bet ir visai likdavo neteisti. Šitokie tarpusavio susitaikymai teisiškai buvo tiek svarbūs, jog jais remiantis galėjo būti panaikinta ir pati aukščiausia bausmė — infamija. Taip anksčiau buvę infamija pasmerkti Lietuvos bajorai (Andrius Aleksandravičius, Daunaravičius, Vaitiekus Šanieckis, Matas Radzikauskas ir Juozas Jasinskis) 1654 m. seime, visiems luomams sutinkant, kaip nuskriaustajai šaliai atlyginę („za satysfakcyą stronie") buvo sugrąžinti „*ad pristinum honorem*" (į senąją garbę)[425].

Nuskriaustuosius priversti susitaikyti sauvaliautojai galėjo ir prievarta. Gornickis savo raštuose skundžiasi, kad dažnai įvairūs žmogžudžiai užmuštojo giminaičius priverčią taikytis, priešingai, grasindami ir juos užmušti; ir taip toks vargšas iš dalies dėl savo skurdo, iš dalies dėl baimės, iš dalies dėl ilgo bylų vilkinimo noroms nenoroms turįs taikytis[426]. Piktinosi ir Volanas savo raštuose tokiu papročiu pinigais atsilyginti už skriaudas, ypačiai dėl to, jog valstiečių užmušimas, nelyginant galvijų, visai mažomis sumomis būdavo atperkamas[427]. O Peplovskis pažymi, jog ne tik visi įvairiais būdais ir patarimais padedą žmogžudžiams ir giną jų bylas, bet net patys teisėjai dažnai juos užstoją, nuskriaustąją šalį versdami taikytis su jais[428]. Įvairūs tokie „susitaikymai" ir valdžios nesikišimas, be abejo, taip pat prisidėjo prie sauvalios skatinimo.

Kadangi teisingumo organai buvo labai nusilpę, jų autoritetas nupuolęs, taip pat kadangi nebuvo griežtos vykdomosios valdžios, tai maža naudos buvo ir iš įstatymų, kurie nepajėgė nei žmogaus asmens nei turto neliečiamybės apginti. Prie tokios anarchijos, norint apsaugoti savo gyvybę ir turtą, patiems bajorams tekdavo imtis įvairių privatinių savisaugos priemonių.

---

t. IX, Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13887, dok. 3, 5, 6, 41, 63, 64, 88, 109, 111, 222, 258, 272, 277, 308, 400, 411, 421—423, 429; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13888, dok. 28, 33, 67, 68, 156, 159, 171, 172, 302, 303, 325, 448, 451, 475, 487, 488, 493b, 494, 496. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13890, dok. 34, 42, 138, 140, 164, 179, 221, 311, 312, 327; Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13892, dok. 76—78, 86, 154.

425 *Volumina Legum*, t. IV, p. 475.

426 Gornicki, Droga do zupełney wolności, Dzieła wszystkie, t. III, p. 128.

427 Wolan, A., O wolności, p. 44.

428 Pepłowski, *Politica* o wolnosci, p. 71.

Taip kitą kartą randame dokumentuose kaimynų susitarimus bendrai gintis nuo sauvaliautojų. 1599. I. 28 į Raseinių žemės teismo knygas buvo įrašytas šitoks bajorų tarpusavio susitarimas. Gyveną kaimynystėje Mikalojus ir Jonas Eigirdai, Grigas, Jokūbas ir Aleksiejus Kybartai, Baltramiejus ir Jurgis Janavičiai, Jonas Martinavičius ir Markas Lukaševičius, kentėdami nuo kitų kaimynų dideles skriaudas, nuganymus, pagrobimus, smurtus ir kitokias negeroves, dažnai grasinami ir į teismus traukiami („великие крывды, испашы, грабежы, кгвалты и иншыхъ много докукъ и до права поволоканье, частые похвалки и отповеди"), — visi tarpusavyje susitarė bendrai gintis nuo skriaudėjų, padėdami vienas kitam taip pat ir teismuose bylinėtis[429].

Pačios bajorų sodybos buvo panašios į pilaites, nes kiekvienas bajoras, bijodamas kitų užpuolimo, savo gyvenamą namą sustiprindavo kiek galėdamas. Vėliau matysime, kad Lietuvos didikai turėdavo tikras, gerai patrankomis ir kitokiais ginklais ginkluotas pilis, kurios ir buvo jų galybės ramstis. Tik galingas bajoras tegalėjo būti laisvas, bet ir tai tik tol, ligi neatsirasdavo už jį galingesnis ir neimdavo jo persekioti. Šiaip jau eilinis bajoras niekad nebuvo saugus, niekad nebuvo tikras, kad jo kas nenuskriaus. Dėl to kiekvienas stengėsi savo gyvenamą namą taip sustiprinti, jog prireikus galėtų apsiginti nuo užpuoliko. Iš tikrųjų aukso laisvė buvo nelaisvė, jei jau bajorai, nebegaudami pagalbos iš valstybės institucijų, patys turėjo imtis įvairiausių savisaugos priemonių. Pagal įstatymus, bajoro asmuo ir turtas buvo neliečiami, nė pats karalius ar kuris nors urėdas neturėjo teisės pasibelsti į bajoro namus, tačiau kurio nors didiko kareivis, ginkluotas kaimynas, sauvaliaujantis bajoras visiškai nesiskaitė ir negerbė šitokios bajorų teisės. Dėl to bajorams ir tekdavo savo sodybas ir gyvenamuosius namus gerai sustiprinti, kad galėtų apsiginti nuo užpuolikų. Upytės vaznys (šaukūnas), 1594. VII atvažiavęs į Grūžių dvarą jo savininkui Stanislovui Martinaičiui įteikti kvietimą į teismą dėl jo mirusio tėvo nesumokėtų mokesčių, rado vartus uždarytus ir užbarikaduotus („ворота дворные замъкненые и затарасованые") ir jo nenorėta įsileisti, kadangi bijota užpuolimo[430].

---

[429] Опись докум. виленск. центр. архива, t. V, Raseinių žemės teismo knyga nr. 14612, dok. 286.

[430] Ten pat, t. VIII, Upytės pilies teismo knyga nr. 15192, dok. 177.

Dar kita bajorų savisaugos priemonė buvo ginkluotų tarnų ir kareivių laikymas. Vėliau matysime, kad didikai laikydavo gausias privatines kariuomenes. Taip pat ir šiaip jau bajorai turėdavo po kelis ar keliolika „haiduku", — ginkluotus kareivius, — ne vien dėl papročio, bet ir iš savisaugos reikalo. XVII amž. pradžioje visuomenės papročių kritikas Peplovskis, sekdamas Volanu, rašė, kad bajorai ne dėl kitos kurios priežasties laiko didelius ginkluotus palydovų ir tarnų būrius, kaip tik dėl to, kad įstatymai neįstengia apsaugoti jų gyvybės; geriausia apsauga esanti savo ginklai[431]. Jonas Karolis Katkevičius 1608. V. 2 savo laiške žmonai skundėsi Jonušu Radvilu Rokošininku ir rašė, kad gyvenant prie šio savo širdingo kaimyno, kuris išdavikiškai jį norįs mušti, reikią arba niekur neišeiti, arba visada su nemaža gvardija važinėti[432].

Negalėdami teismuose rasti teisybės, nekartą bajorai patys atkeršydavo savo skriaudėjams, dėl ko įvairūs užpuolimai ir skriaudos niekad nesiliaudavo. Volanas, kritikuodamas valstybės santvarką ir keldamas savo laikų teismų ydas, pažymi, jog dažnas bajoras, nustojęs vilties surasti teisybę dėl proceso painumo ir bylų vilkinimo, bevelijąs kitą nuskriausti, negu pats nuskriaustas likti. Todėl esąs įsigyvenęs paprotys visai nesikreipti į teismus, nes jie nieko nepadedą, bet patiems pulti ar gintis. Toliau jis rašo: „Gėda man skaičiuoti šiais paskutiniaisiais metais daug įvykusių užmušimų, daug išplėštų kaimų ir rūmų, kadangi kiekvienas, nepasitikėdamas nei teise, nei teisingumu, manosi greičiau ginklu ir jėga savo teises apginsiąs!"[433]. Ne teismo sprendimu, bet nuo keršininko rankos kitą kartą žūdavo sauvaliautojai. St. Alb. Radvilas savo atsiminimuose rašo, kad 1646 m.

---

[431] „Ani dla inszey przyczyny ślachtę narodu naszego tak wielkie gromady chować czeladźi, tak wiele potrzebować armaty zawsze niemal obaczysz, tylko że żadnego zdrowia swego w prawach ratunku, ale wszytek w zbroiach w rusznicach y w szabli położony rozumieią", Pepłowski, *Politica* o wolnosci Polski Pospolity, p. 68.

[432] „Przy tym moim serdecznym sąsiedzie mieszkając, który zdradliwie mię bić chce, abo nigdzie nie wychodząc mieszkać, abo z nie małą gwardyą zawsze jeździć", Bibl. Ordyn. Krasińskich, t. I, p. 55.

[433] „Wstyd mi wyliczać wiele zabójstw w tych niedawnych leciech uczynionych, wiele wsi i zamków splundrowanych, gdy każdy z osobna prawom i sprawiedliwości nie ufając, tak rozumieją, że snadniej bronią i mocą prawa sobie dowioda", Wolan, O wolności Rzeczypospolitey, p. 88—89.

gegužės mėn. pabaigoje Gardino pakamorė nužudė bajorą Volskį, kuris iš garbingo jaunikaičio buvo pasidaręs svetimų dvarų plėšiku[434].

Ypačiai didikai, nebijodami jokių teismų, griebdavosi įvairių nešvarių priemonių prieš asmeninius priešus savo tikslui pasiekti. Šiuo atžvilgiu gražiai apibūdina Radvilų šeimą Mkalojaus Kristupo Radvilo Našlaičio laiškas, rašytas jo pusbroliui etmonui Kristupui Radvilui, kuriame jis siūlo nunuodyti Radvilų šeimos priešo pasiuntinį, važiuojantį į 1575 m. priešelekcinį suvažiavimą Stenžicoje. Štai ištrauka iš to laiško: „Mums atrodo, kad šiam pasiuntiniui... reiktų duoti kokią piliulę, kad į Stenžicą neatvažiuotų. Nežinau, ar Jūsų Malonybei tai patiks. Vis tik Jūsų Malonybė, būdamas etmonu, dažnai juos pas Abraomą, o kartais ir tyliai pasiųsdavai. O kas gi tam pakenktų? Aš bijausi, kad jis ko neskleistų tarp žmonių, o dėl tėvynės gerovės nekenkia pražudyti... latrą, davus jam ko užvalgyti, o paskui sakyti, kad pasigėręs nuo apopleksijos mirė. Jei Jūsų Malonybei tai patiks, tai malonėk man pranešti, ką tam reikalui pasiųsti, kuris turėtų prisiekti, kad visa tai liks paslaptyje"[435]. O Jonušas Radvilas 1652. XII. 17 rašė savo Kėdainių dvarų prižiūrėtojui Laurynui Kochanskiui: „Sklypus prie Viliopolio, dėl Dievo, nuo jėzuitų saugoti ir stropiai ginti, tiek teisėtu, tiek neteisėtu būdu"[436].

Įvairioms sąskaitoms su savo kaimynais suvesti savo gyvenamų namų pogrindžiuose ne tik didikai, bet ir šiaip bajorai turėdavo įsitaisę privatinius kalėjimus. Jau anksčiau buvau minėjęs, jog teismų aktuose nekartą randame skundų ir bylų bajorams už tai, kad jie sauvališkai sugavę savo kaimynus ar jų valstiečius, geležiniais apkalę, kalina ir kankina savo kalėjimuose, nebijoda-

---

[434] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. V.

[435] „Podoba się nam, aby temu gońcowi... dać jaką pigułkę, żeby do Stężycy nie przyjechał. Nie wiem, jeśli się to WM zda. Wszakże WM hetmanem będąc, często ich do Abrahama, czasem cicho posyłał, a coby temu wadziło? bo się boim, aby czem nie siał między ludźmi, a dla dobrego ojczyzny nie wadzi łotra... stracić, dawszy mu co zjeść, potem rzec, że upiwszy się, apoplexyą umarł. A jeśli się to WM zda, tedy kogoby na to posłać, racz WM dać znać, króryby przysiądz musiał, żeby to cicho zostało", H. M., Mikołaj Krysztof Radziwiłł Sierotka, Przegl. Hist. 1911, t. XII, p. 9—10.

[436] „Gruntow od Jezuitow przy Wiliopoliu dla Boga strzedz i bronić pilno, prawem i lewem", Археографическiй сборникъ документовъ къ исторiи сѣверо-западной Руси, t. VIII, p. 366.

mi teisingumo organų rankos. Bet ir teismas nevisada pasmerkdavo tokį sauvaliautoją, jei ir būtų prieš jį iškelta byla. Taip Vitebsko vaivada Mykolas Sapiega 1586. XII ir 1587. I savo Kodniaus ir Dobratyčių dvaruose kalino Mykolą Olendzkį, tačiau 1595 m. teismo sprendimu buvo atleistas nuo atsakomybės už tai[437].

Teisingumas ir teismai XVII amž. bajorų buvo tiek paneigti, jog pasitaikydavo net privatinių karų, ypačiai tarp didikų, turinčių gausias savo privatines ginkluotas pajėgas. Ypačiai daug tokių privatinių karų XVII amž. vyko Ukrainoj ir Raudonojoj Rusijoj[438]. Tačiau netrūko jų ir Lietuvoje. Atskirų galiūnų tarpusavio vidaus karai Lietuvoje buvo žinomi ir prieš valstybės įsikūrimą, kada kunigaikščiai kovojo, jungdami Lietuvą ir norėdami į savo rankas paimti politinę valdžią. Valstybę įkūrus, tokie karai išnyko. Bet gi XVII amž. vėl randame didikų karų, tik jie labai skiriasi nuo XII ir XIII amž. karų: jie vyksta ne dėl valstybės jungimo, bet, priešingai, dėl įvairių privatinių didikų interesų arba noro įsigalėti ir ardo valstybės vienybę.

Prie šitokių privatinių tarpusavio karų, nesiskaitančių su teisingumo organais, tenka priskirti ir garsųjį Radvilų ginčą su Katkevičiais dėl Slucko kunigaikštytės Sofijos Olelkaitės[439]. XVI amž. pabaigoje paskutinės Slucko kunigaikščių įpėdinės, nepilnametės Zofijos Olelkaitės globėju buvo Žemaičių seniūnas Jurgis Katkevičius. Tikėdamasis Radvilų šeimai vedybų keliu įgyti didžiulius Slucko kunigaikščių dvarus, Vilniaus vaivada ir didysis Lietuvos etmonas Kristupas Radvilas Perkūnas dar 1594 m. raštu buvo susitaręs su Jurgiu Katkevičiumi, kuris pažadėjo Sofiją Olelkaitę šleisti už Kristupo Radvilo Perkūno sūnaus Jonušo, kai tik ji susilauks pilnų metų ir ji pati norės tekėti už jo. Mirus Jurgiui Katkevičiui, jo brolis Jeronimas, Vilniaus kaštelionas, perėmė Slucko kunigaikštytės globą ir 1595. VII. 31 atnaujino rašto sutartį su Radvilu, sutardami, kad ne prievarta, bet laisvu noru kunigaikštytė Sofija turinti būti išleista už kunigaikščio Jonušo, sulaukusi 16 metų amžiaus. Pagal sutartį vedybos turėjo įvykti 1600. II. 6 Žemaičių seniūno Jono Karolio Katkevičiaus

---

437 Sapiehowie, t. II, p. 118.

438 Łoziński, Prawem i lewem, nuolat.

439 Šitą ginčą aprašė Naruszewicz, Historya Chodkiewicza, t. I, p. 24—35; Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 88—89.

rūmuose Vilniuje. Tačiau prieš vestuvių terminą kilo vaidai tarp Radvilų ir Katkevičių dėl dvarų Oršos paviete. Tada Aleksandras ir Jonas Karolis Katkevičiai išgavo iš savo brolio Jeronimo raštą, kuriuo šis pasižadėjo be jų valios Slucko kunigaikštytės neišleisti už Jonušo Radvilo ir jam uždraudė neva dėl artimos giminystės lankytis pas Sofiją. Sutartyje su Radvilu buvo pažymėta, jog Katkevičius neturįs jokiomis sutartimis trukdyti Sofijos ir Jonušo vedybų, o jei trukdytų, turi sumokėti Radvilui 100.000 kapų grašių pabaudos. Vilniaus vaivada 1599 m. iškėlė bylą Jeronimui Katkevičiui Lietuvos tribunole, kurio pirmininkas buvo jo brolvaikis Jurgis Radvilas. Tribunolas išaiškino, kad Jeronimas Katkevičius turi sumokėti Vilniaus vaivadai 100.000 kapų grašių, o kai jis nenorėjo mokėti, tai nuteisė jį banicija. Jeronimas Katkevičius visai uždraudė Jonušui Radvilui lankytis ir kuriuo nors būdu susižinoti su Sofija. Artinantis vedybų terminui, priešingumas tarp Radvilų ir Katkevičių pasiekė aukščiausią laipsnį. Abi pusės ėmė ginkluotis, vieni norėdami jėga paimti kunigaikštytę, kiti gintis. Grėsė kilti namų karas ne vien tik tarp suinteresuotų šalių, bet ir tarp jų šalininkų. Krokuvos kaštelionas Jonušas, Kijevo vaivada Konstantinas ir Voluinės vaivada Aleksandras Ostrogiškiai atsiuntė Radvilui Perkūnui po 600 raitininkų ir 700 pėstininkų; Smolensko vaivada Abramavičius — 50 raitininkų; Žemaičių kaštelionas Mykolas Naruševičius—100 raitininkų ir 100 pėstininkų; Lenkijos kancleris — 200 raitininkų; Kuršo kunigaikštis — 200 raitininkų; kunigaikštis Jurgis Radvilas — 100 husarų, 100 kazokų ir 100 pėstininkų. Tokiu būdu Krištupo Radvilo Perkūno kariuomenė išaugo ligi 6.000, o Katkevičiai surinko 1.600 raitininkų ir 600 pėstininkų. Be to, Jonas Karolis Katkevičius savo rūmus Vilniuje, kur laikė Slucko kunigaikštytę, sustiprino 24 patrankomis. Tuo tarpu į Vilnių atvyko Žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis, didysis Lietuvos maršalka Dorohostaiskis, Vitebsko vaivada ir jo brolis Lietuvos iždininkas Zavišos su Zigmanto Vazos laiškais, norėdami sutaikyti susipykusius Lietuvos didikus ir neprileisti prie vidaus karo tuo metu, kai grėsė karas su Švedija[440]. Katkevičiai spyrėsi, bet,

---

440 Radvilų - Katkevičių karo išvakarėse 1600 m. Andrius Volanas parašė ir išleido savo atsišaukimą į besivaidijančius didikus, bandydamas juos atkalbėti nuo brolių kraujo praliejimo ir nurodydamas visas blogas pasekmes valstybei iš vidaus karų. Taip pat jis gėdino didikus, kad jie, nors

matydami, jog Radvilai savo tikslą jėga pasieks, sutiko tartis. Senatoriams vargais negalais pavyko abi šalis sutaikyti tribunole 1600. VI. 8, ir Slucko kunigaikštytė netrukus ištekėjo už Jonušo Radvilo. Tačiau priešingumas tarp Radvilų ir Katkevičių liko ir toliau, ypačiai tarp Krištupo Radvilo su sūnumis ir Jono Karolio Katkevičiaus. Nesantaika atgijo 1601 m. kare su švedais, kai Krištupas Radvilas buvo didžiuoju, o Jonas Karolis Katkevičius lauko etmonu. Jų dviejų asmeninė neapykanta kliudė suderintai veikti ir kovoti prieš švedus, pagaliau Krištupas Radvilas su savo kariuomene visai pasitraukė iš Livonijos ir nesimaišė į karą[441]. Savaime suprantama, jog šitokie didikų tarpusavio vaidai žalingai atsiliepė į Lietuvos valstybės padėtį karuose su Švedija. Anų laikų amžininkas Samuelis Maskevičius pažymi, jog tuo metu (1602 m.) Krištupo Radvilo ir Jono Karolio Katkevičiaus santykiai buvo nelyginant „dviejų katinų"[442].

Jonušo Radvilo ir J. K. Katkevičiaus neapykanta ir vaidai vėl atgijo 1606—1607 m. rokošo metu, kada Jonušas stojo vadovauti sukilusiems bajorams prieš karalių, o Katkevičius kovojo karaliaus šalininkų eilėse. Nesantaika tęsėsi viso rokošo metu ir dar ilgai po jo[443]. Abi besivaidijančios pusės Lietuvoje laikė savo privatines kariuomenes, bijodamos, kad viena ant kitos nepultų. Abu didikai skundėsi karaliui ant vienas kito ir prašė jo pagalbos. Jonušas Radvilas, 1607 m. grįžęs po Grochovo kovos

---

ir aukšti senatoriai, ne teismų, bet prievartos keliu savo ginčus sprendžią: *„Pudendum profecto est, vos viros in hac patria vestra Clarissimos et ex amplissimis familiis prognatos, in magnoque dignitatis senatoriae fastigio constitutos, et Regis et legum autoritatem contemnere, neque ad opem legitimi imperij ac publici juris confugere, sed omni cura ac cogitatione in hoc vnum incumbere, vt alter alterum violentiae impetu opprimat, superioremque causam suam non legibus, sed armis efficiat".* V o l a n a s nurodo į pavojų iš priešų pusės, taip pat pažymi, kad toks vidaus karas tarp žymiausių Lietuvos šeimų ne tik prie brolių kraujo praliejimo privesiąs, bet galįs pasibaigti ir valstybės žlugimu. A. V[*o l a n u s*], *Oratio ad illvstres Radivillos et Chotkiewicios, Vilnae,* 1600.

[441] K o t ł u b a j, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 90—91.

[442] Dyaryusz S a m. M a s k i e w i c z a, p. 2: „P. Radziwiłł Wojewoda Wileński natenczas i Hetman W. Lit. w Inflantach został z P. Karolem Chodkiewiczem, Starostą Żmudzkim, natenczas jak dwaj koci".

[443] N a r u s z e w i c z, Historya Chodkiewicza, t. I, p. 197—198, 229—231, 239—258. K o t ł u b a j, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 159. Ś l i w i ń s k i, J. K. Chodkiewicz, p. 85.

į Lietuvą, Lietuvos Brastoje sudarė konfederaciją. Taip pat ir J. K. Katkevičius sudarė konfederaciją Gardine. Nors Jonušas ir atsisakė veikti prieš Zigmantą Vazą, tačiau savo ginkluotas jėgas vis didino, bijodamas, kad J. K. Katkevičius nepasikėsintų ant jo gyvybės[444]. Taip pat ir J. K. Katkevičius, didindamas savo kariuomenę, bijojo Jonušo Radvilo. Kaip matyti iš vieno jo laiško, rašyto 1607 m. savo žmonai, J. K. Katkevičius bijojo net savo sūnų Jeronimą atiduoti į mokyklą, kad Jonušo ranka ten jo nepasiektų[445]. Tokiu būdu vėl grėsė namų karas. Visa tai vyko švedų karų metu su Lietuva. Ginkluotų susirėmimų buvo išvengta tik tokiu būdu, kad 1608. VI. 20 senatoriams tarpininkaujant Katkevičius su Radvilu susitaikė[446]. Katkevičių ir Radvilų nesantaika dar buvo atgijusi 1621 m.[447].

Zigmanto Vazos laikais tarpusavyje vaidijos dar didikų Sapiegų ir Gonsievskių šeimos[448]. 1614 m. Jonas Jurgis Radvilas, Trakų kaštelionas, su 2.000 žmonių ir daugeliu patrankų užpuolė ir paėmė Bučačo pilį Haliče, jėga užvaldydamas ir dvarus, kurių jam nenorėjo atiduoti pagal teismo sprendimą Kijevo vaivados Golskio įpėdiniai. Už šitokį sauvališką privatinį karą Radvilas tribunole už akių buvo pasmerktas banicija ir infamija, tačiau tokiam žymiam didikui tai nieko nereiškė ir nepakenkė, nes pats Zigmantas Vaza užstojo Radvilą ir jam davė sublevaciją[449].

1637 m. Vladislovo Vazos ir senatorių įtaka pavyko sutaikyti Vilniaus kaštelioną su Sieniavskiu jų privatiniame kare, kai Vilniaus kaštelionas buvo apgulęs Šklovą, o Sieniavskienė buvo pasiuntusi Šklovui į pagalbą 2.000 žmonių[450]. 1652 m. Lenkijos vicekancleris Radziejovskis užpuolė ir užėmė Varšuvoj savo žmonos Sluškaitės pirmojo vyro Kazanovskio rūmus. Ji, susitarusi su savo broliu, Lietuvos rūmų iždininku Sluška, netikėtai su tarnais užpuolė minėtus rūmus ir savo vyro kareivius iš jų išvarė. Kai

---

[444] Śliwiński, J. K. Chodkiewicz, p. 85.

[445] Ten pat, p. 22.

[446] Susitaikymo rašto nuorašas yra Čart. Arch., Teka Nar. 104, dok. 61. Ten pat raginimai abiem susitaikyti ir senatorių laiškai tuo reikalu, dok. 50—56.

[447] Naruszewicz, Historya Chodkiewicza, t. II, p. 342—345.

[448] Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III, Obraz Stanu, t. I, p. 309.

[449] Łoziński, Prawem i Lewem, t. II, p. 82—84.

[450] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. IX. 23.

Radziejovskis vėl norėjo jėga atsiimti rūmus, Sluška smarkai gynėsi, rūmuose turėdamas kelias patrankėles. Jam pavyko atsispirti, bet iš abiejų pusių buvo nemaža sužeistų ir keli užmušti[451].

Juo toliau, juo privatinių karų ir didikų vaidų daugėjo. Pakanka prisiminti garsius iš politinės istorijos žinomus didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilo karus su lauko etmonu Gonsievskiu ir lauko etmonu Povilu Sapiega Jono Kazimiero laikais, tuo pat metu, kai rusai ir švedai niokojo Lietuvą. Taip pat gerai žinomi ir Pacų vaidai su Sapiegomis Jono Sobieskio laikais. Aukščiausią dygsnį šitokia sauvalia ir didikų privatiniai karai pasiekė garsioje Valkininkų kovoje 1700 m., kur vienoje pusėje kariavo 3.000 Sapiegų kariuomenės, kitoje pusėje — 13.000 su viršum bajorijos, vadovaujamos Oginskių, Višniaveckių ir Bžostovskių[452]. Toje kovoje buvo visiškai sunaikinta Sapiegų galybė.

Visa šitokia sauvalia, vedusi prie valstybinio pakrikimo, ėjo iš mistiškos bajorų aukso laisvės, kuria rėmėsi valstybinė ir socialinė Lietuvos santvarka. Jau Vazų laikais anarchija įsigalėjo ir teisingumo srityje. Teisiamoji valdžia, beveik visa buvusi pačių bajorų rankose, tiek buvo nusilpusi, kad patys bajorai su ja nesiskaitė ir sauvaliavo, nebijodami nei įstatymų, nei teisingumo organų, nei nepajėgios vykdomosios valdžios.

---

451 Ten pat, 1652. I. 4.

452 J. Narbut, Dzieje wewnętrzne narodu Litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II, t. II, p. 74—87. Dyaryusz Teodora Hieronima Obuchowicza, p. 63.

V. Valstybės iždo reikalų apleidimas

Kaip visos valstybės institucijos, taip ir valstybės iždas daugeliu dalykų priklausė bajorų geros valios. Daugeliu atvejų ir čia bajorų žodis buvo lemiamas. Tačiau jau Vazų laikais Lietuvos iždo reikalai atsidūrė apverktinoje padėtyje. Tai buvo viena bajorų labiausiai apleistų valstybinio gyvenimo sričių.

Ligi Zigmanto Vazos laikų nebuvo daroma griežto skirtumo tarp privataus didžiojo kunigaikščio ir valstybės iždo. Tik Zigmantas Vaza savo 1588. I. 28 privilegija griežtai atskyrė tuos iždus vienas nuo kito[1]. Didžiojo kunigaikščio arba rūmų iždas buvo pavestas prižiūrėti rūmų iždininkui, o valstybės iždas buvo krašto iždininko žinioje.

Krašto iždininkas[2] privalėjo prižiūrėti valstybės iždą, tvarkyti jo pajamas ir išlaidas. Jam reikėjo priiminėti pajamas iš vaivadų, seniūnų, dvarų laikytojų, girininkų, muitininkų, mokesčių rinkėjų, kurie visi turėjo su juo atsiskaityti ir įnešę į iždą pinigus gauti pakvitavimą. Iždininkas galėjo revizuoti iždo pajamų šaltinius, savo iniciatyva pasiųsdamas revizorius. Jo kompetencijoje buvo skirti ir prižiūrėti muitininkus ir muitų rinkėjus, taip pat įvairių mokesčių rinkėjus, išnuomoti valstybės palivarkus, išnuomoti seniūnijų ir tenutų pajamas, priklausomas iždui, išnuomoti muitus, ir pajamas, gaunamas iš valstybės miško prekių gamybos bei jų pardavimo. Mirus kuriam nors seniūnui ar valstybės dvaro laikytojui, iki bus paskirtas naujas, visos tos seniūnijos ar dvaro pajamos buvo tiesioginėje iždininko žinioje. Toliau, iždininkas dar privalėjo saugoti ižde laikomus valstybės kleinotus ir įvairius dokumentus bei privilegijas ryšium su valstybės dvarų valdymu. Iždininko žinioje buvo ir pinigų kaldinimas bei jo priežiūra. Visiems iždo reikalams tvarkyti jis turėjo savo padėjėją („skarbny"), iždo raštininkus ir dvariškius, prie valstybės iždo priskirtus. Iždo pajamų ir išlaidų apyskaita turėjo būti pateikiama karaliui ir seimui. Iždininko žinioje, pagaliau, buvo ir valstybės išlaidos. Jis turėjo iš valstybės iždo išmokėti atlyginimą atstovams į užsienius, apmokėti išlaidas karo reikalams, samdomai kariuomenei ir pilių įgulai algas, aprū-

---

[1] Лаппо, Великое княжество Литовское, t. I, p. 380.

[2] Ten pat, p. 651—663.

pinti pilis amunicija ir mokėti atskiriems asmenims pagal karaliaus nurodymą pensijas („jurgielty").

Į valstybės iždą plaukdavo paprastosios nuolatinės ir nepaprastos nenuolatinės pajamos[3]. Prie paprastųjų nuolatinių valstybės iždo pajamų pirmiausia tenka priskirti pajamas, gaunamas iš valstybės dvarų. Tik iš Gardino, Alytaus, Lietuvos Brastos, Kobrino ir Šiaulių valstybės dvarų kompleksų (ekonomijų) pajamos plaukė į didžiojo kunigaikščio, arba rūmų, iždą, o iš kitur valstybės dvarų pajamos ėjo į valstybės, arba krašto, iždą[4]. Valstybės dvarai (neekonomijos) būdavo išdalijami ligi gyvos galvos bajorams, kaip atlyginimas už tarnybą įvairiems urėdams ir „gerai nusipelniusiems". Tų dvarų seniūnai ir laikytojai privalėjo kas metai į valstybės iždą mokėti nustatytą dalį pajamų, gaunamų iš tų dvarų. Tačiau ne iš visų seniūnijų buvo atiduodama dalis pajamų į valstybės iždą. Rašydamas apie seniūnus ir seniūnijas, jau buvau minėjęs, kad kai kada seniūnijos būdavo atiduodamos bajorams, atleidžiant juos nuo atskaitomybės ir pajamų dalies atidavimo į iždą. Šitokios išimtinos teisės būdavo įrašomos į privilegiją, surašomą kurią nors seniūniją atiduodant bajorui, tačiau ne visiems tokios lengvatos būdavo teikiamos.

Valstybės iždas turėjo nuolatinių pajamų šaltinį ir iš valstybės miškų, kur buvo gaminamos įvairios miškų prekės ir vežamos parduoti į užsienį.

Trečią nuolatinių pajamų šaltinį sudarė 1649 m. įvestas mokestis, vadinamas *hiberna*. Jis buvo mokamas nuo karaliaus ir dvasininkų dvarų tais sumetimais, kad juose nebūtų laikoma ir maitinama kariuomenė žiemos metu.

Ketvirtą nuolatinių valstybės pajamų šaltinį sudarė pajamos, gaunamos iš muitų. Muitai dažniausiai būdavo išnuomojami žydams, bajorams, net didikams[5]. Muitai būdavo senieji ir naujai įvedami. Naujai įvedami ar paaukštinami muitai kartais būdavo skiriami tik ribotam laikui. Kartais dalis pajamų iš muitų būdavo atiduodama didžiajam kunigaikščiui ir ėjo į rūmų iždą.

Prie paprastų nuolatinių iždo pajamų dar reikia priskirti įvairias rinkliavas, gaunamas iš miestų, buvusių didžiojo kunigaikščio žemėje, taip pat turgaus, smuklių, svaigalų, girnų mokesčius. Čia pagaliau tenka priskirti ir žydų mokesčiai.

Visų šitų nuolatinių pajamų valstybės iždui toli gražu nepakakdavo sumokėti valstybės išlaidoms. Iš valstybės dvarų, išdali-

---

3. Ten pat, t. I, p. 653—660; A. Janulaitis, Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, p. 175—180. Kutrzeba, Historja ustroju Polski, t. I, p. 287—291; t. II, p. 131—139.

4 Лаппо, Вел. княжество Литовское, t. I, p. 380.

5 1661. VII. 24 naujai įvestą druskos muitą išnuomoja dvejiems metams Lietuvoje kancleris Krištupas Zigmantas Pacas ir vicekancleris Aleksandras Naruševičius, Акты Виленской Археогр. Коммиссіи, t. III, p. 364—366.

jamų seniūnijomis, ne per daugiausia tebuvo galima išrinkti, nes, kaip jau matėme, kai kurios seniūnijos būdavo atiduodamos bajorams be jokios prievolės atsiskaityti iš jų pajamų. Be to, visam krašte įsigalint anarchijai, sunku buvo priversti seniūnus sumokėti į iždą jiems skirtą mokestį. Kitą kartą, ypačiai Švedų ir Maskvos karų metu, seniūnai ir norėdami nepajėgdavo tai padaryti, nes per karus ypačiai buvo nukentėję valstybės dvarai. Vis dėl to pajamos iš valstybės dvarų sudarė svarbų valstybės iždo lėšų šaltinį. Iš kitų nuolatinių pajamų šaltinių irgi ne per daugiausia tebuvo galima surinkti, nes, kaip vėliau matysime, bajorai ir jų valdiniai buvo atleisti nuo mokesčių mokėjimo. Pvz., ir muitais nedaug tebuvo galima gauti, kadangi bajorai jų nemokėjo. Ypač keblioje padėtyje dėl iždo stokos kraštas atsidurdavo karo metu, kada valstybės išlaidos labai padidėdavo.

Nepakankant valstybės reikalams paprastųjų nuolatinių pajamų, dažnai tekdavo griebtis kitų priemonių valstybės iždui papildyti. Tuo reikalu seimuose būdavo nutariami nepaprasti nenuolatiniai mokesčiai. Bet šitokius nepaprastus mokesčius kuriam nors apibrėžtam laikui ir konkrečiam tikslui įvesti buvo galima tik patiems bajorams sutinkant. Ypačiai svarbiam reikalui esant, dažniausiai kariuomenės išlaikymo reikalams, seimuose būdavo nutariamos vienkartinės arba keleriems metams rinkliavos. Jas turėjo mokėti valstybės dvarų gyventojai, miestiečiai, dvasininkai ir net bajorų dvarų valstiečiai, neatsižvelgiant į jokias privilegijas („*generaliter* wszystkie libertacye y przywileie, y dekreta nasze na stronę uchylaiąc"), kaip kad sakoma 1649 m. konstitucijoje[6]. Šitokios vienkartinės ar keleriems metams nutartos rinkliavos valstiečiai privalėjo mokėti[7] po 1 auksiną nuo valako. Kur žemė nematuota valakais, po 1 auksiną buvo renkama nuo vienos valstiečių tarnybos, o jei tarnybą sudarytų keli dūmai, t. y. kelios šeimos, tai vieną auksiną turėjo sumokėti du susidėję dūmai. Bajoras, neturįs valstiečių ir pats dirbąs žemę, nuo valako privalėjo mokėti 15 grašių. Tokias pat rinkliavas mokėjo ir dvasininkai nuo savo žemių. Kaimo amatininkai privalėjo mokėti rinkliavų nuo 4 grašių ligi 2 auksinų iš savo įmonės. Miesto amatininkai, pirkliai ir šiaip miestiečiai privalėjo mokėti nuo keliolikos grašių ligi kelių auksinų rinkliavos. Žydų pagalvė siekė 1½ auksino nuo asmens. Šitokios normos vadinosi „viena rinkliava" („ieden pobor"). Labai svarbiam reikalui esant, bajorai apsidėdavo keliomis rinkliavomis. Nuo 1629 m. tokios rinkliavos buvo pakeistos padūmėmis, — mokesčiu, mokamu nuo dūmo, t. y. nuo šeimos. Padūmės irgi buvo imamos nuo visų, taip pat ir nuo bajorų dvarų. Normaliai vieną padūmę sudarė ½ auksino[8]. Tiek pat mokėjo ir miestiečiai, tik su tuo skir-

---

[6] Volumina Legum, t. IV, p. 321.

[7] Pav., 1588, 1628 m. konstitucijos, ten pat, t. II, p. 1247—1252; t. IV, p. 587—596.

[8] Ten pat, t. IV, p. 321—323.

tumu, kad nuo didesnių mūro namų jie privalėjo duoti po 3, o nuo mažesnių mūro namų ir smuklių po 2 auksinu. Bajorai, neturį valstiečių ir patys dirbą žemę, nuo 1 valako žemės turėjo mokėti padūmės mokesčio po 1 auksiną; jei toks bajoras turėtų tik ½ valako žemės, tai iš jo buvo imama tik ½ auksino, o nuo mažesnių žemės gabalų — po 10 grašių. Svarbiam reikalui esant, bajorai nutardavo iš karto sumokėti po kelias padūmes.

Prie nenuolatinių nepaprastų mokesčių taip pat tenka priskirti 1662 m. įvestą pagalvės mokestį, mokamą pagal specialius seimo nutarimus. Pagalvė buvo imama nuo asmens ir ją privalėjo mokėti dvasininkai, kai kada ir bajorai. Vėliau ji įgijo laisvos dovanos vardą (*subsidium charitativum*), nes pats pagalvės terminas buvo užgaulingas bajorams ir jų aukso laisvei.

Nenuolatines valstybės iždo pajamas sudarydavo dar pelnas iš pinigų kaldinimo ir pajamos, gaunamos už išnuomotus ar įkeistus valstybės dvarus[8a], taip pat ypatingais atvejais seimuose nutariamos kontribucijos, uždedamos pirkliams ir miestiečiams.

Pagaliau prie nenuolatinių valstybės iždo pajamų dar tenka priskirti nuo seniūnijomis išdalijamų valstybės dvarų mokamą donatyvą, įvairiuose istorijos veikaluose klaidingai vadinamą kvartos vardu. Bent Vazų laikais Lietuvoje kvarta nebuvo mokama. Ji buvo renkama tik Lenkijoje. Kad Lietuvoje jos nebuvo, galima duoti tokių įrodymų. 1606. IV Stenžicos suvažiavime lenkas Jonas Kazanovskis savo kalboje pareiškė, jog nei Lietuvoje, nei Livonijoje kvartos nesą[9]. Jog kvartos Lietuvoje nebuvo, parodo ir ta aplinkybė, kad 1607 m. Oršos ir Pinsko seimelių instrukcijose buvo reikalaujama Lenkijos pavyzdžiu ir Lietuvoje įvesti kvartą[10]. Jei buvo reikalaujama ir Lietuvoje įvesti kvartą, tai, matyti, jos čia nebuvo, nes kitaip nebūtų buvęs keliamas šitoks reikalavimas. Kai karalius siūlė ir Lietuvoj įvesti kvartą, 1596. XII. 30 Vilniaus seimelis savo instrukcija atstovus į seimą įpareigojo griežtai to neleisti, „nes tai būtų ne tik pažeidimas, bet tikras smurtas prieš mūsų teises ir laisves"[11]. 1643. I. 2 Naugarduko seimelio instrukcijoje bajorai pareiškė, kad lietuviai neprivalą rūpintis kvartinės kariuomenės apmo-

---

8a Valstybė iš įkeistų seniūnijų pajamų nedaug teturėjo arba ir visai neturėjo, ypačiai dėl to, kad dėl lėšų stokos jos labai ilgai likdavo neišpirktos. Labai daug valstybės dvarų buvo įskolinta arba įkeista įvairiems asmenims XVI-me amžiuje, žr. Д о в н а р ъ — З а п о л ь с к і й, М. В., Очерки по организаціи западно-русскаго крестіянства въ XVI в., II, p. 148—149.

9 „Ponieważ ani w Litwie, ani w Inflanciech kwarty niemasz, tedy tam obrona *ordinarie* na dobrach Rzpltej zostaje", C z u b e k, Pisma rokoszu Zebrzydowskiego, t. II, p. 309.

10 1607 m. Oršos seimelio instrukcija, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 103, dok. 28; tų pačių metų Minsko seimelio instrukcija, t e n p a t, dok. 250.

11 „Izby to było nie tylko vrazem alie wlasnym gwałtem prawom i wolnosciom naszim", Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 45.

kėjimu, nes tai esąs lenkų dalykas[12]. Taigi klaidinga ir ta literatūroje įsigalėjusi nuomonė, esą Lietuvoje iš kvartos pajamų buvusi laikoma kvartinė kariuomenė. Taip pat iš 1645 m. Trakų seimelio instrukcijos ir iš 1646 m. Ukmergės ir Lietuvos Brastos seimelių instrukcijų matome, jog tokios kariuomenės išlaikymas priklausė tik lenkams[13]. Iš pačių seimų konstitucijų sužinome, jog kvarta Lietuvoje nebuvo mokama. 1632 m. Vladislovas Vaza, patvirtindamas jam pastatytus *pacta conventa,* pasižadėjo iš valstybės dvarų ir seniūnijų aprūpinti valstybę karo amunicija, „tam reikalui paskirdamas antrą kvartą, tokią, kokią buvo įprasta įmokėti Ravoje; o Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje tokią sumą, kurią dvarų laikytojai pagal iždo kvitus įnešdavo paprastosios donatyvos vardu"[14]. 1638 m. seimo nutarimu buvo paskirti įvairūs valstybės dvarai Lietuvoje ir Lenkijoje kaip aprūpinimas karalienei („oprawa K. J. M. Cecylii Renaty"); į konstituciją betgi buvo įrašyta pastaba, kad iš tų dvarų Lenkijoje į iždą turi būti mokama kvarta, o Lietuvoje — donativa[15]. Taip pat ir 1646 m. paskyrus įvairius dvarus aprūpinti karalienei Liudvikai Marijai, konstitucijoje buvo pažymėta, kad iš Lenkijos dvarų turi būti mokama kvarta, o iš Lietuvos — donativa[16]. Renkant Joną Kazimierą, 1648 m. į *pacta conventa* jam buvo įrašyta, jog iš Lenkijoje esamų valstybės dvarų būsianti renkama kvarta, o iš Lietuvoje esamų valstybės dvarų mokestis „*nomine* donatywy symple"[17]. Skaitydami seimų konstitucijas randame, jog kiekviename seime buvo skiriami depu-

---

[12] „Ozapłaceniu woysku kwarcianemu, Iz do Xtwa Lit nie nalezy, Ich msc PP: Coronnym *Curam* zostawuiemy", t e n p a t, Ms. 375, p. 656.

[13] 1645 m. Trakų instrukcijoje: „Zapłata Woysku Kwarciannemu do Xtt^o^ Litt^o^ mniey należy, zaczym Jchmość Panowie Posłowie Nasi tylko zapłatę *praesidiarijs* na Smolensku, y Dynemborku zniosłszysię zewszystkiemi Stany obmyslą", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 143, dok. 162. 1646 m. Ukmergės seimelio instrukcijoje skaitome: „Zapłata Woysku Kwarciannemu z Kwarty należeć ma Koronney", t e n p a t, Teka Nar. 138, dok. 180. 1646. IX. 13 Ukmergės kito seimelio instrukcijoje įrašyta: „Do zapłaty Woyskowi Kwarciannemu *nullatenus* nienależemy, ponieważ maią z Kwarty w Koronie sobie naznaczoną zapłatę", t e n p a t, Teka Nar. 140, dok. 58. 1646. IX. 13 Brastos seimelio instrukcijoje randame: „Woysku Kwarciannemu y Kozakowi Zaporoskim zapłata do W^o^ Xtt^o^ Litew-go nienalezy", t e n p a t, Teka Nar. 126, dok. 4; Teka Nar. 140, dok. 112.

[14] „Naznaczaiąc na ten apparat drugą kwartę, taką iaka się do Rawy zwykła wnosić. A w W. X. Lit. taką summę, iaką *nomine* donatywy symple wedle kwitow z skarbu otrzymanych, do skarbu dzierżawcy wnosili", *V o l u m i n a L e g u m,* t. III, p. 763.

[15] „A z nich *quarta reformatione non obstante* ma bydź do Rawy, a W. X. Lit. donatywa do skarbu płacona", t e n p a t, t. III, p. 926.

[16] „Z nich kwarta, *reformatione non obstante,* ma bydź do Rawy, a w W. X. Lit. donatywa do skarbu płacona", t e n p a t, t. IV, p. 90.

[17] T e n p a t, t. IV, p. 194.

tatai kvartai išrinkti iš Didžiosios ir Mažosios Lenkijos, bet Lietuvos konstitucijose tokie deputatai niekur neminimi. Taip pat ir prie dažnų konstitucijų dėl kvartos išrinkimo niekur nepažymėta, kad tos konstitucijos galioja ir Lietuvoje. Kaip vėliau matysime, tik tokie seimų nutarimai tegaliodavo Lietuvoje, kuriuose įsakmiai apie tai buvo pasakyta. Taigi kvarta buvo renkama tik Lenkijoje, bet ne Lietuvoje.

Kaip matyti iš įvairių seimų konstitucijų, iš Lietuvoje buvusių valstybės dvarų seniūnijų buvo renkama ne kvarta, bet *simplum donativum*, ir tai ne kaip nuolatinis, bet tik atskirais nutarimais įvedamas mokestis. Šitoks donativos mokestis Vazų laikais Lietuvoje buvo nutartas 1613 m. pirmame ir antrame seime, 1620, 1626, 1632, 1634, 1648, 1653, 1659 ir 1667 m. seimuose[18]. Tik 1590 m. konstitucijoje tas mokestis kažkodėl pavadintas „Kwarta Wielkiego X. L."[19], o 1659 m. kombinuotu vardu „*Quarta* donatywy symple W. X. Lit."[20]. 1590 m. seimo nutarimu kvarta Lietuvoje buvo įvesta tik vieneriems metams. Bet ir šitoks laikinis kvartos įvedimas sukėlė protestą, ir seimų nutarimuose daugiau ji nebebuvo minima. 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje randame griežtą protestą prieš kvartos, nors ir trumpalaikės, įvedimą be pačių bajorų žinios[21]. Toje pačioje instrukcijoje skaitome vienbalsį nutarimą, kad ateityje kvarta nebebūtų duodama, o pasiuntiniams į seimą draudžiama ne tik apie ją minėti, bet ir apie jos įvedimą kalbėti[22]. Be to, literatūroje yra įsigalėjusi klaidinga nuomonė, jog kvartą sudarė vienas ketvirtadalis seniūnijų pajamų. Pačioje Lenkijoje kvarta prilygo ne ¼, bet ⅕ dvaro pajamų[23]. O Lietuvos donativa savo dydžiu svyravo tarp ¼ ir $^2/_4$ pajamų, gaunamų iš seniūnijų[24].

---

[18] Jis vadinamas „*Donativum* W. X. Lit.", „Donatywa", „*Donativum*", „Donatywa sympla", „*Simpla nomine* donatiwy W. X. Lit.", t e n p a t, t. III, p. 208—209, 263, 400—401, 515, 763, 841; t. IV, p. 194, 408—409, 673—674, 988.

[19] T e n p a t, t. II, p. 1343.

[20] T e n p a t, t. IV, p. 673.

[21] „Quartę ysz iest przeciwna spisom vny Naktorą Jch M Panowie senatorowie y posłowie Zwoiewodztw y powiatow na seymie przeszlym będący nad wolą y wiadomosc nas wszech praciey swey na on czas wdomiech pozostałych ktora isz iest przeciwko spisom y związkom vniey vtwierdzoney przysięgami przodkow naszych oboigo narodu pozwoliwszy postąpili...", Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 21.

[22] „*Pro vna vice* waruiemy zeby *inposterum* niebyla dawana y to panom Posłom naszym *serio* zlecamy zeby nietylko oniey mowić ale y pozwalac na nie niewazylisię *sub fide et Honore*", t e n p a t.

[23] K u t r z e b a, Historja ustroju Polski, t. I, 1931[7], p. 188, 288.

[24] *V o l u m i n a L e g u m*, t. II, p. 1343; t. III, p. 208—209, 263, 400—401, 515.

Nuolatinių mokesčių valstybės reikalams nepakakdavo, o nepaprasti nenuolatiniai mokesčiai seimuose būdavo nutariami tik ypatingais atvėjais, dažniausiai karo reikalams. Bet ir jais tik laikinai tebuvo galima pagelbėti pašlijusius valstybės iždo reikalus. Šiaip jau bajorai Vazų laikais neparodė didelio susidomėjimo valstybės iždo tvarkymu bei stiprinimu. Net priešingai, bijodami didžiųjų kunigaikščių, kad jie neįvestų stipresnės valdžios, bajorai turėjo tam tikro intereso, kad valstybės iždas nebūtų turtingas ir kad juo didysis kunigaikštis negalėtų pasinaudoti prieš bajorus. Iždo reikalais, pagaliau, mažai buvo rūpinamasi, išeinant ir iš bajorų pažiūros į valstybę. Kaip jau anksčiau matėme, į valstybę buvo žiūrima, kaip į instituciją, turinčią tarnauti beveik išimtinai bajorų luomo interesams. Bajorai patys stengėsi kiek galima daugiau gauti iš valstybės, bet ne jai duoti. Nagrinėdami sąlygas, statomas renkamiems valdovams, matėme, kad net krašto gynimo reikalus jie stengėsi suversti did. kunigaikščiui, įpareigodami jį savo lėšomis tuo rūpintis.

Bajorai, žiūrėdami į valstybę, kaip priemonę tenkinti savo luominiams reikalams, įsigydami įvairių įvairausių laisvių ir lengvatų, stengėsi visai nusikratyti mokesčių naštos. Tai jiems ir buvo pavykę. Jau 1447 m. Kazimiero privilegija bajorus ir jų valdinius buvo atleidusi nuo bet kurių mokesčių valstybei[25]. Šitokias bajorų teises labai skaudžiai pajuto valstybės iždas, ypačiai XVI amžiuje karų su Maskva metu. Didysis kunigaikštis, norėdamas gauti lėšų tiems karams, buvo priverstas kviesti bajorus į seimus ir prašyti juos apsidėti mokesčiais. Už tai bajorai išprašydavo iš didžiojo kunigaikščio vieną privilegiją po kitos, kol priėjo ligi to, jog Lietuva tapo vienaluome bajorų valstybe.

Teisę už save ir savo valdinius nemokėti valstybei jokių mokesčių bajorai laikė vienu svarbiausiu savo aukso laisvės požymių ir stropiai ją saugojo. Šita teisė tarp įvairių bajorų teisių ir laisvių buvo įtraukta ir į 1588 m. Lietuvos Statutą, kuris ne tik kad patvirtino visas anksčiau didžiųjų kunigaikščių duotas privilegijas bajorams[26], bet dar įsakmiai garantavo, kad didysis kunigaikštis be seimo sutikimo negali skirti nei sidabrinės, nei kitu kuriuo mokesčiu ar rinkliava apdėti bajorus, dvasininkus,

[25] Krasauskaitė, Die litauischen Adelsprivilegien, p. 41—42. Nuo mokesčių bajorai iš dalies buvo atleisti ir ankstybesnių privilegijų.

[26] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 2.

miestiečius ir jų valdinius[27]. Kitas to paties Statuto artikulas draudė didžiajam kunigaikščiui įvesdinėti monopolijas arba skirti naujus muitus ar bet kuriuos mokesčius ir rinkliavas be visų „luomų" sutikimo seime[28]. 1588 m. Lietuvos Statutas atleido visus bajorų valdinius ne tik nuo bet kurių mokesčių ir rinkliavų valstybės naudai, bet ir nuo bet kurių darbų ar prievolių valstybei, net nuo pilių ir tiltų statymo bei taisymo[29]. Kokie nors mokesčiai ant bajorų valdinių tegalėjo būti uždėti tik jų ponams seime laisvai sutikus[30]. Savaime suprantama, jog šitokios bajorų ir jų valdinių teisės labai neigiamai atsiliepė į valstybės iždo reikalus.

Valstybiniu atžvilgiu žalingos ir valstybės iždui nuostolingos buvo ir bajorų privilegijos, atleidusios juos nuo muitų mokėjimo. Jau 1559 m. Lietuvos seime, sprendžiant apsiėmimą ginti Livoniją nuo Maskvos, bajorija buvo atleista nuo muitų mokėjimo pasienio muitinėse už išvežamą savo miško medžiagą, javus ir galvijus[31]. 1563 m. seime bajorai buvo atleisti ir nuo užtvankų mokesčio, kuris būdavo imamas, laivams praplaukiant malūnų ar kitokius tvenkinius[32]. Be to, 1566 m. Lietuvos Statutas atleido bajorus ir nuo mokesčių vidaus muitinėse, taip pat atleido bajorų pastotis su namų apyvokos daiktais ir maistu nuo tiltų mokesčio[33]. Bajorų teisė nemokėti jokių muitų plačiausiai buvo apibūdinta III Lietuvos Statute 1588 m.[34]. Bajorams buvo leista be jokio muito gabenti visais sausumos ir vandens keliais savo nuosavus javus ir daiktus, taip pat nemokėti jokių turgaus ar tiltų mokesčių. Be muitų pro muitines turėjo būti praleidžiamos ir bajorų miškų prekės. Jiems leista savo reikalams bet kurių daiktų parsigabenti be muitų ir iš užsienių, kad tik tie daiktai nebūtų skiriami prekybai. Kaip įrodymas, kad prekės vežamos paties bajoro reikalams, turėjo galioti priesaika. Draudimas imti muitus nuo bajorų prekių ir javų, įrodžius priesaika jų priklau-

---

[27] „Ани серебщизны и плату никоторого побору установляти", ten pat, sk. II, str. 2.

[28] Ten pat, sk. III, str. 51.

[29] Ten pat, sk. III, str. 29.

[30] Ten pat, sk. III, str. 29.

[31] Любавскій, Очеркъ ист. Лит. гос., 1915², p. 277.

[32] Ten pat.

[33] Ten pat.

[34] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. I, str. 30.

somybę bajorams, buvo pakartotas ir 1589 bei 1607 m. konstitucijose[35].

Nors bajorai privilegijomis ir buvo atleisti nuo mokesčių mokėjimo, tačiau visiškai jų išvengti vis tiktai negalėjo, nes valstybei ižde trūko lėšų patenkinti visiems valstybės, ypačiai karo reikalams. Šiuo atveju sprendžiamą balsą turėjo seimas. Tačiau mokesčių reikalai paprastai į seimus įnešdavo didžiausio triukšmo. Seimų dezorganizacija labai skaudžiai atsiliepė ir į valstybės iždą, ir juo toliau, juo sunkiau bebuvo galima nutarti apsidėti mokesčiais. Vis tik Vazų laikais dar dažno seimo nutarimuose randame skelbiamų universalų, kuriais apdedami mokesčiais kariuomenės išlaikymo reikalams valstybės, bajorų ir dvasininkų valstiečiai, taip pat ir miestiečiai[36].

Kartais patys bajorai, nelaukdami seimo, dideliam pavojui gresiant, savo suvažiavimuose imdavosi iniciatyvos apsidėti mokesčiais karo reikalams. Pvz., 1607 m. Pinsko seimelio instrukcijoje, kad būtų užmokėta Livonijoje kariavusiems kareiviams, reikalaujama skirti vieneriems metams padidintus muitus ir svaigalų mokestį, taip pat po vieną rinkliavą („pobor") iš bajorų dvarų, o iš valstybės ir dvasininkų dvarų — po keturias rinkliavas[37]. 1607. III. 26 Ašmenos seimelyje bajorai nutarė iš savo dvarų duoti po vieną rinkliavą Livonijos karo reikalams[38]. 1611. VIII. 7 Vilniaus seimelis leido savo atstovams į seimą priimti mokesčius, skiriamus karui su Maskva[39]. 1614 m. Lietuvos bajorų suvažiavimas Vilniuje nutarė leisti išrinkti įvairiuose pavietuose užlaikytas ir neišmokėtas rinkliavas. Tuo nutarimu kiekvienas Lietuvos pavietas turėjo sumokėti tiek rinkliavų, kiek jų nebuvo sumokėjęs iki tos sumos, kad visi pavietai susilygintų ligi seime nutartų 6 rinkliavų. Be to, tas pats lietuvių suvažiavimas Maskvos karo reikalams nutarė dar po septintą rinkliavą iš bajorų dvarų, po dvi rinkliavas iš valstybės dvarų ir svaigalų mokestį bei žydų pagalvę vieneriems metams[40]. 1615. IV. 23

---

[35] *Volumina Legum*, t. II, p. 1286, 1632 — 1633.

[36] Ten pat, t. II, III, IV, „Uniwesały Poborowe".

[37] Čart. Arch., Teka Nar. 103, dok. 250.

[38] Ten pat, Teka Nar. 103, dok. 26.

[39] Ten pat, Teka Nar. 106, dok. 37.

[40] Zigmanto Vazos rašto iš 1614. XI. 10 nuorašas, kuriuo patvirtinami Vilniaus suvažiavimo nutarimai, Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 232.

Slanimo seimelyje bajorai sutiko paremti karą su Maskva, skirdami po 2 auksinus rinkliavos, bet ir nurodydami, kad valstybės iždininkas vien tik tam reikalui tuos pinigus tegali išleisti[41]. 1626. II. 2 Vilniaus seimelis karo su švedais reikalams nutarė avansų išmokėti po dvi rinkliavas iš mokesčių, kurie tų pačių metų seime turėjo būti nutarti[42]. Per karus su Maskva ir švedais Jono Kazimiero laikais įviariuose seimuose daugelis Lietuvos vaivadijų buvo nutarusios apsidėti net po 12—22 padūmes[43].

Visi šitie nutarimai tačiau dar nereiškė, kad mokesčiai iš tikro bajorų būdavo kaip reikiant išmokami. Ano meto šaltiniuose randame namaža nusiskundimų, jog daugelis bajorų rinkėjams nesumoka nutartų mokesčių. Skaitydami *Volumina Legum*, beveik kiekvieno seimo nutarimuose randame konstitucijų „o retentach", t. y. dėl mokesčių nesumokėjimo[44]. Kas kelintame seime leidžiami specialūs įstatymai, nustatą būdą nesumokėtiems mokesčiams išrinkti[45]. Visa tai rodo, jog mokesčių nesumokėjimas buvo dažnas dalykas.

1667. XII. 13 Kauno seimelio instrukcijoj pasiuntiniams į seimą skundžiamasi, kad ne visi bajorai moką nutartas padūmes ir ne iš visų jas galima išrinkti. Dėl to seimelis įgalioja savo atstovus seime reikalauti priemonių prieš tokius bajorus, nenorinčius mokėti nutartų mokesčių[46]. Upytės pilies teismo knygose[47] dažnai randami teismo nutarimai išreikalauti iš vieno ar kito bajoro mokestį, kuris buvo skirtas paremti rokošui prieš Zigmantą Vazą ir kurio jie nesumokėjo. Taip pat ir Ukmergės pilies teismo knygose randame daug nutarimų išieškoti iš vieno ar kito bajoro nesumokėtus mokesčius[48]. Negreitu mokesčių mokėjimu

---

41 Ten pat, Teka Nar. 109, dok. 23.

42 Ten pat, Teka Nar. 118, dok. 13.

43 *Volumina Legum*, t. IV, p. 351—352, 394—398, 475—478, 511—513, 581—584, 822—828, 977—980.

44 Ten pat, t. III, IV, nuolat.

45 „Sposob wyciągania retent z podatkow przeszłych w W. X. Litewskim", ten pat, t. III, p. 246—249, 864—865 ir kt.

46 Medeksza, Księga pamiętnicza, p. 467.

47 Описанiе рукописнаго отдѣленiя Виленской Публичной Библiотеки, t. II, nuolat.

48 1609—1619 m. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, nuolat; 1620 m. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13889, nuolat; 1622—1624 m. Ukmergės pilies teismo knyga nr. 13892, nuolat; Опись документовъ виленскаго центральнаго архива, t. IX.

skundėsi ir pamokslininkas S k a r g a savo pamoksluose[49]. Tokiu būdu ir pačių bajorų nutartų mokesčių mokėjimas priklausė dar paskirų bajorų geros valios. Pasikartoją seimų nutarimai, nustatą būdus nesumokėtiems mokesčiams išrinkti, kartu parodo, jog valdžia neįstengdavo tų mokesčių išrinkti.

Valstybės iždas kentė ir kitokias negeroves. Ne gana to, jog ir taip jau sunkiai plaukdavo lėšos į iždą, dalis jų dingdavo įvairiais pasisavinimais. Petras Skarga 1610 m. rašė, jog visi žiną ir apie tai kalbą, jog vos pusė rinkliavų tepasiekianti iždą, o antroji pusė dingstanti išvagiama[50]. Lenkų rašytojas Krištupas Opalinskis, savo populiariose satyrose pavaizduodamas visokias Lietuvos ir Lenkijos negeroves, nupasakoja įvairias iždininkų suktybes ir valstybės pinigų pasisavinimus, pateikiant klaidingus kvitus ir nugirdant ar apdovanojant komisijų narius, seimų metu paskirtus iždo revizijai ir kt.[51].

Įvairioms iždo negerovėms pašalinti, ypačiai nesumokėtiems mokesčiams išieškoti, Lietuvoje kartkartėmis seimuose būdavo skiriami specialūs iždo teismai[52] ir iždo tribunolas. Lietuvos iždo tribunolas pirmą kartą buvo paskirtas 1613 m. seime[53], bet vėliau, dažnai atnaujinamas, jis virto nuolatine įstaiga[54]. Iždo tribunolas privalėjo spręsti įvairias bylas, susijusias su iždu, ypačiai mokesčių nesumokėjimo ar visiško nemokėjimo bylas, galėdamas bausti nusikaltėlius didelėmis bausmėmis. Tačiau ir šita institucija prie bendrų visuomenės negalavimų ir anarchijos neįstengė išieškoti visų mokesčių likučių. Gyvenime iždo tribunolo sprendimai dažnai likdavo neįvykdyti, ir iždo tribunolui nevisada tepasisekdavo savo tikslą pasiekti[55]. Valstybės iždo reikalai ir toliau liko apleisti.

Valstybės iždą silpnino ir ta aplinkybė, kad ir čia pagal bajorų ideologiją vis labiau ėmė reikštis decentralizacija. Pagal principą n i h i l d e m e s i n e m e kas kartas didesnės reikšmės įgydavo pavieto seimeliai. Seimų nutarimai tiek tebuvo vyk-

---

49 S k a r g a, Wzywanie do pokuty, Pisma wszystkie, t. II, p. 122.

50 S k a r g a, Wzywanie do pokuty, Pisma wszystkie, t. II, p. 121.

51 K r. O p a l i ń s k i, Satyry, p. 113—115.

52 *Volumina Legum*, 1591 m. t. II, p. 1367; 1598 m. t. II, p. 1458.

53 T e n p a t, t. III, p. 246.

54 L. Š a b ū n a s, Iždo tribunolas, p. 28, 48—49.

55 T e n p a t, p. 78—79.

domi atskiruose pavietuose, kiek jų bajorija jiems pritarė. Apskritai Lietuvos bajorai laikėsi principo, jog Lietuvos iždo pinigai būtų vartojami tik Lietuvos iždo reikalams. Taip 1604. XII. 9 Slanimo seimelio instrukcijoje atstovai, išrinkti į seimą, įpareigojami rasti priemonių apsaugoti, kad Lietuvos iždininkas be Lietuvos valstybės sutikimo jokiam reikalui pinigų Lenkijai neduotų[56]. Net ir karaliaus iždo pajamos, gaunamos Lietuvoje, pagal bajorų reikalavimą turėjo būti čia pat suvartojamos. 1606. VIII. 23 Upytės rokošinio seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama, kad lėšos, surinktos iš stalo dvarų Lietuvoje, iždininko nebūtų išduodamos už Lietuvos sienų; tos lėšos turinčios būti vartojamos karaliui išlaikyti tik pačioje Lietuvos kunigaikštijoje, o jei iždininkas pasielgtų kitaip, jis kiekvieno bajoro galės būti traukiamas atsakomybėn į tribunolą[57].

Kiek vėliau bajorai jau nebesitenkino, kad Lietuvos pinigai būtų vartojami tik Lietuvai, bet ėmė reikalauti, jog kiekviename paviete surinkti pinigai būtų išleidžiami tik to pavieto reikalams. 1635 m. seime lietuviai nutarė mokėti algą ne karaliaus, bet tik specialiai pavietų samdomoms kariuomenėms[58]. Kai karalius pagrasino irgi nemokėsiąs kariuomenei algos, pakilo triukšmas, trukęs seime visą valandą bajorams rėkiant, jog jų galvoms aiškiai gresiąs *absolutum dominium*[59]. 1666. IX. 28 Ašmenos seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama, kad mokesčiais surenkami pinigai būtų laikomi ne pas valstybės iždininką, bet pačiuose pavietuose[60]. Ir taip pamažu prieita prie to, jog pavietai tik dalį surinktų pinigų teatiduodavo į valstybės iždą, — tai, kas atlikdavo po to, kai kitą surinktąją mokesčių dalį išleisdavo pavieto reikalams[61].

Apskritai, valstybės iždo likimas kas kartas labiau priklausė reliacinių seimelių. Ne gana to, jog mokesčių svarstymas papras-

---

[56] „Warować aby Podskarbi W° Xtta Litew: pieniędzy bez wiadomosci Rzeczypospolitey Litewskiey do Korony ninaco niewydawał pod winą", Čart. Arch., Teka Nar. 99, dok. 258.

[57] Ten pat, Ms. 2244, dok. 27.

[58] „*Lijthuania tum speciali districtuum militi non Regio stipendia numerare decreuerat*", St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1635. III. 17.

[59] „*Alij confuso clamore aperte absolutum dominium imminere ceruicibus congrebantur... Vltra horam strepitus linguarum durauerat*", ten pat.

[60] Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4.

[61] A. Janulaitis, Lietuvos visuomenės ir teisės istorija, p. 178.

tai sukeldavo didžiausią triukšmą ir netvarką seimuose, mokesčiai ir rinkliavos būdavo nutariami tik sąlygiškai, tai yra jei juos patvirtins reliaciniai seimeliai. Šiuo atžvilgiu kartais pačios seimelių instrukcijos suvaržydavo savo pavieto atstovų į seimą galią priimti mokesčius. 1646. IX. 13 Trakų seimelio instrukcijoje skaitome: „Jei būtiniems valstybės reikalams, visiems luomams sutinkant, seime tektų nutarti mokesčius, Jų Malonybė ponai atstovai privalo to neleisti, bet mums, broliams, parnešti ir tai stropiai garantuoti, kad tie mokesčiai liktų pas paskirtus rinkikus ir saugotojus pavietuose"[62]. Tokiu būdu mokesčių nutarimo pripažinimas čia paliekamas patiems pavieto bajorams, taip pat pabrėžiamas reikalavimas, jog surinkti pinigai pačiame paviete ir pasiliktų. Visai tokius pat reikalavimus randame ir 1646 m. Lydos seimelio instrukcijoje[63].

Turėdami suvaržytą galią, pavieto atstovai seimo nutartus užsidėti mokesčius privalėjo parsivežti į reliacinius seimelius. Taip 1611. X. seime buvo nutarta apsidėti rinkliava susikonfederavusiai kariuomenei apmokėti, tačiau daugelis Lietuvos ir Lenkijos vaivadijų tą nutarimą „do Braciey brali" (pasiėmė į pavietų reliacinius seimelius)[64]. Todėl ir konstitucijose dažnai randami mokesčių nutarimai dar nereiškia, jog nutartieji mokesčiai bajorų iš tikro buvo pripažinti ir išmokėti. Reliaciniai seimeliai tokius mokesčių nutarimus galėjo priimti arba atmesti. Taip 1661. VIII. 9 reliacinis Žemaičių seimelis nutarė išmokėti dvi padūmes kariuomenės reikalams[65]. O 1593. XI. 1 Naugarduko vaivadijos seimelio nutarimuose bajorai griežtai atsisakė mokėti seime nutartą rinkliavą, nes jų atstovams į seimą buvusi duota „moc zamierzona" (suvaržyta galia). Ta pačia proga Naugarduko bajo-

---

62 „Podatki iesliby na Seyme *ex necessitate Reipublicae, et consensu omnium Ordinum* uchwalać przyszło, niemaią Jchmość Panowie Posłowie pozwalać nanie, ale donas Braci przynieść, y to pilno warować, żeby te podatki y Czopowe w Powiecie przypoborcach, y Szafarzach nato naznaczonych zostowały", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 140, dok. 55.

63 T e n p a t, Teka Nar. 140, dok. 111, „Podatki iesliby *necessitate* Rzeczypospolitey, y *consensu ordinum* ustanawiać przyszło, niemaią pozwalać, ale do nas na relacyiny Seymik przynieść, waruiąc żeby te podatki przy Szafarzach powiatowych zostawały".

64 1611. X. seimo dienoraštis, Seym Walny 1611, Č a r t. A r c h., Ms. 1662, p. 300.

65 T e n p a t, Ms. 2738, p. 84—86.

rai savo seimelio nutarimuose pareiškė, kad jiems be jų pačių laisvu noru duoto sutikimo, kaip laisviems žmonėms, niekas nieko nutarti ir jokių naštų uždėti negali; esą jie nieko neprivalą duoti be savo laisvos valios ir sutikimo[66].

Nenorėdami nešti mokesčių naštos, kitą kartą bajorai savo atstovus į seimą įgaliodavo ne tik mokesčių nutarimus pasiimti „do braci", bet ir aplamai neleisti jokių mokesčių nutarti. 1646. IX. 13 Breslaujos seimelio instrukcija įpareigojo savo atstovus į seimą stropiai žiūrėti, kad neleistų nutraukti jokių mokesčių („żeby żadnych podatków niepozwalali")[67]. 1666. IX. 28 Ašmenos seimelio instrukcijoje skaitome panašią direktyvą atstovams į seimą: „Na podatki nie pozwalac"[68], nors tuo metu karai su Maskva dar nebuvo baigti. 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje bajorai neigiamai pasisako prieš Zigmanto Vazos pasiūlymą apsidėti mokesčiu karui prieš turkus. Instrukcijoje bajorai pareiškia, kad su tuo nesutinką ir tai paneigią, kaip naują ir nepaprastą dalyką[69]. Tas pats Vilniaus seimelis draudžia Lietuvoje įvesti kvartą, kaip priešingą unijos dėsniams, ir neleidžia padidinti muitus, nes tai esąs labai žalingas dalykas[70]. Dar tebesitęsiant karui su Maskva, be to, gresiant Švedų ir Turkų pavojui, 1618. I. 2 Minsko seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įspėjami, kad nedrįstų jokių rinkliavų nutarti[71]. Minsko bajorai siūlė sudaryti nuolatinį iždą iš kurių nors kitų pajamų, tik ne iš bajorų ir jų žemių mokesčių, o kas dėl tebevykstančio karo su Maskva, tai reikalavo, kad jis būtų nuramintas sutartimis[72]. 1661. III. 28 Žemaičių seimelio instrukcijos dalyje, kuri liečia karaliaus pasiūlymą įvesti mokesčius akivaizdoje vidaus ir užsienio karų, bajorų atstovai į seimą įpareigojami rimtai saugoti, jog nebūtų

---

66 „Na nas okrom nasze° dobrowolne° zgodne° pozwolienia iako naliudzie wolne nikt nic stanowic y zadnych cięzarzow wkładać niemoze;... krom dobrey woliey y zgody nas wszitkich dawać nic niepowinnismy", t e n p a t, Ms. 2243, dok. 27.

67 T e n p a t, Teka Nar. 126, dok. 2, Teka Nar. 140, dok. 59.

68 T e n p a t, Ms. 2736, dok. 4.

69 „Yako rzecz nową y nie zwyczayną fnaszamy y wniwecz obracamy", t e n p a t, Ms. 2243, dok. 21.

70 „Rzecz barzo szkodliwa", t e n p a t.

71 „Aby Poborów żadnych postempować nieśmieli, anisię ważyli", t e n p a t, Teka Nar. 110, dok. 72.

72 „Aby ta Woyna Moskiewska nieszablą, ale przez pewne Kontrakty uspokojona była", t e n p a t.

įvestas joks naujas „prasimanymas"[73]. Kokia buvo bajorų nuotaika namie, kai seime buvo svarstomi mokesčių reikalai, parodo Smolensko vaivados Kazimiero Pilypo Obuchovičiaus dienoraštis, kuriame apie 1631 m. seimą su atsidusimu pažymima, kad iš to seimo iš Dievo malonės neatvežta jokių mokesčių, išskyrus svaigalų mokestį[74]. Visa tai rodo bajorų didelį nenorą apsidėti mokesčiais valstybės naudai.

Dėl to ir valstybės iždo reikalai buvo apleisti. Iždui negaluojant, ypačiai kentėjo valstybės saugumas nuo išorės priešų. Pamokslininkas Skarga, išdėstęs didelę bajorų prabangą, pastebi, jog tik paskiros šeimos turtingos, o visa valstybė beturtė; nesą kuo išlaikyti ir tai, ką tėvai krašto apsaugai pastatė; bajorai neturį pinigų kariuomenei laikyti, pylimams pilti, pilims aprūpinti paraku ir patrankomis, nes viskas tik prabangai ir nereikalingiems ištekliams esą išleidžiama. Niekas nesirūpinąs valstybe, bet kiekvienas iš jos norįs pasipelnyti; nemaža ir mokesčiais surinktų pinigų nebaudžiamai esą išvagiama[75]. Šiaip bajorai ginčijąsi ir pešąsi, bet kai reikią nemokėti mokesčių ir savo valdinius spausti, tai pasireiškianti jų vienybė[76]. Valstybė skurstanti, bet bajorai gyveną didelėj prabangoj; pinigų turį pakankamai, taip pat ir visokio maisto, brangių drabužių; jie laiką didelius tarnų būrius, brangius arklius ir vežimus; anksčiau retai kuris alaus turėjęs namie, dabar rūsiai vynu kvepią; anksčiau bajorai rengęsi naminiais drabužiais, dabar — aksomais ir šilkais; anksčiau važinėję prastais vežimėliais, dabar auksuotomis karietomis; anksčiau paprastus valgius valgę visi iš vieno dubens, dabar įvairius paukščius iš kelių dešimtų lėkščių[77].

Daugelio bajorų prabanga iš tikro buvo didelė[78], tačiau iš seimelių instrukcijų jie atrodo tikri pavargėliai, nebegalį nė skatiko daugiau mokėti mokesčių, patys esą reikalingi valstybės pašalpos. 1628. XII. 7 Oršos seimelio instrukcijoje skundžiamasi, esą dėl rinkliavų bajorai ir jų valstiečiai nuskurdę ir nebegalį

---

[73] „Azeby *serio* chodzili koło tego iakoby zadnych nowych nie przynosili nam wymysłow", ten pat, Ms. 2108, p. 261.

[74] „Żadnych nam z łaski Bożej poborow nieprzywieziono oprócz czopowego", K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 2.

[75] Skarga, Kazanie VIII Sejmowe, p. 370.

[76] Ten pat, Kazanie III Sejmowe, p. 287.

[77] Ten pat, Kazanie II Sejmowe, p. 262—263.

[78] Apie tai žadu rašyti kita proga.

mokėti mokesčių[79]. Vilniaus vaivadijos bajorai, prašomi apsidėti rinkliava karui su Švedija, savo reliacinio seimelio nutarimuose 1626. XII. 31 pareiškia, kad didžioji Lietuvos kunigaikštija, Dievo rykščių aplankyta, kelių metų nederliumi, badu, maro epidemija, gaisrais, sunkia kariuomene, dideliais mokesčiais, pagaliau valstybės teritorijoje kariaujančių priešų esanti tiek sunaikinta ir nuvarginta, kad ją derėtų ne mokesčiais apsunkinti, bet jos pasigailėti ir jai padėti[80]. 1653. XII. 31 Smolensko seimelio instrukcijoje skaitome, kad bajorų valstiečiai ir patys bajorai taip esą suvargę, jog visiškai nebeįmanoma esą juos apdėti kuriais nors mokesčiais[81]. O Minsko seimelio bajorai instrukcijoje savo atstovams į 1654. II. 11 seimą tiesiog pareiškia: „Jau mes tiek esame nuniokoti, kad toliau jokių naštų pakelti nebegalime"[82]. Vis tai būdingi bajorų pasiteisinimai, atsisakant mokėti mokesčius. Ir labai retai kada galima aptikti bajorų pasiūlymų kuriuo nors būdu rūpintis sustiprinti valstybės iždą. Prie tokių išimčių tenka priskirti 1607. III. 26 Ašmenos seimelio instrukcijoje atstovams į seimą duodamą nurodymą rūpintis ieškoti priemonių viešajam iždui įkurti („Ozałożeniu Skarbu pospolitego")[83]. Bet tai reta išimtis, ir šį kartą šiuo reikalu nebuvo nieko padaryta.

Valstybės iždo reikalams esant apleistiems, ypačiai sunku buvo veikti įvairiems valstybės pareigūnams, kurie buvo susirūpinę valstybės likimu. 1618 m. seime Lietuvos vicekancleris ir Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius savo pasakytoje kalboje sielojosi dėl liūdnos krašto gynimosi padėties, išplaukian-

---

[79] Č a r t. A r c h., Teka Nar. 120, dok. 101.

[80] „Xieństwo Litewskie plagami Bożemi będąc nawiedzone, nieurodzajem kilkorocznym, głodem, powietrzem morowym, ogniem, ciężkim Żołnierzem, wielkiemi podatkami, nakoniec Nieprzyiacielem, który *in visceribus ejus* prawie wojuie, iest barzo zniszczone, y ucisnione, że nietylko podatkami onerować, ale komizeracyą nad nią, ratunkiem, a przy naymniey folgą miećbysię godziło", t e n p a t, Teka Nar. 118, dok. 79.

[81] „Tak wielkimi, y oczywistemi podatkami nietylko poddanych naszych, Których *Summa aegestas* rożno, y za granice Moskiewską rozegnała, jużesmy y samych Siebie exviscerowali, toż podobno y Jnsze Województwa W° Xtt° Litt° obchodzi, niepodobna, abyśmy mogli *sufficere* dalszym podatkom", t e n p a t, Teka Nar. 147, dok. 158.

[82] „Jużesmy tak *exhausti*, że dalszym *oneribus sufficere* niemożemy", t e n p a t, Teka Nar. 147, dok. 100.

[83] T e n p a t, Teka Nar. 103, dok. 26.

čios iš iždo reikalų apleidimo. Jis skundėsi bajorų visišku nesidomėjimu valstybės reikalais. Esą gyvendami tarp galingų ir pavojingų kaimynų, „*aerarium publicum* niemamy żadnego, *et privata tantum non publica curamus comoda*" (jokio viešojo iždo neturime ir labiau rūpinamės privatiniais patogumais, negu valstybe)[84]. Kokie nevaisingi esą seimai, visiems esą žinoma. Tarpusavio vaidai ir nenoras rūpintis visuotiniąja gerovę jau prie to esą privedą, jog kiekvienas paskirai savimi turįs rūpintis. Toliau Valavičius savo kalboje palygina valstybę su laivu, kuriuo plaukdami žmonės nesiimą kaišioti skylių, pro kurias vanduo tekąs, to nesuprasdami, jog vanduo kartu su laivu ir juos pačius paskandinti galįs[85].

Neturime jokių žinių, kad ši kalba būtų paveikusi bajorus ir kad jie labiau būtų ėmę rūpintis valstybės iždu. Taip pat ir Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas skundėsi valstybės reikalų apleidimu: 1644 m. buvo bijomasi Švedų pavojaus, tačiau „*Difficile erat in libera Repub*[ae] *aliquid certi statuere*" („sunku buvo laisvoje respublikoje ką nors nutarti")[86]. O kai 1641 m. reikėjo priimti turkų pasiuntinius, valstybė neturėjo lėšų jiems maitinti. Ta proga Stanislovas Albrechtas Radvilas apgailestavo, kad „*in ea libertate nihil excogitare possibile fuerat*" („šioje laisvėje nebuvo galima nieko išgalvoti"), jog pasiuntiniams nebūtų parodytas toks valstybės neturtas ir jog nebūtų išduotas toks valstybės nepasirengimas gintis[87].

Valstybės ir visuomenės kritikas Gornicki s dar XVI amž. pabaigoje bandė savo raštais bajorus įtikinti, jog valstybei labai kenkianti tokia viešojo iždo stoka ir jog bajorai klystą, manydami esant gerą tvarką, kurioje mokesčių nereikią arba retai tereikią mokėti[88]. Bet jo žodžiai nerado platesnio atgarsio, taip pat, kaip ir Volano perspėjimas, jog per didelė laisvė galinti tapti verguve, ypačiai dėl stokos gerai sutvarkyto iždo ir bajorų nerangumo mokėti mokesčius. Kol bajorai seime nutarią kurią rinkliavą, kol ją surenką ir pasamdą kariuomenę, priešas jau geroką krašto dalį nuniokojąs[89].

---

84 Ten pat, Teka Nar. 110, dok. 87; Ms. 350, dok. 44.

85 Ten pat.

86 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1644. I. 23.

87 Ten pat, 1641. VI. 16.

88 Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła Wszystkie, t. III, p. 24.

89 Volanus, *De libertate Politica*, p. 54.

Visoje bajorų masėje, nenorinčioje imtis priemonių valstybės iždui sustiprinti, pasitaikydavo ir išimčių. Taip Vilniaus vaivada Povilas Jonas Sapiega 1665 m. savo testamentu valstybės iždui užrašė 200.000 auksinų[90]. Vėliau matysime, jog kartais etmonai nemaža ir savo pinigų pridėdavo karo metu, taip pat kai kurie didikai savo privatinę kariuomenę pasiųsdavo padėti valstybės kariuomenei karo metu. Tačiau ir už tokias laisvos valios savo paslaugas valstybei jie kartais reikalavo kompensacijos. 1628. X. 20 Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas rašė laišką į generalinį Slanimo seimelį („do obywatelow WXLitt. na ziazd głowny Słonimski zgromadzonych), kuriame prašė nutarti atstovams į seimą duoti *„plenariam potestatem"*, kad jie seime reikalautų, jog privatinės Kristupo Radvilo išlaidos kariuomenei jam būtų sugrąžintos iš valstybės iždo[91]. Įvairių seimelių instrukcijose, tarp įvairių *petita*, neretai randame reikalavimų atsilyginti įvairiems asmenims, privačia iniciatyva prisidėjusiems prie karo, karo metu nusipelniusiems ar turėjusiems nuostolių karo metu. 1616. III. 13 Slanimo seimelio instrukcijoje reikalaujama grąžinti pinigus Smolensko vaivadai ir Oršos seniūnui, kuriuos jie privačiai išleido kare su Maskva[92]. 1607. III. 26 Oršos seimelio instrukcijoje prašoma, kad Jonušui Sokolinskiui būtų atlyginta už karo tarnybą ir nuostolius[93]. 1616. III. 15 Ašmenos seimelio instrukcijoje rūpinamasi, kad įvairūs didikai, karo metu nukentėję, būtų atleisti nuo mokesčių[94]. 1614. X. 1 Vilniaus generalinio suvažiavimo nutarimuose karalius prašomas atleisti nuo rinkliavų 5 Lietuvos taurininko (podczaszy) Radvilo Slucko kunigaikštijos dvarus, kaip labai nukentėjusius nuo Maskvos kariuomenės, nuo Nižo kazokų ir nuo sauvaliautojų. Ten pat prašoma ir kitų didikų žemes atleisti nuo rinkliavų, nes jų dvarai karo metu nukentėję[95]. 1615 m. Vilniaus seimelis savo instrukcijoje prašė, kad nuo mokesčių būtų atleisti Vilniaus vaivados Kristupo Radvilo Nesvyžiaus dvarai ir Jono Karolio Katkevičiaus Kretingos miestas[96].

---

[90] „Dla niefortunnych Rzpltej czasów i prac wojennych dotąd niewykonanych", Sapiehowie, t. II, p. 269.

[91] Čart. Arch., Teka Nar. 120, dok. 110.

[92] Ten pat, Teka Nar. 109, dok. 103.

[93] Ten pat, Teka Nar. 103, dok. 28.

[94] Ten pat, Ms. 2245, dok. 16.

[95] Ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225.

[96] Ten pat, Teka Nar. 109, dok. 66.

Tokiu būdu kai kurie bajorai ne tik vengė mokėti pačių užsidėtus mokesčius, nieko nenorėjo duoti valstybės iždui, bet, priešingai, kiekviena proga patys reikalavo iš iždo. Vartydami seimų konstitucijas, iš tikro randame nutarimų, kur vienas ar kitas didikas atleidžiamas nuo mokesčių ar skolų mokėjimo valstybės iždui. 1616 m. seime Radvilų Slucko dvarai buvo atleisti nuo 5 rinkliavų, kaip nukentėję karo metu[97]. 1658 m. seimas atleido Žemaičių seniūną Jurgį Hlebavičių nuo nesumokėtų mokesčių sumokėjimo į iždą dėl to, kad jo dvarai karo metu buvo nuniokoti[98]. 1658 m. trims metams nuo skolų mokėjimo buvo atleistas Lietuvos pakamorė Feliksas Jonas Pacas, kurio turtas ne tik maskviečių ir švedų, bet ir savosios kariuomenės buvo sunaikintas[99]. 1661 m. už nuopelnus ir išlaidas valstybei dėl nuniokotų dvarų nuo skolos sumokėjimo iždui buvo atleistas Trakų vaivada Mikalojus Steponas Pacas[100]. Savaime suprantama, jog tokie atleidimai nuo pačių bajorų nutartų mokesčių mokėjimo dar labiau sunkino iždo būklę.

Apleidę iždo reikalus ir egoistiniais sumetimais nenorėdami mokėti mokesčių, bajorai dažnai norėdavo jų naštą suversti kitiems, ypačiai miestiečiams, žydams ir totoriams. S k a r g a prikaišioja bajorams, jog jie, valstybės reikalus spręsdami, vieną luomą kelią, o kitą spaudžią, save saugą nuo rinkliavų ir kitokių naštų, jomis vargindami valstiečius ir kitus valdinius[101]. 1617. II. 2 Oršos seimelio bajorai savo instrukcijoje atstovams į generalinį Vilniaus suvažiavimą nurodo, kad jie neleistų nutarti jokios rinkliavos, bet lėšų karui su Maskva atrastų, paaukštindami muitus ir nutardami svaigalų mokestį, taip pat žydų ir totorių pagalvę vieneriems ar dvejiems metams, nė vieno jų neatleidžiant nuo to mokesčio[102]. Taip sprendžiant mokesčių klausimą, bajorai nebūtų paliesti, nes jie laisvi nuo muitų mokėjimo. Taip pat 1617. II. 3 Naugarduko seimelis karo su Maskva reikalams leido paaukštinti muitus ir imti svaigalų mokestį, bet kas dėl rink-

---

97 *Volumina Legum*, t. III, p. 308.

98 T e n p a t, t. IV, p. 548.

99 „Którego substancya od nieprzyjaciół Moskalów i Szwedów w niwecz obrócona i od domowego żołnierza spustoszona została", W o l f f, Pacowie, p. 107.

100 *Volumina Legum*, t. IV, p. 804.

101 S k a r g a, Kazanie II Sejmowe, p. 271.

102 Č a r t. A r c h., Teka Nar. 110, dok. 5.

liavų iš bajorų dvarų, tai atstovams į Vilniaus generalinį suvažiavimą suvaržė galią, draudami jiems rinkliavas net ir minėti[103]. 1658. VI. 21 Kauno pavieto bajorai savo seimelio instrukcijoje atstovams į seimą pripažino reikalą rūpintis sumokėti algas kariuomenei, gynusiai valstybę nuo priešų, bet kaip lėšų šaltinį siūlė tam reikalui įvesti akcizą. Tačiau ir jis savo sunkumu turėjo gulti ant miestiečių, bet ne ant bajorų. Toje Kauno seimelio instrukcijoje nurodoma, kad minėtas akcizas jokiu būdu neturi liesti bajorų[104]. Kauno bajorai ta pačia savo instrukcija leido rinkti ir svaigalų mokestį iš miestiečių. Tačiau atstovus į seimą įpareigojo, kad už tai kitokių mokesčių jokiu būdu neleistų įvesti, taip pat neleistų išrasti kurių nors priemonių iždui sustiprinti, kuriomis bajorai galėtų būti apsunkinti[105].

Iždo lėšomis papildyti kartais bajorai griebdavosi totorių pagalvės[106], bet ypačiai mėgo apdėti miestiečius papildomais mokesčiais. Be šiaip nutariamų paprastųjų rinkliavų, miestiečiai dar kartkarčiais būdavo verčiami sumokėti ypatingas kontribucijas, kitą kartą vadinamas donativomis. Kaip 1628 m. ant visų Lietuvos miestų, turinčių savivaldybės teisę, seimas nutarė uždėti specialę 50.000 auksinų kontribuciją karo su švedais reikalams[107]. 1629 m. seimo nutarimu miestai vėl privalėjo sumokėti 40.000 auksinų donativą[108], o 1634 m. — 30.000 auksinų[109]. Dažnai mė-

---

[103] „Waruiąc, aby Poborów Jnszych to iest Łanowego z Dobr naszych nietylko niepostempowali, ale y wspominać sobie niedali, Wszem Panom Posłom naszym zamierzamy moc", t e n p a t, Teka Nar. 110, dok. 6.

[104] „To jednak zlecamy Ichmpp: posłom, aby w postanowieniu *exactionis* tej akcyzy pilno postrzegali, aby stan szlachecki *rationem* dworów swoich, których pod szczęśliwem panowaniem JKMci *securitate et libertate gaudendo victu fruitur*, aby żadnej akcyzie nie podlegał, i we wsiach szlacheckich aby nie brano, krom w miastach i miasteczkach tak JKMci, jako i duchowych i szlacheckich, gdzie się targi odprawują, wybierać pozwalemy, a od stanu szlacheckiego, który jeno co poszle na sprzedaż, aboli na swoją potrzebę kupować będzie", instrukcija atspausta pas M e d e k s z a, Księga Pamiętnicza, p. 171.

[105] „A na insze podatki ani na wynalazek *cummulandi aerarii*, któryby *cum gravamine* szlachty miał być, żadną miarą nie pozwalać", t e n p a t, p. 171.

[106] 1629 m. konstitucija, *V o l u m i n a L e g u m*, t. III, p. 663; 1649 m. konstitucija, t e n p a t, t. IV, p. 324 ir kt.

[107] T e n p a t, t. III, p. 581—582.

[108] T e n p a t, t. III, p. 618—619.

[109] T e n p a t, t. III, p. 842—843.

go bajorai ir Lietuvos pirklius apdėti specialiomis kontribucijomis. Įvairaus didumo tokios kontribucijos ant Lietuvos pirklių, nuo 8.000 ligi 60.000 auksinų, Vazų laikais buvo uždėtos seimuose 1635, 1643, 1650, 1652, 1653, 1655, 1658, 1659, 1661, 1662 ir 1667 m.[110].

Tačiau ir šitokios priemonės tik laikinai tegalėdavo pataisyti valstybės iždo reikalus. Kadangi svarbiausias valstybės iždo negalavimo šaltinis, — bajorų ir jų valstiečių teisė nemokėti valstybei jokių mokesčių be pačių bajorų laisvos valios sutikimo, — nebuvo pašalintas, tai iždo reikalai liko ir toliau apleisti. Tokiu būdu bajorų aukso lasvė labai skaudžiai atsiliepė ir valstybės iždo srityje, o bajorų ideologija ir pažiūra į valstybę griovė jos egzistencijos pagrindą. Iš politinės istorijos gerai žinome, kokių politinių ir teritorinių nuostolių turėjo Lietuva Vazų laikais ir, palyginus su ankstybesniais laikais, kaip nusmuko jos galybė. Tai ir buvo iš dalies pasekmė to, kad bajorai savo luominiais ir egoistiniais sumetimais apleido valstybės iždą ir, apskritai, per mažai besirūpino valstybės reikalais.

---

110 T e n p a t, t. III, p. 873; t. IV, p. 62—63, 348—349, 379, 425, 507, 552, 685—686, 817, 889, 986.

VI. Menkas bajorų rūpinimasis krašto saugumu

Seimų dezorganizacija ir iždo reikalų apleidimas skaudžiai atsiliepė taip pat ir į krašto saugumą bei militarinę santvarką. Kaip viskas valstybėje, taip ir karo bei taikos reikalai, buvo pačių bajorų ar jų atstovų žinioje. Tvarkydami karo bei taikos reikalus,bajorai dažnai žiūrėjo ne visos valstybės, bet savo luominių interesų.

Bijodami, kad per daug neįsigalėtų didysis kunigaikštis ir kad negrėstų absoliutizmo įvedimas, kaip matėme, bajorai buvo apriboję jo teises karo reikaluose. Jau į Henriko artikulus jie buvo įrašę, kad didysis kunigaikštis be seimo sutikimo negali pradėti karo ar skelbti visuotinį šaukimą[1]. Šita taisyklė buvo įtraukta ir į 1588 m. Lietuvos Statutą[2]. Jei seimas nutartų visuotinį šaukimą, tai didysis kunigaikštis neprivalėjo sušauktų bajorų paskirtoje vietoje laikyti ilgiau kaip 2 savaiti. Taip pat jam buvo draudžiama kariuomenę dalyti į didesnes ar mažesnes dalis[3]. Kaip didysis kunigaikštis be seimo sutikimo negalėjo pradėti karo ar jį vesti, taip jis negalėjo be seimo nutarimo uždėti mokesčius karo reikalams[4]. Net ir samdyti sau kariuomenę jam buvo draudžiama *„sine consensu Reipublicae"* (be valstybės sutikimo)[5]. Be to, be senato sutikimo jis negalėjo vesti per Lietuvą ar į Lietuvą kokią nors užsieniečių kariuomenę[6]. Didysis kunigaikštis neturėjo teisės Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių išvesti į užsienį, o jei seimas ir leistų, tai kiekvienam kareiviui ir bajorui turėjo būti iš anksto sumokėta alga už ketvirtį metų[7].

---

[1] *Volumina Legum*, t. II, p. 897.

[2] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 1, 2.

[3] *Volumina Legum*, t. II, p. 897.

[4] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 2.

[5] *Volumina Legum*, 1648 m. konstitucija.

[6] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 23; *Volumina Legum*, t. III, p. 583, 765.

[7] *Volumina Legum*, t. II, p. 897.

Tokiu būdu ne tik karas ir taika, bet ir kariavimo būdas buvo bajorų kompetencijoje, o didysis kunigaikštis liko tik seimo nutarimų vykdytojas. Tik labai svarbiam reikale galėjo būti padaryta išimtis. 1611 ir 1613 m. konstitucijos didžiajam kunigaikščiui leido, priešui staiga užpuolus kraštą ir gresiant dideliam pavojui, sušaukti į karą bajorus, bet ir tai pasitarus su senatoriais[8]. Apskritai, visi šitie didžiojo kunigaikščio suvaržymai padarė sunkiai beįmanomus ofenzyvinius karus, o defenzyvinius labai suvaržė. Karo reikalai ir krašto saugumas priklausė pačių bajorų geros valios, tačiau ir šita valstybinio gyvenimo sritis buvo gerokai apleista.

Lietuva turėjo savo kariuomenės organizaciją, nepriklausomą nuo Lenkijos. Lenkijoje buvo savo kariuomenė ir savo karo vadai, Lietuvoje — savo. Lietuvos kariuomenei vadovavo Lietuvos didysis ir lauko etmonai[9]. Kad ir buvo bendri valstybiniai ryšiai su lenkais, Lietuvos militarinės organizacijos savitumas buvo tiek pabrėžtas, jog be seimo nutarimo buvo draudžiama Lenkijos kariuomenę įvesti į Lietuvą, o Lietuvos į Lenkiją[10].

Kaip Lenkijos, taip ir Lietuvos krašto gynimosi branduolį turėjo sudaryti visuotinis šaukimas, kitaip sakant, bajorų mobilizacija (*motio generalis belli*, pospolite ruszenie). Pagal įstatymus tai buvo svarbiausioji karo pajėgų rūšis. Bajorai, būdami atleisti nuo bet kurių prievolių valstybei, nebuvo atleisti tik nuo karo prievolės. Šita jų karo prievolė ir turėjo būti atlikta visuotinio šaukimo forma, bet ir tai tik labai svarbiam reikale.

Kaip jau minėjau, visuotinis šaukimas galėjo būti paskelbtas tik seimui nutarus arba, labai skubiam reikalui esant, didžiajam kunigaikščiui pasitarus su senatoriais. Pagal 1588 m. Lietuvos Statutą[11] į visuotinį šaukimą turėjo atvykti visi pilnamečiai bajorai žemvaldžiai, taip pat dvasininkai, didžiojo kunigaikščio miestiečiai ir totoriai. Karo tarnyba turėjo būti einama savo arkliais, savo ginklais ir savo maistu. Žemės valdymas buvo rišamas iš seno su karo tarnyba. Nors ir buvo skelbiami visuotiniai bajorų šaukimai, tačiau visuotinės karo prievolės, suprantant ją mūsų laikų sąvoka, nežinota.

Karo tarnyba buvo rišama ne su bajoro asmeniu, bet su žemės valdymu. Į visuotinį šaukimą turėjo atvykti ne visi bajorai, bet tik bajorai žemvaldžiai arba jų pavaduotojai. Tokiu būdu, jei kurio nors bajoro žemvaldžio šeimoje buvo keli suaugę, karui tinką, as-

---

8 Ten pat, t. III, p. 1, 163.

9 Žiūr. 184—185 pusl.

10 *Volumina Legum*, t. III, p. 583, 765. Smulkiau Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių santykius paliesiu kiek vėliau.

11 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 1.

menys, karo tarnybą privalėjo eiti tik vienas kuris asmuo, pagal žemės didumą su savimi atsivesdamas reikalingą kiekį karių palydovų. Našlės, našlaičiai ir nepilnamečiai vaikai žemvaldžiai turėjo statyti savo užvaduotojus. Jei ūkį valdytų keli suaugę broliai, jo nepasidalijį, tai tik vienas kuris jų privalėjo eiti karo tarnybą. Jei kuris nors žemvaldys nestotų į karą arba stojęs pabėgtų, galėjo būti konfiskuoti jo dvarai[12]. Jei kuris nors bajoras būtų įkeitęs savo dvarą, tai karo tarnybą turėjo eiti ne to dvaro savininkas, bet faktinis valdytojas[13]. Sergą žemvaldžiai ir dėl to negalį asmeniškai atvykti į visuotinį šaukimą privalėjo statyti savo užvaduotojus bajorus[14], o už tėvą karo prievolę galėjo atlikti kuris nors jo suaugęs sūnus[15]. Dvasininkų dvarai irgi nebuvo atleisti nuo karo prievolės, jei iš seno kuris nors jų dvaras neturėjo tokios privilegijos. Tokiu būdu nuo savo pasaulinių, paveldėtų, pirktų, užstatan paimtų ar nuo savo bažnytinių, kieno nors dovanotų, bet neatleistų nuo karinės prievolės, dvarų dvasininkai privalėjo siųsti kareivius, o už savo asmenį į karą statyti kurį nors bajorą užvaduotoją[16].

Visuotinis šaukimas turėjo tęstis nuo vieno seimo ligi kito seimo. Bajorai žemvaldžiai privalėjo atvykti ne tik patys, bet ir atsivesti nuo savo žemių prideramą kareivių būrį. Nuo 20 valakų žemės turėjo būti statomas vienas husaras, o nuo 10 valakų — gerai aprengtas ir apginkluotas raitininkas. Lietuvos miestai, turį savivaldybės teisę, privalėjo statyti pėstininkus[17]. Iš valstybės dvarų taip pat turėjo būti statomi pėstininkai, imami iš pačių valstiečių. Toks pėstininkas valstietis į kariuomenę turėjo eiti nuo kiekvieno dvidešimto valstybės dvarų valako, o jo žemę išdirbti ir prievoles atlikti turėjo likusių 19-kos valakų valstiečiai[18]. Pėstininkai valstiečiai būdavo naudojami įvairiems pagalbiniams darbams karo stovykloje ar karo lauke.

Visuotinio šaukimo tvarka ir eiga buvo šitokia[19]. Seimui nutarus paskelbti visuotinį šaukimą, kiekvieno pavieto vėliavininkas apie tai turėjo pranešti savo pavieto bajorams[20]. Šie privalėjo paskirtą

---

[12] T e n p a t, sk. II, str. 1.

[13] T e n p a t, sk. II, str. 4.

[14] T e n p a t, sk. II, str. 11.

[15] T e n p a t, sk. II, str. 12.

[16] T e n p a t, sk. II, str. 9. Turbūt, nevisada dvasininkai savo karo prievolę noriai atlikdavo, nes 1597. III. 5 seime buvo reikalaujama, kad jie į karą siųstų žmones iš savo žemių, D y a r y u s z Seymowe 1597, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 97, dok. 6.

[17] Forma pospolitego ruszenia, atspausta pas J. K. R a d e c k i, Pamiątki z dziejów dawnej Polski, t. I, p. 1—2.

[18] *V o l u m i n a L e g u m*, t. II, p. 1425.

[19] 1588 m. L i e t u v o s S t a t u t a s, sk. II, str. 6.

[20] Visuotinis šaukimas būdavo pranešamas didžiojo kunigaikščio universalais, kurie, kaip ir visi valstybiniai aktai, turėjo būti antspauduojami kanc-

dieną susirinkti į paskirtą vietą, kur vėliavininkas patikrindavo, ar visi ir ar tvarkingai atvyko. Viso pavieto bajorus vėliavininkas privalėjo vesti ir perduoti kaštelionui, o šis vesti ir perduoti vaivadai, pranešdamas, kas iš kurio pavieto neatvyko ir kodėl. Vaivada prižiūrėjo visos vaivadijos kariuomenę ir ją pristatydavo Lietuvos didžiajam etmonui kaip vyriausiam Lietuvos kariuomenės vadui. Kiekvieno pavieto bajorija sudarė atskirą kariuomenės dalinį, vadinamą pavieto vėliava[21]. Pavieto vėliavoje turėjo kariauti visi pavieto bajorai. Jei kuris nors pavieto bajoras žemvaldys visuotinio šaukimo metu tarnautų prie didžiojo kunigaikščio rūmų ar kur kitur arba į kariuomenę eitų algininku, tai toks privalėjo už save į pavieto vėliavą statyti bajorą užvaduotoją[22].

Visuotiniai šaukimai turėjo būti skelbiami tik svarbiam reikale. Kad bajorai neatprastų ir nuolat būtų pasirengę į karą, karo jėgoms patikrinti ir pamankštinti kartkarčiais kiekviename paviete turėjo būti šaukiami bajorų pasirodymai ir patikrinimai („okazowanie, popisy"). Pagal 1607 m. seimo nutarimą, bajorų karinio pasirengimo patikrinimai turėjo būti daromi kas metai[23]. 1613 m. buvo nutarta bajorų pasirodymus daryti kas antri metai rugsėjo mėn. 8 d.; jie turėjo trukti ne ilgiau kaip 4 dienas ir įvykti laukuose prie tų miestų, kur vyksta pavietų teismai ir seimeliai[24]. 1620 m. vėl buvo nutarta bajorų pasirodymus karo pratimams šaukti kas metai ligi turkų karo pabaigos, „aby się ludzie sposobili do woienney gotowości" (kad žmonės lavintųsi kariniame pasirengime)[25]. 1650 m. nutarta kasmetinius bajorų pasirodymus šaukti per šv. Mykolą[26].

Pagal 1605. V. 2 Vilniaus suvažiavimo nutarimus, bajorų pasirodymo ir karinio patikrinimo tvarka buvo šitokia[27].

Jis turėjo įvykti visuose pavietuose tą pačią dieną. Atvykusius bajorus turėjo apžiūrėti vaivada ir kaštelionas, o kur kaštelionų nėra, — pavieto maršalka ir vėliavininkas. Kiekvienas bajoras privalėjo taip atvykti, kaip tai reikalinga pagal jo turtą. Atvykę turėjo

---

lerio ar vicekanclerio antspaudu ir tada išsiuntinėjami į pavietus. Kancleris, žiūrėdamas valstybės interesų, galėjo jų ir neantspauduoti. Taip Zigmantas Vaza 1621. VIII. 17 buvo atsiuntęs Lietuvos kancleriui Leonui Sapiegai universalus, skelbiančius visuotinį šaukimą prieš turkus, bet Sapiega jų neantspaudavo ir nepaskelbė, laikydamas reikalinga Lietuvos jėgas saugoti galimam karui su švedais, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 254.

[21] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 7.

[22] Ten pat, sk. II, str. 7, 22.

[23] *Volumina Legum*, t. II, p. 1607.

[24] Ten pat, t. III, p. 207—208.

[25] Ten pat, t. III, p. 365.

[26] Ten pat, t. IV, p. 346.

[27] Archiwum domu Sapiehów, p. 455—456.

būti apžiūrimi ir surašomi. Pasirodymai privalėjo įvykti kiekviename paviete ten, kur vyksta pavieto teismai ir seimeliai, ir trukti ne ilgiau kaip tris dienas. Bajorai privalėjo vykti į pasirodymus tvarkingai, nesauvaliaudami, neplėšikaudami ir neskriausdami kitų, maistą ir pašarą pirkdamiesi rinkos kaina, bet ne prievarta iš žmonių imdami. Jei kuris bajoras dėl valstybinės tarnybos, dėl savo reikalų ar ligos negalėtų atvykti į pasirodymą, jis galėjo pasiųsti į pasirodymą savo tarną bajorą. Jei kuris bajoras turėtų dvarų keliuose pavietuose, užtenka jam pasirodyti ir įsirašydinti į sąrašus viename kuriame paviete. 1605 m. pasirodymas buvo nutartas gresiant pavojui iš Maskvos tik vienam kartui[28], tačiau galima manyti, kad taip pat būdavo atliekami ir kiti pasirodymai.

Tokias karines prievoles bajorai buvo užsidėję ant savęs valstybės gynimo atžvilgiu. Bet ir šitos visos normos, kaip daugelis įstatymų ir bajorų nutarimų, liko tik popieriuje. Ir čia gyvenime ne viskas buvo vykdoma, o bajorai, brangindami savo aukso laisvę, apskritai vengė bet kurių prievolių valstybei, nors ir savo pačių užsidėtų. Kaip nenoriai seimuose jie užsidėdavo mokesčius karo reikalams, taip nenoriai nutardavo ir visuotinį šaukimą. Bajorų nenoras skelbti visuotinį šaukimą ir jame dalyvauti matyti nors ir iš šių pavyzdžių. Kai 1628. VII. 8 seime buvo svarstomas visuotinio šaukimo reikalas, Lietuvos atstovai neleido apie tai kalbėti, todėl buvo pereita prie kitų klausimų[29]. Arba priešui iš visų pusių jau einant, 1653. XII. 31 Vitebsko seimelio instrukcijoje atstovams į seimą bajorai įrašo: „Visuotinio šaukimo Jų Malonybė mūsų ponai atstovai tegul neleidžia; tai daryti juos įpareigojame jų garbe ir sąžine ir šiuo reikalu duodame jiems suvaržytą galią"[30].

Vartydami seimų konstitucijas, pastebime, kad jau Vazų laikais visuotinis šaukimas labai retai tebuvo šaukiamas, ir juo toliau, juo rečiau būdavo griebiamasi šitokios apsigynimo priemonės. Tik Jono Kazimiero laikais, valstybei stovint ant bedugnės krašto, šiek tiek dažniau ši priemonė buvo pavartota, bet ir tai be

---

[28] „... na jeden raz, czyniąc to sami dobrowolnie jako naród wolny pomiędzy sobą", t e n p a t, p. 456.

[29] „We X° Litt° na nic nie pozwalało", D y a r y u s z Seymu 1628, Č a r t. A r c h., Ms. 354, p. 114.

[30] „Na pospolite zaś ruszenie niech Jchm. Panowie Posłowe Nasi niepozwalaią, w czym *fidem, honorem, et conscientiam* Jchm. *obstringimus*, y w tym Samym punkcie *limitatem potestatem* Jchm. dajemy", t e n p a t, Teka Nar. 147, dok. 157.

didelių vaisių[31]. Kaip vėliau matysime, bajorų masės kariškos savybės buvo visai sumažėjusios. Dažnai jie bevelijo pasivaduoti samdomąja karių specialistų kriuomene, negu patys eiti kariauti.

Jau XVI amž. antroje pusėje rašytojas Gornickis skundėsi bajorų atpratimu nuo karo ir prisirišimu prie žemės[32]. Jei taip galima pasakyti, šitoks bajorijos „sužemėjimas" darėsi dar ryškesnis XVII amž. Lietuvos vėliavininkas Samuelis Pacas, gyvenęs Zigmanto Vazos laikais, piktinosi prabangiu bajorų gyvenimu ir jų šykštumu krašto gynimo reikalams, taip pat nenoru dalyvauti karuose[32a]. Nors šiaip bajorija labai triukšmingai gyveno, neapsieidavo be užpuolimų ir muštynių, tačiau kariškosios jos savybės nyko. Visuotinį šaukimą bajorija vis dažniau pavaduodavo samdytąja kariuomene, kuri savo vienodesniu apsiginklavimu, kariniu prityrimu ir drausme pralenkė bajorų masę. Kaip netrukus matysime, vėliau prieita prie to, jog atskiri pavietai, užuot vykę į visuotinį šaukimą, pasamdydavo tam tikrą kiekį algininkų, kurie sudarydavo pavietų kariuomenes. Ir taip bajorai, senovėje garsėję savo karo žygiais, jau Vazų laikais buvo atpratę nuo karinės veiklos ir iš karių virto žemvaldžiais, ne tik kad nenorinčiais eiti karo tarnybos, bet ir apskritai maža tesirūpinančiais savo krašto saugumu.

Visuotinio šaukimo nepajėgumas ir neproduktingumas paaiškėjo jau per pirmuosius karus su Švedais Zigmanto Vazos laikais. Jau Rygą švedams užėmus ir veržiantis toliau į kraštą, 1621. X. 30 Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas rašė kancleriui Leonui Sapiegai, skųsdamasis visuotiniojo šaukimo nevaisingumu, nes bajorai negausiai teatvykstą, mažai palydovų teatsivedą, nenorį pripažinti drausmės, žygiuodami tik plėšikaują, vieni kitus naikiną ir skriaudžią ir karo stovyklose netvarką kelią[33]. Ir

---

[31] Prie Jono Kazimiero Lietuvos bajorų visuotinis šaukimas seimo buvo nutartas 1650, 1654, 1655, 1658, 1659, 1661 ir 1662 m., *Volumina Legum*, t. IV, p. 333, 468, 494—495, 545, 671—673, 794—795 ir 891.

[32] Gornicki, Rozmowa o elekcyey, Dzieła wszystkie, t. III, p. 100.

[32a] Olszewski, Kazanie na Pogrzeb Samuela Paca, 1627.

[33] „W pospolitem ruszeniu co za nadzieja, puszczam na uwagę WMości mego miłościwego pana, który świadom niesforności i niegotowości braci naszych. Ci ani w powinnej liczbie staną, ani słusznych pocztów osadzą, ani się pod karę wojskową poddawać będą chcieli; tylko jedni drugich nieporządnem ściąganiem zniszczywszy, wszystką ojczyznę płaczem i krzywdami a obóz konfuzyą i nieporządkiem napełniają", Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 97.

iš tikro, 1621—1622 m. kare su Švedais, paskelbus visuotinį šaukimą, iš daugelio Lietuvos pavietų bajorai visai neatvyko. Pagal Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilo sudarytą sąrašą, tik iš Žemaičių žemės ir Vilniaus, Lydos, Ukmergės, Breslaujos, Trakų, Gardino, Kauno, Upytės ir Lietuvos Brastos pavietų tebuvo atvykę bajorai į visuotinį šaukimą, o kiti pavietai nieko neatsiuntė; pagaliau, ir atvykę bajorai tik ketvirtį metų tetarnavo ir išsiskirstė[34].

Kokios menkos vertės beturėjo visuotinis bajorų šaukimas, parodo nors ir šitas gėdingas atsitikimas. Lietuvos ir Lenkijos bajorų didžiulė kariuomenė, laimėjusi kelius susirėmimus su kazokais, 1648. IX. 21 ir 22 d. stovėjo ties Pilavcais savo stovykloje prieš kazokų stovyklą. Visa šita milžiniška kariuomenė[35], sužinojusi, jog kazokams į pagalbą ateina totoriai, naktį iš 22 į 23 rugsėjo gėdingai be jokios kovos išlakstė, pradedant etmonais ir baigiant paprastais kareiviais. Panika buvo tokia didelė, jog nusigandę bajorai paliko be kovos savo priešams visus savo stovyklos įrengimus, vežimus, prabangiais perlais papuoštas palapines ir įvairius aukso bei sidabro indus bei turtus. Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilo liudijimu, kiti bajorai buvo tokios baimės apimti, jog net niekieno nevejami ligi pietų nubėgo 10 mylių[36].

Taip pat ir 1649. VIII. 16 Lietuvos ir Lenkijos bajorų kariuomenė, pasiųsta prieš kazokus ir ties Zborovu apsupta, būtų išlaksčiusi, jei pats Jonas Kazimieras nebūtų visą naktį budėjęs ir po stovyklą važinėjęs, kitus drąsindamas ir rodydamasis, jog pats dar nepabėgo. Kokia didelė baimė čia buvo apėmusi bajorus, parodo tai, jog susidūrimo metu su priešais daugelis į kanapes sulindo ir pasislėpė, o iš apgultųjų ties Zborovu didesnės drąsos parodė ir smarkiau gynėsi tarnai, negu jų ponai[37].

---

[34] Ten pat, p. 224.

[35] Pagal Šuiski, ten buvę 34.000 bajorų su 200.000 tarnų, Szujski, Dzieje Polski, t. III, p. 356.

[36] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1648. IX. 21—23. Vienas amžininkas savo atsiminimuose rašo apie tuos bajorus, kad jie „poczęli zaraz, zobaczywszy Tatarów przy kozakach, bez wstydu uciekać, porzuciwszy wszystkie wozy i naczynia stołowe, srebrne i złote, szkatuły z pieniędzmi i drogie szaty, konie tureckie i armaty", Latopisiec Joachima Jerlicza, t. I, p. 70.

[37] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649. VIII. 16, 20.

1654 m. įsiveržusi į Lietuvą rusų kariuomenė jau buvo užėmusi daugelį rytinių pilių ir miestų, kai Jonas Kazimieras iš Gardino paskelbė visuotinį bajorų šaukimą. Tačiau bajorai visai neskubėjo į šaukimą, ramiai ir toliau namie sėdėdami, tartum nebūtų buvę jokio pavojaus[38].

Taip pat ir pergalės atveju ne daug tebuvo naudos iš visuotinio šaukimo. Taip po garsios 1651 m. Berestečko pergalės, į visuotinį šaukimą susirinkę bajorai nebemanė toliau kovoti ir išnaudoti padėties, bet viską metė ir grįžo namo, skubėdami į rugiapiūtę ir manydami, kad jau savo pareigą atliko ir tikslas pasiektas — priešas sumuštas[38a].

Kadangi visuotinis bajorų šaukimas gyvenime pasirodė netobula ir netinkama priemonė kraštui ginti, tai jis pamažu nustojo savo reikšmės. Kartu su tuo krašto pajėgų organizacijoje vis didesnės reikšmės įgijo samdomoji kariuomenė — algininkai. Samdomai kariuomenei vadovavo lauko etmonas. Ji susidėjo iš vietinių ir iš svetimšalių vėliavų (vėliava — nuo 100 ligi 400 kareivių).

Algininkai daugiausia buvo įvairių rūšių raitininkai, rečiau pėstininkai[39]. Vėliavas susamdydavo ir joms vadovaudavo rotmistrai. Pagal 1613 m. kostituciją, rotmistrais galėjo būti tik žemvaldžiai (*possessionati*) bajorai[40]. Tiek vietiniai, tiek svetimšaliai algininkai buvo samdomi reikalui esant. Tai buvo nenuolatinė kariuomenė, išskyrus samdomas pilių įgulas. Algininkus samdydavo rotmistrai, gavę iš karaliaus patentus vėliavoms samdyti (listy przypowiedni)[41]. Pasamdyti algininkai priklausydavo tik savo rotmistrų, o šie klausė lauko etmono. Alga buvo mokama metų ketvirčiais rotmistrams už visą vėliavą, o šie nuo savęs mokėdavo algininkams. Algininkai tarnavo savo ginklais bei arkliais ir savo maistu. Bajorai, stodami tarnauti algininkais, į kariuomenę pasiimdavo ir savo tarnus (cze-

---

[38] Szujski, Dzieje Polski, t. III, p. 399.

[38a] Ten pat, p. 380.

[39] Pvz., 1667 m. samdytosios kariuomenės sąrašai, Čart. Arch., Ms. 362, dok. 52; 1621—1622 Livonijos kare samdytos kariuomenės sąrašas, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 220—224.

[40] *Volumina Legum*, t. III, p. 164.

[41] Tokie trys patentai, Zigmanto Vazos 1615 m. duoti rotmistrams kariuomenei samdyti, gresiant pavojui iš Maskvos, yra Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 15—17; 1616. VI. 7 „list przypowiedni" duotas Oginskiui 100 husarų pasamdyti, ten pat, dok. 130; panašus patentas ten pat, dok. 148.

ladž) su arkliais ir vežimais, kurie rūpindavosi pašaru ir maistu, taip pat įvairiais bajorų reikalais[42].

Kaip visoje valstybėje, taip ir samdomos kariuomenės organizacijoje reiškėsi decentralizacija. Kadangi algininkai buvo samdomi už pinigus, surenkamus seimuose nutartais mokesčiais ir rinkliavomis, tai bajorai ėmė reikalauti, kad už paviete surinktus pinigus būtų samdomi pavietų algininkai („żołnierz powiatowy"), privalą rūpintis pavietų saugumu. Jau 1613 m. konstitucija buvo nutarusi įvesti Lietuvoje šitokius pavietų algininkus[43]. Buvo nutarta kiekviename paviete sudaryti po vieną algininkų vėliavą, kuriai turėjo vadovauti rotmistras, — bajoras žemvaldys, paskirtas karaliaus iš 4 kandidatų, paviete išrinktų. Tokie pavietų algininkai buvo samdomi tik reikale, bet ne iš karto visur prigijo. Dar 1624. X. 24 Lietuvos kancleris Leonas Sapiega savo kalboje seime įrodinėjo reikalingumą ir naudingumą pavietų algininkų, samdomų už seimo nutarimu pavietuose surinktus mokesčius[44]. Jau anksčiau buvo minėta, kad kai kada pavieto bajorai, nenorėdami leisti šaukti visuotinį šaukimą, bevelijo už sudėtus pinigus į karo lauką pasiųsti pavieto kariuomenę. Taip 1625 m. kare su Švedais Lietuvos lauko etmonui Kristupui Radvilui pagalbos atsiuntė Ukmergės, Upytės ir Žemaičių pavietai, labiausiai suinteresuoti gynimusi, tuo tarpu kai kiti pavietai, atokiau buvę nuo karo lauko, iš pradžių prie karo visai nesidėjo[45]. 1626 m. ir Vilniaus pavietas pagal savo Grabnyčių seimelio nutarimą pasiuntė pagalbon savo rotmistrą su šimtu husarų — pavieto algininkų[46]. 1632 m. tarpuvaldžio metu irgi buvo susamdyti pavietų algininkai[47]. Atrodo, jog tokioms pavietų kariuomenėms

---

[42] Dyaryusz Samuela Maskiewicza, p. 71, 74 ir kt., Poczobut, Pamiętnik, p. 35.

[43] Pagal šitą konstituciją pavietų algininkai privalėjo būti „cnotliwe służałe, posłuszne, nie buntowniki, ktorzyby Konfederacyi y buntow żadnych nie czynili, nie z łupiestwa żyli, stacyi żadnych, pogotowiu podwod nie brali, szkody, krzywdy y wiolencyi żadnych nikomu nie czynili, ale żywność za pieniądze kupowali, y według ustawy Hetmańskiey płacili", *Volumina Legum*, t. III, p. 250.

[44] Dyaryusz Seymu 1620, Čart. Arch., Ms. 390.

[45] Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 529.

[46] 1626. II. 3 Vilniaus vaivadijos bajorų raštas Lietuvos etmonui, Čart. Arch., Teka Nar. 118, dok. 15.

[47] Diariusz Konwokacyi 1632, Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 678.

sudaryti reikėjo seimo pritarimo, nes 1628. XII. 7 Oršos ir 1636. XII. 11 Naugarduko seimelių instrukcijose reikalaujama įvesti pavietų algininkus — „żołnierz pawiątowy"[48].

Atskirą karo pajėgų rūšį dar sudarė totoriai ir kazokai. Totoriai į karą eidavo atskiromis vėliavomis, savo rotmistrų vadovaujamomis. Kazokai Lietuvoje sudarydavo taip pat atskiras samdomas kazokų vėliavas[49]. Tai buvo ypačiai neramus elementas, apie kurį buvo susidariusi net savotiška nuomonė, esą kazokai Lietuvoje ir Lenkijoje prilygstą plaukams ir nagams, kuriuos reikią apkarpyti, kai jie per daug išaugę, nes reikią bijotis, kad kazokai nesukiltų prieš ponus[50].

Iš rotmistrų ar kitokių karo vadų nebuvo reikalaujama jokio specialaus pasirengimo ar šiaip kvalifikacijų, nes nebuvo kur ir pasirengti. Jie buvo savamoksliai. Nei Lietuvoje, nei Lenkijoje jokios karo mokyklos nebuvo. Menkas rotmistrų pasirengimas ir nusimanymas apie karo reikalus taip pat trukdė sėkmingai kariauti. Bet negalima sakyti, kad nebūtų buvę bandyta įkurti Lietuvoje karo mokyklos. Taip 1632. XI. 11 elekciniame seime Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas, pabrėždamas karo mokyklos reikšmę, siūlė aptarti, kuriuo būdu būtų galima ją įsteigti Lietuvoje ir Lenkijoje[51]. Jis reikalavo karo mokyklos įsteigimo prievolę įrašyti į *pacta conventa* naujai renkamam karaliui, kas ir buvo padaryta[52]. Tačiau nėra jokios žinios, kad Vladislovas Vaza būtų įvykdęs šį savo pažadą. Greičiausiai, karo mokykla visai nebuvo įsteigta, nes 1666. IX. 28 Ašmenos seimelio instrukcijoje vėl reikalaujama ją įkurti[53]. Iš 1667. XII. 13 Kauno seimelio instrukcijos sužinome, jog ir privačia iniciatyva buvo norima tokią mokyklą įkurti. Toje instrukcijoje atstovai į seimą įgaliojami Kauno pavieto vardu dėkoti Lietuvos etmonui už pareikštą norą

---

[48] Čart. Arch., Teka Nar. 120, dok. 101; Ms. 375, p. 635—641.

[49] Pvz., 1667 m. samdytosios kariuomenės sąrašai, ten pat, Ms. 362, dok. 52.

[50] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632, VII. 2.

[51] *„Schola militaris qua methodo in Regno et Lytha fundari possit disquirendum, rem autem summe necessariam neminem scio qui dubitet"*, ten pat, 1632. XI. 11.

[52] „Także y szkołę rycerską na ćwiczenie się w fortyfikacyach, w rzeczach puszkarskich, założyć y zbudować obiecuiemy", 1632 m. *pacta conventa*, *Volumina Legum*, t. III, p. 764.

[53] Čart. Arch., Ms. 2736, dok. 4.

savo lėšomis įkurti Vilniuje karo mokyklą[54]. Tačiau jokie šaltiniai nemini, kad ji būtų buvusi įkurta. Taip Vazų laikais karo mokyklos reikalas liko tik projektu.

Taip pat neįgyvendintas liko ir sumanymas įsteigti Lietuvos karo laivyną. Įdomu pabrėžti, kad vis tik tokių bandymų būta. Lietuvos — Lenkijos bajorai jau Henrikui Valois 1573 m. buvo įrašę į *pacta conventa* reikalavimą įsteigti savo lėšomis laivyną[55]. Zigmantas Vaza, patvirtindamas jam pastatytas sąlygas, irgi buvo prisiekęs savo lėšomis pastatydinti Lietuvos ir Lenkijos laivyną[56]. Jis šio pažado visai nevykdė, todėl 1624 m. seime Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas pasakė ilgą kalbą, įrodinėdamas būtiną reikalą įsteigti Lietuvos karo laivyną lauko etmono valdžioje, be kurio visai esąs neįmanomas karas su Švedais[57]. Tačiau jo kalba liko be atgarsio, o laivyno reikalas vėl iškilo tik 1632 m. tarpuvaldyje, kada naujai išrinktas Vladislovas Vaza taip pat pasižadėjo jį įsteigti[58]. Bet ir tai liko tik neįvykdytas pažadas. Savaime suprantama, savojo laivyno stoka mažino Lietuvos militarinį pajėgumą.

Samdomosios kariuomenės laikymas glaudžiai rišosi su valstybės iždo organizacija. Kokioj liūdnoj būklėj buvo valstybės iždas, jau matėme anksčiau. Stoka lėšų net labai svarbiam reikale neleido tinkamai organizuoti kariuomenės. Algininkams pasamdyti arba jų uždirbtai algai sumokėti pinigų buvo galima gauti tik seimo nutarimu, kada bajorai nutardavo apsidėti vienkartiniais mokesčiais ar rinkliavomis. Tačiau, kaip matėme, tais bajorų sauvalios laikais labai sunku būdavo išrinkti ir jų pačių nutartus mokesčius. Kaip jau matėme, patys triukšmingiausi seimai būdavo kaip tik svarstant mokesčių ir kariuomenės reikalus.

Kitą kartą bajorai apskritai nesiėmė jokių priemonių prieš gresiantį karą. Taip 1597 m. seime Zigmantas Vaza prašė atstovų

---

[54] „Z miłości swojej ku ojczyźnie i z dobrotliwości życząc rpltej *commodum, a nomini suo immortalitatem* JW Jmpan wileński, hetman wielki deklarując się szkołę rycerską w Wilnie fundować swoim kosztem, za co podziękować Jchmpp. posłowie od powiatu mają i upraszać, aby *ad effectum* tę fundacyją chciał *deducere*", — instrukcija atspausta pas Medeksza, Księga Pamiętnicza, p. 469.

[55] *Volumina Legum*, t. II, p. 860—861.

[56] Ten pat, t. II, p. 1099.

[57] Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 484.

[58] *Volumina Legum*, t. III, p. 767.

imtis priemonių prieš gresiantį turkų ir totorių pavojų, tačiau seimas apie tai nenorėjo nė girdėti ir nieko nenutarė[59]. 1638 m. seimas vos nenutrūko, besvarstant krašto gynimo ir karo reikalus, nes dėl didelių prieštaravimų beveik nieko nebuvo galima nutarti ir daugelis atstovų tuos reikalus atidėliojo į savo reliacinius seimelius[60]. Taip pat 1639 m. daugelis bajorų netikėjo žinioms apie gresiantį turkų karą ir jas laikė karaliaus priemone pagąsdinti bajorus, kad seimas greičiau nutartų algą kariuomenei[61]. 1640 m. kovo mėn. priešseiminiuose seimeliuose taip pat daugelis netikėjo karo pavojumi[62].

Net ir labai svarbiam reikale bajorai neskubėjo ką nors nutarti kariuomenės samdymo ar mokesčių reikalu. Prasidėjus kazokų sukilimui, 1648 m. sukilusiems kazokams ir valstiečiams plėšiant ir deginant kraštą, karūnaciniame seime susirinkę bajorai posėdžiavo paprastu tempu ir lėtumu, daug laiko sugaišdami besiginčydami ir besibardami net tokiais menkniekiais, pvz., kaip pas sukilėlius siunčiami pasiuntiniai privalo tituluoti kazokus[63]. Tame pačiame seime daug laiko sugaišino ginčai dėl disidentų teisių ir privilegijų[64], įvairūs privatiniai reikalavimai[65], ginčai, kokiomis ceremonijomis priimti prancūzų pasiuntinius, ar tarpuvaldžio metu prisiekę teisėjai turi atnaujinti savo priesaiką ir kt.[66]. Tik ilgai seimui užsitęsus, pačią paskutinę jo dieną susigriebta ką nors nutarti dėl sukilusių kazokų. Lietuvos saugumo dėliai nutarta pasamdyti 5.000 algininkų, tačiau su sąlyga, kad etmonai jų nevartotų savo asistencijai. Kazokų sukilimo reikalus svarsčiusi komisija nutarė su jais derėtis[67].

Visiškas bajorų nenoras apsidėti mokesčiais ir seimų nepajėgumas griebtis kurių nors priemonių kraštui apsaugoti pasireiškė tada, kai prie kazokų sukilimo dar prisidėjo Maskvos ir Švedų karas. Priešams niokojant kraštą, karo akivaizdoje nutrū-

---

59 Zigmanto Vazos laiškas 1597. VII. 5 Leonui Sapiegai, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 168—171.

60 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1638. II. 9—13.

61 Ten pat, 1639. XII. 10.

62 Ten pat, 1640. III. 27.

63 Ten pat, 1648. VII. 17, 22.

64 Ten pat, 1648. VII. 23, 27—29.

65 Ten pat, 1648. VII. 24.

66 Ten pat, 1648. VII. 24, 27.

67 Ten pat, 1648. VIII. 1.

ko nieko nenutarę 1652, 1654, 1664 — 1665, 1665, pirmasis 1666, antrasis 1666 ir pirmasis 1668 metų seimai[68].

Nenorėdami valstybėje turėti jokių prievolių, bajorai apleido ir krašto saugumo reikalus. Jie teisinosi tuo, jog tais reikalais privaląs rūpintis pats didysis kunigaikštis. Visą pilių ir karo pajėgų išlaikymo naštą jie norėjo suversti tik didžiajam kunigaikščiui. Taip į Henriko artikulus 1573 m. bajorai įrašė reikalavimą, kad didysis kunigaikštis savo lėšomis gintų valstybės sienas, pirktų visą amuniciją ir išlaikytų patrankininkus. Zigmantas Vaza, 1587. XII. 28 patvirtindamas jam pastatytus *pacta conventa*, irgi pažadėjo iš Švedijos savo lėšomis parūpinti nemažą kariškų reikmenų kiekį pagal Lenkijos ir Lietuvos reikalus; ypačiai pažadėjo parūpinti pakankamą kiekį patrankų, šovinių ir parako, reikalingų tuo atveju, jei būtų numatyta atkariauti Naugardą, Pskovą ar Smolenską *(„tormentorum bellicorum vim non exiguam, necessitatibus Regni Poloniae, et M. D. L. exigentibus, maxime autem, si aliquando vel Novogardiam, vel Plescoviam, vel Smolensciam oppugnare visum fuerit, omnia ad eam rem cum tormenta, tum pulveres, atque globos necessarios, e Regno Sveciae suis sumptibus suppeditabit")*[69]. Be to, jis pažadėjo pagal seimo nurodymą savo lėšomis pastatyti 5 pilis ir iš Maskvos atimtus karo ginklus atiduoti Lietuvai ir Lenkijai[70].

1632 m. Vladislovas Vaza bajorų buvo priverstas pasižadėti iš karališkų dvarų pajamų, iš kvartos Lenkijoje ir iš donativos Lietuvoje, amunicija tinkamai aprūpinti pilis[71]. Vladislovas Vaza dar pažadėjo pastatyti 4 pilis Lietuvos ir Lenkijos pasieniuose[72], o 1633 m. karūnacijos seime sutiko savo lėšomis atremontuoti Lietuvos pasienio Polocko, Mstislavlio, Vitebsko, Suražo, Veližo, Homelio, Rėzytės ir Usviado pilis ir jas tinkamai aprūpinti amunicija[73].

Bajorų pastangos didžiajam kunigaikščiui suversti krašto gynimo naštą atsispindi ir 1595 m. konstitucijoje, pagal kurią iš

---

[68] Wierzbowski, *Vademecum*, p. 204—205.

[69] *Volumina Legum*, t. II, p. 1099.

[70] Ten pat.

[71] Jis pažadėjo vesti „porządną ekonomią *bellicam* w saletrach, olborach, rudach y obmyślywaniu furmanow, prochow, kul, dział, knotow, y inszych wszelakich apparamentow woiennych instytuować z rud, saletr, starostw, dzierżaw Koronnych, y W. X. Lit.", ten pat, t. III, p. 763.

[72] Ten pat, t. III, p. 765.

[73] Ten pat, t. III, p. 791.

visų valstybės dvarų nuo 20 valakų privalėjo būti duodama į kariuomenę po vieną valstietį. Bet ir čia bajorai, valstybės dvarų seniūnai ir laikytojai, apsaugojo savo interesus, toje konstitucijoje įrašydami pastabą, kad į kariuomenę išėjusio valstiečio prievoles turi atlikti likę 19 valstiečių valakų, „kad nė kiek nesumažėtų kiekvienos seniūnijos ir tenuto pajamos"[74].

Vengdami savo lėšomis prisidėti prie kariuomenės išlaikymo, bajorai vengė ir savo dvaruose leisti sustoti žygiuojančiai ar žiemojančiai kariuomenei. Anais laikais jokių specialių kareivinių nebuvo, o kariuomenei sustoti ir gyventi bajorai skyrė valstybės dvarus. Savo dvarus nuo kariuomenės sustojimo bajorai stengėsi apsaugoti įstatymais. 1588 m. karūnacijos seime visiems laikams buvo uždrausta kariuomenei stovėti bajorų ar dvasininkų žemėse. Taip pat ir algininkams buvo uždrausta bajorų dvaruose daryti bet kurias skriaudas, o įsakyta maistą ir pašarą pirkti už pinigus[75]. Maždaug tokie patys reikalavimai buvo pakartoti ir 1601 m. seimo konstitucijoje, skiriančioje algininkams stovėti valstybės dvarus ir draudžiančioje tai daryti bajorų ir dvasininkų žemėse[76]. Praktikoje tačiau tokie įstatymai, ypačiai karo metu, sunkiai tegalėjo būti įvykdyti.

1653 m. Lietuvos Brastos seime to seimo maršalka, Lietuvos vėliavininkas Krištupas Pacas, savo kalboje skundėsi, kad senos konstitucijos, draudžiančios algininkams sustoti bajorų dvaruose ir juos spausti kontribucijomis bei rekvizicijomis, esančios visai nevykdomos, dėl ko bajorų luomas kenčiąs didelę skriaudą[77]. Todėl 1659 m. seime vėl buvo atnaujintos visos konstitucijos, draudžiančios bajorų dvaruose algininkams stovėti ir imti stacijas[78].

---

[74] „Aby nic nie ubyło dochodow każdego Starosty y Dzierżawcy", ten pat, t. II, p. 1427.

[75] Ten pat, t. II, p. 1234.

[76] „O leżach żołnierskich w W. X. Litewskim. Zabiegaiąc temu, aby narod szlachecki, y poddani ich, także duchowni, od żołnierzow ciążeni nie byli: uchwalamy y ustawiamy, aby w dobrach szlacheckich, y duchownych, od Hetmanow naszych, Koronnego, y W. X. Litewskiego, żołnierzom leże dawane nie były, tylko w dobrach, y dzierżawach naszych. Wyimuiąc iednak ekonomie nasze, ktore wolne od leże bydź maią, y Rotmistrze, także Towarzyszcze ich, ani ich pachołkowie, w domy szlacheckie, y duchowne, zaieżdzać, y stacyi żadnych wyciągać nie maią, y nie będą mogli", ten pat, t. II, p. 1532.

[77] Čart. Arch., Teka Nar. 147, dok. 13.

[78] *Volumina Legum*, t. IV, p. 594—595.

Betgi 1667. XII. 13 Kauno seimelio instrukcijoje atstovams į seimą vėl skaitome skundą, kad kariuomenė savo sustojimais, nakvynėmis, kontribucijomis ir kitokiais būdais varginanti bajorų dvarus, laisvus nuo tų visų prievolių[79].

Jei ir nevisada seimų konstitucijos bajorų dvarus apsaugodavo nuo algininkų, vis tik jos yra būdingos kaip bajorų pastangos kariuomenės išlaikymo naštą suversti ant didžiojo kunigaikščio pečių, o savo dvarus apsaugoti net nuo algininkų sustojimo juose. Žymesniems seniūnams, valdžiusiems karališkus dvarus, kitą kartą pavykdavo taip pat atsipalaiduoti nuo prievolės savo seniūnijose leisti sustoti kariuomenei. Taip 1633. III. 30 Vladislovas Vaza Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilo valdomas seniūnijas atleido nuo kareivių stacijų ir kontribucijų[80]. 1626. VII. 16 Lietuvos etmonas Leonas Sapiega nuo pereinančios kariuomenės sustojimų, stacijų ir pastočių ėmimo buvo atleidęs dalį Kryspino Kiršenšteino seniūnijų Žemaičiuose, — Žvingius ir Vainutą su visais kaimais[81].

Dėl bajorijos nenoro bei vengimo mokėti mokesčius ir apskritai rūpintis krašto saugumo reikalais, norint tą naštą suversti pačiam valdovui, militarinis krašto pajėgumas buvo visai kritęs. Štai keli tokios liūdnos buities pavyzdžiai. Apie bajorijos atpratimą nuo karo ir nesirūpinimą krašto gynimu Lietuvoje dar XVI amžiaus pabaigoje rašė jau kelis kartus minėtas V o l a n a s[82]. Pamokslininkas S k a r g a savo politiniuose pamoksluose irgi barė bajorus už karinį apsileidimą: „Kokie jūsų iždai, kokia kariuomenė, kaip aprūpintos pilys ir kokios atsargos, — visa tai patys ge-

---

[79] „Dobra szlacheckie konstytucyją wielu są warowane od stanowisk żołnierskich, noclegów, kontrybucyj wszelakich i *ab omni gravamine;* że tedy tym konstytucyjom niedosyć się dzieje, chorągwie różne *agravant bona nobilium,* aby te konstytucyje dawniejsze reasumowane były, starać się mają Jchmpp. posłowie tego dokładając, aby wolno rotmistrza do grodu którego zapozwać *et injuriam vindicare".* Instrukcija išspausdinta pas M e d e k s z a, Księga Pamiętnicza, p. 471.

[80] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale,* 1633. III. 30.

[81] Leono Sapiegos raštas visiems rotmistrams, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 118, dok. 43.

[82] „Szlachta odzwyczaiwszy się od wojny, a w próżnowaniu się kochając, ani na upominanie królewskie, ani na potrzebę wojenną nic nie dba, a częstokroć tego dopuszcza, że się nieprzyjaciel nad ojczyzną pastwi i mieczem bez wszelakiej pomsty wszystko pustoszy", W o l a n, A., O wolności, p. 40.

riau žinote"[83]. Kitame pamoksle, iškėlęs nepaprastą bajorų prabangą ir turtus, tas pats pamokslininkas konstatuoja liūdną krašto buitį: „Pilys ir bokštai tušti, kiti griūna ir pūna: neturite akies būsimiems karams ir neramumams"[84]. Kad V o l a n o ir S k a r g o s kartūs žodžiai nėra perdėti, rodo ir kiti ano meto šaltiniai. Iš 1599 m. Rėzytės seniūnijos revizijos akto sužinome, kad netoli pasienio su Maskva Livonijoje buvusi šita pilaitė visai apleista, rūmai apgriuvę, stogas kiauras, mūras išvirtęs ir kt.[85].

Ne daug geresnėj būklėj buvo ir svarbesnės pilys. 1611. VIII. 19 Polocko seimelio instrukcijoje skaitome, kad Polocko pilies mūrai visai sugriuvę. Atstovai į seimą įgaliojami reikalauti iš didžiojo kunigaikščio, kad jis pilį remontuotų ir nebeatidėliotų savo pažadų, duotų jau 1607 m. Bajorai prašo taip pat sutvarkyti patrankas, šautuvus, parūpinti parako, šovinių, švino, nes jei anksčiau dar ko ir buvo pilyje, tai tas viskas jau suvartota kare dėl Livonijos ir dėl Smolensko[86]. 1614. IX. 10 Žemaičių seimelio instrukcijoje atstovams į Vilniuje 1614. X. 1 šaukiamą generalinį suvažiavimą skaitome: „Livonijos pilys yra tuščios, o įgulos neaprūpintos atsargomis ir prideramais ginklais, būtent Derptas, Naugardukas, Marienburgas, Pernava, Diamentas, Blokhauzas, kurias visas reikia remontuoti ir sustiprinti; prašyti Jo Karališką Malonybę, kad aprūpintų tas pilis, nes jos pačiame Švedijos pakraštyje, taip pat ir Maskva greit gali jas užimti; atimti sunku, turime sviežių pavyzdžių, kokiomis išlaidomis ir kokiu darbu buvo atieškoma tai, kas prarasta"[87]. Taigi Livonijos pasienio pilys buvo

---

[83] „Jakie skarby macie, jakiego żołnierza, jako opatrzone zamki i żywności, to lepiej sami wiecie", S k a r g a, Kazanie I sejmowe, p. 244.

[84] „Zamki puste, wieże próżne, drugie się obalają i gniją: na przyszłe wojny i niepokoje oka nie macie", S k a r g a, Kazanie II Sejmowe, p. 264.

[85] Историко-Юридическіе М а т е р і а л ы Витебской и Могилевской губерніи, t. XXVII, p. 133—134. Panašiai ir tos seniūnijos 1590 m. revizija, t e n p a t, p. 113.

[86] Č a r t. A r c h., Teka Nar. 106, dok. 35. Visai panašiai apleista buvo ir Smolensko pilis, nors ir labai svarbi Lietuvai, Д о в г я л л о, Д м. И в., Смоленскъ въ 1654 г., p. 5—17.

[87] „Jnflantskie Zamki gołe są, a *praesidia* gołe wdostatki, y armaty należące, mianowicie Derpt, Nowogrodek, Marienbork, Pernawa, Diament, Blokhauz, które *omnino* restaurować, y ufortifikować trzeba, prosić J° Królewskiey Mości, o prowizyą tych Zamków, bo na Samym wstręcie są Szwedóm, y Moskwie zgubicsię snadnie możemy, rekuperować trudno, *experimenta* swieże mamy, iakim kosztem, iaką pracą odyskiwałysię *amissa*", t e n p a t, Teka Nar. 108, dok. 219.

taip apleistos, nežiūrint to, jog jau baigėsi paliaubos su Švedais, kurie aiškiai rengėsi į karą su Lietuva, susidėję su Maskva. Tiems reikalams apsvarstyti ir buvo susirinkęs 1614. X. 1 Vilniaus generalinis suvažiavimas. Zigmantas Vaza, besirūpindamas apginti Smolenską per karą su Maskva, rašė bajorams į šitą Vilniaus suvažiavimą: „Jau Jūsų Malonybėms tai gerai žinoma, kad karo lauke jokios kariuomenės neturime, kadangi tai, kuriai buvo mokama iš rinkliavų likučių ir iš Oršos pavieto rinkliavos, tarnyba pasibaigė IX. 9, o naujai pasamdyti nėra išteklių, nes iš anksčiau buvusių mokesčių, daugeliui pavietų juos gerokai sumažinus ir pilnai nesumokėjus, nieko jau valstybės ižde nebeliko, apie ką ponai Jūsų Malonybės pasiinformuoti galite pas poną iždininką"[88].

Krašto gynimo būklė nepagerėjo ir vėliau. 1618 m. seime Lietuvos vicekancleris Eustachijus Valavičius savo kalboje bajorams nurodė, jog kitos valstybės turi ir gerų pilių, ir didelių kariuomenių, ir puikių ginklų, ir sąjungininkų. Kartu jis skundėsi liūdna ir menka Lietuvos apsauga. Nors esą ir gyvename tarp galingų kaimynų, bet „valstybės iždo neturime jokio ir tik privatiniais, bet ne viešais patogumais rūpinamės; pasienio pilys („Zamki Ukrainne")[89] sunyko ir visos sugriuvo, pasienio vartai visur atdari; ordinarinių įgulų jokių neturime, be tos mažos kvartinės kariuomenės saujelės, kuri vos vieną kampelį tegali apsaugoti"[90]. Dėl viso to Lietuva esanti panaši į skylėtą laivą, kurio skylių plaukėjai nesirūpiną užkaišioti.

---

[88] „Iuż to WM. wiadomo że w polu żadnego woyska nie mamy, gdyż temu Ktore dotąd za pieniądze z reszt poborowych, i z poboru powiatu Orzańskiego zebrane było, wyszła służba 9. *7bris* a na dalszy zaciąg dostatku żadnego niemasz, bo przeszłych podatków za wielkim w wielu powieciech zmnieyszeniem i niewydaniem zupełnym nic już w Skarbie Rzpltey niezostało, oczym łacno się WM Panowie informować od Pana podskarbiego możecie", t e n p a t, Teka Nar. 108, dok. 224.

[89] Šita sąvoka „Zamki Ukrainne" reikia suprasti ne Ukrainos pilis, bet pasienio pilis. Taip, pav., 1633 m. karūnacinio seimo konstitucijose skaitome: „Ukrainne Zamki W. X. Lit.: to iest, Połocki, Mścisławski, Witepski, Surazki, Wieliski, Homelski, Rzeczycki, Uświadski...", *V o l u m i n a L e g u m*, t. III, p. 791.

[90] „*Aerarium publicum* niemamy żadnego, *et privata tantum non publica curamus commoda*. Zamki Ukrainne zniszczały y poupadały wszystkie y otwarte zewsząd pograniczne stoią wrota. *Praesidia Ordinaria* żadnych nie mamy, procz tey małey Quarciannego Żołnierza garsci, ktora ledwie iednego ustrzedz może kąta", Č a r t. A r c h., Ms. 350, dok. 44.

Kiek nepajėgi Lietuva buvo militariškai, rodo nors ir ta aplinkybė, kad kai Lietuvos lauko etmonui Kristupui Radvilui 1622. VII. 5 pavyko iš švedų atimti Mintaujos pilį, tai jis jos negalėjo išlaikyti, nes nebuvo iš ko pilyje palikti įgulos ir lėšų tai įgulai aprūpinti[91]. Tokie išimtini Lietuvos ginklo laimėjimai, kaip garsusis Salaspilio (Kirchholmo) mūšis, taip pat negalėjo būti išnaudoti dėl bajorų karinių reikalų apleidimo.

Menkas rūpinimasis krašto saugumo reikalais žymus visais Vazų laikais, ne vien tik Zigmanto Vazos laikais. Jei prie Vladislovo Vazos ir pavyko išlaikyti Smolenską, tačiau ir šita pilis buvo apleista. 1646 m. seime buvo keliamas būtinas reikalas remontuoti griūvančią Smolensko pilį, tačiau lietuviai nesutiko duoti jokių subsidijų, ir taip tas klausimas liko nebaigtas[92]. 1646. IX. 13 Trakų seimelio instrukcijoje apie Daugpilį rašoma, esą ten nesą jokios įgulos[93]. Tas pats čia konstatuojama ir apie Vilniaus pilį, kuri kas kartas labiau griūvanti[94].

Tokioje pat būklėje Lietuvą užklupo ir didieji Maskvos bei Švedų karai Jono Kazimiero laikais. Didysis Lietuvos etmonas Jonušas Kiška 1653. IX. 4 Polocke buvo sušaukęs nepaprastą seimelį kuo greičiausiai aptarti gynimosi priemones nuo artėjančios Maskvos kariuomenės. Apie Polocko pilį šito seimelio „*lauda*" rašo, kad patrankos guli neuždengtos ir nepritaikytos, o joms nei parako, nei švino pilyje visai nėra, gi pilies mūras pilnas spragų[95]. Atrodo, jog šitokiu liūdnos padėties konstatavimu reikalas

---

[91] A. Szelągowski, Walka o Bałtyk, p. 340.

[92] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. XII. 7. Yra užsilikęs 1654 m. Smolensko pilies inventorius, iš kurio matyti, kad Smolensko pilies mūrai buvo apleisti ir apgriuvę. Iš 34 bokštų tik 10 tebuvo pakenčiami. Taip pat apleisti buvo ir pabūklai, o parako visai nedaug ir tas pats sumaišytas su žemėmis. Apie dideles maisto atsargas nebuvo nė kalbos. Į pilies kiemą įvažiuojamieji vartai supuvę, o pats kiemas neaptvertas. Rūmai stovėjo be durų, be langų ir be krosnių. Pilies siena tiek buvo suirusi, kad kai kur plyšiai siekė ligi žemės ir per juos galėjo pralysti žmogus. Kai kurie plyšiai buvo užkrėsti moliu ir tuo būdu užtaisyti, Довгялло, Дм. Ив., Смоленскъ въ 1654 г., p. 5—25.

[93] „Na Zamku Dynemburskim żadnego *praesidium* niemasz", Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 55.

[94] „*Praesidium* żadnego niema, aco większa, że coraz *in majorem desolationem* przychodzi", ten pat.

[95] „Działa w pokrywach nieopatrzone y nieosadzone leżą, do tego prochów ani ołowiu na zamku zgoła niemasz", Čart. Arch., Teka Nar. 147, dok. 45.

ir pasibaigė. Kai rusai 1654 m., paėmę Dorohobučą, apgulė ir Polocką, tai Polocko pilis vos tris dienas tesilaikė, nes joje įgulos nebuvo, o ją gynė vos 30 bajorų ir 6 jėzuitai[96].

Maskvos kariuomenei į Lietuvą bežygiuojant, 1653. XII. 31 Vitebsko seimelio instrukcijoje bajorai pareiškė apie Vitebsko pilį, kad joje amunicijos beveik visai nesą, o pati pilis vien iš savo senumo vos pati negriūna[97]. Kai besigindami smolenskiečiai prašė pagalbos prieš Maskvos kariuomenę, Lietuvos etmonas Jonušas Radvilas 1654. VI. 24 jiems rašė, kad visoje Lietuvoje nesą daugiau parako kaip 50 statinių, o Vilniaus ginklų sandėlyje jo nesą nė grūdelio[98]. Tas pats Lietuvos etmonas, nupasakodamas krašto gynimo nuo Maskvos eigą, savo 1655. IV. 7 d. laiške iš Mogiliavo rašė Slanimo pavieto bajorams: „Artilerijos taip pat dideli ir mums įprasti nuolatiniai trūkumai ir, apskritai, tiek patrankų, tiek visų kitų reikmenų visiška stoka"[99]. Panašiai jis rašė ir Jonui Kazimierui, 1655. IV. 30 pranešdamas apie Smolensko apgulimo eigą: „Patrankos blogos ir netikusios, prasti patrankininkai; puolimo metu tik vienas šovinys tepataikė į miestą. Reikmenų didelė stoka, net petardos nėra. Jei būtų, jau būtume buvę mieste. Kariuomenės kas kartas mažėja, pavietų vėliavos yra"[100].

Kadangi ir pačios svarbiausios Lietuvos pilys buvo be įgulų, maisto ir amunicijos, tai visai nenuostabu, kad jos lengvai buvo rusų užimtos, o Lietuvos sostinė Vilnius net be mūšio jiems atiteko 1655 m. Negeresnė padėtis buvo ir Lenkijoje. XVII amž. vidurio rašytojas Opalinskis vienoje savo satyroje gražiai pavaizdavo bajorų nesirūpinimą krašto saugumu: „Pasienio kaimynai, rimtai pasirengę, stebi mūsų netvarką, o mes nė negalvojame apie jokią pasienio apsaugą, taip pat ir apie pylimus bei pilis,

---

96 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1654. VI. 13, VII. 17.

97 *„Per vetustatem ultima* prawie *vix concadet ruina"*, Čart. Arch., Teka Nar. 147, dok. 157.

98 Kubala, Wojna Moskiewska r. 1654—1655, Szkice Historyczne, serya III, p. 228.

99 „W artyleryey tesz wielkie a zwyczayne u nas zawsze *mancamenta*, y zgoła tak dział, iako y wszystkich *requisitorum totalis defectus"*, Čart. Arch., Teka Nar. 148, dok. 26.

100 „Armaty złe i błahe, puszkarze źli, w czasie szturmu jeden tylko granat do miasta trafił. W rekwizytach braki wielkie, nawet petardy nie masz. Gdyby była, jużbyśmy w mieście byli. Wojska coraz więcej ubywa, powiatowe chorągwie rwą się", Kubala, Wojna Moskiewska, Szkice Historyczne, Serya III, p. 278.

kurių ir taip maža turime. O jei jų ir yra, tai seniūnai jomis nesirūpina. Jie beveliją ir pylimą išardyti, jei tik jis trukdo daržui, kur kopūstai galėtų augti. Rūsiuose parako nerasi, nebent tik druskos iš kasyklų, kurią nuomininkas brangesnei kainai laiko. Ginklų sandėlyje kabo paltys, o vietoje patrankų vartuose rasi vežimus, kuriais malkos iš miško vežamos. Visa sargyba prie pilies, — kelios kiaulės, kurios pylimą knisa. Neduok Dieve lėšas leisti supuvusių stogų ir kitų pilies trobesių remontui. Kam tai? Ne todėl esu seniūnas, kad pylį ginčiau, bet todėl, kad turėčiau pajamų už savo nuopelnus..."[101].

Apskritai, santykiuose su užsieniais reiškėsi kažkokia bajorų apatija ir neribotas pacifizmas, nors šiaip kasdieniniame gyvenime bajorų muštynės nebuvo retas reiškinys. Santykiuose su užsieniais, bajorai ne tik kad nieko nenorėjo girdėti apie puolamąjį karą, bet jie vengė kalbėti ir rūpintis taip pat ir krašto saugumu. Nesirūpino jie ir jokia užsienio politika, vengė dalyvauti tarptautinėje politikoje, patenkinti savo teisėmis ir laisvėmis ir trokšdami gyventi taikoje, kad būtų galima geriau išnaudoti visas savo dvarų ir turtų ekonomines sąlygas ir tenkintis gerove, paremta kitų socialinių sluoksnių išnaudojimu. Taiką su kaimyninėmis valstybėmis bajorai stengėsi išlaikyti už bet kurią kainą, nors tektų jiems ir dalį valstybės teritorijos užleisti.

Skaitant bajorų seimelių instrukcijas, ypač ryškiai krinta į akis bajorų baimė bet kurio karo, bet taip pat ir nenoras ką nors aukoti krašto saugumo reikalams. Beveik kiekvienoje seimelio instrukcijoje reikalaujama taikos, bet ir pareiškiama, jog bajorai tiek suvargę, kad jokių rinkliavų krašto gynimo reikalais nebegalį pakelti. 1616. III. 13 Slanimo seimelio instrukcijoje jie tiesiog pareiškia: „poborować niemożemy, y niechcemy" („mokesčių

[101] „Samsiedzi pograniczni w srogiej gotowości Czuwają na nasz nierząd, a my nie myślemy o żadnej pogranicznej obronie, także i passów i zamków, których ledwie i tak mamy. A lubo są, nie dbają o nie starostowie. Woli i wał rozrzucić jeżeli przeszkadza ogrodowi, gdzieby się kapusta rodziła. W sklepach prochów nie znajdziesz, chyba sól gdzie z zupy, którą arendarz w nichże na wyższy grosz chowa. W cekauzie połcie wiszą, a miasto dział w bramach znajdziesz wozy, któremi drzewo z boru wozi. Straż na blankach, kilkoro świni co wał ryją. Uchowaj Boże łożyć na naprawę zgniłych dachów, i inszych w zamku budynków. Co potym? Nie dlategom starostą, abym zamku bronił, ale abym intratę brał za me zasługi...", Kr. O p a l i ń s k i, Satyry, p. 101.

mokėti negalime ir nenorime")[102]. Nors ir yra ano meto amžininkų priešingų liudijimų, iš seimelių instrukcijų bajorai atrodo tiek labai nuskurę („iesteśmy tak barzo *exhausti*, zniszczeni, y wyiskrzeni"), kad dėl savo valstiečių skurdo nebepajėgtų jokių, seimo priimtų, mokesčių išrinkti[103]. Tačiau bajorai nematė, kad jų valdiniai, ant kurių paprastai ir suversdavo seime nutartus mokesčius, taip nuskurę ne dėl ko kito, bet kaip tik dėl pačių bajorų ekonominės ir socialinės politikos bei nepaprasto valstiečių išnaudojimo, kurį teks iškelti, rašant apie Vazų laikų ekonominius ir socialinius santykius.

Per Lietuvos karą su Švedais dėl Livonijos Zigmanto Vazos laikais, bajorai į tą karą žiūrėjo kaip į asmeninį didžiojo kunigaikščio ir Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilo reikalą. Ypačiai sunki buvo Kristupo Radvilo padėtis, kuriam Lietuvos bajorai visai nenorėjo padėti. Kadangi Radvilai turėjo daug seniūnijų Livonijoje, tai švedams įsiveržus į ją, bajorai visą karą vadino „wojna Radziwiłłowska"[104]. Dėl to švedams labai lengvai pavyko užimti žymią Livonijos dalį, o bajorai, vengdami dalyvauti „Radvilų kare", dar teisinosi, esą švedai kariaują ne su Lietuvos ir Lenkijos valstybe, bet asmeniškai su Zigmantu Vaza[105]. 1622. IV. 16 savo laiške Eustachijui Valavičiui, Kristupas Radvilas skundėsi, kad ne tik bajorai ir didikai jam nepadedą, bijodami, kad tuo būdu neiškiltų Radvilai, bet ir karalius įvairiais būdais jam trukdąs[106]. Kaip žinome, tarp Zigmanto Vazos ir Kristupo Radvilo buvo įvairių asmeninių nesutikimų. Kai į švedų rankas pateko beveik visa Livonija, tai tik tada (1621 m.) kai kurie artimesni Lietuvos pavietai sutiko apsidėti mokesčiu karo reikalams, bet ir tų pinigų nebuvo galima išrinkti, o kai kurie bajorai duodavo tyčia blogus pinigus, kurių rinkėjai neėmė, ir viskas baigėsi abiejų pusių protestų įrašymu į teismo knygas. Taip pat ir į visuotinį šaukimą bajorai nenorėjo rinktis. Kristupui Radvilui teko daugiausia savo jėgomis ir savo lėšomis gintis nuo švedų[107]. Jis savo lėšomis

---

[102] Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 103.

[103] „Poborów, którybysię na Seymie uchwalić mieli, wydać przez wielkie ubostwo, y spustoszenie Poddanych Naszych niemożemy", ten pat.

[104] „Radvilų karu", Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 192, 228.

[105] Ten pat, p. 228.

[106] Ten pat, p. 192.

[107] Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 98—102.

samdė kariuomenę tam karui, savo Biržų pilį buvo aprūpinęs įgula, maistu, patrankomis, paraku, bet to dar nepakako. 1622. VIII. 18 jis buvo kreipęsis į Lietuvos seimelius, prašydamas paramos Biržų piliai, ne tiek savo, kiek visos šiaurės Lietuvos naudai, tačiau seimeliai atsisakė padėti, matyti, bijodami, kad Radvilai dar labiau neįsigalėtų. Ir tik kai Švedai paėmę Biržus įsiveržė į Lietuvos gilumą, Žemaičių bajorai sukruto skelbti visuotinį šaukimą[108].

Bajorams taip nesirūpinant krašto gynimu, nė vienas Lietuvos kaiuomenės laimėjimas negalėjo būti tinkamai išnaudotas. Kai 1621 m. Gustavas Adolfas, lietuvių ir lenkų bajorų niekinamas ir pravardžiuojamas „Silke"[109], užėmė Rygą, Krištupas Radvilas būdingai pranešė Zigmantui Vazai: „Yra ko gailėtis, bet nėra ko stebėtis"[110]. Nenoras kariauti ir taikos metu laikyti įgulas ėjo tiek toli, jog 1643 m. seime kovo mėn. 24 d. bajorai nuo 11 val. ligi 21 val. ginčijosi, reikalaudami sumažinti ordinarinę kariuomenę, ir ją sumažino[111]. O kai 1649 m. seime buvo paskirta speciali komisija, turėjusi aptarti gynimosi būdus nuo sukilusių kazokų, tai ji nustatė Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės maksimumą (13.000), bet ne minimumą[112]. Jonui Karoliui Katkevičiui 1621 m. kariaujant su turkais, seimas prie jo, kaip didžiojo etmono, buvo priskyręs dar 18 žmonių komisiją su sprendžiamuoju balsu visuose svarbiausiuose karo reikaluose, kuri, tarp ko kita, privalėjo žiūrėti, kad karui skirtos lėšos būtų vartojamos pagal paskirtį, ir saugoti, kad Katkevičius neprisamdytų daugiau kariuomenės, negu kad seimas leido[113]. Kai 1644—1645 m. Austrija siūlė už įsimaišymą į 30-ties metų karą atiduoti Sileziją, daugumas bajorų griežtai atsisakė nuo bet kurio karo, ypačiai su Švedais, bijodami, kad Vladislovas Vaza neatgautų Švedijos sosto ir tuo pačiu nesustiprintų sa-

---

108 Ten pat, p. 99, 102, 187—188.

109 St. Alb. Radziwiłł, *Epitome rerum gestarum, Athenaeum*, wyd. Kraszewski, 1848, t. V, p. 20. Dėl savo laimėjimų karuose vėliau jis gavo pravardę „*leo arcticus*, un nouveau soleil levant", A. Szelągowski, Walka o Bałtyk, p. 207.

110 „Jest czego żałować, ale dziwować się nie ma czemu", Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 84.

111 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1643. III. 24.

112 Ten pat, 1649. II. 8.

113 Śliwiński, Chodkiewicz, p. 131.

vo padėties Lietuvoje ir Lenkijoje, prie ko bajorija jokiu būdu nenorėjo prileisti, bijodama dėl savo „aukso laisvės"[114].

Kadangi dėl bajorų įsigalėjimo valstybė nepajėgė garantuoti krašto vidaus ir išorės saugumo, kiekvienas turėjo rūpintis savimi. Savo ir savo dvarų saugumui didikai laikydavo privatines kariuomenes ir turėdavo patrankomis ginkluotų savo pilių. Didesnių ar mažesnių įvairaus ginklo privatinių kariuomenių laikė visi žymesnieji didikai. Jos kėlė savo ponų galią bei įtaką ir buvo naudojamos gynimuisi ir iškilmių metu reprezentacijai. Didikus stengėsi pamėgdžioti ir šiaip bajorai, laikydami savo asmens sargybai ir asistencijai bent po kelis ar keliolika kareivių (haidukų). Be privatinių kariuomenių, žymesnieji didikai savo žemėse buvo pasistatę gerai ginkluotų karo pilių. Tokių pilių Radvilai turėjo Biržuose, Nesvyžiuje, Slucke, Oluikoj, Kopilyje, Romanove, Starobine, Piasečnoje, Lenine, Łubane ir kt.[115]. Kai XVII amž. pradžioje švedai paėmė Radvilų privatinę Biržų pilį, kaip karo grobį iš čia išvežė net 60 patrankų[116]. Pagal pilies komendanto raportus, 1654 m. Radvilų Biržų pilies įgulą sudarė viso 240 asmenų, įskaitant vadus, patrankininkus, dragūnus, raitininkus, pėstininkus ir karo reikmenų amatininkus[117]. Tarp jų buvo 101 valstietis rekrutas („wybraniec"). Prie Jonušo Radvilo, per karą su Švedais, jo Biržų pilies privatinę įgulą sudarė 800 kareivių, neskaitant karininkų ir keliolikos patrankininkų, kaip matyti iš 1665 m. pilies komendanto Karlickio laiško Boguslovui Radvilui[118]. Septintame dešimtmetyje XVII amž., Boguslovo Radvilo laikais, jo privatinėje Biržų pilyje buvo net 85 patrankos ir 6.595 patrankų sviediniai. Ant kitų patrankų buvo ne Radvilų, bet Gonsievskių herbas[119]. Matyti, jog ir Gonsievskiai savo dvarus buvo neblogai apginklavę.

Taip pat ir Katkevičiai turėjo savo pilių. Jonas Karolis Katkevičius savo dvarus buvo sustiprinęs pilaitėmis, pastatęs jas Bychove ir Lachovicuose. Be to, įvairiuose savo dvaruose jis turėjo

---

114 Czermak, Polska wobec wojny 30-letniej, Studja histor., p. 240—242.

115 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 160 ir kt. St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1634. IX. 9.

116 Kojałowicz, *Fasti Radiviliani*, p. 87.

117 E. Tyszkiewicz, Birże, p. 49—50.

118 Ten pat, p. 53.

119 Ten pat, 55—56.

ginklų sandėlius, aprūpintus patrankomis ir įvairiais ginklais[120]. Ypačiai savo Bychovo pilį Jonas Karolis Katkevičius buvo sustiprinęs pylimais ir bokštais[121]. Per ginčą su Radvilais dėl Slucko kunigaikštytės, 1599 m. Jono Karolio Katkevičiaus rūmai Vilniuje buvo sustiprinti net 24 patrankomis[122]. Leono Sapiegos sūnus, Kazimieras Leonas Sapiega laikydavo daug privatinės kariuomenės savo tvirtovėse, buvusiose Maskvos valstybės pasienyje[123].

Savaime suprantama, jog visos tos privatinės pilys prireikus tarnaudavo visam kraštui. Taip pat ne visi bajorai buvo tokie šykštūs karo reikalams, kaip anksčiau minėta. Pasitaikydavo ir čia išimčių. Atsirasdavo karo reikalams atsidavusių bajorų ir didikų, taip pat susipratusių valstybingų žmonių, kurie ne tik patys dalyvaudavo karuose, bet nesigailėdavo aukų ir savo privatinės kariuomenės krašto gynimo reikalams. Bet tai buvo tik išimtys. Toks buvo Jonas Karolis Katkevičius, „kuriam lygaus ne tik Lenkija, bet ir Europa neturėjo", tariant vieno amžininko žodžiais[124]. Dažnai jam tekdavo ir valstybės kariuomenei savo lėšomis sumokėti algą. Dėl to jis 1608. II. 25 savo laiške skundėsi žmonai, kad jis turėjęs net savo sidabrą užstatyti, norėdamas sumokėti algą valstybės kariuomenei, nebesulaukdamas pinigų ir nežinodamas, kada jų sulauksiąs; iš savo lėšų bemokėdamas kareiviams, jis visai nuskurdęs ir nebežinąs, kas su juo toliau būsią[125]. Nuolat mokėdamas savo lėšomis kariuomenei algą, kituose savo laiškuose (1608. III. 5, 1608. V. 2) jis vėl skundėsi, kad į dideles skolas įbridęs, kad savo stalo sidabrą pardavęs, nebeturėdamas jokios vilties, kad iš iždo jam būtų sugrąžintos tos išlai-

---

120 Naruszewicz, Historya Chodkiewicza, t. I, p. 46; t. II, p. 449.

121 Fabjan Birkowski, Kazanie na pogrzebie J. K. Chodkiewicza ... w Ostrogu, w kościele Farskim 1621. IX. 24, atspausta pas J. K. Radecki, Pamiątki z dziejów dawnej Polski, t. I, p. 36.

122 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 89.

123 Sapiehowie, t. II, p. 33.

124 „Ktoremu rownego nietylko Korona, ale y Europa nie miała", Mik. Lavrinowicz, Kazanie na Pogrzebie P. Macieia Wodoradskiego Czesnika Kowienskiego, Wilno, 1643.

125 „I pono muszę srebro zastawić, bo czekając na płacę żołnierską, wieżto Bóg kiedy będzie, a ja swych wydatków ani tknąć muszę; jużem prawie zniszczał tą służbą i nie wiem co dalej ze mnie będzie", Chomętowski, Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza, Bibl. Ordyn. Krasińskich, t. I, p. 51.

dos[126]. Savo lėšomis išlaikydamas neapmokamus valstybės algininkus, jis ir savo žmonos turtingą kraitį išleido[126a]. Taip pat ir kitas Lietuvos etmonas, Leonas Sapiega, bekariaudamas su švedais, net kelis metus vedė karą savo lėšomis, už ką 1626 ir 1631 m. seimų konstitucijos tas jo išlaidas pripažino, kaip valstybės skolą jam[127]. 1622. II. 21 lauko etmonas Kristupas Radvilas savo laiške Lietuvos vicekancleriui Vaitiekui Radvilui skundėsi negaunąs pinigų iš iždo alginінkams apmokėti ir kariaująs savo lėšomis, taip pat savo Biržų pilies patrankas ir patrankininkus tam reikalui naudodamas[128]. 1673 m. seimas pripažino valstybę esant skolingą Lietuvos etmonui Mykolui Kazimierui Pacui 50.000 auksinų už jo išlaidas kariuomenės reikalams[129].

Įvairiuose šaltiniuose nekartą randame, jog įvairūs didikai siunčia savo privatinę kariuomenę į karo lauką valstybei padėti. Kare su Švedais 1601 m. Livonijoj dalyvavo su savo dvarų kariuomene Radvilai, Dorohostaiskis, Jurgis Tiškevičius, Tizenhauzas, Bialozoras ir kt.[130]. To karo metu beveik į kiekvieną žygį savo lėšomis atvesdavo samdytų alginінkų Trakų pakamorė Bagdonas Oginskis, kuriam už tai 1607 m. seimas paskyrė 8.000 auksinų[131]. Karuose su Švedais, Maskva ir Turkais Zigmanto Vazos laikais savo lėšomis alginінkų vėliavas statė Jonas Eustachijus Tiškevičius[132]. Tuo pat laiku karuose dėl Livonijos Mstislavlio seniūnas Petras Pacas samdė kariuomenės savo lėšomis[133]. Per 1606—1607 m. rokošą Leonas ir Jonas Petras Sapiegos rėmė Zigmantą Vazą, savo lėšomis jam pasiųsdami 400 husarų ir kazokų[134]. 1609 m. Lietuvos kancleris Leonas Sapiega buvo pasiuntęs 1000 savo alginінkų padėti atvaduoti Smolenską[135]. Gal būt, dėl

---

126 T e n p a t, p. 52, 54.

126a B. C z a r l i ń s k i, Kazanie na Pogrzebie J. K. Chodkiewicza, 1622. XI. 16.

127 *V o l u m i n a L e g u m*, t. III, p. 497 sekant ir 677 sekant.

128 R a d z i w i ł ł, Sprawy wojenne, p. 155, 162, 167.

129 *V o l u m i n a L e g u m*, t. V, p. 151.

130 K o t ł u b a j, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 89.

131 S i a r c z y ń s k i, Opis wieku panowania Zygmunta III, Opis Osób, t. II, p. 25—26.

132 T y s z k i e w i c z i a n a, p. XXXVI—XXXVII.

133 W o l f f, Pacowie, p. 62.

134 K o g n o w i c k i, Życia Sapiehów, t. II, p. 32—33.

135 Ż y w o t L w a S a p i e h y, wyd. T u r o w s k i, p. 50, 56.

to jis tą karą taip rėmė, kad rusų užimtoje Sieversko srityje jis turėjo nemaža savo dvarų, kurie jam rūpėjo atvaduoti kartu su Smolensku. Kai Smolenską atvadavus ten palikta įgula jau norėjo apleisti pilį, Leonas Sapiega sumokėjo jai savo pinigais algą[136]. 1625—1626 m. kariaudamas su Švedais Livonijoje, jis nekartą naudojo ir savo kariuomenę[137]. Smolensko atvadavime dalyvavo įvairių didikų algininkų būriai, tarp jų Lietuvos rūmų maršalkos Dorohostaiskio 700 pėstininkų[138]. Taip pat ir didysis Lietuvos maršalka Jonas Stanislovas Sapiega Smolenskui atvaduoti savo lėšomis buvo pasiuntęs visą pulką kareivių, o į karą su turkais ties Chocimu savo pinigais statė 200 pėstininkų, 100 kazokų ir 100 husarų[139]. Naugarduko vaivada Teodoras Skuminas Tiškevičius įvairiuose karuose Zigmanto Vazos laikais savo lėšomis taip pat statė algininkų[140]. Pagal Lietuvos lauko etmono Krištupo Radvilo sąrašą, į 1621—1622 m. karą dėl Livonijos savo lėšomis algininkų buvo atsiuntę: Žemaičių seniūnas Jarošas Valavičius — 43 husarus; Boguslovas Radvilas — 120 kazokų; Žemaičių kaštelionas — 20 husarų ir 20 kazokų; Minsko raktininkas Aleksandras Služka — 50 raitininkų; Lietuvos iždininkas Krištupas Naruševičius — 20 kazokų; Lietuvos arklidininkas Povilas Sapiega — 50 pėstininkų; Brėslaujos maršalka Podbereskis — 6 raitininkus; Kauno maršalka Aleksandras Masalskis — 6 husarus; Kauno pakamorė Andrius Zaviša — 6 husarus; Kauno vėliavininkas Dzievaltovskis — 5 husarus; Ukmergės stalininkas Vaitiekus Sosnickis — 6 husarus; Oginskis — 8 husarus ir 12 kazokų; Dovydas Šveikovskis — 4 husarus; kitas Šveikovskis — 6 husarus ir 6 kazokus; Golejevskis — 4 husarus[141]. Iš to sąrašo matome, jog kitą kartą ir smulkesni bajorai paremdavo savo lėšomis karo žygį, gal būt, suinteresuoti savo žemes apsaugoti nuo priešo.

---

136 Ten pat, p. 56.

137 Ten pat, p. 75, 79, 87—89, 92.

138 Dyaryusz Sam. Maskiewicza, p. 11, 13.

139 M. Sarbiewski, Laska Marszałkowska.

140 Stephanvs Theodori, *Occvbvit Ill. D. Theodorus Tiskiewicz Skvmin Palatinus Nowogrodensis*, p. 8. Tai mini taip pat ir Vilniaus akademijos leidinys jam, kaip buvusiam mokiniui, pagerbti: *Monumentum virtvti meritissimae perillustris et magnifici herois D. Theodori Tiskiewicz skvmin, Vilnae*, 1618, p. 16.

141 Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 225.

Kare su turkais ties Chocimu 1621 m. dalyvavo su 150 savo privatinių algininkų Kristupas Sapiega, už ką jis gavo Lietuvos stalininko urėdą[142]. Čia buvo atvedęs savo lėšomis pasamdytą pulką ir Jonušas Tiškevičius[143], o Aleksandras Liudvikas Radvilas atsiuntė savo lėšomis susamdytas vieną kavalerijos ir tris pėstininkų vėliavas[144]. Ties Chocimu dalyvavo su savo privatine kariuomene ir Polocko kaštelionas Mikalojus Boguslovas Zenavičius, kur jis žuvo[145]. 1634 m. kare su rusais Stanislovas Albrechtas Radvilas savo lėšomis statė 150 raitelių[146], o Jonas Kazimieras Pacas dalyvavo pats su savo kariuomenės būriu[147]. 1648 m. įsiveržus į Lietuvą kazokams, Lietuvos vicekancleris susamdė 3.000 kareivių ir su jais gynė Lietuvos sienas[148]. 1649 m. Kazimieras Leonas Sapiega prieš kazokus pasiuntė savo lėšomis pasamdytus 1.300 kareivių[149]. 1651 m. kare prieš kazokus Krištupas Zigmantas Pacas buvo pasamdęs vieną husarų vėliavą[150], o Stanislovas Albrechtas Radvilas su Boguslovu Radvilu statė 4 pulkus raitininkų[151]. Stanislovas Albrechtas Radvilas ir kituose karuose statydavo po kelis šimtus savo pasamdytų kareivių[152]. Kaip matyti iš Radvilų biografijų, beveik visi jie prisidėdavo didesniais ar mažesniais savo kariuomenės būriais prie valstybės karo žygių[153].

Vazų laikais į įvairias kautynes savo lėšomis kareivių dar buvo atsiuntę Franckevičiai, Kiškos, Zenavičiai, Stetkevičiai, Talvaišai, Rajeckiai, Polubinskiai, Chaleckiai, Gonsievskiai, Rudaminos - Dusiatskiai ir kt.[154].

---

142 Sapiehowie, t. I, p. 223.

143 Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III, Opis Osób, t. I, p. 280.

144 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 338.

145 Iakvb Hasivsz, Kazanie na pogrzebie... Mikołaia Bogvsława Bratoszyna Zenowicza..., Wilno, 1622.

146 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1634. IV.

147 Wolff, Pacowie, p. 72.

148 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1648. X. 31.

149 Kognowicki, Życia Sapiehów, t. III, p. 162.

150 Wolff, Pacowie, p. 153.

151 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1651. V. 28.

152 Memoryał życia St. Alb. Radziwiłła, Čart. Arch., Ms. 2242, p. 170—172.

153 Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, nuolat.

154 Kojałowicz, Herbarz, p. 33, 37—38, 41, 101, 119, 124, 194, 276, 284, 315—316 ir kt.

Tačiau iš viso to nereikia manyti, jog tokio kai kurių didikų ar bajorų dosnumo priežastis buvo vien jų valstybingumas. Jei ir pasitaikydavo valstybingų ir atsidėjusių bajorų, tačiau tokie jų žygiai galėjo turėti ir kitokių motyvų. Savo lėšomis prisidėjimas ir savo kariuomenės siuntimas į karą kartu buvo ir savisauga, nes valstybės saugumo reikalų apleidimas visiems buvo aiškus, ir valstybės kariuomenė viena pati nepajėgė apginti krašto. Ypačiai pasienių dvarų valdytojai buvo suinteresuoti karo pasisekimu, dėl to ir dėjosi prie jo, kartu prisidengdami ir pasiaukojimo šūkiu *pro bono publico* (dėl viešosios gerovės). Jau anksčiau minėjau, kad prieš sukilusius kazokus savo kariuomenes buvo pasiuntę Kazimieras Leonas Sapiega, Krištupas Zigmantas Pacas ir Stanislovas Albrechtas Radvilas, kurių dvarai kaip tik buvo anose apylinkėse. Taip pat ir kiti Lietuvos didikai, Ukrainoje ir pietų-rytų Lietuvoje turėję savo dvarų, aktyviai prisidėjo prie kazokų malšinimo, gelbėdami savo dvarus. Taip 1648 m. Lietuvos vėliavininkas Jonas Pacas, Lietuvos lauko raštininkas Vladislovas Valavičius, Vladislovas Chaleckis ir kiti, savo lėšomis surinkę kariuomenės, nieko gera nelaukdami iš valstybės, patys gynėsi ir priešinosi sukilėliams, pastodami jiems kelią į tolimesnę Lietuvą. Taip pat ir Oršos pavieto bajorai, bijodami prarasti savo dvarų, nieko nelaukdami susirinko į būrį ir savo seniūno Druckio Horskio vadovaujami žymiai prisidėjo prie kazokų sulaikymo. Jonušas Radvilas gelbėdamas savo Slucko pilį ir dvarus, irgi buvo pasiuntęs kareivių prieš kazokus[155]. Valstybės militarinis pakrikimas greta vidinės suirutės privedė prie to, jog patiems bajorams reikėjo griebtis savisaugos priemonių. Tik tada jie tapdavo dosnūs „valstybės reikalams", kai priešas jau lipo ant kulnų ir ypačiai lietė jų dvarus.

Kitas motyvas, kodėl karo metu atsirasdavo bajorų geradarių, siuntusių savo lėšomis kareivių į karo lauką, buvo tas, jog šitokiu savo pasitarnavimu jie galėjo iškilti, patekti į didžiojo kunigaikščio malonę, gauti aukštesnių urėdų, dvarų ir kt. Kariuomenės jie ar šiaip ar taip turėdavo, ją reikėdavo išlaikyti, o pasiuntę jos dalį į žygį turėjo pagrindo tikėtis atgauti jos išlaikymo išlaidas ir dar daugiau, o pati kariuomenė vis dėl to palikdavo jų žinioje. Jau minėjau, kad už paramą turkų kare Krištupas Sapie-

---

155 Kotłubaj, Życie Janusza Radziwiłła, p. 114—115.

ga buvo gavęs Lietuvos stalininko urėdą. Taip pat Lietuvos lauko raštininkas Vladislovas Valavičius, savo lėšomis nemaža prisidėjęs prie kazokų sukilimo malšinimo, už tai buvo paskirtas Smolensko kaštelionu[156]. Rašydamas apie seimus, jau esu pažymėjęs, kad seimelių instrukcijose dažnai buvo įrašomi įvairūs *„petita"* ir *„privata"*, — prašymai valstybės lėšomis ar dvarais atlyginti įvairiems bajorams už jų pasitarnavimus valstybei karo metu. Už savo laisvos valios paslaugas valstybei karo metu, „iš meilės tėvynei" siunčiant savo privatinę ar savo lėšomis samdytą kariuomenę, nevengdavo prašyti atpildo ir žymūs didikai. Jei jie ką ir paaukodavo nelaimėje valstybės reikalams, tai vėliau reikdavo seimuose tai jiems sugrąžinti, ir jie mokėjo į karo žygius įdėtus pinigus su kaupu išieškoti iš valstybės. Kai negaudama algos Lietuvos kariuomenė buvo susikonfederavusi Lietuvos Brastoje, Leonas Sapiega iš savo pinigų jai sumokėjo 100.000. Kaip atpildą už tai, 1613 m. seimo konstitucija jam leido sau rinkti ir pasilaikyti muitus nuo 1616. IV. 1 ligi 1617. IV. 1[157]. 1618. IV. 28 Lietuvos lauko etmonas išsiutinėjo seimeliams raštą, prašydamas jį užtarti seime ir reikalauti, kad jam būtų atlyginta už jo įvairius nuopelnus valstybei, taip pat atlyginti nuostolius ir grąžinti pinigus, kuriuos jis išleido karo dėl Livonijos reikalams[158]. 1621. IX. 17 savo informacijoje Stanislovui Bučinskiui, kuriais reikalais kalbėtis su Zigmantu Vaza, Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas liepia priminti, jog vis dar negali susilaukti karo išlaidų grąžinimo[159]. 1627 m. jis vėl rašė laišką Lietuvos seimeliams, prašydamas jį užtarti seime už jo tarnybas ir nuopelnus ir reikalauti, kad jam būtų grąžintos išlaidos, padarytos kariuomenei samdyti iš savo lėšų[160]. 1628. VII. 6 pačiame seime buvo perskaitytas Kristupo Radvilo laiškas, kuriame jis prašė grąžinti jam karo išlaidas ir aprūpinti Biržų pilį. Tam seimas ir pritarė[161]. Tačiau valstybei sunku buvo patenkinti tokį prašymą, nes iždе nebuvo pinigų. Dėl to seimų konstitucijose randame pakartotinių nutarimų atlyginti iš iždo Kristupui Radvilui: 1623,

---

156 Kojałowicz, Herbarz, p. 29.

157 Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 57—58.

158 Čart. Arch., Teka Nar. 110, dok. 108.

159 Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 51.

160 Ten pat, p. 578, 580.

161 Dyaryusz seymu 1628, Čart. Arch., Ms. 354, p. 112.

1626, 1627, 1628, 1629 m.; o 1631 m. konstitucija liepia be jokio delsimo jam išmokėti 22.000 auksinų[162].

1628. VII. 14 seime Vilniaus vaivada priminė, kad jis į Livonijos karą savų pinigų įdėjo 80.000, bet kartu geraširdškai pareiškė dar tų pinigų grąžinimo palauksiąs[163]. Stanislovas Albrechtas Radvilas 1642 m. skundėsi, jog jau keliolika metų tarnaująs Vladislovui Vazai, kuris už tai dar niekuo neatsilyginęs[164]. Mykolas Kazimieras Radvilas 1661 m. seime reikalavo ir gavo atlyginimo 56.628 auksinus už tai, kad sustiprino savo privatinę Nesvyžiaus pilį ir prisidėjo prie krašto gynimo[165].

1618. I. 2 Minsko seimelio instrukcijoje buvo įrašyta 15 „*petita*", kur daugiausia prašoma atlyginti įvairiems bajorams už nuopelnus kare. Tarp kitų, už nuopelnus prašoma atlyginti ar atleisti nuo mokesčių įvairius didikų dvarus ir miestus: Vilniaus vaivados Mikalojaus Kristupo Radvilo, Vilniaus kašteliono Jeronimo Katkevičiaus, didžiojo etmono Jono Karolio Katkevičiaus, Jono Jurgio Radvilo, Smolensko vaivados Mikalojaus Hlebavičiaus, vicetaurininko Jonušo Radvilo ir kt.[166]. 1661. III. 28 Žemaičių seimelio instrukcijoj prašoma grąžinti pinigus didžiajam Lietuvos etmonui, kuris jau seniai savo lėšomis išlaikąs kariuomenę, taip pat Žemaičių seniūnui ir kitiems, kurie savo lėšomis samdė kareivius[167]. Seimelių instrukcijose ne tik dažnai prašoma grąžinti bajorams pinigus, jų laisva valia išleistus karui, bet ir atlyginti juos žemėmis iš valstybės dvarų, arba net atlyginti karo metu turėtus nustolius, arba už tai, kad buvo patekę į priešo nelaisvę, ten kalėjo ir kt.[168]. Seimelių instrukcijose šiuo atžvilgiu pasireiškia didelis bajorų solidarumas, savųjų užjautimas, pareiga jais rūpintis ir jiems padėti. Jau anksčiau buvo

---

162 *Volumina Legum*, t. III, p. 457, 497, 524, 552, 584, 626—627.

163 Dyaryusz Seymu 1628, Čart. Arch., Ms. 354, p. 119.

164 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1642. VI. 24.

165 *Volumina Legum*, t. IV, p. 804.

166 Čart. Arch., Teka Nar. 110, dok. 72.

167 Ten pat, Ms. 2108, p. 263 sekant.

168 Ten pat, Ms. 2243, dok. 21, 45 ir kt. 1658. VI. 21 Kauno paviet seimelio instrukcijoje ypačiai užtariamas Kauno vaiskis Jarošas Šaškevičius, kurio dvarai per karą sudegė, o judomas turtas, sidabras, auksas, brangūs drabužiai, karo metu išvežti ir paslėpti Ragainės pilyje, Brandenburgo kurfiursto nebegrąžinami. Reikalaujama, kad, darant sutartį su kurfiurstu, tie daiktai Kauno vaiskiui būtų grąžinti, nes kitaip jis visai galįs nuskursti, Medeksza, Księga Pamiętnicza, p. 173—174.

minėta, jog Smolenskui atitekus rusams, ilgą laiką seimuose buvo keliamas „tremtinių" (t. y. iš tų žemių atsikrausčiusių bajorų) atlyginimo reikalas, ligi jiems buvo duota žemių ir pinigų.

Be įvairių seniūnijų ar tenutų skyrimo bajorams už įvairius nuopelnus karo metu, seimuose dažnai būdavo nutariama įvairiems asmenims iš valstybės iždo grąžinti grynais pinigais išlaidas, savo valia padarytas karo metu, samdant kariuomenę ir ją pasiunčiant į karo lauką kariauti. Tokių nutarimų randame kas kelintame seime, dažniausiai įvairiems didikams — Sapiegoms, Radvilams, Oginskiams, Katkevičiams, Valavičiams, Naruševičiams, Gonsievskiams, Pacams, Bžostovskiams ir kt.[169]. Kitą kartą nutariama grąžinti ir labai dideles sumas, pvz. 1618 m. seime Jarošui Valavičiui — 144.099 auksinų; 1631 m. seime Leonui Sapiegai — 77.818 auks.; 1631 m. seime Krištupo Naruševičiaus įpėdiniams — 323.480 auksinų; 1658 m. seime Povilui Sapiegai — 593.809 auks.; tame pačiame 1659 m. seime dar—730.420 auks.; 1659 m. seime Vincui Korvinui Gonsievskiui — 261.502 auks.; 1661 m. seime Mikalojui Kazimierui Radvilui — 56.628 auks. ir kt.[170]. 1661 m. Lietuvos etmonui Povilui Sapiegai už skolas (800.000 auks.) seimas nutarė užstatyti Šiaulių ekonomiją[171]. Šitokie seimų nutarimai, be abejonės, paskatindavo įvairius bajorus karo metu savo aukomis ir privatine kariuomene prisidėti prie valstybės gynimo, nes vėliau jie galėdavo seimuose reikalauti sau atlyginti įvairius nustolius, o kartais iš to galėjo turėti ir naudos.

Pagaliau reikia nurodyti dar ir kitą motyvą, skatinusį bajorus karo metu stoti savanoriais ir į karo lauką atsivesti savo privatinę kariuomenę. Tai buvo noras tiesiog pasiplėšti grobio. Kaip rašo ano meto amžininkas Samuelis Maskevičius, 1608 m. Smolensko apgulime, be valstybinės ir privatinės didikų kariuomenės,

---

[169] Konstitucijos 1601, 1607, 1609, 1613, 1616, 1618, 1621, 1623, 1626, 1627, 1628, 1629, 1631, 1635, 1653, 1658, 1659, 1661, 1667 ir kt. metų seimų, *Volumina Legum*, t. II, p. 1531, 1636—1637, 1685—1688; t. III, p. 206, 264—265, 310, 327, 429—430, 457, 497, 522, 524, 584, 616, 677—678, 868—869; t. IV, p. 416—417, 522, 564—565, 675—677, 798—805, 992 ir kt.

[170] *Ten pat*, t. III, p. 327; 677—678; t. IV, p. 522, 675—677, 804 ir kt.

[171] *Ten pat*, t. IV, p. 798—799.

dalyvavo nemaža savanorių, grobio pritrauktų[172]. Ypačiai daug tokių didikų ir bajorų „savanorių" dalyvavo žygiuose į Maskvą didžiosios suirutės, — „smūtos", — metu. Maskvai nusilpus, prasiplėtė bajorų veikimo akiratis ir jie atkreipė savo dėmesį į rusų žemes. Šiaip jau nelinkę į jokį ofenzyvinį karą, bajorai mielai dėjosi prie to žygio ir net to meto seimuose karui pritarė, tikėdamiesi lengvai nugalėti Maskvą, įsigyti naujų žemių arba bent prisiplėšti grobio. Ir taip neva Pseudo-Dimitrui ar Žolkievskiui padėti iš Lietuvos, kaip ir iš Lenkijos, skubėjo gausingi didikai, bajorai ir šiaip savanoriai kareiviai, džiaugdamiesi ta proga ir noriai prisidėdami prie žygio[173]. Žygyje į Maskvą dalyvavo kunigaikštis Romanas Narimantaitis Rožinskis su 1.000 raitininkų, Petras Jonas Sapiega su keliais tūkstančiais raitininkų, du Tiškevičiai su 1.100 raitininkų, Vielamovskis su 700 raitininkų, Aleksandras Zboraskis su 500 husarų, Andrius Mlockis su keliais šimtais raitininkų, Samuelis Maskevičius su savo būriu, Samuelis Pacas, Rudzkis, Orylkovskis, Kopyčinskis su keliais šimtais raitininkų ir daug kitų Lietuvos ir Lenkijos bajorų[174]. Tarp ko kita, jų visų plėšikavimas ir turtų grobimas prisidėjo prie to, jog iš visų tų žygių „smūtos" metu nebuvo jokios naudos. Įpykę rusai sukilę išvarė plėšikaujančius lenkus ir lietuvius, o Rusijoje iškilo Romanovų giminė. Tuo metu savo žiaurumu ir plėšikavimais Maskvos žemėse ypačiai buvo pagarsėję Lisauskio kariai („*Lissoviani*, Lisowczycy")[174a] ir žiaurūs Jono Petro Sapiegos būriai. Kaip matyti iš paties Jono Petro Sapiegos 1608—1611 m. dienoraščio, puotaudamas ir linksmai leisdamas laiką, jis nekartą buvo išsiuntinėjęs savo alginінkus į artimąsias ir tolimąsias Maskvos apylinkes, kurie, neva versdami žmones pasiduoti Dimitrui, klaidžiojo po kraštą, labai plėšikavo ir grobė turtą, palaikydami ryšius su Sapiega. Štai pora daugelio tokių pavyzdžių. 1608. X. 7 Sapiegos algininkai išplėšė Aleksandravo (Vladimiro guberni-

---

[172] Dyaryusz Samuela Maskiewicza, p. 11.

[173] „I radzi byli tej okazyi, szli z wielką ochotą jak na miod", ten pat, p. 18.

[174] Ten pat, p. 18; Kognowicki, Życia Sapiehów, t. II, p. 155; Naruszewicz, Historya Chodkiewicza, t. I, p. 330; Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III, Opis osób, t. I, p. 311; t. II p. 52.

[174a] Dėl jų nepaprasto žiaurumo ir plėšikavimo apie juos buvo sakoma, kad imti jų „Dievas nenorėjo, o velnias bijojo", Łoziński, Prawem i Lewem, t. I, p. 206.

joje) vienuolyną, vien pinigais pagrobdami 7.000[175]. 1608. X. 27 jie jėga paėmė Rostovo miestą, nenorėjusį pripažinti Dimitro. Ta proga Sapiegos algininkai iš cerkvės pagrobė daug pinigų ir aukso, sidabro ir kleinotų, sukapojo kelių mirusiųjų sidabrinius karstus, taip pat išplėšė šv. Leontiejaus aukso karstą[176]. Savaime suprantama, jog tokių „savanorių" žygiai nedarė garbės nei Lietuvai, nei jos kariuomenei.

Panašių „savanorių" bajorų atsirasdavo beveik kiekvieno karo metu. Ypačiai pasižymėdami savo nedrausmingumu, jie įnešdavo dezorganizacijos bei sauvalios dvasios ir į visą kariuomenę. Į sauvalią ypačiai būdavo linkę vietiniai ir užsieniečiai algininkai. Skaitant atsiminimus ir įvairius ano meto šaltinius, nuolat pastebimi įvairūs algininkų išsišokimai, nedrausmingumas, neklusnumas, plėšikavimas ir kt. Etmonams ir kitiems karo vadams kartais daugiau būdavo vargo su savąja kariuomene, negu su priešais. Anarchijos dvasios prisisunkusioje atmosferoje karinę drausmę palaikyti buvo neįmanoma. Ypačiai algininkai imdavo sauvaliauti ir plėšikauti, negaudami iš valstybės iždo atlyginimo. Bajorų nenoras mokėti mokesčius karo reikalams ir valstybės iždo nepajėgumas atlyginti algininkams buvo didžiausia samdomosios kariuomenės nedrausmingumo priežastis, nekalbant jau apie bajorus, susirinkusius į visuotinį šaukimą, kurie apskritai nebuvo linkę nieko klausyti. Negaudami laiku atlyginimo, algininkai imdavo iš apylinkės dvarų ir kaimų prievarta viską grobti, tokiu būdu stengdamiesi išsirinkti sau algą. Tuo keistesnis šitas reiškinys, kad algininkai daugiausia buvo tie patys bajorai, ypačiai jų gausingesnių šeimų nariai, o rotmistrai tegalėjo būti tik bajorai. Negaudami atlyginimo, lygiai plėšikaudavo ir svetimšaliai algininkai, išnaudodami krašto netvarką ir žinodami, kad nebus kam jų sudrausti ir nubausti.

Šitai savo sauvaliai pateisinti algininkai prisidengdavo legalumo skraiste, — sudarydavo konfederacijas, t. y. ginkluotus susibūrimus savo tikslui pasiekti. Bajorų konfederacijos buvo legalios, įstatymais nedraudžiamos ir ypačiai dažnos vėlesniais laikais. Algininkų konfederacijos jau buvo žinomos XVII amžiaus pradžioje. 1621. V. 17 Zigmantas Vaza savo laiške Leonui Sapiegai skundėsi valstybės karo organizacijos menkumu, ypačiai

[175] Dziennik Jana Piotra Sapiehy (1608—1611), atspausta Polska a Moskwa w pierwszej połowie w. XVII, wyd. Hirszberg, p. 191.

[176] Ten pat, p. 194—195.

algininkų neklusnumu ir sumaiščiais, kurie ardė tvarką visoje kariuomenėje. Tame laiške jis prašė Leoną Sapiegą patarti, iš kur imti pinigų algininkams mokėti, nes algos sulaikymas paprastai priveda prie kareivių sukilimų ir konfederacijų[177]. Sudarydami konfederaciją, algininkai atsisakydavo klausyti savo viršininkų, išsirinkdavo savo vadovybę, savo reikalavimus pranešdavo didžiajam kunigaikščiui ir seimui ir tol plėšikaudavo, kol jiems būdavo išmokama alga arba kol jie būdavo nuraminami pažadais ar jėga išsklaidomi.

Šitokios algininkų konfederacijos buvo labai žalingos kraštui, todėl tekdavo griebtis įvairių priemonių užkirsti kelią joms susidaryti, nes lengviau buvo sumušti priešo kariuomenę ir apginti savo kraštą nuo jos, negu nuraminti susikonfederavusius algininkus. Algininkus nuo konfederacijų nevisuomet sulaikydavo ir tokių vadų autoritetas, kaip Jono Karolio Katkevičiaus, Leono Sapiegos ir kt. Geriausia priemonė nuraminti bruzdančius algininkus buvo sumokėti jiems algą. Bet dėl nuolatinės valstybės iždo stokos tai buvo labai sunku padaryti, ypač ilgiau karui užsitęsus. Kartais pavykdavo algininkus nuraminti pažadais, garantijomis, kad vėliau bus jiems alga sumokėta, vardan tėvynės meilės išsiderėti dalį algos iš jų ir kt. Samdomosios kariuomenės alga buvo vienas aktualiausių klausimų karo metu, dėl to lėšų šaltiniams surasti, apgalvoti būdus bruzdantiems algininkams nuraminti, su jais derėtis ir kt. buvo šaukiami Lietuvos bajorų suvažiavimai Vilniuje, skiriamos ypatingos komisijos deryboms, šaukiami net specialūs seimai. Taip 1613 m. gruodžio mėn. įvyko nepaprastas trijų savaičių seimas, sušauktas vien tik kariuomenės algos klausimui spręsti[178]. Specialiai tik vienam klausimui išspręsti, kas daryti su susikonfederavusia kariuomene, Zigmantas Vaza 1617. XI. 12 sušaukė Lietuvos seimelius, XI. 23 generalinį seimelį Slanime ir gruodžio m. 3 d. seimą Varšuvoje[179]. 1614 m. seime susikonfederavusiai kariuomenei algoms sumokėti dvasininkija sutiko duoti 180.000 auksinų, o bajorai nutarė iš savo dvarų surinkti ketu-

---

[177] „Zatrzymanie płace do buntów i szkodliwych związków żołnierza zwykło przywodzić". Laiškas atspaustas Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 251.

[178] Zigmanto Vazos instrukcija seimeliams 1613. X. 3 prieš tą seimą, Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 111.

[179] Zigmanto Vazos laiškas Leonui Sapiegai 1617. X. 21, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 218.

rias rinkliavas[180]. Tačiau šitokios priemonės algininkams nuraminti ir sulaikyti nuo konfederacijos buvo netobulos ir negreitos. Tam reikalui susirinkę seimai būdavo taip pat triukšmingi, kaip ir kiti, o jei jie kuriuos mokesčius ir nutardavo, tai juos sunku būdavo surinkti.

Algininkai, nelaukdami ligi seimas išspręs jų reikalavimus, imdavo plėšikauti. Dėl to etmonams kartais tekdavo imtis greitesnių priemonių konfederacijoms nuraminti arba neleisti joms susidaryti. Algininkų konfederacijų kartais būdavo išvengiama tik tokiu būdu, kad etmonas, iždininkas arba šiaip kuris didikas savo lėšomis sumokėdavo skolą kariuomenei, tikėdamiesi, kad bajorai tą jų žygį įvertins ir vėliau nutars jiems atsiteisti iš valstybės iždo, paskyrę tam reikalui specialius mokesčius. Taip 1612 m. Lietuvos kancleris Leonas Sapiega savo pinigais išmokėjo 100.000 auksinų Lietuvos Brastoje susikonfederavusiai kariuomenei[181]. 1621 m. po Chocimo kovos, neišmokėjus algos, grėsė kareivių konfederacija. Leonas Sapiega vėl savo lėšomis sumokėjo algą kareiviams. Tai prisidėjo prie to, kad jis vėliau buvo paskirtas pirmuoju pasauliniu Lietuvos senatoriumi,—Vilniaus vaivada[182]. Po 1629 m. taikos su Gustavu Adolfu, Lietuvos etmonas Leonas Sapiega, gelbėdamas kraštą nuo algininkų konfederacijos, vėl sumokėjo jiems savo lėšomis algą ir įbrido į tokias skolas, kurių ligi pat savo mirties nebegalėjo išsimokėti[183]. Už šitą savo žygį, grįžęs į Vilnių, jis buvo apšauktas Tėvynės Tėvu, o seime jam buvo reiškiama didelė padėka ir pagarba, kad tuo būdu sulaikė algininkus nuo savojo krašto niokojimo. Už tai jam buvo net panegirikos rašomos[184].

Lietuvos etmonas Jonas Karolis Katkevičius taip pat nekartą savo lėšomis sumokėdavo valstybės skolą algininkams ir juos

---

180 Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 265.

181 Sapiehowie, t. I, p. 171.

182 Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 66. Nepilnai apmokėtos kariuomenės nesusikonfederavimas po Chocimo mūšio, bet tvarkingas išsiskirstymas ir grįžimas nesauvaliaujant bei neplėšikaujant buvo tiek neįprastas tais laikais, kad net seime (1623. I. 24) seimo maršalka viso seimo vardu už tai padėkojo Lietuvos kariuomenei, Dyaryusz Seymu 1623, Čart. Arch., Ms. 354, p. 6.

183 Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 101—102.

184 Ten pat, p. 102.

sulaikydavo nuo plėšimų[185]. Zigmanto Vazos laikais ir Lietuvos iždininkas Krištupas Naruševičius savo lėšomis ir suskolintais bei už užstatytus savo dvarus gautais pinigais mokėdavo algas susikonfederavusiai kariuomenei, nelaukdamas, kol bajorai apsidės mokesčiu ir jį surinks[186].

Bet visa tai buvo tik laikinės priemonės, nes nesutvarkius iždo reikalų, skolos ne mažėjo, bet augo. 1649 m. skola Lietuvos algininkams jau siekė 3 milijonus su viršum auksinų[187]. Kariuomenės algų reikalu 1650 m. gegužės-liepos mėn. Vilniuje posėdžiavo speciali komisija. Jai teko spręsti sunkus lėšų gavimo klausimas ir derėtis su besikonfederuojančia kariuomene, kurios pasiuntiniai derybų metu grasino iššudyti visą komisiją, sudeginti Vilnių ir išnaikinti valstybės dvarus[188]. Tuo tarpu ta komisija posėdžiavo tikrai bajoriškai, dažnai puotaudama pas vieną ar kitą didiką[189].

Nors seimuose buvo nutartos kontribucijos ir mokesčiai, 1650 m. kariuomenei mokėti vis dar trūko 1.200.000 auksinų[190]. Skola kas kartas augo, nes karai nesiliovė ir rusams bei švedams įsiveržus į Lietuvą dar pasunkėjo. Tuo tarpu svetimųjų ir saviškių nuniokotas ir nuplėštas kraštas iš tikro nebepajėgė mokėti mokesčių. Prie visų krašto nelaimių ir karo nesisekimo prisidėjo ir tai, kad Lietuvos kariuomenė, negaudama algos, 1661 m. rudenį susikonfederavo[191]. Jos vadovybę sudarė 18 rinktų asmenų, kurie buvo visi bajorai, išskyrus tik svetimšalių algininkų atstovus. Taip pat ir žemesnieji konfederacijos vadai buvo bajorai[192]. Susikonfederavę algininkai, patys daugiausia būdami taip pat bajorai, pradėjo plėšti ir naikinti kitų bajorų dvarus. Jonas Chrizostomas Pasekas savo atsiminimuose tarp daugelio kitų atsitikimų vaizdžiai aprašo, kaip jie 1662 m. Ašmenos apylinkė-

---

185 B. Czarliński, Kazanie na Pogrzebie J. K. Chodkiewicza, 1622. XI. 16.

186 Fl. Kołęcki, Kazanie na pogrzebie JWP Kr. Naruszewicza, 1630. X. 1.

187 K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 31.

188 Ten pat, p. 31; St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1650. V. 24.

189 Ten pat, 1650. V. 22, 26; VI. 24, VII. 17, VII. 25.

190 Ten pat, 1650. VI. 25.

191 Tos konfederacijos aktas, artikulai ir įvairūs ją liečią dokumentai paskelbti pas Medeksza, Księga Pamiętnicza, p. 226—451.

192 Ten pat, p. 246—247, 250—257.

se užpuolė vienos našlės dvarą, pasiskerdė kiaules, išsivedė galvijus, išsivežė lašinius, drabužius ir kt.[193]. Plėšikaujantiems algininkams nuraminti, 1662 m. Vilniuje susirinko speciali komisija, kuriai buvo pavesta tartis su konfederatais ir rūpintis algų išmokėjimu. Jos darbas buvo labai sunkus, nes pačiame Vilniuje buvo daug konfederatų. Kaip rašo vienas amžininkas, komisija visą laiką posėdžiavo „*in turbido*"; nė vienas jos posėdis nuo pat pradžios neapsiėjo be šūkavimų, sumišimų ir be kardų griebimosi[194]. Ir geriausių norų turėdama, anarchijai įsigalėjus visame krašte, komisija negalėjo nieko padaryti. Algininkų plėšimai ir sauvalia tiek paplito, jog tais pačiais 1662 m. ties Ostrine jie negyvai sukapojo savo tiesioginį vadą, Lietuvos lauko etmoną Vincentą Korviną Gonsievskį už tai, kad jis norėjo juos energingai sulaikyti nuo plėšimų[195]. Taip pat atsitiko ir su Kazimieru Žiromskiu, kurį jo algininkai užmušė ties Vilniumi, kai šis savo būriams nenorėjo leisti plėšikauti[196]. Vargais negalais tepavyko šitą konfederaciją nuraminti iš dalies pinigais, iš dalies pažadais, iš dalies jėga juos išvaikant. 1664 m. seime buvo pasmerkti patys svarbiausieji Gonsievskio mirties kaltininkai ir žudikai: konfederacijos maršalka Kotovskis ir du vadai, — Nieviarovskis su Vykovskiu, — Varšuvoje buvo viešai sukapoti į keturias dalis, Narkevičius su Jastžembskiu nukirsdinti ir daugelis kitų nubausti infamija[197].

Kitą kartą ir algos išmokėjimas negalėjo apsaugoti krašto nuo konfederatų plėšikavimo. Taip 1611. X. 1 Vilniaus generalinio suvažiavimo nutarimuose skundžiamasi, kad susikonfederavusios kariuomenės būriai, nors jau ir gavo atlyginimą, neišsiskirstė, bet ir toliau plėšikavo po miestus, miestelius ir dvarus. Suvažiavimas nutarė, kad juos nuramintų Lietuvos lauko etmonas su savo kariuomene[198].

---

[193] J. C h r. P a s e k, Pamiętniki, p. 264.

[194] T e n p a t, p. 323.

[195] Su jo nužudymu surišti dokumentai paskelbti kartu su kitais tos konfederacijos aktais M e d e k š o s atsiminimuose. Žr. šio skyriaus 191 išnašą.

[196] A. J[e l s k i], Zarys Obyczajów szlachty, t. I, p. 236.

[197] J e r l i c z, Latopisiec albo Kroniczka, p. 94—95; M. J e m i o ł o w s k i, Pamiętnik, p. 191; Dyaryusz M i c h a ł a O b u c h o w i c z a, p. 134.

[198] Č a r t. A r c h., Teka Nar. 108, dok. 225.

Apskritai, kariuomenės drausmė anais laikais buvo labai pašlijusi. Plėšikaudavo ne vien tik algininkai, nors ir nesusikonfederavę, bet ir visuotinio šaukimo bajorai. Kariuomenės sauvaliavimas ir plėšikavimas buvo tapęs tikra rykšte kraštui. Negalima sakyti, jog nebūtų buvę griežtų įstatymų, draudžiančių sauvalią ir plėšikavimą. Ir Lietuvos Statute buvo įvairių nuostatų drausmei kariuomenėje palaikyti[199]. Mirties bausmė buvo skiriama, jei kas karo metu ar į karą vykdamas bei grįždamas užpultų kurio nors bajoro ar dvasininko namą, kurių nuostolių jam padarytų, ką nors sumuštų, sužeistų ar užmuštų ar moterį išniekintų. Toks sauvaliautojas turėjo būti nubaustas mirtimi, o iš jo judomo ar nejudomo turto turėjo būti atlyginti nuostoliai. Betgi kaltė turėjo būti įrodyta prieš kariuomenės vadus (vėliavininką, kaštelioną, vaivadą ar etmoną), o po karo — pilies ar žemės teisme. Jei kareiviai tik plėšikautų, bet nieko neužmuštų ir nesužeistų, tada teismo keliu turėjo būti atlyginti nuostoliai. Bežemius bajorus buvo leidžiama traukti į teismą ten, kur juos sugautų. Betgi sugauk vėją lauke, tuo labiau karo metu. Draudžiama buvo pakelėje iš žmonių ką nors imti prievarta, gadinti pievas, laukus, trobesius, tvoras ir kt. Pašarą ir maistą kareiviai privalėjo pirktis tik už pinigus.

Etmonui buvo suteikta plačių įgaliojimų teisti neklusnius ar sauvaliaujančius kareivius ir juos bausti. Kariuomenės drausmei ir tvarkai palaikyti 1609 m. seime buvo išleisti specialūs etmono artikulai[200]. Tai buvo platus 70-ties straipsnių įstatymas, smulkiai nustatęs kariuomenės organizaciją, etmono valdžią, karinę drausmę, kareivių laikymosi ir gyvenimo tvarką žygio ir karo metu, net kainas, kuriomis kareiviai privalėjo pirktis pašaro ir maisto. Be šitų įstatymų dar dažname seime buvo skelbiamos griežtos konstitucijos *„de disciplina militari"* (dėl kariuomenės drausmės) už įvairius išsišokimus, plėšimus pakelėje, maisto rekvizicijas, sustojimus bajorų dvaruose, nustatomos griežtos bausmės ligi pat aukščiausių — mirties, infamijos ir banicijos. Šitokios konstitucijos dažnai buvo atnaujinamos ir pagriežtinamos. Vazų laikais kariuomenės drausmei palaikyti Lietuvoje tokie įstatymai buvo paskelbti 1588, 1591, 1593, 1598,

---

[199] 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II, str. 6, 18, 19, 27.
[200] *Volumina Legum*, t. II, p. 1695 sekant.

1601, 1609, 1620, 1626, 1628, 1633, 1635, 1650, 1654, 1655, 1658, 1659 ir 1661[201].

Jau vien toks dažnas tų įstatymų atnaujinimas rodo, kad praktiškai gyvenime jie nedaug tereiškė ir nebuvo vykdomi. Su jais bajorai elgėsi taip pat, kaip ir su kitais įstatymais, nes gerai žinojo, jog ir teismų sprendimų nėra kam įvykdyti. Seimelių instrukcijose beveik nuolat skundžiamasi algininkų sauvalia ir reikalaujama griebtis griežtų priemonių prieš sauvaliautojus bei plėšikus[202], bet pasitenkinama tik konstitucijų „paaštrinimu" ir konkrečiai nieko nedaroma. Kartais net karaliui verčiama kaltė, kam jis nesirūpinąs tų konstitucijų vykdymu ir tuo būdu leidžiąs jas laužyti. 1604. XII. 9 Slanimo seimelio instrukcijoje tiesiog reikalaujama iš karaliaus, kad jis visu griežtumu baustų sauvaliaujančius kareivius ir neleistų laužyti bajorų laisvės[203]. 1616. III. 13 Slanimo seimelio instrukcijoje vien tik tuščiai nusiskundžiama, esą bajorai daug turį konstitucijų *„de disciplina militari"*, tačiau niekas jų nevykdo ir dėl to labai nukenčią visi įstatymai[204]. 1618 m. Slanimo seimelio instrukcijoje vėl reikalaujama surasti būdą sauvaliai suvaldyti ne tik žodžiais, bet ir iš tikro[205]. Tačiau niekas iš to neišėjo, ir 1654 m. Minsko seimelio instrukcijoje į vasario mėn. 11 d. seimą vėl beviltiškai pareiš-

---

201 Ten pat, t. II, p. 1234, 1364, 1401, 1449, 1498, 1695; t. III, p. 366, 493, 582, 789, 859; t. IV, p. 335, 469, 484, 533, 674, 805.

202 Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 22, 23; Teka Nar. 110, dok. 72, 197 ir kt.

203 „Przeciw łupiestwom, gwałtom, mordom y sweywoli żołnierskiey którzy wziąwszy pieniądze do Inflant nieiadą potrzeby omieszkiwaią tylko zazywaiąc roskoszy Poddanych naszych y nas Samych Maiętnośći łupią, gwałty czynią pieniądze sobie składać każą, y niezwykłymi ciężary uciskaią, pilno Panowie Posłowie Krol: JEgo Msci prosić maią, aby takowa swawola ostroscią Prawa Tych Swowolnych Zuchwalców zatamowana była, bo zatym znieważenie wielkie prawa y wolnośći roscie", ten pat, Teka Nar. 99, dok. 258.

204 *„De disciplina militari,* y pohamowaniu sweywoli domowey wiele iest Konstytucyj napisanych, ale że do exekucyj Prawa nieprzychodzą, zatym wszystkie Prawa, y uchwały *in* vilipendencyą idą", ten pat, Teka Nar. 109, dok. 103.

205 „Aby sposob był namówiony, do zabieżenia temu hultaystwu swowolnemu, y nie wsłowiech tylko Samych, ale wskutku zostawał", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 197.

kiama, kad konstitucijos dėl karo drausmės nieko nepadėjusios, betgi vėl reikalaujama atnaujinti tas konstitucijas[206].

Savaime suprantama, jog bajorai visomis tomis priemonėmis nieko nepasiekdavo, nes reikalavo, kad algos negauną kareiviai vykdytų konstitucijas, tuo tarpu patys įstatymų negerbė ir su jais nesiskaitė. Kadangi bajorai nesirūpino iždo reikalų sutvarkymu ir tvirtos vykdomosios valdžios įvedimu, tai nenuostabu, kad juo toliau, juo labiau smuko karinė drausmė ir didėjo sauvalia. Sunku ir algininkams buvo neimti prievarta maisto ir pašaro, kai reikėdavo iš savo lėšų karo metu pragyventi, o alga jiems būdavo nereguliariai mokama. Pritrūkę pinigų, net ir konfederacijų nesudarę, jie pradėdavo plėšti kaimus ir dvarus, nebijodami nė griežtų etmono artikulų. Ir vargas būdavo tiems valstiečiams, į kurių kaimą užsukdavo algininkų būriai stacijos išieškoti. Čia saviškis kareivis gal tiek tebuvo geresnis už priešą, jog nedegindavo kaimų ir neimdavo belaisvių, bet tik šiaip plėšė be pasigailėjimo. Algininkų sauvalia buvo chroniška liga, tikra nelaimė, kurios šaknys glūdėjo krašto saugumo reikalų apleidime, dažnuose vidaus ir užsienio karuose, nesirūpinime iždo reikalais, organizacijos ir drausmės stokoje ir, pagaliau, žemoj moralėj.

Įvairūs amžininkai yra palikę nemaža liudijimų apie iš tikro liūdną krašto buitį ir nežmonišką algininkų sauvalią. Įrodinėdamas neribotos bajorų laisvės kenksmingumą, Mikalojaus Radvilo sekretorius A n d r i u s V o l a n a s dar XVI amž. pabaigoje rašė, esą paskutiniais metais saviškiai kareiviai, visai negerbdami įstatymų, tiek daug žmonių užmušę, moterų išniekinę, kaimų ir ištisų apylinkių išplėšę, kad vargu priešas valstybei begalėtų daugiau žalos padaryti[207]. Kalbėdamas apie algininkų sauvalią, Lietuvos virtuvininkas Mikalojus Sapiega 1602. XII. 20 rašė Leonui Sapiegai, esą kitas bevelytų su savo žmona ir garbingomis dukterimis kur išbėgti, nors ir į užsienį, kur geresnė tvarka, pametęs ir

---

[206] „Wielo Konstytucyami obostrzona *disciplina militaris*, nic nam nieprzyniosła Obrony", t e n p a t, Teka Nar. 147, dok. 100.

[207] „Gdyż żołnierze mało pamiętając na powinność swą, wszystko niemal jarzmo praw z siebie zrzucili, a za samą tylko umysłu swego chciwością popędliwie bieżą, tak wiele w tych bliskich leciech doznalichmy zabójstw od nich wykonanych, tak wiele zgwałconych matron, tak wiele spustoszonych nietylko wsi, ale i całych też krain, że ledwie od nieprzyjaciela ta rzeczpospolita więtszyby upadek podnieść mogła", A. W o l a n, O wolności Rzeczypospolitej, p. 10.

savo turtą, kad tik išvengtų tų sauvaliautojų, kurių visur pilna, kurie ne tik karališkus, bet ir bajoriškus dvarus be pasigailėjimo tiek plėšią ir naikiną, jog vargšų našlaičių verksmai net dangų pramušą. Prašydamas Leoną Sapiegą patarti, kaip nuo algininkų apsisaugoti, laiško autorius dar prideda, kad plėšikaują kareiviai ne tik su perteklium maistą grobią, bet tiesiog gėda rašyti, kokių išdaigų ir smurto jie pridarą[208].

1602. XII. 13 Naugarduko seimelio instrukcijoje skundžiamasi dėl didelės sauvalios algininkų, vykstančių į Livonijos karą arba iš jo grįžtančių, kurie be jokio pasigailėjimo plėšikaują, nė vargšų neaplenkdami, nors tai ir buvo bado metai, kaip tai matyti iš kitos tos pačios instrukcijos vietos[209]. Dar blogiau elgėsi kazokai ir lenkų etmono vadovaujami algininkai, kuriems alga ėjo iš Lenkijos iždo, grįždami iš Livonijos karo[210]. Įėję į Lietuvą, ypačiai Ašmenos, Breslaujos, Lydos, Naugarduko, Volkovisko, Polocko, Vitebsko, Oršos, Mstislavlio, Minsko, Mozyriaus ir Riečicos pavietuose, be Lietuvos etmono leidimo ir žinios, jie okupavo ir tarp savęs pasidalijo karaliaus, bajorų ir dvasininkų dvarus. Nežiūrėdami jokių konstitucijų, kuriomis draudžiama bajorų dvaruose kariuomenei sustoti, jie pradėjo čia rinkti stacijas, pasiteisindami tuo, jog negavo algos ir jog Lenkijos etmonas žodžiu jiems leido čia sustoti ir pasilsėti. Naugarduko bajorai savo instrukcijoje reikalavo, kad karalius juos skubiai išlaisvintų nuo tų algininkų[211].

---

208 „Będzie drugi wołał z żoną i z uczciwemi dzieweczkami gdzie na stronę uciekać, a bodaj by się drugi nie nalazł gdzież do cudzych ziem, gdzie lepszy rząd, porzuciwszy i majętność od takowych swowolników, których sam wszędzie pełno. Nie tylko w królewskich dobrach, ale i po naszych szlacheckich majętnościach drą, łupią, biorą, że płacz ubogich sierót i niebo przebija", „Nietylko ze zbytkiem żywności biorą, ale jakie gwałty i zbytki się dzieją, wstyd o tem do WMci m. m. pana pisać", Archiwum Domu Sapiehów, t. I, p. 360.

209 „Żołnierz za pieniądze koronne y W. X. Litt. który kolwiek tak jezdny jako y pieszy y kozak nizowy po wszystkich powieciech y mieyscach tego państwa ciągnął, leżał, stacye swawolnie brał, gwałty, najazdy na domy szlacheckie czynił niemając respektu y na zwierzchność majestatu, ani na Listy J.K.M. które wysyłane bywały, ani też zazywając miłosierdzia y ulitowania nad niedostatkiem nędznych głodnych y upadłych ubogich ludzi", Čart. Arch., Teka Nar. 99, dok. 69.

210 Ten pat.

211 Ten pat.

Jonas Karolis Katkevičius buvo įtakingas ir autoritetingas vadas, bet ir jam buvo nelengva suvaldyti kariuomenę. 1608. II. 25 jis rašė savo žmonai, skųsdamasis didele netvarka kariuomenėje, ypač nedrausmingumu ir pasileidimu[212]. Vienas anoniminis autorius, kritikuodamas bajorų laisvę Lietuvoje ir Lenkijoje, pažymi, kad algininkai savo krašte plėšią viską, ką tik geresnio randą, pasiimą, iš tvartų išsivedą riebesnius galvijus, išjoją arklius, net javus išganą, o savo tarnams liepią iš sodų parnešti vaisių, žirnių, medaus, net žuvis iš tvenkinių išgaudyti. Valstiečius jie apdedą kontribucijomis. Gardino apylinkėse nuo valstiečių valako net po 10 kapų išreikalavę. Miestuose algininkai užimą geriausius namus, liepią miestiečiams ne tik prinešti vištų, žąsų, avinų, alaus, vyno, midaus ir kitokių gėrybių, bet ir pinigų duoti[213]. 1615. I. 29 savo laiške Lietuvos senatoriams į Slanimo generalinį seimelį Mikalojus Kristupas Radvilas taip nusiskundžia dėl kariuomenės sauvalios, iš Livonijos atvykusios į Žemaičius: „Nežinau, ar pasaulyje kada nors galėjo būti tokia tironija, kaip pas mus"[214].

1615. IV. 23 Gardino seimelio instrukcijoj į Lietuvos generalinį suvažiavimą Vilniuj, turintį įvykti 1615. V. 21, ypačiai nusiskundžiama algininkų sauvalia ir atstovai į seimą įgaliojami rasti kokią nors išeitį iš tos beviltiškos padėties[215]. 1618 m. vasario mėn. seime Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius savo kalboje iškėlė tiesiog negirdėtą algininkų sauvalią, pabrėždamas, jog ji daugiau pridaro nuostolių bajorams, nenorintiems apsidėti mo-

---

[212] „Owa i tu na każdy dzień haru, haru, a ledwo co możem sprawić: dziwnać to i niesłychana rozpusta, że bojaźni Bożej nie masz; zwierzchności ani słuchać, ani znać chcą, sami się karłami, panami czynią", Chomętowski, Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza, Biblioteka Ordynacyi Krasińskich, t. I, p. 51.

[213] Zdanie wolnego szlachcica na sejmiki 1608, p. 7, 9.

[214] „Niewiem aby na świecie mogła się kiedy naleźć taka *tyrannis* jaka u nas", Archiwum domu Radziwiłłów, p. 56.

[215] „Ludzie Swowolni, którzysię do niemałych Gromad kupiąc wDobrach Królewskiey Jego Mości, Duchownych, y Swieckich nietylko w Braniu żywnosci wielkie obciążenie poddanym czynią, ale y na Domy Szlacheckie niemałe despekty wyrządzaiąc neieżdzaią, nic na Uniwersały Królewskiey JEgo Mości przeciwko Jm wydane niedbaiąc, Maią tedy Jchmość Panowie Posłowie Nasi, y wtym zDrugą Bracią swą, y Pany Posły znosić, y o takim sposobie namawiać, jakoby to hultaystwo zniszczone, a Rzeczpospolita Wolna od Niego zostawać mogła", Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 22.

kesčiais, negu patys mokesčiai. Esą kareiviai, neradę ūkininkų arklių, išsivestų anksčiau praėjusių dalinių, pačius valstiečius kinkė po aštuoniolika į vežimus, ir taip po keturias mylias kas dieną važiavo, ligi kraujo ašarų žiauriai valstiečius kankindami[216]. 1609 m. konstitucija draudė traukiančiai kariuomenei imti pastotis iš žmonių[217], tačiau algininkai ne tik jas ėmė, bet net ir pačius valstiečius į vežimus kinkė. Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas 1622. III. 4 rašė Leonui Sapiegai, pareikšdamas tokios kariuomenės sauvalios nebegalįs suvaldyti jokiais griežtais draudimais ir bausmėmis[218]. Bet ir pas Sapiegą nebuvo geriau. Jis 1622. V. 5 atsakė Kristupui Radvilui, kad dėl nesuvaldomos kariuomenės nežmoniško plėšikavimo daugelyje vietų valstiečiai badu mirštą[219]. Net į *Volumina Legum* 1628 m. konstitucijas pateko liūdnos valstiečių buities aprašymas[220]. Dėl to kaltininkus nutarta bausti garbės atėmimu ir mirtimi, bet tai liko tik tuščias išsireiškimas, nes algininkų skriaudos nesiliovė. 1632 m.

---

216 „Niedawnego czasu w pewnych W. Kr. Mci Dobrach, gdy rota za rotą następuiąc, niektórzy z nich pozad idąc, koni u chłopow we wsi od przeszłych rot w podwody zabranych niezastali, *inaudito et crudelissimo exemplo* po ośmnastu chłopow zaprzągali w wozy y po czterech milach na dzień ujezdzali, temi woźnikami, którzy krwawemi łzami kropiąc gościniec, podobno szczęśliwe tamtey imprezy hamują progressy", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 87.

217 *Volumina Legum*, t. II, p. 1666.

218 „Nie masz tu takiego człowieka, któryby nie życzył pokoju, bo lubośmy, za łaską bożą, od zguby i nawałności pogańskiej wolnymi zostali, ale właśni synowie tej miłej Rzeczypospolitej niszczą ją i gubią, nietylko się niesłusznych płacenia ćwierci domagają, czemu i skarb Rzeczypospolitej nie może podolać, ale nieznośne krzywdy ubogim ludziom czynią, stacye niezmierne, nic prawie nie zostawując, chłopowi biorą; ... często tu ze wszech stron, z Korony i Litwy, przychodzą wiadomości, że takie ubóstwo między chłopy, że nie mając co jeść, z głodu puchną i umierają", Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 168.

219 Archiwum Domu Radziwiłłów, p. 268.

220 „Zagęściło się to czasow teraźnieyszych, iż żołnierz krążąc po włościach, a mało na tym maiąc, iż tam ktorędy idzie, z wielkim uciążeniem ubogich ludzi podeymowany bywa, ale y w stronę zasyłaiąc, stacye pieniężne dawać sobie każe; do tego koni swych do wozow przeciwko porządkom żołnierskim niemiewaiąc, konie y woły chłopskie, bez politowania y względu na ubogie ludzie, z wielkim skwierkiem, płaczem, y omieszkaniem robot, do wozow swych w podwody wprzągać każe", *Volumina Legum*, t. III, p. 582.

elekcijos seime žemaičiai vėl skundėsi didele algininkų sauvalia, ypačiai svetimšalių[221]. Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas 1634 m. šitaip aprašo kariuomenės grįžimą po Smolensko apgynimo ir Polianovos taikos. Esą linksma kariuomenė grįžo į tėvynę, bet ši ją nelinksmai sutiko, nes algininkai plėšė bajorų, dvasininkų ir karaliaus dvarus, tartum priešų. Daugiausia nukentėjusi Lietuva, nes lietuviai, kariuomenei skirstantis, buvę pasiųsti saugoti, kad nebūtų einama krašto vidurin. Lenkai dėl to labiausiai pykę ir keršydami kraštą taip nuniokoję, jog tai galėjo prilygti priešo užpuolimui. Pinigai buvę griežtai išplėšiami ir maistas grobiamas, prieita net ligi to, jog vietoje arklių vargšai valstiečiai buvę kinkomi ir lazdomis bei botagais varomi. Pinsko seniūnijoje net valstiečių vaikai nuo tėvų buvę atimami ir tėvai verčiami juos pinigais išpirkti. Susijaudinęs dėl to Stanislovas Albrechtas Radvilas pareiškia tikrai buvus apgailėtiną Karūnos ir Lietuvos vaizdą, kai džiaugsmingą pergalės garbę priespaudos ir plėšimų šydas uždengė ir kai dėl nesaugumo buvo abejojama, ar ne geriau vietoje taikos karą pasirinkti, nes ir sunkios turkų nesantaikos skausmai kažin ar mažesnius vargus nešė („*Miseranda facies Regni ac Lythuaniae qua ouantem gloriam velo afflictionum ac direptionum obfuscabat, incertumque animis iudicabatur an bellum pro pace eligi cuperent, condimentum dolorum cum Turca praegnans discordia quae maiora mala persapiebat corde*")[222].

Šitaip plėšikaujama ir niokojama buvo ne iš skurdo, bet iš sauvalios. Amžininkų pastebėjimais, kariuomenėje buvusi kartais nemaža prabanga. Prieš ją net specialūs įstatymai būdavo išleidžiami, draudžią į karą imtis įvairius prabangos daiktus, ypačiai auksu ir sidabru papuoštus pakinktus[223]. Pamokslininko Olševskio liudijimu, karo stovyklose pasitaikydavo nemaža tokių kareivių, kurie labiau buvo užsiėmę puotomis, vaišėmis, kortomis, kauliukais, linksma muzika ir paleistuvavimu, negu karo dalykais; kurie labiau mėgo cimbolų ir kitų muzikos instrumentų klausyti, negu karo trimitų; kurie labiau mėgo į svetimą ar savo lėkštę taikyti, negu į priešą, ir bevelijo šakute padurti negyvą

---

221 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. X. 2?.

222 Ten pat, 1634. V.

223 *Volumina Legum*, t. III, p. 366 (1620 m.), t. IV, p. 335 (1650 m.).

gaidį, negu šetimi ginkluotą karį; kurie, nebeužtekdami prabangai, grobė ir plėšikavo, o vėliau grįžę skundėsi daug išlaidų turėję, tik nesakė, ar bekariaudami, ar bepuotaudami[224].

Dėl kariuomenės sauvalios ir drausmės stokos kitą kartą kraštas labiau buvo niokojamas saviškių, negu priešų, kaip kad savo atsiminimuose 1652 m. pažymi Lietuvos raštininkas Kazimieras Pilypas Obuchovičius[225]. Taip pat ir Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas 1653 m. pastebi, jog Lietuvos kariuomenė, kariavusi Ukrainoj su kazokais, paleista prieš Zborovo taikos atnaujinimą, labiau negu sukilėliai siaubė[226]. Taip pat ir 1654. IX Lietuvos pavietų susamdytoji kariuomenė, užuot kariavusi su įsiveržusia Maskvos kariuomene, labiau užsiėmė savojo krašto plėšimu. Stanislovo Albrechto Radvilo žodžiais tariant, iš tikro buvo apverktina padėtis, *„cum nesciretur an ab hostibus an a militibus plus pati cogeretur Colonus"*[227]. Dėl priešų antplūdžio, didelių valstybės skolų ir kitų krašto nelaimių, ypačiai dėl saviškių algininkų plėšikavimo, tas pats Lietuvos kancleris beviltiškai pareiškia: *„non possum nisi vltimam ruinam sperare"*[228]. Tuo metu atsirado nemaža ir tokių sauvaliautojų, kurie, prisidengdami neva tarnyba kariuomenėje, laisvai plėšikavo[229].

1660 m. Lietuvos kariuomenė Lietuvos Brastos apylinkėse savo plėšimais taip buvo nualinusi ir nugyvendinusi bajorus, jog jie beveik valstiečiais virto[230]. Apie nepaprastus algininkų, ypačiai

---

[224] Olszewski, Kazanie na pogrzebie Samuela Paca 1627. III. 2; Olszewski, Tryvmf przezacney Konvokacyey Wilenskiey 1634, Kazania Olszewskiego, p. 101—102.

[225] K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 40.

[226] *„Exercitus etiam Lithuaniae ante pacem dimissus, magis nos quam rebelles afflixit"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1653. XII.

[227] „Kai nežinoma, ar nuo priešų, ar nuo kareivių valstietis atrodo daugiau kenčiąs", St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1654. IX.

[228] „Negaliu nieko kita, kaip paskutinės pražūties tikėtis", ten pat, 1654. XI. 3.

[229] 1658 m. konstitucijoje prieš šitokius plėšikų ir sauvaliautojų būrius skaitome: „Tymi czasy namnożyło się ludzi swawolnych, ktorzy pod pretextem woyskowey służby iako y wybierania chleba od chorągwie odiachawszy, abo co częściey się przydaie na ślad pomiiaiącey chorągwie napadaią, y na wsi y dwory nasze duchowne y szlacheckie, y one rabuią, stacye wybieraią, rożny krzywdy y gwałty robią", *Volumina Legum*, t. IV, p. 534—535.

[230] J. Chr. Pasek, Pamiętniki, p. 98.

svetimšalių, žiaurumus skaitome ir 1661. III. 28 Žemaičių seimelio instrukcijoje, kur skundžiamasi, kad kareiviai ne tik viską iš bajorų dvarų pagrobią ir išvežą, bet ir pačius bajorus ar bajores mušdami, kankindami ar užmušdami daugiau grobio išspaudžią ir bajorų luomą žeminą[231]. Dar blogiau esą su valstiečiais, kurie visiškai nualinti miršta badu.

Šiek tiek smulkiau paliečiau algininkų ir apskritai kariuomenės sauvalią, norėdamas iškelti, kur vedė jau Vazų laikais bajorų nesirūpinimas iždo ir kariuomenės reikalais. Paduotos citatos daug daugiau pasako, negu kokie samprotavimai, ir nėra reikalingos paaiškinimų. Nors bajorai patys matė blogąsias savo aukso laisvės puses, tačiau jų abejingumas iždo ir saugumo reikalams neišnyko ir toliau.

Buvo dar viena aplinkybė, kuri ir taip jau pakrikusią Lietuvos kariuomenę darė dar labiau nepajėgią. Sunku buvo ir turimomis jėgomis ką nors nuveikti, kai tos pačios buvo nevieningos. Ypačiai žalinga pavojaus metu buvo didikų ir karo vadų tarpusavio nesantaika. Ji neleido nė turimas pajėgas tinkamai vartoti ir atskirus laimėjimus išnaudoti. Beveik visuomet reiškėsi rivalizacija tarp didžiojo ir lauko etmono, kurie besivaržydami vienas kitam pavydėjo garbės ir pasisekimo ir kartais vienas kitam net kliudė. Asmeninė nesantaika tarp didžiojo etmono Jono Karolio Katkevičiaus ir lauko etmono Kristupo Radvilo reiškėsi net karo veiksmų metu. Ji privedė prie to, kad lauko etmonas su savo kariuomene apleido karo lauką ir iš Livonijos grįžo į Lietuvą[232]. Kai po Jono Karolio Katkevičiaus mirties didžiuoju etmonu buvo paskirtas lauko etmonas ne Kristupas Radvilas, bet Leonas Sapiega, labai užsigavo Radvilai, nes tuo buvo sulaužytas paprotys iš lauko etmonų kelti į didžiuosius. Dėl to prasidėjo kivirčai ir

---

[231] „*Licentia* chorągwi Woyska naybarziey Cudzoziemskiego Ktore praetextem Werbunkow, albo Samego tylko ciągnienia Krązyc zwykli Zadney dzierzawy zadnych dobr Szlacheckich niemiiaiąc na ostatek *Summam* Stanu Szlacheckie° *oppressionem* w Domach y Dworach Szlacheckich gospody Sobie zapisuią y wszytko niemal co wdomu Szlacheckim nalesć Sie moze zabieraiąc y pienięzne *extorquendo* exactie Samych Szlachte y Szlachcianki biiąc wiążąc y zabiiaiąc, *deteriorem* nizeli chłopow y niewolnikow iakich, Conditią Stanu Szlacheckie° *Crudelitate Sua* Czynią", Čart. Arch., Ms. 2108, p. 256—257, 271.

[232] Naruszewicz, Historya Jana Karola Chodkiewicza, t. I, p. 103—104; t. II, p. 342—345.

nesantaika tarp Kristupo Radvilo ir Leono Sapiegos, nors abu buvo giminaičiai ir Sapiega buvo iškilęs Radvilų paramos dėka. Didžiojo ir lauko etmono nesantaika privedė prie to, jog nebuvo galima sėkmingai kariauti prieš Švedus. Kiekvienas veikė ir kariavo savarankiškai, nesitardami ir nesiskaitydami vienas su kitu[233]. Šita jųdviejų nesantaika atgijo ir 1632 m., prasidėjus karui su Maskva dėl Smolensko. Ji buvo tiek didelė, kad Leonas Sapiega net bijojo, jog Kristupas Radvilas susamdytų algininkų, užuot kariavęs su Maskva, nepanaudotų prieš jį[234].

Ypačiai aštri nesantaika tarp didžiojo ir lauko etmono reiškėsi Jono Kazimiero laikais[235]. Didysis etmonas Jonušas Radvilas, vadinamas Lietuvos karaliuku, ne tik kad nesugyveno su karaliaus remiamu lauko etmonu Vincentu Korvinu Gonsievskiu ir nesutartinai veikė prieš priešus, bet jiedu, lyg tikri priešai, vienas kitam trukdė ir net vienas prieš kitą veikė. Ypačiai žiaurus Jonušo Radvilo priešas buvo Vitebsko vaivada Povilas Sapiega, vėlybesnis Lietuvos etmonas, kuris kartu su Gonsievskiu ir kitais Radvilų priešais ne tiek kariavo prieš rusus, kiek niokojo Jonušo Radvilo dvarus, norėdamas jį patį pražudyti, tuo tarpu, kai beveik visą Lietuvą okupavo Maskvos iš Švedų kariuomenės. Ypačiai po 1655. VIII. 18 Kėdainių sutarties Radvilų priešai stengėsi pražudyti didįjį etmoną Jonušą Radvilą. Jie, užuot kariavę su priešais, išgrobstė ir išsidalijo Radvilo dvarus. Savaime suprantama, jog tokie didikų, ir dar karo metu, vaidai neišėjo Lietuvai į gerą.

Silpnos Lietuvos kariuomenės pasisekimus trukdė, pagaliau, ir etmonų nesantaika su didžiuoju kunigaikščiu ar jo šeimos nariais. Jų santykiuose irgi kartais trūko darnumo. Taip 1617—1618 m. kare prieš Maskvą vyriausias vadas buvo Jonas Karolis Katkevičius. Žygyje kartu dalyvavo ir Zigmanto Vazos sūnus Vladislovas, kuris, proteguodamas savo favoritus, trukdė Katkevičiui

---

233 Kristupo Radvilo laiškai, atspausti *Athenaeum*, 1848, V, p. 7—17; Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 99—107; Sapiehowie, t. I, p. 175.

234 Sapiehowie, t. I, p. 178; St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. VI. 25, 28.

235 Kubala, Wojna Moskiewska 1654—1655, Szkice Historyczne, Serya III, p. 253—291; Kotłubaj, Życie Janusza Radziwiłła, p. 213—215; Kotłubaj, Galerja portretów Radziwiłłowskich, p. 151—153.

veiklą. Vis tik savo įtaka ir autoritetu šį kartą pavyko Lietuvos didžiajam etmonui priversti nusileisti intrigantus, ir net pats karalaitis turėjo jo atsiprašyti[236]. Zigmantas Vaza ypačiai nemėgo Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilo, kaip nekataliko ir absoliutizmo priešo. Jo nemėgdamas, Zigmantas Vaza net trukdė Radvilo karo veiksmams prieš Švedus Livonijoje, nors to karo pasisekimu pats buvo suinteresuotas. 1621 m. Lietuvos lauko etmonas, gresiant atsinaujinti karui su Švedais, daug kartų rašė karaliui ir senatoriams, prašydamas didinti kariuomenę, aprūpinti pilis įgulomis, patrankomis, paraku, maistu, išsiuntinėti rotmistrams leidimus samdyti algininkus ir kt.[237]. Tačiau Zigmantas Vaza nenorėjo girdėti visų tų perspėjimų, einančių iš jo priešo lūpų. Jis net buvo įsakmiai uždraudęs Lietuvos iždininkui pasiųsti Radvilui patrankų ir kitų karo pabūklų, bijodamas Radvilo galybės[238]. Kaip matyti iš minėtų Kristupo Radvilo laiškų, taip pat jo karo veiksmai Livonijoje buvo trukdomi įvairiomis Zigmanto Vazos intrigomis. Ilgai jam buvo nesiunčiami ar per vėlai atsiunčiami „listy przypowiedny", t. y. leidimai samdyti algininkus. Ir karui gerokai įpusėjus, jam vis nebuvo duodama parako ir patrankų, bijantis jo įsigalėjimo. Dėl to jam teko savo lėšomis samdytis kariuomenės ir gintis be vilties gauti pagalbos. Nebepajėgdamas kariauti, jis buvo priverstas Mintaujoje 1622. IX. 10 savarankiškai sudaryti paliaubas su švedais[239].

Taip pat ir Jonas Kazimieras visokiausiais būdais trukdė Lietuvos didžiojo etmono Jonušo Radvilo karo veiksmus, laikydamas jį savo asmeniniu priešu ir net varžovu į sostą. Paraližuodamas Jonušo Radvilo veikimą ir įtaką Lietuvoje, jis iškėlė ligi tol nežymius Gonsievskius, vieną jų skirdamas iždininku ir lauko etmonu. Jis rėmė ir žiaurų Radvilo priešą Vitebsko vaivadą Povilą Sapiegą, vėliau jį paskirdamas sau ištikimos kariuomenės Lietuvoje regimentoriumi. Po 1655 m. Kėdainių sutarties Jonas

---

[236] Ginčų metu į karalaičio grasinimus Jonas Karolis Katkevičius jį išvadinęs girtu ir esą atsakęs jam: „A głowy moiey nikt się nie tknie, kto swoiey nie nadstawi", N a r u s z e w i c z, Historya J. K. Chodkiewicza, t. II, p. 130, 225—234; Ś l i w i ń s k i, Chodkiewicz, p. 110—114.

[237] R a d z i w i ł ł, Sprawy wojenne, p. 66—219.

[238] T e n p a t, p. 50, 66, 69.

[239] R a d z i w i ł ł, Sprawy wojenne, p. 281—288.

Kazimieras bandė sukelti Lietuvos bajorus prieš Jonušą Radvilą, dėl sutarties su Švedais paskelbdamas jį išdaviku. Dalis Lietuvos kariuomenės, Jono Kazimiero raginama, ėmė persekioti Jonušo Radvilo kariuomenę ir su karaliaus sutikimu ir žinia plėšė Radvilo dvarus ir juos išgrobstė[240].

Dėl bajorų karo reikalų apleidimo ir visų negerovių, įsibrovusių į kariuomenę, jau pabaigoje Vazų laikų Lietuva buvo visai dezorganizuota ir nusilpusi. Atrodė, jog tai esąs kraštas be jokios tvarkos ir šeimininko. Lietuvos priešai čia šeimininkavo lyg namie. Jono Kazimiero laikais Lietuvą naikino švedų ir rusų „tvanas". 1654 m. įsiveržę į Lietuvą, 1655. VIII. 8. rusai užėmė Vilnių[241]. Pirmą kartą Lietuvos sostinė pateko į priešų rankas, ligi tol niekad jose nebuvusi. Rugpiūčio mėn. 9 d. į Vilnių iškilmingai įvažiavo pats caras[242]. Prasidėjo nežmoniškas Vilniaus plėšimas ir turtų vežimas į Maskvą. Rusai, paėmę Vilnių, jį degino net 17 dienų[243]. Jų rankose Vilnius išbuvo ligi 1660 m. Jie užvaldė ir Kauną, Gardiną ir daugelį kitų Lietuvos miestų. Be to, 1655 m. švedų būriai užėmė Žemaičius. Švedų ir rusų būriai šeimininkavo po visą Lietuvą, traukdami iš vienos vietos į kitą, grobdami turtą ir plėšikaudami[244]. Ano meto Kauno pavieto bajoro Medekšos liudijimu, liūdnai tada atrodė Lietuva[245]. Kauno apylinkėse 1655 m. rugsėjo mėn. po rusų užplūdimo pakelėse buvo pilna lavonų, kaimai, miesteliai ir dvarai sudeginti, — nė skurdžios trobelės neliko sveikos. Pačiame Kaune bažnyčios išplėštos, knygos sudraskytos, lavonai iš karstų išvartyti, miestas sudegintas. Trakuose bažnyčios, pilis ir visas miestas irgi sudeginti. Toks pat vaizdas buvo ir Vilniuje. Kitas amžininkas, bajoras Jerličas (Kijevo vaivados Čarneckio kariuomenės būryje 1659—1660 m. kariavęs Lietuvoje prieš Maskvą) panašiai rašo

---

240 Kubala, Wojna Moskiewska 1654—1655, Szkice Histor., Serya III, p. 253—291; Relacye nuncyuszów (Sebastijono Cefali 1665 m. pranešimas), t. II, p. 322; M. Jemiołowski, Pamiętnik, p. 131.

241 *De Vilnae Occupatione Naratio*, Čart. Arch., Teka Nar. 148, dok. 90.

242 Čart. Arch., Teka Nar. 148, dok. 91.

243 Kotłubaj, Życie Janusza Radziwiłła, p. 203.

244 Poczobut, Pamiętniki, nuolat; Medeksza, Księga pamiętnicza, p. 19.

245 Medeksza, Księga pamiętnicza, p. 17—18.

(1659. X) apie rusų žiaurumus Vilniaus, Naugarduko, Minsko ir Lietuvos Brastos apylinkėse[246].

Lietuva, naikinama švedų ir rusų, neturėdama gerai organizuotos kariuomenės, saviškių kareivių plėšikaujama, su tuščiu iždu, be to, būdama bajorų abejingumo ir magnatų tarpusavio ir su karaliumi rietenų bei nesantaikos auka, buvo visai nepajėgi apsiginti. Nereikia užmiršti, jog tuo pačiu metu dar vyko kazokų sukilimas, palietęs pietinę Lietuvos dalį. Naudodamiesi krašto netvarka, kazokai ir anksčiau nusiaubdavo atskiras Lietuvos dalis. Taip dar 1595—1596 m. jie plėšikavo Lietuvos pietų-rytų dalyse, vadovaujami Nalevaikos ir Savulos[247]. 1596. I. 8 dėl tų plėšimų Leonas Sapiega rašė Vilniaus vaivadai Kristupui Radvilui, laikydamas juos Dievo bausme, ypačiai, kad patys valstiečiai mielai dedąsi prie kazokų plėšimų, o bajorai neįstengią apsiginti[248]. Bet dar labiau Lietuva nukentėjo nuo Bagdono Chmelnickio kazokų maišto. Dar 1648. XI. kazokai nusiaubė Lietuvos Brastos, Pinsko, Kobrino, Turovo ir Mozyriaus apylinkes[249]. Nebabos vadovaujami, 1649 m. jie nuniokojo Starodubo, Homelio, Lojovo ir kitas Lietuvos sritis, nors Lietuvos didikų bei kariuomenės ir buvo sumušti[250]. 1651 m. Bagdono Chmelnickio pasiųstas pulkininkas Kžečovskis su kazokais nusiaubė Lietuvą Mogiliavo, Starodubo, Slucko ir Pinsko apylinkėse, paimdamas mies-

---

[246] „Tegoż miesiąca Moskwa, która w Litwie jest około Wilna, Nowogrodka i Mińska szli ku Brześciu Litewskiemu, które spaliwszy, Białę miasto znaczne Xięcia Radziwiłła wysiekli i spalili, Ratne też miasto także wyciekli i spalili, a popaliwszi miasta, miasteczka i wsie około tam będące, szlachty bardzo wiele, szlachcianek i różnego ludu nazabijawszy, a drugich pobrawszy, nazad się udali i poszli ku Wilnu i Mińsku", Joachim Jerlicz, Latopisiec albo Kroniczka, t. II, p. 36—37.

[247] Reinholdi Heidensteinii *Rerum Polonicarum libri* XII, p. 327—329.

[248] „Skaranie Pańskie jakieś znaczne widzimy nad sobą, że chłopi poddaniż nasi nas najeżdżają, plądrują, biorą, wojują i panują nad nami, a nam jako ręce związane, że się im nietylko odjąć, ale bronić nie możemy", Archiwum Domu Sapiehów, p. 119.

[249] St. Alb. Radvilo *Memoriale* 1648. XI; amžininkai šiuos įvykius smulkiai aprašo: *Rerum in Magno Ducatu Lithvaniae per tempus Rebelionis Russicae gestarum commentarius*, *Regiomonti*, 1653 (antroji laida Elbinge, 1655) ir P. *Wiiuk Koialowicz*, *De rebus anno* 1648 *et* 1649 *contra Zaporovios cosacos gestis*, *Vilnae*, 1651.

[250] Kochowski, *Analivm Poloniae... climacterus* I, p. 155—163.

tus, žudydamas ir plėšikaudamas, ilgai iš Lietuvos jokios atsparos nesutikdamas, tik vėliau Jonušo Radvilo sumuštas[251].

Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas kazokų karo ir valstiečių sukilimo priežastimi teisingai laikė nepaprastą bajorų priespaudą ir valstiečių išnaudojimą[252]. Ir iš tikro, prie visų sumaiščių, vykusių Jono Kazimiero laikais, prisidėjo ir valstiečiai, kartu su kazokais ir Maskvos kariuomene naikindami bajorus ir jų dvarus. Aprašydamas to meto karą su Maskva, minėtas Jerličas pastebi, kad 1659 m. rusų kariuomenėje daugiau buvo nuo savo ponų pabėgusių Lietuvos valstiečių, negu Maskvos kareivių[253].

Tokiu būdu dėl nepaprasto bajorų įsigalėjimo Lietuvoje ir įvairių valstybinio gyvenimo sričių apleidimo, ypačiai dėl menko rūpinimosi iždo ir kariuomenės reikalais, jau Vazų laikais Lietuva atrodė žūstanti. Nors dėl susidariusių vidinių ir išorinių aplinkybių[254] valstybė dar šiaip taip nuramino kazokus ir 1660 m. Olivos bei 1667 m. Andrusovo taikomis atsikratė nuo išorės priešo, užbaigdama likviduoti švedų ir rusų „tvaną", bet svarbiausias vidaus priešas, — bajorų anarchija, — pasiliko ir toliau. Ir Jonas Kazimieras, nebeturėdamas vilties kraštą sutvarkyti, 1668 m. atsisakė nuo Lietuvos ir Lenkijos sosto, pakrikusią valstybę palikdamas savo likimui. Ši bajorų anarchija dar ilgiau kaip šimtą metų graužė valstybės organizmą, ligi ją galutinai ir pražudė.

---

251 M. Jemiołowski, Pamiętnik, p. 20, 28.

252 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1648. VII. 20; 1649. IX.

253 „Więcej było chłopów litewskich aniżeli Moskwy, jakoż pacholików powiadają więcej 3000 co pouciekli od panów swoich z wojska Litewskiego, które z Moskwą zebrawszy się chodzą i plądrują miasta i wsie po różnych miejscach", Joachim Jerlicz, Latopisiec albo Kroniczka, t. II, p. 37.

254 Visuotinis sukilimas prieš plėšikaujančius Švedus, permaina Švedų soste, Maskvos caro perspektyvos į Lietuvos sostą ir kt.

VII. Lietuvos ir Lenkijos bajorų tarpusavio santykiai

Jau Vazų laikais pastebimas didesnis Lietuvos ir Lenkijos bajorijų suartėjimas ir susigyvenimas. Jei kultūriniu bei visuomeniniu atžvilgiu ir nyksta skirtumai tarp Lietuvos ir Lenkijos bajorų, tačiau valstybinių santykių plotmėje ryškiai prasimuša kiekvienos valstybės bajorų savitumas ir atskirumas. Lietuvos bajorai, didikų vadovaujami, aiškiai jaučiasi Lietuvos valstybės reprezentantai bei Lietuvos valstybės valios reiškėjai. Valstybiniuose santykiuose su lenkais jie gina Lietuvos savarankiškumą, nors valstybės vidaus gyvenime jie ir pasiduoda kas kartą didesnei anarchijai. Apskritai Lietuvos ir Lenkijos valstybiniuose santykiuose pastebimas ryškus dvilypumas. Tokiu būdu Lietuvos ir Lenkijos bajorijų tarpusavio santykius Vazų laikais tenka paliesti dviem atžvilgiais. Vienokie jie buvo bajorams tarpusavyje santykiaujant kaip dviejų valstybių atstovams, kitokie, kai abiejų kraštų bajorija susidurdavo socialinėje ir kultūrinėje plotmėje. Pirmiausia ir apžvelgsiu valstybinius, o po to ir socialinius bei kultūrinius Lietuvos ir Lenkijos bajorų santykius.

Šiandien niekas nebeabejoja, kad ir po Liublino unijos Lietuva nenustojo savo savarankiškumo ir neperstojo buvusi valstybė. Lietuvos, kaip savitos valstybės, požymiai išliko ir toliau. Tačiau taip pat aišku, kad nuo Liublino unijos prasidėjo nauja Lietuvos ir Lenkijos santykių fazė. Lietuva įėjo į naujus valstybinius santykius su Lenkija, kartu su ja sudarydama savotišką, pavyzdžių nežinantį, dviejų valstybių junginį, kuriame plačiai reiškėsi dvilypumas ir abiejų dalių savarankiškumas. Tam junginiui tiksliai apibūdinti nei istorikai, nei teisininkai dar nėra suradę visiškai tinkamo termino. Ypatingas Lietuvos ir Lenkijos valstybių junginys, amžininkų dažnai vadinamas „dviejų tautų Respublika", visiškai tiksliai negali būti apibūdintas nei realinės unijos, nei federatyvinės valstybės sąvokomis,

nors, gal būt, faktiškai abiejų valstybių santykiai vystėsi ir labiau atitiko valstybių federacijos sąvoką[1].

Rašant apie Lietuvos ir Lenkijos bajorų tarpusavio santykius valstybinėje plotmėje, reikia bendrais bruožais paliesti ir abiejų valstybių santykius. Jų bazė buvo 1569 m. Liublino unijos aktai, kurių įvairios spragos paties gyvenimo buvo užkaišiotos, ypačiai pirmųjų tarpuvaldžių metu, kada nusistojo valstybinė Lietuvos santvarka. Liublino unijos aktų dėsniais ir jų gyvenimo papildymais bei pakeitimais rėmėsi Lietuvos ir Lenkijos santykiai Vazų laikais. Dėl to tenka trumpai apžvelgti, kas buvo susitarta, sudarant Liublino uniją.

Kaip žinome, pati Liublino unija buvo kompromisas tarp lietuviškojo ir lenkiškojo projektų, siekiančių glaudesnio abiejų valstybių ryšio[2]. Sudarant Liublino uniją, lietuviškasis projektas siekė abiejų valstybių federatyvinių, lenkiškas—unitarinių santykių. Prieita buvo prie kompromiso: abiejų valstybių bendradarbiavimo sutartis buvo sudaryta iš dalies unitariniais, iš dalies federatyviniais pagrindais. Lietuva su Lenkija susijungė į vieną bendrą jungtinę „abiejų tautų" valstybę, remiantis lygybės ir laisvės principu: kaip lygus su lygiu, laisvas su laisvu.

---

[1] Jau ir lietuvių kalba turime studijų, nagrinėjančių Lietuvos ir Lenkijos valstybinius santykius po Liublino unijos: J. L a p p o, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, Kaunas, 1932; A. Š a p o k a, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, jų valstybinių santykių bruožai, Kaunas, 1938. Plačiausiai atskiras tų santykių problemas yra palietęs Š a p o k a minėtame savo veikale, kuris išėjo man jau baigiant rašyti šį darbą. Dirbdami visai savarankiškai, abu priėjome panašių išvadų. Tačiau Š a p o k a Lietuvos ir Lenkijos santykius labiau liečia iš formalinės jų pusės, tuo tarpu man rūpėjo ne formalinė, bet labiau faktiškoji tų santykių raida. Dažnai teisinės normos palieka tik normomis, o faktiškoji gyvenimo pusė labai skiriasi nuo to, kas formaliai turėtų būti. Įvairūs lenkų autoriai, paliesdami Lietuvos ir Lenkijos santykius, dažniausiai nušviečia juos iš teisinės pusės, neliesdami to, kaip iš tikrųjų gyvenime tos teisinės normos buvo vykdomos. Man kaip tik labiau rūpėjo, kaip Lietuvos Lenkijos santykiai faktiškai rutuliojosi gyvenime, bet ne tai, kokie jie būtų turėję būti pagal įvairius teisinius susitarimus ir normas. Be to, šitoje savo darbo dalyje nenagrinėju Lietuvos ir Lenkijos valstybinių santykių iš esmės, bet iškeliu tik vieną kitą jų būdingą bruožą, kuris labiau paryškina Lietuvos ir Lenkijos b a j o r i j ų tarpusavio santykius.

[2] Л а п п о, Литовскій статутъ 1588, t. I, Kaunas, 1934; L a p p o, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, Kaunas, 1932.

Liublino unijos aktuose buvo numatyta bendrų ir atskirų organų abiem jungtinės valstybės dalim[3]. Bendras privalėjo būti valdovas, — Lenkijai karalius, Lietuvai didysis kunigaikštis, — renkamas bendrame seime Lenkijoje, vainikuojamas Krokuvoje, nebepakeliant jo atskirai į didžiosios Lietuvos kunigaikštijos sostą, nors ir paliekant jam didžiojo Lietuvos kunigaikščio titulą. Vienu ir tuo pačiu aktu jis privalėjo patvirtinti abiejų tautų ir valstybių privilegijas ir teises. Taip pat buvo numatytas abiem valstybėm vienas ir bendras senatas ir seimas, turįs būti šaukiamas Lenkijoje, susidedąs iš Lietuvos ir Lenkijos atstovų. Jokių atskirų seimų ateityje jau nebeturėjo būti šaukiama. Užsienio politika abiem valstybėm irgi buvo numatyta bendra, o esamosios tarptautinės sutartys, kenksmingos katrai nors susitariančiųjų pusei, privalėjo būti panaikintos. Dar buvo susitarta suvienodinti abiejų valstybių piniginius vienetus ir sulyginti įstatymus, tarp ko kita, leidžiant lenkams įsigyti dvarų ir urėdų Lietuvoje, o lietuviams Lenkijoje. Livonija turėjo būti laikoma bendra Lietuvos ir Lenkijos nuosavybe. Visa kita abiejose valstybėse turėjo likti atskira. Lietuvoj ir Lenkijoj ir toliau turėjo likti atskiros vyriausybės, atskiri urėdai, atskiri teismai, atskiros kariuomenės ir atskiri iždai. Taigi nemaža turėjo likti ir dvilypumo.

Šitokio turino Liublino unijos aktas buvo sudarytas abiejų valstybių bajorijos atstovų, bendram valdovui Žygimantui Augustui tarpininkaujant. Į jį ir reikia žiūrėti kaip į abiejų valstybių susitarimą. Jo vykdymas gyvenime taip pat turėjo priklausyti nuo abiejų kraštų bajorų valios, ypačiai per pirmuosius tarpuvaldžius bajorijai įsigalėjus ir užėmus svarbiausias pozicijas valstybėje. Bajorija, didikų vadovaujama, pasidarė valstybės valios reiškėja ir vykdytoja, todėl ir Lietuvos bei Lenkijos valstybiniai santykiai priklausė bajorijos. Formaliai ji galėjo tuos santykius pakeisti kuriuo nors nauju susitarimu. Nors tokio naujo susitarimo mūsų kalbamuoju laikotarpiu ir nebuvo padaryta, tačiau patys Lietuvos ir Lenkijos bajorai gyvenime ne viską vykdė, ką buvo susitarę. Kaip daug kartų anksčiau, taip ir šį kartą faktiškuosius Lietuvos ir Lenkijos santykius nulėmė ne sutarčių pergamentas ar jų tekstai, bet pats gyvenimas, daugelį sutartų dalykų savaip

---

[3] Kutrzeba-Semkowicz, *Acta* unji Polski z Litwą, dok. nr. 148, 149, 150, 151, 152.

išaiškinęs ir pakreipęs. Ir čia bajorų vaidmuo daugeliu atvejų buvo lemiamas, nes jie stengėsi apsaugoti savo valstybines teises, o santykius su lenkais interpretuoti ir pakreipti savo naudai.

Nors jau pati Liublino unija buvo kompromisas tarp lietuviškojo ir lenkiškojo projekto, bet ir tai nedaugelis jos punktų tebuvo įvykdyta. Praktikoje santykiuose su Lenkija labiau įsigalėjo lietuviškasis federatyvinis idėjų projektas, bet ne lenkiškas unitarinis. Kaip matysime, net ir tie unijos paragrafai, iš kurių aiškiai dvelkė lenkiška unitarinė dvasia, daugeliu atvejų pilnai nebuvo įvykdyti. Patetiškas unitarinis posakis, lenkų įrašytas į uniją, kad Lenkų Karalija ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštija tampa vienu, nedalomu ir neatskiriamu kūnu, o taip pat ne skirtinga, bet viena ir bendra valstybe, kuri iš dviejų valstybių ir tautų į vieną tautą susiartino ir susiliejo[4], — liko tik tuščiu posakiu, nes jį paneigė jau kiti tos pačios unijos paragrafai, patvirtinę Lietuvos ir Lenkijos valstybių savarankiškumą. Be to, kaip vėliau matysim, valstybiniuose Lietuvos ir Lenkijos santykiuose beveik visur reiškėsi dvilypumas. Taip pat ir kiti unijos aktų posakiai apie lietuvių ir lenkų „brolišką meilę ir vienybę" liko tik poetiškas išsireiškimas. Ir kaip teisingai Lappo pastebi[5], Lietuvos ir Lenkijos valstybinius santykius lydėjo ne romantiškai meili vienybė su lenkais, bet šaltumas, o kartais ir neapykanta jiems. Lietuvos bajorai, nors ir buvo savo kultūra ir ideologija labai artimi lenkams, valstybiniuose santykiuose su jais žiūrėjo Lietuvos valstybės interesų ir gynė jos savarankiškumą, nors šiaip ir buvo pasidavę lenkiškos anarchijos dvasiai. Nei Liublino unija, nei lenkų pastangos po jos, nei glaudūs lietuvių ir lenkų bajorų socialiniai bei kultūriniai santykiai, turį ne tik priešų, bet ir šalininkų pačioje Lietuvoje, nei kultūrinė lenkų bajorijos įtaka iš Lietuvos vis tik neįstengė padaryti Lenkijos. Kad ir bendradarbiaudama su Lenkija, Lietuva ir toliau paliko savita valstybė, turinti savo atskirą teritoriją, atskirą vyriausybę, savo atskirus įstatymus, atskirus teismus, atskirą iždą bei pinigus, atskirą administraciją ir

---

[4] „Już Krolestwo polskie i Wielgie Księstwo litewskie jest jedno nierozdzielne i nierożne ciało, a także nierożna ale jedna a spolna Rzeczpospolita, ktora się z dwu państw i narodow w jeden lud zniosła i spoiła", Kutrzeba-Semkowicz, *Acta* unji Polski z Litwą, dok. 149, p. 358. Palygink ten pat, dok. 148, p. 343.

[5] Lappo, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 9.

atskirą kariuomenę. Nors ir buvo numatytas Lietuvos ir Lenkijos suliejimas į „vieną kūną", bet faktiškai buvo sudaryta tik jungtinė valstybė, kurios abi sudėtinės dalys ir toliau savarankiškai bei autonomiškai valdėsi. Šitokią padėtį Vazų laikais Lietuvos bajorija stengėsi pilnai išsaugoti, nors ir reiškėsi vis didesnis susigyvenimas su lenkais.

Lietuvos bajorai, gindami savo valstybės savarankiškumą, dažnai susikirsdavo su lenkais jau vien dėl valstybės sienų. Kiekviena valstybė turėjo savo teritoriją ir neleido kištis viena kitai į savo teritorijos reikalus. Tai buvo daugiau negu autonomizmas arba lokalpatriotizmas. Teritoriniuose ginčuose su lenkais Lietuvos bajorija karštai rėmė savo pamatuotas pretenzijas. Lietuviai nė kaip negalėjo užmiršti smurto ir skriaudos, jiems padarytos dar 1569 m. Liublino seimo metu, kai nuo Lietuvos buvo atskirtos ir prie Lenkijos prijungtos Palenkės, Valuinės, Podolės ir Kijevo žemės. Teritoriniu atžvilgiu tai buvo milžiniškas nuostolis Lietuvai, nes ji nustojo maždaug pusės savo teritorijos. Kiekviena proga lietuviai reikalavo iš lenkų tas žemes grąžinti Lietuvai[6]. Taip pat ir naujai renkamiems valdovams būdavo statomi tokie reikalavimai. Kaip vėliau matysime, lietuviai buvo atsisakę duoti pinigų tiems kraštams ginti nuo turkų, nes jei lenkai juos užvaldę, tai tegul ir giną savo lėšomis. Nors praktiškai maža nauda tebuvo iš visų tų ginčų su lenkais dėl Palenkės, Valuinės, Podolės ir Kijevo žemių, nes jų susigrąžinti Lietuvai vis tiek nepavyko, tačiau jau pats tų ginčų faktas rodo aiškią lietuvių pažiūrą į savo valstybės teritoriją bei jos neliečiamybę.

Nebegalėdami tų žemių ištisai atgauti, lietuviai stengėsi bent sieną su Lenkija aiškiai nustatyti. Beveik kiekviename seime būdavo skiriamos specialios komisijos, susidedančios iš Lietuvos ir Lenkijos bajorų. Jų tikslas buvo išvesti sieną tarp Lietuvos ir Lenkijos, bet jos niekaip negalėjo susitarti. Tai rodo jau pats dažnas tų komisijų „atnaujinimas"[7]. Jei Lietuva ir Lenkija būtų

---

[6] T e n p a t, p. 53 sekant.

[7] Sienai tarp Lietuvos ir Palenkės nustatyti buvo paskirta komisija 1589 m. seime, *Volumina Legum*, t. II, p. 1282, 1287. Tame pačiame seime buvo paskirta komisija išvesti sienai tarp Kijevo vaivadijos ir Mozyriaus pavieto, t e n p a t, p. 1287. Tos komisijos buvo atnaujintos 1591, 1593, 1596, 1598, 1601, 1607, 1609, 1611, 1613, 1618, 1620, 1623, 1624, 1631, 1638, 1649, 1661 metų seimuose, t e n p a t, t. II, p. 1376, 1410, 1448, 1456, 1463, 1506, 1509, 1620, 1628, 1671, 1686; t. III, p. 17—19,

buvusi vienalytė valstybė, „vienas kūnas", kaip kad reikalavo Liublino unijos aktas, nebūtų reikėję tarpusavio sienos. Tačiau tokia siena vis tik buvo, ir ji buvo dviejų valstybių, bet ne tos pačios valstybės administracinių vienetų siena.

Į savo kraštą žiūrėdami kaip į atskirą valstybę, buvusią sąjunginiuose ryšiuose su Lenkija, Lietuvos bajorai reikalavo, kad ir bendrasis valdovas, Lenkijoje karalius, Lietuvoje didysis kunigaikštis, bent dalį laiko gyventų Lietuvos teritorijoje. 1604. XII. 9 Slanimo seimelio instrukcijoje pasiuntiniai į seimą įgaliojami reikalauti, kad pagal unijos nuostatus valdovas gyventų ir Lietuvoje „dėl teisingumo ir valstybės orumo"[8]. Taip pat ir 1607 m. Trakų seimelio instrukcijoje prašoma, kad valdovas kas treti metai gyventų Lietuvoje[9]. O savo atsiminimuose Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas 1632 m. pareiškia, kad karalius pagal teises kas treti metai turįs Vilniuje reziduoti[10].

Net ir pačiam karaliui važiuojant iš Lenkijos į Lietuvą ties Lietuvos siena buvo atliekami formalumai, kaip įvažiuojant į kitą valstybę. Iš senovės, dar prieš Liublino uniją, buvo laikomasi papročio, kad su karaliumi važiuoją lenkų rūmų urėdai, pasiekę Lietuvos sieną, nustodavo savo valdžios ir pasikeisdavo lietuviais urėdais. Taip 1547 m. seime Vilniuje Žygimantui Au-

---

22, 206—207, 311—312, 372—373, 375—376, 454, 456, 467, 682—683, 937, 945—946; t. IV, p. 325—326, 719—720. Komisijos sureguliuoti sienoms su Prūsais, kurie buvo užgrobę kai kurias Žemaičių žemes, buvo paskirtos 1598, 1607, 1611, 1613 ir 1638 m. seimuose, ten pat, t. II, p. 1462, 1636; t. III, p. 40, 205, 949. Kuršui nuo Brėslaujos pavieto atskirti buvo paskirta komisija 1598 m. seime, ten pat, t. II, p. 1462. Kiek smulkiau lietuvių ir lenkų ginčus dėl sienų yra palietusi Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, Alina, Spory graniczne polsko-litewskie w XV—XVII w., Wiadomości studium historii prawa litewskiego, t. I, p. 93—200. Ji labiau nagrinėja atskirų komisijų veiklą ir atskiras seimų konstitucijas tuo klausimu, ypačiai iš juridinės pusės. Ginčuose dėl sienų lietuviai laikėsi tos pažiūros, kad į sieną tarp Lietuvos ir Lenkijos reikia žiūrėti kaip į dviejų valstybių sieną, tuo tarpu lenkai vis įtikinėjo, kad čia turima reikalo su administracine siena, dalijančia vieną valstybinį organizmą į dvi dali. Dėl skirtingų pažiūrų šį klausimą sunku buvo galutinai išspręsti, todėl nuolat ir kildavo ginčų dėl tarpusavio sienų.

[8] „Dla sprawiedliwości jako i ozdoby rzpltej", Archiwum domu Sapiehów, p. 437.

[9] Čart. Arch., Teka Nar. 103, dok. 57.

[10] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. XI. 12.

gustui buvo nurodyta, kad dar jo pirmtakų iš seno buvęs laikomas paprotys, pagal kurį, valdovui iš Lenkijos atvykus į Lietuvą, pasieny pasilikdavo visi lenkų urėdai, o jei kuris lenkų urėdas važiuodavęs ir toliau į Lietuvą, tai čia jis buvęs tik svečias ir čia neturėjęs jokios valdžios galios; nuo didžiosios Lietuvos kunigaikštijos sienos valdžią vykdydavo jau lietuvių urėdai, sutikę pasienyje valdovą, kaip maršalkos, iždininkas, taurininkas, raikytojas, arklidininkas, virtuvininkas, stalininkas, pakamorė ir kiti rūmų pareigūnai[11]. Toliau buvo skundžiamasi, kad Žygimantas Augustas nebesilaikąs to papročio, leisdamas ir lenkų rūmų urėdams vykdyti savo valdžią Lietuvoje ir net turėti iš to pajamų. Lietuvos bajorai tame seime prašė Žygimantą Augustą, kad jis laikytųsi senojo papročio, neleisdamas lenkų rūmų urėdams eiti savo pareigas Lietuvos teritorijoje. Žygimantas Augustas, atsakydamas į Lietuvos bajorų reikalavimą, pažadėjo dalyką ištirti ir išlaikyti senovės paprotį, kad Lietuvos urėdai niekuo nebūtų skriaudžiami[12]. Ir iš tikro, šitas paprotys ir po Liublino unijos buvo saugomas. Taip 1633. V. 17 Vladislovui Vazai atvykus iš Lenkijos į Lietuvą, ties siena visos Lietuvos vardu jį sveikino Lietuvos maršalka Sapiega ir pasikeitė visi urėdai, nes lenkų vietą užėmė lietuviai[13]. Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, aprašydamas tokį patį įvykį ir 1640 m., pažymi: „... *moris enim vt Rege intrante confinia MDL*[ae], *officiales Regni sileant et Ducatus omnia administreat, et vicissim*"[14]. Jau

---

11 „Былъ тотъ обычай завъжды хованъ и съ стародавна за шчастного панован|ь|я предъковъ его милости, ижъ, кгды кольвекъ ихъ королевъская милость съ Коруны Польское ежъдчали до Великого Князства Литовъского, тогды на границы вси врядники дворъныи Корунъныи оставали, а естли который до Князьства Литовъского ехалъ, тогды бывалъ яко бы гостемъ, а жадное моцы и владности въ справованью вряду своего не мелъ, ани ся въ то вступовалъ, але врядники дворныи Великого Князьства, потъкавъшы на границы, яко панове маршалъкове, такъ тежъ и подскарбій, подчашый, крайчый, конюшый, кухмистръ, подстоли, подкоморы и иншiи врядники дворныи, тыи вси вряды своими справовали и всякую владность в нихъ мевали", Литовская Метрика, т. I, ч. III, Русская историческая библiотека, т. XXX, p. 158.

12 Ten pat, p. 159.

13 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. V. 17.

14 „... nes yra toks paprotys, kad karaliui įžengiant į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos sienas, Karūnos urėdai nustoja galios ir viską administruoja Kunigaikštija, ir priešingai", ten pat, 1640. VI. 6.

vien tai parodo, kad siena tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo dviejų gretimų vaivadijų siena, valdomų vieno to paties valdovo. Nieko panašu neatsitikdavo pervažiuojant kurios nors vaivadijos sieną. Jog čia dūrėsi dviejų valstybių teritorija, pagaliau, parodo ir muitinės, buvusios ant Lietuvos ir Lenkijos sienos, kur irgi buvo mokami muitai. Pirkliai, vykdami iš Lenkijos į Lietuvą arba atgal, čia turėjo mokėti muitus. O tiems pirkliams, kurie gabeno prekes iš užsienių į Lietuvą per Lenkiją arba į Lenkiją per Lietuvą, tekdavo mokėti net dvigubi muitai: vieną kartą įvažiuojant į vienos, antrą kartą į antros valstybės teritoriją[15].

Vazų laikais teritorinių ginčų tarp Lietuvos ir Lenkijos pasitaikydavo ne tik tų valstybių pasienyje. Be minėtų reikalavimų grąžinti Lietuvai per Liublino uniją atskirtąsias žemes, nemaža buvo baramasi ir dėl Livonijos. Nors Liublino unijos akte aiškiai buvo pasakyta, kad Livonija turinti būti abiejų valstybių bendra nuosavybė, tačiau lietuviai nenorėjo su tuo nutarimu sutikti. Jie jokiu būdu nenorėjo patenkinti lenkų pretenzijų į Livoniją ir nenorėjo jų ten įsileisti, laikydami tą kraštą Lietuvos nuosavybe, nes tik lietuvių krauju jis buvęs atgintas nuo rusų. Tam reikalui išspręsti seimuose buvo skiriamos komisijos, bet lietuviai vis laikėsi savo reikalavimo, kurį statė ir Zigmantui Vazai, derėdamiesi su juo dėl jo pripažinimo didžiuoju kunigaikščiu. Tik 1588 m. karūnaciniame seime paskirtoji komisija[16] susitarė dėl lygaus Livonijos padalijimo tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tos komisijos nutarimas buvo priimtas 1589 m. seime[17]. Pagal jį Livonijoje turėjo būti po lygiai lietuvių ir lenkų valdomų seniūnijų ir pilių. Visos seniūnijos ir pilys turėjo būti duodamos lietuviams ir lenkams alternata, t. y. pakaitomis. Taip pat visi raštai ir privilegijos į Livoniją turėjo būti siunčiamos abiejų valstybių antspaudais antspauduotos. Pagaliau ir visos pajamos iš Livonijos turėjo eiti alternata, t. y. pakaitomis į Lietuvos ir Lenkijos iždus.

Ir po šito susitarimo lietuviai stropiai saugojo savo teises Livonijoje. 1636. IV. 26—29 Vilniuje buvo sprendžiamos įvairios Kuršo bylos. Teisė lietuvių ir lenkų urėdai, tarp kurių kilo nemaži ginčai dėl kompetencijos ir antspaudų[18]. Kai 1649 m.

---

[15] Šapoka, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 192—193.

[16] *Volumina Legum*, t. II, p. 1246.

[17] Ten pat, t. II, p. 1263—1265.

[18] Tuos vaidus aprašo St. Alb. Radvilas savo memuaruose, tačiau

Kuršo kunigaikščiui, prisiekusiam ištikimybę, Jonas Kazimieras išdavė aktą, kuris buvo aprūpintas tik lenkų antspaudu, o priesaika buvo duota prie vėliavos tik su lenkų herbu, tai Lietuvos vicekancleris Sapiega griežtai pasipriešino, ir aktas turėjo būti perrašytas, o vėliava naujai pasiūta[19]. Jei Lietuva-Lenkija būtų buvusi vienalytė valstybė, tai to viso nebūtų reikėję.

Iš kitų teritorinių ginčų Vazų laikais tarp lenkų ir lietuvių dar reikia paminėti šiuos. 1590 m. iš Lietuvos Brastos vaivadijos lenkai norėjo sau užgrobti kai kurias žemes[20]. Tų pačių metų Vilniaus seimelio instrukcijoje bajorų atstovai į seimą buvo įpareigoti stropiai žiūrėti, kad Lietuvos sienos nebūtų paliestos. Jiems buvo nurodoma tuo reikalu nesileisti į jokias derybas ir nesutikti skirti jokių deputatų[21]. Ar šis klausimas buvo iškeltas seime ir kaip su tomis žemėmis buvo pasielgta, žinių nepavyko surasti.

1611 m. buvo kilę smarkūs ginčai tarp Lietuvos ir Lenkijos bajorų dėl Smolensko. Jis buvo tik ką atvaduotas iš Maskvos ir buvo ginčijamasi, ar prie Lietuvos, ar prie Lenkijos teritorijos jis turi būti priskirtas. 1611. VIII. 15 d. Ašmenos seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama atvaduotas Smolensko ir Sieversko žemės pilis, remiantis Zigmanto Vazos ir jo pirmtakų priesaika, grąžinti Lietuvos kunigaikštijai, kaip savininkei; taip pat buvo reikalaujama, kad visa, kas kam toje provincijoje iš seno priklausė, būtų grąžinta seniems savininkams[22]. Taip pat ir Vilniaus 1611. VIII. 17 seimelio instrukcijoje atstovai į seimą buvo įpareigoti rūpintis, kad atvaduoto Smolensko žemės pagal teises ir karaliaus priesaiką būtų prijungtos prie Lietuvos, kaip kad senovėje

---

Račinskio vertime jie praleisti. 1636. IV. 28 d. aprašyme skaitome: *„Tum concurrentia Curlandicae preeminentiae inter Regni officiales et MDLae maior altera exoritur; medio scripti vicissim dati, saluuo Jure vtriusque gentis medetur Lythuanis Reffo et Notarijs sententias decreti ferrentibus eo die, sigilloque Lythuanici pegari indigentibus"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1636. IV. 28.

19 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649. VI.

20 Woyn ir Lomazy.

21 „Daiemy wtym P. Poslom moc zamierzoną aby teo strzegli iakoby się Granice WoXa Lit nievmnieyszały niedaiąc się na zadne *Deputati* ani się wdawaiąc wtractati", Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 21.

22 Čart. Arch., Teka Nar. 106, dok. 40.

buvo, o senieji žemių savininkai vėl savo žemes atgautų[23]. Nėra abejonės, kad ir kitų Lietuvos pavietų bajorai įgaliojo savo atstovus seime rūpintis atvaduotas žemes prijungti prie Lietuvos teritorijos, nes kaip tik dėl to 1611. X seime buvo kilę smarkūs ginčai tarp lietuvių ir lenkų atstovų. Buvo ginčijamasi ne tik dėl to, prie kurios valstybės prijungti Smolenskas, bet ir dėl to, ar lietuviai ar lenkai galės užimti Smolensko vaivadijos urėdus. Dėl lietuvių ir lenkų barnių seimas tik nenutrūko.

Kai kurie lietuviai grasino neskirti mokesčių susikonfederavusiai kariuomenei, jei ir Sieversko kunigaikštija nebus priskirta prie Lietuvos, kaip anksčiau buvusi jos nuosavybė[24]. Lenkai siūlė tenkintis vien Smolensku, norėdami bent Sieverską pasilaikyti sau. Kai Zigmantas Vaza, neatsižvelgdamas į lietuvių reikalavimus, vis tik kai kuriems lenkams paskyrė dvarų Smolensko ir Sieversko žemėse, tai 1611 m. gruodžio mėn. Lietuvos kancleris Leonas Sapiega raštu paskelbė protestą dėl skriaudos, daromos didžiajai Lietuvos kunigaikštijai, pažeidžiant jos teises. Savo proteste jis griežtai reikalavo, kad Smolenskas būtų priskirtas prie Lietuvos teritorijos[25]. Jis nurodė visą Smolensko ir Sieversko istoriją, pabrėžė Lietuvos teises į tas žemes ir visos Lietuvos vardu protestavo prieš lenkų pastangas atvaduotose iš Maskvos Lietuvos žemėse gauti urėdų ir dvarų, laikydamas tai unijos ir Lietuvos teisių įžeidimu.

Griežtas lietuvių laikymasis ir savo teisių gynimas privedė prie to, jog 1613 m. seime buvo panaikintos privilegijos, prieš tai duotos lenkams į atvaduotąsias žemes[26]. Šitas lietuvių ir lenkų kivirčas aiškiai parodo, kad ir po Liublino unijos Lietuva, kaip valstybė, turėjo atskirą savo teritoriją, kurios neliečiamybė stropiai buvo saugoma. 1613 m. seimas šį ginčą išsprendė, atgautąsias Smolensko žemes prijungdamas prie Lietuvos, tačiau kadangi prie jų atvadavimo buvo prisidėję ir lenkai, tai leido to krašto žemes ir seniūnijas dalyti ne tik lietuviams, bet ir lenkams bei

---

[23] Čart. Arch., Teka Nar. 106, dok. 37.

[24] 1611 m. seimo dienoraštyje skaitome: „Naydowali się niektorzy z Litt: Xo, co się z tym wyzywali, że tym sposobem pobory postąpic chcą, aby Siewierskie Xięstwo iako przedtym przy Litwie, tak y teraz przy nich zostawało", Čart. Arch., Ms. 1662, Seym Walny 1611, p. 300—301.

[25] Jo protesto nuorašas yra Čart. Arch., Teka Nar. 106, dok. 116.

[26] Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 54—55.

rusams, tačiau tik tiems, kurie pasižymėjo kare Smolenską atvaduojant[27]. Taip lietuviai šį kartą apgynė savo teises. Dėl kai kurių Sieversko kunigaikštijos žemių ginčai dar buvo kilę 1628. VII. 8 seime, kada jų gyventojai prašė juos priskirti prie Kijevo, valdomo lenkų. Tačiau Lietuvos atstovai užprotestavo, reikalaudami Sieverską jungti prie Lietuvos, bet ne prie Lenkijos. Visa byla buvo atidėta kitam seimui[28], tačiau ar ji jame buvo iškelta, žinių nepavyko surasti.

Kadangi Lietuvos valstybės teritorijos sumažėjimas silpnino lietuvių poziciją santykiuose su lenkais, nes kartu mažėjo ir Lietuvos senatorių skaičius, tai lietuviai reikalavo, kad ir jie būtų skiriami urėdais kai kurių žemių, dar per Liublino uniją atskirtų nuo Lietuvos. Taip 1632 m. Lietuvos atstovai reikalavo, kad Lucko ir Kijevo vyskupai būtų skiriami alternata, t. y. pakaitomis, tai lietuvis, tai lenkas. Savo reikalavimą jie rėmė tuo, kad, per Liublino uniją tas žemes prijungus prie Lenkijos, Lietuva sumažėjo ir, be to, tų vyskupų jurisdikcija lietė dalį žemių, ir toliau pasilikusių prie Lietuvos[29]. Lucko vyskupu iš tikro kurį laiką ir buvo skiriamas tai lietuvis, tai lenkas, nes ši vyskupija buvo perskirta Lietuvos ir Lenkijos sienos. O 1659 m. konstitucija leido ir Kijevo vaivadijos urėdus dalyti taip pat ir lietuviams[30]. Kai 1637 m. lenkai reikalavo, kad naujai įkurtos Smolensko vyskupijos vyskupai būtų skiriami alternata lenkai ir lietuviai, lietuviai įstengė tam pasipriešinti, bevelydami geriau Smolensko vyskupą visai nelaikyti senato nariu, negu įsileisti lenką į Lietuvos senatorius. Lietuviai apgynė savo reikalavimą, ir Smolensko vyskupu buvo paskirtas Žemaičių vyskupas Parčevskis. Taip pat beveik visi jo įpėdiniai buvo Lietuvos bajorai[31].

Vienas pačių karščiausių lietuvių ir lenkų valstybinių teritorinių ginčų Vazų laikais buvo kilęs 1645-1646 m. Mat po 1634

---

27 *Volumina Legum*, t. III, p. 196—198.

28 Dyaryusz Seymu 1628 liepos mėn. 8 d. aprašyme skaitome: „Potym wniesiony iest List od Siewierskiego Xięstwa, to iest Powiatu Nowogrodka, aby interponowani byli do Kijowa. *Respons* na to, że nie iest deliberacya tego Seymu, zaczym do przyszłego Seymu *rejecta*. Litwa tey Jnkorporacyi kontrodykowała, y chciała aby do Litwy, a nie do Korony Jnkorporowani byli", Čart. Arch., Ms. 354, p. 114.

29 Radziwiłł, Sprawy wojenne, p. 674.

30 *Volumina Legum*, t. IV, p. 634—635.

31 Šapoka, Lietuva ir Lenkija, p. 235.

m. Polianovo taikos, reikėjo išvesti tikslią sieną tarp Lietuvos ir Lenkijos iš vienos pusės ir Maskvos iš kitos pusės. Dėl to derybos užtruko net 10 metų, ir 1644 m. buvo išvesta tiksli siena. Tačiau ją vedant, Lietuva nustojo Trubecko srities, kuri buvo atiduota Maskvai[32]. Už Trubecką Maskva užleido Hadziačo sritį, bet ji buvo prijungta ne prie Lietuvos, bet prie Lenkijos. Tokiu būdu Lietuva teritoriniu atžvilgiu buvo nuskriausta, ir lietuviai reikalavo, kad iš tų derybų pasipelnę lenkai kuriuo nors būdu atlygintų lietuviams.

Lietuvių reikalavimas buvo visiškai suprantamas ir pagrįstas, bet lenkai nenorėjo jo patenkinti. Ginčai persimetė į seimų areną. Lietuvos bajorai vieningai stojo ginti savo reikalavimų. 1645. I. 2 Gardino, Brėslaujos, Slanimo, Volkovisko, Smolensko ir kiti seimeliai įpareigojo savo atstovus į seimą remti Lietuvos poziciją Trubecko byloje[33]. Tų pačių metų Trakų seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įpareigojami griežtai reikalauti Trubecko bylą išspręsti teisingai Lietuvos naudai. Jiems į instrukciją net įrašoma: „Ponai atstovai neprivalo nieko pradėti, iki tame seime nebus nutarta realinė tolygi satisfakcija iš lenkų pusės ne tik pačiai Lietuvos kunigaikštijai už tiek daugelio žemių atplėšimą nuo jos sienų, bet ir privatiniams asmenims, už smurto būdu atimtus taip didelius ir plačius paveldėtus dvarus"[34]. Lietuvos bajorams buvo ypačiai skaudu, kad iš tokių su Maskva sienų nustatymo pasipelnė Lenkija Lietuvos sąskaiton, kadangi už atimtas nuo Lietuvos žemes ir atiduotas Maskvai kitomis teritorijomis, gautomis iš Maskvos, buvo atlyginta ne jai, bet Lenkijai. Lenkai gi nė kaip nenorėjo atlyginti skriaudos Lietuvai, todėl po ilgų

---

[32] K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 12.

[33] 1645. I. 2 Gardino seimelio instrukcija, Čart. Arch., Teka Nar. 126, dok. 76; 1645. I. 2 Brėslaujos seimelio instrukcija, ten pat, dok. 77; 1645 m. Slanimo seimelio instrukcija, ten pat, Teka Nar. 139, dok. 158 ir Teka Nar. 126, dok. 5; 1645 m. Volkovisko seimelio instrukcija ten pat, Teka Nar. 126, dok. 7; 1645 m. Smolensko seimelio instrukcija, ten pat, dok. 1.

[34] „Panowie Posłowie nidoczego przystompic niemaią, ażby *aequivalens* nadgroda od Korony Polskiey za tak wiele gruntow od granic odeszłych tak samemu Xttu Littu, iako y Prywatnym Osobom za gwałtowne odięcie tak wielkich, y szerokich Dobr dziedzicznych realna na teraznieyszym Seymie stałosię satysfakcya", Čart. Arch., Teka Nar. 143, dok. 162.

barnių 1645 m. seimas nutrūko[35]. Jam nutrūkus, lietuviai dar karščiau rengėsi savo reikalavimus kelti sekančiame seime.

1646. IX. 13 įvyko priešseiminiai seimeliai, kuriuose Lietuvos bajorai, įsižeidę dėl savo teisių laužymo, ugningais žodžiais vieningai įpareigojo atstovus seime būtinai išreikalauti satisfakcijos iš Lenkijos. Tokių reikalavimų randame Lydos, Minsko, Ukmergės, Slanimo, Žemaičių, Trakų, Gardino, Brėslaujos, Vilniaus, Naugarduko ir Lietuvos Brastos seimelių instrukcijose[36]. Galimas dalykas, jog panašios buvo ir kitų seimelių instrukcijos, kurių nepavyko surasti, nes seime lietuviai vieningai laikėsi savo pozicijos. 1646 m. Ukmergės seimelio instrukcijoje dėl Trubecko skaitome įgaliojimą atstovams nesileisti į jokio klausimo svarstymą, iki nebus atlyginta ši skriauda[37]. O Minsko bajorai savo instrukcijoje atstovams dėl Trubecko įrašė duodą savo atstovams suvaržytą galią, įpareigodami juos ištikimybe, garbe ir broliška meile nieko nepradėti, iki nebus atitaisyta ši skaudi exorbitancija[38].

Ir iš tikro, 1646 m. seime lietuviai su lenkais ginčijosi beveik visą spalio ir lapkričio mėnesį[39]. Kaip kompensacijos lietuviai vis reikalavo, kad jiems būtų užleista dalis Lenkijos teritorijos, o lenkai savo žemių nenorėjo atiduoti lietuviams. Ypačiai griežtos kalbos buvo pasakytos 1646. XI. 24. Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas pareiškė, jog šitokiu lenkų elgesiu pažeidžia-

---

35 K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 12—13.

36 Lydos instrukcija Čart. Arch., Teka Nar. 140, dok. 111. Minsko seimelio instrukcija, ten pat, dok. 103; Ukmergės seimelio instrukcija, ten pat, dok. 58 ir Teka Nar. 138, dok. 180; Slanimo seimelio instrukcija, Teka Nar. 140, dok. 57; Žemaičių seimelio instrukcija, ten pat, dok. 62 ir Teka Nar. 143, dok. 165; Trakų seimelio instrukcija, Teka Nar. 140, dok. 55; Gardino seimelio instrukcija, ten pat, dok. 60; Brėslaujos seimelio instrukcija, ten pat, dok. 59 ir Teka Nar. 126, dok. 2; Vilniaus seimelio instrukcija, Teka Nar. 140, dok. 61; Naugarduko seimelio instrukcija, ten pat, dok. 113 ir Ms. 375, p. 1095—1098; Brastos seimelio instrukcija, ten pat, Teka Nar. 126, dok. 4 ir Teka Nar. 140, dok. 112.

37 „... traktować będą, do żadney nieschodząc materyi, azbyśmy *Jn hoc, gratia nunc* uspokojeni byli", Čart. Arch., Teka Nar. 138, dok. 180.

38 „... wczym *limitatem* dajemy Panóm Posłom *potestatem fide honore*, y *amore fraterno* obowiązuiąc Jch, aby do żadney nieprzystempowali rzeczy, tey srogiey nieuspokoiwszy exorbitancyi", ten pat, Teka Nar. 140, dok. 103.

39 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. X. XI.

mos abi pagrindinės bajoriškosios laisvės kolonos: *„neminem captivabimus nisi jure victum"* ir *„nihil de me sine me"*[40]. O Lietuvos raštininkas Zaviša šitokiu būdu įtikinėjo lenkus: „Pinigais vargu jūs mums atsilyginsite, nes mes nustojome Maskvos pasienyje pilies ir tvirtovės; duokite mums tokią pat; vienas bajoras neteko plačiausios tėvonijos, duokite tėvoniją už tėvoniją; nustojome kariškos tarnybos, nes ten buvo keli šimtai pasirengusių kareivių; duokite mums ką nors panašaus; nustojome pasienio provincijos, duokite mums kitą"[41]. Po ilgų ginčų lietuvių reikalavimai vis tik buvo patenkinti. Gruodžio mėn. 7 d. buvo nutarta atlyginti skriaudą Lietuvai, iš Lenkijos išskiriant Lojovo ir Liubečo žemes Padniepryje ir jas prijungiant prie Lietuvos teritorijos[42]. Tai buvo patvirtinta ir specialia seimo konstitucija[43].

Dar didesnių ginčų tarp Lietuvos ir Lenkijos bajorų kildavo dėl bendrojo valdovo ir jo rinkimų. Liublino unijos akte buvo įsakmiai pasakyta, kad bendrasis Lietuvos ir Lenkijos valdovas privalo būti renkamas bendrajame lietuvių ir lenkų seime, Lenkijoj, ir kad nebeturi būti atskiro pakėlimo į didžiuosius Lietuvos kunigaikščius, o užtenka vien tik jo vainikavimo Krokuvoje. Tačiau daug laiko turėjo praeiti, ligi tas aiškus dėsnis buvo įgyvendintas. Ne tik per pirmuosius tarpuvaldžius, bet dar ir Vazų laikais nekartą bendro valdovo rinkimo dėsnis būdavo laužomas. Iš pradžių nei lenkai, nei lietuviai pilnai to unijos reikalavimo nesilaikė, kiekvieną kartą pasielgdami taip, kaip buvo naudingiau savajam kraštui. Be to, tarpuvaldžius ir naujo valdovo rinkimus lietuviai mokėjo panaudoti Lietuvos pozicijai sustiprinti, ne tik atskirai derėdamiesi su kandidatais, bet ir Lenkijai statydami savo reikalavimus. Tai buvo proga reviduoti unijos formaliai nustatytus Lietuvos ir Lenkijos santykius ir pagal reikalą juos pakeisti vieno ar kito krašto naudai. Nors ir ne visada tepavykdavo lietuviams apginti savo tezę, tačiau jie nepraleisdavo

---

[40] Ten pat, 1646. XI. 24.

[41] *„Calculo certe vix nobis satisfacietis, nam recessit a nobis arx in Confinio Moschouiae tanquam propugnaculum; date nobis similem; recessit hereditas vnius nobilis amplissima, date hereditatem pro hereditate; recessit seruitium militare, aliquot enim centena inde parata erant militia, date nobis quid simile; recessit prouincia a limitibus, date aliam"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1646. XI. 24.

[42] Ten pat, 1646. XII. 7.

[43] *Volumina Legum*, t. IV, p. 85—87.

tos progos, ypačiai pirmųjų tarpuvaldžių metu, nebandę padaryti presijos į lenkus. Bet tai jau buvo daroma ne pagal Liublino unijos dvasią ir tai įnešdavo disharmonijos į bendro valdovo rinkimus. Štai keli tokių atsitikimų pavyzdžiai.

Nepatenkinti 1569 m. Liublino seimo susitarimu, jau 1572—1573 m. tarpuvaldyje lietuviai bandė jį pakeisti. Naudodamiesi naujo valdovo rinkimu, jie stengėsi atgauti iš lenkų per Liublino seimą prarastas Palenkės, Valuinės, Podolės ir Kijevo žemes ir norėjo išsiderėti iš lenkų, kad bendrieji seimai būtų šaukiami pakaitomis Lietuvoje ir Lenkijoje[44]. Henriką Valois išrinkus didžiuoju kunigaikščiu, lietuviai atskiru raštu patvirtino tos elekcijos teisėtumą, per savo delegatus jam pranešė apie išrinkimą, o jam pabėgus į Prancūziją, pasiuntė atskirą savo delegaciją[45]. Henrikui Valois nebegrįžus, 1574. XI. 1 Vilniaus suvažiavime, tardamiesi apie naujo valdovo rinkimą, lietuviai vėl reikalavo iš lenkų grąžinti per Liublino uniją iš Lietuvos atimtas žemes.

Nesusitardami su lenkais, 1575 m. konvokacijos seime Varšuvoje lietuviai visai nedalyvavo. Jie čia buvo atsiuntę tik savo pasiuntinius savo reikalavimams apginti[46]. Į 1575 m. elekcijos seimą vis tik jie atvyko, bet ir čia nebuvo vieningo valdovo rinkimo, kurio reikalavo Liublino unijos aktai. Daugumas lenkų karaliumi paskelbė Steponą Batorą, bet lietuviai pasisakė už Maksimilijoną Habsburgą ir nepripažino Batoro. Ginčams užsitęsus, 1576. IV. 19 d. Gardino suvažiavime, kuris irgi įvyko prieš Liublino unijos dvasią, lietuviai paskelbė nutrauksią net pačią uniją su lenkais, jei šie juos versią pripažinti didžiuoju kunigaikščiu savo išrinktąjį Steponą Batorą. Konfliktas paaštrėjo, bet lenkai nerodė nuolaidumo. Dėl to lietuviai nedalyvavo 1576 m. karūnaciniame seime, o buvo atsiuntę tik savo pasiuntinius, reikalaudami vainikavimą atidėti ligi bus išspręstas ginčas ir protestuodami prieš tokį lenkų elgesį[47].

---

[44] Lappo, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 54.

[45] Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 104—117.

[46] Lappo, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 55.

[47] Ten pat, p. 56—59. Lietuvių vardu protestavo Minsko kaštelionas Jonas Hlebavičius, ypačiai nusiskųsdamas lenkų skriauda Lietuvai, kad jie, priešingai unijos reikalavimams, vieni patys, be lietuvių Steponą Batorą apšaukė karaliumi. Kaip matyti, lietuviai buvo ne prieš patį Stepono Batoro asmenį nusistatę, bet prieš neteisėtą lenkų pasielgimą jį renkant. Dėl to jie Stepono Batoro vainikavimo iškilmėse ir nedalyvavo: *„Ex Lithvanes nemo*

Ir taip Steponas Batoras, lietuvių formaliai nepripažintas, buvo vainikuotas vien tik lenkų, be lietuvių. Lietuviai, visgi nenorėdami visai nutraukti ryšių su lenkais dėl neaiškių santykių su Maskva, buvo priversti pradėti derybas su Steponu Batoru. Už jo pripažinimą didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu jie sugebėjo išsiderėti Lietuvos poziciją stiprinančių dalykų. 1576. VI. 29 Steponas Batoras savo priesaika turėjo patenkinti įvairius lietuvių reikalavimus ir patvirtinti lietuviškuosius *pacta conventa*[48]. Šitokia atskira renkamo valdovo priesaika lietuviams ir patvirtinimas atskirų lietuviškų didžiojo kunigaikščio išrinkimo sąlygų iš esmės prieštaravo Liublino unijos akto dvasiai, kur buvo numatytas darnus ir bendras valdovo išrinkimas, tik vienos pakėlimo ceremonijos ir bendra priesaika abiem tautom.

Renkant valdovą po Stepono Batoro mirties, dar labiau buvo nesilaikoma Liublino unijos reikalavimų dėl bendrojo valdovo rinkimo. Tai buvo tikrai triukšmingas epizodas lietuvių ir lenkų santykiuose. Lietuviai, bijodami, kad lenkai vėl jų nenuskriaustų, kaip ankstybesniame tarpuvaldyje, šį kartą buvo pasiryžę dar vieningiau laikytis ir ginti Lietuvos interesus. Atvykę į elekcinį seimą, jie sustojo net visai atskira nuo lenkų stovykla, kitapus Vyslos. Čia jie visai atskirai posėdžiavo, nedalyvaudami bendruose su lenkais posėdžiuose ir su lenkų stovykla tardamiesi ir derėdamiesi tik per pasiuntinius[49]. Jau iš pat pradžios prasidėjo lietuvių ir lenkų nesutikimai. Vos atvykę į elekciją, 1587. VI. 30 lietuviai pasiuntė savo delegatus į lenkų stovyklą su protestu, kam primas taip greit paskyręs elekciją ir dar be lietuvių žinios ir kam be lietuvių buvęs pradėtas elekcinis seimas mišiomis. Kartu lie-

---

Coronationi adfuit", I. A. Solikovii *Commentarius rerum Polonicarum*, p. 67—68.

[48] Tarp ko kita jis prisiekė žiūrėti, kad prie karaliaus būtinai reziduotų ir Lietuvos senatoriai; kad teismų nutarimai, padaryti tarpuvaldžio metu, būtų pripažinti; kad valstybės dvarai Lietuvoje būtų atiduodami tik Lietuvos piliečiams; kad būtų uždrausta Lenkijos kancleriams siuntinėti savo raštus į Lietuvos vaivadijas. Be to, Steponas Batoras prisiekė amnestiją visiems tiems, kurie priešinosi jo išrinkimui, Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 m., p. 63.

[49] Dyariusz Elekcji 1587, Čart. Arch., Ms. 313; kitas tos pačios elekcijos dienoraštis Čart. Arch., Ms. 328. *Reinholdi Heidensteinii* Rerum Polonicarum libri XII (1572—1602), p. 261; I. A. Solikovii, *Commentarius rerum Polonicarum*, p. 190, 193.

tuvių delegatai reikalavo garantuoti viešą tvarką ir saugumą ir pateikė visą eilę savo *„gravamina"*, grasindami tol nesidėti prie elekcijos, kol nebus patenkinti jų reikalavimai ir atitaisytos skriaudos. Lenkai, žinodami, kad lietuviams nedalyvaujant negalimas teisėtas naujo valdovo išrinkimas, gražiais žodžiais bandė lietuvius prikalbinti savo reikalavimus atidėti vėlesniam laikui ir kas dieną kvietė atvykti į bendrus posėdžius ir dėtis prie bendros elekcijos, bet *„Lithuani nihilominus omnes aberant"* (nė vieno lietuvio vistiek nebuvo)[50].

Lietuviai ir toliau griežtai laikėsi savo nusistatymo, nesidėjo į bendrą elekciją su lenkais, tik per delegatus derėjosi su jais, atskirai posėdžiaudami ir, iki nebus išspręstas ginčas su lenkais, aiškiai už vieną ar kitą kandidatą nepasisakydami. Ginčui kelias savaites užsitęsus, dalis lenkų, ilgiau nebelaukdami lietuvių prisidedant prie bendros elekcijos, 1587. VIII. 19 be jų valdovu išsirinko Zigmantą Vazą ir po poros dienų taip pat be lietuvių jį pasiskelbė karaliumi[51]. Šitoksai neteisėtas, sauvališkas ir priešingas Liublino unijos susitarimui lenkų pasielgimas labai giliai įžeidė lietuvius[52]. Tuoj kitą dieną lietuviai pasiuntė protesto delegaciją pas lenkus, kuri susidėjo iš Vilniaus kašteliono, Trakų vaivados ir Lietuvos vicekanclerio. Protestuodama prieš šitokį lenkų pasielgimą, delegacija Trakų vaivados Hlebavičiaus lūpomis pareiškė: „Jei ne karalienė[53], Jogailaičių palikonis, patirtu-

---

50 Reinholdi Heidensteinii *Rerum Polonicarum libri* XII (1572—1602), p. 261. Arba: *„Lithvani ad Concilium ratione nulla adduci poterant"*, *„nullo fere die ad Concilium non conveniebant"*, I. A. Solikovii *Commentarius rerum Polonicarum*, p. 189. Palygink dar: Dyariusz Elekcji 1587, Čart. Arch., Ms. 313 ir Ms. 328.

51 *„Regis Sueciae filio Lithuanorum neminem suum suffragium detulisse"*, Christophori Varsevicii *Apologia II-da, qua alterius Maximiliani, Archiducis Austriae in Regem Poloniae et Magnum Ducem Lithuaniae legitime electi, ius et dignitas defenditur*, atspausta Christophori Varsevicii *Opuscula inedita*, p. 108. Tas pats amžininkas ir kitoje vietoje pastebi, kad už Zigmantą Vazą *„Lithuanorum nemo suffragatus fuerat"* ir kad *„Poloni multi, omnes vero in universum Lithuani Sigismundi, Sueciae principis electioni adversati sunt"*, ten pat, p. 110, 113—114. Palygink ir Reinholdi Heidensteinii Rerum Polonicarum libri XII, p. 261.

52 Scriptores *rerum Polonicarum*, t. XI, p. 141; Bielski, Kronika, p. 57—59, 61.

53 Ona Jogailaitė, Zigmanto Vazos teta, Žygimanto Augusto sesuo.

mėte, kad Lietuva moka pykti", — ir net grasino karu: „Patariu ieškoti kelio, kad tėvynės iš vidaus nepadegtumėte"[54].

Nėra abejonės, jog lietuviai čia buvo nusistatę ne prieš Zigmanto Vazos asmenį, bet tik prieš sauvališką ir su unija nesuderinamą lenkų veikimą. Nors, kaip matyti iš amžininkų liudijimų, nė vienas lietuvis viešai nesutiko su šitais rinkimais („żaden Litwin tam *aperte* na tę elekcją nie pozwalał"), bet iš tikro lietuviai tik norėjo išnaudoti padėtį. Krištupas Radvilas Našlaitis 1587. IX. 12 iš Nesvyžiaus rašė laišką Lietuvos etmonui Krištupui Radvilui, kuriam pastebi, kad lietuviai tik kūnu priešinąsi, bet širdimi linkstą prie karalienės[55], o Leonas Sapiega, Lietuvos vicekancleris, po Zigmanto Vazos išrinkimo net rašęs lenkams, esą ir lietuviams patinkąs švedų karalaičio asmuo, bet jiems esą labai skaudu, kad lenkai be jų vieni patys jį nominavo; esą lietuviai nepykstą ant jo, bet tik ant lenkų[56]. Dalis lenkų, vadovaujami Zborovskių, taip pat nesutikdami su Zigmanto Vazos išrinkimu, bandė į savo pusę patraukti lietuvius ir prikalbinti bendrai išsirinkti valdovu Maksimilijoną Habsburgą, bet veltui, nes lietuviai griežtai protestavo ir prieš tai. Tada Zborovskių šalininkai, nustoję vilties susitarti su lietuviais, 1587. VIII. 22 karaliumi išrinko Maksimilijoną[57].

Dar labiau įsižeidę lietuviai, nepripažinę nė vieno be lietuvių lenkų paskelbto karaliaus, apleido elekcijos seimą ir išvažinėjo namo, pasilikdami sau laisvas rankas[58]. Ir Zigmanto Vazos, ir Maksimilijono atstovai pradėjo derybas su lietuviais, stengdamiesi juos patraukti į savo pusę, bet šie laikėsi rezervuotai. Visoje

---

[54] „By nie Królowa, potomek Jagiełłoński, poznalibyście to, że się umie Litwa gniewać", „Radzę abyście szukali drogi, jakobyście ojczyzny wewnątrz nie zapalili", K. Lepszy, Walka stronictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III, p. 21.

[55] „Postawą tylko snać się gniewają, a sercem wielkie ofiarowania królowej uczynili", Archiwum domu Radziwiłłów, *Scr. rer. Pol.*, t. VIII, p. 34. Čia turima omenyje Ona Jogailaitė.

[56] „I nam smaczne to *subjectum* Królewicz JMść Szwedzki, ale to nam żałosna żeście go nam WM. bez nas mianowali i nie gniewamy się nań tylko na WM.", Dyaryusz Sejmu eklekcyjnego 1587, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. XI, p. 143.

[57] K. Lepszy, Walka stronictw, p. 22.

[58] *„Lithuani cum sua sponte, ita ex comitiis electionis discessissent, ut neutrum se Regem agnoscere profiterentur"*, *Reinholdi Heidensteinii Rerum Polonicarum libri* XII, p. 284.

Lietuvoje reiškėsi nepasitenkinimas lenkais. 1587. IX. 10 Brastos vaivadijos seimelio nutarimuose jaučiamas net grasinimas lenkams. Čia bajorai pareiškė, kad lietuviai vieni patys tarsis ir rūpinsis susivažiavę, jei kiltų koks smurtas prieš laisvą valdovo rinkimą[59]. Tame pačiame seimelyje bajorai apgailestavo, kad vieni lenkai, be lietuvių, išsirinko sau Zigmantą Vazą. Jie siūlė senatoriams pasiųsti pasiuntinius su savo sąlygomis pas Zigmantą Vazą ir pareikšti, kad bajorai ne prieš jį patį, bet tik prieš lenkų skriaudą lietuviams nusistatę. Brastos seimelio nutarimu, pasiuntiniai turį reikalauti atitaisyti tą skriaudą ir išsirūpinti garantiją, kad ateityje lietuvių tautai tokių skriaudų nebebūtų[60].

Tuo tarpu pačioje Lenkijoje klausimas dar nebuvo išspręstas, katras išrinktųjų, ar Zigmantas, ar Maksimilijonas, liks karalium. Šis klausimas formaliai turėjo būti išspręstas Zigmanto šalininkų 1587. X. 7 sušauktame bajorų suvažiavime Vislicoje, Mažojoje Lenkijoje. Tame suvažiavime nuotaika buvo ryškiai antihabsburgiška. Vislicos suvažiavimas, Zamoiskio paveiktas, pasmerkė Maksimilijono išrinkimą ir patvirtino Zigmanto Vazos elekciją, kuris ligi tol jau buvo suskubęs atvykti į Dancigą. Vislicos suvažiavime nedalyvavo tačiau jokie lietuvių atstovai[61]. Nė vieno lietuvio parašo nerandame nei Zigmanto Vazos išrinkimo akte, 1587. VIII. 19 paskelbtame elekciniame seime[62], nei jo išrinkimo patvirtinimo akte, paskelbtame Vislicos suvažiavime[63]. Taip pat nėra jokių žinių, ar bent kurie nors Lietuvos atstovai būtų dalyvavę 1587. XI. 1 Mogilos suvažiavime, kurį buvo sušaukę lenkai, Maksimilijono šalininkai. To suvažiavimo tikslas buvo pasmerkti Vislicos suvažiavimą ir paneigti Zigmanto Vazos išrinkimą. Apie tai, kad lietuviai būtų jame dalyvavę, nemini jokie šaltiniai. Matyti, ir čia jie nedalyvavo[64].

Po Vislicos ir Mogilos suvažiavimų atrodė, kad tik ginklas teišspręs klausimą, ar Zigmantui, ar Maksimilijonui būti Lenkijos

---

59 „Gdziebi byc gwałth iaki sthał nad wolne obieranie Pana", to seimelio nutarimų originalas Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 14.

60 „Aby *in posterum praeiudicium* narodowi naszemu nie działo się", t e n p a t, dok. 14.

61 L e p s z y, Walka stronictw, p. 47—50.

62 *V o l u m i n a L e g u m,* t. II, p. 1087—1089.

63 T e n p a t, t. II, p. 1089—1091.

64 L e p s z y, Walka stronictw, p. 70—71.

karaliumi. Lietuviai, lenkų įžeisti neteisėtu abiejų kandidatų paskelbimu, visą laiką laikėsi nuošaliai ir rezervuotai. Nepasisakydami aiškiai nė už vieną kandidatą, jie stengėsi vieningai laikytis ir sutartinai veikti, nors ir buvo Lietuvoje abiejų elektų šalininkų. Lietuvoje irgi įvyko įvairių senatorių ir bajorų suvažiavimų, kuriuose buvo išklausomi Švedų, Habsburgų ir Maskvos kandidatų agentai[65].

Visi tokie atskiri lenkų ir lietuvių suvažiavimai buvo priešingi Liublino unijos akto dvasiai, kuri reikalavo bendro ir vieningo valdovo išrinkimo. Bet lietuviai, nenorėdami konflikto su lenkais, buvo pasiryžę padėtį išnaudoti savo teisėms sustiprinti. Jie gerai žinojo, kad Lietuvos prisidėjimas prie vieno ar kito elekto šalininkų galėjo išspręsti klausimą ir nulemti vieno ar kito elekto įsigalėjimą. 1587 m. spalio mėn. pirmomis dienomis Vilniuje įvyko generalinis Lietuvos atstovų suvažiavimas, kuriame lietuviai nutarė pasiųsti savo pasiuntinius pas abu elektus. Tie pasiuntiniai turėjo protestuoti dėl abiejų elekcijų neteisėtumo, bet kartu ir derėtis su abiem elektais[66]. Kaip matyti, lietuviai norėjo išnaudoti abu varžovus į sostą ir iš kiekvieno kuo daugiau išsiderėti, nes, elektams besiruošiant klausimą spręsti ginklu, ypačiai buvo reikalinga lietuvių pagalba. 1587. XI. 8 prasidėjo antrasis Vilniaus suvažiavimas. Jame irgi pasireiškė abiejų partijų agitacija ir dėl vienybės stokos nebuvo susitarta dėl vieno kurio kandidato pripažinimo. Suvažiavimas vis tik nutarė pasiųsti pasiuntinius derėtis su abiem elektais. Buvo deleguojami 5 senatoriai ir iš seimo atstovų („Koła Ryczerskie°") 20 bajorų visos Lietuvos valstybės vardu[67]. Pasiuntiniai turėjo siūlyti abiem elektam atsisakyti nuo sosto vienas kito naudai. Jie turėjo statyti ir lietuviškuosius *pacta conventa,* pripažinimo sąlygas, tarp kurių reikalauti palaikyti taiką su Maskva, Livoniją atiduoti Lietuvai, patenkinti įvairias exorbitancijas ir kt. Galutinai klausimą turėjo išspręsti generalinis lietuvių suvažiavimas Lietuvos Brastoje po to, kai pasiuntiniai, nusiųsti pas elektus, jau bus sugrįžę.

Tuo tarpu Lietuvoje kas kartas daugėjo Zigmanto Vazos šali-

---

[65] I. A. Solikovii *Commentarius rerum Polonicarum,* p. 204; Lepszy, Walka stronictw, p. 81.

[66] Lepszy, Walka stronictw, p. 82.

[67] „Imieniem wszytkiei R.P.W°X Litew°", to suvažiavimo nutarimai Čart. Arch., Ms. 2723, dok. 13.

ninkų. Už jį čia veikė tokie žymūs asmenys, kaip Vilniaus kaštelionas Eustachijus Hlebavičius, Lietuvos raštininkas Gabrielius Vaina, Lietuvos Brastos kaštelionas Mikalojus Zenavičius, Minsko vaivada Mikalojus Sapiega ir kt.[68]. Agituodamas už Zigmantą Vazą, ypačiai savo aktingumu pasižymėjo Lietuvos vicekancleris Leonas Sapiega, kuriam pavyko paveikti daugelį Lietuvos didikų[69]. Tuo tarpu lenkai, nelaukdami, iki lietuviai galutinai apsispręs, vėl nusikalto Liublino unijos aktui, be lietuvių sušaukdami karūnacinį seimą ir vieni patys vainikuodami Zigmantą Vazą. Karūnacinis seimas įvyko Krokuvoje nuo 1587. XII. 10 ligi 1588. I. 30. Protestuodami dėl lenkų elgesio, į jį lietuviai irgi neatvyko. Pats vainikavimas įvyko XII. 27, bet ir jame lietuviai nedalyvavo[70]. XII. 28 Zigmantas Vaza patvirtino jam pateiktuosius *pacta conventa,* bet tarp aktą pasirašiusiųjų Švedijos ir Lietuvos bei Lenkijos atstovų nėra nė vieno lietuvių parašo[71]. Tačiau kai 1588. I. 8 Zigmantas Vaza dar kartą patvirtino visas Lenkijos ir Lietuvos teises, laisves ir privilegijas, tai šito akto liudytojas iš Lietuvos jau buvo Žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis, Žemaičių seniūnas Jonas Kiška, Minsko vaivada Mikalojus Sapiega, Lietuvos raikytojas Konstantinas Ostrogiškis ir Žemaičių kaštelionas Mikalojus Talvaišas[72]. Į Krokuvą jie buvo atvkę kartu su lietuvių delegacija tartis dėl Zigmanto Vazos pripažinimo sąlygų. Tai įvyko šitokiu būdu.

Dar 1587 m. gruodžio mėn. Lietuvos Brastoje įvyko atskiras lietuvių suvažiavimas, kurio tikslas buvo galutinai nuspręsti, katrą kandidatą pripažinti didžiuoju kunigaikščiu. Tada jau buvo sugrįžę delegatai, antrojo Vilniaus suvažiavimo pasiųsti tartis su abiem kandidatais. Kad ir kaip veikė Maksimilijono šalininkai, Lietuvos Brastos suvažiavimas, apsvarstęs Maksimilijono ir Zigmanto Vazos pasiūlymus, jau aiškiai pasisakė už Zigmantą Vazą. Suvažiavimas visos Lietuvos vardu pasiuntė delegaciją į Krokuvą, kur dar tebevyko karūnacinis seimas. Delegacijai pirmininkavo

---

[68] Lepszy. Walka stronictw, p. 82, 85.

[69] Sapiehowie, t. III, p. 146. Už tai atsidėkodamas Zigmantas Vaza jį pakėlė Lietuvos kancleriu, Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 20—21.

[70] Lepszy, Walka stronictw, p. 104—106.

[71] *Volumina Legum,* t. II, p. 1201.

[72] Ten pat, t. II, p. 1205.

Trakų vaivada Jonas Hlebavičius, o joje dalyvavo žymūs senatoriai ir bajorai[73]. Delegacija į Krokuvą atvyko tik 1588. I. 8 d. Zigmantas Vaza seime ją išklausė I. 11. Čia visos delegacijos vardu Trakų vaivada Jonas Hlebavičius pasakė karštą kalbą, būdingą to meto lietuvių ir lenkų santykiams[74]. Savo kalboje jis priminė senosios Lietuvos galybę ir didybę, kuri ėmusi smukti dėl unijos su lenkais[75]; pabrėžė Lietuvos, kaip atskiros valstybės savarankiškumą ir po Liublino unijos [76]; iškėlė lietuvių teises, unijos garantuotas, bet lenkų sulaužytas. Taip jau antrą kartą lenkai sulaužę laisvos elekcijos ir bendro valdovo rinkimo dėsnį. Pats Zigmanto Vazos išrinkimas esąs neteisėtas, nes čia niekas negalįs būti valdovu, kas nėra sutartinai lenkų ir lietuvių išrinktas ir vainikuotas; taip pat niekas negalįs būti paskelbtas valdovu, jei tam nėra abiejų minėtų tautų sutikimo[77]. Lietuviai esą laisvi nuo

---

[73] Toje delegacijoje dalyvavo Trakų vaivada Jonas Hlebavičius, Lietuvos vicekancleris Leonas Sapiega, Benediktas Vaina, Dimitras Chaleckis, kunigaikštis Masalskis, Gabrielius Vaina, Elijošius Pielgžimskis, Jurgis Sokolinskis, Mikalojus Sapiega, Mikalojus Charačonas, Petras Vizgirda, Pranciškus Gradovskis, Jonas Šemetas, Vosylius Zienkevičius, Zigmantas Giedraitis, Adomas Roskis, Stanislovas Bialozoras, Grigorius Makarovičius, Jonas Čyžas ir Vosylius Micuta, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 126, dok. 40. L e p s z y, Walka stronictw, p. 116, nurodo, kad delegacijoj dar dalyvavo Žemaičių kaštelionas Mikalojus Talvaišas.

[74] Jo kalbos nuorašai Č a r t. A r c h., Teka Nar. 93, dok. 14 ir Teka Nar. 126, dok. 140.

[75] Senovėje Lietuva buvusi didelė, ji valdžiusi Didįjį Naugardą, Pskovą, Smolenską, Sieverską, bet „utraciliśmy to Unią z Polską. Cieszono nas papierem, *interim* tego przecie niemamy, nawet i wolney elekcyi pana, iuż to wtóry szwank mamy, a trzeci raz mimo prawo", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 93, dok. 14.

[76] Sauvališku lenkų elgesiu išrenkant Zigmantą Vazą lietuviai esą labai nuskriausti; su Lenkų Karūna jie „zawsze równi byli", o dabar lenkai išrinkę karalių be lietuvių, „ato w tym szkarada od siebie równego brata rana ze tym skwapieniem ieden drugiemu równąwolność odeymował", t e n p a t. „Byliśmy tacy że y Pana sobie bez IchMM obierać y mieć mogli, my będąc w tak wielkim Państwie iakie WXLitte. wszystko było, czego iedno od tak wielkiego Państwa potrzeba, czego znak pewny y teraz zostaie, że wszystkich takież Regimenta y ozdoby których IchMM używaią, My ie też mamy, a dla czego że nie Prowincya ale Państwo a zgoła y Krstwo y RP. y WXLitte zawsze przedtym osobnie bywało", Č a r t. A r c h., Teka Nar. 126, dok. 40.

[77] „Nigdy ani WKM ani nikt Królem bydź słusznie na Krstwie Polskim nie może który niebędzie od Polaków y od Litwy spolnie obranym y Koro-

unijos ryšių, nes lenkai ją patys sulaužę, šaukdami įvairius suvažiavimus, dar labiau ardžiusius vienybę, vieni patys be lietuvių išsirinkdami ir nominuodami valdovą, atplėšdami bendrais lietuvių ir lenkų užraktais užrakintą karaliaus insignijų bei antspaudų dėžę ir vieni patys vainikuodami karalių.

Dėl visa to protestuodamas, Jonas Hlebavičius pabrėžė, jog lietuviai nesą nusistatę prieš Zigmantą Vazą, kuris ir jiems esąs malonus, kaip Jogailaičių palikuonis, bet tik prieš lenkus ir jų skriaudas Lietuvai, kurie ir šitoje elekcijoje užbėgę lietuviams už akių. Tačiau kartu jis priminė, kad lietuvių nepripažintas Zigmantas Vaza neturįs jokių teisių į Lietuvą, nes didieji kunigaikščiai Lietuvą valdą ne paveldėjimo teise, o laisvai pačių lietuvių išrinkti; jei Zigmantas Vaza bandytų Lietuvą užvaldyti jėga, lietuviai irgi jėga į tai galėtų atsakyti[78]. Betgi nenorėdami laužyti unijos, kelti sumaiščių ir atstumti valdovą, kuris irgi esąs *„os ex ossibus nostris"*[79], lietuviai sutiksią pripažinti Zigmantą Vazą savo didžiuoju kunigaikščiu, jei šis prisieksiąs visas lietuvių teises, laisves ir patvirtinsiąs Statutą; jei garantuosiąs, kad ateityje lietuviams nebereikės elekcijose kęsti skriaudų nuo lenkų; jei atiduosiąs lietuvių krauju apgintą Livoniją Lietuvai; jei atitaisysiąs visas exorbitancijas, patvirtinsiąs tribunolą, palaikysiąs taiką su Maskva ir atleisiąs visiems, kurie buvo priešingi Zigmanto Vazos išrinkimui.

Lietuvos delegacija kartu raštu įteikė Zigmantui Vazai savo skriaudas (*„vulnera, excessus et gravamina"*), kurias buvo patyrę nuo lenkų antrojo tarpuvaldžio metu[80]. Tų skriaudų, kartu su įvairiais reikalavimais, buvo net keliolika. Ypačiai buvo skun-

---

nowanym, także ani publikowan bydz może, ieśli na to niebędzie *Consensu* oboyga tego Narodu", ten pat.

[78] „Niemiałeś wasza królewska mć nad nami nigdy *haereditatem*, sąśmy zdawna nietylko za Jagiełła przodka w. kr. mći ale i przed tym za Giedymina, Olbrychta (greičiausiai, turėjo būti Algirdas), i inszych, wolni, *liberam electionem* pana mieliśmy, i z żałościąć nam przychodzi tak do tego na ten czas w takim gwałcie przystąpić, w którym aczbyś słusznie przeciw tym, od których go cierpiemy, paeny opisane extendowac miał, ale pod ten czas wolemy, iż *ad severitatem* nieprzystąpisz: *vicem pro vice* moglibyśmy oddać, *in posterum* niech się nam to niedzieie", Čart. Arch., Teka Nar. 93, dok. 14.

[79] „Kaulas iš mūsų kaulų", Čart. Arch., Teka Nar. 126, dok. 40.

[80] Ten pat, Teka Nar. 93, dok. 13 ir 16.

džiamasi sauvališku lenkų pasielgimu, kad jie be lietuvių išsirinko sau karalių, kad jie atplėšė nuo karališkų insignijų dėžės lietuvišką antspaudą ir užraktą ir iš ten tokiu būdu išėmė karaliaus vainiką, kuriuo, lietuviams irgi nedalyvaujant, vainikavo karalių[81]. Toliau lietuviai reikalavo atlyginti Lietuvai už Palenkės, Valuinės, Kijevo ir Braclavo žemes, dar per Liublino uniją nuo Lietuvos atplėštas, o Livoniją grąžinti Lietuvai. Lietuviai skundėsi įvairių lenkų urėdų, ypačiai teisėjų kišimusi į Lietuvos reikalus ir reikalavo, kad visi Lietuvos teismai ir urėdai pilnai būtų laikomi ir lenkai į juos nesikištų. Buvo skundžiamasi Lietuvos maršalkos teisių pažeidimu, kad lenkai nenorį seimų ir bendrų suvažiavimų metu jam pavesti trečdalį Varšuvos, kad jis galėtų aprūpinti Lietuvos atstovus butais. Buvo reikalaujama, kad urėdai nebūtų dalijami svetimšaliams, kad Lietuvoje juos gautų tik lietuviai, o Lenkijoje tik lenkai; kad nebūtų laikomi svetimšaliai kareiviai be abiejų tautų sutikimo, kad Lietuvos etmono teisės karuose nebūtų pažeidžiamos; kad Lietuvos sienos, Liublino unija nustatytos, nebūtų siaurinamos; kad Lietuvai būtų grąžintas Augustavas ir dalis Lietuvos Brastos seniūnijos; kad neteisėtai imami muitai būtų panaikinti, kad Kuršo kunigaikštis būtų Lietuvos priklausomybėje; kad Lucko vyskupu alternata būtų skiriami lietuviai ir lenkai, kad karalius prisiektų visas lietuvių teises, laisves ir privilegijas pagal Henriko, Stepono Batoro ir savo priesaikas, visur dadėdamas žodžius *„et magni ducatus Lithvaniae"*; kad karalius patvirtintų ir išleistų naują Lietuvos Statutą; kad patvirtintų Lietuvos tribunolą; kad karalius garantuotų, jog ateityje karalių rinkimuose lietuviai nebūtų lenkų skriaudžiami; kad visus nukrypimus nuo teisės atitaisytų, kad karalius laikytųsi taikos su Maskva ir kt.

Visi lietuvių reikalavimai sukėlė ilgas ir sunkias derybas su lenkais ir Zigmantu Vaza. Ypačiai lenkai nenorėjo nusileisti lietuvių reikalavimams. Labiausia buvo ginčijamasi dėl lietuvių

---

[81] Lietuviai pareiškė, kad jau vien dėl to jie esą laisvi nuo Liublino unijos prievolių, bet nenorėdami jos traukyti reikalaują iš lenkų satisfakcijos: „Zaczym wolni też iuż będąc od związku Unii ir przysiąg naszych, mogliśmy słusznie radzić o sobie sami, ale iako ludzie chrześciańscy niechcąc ieszcze *extremis laborare*, zadzierzeliśmy się chcąc to kondonować *fraterno charitati*, tym sposobem, aby się to nam słusznie i przystoynie a uszciwie pierwey nadgrodziło", Čart. Arch., Teka Nar. 93, dok. 16.

reikalavimų išspręsti teisingai Livonijos klausimą ir patvirtinti III-ją Lietuvos Statuto laidą, kurioje aiškiai buvo pasisakoma prieš lenkų teises Lietuvoje[82].

Derybos su lenkais buvo tiek įtemptos, jog jos nuolat grėsė nutrūkti. Tačiau vis tik buvo susitarta ginčijamais klausimais. Lietuviai privertė Zigmantą Vazą patenkinti kai kuriuos savo reikalavimus. Kadangi lietuviai nebuvo dalyvavę Zigmanto Vazos nominacijoj ir vainikavime, tai šis pastarasis, norėdamas būti lietuvių pripažintas, turėjo atskirai prisiekti lietuviams. Šiuo atžvilgiu irgi buvo prasilenkta su Liublino unijos aktu, kur nebuvo numatyta atskiro valdovo pakėlimo į didžiuosius kunigaikščius ir jo atskiros priesaikos lietuviams. Vis dėlto Zigmantas Vaza 1588. I. 27 naktį Vavelyje (Krokuvoje) prisiekė Lietuvai, patvirtindamas visas jos teises, laisves ir privilegijas[83]. Savo priesaika jis pasižadėjo pilnai išlaikyti, saugoti ir plėsti visas Lietuvos ir lietuvių viešas ir privatines teises, laisves ir privilegijas, kurios tik buvo kam nors ankstybesniųjų valdovų duotos; patvirtino *pacta conventa,* pasižadėjo saugoti taiką tarp disidentų ir katalikų, nieko dėl tikybos neskriausti ir nespausti; pažadėjo visas žemes sugrąžinti Lietuvai, kurios neteisėtu būdu nuo jos buvo atskirtos, ginti ir nesusiaurinti valstybės sienų; prisiekė būti teisingas visiems gyventojams pagal to krašto teises, o jei kuo nors pažeistų savo priesaiką, tai visi atleidžiami nuo paklusnybės valdovui.

Po Zigmanto Vazos priesaikos taip pat ir Lietuvos atstovai viso krašto vardu prisiekė paklusnybę ir ištikimybę jam, kaip Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Paliaubos su Maskva buvo patvirtintos, o Livoniją susitarta valdyti bendrai su lenkais alternatos principu, visas žemes, pilis, miestus, valsčius ir pajamas dalijantis pusiau[84]. Taip pat buvo patvirtinta ir Lietuvos Statuto

---

[82] Reinholdi Heidensteinii *Rerum Polonicarum libri* XII, p. 284.

[83] 1588. I. 28 tą savo priesaiką jis pakartojo ir patvirtino raštu, duotu Krokuvoje, kurio originalas yra Čart. Arch., Dyplom. pergamin. nr. 1006. To akto nuorašas ten pat, Teka Nar. 93, dok. 34.

[84] Livonijos pasidalijimo privilegijos nuorašas Čart. Arch., Teka Nar. 93, dok. 36. Ta pačia privilegija kartu buvo paskirta komisija, susidedanti iš lygaus lietuvių ir lenkų skaičiaus. Tie komisijos nariai „przysięgę uczyniwszy, rownie we wszystkim, tak w pozyskach wszelakich, w zamkach, włosciach, Miastach, grunciech, także też y w przyległosci równey nieprzy-

III-oji laida, kurioje, kaip vėliau matysime, buvo ir Liublino unijai priešingų paragrafų[85].

Tokiu būdu faktiškoji trečiojo tarpuvaldžio rinkimų eiga toli gražu neatitiko Liublino unijos reikalavimų, kuriems buvo nusižengta ir iš lenkų, ir iš lietuvių pusės. Ir po Zigmanto Vazos pripažinimo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ne iš karto tenurimo įtempti lietuvių ir lenkų santykiai, ypačiai dėl užsienio politikos, apie kurią bus vėliau kalbama. Taip pat lietuviai buvo nepatenkinti Zigmantu Vaza, kuris visur aiškiai aplenkdavo lietuvius ir buvo nepalankus Lietuvai, nekalbant apie kitką, jau vien dėl to, kad lietuviai ne iš karto jį buvo pripažinę savo didžiuoju kunigaikščiu[86].

---

jacielem y potrzeba obrony taki podział uczynić maią, iakoby *justissima aequalitas* we wszystkim była". 1589 m. III. 6—IV. 23 vadinamame pacifikaciniame seime vėl buvo įsitempę lietuvių lenkų santykiai dėl Livonijos, nes kai kurių lenkų seimelių atstovai nenorėjo sutikti užleisti Lietuvai pusę Livonijos. Po ilgų ginčų tačiau pavyko susitarti. Seimas priėmė konstituciją, kuri dar kartą pripažino Livonijos padalijimą pusiau tarp Lietuvos ir Lenkijos, *Volumina Legum*, t. II, p. 278—281.

85 1588 m. Lietuvos Statuto patvirtinimo privilegijų nuorašai lotynų ir rusų kalbomis, Čart. Arch., Teka Nar. 93, dok. 32 ir 33.

86 Zigmanto Vazos nepalankumas Lietuvai ir lenkų favorizavimas ypačiai reiškėsi dalijant urėdus, kada jis aplenkdavo lietuvius. 1588. II. 17 Lietuvos kancleris Leonas Sapiega skundėsi Zigmanto Vazos nepalankumu lietuviams savo laiške Vilniaus vaivadai ir Lietuvos lauko etmonui Krištupui Radvilui: „Dziś król Jego Mć mówiąc ze mną powiedzieć raczył, iż więcej Polakom powinien niż Litwie, bo mu też więcej Polacy życzliwości pokazali niż Litwa", Archiwum Domu Radziwiłłów, p. 190. Tame pačiame laiške jis skundėsi, kad karalius net urėdus Lietuvoje bandąs duoti lenkams: „jakoż ci nie tylko mówi ale i tak czyni, a Bóg wie jeśli się WMć nieobaczycie i wczas temu nie zabieżycie, żeć barzo źle o nas; już tam więcej Polacy u nas opatrzenia otrzymawają niż sama Litwa, i Litwinowi wnet odmówią, a Polakowi zaraz dadzą". Kitame savo laiške (1588. III. 15) Krištupui Radvilui Leonas Sapiega vėl skundžiasi Zigmanto nepalankumu lietuviams ir net liepimu kaip kancleriui rašyti privilegijas lenkams i urėdus Lietuvoje: „co kolwiek się otworzy w Litwie, to wszystko Polakom chce dawać" ...„życzyłbym tego abyś WMć, porozumiawszy się z inszymi senatorami, pisali jeśli nie do króla, tedy wżdam do mnie, upominaiąc mię tak strony komissarzów do Inflant, jako o gońca do Moskwy, i o te daniny Polakom, abym się miał wżdam czem szczycić i opierać, bo WMć sam łatwie rozumieć możesz, jako sporo ma być mnie jednemu i przeciw panom polskim, których jest większa część co pochlebstwem panu się przypodobac chcą. Opieram ci się prawie jako ono mówią, jako kot na liedzie, ale kiedy nie będę mógł, będę mu-

Vladislovo Vazos ir Jono Kazimiero rinkimai jau buvo skirtingi. Lietuvių lenkų santykiai šių tarpuvaldžių metu jau buvo pasikeitę. Kad lietuvių lenkų santykiai vėl nepaaštrėtų ir neapsunkintų karaliaus rinkimų, po Zigmanto Vazos mirties 1632 m. konvokacijos seime lietuvių ir lenkų buvo susitarta, kad visi laikysis vienybės ir nė viena valstybės dalis be kitos nerinks sau valdovo. Kiekvienas žmogus, tiek lietuvis, tiek lenkas, kuris drįstų kurį nors kandidatą paskelbti karaliumi arba vainikuoti be visuotinio sutikimo, turėjo būti laikomas net valstybės priešu. Apskritai, kad rinkimai būtų ramūs ir be prievartos, buvo nustatyta smulki elekcijos seimui tvarka, draudžianti į rinkimus atvykti su savo pulkais, kareiviais, patrankomis, atsivežti svetimšalių, eiti į rinkimų vietą su neleistinais ginklais, vartoti ginklus, kelti triukšmą, užpuldinėti ir kt., už ką viską buvo grasinama

---

siał podobno z jaką protestacyą odjachać też dodomu, co wiem iż mi do niełaski pańskiej pomoże, której i tak doznawam", t e n p a t, p. 191—192. Po trijų mėnesių (1588.VI.7) Kristupui Radvilui Leonas Sapiega rašė dėl Zigmanto Vazos skriaudų lietuviams: „nie tylko żal, ale wstyd mi i pisać do WMci jako w lekkiem poważeniu jestem u tego pana, a nie tylko ja, ale i wszystek narod nasz; *pro* formać tu jeno mieszkam, i toć mię od dworu pędzi precz, że a to teraz w tym tygodniu jadę (do) domu, abych tu podnosków więcej nie odnosił. Audiencyi nie mogę u niego miewać, przez całe już pół roku nie mogłem mieć jeno dwa razy audiencyą i to na krótkim dosyć toporzysku, jako kilka pacierzy zmówić, nigdy niedosiedzi, pilniej do pilki albo do gałek, niż do odprawowania spraw ludzkich", t e n p a t, p. 193—194. Jei jau karalius taip elgėsi su Leonu Sapiega, kuris buvo vienas svarbiausių jo šalininkų Lietuvoje ir kuris buvo daugiausiai pasidarbavęs jo pripažinimui Lietuvoje, tai ką jau bekalbėti apie kitus. Leonas Sapiega apskritai buvo nusivylęs Zigmantu Vaza ir naujais vėjais karaliaus dvare, aiškiai pareikšdamas, kad lietuviai nepataikę sau išsirinkti valdovą. Tai matyti iš 1588. III. 15 jo laiško tam pačiam Kristupui Radvilui, kuriame jis taip skundžiasi: „Tak mi się zda Mciwy panie, że nam przyjdzie bębny i trąby wysoko na kołku zawiesić, widzi mi się że rycerscy ludzie daleko w mniejszem poważeniu niż pierwiej, o to choć jeszcze są potrzebni barzo, a cóż jeśli pan Bóg da pokój, tedy droższy będą, jakoż i teraz już są w lepszej wadze i większej cenie masztarnicy i ci co pomagają w gałki i piłkę grać; ale proszę niech to przy WMci zostanie, wiem do kogo piszę; nietrafiliśmy na pana, boże daj aby się WMci podobał, ale tu rzadko komu", A r c h i w u m Domu R a d z i w i ł ł ó w, p. 192. Lietuvių nepasitenkinimas Zigmantu Vaza buvo toks didelis, jog, 1596 m. siaučiant Lietuvoje Nalevaikos kazokams, buvo pasklidę gandai, kad Zigmantas Vaza pats kazokus užsiuntęs ir jiems liepęs niokoti Lietuvą, kaip tai matyti iš vieno Leono Sapiegos laiško Vilniaus vaivadai Kristupui Radvilui, A r c h i w u m Domu S a p i e h ó w, p. 128.

didelėmis ir griežtomis bausmėmis[87]. Ir iš tikro, tarpuvaldis buvo trumpas ir ramus.

Kaip matyti iš 1632 m. konvokacijos seimo dienoraščio, patys lietuviai stebėjosi, jog jie pirmą kartą bendrai su lenkais atliko konvokaciją, tuo tarpu kai anksčiau buvo papratę turėti atskirus savo suvažiavimus; toks atskiras lietuvių suvažiavimas galėjęs ir dabar įvykti, bet jis neįvykęs tik dėl to, kad lietuviai nenorėję skaldyti jėgas dėl vidaus ir išorės pavojų[88]. Elekciniame seime lietuviai dalyvavo taip pat kartu su lenkais, nors ir čia ne visą laiką kartu posėdžiavo. Taip 1632. XI. 3 d. lietuviai buvo susirinkę į atskirą savo sesiją savo reikalų aptarti[89]. Tačiau bendro valdovo rinkimai praėjo sklandžiai, ir Vladislovas Vaza buvo sutartinai lietuvių ir lenkų išrinktas ir kartu Lietuvos ir Lenkijos maršalkų nominuotas.

Karūnacinis seimas Krokuvoje (1633) irgi buvo bendras. Čia lietuviai dalyvavo kartu su lenkais, kartu vainikavo Vladislovą, o šis prisiekė kartu Lietuvos ir Lenkijos laisves ir teises[90]. Apskritai 1632 — 1633 m. tarpuvaldis savo ramumu ir

---

87 *Volumina Legum*, t. III, p. 755—757.

88 1632. VI. 20 konvokacijoj savo kalboj pareiškė Lietuvos iždininkas (podskarbi) Pacas. „Pierwszy raz dopiero po Unii W°Xª Litt° z koroną Wielkiego Xª Litt° Konwokacya wespoł pod *Interregnum* odprawią, a iako przed tym Osobne Ziazdy Sobie składali a Konwokacyą *per suos Delegatos* odprawowali, *inhaerendo antiquae consvetudini*, mogliby byli y teraz to uczynić, ale boiąc się iakiey dismembracyi Konwokacyi woleliby anticipować czas a *Securitatem internam et externam* opatrzyć, gdyż y niebiespieczenstwa następuiące wielkie tak od sweywoli Domowey, iako *ab externo hoste* do tego ich *volentes nolentes* przymuszali", Dyaryusz Konwokacyi 1632, Čart. Arch., Ms. 364, p. 43—44. 1632 m. tarpuvaldyje iš tikro yra žinomas vienas lietuvių suvažiavimas gegužės mėn., dar prieš konvokacijos seimą, kuriame buvo priimtas Lietuvos kaptūro aktas, bet tas suvažiavimas jokios „dismembracijos" tarp Lietuvos ir Lenkijos neįnešė. Apie tą suvažiavimą užsimena St. Alb Radvilo *Memoriale* 1632. V., Dyaryusz Konwokacyi 1632, Čart. Arch., Ms. 364, p. 42; Kr. Radziwiłł, Sprawy Wojenne, p. 625—629, 643—646; *Volumina Legum*, t. III, p. 726.

89 Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162. „*Lythuani habuerunt sessionem generalem in Arce*", St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. XI. 3. Konvokacinio seimo metu atskira lietuvių sesija buvo įvykusi 1632. VII. 11 ir 12 d., karūnavimo — 1633. III. 9 d., ten pat.

90 Priesaikos nuorašas yra Čart. Arch., Teka Nar. 128, dok. 53.

tvarkingumu buvo išimtis iš bendros tarpuvaldžių netvarkos. Bendrą ir greitą Vladislovo Vazos išrinkimą tenka aiškinti Lietuvai grėsusiu Maskvos pavojumi, kurios kariuomenė jau buvo apgulusi Smolenską, norėdama jį atimti iš lietuvių. Dėl Maskvos karo lietuviai negalėjo vaidytis su lenkais, rinkdami naują valdovą. Prie tarpuvaldžio ramumo ir sutartinio valdovo išrinkimo, be abejo, bus prisidėjęs ir karalaičio Vladislovo populiarumas abiejose tautose.

1648 m. tarpuvaldis buvo jau žymiai skirtingesnis, bet ir čia Jonas Kazimieras buvo išrinktas ir vainikuotas valdovu irgi sutartinai lietuvių ir lenkų, žinoma, su nežymiais nesusipratimais tarp abiejų tautų atstovų dėl elekcijos sutrumpinimo, apie kurį jau anksčiau buvo rašyta. Bendrai veikti lietuvius su lenkais čia vertė bendras pavojus, — garsusis Bagdono Chmelnickio kazokų sukilimas.

Vėlyvesnių karalių rinkimuose lietuviai lenkų atžvilgiu jau nebebuvo tokie vieningi. Ir apskritai nuo XVII amžiaus vidurio pasikeitė lietuvių laikymasis elekcijų metu. Visoje valstybėje bajoriška anarchija kas kartas giliau leido šaknis, ir patys lietuviai savo tarpe jau nebebuvo tokie vieningi, kokie anksčiau, o kas kartas labiau prisigerdami anarchijos dvasios, susiskirstę į įvairių kandidatų šalininkų partijas, kartu su lenkais juos rėmė ir tarpusavyje vaidijosi[91]. Tai buvo pasekmė vis didėjančio susigyvenimo ir suartėjimo su Lenkija bei anarchiškos lenkų aukso laisvės įtakos skverbimosi į Lietuvą.

Iš viso to, kas pasakyta apie valdovų rinkimus pirmųjų tarpuvaldžių metu, aiškėja, kad unijos dėsnio dėl bendro karalių rinkimo nevisada buvo laikomasi. Turėjo pereiti nemaža laiko, ligi tas dėsnis daugiau ar mažiau buvo įgyvendintas.

Liublino unijoje buvo numatytas bendras lietuvių ir lenkų senatas. Tai buvo vienas labiausiai įgyvendintų unijos paragrafų, nustačiusių bendruosius Lietuvos ir Lenkijos organus. Kiekiniu atžvilgiu lietuviai senate buvo gerokai nuskriausti: jie

---

[91] 1688 m. tarpuvaldžio konvokacinio seimo pirmininkas, Smolensko pakamorė J. A. Chrapovickis, savo dienoraštyje mini lietuvių tarpusavio vaidus ir triukšmingas lietuvių sesijas konvokacijoj ir elekcijoj, J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 76—79, 134—141.

sudarė maždaug penktadalį visų senatorių skaičiaus[92], tuo tarpu kai į visą jungtinę valstybę buvo žiūrima kaip į sudėtą iš trijų dalių (Lietuvos, Didžiosios ir Mažosios Lenkijos), ir todėl kitur normaliai būdavo laikomasi santykio 1:3. Senate lietuviai nesudarė atskiro korpuso, bet buvo pagal savo rangą išblaškyti tarp lenkų senatorių. Jų rangas buvo nustatytas tame pačiame Liublino seime, kuriame buvo sudaryta ir unija[93].

Uoliai gindami lietuvių teises, Vazų laikais lietuvių senatoriai laikėsi dar gana vieningai, nors juo toliau, juo labiau ta vienybė nyko bendrosios netvarkos veikiama. Senato posėdžiai paprastai būdavo bendri lietuvių ir lenkų, bet galėjo būti ir atskirų lietuvių senatorių „sesijų"[94]. Prireikus galėjo būti tik lietuvių senatorių susivažiavimų, kurie pasitaikydavo ypačiai atskirųjų lietuvių seimų metu. Kaip Lietuvos teisių sargai, — senatoriai, — apskritai palaikydavo glaudžius ryšius tarpusavyje, ne tik susirašinėdami, bet ir susivažiuodami. Tarpuvaldžių metu visa krašto valdžia, tiek vidaus, tiek užsienio dalykuose, faktiškai būdavo Lietuvos senato ir senatorių rankose[95]. Valdovui esant, dalis senatorių turėjo gyventi prie jo. Seimų konstitucijomis kas antri metai buvo skiriama po 16 senatorių rezidentų, iš kurių po pusę metų kas 4 senatoriai (1 vyskupas, 1 vaivada ir 2 kaštelionai) turėjo reziduoti prie karaliaus. Kadangi jie buvo skiriami paeiliui pagal savo rangą, tai ne kiekvienu metu tekdavo lietuvių senatoriui gyventi prie karaliaus[96]. Tokia tvarka nevisada

---

92 *Acta* unji Polski z Litwą, wyd. St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, nr. 152. Palygink Šapoka, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 101—102. Kutrzeba, Skład sejmu Polskiego, Przegląd Historyczny, t. II, p. 65—71.

93 *Acta* unji Polski z Litwą, wyd. Kutrzeba-Semkowicz, nr. 152.

94 Atskiras lietuvių senatorių sesijas bendrų senato posėdžių metu mini J. A. Chrapovickis 1658 m. seime kovo mėn. 11 ir 12 d., J. A. Chrapowicki, Diariusz, Bibl. Jog., Ms. 4438.

95 Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 720—734.

96 1629 m. seime I pusmečiui buvo paskirti 4 lenkai; II pusmečiui — 4 lenkai; III pusmečiui — 4 lenkai; IV pusmečiui — 1 lietuvis ir 3 lenkai. 1631 m. seime pirmam pusmečiui buvo paskirti 4 lenkai, antram pusmečiui — 1 lietuvis ir 3 lenkai; trečiam pusmečiui — 1 lietuvis ir 3 lenkai, 4 pusmečiui — 4 lenkai, *Volumina Legum*, t. III, p. 707. 1635 m.

patikdavo lietuviams. 1604. XII. 9 Slanimo instrukcijoj buvo prašoma, kad lietuvių senatoriai nuolat po kelis paeiliui gyventų prie karaliaus, šio pastarojo majestoto orumui ir Lietuvos valstybės reikalams[97]. Tačiau šiuo atžvilgiu pakeitimų nebuvo padaryta, nors, žinoma, savo noru galėjo ir daugiau senatorių gyventi prie valdovo. Jau vien einamieji valstybiniai reikalai vertė įvairius ministrus beveik nuolat palaikyti ryšius su karaliumi.

Pagal Liublino uniją lietuvių ir lenkų seimai turėjo būti bendri. Unijos aktas įsakmiai draudė šaukti atskiruosius Lietuvos seimus[98]. Tačiau gyvenime su tuo draudimu nebuvo skaitomasi. Lietuva turėjo savo skirtingų ir dažnai skubių reikalų, kuriems spręsti buvo šaukiami atskirieji lietuvių seimai. Tokių atskirųjų lietuvių seimų, dokumentuose vadinamų generaliniais Lietuvos suvažiavimais arba Lietuvos konvokacijomis, ypačiai daug yra įvykę Zigmanto Vazos laikais. Vėliau jie įvykdavo žymiai rečiau. Iš įvairių šaltinių atskiri lietuvių seimai Vazų laikais yra žinomi 1590, 1591, 1592, 1593, 1597, 1602, 1605, 1606, 1613, 1614, 1615, 1617, 1624, 1632, 1634, 1648, 1657 ir 1665 metais. Galimas dalykas, kad atskirųjų lietuvių seimų Vazų laikotarpyje buvo ir daugiau, nes tuo tarpu šis reikalas dar nėra pilnai ištyrinėtas.

Jau iš tų datų matyti, kad atskirieji lietuvių seimai dažniausiai įvykdavo pačiais neramiausiais laikais, kada lietuviai patys turėjo skubiai spręsti savo valstybės reikalus, nelaukdami bendrojo seimo su lenkais. Toks nesiskaitymas su Liublino unija ir jos laužymas buvo paties gyvenimo keliamas ir gyvybinių Lietuvos interesų pateisinamas. Santykiuose su lenkais atskirieji lietuvių seimai aiškiai pabrėžė valstybinį Lietuvos savarankiškumą. Nors atskirieji lietuvių seimai dar tebelaukia tyrinėtojo rankos[98a] ir apie juos tuo tarpu maža kas tėra žinoma, bet jau turimoji medžiaga leidžia daryti kai kurių išvadų. Atrodo, kad

---

seime pirmam pusmečiui — 2 lietuviai ir 2 lenkai, antram pusmečiui — 1 lietuvis ir 3 lenkai, trečiam pusmečiui — 4 lenkai, ketvirtam pusmečiui — 3 lietuviai ir 1 lenkas, t e n p a t, p. 895.

[97] „Dla ozdoby majestatu pańskiego i dla potrzeb rzpltej W. ks. Litewskiego", A r c h i w u m Domu S a p i e h ó w, p. 437.

[98] *Acta* unji Polski z Litwą, wyd. K u t r z e b a - S e m k o w i c z, p. 344—345.

[98a] Šiek tiek juos yra palietęs A. Š a p o k a savo studijoje Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos.

nebuvo jokių teisinių normų, kurios būtų nustačiusios atskirųjų Lietuvos seimų vietą, laiką, eigą, kompetenciją ir kt. Tačiau tradicija buvo įsigalėjusi, ir tokie lietuvių suvažiavimai paprastai įvykdavo bendrųjų su lenkais seimų pavyzdžiu. Kadangi tai buvo tik Lietuvos seimai, tai paprastai jie įvykdavo Lietuvos sostinėje Vilniuje. Dėl to šaltiniuose kai kada jie vadinami generaliniais Vilniaus suvažiavimais arba Vilniaus konvokacijomis. Pasitaikydavo betgi nukrypimų nuo normos. Taip 1606. IX. 23 atskirasis lietuvių seimas įvyko Naugarduke[99], 1657. III. 17 — Lietuvos Brastoje[100], 1665. V. 5 — Bialoje[101] ir 1665. VII. 3 — Gardine[102]. Tokie nukrypimai kas dėl seimo vietos, matyti, įvykdavo nenormalioms sąlygoms esant: 1606 m. buvo rokošas, o 1657 m. —Vilnius buvo Maskvos okupuotas.

Atskirieji Lietuvos seimai įvykdavo nereguliariai. Jei kai kuriais Zigmanto Vazos valdymo laikotarpiais jie yra žinomi kas metai arba beveik kas metai, tai to reikalavo gyvybiniai krašto reikalai ir tas dar neparodo tų seimų reguliariškumo. Laiko atžvilgiu jie užtrukdavo irgi nevienodai ilgai, paprastai — kelias dienas. Iš kiek ilgiau užtrukusių atskirųjų Lietuvos seimų yra žinomas 1593 m. Vilniuje, kuris tęsėsi 9 dienas (VII. 30 — VIII. 7)[103], 1614 m. seimas Vilniuje, kuris tęsėsi irgi 9 dienas (X. 3 — X. 11)[103a] ir 1617 m. seimas Vilniuje, nusitęsęs net 16 dienų (IV. 12 — IV. 27)[104]. Taip pat 16 dienų truko ir 1655. VII. 3 prasidėjusi lietuvių konvokacija Gardine[104a]. Tuoj po Vazų laikų ypačiai ilgai buvo užtrukęs nelaimingai nutrauk-

---

99 Сборникъ Императорскаго Русскаго историческаго общества t. 137, p. 305; Archiwum Domu Sapiehów, p. 501.

100 *Puncta* Na Conuocatiey Brzeskiey WXL. Concludowane dnia 17 Marca *Anno* 1657, Čart. Arch., Ms. 1656, p. 239—240.

101 Relacya o Konwokacyi W.° X.a Litt° w Białey D. 5. Maij 1665, Čart. Arch., Ms. 2099, p. 463—465.

102 Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 138—139.

103 Акты издав. Виленскою Коммиссiею, t. VIII, p. 329—330.

103a To seimo nutarimai Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225. Pagal karaliaus instrukciją, tas seimas buvo sušauktas 1614. X. 1 (ten pat, dok. 224), bet iš nutarimų atrodo, kad prasidėjo tik X. 3.

104 1617 m. Vilniaus seimo nutarimų originalas Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 21.

104a Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 138—139,

tas atskirasis 1671 m. lietuvių seimas, kuris truko net 19 dienų (III. 5 — III. 23)[105].

Atskirųjų Lietuvos seimų šaukimo tvarka normaliai buvo tokia pati, kaip ir bendrųjų su lenkais seimų. Atskiruosius Lietuvos seimus šaukdavo didysis kunigaikštis, pasitaręs su senatoriais, paskirdamas seimui laiką ir vietą, taip pat ir priešseiminius seimelius[106]. Senatoriams ir pavietams apie tai pranešdavo savo universalais. Atskiruosius seimus prireikus galėdavo šaukti ir senatoriai. Tokie senatorių sušaukti atskirieji lietuvių seimai įvyko 1587, 1632 ir 1648 m. tarpuvaldžių metu[107]. Paskirdamas laiką lietuvių seimui, didysis kunigaikštis į pavietus išsiuntinėdavo ir „deliberatorijas", tokias pat, kaip ir prieš bendruosius seimus su lenkais[108]. Deliberatorijose buvo išdėstomi visi tie dalykai, kurie turės būti aptariami atskirajame Lietuvos seime. Gavę deliberatorijas, skirtu laiku susirinkdavo pavietų seimeliai dėl jų pasisakyti ir išrinkti savo atstovus į atskirąjį lietuvių seimą[109]. Specialaus seimelio galėjo ir nebūti, jei tuo pačiu metu įvykdavo koks kitas eilinis seimelis, pvz. reliacinis po nutrūkusio bendrojo seimo[110].

Seimeliai, įvykstą prieš atskiruosius lietuvių seimus, niekuo nesiskyrė nuo paprastųjų priešseiminių seimelių. Pasitaikydavo,

---

105 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 234—237.

106 Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 23; Teka Nar. 110, dok. 4, 5, 6, 17 ir kt.; K. F. Obuchowicz, Dyaryusz, p. 4; J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 232; Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 136.

107 1587 m. seimų universalai yra Лаппо, Великое Княжество Литовское, Литовско-Русскій повѣтъ и его сеймикъ, priedai, p. 144—155. 1587. XI. 8 Vilniaus suvažiavimas paskyrė dieną Lietuvos seimeliams, kurie turėjo išrinkti pasiuntinius į kitą lietuvių seimą, kuris buvo numatytas šaukti tartis valstybės reikalais tuo atveju, jei suvažiavimo pasiuntiniai, nusiųsti tartis su Zigmantu Vaza ir Maksimilijonu, būtų grįžę iš abiejų gavę blogą atsakymą, Čart. Arch., Ms. 2723, dok. 13.

108 Tai matyti iš įvairių pavietų instrukcijų į 1617 m. Lietuvos seimą Vilniuje, Čart. Arch., Teka Nar. 110, dok. 4, 5, 6 ir kt.

109 Tokių seimelių instrukcijos Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 219; Teka Nar. 110, dok. 4, 5, 6 ir kt. Specialius seimelius, įvykusius prieš atskiruosius lietuvių seimus, mini J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 233; Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 136.

110 1615. IV. 23 Slanimo reliacinio seimelio nutarimai Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 23; 1615. IV. 23 Gardino reliacinio seimelio nutarimai Teka Nar. 109, dok. 22.

kad ir tokie specialūs seimeliai nutrūkdavo, kaip tai įvyko daugelyje Lietuvos pavietų prieš 1665. V. 2 Lietuvos seimą Bialoje, nors ir buvo būtinas reikalas ginti kraštą nuo priešų[111]. Apsvarstę didžiojo kunigaikščio atsiųstas deliberatorijas, seimeliai išrinkdavo savo atstovus į atskirąjį lietuvių seimą ir jiems duodavo instrukcijas raštu. Tos instrukcijos niekuo nesiskiria nuo paprastųjų priešseiminių seimelių instrukcijų. Jose aiškiai buvo pasisakoma dėl dalykų, kurie bus svarstomi atskirajame lietuvių seime. Pasiuntiniams aiškiai buvo nurodoma, kaip kuriuo atveju elgtis. 1617. II. 2 Oršos seimelio instrukcijoje pasiuntiniams į 1617. IV. 12 atskirąjį lietuvių seimą Vilniuje įsakmiai nurodoma, kad tame seime leistų svarstyti tik tai, kas buvo iškelta didžiojo kunigaikščio deliberatorijoje[112]. Į tą patį atskirąjį lietuvių seimą vykstantiems savo atstovams 1617. II. 2 Vilniaus seimelis davė neribotą galią spręsti visus reikalus[113], bet 1617. II. 3 Naugarduko seimelis suvaržė savo pasiuntinių galią dėl apsidėjimo mokesčiais[114]. 1615. IV. 23 Slanimo seimelio bajorai savo atstovams į 1615 m. Vilniaus seimą leido svarstyti tik Maskvos karo reikalus ir tartis dėl vidaus sauvalios suvaržymo būdų, kartu nurodydami, kad Vilniaus seime neleistų jokių kitų klausimų svarstyti ir jokių kitų nutarimų daryti[115]. O į 1665. V. 2 lietuvių seimą Bialoje kai kurie pavietų atstovai buvo gavę instrukcijų tiesiog neleisti tam seimui įvykti[116]. Matyti, bajorai seimą norėjo išardyti, nenorėdami apsidėti mokesčiais karui su Maskva.

Į atskiruosius lietuvių seimus susirinkdavo ne vien pavietų seimelių atstovai, bet ir senatoriai. Tokiu būdu atskirieji lietuvių seimai sudėties atžvilgiu nuo bendrųjų su lenkais seimų skyrėsi tik tuo, kad juose nedalyvavo pats didysis kunigaikštis[117] ir nebuvo lenkų atstovų.

---

111 Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 136.

112 Čart. Arch., Teka Nar. 110, dok. 5.

113 „Moc zupełną, niezamierzoną", ten pat, Teka Nar. 110, dok. 4.

114 „Panom Posłom naszym zamierzamy moc", ten pat, dok. 6.

115 Ten pat, Teka Nar. 109, dok. 23.

116 Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 136.

117 Didžiojo kunigaikščio dalyvavimas atskirajame lietuvių seime yra žinomas tik vieną kartą. Tai buvo 1665 m. seime Bialoje. Tačiau tokio įvykio nepaprastumas buvo pabrėžtas pačių seimo dalyvių: kadangi čia dalyvavo visi trys „luomai", — didysis kunigaikštis, senatoriai ir seimelių atsto-

Šaltinių stoka neleidžia smulkiai nustatyti atskirųjų Lietuvos seimų eigos ir tvarkos, bet ir turimomis žiniomis galima daryti išvadą, jog ir šiuo atžvilgiu tie seimai buvo panašūs į bendruosius su lenkais. Pirmininkauti būdavo išrenkamas seimo maršalka[117a]. Tačiau nei jo teisių, nei jo pareigų smulkiau nustatyti negalima. 1665. VII. 3 Gardine prasidėjusio lietuvių seimo aprašyme minima, kad to seimo direktorius buvo Smolensko pakamorė Chrapovickis, bet balsus dalijo Lietuvos maršalka Zaviša[118]. Taip pat iš 1671. III. 5 — III. 23 lietuvių seimo Vilniuje aprašymo matyti, kad jam pirmininkavo du maršalkos: vienas iš senato (didysis Lietuvos maršalka), kitas iš bajorų atstovų[119]. Galimas dalykas, kad didysis maršalka pirmininkavo Lietuvos senatoriams, o rinktasis — bajorų atstovams; posėdžiaujant kartu senatoriams ir atstovams, pirmininkavo pirmasis.

Atskirojo lietuvių seimo pradžioje buvo skaitoma didžiojo kunigaikščio „propozicija", — t. y. tame seime svarstytinų dalykų pasiūlymas. Propoziciją skaitė specialus didžiojo kunigaikščio pasiuntinys, turėjęs tuo reikalu rašytinę didžiojo kunigaikščio instrukciją[120]. Toje instrukcijoje karaliaus pasiuntinys buvo for-

---

vai, tai „już to znaczyło że jest Sejm Litewski *contrariis legibus unionis*, aby nigdy po osobno te narody bez siebie Sejmow nie miewały". Tuo pretekstu (faktiškai dėl nenoro apsidėti mokesčiais) daugelis dalyvių protestavo prieš šį seimą, Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 137.

117a 1614. X. 3—X. 11 Vilniaus seimo maršalka buvo Kristupas Radvilas, Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225; 1613 m. Vilniaus seimo maršalka buvo Adomas Talvaišas; to seimo nutarimus išspausdino A. Šapoka, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, priedai, p. 333-337; 1624. VI. 8 Vilniaus seimo maršalka buvo lauko etmonas Kristupas Radvilas; to seimo nutarimai ten pat, p. 341—343.

118 Ten pat, p. 139.

119 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 235—237. Vienoj vietoj jis taip išsireiškia: „dyryguie Marszałek W. W. X. L. a *ex equestri ordine* P. Obożny W. L.", ten pat, p. 235.

120 Pvz., Zigmanto Vazos instrukcija Lietuvos raštininkui Steponui Pacui kaip savo pasiuntiniui į 1614. X. 1 Vilniaus seimą, Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 224; jam pačiam instrukcija į 1617. IV. 12 Vilniaus seimą, Čart. Arch., Teka Nar. 110, dok. 17. 1606. IX. 23 Naugarduko seime karaliui atstovauti buvo įgaliotas Leonas Sapiega, Сборникъ Императорскаго Историческаго общества, t. 137, p. 305. 1665. VII. 3 atskirajame Gardino seime karalių atstovavo ir jo instrukciją skaitė jo pasiuntinys Gniezno kaštelionas Aleksandras Sielskis, Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 138.

maliai įgaliojamas atstovauti didžiajam kunigaikščiui seime ir buvo nurodoma, kodėl šaukiamas atskirasis seimas, koks jo tikslas, kokius klausimus reikia apgalvoti ir apsvarstyti, kaip kurį klausimą didysis kunigaikštis pageidauja išspręsti ir kt. Tokia karaliaus „propozicija" buvo parafrazuotas „deliberatorijų" pakartojimas. Kaip ir bendruose su lenkais, taip ir atskiruose lietuvių seimuose po didžiojo kunigaikščio „propozicijos" sekė senatorių kalbos („*vota*"), kuriose jie reiškė savo nuomonę dėl seime svarstytinų dalykų ir dėl jų išsprendimo būdo[121]. Ir po to tik prasidėdavo pačių reikalų svarstymas.

Kaip matyti iš instrukcijų atstovams ir iš nutarimų, atskirųjų Lietuvos seimų kompetencija buvo labai plati. Čia galėjo būti svarstomi ir sprendžiami visi tie reikalai, kokie būdavo svarstomi ir bendruose seimuose su lenkais. Atskiruose lietuvių tarpuvaldžio seimuose buvo svarstomi net ir valdovo rinkimo reikalai. Tačiau šiaip atskiruose savo seimuose lietuviai dažniausiai svarstydavo tik pačius aktualiausius gyvenimo momento valstybės reikalus. Ir patys jų atskirieji seimai paprastai būdavo šaukiami kuriam nors pagrindiniam reikalui išspręsti, kurio dėl jo skubotumo negalima buvo atidėti ligi pirmo bendrojo su lenkais seimo.

1614. X. 1 Vilniaus seimas buvo sušauktas skubiam ir dideliam reikalui — gintis nuo Maskvos. To seimo nutarimuose pareiškiama, kad bendrojo seimo šaukimo laikas dar nėra atėjęs, o pereitas seimas jokios apsaugos nėra davęs[122], todėl patiems tenką galvoti apie gynimąsi nuo Maskvos. Seimas turėjo apsvarstyti klausimus, susijusius su Lietuvos gynimu nuo užsienių pavojaus: iš kur gauti lėšų kariuomenei, kaip kariauti su Maskva, kaip sustiprinti pasienio pilis ir kt. Lenkams nenorint padėti lietuviams kare su Maskva, 1615. II bendrasis seimas nutrūko, o lietuviams būtinai reikėjo gintis nuo Maskvos, todėl Zigmantas Vaza, nelaukdamas eilinio bendrojo seimo su lenkais, 1615. V. 21 sušaukė vėl atskirąjį lietuvių seimą į Vilnių tartis karo reikalais[123]. 1665 m. sausio ir kovo mėn. seimams nutrūkus ir nie-

---

[121] 1671 m. Vilniaus seime senatorių „*vota*" truko nuo III. 6 ligi III. 11, J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 235—236.

[122] „Przeszły Seym zadney nam obrony nie ukazał", Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225.

[123] 1615. IV. 23 Slanimo seimelio nutarimuose rašoma, kad 1615. II

ko nenutarus valstybei ginti, 1665. V. 2 buvo sušauktas lietuvių seimas į Bialą apsvarstyti, iš kur gauti lėšų kariuomenei mokėti[123a].

Karo su Maskva ar su Švedais reikalams aptarti ir mokesčiais apsidėti buvo sušaukti ir daugelis kitų atskirųjų lietuvių seimų, kaip 1602, 1605, 1606, 1613, 1617, 1624, 1657 ir kt. m. Krašto gynimas ir mokesčiai, — tai ir buvo svarbiausieji reikalai, kuriems išspręsti ir įvykdavo atskirieji lietuvių seimai. Bet jie būdavo šaukiami ir kitiems reikalams. 1587. XI. 8 d. Vilniaus seimas apsvarstė įvairius tarpuvaldžio reikalus ir nutarė sudaryti kaptūrinius teismus[124]. 1591. V. 13 Vilniaus seimas svarstė reikalą padėti lenkams kare su turkais[125]. 1593. VII. 30 Vilniaus seimas tarėsi dėl karaliaus išvažiavimo į Švediją ir dėl mokesčių[126].

Greta pagrindinių reikalų lietuvių seimai sprendė be jokios tvarkos ir visus kitus klausimus, kurie tik tuo metu kildavo. Tai matyti kad ir iš lietuvių seimų nutarimų. 1593. VII. 30 Vilniaus seime buvo nutarta[127] leisti Zigmantui Vazai išvykti į Švediją, apsidėti mokesčiais valstybės apsaugai tuo metu, kai didysis kunigaikštis viešės Švedijoje; nutarta uždėti pagalvę žydams ir mokestį miestiečiams, paskirtos komisijos mokesčiams išrinkti ir kariuomenei pasamdyti, duota joms instrukcijų, kaip surinktieji pinigai turį būti suvartoti; nutarta Vilniaus vyskupu lenko nepriimti ir kt. Iš to paties seimo nutarimų matyti, kad jame buvo svarstyta ir įvairiausi kiti dalykai: ką rekomenduoti didžiajam kunigaikščiui, kad šis jam duotų kurią seniūniją, ką nerekomenduoti; kada turi įvykti Brastos prekymečiai; karaliaus įkaitų dvarų išpirkimas; ką užtarti karaliui, kad šis paskirtų žemės raštininku; kam atlyginti už nuopelnus karuose; kam atlyginti nuostolius, turėtus einant pareigas valstybei; kaip apmokėti

---

seimas nutrūkęs, kadangi „nas Panowie Koronni Bracia nasi według powinności y związku unii ratować nie chcą y wninieyszym naszym ciężkim razie nas odbiegaią, chcąc aby pokoy z Moskwą przez Traktaty był kończony, a na poparcie Traktatów żadney potęgi namówić y dać nam nie chcieli", ten pat, Teka Nar. 109, dok. 23.

123a Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 136.

124 To suvažiavimo nutarimai Čart. Arch., Ms. 2723, dok. 13.

125 Ten pat, Teka Nar. 94, dok. 118.

126 Ten pat, Ms. 2243, dok. 27.

127 To seimo nutarimai ten pat, Ms. 2724, dok. 79.

kariuomenei skolą; trukdyti valstiečiams bėgti į kazokų Nižą ir kt.

1614. X. 11 Vilniaus seime buvo nutarta[128] karui su Maskva apsidėti mokesčiais, uždėti žydams pagalvę, prašyti lenkų pagalbos, apdėti specialiu mokesčiu didžiojo kunigaikščio dvarus Lietuvoje, prašyti įkurti *„aerarium Publicum"*, įpareigoti Magdeburgo teisę turinčius miestus statyti savo lėšomis kariuomenę Smolenskui ginti ir kariauti su rusais, pavojui esant ir etmonui reikalaujant, visiems bajorams stoti į karą ir kt. Tame pačiame seime dar buvo nutarta imtis priemonių prieš vidaus sauvaliautojus; buvo protestuojama prieš pereito seimo nutarimų vykdymą, prieš kuriuos daugelis pavietų seimelių buvo įteikę savo protestacijas; reikalaujama, kad senatoriai gyventų prie karaliaus, kad būtų paskirtas Lietuvos pakamorė, kad pasienio seniūnai ir laikytojai gyventų savo pilyse, kad būtų vykdomi etmonų artikulai, kad būtų šaukiamas Slanimo generalinis seimelis, kad mokesčių rinkikai atsiskaitytų, kad būtų vykdoma teisių korektūra, kad Lietuvos Brastos ir Palenkės vaivadijos būtų atskirtos sienomis, kad Mozyriaus pavietas būtų atskirtas nuo Kijevo vaivadijos, kad būtų nustatyta, kurią vietą rūmų urėdai turi užimti seimeliuose, kad būtų vykdomas nutarimas Vilniaus Šv. Dvasios cerkvės reikalu ir kt.

1617. IV. 12 — IV. 27 Vilniaus seime buvo nutarta[129] dviems metams įvesti naujus muitus ir svaigalų mokestį, išrinkti kai kurių pavietų sulaikytas rinkliavas, surinktus pinigus niekam kitam neleisti, kaip tik karui su Maskva, miestus irgi apdėti mokesčiais, prašyti, kad lenkai atsiųstų pagalbos kariuomene ir pinigais, prašyti, kad Zigmantas Vaza atnaujintų paliaubas su Švedais ir rūpintųsi Livonijos apsauga, kad lenkai prisidėtų pinigais Livonijos pilių įgulai sumokėti, kad Livonijos išdavikai būtų nubausti, kad Livonijoje būtų laikomasi alternatos principo, kad Kuršo kunigaikštis Fridrichas vėl būtų priimtas į karaliaus malonę, kad nebūtų leidžiamos neteisingos seimų konstitucijos, kad būtų paskirti Žemaičių seniūno rinkimai, kad teisingai būtų nustatytos sienos tarp Lietuvos Brastos vaivadijos ir Lenkijos, taip pat tarp Mozyriaus pavieto ir Kijevo vaivadijos; kad lenkų kariuomenė Lietuvoje nerinktų stacijų; kad būtų baudžiami sau-

---

[128] Nutarimai t e n p a t, Teka Nar. 108, dok. 225.

[129] Nutarimai t e n p a t, Ms. 2245, dok. 21.

valiautojai; kad pasienių seniūnai prižiūrėtų pilis; kad graikų religijos žmonės nebūtų persekiojami; kad totoriai nesupirkinėtų žemių ir kt.

Kaip matome iš šitų kelių Vilniaus seimų nutarimų, tuose seimuose galėjo būti svarstomi visi valstybės ar atskirų pavietų bei asmenų reikalai. Šiuo atžvilgiu jie nesiskyrė nuo bendrųjų seimų su lenkais.

Nors ir labai svarbiais atvejais buvo šaukiami atskirieji lietuvių seimai, bet ir čia prie bendros valstybės netvarkos neapsieidavo be įvairių intrigų ir privatinių reikalų svarstymo, kaip ir bendruose seimuose. 1614 m. Vilniaus seimo nutarimuose randame 29[130], 1615 m. — 10[131], o 1617 m. net 32[132] privatines peticijas, kuriomis užtariami įvairiausi privatiniai reikalai[133]. Atskirieji lietuvių seimai taip pat neapsieidavo be triukšmo ir vaidų. J. A. Chrapovickio 1671 m. Vilniaus seimo, trukusio net 19 dienų, aprašyme apie atskirų dienų posėdžius beveik nuolat pažymima, kad tą ar kitą dieną dėl ginčų ir vaidų *„nihil stetit"* arba „nic niestanęło" (nieko nesutarta); pagaliau to seimo netvarka jam tiek įgriso, kad jis pats seimą apleidęs; seimas gi III. 23 nutrūkęs, kai Kauno atstovas Prozoras nesutikęs duoti pagalbos lenkams prieš turkus ir protestuodamas išėjęs[134]. Bialoje 1665. V. 2 prasidėjęs lietuvių seimas dėl mažo atvykusių atstovų

---

130 Ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225.

131 Ten pat, Teka Nar. 109, dok. 66.

132 Ten pat, Ms. 2245, dok. 21.

133 1614 m. seimo nutarimuose peticijomis reikalaujama įvairiems privatiniams asmenims atlyginti iš valstybės iždo karo nuostolius, įvairius bajorus atleisti nuo rinkliavų, vieno ar kito mokesčių rinkėjo pinigus, išleistus pavieto reikalams, priimti į atskaitomybę; vieną ar kitą bajorą apsaugoti nuo kurio nors didiko skriaudų; įvairius bajorus atlyginti už nuopelnus ir kaip nusipelniusius atleisti nuo mokesčių; kad didysis kunigaikštis grąžintų kam pinigus už įkeistus valstybės dvarus arba leistų skolintojui toliau jais naudotis; kad vienam ar kitam bajorui didysis kunigaikštis būtų maloningas, grąžintų pinigus įvairiems bajorams, jų išleistus samdant kariuomenę bendram reikalui ir p., ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225. Taip pat ir 1617 m. seimo nutarimų peticijose prašoma atlyginti įvairiems asmenims, nukentėjusiems kare, sužeistiems, patekusiems nelaisvėn, savo lėšomis samdžiusiems kariuomenę ir kt. Už tai prašoma atlyginti net tokiems didikams, kaip Radvilai, Sapiegos, Hlebavičiai, Gonsievskiai ir kt., ten pat, Ms. 2245, dok. 21.

134 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 236—237.

skaičiaus ir dėl kitų atstovų protestų bei ginčų taip pat neįvyko ir turėjo būti atidėtas tų pačių metų VII. 3 dienai į Gardiną[135]. Visai nenuostabu, kad Lietuvos bajorai, pripratę bendruose su lenkais seimuose vaidytis, bartis ir seimus nutraukinėti, su tais pačiais įpročiais atvykdavo ir į atskiruosius lietuvių seimus.

Kaip matyti iš lietuvių atskirųjų seimų nutarimų ir kitų šaltinių, patys nutarimai buvo daromi prašymo forma, prašant didįjį kunigaikštį juos patenkinti ir įvykdyti. Nutarimai paprastai būdavo siunčiami didžiajam kunigaikščiui patvirtinti. Taip jam tuo tikslu buvo pasiųsti 1614 m.[136], 1617 m. [137], 1657 m.[138], 1665 m.[139] ir kitų metų seimų nutarimai. Bet tas formalumas niekuo nemažino jų vertės[140], nes ir bendrųjų su lenkais seimų konstitucijos paprastai turėdavo būti formaliai karaliaus patvirtintos. Ar Lietuvos seimų nutarimai dar privalėjo būti patvirtinti bendrajame seime su lenkais, tenka abejoti. 1614 m. Vilniaus seimo dalyviai pasižada artimiausiame seime vieningai prašyti didžiojo kunigaikščio, kad jis jų nutarimus patvirtintų, bet nieko nesakoma, kad jie savo nutarimus bandys pravesti bendrajame seime su lenkais ir ar paves jam patvirtinti[141]. Tiesa, 1632 m. Vilniaus seimo nutarimai buvo referuoti konvokacijos seime Varšuvoje[142] ir to seimo konstitucija patvirtinti[143], bet daugiau panašių atsitikimų neteko aptikti. 1632 m. Vilniaus seimo nutarimus bendrasis seimas galėjo patvirtinti dėl to, kad tuo metu buvo tarpuvaldis.

---

135 Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 138.

136 Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225.

137 Ten pat, Ms. 2245, dok. 21.

138 Ten pat, Ms. 1656, p. 239—240.

139 Dyaryusz Michała Obuchowicza, p. 139. Ten pat pareiškiama, kad karalius *„laudum Convocationis"* aprobavo. 1593 m. Vilniaus seimo nutarimuose net grasinama didžiajam kunigaikščiui nemokėti mokesčių, jei šis nepatenkins visų lietuvių reikalavimų, surašytų šio seimo nutarimuose, Čart. Arch., Ms. 2724, dok. 79.

140 1614 m. seimo nutarimai, kaip juose pareiškiama, daromi *„vigore Conventus"*, Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225.

141 Ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225.

142 Tai įvyko 1632. VI. 20, Dyaryusz Konwokacyi 1632, ten pat, Ms. 364, p. 42; Radziwiłł, Sprawy Wojenne, p. 625 išspausdintame to paties seimo dienoraštyje data klaidingai pažymėta 1632. VI. 28.

143 *Volumina Legum*, t. III, p. 726.

Kaip matyti iš 1614 m. Vilniaus seimo konstitucijų, atskirų Lietuvos seimų nutarimai lietė ir tuos pavietus, kurie savo atstovų dėl kurių nors priežasčių į seimą nebuvo atsiuntę[143a]. Tačiau faktiškai atskirųjų Lietuvos seimų nutarimų vykdymas priklausė ne nuo to, ar juos didysis kunigaikštis patvirtino, ar ne, bet nuo to, ar pavieto bajorija reliaciniame seimelyje juos priėmė.

Po atskirųjų Lietuvos seimų, kaip ir po bendrųjų su lenkais, įvykdavo pavietų reliaciniai seimeliai[144]. Sugrįžę atstovai čia pranešdavo apie savo veiklą atskiruose lietuvių seimuose. Tų seimų nutarimai kai kada buvo reikalingi reliacinių seimelių patvirtinimo. Taip 1617 m. Vilniaus seimo nutarimuose pažymėta, kad juos, kiek tai liečia mokesčius, Ukmergės ir Volkovisko pavietų atstovai pasiima „pas brolius"[145]. 1614 m. Vilniaus seime nutartus mokesčius ar jų rinkėjų išrinkimą „do Braci na Relacyą" pasiėmė Vilniaus, Ašmenos, Lydos, Ukmergės, Breslaujos, Trakų, Gardino, Kauno, Žemaičių, Upytės, Polocko, Naugarduko, Slanimo, Volkovisko, Vitebsko, Oršos, Lietuvos Brastos, Minsko, Mstislavlio ir Mozyriaus pavietų atstovai[146]. Reliaciniai seimeliai, įvykstą po atskirųjų Lietuvos seimų, jų nutarimų galėjo ir nepriimti. Taip 1593. XI. 1 Naugarduko reliacinis seimelis daugelio 1593 m. Vilniaus seimo nutarimų nepriėmė[147].

Iš viso to, kas pasakyta apie atskiruosius lietuvių seimus, matyti, kad tie seimai buvo būdingas ir įdomus reiškinys Lietuvos ir Lenkijos santykiuose Vazų laikais. Nors juose ir nerandame jokių lietuvių pastangų atskirti Lietuvą nuo Lenkijos, nors juose ir nematyti separatistinės dvasios, bet vis tik jie buvo Lietuvos valstybinio savarankiškumo pasireiškimas. Jie parodo, kad Lietuva dar ilgai po Liublino unijos turėjo savąsias įprastas insti-

---

[143a] To seimo nutarimuose skaitome: „Z Reczycy acz PP. Posłów niebyło, iednak dzierżemy to o Ichmciach, iż teyże zgodzie naszey podlegą", Čart. Arch., Teka Nar. 108, dok. 225.

[144] Toks reliacinis seimelis, pvz., įvyko 1593. XI. 9 Naugarduke po 1593 m. Vilniaus seimo; jo nutarimai Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 27; taip pat toks seimelis įvyko 1671. IV 10 Gardine po nutraukto Vilniaus seimo III. 23, J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 238.

[145] „Bierze sobie do Braciey", Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 21.

[146] Ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225.

[147] To seimelio nutarimai ten pat, Ms. 2243, dok. 27.

tucijas, kurios su savo tradicijomis išliko ir toliau, nors unija draudė ir lenkai buvo nepatenkinti. Ta institucija leido lietuviams savarankiškai spręsti skubiuosius ir svarbiuosius valstybės reikalus, visiškai neatsiklausiant lenkų, nors tai ir prieštaravo Liublino unijos reikalavimams, kurie daugeliu atžvilgių nei pačių lenkų, nei lietuvių bajorų nebuvo vykdomi. Tačiau kartu tenka konstatuoti, kad jau nuo Vazų viešpatavimo vidurio bendrosios anarchijos įtakoje ta savarankiškoji lietuvių institucija pradėjo nykti, nors visai neišnyko ligi pat valstybės žlugimo.

Jau prie Vladislovo Vazos ir Jono Kazimiero nedaug bežinome atskirųjų lietuvių seimų, kurie taip dažnai buvo šaukiami dar pirmoje Zigmanto Vazos valdymo pusėje. Iš dalies kaltė čia krenta patiems Lietuvos bajorams, kurie pradėjo nemėgti atskirųjų Lietuvos seimų ne dėl to, kad tai buvo valstybinio Lietuvos savarankiškumo pasireiškimas, bet dėl to, kad seimai kas kartas jiems atnešdavo naujų ir labai nemėgstamų prievolių, — nutardavo rinkti mokesčius. Šlubuojant bendrųjų seimų organizacijai, net ir labai svarbiam reikale sunku būdavo bajorus priversti nutarti apsidėti mokesčiais. Atskiruose lietuvių seimuose, kada reikalas lietė pačius bajorus ir priešas jau niokojo jų dvarus, lengviau buvo galima iš bajorų išgauti mokesčius, dėl to, svarbiausia, ir buvo šaukiami atskirieji lietuvių seimai. Bet kaip tik dėl tos pačios priežasties Lietuvos bajorai jų nemėgo ir, juo toliau, juo labiau jų vengė[148]. Nekalbant apie lenkus, taip pat ir Lietuvos bajorai jau Zigmanto Vazos laikais kai kada reiškė savo nepasitenkinimą atskiraisiais lietuvių seimais. Savo nenorą apsidėti mokesčiais ir nepasitenkinimą dažniausiai pridengdavo lenkiškuoju argumentu, kad tokie atskiri lietuvių seimai esą neteisėti, priešingi unijos dvasiai ir galį privesti tik prie abiejų tautų „dismembracijos".

---

[148] 1591. V. 13 Vilniaus seime leidžiama įvesti įvairius mokesčius, bajorus mažai teliečiančius, bet pasisakoma prieš žemės mokesčius, kurių bajorai negalį mokėti „dla wielkiego zubozenia y zniszczenia Poddanych", to seimo nutarimai t e n p a t, Teka Nar. 94, dok. 118. Žemaičių seimelio atstovai į 1614 m. Vilniaus seimą, nors buvo būtinas reikalas skubiai surasti lėšų kraštui ginti, nes maskviečiai jau niokojo rytinę Lietuvos dalį, vis tik gavo instrukciją, „aby oni spólnie z Jchmośćiami Drugiemi na tey Konwokacyj zgromadzonemi takich sposobów szukali, iakoby bez uciążenia poborem, wynalezieniem srzódkow Jnakszych Oyczyzna poratowana być mogła", t e n p a t, Teka Nar. 108, dok. 219.

Tokie kai kurių Lietuvos bajorų protestai prieš atskiruosius lietuvių seimus labai aiškiai pasireiškė 1617 m., kai Zigmantas Vaza buvo sušaukęs į Vilnių atskirąjį Lietuvos seimą tartis Maskvos karo reikalais. Oršos seimelyje, įvykusiame 1617. II. 2 prieš tą Vilniaus seimą, išrinktiems atstovams į instrukciją buvo įrašyta, kad turint omenyje tai, jog pagal teises ir senus papročius tokie mūsų valstybės suvažiavimai su laiku galėtų sudaryti keblumų ir yra žalingi, nes griauna uniją, — todėl jie esą nepageidaujami, bet vis tik, atsižvelgiant į būtiną reikalą gintis nuo Maskvos, pavieto atstovai išrenkami ir siunčiami į šį seimą, tačiau jie čia turį pareikšti pavieto bajorų pageidavimą, kad ateityje būtų vengiama šitokių atskirųjų seimų, kurie esą valstybėje sukelią daugiau keblumų, negu jai padedą; geriau esą įprastu ir teisėje numatytu būdu (t. y. bendruose seimuose su lenkais) tartis dėl apsaugos nuo priešų[149]. Ta pati Oršos seimelio instrukcija savo atstovams Vilniaus seime leidžia svarstyti tik tai, kas buvo iškelta didžiojo kunigaikščio „deliberatorijoje". Ta pačia proga ir 1617. II. 3 Naugarduko seimelis, išrinkdamas atstovus į minėtą Vilniaus seimą, pasisakė prieš tokius atskirus lietuvių suvažiavimus ir į instrukciją įrašė: „Nors šią konvokaciją, kaip ir ankstybesnes, laikome įvykstančią ne pagal teisę, kadangi pagal uniją privalo būti bendri pasitarimai, pagalba ir gelbėjimasis kartu su Jų Malonybėmis mūsų broliais, su Karūnos luomais, kaip vienoje valstybėje, be jokio skaldymosi", — tačiau tokiam svarbiam reikalui esant (karas su Maskva) jie vis tik siunčią atstovus į Vilniaus seimą, tačiau juos įgalioją pirmoje eilėje su kitais tartis, „kad teisė ir unija su Karūnos ponais būtų pilnai išlaikoma"[150].

---

[149] „Bacząc to z Prawa y zwyczajow dawnych, że takowe zjazdy Rzeczypospolitey naszey wzatrudnienie za czasem przywieść by mogły, y szkodne są wznoszeniu unij",... „aby napotym takowym zjazdom, którey barziey zatrudniaią, aniżeli ratuią Rzeczpospolitą naszę, raczey zwykłym sposobem, y Prawem obwarowany ratunek nastempuiący był obmyslony", Oršos seimelio instrukcija 1617. II. 2, ten pat, Teka Nar. 110, dok. 5.

[150] „Chociąż tę Konvokacyą, iako y pierwsze przeszłe Konvokacye nie według Prawa baczemy, gdyż według unij spólne rady, pomocy, y ratunki z Jchmoscią Pany Bracią naszą Stany Koronnemi jako wjedney Rzeczypospolitey, krom wszelkiey dysmembracyj, maią być",... „aby Prawo , y Unija zPany Koronnemi wcale zachowana była", 1617. II. 3 Naugarduko seimelio instrukcija, ten pat, Teka Nar. 110, dok. 6.

Prieš atskiruosius Lietuvos seimus, matyti, pasisakė ir daugiau atstovų, nes 1617 m. Vilniaus seimo nutarimuose taip pat randame aiškiai išreikštą nepasitenkinimą atskiraisiais lietuvių suvažiavimais. Tas nepasitenkinimas buvo griežtai suformuluotas visų Lietuvos „luomų", t. y. senatorių ir bajorų vardu. To seimo nutarimuose skaitome: „Visi Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos luomai laiko savo teisių ir laisvių įžeidimu, kad yra šaukiami į atskiruosius suvažiavimus, nes privatiniai pasitarimai aiškiai yra uždrausti viešąja teise, unijoje mūsų pirmtakų su Jų Malonybėmis Karūnos ponais šventai prisiektoje. Dėl to ši klaida iš jų (t. y. iš atskirųjų seimų, K. A.) kyla, kad ten, kur bendruose seimuose ir bendromis jėgomis su Jų Malonybėmis Karūnos ponais apie save reikia tartis, ten valstybės naštą lygiomis keliame, bet ne beveik visa našta uždedama ant mūsų, kas būtų tik didelis mūsų apsunkinimas. Kadangi kaip sveikame kūne vaistai ne laiku paimti būna sunkesnės ligos priežastimi, taip ir tie mūsų suvažiavimai, iš tikro neturį pagrindo, mus guosti negali. Dėl to, išskiriant dabartinę konvokaciją, nužemintai prašome Jūsų Karališką Malonybę mūsų Maloningąjį Valdovą, kad arba mus nuo tų konvokacijų ateityje apskritai apsaugotų, o seimui priklausomus reikalus malonėtų spręsti seime viešuoju nutarimu, arba mums iš savo Valdovo malonės žadėtų, kad kas visų balsams pritariant jose (t. y. konvokacijose, K. A.) būtų nutarta ir tai būtų jo paties Karališkosios Malonybės rankose, kad malonėtų mums tai patvirtinti, o kas seimui priklauso, kad būtų patvirtinta seimo autoritetu"[151].

---

151 „Wszytkie Stany Wo:Xa:Lo: urazę wtym praw y wolnosci swych uwazaią, ze na poiedynkowe ziazdy bywaią wyciągani. Priuatne bowiem Consultatie prawem pospolitym na Vnij od Przodkow naszych z Ich Mciami P. P. Coronnymi swiętobliwie poprzysięzoney, iawnie są zabronione: do tego ten *Error* znich pochodzi, ze gdzie *vnitis consilijs et viribus* z Ich Mcami PP. Coronnymi radzic o sobie potrzeba, tam iarzmo Rptey na rowno z sobą ciągniemy, ale nie mal wszytka się na nas wkłada *moles*, co nie moze byc iedno zwielkim cięzarem naszym. A iz iako w sposobnym do zdrowia Ciele lekarstwo nie wczesnie brane, cięzszey przyczyną bywa choroby, tak y te ziazdy nasze prawie gruntu nie maiące tuczyc nas nie mogą. Przeto *Citra Contradictionem* teraznieyszey Conuocatiey, prosimy unizenie J. K. M. Pana naszego Mciwego, aby lubo nas od tych Conuocaty na potym zgoła ochronic, a Sprawy Seymowi nalezące na Seymie *publico laudo* zawirac raczył, lubo nam to z łaski swey Panskiey obiecał, ze to coby *Consentientibus omnium suffragijs* na nich stanęło, a było by to w ręku Kr: Je° M: samego, aby to

Pačių Lietuvos bajorų protestas prieš atskiruosius lietuvių seimus aiškiai buvo matomas ir 1665. V. 5 Lietuvos seime Bialoje. Į tą seimą suvažiavo nepaprastai mažai senatorių ir atstovų. Be to, kai kurių pavietų atstovams buvo aiškiai įrašyta į instrukcijas neleisti tam seimui įvykti, nes tokie atskiri seimai reiškią unijos su Karūna naikinimą („dyzunią z Koroną")[152]. Bialos seimui ypačiai priešinosi Vilniaus vaivada Povilas Sapiega, sutikdamas tik ta sąlyga, kad seime nedalyvautų didysis kunigaikštis ir kad jis įvyktų ne Bialoje, bet Vilniuje. Bialos seimui taip pat smarkiai priešinosi Slanimo pavieto atstovai Lietuvos stalininkas Benediktas Sapiega (sūnus Vilniaus vaivados) ir Lietuvos sargybininkas Benediktas Chaleckis. Jie labiausiai reikalavo, kad seime nedalyvautų pats didysis kunigaikštis, nes tai reikštų *„rupturam vinculorum Sacrae Unionis"* („šventos unijos grandinių sutraukymą"), kadangi tai būtų visai pilnas seimas, susidedąs iš visų trijų „luomų": karaliaus, senatorių ir atstovų. Dėl senatorių ir atstovų negausaus atvykimo ir tarpusavio ginčų tas seimas buvo nukeltas į Gardiną, kur jis ir įvyko nuo 1665. VII. 3 ligi VII. 18, pačiam didžiajam kunigaikščiui nebedalyvaujant. Kaip matyti iš 1665 m. Bialos seimo aprašymo, protestai prieš jį išplaukė ne vien iš bajorų nenoro apsidėti mokesčiais, bet ir iš įvairių didikų intrigų. Nors ir buvo atskirų protestų, tačiau tokie seimai Lietuvai vis tik buvo naudingi ir reikalingi, todėl jie ir vėliau būdavo šaukiami, nors tai ir buvo lietuvių ir lenkų bajorų valstybiniuose santykiuose aiškus Liublino unijos nutarimų nevykdymas.

Lietuvos ir Lenkijos bajorų valstybiniuose tarpusavio santykiuose su Liublino unijos nuostatais nelabai tesiderino ir lietuvių generaliniai seimeliai Slanime. Apie juos jau rašiau anksčiau, nagrinėdamas bajorų dalyvavimą įstatymų leidžiamoje valdžioje, todėl prie jų nebegrįšiu, o tik priminsiu, kad Lietuvos seimelių išrinkti atstovai, prieš važiuodami į bendrąjį seimą su lenkais, susirinkdavo į generalinį seimelį Slanime, kur sulygindavo savo instrukcijas ir tarpusavyje susitardavo, kuriuo klausimu kokio

---

nam approbowac raczył, Co tez Seymowi nalezy Seymową stwierdzono było powagą", t e n p a t, Ms. 2245, dok. 21.

[152] Dyaryusz M i c h a ł a O b u c h o w i c z a, p. 136; Relacya o Konwokacyi i W°. X^a. Litt° w Białey D. 5. *Maij* 1665, Č a r t. A r c h., Ms. 2099, p. 463—465.

nusistatymo reikės laikytis bendrajame seime[152a]. Tai stiprino lietuvių poziciją bendrajame seime su lenkais, kuris dėl to darėsi labiau panašus į dviejų valstybių delegacijų suvažiavimą tartis įvairiais klausimais, negu į vienos bendros valstybės atstovų seimą. Lietuvių generaliniai seimeliai Slanime, įvykstą prieš bendruosius seimus su lenkais, taip pat buvo valstybinio Lietuvos savarankiškumo pasireiškimas. Ši institucija buvo teisėta ir 1588 m. Lietuvos Statuto sankcionuota[153], nors Liublino unijos akte ir nenumatyta.

Pagaliau, ir bendrieji Lietuvos - Lenkijos seimai nevykdavo tokioje broliškoje atmosferoje, kaip kad jie būtų turėję vykti pagal Liublino unijos dvasią. Tuose seimuose lietuviai nesudarė nė vieno trečdalio atstovų, tačiau dar pirmoje pusėje Vazų laikotarpio laikėsi sutartinai ir vieningai, akylai saugodami Lietuvos valstybės interesus, kad jie nebūtų pažeisti iš lenkų pusės. Šiuo atžvilgiu, kaip ir visoje valstybės organizacijoje, taip ir bendruose seimuose su lenkais, reiškėsi dvilypumas. Jau anksčiau buvau pažymėjęs, kad ir bendruose seimuose lietuviai kartais turėdavo atskiras savo sesijas, kuriose svarstydavo tik savo valstybės reikalus ir susitardavo dėl bendros pozicijos santykiuose su lenkais. Kartais tų sesijų būdavo gana daug. Taip 1661 m. seime nuo V. 2 ligi VII. 16 įvyko net 11 lietuvių sesijų[154]. Atskiros lietuvių sesijos yra žinomos taip pat ir konvokacinių, elekcinių bei karūnacinių seimų metu[155]. Tos atskirosios lietuvių sesijos kaip tik ir rodo bendrųjų seimų dvilypumą. Tas dvilypumas seime reiškėsi dar ir tuo, kad kas trečio seimo pirmininkas buvo lietuvis, kad viskas buvo nutariama ir daroma „abiejų tautų" vardu, kad buvo priimama ne tik

---

152a Su laiku ir anarchijai plečiantis, šitas lietuvių tarpusavio sutarimas ėmė nykti.

153 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 8.

154 J. A. Chrapowicki, Diariusz, Bibl. Jog., Ms. 4438.

155 1632 m. konvokacijoj lietuvių sesija įvyko VII. 11 (St. Alb. Radvilo *Memoriale* 1632. VII. 11), o elekcijoj — XI.3 (ten pat ir Diariusz elekcyi 1632, Čart. Arch., Teka Nar. 124, dok. 162). 1668 m. konvokacijoj lietuvių sesijos įvyko XI. 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27 ir 28 dienomis, J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, p. 76—79. 1669 m. elekcijos seime lietuvių sesijos buvo V. 26, VI. 24, VII. 3, 4, 5 ir 6 d., ten pat, p. 115—141. 1669 m. karūnavimo seime lietuvių sesijos žinomos X. 27, 28 ir XI. 10 d., ten pat, p. 176.

bendrų abiem valstybėm, bet ir atskirų kiekvienam kraštui konstitucijų ir kt. Prasidėjus seimų teismams, net atskiros dienos buvo skiriamos specialiai lietuvių byloms[156].

Seimai buvo arena, kur tiesiog susidurdavo Lietuvos ir Lenkijos bajorų atstovai, todėl nenuostabu, kad dėka skirtingų abiejų valstybių interesų ir skirtingojo bajorų nusistatymo dažnai net ir bendruose posėdžiuose su lenkais kildavo barnių ir vaidų tarp lietuvių ir lenkų. Bendrųjų posėdžių metu beveik nuolat būdavo priešpastatoma Lietuva Lenkijai, o Lietuvos bajorai stengėsi apginti savo valstybės interesus. Retas buvo seimas, kuriame nebūtų kilę ginčų tarp lietuvių ir lenkų.

Ginčai kildavo dėl įvairiausių dalykų. 1627 m. seime ilgai ginčijosi lietuviai ir lenkai dėl Karaliaučiaus uosto, kurį lenkai norėjo uždaryti, o lietuviai prieštaravo, nes šis uostas buvo svarbus Lietuvos prekyboje[157]. Begindami savo reikalus, lietuviai nekartą ir karštų kalbų pasakydavo, kurių viena kita pateko ir į seimų dienoraščius. 1620 m. seime lietuviai griežtai reikalavo, kad lenkai patenkintų jų reikalavimus dėl Lietuvos Brastos komisijos. Seimo posėdyje XII. 4 lietuviai pareiškė Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilo lūpomis, kad jei nebūsiąs patenkintas jų reikalavimas, tai Lietuvos atstovai nebeleisią nieko daugiau svarstyti, ir lenkai paskutinį kartą matysią lietuvius bendrajame seime Lenkijoje[158]. Norėdami pabrėžti savo žodžius, po Radvilo kalbos Lietuvos atstovai demonstratyviai išėjo iš posėdžių salės. Tik kai pats didysis kunigaikštis ėmė tarpininkauti ir pažadėjo patenkinti lietuvių reikalavimus, šie vėl sugrįžę į seimą. 1637. III. 3 seimas net nutrūko dėl lietuvių ir lenkų vaidų, lietuviams visą naktį iki ankstybojo ryto besibarant su lenkais ir nieko neleidžiant seime daryti, iki bus patenkinti jų reikalavimai[159].

---

156 1633 m. seime lietuvių bylos buvo sprendžiamos II. 22 ir III. 3, St. Alb. Radvilo *Memoriale.*

157 Жуковичъ, Сеймовая борьба, t. V, p. 122—129.

158 „Na nic niepozwolemy y ostatni raz nas tu w Polsce w Izbie Poselskiey obaczycie", Dyaryusz Seymu 1620, Čart. Arch., Ms. 390.

159 *„Lijthuanis se opponentibus, nisi petitum eorum aliquod proponatur... colloquia et acerba quidem verbaque mordacia a Polonis Lythuanis superaddita... hora quarta matutina rupta sunt Comitia"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. III. 3.

Kitą kartą lietuvių ir lenkų nesutarimus seime sukeldavo net tokie dalykai, kaip lietuvių didikų atvykimas į Varšuvą su dideliais palydovų būriais arba geresnių ar blogesnių namų gavimas Varšuvoje atstovams apsigyventi seimo metu[160]. Ypačiai karštų vaidų tarp lenkų ir lietuvių sukeldavo įvairūs teritoriniai ginčai, apie kuriuos jau savo vietoje buvo rašyta. Ginčijamasi būdavo ir dėl pačių seimų vietos. Lietuviai vis jautėsi nuskriausti, kad bendrieji seimai įvyksta tik Lenkijoje, ir vis reikalavo, kad kas trečias seimas, lietuvio pirmininkaujamas, būtų šaukiamas Lietuvoje. Tie reikalavimai ypač griežti pasidarė po Jono Kazimiero abdikacijos[161]. Pagaliau šitokia lietuvių reikalaujama seimų alternata buvo įvesta 1673 m., kada buvo nutarta kas trečią seimą šaukti Lietuvoje, Gardine[162]. Taip gyvenimo buvo sulaužytas ir tas Liublino unijos nuostatas, kuris reikalavo, kad bendrieji seimai būtų šaukiami Lenkijoje.

Liublino unijos buvo numatyta bendra Lietuvos ir Lenkijos užsienio politika. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos bajorų tarpusavio santykiai ir čia daug ką nulėmė kitaip. Ir čia ne viskas taip sklandžiai vyko, kaip buvo sutarta, nes kiekvienas kraštas turėjo savo interesų santykiuose su užsieniu. Tai buvo visai natūralu, kad Lenkijai labiau rūpėjo santykiai su Turkija ir Vokiečių Imperija, o Lietuvai — su Maskva ir Švedija. Dėl to ir seimuose, svarstant įvairius užsienio politikos ir krašto gynimo klausimus, lietuviai maža tesijaudino dėl Lenkijos reikalų, o lenkai dėl Lietuvos.

Vartydami seimų dienoraščius, beveik nuolat randame ginčų tarp lietuvių ir lenkų šiomis temomis, taip pat ir priekaištų vienų kitiems, kad lietuviai nenorį apsidėti mokesčiais ir prisidėti prie Lenkijos, o lenkai prie Lietuvos gynimo[163]. Visai natūraliu būdu Lietuvos bajorų žvilgsnis krypo labiau į šiaurę ir

---

[160] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1632. X. 7, 1637. II. 10 ir kt.

[161] Pvz., 1669 m. Pinsko seimelio instrukcija į elekcinį seimą, Лаппо, Пинскій сеймикъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1910, II, p. 297—298; 1669 m. Brastos seimelio instrukcija, Акты Виленской Коммиссіи, t. IV, p. 52; 1670 m. Lietuvos Brastos seimelio instrukcija, t e n p a t, p. 80.

[162] *V o l u m i n a L e g u m*, t. V, p. 108.

[163] Pvz., 1637 m. seimas nutrūko, kad lenkai niekuo nenorėjo prisidėti prie Lietuvos-Maskvos sienų stiprinimo ir gynimo, S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1637. III. 3.

rytus, o Lenkijos — į pietus ir vakarus. Tačiau delegacijos į užsienius paprastai būdavo siunčiamos mišrios, susidedančios iš lietuvių ir lenkų delegatų. Pirmininkaudavo ir savo skaičiumi persvarą betgi turėdavo tos tautos delegatai, su kurios kaimynais būdavo derimasi. Tačiau ir ši taisyklė nevisuomet būdavo išlaikoma. Taip 1633 m. komisijoje, skirtoje nustatyti sienai tarp Vengrijos bei Čekijos ir Lenkijos, nedalyvavo nė vienas lietuvis[164]. Taip pat nė vienas lietuvis nebuvo paskirtas į delegacijas, 1637 m. vykusias į Vieną parvežti Vladislovo Vazos žmonos Cecilijos Renatos ir jos pasitikti, dėl ko lietuviai jautėsi nuskriausti ir net prikaišiojo karaliui[165].

Vazų laikotarpio politinė istorija betgi žino ir priešingų faktų, kada lietuviai be lenkų savarankiškai tardavosi su Maskva ar su Švedija. Čia pakanka priminti 1587. VIII. 15 lietuvių be lenkų padarytas paliaubas su Maskvos pasiuntiniais, kurių patvirtinimas buvo įrašytas ir į lietuvių Zigmanto Vazos pripažinimo sąlygas ir dėl kurių dar 1589 m. pacifikaciniame seime kilo ginčai tarp lietuvių ir lenkų[166]. Taip pat savarankiškos lietuvių užsienio politikos vaisius buvo 1622 m. jų paliaubos su Švedija Mintaujoje[167]. Pagaliau, kam nėra žinoma garsioji 1655 m. Kėdainių sutartis, kuria lietuviai sutraukė unijos ryšius su Lenkija ir panašius užmezgė su Švedija. Nereikia užmiršti, kad net atskiri Lietuvos didikai, kaip Radvilai, Sapiegos, Pacai ir kt. savarankiškai susirašinėjo su užsienių valdovais įvairiais užsienio politikos klausimais, siųsdavo pas juos savo delegacijas arba priimdavo jų delegatus ir kt. Tokio didikų susirašinėjimo ir savarankiško su užsieniais ryšių palaikymo likučių yra užsilikę įvairiuose archyvuose.

Nevisada tesiskaitydami su lenkais ir vesdami savarankišką užsienio politiką, besirūpindami savo reikalais, lietuviai buvo išdirbę tradicijas, kurias stengėsi apginti nuo lenkų. Iš tokių tradicijų čia tenka paminėti tai, kad santykiuose su Maskva visus užsienio politikos reikalus atlikdavo Lietuvos ministrai, kad raštus į Maskvą antspauduodavo Lietuvos kancleriai ir

---

[164] Volumina Legum, t. III, p. 803—804.

[165] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1637. VIII. 24.

[166] Lepszy, Walka Stronictw, p. 185—187.

[167] Apie savarankišką Lietuvos vadų politiką karuose su Švedija Zigmanto Vazos laikais žr. A. Szelągowski, Walka o Bałtyk, p. 339 sekant.

įvairius dokumentus bei sutartis saugodavo Lietuvos Metrikoje. Ir jei kartais iš karaliaus ar iš lenkų pusės būdavo pažeidžiamos tos tradicijos, tai lietuviai karštai stodavo jų ginti. 1635 m. seime buvo kilę ginčai tarp Lietuvos ir Lenkijos kanclerių dėl to, katras jųdviejų turi priimti Maskvos pasiuntinius. Ginčo metu Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas pareiškė, kad visuomet taip buvę daroma, jog šiaurės kraštų pasiuntinybės būdavusios priimamos lietuvių; priėmimą visų kitų pasiuntinybių, kaip Romos, Prancūzijos, Vokiečių Imperijos, Turkų, Totorių ir kt. pasisavinę lenkų oficialistai, neprisileisdami lietuvių; dabar gi jie norį pasisavinti ir Maskvos delegacijų priėmimą. Dėl to Stanislovas Albrechtas Radvilas reikalavo, kad lenkai arba trečią dalį visų pasiuntinybių užleistų Lietuvos antspaudininkams, arba kaimyninę Lietuvai šiaurę paliktų lietuviams[168].

Abiejų pusių pretenzijas pasiėmė apsvarstyti Vladislovas Vaza, bet ginčas užtruko kelias dienas. III. 6 kelias valandas buvo tariamasi pas Vilniaus vyskupą dėl Lietuvos antspaudininkų teisių išlaikymo, neleidžiant lenkams jų pakeisti. Čia buvo nutarta pasiųsti pas karalių kelis senatorius ir seimo atstovus prašyti, kad Lietuvos oficialistų garbė nebūtų skriaudžiama, nes kitaip lietuviai pasitarimus ir seimą tuojau apleisią[169]. Šitoks griežtas lietuvių reikalavimas ir grasinimas nugąsdino lenkus, ir Maskvos pasiuntinių išklausymas buvo atidėtas vėlesniam laikui. Vis tik šį kartą Lietuvos kancleris savo teisių pilnai apginti neįstengė, nes lenkams pavyko patraukti į savo pusę Vilniaus vaivadą Kristupą Radvilą ir prieiti prie kompromiso. Maskvos pa-

---

168 *„Aperuit labia mea iniqua postulatio, rationibusque persuasorijs vti docuit, nunquam aliter factum fuisse, sola Legatio Septentrionalis incumbit Ducatui Lythe expedienda, alias et omnes quidem Romanas, Gallicas, Imperiales, Ottomanicas, Tartaricas et similes occupatas autoritate Regni officialium, nulla parte Lijthae officialibus, vt pedem figant, concessa; iam vero vnde vnica vsurpata a multis retro seculis, Moschovitica ambitiose eos appetere? Itaque aut tertiam partem omnium Legationum Lijthae sigillis competere agnoscant, aut Septentrionem vicinum agris frigoreque Lythae reliquant disponendum"*, St. Alb. Radvilo Memoriale, 1635. III. 2.

169 *„Parent verbo, aliquot horis apud Vilnensem consultabatur de immunitione officij Sigilli MDLae, non permuttenda a Polonis, eoque deuenetur vt aliquot Senatores et Nuntij mitterentur ad Regem rogantes ne nota derogationis eminentiae officialium M.D.Lae inureretur, alioquin Consilijs et Comitijs se subito valedicturos"*, ten pat, 1635. III. 6.

siuntinybė šį kartą išimties keliu buvo priimta abiejų kanclerių, taip pat abu kancleriai atsakė Maskvos pasiuntiniams.

Nepatenkintas senų Lietuvos tradicijų ir teisių laužymu iš lenkų pusės, Lietuvos kancleris tuojau įrašė protestą į pilies knygas ir bijodamas, kad tai nebūtų precedentas ateičiai, iš Vladislovo Vazos išreikalavo rašytinę garantiją, kurioje buvo pažymėta, kad toks nepaprastas Maskvos pasiuntinių priėmimas įvyko tik dėl Lenkijos kanclerio asmeninio autoriteto ir kad ateityje lenkams nebus leidžiama šitos teisės uzurpuoti. Šis dokumentas buvo saugojamas Lietuvos Metrikoje[170]. Kad dar kurį kartą lenkai būtų bandę pažeisti lietuvių teises priiminėti Maskvos delegacijas, nėra žinoma. 1653 m. rugpiūčio mėn. atvykusią Maskvos delegaciją priėmė tik Lietuvos vicekancleris ir jai davė atsakymą, nes tuo metu Lietuvos kancleris buvo išvykęs[171]. Šiuo atveju Lietuvos vicekancleris gavo pirmenybę net prieš Lenkijos kanclerį.

1634 m. lenkai dar buvo bandę pažeisti Lietuvos kanclerio teises sutarčių su Maskva dokumentus saugoti Lietuvos Metrikoje, norėdami, kad Polianovos sutarties aktas būtų atiduotas Lenkijos kancleriui. Abu kancleriai dėl to buvo tiek susibarę, kad Vladislovas Vaza tą dokumentą pasilaikė pas save. Tačiau nenorėdamas laužyti papročių, po kiek laiko tą sutartį per Lietuvos referendorių jis perdavė Lietuvos kancleriui Stanislovui Albrechtui Radvilui, kuris tą svarbų dokumentą įjungė į Lietuvos Metriką[172].

Lietuvos ir Lenkijos bajorų tarpusavio santykiuose visai nebuvo įgyvendintas taip pat ir tas Liublino unijos paragrafas, kuris reikalavo abiejų kraštų teisių sulyginimo. Po Liublino unijos Lietuvoje ir Lenkijoje galiojo atskiros teisės. Tas dar labiau skyrė abu kraštu. Nors unijos aktu buvo reikalaujama sulyginti abiejų kraštų teisę, tačiau Lietuva turėjo savo Statutą, kuris daug kuo skyrėsi nuo Lenkijoje galiojančios teisės. Jau anksčiau buvo rašyta, kaip lietuviai, nežiūrėdami didelio lenkų pasipriešinimo, išreikalavo iš Zigmanto Vazos 1588 m. Lietuvos Statuto patvirti-

---

170 *„Obtinui etiam litteras Regias quibus cauebatur deinceps a Polonis vsurpari, nunc ideo concessum, propter Commissarij Primi Cancellarij Regni autoritatem; diploma a rege datum reperitur in Cancellariae MDL^ae Metrica"*, ten pat, 1635. III. 7.

171 Ten pat, 1653. VIII.

172 Ten pat, 1634. VII. 28.

nimo, kitaip nesutikdami jo pripažinti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Šis Lietuvos Statutas, kuriam sudaryti ypač buvo prisidėjęs Lietuvos teisininkas Leonas Sapiega, rusų kalba buvo išspausdintas Vilniuje 1588 m. Kas kartas labiau skverbiantis į Lietuvą lenkybei, praktikos reikalui jis buvo išverstas į lenkų kalbą dar Zigmanto Vazos laikais. Vazų laikotarpyje lenkiškojo vertimo buvo išleistos net trys laidos: 1614, 1619 ir 1648 m. Kad Lietuvos Statutas visiškai nesiskaitė su Liublino unijos aktų reikalavimais ir su lenkų teise, nenagrinėjant atskirų jo paragrafų, matyti nors ir iš to, kad 1619 m. ir 1648 m. laidose leidėjų duodami prierašai, kuriuose palyginami Lietuvos įstatymai su Lenkijoj veikiančiomis teisinėmis normomis. Jau pačiuose lenkiškojo vertimo laidų antraštiniuose puslapiuose buvo pažymėta, kad Statutas išleidžiamas „su nurodymais, kame Lenkijos įstatymai sutinka su Lietuvos įstatymais ir kame yra skirtingi" arba „su nurodymais sutapimų ir skirtingumų tarp Karūnos ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos statutų"[173]. Tie skirtingų Lietuvos ir Lenkijos įstatymų palyginimai turėjo praktiškos reikšmės tiems bajorams, kurie turėjo žemių abiejose valstybėse.

Turėdami skirtingą nuo Lenkijos teisę, Lietuvos bajorai jautėsi tik patys esą kompetentingi ją papildyti ar pakeisti. Lenkai neprivalėjo čia kištis, nes tai buvo pačių lietuvių reikalas. Kadangi gyvenimas žengė pirmyn, pamažu kilo reikalas Lietuvos Statutą papildyti ar kai ką jame pakeisti. Tuo reikalu buvo sudaromos specialios komisijos vadinamai Lietuvos teisių „korektūrai". Taip 1609 m. seime tuo reikalu buvo paskirta komisija, susidedanti iš 4 Lietuvos senatorių ir iš 8 seimo atstovų[174]. Ši komisija savo darbo, matyti, neatliko, nes 1611 m. seime vėl buvo atnaujinta komisija Lietuvos teisių korektūrai[175]. Antroji komisija parengė Lietuvos Statuto pakeitimų ir papildymų projektą, kurį 1613 m. seimas išsiuntinėjo Lietuvos seimeliams peržiūrėti[176]. Jau vien tas faktas rodo, kad bendrasis seimas su lenkais nesijau-

---

173 „Z pokazaniem, w czym Statuta Korony Polskiey z Statutami W. X. Lit. są zgodne w czym zaś są rożne", „z pokazaniem zgody y rożnice Statutow Koronnych y W.X.L.", žiūr. 1619 ir 1648 m. Lietuvos Statuto laidas Vilniuje ir Varšuvoje.

174 *Volumina Legum*, t. II, p. 1685.

175 Ten pat, t. III, p. 39.

176 Ten pat, t. III, p. 206.

tė pakankamai autoritetingas pakeisti Lietuvoj veikusią teisę, nes pačios pakeitimo komisijos parengtą projektą išsiuntinėjo Lietuvos seimeliams. Šie gi tam pakeitimui nepritarė, kaip tai matome iš 1616 m. seimo konstitucijos, kurioj pažymėta, jog visa korektūra nedavė vaisių[177].

Po to ilgesniam laikui Lietuvos teisės keitimo klausimas buvo paliktas nuošalyje. Tik 1633 m. seime vėl buvo paskirta nauja teisių korektūros komisija[178]. Ji posėdžiavo Vilniuje, bet ir jai darbas nepavyko[179]. 1635 m. seime dar kartą buvo numatyta komisija Lietuvos Statutui pataisyti[180]. Atvažiavus pačiam didžiajam kunigaikščiui į Lietuvą, Gardine ar Vilniuje turėjo įvykti suvažiavimas, kuriame Lietuvos Statutą turėjo peržiūrėti pats didysis kunigaikštis su Lietuvos senatoriais ir su bajorų atstovais, reliaciniame seimelyje išrinktais po vieną iš kiekvienos vaivadijos bei pavieto. Toks suvažiavimas iš tikro ir įvyko Vilniuje 1636 m. kovo ir balandžio mėn.[181], tačiau ir šį kartą nieko nebuvo padaryta. Tačiau jau vien tokių komisijų skyrimas bendruose seimuose ir pastangos pataisyti Lietuvos Statutą, lenkams į tai nesikišant, rodo, kad ir lenkai pripažino atskirą Lietuvos teisę, kurią pakeisti buvo kompetentingi tik pačios Lietuvos bajorai.

Lietuvos ir Lenkijos teisės skirtingumas aiškiai jaučiamas ir bendrųjų seimų nutarimuose, vadinamuose konstitucijomis. Konstitucijos būdavo leidžiamos arba bendros abiem kraštam, arba atskiros Lietuvai ir atskiros Lenkijai. Tai aiškiai matyti iš pačių konstitucijų ir tai rodo, kad ne visi naujai leidžiami įstatymai galiojo abiejuose kraštuose. Net ir tas pats bendrasis seimas galėjo išleisti abiem valstybėm skirtingų įstatymų. Jau anksčiau buvo rašyta, kad bendruose seimuose lietuviai maža domėdavosi Lenkijos, o lenkai Lietuvos reikalais. Atskiros lietuvių sesijos parengdavo tik Lietuvą liečiančias konstitucijas, kurios baigiamajame seimo posėdyje buvo skaitomos kartu su lenkiškomis

---

177 Ten pat, t. III, p. 507.

178 Ten pat, t. III, p. 799.

179 *„Correctura non corrigebatur tempus tantum extrahebatur"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1633. VII. 4.

180 *Volumina Legum*, t. III, p. 877.

181 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1636. III. 7, 14, 15, 17; IV. 11, 12, 14.

konstitucijomis, kartais alternatos principu, kad nė viena tauta nebūtų nuskriausta[182].

Vartant seimų nutarimus, ryškiai krinta į akis daugelis konstitucijų, išleistų specialiai tik Lietuvai. Jos paprastai turi antraštes, rodančias, kad jos taikomos tik Lietuvai. Seimų konstitucijų rinkinyje „*Volumina Legum*" yra daugybė tokių konstitucijų. Kartais jos spausdinamos mišriai išbarstytos tarp lenkiškųjų konstitucijų, o kartais spausdinamos visai atskiroje grupėje su antrašte „Konstytucye Wielkiego Xięstwa Litewskiego na Seymie Walnym Koronnym Warszawskim Roku..."[183]. Šitoks lietuviškųjų konstitucijų išskyrimas iš lenkiškųjų aiškiai rodo, kad ir teisės atžvilgiu į Lietuvą buvo žiūrima kaip į atskirą savarankišką valstybinį vienetą. Jei bendrojo seimo nutarimas turėjo galioti kartu abiejose valstybėse, tai prie lenkiškos konstitucijos būdavo specialiai pažymima, prirašant, kad ta konstitucija galioja abiejose valstybėse, arba pastaboje nurodant: „ktora konstytucya y W. X. Lit. służyć ma", „toż służy y W. X. Lit.", „tę konstyt. y W. X. Lit. przyeło" („kuri konstitucija ir Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai turi tarnauti"; „tas pat liečia ir Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją"; „tą konstituciją ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštija priėmė") ir pan.[184].

Kai kurios abiem kraštam bendros konstitucijos Lietuvos atstovų buvo priimamos sąlygiškai arba su tam tikru apribojimu. Pvz., 1623 m. konstitucijoje „o zabieżeniu Konfederacyi żołnierskiey, y wszelakiey nawalney domowey swywoli" (kariuomenės konfederacijai ir įvairiai sauvaliai išvengti) darašyta: „A. W. X. Lit: tę konstytucyą do braci bierze" („o Did. Liet. Kunigaikštiia šią konstituciją pasiima pas brolius")[185]. Reliaciniai Lietuvos seimeliai, matyti, šitą konstituciją atmetė, nes kitame seime toj pačioj konstitucijoj, lenkų dar labiau papildytoj, randame prierašą: „Od które y się konstyt. iako y przeszłego seymu W. X. Lyt. excypuie" („Nuo kurios konstitucijos, kaip ir praėjusiame seime, Didžioji Lietuvos Kunigaikštija išskiriama")[186]. 1662 m.

---

182 Ten pat, 1633. III. 16.

183 *Volumina Legum*, nuolat.

184 Ten pat, nuolat.

185 Ten pat, t. III, p. 450. „Do braci" lietuvių imamos ir kai kurios kitos konstitucijos, pav., 1624 m. seime, ten pat, p. 463.

186 Ten pat, t. III, p.461.

konstitucijoje, išleistoje dėl arionų tikybos, Lietuvos atstovai prirašė: „Którą konst. W. X. L. przyimuie *cum praefixione fori* w Trybunale *in compozito iudicio*" („Kurią konstituciją Didžioji Lietuvos Kunigaikštija priima mišriam teismui paskirdama vietą tribunole")[187]. Visi tokie ir panašūs prierašai neleidžia abejoti dėl konstitucijų paskirties ir galiojimo Lietuvos valstybėje. Tokiu būdu ne visi bendrųjų seimų išleisti įstatymai lietė Lietuvą, o tik tie, kuriuos patys Lietuvos bajorai prisiėmė.

Atskirą savo teisę, skirtingą nuo lenkų, Lietuvos bajorai kuo stropiausiai saugojo. Lietuvos senatoriai, ministrai, seimų atstovai ir kiti Lietuvos bajorai laikė savo pareiga apsaugoti ir išlaikyti Lietuvos teisės skirtingumą ir savarankiškumą. Dėl to įvairių seimų aprašymuose ir dienoraščiuose dažnai galima aptikti aprašomų Lietuvos bajorų barnių su lenkais ar su pačiu didžiuoju kunigaikščiu, kada kuo nors tiesioginiai ar netiesioginiai būdavo pažeidžiamos Lietuvos teisės savitumas. O kai būdavo kiek labiau paliečiamos lietuvių teisės, tai seimuose kildavo tikros audros tarp Lietuvos ir Lenkijos atstovų. Kitą kartą ir dėl kurio neesminio menkniekio lietuviai spyrėsi. Taip 1649 m. Jonas Kazimieras vertė Lietuvos kanclerį St. Alb. Radvilą pasirašyti sprendimą Jevlaševskio byloje prieš Vilniaus vaivadą, bet Radvilas atsisakė tai padaryti, nes tą dokumentą buvo parašęs Lenkijos instigatorius, neprisilaikydamas Lietuvos teisės formalumų. Lietuvos kancleris net ir dėl tokio formalumų menkniekio karštai stojo ginti Lietuvos teisių. Už tai supykęs Jonas Kazimieras pagrasino pats dokumentą pasirašysiąs. Tada Radvilas taręs: „O kas antspaudą prispaus?" Karalius jam atsakęs pats neblogiau už jį apie teisę nusimanąs, bet Lietuvos kancleris vėl atsikirtęs: „Aš Tamstos Malonybei to neleisiu, nes Tamsta tik vienerius metus teesi karaliumi, o aš jau 32 metus turiu reikalo su teise". Nors ir labai pyko Jonas Kazimieras, bet šitas visai mažos svarbos dokumentas turėjo būti perrašytas pagal Lietuvos teisės reikalavimus[188].

---

187 T e n p a t, t. IV, p. 830.

188 *„Rex voluit vt ego subscriberem decreto Jeulaszeuij lato contra Pal*ᵐ *Vilnensem, ego aliqua nataui contra ius Lythuanicum ingrossata, negauique subscriptionem, cum Instigator Poloniae ignarus iurium nostrarum scripsisset; succensuit Rex et impellebat ad subscriptionem, me resistente; subintulit Rex se velle subscribere, replicui, quis autem Sigillum apponet? Tum Rex sciat*

Dėl Lietuvos teisių ypač daug ginčų ir vaidų kildavo tarp Lietuvos ir Lenkijos urėdų. Pagal Liublino unijos aktą, neturėjo būti daromas skirtumas tarp lietuvių ir lenkų bendroje valstybėje, skirstant urėdus ir žemes. Lenkams neturėjo būti draudžiama įsigyti urėdų ir žemių Lietuvoje, o lietuviams Lenkijoje. Bet ir čia faktinė padėtis skyrėsi nuo tos, kurios reikalavo Liublino unijos aktai. Ir Vazų laikais Lietuvos bajorai griežtai laikėsi dėsnio, kad Lietuva su savo urėdais ir žemėmis priklauso tik Lietuvos piliečiams, o visi kiti turį būti traktuojami kaip svetimšaliai, kuriems ir 1588 m. Lietuvos Statutas draudė dalyti Lietuvoje dvarus ir vietas.

Jau anksčiau buvau pažymėjęs, kad Lietuva turėjo atskirus savo urėdus, tiek centro valdžios, tiek provincijos. Tie urėdai daugiausia buvo sudaryti lenkų pavyzdžiu, net pasiskolinant iš lenkų ir vardus. Pavyzdžio buvo tiek laikomasi, kad, įsikūrus kuriam nors naujam urėdui Lenkijoje, buvo reikalaujama, kad toks būtų įkurtas ir Lietuvoje. 1607. III. 26 Oršos ir Ašmenos pavietų seimelių instrukcijose randame reikalavimą dėl abiejų tautų lygybės įkurti visos Lietuvos pakamorės urėdą, nes toks urėdas jau esąs paskirtas Lenkijoje[189]. Tačiau Lietuvos urėdai savo turiniu neatitiko lenkiškųjų, nors ir čia ir ten vienokiu vardu buvo vadinami. Jau Lappo savo darbuose yra įrodęs, kad tarp bendravardžių Lietuvos ir Lenkijos urėdų buvo panašumų, bet buvo ir skirtumų[190]. Iš Lenkijos į Lietuvą perkeltos įvairios insti-

---

*me ita esse versatum in iure vti et vos; subintuli pace M*ᵗ *V*ᵃᵉ *dicam quod non consentiam, cum anno vno regnet M. V*ᵃ. *ego triginta duobus annis versor circa ius; ita indigne tulit Rex vt statim abierit, sequenti die se recollegit et compositio secuta decretumque esse iure latum, iuramento Jeułaszeuij res finita*", St. Alb. Radvilo Memoriale, 1649. XII. 14.

[189] „Maiąc obietnicę od J°Krolewskiey Mści, że już iest naznaczony Podkomorzy Koronny, domawiaćsię tego, aby y Litewski dany był dla porównania Narodu", Oršos seimelio instrukcija, Čart. Arch., Teka Nar. 103, dok. 28. Panašiai Ašmenos 1607. III. 26 seimelio instrukcijoj, ten pat, dok. 26.

[190] Būdingu pavyzdžiu gali eiti Lietuvos rūmų iždininko urėdas (podskarbi nadworny). Lietuvos bajorams reikalaujant, 1588. I. 28 Zigmanto Vazos raštu galutinai buvo atskirtas Lietuvos valstybės iždas nuo didžiojo kunigaikščio iždo. Taip pat iš visų valstybės dvarų buvo išskirtos ekonomijos, iš kurių seniūnijų ir tenutų pajamos plaukė į didžiojo kunigaikščio iždą, tuo tarpu kai iš visų kitų valstybės dvarų seniūnijų ir tenutų pajamos plaukė į valstybės iždą. Lenkijoje gi buvo kitaip. Ten į rūmų iždą plaukė

tucijos čia keitėsi, nes buvo pritaikomos prie vietos sąlygų ir tradicijų.

Turėdama visai atskirus savo urėdus, Lietuva kuo griežčiausiai gynė savo teises prieš lenkų įsibrovimą į jų kompetenciją. Lietuvos urėdai galėjo būti dalijami tik Lietuvos piliečiams[190a], ir nė vieno lenkų urėdo įsakymas ar veiksmas negaliojo Lietuvoje, kaip ir lietuvių urėdo Lenkijoje. Šito dėsnio buvo laikomasi net ligi to, kad valdovui atvykus į Lietuvą ties valstybės siena pasikeisdavo jo palydovai ir urėdai. Kaip jau anksčiau matėme, lenkai urėdai pasilikdavo Lenkijoje, o lietuviai perimdavo jų funkcijas. Tiesa, Lenkijos urėdai ir toliau galėjo vykti su karaliumi, bet Lietuvoje jie buvo traktuojami tik kaip svečiai ir negalėjo eiti savo pareigų: jų veiksmai ir įsakymai čia negaliojo. Net ir paties didžiojo kunigaikščio raštas Lietuvoje neturėjo galios, jei jis nebuvo antspauduotas Lietuvos kanclerio ar vicekanclerio. Dar Žygimanto Augusto laikais (1570 m.) lietuviai griežtai pasipriešino vykdyti tokius raštus, kurie neturėjo Lietuvos kanclerių antspaudų. Lietuvos seimeliai pareiškė griežtą protestą, kam karaliaus kvietimai į seimelius ir seimą, taip pat ir instrukcijos buvo atsiųstos be katro nors Lietuvos kanclerio antspaudo. Bajorai atsisakė posėdžiauti, reikalaudami naujų seimą ir seimelius skiriamųjų raštų ir naujų instrukcijų su Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos antspaudu ir su kanclerio ar vicekanclerio parašu[191].

Jau anksčiau buvo iškelta, kad renkamiems valdovams net į *pacta conventa* buvo įrašomas draudimas savo kambarinį antspaudą vartoti valstybės reikalams. Lietuvą liečią raštai reikėjo antspauduoti Lietuvos, o Lenkiją — Lenkijos antspaudais. To reikalavimo griežtai buvo laikomasi ir Vazų laikais. 1632 m. konvokaciniame seime tarp įvairių reikalavimų naujai renkamam valdovui, kurie turėjo būti keliami tų pačių metų elekciniame seime, randame reikalavimą dėl Lietuvos ir Lenkijos antspaudininkų („O Pieczętarzach Koronnych i Litewskich"), kad jokie Karūnos raštai nebūtų išleidžiami su lietuviškuoju antspaudu ir, priešingai, Lietuvos raštai su lenkiškuoju[192].

---

pajamos iš visų valstybės dvarų, tiek iš ekonomijų, tiek iš kitų valstybės seniūnijų, Лаппо, Великое Княжество Литовское, t. I, p. 379—381.

190a 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 12.

191 Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 m., p. 52.

192 „Aby żadne sprawy do Korony należące pod Pieczęcią Litt nie wychodziły, także *viceversa* do Litt", Čart. Arch., Teka Nar. 125, dok. 37.

Vazų laikais dar griežčiau lietuviai saugojo, kad jokiam lenkui nebūtų paskirtas kuris nors Lietuvos urėdas arba kad kuris nors Lenkijos urėdas nesisavintų to paties Lietuvos urėdo kompetencijos. Tai būdavo dažna lietuvių ir lenkų bajorų ginčų ir vaidų tema. Čia suminėsiu tik kelis būdingesnius tokius atsitikimus, rodančius, kaip Lietuvos bajorai Vazų laikais gynė Lietuvos ir jos urėdų savarankiškumą. Jau pačioje pradžioje to laikotarpio lietuviai reiškė nepasitenkinimą Zigmantu Vaza, kam šis šiuo atžvilgiu bandąs pažeisti lietuvių teises. Tikrai ilgą ir atkaklų lietuvių konfliktą su didžiuoju kunigaikščiu ir su lenkais buvo sukėlęs Zigmanto Vazos bandymas paskirti lenką Vilniaus vyskupu[193]. Lietuviai jokiu būdu negalėjo sutikti, kad lenkas būtų „Lietuvos primu"[194]. Šito konflikto trumpai nupasakota eiga buvo tokia. Nuo 1591 m. vakavo Vilniaus vyskupo vieta. Ji pasidarė laisva, kai kardinolas Jurgis Radvilas, ligi tol vadovavęs Vilniaus vyskupijai, buvo paskirtas ir perkeltas į Krokuvą vyskupu. Nominuoti vyskupus Lietuvoje ir Lenkijoje turėjo teisę karaliai, bet jų paskirtieji asmenys dar turėjo būti formaliai kapitulų išrenkami ir popiežiaus patvirtinami. Zigmantas Vaza ilgai neskubėjo skirti Vilniaus vyskupo. Jis jau buvo numatęs juo skirti lenką, Lucko vyskupą Bernardą Maciejevskį, tačiau, nujausdamas lietuvių pasipriešinimą, vilkino laiką, norėdamas pamažu parengti lenkui dirvą Lietuvoje. Lietuviai irgi nujautė Zigmanto Vazos norą, todėl jau 1593 m. Vilniaus seime aiškiai pareiškė savo nepasitenkinimą tokiu jo elgimusi. To Vilniaus seimo nutarimuose jie reikalavo, kad Vilniaus vyskupija ilgiau nebebūtų laikoma vakansu ir kad ji būtų atiduota ne lenkui, bet lietuviui dar prieš Zigmanto Vazos kelionę į Švediją. Jei prasilenkiant su Lietuvos teise Vilniaus vyskupu būtų paskirtas lenkas, lietuviai pareiškė jo nepriimsią ir jo nepakęsią. Tuose pačiuose

---

193 Žiūr. J. L a p p o, Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI a. pabaigoje, Praeitis, t. I, p. 96—138. L e w i c k i, K., Walka o biskupstwo Wileńskie z końcem XVI w., Prace historyczne w 30-lecia działalności prof. S t. Z a k r z e w s k i e g o, Lwów, 1934.

194 Vilniaus vyskupas, kaip pirmasis savo rangu tarp Lietuvos senatorių, jau amžininkų neoficialiai buvo vadinamas „Lietuvos primu", J. O l s z e w s k i, Kazanie na pogrzebie Anny Sapieżanki Albrichtowey Radziwiłłowey, 1627; J. O l s z e w s k i, Kazania, Wilno, 1645. 1606. VIII. 24 Mikalojus Kristupas Radvilas savo laiške Leonui Sapiegai Vilniaus vyskupą vadina „mūsų Lietuvos primu", A r c h i w u m domu S a p i e h ó w, p. 501.

Vilniaus seimo nutarimuose jie grasino neleisti lenkui užimti ir valdyti Vilniaus vyskupiją. Visi jie bajorišku garbės žodžiu pasižadėjo bendrai ir sutartinai neprileisti ir priešintis tokiam lenko paskyrimui[195].

Zigmantas Vaza Vilniaus seime iškeltų lietuvių reikalavimų nepatenkino. Lietuviai gyvai rėmė savo tezę, neleisdami lenkui brautis į Lietuvą. 1594.XII.30 Vilniaus seimelio instrukcijoje išrinkti atstovai į seimą įgaliojami reikalauti, kad vyskupu būtų tuoj paskirtas lietuvis, ir įpareigojami apleisti seimą, jei tai nebus patenkinta[196]. Matyti, ir kitų pavietų atstovai į seimą gavo panašių įgaliojimų, nes 1595 m. seime Lietuvos atstovai tikrai pareiškė, kad jiems duotomis brolių instrukcijomis nieko nepradėsią svarstyti, net nesvarstysią nuo priešo gynimosi reikalų, kol bus paskirtas pagal Lietuvos teisę Vilniaus vyskupas[197]. Bet to lietuviams tame seime iškovoti nepavyko. Dėl to jie, seimui pasibaigus, pareiškė protestą, kurį Lietuvos kancleris Leonas Sapiega įrašė į Lietuvos Metriką[198].

Nesiskaitydamas su nuotaika Lietuvoje, Zigmantas Vaza jau norėjo Maciejevskį prezentuoti popiežiui, bet Leonas Sapiega atsisakė prispausti Lietuvos antspaudą prie šitokio turinio rašto. Raštas dėl to neturėjo galios, o 1596 m. seime lietuviai, remdamiesi pavietų seimelių instrukcijomis, vėl reikalavo neatidėliojant vyskupu paskirti lietuvį. Tačiau ir čia jie nebuvo patenkinti, todėl, seimui pasibaigus, į Lietuvos Metriką įrašė naują protes-

---

195 „Gdzeby Je°. K. m. nasz m. pan to Biskupstwo Wilienskie nad prawo nasze Poliakowi dac raczył, my tego za Biskupa Wilienskiego miecz przymowac i czierpiecz niebendziemy. Biskupstwa wposessią brac i o nim rządzicz i wladacz iem niedopuscziemy, i owszem themu aby to niedochodzilo wszitkiemi szilami i wszeliakim sposzobym zastawiacz szię i opponowacz wedlie nawietszego przemozenia naszego bendziemy. A wtym obieczuiemy sobie slowym naszum sliacheczkiem, ze ieden drugiego odstąmpicz niemamy, alle wsisczy spolnie przisobie stac chcemy i bendziemy", XVI a. pabaigos Vilniaus seimo nutarimų nuorašas Čart. Arch., Ms. 2724, dok. 79. Tie patys nutarimai iš Vilniaus pilies teismo knygų įrašo yra atspausti Акты Виленской Коммиссiи t. VIII, p. 324—330.

196 Акты Виленской Коммиссiи, t. VIII, p. 333—334.

197 *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. VIII, p. 217.

198 Tą įrašą išspausdino Lappo, Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupiją, Praeitis, t. I, p. 116—117.

tą[199]. Zigmantas Vaza apsiriko, manydamas pamažu parengti dirvą Lietuvoje Maciejevskiui paskirti. Laikas veikė jo nenaudai, ir juo toliau, juo ryžtingiau lietuviai gynė savo teises. Lenkai, be abejo, mielai pritarė tokiam Zigmanto Vazos sumanymui. Dėl to ypačiai karšti barniai tarp lenkų ir lietuvių buvo kilę 1597 m. seime. Turėdami visos bajorijos įgaliojimus, lietuviai tame seime ypač ryžtingai kovojo dėl savo teisių, nesutikdami nė su kompromisu, kad tik tam vienam kartui, išimties keliu (garantuojant, kad tai ateityje nebepasikartos), lenkas būtų paskirtas Lietuvos vyskupu, kaip atpildas už tai, kad lietuvis Jurgis Radvilas buvo paskirtas vienu Lenkijos vyskupu. Kovo 4 d. seime lietuviai pareiškė net savo gyvybės kaina sieksią lietuvio vyskupo, dėl ko kilo dideli vaidai su lenkais[200]. Kovo 7 d. tuo pat reikalu, lietuviams nenorint kompensuoti lenkams už Jurgio Radvilo paskyrimą Krokuvos vyskupu, seime tarp lietuvių ir lenkų kilo didelė „kontroversija", o ginčai vėl buvo atsinaujinę kovo mėn. 13, 14, 17 ir 20 dienomis. Vėliau kelias dienas lietuviai protestuodami visai nedalyvavo seimo posėdžiuose, nenorėdami nieko pradėti, iki nebus paskirtas vyskupu lietuvis[201].

Tas seimas pasibaigė be jokių vaisių, bet Zigmantas Vaza, nenorėdamas atsisakyti nuo savo užsispyrimo, dar tais pačiais metais vis tik nominavo Maciejevskį Vilniaus vyskupu. Tačiau ta nominacija dar turėjo būti pasiųsta popiežiui patvirtinti. Lietuvą liečią raštai būdavo siunčiami tik Lietuvos antspaudu antspauduoti. Norėdamas, kad tą nominacija negaliotų, Lietuvos kancleris Leonas Sapiega atsisakė prispausti Lietuvos antspaudą, motyvuodamas esąs Lietuvos teisių ir laisvių sargu ir negalįs pasielgti prieš Lietuvos „luomų" valią, gerai žinodamas, kad jie nesutinka su lenko paskyrimu Lietuvoje. Šitoks Leono Sapiegos nusistatymas matyti iš 1597. VII. 14 jo laiško, rašyto Vilniaus vaivadai Krištupui Radvilui[203]. Iš to paties laiško matyti, kad ir Lie-

---

[199] Tas įrašas išspausdintas t e n p a t, p. 122—123.

[200] „Litwa o Biskupa Litwina na Biskupstwo Wileńskie *multis rationibus* domagałą się, *alias* nie chcąc tego do gardł swych utraty odstępować, zaczym była wielka zamieszka z Litwą", Dyaryusz seymowe 1597, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 97, dok. 6, p. 116—117. Taip pat Dyaryusze seymowe R. 1597, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XX, p. 98.

[201] T e n p a t, p. 100—119.

[202] Jame jis rašo atsisakęs antspauduoti vyskupą Maciejevskį skiriamąjį raštą: „pomniąc na powinność urzędu mego, żem jest stróżem praw i wol-

tuvos vicekancleris Gabrielius Vaina solidarizavo tam Sapiegos žygiui taip pat atsisakydamas antspauduoti priešingą Lietuvos teisei ir bajorų valiai raštą. Abu jie buvo pasiryžę tą patį atsakyti Zigmantui Vazai ir antrą kartą, jei vėl būtų prašomi savo antspaudus prispausti prie Maciejevskio nominacijos rašto, nebent tik visi Lietuvos gyventojai su tuo sutiktų[203]. Pasklidus gandams, kad karalius nominaciją liepsiąs antspauduoti Lenkijos antspaudu, labai susirūpino Leonas Sapiega, ragindamas Lietuvos didikus imtis akcijos, nes popiežius Romoje, neskirdamas Lietuvos ir Lenkijos antspaudų, galįs per apsirikimą dar įšventinti Maciejevskį[204].

Lietuvių subruzdimas priešintis buvo savaime suprantamas, nes toks lenko paskyrimas į Lietuvą galėtų būti blogas pavyzdys ir precedentas ateičiai, ir juo remiantis būtų buvę galima pradėti dalyti lenkams ir kitus Lietuvos urėdus[205]. Dėl to lietuviai ėmė gąsdinti patį Maciejevskį, norėdami jį atgrasinti brautis į Lietuvą. 1597. VI. 10 jie parašė laišką Maciejevskiui[206], kuriam pareiškė, kad jo paskyrimą Vilniaus vyskupu laiką Lietuvos teisių, laisvių ir pačios unijos laužymu. Jie rašė jokiu būdu nepakęsią, kad kas nors lietuvių tautos paniekai piktu būdu bandytų paminti lietuvių teises ir laisves[207]. Toliau tame pačiame laiške

---

ności dawnych cnego narodu W. ks. Lit. a wiedząc iż stany W. ks. Lit. pozwolić na to nie chcą, a to i ja nie odbiegając braci swej odpisałem do króla JMci że pieczętować tej nominacyi nie mogę ani będę", Archiwum domu Sapiehów, p. 154.

203 „Żeśmy oba deklarowali się iż tej nominacyi żadnym sposobem pieczętować nie możemy ani będziemy, chybaby się wszyscy panowie obywatele W. ks. Lit. na to zezwolili a nam rozkazali, cośmy już nieraz królowi JMci powiedzieli, z temże i teraz odprawimy posłańca J. kr. Mci jeśli przyjedzie", Archiwum domu Sapiehów, p. 154.

204 Leono Sapiegos laiškas Krištupui Radvilui, ten pat, p. 157.

205 Kad tai gerai suprato Leonas Sapiega, matyti iš to paties jo laiško, kuriame jis rašo: „Jeśliż czego Boże uchowaj za pieczęcią koronną biskupstwo Wileńskie polak otrzyma, tać już nasze urzędy wszytkie o ziemię, bo jeśli biskupstwo a czemu nie województwa a czemu nie starostwa *et id genus alia*", ten pat, p. 157. Karštas nusistatymas neleisti lenkui užimti vietos Lietuvoje matomas ir kituose Leono Sapiegos laiškuose, ten pat, p. 158—159, 170—174.

206 To laiško nuorašas, Čart. Arch., Teka Nar. 97, dok. 13.

207 „Tego żadną żywą miarą cierpieć nie możemy, aby kto na wzgardę narodu naszego ze złą sprawą i z polżeniem onego na prawa i wolności nasze następować miał", ten pat.

lietuviai perspėjo Maciejevskį nesibrauti į Lietuvą ir grasino jėga neprileisti, jei jis, to nežiūrėdamas, vis tik bandytų jėga veržtis į šitą Lietuvos pirmąją dignitoriją senate[208]. Šitą laišką antspaudavo ir visos Lietuvos vardu pasirašė Žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis, Vilniaus vaivada Kristupas Radvilas, Naugarduko vaivada Teodoras Skuminas, Trakų kaštelionas Talvaišas, Jonas Hlebavičius, Povilas Sapiega, Balceras Stravinskis, Aleksandras Radziminskis, Stanislovas Dziatkovskis, Mikalojus Karpis, Jonas Mieleška, Andrius Tomaševičius, Mykolas Havrylas, Jonas Jelackis ir Danielius Reutas.

Beveik tuo pačiu laiku (1597. VI. 15) visi Vilniuje posėdžiavusio Lietuvos Tribunolo nariai ir visi Lietuvos senatoriai bei bajorai, tuo metu buvę Vilniuje, parašė Zigmantui Vazai laišką, kuriame skundžiasi gavę žinią apie neteisėtą Maciejevskio paskyrimą, prašo tą paskyrimą atšaukti ir paskirti Vilniaus vyskupu kitą asmenį, nelaužant Lietuvos teisių ir laisvių[209]. Vilniaus kapitula irgi reagavo į neteisėtą Zigmanto Vazos žygį, atsisakydama priimti vyskupu lenką Maciejevskį[210]. Tuo reikalu ji pasiuntė vieną savo narių į Romą pas popiežių, o karaliui pareiškė, kad kapitula jokiu būdu negali sutikti su tokia vyskupo nominacija, kuri prieštaraujanti Lietuvos privilegijoms, garantuojančioms, kad urėdai, ypačiai tiek dvasinės, tiek pasaulinės senatorijos, galinčios būti atiduodamos tik patiems lietuviams[211]. Lietuvių tezę palaikė ir nuncijus Malaspina, popiežiui išdėstydamas skriaudą, kurią Zigmantas Vaza jiems padarė, nominuodamas lenką Vilniaus vyskupu[212]. O 1598 m. seime lietuviai tiek griežtai pasi-

---

208 „W czym gdy też wmc tę przestrogę i braterskie napominanie nasze lekce sobie poważywszy na prawa i wolności nasze przeciw związkom Unii i powinności swey braterskiey, ku nam następować chciał, dociskaiąc się gwałtem na tę *primariam Senatoriam dignitatem* w narodzie naszym, Opowiadamy się wmci z tym, że tego wmci niedopuściemy, aby się wmc z oppressyi wolności i swobod naszych ucieszyć miał", t e n p a t.

209 To laiško nuorašas Č a r t. A r c h., Teka Nar. 97, dok. 17.

210 K u r c z e w s k i, Kościół Zamkowy, t. III, p. 82—83.

211 „Aby urzędy a osobliwie senatorye, tak duchowne, iako i swieckie samym tylko Litwinom oddawane były", 1597. VI. 10 Vilniaus kapitulos posėdžio protokolas, О п и с а н і е рукописнаго отделенія виленской публичной библіотеки, t. I, priedai, p. 72.

212 1598. I. 3 ir I. 19 Leono Sapiegos laiškai Kristupui Radvilui, A r c h i w u m domu S a p i e h ó w, p. 170—174.

sakė prieš tą nominaciją, kad visa byla buvo atidėta dar kitam seimui[213]. Visas ginčas išsisprendė netikėtai, kai 1600 m. mirė Jurgis Radvilas. Tada Maciejevskis buvo paskirtas Krokuvos vyskupu ir buvo patenkintas, o Vilniaus vyskupija atiteko lietuviui Benediktui Vainai, kurį kapitula tuoj ir pripažino[214]. Tokiu būdu lietuviai apgynė savo teises, lenko neįsileisdami į Lietuvą.

Zigmantas Vaza ir toliau liko nepalankus lietuviams. Tas jo nepalankumas ypačiai reiškėsi dalijant urėdus, kada laisvus Lietuvoje urėdus jis vis bandydavo atiduoti kuriam nors lenkui[215]. Dėl to ginčai paprastai vis persimesdavo į seimus, kur kartkarčiais pasireikšdavo griežtesne forma. Taip 1597. II. 27 seime buvo kilę ginčai tarp lietuvių ir lenkų, kurių metu lietuviai reikalavo, kad ir pavietų urėdai nebūtų užimami svetimšalių[216]. Matyti, ir šioje srityje pasitaikydavo nukrypimų, nes 1607. III. 26 Ašmenos seimelio instrukcijoje atstovai į seimą įgaliojami reikalauti, kad karalius nedalytų svetimšaliams „Dygnitarstwa, Starostwa, Urzędy, Jndigena" (dignitorijų, seniūnijų, urėdų ir indigenatų)[217].

Lietuvos bajorai ne tik žiūrėjo, kad kuris nors svetimšalis lenkas negautų Lietuvoje urėdo, bet ir kad kuris nors lenkų urėdas neuzurpuotų atitinkamo lietuvių urėdo pareigų ir teisių. Lietuvos ir Lenkijos kanclerių tarpusavio ginčai dėl teisių jau anksčiau buvo minėti. Čia dar iškelsiu ginčus tarp Lietuvos ir Lenkijos maršalkų. 1609 m. seime Karūnos rūmų maršalka Mikalojus Volskis, aplenkdamas didįjį Lietuvos maršalką, uzurpavo jam nepriderančią didžiojo Lietuvos maršalkos valdžią. Dėl to 1609. III. 2 didysis Lietuvos maršalka Krištupas Monividas Dorohostaiskis Lenkijos kanceliarijos knygose įrašė savo protestą[218], kuriame pabrėžė, kad tokiu lenkų maršalkos elgesiu esanti įžeista unija ir kad jis nei seime, nei karaliaus dvare Lenkijoje, ypačiai nesant Lenkijos didžiajam maršalkai, niekad neleidęs ir neleisiąs Lenkijos rūmų maršalkai nė mažiausiame dalykėlyje pažeisti

---

213 Lappo, Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupiją, Praeitis, t. I, p. 135—136.

214 Kurczewski, Kościół Zamkowy, t. III, p. 75, 85—86.

215 Apie tai jau buvo rašyta anksčiau. Žr. to pat skyriaus 86 išnašą.

216 Dyaryusz Seymowe 1597, Čart. Arch., Teka Nar. 97, dok. 6.

217 Ten pat, Teka Nar. 103, dok. 26.

218 Ten pat, Teka Nar. 104, dok. 144.

didžiojo Lietuvos maršalkos urėdo teisių, saugodamas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės teises ir laisves ir laikydamasis 1572 m. Žygimanto Augusto sprendimo, nustačiusio Lietuvos ir Lenkijos maršalkų valdžią. Dorohostaiskio protestą palaikė ir kiti Lietuvos atstovai. 1611. VIII. 17 Vilniaus seimelio instrukcijoje atstovams į seimą buvo pavesta kuo griežčiausiai rūpintis ir garantuoti, kad nebepasikartotų Lenkijos rūmų maršalkos bandymas išplėsti savo urėdo kompetenciją, aplenkiant didįjį Lietuvos maršalką, ir kad šuo reikalu būtų laikomasi minėto Žygimanto Augusto sprendimo[219].

Nesutarimai dėl maršalkų teisių ypačiai aštriai pasireiškė 1636 m., kada tų metų rugsėjo mėn. Vladislovas Vaza viešėjo Vilniuje ir kai Karūnos maršalka Opalinskis, užsimiršdamas esąs Lietuvoje, uzurpavęs Lietuvos maršalkos pareigas, vieno pobūvio metu nenorėjo duoti balso Vilniaus vaivadai Kristupui Radvilui. Tada šis pastarasis karaliaus akivaizdoje reikalavo atitaisyti skriaudą ir grasino skųstis seime ir parodyti, ar dera lenkams pačioje Lietuvoje skriausti lietuvius; jis pareiškė, tegu geriau seimai nutrūkstą, negu kad būtų skriaudžiamos Lietuvos senatorių teisės, o Lietuva neprivalanti klausyti despotiškos valdžios. Vilniaus vaivados sūnus Jonušas Radvilas dar griežčiau pareiškė, kad lietuviai daugiau nebepakęsią lenkų skriaudų ir kad ateisiąs laikas, kada lenkai vietoje durų pro langus būsią išmėtyti[220]. Nors tie žodžiai ir buvo pasakyti įsikarščiavusio lietuvio, bet vis tik juose pasireiškia aiškus lietuvių nepasitenkinimas lenkų brovimusi į Lietuvą. Taip pat ir Vilniaus vyskupas tada skundėsi lenkų arogancija ir Lietuvos teisių paniekinimu[221].

Ir vėliau ginčai dėl Lietuvos ir Lenkijos maršalkų teisių nesiliovė. Todėl 1643. II. 12 Vladislovas Vaza turėjo išleisti net specialią ordinaciją („Ordynacya między Panami Marszałkami Koronnemi i W°X^aLitewskiego"[222]), kuri nustatė visų keturių maršalkų tarpusavio santykius ir teises, kad ateityje nebebūtų skriaudų ir ginčų tuo reikalu.

---

219 Ten pat, Teka Nar. 106, dok. 37.

220 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1636. IX. 9.

221 Ten pat.

222 Tos ordinacijos nuorašas Čart. Arch., Teka Nar. 138, dok. 128. Joje buvo atnaujintas ir kai kuo papildytas Žygimanto Augusto 1572. IV. 15 d. raštas.

Kad ir kaip lietuviai griežtai saugojo savo teises, nesutikdami lietuviškuosius urėdus užleisti lenkams, vis tik jau Vazų laikais pasitaikydavo išimčių. Jau tame laikotarpyje yra žinoma atsitikimų, kad kuris nors lenkas gaudavo urėdą arba seniūniją Lietuvoje arba lietuvis Lenkijoje. Kelis tokių atsitikimų pavyzdžius nurodo Šapoka savo studijoje „Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos"[223]. Juos papildant, dar reikia paminėti Lietuvos referendorių Gonsievskį (1610 m.) ir jo sūnų Krištupą, kurie Lenkijoje vienas po kito buvo gavę turtingą Vieličkos seniūniją[224], Joną Vladislovą Radvilą, XVII amž. pirmoje pusėje buvusį Vislicos seniūnas[225], Povilą Sapiegą, pabaigoje XVI amž. buvusį Kijevo kaštelionu[226] ir Joną Sapiegą, vidury XVII amž. buvusį Lenkijos lauko raštininku[227]. Galimas dalykas, kad labiau ištyrus Vazų laikotarpį bus surasta dar daugiau atsitikimų, kada lenkas gauna Lietuvoje, o lietuvis Lenkijoje urėdų ar seniūnijų. Bet visa tai buvo tik išimtys ir net teisėtos išimtys.

Smulkiau pagvildžius kiekvieną žinomą atsitikimą, pasirodo, kad minėti lenkai, gavę Lietuvoj urėdų, jau buvo čia natūralizuoti. Vedybų ar paveldėjimo keliu jie buvo čia įsigiję žemių, tapę Lietuvos piliečiais, todėl ir turėjo teisės čia gauti urėdų[228]. Be Lietuvoje visiškai prigijusių lenkų bajorų šeimų buvo ir lietu-

---

[223] Šapoka, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 243 sekant. Iš lenkų, gavusių Vazų laikais Lietuvoje urėdų ar seniūnijų, jis mini: J. Pesecki, 1611 m. buvusį Lietuvos lauko raštininku; J. Zbaraskį, 1612 m. buvusį Pinsko seniūnu; G. Rajeckį, nuo 1649 m. buvusį Minsko vaivada; Kr. Potockį, nuo 1645 m. buvusį Lietuvos vicetaurininku (cześnik), o 1662 m. net Lietuvos tribunolo maršalka; 1657 m. Lietuvos raštininku buvusį K. P. Bžostovskį; M. Pšezdzieckį, 1661 m. buvusį Upytės stalininku; 1644 m. Mstislavlio kaštelionu buvusį J. E. Kosakovskį; M. Bžozovskį, 1653 m. paskirtą Lietuvos Brastos vaivada. Iš lietuvių, gavusių Lenkijoje urėdų ar seniūnijų Šapoka mini: Sapiegas, Tiškevičius, Kiškus, Katkevičius, Ostrogiškius, Višniaveckius, Sanguškas, Čartoriskius, Radvilus.

[224] Boniecki, Herbarz, t. VI, p. 315.

[225] Niesiecki, Herbarz, t. VIII, p. 66.

[226] Ten pat, t. V, p. 102.

[227] Kojałowicz, Herbarz, p. 153.

[228] Šapoka išimtimi laiko Maksimilijoną Bžozovskį, 1653 m. paskirtą Lietuvos Brastos vaivada, Šapoka, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos, p. 245. Jis esą atsitiktinai patekęs į Lietuvą. Tuo tarpu Boniecki, Herbarz, t. II, p. 203, nurodo, kad M. Bžozovskis bus sūnus Jono Bžozovskio, kilusio iš Lietuvos Brastos vaivadijos.

vių, turinčių žemių ir gyvenančių Lenkijoj, todėl galinčių ir ten gauti urėdų. Ypačiai didikų šeimos, kaip Radvilai, Sapiegos, Tiškevičiai ir kt., turėjo dvarų ir Lietuvoje ir Lenkijoje, todėl buvo pilnateisiai abiejų valstybių piliečiai. Dėl to nenuostabu, kad kartais tas pats asmuo turėjo urėdų abiejose valstybėse. Tokie urėdų gavimai visai negriovė principo, kad Lietuvoje urėdus ir seniūnijas galėjo gauti tik Lieuvos piliečiai, turį čia žemės[229]. Tas principas, su minėtomis išimtimis, kurios iš esmės irgi buvo teisėtos, Vazų laikais buvo išlaikytas, ir tik vėliau pamažu ėmė brautis į Lietuvos urėdus lenkai, neturį Lietuvos pilietybės. 1588 m. Lietuvos Statutas[230] netiesioginai leido svetimšaliams pirkimo ar kuriuo nors kitu teisėtu būdu įsigyti dvarų Lietuvoje, todėl ta spraga jau ir Vazų laikais kai kurie lenkai bei kiti svetimšaliai pateko į Lietuvą ir čia natūralizavosi, įsigydami teisę gauti urėdų. Taip pat jau iš galo XVI amž. yra žinoma pavyzdžių, kada didysis kunigaikštis svetimšalius, nusipelniusius ypačiai karo dalykuose, apdovanodavo žemėmis Lietuvoje[231]. Tik toks svetimšalis tegalėjo gauti urėdų. To dėsnio tiek griežtai buvo laikomasi, kad net karo dalykų specialistas, Lietuvos artilerijos generolas Valas, 1654 m. turėjo apleisti savo vietą, kadangi Lietuvoj nebuvo įsigijęs žemių nuosavybės, reikalaujamos įstatymu[232].

Įdomu dar pažiūrėti lietuvių ir lenkų karinius santykius. Pagal Liublino unijos aktą, Lietuva ir Lenkija turėjo atskiras savo kariuomenes su atskirais jų vadais — etmonais. Apie Lietuvos kariuomenės organizaciją jau buvo rašyta anksčiau, todėl prie to nebegrįšiu. Čia tik paliesiu Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių tarpusavio santykius.

Pagal Liublino unijos dvasią turėjo pasireikšti abiejų kariuomenių glaudus bendradarbiavimas, padedant gintis nuo priešų. Pati unija buvo sudaryta lietuviams tikintis gauti lenkų pagalbos

---

229 Tas dėsnis krito ir į svetimšalio akį. Tai XVII amž. vidury savo raštuose pastebėjo Connor, *Descriptio Regni Poloniae et MDL.*, Mizlerus de Kolof, t. II, p. 224. Jis rašo: *„Polonus itaque nobilis, licet in Regno Polonico praedium teneat, praefecturam vrbis alicuius in Lithuania sitae haudquaquam capescere, neque ad alium honoris gradum in illo Magno Ducatu ascendere potest, nisi praedium ibi possidet"*.

230 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. III, str. 21.

231 Лаппо, Великое Княжество Литовское, p. 245—247.

232 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1654. III. 28 d.

prieš Maskvą. Lenkai gi tikėjosi lietuvių paramos savo karuose prieš turkus. Tačiau abi šalys dėl savitarpio pagalbos teikimo turėjo gerokai nusivilti. Lietuvos bajorai nejautė jokios pareigos ginti Lenkijos, o lenkai — Lietuvos. Pagaliau ir Lietuvos Statute Lietuvos bajorams buvo uždedama pareiga ginti tik didžiąją Lietuvos kunigaikštiją, bet nieko neminima apie pareigą ginti visą jungtinę „Respubliką"[233].

Joks įstatymas nebuvo nustatęs jokių Lietuvos gynimo organizacijos ryšių ar santykių su Lenkija, ir papročiai šiuo atžvilgiu būdavo labai įvairūs. Lietuvos iždo lėšos galėjo būti vartojamos tik Lietuvos, bet ne Lenkijos gynimo organizacijos reikalams. Net ir bendro karo metu samdantis kariuomenę, atskiras vėliavas samdydavo Lietuva, atskiras Lenkija. Lietuva savo samdomąją kariuomenę apmokėdavo iš savo iždo, Lenkija — iš savo[233a]. Taip pat visuotinis bajorijos šaukimas lietuvių atskirai būdavo nutariamas ir atskirai skelbiamas Lietuvai, atskirai Lenkijai, nors kartais ir tuo pačiu metu[234].

Vartydami seimų nutarimus, randame, kad kai kurios konstitucijos skelbia tik lietuvių arba tik lenkų bajorų visuotinį šaukimą. Jei kitą kartą būdavo nutariama mobilizuoti abiejų kraštų bajorus, tai kartais tas buvo daroma skirtingiems tikslams: Lietuvos bajorai šaukiami ginti Lietuvos sienų nuo rusų ir švedų, lenkai kariauti prieš turkus. Dažnai pabrėžiama net skirtinga procedūra, kad Lietuvoje visuotinis šaukimas bus skelbiamas pagal Lietuvos įstatymus ir mobilizuojami Lietuvos bajorai rinksis pagal savo papročius. Kitą kartą konstitucijoje net pažymima, kad Lietuvos seimo atstovai leidžia skelbti mobilizaciją Lietuvoje, ir pabrėžiama, kad lietuviai turės gintis neišeidami iš savo valstybės sienų[235], t. y. neteikdami pagalbos lenkams.

Šiuo atžvilgiu lietuviai lenkų, o lenkai lietuvių kariuomenę traktavo kaip svetimos valstybės kariuomenę, kuriai net įstaty-

---

233 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. II.

233a 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje skaitome: „Zapłata Zolnierzom isz tak wiele dolega corony iako y wielkie Księstwo Litewskie. Przeto Koronnym z koronne° skarbu Alitewskim zlitewskie° zaplacona być ma stym vwazeniem aby tym wszytkim ktorzy szkody y vkrzywdzenia ludziom wielkie czynili, było wytrącono z zasluzone°", Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 21.

234 *Volumina Legum*, t. III, p. 428—429, 540, 832; t. IV, p. 468, 494, 671—674, 794—795, 891, 926 ir kt.

235 Ten pat, t. III, p. 832.

mais buvo draudžiama peržengti savo valstybės sienas. Tokie įstatymai ne tik priešinosi abiejų kariuomenių bendradarbiavimo idėjai, bet ir ardė bet kokį draugiškumą arba net buvo atviras nedraugiškumo pareiškimas. Net pačiam karaliui buvo draudžiama Lietuvos kariuomenę siųsti į Lenkiją, o Lenkijos į Lietuvą[236]. Pasitaikydavo ir bendro karo metu reikalavimų, kad vienos valstybės kariuomenė nežygiuotų per kitos valstybės teritoriją. Naugarduko seimelio instrukcijoje, duotoje atstovams į 1615. II. 12 seimą, skaitome reikalavimą[237], kad lenkų kariuomenė, siunčiama kariauti prieš Maskvą, neitų per Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės žemes. 1617 m. Oršos seimelio instrukcijoje reikalaujama, kad lenkų kariuomenė, rinkdama stacijas, Lietuvos sienų neperžengtų[238]. Toje pačioje instrukcijoje paaiškinama, kodėl toks reikalavimas keliamas. Jis įrašomas į instrukciją dėl to, kad lenkų kariuomenės būriai, peržengę Lietuvos sieną, reikalaują sau duoti stacijas. Tokių atsitikimų buvo daugiau, nes 1617. IV. 12 Vilniaus suvažiavimo nutarimuose randame aiškų draudimą lenkų kariuomenei rinkti Lietuvoje sau stacijas[239]. Nesusipratimams išvengti buvo išleistos net kelios konstitucijos. 1628 m. seime buvo priimtas įstatymas, draudžiąs Lietuvos ir Lenkijos kariuomenėms peržengti vienai kitos krašto sienas, rinkti sau kareivius ir imti pašarą ar maistą kitoje valstybėje[240].

Kiekviena kariuomenė turėjo tenkintis tuo, ką ji gauna iš savojo krašto. Per 1635 m. karą su švedais Prūsuose seimas draudė Lietuvos kariuomenei žygiuoti į Prūsiją per Lenkiją, o Lenkijos kariuomenei eiti per Lietuvą[241]. 1641 ir 1647 m. konstitucijos vėl uždraudė lenkų kariuomenei įžengti į Lietuvos pasienio su Lenkija sritis[242]. 1653 m. seime buvo atnaujinta 1628 m. konstitucija, draudžianti lenkų kariuomenei peržengti Lietuvos sienas[243]. Joje skaitome: „Karūnos kariuomenė, dažnai

---

236 Ten pat, t. III, p. 583, 765.

237 Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 8.

238 „Aby zolnierz Coronny granic litewskych dlia staty nieprzechodził", Čart. Arch., Ms. 2245, dok. 23.

239 Ten pat, Ms. 2245, dok. 21.

240 *Volumina Legum*, t. III, p. 583.

241 Ten pat, t. III, p. 851—861.

242 Ten pat, t. IV, p. 61, 120.

243 Ten pat, t. IV, p. 403—404: „O nieprzechodzeniu woysk Koronnych za granice W. X. Lit.".

peržengdama Lietuvos sienas, privedė ligi visiško sunaikinimo ne tik mūsų, bet ir dvasininkų ir bajorų dvarus. Todėl amžinu įstatymu nustatome, kad niekad jokia Karūnos kariuomenė nedrįstų peržengti Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės sienų"[243a]. Kartu buvo nustatyta tvarka, kaip turi būti atlyginti nuostoliai lietuviams, padaryti lenkų kariuomenės, perėjusios Lietuvos sieną. Tačiau ir ši griežta konstitucija savo tikslo nepasiekė, nes 1655 m. vėl buvo paskelbta konstitucija, leidžianti Lietuvos bajorams su lenkų kariuomenės daliniais, įžengusiais į Lietuvą, elgtis kaip su plėšikais ir juos naikinti, jei tie daliniai neturės rašytinių įrodymų, jog jie eina lietuviams padėti[244].

Visos tos konstitucijos aiškiai liudija, kad tarp abiejų kraštų kariuomenių nebuvo tokios draugiškos dvasios, kokia būtų turėjusi eiti iš Liublino unijos paragrafų. Gyvenimas ir čia nuėjo savuoju keliu. Jei Lietuvą ar Lenkiją ištikdavo koks pavojus ir reikėdavo abiem kariuomenėm bendradarbiauti, tai kiekvienu atveju atskirai turėjo būti išleidžiamas specialus seimo nutarimas. Dėl bendros seimų anarchijos, ypačiai lenkams nenorint rūpintis Lietuvos, o lietuviams Lenkijos reikalais, sunku būdavo karo nelaimės ištiktam kraštui gauti pagalbos iš „brolių". Ir po Liublino unijos lietuviai daug kartų nusivylė lenkais, negaudami jų pagalbos ir turėdami patys vieni kariauti su rusais ar švedais.

Dažnai lenkai ne tik nesutikdavo lietuviams padėti savo kariuomene ar finansinėmis subsidijomis, bet ir bendruose seimuose trukdė lietuviams nutarti mokesčius, reikalingus karo reikalams. 1615 m. vasario mėn. seimas nutrūko dėl to, kad lenkai niekuo nenorėjo padėti lietuviams kariauti su Maskva. Apie tą įvykį skaitome Slanimo 1615. IV. 23 reliacinio seimelio nutarimuose: „Karūnos broliai pagal pareigą ir unijos ryšius nenori mus gelbėti ir dabartiniu sunkiu mums metu mus palieka, norėdami, kad su Maskva taika būtų sudaryta derybomis, bet toms deryboms nenori nutarti ir mums duoti jokios jėgos"[245]. 1632.

[243a] „Koronne woyska nie tylko nasze dobra, y duchowne, ale y szlacheckie częstemi pułkow za granice W. X. Lit. przechodami prawie *ad extremam desolationem* przywiodly. Tedy *lege perpetua cavemus*, żeby nigdy woyska Koronne wszelkiego zaciągu za granice W. X. Lit. przechodzić nie ważyły się", t e n p a t.

[244] T e n p a t, t. IV, p. 504.

[245] „Nas Panowie Koronni Bracia nasi według powinności y związku unii ratować nie chcą y wninieyszym naszym ciężkim razie nas odbiegaią,

XI. 2 elekcijos seime lietuviai prašė iš lenkų pagalbos, įsiveržusiems rusams atremti ir Smolenskui apginti, bet lenkai, nenorėdami prisidėti prie karo, reikalą taip pat vilkino iš dienos į dieną[246].

Tokių atsitikimų seimų istorijoje galima daug rasti. Negalėdami bendruose seimuose gauti pagalbos, lietuviai paties gyvenimo buvo verčiami šaukti atskiruosius savo seimus, kur vieni patys, be lenkų, nutardavo, kaip ir kuriomis priemonėmis gintis nuo įsiveržusių priešų. Atskirieji lietuvių suvažiavimai dažniausiai ir būdavo šaukiami apsigynimo ir mokesčių apsidėjimo reikalu.

Dažnai negaudami nei militarinės, nei finansinės pagalbos iš lenkų, lietuviai irgi nevisada lenkams tepadėdavo jų pavojaus metu. Lenkams dažniausiai lietuvių paramos reikėjo prieš turkus, bet lietuviai čia mokėdavo išsisukti, teigdami, kad patys lenkai privalą nuo turkų apsiginti, nes kai Valuinė ir Podolė priklausė Lietuvai, tai lenkų iždas niekuo neprisidėdavęs prie jų gynimo, todėl dabar, tiems kraštams priklausant Lenkijai ir lenkams iš jų imant sau pajamas, lenkai patys ir tesirūpiną tuos kraštus apsaugoti nuo turkų ir totorių[247].

Be abejo, istorija žino ir tokių faktų, kada lietuviai karinėje veikloje padėdavo lenkams, o lenkai lietuviams. Iš žymesnių bendrųjų žygių galima paminėti Stepono Batoro karus, karus su Švedais XVII amž. pradžioje, 1621 m. karą su turkais ties Chocimu, 1633—1634 m. Smolensko apgynimą, kazokų maištų malšinimą ir kt. Pagalba būdavo teikiama pasiunčiant dalį savo kariuomenės, kitą kartą paremiant pinigais iš valstybės iždo. Tai buvo daroma kiekvieną kartą atskiru seimo nutarimu, bet ir čia lietuviai elgdavosi labai rezervuotai, bijodami, kad tokia parama netaptų precedentu ir kad iš to ateityje nebūtų žalos Lietuvai. Šiuo atžvilgiu būdinga viena 1638 m. seimo lietuviškųjų konsti-

---

chcąc aby pokoy z Moskwą przez Traktaty był kończony, a na poparcie Traktatów żadney potęgi namówić y dać nam nie chcieli", Čart. Arch., Teka Nar. 109, dok. 23.

[246] *Diarius electionis* 1632, ten pat, Ms. 1662, p. 245; St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1632. XI. 2, 11.

[247] 1604. XII. 9 Slanimo seimelio instrukcija, Archiwum domu Sapiehów, p. 436.

tucijų[248]. Joje skaitome, kad Lietuvos „luomai", rodydami savo brolišką meilę, duodą lenkams 2.000 auksinų Karūnos kariuomenei sumokėti, bet ta subsidija teikiama tik iš broliško jausmo, Lietuvos iždui ji neprideranti ir neturinti būti imama precedentu ateičiai. Arba 1667. XII. 13 Kauno pavieto seimelis, savo instrukcijoje atstovams į seimą, leidžia duoti Lietuvos kariuomenės pagalbą lenkams kare prieš turkus, tačiau ta sąlyga, kad Lietuvos sienos neliktų neapsaugotos ir kad Lietuvos kareiviams, kurie bus nusiųsti lenkams padėti, lenkai mokėtų algą už tą laiką, kurį pagalbinė kariuomenė išbus Lenkijoje[249].

Pagaliau ir iš tokių pagalbinių kariuomenių lietuviai ar lenkai nevisada teturėdavo naudos, greičiau susilaukdavo tik nemalonumų ir vargo. Štai pora pavyzdžių. 1602. XII. 13 Naugarduko seimelio instrukcijoje[250] skundžiamasi, kad pagalbinė lenkų kariuomenė, padėjusi lietuviams kariauti su Švedais, grįždama iš Livonijos, nežiūrėdama jokių konstitucijų, okupavusi bajoriškus ir bažnytiškus dvarus Ašmenos, Brėslaujos, Lydos, Naugarduko, Volkovisko, Polocko, Vitebsko, Oršos, Mstislavlio, Minsko, Mozyriaus ir Riečicos pavietuose. Lenkų kareiviai čia apsistoję žiemai ir naikiną dvarus, esą paties Karūnos etmono žodžiu leisti. Kad lietuviai, ir dar bajorai, privalėtų maitinti lenkų kariuomenę, tai esąs naujas ir kenksmingas lietuvių teisėms ir laisvėms dalykas. Todėl bajorai prašą, kad karalius šį reikalą tinkamai sutvarkytų ir apsaugotų Lietuvos bajorus nuo tokios lenkų skriaudos.

Negeriau lenkų kariuomenė elgėsi ir žygiuodama į Livoniją 1601 m. padėti lietuviams kariauti su Švedais. Tada atrodė, kad pagalbinė lenkų kariuomenė, anot Mikalojaus Kristupo Radvilo, pirmiau norėjusi nukariauti Lietuvą ir čia elgėsi kaip priešas, viską niokodama, plėšdama ir degindama. Tada ypačiai nukentėjęs Kodniaus ir Slanimo miestas, ir tai buvęs greičiau Lenkijos karas su Lietuva, bet ne su Švedija; vargu priešas galėjęs žiauriau

---

[248] *Volumina Legum*, t. III, p. 943. Atsižvelgiant į ypatingą pavojų, Lenkijai turėjo būti suteikta 65.000 auksinų iš Lietuvos mokesčių dar 1590 m. seimo nutarimu, *ten pat*, t. II, p. 1343.

[249] Instrukciją išspausdino *Medeksza*, Księga pamiętnicza, p. 465—466.

[250] *Čart. Arch.*, Ms. 350, dok. 23.

elgtis už tuos lenkų talkininkus[251]. Kai 1634 m. pavyko apginti Smolenską, tai pagalbinė lenkų kariuomenė, grįždama per Lietuvą, tiek sauvaliavusi, kad prisiplėšusi Lietuvoje įvairiausių gėrybių, net valstiečius vietoje arklių į vežimus kinkiusi[252].

Panašiai nedrausmingai elgėsi ir lietuvių kariuomenės pagalbiniai būriai, nusiųsti į Lenkiją padėti lenkams malšinti kazokų sukilimų ar kariauti su turkais. Šiuo atžvilgiu irgi netrūksta skundų iš lenkų pusės[253]. Lenkai iš tokios paramos nedaug teturėjo naudos, nes lietuviai irgi pasižymėjo nedrausmingumu, neklausymu lenkų vadų, savarankiška veikla, krašto niokojimu ir kt. Taip 1671 m. lietuviai buvo pasiuntę lenkams dalį savo kariuomenės prieš turkus, bet ta kariuomenė veikė nesantaikoje su lenkų etmonu Jonu Sobieskiu ir greit visiškai pakriko bei išsiskirstė, kai lenkai neleido jai žiemoti Lenkijos teritorijoje[254]. Gražiu pavyzdžiu gali eiti gerai žinomas Lietuvos kariuomenės pasielgimas, kai ji, turėjusi 1683 m. Jonui Sobieskiui padėti apginti Vieną nuo turkų, pavėlavusi atvykti ir sužinojusi, kad turkai jau sumušti, grįždama nuniokojusi Lenkiją, tokiu būdu iš lenkų pasiimdama „savąją" grobio dalį, kuris jai būtų atitekęs kovoje su turkais.

Darniai veikti ir bendradarbiauti ypačiai trukdydavo Lietuvos ir Lenkijos etmonų tarpusavio santykiai žygių metu. Jei žygiui vadovaudavo pats didysis kunigaikštis, tai dar daugiau buvo vilties kas nors padaryti. Bet jei bendro žygio metu būdavo paskiriamas nors ir laikinai vadovauti katras nors iš etmonų, tai Lietuvos etmonas niekad nenorėjo klausyti Lenkijos etmono, arba atvirkščiai. Kiekvienas etmonas jautėsi nevaržomas pilnutinis savo krašto kariuomenės vadas ir nenorėjo pasiduoti kito krašto etmono komandai. Gerai žinomi nesusipratimai tarp lenkų ir lietuvių kariuomenių, ypačiai jų vadų Stepono Batoro karų metu, kada pasireiškė tarpusavio trynimasis net ir dėl mažmožių, lietuviams nenorint vykdyti lenkų etmono Zamoiskio įsakymų, kuriam to žygio metu buvo pripažinta pirmenybė prieš Lietuvos

---

251 Archiwum domu Sapiehów, p. 287.

252 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1634. V.

253 Н. В. Стороженко, Западно-Русскiе пров. сеймики во второй половинѣ XVII в., Кiевъ, 1888, p. 44,45.

254 J. A. Chrapowicki, *Dyaryusz*, p. 264, 266, 270.

etmoną[255]. Toks pat trynimasis pasireiškė ir 1601 m. kariaujant su Švedais, kada Lietuvos etmonas Kristupas Radvilas Perkūnas bevelijo grįžti iš karo lauko ir jame daugiau nebesirodyti, negu karo vadovavimo pirmenybę užleisti Lenkijos etmonui Zamoiskiui.

1621 m. kare su turkais ties Chocimu vyriausiuoju abiejų kariuomenių vadu buvo Jonas Karolis Katkevičius. Jam mirus, vyriausią vadovybę paėmė lenkas Liubomirskis. Tada lenkams talkininkavusi Lietuvos kariuomenė atsisakė klausyti lenko komandos, remdamosi tuo pagrindu, kad lenkas negali įsakinėti Lietuvos kariuomenei. Lietuvos kariuomenė sutiko klausyti tik paties karalaičio Vladislovo, kuris irgi dalyvavo tame žygyje. Bet Vladislovui vargais negalais pavyko perkalbėti lietuvius pasiduoti Liubomirskio įsakymams. Vladislovas juos įtikinęs tuo argumentu: jei didžiulė lenkų kariuomenė klausė Lietuvos etmono, tai kodėl keli tūkstančiai lietuvių po jo mirties neturį pasiduoti Lenkijos etmono valdžiai, kurio klausąs pats karalaitis, juo labiau, kad lenkų etmonas taip pat seimo tam karui esąs paskirtas vadu[256]. 1633—1634 m. Smolensko apginime taip pat dalyvavo abiejų kraštų kariuomenės, bet čia vyriausiuoju vadu buvo pats Vladislovas Vaza, o kiekvienai kariuomenei vadovavo savo etmonai, todėl šį kartą kivirčų tarp jų nekilo. Tokiu būdu ir bendro žygio metu buvo pabrėžiamas Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių atskirumas ir savarankiškumas.

Liublino unijos akte dar buvo numatyta suvienodinti Lietuvos ir Lenkijos pinigus. Iždai tačiau buvo palikti atskiri. Apie atskirą Lietuvos ir Lenkijos iždų organizaciją, taip pat apie atskirus Lietuvos iždo tribunolus jau minėta anksčiau, todėl prie to jau nebegrįšiu. Čia tik paminėsiu, kad Liublino unijos reikalavimas sulyginti Lietuvos ir Lenkijos pinigus, kaip ir daugelis kitų

---

255 Дневникъ послѣдняго похода Ст. Баторія на Россию, изд. М. Кояловичъ, С.-Петербургъ, 1867, p. 120,157.

256 1621. IX. 25 „Poczeli byli Litewskie Pułki ziakemiś Respektami do samego tylko Królewica Imc: Regimentu ozywać się, ale Królewic Imc dosiś rozsądku odprawił ich, że i sam tu pod posłuszeństwo przyszedł, a ieżeli Hetman Litewski tak wielkim Woyskiem Polskim rządził, czemuż Polski Kilka Tysięcy Ludzi Litewskich po smierci iego władać niema, ponieważ iest z uchwały Seymowey także Wodzem natę Woynę naznaczonym; uquietowali się starsi w Woysku Litewskim, a za nim Towarzystwo, tym Królewica Imci responsem", Dyaryusz Woyny Tureckiey, Čart. Arch., Ms. 347.

unijos reikalavimų, taip pat nebuvo įgyvendintas. Net pats Žygimantas Augustas, vienas svarbiausiųjų unijos šalininkų, nevykdė to reikalavimo. 1572 m. seime jis buvo nustatęs, koks turi būti Lietuvos ir Lenkijos pinigų tarpusavio santykis. Pagal šitą Žygimanto Augusto aktą 60 lietuviškų skatikų prilygo 75 lenkiškiems grašiams, t. y. Lietuvos pinigai buvo 1,25 karto vertingesni už Lenkijos pinigus[257]. Šitoks santykis buvo patvirtintas dar 1588 m. seimo konstitucijos, kuri, be to, nustatė, kad lietuviški pinigai pilnu savo kursu (*„in suo pondere et aestimatione"*) turi būti priimami ir visoje Karūnos teritorijoje[258].

Lietuvos ir Lenkijos pinigų vertės skirtumas išliko ir vėliau. Be to, Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos turėjo ir atskiras savo pinigų kalyklas. Tai buvo patvirtinta dar 1578 m. seimo nutarimu[259]. Rašydamas apie atskirus Lietuvos pinigus, kurių vertė nebuvo prilyginta Lenkijos pinigų vertei, turiu priminti, kad Lietuvos mokesčiai ir įvairios kitos pajamos iš Lietuvos plaukė tik į Lietuvos iždą, o šio pastarojo lėšos tegalėjo būti vartojamos tik Lietuvos reikalams. Ta mintis buvo tiek įsišaknijusi, kad net buvo reikalaujama, jog ir Lietuvos stalo dvarų pajamos būtų suvartotos tik pačioje Lietuvos kunigaikštystėje[260]. Ypačiai bajorų buvo saugojama, kad Lietuvos lėšos nebūtų vartojamos Lenkijos reikalams. Jau buvau minėjęs, kad tik išimties keliu, esant dideliam pavojui, iš Lietuvos iždo kai kada buvo suteikiama paramos lenkams, bet tai įvykdavo labai retai, ir tai pabrėžiant, kad toks atsitikimas neturi būti imamas pavyzdžiu ateičiai[261]. Taip pat jau buvau minėjęs, kad lietuviai, atsisakydami duoti lenkams finansinės paramos prieš turkus, pasiteisindavo tuo, kad Lenkija, nuo Liublino unijos užvaldžiusi Valuinės žemes, iš jų renkanti mokesčius į savo iždą, todėl ir savo jėgomis turinti tuos kraštus ginti arba iš savo iždo siųsti dovanas totoriams[262]. Tokiu būdu ir čia nebuvo visiško darnumo lietuvių ir lenkų santykiuose.

---

257 Baliński, M., Historya miasta Wilna, t. II, p. 289—290.

258 *Volumina Legum*, t. II, p. 1223—1224.

259 Ten pat, t. II, p. 189.

260 1606. VIII. 23 Upytės seimelio instrukcija, Čart. Arch., Ms 2244, dok. 27.

261 Žr. to paties skyriaus 248 išnašą.

262 Štai keli būdingesni tokio lietuvių nusistatymo pareiškimai: 1596. XII. 30 Vilniaus seimelio instrukcijoje skaitome: „Z strony tatar ze się vpiminaią podarkow te skarb coronny obmyszlac powinien itatary podar-

Peržvelgę Vazų gadynės politinius Lietuvos ir Lenkijos bajorų santykius, kurie rėmėsi Liublino unijos nuostatais, matome, kad jie toli gražu nebuvo tokie, kokie būtų turėję būti pagal Liublino unijos aktą ir jo dvasią. Susipažinę atskirai su tuo, kaip ir kiek gyvenime iš tikro buvo vykdomi visi svarbiausieji Liublino unijos akto dėsniai, matome, kad daugelis tų paragrafų arba visai nebuvo įgyvendinti, arba tik iš dalies teįvykdyti. Dėl to nebus per drąsu teigti, kad unija liko tik pergamento gabalu, o lietuvių ir lenkų santykiuose praktikoje įsigalėjo ne tiek lenkų pirštoji unitarinė, kiek lietuvių siūlytoji federatyvinė idėja, visur pabrėžianti Lietuvos valstybės atskirumą ir savarankiškumą.

Lietuvos ir Lenkijos santykiai nebuvo taip romantiškai gražūs, kaip kad buvo norėję lenkai. Tačiau, antra vertus, Vazų laikais nematome ir didelių Lietuvos bajorų separatistinių pastangų, siekiančių visiško atsiskyrimo nuo Lenkijos, arba visiškos Lietuvos nepriklausomybės. Išimtimi čia galėtų eiti tik 1655 m. Kėdainių sutartis, kuria buvo norima nutraukti unijos ryšius su Lenkija ir užmegzti panašius su Švedija. Jonušas Radvilas ir kiti separatistai buvo tik retos žibančios išimtys iš gana pilkos tautiniu požiūriu bajorų masės. Net ir Kėdainių sutarties laikotarpyje trūksta duomenų spręsti, kad platesnėse masėse būtų buvę manoma skirtis nuo Lenkijos. Iš politinės istorijos žinome, kad ir pačių Lietuvos bajorų buvo tokių, kurie kartu su lenkais Jonušą Radvilą laikė tėvynės išdaviku, o ta tėvynė buvo suprantama unijos ryšiais surišta Lietuvos ir Lenkijos valstybė. Net politinių ginčų metu ir seimuose neretas lietuvių grasinimas nutraukti uniją nedaug bendra teturėjo su tikrosiomis jų mintimis ir greičiau buvo tik politinis lenkų užšachavimas, stengiantis iš jų išspausti įvairių nuolaidų. Iki tam tikro laipsnio geri santykiai su Lenkija teikė kai kurių patogumų pačiai Lietuvai, dėl to Lietuvos bajorai

---

kami contentowac bo gdy wolen y podlasze przi litwie było tedy stych prowentow takowe contentacie odprawowano", Č a r t. A r c h., Ms. 2243, dok. 45; tos instrukcijos nuorašas atspaustas *S c r i p t o r e s rerum Polonicarum*, t. XX, p. 405. 1604. XII. 9 Slanimo seimelio instrukcijoje rašoma: „Tatarzyn, wedłe zwykłości, od panów koronnych oddawaniem podarków i obroną upokojon być ma, nie zaciągając W. ks. Litewskiego. Bo kiedy Wołyń, Podliasze, przy księstwie Litewskiem było, skarb koronny niczem się nie przykładał do tego. A iż te pożytki odeszli do skarbu koronnego, stamtąd też i ten ciężar teraz odprawować się powinien", A r c h i w u m domu S a p i e h ó w, p. 436.

bevelijo išlaikyti faktiškai susidariusią padėtį dvilypėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje, gindami tik Lietuvos savarankiškumą, bet visiškai nesiekdami pilnos jos nepriklausomybės. Todėl šiaip labai dažnai politinėje dirvoje besibardami ir net besivaidydami su lenkais, nesigailėdami karštų ir karčių žodžių bei grasinimų jiems, Lietuvos bajorai vis tik pabrėžia lietuvių ir lenkų santykiuose susidariusios faktiškosios padėties neliečiamumą ir net būtinumą. Unija buvo laikoma tos padėties garantija, todėl nekartą aptinkame ir tokių atsitikimų, kada tie patys Lietuvos bajorai, begindami savo valstybės reikalus ir savarankiškumą, pabrėžia Liublino unijos šventumą ir net prikaišioja lenkams, kam šie jos nesilaiką, atskirais atvejais ją laužydami. Tai galį būti pavojinga bendriesiems Respublikos reikalams.

Trakų vaivada Jonas Hlebavičius savo karštai patriotine kalba, pasakyta 1588. I. 11 karūnaciniame seime, visos Lietuvos vardu protestavo prieš lenkų skriaudas, padarytas lietuviams, sauvališkai karaliumi išrenkant Zigmantą Vazą. Toje kalboje jis kaltino lenkus, kad jie sulaužę Liublino uniją šitokiu savo pasielgimu, todėl ir lietuviai galį turėti laisvas rankas. Bet kartu jis lietuvių vardu pareiškė branginąs uniją, kuria lietuviai su lenkais stipriau susijungė, negu geležiniais, nes tie ryšiai esą sutvirtinti tikėjimu, dora, sąžine ir garbe[263]. Protestuodamas prieš lenkų skriaudas lietuviams ir nusižengimus pačiai unijai, Jonas Hlebavičius dar deklaravo, kad lietuviai, nors ir turį laisvas rankas, vis tik nenorį traukyti unijos ryšių[264].

Taip pat ir kitas žymus Lietuvos veikėjas, jos kancleris Leonas Sapiega, vienas žymiausių Lietuvos teisių gynėjų, uniją laikė neliečiama. Karštų ginčų metu, kilusių 1611 m. seime tarp Lietuvos ir Lenkijos atstovų, kam turinti priklausyti naujai atvaduotoji Smolensko žemė ir ar lenkai galį ten gauti urėdų, Leonas Sapiega raštu įteikė protestą, kuriame visų lietuvių vardu pareiškė, kad lenkų skyrimas urėdais Smolensko žemėje būtų ne tik Lietuvos teisių įžeidimas, bet ir unijos laužymas[265].

---

263 „Się mocniey związali niźli łańcuchami, bo nasze związki wiarą, cnotą, Sumieniem y pocciwoscią stwierdzone", Čart. Arch., Teka Nar. 126, dok. 40.

264 „Niechcemy związku Uniey łamać", ten pat, dok. 40.

265 Šis protestas išspaustas Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 154—158.

Jau anksčiau buvau minėjęs, kad patys lietuviai, įvairių vaivadijų ir pavietų atstovai, nekartą protestavo prieš atskiruosius lietuvių suvažiavimus, arba seimus, laikydami juos neteisėtais, t. y. nesuderinamais su Liublino unijos aktais, ir reikalavo pilnai išlaikyti uniją[266]. Vartant seimų dienoraščius, didikų tarpusavio korespondenciją, įvairius protestus, galima aptikti atsitikimų, kada patys lietuviai ir karšti jų teisių gynėjai griežtai reikalauja iš lenkų vykdyti uniją.

1665 m. seime Minsko vaivadijos atstovai savo „brolių" vardu griežtai priešinosi, jokiu būdu nesutikdami leisti šaukti atskirą lietuvių suvažiavimą, nes jis galėtų mesti „taip arti sujungtų tautų išsiskyrimo šešėlį" („*umbram* na dysmembracyą między Narodami tak scisle zuniowanemi"), nors ir labai skubiai reikėjo aptarti nuo Maskvos gynimosi reikalus. Jie savo proteste pareiškė, nežiūrėdami didelių pavojų Lietuvai, neleidžią šaukti atskiro lietuvių suvažiavimo ir norį „*Vincula Unionis sacrosancta in perpetuum inviolabiliter*" („šventus unijos ryšius amžinai nepažeistus") išlaikyti[267]. Nors į tokius protestus galima žiūrėti kaip į bajorų nenorą apsidėti mokesčiais krašto gynimo reikalams bei priemonę jų išvengti, bet visgi tai buvo vieši pačių lietuvių pareiškimai, vienokiais ar kitokiais sumetimais padaryti ir parodą bajorų norą tam tikrose ribose išlaikyti uniją su lenkais. Tas bajorų noras atsispindi ir įvairiose Lietuvos seimelių instrukcijose, duotose atstovams į bendruosius su lenkais seimus. Taip 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijoje atstovams bendrajame su lenkais seime draudžiama bet ką svarstyti ir nutarti, kas nors truputį galėtų liesti unijos ryšių ardymą[268]. 1666. IX. 28 Slanimo seimelio instrukcijoje atstovai įgaliojami pareikšti seime, kad minėto pavieto bajorai nemaną traukyti unijos ir norį ją šventai išlaikyti[269].

---

[266] 1617. II. 2 Oršos seimelio instrukcija, Č a r t. A r c h., Teka Nar. 110, dok. 5; 1617. II. 3 Naugarduko seimelio instrukcija, t e n p a t, Teka Nar. 110, dok. 6; 1617. IV. 12 Vilniaus suvažiavimo nutarimai, t e n p a t, Ms. 2245, dok. 21; 1665. V. 5 Lietuvos suvažiavimo Bialoje reliacija, t e n p a t, Ms. 2099, p. 463—465; Dyaryusz M i c h a ł a O b u c h o w i c z a, p. 136—139.

[267] To protesto nuorašas Č a r t. A r c h., Ms. 2099, p. 465—467.

[268] „Coby się na mniey naruszenia związkow vnij tykało", t e n p a t, Ms. 2243, dok. 21.

[269] „Declarowac będą ze niemyslili rwac *unionem* y *Sacro Sancte* dotrzymac chcemy", t e n p a t, Ms. 2736, dok. 1.

Paprastai seimelių instrukcijose atstovams į seimus pavedama tartis įvairiais klausimais ne tik su kitais Lietuvos atstovais, bet ir su Lenkijos „brolių" atstovais į seimą. Tokių įgaliojimų dažnai galima aptikti įvairių Lietuvos vaivadijų ar pavietų seimelių instrukcijose. 1615 m. Naugarduko seimelio instrukcijoje tai motyvuojama tuo, esą Lietuva ir Lenkija sudaranti vieną Respubliką[270]. Įvairiose 1648 m. Lietuvos seimelių instrukcijose į konvokacinį seimą lenkų bajorai vadinami lietuvių „broliais"[271]. O 1605 m. lietuvių suvažiavime Vilniuje Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas savo kalboje tiesiog pareiškė: „Jų Malonybės ponai lenkai be mūsų nieko negali nutarti, kas mus liestų, nei mes negalime nutarti be jų, kas juos liestų, pasakysiu net daugiau, mes negalime patys sau be jų, o jie patys sau be mūsų ką nors nutarti"[272]. Nors šita savo kalba Kristupas Radvilas nenorėjo leisti nutarti mokesčius ir paaukštinti muitus karo reikalams, bet vis tik tuo konsekventišku pareiškimu buvo pabrėžiami unijos ryšiai, privalomi ir Lietuvos bajorams.

Iš viso to matome, kad Lietuvos bajorai, nors dažnai patys pilnai nevykdydavo unijos reikalavimų ir susikirsdavo su lenkais, begindami Lietuvos savarankiškumą ir lietuvių teises, vis tik nesiekė tos unijos sulaužyti ir atstatyti visišką Lietuvos nepriklausomybę, bet stengėsi tik išsaugoti tą savarankišką Lietuvos padėtį bendrojoje dvilypėje valstybėje su lenkais, kurią Lietuva buvo faktiškai užėmusi po Liublino unijos.

Jei politiniuose Lietuvos ir Lenkijos santykiuose Vazų laikais dažnai pastebimas antagonizmas ir karštas Lietuvos teisių gynimas, tai kultūriniai abiejų kraštų bajorų santykiai buvo visai kitokie. Lietuvos bajorai nebuvo lenkų kultūros priešai. Jau anksčiau buvau pažymėjęs, kad besiginčydami su lenkais jie kai kada net pabrėždavo, jog nieko neturį prieš lenkus kaip len-

---

270 „Ponieważ iednąśmy są Rzeczpospolitą", t e n p a t, Teka Nar. 109, dok. 8.

271 1648. VI. 25 Vilniaus seimelio instrukcijoje į konvokaciją to seimelio bajorai lenkus vadina savo „Bracią", t e n p a t, Teka Nar. 142, dok. 75. 1648. VI. 22 Žemaičių seimelio instrukcijoje rašoma: „Braci naszey Koronney", t e n p a t, dok. 83. Taip pat ir 1648. VI. 22 Smolensko seimelio instrukcijoje, t e n p a t, dok. 86.

272 „Niemogą Icmci Panowie Polacy nic na nas bez nas, ani my na nich bez nich, a rzekę więcey, niemożemy my sami na się bez nich a oni sami bez nas stanowić", t e n p a t, Teka Nar. 100, dok. 132.

kus, bet su jais barąsi tik dėl to, kam šie pastarieji braunąsi į Lietuvos teises. Lygindamiesi savo teisėmis ir privilegijomis su lenkais, Lietuvos bajorai pamažu lyginosi ir kultūra su jais. Kartu su lenkų kultūros įtaka kas kartas giliau leido šaknis ir lenkų kalbos vartojimas bajorų tarpe. Lietuvių kalba vis labiau buvo skriaudžiama, tremiama į baudžiauninkų kaimą, į užkampius. Tačiau dar Vazų laikais lietuvių kalbos vartojimas toli gražu nesibaigė vien valstiečiais. Ji buvo vartojama ne vien tik kaime. Dar XVII amžiuje lietuvių kalba buvo aptinkama taip pat ir bajorų dvaruose. 1599 m. savo lietuviškame lenko Vuiko Postilės vertimo prakalboje Mikalojus Daukša, nors ir lenkiškai, prabilo į lietuvius bajorus, ragindamas juos neišsižadėti gimtosios savo tėvų lietuvių kalbos, skatindamas labiau ją branginti ir nepasiduoti lenkų įtakai, nepakeisti savosios lenkiškąja kalba[273]. Toje prakalboje jis pareiškia, kad nors retas, ypačiai iš didikų, nemoka lenkiškai, bet, jo nuomone, didesnė dalis esanti tokių, kurie lenkiškai arba visiškai nemoką, arba maža tesupratą. Smerkdamas paniekinusius lietuvių kalbą ir iškeldamas gimtosios kalbos svarbumą, jis pasisako nenorįs peikti svetimųjų kalbų mokėjimo, bet peikiąs lietuvių kalbos paniekinimą. Kartu jis ragina apsileidusius susiprasti ir grįžti prie savosios kalbos vartojimo.

Mikalojaus Daukšos Postilės prakalba mums svarbi ypačiai tuo, kad ji parodo, jog jo laikais dar buvo daug bajorų, lietuviškai kalbančių ir vos tesuprantančių lenkiškai. Jei ir būtų galima manyti, kad jis turėjo galvoje labiausiai žemaičius bajorus, gyvenusius toliausiai nuo lenkų kultūros įtakos, tai vis tik negalima nuginčyti Daukšos liudijimo apie lietuviškai kalbančių bajorų buvimą. Pagaliau jau pats tas faktas, kad XVI—XVII amžiuje į lietuvių kalbą buvo verčiamos postilės, kalvinų bei kitų reformacijos srovių atstovų ir katalikų leidžiami ir spausdinami lietuviški katekizmai, giesmynai, maldaknygės, kad į lietuvių kalbą buvo verčiamas Šventasis Raštas, kad Konstantinas Sirvydas parašė lietuviškai-lenkišką-lotynišką žodyną, sulaukusį net kelių laidų, — visa tai rodo, jog buvo ir inteligentų, skaitančių lietuviškas knygas, nes valstiečių, mokančių skaityti, anais

[273] Davksza, M., Postilla Catholicka Tài est: Iżguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir szwętes per wissus metus, Vilnius, 1599. Tos Postilės fotografuotinis leidimas Kaune, 1926.

laikais nedaug tegalėjo būti. Nors ta visa religinė literatūra labiausiai naudojosi įvairių tikybų dvasininkai, skelbdami savo tikybines idėjas ir norėdami rasti tiesesnį kelią į lietuvio valstiečio širdį, bet tie raštai buvo skiriami ir bajorams. Nėra abejonės, kad ir bajorai juos skaitė, nes kitaip jie nebūtų išlikę senų dvarų bibliotekose, ypač Žemaičiuose.

Kad dar Vazų laikais ne vienas bajoras kalbėjo lietuviškai, retrospekcijos metodu galima spręsti taip pat iš žymiai vėlesnių laikų įvairių liudijimų, kada lenkybės banga dar labiau buvo užliejusi Lietuvą. Bendrojo lietuvių su lenkais sugyvenimo laikotarpyje, 1745 m. Pilypas Rūgys rašė, kad prieš 50 metų Didžiojoje Lietuvoje buvę daug bajorų, kurie tik lietuviškai tekalbėjo; taip pat ir Kauno mieste kilnios moterys ne kitaip, kaip tik lietuviškai su ypatingu mandagumu tarp savęs šnekėjusios[274]. Esą Rūgio laikais vienas Kauno burmistras net lietuviškas dainas rašęs[275]. Jei lietuvių kalba tiek įprasta buvo apie 1700 metus, tai juo plačiau ji turėjo būti bajorų vartojama Vazų laikais, kada Lietuva dar nebuvo taip sulenkėjusi. Žemaičiuose dar ir XIX amžiuje buvo bajorų, neišsižadėjusių savo tėvų kalbos. Liudvikas Adomas Jucevičius savo atsiminimuose pirmoje pusėje XIX-jo amžiaus pastebi apie Žemaičių bajorus, kad daugelis jų net lenkiškai nemoką[276]. Ir iš tikro, jei nebebūtų buvę lietuviškai kalbančių bajorų, nebūtų prasidėjęs ir garsusis XIX-jo amžiaus žemaičių bajorų tautinis lietuvių sąjūdis.

Nors lietuvių kalbos vartojimas nesibaigė baudžiauninkų kaime, vis tik kitų kalbų ji buvo skriaudžiama. Lietuvių kalbos nebuvo nei seime, nei kitose svarbiosiose valstybės institucijose. Net bažnyčioje ji buvo patėviškai traktuojama, o ką jau bekalbėti apie mokyklas. Su lenkų įtaka kas kartas labiau plito ir lenkų kalbos vartojimas. Tačiau nežiūrint lenkų kalbos įsigalėjimo privatiniame bajorų gyvenime, oficiali valstybės kalba vis dar tebebuvo

---

[274] „Vor fünfzig Jahren waren in Grosslitauen viel von Adel, die nur Littauisch sprachen, und vornehmes Frauenzimmer in der Stadt Kauen, welches nichts als Littauisch mit einer sonderlichen Höfflichkeit redeten, und einander ehreten, mit Worten, die hier nicht gebräuchlich, als Tamista, Eure Liebe", Ruhig, Philipp, Betrachtungen der Littauischen Sprache, Königsberg, 1745, p. 75.

[275] Ten pat, p. 79.

[276] Jucewicz, L. A., Wspomnienia Żmudzi, p. 148.

rusų rašto kalba. Jos viešpatavimas buvo garantuotas net įstatymo keliu. Lietuvos Statutas įsakmiai reikalavo, kad žemės teismo raštininkas visus raštus, išrašus iš teismo knygų ir kvietimus į teismą rašytų rusiškai, rusiškomis raidėmis ir žodžiais, bet ne kuria nors kita kalba[277]. Išimtis galėjo būti daroma tik dvasininkams, kurie į teismą turėjo būti šaukiami lenkišku raštu rašytais šaukimais[278]. Bažnyčios įprastinė kalba buvo lenkų kalba. Daugelis kunigų buvo lenkai ar lenkų dvasios prisigėrę, todėl jiems ir buvo padaryta minėta išimtis. Šiaip ne tik žemės, bet ir pilies bei kitos teismo knygos buvo vedamos ir oficialūs raštai rašomi rusų rašto kalba. Tačiau lenkų kalba Vazų laikais ir iš teismų pradėjo stumti oficialinę valstybės kalbą. Kad aplenkėjusiems ir sulenkėjusiems bajorams būtų lengviau prieinami įstatymai, pats Lietuvos Statutas buvo išverstas į lenkų kalbą, o seimų konstitucijos buvo skelbiamos tik lenkiškai.

Pavarčius XVII-jo amžiaus Lietuvos teismų knygas, ypačiai ryškiai į akis krenta tose knygose vartojamų kalbų šiupinys. Įvairūs teismo aktai ir bajorų įrašomi dokumentai, kaip pirkimo-pardavimo aktai, užrašai, testamentai, sutartys, privilegijos ir kt., į teismų knygas buvo įrašomi ta kalba, kuria jie buvo sudaryti. Paprastai teismų knygose, įrašant kurį nors dokumentą, įrašo oficialioji pradžia ir pabaiga rašoma rusiškai pagal tradicinę formulę, o pats aktas arba bylos eiga jau dažniausiai rašoma lenkiškai. Taip pat iš teismo knygų duodamų išrašų oficiali pradžios ir pabaigos formulė rusiška, o pats dokumentas — lenkiškas. Lyginant Vazų laikų teismo knygas chronologiškai, randama, kad to laikotarpio pradžioje dar žymiai daugiau pasitaiko ištisinių įrašų rusiškąja rašto kalba, bet juo vėliau, juo jų mažėja. XVII amžiaus viduryje jau aiškiai vyrauja minėtas teismo knygų rusiškos ir lenkų kalbų mišinys. Taip pat ir seimelių instrukcijos kas kartas rečiau berašomos rusiškai. Daugumas man žinomų Vazų laikų Lietuvos seimelių instrukcijų rašytos jau lenkiškai. XVII amžiaus pabaigoje Lietuvos valstybiniame gyvenime lenkų kalbos vartojimas pasidarė tiek platus ir įprastas, kad 1697 m. buvo išleistas

---

277 „А писаръ земъский маетъ по руску литерами и словы рускими вси листы выписы и позвы писати а не иншимъ языкомъ и словы", 1588 m. Lietuvos Statutas, sk. IV, str. 1.

278 Ten pat, sk. III, str. 32.

net įstatymas, kuriuo Lietuvos teismuose buvo oficialiai įvedama lenkų kalba[279].

Tokiu būdu XVII amžiuje ir valstybiniame gyvenime vis labiau įsigali lenkų kalba. Dar plačiau ji buvo vartojama bažnyčioje ir privatiniame bajorų gyvenime. Vartydami įvairią spausdintą ir nespausdintą archyvinę medžiagą, pastebime, kad nuo XVI amžiaus pabaigos ir ypačiai XVII amžiuje greta rusiškos kalbos Lietuvoje labai plačiai vartojama lenkų kalba privatiniuose bajorų aktuose, korespondencijoje, susivažiavimuose, vaišėse, namie, mokykloje, bažnyčioje, religinėje polemikoje, spaudoje ir kt. Tiesa, dar XVI amžiaus gale kai kurie Lietuvos didikai tarpusavyje susirašinėjo oficialine valstybės rašto kalba, — rusiškai. Jų rusiškos korespondencijos nemaža galima aptikti archyvuose. Bet jau tada susidarė skirtumas tarp vyresniosios ir jaunosios kartos, kuri labai sulenkėjo dėl lenkų įtakos skverbimosi į Lietuvą. Šiuo atžvilgiu įdomų liudijimą teikia vienas XVI amžiaus pabaigos kunigaikštienės Vosilijos Masalskienės laiškas savo sūnui, kuriame ji savo sūnų prašo jai laiškus rašyti ne lenkiškai, bet rusiškai[280]. Bajorai vis labiau papranta prie lenkų rašto ir nustoja besimokę rusiško rašto. Įdomios medžiagos, parodančios, kaip mažėja bajorų skaičius, mokančių rusiškai rašyti, teikia seimelių instrukcijų parašai. Taip 1587. IX. 10 Lietuvos Brastos seimelio nutarimus pasirašo 32 bajorai. Iš jų rusiškai — 6, lenkiškai — 26; čia lenkiškai pasirašo didikai, o rusiškai šiaip bajorai[281]. 1648. IV. 19 tos pačios Lietuvos Brastos seimelio instrukciją jau nė vienas asmuo nebepasirašo rusiškai[282]. Arba 1607. III. 29 Naugarduko seimelio instrukciją, duotą atstovams į Jendžejevo rokošą, pasirašo 46 bajorai, iš kurių tik 3 rusiškai, o visi kiti — lenkiškai[283]. To paties Naugarduko 1646. IX. 13 seimelio instrukcijoje randame 34 parašus, visus lenkiškai[284]. XVII amžiaus in-

---

[279] Lietuvos ir Lenkijos teisių sulyginimo ir lenkų kalbos Lietuvos teismuose įvedimo įstatymas, vadinamas *Coequatio iurium*, išspaustas Lappo, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos, p. 154—162.

[280] „О то тежъ проше, рачь ваша милость ку мнѣ писать по Руски", Археографическій сборникъ документовъ къ исторіи сѣверо-западной Руси, t. IV, p. 57.

[281] Čart. Arch., Ms. 2243, dok. 14.

[282] Ten pat, Teka Nar. 142, dok. 51.

[283] Ten pat, Ms. 2244, dok. 31.

[284] Ten pat, Ms. 375, p. 1097—1098.

strukcijas apskritai nedaug bajorų bepasirašo rusiškai. 1606. VII. 21 Kauno pavieto instrukciją, duotą pasiuntiniams į rokošą, pasirašo 26 bajorai lenkiškai ir tik 1 rusiškai[285]; tos pačios datos Vitebsko seimelio instrukciją pasirašo 5 bajorai lenkiškai ir 13 rusiškai[286]; 1606. VIII. 23 Upytės pavieto instrukciją pasirašo 23 bajorai, visi lenkiškai[287]; 1607. V. 12 įvairių pavietų didikų ir bajorų, tuo metu susirinkusių į Vilnių, instrukciją atstovams į Jendžejevo rokošą pasirašo 60 bajorų lenkiškai ir tik 1 rusiškai[288]; 1641. VII. 9, 1646. IX. 13 ir 1661. III. 28 Žemaičių seimelių instrukcijas bajorai pasirašo vien lenkiškai[289]; taip pat visi 29 bajorai lenkiškai pasirašo 1646. IX. 13 Gardino seimelio instrukciją[290].

Žinoma, iš seimelių instrukcijų parašų negalima daryti griežtos išvados apie tai, kurią kalbą bajorai vartojo namie, nes daugelis bajorų, būdami beraščiai, instrukcijų visai nepasirašydavo, o tik prispausdavo savo antspaudus. Taip pat kitą kartą už beraščius pasirašydavo kuris nors raštingas bajoras. Pagaliau viena kalba mokąs pasirašyti bajoras gyvenime galėjo vartoti visai kitą kalbą. Tačiau vis tik minėti instrukcijų parašai leidžia mesti šiokį tokį žvilgsnį į bajorų vartojamų kalbų santykį. Iš šitų ir iš anksčiau minėtų duomenų aiškiai matyti, kad lenkų kalba jau persveria kitas. Tačiau ta pati Lietuvos bajorų vartotoji lenkų kalba buvo tikras mišinys lenkiškų, rusiškų ir lotyniškų žodžių. Makaronizmas tuomet buvo savotiška mada. Kaip buvo maišomi įvairių kalbų žodžiai ir formos, aiškiai matyti iš daugelio tų laikų raštų ir dokumentų citatų, kurias teko šiame darbe nekartą pacituoti[291].

Lenkybė į Lietuvą skverbėsi įvairiausiais keliais. Neturiu tikslo čia visus tuos kelius smulkiai išnagrinėti, o noriu tik ben-

---

285 Ten pat, Ms. 2244, dok. 25.

286 Ten pat, Ms. 2244, dok. 26.

287 Ten pat, Ms. 2244, dok. 27.

288 Ten pat, Ms. 2244, dok. 32.

289 Ten pat, Ms. 378, dok. 35; Teka Nar. 143, dok. 165; Ms. 2108, p. 287—288.

290 Ten pat, Teka Nar. 140, dok. 60.

291 Štai dar vienas tokios lenkų kalbos, Lietuvoj vartotos, būdingas pavyzdys, paimtas iš 1590 m. Vilniaus seimelio instrukcijos: „... co wszytko *in dubium* vocovać *non est viri boni* ktora sprawa *et eo nomine* iest nam *suspecta* ysz ciągnie zasobą exequtią", ten pat, Ms. 2243, dok. 21.

drais bruožais nurodyti, kuriuo būdu lenkėjo Lietuvos bajorai, santykiaudami su lenkais. Panagrinėjus šį klausimą, aiškėja, kad lenkybė į Lietuvą brovėsi ypačiai per viešąjį ir privatinį bajorų gyvenimą. Didelės reikšmės šiuo atžvilgiu turėjo Lietuvos bajorų teisinės padėties supanašėjimas ir lyginimasis su Lenkijos bajorų teisine padėtimi XVI—XVII amžiuje. Nors ir toliau dar išliko dideli skirtumai abiejų kraštų teisėje ir apskritai gyvenime, vis dėlto bajorų teisinės padėties lyginimasis veikė bei skatino ir kultūrinės buities susilyginimą, nors šis vyksmas galėjo vykti žymiai lėčiau. Lenkybės banga pamažu skverbėsi iš viršaus. Nuo karaliaus dvaro, nuo didikų, nuo aukštosios dvasininkijos prasidėjo Lietuvos lenkinimas, jau smarkia srove ėjęs XVII amžiuje. Didikai, dažnai buvoję karaliaus rūmuose, ten nuolat susidurdavo su Lenkijos magnatais, su lenkų kalba, papročiais ir patys juos pasisavindavo. Jie perėmė ne tik lenkų kalbą ir papročius, bet net ir drabužius. Lenkiški papročiai, kalba, raštas pamažu pradėjo vyrauti didikų dvaruose, išstumdami lietuvių ir rusų kalbų vartojimą. Didikus visur pamėgdžiodami sekė bajorai, irgi dalyvavę viešajame valstybės gyvenime. Tokiu būdu lenkybės banga, eidama iš viršaus, apėmė vis platesnius bajorų sluoksnius.

Politiniame valstybės gyvenime bajorams nekartą tekdavo bendradarbiauti su lenkais. Ypačiai lenkų kultūros įtaka plito per bendruosius su lenkais seimus. Jie įvykdavo Lenkijoje ir juose buvo posėdžiaujama bei konstitucijos leidžiamos lenkų kalba. Jau vien šis reikalas vertė bajorus mokytis lenkiškai. Be to, atvykę į Lenkiją, seimams trunkant ilgesnį laiką, Lietuvos bajorai, čia begyvendami, prisižiūrėdavo lenkiškų papročių ir juos pamėgdžiodavo. Seimuose jie priprasdavo bendrai veikti su lenkais ir bendrai spręsti aktualiuosius valstybės reikalus. Be seimų, taip pat ir kiti bendrieji abiejų valstybių reikalai suvesdavo abiejų kraštų bajorus. Nekartą lietuvių ir lenkų bajorams tekdavo kartu gintis nuo Maskvos, Švedų ar kitų priešų. Toks bendradarbiavimas irgi turėjo reikšmės Lietuvos bajorams lenkėti. Ypačiai abiejų kraštų bajorus jungė bendrieji luominiai interesai ir jų gynimas. Kai reikalas lietė bajoriškų teisių ir laisvių plėtimą arba jų apsaugojimą nuo karaliaus agresijos, visi skirtingumai išnykdavo ir abiejų kraštų bajorai jautė ir veikė iš vieno. Kaip tik Zigmanto Vazos laikais Lietuvos bajorams teko daug bendradarbiauti su lenkais, bendrai kovojant prieš karaliaus pastangas siekti abso-

liutizmo. Bendrų luominių interesų gynimas dar labiau suartino abiejų kraštų bajorus. Šie reikalai ir smulkiąją bajoriją suvesdavo į kontaktą su lenkais. Todėl nenuostabu, kad kas dešimtis metų plito ir šlėktos polonizacija.

Svarbų vaidmenį Lietuvai lenkinti suvaidino ir katalikų bažnyčia. Lenkų kultūra į Lietuvą ypačiai skverbėsi per dvasininkus ir vienuolius, kurie arba patys buvo lenkai, arba buvo prisigėrę lenkybės, laikydami pagonybe visa tai, kas buvo lietuviška. Jau tada bandyta sutapdinti lenkybę su katalikybe. Į šios studijos rėmus neįeina smulkus tuometinių Lietuvos bažnytinių santykių ir jų įtakos lietuvių kultūrai nagrinėjimas, kuriems turime nemaža medžiagos ir kuriems būtų galima skirti atskirą studiją[292]. Čia užtenka pažymėti, kad lietuvių kalba bažnyčioje buvo labai nuskriausta ir apleista[293], ir katalikų kunigų nemokėjimas lietuviškai buvo viena priežasčių, prisidėjusių prie protestantizmo įsigalėjimo Lietuvoje, kuris ėjo į žmones, vartodamas jų gimtąją kalbą. Daugelio kunigų Vilniaus vyskupijoje nemokėjimas lietuviškai buvo konstatuotas 1595—1597 m. popiežiaus Klemenso VIII legato Comuleus[294].

Protestantams liaudžiai skelbiant savo mokslą lietuvių kalba, atgijo ir katalikai, pradėję taip pat rūpintis lietuvių kalba. Daugiau teisių katalikų bažnyčioje ji įsigijo ypačiai aktyvios kontrreformacijos metu. Bet ir tada, kai daugiau imta lietuvių kalbą vartoti religinėje praktikoje, nei katalikai, nei protestantai nebuvo kovotojai dėl lietuvybės. Į kalbą buvo žiūrima tik kaip į priemonę savo atstovaujamai religijai pritraukti daugiau išpažintojų. Todėl nurimus katalikų kovoms su protestantais, lietuvių kalba bažnyčioje vėl buvo skriaudžiama ir ribojosi negausiomis išimtimis, o katalikų ir protestantų bažnyčios vėl įsigijo lenkišką veidą ir tapo įtakingomis lenkinimo priemonėmis Lietuvoje.

Greta bažnyčios, Lietuvos bajorus lenkinti padėjo ir mokykla. Tiesa, Lietuvos mokyklose vyravo lotynų kalba, bet greta jos žy-

---

292 Šiuos klausimus šiek tiek yra palietę K u r c z e w s k i, Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska, t. I—III; A l e k n a, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje; G r u ż e w s k i, Kościół Ewangelicko-Reformowany; Š e p e t y s, J., Reformacijos istorija Lietuvoje; Ł u k a s z e w i c z, J., Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie ir kt.

293 A l e k n a, A., Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, p. 91.

294 K u r c z e w s k i, J., Kościół Zamkowy, t. II, p. 97.

mių teisių čia turėjo ir lenkų kalba, tuo tarpu kai lietuvių buvo visai nuskriausta. Be to, didikų ir bajorų sūnūs buvo pratę važinėti studijuoti Krokuvon, lankyti lenkiškus švietimo ir kultūros židinius. Tatai irgi negalėjo neturėti lenkiškos įtakos lietuviškajam bajorų jaunimui.

Nemažiau lenkybė skverbėsi į Lietuvą ir per privatinį bajorų gyvenimą bei draugišką santykiavimą su lenkais, per bičiuliavimąsi, vienų pas kitus svečiavimąsi, vaišes, puotas, medžiokles ir kt. Skaitydami Smolensko karūžos, vėliau Smolensko pakamorės, nuo 1671m. Vitebsko vaivados J. A. Chrapovickio dienoraštį[295], matome, kad jo šeima nuolat palaikė gerus ir širdingai draugiškus privatinius santykius su lenkais, susirašinėjo su lenkų didikais ir bajorais, nuolat lankėsi ir viešėjo pas juos arba juos pas save priiminėjo ir kt. Apie tokius pačius gerus lietuvių ir lenkų bajorų asmeninius santykius skaitome ir kituose XVII amžiaus memuaruose[296]. Be to, didikai Radvilai, Katkevičiai, Sapiegos, Pacai ir kt. nuolat korespondavo su lenkų didikais ne tik politiniais, bet ir asmeniniais reikalais. Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio asmeniniai santykiai su lenkais buvo tiek geri, kad jis savo 1612. III. 21 testamentu savo nepilnamečių sūnų globėju kartu su keliais lietuviais paskyrė ir lenką, Liublino vaivadą grafą Gabrielių Tenčinskį[297].

Prie Lietuvos bajorų lenkėjimo prisidėjo ir ta aplinkybė, kad buvo daugybė tokių bajorų šeimų, kurios savo žemių turėjo ir Lietuvos, ir Lenkijos valstybės teritorijoje. Dalis tokių šeimų narių gyveno Lietuvoje, kita dalis Lenkijoje. Daug tokių šeimų atsirado, per Liublino uniją nuo Lietuvos atskyrus Palenkės, Valuinės, Podolės ir Kijevo žemes. Tačiau buvo ir tokių bajorų, kurie dalį savo žemių turėjo Lietuvoje, o kitą dalį Didžiojoje arba Mažojoje Lenkijoje, kurios niekada nepriklausė Lietuvai. Niesieckio ir Bonieckio herbų knygose tokių bajorų šeimų, kurios buvo išsiplatinusios ir Lietuvoje ir Lenkijoje, priskaitoma apie pusantro šimto[298]. Tose pačiose herbų knygose minima apie

---

295 J. A. Chrapowicki, Dyaryusz, nuolat.

296 Pav., St. Alb. Radvilo, S. ir B. K. Maskevičių, Zavišos ir kt.

297 Archiwum Domu Radziwiłłów, p. 72.

298 Tokios bajorų šeimos buvo: Bialobžeskiai, Bieganskiai, Bieliackiai, Bielikavičiai, Bieniedzkiai, Bienkevičiai, Blazovskiai, Blockiai, Bobinskiai,

70 pavardžių bajorų šeimų, kurios iš Lenkijos įvairiais būdais persikraustė gyventi į Lietuvą[299]. Tai įvyko arba vedybų, arba pa-

---

Bobrai, Bobrovnickiai, Bagdonavičiai, Bohatkos, Bohušai, Bohuševičiai, Bakūnai, Boreikos, Bronickiai, Bžostovskiai, Bžozovskiai, Bulhakai, Bystramai, Cedrovskiai, Chelchovskiai, Chlevinskiai, Chržanovskiai, Chžanstovskiai, Chreptavičiai, Ciechanovieckiai, Cibulskiai, Čapliai, Čaplicai, Čarnorudzkiai, Čarnovskiai, Čartoriskiai, Četvertinskiai, Dambrovskiai, Daunaravičiai, Dembovskiai, Denhofai, Duninai, Dzieržbickiai, Dzieržkai, Fedoravičiai, Franckevičiai, Gadomskiai, Galenskiai, Galinskiai, Gluchovskiai, Glušinskiai, Godlevskiai, Godaševskiai, Gonsievskiai, Goraiskiai, Gostomskiai, Gurnickiai, Gurskiai, Grondzkiai, Gronostaiskiai, Gžimalos, Hanai, Haraburdos, Horainiai, Hornostajai, Hozijai, Isaikovskiai, Izdebskiai, Jagnientovskiai, Javorovskiai, Jurevičiai, Jurkevičiai, Kačinskiai, Kaminskiai, Karasiai, Karpiai, Karskiai, Karvickiai, Kiškos, Kmitai, Klonovskiai, Kolakovskiai, Komorovskiai, Kopciai, Kosinskiai, Kosnickiai, Kosakovskiai, Koščycai, Kotlinskiai, Kovalevskiai, Kozlovskiai, Kučevskiai, Kukovskiai, Kunovskiai, Kuženieckiai, Kuzmickiai, Lenkevičiai, Letavai, Lipovskiai, Lanievskiai, Lopacinskiai, Makovieckiai, Mališevskiai, Mlockiai, Mlodzianovskiai, Osovskiai, Parčevskiai, Paskai, Piaseckiai, Pielašai, Pienickiai, Podoskiai, Paniatovskiai, Potockiai, Pžeslavskiai, Pžezdzieckiai, Pšygodskiai, Pžysiedzkiai, Puzynai, Radziminskiai, Rajeckiai, Rakovskiai, Rosochackiai, Rudnickiai, Ščepkovskiai, Siedlickiai, Skaševskiai, Slavskiai, Sokolovskiai, Suchodolskiai, Sviderskiai, Šadurskiai, Tronovskiai, Tudorovskiai, Tyškos, Valkanovskiai, Viesiolovskiai, Volkovičiai, Vrublevskiai, Zaleskiai, Zavadzkiai, Zavistovskiai, Zbožinskiai, Žeromskiai, Zeymos, Zlotnickiai, jau nekalbant apie garsiąsias didikų Radvilų, Sapiegų, Pacų, Tiškevičių, Karpių ir kt. šeimas. B o n i e c k i, Herbarz, t. I—XV, N i e s i e c k i, Herbarz, t. I—X.

[299] Tokios šeimos buvo: Bobrovnickiai, Borodzičiai, Beklevskiai, Bieniedzkiai, Bystramai, Blaškovickiai, Blazovskiai, Bobinskiai, Bohatkos, Bohušai, Božymovskiai, Bronskiai, Bžostovskiai, Chlevinskiai, Chodorkovskiai, Chržanovskiai, Černickiai, Fronckevičiai (XVI a. pabaigoje už nuopelnus nuo karaliaus gavę žemių Lietuvoje), Gadomskiai, Gonsievskiai (atsikraustė vedybų keliu, — užkuriais), Gostomskiai, Grondzkiai, Gronostaiskiai, Gruževskiai, Gurskiai, Gzovskiai, Isaikovskiai, Izdebskiai, Jagniotovskiai, Javorovskiai, Jezierskiai-Levaldai, Kaminskiai, Karskiai, Karvickiai (vedybomis), Kielčevskiai (vedybomis), Komorovskiai, Kosakovskiai (vedybomis), Kosinskiai, Kovalevskiai, Kozickiai, Kozielskiai, Krenžylovskiai, Krompievskiai, Kunovskiai, Kurošai, Kurovskiai, Laskovskiai, Lappai, Lipnickiai, Lopacinskiai, Ložinskiai, Pakošai, Paprockiai, Pžysieckiai, Radziminskiai, Rajeckiai, Sicinskiai, Sobolevskiai, Sviderskiai, Telševskiai, Viesiolovskiai, Vodoradzkiai, Zakževskiai, Zaleskiai, Zavišos (vedybomis), Zernickiai. B o n i e c k i, Herbarz, t. I—XV; N i e s i e c k i, Herbarz, t. I—X. Paskirų lenkų ar jų šeimų apsigyvenimas Lietuvoje apskritai specialiai dar nėra tyrinėtas, todėl į čia paduotą sąrašą tenka žiūrėti ne kaip į galutinį ir ne kaip į griežtai tikslų. Gali būti ir klaidų, nes ypačiai N i e s i e c k i s bendrapavardžius Lietuvoje ir

likimo paveldėjimo, arba žemių pirkimo, arba kuriuo nors kitu keliu, pvz., neteisėtai gavus kurią nors seniūniją, betarnaujant kuriam nors Lietuvos didikui iš jo gavus dovanų žemių ir kt. Jau anksčiau buvau minėjęs, kad didysis kunigaikštis, nežiūrėdamas Lietuvos Statuto draudimo ir lietuvių gynimosi, kartais apdovanodavo žemėmis Lietuvoje ne Lietuvos piliečius, ypačiai lenkus, karo dalykuose ar kuo kitu nusipelniusius. Toks gausus lenkų kilmės žmonių apsigyvenimas Lietuvoje negalėjo neturėti įtakos Lietuvos bajorams tautybės atžvilgiu. Antra vertus, yra žinomos ir tokios bajorų šeimos, kurios iš Lietuvos išsikraustė gyventi į Lenkiją. Tačiau tenka pastebėti, kad šitokių Lietuvos bajorų šeimų anksčiau minėtose herbų knygose nedaug terandame[300]. Dažnai tos pačios šeimos nariai, turėdami žemių abiejose valstybėse, užimdavo abiejų valstybių urėdus, gaudavo abiejų kraštų seniūnijas ir kt. Tokie buvo Radvilai, Sapiegos, Gonsievskiai, Bžostovskiai, Tiškevičiai, Pacai, Karpiai ir kt. Tai irgi prisidėjo prie abiejų kraštų bajorų gyvenimo aplinkos vienodėjimo.

Pagaliau lenkybė Vazų laikais skverbėsi į Lietuvą ypačiai per šeiminį didikų ir bajorų gyvenimą. Šiuo atžvilgiu jau Vazų laikais buvo beveik taisyklė, kad kurio nors didiko ar žymesnio bajoro žmona buvo lenkė arba duktė ištekėjusi už lenko. Įvairiuose šaltiniuose galime rasti daugybę tokių pavyzdžių[301]. Net atrodo,

---

Lenkijoje kartais supina be jokio pagrindo. Čia noriu tik pažymėti patį faktą, kad buvo tokių lenkų bajorų ar jų šeimų, kurie iš Lenkijos atsikraustė gyventi į Lietuvą ir čia įsikūrė.

300 Tai buvo: Jagielavičiai, Korčevskiai, Lanievskiai, Misiūnai, Žiličiai, neminint didikų šeimų. Boniecki, Herbarz, t. XV, Niesiecki, Herbarz, t. V, VI, VIII, X.

301 Bonieckis ir Nieseckis savo herbų knygose mini šias mišrias lietuvių ir lenkų bajorų šeimas, nebeminint šeimų, išsiplatinusių ir Lietuvoje ir Lenkijoje: vienas Bobodziejovskių, Lietuvos bajoras, buvo vedęs lenko Jono Kaminskio dukterį; Palenkės vaivada Steponas Mikalojus Branickis buvo vedęs Katariną Sapiegaitę, Vilniaus vaivados dukterį; jų duktė Kristina ištekėjo už Lietuvos rūmų iždininko Sapiegos; Ravos stalininko Martyno Bžostovskio žmona buvo iš Lietuvos kilusi Katarina Mirskaitė; lenko Mikalojaus Bučackio žmona buvo Aleksandra Tiškevičiūtė; Jonas Jeronimas Katkevičius buvo vedęs Krokuvos kašteliono dukterį Kristiną Zborovskaitę; jų duktė Ona buvo Joachimo Koreckio, o Adeksandra — Adomo Visniovieckio žmona; Trakų vaivados Aleksandro Katkevičiaus žmona buvo Eufemija Sienienskaitė, Lvovo pakamorės duktė; jų duktė Eufrozina buvo ištekėjusi už Prokopo Sieniavskio, Lenkijos rūmų karūžos, kuris tuo

kad nebuvo nė vienos didikų ar stambesnių bajorų šeimos, kuri nebūtų susigiminiavusi su lenkais[302]. Per tas gausias giminystes ir vedybas ne tik maišėsi lietuvių ir lenkų bajorų kraujas, bet greta etnografinės niveliacijos ryškiai reiškėsi ir kultūrinė asimiliacija,

---

būdu paveldėjo Šklovo, Myšos ir kitus dvarus Lietuvoje; Jono Karolio Katkevičiaus pirmoji žmona buvo Podolės vaivados duktė Zofija Mieleckaitė, antroji — Valuinės vaivados duktė Ona Ostrogskaitė; Jurgio Katkevičiaus duktė Zofija ištekėjo už Rapolo Sieniavskio; Vilniaus kašteliono Jeronimo Katkevičiaus antroji žmona buvo Darata Rejaitė, trečioji — Ona Tarlaitė, abi lenkės; Jono Kazimiero Katkevičiaus duktė Terezija ištekėjo už Plocko vaivados Jono Krasinskio, o kita duktė Ona už Valuinės vaivados Mniško; Teodora Chreptavičiūtė ištekėjo už Liublino stalininko Stanislovo Rejo; Kristupo Dorohostaiskio duktė ištekėjo už Sandomiro vaivados Andriaus Firlejo; lenkas Aleksandras Gonsievskis vedė Ievą Pacaitę, tuo būdu atsikraustė užkuriomis į Lietuvą ir iš Leono Sapiegos raštininkų pamažu iškilo ligi Smolensko vaivados; Lietuvos lauko etmono Vincento Gonsievskio žmona buvo Elbingo kašteliono duktė Magdalena Konopackaitė, o jų duktė Zofija ištekėjo už Karūnos stalininko Aleksandro Pžyjemskio; Vilniaus tijūno Mikalojaus Ginvilo duktė ištekėjo už Sieradzės vaivados Viežbovskio; Jono Gruževskio duktė Teodora ištekėjo už Sanoko taurininko Zigmanto Strijenskio; vienas Gruževskis buvo vedęs Potockaitę; Trakų vaivada Jonas Hlebavičius, garsusis lietuvių teisių gynėjas, vedė lenkę Katariną Krotoskaitę ir tuo būdu įsigijo žemių Tremblovo paviete, Lenkijoje; Lietuvos bajoras Lukošius Hladka vedė lenkę Daratą Krempskaitę; Zofija Holovčinskaitė buvo ištekėjusi už Sandomiro vaivados Jurgio Mniško; Zofija Jundzilaitė ištekėjo už lenko Čarneckio; Karūnos rūmų maršalka Adomas Kazanovskis vedė Trakų vaidavos dukterį Elžbietą Sluškaitę; Domininkas Kazanovskis buvo vedęs Oną Ceciliją Kerlaitę; XVI amž. pabaigoje Mikalojus Kiška vedė Chelmo kašteliono dukterį Dulskaitę; Trakų kaštelionas Mikalojus Kiška vedė Eleną Lesniovolskaitę, našlę po Stanislovo Stadnickio, Pžemyslio kašteliono; Vilniaus kašteliono Jono Kiškos žmona buvo Elzbieta Ostrogskaitė, Kijevo vaivados duktė; Ukmergės pakamorės Jurgio Kamajauskio antroji žmona buvo Liublino kašteliono Slupeckio duktė; Brastos pakamorė Lukošius Kopcius vedė Krokuvos vaivados dukterį Katariną Firlejaitę; jų sūnus Aleksandras pirmąją žmoną turėjo Liublino vaivados dukterį Teofilę Tenčinskaitę; antrąją — Liublino pakamorės dukterį Oną Noskovskaitę; Jono Karolio Kopciaus, Trakų kašteliono, duktė ištekėjo už Podolės vaivados Stanislovo Lužeckio; lenkas Joachimas Koreckis buvo vedęs Vilniaus kašteliono dukterį Oną Katkevičiūtę; Marcebela Ona Koreckaitė ištekėjo už Vilniaus kašteliono Mikalojaus Hlebavičiaus; Leomilija Koreckaitė tapo Jono Albrechto Radvilo žmona; Minsko vaivada Jonas Pacas buvo vedęs Valuinės vaivados dukterį Zofiją Visniovieckaitę; Petro Pociejaus žmona buvo Zofija Kazanovskaitė; Juozas Palubinskis vedė Liubomirskaitę; Trakų kašteliono Jurgio Radvilo žmona buvo Gniezno kašteliono duktė Zofija Zborovskaitė; Lietuvos etmono Kristupo Radvilo pirmoji žmona buvo Varšuvos seniūno duktė

— savinimasis tos pačios lenkiškos kultūros. Kaip iš 301 išnašoje paduotų pavyzdžių matyti, net ir patys žymieji Lietuvos teisių gynėjai ir Lietuvos savarankiškumo saugotojai nevengė patys vedybomis jungtis su žymiausiomis lenkiškomis šeimomis, dažnai

---

Ona Sobkaitė, antroji — Kijevo vaivados duktė Katarina Ostrogskaitė, trečioji — Krokuvos vaivados duktė Katarina Tenčinskaitė, ketvirtoji — Elzbieta Ostrogskaitė; Jonušo Radvilo pirmoji žmona buvo Katarina Potockaitė; Mikalojaus Radvilo Juodojo žmona buvo Krokuvos kašteliono duktė Elzbieta Šidlovieckaitė; jų viena duktė, Kristina, ištekėjo už Lenkijos kanclerio ir etmono Jono Zamoiskio; antra duktė Sofija — už Pamario vaivados Achacymo Cemos; trečia duktė Ona Magdalena — už Podolės pakamorės Mikalojaus Bučackio; ketvirtoji duktė Elzbieta — už Lenkijos etmono Mikalojaus Mieleckio; Žemaičių seniūnas Stanislovas Radvilas vedė Valuinės kašteliono dukterį Mariną iš Markovicų; Stanislovo Albrechto Radvilo pirmoji žmona buvo Kujavijos Brastos vaivados Mykolo Dzialynskio našlė, kilimo vokietė; jo antroji žmona buvo Krokuvos vaivados duktė Kristina Liubomirskaitė; Jono Vaitiekaus Radvilo žmona buvo lenkė Lavinija Koreckaitė; Mikalojaus Krištupo Radvilo Našlaičio žmona buvo lenkė Elzbieta Eufemija Visnioviec-kaitė; jų duktė Elzbieta ištekėjo už lenko Tenčinskio; Jonas Jurgis Radvilas vedė Eleonorą Ostrogskaitę; Aleksandro Liudviko Radvilo, Lietuvos maršalkos, duktė Cecilija ištekėjo už Lenkijos rūmų maršalkos Mikalojaus Sieniavskio; kita duktė Ona Eufemija — už Radomo seniūno Stanislovo Dönhofo; trečia duktė Joana — už Pamario vaivados Jokūbo Veihero; ji pati antrą kartą ištekėjo už Lenkijos vicekanclerio Boguslovo Leščinskio; Lietuvos vicekancleris Mikalojus Kazimieras Radvilas vedė Krokuvos kašteliono dukterį Katariną Sobieskaitę, vėlybesniojo karaliaus Jono Sobieskio seserį; Jono Petro Sapiegos žmona buvo Chelmo vaivados duktė Zofija Veiheraitė; jų duktė Kristina ištekėjo už Lenčicos vaivados Stanislovo Radziejovskio; vėliau antrą kartą ji ištekėjo už Gniezno kašteliono Krištupo Gembickio; Vilniaus kašteliono Andriaus Stanislovo Sapiegos žmona buvo Ona Heidenšteinaitė, garsaus lenkų istoriko Reinholdo Heidenšteino duktė; Vilniaus vaivados Jono Povilo Sapiegos viena duktė Sofija ištekėjo už lenko Mykolo Grudzinskio, kita Katarina už Aleksandro Liubomirskio, o antrą kartą už Sončo seniūno Jono Lipskio; Jono Povilo Sapiegos žmona buvo lenkė Ona Liubomirskaitė; Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos, garsiojo Lietuvos teisių gynėjo, pirmoji žmona buvo Liublino kašteliono duktė Darata Firlejaitė; didžiojo Lietuvos maršalkos Jono Stanislovo Sapiegos antroji žmona buvo Palenkės vaivados duktė Grizelda Vodinskaitė; Lietuvos vicekanclerio Leono Kazimiero Sapiegos žmona buvo lenkė Teodora Tarnovskaitė; Lietuvos vicekanclerio Povilo Sapiegos antroji žmona buvo lenkė Katarina Goslavskaitė; jo ketvirtoji žmona buvo taip pat lenkė, Karūnos iždininko duktė Sofija Danilavičiūtė; Naugarduko vaivados Mikalojaus Sapiegos žmona buvo Mazovijos vaivados duktė Boglevskaitė; jo sūnaus Kazimiero duktė Ona ištekėjo už lenko Lesniovolskio, vėliau antrą kartą ištekėjo už Liublino kašteliono; Mikalojaus Sapiegos antroji žmona buvo lenkė Ona Visniovieckaitė;

buvusiomis svarbiais Lietuvos savarankiškumo priešais. Rečiau už didikus galime rasti giminiuojantis su lenkais šiaip paprastus eilinius bajorus, tačiau apie juos ir mažiau žinių tėra užsilikę, negu apie didikus. Didikų genealogija jų pačių rūpesčiu apskritai yra geriau žinoma, o apie eilinių bajorų šeiminius santykius herbų knygose ir įvairiuose šaltiniuose retai kur teužsimenama. Tačiau nėra jokios abejonės, kad bajorai viskuo stengėsi sekti didikus ir kad ypačiai Lietuvos ir Lenkijos pasienyje gyvenusios bajorų šeimos taip pat giminiavosi su lenkais.

Lietuvos ir Lenkijos bajorų santykiuose Vazų laikotarpis buvo, tarytum, pereinamasis laikotarpis nuo Lietuvos savarankiš-

---

jo sūnaus Kristupo žmona buvo Sandomiro vaivados duktė Elzbieta Firlejaitė; Vilniaus kašteliono Mikalojaus Sapiegos antroji žmona buvo Belzo pakamorės duktė Elena Prusinovskaitė; jo sūnus Kazimieras vedė lenkę Eleną Danilavičiūtę; Fridricho Sapiegos motina buvo lenkė Ona Visnioveckaitė, o žmona irgi lenkė — Ieva Kaševskaitė, Chelmo pakamorės duktė; jo duktė Elena ištekėjo taip pat už lenko, Červonogrodo seniūno Danilavičiaus; Trakų vaivados Aleksandro Sluškos duktė Elzbieta pirmą kartą ištekėjo už Lenkijos rūmų maršalkos Adomo Kazanovskio, antrą kartą — už Lenkijos vicekanclerio Jeronimo Radziejovskio; Lietuvos rūmų iždininko Boguslovo Sluškos žmona buvo lenkė Ona Potockaitė; jų duktė Konstancija pirmą kartą ištekėjo už Pamarės vaivados Vladislovo Dönhofo, antrą kartą — už Marienburgo vaivados Ernesto Dönhofo; vienas Solomereckių buvo vedęs Chelmo kašteliono dukterį Margaritą Lysauskaitę-Liubičytę; Lietuvos vice-iždininko Gedeono Mykolo Tryznos žmona buvo Palenkės vaivados duktė Marcibela Vodinskaitė; Vilniaus vaivados Teodoro Skumino Tiškevičiaus duktė Katarina Eugenija ištekėjo už Karūnos arklidininko Jonušo Visnioveckio; Teodoras Tiškevičius vedė Valuinės vaivados dukterį Zaslavskaitę; Stanislovas Tiškevičius vedė lenkę Sofiją Niemiežycaitę; Lietuvos rūmų iždininko Eustachijaus Jono Tiškevičiaus pirmoji žmona buvo Sofija Visnioveckaitė, antroji — Braclavo kašteliono duktė Katarina Siemaškaitė; Lietuvos didžiojo maršalkos Kristupo Viesiolovskio žmona buvo Liublino vaivados duktė Aleksandra Sobieskaitė; Lietuvos didžiojo maršalkos Petro Viesiolovskio žmona buvo lenkė Liubomirskaitė; Polocko kašteliono Boguslovo Zenavičiaus duktė Sofija antrą kartą buvo ištekėjusi už Liublino kašteliono Pranciškaus Zebžidovskio. L. Boreyko-Chodźko, Rodowod domu Xiążąt Ogińskich, Paryż, 1858, pažymi, kad Dimitro Oginskio žmona buvo lenkė Marija Pienionžkaitė; Marcijono Aleksandro Oginskio antroji žmona buvo Lenkijos kanclerio duktė Konstancija Vieliopolskaitė. Vis tai pavyzdžiai iš XVI-jo amžiaus pabaigos ir iš Vazų laikų. Smulkiau patyrinėjus, jų būtų galima surasti kur kas daugiau.

302 Sapiehowie, t. I—III; Kotłubaj, Gelerja portretów Radziwiłłowskich; Wolff, Pacowie ir kt.

kumo gynimo prie bendrojo sugyvenimo su lenkais. Tame laikotarpyje Lietuvos bajorai kas kartas labiau artėjo ir susigyveno su lenkų bajorais, ir lietuvių bei lenkų skirtingumai vis labiau dilo. Visais aukščiau minėtais keliais lenkybei besiskverbiant į Lietuvą, jau Vazų laikais pamažu keitėsi „lietuvio" ir „Lietuvos" sąvokos. Nors politiniuose Lietuvos ir Lenkijos santykiuose tame laikotarpyje dar atsispindėjo lietuviškas patriotizmas, tačiau jis nieko bendra neturėjo su lietuvišku nacionalizmu, su tautiškumu. Jei politinėje arenoje Lietuvos bajorai visur pabrėždavo Lietuvos savarankiškumą ir gynėsi nuo lenkų, tai tame negalima įžiūrėti kokio nors tautiškumo gynimo ar siekimo, bet tik tų laikų patriotizmą, siekiantį apsaugoti Lietuvos piliečių bajorų teises ir laisves ir neprileisti lenkų prie Lietuvos valstybės vairo ir jos pelningų urėdų ar institucijų. Kultūriniu atžvilgiu tokio antagonizmo nebuvo.

Esant tokiai padėčiai ir bajorams kas kartas labiau lenkėjant, vis labiau blanko etnografinė „Lietuvos" ir „lietuvio" sąvokų reikšmė. Jei to meto Lietuvos bajorai labai dažnai, kartais net pasididžiuodami, vartodavo sąvokas „Litwa, litwin", pabrėždavo esą lietuviai, tai tų sąvokų supratimas buvo kitoks, negu šiandien. Lietuvos ir lietuvio sąvokos tada buvo vartojamos ne etnografine prasme. Tai buvo greičiau teritoriškai politinės sąvokos. „Lietuva" reiškė visas tas etnografiniu požiūriu mišrias žemes, kurios sutapo su Lietuvos valstybės teritorijos sienomis, kurios sudarė Lietuvos valstybę, kurios naudojosi tomis pačiomis teisėmis, skirtingomis nuo Lenkijos, kurios buvo valdomos tos pačios Lietuvos valdžios. Sąvoka lietuvis reiškė ne lietuvių tautos narį, bet Lietuvos valstybės pilietį, nors ir ne lietuvių tautybės. Todėl lietuviu save vadino ir tikrasis lietuvis, ir sulenkėjęs lietuvis, ir Lietuvoje gyvenąs gudas arba lenkas bajoras, tuo norėdamas pabrėžti, kad jis yra Lietuvos pilietis ir naudojasi Lietuvos piliečio teisėmis.

Tokiomis aplinkybėmis kartais pasitaikydavo, kad Lietuvos vardas net pačių didikų, užimančių aukštuosius urėdus, buvo painiojamas ar neteisingai vartojamas santykyje su Lenkijos vardu. Lietuvos bajorams belenkėjant, į Lietuvą vis labiau priprantama žiūrėti, kaip į bendros valstybės, Lenkija vadinamos, autonominę dalį, kurios gyventojai, labai skirtingi savo tautybe, vadinasi bendru „lietuvių" vardu ir stengiasi išsaugoti savo teritorines teises bei privilegijas. Kitaip sakant, Lenkijos sąvoka, kuria suprantama

visa dvilypė lietuvių ir lenkų valstybė, lyg ir absorbuoja bendrosios valstybės jungtinės dalies, — Lietuvos sąvoką. Šiuo atveju sąvoka „Lenkija" apima ne tik Didžiąją ir Mažąją Lenkiją, bet ir Lietuvą bei visas kitas žemes, kurios priklausė visai sudėtinei valstybei, vadinamai „Lenkijos Respublikai". Taigi ir Lenkijos sąvoka nebuvo suprantama etnografiškai, bet geopolitiškai. Lietuvos ir Lenkijos sąvokos net ir amžininkų tiek buvo painiojamos, kad net toks žymus lietuvis, kaip nenuilstamas Lietuvos teisių gynėjas ir saugotojas, Lietuvos kancleris Leonas Sapiega, rašydamas į užsienį savo giminaičiui Jonui Sapiegai, savo 1598. V. 3 laiške ragina jį greičiau grįžti „do Polski, do nas" („į Lenkiją, pas mus")[303]. Taigi ir jam Lietuva jau „Polska". Šiuo vardu jis supranta sudėtinę Lietuvos ir Lenkijos valstybę. Taip pat ir Augustinas Rotundas Mieleška, rodos, jau toks lietuvis patriotas, kuris „Lenko pasikalbėjime su lietuviu" taip išaukštino ir karštai gynė lietuvius prieš žeminančius lenko Orzechovskio priekaištus, — net ir jis painiojo Lietuvos ir Lenkijos sąvokas. Savo laiške, rašytame Lietuvos protestantų veikėjui Volanui, jis vartoja tokius išsireiškimus, kaip *„Polonia nostra"* („mūsų Lenkija") arba *„Polonia patria nostra"* („mūsų tėvynė Lenkija"), bajorų laisves vadindamas *„libertas Polona"* („lenkiškoji laisvė")[304]. Arba Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas, 1649 m. aprašydamas kazokų ir valstiečių maištus, vartoja išsireiškimą *„nostra Polonia"* („mūsų Lenkija")[305], juo suprasdamas sudėtinę Lietuvos ir Lenkijos valstybę.

Šitoks sąvokų painiojimas visai suprantamas, turint galvoje, kad Lietuvos bajorai kas kartas labiau lenkėjo, nors dar ir gynė valstybinį Lietuvos savarankiškumą. Šitokia Lietuvos ir Lenkijos bajorų santykių raida buvo logiška išvada lenkiškųjų bajoriškų laisvių, įsigalėjusių Lietuvoje jau Vazų laikais.

---

303 Archiwum Domu Sapiehów, p. 183.

304 Šitas laiškas (1571. XII. 4) išspaustas priedu prie Volanus, *De libertate politica* ir Aug. Rotundus Mieliesius, *De dignitate ordinis ecclesiastici*, p. 3—12.

305 St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649. IX.

Pabaiga. Bajorų reikšmė valstybėje ir menkas valstybės reikalų supratimas

Suglaudžiant visa tai, kas šioje studijoje pasakyta, tenka konstatuoti iš tikro didelį bajorų įsigalėjimą Lietuvos valstybėje didžiųjų kunigaikščių Vazų laikais. Bajorų teisės pradėjo augti jau žymiai anksčiau. Jos buvo palaipsniui plečiamos, nustatant bajorų santykius su žeme, apsaugant jų asmens laisvę ir didinant jų politines teises.

Politinių teisių plėtimas ypač spartus buvo XVI-me amžiuje, kada dėl susidėjusių aplinkybių bajorai metai iš metų gaudavo vis naujų politinių, socialinių ir ekonominių lengvatų bei privilegijų. Šitoks bajorų įsigalėjimas vyko kitų luomų sąskaiton, kurių padėtis kas kartas sunkėjo. Sudarydami Liublino uniją su Lenkija, bajorai pasirūpino į patį unijos aktą įrašydinti visų savo viešųjų ir privatinių teisių bei privilegijų patvirtinimą. Jos privalėjo būti pilnai išlaikomos ir likti niekuo nepaliestos[1]. Bajorų įsigytos teisės buvo toliau papildomos pirmųjų ir sekančių tarpuvaldžių metu. Kiekvienas naujai išrinktas valdovas turėjo ne tik patvirtinti ir prisiekti išlaikyti visas bajorų laisves ir teises, bet ir jas plėsti. Šitokia priesaika iš valdovo buvo reikalaujama, kad kurios nors bajorų laisvės nebūtų susiaurintos ir kad formaliai ne-

[1] „Wszystkie prawa, przywileje od wszech przodkow Jego Krolewski Mości i Jego Krolewski Mości samego od zaczęcia unji w Wielgim Księstwie litewskim narodom litewskim, ruskiem, żmudzkiem i inym narodom i obywatelom Wielgiego Księstwa litewskiego i tyż ziemiam, powiatom, familjam i osobam do tych czasow dane, całe, zupełne i niwczym nienaruszone zostały", *Acta* unji Polski z Litwą, wyd. St. Kutrzeba-Wł. Semkowicz, p. 361. Arba: „Aby Jego Krolewska Mość prawa, przywileje, tak wszem ziemiam i narodom, tak Korony polskiej, jako i Wielgiego Księstwa litewskiego, i ziemiam do nich należącym, wszelakim pismem nadane przywileja i prawa od wszech przodkow Jego Krolewski Mości i od Jego Krolewski Mości samego z dawnych czasow i od poczęcia unji wszem wobec i każdemu z osobna jakiemkolwiek sposobem nadane, i wolności, dostojeństwa, prerogatywy, urzędy wszystkie obojga narodu całe i nieporuszone zachował", *ten pat*, p. 359.

būtų užkirstas kelias jas plėsti. Iš kiekvieno naujai renkamo valdovo bajorai vis stengėsi išsiderėti naujų teisių ir laisvių. Aukščiausio dygsnio bajorų privilegijos pasiekė „Henriko artikuluose" ir didiesiems kunigaikščiams statomose sąlygose, vadinamose *pacta conventa*. Tomis sąlygomis Lietuvos valdovai išsižadėjo bet kurios minties apie savo valdžios paveldėjimą, atsisakė nuo didžiojo kunigaikščio valdžios stiprinimo siekimų, visiems reikalams spręsti privalėjo šaukti bajorų seimus, o jiems neposėdžiaujant klausyti senatorių nurodymų, be kurių nė žingsnio negalėjo laisvai nužengti, neturėdami teisės net savo valia vesti.

Taip pamažu nusistojo ir susikristalizavo bajorų vaidmuo viešajame gyvenime. Tačiau kartu su tuo prasidėjo lėtas, bet pastovus valstybės smukimas, nes bajorai buvo valstybiškai per maža tesubrendę, nors į jų rankas atiteko visa krašto valdžia, — ir įstatymų leidimas, ir jų vykdymas, ir teismas.

Paties didžiojo kunigaikščio padėtis valstybėje rėmėsi kontraktu su bajorais, kurie galėjo jo neklausyti ir išsižadėti, jei tik jis kuriame nors punkte nevykdytų savo susitarimo, patvirtinto priesaika. Naujo valdovo rinkimai pasidarė viena svarbiausių priemonių ne tik bajorų teisėms užfiksuoti, bet ir jų teisinei bei politinei padėčiai stiprinti. Vargu kurią nors kitą teisę bajorai taip stengėsi išsaugoti, kaip laisvosios elekcijos principą. Prieš kitų valstybių gyventojus jie nepaprastai didžiuodavosi savo teise rinktis valdovus. Ir iš tikro tik iš bajorų valios didieji kunigaikščiai sėsdavo į Lietuvos sostą, taip pat bajorai galėjo juos ir atstatyti. Kitą kartą į valdovus tyčia buvo renkami svetimšaliai, nes iš jų buvo galima išsiderėti daugiau nuolaidų. Dėl šitokių derybų su kandidatais tarpuvaldžiai būdavo ypačiai triukšmingi. Netvarka ir anarchija kai tik labiausiai plisdavo per tuos tarpuvaldžius. Jų metu didžiojo kunigaikščio teisės Lietuvoje ir buvo susiaurintos ligi minimumo, iš dalies suvaržant net jo asmens laisvę.

Bajorai, visai suvaržę didįjį kunigaikštį, padarę jį, nelyginant, savo samdiniu, visaip stengėsi jį išnaudoti, o kiekvienas tarpuvaldis dar labiau stiprino bajorijos poziciją, nes ji kas kartas išsiderėdavo ką nors nauja iš renkamųjų valdovų. Ant valdovo sprando buvo suverčiama visa sunki našta rūpintis valstybe, tačiau šiaip jis neturėjo beveik jokių teisių. Jo teisės buvo tiek siauros, jog valstybė iš tikro buvo tik vienaluomė aristokratinio atspalvio respublika su renkamuoju valdovu priešakyje, kurio pareiga buvo

savo lėšomis ginti valstybę ir saugoti bajorų teises bei laisves ir dar labiau jas plėsti. Šiaip valdovo vaidmuo valstybėje buvo paralizuotas, net ir karo metu. Valstybės reikaluose su juo ir jo nuomone buvo tiesiog arogantiškai nesiskaitoma, nors kartu reiškiama didelė išviršinė pagarba. Šiaip jau jis neturėjo jokios laisvės. Jei tik jis drįsdavo ką nors savarankiškai padaryti, seimuose tuoj buvo keliamos exorbitancijos, — t. y. įvairūs nukrypimai nuo teisės, — ir reikalaujama viską grąžinti į senąsias savo vėžes.

Bajorai ypač budriai saugojo, kad didžiojo kunigaikščio valdžia nesustiprėtų. XVII-me amžiuje Vakarų Europoje visur reiškėsi absoliutizmo stiprėjimas. Ne ko kito, kaip tik valdovo valdžios stiprėjimo labiausiai ir bijojo Lietuvos bajorai, nes absoliutizmą laikė didžiausiu savo laisvių priešu. *Absolutum dominium* buvo tikras baubas bajorams[2]. Tas šūkis turėjo mistiškai hipnotizuojančios galios, ir juo lengva buvo visus bajorus pastatyti ant kojų. Pakanka čia prisiminti garsųjį 1605-1606 m. rokošą, kuriame aktyviai dalyvavo nemaža ir Lietuvos bajorų.

Bajorija visuomet stovėjo opozicijoje karaliams ir jų rūmų veikimui. Kad ir menkiausiame valdovo savarankiškame pasielgime beveik visada būdavo įžiūrimi absoliutizmo pradmenys ir pasikėsinimas į bajorijos laisves. Vien dėl menamo pavojaus bajoriškai laisvei didikams pavykdavo sukelti bajorus prieš valdovą ne tik seimuose, bet ir jiems nesant. Bajorai, bijodami, kad Zigmantas Vaza neįvestų absoliutizmo, su ginklu rankoje 1605 — 1606 m. stojo ginti savo „aukso laisvės". Bajorų nuolatinis nenoras apsidėti mokesčiais ir duoti pinigų kariuomenei didinti išaiškinamas ne vien tik ekonominiais motyvais, bet iš dalies ir baime, kad nesustiprėtų valdovo valdžia ir kad jis tų lėšų ar kariuomenės nepavartotų bajorų laisvėms sulaužyti. Bajorai, kurių rankose buvo valstybės likimas, nesuprato, kad tikrą laisvę nuo priešų gali turėti tik drausminga ir tvirtai organizuota valstybė. Kai 1646 m. Vladislovas Vaza buvo sumanęs karą prieš turkus, tai bajorams tas tiek labai kvepėjo *„absolutum dominium"*, jog tų pačių metų seimas privertė valdovą išsižadėti valstybei naudingo sumanymo ir paleisti jau jo lėšomis susamdytą kariuomenę[3]. Bajorai įvairiausiais būdais stengėsi varžyti valdovą, kad

---

[2] St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1640. V. 26.

[3] Karaliui buvo prikaišiojama, kad jis sauvališkai prie savęs laikąs svetimšalius, padidinęs gvardiją, be senatorių sutikimo ėmęs kariuomenę sam-

tik jo valdžia nesustiprėtų ir kad tik jis nepasikėsintų į jų „aukso laisvę". Ypačiai nebuvo leidžiamas naujo valdovo rinkimas, senajam dar nemirus, nes į tai buvo žiūrima kaip į pavojingą galimybę kelti monarchinius pradus ir stiprinti karaliaus valdžią. Tačiau tokios pažiūros pasekmė buvo ta, kad tarpuvaldžiai įnešdavo kas kartas daugiau sumaiščių į kraštą i kas kartas labiau didino anarchiją.

Dėl bajorijos įsigalėjimo jau Vazų laikotarpyje Lietuva pasidarė vienaluomė valstybė, o bajorija tapo neribota Lietuvos valdovė. Valstybėje ji turėjo viską lemiantį vaidmenį. Formaliai visi bajorai skaitėsi savo teisėmis lygūs „broliai" ir jiems visiems priklausė suvereninė krašto valdžia. Tačiau faktiškai tik negausi bajorijos dalis telėmė valstybės reikalus. Faktiškai kraštą valdė ir visus jo reikalus tvarkė bei sprendė ne visa bajorija ir ne šiaip sau bajorai, bet tik aukštoji to luomo dalis, — didikai, magnatai. Jų buvo keliolika svarbiausių šeimų, bet jos savo įtaka ir reikšme atsvėrė visą bajorų masę. Drąsiai galima tvirtinti, kad Lietuvos istorija buvo didikų kuriama. Visą Lietuvą valdė ne šlėkta, bet didikai, kurie kai kada net tarpusavio karus vesdavo ir savo įtaka bei turtais pralenkė patį didįjį kunigaikštį, todėl teisingai buvo vadinami Lietuvos „karaliukais" (pvz., Jonušas Radvilas)[4]. Čia

---

dyti, be seimo žinios padaręs sąjungas su kitomis valstybėmis (Venecija), vartojęs privatinį antspaudą viešuose raštuose, kai kancleriai atsisakę juos antspauduoti ir p., St. Alb. Radvilo *Memoriale,* 1646. XII. 6.

[4] Svarbiausios didikų šeimos Lietuvoje Vazų laikais buvo: Radvilai, Sapiegos, Pacai, taip pat Katkevičiai, Tiškevičiai ir kt. Tarp jų nuolat pynėsi įvairios intrigos, varžymasis dėl įtakingiausių vietų valstybėje, tarpusavio vaidai ir kt. Radvilai svarbiausias valstybės vietas laikė savo rankose ligi XVII-jo amžiaus vidurio. Žymieji jų atstovai Vazų laikais buvo: Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitis, Kristupas Radvilas, Jonušas Radvilas Rokošininkas, Stanislovas Albrechtas Radvilas, Jonušas Radvilas, Aleksandras Liudvikas Radvilas ir kt. Sapiegų šeima Lietuvoje ypač įsigalėjo nuo garsiojo Lietuvos kanclerio, 1588 m. Lietuvos Statuto ruošėjo Leono Sapiegos. Savo galybės laikus Sapiegų šeima pradėjo nuo Zigmanto Vazos laikų. Ši didikų šeima buvo nepaprastai gausi ir labai plačiai išsišakojusi, užimanti ne tik centro, bet ir gausius pavietų urėdus. Didikų Pacų šeima aukščiausio savo galybės dygsnio pasiekė viešpataujant Jonui Kazimierui ir Mykolui Kaributui Višniaveckiui. Tada beveik visi svarbiausieji centro urėdai buvo Pacų rankose. Prie Jono Sobieskio jie jau nustojo žymios dalies savo reikšmės, ir tada vėl ėmė kilti Sapiegos ir Radvilai. Kitos magnatų šeimos, kaip Katkevičiai, Tiškevičiai ir kt. irgi buvo įtakingos valstybės valdyme, bet jos pa-

ir buvo didelis skirtumas tarp anų laikų Lietuvos ir Lenkijos santvarkos. Lenkijoje tokio didelio magnatų įsigalėjimo nematyti, taip pat ten nebuvo tokio didelio faktiškojo skirtumo bajorų luome.

Aukštosios bajorijos klasės, — didikų, — vaidmuo Lietuvos valstybėje rėmėsi jų įtaka visame krašte. Jie buvo įtakingi ne vien dėl savo aukštos kilmės, bet, kas svarbiausia, dėl didelių savo turtų, dėl plačių savo dvarų valdymo. Norėdami savo valdžioje turėti visą kraštą, jie stengėsi įsigalėti valstybėje, užimti visas svarbiausias ir įtakingiausias krašto dignitorijas bei pavietų urėdus ir iš didžiojo kunigaikščio gauti kuo daugiau seniūnijų bei valstybės dvarų. Čia didikai vedė atskirą savo šeimos politiką, norėdami į savo rankas sukoncentruoti visas svarbiausias vietas ir iš jų išstumti kitus didikus, savo varžovus. Šiuo atveju didikai paprastai rėmė ir protegavo savo šeimos narius. Radvilai, nors ir buvo suskilę į katalikiškąją ir kalviniškąją šaką, kurios tarpusavyje smarkiai kivirčydavosi, nežiūrėdami nė tikybos skirtumų bei tarpusavio vaidų šioje srityje, rėmė vieni kitus, jei tik pasitaikydavo proga jų šeimai įsigyti kokią naują dignitoriją. Tokiu atveju šeimos įtakos ir garbės reikalai buvo statomi aukščiau už visus kitus. Dėl bendrojo Radvilų veikimo kai kurios svarbiausios Lietuvos valstybės vietos (pvz., Vilniaus vaivados, etmono ir kt.) beveik iš tradicijos atitekdavo Radvilams.

Užimdami įtakingas valstybės vietas, didikai rūpinosi savo šeimos reikalais ne vien tik valstybės viduje,—jie vedė ir savo užsienio politiką, nevisada sutampančią su valstybės reikalais. Kalbėdamas apie tarpuvaldžius Lietuvoje, smulkiau iškėliau didikų santykius su užsienių valstybėmis, kada šių pastarųjų pasiuntiniai visokiais pažadais ir net papirkimais stengėsi patraukti didikus savo pusėn, kad jie remtų jų statomus kandidatus į Lietuvos didžiuosius kunigaikščius ir Lenkijos karalius. Taip pat ir taikos metu įtakingieji Lietuvos didikai gaudavo iš užsienių „stipendijų" ir remdavo vienos ar kitos užsienio valstybės politiką bei interesus Lietuvoje. Žinant, kokį vaidmenį Lietuvos valstybėje vaidino didikai, visai suprantama ta gausi jų korespondencija su užsienių galybėmis, liudijanti atskirų didikų ir jų šeimų glaudžius ryšius

---

prastai giminiuodavosi su Radvilais, Sapiegomis, Pacais ir remdavo jų politiką bei siekimus.

su užsieniais. Žinodami didikų vaidmenį Lietuvoje, užsienių valdovai dažnai ir kreipdavosi ne į karalių, bet į juos.

Atsižvelgiant į didikų įtaką, Lietuvos valdovai, norėdami ką nors pravesti seimuose, dažnai kreipdavosi į didikus, prašydami jų pagalbos. Antra vertus, be jų, kaip senatorių, pritarimo valdovai negalėjo nieko daryti, nes iš jų to reikalavo *pacta conventa*. Didikų įtaka buvo lemiama renkant valdovą, seimuose, seimeliuose ir kitur. Jie sugebėdavo savo įtakoje laikyti ir pavietų šlėktą, kuri paprastai skubėdavo patenkinti didikų reikalavimus. Didikų baimė, jų malonės ir užtarimo siekimas, noras gauti urėdų, — visa tai laikė šiaip bajorus ir šlėktą didikų paklusnybėje, nekalbant jau apie didikų prievartą, nes jie turėdavo net savo privatinę kariuomenę. Net ir pavietų urėdai dažnai būdavo skiriami tik didikų protekcija.

Ypačiai ryškus bajorijos vaidmuo Lietuvoje reiškėsi įstatymų leidime. Čia jai priklausė viskas. Seimai, kaip įstatymų leidžiamoji įstaiga, turėjusi labai plačią kompetenciją, buvo grynai bajoriška institucija: tai buvo bajorų luomo atstovybė. Senatas irgi turėjo tą patį atspalvį, nors jis buvo išimtinai aukštosios bajorijos klasės, — didikų ir aukštųjų dvasininkų užimama institucija.

Dėl per daug didelio bajorų įsigalėjimo ir dėl jų nerūpestingumo valstybės reikalais jau Vazų laikais seimuose įsigalėjo dezorganizacija ir netvarka. Pati įstatymų leidimo procedūra buvo kebli. Karaliaus deliberatorijose iškelti sumanymai bei pasiūlymai pirmiausia turėjo būti apsvarstyti pavietų bajorų seimeliuose ir pagal jų instrukcijas sprendžiami seimuose. Patys seimų nutarimai vėl galėjo būti paimti patvirtinti ar atmesti „pas brolius", — į pavietų reliacinius seimelius.

Menkas bajorų valstybingumas labai ryškiai atsispindi seimuose. Čia jie pirmoje eilėje sprendė ne valstybės reikalus, bet įvairius privatinius pavietų ir bajorų reikalavimus, vadinamus *„petita"*, *„desideria"* ir *„privata"*. Visišką bajorų nenusimanymą valstybės reikaluose bei valstybingumo stoką aiškiai liudija gana dažnos seimelių instrukcijos, kuriose seimelių atstovai įgaliojami net nutraukti seimus, jeigu vienas ar kitas jų remiamas privatinio pobūdžio reikalavimas nebūtų teigiamai išspręstas. Kad bajorai nebuvo priaugę rimtam ir sunkiam valstybės darbui, ypačiai įstatymų leidimui, aiškiai parodo visas tas chaosas, kuris jų buvo keliamas seimų posėdžių metu. Į sėkmingą įstatymų leidimą žalin-

gai atsiliepė seimo darbo neplaningumas ir nevaisingumas, ypačiai įvairūs didikų ir bajorų asmeniniai tarpusavio vaidai. Seimuose priimtų konstitucijų netobulumas taip pat mažino jų vertę. Įsigalėjus *„liberum veto"* sistemai, vis daugiau progų pasitaikydavo nutraukinėti seimus.

Bajoriškai anarchijai, vadinamai „aukso laisve", besiplečiant, kas kartas vis sunkiau bepavykdavo užbaigti seimus, sunkiau bebuvo įmanoma išleisti kuriuos nors naujus įstatymus. Taip pat likdavo neišspręsti skubūs ir neatidėliotini valstybės reikalai. Jau vien dėl to valstybinio gyvenimo sunkumo centras iš seimų pamažu persikėlė į seimelius. Seimelių, ypačiai reliacinių, kaptūrinių ir kt. reikšmė vis didėjo. Laikantis principo *„nihil de me sine me"*, įsigalėjo dėsnis, jog net seimo priimti įstatymai galėjo būti nevykdomi, jei pavieto bajorai savo reliaciniame seimelyje nutartų tų įstatymų nepripažinti. Išeinant iš pavieto bajorijos interesų, decentralizacija vis labiau reiškėsi visose valstybinio gyvenimo srityse, o pavietų savarankiškumas ypačiai buvo ryškus tarpuvaldžių metu. Pavietai pamažu pasidarė savarankiški teritoriniai vienetai, turį administracinės, karinės, politinės ir teisminės reikšmės. Jie turėjo savo seimelius, kartais net svarbesnius už seimą, savo teismus, savo karo vadus, savo karines pajėgas, net savo mokesčius ir jų rinkėjus.

Kadangi bajorai nesugebėjo leisti įstatymų, tai juo toliau, juo labiau iro seimai. Per jų slenkstį neperšokdavo nė įvairūs sveiki sumanymai, o seimams irstant, iro ir visa valstybė. Naujų įstatymų maža bebuvo išleidžiama, o senieji jau buvo pasenę ir nebetiko laiko dvasiai. Dėl to reiškėsi tam tikras atsilikimas nuo gyvenimo. Iš dalies čia buvo kalta bajorų baimė, kad jų „aukso laisvė" nebūtų kuo nors susiaurinta, kad nebūtų įvesta kokia nors naujenybė, nes *„omnis novitas periculosa"*, kaip skaitome 1632 m. konvokacijos seimo dienoraštyje[5]. Bajorų pasiuntiniai į seimus pirmiausia buvo senos tvarkos sergėtojai, bajorų laisvių sargai, ir tik antroje vietoje valstybės reikalų tarėjai. Tačiau ir valstybės reikalus tardami, jie laikėsi dėsnio *„nihil novi"*, o valstybę stiprią manė būsiant tada, kai joje viskas bus tvarkoma senoviškai, kai nebus daroma jokių pakeitimų. Naujenybių bajorai bijojo kaip tik todėl, kad jos galėjo būti pavojingos senosioms jų

---

[5] Diariusz konwokacyi 1632, Radziwiłł, Sprawy Wojenne, p. 653.

laisvėms[6]. Kiek ta baimė buvo didelė, rodo nors ir tas faktas, kad Lietuvos pasiuntiniai, priešingai lenkams, jokiu būdu nenorėjo leisti paskubinti 1648 m. elekcijos, nes tai nusidėtų senosioms teisėms, nors kazokų sukilimas ir krašto gynimo reikalas vertė paskubėti išsirinkti naują valdovą ir pabaigti tarpuvaldžio anarchiją[7].

Dėl per daug didelio vieno luomo įsigalėjimo, tvirto savo užimtos pozicijos laikymosi ir menko valstybės reikalų supratimo, jau Vazų laikais buvo prieita prie valstybės stagnacijos. Vadovaujantis principu *„nihil novi"*, nebuvo galima jokia pažanga gyvenime, nebuvo įmanomos jokios reformos. Tų laikų bajorų masė nematė ir nesuprato didelių valstybės organizacijos trūkumų, kurie kraštui nešė vis daugiau žalos. *„Liberum veto"*, t. y. teisė mažumai nepaklusti daugumos nuomonei ir nepasiduoti jos valiai, pilnai atitiko tų laikų bajorijos ideologiją, nors tai kartu buvo stipriai veikią nuodai valstybės gyvenime, nes dėl vieno ar kelių trumparegių bajorėlių privatinių interesų vis dažniau nutrūkdavo seimai.

Įstatymų leidimas bajorų buvo apleistas, bet ne geresnėje padėtyje buvo ir krašto administracija. Ji irgi buvo bajorų rankose. Visos valstybės centro ir pavietų institucijos taip pat buvo skiriamos tik bajorams. Šiuo atžvilgiu bajorai žiūrėjo į valstybę, kaip į priemonę tenkinti savo luominius ir privatinius reikalus. Jie stropiai saugojo, kad į valstybės urėdus ir dvarus neįsibrautų kas nors iš nebajorų luomo ar kuris nors svetimšalis, ne Lietuvos pilietis.

Didikams ir bajorams valstybės urėdai buvo garbės, įtakos ir pasipelnymo šaltinis, todėl nesigailėta jokių priemonių, net kyšių, tiems urėdams gauti. Dėl valstybės urėdų ir dvarų vyko nuolati-

---

[6] „Kadangi naujenybės labiausiai kenkia tėvynei ir senas teises griauna, tai jų visiškai neleisti" („Jako *nouitates* naybarziey oyczyznie szkodzą y stare prawa wątlą taknanie cale niepozwalac"), — įrašo Ašmenos bajorai į instrukciją (1666. IX. 28) savo pasiuntiniams į 1666 m. seimą, Č a r t. A r c h., Ms. 2736, dok. 4. Ta pati instrukcija seimelio atstovus griežtai įpareigoja seime svarstyti tik tuos dalykus, kurie į instrukciją įrašyti, ir nieko kito, ypač jokių naujenybių svarstymo neprileisti, nes per tai teisės galėtų patekti *„in ruinam"*. Taip pat ir Slanimo pavieto bajorai savo atstovus į tą patį seimą perspėja neleisti seime svarstyti jokių naujenybių, 1666. IX. 28 Slanimo seimelio instrukcija t e n p a t, Ms. 2736, dok. 1.

[7] S t. A l b. R a d v i l o *Memoriale*, 1648. X. 17, 19, 21.

nės varžybos, ypačiai tarp didikų šeimų. Buvo varžomasi ne dėl to, kad bajorams būtų rūpėję valstybės reikalai. Čia jiems svarbesni buvo savo ir savo šeimos interesai. Šiuo atžvilgiu reiškėsi tikras didikų nepotizmas, — jų pastangos į savo rankas suimti kuo daugiau senatorijų ir valstybės urėdų, kuriuos gaudavo net mažamečiai didikų vaikai. Didikai, tarpusavyje susigiminiavę, šlėktos remiami, užimdami svarbiausius urėdus ir lemdavo valstybės likimą. Šiaip bajorai aklai klausė didikų, kurie įvairiomis priemonėmis mokėjo juos patraukti. Didikai puikiai sugebėjo prisidengti viską darą *„pro bono publico"*, kas ypačiai patraukdavo šiaip bajorus ir šlėktą. Jie dažnai buvo tik aklas ir paklusnus įrankis didikų rankose, kurie faktiškai darė, ką norėdami. Tačiau didikai ir čia mokėjo išlaikyti saiką, nes savo veiksmus pateisindavo, skelbdamiesi viską darą, išeidami iš bendrųjų visos bajorijos interesų. Jie gerai žinojo, kad formaliai, nors ir labiausiai nuskuręs, kuris nors bajorėlis savo teisėmis ir laisvėmis buvo lygus magnatui ir kad visą suvereninę krašto valdžią teisiškai turėjo ne vien didikai, bet visa Lietuvos bajorija.

Į valstybės dvarus ir į seniūnijas bajorų buvo žiūrima panašiai, kaip į valstybės urėdus. Seniūnijos taip pat buvo priemonė bajorams didinti savo pajamas. Valstybės dvarai sudarė žemių fondą, iš kurio pajamų turėjo būti apmokami visi valstybės reikalai. Be to, į valstybės dvarus žiūrėta, kaip į atlyginimą už tarnybą valstybei, nes tai buvo *„panis bene merentium"*. Jie buvo dalijami įvairiems dignitoriams ir urėdams ligi gyvos galvos, ir valdovas jų nebegalėjo atimti, nebent tik iš valstybės išdavikų ir karaliaus majestoto įžeidėjų. Kad šis žemių fondas neišsektų, Lietuvos bajorai net į Liublino unijos aktą pasistengė įrašyti reikalavimą, kad po valstybės dvarų valdytojų mirties didžiajam kunigaikščiui grįžtą dvarai vėl būtų išdalijami bajorams[8]. Pagal bajorų valstybės tikslo supratimą, esą valstybė tik tam ir esanti, kad tarnautų bajorų interesams, iš valstybės dvarų ir iždo turėjo būti

---

[8] „A iż już od tego czasu rozdawanie dobr stołu w Wielgim Księstwie litewskim ustać ma, wszakoż imiona, ktorekolwiek z domow książęcych i szlacheckich i pańskich ku stołowi Jego Krolewski Mości potym przypadać będą, te takowe imiona Jego Krolewska Mość wedla woli i łaski swy krolewski rozdawać ma tak polskiego, jako i litewskiego szlacheckiego narodu ludziam, aby się tym służba ziemska wojenna nie zmniejszała", *Acta* unji Polski z Litwą, wyd. St. Kutrzeba-Wł. Semkowicz, p. 361.

atlyginta net tiems bajorams, kurių žemės per Andrusovo ir kitas taikas atiteko kaimyninėms valstybėms, o jie, nenorėdami kaimyninėse valstybėse prarasti savo „aukso laisvę", kaip „tremtiniai" apsigyveno likusioje Lietuvos teritorijoje.

Savaime suprantama, šitokia bajorų pažiūra į valstybės dvarus ir urėdus buvo žalinga pačiai valstybei. Jos reikalai buvo apleisti, nes bajorams labiau rūpėjo urėdus gauti siekiant garbės ir pasipelnymo, bet ne norint dirbti valstybinį kuriamąjį darbą. Lietuvos administracijos aparatas buvo didelis, bet tikros vykdomosios valdžios taip ir nebuvo. Nebuvo net jokių nuolatinių policijos organų, kurie būtų galėję palaikyti tvarką ir rimtį. Tokios vykdomosios valdžios stoka atitiko bajorų „aukso laisvės" ideologiją, bet kartu skatino sauvalią ir anarchiją.

Teisiamoji valdžia turėjo irgi daug netobulumų, kurių pats svarbiausias, — tai šios valdžios silpnumas ir nepajėgumas įgyvendinti teisingumą. Visa valstybės teismų organizacija buvo taikoma tik bajorų luomui. Valstybės teismai buvo luominė bajorų institucija, sudaryta pagal bajorijos reikalavimus ir pritaikyta civilinėms bei baudžiamosioms jų tarpusavio byloms spręsti. Kaip žemesnėse (pavietų), taip ypačiai aukštesnėse teismų institucijose (tribunole, seime) teisingumą sunku buvo rasti, nes pati teisiamoji valdžia buvo labai nusilpusi ir nepajėgi[8a]. Prie to prisidėjo įvairūs teisės ir teismų organizacijos bei proceso trūkumai, valstybės nesikišimas į kriminalines bylas, jei nėra kaltintojo, painus teismo proceso labirintas, leidžiąs labai ilgai vilkinti bylas ar šiaip įvairiais būdais išvengti teisingumo rankos ir kt.

Daug žalos kraštui atnešė stoka organų, kurie rūpintųsi vykdyti teismo sprendimus ir priverstų nuteistuosius atsakyti. Kai teismo sprendimo vykdymas buvo pavedamas suinteresuotai nukentėjusiai šaliai, bet ne pati valstybė rūpinosi jį įgyvendinti, sunku buvo rasti teisingumas bei atpildas net ir tada, jei po ilgų vargų pavyktų bylą laimėti teisme, nes dažnas galingas skriaudikas bei atsakovas visai nesiskaitė su teismų nutarimais. Teismų autoritetą ir sėkmingą darbą silpnino savotiška bausmių sistema, pagal kurią pinigais buvo galima atsipirkti už sunkius kūno suža-

---

[8a] Gana gerai suorganizuoti buvo tik žemės teismai, bet ir su jų sprendimais nevisada buvo skaitomasi. Didžiausia sauvalė reiškėsi pilies teismuose ir tribunole.

lojimus arba net už žmogaus užmušimą. Žalingos įtakos turėjo priesaikos pripažinimas kaip įrodomosios priemonės, nekalbant jau apie nuolatinius teisėjų papirkinėjimus, didikų grasinimus teisėjams, jų įtaką jiems ir kt. Pagaliau dėl savotiško žmogžudžių traktavimo ir dėl sauvaliai palankių įstatymų buvo įvairių teisėtų galimybių išvengti bausmės.

Šitoks teisiamosios valdžios nusilpimas privedė prie to, kad ne tik galingi didikai, bet ir šiaip jau bajorai dažnai nesiskaitė su teismais. Net ir reikale, dažnai jie nesikreipdavo į teismą, bet tarpusavyje susitardavo, už įvairias skriaudas, net užmušimus atsipirkdami ar kuriomis nors sąlygomis susitaikydami. Kadangi nebuvo valstybės organų, kurie įstengtų palaikyti tvarką ir ramybę, bajorams patiems tekdavo griebtis savisaugos priemonių. Didikai laikydavo savo privatines pilis ir kariuomenes, bajorai pagal savo išgales samdydavosi ginkluotus kareivius, kurie privalėjo ginti jų sodybas ir juos pačius. Šitokios privatinės ginkluotos pajėgos dažnai būdavo naudojamos piktam, ypač susipykusiųjų tiesioginiai tarpusavio sąskaitoms suvesti bei kerštui. Dėl to jau Vazų laikais paplito neribota sauvalia. Įvairūs bajorų užpuolimai ant savo kaimynų sodybų, padegimai, nužudymai, apiplėšimai, sumušimai, kankinimai, kalinimas privatiniuose kalėjimuose ir kt. pasidarė kasdieninio gyvenimo reiškinys. Tai buvo visiško teisingumo ir teismų paneigimo laikai. Taip anarchija įsigalėjo ir čia, o tokia sauvalia ėjo taip pat iš mistiškos bajorų „aukso laisvės", kuria rėmėsi valstybinė ir socialinė Lietuvos santvarka ir pagal kurią kiekvienas bajoras galėjo daryti, ką norėjo.

Šitokia viduje pakrikusi valstybė negalėjo būti atspari išorės pavojams. Jau Vazų laikais Lietuvos kaimynų ir įvairių priešų kariuomenės kas kartas labiau naikino kraštą, nes nebuvo lėšų savo kariuomenei išlaikyti. Valstybės iždas — tai buvo viena bajorų labiausiai apleistų valstybinio gyvenimo sričių. Išeidami iš savo asmeninių ekonominių interesų ir iš baimės sustiprinti karaliaus valdžią, bajorai visai maža tesirūpino valstybės iždo reikalais. Anot jų, stiprus iždas galėtų būti pavojingas bajorų laisvei, nes didysis kunigaikštis jį galėtų pavartoti bajorų sauvaliai aprėžti. Būdami menko valstybingumo ir dar menkesnio išsilavinimo politikai, bajorai nematė, kad nuolatinė valstybės iždo džiova atiduodavo visą kraštą į savosios kariuomenės rankas, kuri, negavusi algos, susikonfederuodavo ir, turėdama ginklus

rankose, dar žiauriau už priešą plėšė ir naikino savąjį kraštą, neaplenkdama nė pačių savo „brolių" bajorų dvarų ir tuo būdu išrinkdama savo negautą algą. O Vazų laikai — tai beveik nepaliaujamų karų laikotarpis. Tiesa, šviesesnieji bajorai suprasdavo, prie ko vedė ir kiek žalos kraštui nešė valstybės iždo trūkumai, tačiau, bijodami absoliutizmo, nesiryžo jų naikinti, pagaliau ir negalėjo, nes seimuose ir geriausius sumanymus niekais paversdavo keli užsispyrę bajorėliai, žiūrį tik savo kišenės. Visoje toje anarchijoje, kurioje kiekvienas galėjo ką norėdamas daryti ir kuri net sukūrė priežodį, esą „Lenkija tik netvarka ir laikosi", bajorai matė kažin kokią mistišką „aukso laisvę", kurią saugoti ir ginti kiekvieno švenčiausia pareiga. Dėl to jie ir nemanė tos netvarkos šalinti, ypačiai valstybės iždą stiprinti.

Valstybės iždo pajamos buvo labai skurdžios, tačiau išlaidų reikalai — dideli. Pajamų toli gražu nepakakdavo išlaidoms sumokėti. Dėl to seimuose nekartą tekdavo bajorams apsidėti vienkartiniais mokesčiais, nes jokių nuolatinių mokesčių nei jie, nei jų valstiečiai valstybei nemokėjo. Čia bajorai turėjo toli einančių privilegijų. Jie buvo atleisti net nuo muitų mokėjimo. Tik būtinam reikale jie nutardavo sumokėti vienkartinius vienokios ar kitokios formos mokesčius. Kaip tik šių reikalų svarstymas seimuose ir sukeldavo daugiausia triukšmo ir nekartą privesdavo prie seimo nutraukimo. Čia ypačiai ryškus buvo bajorų nenoras apsidėti kuriais nors mokesčiais. Seimų nutarimus tuo reikalu jie paprastai stengdavosi pasiimti „pas brolius" į reliacinius seimelius, kur jų kartais nepatvirtindavo, arba nutartus mokesčius pilnai nesumokėdavo ar ir visai jų nemokėdavo. Kartu su nenoru patiems apsidėti mokesčiais, nuolat reiškėsi bajorų pastangos tą naštą suversti valstybės dvarams, miestiečiams, žydams, totoriams ir dvasininkams. Nekartą bajorai teisinosi, kad jie patys ir jų valstiečiai esą tiek nuskurę ir suvargę, jog nebegalį pakelti jokios mokesčių naštos valstybės naudai. Tuo tarpu šiaip visur buvo aiškiai matoma nepaprasta bajorų prabanga ir ištaigingas jų gyvenimas.

Savaime suprantama, visa tai labai neigiamai atsiliepė į krašto saugumą. Ši sritis buvo irgi apleista, nes bajorai maža tuo tesirūpino. Bijodami, kad nesustiprėtų karaliaus valdžia, jie buvo tiek suvaržę jo galią karo dalykuose, jog ne tik karas ir taika, bet net ir kariavimo būdas buvo jų kompetencijoje ir priklausė jų

valios. Tačiau gyvenimas parodė, kad bajorai, vengdami bet kurių prievolių valstybei, vengė ir jiems nemalonaus bei sunkaus karinio pasirengimo. Ne tik vidaus, bet ir pasienio pilys buvo apleistos ir neaprūpintos amunicija bei gynėjais. Senasis visuotinis šaukimas dėl bajorų nenoro kariauti ir nedrausmingumo pasirodė nebetinkama priemonė pavojaus metu kraštui apginti. Todėl bajorai bevelijo pereiti prie samdomosios kariuomenės, kuri tačiau labiau pasižymėjo savojo krašto plėšimu ir naikinimu, negu kuriais nors laimėjimais kovose su priešais.

Apskritai, santykiuose su užsieniais Lietuvos bajorai Vazų laikais reiškė kažkokią apatiją ir neribotą pacifizmą. Jie nesirūpino jokia kita užsienio politika, kaip tik tokia, kurios tikslas nukreipti į šalį tiesioginį karo pavojų valstybei. Bajorai vengė kištis ir dalyvauti tarptautinėje Europos politikoje ir stengėsi išlaikyti taiką su kaimynais už bet kurią kainą, net užleisdami dalį valstybės teritorijos, kad tik ramiai galėtų naudotis savo dvarų ir turtų patogumais. Tačiau kadangi bajoriška valstybė nepajėgė garantuoti nei vidaus, nei išorės saugumo, tai patiems bajorams teko imtis privatinių savisaugos priemonių, jei jie norėjo, kad kuris nors neramus galingesnis kaimynas neužgrobtų jų dvarų ir turtų. Tokiu būdu jau į pabaigą Vazų laikotarpio, ypačiai per kazokų, Maskvos ir Švedų karus, kraštas atrodė be jokios tvarkos ir šeimininko, ir svetimieji čia jautėsi kaip namie, galėdami netrukdomai naudotis krašto gėrybėmis.

Šitokios liūdnos padėties svarbiausias kaltininkas ir buvo nepaprastas bajorijos įsigalėjimas Lietuvoje. Tai savo keliu buvo logiška išvada lietuvių ir lenkų tarpusavio santykių, kurie vystėsi remdamiesi Liublino unijos dėsniais. Dėl tų santykių lenkiškoji anarchija pamažu persimetė ir į Lietuvą. Nors pati unija buvo kompromisas tarp lietuviškųjų ir lenkiškųjų siekimų, tačiau gyvenime daugelyje savo dėsnių ji nebuvo vykdoma nei lenkų, nei lietuvių. Gyvenimas nuėjo savuoju keliu, nepasiduodamas sukaustyti unijos varžtais. Iš Lietuvos nebuvo padaryta Lenkija ar jos provincija, o Lietuvos bajorai, nors ir gerokai pasidavę lenkų įtakai, vis tik žiūrėjo Lietuvos valstybės interesų. Vazų laikų Lietuvos ir Lenkijos bajorų tarpusavio santykių ryškus bruožas — nuolatiniai ginčai ir vaidai įvairiuose valstybiniuose klausimuose. Lietuvos bajorai energingai stengėsi apsaugoti Lietuvos valstybės teritorijos neliečiamumą, puikiai mokėjo išnaudoti Lietuvos nau-

dai tarpuvaldžius ir naujų valdovų rinkimus, įstengė išlaikyti unijos uždraustus atskiruosius lietuvių seimus bei generalinius Slanimo seimelius, apginti Lietuvos interesus bendruose seimuose su lenkais bei atskirose tų seimų lietuvių sesijose ir net leisti atskiras konstitucijas, lietusias tik Lietuvą. Lietuvos bajorai, pagaliau, turėjo skirtingą nuo lenkų savo užsienio politiką ir sugebėjo nuo lenkų apsaugoti savo urėdus, teismus ir atskirą kariuomenės bei iždo organizaciją. Visomis priemonėmis jie stengėsi užkirsti kelią lenkams brautis į Lietuvos urėdus ir dvarus, kuriais galėjo naudotis tik Lietuvos piliečiai.

Tačiau juo toliau, juo didesnis reiškėsi bendradarbiavimas su lenkais ir sugyvenimas su jais. Liublino unija tapo susidariusios padėties garantija, ir nebebuvo matyti lietuvių pastangų visiškai atsiskirti nuo Lenkijos ir siekti pilnos nepriklausomybės. Net patys žymieji Lietuvos teisių gynėjai pabrėždavo unijos ryšių šventumą ir reikalą juos išlaikyti. Tarp lietuvių ir lenkų bajorų pamažu reiškėsi kultūrinė niveliacija. Lietuvos bajorai pamažu pasisavino lenkišką bajorų ideologiją bei kultūrą. Lietuvos lenkėjimas vyko per abiejų kraštų bajorų politinį bendradarbiavimą, teisinės padėties susilyginimą, bažnyčią, mokyklą, giminiavimąsi, tarpusavio ryšius ir kt. Nors lietuvių kalba dar nebuvo bajorų pamiršta, bet kas kartas labiau įsigalėjo lenkų kalba ir papročiai. Šiuo atžvilgiu Vazų laikai buvo pereinamasis laikotarpis prie Lietuvos bajorų bendrojo sugyvenimo su lenkais.

Taigi į lietuvių ir lenkų bajorų tarpusavio santykius Vazų laikais tenka žiūrėti dvejopai. Iš vienos pusės čia reiškėsi smarkus antagonizmas, kiek jis lietė politines ir luomines Lietuvos bajorų teises bendroje sudėtinėje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje, iš kitos pusės reiškėsi kultūrinė asimiliacija, nes Lietuvos bajorai nebuvo lenkų kultūros priešai ir, palaikydami draugiškus asmeninius santykius su jais, smarkiai lenkėjo. Lietuvybė jiems nerūpėjo. Tai visai ir suprantama, nes bajorai į Lietuvos valstybę žiūrėjo tik kaip į priemonę tenkinti savo luominius interesus. Visa valstybės santvarka buvo, nelyginant, sukirpta tik bajorų luomui, kuris, savo rankose turėdamas visą valstybę, pasisavinęs lenkiškas tradicijas, rūpinosi vien luominiais bajorų interesais, tuo būdu stumdamas kraštą į vis didesnę anarchiją ir pražūtį. Vazų laikai buvo pereinamasis laikotarpis ir tuo atžvilgiu, kad po jo jau sekė visiško valstybės pakrikimo laikai, kas buvo pasekmė valstybės pavergimo ir pritaikymo tik bajorų reikalams.

Taigi bajorijos vaidmuo valstybiniame gyvenime buvo nepaprastai svarbus. Ji turėjo išimtiną ir lemiamą įtaką visiems valstybės reikalams. Ji pati labai gerai suprato aukštą savo teisinę, politinę ir visuomeninę padėtį. Lygindama save su tų laikų kylančio absoliutizmo Vakarų Europos aristokratija, su pasididžiavimu ji galėjo girtis esanti *„elector regis"*, *„dictator belli et pacis"*, *„conditor legum et interpres"*[9]. Juk ji iš tikro per savo atstovus seimuose sprendė ir karą ir taiką, skyrė mokesčius, leido įstatymus, teikė nobilitacijas ir indigenatus, kontroliavo karalių, vedė užsienio politiką, teisė, valdė kraštą, net kainas skyrė ir kt. Kad ir kaip svarbus buvo vaidmuo valstybiniame gyvenime, bajorijos, net ir didikų, valstybingumas ir valstybės reikalų supratimas buvo nepaprastai žemas, išskyrus vieną kitą šviesesnį bajorą. Bajorija dar nebuvo subrendusi sunkiam kūrybiniam valstybės darbui. Valdančiojo luomo menkas valstybės reikalų supratimas ir privedė valstybę prie žlugimo. Jau vien dėl to ji, anksčiau dar buvusi šiokiu tokiu politiniu subjektu, nuo XVIII amžiaus pradžios virto tik kitų valstybių politiniu objektu.

Jau Vazų laikais Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, į valstybę imta žiūrėti tik bajorų akimis. Valstybės interesai buvo identifikuojami su bajorų luomo reikalais. Valstybė tik tam ir esanti, kad tarnautų bajorams ir kad leistų jiems susikurti dar patogesnį gyvenimą. Vieno amžininko užsieniečio žodžiais, vienintelis Lietuvos ir Lenkijos valstybės tikslas tebuvo ištaigingas bajorijos gyvenimas[10]. Valdžiusių valstybę bajorų pagrindinis politikos siekimas buvo dar labiau didinti ir plėsti ir taip jau dideles bajorų teises ir laisves, — rūpintis bajorų luomo dominavimu ir gerove. O kai jų teisės jau buvo tiek daug praplėstos, jog jie patys didžiavosi, „kad saulė daugiau laisvių niekur nėra mačiusi"[11], jog visam luomui nebebuvo ko daugiau bepageidauti, tada imtasi paskirų bajorų privatinių reikalų tenkinimo. Nagrinėdami seimus ir seimelius, matėme, jog seimuose kitą kartą iš visų pavietų susirinkdavo net po kelis šimtus privačių *„petita"*, ir pavietų atstovai čia neleisdavo jokių kitų dalykų svarstyti, iki jų privatiniai reikalavimai nebus patenkinti.

---

9 A. Grodziecki, Przestroga o tytułach y dygnitarstwach cudzoziemskich, 1634.

10 Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, p. 400.

11 Grodziecki, Przestroga o tytułach y dygnitarstwach cudzoziemskich, 1634.

Bajorija labai gerai žinojo savo teises, bet apie pareigas visai užmiršo ir negalvojo. Prie krašto anarchijos kiekvienas norėjo tik įsakinėti, bet niekas — klausyti. Prie valdžios vairo stovinčių žmonių rūpinimasis vien bajorų luomo ir jų privatiniais reikalais, — tai buvo tas vėžys, kuris pamažu suėdė visą valstybės organizmą. Šiaip bajorija nereiškė jokių žymesnių kultūrinių siekimų. Ji neturėjo ir jokios bendros programos, išskyrus tik bendrą savo laisvių ir teisių gynimą. Nenuostabu, kad tai buvo tamsūs laikai, pasižymį bajorų tarpusavio užpuolimais, muštynėmis, padegimais, žudymais ir kt. Kartu tai buvo pilni prietarų laikai, žiną gana dažnus raganų deginimus ir įvairius religinius persekiojimus. Visuomenės elitui, kraštą valdančiam luomui nejaučiant jokių pareigų, o vien apie teises tegalvojant, sustingo ne tik valstybinis, bet ir kultūrinis gyvenimas. Čia irgi reiškėsi asmeninės gerovės ir pramogų ieškojimas. Beribis luominis ir paskirų bajorų egoizmas paraližavo ir tas šviesias išimtis, kurios toliau numatė ir dar bandė gelbėti stingstančią valstybę.

Dėl egoistinės ir regionalinės pavietų bajorų politikos, valstybė buvo virtusi, nelyginant, palaida sąjunga kelių tūkstančių autarkiškų dvarų, kurių savininkams bajorams visų aukščiausiai stovėjo tik savo reikalai, rūpėjo tik savo dvarai. Bajorai, skelbdami savo „aukso laisvę", vengė bet kurių pareigų valstybei, o jei ir dalyvavo viešajame gyvenime ir valstybės valdyme, tai tik dėl savo užimtų pozicijų apsaugojimo, dėl garbės, dėl dvarų gavimo ir pasipelnymo iš valstybės urėdų. Su mažomis išimtimis tiek didikai, tiek šlėkta, buvusi prie valstybės vairo, žiūrėjo tik savo naudos. Seimuose ir kitur jie gerai mokėjo prisidengti kauke *„pro bono publico"*. Tačiau ta viešoji gerovė, arba *„bonum publicum"*, *„salus communis"*, „pożytek pospolity", — taip dažnai kartojamas išsireiškimas seimuose ir seimeliuose, — buvo ne kas kita, kaip pačios b a j o r i j o s gerovė, nes jos interesai buvo sutapdinami su valstybės interesais, o tarp sąvokų „bajorija" ir „valstybė" buvo statomas lygybės ženklas. Savo reikalai buvo statomi net aukščiau už valstybės saugumą. 1641. VII. 11 Naugarduko seimelio instrukcijoje atstovams į seimą pavedama seime tartis dėl apsigynimo nuo išorės priešų ne anksčiau, iki bus nuramintos visos vidaus skriaudos ir į savo vėžes sugrąžintos teisės[12].

---

[12] „Asz by *insimul* urazom wnetrznym y Exorbitantiom Stanow wszytkich *mederi* chciano", Č a r t. A r c h., Ms. 375, p. 603—612.

Kaip bajorai suprato „*bonum publicum*", aiškiai matosi iš 1614. X. 1 atskirojo lietuvių seimo Vilniuje nutarimų, kuriuose yra išreikšta: „*publica ex privatis constant*"[13]. Toks privatinių ir valstybinių reikalų sutapdinimas neginčijamai liudija žemą anų laikų bajorų valstybingumą ir menką valstybės reikalų supratimą.

Tokiu būdu „pożytek pospolity", arba viešoji gerovė, buvo ne kas kita, kaip bajorų „aukso laisvė". Vykdant valstybės reikalus, bajorams labiausiai ir rūpėjo tos savo laisvės gynimas prieš bet kurią „tironiją". Tironu buvo vadinamas kiekvienas, — ypačiai karalius, — kas galėtų būti pavojingas neribotai bajorų laisvei. Tironija buvo suprantamas taip pat reikalavimas drausmingo klusnumo, kurio ypačiai bajorai bijojo ir kuriam priešintis laikė šventa pareiga. 1639. XI. 16 seimas buvo nutrauktas dėl to, jog esant didžiausiam triukšmui ir negalint nieko nutarti, lenkų vicekancleris, norėdamas įvesti tvarką, vienam atstovui pagrasino lazda[14]. 1647 m. seime Lietuvos lauko etmonui Kristupui Radvilui, norėjus grasinimais paspausti atstovus, Lomžos seniūnas sušuko, kad atstovai, kaip laisvi piliečiai, bevelija prarasti didiko draugiškumą, negu savo laisvę, ir nesą reikalingi diktatorių[15].

Žemaičių vyskupijos kanauninkas Motiejus Stryjkovskis savo raštuose su pasididžiavimu gyrė bajorų laisvę Lietuvoje ir Lenkijoje, kur niekas nepriklauso vieno tirono, kur negirdėti „*sic volo*" nei „*sic iubeo*"[16], kur laisvė tiek didelė, kad tokios nerasi jokioje kitoje valstybėje. Savo bajorų laisvės panegirike jis baisisi kitų kraštų karalių teisėmis ir bajorijos varžymais, dėl ko ten bajorai maža tesiskirią nuo valstiečių. Lietuvoje ir Lenkijoje gi karalius negalįs nė su vienu bajorėliu pasielgti prieš teisę[17].

---

[13] „Viešoji gerovė susideda iš asmeninių reikalų", ten pat, Teka Nar. 108, dok. 225.

[14] St. Alb. Radvilo Memoriale, 1639. XI. 16.

[15] „*Non sumus hic vt commentatores verum vt liberi ciues, malumusque amicitiam perdere quam libertatem potius. Dictatoribus non indigemus*", ten pat, 1647. V. 15.

[16] Matys Strykowski, O wolnosci Korony Polskiey y Wielkiego Xięstwa Litewskiego a o srogim zniewoleniu inszych Krolestw, Kraków, 1587, p. 5—6.

[17] Autorius pasisako daugelį kraštų apkeliavęs, bet:

„A wżdym takiey niebaczył bespieczney wolności,
Jakiey Polska y Litwa vżywa w całosci.
Iż Slachćicowi żaden Krol nie łamie prawa,

Zigmanto Vazos laikų pamokslininkas Olševskis viename savo pamoksle pasigėrėdamas pažymi, kad Lietuvos ir Lenkijos karaliaus valdžia ne absoliuti, bet ribota, nes jis „laisvai tautai viešpatauja"[18]. Jau 1575 m. elekciniame seime pasireiškė balsas, esą Lietuvoje ir Lenkijoje niekas jokios valdžios nepripažįstąs, jei pats savo noru jai nepasidavė[19]. Šitas balsas buvo visų pripažintas ir virto „aukso laisvės" aksioma, taip pat kaip ir dėsniai *„nihil de me sine me"* ir *„neminem captivabimus nisi jure victum"*. Pagrindinė bajorų politinio veikimo mintis ir buvo savo valstybėje užimtą padėtį pilnai išlaikyti ir priešintis tam, kas galėtų būti pavojingas jų „aukso laisvei". O visa valstybė, visos jos institucijos, taip pat ir kiti luomai turėjo tarnauti tik bajorijos interesams. Miestiečiai ir valstiečiai net nebuvo laikomi piliečiais. Pagal bajorų ideologiją, jie esą sutverti vien bajorų privatiniams reikalams tenkinti ir negalį turėti jokių teisių.

Vienu žodžiu, jau Vazų laikais Lietuvos valstybėje visur reiškėsi besąlyginė bajorijos supremacija. Tačiau dėl menko jos valstybingumo, dėl asmeninių reikalų statymo aukščiau už valstybės interesus ir savotiško bajoriško valstybės supratimo, visa valstybė ėmė irti. Negalima sakyti, kad šiuo atžvilgiu visa bajorija būtų buvusi akla. Visoje šitoje masėje, pasidavusioje luominio, teritorinio ir privatinio egoizmo impulsui, vis tik pasitaikydavo retų išimčių. Vazų laikais tarp bajorų galima rasti šviesaus proto žmonių, kurie aiškiai matė, kur veda visa netvarka. Buvo susi-

---

Jedno co vchwalona wynosi vstawa.
Grunt swoy każdy ma wolny, tak wielki iak mały,
Każdemu wolny statut y skutek praw cały
Pan wielki wolno trzyma swoie państwo każdy,
Nie dawaiąc tributu, *Liber Baro* zawżdy".

Toliau jis giria kiekvieno bajoro teisę gauti urėdą, kurio karalius jau nebegali atimti, tuo tarpu, kai kitų kraštų karaliai urėdus atimą, kada norį, ten pat, p. 7.

[18] „Wolnemu narodowi panuie", Olszewski, Snopek Zygmunta, p. 218. Įdomu pažymėti, kad ir dabar dar yra lenkų tyrinėtojų, kurie giria bajorų aukso laisvę ir bajorišką valstybės santvarką. Toks yra J. Siemieński, kuris savo straipsnyje „Polska kultura polityczna wieku XVI" (veikale „Kultura Staropolska") beveik idealizuoja bajoriškąją Lenkijos santvarką XVI-me amžiuje.

[19] Konopczyński, Geneza *„liberum veto"*, Przegląd Historyczny, t. I (1905), p. 318.

dariusi net tam tikra valstybės santvarką kritikuojanti bendra lietuvių ir lenkų literatūra, kelianti anų laikų gyvenimo ydas, bendras tiek lenkams, tiek lietuviams. Tokie rašytojai, kaip Gornickis, Volanas, Opalinskis, Starovolskis, ir pamokslininkai, kaip Skarga, Olševskis ir kt., savo raštais bandė bajorams praverti akis ir ragino gelbėti valstybę, kol dar laikas. Mikalojaus Radvilo Rudojo sekretorius Volanas, pramintas Lietuvos kalvinų popiežiumi, pasipiktinęs bajorų sauvaliavimu ir nebojimu valstybės reikalų, perspėja bajorus dėl sauvalios ir gerų įstatymų bei tvarkos stokos, kad galį prieiti prie to, jog vietoj laisvos valstybės vėliau galį nelikti jokios valstybės[20]. 1641 m. nutraukto seimo maršalka Opalinskis bandė įtikinti Lietuvos ir Lenkijos bajorus esant būtiną reikalą sustiprinti karaliaus valdžią, sutvarkyti seimavimo būdą, panaikinti *„liberum veto"*, nes tokia neribota laisvė faktiškai esanti nelaisvė, kadangi vienas galįs priversti visus savęs klausyti. Jis patarė seimams nustatyti dienotvarkę, suskirstyti klausimus, kuria eile juos svarstyti, rinkti komisijas specialiems klausimams, apriboti nepabaigiamas atstovų kalbas, pašalinti pašalinius iš seimo salės ir kt.[21]. Vilniaus pamokslininkas Olševskis Zigmanto Vazos mirties pamoksle pataria bajorams nesigirti, esą „Lenkija netvarka laikosi", ir ragina susitvarkyti, nes jei nebus tvarkos, tai valstybė netvarka ir žus[22]. Tą patį pareiškia ir lenkų rašytojas Krištupas Opalinskis[23]. Kitoje vietoje jis poetiškai išsireiškia, gailėdamasis, kur pasidėjo tie aukso, kur sidabro, geležies, kur švino amžiai, savo laikus vos molio amžiumi tevadindamas[24]. Nežino-

---

[20] „Iżby do tego rzecz nasza nie przychodziła, aby miasto wolnej rzeczypospolitej, potem nie mieliśmy żadnej", Wolan, O wolności Rzeczypospolitej albo szlacheckiej, wyd. Turowski, p. 58.

[21] [Opaliński, Łukasz], Rozmowa Plebana z Ziemianinem albo dyszkurs o postanowieniv teraznieyszym Rzeczy Pospolitey y o sposobie zawierania seymow, 1641.

[22] „Pospolicie o nas mowią Polska nierządem stoi... Przetoż odmieńmy przypowieść: Polska rządem stoi; bo ieśli nierządem stoi, nierządem y zginie", Olszewski, Snopek Zygmunta III, Kazania Olszewskiego, p. 226—227.

[23] „Nierządem Polska stoi i nierządem zginie", Opaliński, Kr., Satyry albo Przestrogi do naprawy Rządu y Obyczajów w Polszcze, wyd. Bartoszewicz, p. 118.

[24] Ten pat, p. 118.

mas Zigmanto Vazos laikų autorius, ieškodamas valstybės netvarkos priežasčių, nurodo, kad bajorams jokia našta nebuvo taip sunki, kaip aukos tėvynės gerovei ir saugumui; ginčams, barniams, vaidams jiems nesunku esą ir tūkstančius leisti, bet valstybei ginti nuo priešų gailimasi net dešimties auksinų[25].

Čia suminėti XVII-jo amžiaus rašytojai ir pamokslininkai bandė bajorams praverti akis, parodyti, kur veda jų savanaudiškumas, bet niekas jų neklausė, ir tokie perspėją racionalūs balsai, raginą bajorus praregėti ir nurodą galimą valstybės žlugimą dėl anarchijos, likdavo balsai, šaukią tyruose, kaip teisingai pastebi lenkų istorikas Brückneris[26]. Tačiau klaidinga būtų tvirtinti, jog visi bajorai rūpinosi tik savo reikalais. Ne tik tarp rašytojų — kritikų, bet ir tarp valstybę valdžiusių asmenų galime rasti retų pavyzdžių, tikrų valstybės vyrų, kurie iš tikro buvo atsidavę valstybės reikalams ir rūpinosi jos gelbėjimu nuo pražūties. Kam nėra žinomi Lietuvos etmono Jono Karolio Katkevičiaus nuopelnai, pilna savęs atsižadėjimo ir pasiaukojimo valstybės reikalams jo dvasia, aiškiai dvelkianti iš jo darbų bei užsilikusių jo laiškų[27]. Kitas pavyzdys gali būti garsusis Lietuvos kancleris Leonas Sapiega, 1588 m. Lietuvos Statuto ruošėjas. Jau nekalbant apie žymius jo darbus, Leono Sapiegos valstybiškumas matyti kad ir iš jo testamento, kuriame jis prašo ir įpareigoja savo sūnus, didįjį maršalką Joną Stanislovą ir raštininką Kazimierą, kad jie ištikimai, garbingai, noriai ir stropiai tarnautų karaliui ir valstybei, savo tėvynei[28]. Buvo didikų, kaip Katkevičių, Radvilų, Sapiegų, kurie gausiai aukodavo pinigų krašto gynimo reikalams, duodavo ir savo kariuomenę, patrankas, amuniciją. Tačiau, kaip matėme, ir jie dažnai pabrėždavo, kad kaip nusikaltimas reikalauja bausmės, taip dorybė atpildo, ir dėl to už savo nuopelnus valstybei stengdavosi gauti urėdų ir valstybės dvarų, kaip „*panem bene merentium*".

---

[25] Zwierciadło Rzeczypospolitej Polskiej na początku roku 1598 wystawione, wyd. Turowski, p. 10—11.

[26] Brückner, Dzieje kultury Polskiej, t. II, p. 387.

[27] Chomętowski, Wł., Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza, Biblioteka Ordynacyi Krasińskich, t. I, Warszawa, 1875.

[28] „Abyście królowi Imci panu swemu, również Rzeczy-pospolitej, ojczyznie swojej wiernie, cnotliwie, życzliwie i pilno służyli", Sapiehowie, t. I, p. 401; Żywot Lwa Sapiehy, wyd. Turowski, p. 142.

Nors ir retai, bet pasitaikydavo sumanių didikų, kurie kėlė būtiną reikalą didinti kariuomenę, stiprinti valstybės iždą, gerinti įstatymus. Lietuvos lauko etmonas Kristupas Radvilas per Švedų karus 1624 m. seime iškėlė skubų reikalą įsteigti Lietuvos karo laivyną ir karo mokyklą. Lietuvos kancleris Stanislovas Albrechtas Radvilas kazokų maištą ir valstiečių sukilimą teisingai laikė bajorų sauvalios pasekme ir reikalavo susiaurinti bajoriškąją laisvę ir jos išnaudojimą piktam[29]. Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitis savo laiške (1586. IV. 25) Kristupui Radvilui Perkūnui skundėsi krašto valdžios ir tvarkos stoka. Jis rašė, nors esą mūsų kraštas ir tauta prilygstą kiekvienai kitai, tačiau valstybės valdyme esą labai atsilikę. Jo tėvas Mikalojus Radvilas Juodasis jau ir dvarų svetimame krašte pirktis ieškojęs, norėdamas ten persikelti gyventi, atsisakęs visų savo urėdų. Jis tai ir būtų padaręs, jei ilgiau būtų gyvenęs. Jis norėjęs išsikelti į užsienį dėl to, kad matęs, jog tėvynė žūstanti ir jai nebesą galima padėti. Jis bevelijęs iš tolo girdėti apie tą blogybę, likdamas be įtarimo, kad iš jo kaltės tėvynė žūstanti[30].

Šis pavyzdys aiškiai rodo, prie kokio nusiminimo buvo galima prieiti dėl bajorų anarchijos, žinant, jog jos negalima pašalinti. Ir iš tikro, tiek teisių „korektūra", tiek visokie sveiki ir geri projektai, naudingi sumanymai ir nutarimai užkliūdavo bajorų seimų diskusijose ir neįstengdavo jų nugalėti. Bajorams kietai laikantis savo nusistatymo *„nihil novi"*, ir geriausių norų turį šviesesni didikai negalėjo nieko pravesti, nes šiuo atveju niekas jų neklausė. Apskritai lengviau buvo dirbti griaunamąjį, bet ne kuriamąjį darbą. Dėl nepaprasto bajorijos įsigalėjimo ir dėl menko jos valstybingumo, Lietuvos valstybės gyvenimas jau Vazų laikais darėsi kas kartas sunkesnis, valstybė grimzdo kas kartas giliau į anarchiją, iki pagaliau žlugo, praėjus dar šimtui metų su viršumi.

---

[29] *„Nobis expedit vt libertatem nostram vel potius abusum temperemus et reassumpto animo alacrius hostibus absistamus, ac a depopulatione subditos per milites lege eliberemus. Haec tria vti vindictam Caelestem nobis attullerunt, ita remedia iram diuinam cohibebunt"*, St. Alb. Radvilo *Memoriale*, 1649. IX.

[30] Archiwum Domu Radziwiłłów, p. 24.

Der Adel im Staatsleben Litauens zu Zeiten der Grossfürsten Wasa

(Zusammenfassung)

1. Inhalt der Abhandlung

2. Die Zusammenfassung der in der Abhandlung geäusserten Gedanken

Bei der Zusammenfassung dieser Abhandlung muss man das Anwachsen der Macht des Adels im litauischen Staate zu Zeiten der Grossfürsten Wasa (1588—1668) feststellen. Die Regierungszeit der Grossfürsten Wasa in Litauen war die Übergangszeit von der Macht bis zum Abstieg und später sogar bis zum Untergange des litauischen Staates. Die Rechte des Adels begannen schon viel früher zu wachsen, besonders vom 17. Jahrhundert. Sie wurden gradweise erweitert, indem man die Beziehun-

gen der Adligen mit dem Boden feststellte, ihre persönliche Freiheit schützte und ihre politischen Rechte vergrösserte.

Die Erweiterung der politischen Rechte des Adels machte im 16. Jahrhundert einen grossen Fortschritt, als, dank den vorhandenen Umständen, der Adel von Jahr zu Jahr immer neue politische, soziale und ökonomische Freiheiten und Privilegien erhielt. Dieses Anwachsen der Macht des Adels erfolgte auf Kosten anderer Stände, deren Lage sich allmählich immer mehr verschlimmerte.

Als der litauische Adel mit Polen im Jahre 1569 die Union von Lublin schloss, trug er Sorge, dass die Bestätigung aller seiner öffentlichen und privaten Rechte und Privilegien selbst in die Unionsakte eingetragen würden. Sie mussten vollständig eingehalten und durften von niemand angegriffen werden. Die von den Adligen erworbenen Rechte wurden weiter in den ersten und folgenden Zwischenregierungen *(interregni)* vervollständigt. Jeder neu gewählte Herrscher musste nicht nur alle Freiheiten und Rechte des Adels bestätigen und beschwören, sondern sie auch erweitern. Solcher Schwur wurde vom Herrscher gefordert, damit nicht die Freiheitsrechte der Adligen eingeschränkt und der Weg sie zu erweitern nicht formell gesperrt würde. Von jedem neu gewählten Herrscher bemühten sich die Adligen neue Rechte und Freiheiten zu erhandeln. Die Privilegien des Adels erreichten ihren Höhepunkt in den „Heinrichs Artikeln" und in den Bedingungen, in den so genannten, *„pacta conventa"*, die jedem neu zu wählenden Grossfürsten gestellt wurden. Unter diesen Bedingungen verzichteten die litauischen Herrscher auf irgendwelche Gedanken über die Vererbung ihrer Regierungsmacht und auf das Streben, ihre Regierung zu verstärken. Sie mussten für alle zu lösenden Angelegenheiten die Reichstage der Adligen einberufen. Vom Abschluss des einen bis zur Einberufung des anderen Reichstages mussten die Grossfürsten den Anweisungen der Senatoren gehorchen, und ohne diese konnten sie keinen freien Schritt machen. Sie hatten sogar nicht das Recht, ohne ihre Zustimmung zu heiraten.

So kristalisierte und stabilisierte sich die Rolle des Adels im öffentlichen Leben. Doch zusammen mit der Erstarkung der Macht des Adels begann langsam, aber beständig der Abstieg des Staates, denn die Adligen waren für die Regierung eines

Staates nicht reif genug, obgleich in ihre Hände seine ganze Regierung: die Gesetzgebung, ihre Ausführung, und die Rechtsprechung fiel.

Selbst die Lage der Grossfürsten im Staate ruhte auf einem Vertrag mit dem Adel, der bei der Wahl des neuen Herrschers, des polnischen Königs und zugleich des litauischen Grossfürsten, geschlossen wurde. Gemäss diesem Vertrage brauchten die Adligen dem Herrscher nicht zu gehorchen und konnten sich von ihm lossagen, falls er in irgendeinem Punkte seine mit dem Eid bestätigte Abmachung nicht einhielt. Auf diese Weise wurden die Wahlen des neuen Herrschers eins der wichtigsten Mittel, nicht nur die Rechte des Adels zu bestätigen, sondern auch ihre rechtliche und politische Lage zu verstärken.

Es gab kaum ein anderes Recht, das die Adligen sich mehr zu schützen bemühten, als das Prinzip der freien Herrscherwahl. Gegen die Bewohner anderer Staaten rühmten sie sich aussergewöhnlich ihres Rechtes, die Herrscher wählen zu können. Und tatsächlich, nur dank dem Willen der Adligen bestiegen die Grossfürsten den litauischen Thron, und die Adligen konnten sie auch absetzen. Manchmal wurden auch absichtlich Ausländer zu Herrschern gewählt; denn von ihnen war es möglich, mehr Versprechungen, Rechte und Freiheiten zu erhandeln. Wegen solcher Verhandlungen mit Kandidaten waren die Zwischenregierungszeiten besonders unruhig. Die Unordnung und Anarchie hinderten immer mehr die schöpferischen Kräfte des Staates und wuchsen in diesen Zwischenregierungen besonders aus.

Während der Zwischenregierungen wurden die Rechte des litauischen Grossfürsten teilweise sogar seine persönliche Freiheit, bis zum Minimum eingeschränkt. Der Grossfürst verlor beinahe vollständig das Recht, den Krieg zu verkünden und den Frieden zu schliessen. Seine Teilnahme an der Gesetzgebung, an der Landesregierung, an der Aussenpolitik und auf anderen Gebieten wurde sehr gering.

Indem die Adligen den Grossfürsten ganz eingeschränkt und aus ihm beinahe einen Mietling gemacht hatten, bemühten sie sich verschiedentlich, ihn auszunutzen, und jede Zwischenregierung verstärkte noch mehr die Stellung des Adels, denn er erhandelte jedesmal etwas Neues von den zu wählenden Herrschern

und bekam immer neue Rechte und Privilegien. Auf den Nakken des Herrschers wurde die ganze schwere Last, für den Staat zu sorgen, gewälzt, doch sonst hatte er fast gar keine Rechte. Seine Rechte waren so gering, dass der Staat nur eine einständische, aristokratische Republik mit einem gewählten Herrscher war, der die Pflicht hatte, mit seinen eigenen Mitteln, den Staat zu verteidigen und die Rechte und Freiheiten des Adels noch mehr zu erweitern. Sonst war die Rolle des Herrschers im Staate gelähmt, sogar auch in der Kriegszeit.

In Staatsangelegenheiten wurde mit dem Herrscher arogantisch gar nicht gerechnet, obwohl man auch zugleich gegen ihn eine grosse äusserliche Ehre übte. Sonst hatte er keine Freiheit. Wenn er es nur wagte, etwas selbständig zu handeln, so wurden ihm auf dem Reichstage Vorwürfe gemacht, dass er von den Rechten abgewichen sei, und es wurde verlangt, dass alles in den alten Bahnen verlaufe.

Die Adligen wachten besonders, dass die Regierung des Grossfürsten sich nicht verstärkte. Im 17. Jahrhundert kam immer mehr das Erstarken des Absolutismus in Westeuropa zum Vorschein. Aber in Litauen gab es nichts, vor dem sich die litauischen Adligen mehr fürchteten, als vor dem Erstarken der Herrschermacht; denn den Absolutismus hielten sie für den gefährlichsten Feind ihrer Freiheiten. *„Absolutum dominium"* war das richtige Gespenst für die Adligen. Dieser Ruf hatte mystisch hypnotisierende Kräfte, und mit ihm war es leicht, alle Adligen auf die Beine zu bringen. Es genügt hier sich des berühmten Rokosch (des berühmten Aufstanden des litauischen und polnischen Adels gegen den König) in den Jahren von 1605 bis 1606 zu erinnern, an dem auch eine nicht geringe Zahl der litauischen Adligen aktiv teilnahm.

Der Adel stand immer im Gegensatz zu dem König und seinem Hofe. Auch im geringsten selbständigen Handeln des Herrschers erblickte er die Keime des Absolutismus und einen Anschlag auf die Freiheiten des Adels. Allein auf den Ruf der Gefahr für die Freiheit des Adels, gelang es den Magnaten, die Adligen gegen den Herrscher nicht nur auf den Reichstagen, sondern auch während jeder anderen Zeit zum Aufstand zu bringen. Da die Adligen fürchteten, Sigismund Wasa könnte den Absolutismus einführen, standen sie gegen den König auf und traten

mit den Waffen in der Hand in den Jahren von 1605 bis 1606 ein, ihre „goldene Freiheit" zu verteidigen.

Der beständige Unwille, sich Steuern aufzuerlegen und Geld zu geben, um das Heer zu vergrössern, wird nicht nur aus wirtschaftlichen Beweggründen erklärt, sondern zum Teile auch aus Furcht, dass die Regierung des Herrschers sich verstärke und dass er diese Mittel oder das Heer zur Vernichtung der Freiheiten des Adels gebrauche. Der Adel, in dessen Händen das Schicksal des Staates lag, verstand nicht, dass wirkliche Freiheit vor den Feinden nur ein zuchtvoller und gut organisierter Staat habe. Als im Jahre 1646 Wladislaw Wasa sich vorgenommen hatte, einen Bund unter den Staaten zu bilden für einen Krieg gegen die Türken, da roch das so sehr den Adligen nach *„absolutum dominium"*, dass im selben Jahre der Reichstag den Herrscher zwang, auf ein nützliches Vorhaben für den Staat zu verzichten und das schon auf seine eigenen Kosten gemietete Heer zu entlassen.

Der Adel bemühte sich auf verschiedene Arten, den Herrscher einzuschränken, dass er nur seine Herrschaft nicht verstärke und nur keinen Anschlag auf seine „goldene Freiheit" mache. Besonders wurde die Wahl des neuen Herrschers nicht erlaubt, solange der alte noch lebte, denn darauf wurde wie auf eine gefährliche Möglichkeit gesehen, die monarchistischen Keime zu erheben und die Herrschermacht des Königs zu verstärken. Doch die Folge solcher Anschauung war die, dass die Zwischenregierungen jedesmal mehr Verwirrungen in das Land hineintrugen und die Anarchie vergrösserten.

Dank dem Erstarken des Adels wurde Litauen schon in der Periode der Wasa ein einständischer Staat, der nur von dem Adelsstande beherrscht wurde, und der Adel wurde zum unbeschränkten Herrscher Litauens. Er spielte im Staate die alles entscheidende Rolle. Formell zählten sich alle Adligen in ihren Rechten gleich, nannten sich „Brüder", und ihnen allen gehörte die souveräne Regierung des Staates. Aber in der Tat regierten den Staat, ordneten und entschieden seine Angelegenheiten nicht der ganze Adel und auch nicht sonstige Adligen, sondern nur die höhere Schicht dieses Standes — die Magnaten. Es gab in Litauen nicht viele Magnatenfamilien, aber sie hatten durch ihren

Einfluss und ihre Bedeutung das Übergewicht über die ganze Masse der Adligen. Mit Recht kann man behaupten, dass die Geschichte Litauens von den Magnaten geschaffen wurde. Nicht der Kleinadel beherrschte das ganze Litauen, sondern die Magnaten, unter denen manche so mächtig waren, dass sie unter sich sogar Privatkriege führten und mit ihrem Einfluss und ihren Reichtümern selbst den Grossfürsten überholten, deshalb wurden sie mit Recht „die Scheinkönige" Litauens genannt, z. B. Jonušas Radvilas. Hauptsächlich hier steckte der grosse Unterschied zwischen der Verfassung Litauens und Polens jener Zeiten. In Polen konnte man solch ein grosses Erstarken der Magnaten nicht sehen, auch gab es dort keinen solchen grossen, tatsächlichen Unterschied zwischen dem Gross- und Kleinadel.

Die wichtigsten Familien der Magnaten in Litauen zu Regierungszeiten der Wasa waren folgende: Radvilai, Sapiegos, Pacai, auch Katkevičiai, Tiškevičiai und andere. Unter ihnen entstanden beständig verschiedene Intrigen und Fehden, Wettkämpfe und Streitereien um die einflussreichsten Stellen im Staate. Die Magnatenfamilie der Radvilai hielt in ihren Händen die wichtigsten Stellen des Staates bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. Ihre bedeutendsten Vertreter zu Zeiten der Wasa waren folgende: Mikalojus Krištupas Radvilas der Waise, Krištupas Radvilas, Jonušas Radvilas der Aufständige, Stanislovas Albrechtas Radvilas, Aleksandras Liudvikas Radvilas u. a. Die Familie der Sapiegos kam seit dem berühmten litauischen Kanzler Leonas Sapiega zur Macht. Die Familie der Sapiegos begann ihre Zeiten der Macht von der Regierungszeit Sigismunds Wasa. Diese Familie der Magnaten war aussergewöhnlich zahlreich an Mitgliedern und verzweigte sich breit, die nicht nur die Hochämter des Zentrums, sondern auch der Bezirke einnahmen. Die Familie der Pacai erreichte den Höhepunkt ihrer Macht unter der Regierung Johann Kasimirs und Michael Karibut Wischniaweckis. In jener Zeit waren alle wichtigsten Ämter des Zentrums in den Händen der Pacai. Unter Johann Sobieski verloren sie schon einen grossen Teil ihrer Bedeutung, und dann begannen wieder die Familien der Sapiegos und Radvilai in die Höhe zu steigen. Andere Familien der Magnaten, wie Katkevičiai, Tiškevičiai u. a., waren auch einflussreich in der Verwaltung des Staates, aber sie waren mit den Radvilai, Sapiegos und Pacai

verwandt und unterstützten gewöhnlich ihre Politik und ihre Bestrebungen.

Die Rolle des Hochadels — der Magnaten — in Litauen stützte sich auf ihren Einfluss im ganzen Staate. Sie waren nicht allein infolge ihrer hohen Abstammung einflussreich, sondern, was das wichtigste war, infolge ihrer grossen Reichtümer und dem Einkommen ihrer grossen Güter. Da sie das Land unter ihre Herrschaft haben wollten, bemühten sie sich im Staate zur Macht zu gelangen, alle wichtigsten und einflussreichsten Hoch- und Ehrenämter des Zentrums und die Bezirksämter des Staates einzunehmen und vom Grossfürsten so viel wie möglich Staatsgüter zur Verwaltung zu bekommen. Zu diesem Zwecke führten die Magnaten ihre eigene Familienpolitik, indem sie sich bemühten, in ihre Hände alle wichtigsten Würden und Ämter zu konzentrieren und zugleich die anderen Magnaten, ihre Konkurrenten, fernzuhalten. In dieser Hinsicht unterstützten und förderten die Magnaten einfach ihre Familienangehörigen. Die Familie der Radvilai war in einen katholischen und protestantischen Zweig gespaltet, die sich untereinander stark stritten, aber abgesehen vom Unterschied des Glaubens und der Kämpfe untereinander auf diesem Gebiete, unterstützten sie sich gegenseitig, wenn sich nur eine Gelegenheit bot, ihrer Familie irgendein neues Amt zu verschaffen. In diesem Falle wurden die Angelegenheiten des Einflusses der Familie und der Ehre höher gestellt, als alle anderen. Dank dem gemeinsamen Handeln der Radvilai kamen beinahe aus der Tradition manche wichtigsten Ämter des litauischen Staates, z. B. des Gauleiters von Vilnius *(palatinus Vilnensis)* und des Kriegsbefehlshabers *(dux exercituum)* in ihre Hände.

Indem die Magnaten die einflussreichsten Stellen des Staates besassen, sorgten sie für ihre Familienangelegenheiten nicht nur im Innern des Staates, sondern sie führten auch eine Aussenpolitik, die nicht immer mit den Staatsinteressen übereinstimmte. Während der Zwischenregierungen in Litauen bemühten sich die Gesandten verschiedener ausländischer Staaten mit verschiedenen Versprechungen und sogar mit Bestechungen die Magnaten Litauens auf ihre Seite zu ziehen, damit sie ihre als litauische Grossfürsten und polnische Könige aufgestellten Kandidaten unterstützten. Ebenfalls bekamen die einflussreichen Magna-

ten Litauens auch in der Friedenszeit vom Auslande „Stipendien" und Bestechungsgelder und unterstützten des einen oder des anderen Staates Aussenpolitik und Interessen in Litauen. Wenn man die Rolle kennt, welche die Magnaten im litauischen Staate spielten, kann man leicht verstehen, dass sie auch eine rege Korrespondenz mit den ausländischen Mächten führten und im innigen Familienverkehr mit ihnen standen. Da die ausländischen Herrscher die Rolle der Magnaten in Litauen kannten, wandten sie sich oft nicht an den König, sondern an sie.

Falls die litauischen Herrscher auf den Einfluss der Magnaten blickten und etwas auf dem Reichstage durchführen wollten, wandten sie sich an die einflussreichen Magnaten und baten sie um ihre Hilfe. Die Herrscher konnten ohne ihre Zustimmung als Senatoren nichts machen, denn das verlangte von ihnen die *„pacta conventa"*. Der Einfluss der Magnaten war bei der Wahl des Herrschers, auf den Reichstagen, auf den Bezirkstagen und überall entscheidend. Sie vermochten ebenfalls unter ihrem Einfluss auch den Kleinadel der Bezirke zu halten, der sich gewöhnlich beeilte, die Forderungen der Magnaten zu befriedigen. Die Furcht vor der Ungnade der Magnaten, ihr Streben nach ihrer Gnade und Fürsprache, die Anstrengungen, Ämter zu bekommen, das alles hielt den Mittel- und Kleinadel im Gehorsam der Magnaten, ohne von ihrem Zwang zu sprechen, denn sie hatten sogar ihr eigenes Privatheer. Sogar die Beamten der Bezirke wurden nur auf Empfehlung der Magnaten angestellt.

Besonders klar trat die Rolle des Adels in Litauen in der Gesetzgebung hervor. Hier gehörte ihm alles. Der Reichstag, als eine Einrichtung der Gesetzgebung, die eine sehr grosse Kompetenz hatte, war eine ausgesprochen ständische Institution des Adels: das war die Vertretung des Adelsstandes. Der Senat war ebenso eine Einrichtung des Adels, besonders des Hochadels, denn alle Würden im Senat wurden überwiegend von der hohen Klasse des Adels, den Magnaten, und von den hohen Geistlichen besetzt.

Infolge der zu grossen Macht des Adels und ihrer Sorglosigkeit in Staatsangelegenheiten, kam schon zu Zeiten der Wasa auf den Reichstagen die Zersplitterung und Unordnung zum Vorschein. Auch die Gesetzgebung wickelte sich nicht glatt ab. Die Angelegenheiten, welche auf den Reichstagen entschieden wer-

den mussten, sollten zuerst auf den Bezirkstagen besprochen werden. Der König verkündete durch seine *Deliberatoria* (eine Art von Rundschreiben) die Vorschläge und Projekte der Gesetze den Adligen in den Bezirken. Dann versammelten sich die Adligen und entschieden auf den Bezirkstagen, ob die in den *Deliberatoria* vorgeschlagenen Gesetze auf dem nächsten Reichstage angenommen oder abgelehnt werden sollten. Dann wurden die Abgeordneten von jedem Bezirke für den Reichstag gewählt. Von den Bezirkstagen erhielten sie strenge Instruktionen wegen ihres Verhaltens auf den Reichstagen während der Entscheidung der Staatsangelegenheiten. Alle auf den Reichstagen erhobenen Fragen sollten nur nach diesen Instruktionen entschieden werden. Selbst die Beschlüsse der Reichstage waren noch nicht endgültig. Sie konnten von den Abgeordneten auf die Relationsbezirkstage genommen werden. Derartige Bezirkstage fanden gewöhnlich nach jedem Reichstage statt, und hier konnten die Beschlüsse der Reichstage, auch die Gesetze ihre Bestätigung oder ihre Ablehnung finden.

Eine schwache Staatsgesinnung der Adligen spiegelte sich sehr deutlich auf den Bezirks- und Reichstagen ab. Hier entschieden sie in erster Reihe nicht die Angelegenheiten des Staates, sondern verschiedene Privatangelegenheiten der Bezirke und der Adligen, die so genannten *„petita"*, *„desideria"* und *„privata"*. Die vollständige Ahnungslosigkeit der Adligen in Staatsangelegenheiten bezeugten klar und oft die Instruktionen, die den Abgeordneten der Bezirke für die Reichstage gegeben wurden, auf denen sogar die Abgeordneten beauftragt waren, die Reichstage aufzuheben, falls die eine oder die andere Forderung des Bezirkes oder ihrer Privatangelegenheiten nicht positiv enschieden wurde. Dass die Adligen für die ernste und schwere staatsmännische Arbeit, besonders für die Gesetzgebung nicht genügend reif waren, zeigt uns klar das ganze Chaos, das während der Sitzungen auf den Reichstagen herrschte. Auf die erfolgreiche Gesetzgebung wirkte die Planlosigkeit und die Unfruchtbarkeit der Arbeit des Reichstages schädlich, besonders die verschiedenen persönlichen Streitereien der Magnaten und der Adligen untereinander. Auch die Unvollkommenheit der auf den Reichstagen angenommenen Gesetze verringerte ihren Wert. Als das System des *„liberum veto"* sich durchsetzte, kam es im-

mer mehr vor, dass die Reichstage unterbrochen und vertagt wurden.

Während sich die Anarchie des Adels, die so genannte „goldene Freiheit", ausbreitete, gelang es immer schwerer, die Reichstage zu Ende zu führen, und es wurde immer schwerer, irgendwelche neuen Gesetze zu erlassen. Auch blieben eilige und unaufschiebbare Angelegenheiten des Staates unentschieden. Das Zentrum der Schwierigkeit des Staatslebens wurde schon deswegen von den Reichstagen allmählich auf die Bezirkstage übertragen. Die Bedeutung der Bezirkstage, besonders der Relationsbezirkstage, wurde immer grösser. Da man das Prinzip *„nihil de me sine me"* hielt, kam es sogar vor, dass sogar die vom Reichstage angenommenen Gesetze nicht ausgeführt werden konnten, wenn die Adligen des Bezirkes auf ihrem Relationsbezirkstage beschlossen, diese Gesetze nicht anzuerkennen.

Ausgehend von den Bezirksinteressen des Adels, kam immer mehr die Dezentralisierung auf allen Gebieten des Staatslebens vor. Die Selbständigkeit der Bezirke war in den Zwischenregierungen besonders in die Augen springend. Die Bezirke wurden allmählich selbständige territoriale Gebiete, mit eigener administrativer, militärischer, politischer, und gerichtlicher Bedeutung. Sie hatten ihre eigenen Bezirkstage, manchmal sogar wichtigere als der Reichstag, ihre eigenen Gerichte, ihre Kriegsführer, ihr Militär, sogar ihre Steuern und ihre Steuereinnehmer.

Weil die Adligen nicht vermochten, Gesetze zu erlassen, so flogen, je weiter desto öfter, die Reichstage auf. Über ihre Schwelle konnten verschiedene gesunde Vorhaben nicht kommen, und indem die Reichstage aufflogen, fiel auch der ganze Staat auseinander. Wenig neue Gesetze wurden erlassen und die alten waren schon veraltet und entsprachen nicht mehr dem Zeitgeist. Deshalb hielten sie mit dem Leben nicht mehr Schritt. Teilweise war hier die Furcht der Adligen schuld, dass ihre „goldene Freiheit" irgendwie geschmälert und keine Neuerung eingeführt wurde, denn gemäss ihrer Anschauung war *„omnis novitas periculosa"*.

Die Reichstagsabgeordneten waren zuerst die Aufseher der alten Ordnung, die Wächter der Freiheiten des Adels, und nur an zweiter Stelle die Räte in Staatsangelegenheiten. Sogar, falls sie über die Staatsangelegenheiten berieten, hielten sie sich an

das Prinzip *„nihil novi"*, und sie glaubten, der Staat könne nur dann bestehen und mächtig sein, wenn darin alles nach dem Alten geordnet und keine Veränderung eingeführt werde. Die Adligen fürchteten sich Neuerungen hauptsächlich deshalb einzuführen, weil diese ihren alten Freiheiten gefährlich werden konnten. Wie gross diese Furcht war, zeigt uns diese Tatsache, dass die litauischen Abgeordneten, im Gegensatz zu den polnischen, auf keine Weise im Jahre 1648 die Königswahl beschleunigen wollten, denn das würde gegen ihre alten Gesetze verstossen, obwohl der Aufstand der Kosaken und die äusserliche Gefahr sie zwang, sich zu beeilen, einen neuen Herrscher zu wählen, um die Anarchie der Zwischenregierung zu beendigen.

Da der eine Stand zu einer zu grossen Macht gelangte, der sich stark in seiner eingenommenen Position hielt, und da das Verständnis der Adligen in Staatsangelegenheiten gering war, kam es schon in der Periode der Wasa zu einer Stagnation und Erstarrung des Staates. Mit der herrschenden Devise *„nihil novi"* waren kein Fortschritt im Leben und keine Reformen möglich. Die meisten Adligen sahen und verstanden den grossen Mangel der Staatsverfassung nicht, der dem Staate immer mehr Schaden brachte. *„Liberum veto"*, — das war das Recht für die Minderheit sich der Meinung der Mehrheit der Abgeordneten nicht unterzuordnen und sich ihrem Willen nicht zu ergeben. *„Liberum veto"* entsprach vollständig der Anschauung des damaligen Adels, obwohl das manchmal ein auch zugleich stark wirkendes Gift im Leben des Staates war, denn wegen der Privatinteressen des einen oder einiger kurzsichtigen Adligen mussten die Reichstage des öfteren vertagt werden.

Die Gesetzgebung wurde von den Adligen vernachlässigt, aber es war auch nicht besser mit der Staatsverwaltung. Sie war auch in den Händen des Adels. Alle Einrichtungen des Zentrums und der Bezirke des Staates wurden nur den Adligen zugewiesen. In dieser Hinsicht war der Staat den Adligen nur ein Mittel, ihre ständischen und privaten Interessen zu befriedigen. Sie wachten sorgfältig, dass in die Staatsämter und in die Staatsgüter ein nicht Adliger oder ein Ausländer, der kein litauischer Bürger war, eindringen konnte.

Die Staatswürden und Ämter waren für die Magnaten und Adligen eine Quelle der Ehre, des Einflusses und des Gewinns.

Deshalb scheuten sie keine Mittel, sogar Bestechungen, um diese Staatsämter zu erhalten. Um die Staatsämter und Güter fanden ständige Wettkämpfe statt, besonders zwischen den Familien der Magnaten. Die Adligen stritten sich nicht deswegen, weil ihnen die Staatsangelegenheiten am Herzen lagen, sondern sie bemühten sich, mit wenigen Ausnahmen, Ämter für ihre persönlichen und ihre Familieninteressen zu verschaffen. In dieser Hinsicht kam der richtige Nepotismus der Magnaten zum Vorschein. Sie strengten sich an, so viel wie möglich, Senatorenwürden und Staatsämter in ihre Hände zu bringen, die sogar die unerwachsenen Söhne der Magnaten erhielten.

Die Magnaten, unter sich verwandt, vom Kleinadel unterstützt, nahmen die wichtigsten Posten ein und lenkten das Schicksal des Staates. Die sonstigen Adligen gehorchten blindlings den Magnaten, die auf verschiedene Wege sie sich unterzuordnen verstanden. Die Magnaten vermochten sehr gut, ihr wahres Gesicht unter einer Maske zu verbergen, dass sie alles *„pro bono publico"* taten, was den Adel, besonders den Kleinadel heranlockte. Sie waren nur ein blindes und gehorsames Werkzeug in den Händen der Magnaten, die tatsächlich machten, was sie wollten. Die Magnaten verstanden hier Mass zu halten und rechtfertigten ihre Handlungen, indem sie verkündeten, dass sie alles zum Wohle der gemeinsamen Interessen des Adelsstandes tun. Sie wussten gut, dass formell auch ein Kleinadliger, wenn auch verarmt, nach seinen Rechten und Freiheiten einem Magnaten gleich kam, und dass die ganze souveräne Regierung des Staates rechtlich nicht allein die Magnaten, sondern der ganze Adelsstand Litauens hatte.

Auf die Staatsgüter und ihre Verwaltung sahen die Adligen ähnlich, wie auf die Staatsämter. Die Verwaltung der Staatsgüter war auch ein Mittel, um die Einnahmen der Adligen zu vergrössern. Die Staatsgüter bildeten einen Landfond, aus dessen Einnahmen alle Staatsangelegenheiten erledigt werden mussten. Ausserdem wurde auf die Staatsgüter gesehen, wie auf eine Belohnung für einen Staatsdienst, denn das war *„panes bene merentium"*. Diese Güter wurden verschiedenen Würdenträgern und höheren Beamten lebenslänglich zugeteilt. Und der Herrscher konnte sie nicht fortnehmen, ausser von Staatsverrätern und von Beleidigern der königlichen Majestät. Damit dieser Land-

fond nicht erschöpft wurde, bemühte sich der Adel Litauens sogar in die Unionsakte von Lublin aus dem Jahre 1569 die Forderung einzutragen, dass die Staatsgüter, welche nach dem Tode ihrer Verwalter zu dem Grossfürsten zurückkamen, wieder unter die Adligen verteilt würden. Nach der Anschauung des Adels, sei der Staat dazu da und habe das einzige Ziel, nur ihren Interessen zu dienen. Von den Staatsgütern und vom Fiskus mussten die Adligen sogar belohnt werden, deren Güter nach dem Frieden von Andrusow im Jahre 1667 und anderen Frieden von den benachbarten Staaten besetzt wurden. Weil die Adligen in den besetzten Gebieten ihre „goldene Freiheit" nicht mehr geniessen konnten, siedelten sie als „Flüchtlinge" in die übrigen Territorien Litauens über.

Es ist selbstverständlich, dass solche Anschauung der Adligen über die Staatsgüter und Ämter selbst dem Staate schädlich war. Seine Angelegenheiten wurden vernachlässigt, denn die Adligen, indem sie die Staatsämter besassen, kümmerten sich mehr um ihre Ehre und ihren Gewinn als um die Staatsinteressen. Gerade das lähmte ihre schöpferische Staatsarbeit.

Der Verwaltungsapparat Litauens war gross, aber eine wirklich ausführende Regierung gab es nicht. Es gab sogar keine ständige Polizei, welche für Ruhe und Ordnung sorgen konnte. Der Mangel an einer solchen ausführenden Regierung entsprach der Ideologie der „goldenen Freiheit" der Adligen und erregte zugleich den Eigenwillen und die Anarchie.

Die Rechtsprechung hatte auch viele Mängel, deren wichtigste ihre Schwäche und das Unvermögen, die Gerechtigkeit zu vollstrecken, war. Die ganze Gerichtsverfassung war nur auf den Adelsstand gerichtet. Die Staatsgerichte waren eine ständische Einrichtung der Adligen, die gemäss der Forderungen des Adels gebildet und angewendet wurden, um Zivil- und Strafgerichtsverfahren unter ihnen zu führen. Sowohl auf den niederen Einrichtungen der Gerichte in den Bezirken, als auch auf den höheren Gerichtsinstanzen, wie auf dem Gerichtshofe und dem Reichstage, war die Gerechtigkeit schwer zu finden, denn selbst die Rechtsprechung war sehr geschwächt und kraftlos. Ausserdem kamen noch verschiedene Mängel der Gesetze, der Gesetzgebung und der Gerichtsverfassung hinzu. Der Staat mischte sich

nicht in Kriminalverfahren ein, wenn kein Ankläger war. Negativ wirkte auch die Verwicklung des Gerichtsprozesses auf die Verwirklichung der Gerechtigkeit im Staate. Sie liess lange die Entscheidung der Gerichtsstreite verzögern und sogar die Möglichkeit bot, sich auch den Händen der Gerechtigkeit zu entziehen.

Viel Schaden brachte auch der Mangel an Organen dem Staate, die dafür sorgen mussten, die Gerichtssprüche zu vollstrecken und die Verurteilten zur Verantwortung zu zwingen. Wenn die Vollstreckung des Rechtsspruches den Anklägern übertragen worden war und der Staat selbst nicht sorgte, sie zu verwirklichen, war es sehr schwer Gerechtigkeit und Schadenersatz auch dann zu finden, wenn es auch gelang, nach langen Bemühungen den Gerichtsstreit zu gewinnen, denn oft beachtete der mächtige Gewalttäter, Schuldige oder sonstige Angeklagte gar nicht die Beschlüsse der Gerichte. Das eigenartige System der Strafen schwächte die Autorität der Gerichte und die erfolgreiche Arbeit, da es möglich war, schwere Körperverletzungen und sogar die Tötung eines Menschen mit Geld zu sühnen. Die Anerkennung des Eides als Beweismittel hatte einen schädlichen Einfluss auf die Gerechtigkeit im Staate, ganz zu schweigen von den ständigen Bestechungen der Richter, von den Bedrohungen der Magnaten den Richtern gegenüber und von ihrem Einflusse auf sie. Endlich, infolge der eigenartigen Behandlung der Mörder und der Gesetze, die den Eigenwillen anregten, gab es verschiedene gerechtfertigte Möglichkeiten, die Strafe zu vermeiden.

Solche Schwäche der Rechtsprechung führte dazu, dass nicht nur die einflussreichen Magnaten, sondern auch schon die Adligen auf die Gerichte nicht mehr achteten. Sogar, wenn es auch notwendig war, wandten sie sich nicht an das Gericht, sondern einigten sich untereinander bei verschiedenen Beleidigungen, sogar bei Totschlägen, mit Geld wieder gut zu machen oder sich unter irgendwelchen anderen Bedingungen zu versöhnen. Wenn es keine Staatsorgane gab, welche die Ordnung und Ruhe zu halten vermochten, mussten die Adligen zu den Mitteln des Selbstschutzes greifen. Die Magnaten hielten ihre Privatburgen und Heere, und die Adligen gemäss ihres Vermögens mieteten sich bewaffnete Privatsoldaten, die ihre Höfe und sie selbst ver-

teidigen mussten. Solche private Wehrmacht wurde oft zum Bösen, besonders für die Abrechnung und Rache in den Fehden untereinander benutzt. Deswegen verbreitete sich auch schon zu Zeiten der Wasa der unbegrenzte Eigenwille. Verschiedene Überfälle der Adligen auf ihre Nachbarhöfe, Brandstiftungen, Morde, Räubereien, Schlägereien, Quälereien, das Festhalten in Privatgefängnissen und ähnliches wurden zu einer Selbstverständlichkeit des täglichen Lebens. Das war die Zeit der vollständigen Verneinung der Gerechtigkeit und der Gerichte. So kam auch hier die Anarchie zur Macht, und solch ein Eigenwille schwamm aus der mystischen „goldenen Freiheit" der Adligen heraus, auf der die politische und soziale Verfassung Litauens ruhte und nach der jeder Adlige machen konnte, was er wollte.

Solch ein von innen zerrütteter Staat konnte den äusseren Gefahren nicht den Widerstand leisten. Schon zu Zeiten der Wasa vernichteten die Nachbarheere und andere verschiedene feindliche Heere immer mehr Litauen, denn es waren keine Mittel, sein eigenes Heer zu erhalten. Der Fiskus war ein von dem Adel am meisten vernachlässigstes Gebiet des Staatslebens. Indem der Adel von seinen persönlichen und wirtschaftlichen Interessen und von der Furcht, die Macht des Königs zu verstärken, ausging, kümmerte er sich sehr wenig um die Angelegenheiten des Fiskus. Nach seiner Auffassung konnte ein gut geordneter Fiskus der Freiheiten des Adels gefährlich werden, denn der Grossfürst könnte ihn gebrauchen, um den Eigenwillen der Adligen zu beschränken. Da die Adligen eine geringe politische und eine noch geringere staatsmännische Gesinnung hatten, sahen sie nicht, dass der ständige Schwund des Fiskus das ganze Land in die Hände ihres eigenen Heeres gab. Da die Soldaten oft keinen Sold bekamen, verbündeten sie sich untereinander, und, da sie die Waffen in ihren Händen hatten, plünderten und zerstörten sie das eigene Land noch schrecklicher als der Feind. Selbst vor den Gütern der Adligen, ihren „Brüdern", machten sie nicht Halt und trieben auf diese Weise ihren nicht erhaltenen Sold ein.

Die Zeiten der Grossfürsten Wasa waren fast ein ununterbrochener Zeitabschnitt der Kriege. In der Tat, die mehr gebildeten Adligen verstanden, wohin alle diese Mängel des Fiskus führten und wieviel Schaden sie dem Lande brachten. Da sie

jedoch den Absolutismus fürchteten, nahmen sie sich nicht vor, diese Mängel zu beseitigen, endlich konnten sie auch nicht, denn auf den Reichstagen verwandelten manche trotzigen Abgeordneten, die nur auf ihre eigenen Taschen sahen, die besten Vorhaben in nichts. In dieser ganzen Anarchie, in der jeder das machen konnte, was er wollte, und die sogar das Sprichwort schuf „Polen besteht nur auf Grund seiner Unordnung", sahen die Adligen eine mystische „goldene Freiheit", die zu schützen und zu verteidigen eines jeden heiligste Pflicht sei. Deshalb dachten sie nicht daran, diese Unordnung zu beseitigen, besonders den Fiskus zu stärken.

Die Einnahmen des Fiskus waren sehr knapp, jedoch die Ausgaben unbeschränkt. Die Einnahmen reichten bei weitem nicht aus, die Ausgaben zu decken. Deshalb mussten sich die Adligen auf den Reichstagen mit einmaligen Steuern belegen, denn irgendwelche Steuern bezahlten dem Staate weder sie noch ihre Bauern. In diesem Sinne hatte der Adel weitgehende Privilegien. Sie wurden sogar von der Bezahlung der Zölle befreit. Nur im äussersten Notfalle beschlossen sie, einmalige Steuern in der einen oder anderen Form zu bezahlen. Die Besprechungen dieser Angelegenheiten erregten den meisten Lärm auf den Reichstagen, und nicht einmal mussten die Reichstage deswegen unterbrochen werden. Hier war der Unwille des Adels besonders anschaulich, sich mit irgendwelchen Steuern zu belegen. Sie bemühten sich einfach die Beschlüsse der Reichstage in Steuerangelegenheiten bis zu den Relationsbezirkstagen, wo ihre „Brüder" tagten, aufzuschieben. Dort wurden die Beschlüsse der Reichstage manchmal gar nicht bestätigt. Auch in dem Falle, wenn sie auf den Bezirkstagen bestätigt wurden, zahlten die Adligen entweder die Steuern nicht ganz oder garnicht.

Zugleich mit dem Unwillen sich selbst Steuern aufzuerlegen, strengte sich der Adel beständig an, diese Last auf die Staatsgüter, auf die Städter, auf die Juden, auf die Tataren und auf die Geistlichen abzuwälzen. Der Adel rechtfertigte sich oft, dass er selbst und seine Bauern so sehr verarmt und heruntergekommen seien, um die Steuerlast zum Wohle des Staates erheben zu können. In diesen Zeiten war überall der aussergewöhnliche Überfluss und das luxuriöse Leben des Adels zu sehen.

Es ist selbstverständlich, dass das alles auf die Landesverteidigung negativ einwirkte. Dieses Gebiet der Staatsangelegenheiten wurde auch vernachlässigt, denn der Adel kümmterte sich wenig darum, weil er sich fürchtete, dass die Regierung des Königs sich verstärken könne. Deshalb hatte er seine Macht in den Kriegsangelegenheiten eingeschränkt. In der Kompetenz des Adels lagen und von seinen Willen hingen nicht nur der Krieg und der Frieden ab, sondern auch die Art der Kriegsführung. Aber das Leben zeigte, dass die Adligen, indem sie irgendwelche Pflichten für den Staat vermieden, auch der unangenehmen und schweren Kriegsrüstung aus dem Wege gingen. Nicht nur die inneren Burgen, sondern auch die an der Grenze liegenden wurden vernachlässigt und nicht mit Bewaffnung und Verteidigern versehen. Die alte allgemeine Mobilmachung erschien als ein unpassendes Mittel für die Landesverteidigung in der Stunde der Gefahr, denn die Adligen hatten keine Lust zu kämpfen und waren zuchtlos. Deshalb willigten die Adligen ein, zum Söldnerheer überzugehen, das sich durch Raub und Zerstörung des eigenen Landes auszeichnete und nicht durch Siege über die Feinde. Im ganzen zeigte der Adel Litauens zu Zeiten der Wasa in den Beziehungen mit dem Ausland eine unbestimmbare Apathie und einen unbegrenzten Pazifismus. Der Adel kümmerte sich um keine andere Aussenpolitik als um die, welche das Ziel hatte, die augenblickliche Kriegsgefahr von dem Staate abzuwenden. Er vermied es, sich in die internationale Politik Europas hineinzumischen und daran teilzunehmen. Er bemühte sich, um jeden Preis mit den Nachbarn Frieden zu halten, und trat sogar einen Teil des Staatsgebietes ab, um nur die Bequemlichkeiten seiner Güter und Reichtümer geniessen zu können. Aber weil der Staat weder die Sicherheit im Inneren, noch nach Aussen zu garantieren vermochte, musste der Adel selbst zu privaten Selbstschutzmassnahmen greifen, wenn er wollte, dass kein unruhiger mächtigerer Nachbar seine Güter und Reichtümer raubte. So ging es schon am Ende der Periodeder Wasa zu, besonders während der Kosakenkriege, während der Kriege mit Moskau und mit Schweden. Das Land schien ohne irgendeine Ordnung und ohne einen Wirt zu bleiben, und die Fremden fühlten sich hier wie zu Hause, indem sie die Güter des Landes ungestört geniessen konnten.

Der Hauptschuldige dieser beklagenswerten Lage war einfach das ausserordentliche Erstarken des Adels in Litauen. Das folgte logischerweise aus den litauisch - polnischen Beziehungen untereinander, die sich auf die Abmachungen der Union von Lublin im Jahre 1569 stützten. Infolge dieser Beziehungen griff die polnische Anarchie allmählich nach Litauen über. Denn selbst die Union war ein Kompromiss zwischen den litauischen und polnischen Bestrebungen. Jedoch im Leben wurde eine Menge ihrer Bestimmungen weder von Litauern noch von den Polen ausgeführt. Das Leben ging seinen eigenen Weg, es ergab sich nicht und liess sich nicht in die Fesseln der Union schlagen. Litauen wurde nicht Polen oder seine Provinz. Der Adel Litauens, obwohl er sich dem Einflusse der Polen ergab, blickte jedoch auf die Interessen des litauischen, aber nicht des polnischen Staates.

Ein in die Augen springender Zug der Beziehungen des litauischen und polnischen Adels untereinander sind ständige Streitereien und Zankereien über die verschiedenen Staatsfragen. Obwohl die Anarchie immer tiefere Wurzeln schlug, zeigte der litauische Adel auf einem Gebiete mehr Gehorsam gegeneinander und Harmonie, nämlich in den Beziehungen zu Polen. Der litauische Adel bemühte sich energisch die Unantastbarkeit des litauischen Staatsgebietes zu schützen und verstand es prächtig, die Zwischenregierungen und die Wahlen eines neuen Herrschers zum Wohle Litauens auszunutzen. Sie vermochten die von der Union verbotenen besonderen Reichstage der Litauer und die Generalbezirkstage von Slanim zu erhalten, die Interessen Litauens auf gemeinsamen Reichstagen mit den Polen und auf besonderen Sitzungen der Litauer zu verteidigen, und sogar Sondergesetze, die nur Litauen angingen, zu erlassen. Und endlich hatte der litauiche Adel seine von den Polen unterschiedliche Aussenpolitik und vermochte vor den Polen seine Staatsämter, seine Gerichte, sein besonderes Heer und den Fiskus zu schützen. Mit allen Mitteln bemühte er sich, den Polen den Weg zu versperren, um sich in die litauischen Staatsämter und Güter zu drängen, die nach seiner Ansicht, nur ein litauischer Staatsangehöriger bekommen konnte.

Je weiter desto grösser trat die Zusammenarbeit mit den Polen und das gute Auskommen mit ihnen in Erscheinung. Die Akte

der Union von Lublin wurde allmählich zu einer Garantie der entstandenen Lage. Es waren keine Bemühungen der Litauer mehr zu sehen, sich ganz von Polen zu trennen und die volle Unabhängigkeit zu erlangen. Sogar die berühmten Verteidiger der litauischen Rechte unterstrichen die Heiligkeit der Bündnisse der Union und die Notwendigkeit, sie zu erhalten. Allmählich trat zwischen dem litauischen und polnischen Adel ein kulturelles Gleichwerden in Erscheinung. Der litauische Adel übernahm allmählich mehr die Ideologie und Kultur des polnischen Adels. Die Polonisierung Litauens geschah durch die politische Zusammenarbeit der Adligen beider Länder, durch das Gleichwerden der rechtlichen Lage, durch die Kirche, durch die Schule, durch die Verwandtschaft, durch persönliche Bindungen und anderes. Obgleich die litauische Sprache von den Adligen noch nicht ganz vergessen war, setzten sich die polnische Sprache und die polnischen Sitten durch. In dieser Hinsicht war die Periode der Wasa eine Übergangszeit zu dem gemeinsamen Zusammenleben des litauischen und polnischen Adels. Selbst der Begriff „Litauen" und „Litauer" wurde nicht im etnographischen sondern im staatlich - politischen Sinne verstanden. Ein litauischer Staatsangehöriger war schon ein Litauer.

Also die Beziehungen des litauischen und polnischen Adels untereinander in der Periode der Wasa muss man doppelt betrachten. Von der einen Seite trat hier der starke Antagonismus in Erscheinung, soweit er die politischen und die ständischen Rechte des litauischen Adels im gemeinsamen Staate Litauen-Polen anbetraf. Von der anderen Seite trat hier die kulturelle Assimilation in Erscheinung, denn der litauische Adel war kein Feind der polnischen Kultur. Da er freundliche und persönliche Beziehungen mit dem polnischen Adel hielt, verpolonisierte er stark. Das Litauertum kümmetre ihn nicht. Das alles war verständlich, denn der Adel blickte auf den litauischen Staat wie auf ein Mittel, um seine ständischen Interessen zu befriedigen. Die ganze Verfassung des Staates war nur für den Adelsstand zugeschnitten. Da er in seinen Händen den ganzen Staat besass und von den polnischen Traditionen ergriffen war, sorgte er allein für die ständischen Interessen der Adligen, indem er auf diese Weise das Land in eine immer grössere Anarchie und endlich in den Untergang stiess. Die Periode der Wasa war eine

Übergangszeit auch in dem Sinne, dass auf sie die Zeiten der vollständigen Zerrüttung des Staates folgten. Das war die Folge der Versklavung des Staates und seine Aneignung nur für die Interessen des Adels.

Also war die Rolle des Adels im staatlichen Leben ausserordentlich wichtig. Er hatte einen ausschliesslichen und bestimmenden Einfluss auf die Staatsangelegenheiten. Er verstand selbst seine hohe rechtliche, politische und gesellschaftliche Stellung sehr gut. Indem er sich mit der Aristokratie des in diesen Zeiten sich erhebenden Absolutismus in Westeuropa verglich, konnte er sich mit Stolz loben, dass er ein *„elector regis"*, ein *„dictator belli et pacis"* und ein *„conditor legum et interpres"* sei. Er bestimmte wirklich durch seine Abgeordneten auf Reichstagen über Krieg und Frieden, setzte die Steuern fest, erliess die Gesetze, ordnete die Staatsangelegenheiten, verlieh die Veradlungsakten und Einbürgerungen, beaufsichtigte den König, führte die Aussenpolitik, sass zu Gericht, regierte das Land und setzte sogar die Preise fest. Ungeachtet der wichtigen Rolle im Staatsleben war die staatsmännische Gesinnung und das Verständnis für Staatsangelegenheiten, sogar auch der Magnaten, wenn man die helleren Köpfe nicht rechnet, aussergewöhnlich tief. Der Adel war für eine schwere schöpferische staatsmännische Arbeit nicht reif. Das geringe Verständnis des regierenden Standes für Staatsangelegenheiten stürzte den Staat in den Abgrund. Nur deswegen wurde der Staat, der früher nur eine geringe politische Rolle spielte, bei Beginn des 18. Jahrhunderts zu einem politischen Spielball anderer Staaten.

Schon in der Periode der Wasa sah man sowohl in Litauen als auch in Polen auf den Staat mit den Augen der Adligen. Die Interessen des Staates wurden mit den Standesangelegenheiten des Adels identifiziert. Es schien, dass der Staat nur dazu da wäre, um dem Adel zu dienen und ihm zu erlauben, sich ein noch bequemeres Leben zu schaffen. Das einzige Ziel des litauisch-polnischen Staates wäre ein luxuriöses Leben des Adels. Das Hauptstreben der Politik der den Staat regierenden Adligen war, die schon genügend grossen Rechte und Freiheiten der Adligen noch mehr zu vergrössern und zu erweitern, das heisst, für die Herrschaft und den Wohlstand des Adels zu sorgen. Und als ihre Rechte soviel erweitert waren, rühmten sie sich

selbst, dass die Sonne nirgends mehr Freiheiten gesehen habe. Deshalb blieb dem ganzen Stande nichts mehr übrig als nur der Wunsch, die einzelnen privaten Angelegenheiten zu befriedigen. Manchmal sammelten sich auf den Reichstagen aus allen Bezirken sogar einige hunderte privater *„petita"* an, und die Abgeordneten der Bezirke liessen hier keine anderen Sachen besprechen, bis ihre privaten Forderungen befriedigt wurden.

Der Adel kannte seine Rechte sehr gut, aber er vergass seine Pflichten ganz und dachte über sie nicht nach. Bei der Anarchie im Lande wollte jeder befehlen, aber niemand gehorchen. Die am Staatssteuer stehenden Menschen sorgten nur für den Wohlstand des Adelsstandes und seine Privatangelegenheiten. Das war der Krebs, welcher allmählich den ganzen Staatsorganismus auffrass. Sonst zeigte der Adel keine höheren kulturellen Bestrebungen. Er hatte kein gemeinsames Programm, ausser der gemeinsamen Verteidigung seiner Freiheiten und Rechte. Man braucht sich nicht zu wundern, dass es dunkle Zeiten waren, in denen sich die Adligen durch Überfälle, Schlägereien, Brandstiftungen, Tötungen und ähnliches auszeichneten. Zugleich waren es Zeiten voller Aberglaubens, des öfteren Verbrennens von Hexen und verschiedener religiöser Verfolgungen. Da die Elite der Gesellschaft, der das Land regierende Stand, keine Pflichten fühlte und allein über die Rechte nachdachte, erstarrte nicht nur das politische, sondern auch das kulturelle Leben. Hier trat auch die Sucht nach persönlichem Wohlstand und Vergnügungen in Erscheinung. Der grenzenlose ständische Egoismus und der einzelner Adligen lähmte auch die Männer, die weiter sahen und noch versuchten, den erstarrenden Staat zu retten.

Infolge der egoistischen regionalen Politik der Adligen in den Bezirken, wurde der Staat zu einer losen Verbindung einiger tausend autarkischer Güter, deren Besitzern nur ihre eigenen Angelegenheiten am höchsten standen und die sich nur um ihre Güter kümmerten. Der Adel, indem er seine „goldene Freiheit" werkündete, vermied irgendwelche Pflichten dem Staate gegenüber. Und wenn er am öffentlichen Leben und an der Staatsregierung teilnahm, dann war das nur wegen des Schutzes seiner eingenommenen Position, wegen der Ehre, wegen des Erhaltens der Güter und wegen des Gewinns aus den Staatsämtern. Wenn man die Ausnahmen abrechnet, sahen sowohl die Magnaten als

auch der Kleinadel, die am Staatssteuer standen, nur auf ihren Vorteil.

Auf den Reichstagen und überall verstanden sie es gut, eine Maske *„pro bono publico"* zu tragen. Jedoch dieses öffentliche Wohl oder *„bonum publicum, salus communis"*, die Schlagwörter, welche so oft auf den Reichs- und Bezirkstagen wiederholt wurden, war nichts anderes, als das Wohl des A d e l s selbst, denn seine Interessen fielen mit den Staatsinteressen zusammen, und zwischen den Begriffen „Adel" und „Staat" wurde ein Gleichheitszeichen gesetzt. Ihre eigenen Angelegenheiten wurden sogar höher gestellt als die Sicherheit des Staates. Manchmal wurden die Abgeordneten für den Reichstag in der Instruktion der Bezirkstage beauftragt, nicht früher über die Verteidigung vor äusseren Feinden zu verhandeln, bis das innere Unrecht ausgeglichen und die Rechte in ihre alten Bahnen zurückgeführt wurden.

Wie die Adligen *„bonum publicum"* verstanden, ist aus den Beschlüssen des besonderen Reichstages der Litauer in Vilnius vom 1.10.1640 klar zu sehen, in denen erklärt wurde: *„publica ex privatis constant"*. Solch eine Vermischung der privaten und staatlichen Angelegenheiten zeugt unbestreitbar von einer niederen staatsmännischen Gesinnung der Adligen jener Zeiten und von ihrem schwachen Verständnis für Staatsangelegenheiten.

Auf diese Weise war das .*„bonum publicum"*, oder das öffentliche Wohl, nichts anderes als die „goldene Freiheit" des Adels. Bei der Erledigung der Staatsangelegenheiten kümmerten sich die Adligen am meisten um die Verteidigung ihrer Freiheiten gegen irgendwelche Tyrannei. Als Tyrann wurde jeder bezeichnet, besonders der König, welcher dieser unbeschränkten Freiheit des Adels gefährlich werden konnte. Unter Tyrannei wurde auch die Forderung des disziplinierten Gehorsams verstanden, welchen besonders der Adel fürchtete und gegen welche er es für seine heiligste Pflicht hielt, Widerstand zu leisten. Der Reichstag vom 16.11.1639 wurde deshalb unterbrochen, weil der polnische Vicekanzler, da man wegen des grossen Lärms nichts beschliessen konnte, einen Gesandten, bei der Herstellung der Ruhe mit einem Stocke bedrohte. Als der Vicekriegsbefehlshaber Litauens Kristupas Radvilas auf dem Reichstage mit Drohungen die Abgeordneten in Schranken halten wollte, rief ein Ab-

geordneter, dass sie als freie Staatsangehörigen lieber die Freundschaft des Magnaten verlieren wollten als ihre eigene Freiheit; ausserdem brauchten sie keine Diktatoren.

Schon im Jahre 1575 erklärte eine Stimme auf dem Reichstage, dass niemand irgendeine Regierung in Litauen-Polen anerkenne, wenn er sich nicht selbst ihrem Willen ergebe. Diese Stimme wurde von allen anerkannt und wurde zu einer Grundlage der „goldenen Freiheit" ebenso wie die Wahlsprüche *„nihil de me sine me"* und *„neminem captivabimus nisi jure victum"*. Der Grundgedanke des politischen Handelns der Adligen war, die in ihrem Staate eingenommene Stellung voll zu erhalten und sich gegen den zu stellen, der ihrer „goldenen Freiheit" gefährlich werden konnte. Der ganze Staat, alle seine Einrichtungen und ebenso die anderen Stände mussten nur den Interessen des Adels dienen. Die Städter und die Bauern wurden nicht als Staatsangehörigen betrachtet. Nach der Ideologie der Adligen waren sie nur dazu auf der Welt, um allein die Privatinteressen des Adels zu befriedigen, und konnten keine Rechte haben.

Mit einem Worte, schon ir der Periode der Wasa kam überall im litauischen Staate das bedingungslose Vorrecht des Adels zum Vorschein. Doch wegen seiner schwachen staatsmännischen Gesinnung, wegen des Stellens persönlicher Angelegenheiten über die Staatsinteressen und wegen des sonderbaren Verständnisses des Adelsstaates, begann der ganze Staat sich aufzulösen. Man kann nicht behaupten, dass der ganze Adel in dieser Hinsicht blind gewesen war. In dieser ganzen Masse, die sich dem Impulse des ständischen, territorialen und privaten Egoismus ergeben hatte, waren auch noch einige seltene Ausnahmen. Ir der Periode der Wasa war es auch möglich unter den Adligen, Menschen mit einem klaren Verstand zu finden, die deutlich sahen, wohin diese ganze Unordnung führte.

Es entstand sogar eine richtige, die Staatsverfassung kritisierende, litauisch-polnische Literatur, welche die Schwächen des Lebens jener Zeiten sowohl in Polen als auch in Litauen offenbarte. Solche Schriftsteller, wie Gornicki, Wolan, Opalinski, Starowolski, und die Prediger, wie Skarga, Olschewski und andere, versuchten in ihren Schriften den Adligen die Augen zu öffnen, und sie anzustacheln, dem Staate zu helfen, solange es noch Zeit war. Wolan, der Sekre-

tär Mikalojus Radvilas des Braunen, welcher mit dem Spitznamen „der kalvinistische Papst Litauens" benannt wurde, empörte sich gegen den Eigenwillen und die Nichtbeachtung der Staatsangelegenheiten und warnte den Adel davor, dass der Eigenwille und der Mangel an guten Gesetzen und an Ordnung sie dort hinführen würde, wo an Stelle der Freiheit des Staates später überhaupt kein Staat bleiben könne. Der Vorsitzende des im Jahre 1641 unterbrochenen Reichstages, Opalinski versuchte die litauischen und polnischen Adligen zu überzeugen, dass es eine notwendige Sache sei, die Regierung des Königs zu verstärken, die Tagungsordnung einzuführen, das „*liberum veto*" abzuschaffen; denn solche unbegrenzte Freiheit sei tatsächlich eine Unfreiheit, weil einer alle zwingen könne, ihm zu gehorchen. Er riet den Reichstagen, eine Tagesordnung aufzustellen, die Fragen zu zergliedern, in welcher Reihenfolge sie besprochen werden sollten, Kommissionen für spezielle Fragen zu bilden, die endlosen Reden einzuschränken und die Unbefugten aus dem Reichstagssaal fernzuhalten. Der Prediger von Vilnius Olschewski riet in seiner Leichenpredigt Sigismunds Wasa den Adligen, sich nicht zu loben, dass Polen nur auf Unordnung bestehe, und regte sie an, Ordnung zu halten, denn wenn es keine Ordnung gibt, wird auch der Staat durch Unordnung zugrunde gehen. Dasselbe behauptete auch der polnische Schriftsteller Opalinski. Bei einer Gelegenheit äusserte er poetisch unter Bedauern, wo das goldene, das silberne, das eiserne und das bleierne Zeitalter geblieben seien, indem er sein Zeitalter kaum das Zeitalter des Lehmes nannte. Der unbekannte Verfasser zu Zeiten Sigismunds Wasa wies nach, indem er Gründe der staatlichen Unordnung suchte, dass keine Last dem Adel so schwer war, wie die Opfer zum Wohle und zum Schutze des Vaterlandes; für Kämpfe, Zankereien und Streitereien war es ihnen nicht schwer, auch Tausende auszugeben, aber um das Vaterland vor den Feinden zu verteidigen, geizten sie sogar mit ein paar Pfennige.

Die hier genannten Schriftsteller und Prediger des 17. Jahrhunderts versuchten den Adligen die Augen zu öffnen und zu zeigen, wohin ihre Eigennützigkeit führt. Aber niemand gehorchte ihnen und solche warnenden und vernünftigen Worte, die an die Adligen gerichtet waren, um ihnen die Augen wie-

der zu öffnen, und um ihnen den möglichen Untergang des Staates wegen der Anarchie anzuzeigen, blieben in den Wind gesprochen.

Es wäre jedoch falsch zu behaupten, dass der ganze Adel sich nur um seine persönlichen Interessen kümmerte. Nicht nur unter den kritisierenden Schriftstellern, sondern auch unter den den Staat regierenden Persönlichkeiten können wir seltene Beispiele von wirklichen Staatsmännern finden, die sich den Staatsangelegenheiten wirklich hingegeben hatten und sich um die Rettung des Vaterlandes vor dem Untergang kümmerten. Wem sind die Verdienste des litauischen Kriegsbefehlshabers Jonas Karolis Katkevičius nicht bekannt. Sein Geist, der sich den Staatsangelegenheiten hingegeben hatte und auf sich selbst überhaupt keine Rücksicht nahm, strömte aus allen seinen Arbeiten und hinterbliebenen Briefen. Als anderes Beispiel kann man den berühmten litauischen Kanzler Leonas Sapiega anführen, der sich an dem Verfassen des litauischen Gesetzbuches aus dem Jahre 1588 beteiligte. Wenn man schon ganz über die berühmten Arbeiten des Leonas Sapiega schweigt, sieht man seine hohe staatsmännische Gesinnung auch aus seinem Testament, worin er seine Söhne bittet und verpflichtet, dem Könige und dem Staate, ihrem Vaterlande, treu, würdig, gern und fleissig zu dienen. Es gab Magnaten, wie die Katkevičiai, Radvilai, Sapiegos, die zur Landesverteidigung nicht nur viel Geld opferten, sondern auch ihr eigenes Heer, ihre Kanonen und ihre Munition gaben. Jedoch, wie wir früher gesehen haben, unterstrichen sie oft, dass, wie die Schuld ihre Bestrafung fordert, so auch die Tugend ihre Belohnung. Deshalb bemühten sie sich für ihre Verdienste für den Staat, Staatsämter und Sttaatsgüter vom Staate zu erhalten, wie *„panem bene merentium"*.

Es kamen, obgleich auch selten, staatsmännisch gesinnte Magnaten vor, die als notwendige Forderung erhoben, das Heer zu vergrössern, den Fiskus zu stärken und die Gesetze zu verbessern. Der litauische Vicekriegsbefehlshaber Krištupas Radvilas erhob während des schwedischen Krieges im Jahre 1624 auf dem Reichstage die eilige Notwendigkeit, eine litauische Kriegsflotte zu bauen und eine Kriegsschule zu gründen. Der litauische Kanzler Stanislovas Albrechtas Radvilas hielt die Empörung der Kosaken und den Bauernaufstand wirklich für eine

Folge des Eigenwillens der Adligen und verlangte, die Freiheit des Adels, die zu bösen Zwecken benutzt wurde, einzuschränken.

Jedoch vermochten auch sie nicht das Leben zu ändern und die Anarchie des Adels zu beseitigen. Und wirklich, wie die „Korrektur" der Gesetze, so auch verschiedene gesunde und gute Projekte, nützliche Vorhaben und Beschlüsse blieben in den Reichtsagsdiskussionen der Adligen stecken, und sie vermochten sie nicht zu überwinden. Weil die Adligen fest an ihrem Prinzip *„nihil novi"* hielten, konnten auch die helleren Köpfe der Magnaten mit dem besten Willen nichts durchführen, denn in dieser Hinsicht gehorchte ihnen niemand. Überhaupt war es leichter eine zerstörende als eine schöpferische Arbeit zu leisten. Wegen des aussergewöhnlichen Erstarkens der Macht des Adels und wegen seiner schwachen staatsmännischen Gesinnung wurde das litauische Staatsleben schon in der Periode der Wasa immer schwerer, und der Staat sank immer tiefer in die Anarchie, bis er endlich nach Ablauf von mehr als hundert Jahren ganz zugrunde ging.

The Nobility in Lithuanian State Life in the Times of the Grand Dukes Vaza

1. Synopsis

2. Summary

It can be shown that the power of the nobles in Lithuania was growing during the reign of the Grand Dukes Vaza (1588-1668), while the State was declining in power. The rights of the nobles had begun to grow much earlier, even before the 16th century. Gradually these rights were expanded, formulating a relationship between the nobles and the land, securing their personal freedoms, and increasing their political rights.

The expansion of their political rights was especially inten-

sive in the 16th century, when, due to circumstances, the nobility acquired new political, social, and economic advantages and privileges from year to year. This growth of power for the nobility was achieved at the expense of other social classes, whose conditions steadily deteriorated.

In 1569, when Lithuania united with Poland in the Lublin Union, the Lithuanian nobility took care to see that all their public and private rights and privileges were incorporated into and ratified in the union documents. These conditions had to be kept in full and couldn't be attacked or changed in any way. The nobles' rights were further supplemented during the first two years of interregnum. Each newly-elected ruler was required not only to confirm and swear to uphold all the rights and freedoms of the nobles but also to promise to expand them. Such an oath was required from the ruler in order to protect the rights of the nobles from being limited or restrained and to leave the way open for further expansion. With every newly-elected ruler the nobles tried to bargain for new rights and privileges. The expansion of the nobles' powers culminated in *Henry's Articles* (*Articuli Henriciani*) and the conditions of the *Pacta Conventa*, in which the requirements on the Grand Dukes were stated. Under these conditions the Lithuanian rulers had to give up all thought of hereditary succession or of strengthening the power of the Grand Duke. To solve all problems they had to consult the representatives of the nobles, i.e. the members of the Diet ; and when there was no Diet in session, they had to follow the instructions of the senators, without whose permission they could do nothing, not even marry.

Gradually the role of the nobles was crystallized and stabilized in public life. However, together with the increasing power of the nobles began the slow but steady decline of the State because the nobles were immature concerning matters of government, even if the entire administration of the country came into their hands : legislature, implementation of the law, and court of justice.

The position of the Grand Duke himself in the country was based on the contract with the nobles. According to this contract, the nobles were not obliged to obey him, and they could even renounce him if he failed, in some point, to fulfil

the agreements confirmed by the oath. Thus the election of a new ruler became one of the most important means of confirming and strengthening the rights of the nobles.

There was no right which the nobles tried to preserve more than the principle of their free election of the ruler. They were endlessly proud of their right to elect their rulers.

It was only at the will of the nobles that the Grand Duke ascended to the throne, and at their will he could also be dismissed. Sometimes intentionally foreigners were elected because it was possible to attain from them more concessions, more promises, more rights and special privileges. Because of such negotiating with candidates, the interregnum was especially turbulent. The disorder and anarchy each time gradually destroyed the constructive power of the State. During periods of interregnum the rights of the Grand Duke of Lithuania were reduced to the minimum, even partly restricting his personal freedom. The Grand Duke virtually lost the right to declare war or to make peace treaties. Such limitations on the rights of the Grand Duke made him a servant of the nobles. His participation in legislation, government, foreign affairs, and other areas was severely restricted.

After the nobles had succeeded in completely restricting the power of the Grand Duke and had made him only a mercenary, they tried in all possible ways to exploit him, especially during an interregnum, when they could bargain for something new from the candidate, and they always received new rights and privileges from him. The entire responsibility of the State was thrown onto the shoulders of the newly-elected ruler, but he had no rights. His rights were so abridged that the State became a one-party aristocratic government with a ruler at the head. The obligation of the ruler was to defend the State at his own expense and to preserve the rights and freedoms of the nobles, as well as to expand these rights and freedoms still more. Thus the ruler was paralyzed even during war times.

In matters of State he was completely ignored, though externally he was shown great respect. If he dared to do something on his own, he was immediately accused of violating the nobles' rights, and it was demanded that it be done according to the old way.

The nobles took care to prevent the power of the Grand Duke from growing stronger. In the 17th century absolutism was growing in western Europe. There was nothing which frightened Lithuanian nobles more than the strengthening of the government of the ruler, because they considered absolutism to be the biggest threat to their freedom. *Absolutum dominium* was a real bugaboo for Lithuanian nobles. This motto had mystical, hypnotic power, and it was able to bring all nobles to their feet. Recall, for example, the famous Rokošas (the famous revolt of Lithuanian-Polish nobles against the king) in 1605-1606 in which a large number of Lithuanian nobles participated.

The nobles were always in opposition to the ruler, his court, and their action. Even in the smallest independent action of the ruler they saw the first rudiments of *absolutismus* and attack on the freedom of the nobles. By claiming that the rights of the nobles were endangered, the magnates were able to get the nobles to rise up against the ruler, not only during sessions of the diet but also between them. Afraid that Zigmantas Vaza could introduce absolutism, the nobles raised an armed revolt against the king in 1605-1606 to try to protect their " golden liberties ".

The steady unwillingness of the nobles to levy taxes and to pay for increased military power was caused not only by economic matters but also by fear that the government of the ruler would become powerful and destroy the power and liberties of the nobles. The nobles, in whose hands lay the entire destiny of the State, did not understand that real independence from enemies could be achieved only by a disciplined and strongly organized State. When Vladislovas Vaza planned to form an international alliance in preparation for war with Turkey, this so smelled of *absolutum dominium* that the diet forced the ruler to give up the projects which were so useful to the State and to dismiss the military troups he had hired at his own expense.

The nobles used all means to keep the ruler from strengthening his government so that he would not be able to threaten their " golden liberties ". The election of a new ruler before the old one died was prohibited because the nobles regarded this as a possible way of introducing a monarchic element and

strengthening the government of the king. But the consequence of such a view was that the interregnum brought more and more disorder to the State and increased the anarchy.

Thanks to the strength of the nobles, Lithuania became, during the Vaza years, a one-class State which was ruled by the noble class, and the nobility became the unlimited rulers of Lithuania. In the State they played the decisive role that destined everything. The role of this class was such that everything depended on them. Formally, all nobles were equal in their rights. They called themselves brothers, and to all of them belonged the sovereign government of the State. In reality, however, only a small group of nobles ruled the State ; all State matters were decided not by the whole nobility but only by the highest class of them : the magnates and grandees. There were several important families, and through their importance and influence they were able to run the State, to conquer the majority. It can be said with confidence that the history of Lithuania was shaped not by the small nobility but by the magnates. Among them were ones so powerful that they could and did declare war on one another, and their wealth and influence surpassed that of the Grand Duke. Consequently, they were called " little kings, " e.g. Jonušas Radvilas. The big difference between the regimes in Lithuania and Poland at that time was that in Poland there was no such growing strength of the magnates and no such distinction between big and small nobles.

The most important noble families in the Vaza period were the families of Radvilai, Sapiegos, Pacai, Katkevičiai, Tiškevičiai, and others. Constantly there were various intrigues among them to compete with each other for the positions of greatest influence in the State. The magnate-family of Radvilai controlled the most important and influential positions in the State until the middle of the 17th century. Some of their most important representatives during the Vazas' time were : Mikalojus Kristupas Radvilas the Orphan, Kristupas Radvilas, Jonušas Radvilas, Stanislovas Albrechtas Radvilas, and Aleksandras Liudvikas Radvilas. The family of Sapiegos came to power with the famous Chancellor of Lithuania Leonas Sapiega, editor of the Lithuanian Statute of 1588. This family of magnates was unusually numerous and widespread, occupy-

ing positions not only in urban centers but also in smaller districts in the State. The family of Pacai reached the pinnacle of power under the reign of Jonas Kazimieras and Mykolas Kaributas Višnioveckis. The highest positions in the center at that time were in the hands of the Pacai. Under Jonas Sobieskis they lost the big share of their power, and then the families of Sapiegos and Radvilai began to rise to power. There were other magnates like Chodkevičiai and Tiškevičiai, who were also influential in the government, but they were relatives of the Radvilai, Sapiegos, and Pacai and usually supported their politics and efforts.

So the State came under the rule of the magnates. Since they wanted to have the whole country under their rule, they tried to acquire more State property, both central and district, and to obtain as many State positions as possible from the Grand Duke. The magnates had their special politics, their family politics. Family politics led the magnates to try to concentrate all the most important positions and honors in the hands of family members and, at the same time, to keep the other magnates, their competitors, out of the government. For that reason, magnates usually favoured the members of their families. The family of Radvilai was split into two branches: Catholics and Calvinists. They quarreled among themselves, but in spite of the differences in their beliefs, they supported one another whenever there was an opportunity to get a new official position. In such cases the influence and honor of the family were considered more important than anything else. Thanks to the general action of the Radvilai, some of the most important places, for instance the Palatine (*vaivada*) of Vilnius (*Palatinus Vilnensis*), were traditionally held in Radvilai hands.

Since the magnates occupied the most influential positions in the State, they looked out for the welfare of their families not only inside the State but also in the shaping of foreign policy, which consequently did not always serve the interests of the State. During each interregnum the Lithuanian representatives tried to influence the representatives from foreign countries with various promises and even with bribes, in order to win their support in case they were nominated as candidates for Lithuanian Grand Duke and Polish King. Even in times

of peace the influential Lithuanian magnates tried to get stipends and bribes from abroad and to advance the politics and interests of the Lithuanian State. In view of the role played by the Lithuanian magnates, it is not surprising that they maintained active correspondence with the foreign powers and close relationships with the families of foreign countries. Foreign rulers, knowing the large role played by the magnates in Lithuania, often turned not to the king but to the magnates.

Because of the great influence of the magnates, the Lithuanian ruler had to turn to the magnates for help whenever he wanted to carry a motion in the diet. By the terms of the *Pacta Conventa* the ruler couldn't do anything without the approval of the senate. The influence of the magnates during the election of a ruler was decisive in the general diet, in the regional dietines, and everywhere. They were able to keep under their influence too the small nobles of the districts, who were always ready to satisfy the demands of the magnates. Fear of displeasing the magnates, desire to obtain their favor and intercession, ambition for more offices, not to mention the magnates' force, as they had their own private armies: all this made the middle class, i.e. the class of small nobles, obey the magnates. Even the public officers in the districts were appointed only by the patronage of the magnates.

The role of the Lithuanian nobles was especially clear in the legislature: it was completely controlled by them. The diet, which as the institution for legislation was very powerful, was purely aristocratic, representing the nobility. The senate was also an institution of the nobles, particularly of the highest class, because all the highest positions in the State were taken by the magnates and high clergymen.

As a result of the great power of the nobles and their negligence in State matters, the diets held during the Vazas' time were characterized by disagreement and disorder. The legislative process did not function smoothly. Affairs to be decided in the diets had to be decided first in the district dietines. The king announced through his *deliberatoria* (circular) various proposals and projects for the consideration of the nobles in the districts. The nobles then met in the districts and decided whether the laws proposed in the *deliberatoria* should be passed or refused. Then representatives to the general diet were

elected from each district. From the district dietine they received strict instructions about the position held by the district on each matter to be discussed in the next diet. All questions which had been raised in the previous diet were also discussed in the dietines, for they could be taken back to the dietines by the representatives. In the dietines held after a diet all the decisions or projects approved in the diet could be passed or rejected. The nobles' weak understanding of State affairs was clearly revealed in the district dietines and general diets. Here they decided, first of all, not the State matters but the various private problems and demands of the nobles of the districts, the so-called *petita desideria* and *privata.* Their complete ignorance in State affairs was clearly and often shown in the instructions given to the district representatives, authorizing them even to dissolve the general diet if one of their private demands was not approved. Because the nobles were not mature enough for serious and difficult statesmanlike work, especially for legislation, chaos often dominated the diets. Successful legislation was impeded by lack of planning and by the non-productive work of the diets, particularly the various personal disputes of the magnates and other nobles among themselves. Furthermore, imperfections of the diet-passed bills diminished their value. When the system of *liberum veto* was passed, the diets were frequently dissolved or postponed.

As the anarchy of the nobles' so-called *golden freedom* spread, it became more difficult to pass new laws. Consequently, urgent and immediate affairs of the State were left undecided. The center of the difficulties in State affairs was transferred from the main diets to the district dietines. The importance of the districts, especially the dietines after elections (*reliaciniai seimeliai*) and dietines during interregnum (*kapturiniai seimeliai*), was moved to the regional dietines. Since the principle *nihil de me sine me* was strictly observed, even the laws passed by the diets could not be executed if the nobles decided in their district dietines after the election not to recognize them. As a result of the district interests of the nobles, there was increased decentralization in all jurisdiction in State affairs, and the independence of the districts was particularly evident during the interregnum. The districts

gradually became independent territorial provinces with their own administration, military forces, politics, diets, courts, even taxes and tax collectors.

Since the nobles were unable to pass new laws, the legislative body began to fall apart. Not even good projects could get over the threshold of the diets ; and since the legislative assembly disintegrated, the whole State fell apart. Because very few new laws were issued and old ones became obsolete, they could not move with the spirit of the times. The fear of the nobles that their *golden freedom* could be limited somehow was partly to blame for the fact that nothing new could be introduced or added, for, according to their point of view, *omnis novitas periculosa.*

State delegates were considered to be guardians of the liberties of the nobility first of all and only secondarily advisers in State matters. Even when they conferred about State affairs they held to the principle of *nihil novi* : they believed that the State could exist and be strong only if everything was done according to the old order, that nothing new should be introduced. The nobles were afraid of innovation especially because it could endanger their freedom. How great this fear was is shown by the fact that the Lithuanian representatives, as contrasted with the Polish representatives, didn't want to speed up the election of the king in 1648 because it would be against their old rules, even though the threat from the Cossacks and other dangers from abroad would be increased by anarchy during the interregnum.

Because all power was concentrated in the hands of only one social class, the nobility, and because their understanding of State affairs was so poor, the State itself had already begun to stagnate by the time of the Vazas. With the principle of *nihil novi* held firm, it was impossible to make any progress in life or in reform. The masses of nobles at that time didn't see or understand the large defects in the State organization which were bringing more and more damage to the State. *Liberum veto*, i.e. the right of the minority not to submit to the will of the majority, was fully in agreement with the ideology of the nobles, and it proved to be another strong poison affecting the life of the State. Because of the private

interests of some short-sighted nobles, the diets often had to be dissolved.

Administration was as neglected as was legislation by the nobles. It too was in the hands of the nobility. All central and district administrative institutions were controlled by nobles. The nobles regarded the State strictly as a means of satisfying their private and social class needs, and they watched carefully to prevent State positions and State lands from falling into the hands of non-nobles or those who were not Lithuanian citizens.

High State positions were considered by the nobility to be sources of honor, influence, and profit. Therefore they spared no means, not even bribery, to obtain those positions for members of the noble families. The nobles, especially the families of the magnates, quarreled constantly about State positions, estates, and money. They did so, not because State affairs were close to their hearts, but because, with few exceptions, they wanted the positions for the benefit of themselves and their families. Real nepotism was rampant. In the struggle to acquire as many State administrative positions and senatorial offices as possible, they even gave them to small children.

Nobles who married into the families of magnates possessed the most important State positions and decided the destiny of the State. Generally the nobles blindly obeyed the magnates, who knew how to manipulate them. The gentry were only blind and obedient tools in the hands of the magnates, who decided what they wanted while keeping up the appearance that everything they did was *pro bono publico*, for the good of the State. They knew that even impoverished nobles had the same rights and freedoms as the magnates and that the sovereign government was not only for the magnates but for all nobles.

The nobles regarded State property in the same way they regarded public office : as a source of revenue for themselves. Property in the hands of nobles formed a land fund which was to be used to pay for all State needs. State property was also regarded as compensation awarded for service to the State, as *panis bene merentium*. Estates were given to various dignitaries for life, and the ruler could not take them away unless the holder committed treason or insulted the royal

majesty. To prevent this fund from drying up, Lithuanian nobles took pains to include in the acts of the Union of Lublin (1569) the provision that upon the death of the owner State property should revert to the Grand Duke to be distributed among other nobles. According to the understanding of the nobles, the only purpose of the State was to serve the needs of the nobles. By provisions of the Treaty of Andrusov (1667) and other treaties, nobles had to be compensated from State property and public revenue if their estates were occupied by neighbouring states. If the nobles in the occupied territories did not have the benefit of this *golden freedom*, they moved as *refugees* into other territories of Lithuania.

The views of the nobles concerning State property and government were clearly harmful to the State. State matters were neglected because the nobles were more concerned about getting State property for their own honor and profit than they were about doing creative work for the State.

The State administrative apparatus of Lithuania was large, but there was really no executive government. There was no permanent police force responsible for peace and order, for example. Such lack of executive power corresponded nicely with the nobles' ideology of *golden freedom*, but it simultaneously encouraged wilfulness and anarchy.

The implementation of the law had many deficiencies, the most important being an incapacity to execute justice. The whole system of the courts was directed toward the nobility. State courts were for the aristocratic class, organized according to the requirements of the nobles in order to deal with civil and criminal cases among themselves. In the lower courts in the districts as well as in the higher institutions such as the Court of Justice and the diets it was difficult to obtain justice because the verdict was only weakly enforced. Moreover, there were various deficiencies in the organization of the courts and the legislature : the State did not intervene in criminal cases if there was no plaintiff, and the whole procedure was so complicated that there were many ways to delay the trial of a lawsuit indefinitely.

Much harm to the State was caused by the lack of means to publicize the decision of the court and thus to enable the decision to be carried out and the convicted persons to be

punished. When the responsibility for the execution of the verdict was transferred to the plaintiff himself, it was very difficult to obtain justice and compensation for damages. It often happened that after a case had been won in lengthy court proceedings, the defendant was powerful or brutal enough to simply ignore the decisions of the court. The authority and successful working of the court were further weakened by a peculiar system of penalty by which it was possible for severe bodily injury or even murder to be expiated with money. The custom of recognizing a person's sworn testimony as equivalent to concrete evidence had a very bad effect on the quality of justice in the State, and this led to the bribery of lawyers and judges and the threatening of lawyers by magnates. Finally, because of the peculiar treatment of murders and because of capricious laws favorable to the defendant, there were various legal ways to avoid penalty.

As a consequence of the weaknesses of the court system, not only did the most influential magnates ignore the courts, but so did the whole nobility. To solve conflicts among themselves they did not turn to the courts but rather worked out agreements among themselves. For various injuries and even murder they paid money or agreed on some kind of conditions. Because there were no State organizations responsible for maintaining peace and order, peace and order were impossible to maintain. The nobles had to use all other means to protect their security. The magnates had their private castles and military forces, bands of soldiers whom they privately hired and armed to protect their property and their very lives. Such private armies were used for evil purposes, especially to strike a balance between the magnates and the State. Consequently, by the times of the Vazas a spirit of unlimited wilfulness had already developed in the State. Therefore there were numerous attacks upon the property of neighbours, setting fire to buildings, murders, robberies, beatings, torture, torment, imprisonment in private prisons, etc. And so chaos developed in everyday life, a chaos which flowed forth from the mystic *golden freedom* of the nobles on which was based the whole social order of Lithuania and according to which each noble could do exactly what he wanted. It was the time of the complete unity of justice and the courts.

Such an inwardly chaotic State could not be strong enough to resist dangers from abroad. Even during the Vazas' time the State had already been devastated by the military powers of Lithuania and other enemies because there were no appropriations to maintain State military forces. The State treasury was one of the most neglected State domains, since the nobles, looking out for their personal and economic interests and fearing to strengthen the position of the ruler, cared little about State finances. As they saw it, a strong State treasury could be a danger to the freedom of the nobles because the Grand Duke could use it to limit the wilfulness of the nobles. Since the nobles had very little political vision, poorer statesmanship, and even less education for political matters, they couldn't see that the State treasury was continually dying out and so the whole country was being delivered into the hands of their own private military forces. Since the soldiers didn't get paid, they formed bands and, having arms in their hands, plundered and destroyed their own country even more cruelly than the enemy, refusing even to spare the estates of their own *brother* nobles, in order to get their pay.

There were constant wars during the Vazas' times. As a matter of fact, the more educated nobles understood where the lack of public funds was leading the country, but because they were afraid of *absolutismus*, they didn't try to change matters. After all, they couldn't, since even the best ideas or proposals were usually defeated by a handful of obstinate gentry who were concerned only with their own pockets. In the midst of this anarchy, in which everyone did what he wanted and the proverb was coined : *Poland exists only on its disorder*, the nobles considered the protection of their mystic " golden liberties " as the sacred duty of everyone. Therefore they didn't think about abolishing disorder, especially not to strengthen the public treasury.

Income to the treasury was small but expenditures were limitless. Funds were vastly insufficient to cover expenses. For that reason, the nobles often had to impose additional single taxes in the diets because neither the nobles nor the peasants paid taxes to the State. In tax matters the nobles had far-reaching privileges. They were excused from paying even custom duties or tolls. Only in very urgent or essential

matters would they decide to pay single taxes in one form or another. Discussion of customs caused an uproar in the diets and often led to the dissolving of the diet. Especially evident was the nobles' reluctance to impose custom duties. They tried to take all tax matters to the district dietines, i.e. to the *brothers*, where they either were not approved or, if approved, were not paid in full or simply not paid at all.

Unwilling to impose taxes, the nobles tried to turn the burden of State property over to townspeople, Jews, Tatars, and the clergy. The nobles made the excuse that they themselves and their peasants were so poor and exhausted that they were unable to carry the burden of State taxes. However, the lives of the nobles were marked by unusual luxury and extravagance in those times.

It was self-evident that national security was negatively affected by all this. Matters of State were neglected because the nobles cared little about them. Because they were afraid that the power of the king could become very strong, they had limited his power in war matters so much that not only declarations of war and peace but also the very conduct of wars depended on them. But it was clear that just as the nobles were neglecting their obligations to the State, so were they escaping the difficult and unpleasant preparations for war. The castles in the State and on the borders were neglected and not provided with ammunition and men. General mobilization (*motio generalis*), which had traditionally been employed, did not seem to the nobles to be an appropriate means to protect the country in times of danger because the nobility had no desire to fight and were untrained for it. Therefore the nobles preferred to switch to hired military forces; and these became better known as robbers and destroyers of the country than as conquerors of various enemies.

In the times of the Vazas the Lithuanian nobles showed considerable apathy and limitless pessimism regarding foreign countries. They cared for no foreign politics except those intended to divert national attention from the war danger to the State. The nobles avoided participating in inter-European politics and tried to maintain peace with their neighbors at any price, even to the point of giving away portions of the State property in order to enjoy in peace the comfort of their

estates and wealth. However, because the State was unable either to guarantee security within the country or to prevent attack from abroad, the nobles themselves were forced to take private precautionary measures of self-defense if they wanted to prevent some powerful stranger or neighbor from taking their estates, treasures, etc. from them by force. Consequently, even by the end of the Vaza period and especially during the wars with the Cossacks, Moscow, and Sweden, the State had no order whatsoever and was without a leader who would be responsible for the Country — and foreigners felt completely at home in Lithuania, being able to enjoy the goods of the land undisturbed.

The main cause of this deplorable state of affairs was the unusual strengthening of the nobility in Lithuania. It followed logically from the relationship between Lithuania and Poland, which was based on the agreement of the Union of Lublin (1569). Because of these relationships, the anarchy in Poland gradually spread to Lithuania, although the Union itself was supposed to be a compromise between Polish and Lithuanian goals. In reality, however, the majority of these aims were not carried out, either by Lithuanians or by Poles. Life went on its merry way, as neither side felt compelled to abide by the Union rules. Since Lithuania did not become Poland or even a province of Poland, the Lithuanian nobles, though under Polish influence, looked out for the interests of Lithuania but not of Poland. One of the main characteristics of Lithuanian and Polish nobles was constant quarreling and strife over various State matters. Although anarchy was steadily growing in the country as a whole, there was one area in which the Lithuanian nobles displayed greater cooperation and harmony among themselves: namely, in their dealings with Poland. The Lithuanian nobles tried energetically to protect the inviolability of their Lithuanian territory. They were capable of using magnificently for the benefit of Lithuania each new interregnum and the elections of rulers. Furthermore, they were able to preserve the forms of government forbidden by the Union, e.g. special diets of Lithuanians. They were able to protect from Poland its State positions, courts, special military forces, and treasury. In general diets with Poland they advanced the interests of Lithuanians, and

in single or special sessions of Lithuanians they were even able to protect and issue special laws concerning only Lithuania. By all means they tried to prevent from falling into Polish hands certain State positions and lands which, according to their viewpoint, should be occupied only by Lithuanian citizens.

The cooperation and good relationship with Poland became more evident. Gradually the Acts of the Union of Lublin became the guarantee of the *status quo*. There were evident no efforts to separate completely from Poland and to strive for full independence. Even the most eminent protectors of Lithuanian laws emphasized the holiness of the ties of the Union and the necessity to keep them. There gradually became manifest a certain cultural leveling among the Lithuanian and Polish nobles. The Polonization of Lithuania succeeded because of the cooperation among the nobles of both countries arising from their equal status, their common religion and education, and consequently their personal relationships. The Lithuanian language was not completely forgotten by the nobles, but the Polish language and customs predominated. In this respect the Vaza period was the transition into a period of mutual cohabitation between the Lithuanian and Polish nobles. Even the concepts of *Lithuania* and *Lithuanian* were understood not in ethnographic but in state political terms. *Lithuanian* was understood to mean a person who was a citizen of Lithuania, regardless of his background.

The relationship between the Lithuanian and Polish nobles should be regarded from two different perspectives, then. On the one side there was strong antagonism between them in matters involving political rights and State property in Lithuania ; on the other side there was obvious cultural assimilation because the Lithuanian nobles were not antagonistic toward the Polish culture and, by cultivating friendly personal relationships with them, became strongly Polonized. They weren't really concerned about Lithuanian matters. This was understandable, since the nobles regarded Lithuania as a means of satisfying their ambitions for State and social position. The State was organized for the nobles' benefit. It was run by those who were saturated with Polish tradition and cared only for the distinction of the noble class, pushing

the State into greater anarchy and destruction. The time of the Vazas was a transition period after which there followed the complete destruction of the State, from this point of view. The result was the enslavement of the State.

Thus the role of the nobility in the life of the State was unusually important. The influence of the nobility predestined the outcome of all State matters. They well understood their high-ranking legal, political, and social positions; and comparing themselves with the aristocracy in western Europe in that time of growing absolutism, they took pride in the fact that they were *elector regis*, *dictator belli et pacis*, and *conditor legum et interpres*. Through their representatives in the diets the nobles made the decisions on everything, even war and peace: they levied taxes, enacted laws, judged matters of State, mobilized armed forces, conferred citizenship and nobility, supervised the king, formulated foreign policy, sat in court, ruled the land, stabilized prices, etc. But regardless of the great importance of their role in State life, the nobles, with a few bright exceptions, understood very little about State affairs. They were too immature for difficult creative statesmanship. Consequently, they led the State to its destruction. It was only because of their leadership that the State which had played a considerable role in earlier times became, at the beginning of the 18th century, a mere football for other nations.

Even during the Vaza period this is the way that Lithuania and Poland were regarded by the nobility. In all matters the interests of the State were identified with the interests of the noble class. According to them, the State was to serve only the aristocracy, making them ever more comfortable in life. The only purpose of the Polish-Lithuanian State was to provide a luxurious life for the nobles. The main goal of the politics of the nobles who ran the government was to increase still more the rights and freedoms of those who already had much. And when they had succeeded in expanding their rights to an unprecedented extent, they boasted that *the sun hasn't seen more freedom anywhere*. So there was nothing more important to the whole class than the wish to satisfy their own private wants. Sometimes there came to the diets from various districts hundreds of private *petita*, but the re-

presentatives refused to discuss them until after their own private demands had been satisfied.

The nobility was most conscious of its rights, but it forgot its duties completely, refusing to think about them. In the total anarchy of the State, everyone wanted to demand but no one wanted to obey. The fact that the officials governing the State in this chaos cared only for themselves and for the private interests of their own class was the cancer which slowly destroyed the whole organism of the State. The nobility showed no interest at all for higher cultural strivings. They had no general program except the preservation of their own rights and freedoms. It is no wonder that these were dark times, when the nobles became famous for attacking one another, fighting, setting fire to one another's property, murder, etc. At the same time, this was a period of superstition, frequent burning of witches, and religious persecution. Since the elite of the society, the ruling class, had no feelings of responsibility and thought only about their own rights, their cultural as well as their political life ossified. Concern for personal well-being and pleasure-seeking were manifest. The unlimited selfishness of the social class and of each individual noble paralyzed too those men who tried to look further, to save the dying State.

Thanks to the selfish and provincial politics of the nobles, the State became virtually a loose society of several thousand anarchic estates owned by men who placed their private interests above all else. The nobles, proclaiming their *golden freedom*, avoided any duties or responsibilities to the State ; and if they participated in ruling the State, it was only to protect their positions because of the honor or to acquire or hold State property. With few exceptions, the nobles and magnates were in the governing circles only for their own benefit.

In the diets they well knew the importance of assuming a fasade of concern for the public welfare, *pro bono publico*. However, this *bonum publicum*, *salus communis* so often repeated in the diets and dietines was nothing more than the well-being of the nobility itself, for they identified their own private interests with the interests of the State and equated *the State* with *nobility*. They put higher priority on their private matters than on national security. Sometimes the regional

representatives to the general diet were instructed not to deal with the matter of protecting their own country from outside enemies until all their own private demands had been satisfied and their rights returned.

How the nobles understood *bonum publicum* can be seen from the special decision of October 1, 1640, in which the Lithuanian diet in Vilnius explained the meaning of *publica ex privatis constant.* Such intermingling of private and public matters showed indisputably the very poor understanding of the nobles concerning State affairs.

So *bonum publicum*, the common good, was nothing but the *golden freedom* of the nobles. In their performance of State duties the nobles took care mostly to protect their freedom against any *tyranny*. The *tyrant* was anyone — especially the king — who could endanger the unlimited freedom of the nobles. By tyranny was understood any demand for disciplined obedience, which the nobles were especially afraid of and against which they fought; they considered it a sacred obligation to fight against it. On November 16, 1639, the diet was dissolved because it was so noisy that it was impossible to decide anything, and when the Polish vice-chancellor wanted to establish order, he had to threaten one representative with a stick. When the precinct subordinate to the Lithuanian leader Kristupas Radvilas tried to bring order to a diet by threatening the representatives, one representative shouted that they, as free citizens, would rather lose the friendliness of the magnates than their own freedom, and, moreover, that they did not want dictators.

As early as 1575 one voice in the diet explained that in Lithuania-Poland no one recognized a government if he did not submit himself voluntarily to its will. This opinion was approved by all and formed the basis of the " golden freedom " expressed by the mottoes, *nihil de me sine me* and *neminem captivabimus nisi jure victum.* The primary political philosophy of the nobles' actions was to hold on to the positions they occupied in the State and to oppose everything that would be dangerous to their *golden freedom.* The whole State, with all its institutions and other social classes, had to serve only the interests of the nobles. Townsmen and peasants or small farmers were not even considered to be citizens. In

the ideology of the nobles, they were created only to satisfy the private interests of the nobles and could not have any other rights.

In other words, already in the Vazas' time the nobility occupied a position of unconditional supremacy in the entire State. But because of their poor understanding of national affairs, because they put their private matters ahead of State matters, and because of their peculiar point of view, the whole State began to collapse. Not every nobleman was blind to the anarchy caused by the territorial and private selfishness of the nobility : during the Vaza period it was possible to find among the nobles people with clear minds who saw where this disorder was leading.

There was literature published at the time which criticized the entire structure of the Country and brought up the faults of society for both Poles and Lithuanians. Such writers as Gornicki, Volan, Opalinski, Starowolski, and preachers like Skarga, Olševskis (Olszewski), and others in their writings tried to open the eyes of the nobles and urged them to save the State before it was too late. Mikalojus Radvilas the Brown's secretary Volan, who was called by his nickname *the Calvinist Pope of the Lithuanians*, took the offensive against the nobles' arbitrary action and lack of attention to State matters and warned them that their wilfulness and lack of good laws and order would lead not to freedom of the State but rather to the destruction of it. Opalinski, chairman of the general diet dissolved in 1641, tried to convince the Lithuanian and Polish nobles that it was necessary to strengthen the government of the king, to bring order into the diets, and to abolish *liberum veto* because such unlimited freedom was in reality no freedom at all, since one strong man could force all others to obey him. He suggested that each diet should prepare an agenda, arrange the questions in the order in which they should be processed, establish committees for solving special problems. limit the endless quarreling of the representatives, prohibit strangers in the diet hall, etc. Olševskis, the preacher of Vilnius, suggested to the nobles in his funeral sermon for the deceased Zigmantas Vaza that they should not boast that *Poland exists upon disorder* ; rather, he urged, they should reestablish order because chaos would bring about

the death of the State. The same had been said by the Polish writer Kristupas Opalinskis. In other places grief for a dying nation was expressed more poetically: *where have gone the golden ages, the ages of silver, iron, and lead? for now can be called only the Age of Clay!* An unknown author at the time of Zigmantas Vaza, looking for the reasons for such a disorderly State, pointed out that no burden was more difficult for the nobles than to sacrifice for the well-being and security of the homeland; for fighting, quarreling, even giving large sums of money were not difficult for them, but to insure the security of the State against an enemy they were too stingy to give even a few pennies.

The writers and preachers of the 17th century mentioned here tried to open the eyes of the nobles and show them where their selfishness was leading. But nobody heeded them, and such warnings and wise words directed toward the nobles in order to open their eyes and show them the threatened collapse of the State from sheer anarchy were spoken in the wind. But it would be inaccurate to claim that *all* nobles were concerned only with their own affairs. Not only among writer-critics but also among the men ruling the State were there to be found examples of the true statesman and politician devoted to State affairs who was uneasy and anxious to save it from destruction. Who doesn't know the merits of the war commander Jonas Karolis Chodkevičius (Chodkiewicz), who devoted himself completely to the State and whose spirit was so well expressed in his actions and in his letters found after his death? Another example was the famous Lithuanian chancellor Leonas Sapiega, who contributed so much to the editing of the Lithuanian Statute (1588). Without even mentioning his famous works, one can perceive his lofty convictions as a statesman-politician from his last will and testament, in which he urged his sons, the great leader maršalka Jonas Stanislovas Sapiega and secretary Kazimieras Sapiega, to be grateful and respectable and to serve the king and the State, his fatherland, willingly and diligently. There were magnates like Chodkevičiai, Radvilai, and Sapiegos who, for the security of the State, contributed not only large sums of money but also their private military forces, cannons, and ammunition. However, as we have already seen, they believed

that just as crime requires punishment, so virtue deserves reward ; and so for their endeavors for the State they tried to get State positions and lands, like *panem bene merentium.*

Seldom, though, did there come along real statesmen, who considered it necessary to increase the military power, strengthen the treasury, and improve the laws of the State. During the Swedish war, the Lithuanian vice war-commander Kristupas Radvilas brought up for consideration in the 1624 diet the urgent necessity to build a navy and to establish a military academy. The Lithuanian chancellor Stanislovas Albrechtas Radvilas considered the revolt of the Cossacks to be a peasant uprising resulting from the self-will of the nobles, and he demanded that the freedom of the nobles be reduced and their misuse of it curtailed.

However, they were not able to change matters and to abolish the anarchy of the nobles, and so various good and healthy projects, useful plans, and profitable discussions got stuck in the interminable debates in the diets, and they could not overcome it. Since the nobles held fast to their concept of *nihil novi*, even the brightest magnates with the best of intentions could not carry through because no one obeyed them. Generally, it was easier to accomplish something destructive rather than constructive. Because of the unusual strengthening of the power of the nobles and because of their poor statesmanship, life gradually became more difficult in Lithuania during the Vaza period and the State sank deeper into anarchy until, a century later, it was finally destroyed.

Rodyklė

(Rodyklė neapima šaltinių ir literatūros sąrašo p. 11—35 ir veikalo santraukos vokiečių kalba p. 519—544)

C

Č

D

H

I

Į

J

K

L

M

N

O

P

Podčaszy - pocillator, subpincerna - taurininkas

R

S

Š

U

V

W

Z

Ž

TURINYS

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOSKLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542 psl., Roma ^{2}1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Roma ^{2}1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Roma ^{2}1972	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961	6 dol.
Suvažiavimo Darbai, V tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII tomas, XV-427 psl., Roma 1972	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII tomas, XVI-595 psl., Roma 1974	20 dol.
Suvažiavimo Darbai, IX tomas, ruošiama spaudai	
Metraštis, I tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	6 dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	6 dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	7 dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	10 dol.
Metraštis, V tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	16 dol.
Metraštis, VI tomas; ruošiama spaudai	

A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Kaunas 1930	Išsemta
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965	4 dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970	10 dol.
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių Literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967	4 dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, XII-406 psl., Roma 1973	14 dol.
J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958	5 dol.
Fontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971.	15 dol.
K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t., XXII-614 psl., Roma 1975	16 dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu:

L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA
ITALIA